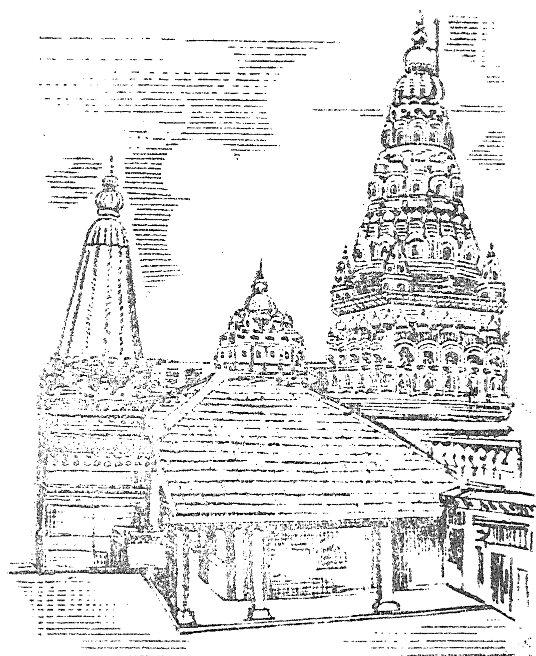
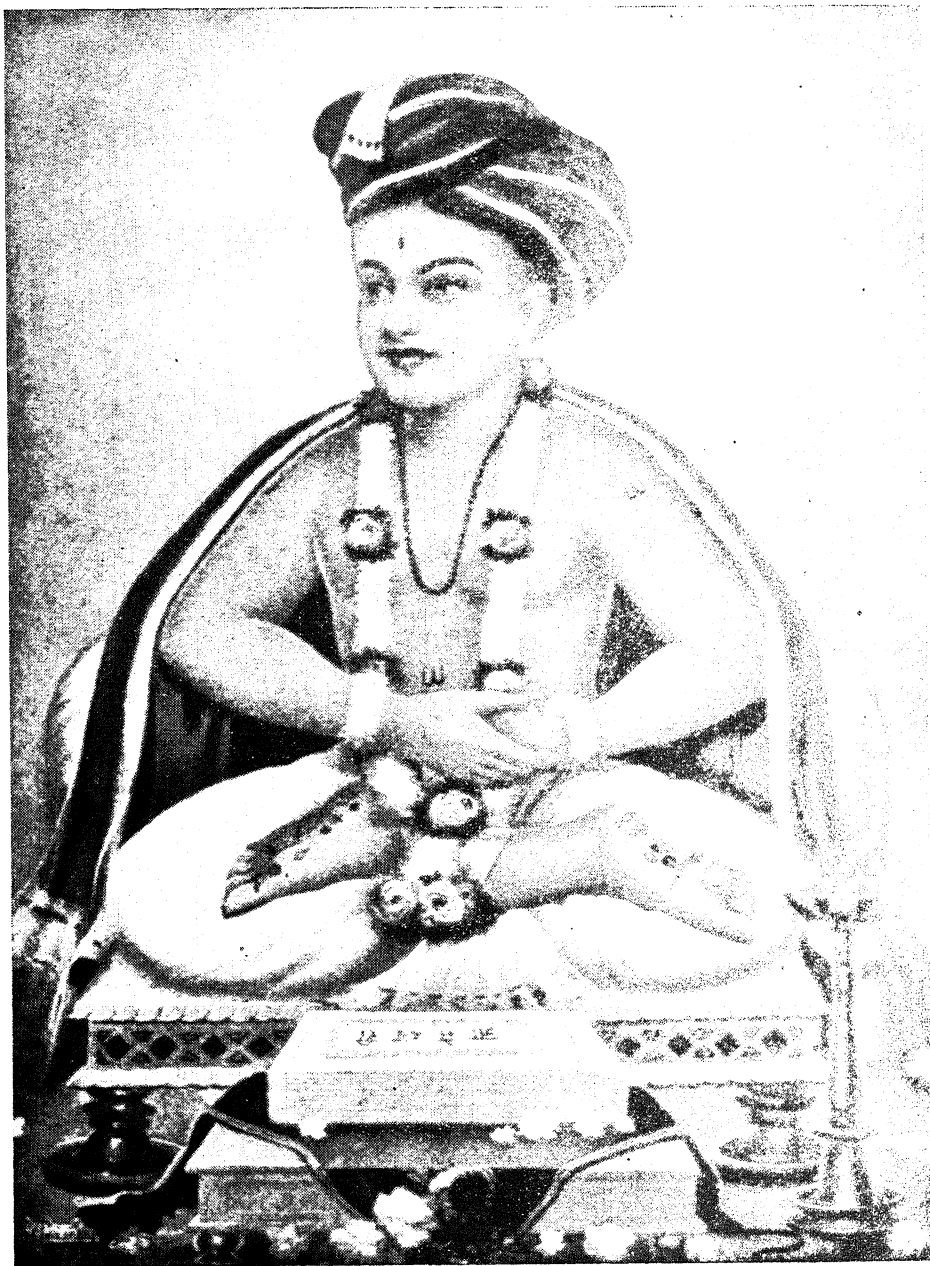
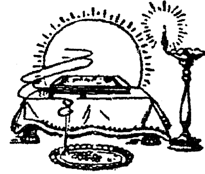
श्रीज्ञानेश्वरी

श्रीज्ञानेश्वरमहाराज

श्रीज्ञानेश्वरी

महाराष्ट्र शासन, शिक्षण विभाग
मंत्रालय, मुंबई

श्रीज्ञानेश्वरी प्रकाशन
जानेवारी, १९७७
पुनर्मुद्रण–जानेवारी, १९९१

प्रकाशक
महाराष्ट्र शासन, शिक्षण विभाग
मंत्रालय, मुंबई

मुद्रण
शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय
मुंबई

मूल्य : ७५ रुपये

भावांजली

ग्रंथराज श्रीज्ञानेश्वरीच्या निर्मितीला या वर्षी सातशे वर्षे पूर्ण झाली असून ज्ञानेश्वरी सप्तशताब्दी वर्ष संपूर्ण महाराष्ट्रात आणि महाराष्ट्राबाहेरही अनेक ठिकाणी मोठ्या श्रद्धेने आणि भाविकतेने साजरे केले जात आहे.

महाराष्ट्राच्या सामाजिक, धार्मिक आणि सांस्कृतिक जीवनाची जडण-घडण प्रामुख्याने ज्या ग्रंथांच्या आणि ग्रंथकारांच्या आधारे झाली, त्यांत संतश्रेष्ठ ज्ञानेश्वर-महाराजांचे स्थान अग्रस्थानी आहे. महाराष्ट्रात तेराव्या शतकात वारकरी संप्रदायाची पताका फडकाविली ती ज्ञानदेवांनी. चंद्रभागेच्या वाळवंटात, पंढरीच्या पांडुरंगाच्या पायाशी साऱ्या जातींचे, सर्व धर्मांचे लोक एकत्र आले आणि त्यांनी विठूचा गजर करीत हरिनामाचा झेंडा रोविला. ज्ञानदेवांनी या वारकरी संप्रदायाचा पाया घातला तर संत तुकाराममहाराजांनी त्यावर कळस चढविला. " संतकृपा झाली, इमारत फळा आली " असे संत बहिणाबाईंनीच म्हटले आहे. ज्ञानदेव, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम आणि रामदास हे संत म्हणजे महाराष्ट्राच्या समाजजीवनाचे पंचप्राणच आहेत. या संतांनी महाराष्ट्रीय मनाला संजीवनी दिली. विश्वात्मक धर्माची, सर्वभूती समभावाची शिकवण दिली. गेली सातशे वर्षे याच संतांच्या संगतीत महाराष्ट्र वावरत आहे. त्यांच्या आचार-विचार-उच्चारांपासून प्रेरणा घेत आहे. संत वाङ्मयाचे आणि संतांच्या विचारांचे कोंदण त्याच्या जीवनाला लाभले आहे.

संतांच्या या समाजप्रबोधन, जनकल्याणाच्या महान कार्याचे महत्त्व लक्षात घेऊनच महाराष्ट्र शासनाने संत वाङ्मयाचा हा वारसा जनसामान्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे ठरवून श्रीज्ञानेश्वरी, श्रीनामदेव गाथा, श्रीतुकाराम गाथा, श्रीएकनाथी भागवत इत्यादी ग्रंथ अल्प किमतीत उपलब्ध करून दिले.

या संत साहित्यात ग्रंथराज श्रीज्ञानेश्वरीचे स्थान अनन्यसाधारण आणि अलौकिक असेच आहे. साहित्य, तत्त्वज्ञान आणि वैचारिकता या तीनही गुणांचा परमोत्कर्ष आपल्याला ज्ञानेश्वरीत अनुभवास येतो आणि म्हणूनच आचार्य विनोबाजी भावे यांनी ज्ञानेश्वरीला मराठी भाषेच्या वेदाची उपमा दिली व हा ग्रंथ म्हणजे ज्ञानेश्वरांचा अ-क्षर देह असल्याचे म्हटले आहे. हा अ-क्षर देह, जसा संस्कृतमध्ये वेद आदी—काळाने आदी, स्फुर्तीने आदी, ज्ञानसंपत्तीने आदी—आहे, त्याप्रमाणे ज्ञानेश्वरी सर्व प्रकारे आदी आहे आणि ज्याप्रमाणे " यस्य निश्वसितं वेदा : "—वेद ज्याप्रमाणे भगवंताचे निश्वसित म्हणजे श्वास आहे, त्याप्रमाणे ज्ञानदेवांनीदेखील ज्ञानेश्वरीच्या सुरुवातीला " ओम्

नमो जी आद्या, वेद प्रतिपाद्या " असे सांगून " माझे नित्य नवे श्वासही प्रबंध होआवे " असे म्हटले आहे. यातूनच ज्ञानेश्वरीचे मोठेपण आणि महत्त्व स्पष्ट होते आणि म्हणूनच आज सातशे वर्षे झाली तरी ज्ञानेश्वरीची जनमानसावरील मोहिनी कणभरदेखील कमी झालेली नाही.

समाजमनात अढळ स्थान मिळविलेल्या अशा या श्रीज्ञानेश्वरीची राजवाडे प्रत महाराष्ट्र शासनाने १९६१–६२ साली प्रथम प्रकाशित केली. सर्वात प्राचीन अशी ही प्रत समजली जाते. त्यामुळे अभ्यासक, संशोधक आणि चिकित्सक यांच्या दृष्टीने त्या प्रतीचे विशेष महत्त्व आहे. परंतु सांप्रदायिक वारकरी आणि सर्वसामान्य भाविकजन हे मात्र श्रीएकनाथमहाराजांनी शुद्ध केलेली ज्ञानेश्वरीची प्रतच निष्ठेने वाचतात. गावोगावी याच ज्ञानेश्वरीची पारायणे आणि प्रवचने होत असतात. त्यानंतर भाविकांच्या अडचणी लक्षात घेऊन वैकुंठवासी नानासाहेब साखरे यांनी वारकरी संप्रदायासाठी म्हणून जी प्रत तयार केली, ती साखरेमहाराज प्रत म्हणून ओळखली जाते.

शासनाने नानामहाराज साखरे प्रतीस आधारभूत मानून त्याच्यामध्ये आवश्यक ते फेरबदल करून नवी प्रत तयार करून घेतली व ती १९७७ साली प्रकाशित केली. आता तिच्या प्रती संपल्या आहेत. तथापि भाविक आणि अभ्यासकांकडून सातत्याने या प्रतींची मागणी होत आहे. तेव्हा ज्ञानेश्वरी सप्तशताब्दी वर्षाच्या निमित्ताने या प्रतीचे पुनर्मुद्रण करून भाविकांना ती सादर करावी असा शासनाने निर्णय घेतला. आज ह्या निर्णयाची पूर्तता होत आहे.

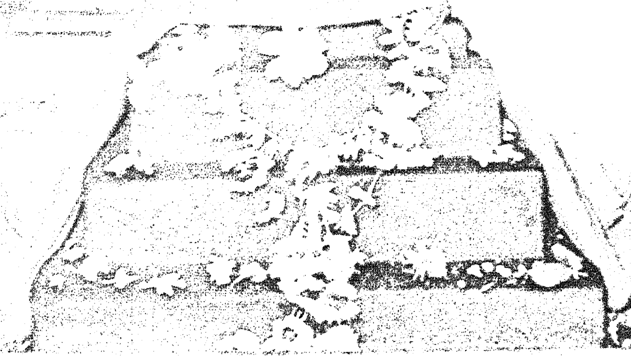
ज्ञानेश्वरी सप्तशताब्दी वर्षाच्या पुण्यकाली ज्ञानदेवांच्या चरणी ही भावांजली अर्पण करून ज्ञानदेवांच्याच शब्दात पसायदान मागतो :—

" जे खळांचे व्यंकटी सांडो । तयां सत्कर्मी रती वाढो ।
भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ।
दुरितांचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्म सूर्ये पाहो ।
जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ।।

१६ जानेवारी १९९१

(विलासराव देशमुख)
शिक्षण मंत्री, महाराष्ट्र शासन

श्रीक्षेत्र आळंदी येथील श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या समाधीचे चित्र

प्रस्तावना

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या जन्मसप्तशताब्दीनिमित्त ज्ञानेश्वरीची ही नवी आवृत्ती महाराष्ट्र सरकारतर्फे प्रसिद्ध होत आहे. पूर्वी सरकारने ज्ञानेश्वरीच्या प्रती काढलेल्या आहेत. अशी सरकारने काढलेली ज्ञानेश्वरीची जी प्रत आज लोकांच्या हाती आहे ती म्हणजे कै. मामासाहेब दांडेकर यांच्या अध्यक्षतेखाली यासाठी नेमलेल्या समितीने तयार केलेली राजवाडे प्रत होय. कै. विश्वनाथ काशीनाथ राजवाडे यांनी संशोधलेली ज्ञानेश्वरीची प्रत यापूर्वीच प्रसिद्ध झालेली होती. मिरज येथील श्री. आगाशे यांनी त्या प्रतीवर अर्थ आणि टीपा दिल्या आहेत व तीच प्रत सार्थ अशी प्रसिद्ध केली आहे. आता सरकारने नेमलेल्या समितीपुढे हा प्रश्न होता की, त्याच प्रतीची पुनरावृत्ती काढावी काय? यासंबंधी समितीतील बहुतेकांचे मत असे पडले की, ती प्रत जरी एकनाथपूर्वकालीन असली आणि तिच्यातील भाषा ही ज्ञानेश्वरकालीन असली तरी तिचा उपयोग वारकऱ्यांना आणि सामान्य जनतेला फारसा होत नाही. एक तर ती प्रत सांप्रदायिक मानली जात नाही आणि दुसरे म्हणजे तीमधील भाषा जुनी आहे ; आणि सर्वांत महत्त्वाचे कारण म्हणजे ही प्रत अद्याप कोणत्याही पुराव्याने ज्ञानेश्वरांनी जशी लिहिली तशीच आहे असे सिद्ध झालेले नाही. तसा विचार केला तर आजवर निर्विवादपणे ज्ञानेश्वरीची अस्सल प्रत मिळालेलीच नाही. थोड्या चर्चेनंतर समितीने असे मत व्यक्त केले की, आता याच प्रतीची पुनरावृत्ती काढण्याऐवजी महाराष्ट्रातील सामान्य जनांना उपयोगी पडेल अशी एखादी सांप्रदायिक प्रत पुनर्मुद्रित करावी आणि अगदी स्वस्त किंमतीला ती सामान्य लोकांच्या हाती द्यावी. आता सर्व महाराष्ट्रभर ज्ञानेश्वरीच्या सामुदायिक पारायणाची एक चळवळच उभी राहिलेली आहे. शेकडो ठिकाणी अशी सामुदायिक पारायणे झाली आहेत. अगदी अक्षरशः दिल्लीपासून गल्लीपर्यंत अशा सामुदायिक पारायणांची व्याप्ती आहे असे म्हटले तरी वावगे होणार नाही. अनेक ज्ञानेश्वरभक्तांनी या पारायणांचे आयोजन केले आहे. महाराष्ट्राबाहेर कर्नाटकात आणि मध्यप्रदेशात असे सामुदायिक पारायणांचे कार्यक्रम झाल्याचे सर्वांना माहीत आहे. अशा सामुदायिक पारायणांतून शक्य तो वारकरीमान्य असलेल्या प्रतींचाच उपयोग केला जातो. कै. कुंटे, कै. नानामहाराज साखरे, कै. मामासाहेब दांडेकर यांनी संपादलेल्या प्रतींचाच त्या कामी मुख्यतः उपयोग केला जातो. समितीने असा निर्णय केला की, कै. नानामहाराज साखरे यांची प्रत आधारभूत म्हणून मानावी आणि तिचीच आवृत्ती काढावी. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज जन्मसप्तशताब्दीसमारोहासाठी जी सरकारी समिती नेमण्यात आली आहे आणि जिच्या अध्यक्षा माननीय शिक्षण मंत्री सौ. प्रभा राव

या आहेत त्या समितीने ज्ञानेश्वरीची प्रत काढण्यासाठी हा निर्णय घेतला व त्यासाठी नियुक्त केलेल्या उप समितीने त्यानुसार ही नवीन प्रत तयार केली आहे.

आता या प्रतीच्या प्रसिद्धीमध्ये जी पद्धती अवलंबण्यात आली आहे तिच्यासंबंधी थोडे सांगितले पाहिजे. साखरे प्रतीची अगदी अलीकडली आवृत्ती म्हणजे श्री. किसन-महाराज यांनी प्रसिद्ध केलेली प्रत होय. तिच्यात आणि मूळ साखरे प्रतीत काही फरक आढळून आले. असे फरक समितीचे एक सदस्य ह. भ. प. श्री. नेऊरगांवकर यांनी शोधून काढले. समितीने प्रत्येक पाठभेदाचा पूर्ण विचार करून नवीन प्रतीमधील संशोधित पाठ अधिक बरोबर वाटला तेथे तो स्वीकारला. अशा रीतीने साखरे-महाराजांच्या अलीकडील प्रतीचा उपयोग करण्यात आला. याशिवाय समितीने साखरे प्रत आणि ज्ञानेश्वरीच्या अन्य प्रती यांतील पाठांचा तौलनिक अभ्यास केला. त्या वेळी कै. नानामहाराज साखरे प्रतीतील अनेक पाठांपेक्षा इतर प्रतींतील पाठ हे सरस वाटले. यांत राजवाडे प्रतीचाही समावेश आहे. निश्चितपणे सरस असे जे पाठ वाटले ते मूळ संहितेमध्ये साखरे पाठाच्या पुढे कंसांत दिले आहेत आणि म्हणून वाचताना कंसांतील पाठभेद वाचणे हेच अधिक अर्थवाहक आहे अशी समितीची धारणा आहे. याशिवाय काही पाठभेद समितीला द्यावेसे वाटले, पण ते केवळ वैकल्पिक म्हणून. ते तळटीपेत दिले आहेत. ते कोठून घेतले याचाही निर्देश केला आहे. अनेक ठिकाणी साखरे प्रतीतील मुद्रणदोष दूर केले आहेत. पाठभेदांसंबंधी एवढे निवेदन पुरेसे होईल असे वाटते.

या ज्ञानेश्वरीच्या प्रतीला नाव कोणते असावे याचाही समितीने थोडाफार विचार केला आणि मूळ सरकारी प्रतीचे जे नाव ‘ श्रीज्ञानेश्वरी ’ तेच कायम ठेवले. याचे कारण असे की, मूळ ग्रंथामध्ये ग्रंथाचा नामनिर्देश सुस्पष्ट नाही. त्या वेळी ज्ञानेश्वरांचे नाव ज्ञानदेव होते एवढे मात्र निश्चित. कारण ‘ ज्ञानदेव म्हणे ’ असा उल्लेख ज्ञानेश्वरीतच आहे. पण त्यावरून ‘ ज्ञानदेवी ’ हे नाव या ग्रंथाला केव्हापासून पडले हे निश्चित सांगता येत नाही. ज्ञानेश्वरांचे समकालीन नामदेव यांनी ‘ज्ञानदेव’ या नावाचा उल्लेख केला आहे. त्यांचे सुप्रसिद्ध वचन ‘ नामा म्हणे श्रेष्ठ ग्रंथ ज्ञानदेवी । एक तरी ओवी अनुभवावी ॥’ सर्वश्रुत आहे. पण त्याच नामदेवमहाराजांनी ‘ गीता अलंकार नाम ज्ञानेश्वरी । ब्रह्मानंद लहरी प्रकट केली ॥’ असेही म्हटले आहे. मूळ ग्रंथात ज्ञानदेवी, ज्ञानेश्वरी, भावार्थदीपिका असे शब्द नाहीत. मात्र ‘ धर्मकीर्तन प्रबंध वाग्यज्ञ । गीतार्थ समाधी धन ॥’ असे ग्रंथाचे वर्णन मूळ ज्ञानेश्वरीत आढळते. म्हणून समितीने सर्वांच्या तोंडी असलेले ‘ ज्ञानेश्वरी ’ हेच नाव पसंत केले.

प्रस्तावना

या नवीन प्रसिद्ध होणाऱ्या प्रतीचे एक वैशिष्टय असे आह की तिच्यामध्ये एक गणपतीचे चित्र देण्यात आले आहे. यापूर्वी महाराष्ट्रात षड्भुज गणपतीची प्रतिमा पाच सहा ठिकाणी असल्याचे प्रसिद्ध झाले आहे. तथापि, ज्ञानेश्वरीत वर्णिलेल्या गणपतीचे रूप निश्चितपणे कोणते याबद्दल आता फारसा संशय राहू नये. कारण या प्रतीत गणपतीचे जे चित्र दिले आहे ते नेपाळमधून मिळवण्यात आले आहे. नेपाळच्या राजधानीत काष्ठमंडप नामक श्रीगोरक्षनाथांचे मंदिर आहे. या मंदिराच्या प्रवेशद्वाराजवळ जी गजाननाची प्रतिमा आहे तिचे हे छायाचित्र आहे. त्या गोरक्षनाथ मंदिराप्रमाणे या ज्ञानेश्वरीच्या प्रवेशद्वारीच म्हणजे प्रारंभीच गणेशाचे वर्णन आहे. त्याबरहुकूम हे छायाचित्र आहे. षड्भुजाकृतीतील प्रत्येक हातातील आयुध वा पदार्थ हे ज्ञानेश्वरीतील गणेशाकृतीच्या वर्णनाशी अगदी सोळा आणे मिळतेजुळते आहेत. भारताचे परराष्ट्र मंत्री नामदार श्री. यशवंतरावजी चव्हाण यांनी आमच्या विनंतीनुसार हे छायाचित्र ते नेपाळला गेले असता तेथून आणले. त्याबद्दल समिती त्यांची आभारी आहे. तेच छायाचित्र या प्रतीत समाविष्ट करण्यात आले आहे. हे केवळ षड्भुज गणपतीचे छायाचित्र आहे असे नव्हे तर त्यातील आयुधे, मुकुट वगैरे सर्व ज्ञानेश्वरीतील वर्णनाबरहुकूम आहेत. नेपाळमध्ये याच्या धातुमय प्रतिमा मिळतात. त्या प्रतिमेत या सर्व बारीकसारीक गोष्टी सुस्पष्ट दिसतात. नेपाळमध्ये या गणेशाचे नाव 'अशोकविनायक' आहे असे सांगण्यात येते. एकूण महाराष्ट्रीय जनतेला अगदी अधिकृत असे ज्ञानेश्वरीतील गणपतीचे चित्र प्रथमच उपलब्ध होत आहे हे या प्रतीचे वैशिष्टय आहे. महाराष्ट्र सरकारने अशा छायाचित्राच्या वेगळचा प्रती काढल्या आहेत आणि त्याही जनतेला उपलब्ध आहेत. नेपाळमधील मूळ गणपतीच्या प्रतिमेला सिंदूर लावला असल्यामुळे या प्रती तांबडचा रंगात काढण्यात आल्या आहेत. मंदिराच्या प्रवेशद्वारी ज्याप्रमाणे गणेश आहे तसा ज्ञानेश्वरीत प्रारंभी हा गणेश आहे. मंदिराच्या गाभाऱ्यात गोरक्षनाथ बसले आहेत तसे ज्ञानेश्वरीच्या अगदी शेवटी गोरक्षनाथांचा आणि त्यांच्या परंपरेचा उल्लेख केला आहे. याहून या गणेश प्रतिमेसंबंधी अधिक सांगण्याची गरज नाही.

या प्रतीमध्ये शब्दार्थांचा एक कोशही समाविष्ट केला आहे. ज्ञानेश्वरीचे असे अनेक कोश पूर्वी तयार करण्यात आले होते. मला एक 'नाथप्रसाद ज्ञानेश्वरी शब्दपर्याय कोश' या नावाचा कोश मिळाला होता. ज्ञानेश्वरीतील कठीण शब्दांचा अगदी सुलभ मराठीत त्यात अर्थ देण्यात आला होता. अलीकडच्या छापील प्रतींतही असे अर्थ देण्यात आले आहेत. पण श्री. शिवाजीराव भावे यांचा कोश बऱ्याच दृष्टींनी सर्वमान्य होण्यासारखा आहे म्हणून आम्ही त्या कोशाचा आधार घेऊन कठीण शब्दांचा अर्थ वाचकांसाठी या प्रतीत समाविष्ट केला आहे. समितीने प्रत सार्थ असावी की नाही याबद्दल खूप

विचार केला. पण कोणताही एक विशिष्ट अर्थ सरकारी प्रतीत असणे हे सर्वमान्य झाले नाही. तथापि अगदी कठीण स्थळांतील ओव्यांचा अर्थ देण्यात यावा असे ठरवण्यात आले. अर्थाची आवश्यकता आहे हे सांगणे नलगे. अशी अनेक स्थळे आहेत, परंतु एका स्थळाचा उल्लेख करणे आवश्यक आहे. हे स्थळ अध्याय १२ मधील आहे. त्या अध्यायातील श्लोक १९ मधील 'अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान् मे प्रियो नरः' याची टीका चालू आहे. राजवाडे प्रतीमधील 'हें विश्व चि माझें घर' या २११ व्या ओवीपासून २१६ व्या ओवीपर्यंतच्या सहा ओव्या वाचकांनी कोणत्याही प्रतीतून मुद्दाम पाहाव्यात. (प्रस्तुत प्रतीतील २१३ व्या ओवीपासून २१८ व्या ओवीपर्यंत) हे असे एक स्थळ आहे की, येथे अर्थ लावताना बहुतेकांच्या हातून थोडाबहुत प्रमाद घडला आहे आणि संपूर्ण अर्थ व्यक्त झालेला नाही. याचे एक कारण असे आहे की, २१३ आणि २१४ या दोन ओव्या मिळून एकच वाक्य होते हे ध्यानात आलेले नाही. या ओव्यांचा सविस्तर अर्थ येथे देणे स्थलाभावास्तव शक्य नाही. पण अनेक स्थळांपैकी एक स्थळ म्हणून याचा उल्लेख केला. अशी अनेक स्थळे ज्ञानेश्वरीत आहेत. त्यांपैकी काहींचा अर्थ या प्रतीत देण्याचा प्रयत्न करावा असा समितीने निर्णय केला. अशी कठीण स्थळे खासकरून संस्कृतप्रचुर, वेदांतपर व योगक्रियांचे वर्णन करणारी अशी आहेत. पूर्वी सरकारने काढलेल्या ज्ञानेश्वरीच्या प्रतीची प्रस्तावना कै. मामासाहेब दांडेकर यांनी स्वतः लिहिलेली आहे. त्या वेळच्या ज्ञानेश्वरी समितीने खूप प्रती जमवल्या, त्यांचे संशोधन केले, तौलनिक अभ्यास केला आणि त्याची सर्व चर्चा त्या प्रस्तावनेमध्ये दिली आहे. आमच्या समितीने या सर्व गोष्टींचा विचार केला आणि अशा संशोधनात पुन्हा शिरू नये असे ठरवले. याचे कारण नवीन काही संशोधनाचे क्षेत्र याबाबत उपलब्ध झाले आहे असे नाही. उपलब्ध प्रतींतील एकही प्रत 'पदाची कोर न संडी' या ग्रंथकाराच्या प्रतिज्ञेला उतरणारी नाही. पदे, क्वचित् श्लोकार्धके टीकेतून सुटलेली आहेत. हा दोष सर्व प्रतींत सारखा आहे. राजवाडे प्रतीत तर सुमारे १५० ओव्या कमी असल्यामुळे अशी अनेक पदे सुटलेली दिसतील. पण राजवाड्यांचे पाठ अनेक ठिकाणी अर्थवाहक आहेत आणि म्हणून त्यांचा स्वीकार या प्रतीत करण्यात आला आहे. पाठांचा अजिबात विचार न करणे योग्य होणार नाही असे समितीचे मत झाले. उदाहरणार्थ, अध्याय १८ मधील २१४ वी ओवी घ्या (या प्रतीतील ओवी २१६). या ओवीत 'स त्यागः सात्त्विको मतः' (श्लोक ९, १०) याचे विवरण चालू आहे. राजवाडे प्रतीत 'त्याग' ऐवजी 'त्यागी' असा पाठ आहे. पण शाळिग्राम, कुंटे इत्यादी प्रतींत 'त्यागू' असा पाठ आहे आणि तो मूळ संस्कृतशी अधिक मिळताजुळता आहे. अशी अनेक स्थळे सापडतील. मूळ संस्कृत ग्रंथाला जोडूनच ज्ञानेश्वरी वाचावी असा ज्ञानेश्वरांचा आदेश आहे.

ृता । वरि मऱ्हाठी नीट पढतां ।
ा उचिता । कवण भूमी हें न चोजवे ।। (अ. १०/४३)
तेव्हा संस्कृत श्लोकांना विचारत विचारत ज्ञानेश्वरी वाचणे

प्रश्न होता की, या समग्र ग्रंथाच्या सारांशाबद्दल प्रस्तावनेत
र अनेक ग्रंथ झाले आहेत, प्रवचने होत आहेत, तेव्हा हा
योग्य होणार नाही असा निर्णय करण्यात आला. तथापि
ध्यायातील ५५व्या श्लोकावरील टीकेकडे वाचकांचे लक्ष
ला. राजवाडे प्रतीत या ५५व्या श्लोकावरील टीकेतील
१२१६व्या ओवीपर्यंत (या प्रतीतील १२१८ ओवीपासून
प्रत्येक ओळीत 'क्रमयोग' असा शब्द आला आहे. हाच
इतर सांप्रदायिक प्रतींतही आहे. या क्रमयोगासंबंधी विवेचन
अनेक प्रवचनांतून केलेले आहे. क्रमयोग म्हणजेच कर्मयोग
ला असला तरीसुद्धा तो तितकासा बरोबर नाही. क्रमयोगांत
येतो हे खरे. तथापि कर्मयोगाचा भर कर्मावर आहे आणि
वरूपी ईश्वरार्पण बुद्धीने केलेले कर्म, ईश्वराच्या प्रसादाने
णि त्या ज्ञाननिष्ठेमुळे उल्हास पावणारी भक्ती, असा आहे.
मधील १२४७ व १२४८ या दोन ओव्या हेच दर्शवतात.
रून ही प्रस्तावना संपवतो.

ठीं । मज पूजा करूनि भली ।
। ज्ञाननिष्ठेतें ।। १२४७ ।।
हातवसे । तेथ भक्ति माझी उल्लासे ।
े । सुखिया होय ।। १२४८ ।।

(वि. स. पागे)
ज्ञानेश्वरी संपादन उप समिती

.७६

ज्ञानेश्वरी संपादन समिति

शासन निर्णय क्रमांक ज्ञाजस-१०७४/९७०३१-क्यू, दिनांक ६ नोव्हेंबर १९७४ अन्वये ज्ञानेश्वरी संपादनासाठी एक समिती नियुक्त करण्यात आली. त्या समितीची मुदत एक वर्षाकरिता होती. ज्ञानेश्वरी संपादनाच्या या समितीमध्ये खालील सदस्य होते :

(१) श्री. श्री. ना. बनहट्टी, सभासद.

(२) डॉ. वि. भि. कोलते, सभासद.

(३) श्री. स. के. नेऊरगांवकर, सभासद.

(४) श्री. किसनमहाराज साखरे, सभासद.

(५) श्री. धुंडामहाराज देगलूरकर, सभासद.

(६) श्री. वि. त्र्यं. शेटे, सभासद.

(७) श्री. सं. गो. टिकम, शिक्षण उप संचालक, पुणे विभाग, पुणे, निमंत्रक, तदनंतर अध्यक्ष, माध्यमिक शिक्षण मंडळ, औरंगाबाद.

मधील काळात दिनांक २२ एप्रिल १९७५ रोजी श्री. बनहट्टी यांचे दुःखद निधन झाले.

यानंतर शासन निर्णय क्रमांक ज्ञाजस-१०७५-अठ्ठावीस (६३६), दिनांक २२ डिसेंबर १९७५ अन्वये सदर समितीवर श्री. वि. स. पागे यांची सभासद म्हणून नियुक्ती करण्यात आली.

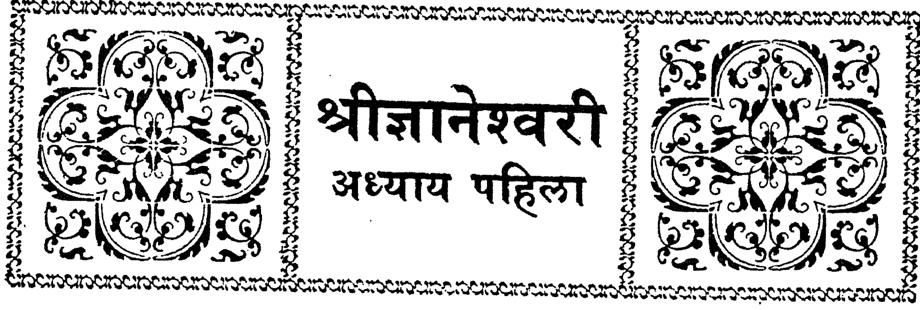
शासन निर्णय क्रमांक ज्ञाजस-१०७५/८७५७/(अठ्ठावीस)/१०४६, दिनांक ३ मार्च १९७६ अन्वये समितीची मुदत ३१ मार्च १९७६ पर्यंत वाढविण्यात आली.

या कालावधीत समितीच्या एकूण दहा सभा घेण्यात आल्या.

नेपाळची राजधानी काठमांडू येथील काष्ठमंडप नामक गोरक्षनाथ मंदिरातील सहा हातांची 'अशोक विनायका' ची प्रतिमा

अनुक्रमणिका

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय पहिला

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ नमोजी आद्या । वेदप्रतिपाद्या । जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ॥ १ ॥

देवा तूंचि गणेशु । सकलार्थमतिप्रकाशु[1] । म्हणे निवृत्तिदासु । अवधारिजो जी ॥ २ ॥ हें शब्दब्रह्म अशेष । तेचि मूर्ति सुवेष । जेथ वर्णवपु निर्दोष । मिरवत असे ॥ ३ ॥ स्मृति तेचि अवयव । देखा आंगीक भाव । तेथ लावण्याची ठेव । अर्थशोभा ॥ ४ ॥ अष्टादश पुराणें । तींचि मणिभूषणें । पदपद्धति खेवणें । प्रमेयरत्नांचीं ॥ ५ ॥ पदबंध नागर । तेंचि रंगाथिलें अंबर । जेथ साहित्य वाणें सपूर । उजाळाचें ॥ ६ ॥ देखा काव्यनाटका । जे निर्धारितां सकौतुका । त्याचि रुणझुणती क्षुद्रघंटिका । अर्थध्वनि ॥ ७ ॥ नाना प्रमेयांची परी । निपुणपणें पाहतां कुसरी । दिसती उचित पदें माझारीं । रत्नें भलीं ॥ ८ ॥ तेथ व्यासादिकांच्या मतीं । तेचि मेखळा मिरवती । चोखाळपणें झळकती । पल्लवसडका ॥ ९ ॥ देखा षड्दर्शनें म्हणिपती । तेचि भुजांची आकृति । म्हणौनि विसंवादें धरिती । आयुधें हातीं ॥ १० ॥ तरी तर्कु तोचि फरशु । नीतिभेदु अंकुशु । वेदान्तु तो महारसु । मोदकु मिरवे ॥ ११ ॥ एके हातीं दंतु । जो स्वभावता खंडितु । तो बौद्धमतसंकेतु । वार्तिकांचा ॥ १२ ॥ मग सहजें सत्कारवादु । तो पद्मकरु वरदु । धर्मप्रतिष्ठा तो सिद्धु । अभयहस्तु ॥ १३ ॥ देखा विवेकवंतु सुविमळु । तोचि शुंडादंडु सरळु । जेथ परमानंदु केवळु । महासुखाचा ॥ १४ ॥

---

१ सकलार्थप्रकाशु (रा).

तरी संवादु तोचि दशनु । जो समता शुभ्रवर्णु । देवो उन्मेषसूक्ष्मेक्षणु । विघ्नराजु ।। १५ ।। मज अवगमलिया दोनी । मीमांसा श्रवणस्थानीं । बोधमदामृत मुनी । अली सेविती ।। १६ ।। प्रमेयप्रवाल सुप्रभ । द्वैताद्वैत तेचि निकुंभ । सरिसेपणें एकवटत इभ- । मस्तकावरी ।। १७ ।। उपरि दशोपनिषदें । जियें उदारें ज्ञानमकरंदें । तियें कुसुमें मुगुटीं सुगंधें । शोभती भलीं ।। १८ ।। अकार चरणयुगल । उकार उदर विशाल । मकार महामंडल । मस्तकाकारें ।। १९ ।। हे तीन्ही एकवटले । तेथ शब्दब्रह्म कवळलें । तें मियां श्रीगुरुकृपा नमिलें । आदिबीज ।। २० ।। आतां अभिनव वाग्विलासिनी । जे चातुर्यार्थकलाकामिनी[1] । ते शारदा विश्वमोहिनी । नमिली मियां ।। २१ ।। मज हृदयीं सद्गुरु । जेणें तारिलों हा संसारपूरु । म्हणौनि विशेषें अत्यादरु । विवेकावरी ।। २२ ।। जैसें डोळयां अंजन भेटे । ते वेळीं दृष्टीसी फांटा फुटे । मग वास पाहिजे तेथ । प्रगटे महानिधी ।। २३ ।। कां चिंतामणी जालियां हातीं । सदा विजयवृत्ति मनोरथीं । तैसा मी पूर्णकाम श्रीनिवृत्ति । ज्ञानदेवो म्हणे ।। २४ ।। म्हणोनि जाणतेनें गुरु भजिजे । तेणें कृतकार्य होईजे । जैसें मुळसिंचनें सहजें । शाखापल्लव संतोषती ।। २५ ।। कां तीर्थें जियें त्रिभुवनीं । तियें घडती समुद्रावगाहनीं । ना तरी अमृतरसास्वादनीं । रस सकळ ।। २६ ।। तैसा पुढतपुढती तोचि । मियां अभिवंदिला श्रीगुरुचि । जो अभिलषित मनोरुचि । पुरविता तो ।। २७ ।। आतां अवधारा कथा गहन । जे सकळां कौतुकां जन्मस्थान । कीं अभिनव उद्यान । विवेकतरूचें ।। २८ ।। ना तरी सर्व सुखाचि आदि । जे प्रमेयमहानिधि । नाना नवरससुधाब्धि । परिपूर्ण हे ।। २९ ।। कीं परमधाम प्रकट । सर्व विद्यांचें मूळपीठ । शास्त्रजाता वसौट । अशेषांचें ।। ३० ।। ना तरी सकळ धर्मांचें माहेर । सज्जनांचें जिव्हार । लावण्यरत्नभांडार । शारदेचें ।। ३१ ।। नाना कथारूपें भारती । प्रकटली असे त्रिजगतीं । आविष्करोनि महामतीं । व्यासाचिये ।। ३२ ।। म्हणौनि हा काव्यांरावो[2] । ग्रंथ गुरुवतीचा ठावो । एथूनि रसां झाला आवो । रसाळ-पणाचा ।। ३३ ।। तेवींचि आइका आणिक एक । एथूनि शब्दश्री सच्छास्त्रिक ।

१ चातुर्यकलाकामिनी (रा).

२ महाकाव्यरावो (रा).

ाणि महाबोधीं कोंवळीक । दुणावली ।। ३४ ।। एथ चातुर्य शहाणें झालें ।
मेय रुचीस आलें । आणि सौभाग्य पोखलें । सुखाचें एथ ।। ३५ ।। माधुर्यी
धुरता । शृंगारीं सुरेखता । रूढपण उचितां । दिसे भलें ।। ३६ ।। एथ
ळाविदपण कळा । पुण्यासि प्रतापु आगळा । म्हणौनि जनमेजयाचे अव-
ोळा । दोष हरले ।। ३७ ।। आणि पाहतां नावेक । रंगीं सुरंगतेची आगळीक ।
णां सगुणपणाचें बिक । बहुवस एथ ।। ३८ ।। भानुचेनि तेजें धवळलें ।
से त्रैलोक्य दिसे उजळिलें । तैसें व्यासमति कवळिलें । मिरवे विश्व ।। ३९ ।।
ां सुक्षेत्रीं बीज घातलें । तें आपुलियापरी विस्तारलें । तैसें भारतीं सुर-
ाडलें । अर्थजात ।। ४० ।। ना तरी नगरांतरीं वसिजे । तरी नागराचि
ोईजे । तैसें व्यासोक्तितेजें । धवळत सकळ ।। ४१ ।। कीं प्रथमवयसाकाळीं ।
ावण्याची नव्हाळी । प्रगटे जैसी आगळी । अंगनाअंगीं ।। ४२ ।। ना तरी
द्यानीं माधवी घडे । तेथ वनशोभेची खाणी उघडे । आदिलापासौनि
ाडें । जियापरी ।। ४३ ।। नानाघनीभूत सुवर्ण । जैसें न्याहाळितां साधारण ।
ग अलंकारीं बरवेपण । निवाडु दावी ।। ४४ ।। तैसें व्यासोक्ति अळंकारिलें ।
ावडे तें बरवेपण पातलें । तें जाणोनि काय आश्रयिलें । इतिहासीं ।। ४५ ।।
ना पुरतिये प्रतिष्ठेलागीं । सानीव धरूनि आंगीं । पुराणें आख्यानरूपें
गीं । भारता आलीं ।। ४६ ।। म्हणौनि महाभारतीं नाहीं । तें नोहेचि
ोकीं तिहीं । येणें कारणें म्हणिपे पाहीं । व्यासोच्छिष्ट जगत्रय ।। ४७ ।।
सी जगीं सुरस कथा । जे जन्मभूमि परमार्था । मुनि सांगे नृपनाथा ।
नमेजया ।। ४८ ।। जें अद्वितीय उत्तम । पवित्रैक निरुपम । परम मंगल-
ाम । अवधारिजो ।। ४९ ।। आतां भारतकमळपरागु । गीताख्यु प्रसंगु ।
ी संवादला श्रीरंगु । अर्जुनेंसीं ।। ५० ।। ना तरी शब्दब्रह्माब्धि । मथियला
ासबुद्धि । निवडिलें निरवधि । नवनीत हें ।। ५१ ।। मग ज्ञानाग्निसंपर्कें ।
डसिलेंनि विवेकें । पद आलें परिपाकें । आमोदासी ।। ५२ ।। जें अपेक्षिजे
रक्तीं । सदा अनुभविजे संतीं । सोहंभावें पारंगतीं । रमिजे जेथ ।। ५३ ।।
आकर्णिजे भक्तीं । जें आदिवंद्य त्रिजगतीं । तें भीष्मपर्वीं संगती । म्हणि-
ो कथा ।। ५४ ।। जें भगवद्गीता म्हणिजे । जें ब्रह्मेशांनीं प्रशंसिजे ।
सनकादिकीं सेविजे । आदरेंसीं ।। ५५ ।। जैसें शारदीचिये चंद्रकळे । माजि

अमृतकण कोंवळे । ते वेंचिती मनें मवाळे । चकोरतलगें ।। ५६ ।। तियापरी श्रोतां । अनुभवावी हे कथा । अतिहळुवारपण चित्ता । आणूनियां ।। ५७ ।। हें शब्देंवीण संवादिजे । इंद्रियां नेणतां भोगिजे । बोलाआधि झोंबिजे । प्रमेयासी ।। ५८ ।। जैसे भ्रमर परागु नेती । परी कमळदळें नेणती । तैसी परी आहे सेविती । ग्रंथीं इये ।। ५९ ।। कां आपुला ठावो न सांडितां । आलिंगिजे चंद्रु प्रकटतां । हा अनुरागु भोगितां । कुमुदिनी जाणे ।। ६० ।। ऐसेनि गंभीरपणें । स्थिरावलोनि अंतःकरणें । आथिला तोचि जाणें । मानूं इये ।। ६१ ।। अहो अर्जुनाचिये पांती । जे परिसणया योग्य होती । तिहीं कृपा करूनि संतीं । अवधान द्यावें ।। ६२ ।। हें सलगी म्यां म्हणितलें । चरणां लागोनी विनविलें । प्रभू सखोल हृदय आपुलें । म्हणौनियां ।। ६३ ।। जैसा स्वभावो मायबापांचा । अपत्य बोले जरी बोबडी वाचा । तरी अधिकचि तयाचा । संतोष आथी ।। ६४ ।। तैसा तुम्हीं मी अंगिकारिला । सज्जनीं आपुला म्हणितला । तरी उणें सहजें उपसाहला । प्रार्थूं कायी ।। ६५ ।। परी अपराधु तो आणिक आहे । जे मी गीतार्थु कवळूं पाहें । तें अवधारा विनवूं लाहें । म्हणौनियां ।। ६६ ।। हें अनावर न विचारितां । वायांचि धिंवसा उपनला चित्ता । येऱ्हवीं भानुतेजीं काय खद्योता । शोभा आथी ।। ६७ ।। कीं टिटिभू चांचुवरी । माप सूये सागरीं । मी नेणतु त्यापरी । प्रवर्तें येथ ।। ६८ ।। आइका आकाश गिंवसावें । तरी आणीक त्याहूनि थोर होआवें । म्हणौनि अपाडू हें आघवें । निर्धारितां ।। ६९ ।। या गीतार्थाची थोरी । स्वयें शंभू विवरी । जेथ भवानी प्रश्नु करी । चमत्कारौनि ।। ७० ।। तेथ हरु म्हणे नेणिजे । देवी जैसें कां स्वरूप तुझें । तैसें हें नित्य नूतन देखिजे । गीतातत्त्व ।। ७१ ।। हा वेदार्थ सागरु । जया निद्रिताचा घोरु । तो स्वयें सर्वेश्वरु । प्रत्यक्ष अनुवादला ।। ७२ ।। ऐसें जें अगाध । जेथ वेडावती वेद । तेथ अल्प मी मतिमंद । काई होये ।। ७३ ।। हें अपार कैसेनि कवळावें । महातेज कवणें धवळावें । गगन मुठीं सुवावें । मशकें केवीं ।। ७४ ।। परी एथ असे एकु आधारु । तेणेंचि बोले मी सधरु । जे सानुकूळ श्रीगुरु । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ७५ ।। येऱ्हवीं तरी मी मूर्खु । जरी जाहला अविवेकु । तऱ्ही संतकृपादीपकु । सोज्वळु असे ।। ७६ ।। लोहाचें कनक होये । हें सामर्थ्य परिसींच आहे ।

कीं मृतही जीवित लाहे । अमृतसिद्धि ।। ७७ ।। जरी प्रकटे सिद्धसरस्वती । तरी मुकयाहि आथी भारती । एथ वस्तुसामर्थ्यशक्ति । नवल कायी ।। ७८ ।। जयातें कामधेनु माये । तयासी अप्राप्य कांहीं आहे । म्हणौनि मी प्रवर्तों लाहें । ग्रंथीं इये ।। ७९ ।। तरी न्यून ते पुरतें । अधिक तें सरतें । करूनि घेयावें हें तुमतें । विनवितु असे ।। ८० ।। आतां देईजो अवधान । तुम्हीं बोलविल्या मी बोलेन । जैसे चेष्टे सूत्राधीन । दारुयंत्र ।। ८१ ।। तैसा मी अनुग्रहीतु । साधूंचा निरूपितु । ते आपुलियापरी अलंकारितु । भलतयापरी ।। ८२ ।। तंव श्रीगुरु म्हणती राहीं । हे तुज बोलावें नलगे कांहीं । आतां ग्रंथा चित्त देईं । झडकरी वेगां ।।८३।। या बोला निवृत्तिदासु । पावूनि परम उल्हासु । म्हणे परियसा मना अवकाशु । देऊनियां ।। ८४ ।।

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ।। १ ।।

तरी पुत्रस्नेहें मोहितु । धृतराष्ट्र असे पुसतु । म्हणे संजया सांगे मातु । कुरुक्षेत्रींची ।। ८५ ।। जें धर्मालय म्हणिजे । तेथ पांडव आणि माझे । गेले असती व्याजें । जुंझाचेनि ।। ८६ ।। तरी तेचि येतुला अवसरीं । काय किजत असे येरयेरीं । ते झडकरी कथन करी । मजप्रती ।। ८७ ।।

संजय उवाच

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ।
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ।। २ ।।

तिये वेळीं तो संजय बोले । म्हणे पांडवसैन्य उचललें । जैसें महाप्रळयीं पसरलें । कृतांतमुख ।। ८८ ।। तैसें तें घनदाट । उठावलें एकवाट । जैसें उसळलें काळकूट । धरी कवण ।। ८९ ।। नातरी वडवानळु सादुकला । प्रळयवातें पोखला । सागरु शोषूनि उधवला । अंबरासी ।। ९० ।। तैसें दळ दुर्धर । नानाव्यूहीं परिकर । अवगमलें भयासुर । तिये काळीं ।। ९१ ।। तें देखोनियां दुर्योधनें । अव्हेरिलें कवणें मानें । जैसे न गणिजे पंचाननें । गजघटांतें ।। ९२ ।।

राजोवाच

पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ।। ३ ।।

मग द्रोणापासीं आला । तयांतें म्हणे हा देखिला । कैसा दळभारू उचलला । पांडवांचा ।। ९३ ।। गिरिदुर्ग जैसे चालते । तैसे विविध व्यूह सभंवते । रचिले आथी बुद्धिमंतें । द्रुपदकुमरें ।। ९४ ।। जो का तुम्हीं शिक्षापिला । विद्या देऊनि कुरुठा केला । तेणें हा सैन्यसिंहु पाखरिला । देख देख ।। ९५ ।।

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।। ४ ।।

आणिकही असाधारण । जे शस्त्रास्त्रीं प्रवीण । क्षात्रधर्मी निपुण । वीर आहाती ।। ९६ ।। जे बळें प्रौढी पौरुषें । भीमार्जुनांसारिखे । ते सांगेन कौतुकें । प्रसंगेंची ।। ९७ ।। एथ युयुधानु सुभटु । आला असे विराटु । महारथी श्रेष्ठु । द्रुपद वीरु ।। ९८ ।।

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ।। ५ ।।
युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ।। ६ ।।

चेकितान धृष्टकेतु । काशिराज वीर विक्रांतु । उत्तमौजा नृपनाथु । शैब्य देख ।। ९९ ।। हा कुंतिभोज पाहें । एथ युधामन्यु आला आहे । आणि पुरुजितादि राय हे । सकळ देख ।। १०० ।। हा सुभद्राहृदयनंदनु । जो अपरु नवार्जुनु । तो अभिमन्यु म्हणे दुर्योधनु । देखें द्रोणा ।। १ ।। आणीकही द्रौपदीकुमर । हे सकळही महारथी वीर । मिती नेणिजे परी अपार । मीनले असती ।। २ ।।

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ।
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ।। ७ ।।
भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ।। ८ ।।

आतां आमुच्या दळीं नायक । जे रूढवीर सैनिक । ते प्रसंगें आइक । सांगिजती ।। ३ ।। उद्देशें एक दोनी । जायिजती बोलोनी । तुम्ही

आदिकरूनी । मुख्य जे जें ।। ४ ।। हा भीष्म गंगानंदनु । जो प्रतापतेजस्वी भानु । रिपुगजपंचाननु । कर्णवीरु ।। ५ ।। या एकेकाचेनी मनोव्यापारें । हें विश्व होय संहरे । हा कृपाचार्यु न पुरे । एकलाचि ।। ६ ।। एथ विकर्ण वीरु आहे । हा अश्वत्थामा पैल पाहें । याचा आडदरु सदां वाहे । कृतांतु मनीं ।। ७ ।। समितिंजयो सौमदत्ती ।

अन्ये च बहव: शूरा मदर्थे त्यक्तजीविता: ।
नानाशस्त्रप्रहरणा: सर्वे युद्धविशारदा: ।। ९ ।।

ऐसे आणीकही बहुत आहाती । जयांचिया बळा मिती । धाताही नेणें ।। ८ ।। जे शस्त्रविद्यापारंगत । मंत्रावतार मूर्त । हो कां जें अस्त्रजात । एथूनि रूढ ।। ९ ।। हे अप्रतिमल्ल जगीं । पुरता प्रतापु अंगीं । परी सर्व प्राणें मजचिलागीं । आरायिले असती ।। ११० ।। पतिव्रतेचें हृदय जैसें । पतिवांचूनि न स्पर्शे । मी सर्वस्व या तैसें । सुभटांसी ।। ११ ।। आमुचिया काजाचेनि पाडें । देखती आपुलें जीवित थोकडें । ऐसे निरवधि चोखडें । स्वामिभक्त ।। १२ ।। झुंजती कुळकणी जाणती । कळे कीर्तीसी जिती । हे बहु असो क्षात्रनीति । एथोनियां ।। १३ ।। ऐसे सर्वांपरि पुरते । वीर दळीं आमुते । आतां काय गणूं यांतें । अपार हे ।। १४ ।।

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ।। १० ।।

वरी क्षत्रियांमाजी श्रेष्ठु । जो जगजेठी जगीं सुभटु । तया दळवैपणाचा पाटु । भीष्मासि पैं ।। १५ ।। आतां याचेनि बळें गवसलें । हे दुर्ग जैसे पन्नासिलें । येणें पाडें थेकुलें । लोकत्रय ।। १६ ।। आधींच समुद्र पाहीं । तेथ दुवाडपण कवणा नाहीं । मग वडवानळु तैसे याही । विरजा जैसा ।। १७ ।। ना तरीं प्रळयवन्ही महावातु । या दोघां जैसा सांधातु । तैसा हा गंगासुतु । सेनापति ।। १८ ।। आतां येणेंसि कवण भिडे । हें पांडवसैन्य कीर थोकडें । परि वरचिलेनि पाडें । दिसत असे ।। १९ ।। वरी भीमसेनु बेथु । तो जाहला असे सेनानाथु । ऐसें बोलोनियां मातु । सांडिली तेणें ।। १२० ।।

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिता: ।
भीष्ममेवाभिरक्षन्तु भवन्त: सर्व एव हि ।। ११ ।।

मग पुनरपि काय बोले । सकळ सैनिकांतें म्हणितलें । आतां दळभार आपुलाले । सरसे करा ।। २१ ।। जया जिया अक्षौहिणी । तेणें तिया आरणी । वरगण कवणकवणी । महारथीया ।। २२ ।। तेणें तिया आवरिजे । भीष्मातळीं राहिजे । द्रोणातें म्हणे पाहिजे । तुम्ही सकळ ।। २३ ।। हाचि एकु रक्षावा । मी तैसा हा देखावा । येणें दळभारु आघवा । साचु आमुचा ।। २४ ।।

संजय उवाच

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ।। १२ ।।

या राजयाचिया बोला । सेनापति संतोषला । मग तेणें केला । सिंहनादु ।। २५ ।। तो गाजत असे अद्‌भुतु । दोन्ही सैन्याआंतु । प्रतिध्वनि न समातु । उपजत असे ।। २६ ।। तयाचि तुलगासवें । वीरवृत्तीचेनि थावें । दिव्य शंख भीष्मदेवें । आस्फुरिला ।। २७ ।। ते दोन्ही नाद मीनले । तेथ त्रैलोक्य बधिरीभूत जाहलें । जैसें आकाश कां पडिलें । तुटोनिया ।। २८ ।। घडघडीत अंबर । उचंबळत सागर । क्षोभलें चराचर । कांपत असे ।। २९ ।। तेणें महाघोषगजरें । दुमदुमिताती गिरिकंदरें । तव दळामाजीं रणतुरें । आस्फुरिलीं ।। १३० ।।

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोभवत् ।। १३ ।।

उदंड सैंघ वाजतें । भयानकें खाखातें । महाप्रळयो जेथें । धाकडांसी ।। ३१ ।। भेरी निशाण मांदळ । शंख काहळ भोंगळ । आणि भयासुर रणकोल्हाळ । सुभटांचे ।। ३२ ।। आवेशें भुजा त्राहाटिती । विसणेले हांका देती । जेथ महामद भद्रजाती । आवरती ना ।। ३३ ।। तेथ भेडांची कवण मातु । कांचया केर फिटतु । जेणें दचकला कृतांतु । आंग नेघे ।। ३४ ।। एकां उभयाचि प्राण गेले । चांगांचे दांत बैसले । बिरुदाचे दादुले । हिंवताती ।। ३५ ।। ऐसा अद्‌भुत तूरबंबाळु । ऐकोनि ब्रह्मा व्याकुळु । देव म्हणती प्रळयकाळु । वोढवला आजी ।। ३६ ।।

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ।
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ।। १४ ।।
पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ।। १५ ।।
अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ।। १६ ।।

ऐसी स्वर्गीं मातु । देखोनि तो आकांतु । तंव पांडवदळाआंतु । वर्तलें कायी ।। ३७ ।। हो कां निजसार विजयाचें । कीं तें भांडार महातेजाचें । जेथ गरुडाचिये जावळियेचे । कांतले चार्‍ही ।। ३८ ।। कीं पाखांचा मेरु जैसा । रहंवरु मिरवतसे तैसा । तेजें कोंदाटलिया दिशा । जयाचेनि ।। ३९ ।। जेथ अश्ववाहकु आपण । वैकुंठींचा राणा जाण । तया रथाचे गुण । काय वर्णूं ।। १४० ।। ध्वजस्तंभावरी वानरु । तो मूर्तिमंत शंकरु । सारथी शाङर्गधरु । अर्जुनेसीं ।। ४१ ।। देखा नवल तया प्रभूचें । अद्‌भुत प्रेम भक्ताचें । जें सारथ्यपण पार्थाचें । करितु असे ।। ४२ ।। पाइकु पाठीसीं घातला । आपण पुढां राहिला । तेणें पाञ्चजन्यु आस्फुरिला । अवलीळाचि ।। ४३ ।। परी तो महाघोषु थोरु । गर्जतु असे गंहिरु । जैसा उदेला लोपी दिनकरु । नक्षत्रांतें ।। ४४ ।। तैसें तुरबंबाळु भंवते । कौरवदळीं गाजत होते । ते हारपोनि नेणों केउते । गेले तेथ ।। ४५ ।। तैसाचि देखे येरें । निनादें अति गहिरे । देवदत्त धनुर्धरें । आस्फुरिला ।। ४६ ।। ते दोन्ही शब्द अचाट । मिनले एकवट । तेथ ब्रह्मकटाह शतकूट । हों पाहत असे ।। ४७ ।। तंव भीमसेनु विसणैला । जैसा महाकाळु खवळला । तेणें पौण्ड्र आस्फुरिला । महाशंखु ।। ४८ ।। तो महाप्रलयजलधरु । जैसा घडघडिला गंहिरु । तंव अनंतविजयो युधिष्ठिरु । आस्फुरित असे ।। ४९ ।। नकुळें सुघोषु । सहदेवें मणिपुष्पकु । जेणें नादें अंतकु । गजबजला ठाके ।। १५० ।।

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ।। १७ ।।
द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक् पृथक् ।। १८ ।।

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ।। १९ ।।

तेथ भूपति होते अनेक । द्रुपद द्रौपदेयादिक । हा काशीपति देख । महाबाहु ।। ५१ ।। तेथ अर्जुनाचा सुतु । सात्यकि अपराजितु । धृष्टद्युम्नु नृपनाथु । शिखंडी हन ।। ५२ ।। विराटादि नृपवर । जे सैनिक मुख्य वीर । तिहीं नानाशंख निरंतर । आस्फुरिले ।। ५३ ।। तेणें महाघोषनिर्घातें । शेष कूर्म अवचितें । गजबजोनि भूभारातें । सांडू पाहती ।। ५४ ।। तेथ तिन्ही लोक डळमळित । मेरु मांदार आंदोळित । समुद्रजळ उसळत । कैलासवेरी ।। ५५ ।। पृथ्वीतळ उलथों पहात । आकाश असे आसुडत । तेथ सडा होत । नक्षत्रांचा ।। ५६ ।। सृष्टि गेली रे गेली । देवां मोकळवादी जाहली । ऐशी एक टाळी पिटली । सत्यलोकीं ।। ५७ ।। दिहाचि दिन थोकला । जैसा प्रलयकाळ मांडला । तैसा हाहाकारु जाहला । तिन्हीं लोकीं ।। ५८ ।। तें देखोनि आदिपुरुषु विस्मितु । म्हणे झणें होय पां अंतु । मग लोपिला अद्भुतु । संभ्रमु तो ।। ५९ ।। म्हणौनि विश्व सांवरलें । एऱ्हवीं युगान्त होतें वोडवलें । जैं महाशंख आस्फुरिले । कृष्णादिकीं ।। १६० ।। तो घोष तरी उपसंहरला । परि पडिसाद होता राहिला । तेणें दळभार विध्वंसिला । कौरवांचा ।। ६१ ।। जैसा गजघटाआंतु । सिंह लीला विदारितु । तैसा हृदयातें भेदितु । कौरवांचिया ।। ६२ ।। तो गाजत जंव आइकती । तंव उभेचि हिये घालिती । एकमेकांतें म्हणती । सावध रे सावध ।। ६३ ।।

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ।। २० ।।

तेथ बळें प्रौढीपुरतें । महारथी वीर होते । तिहीं पुनरपि दळातें । आवरिलें ।। ६४ ।। मग सरिसेपणें उठावले । दुणवटोनि उचलले । तया दंडीं क्षोभलें । लोकत्रय ।। ६५ ।। तेथ बाणवरी धनुर्धर । वर्षताती निरंतर । जैसे प्रळयांत जलधर । अनिवार कां ।। ६६ ।। ते देखलिया अर्जुनें । संतोष घेऊनि मनें । मग संभ्रमें दिठी सेने । घालीतसे ।। ६७ ।। तंव संग्रामीं सज्ज जाहले । सकळ कौरव देखिले । तंव लीलाधनुष्य उचलिलें । पंडुकुमरें ।। ६८ ।।

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।

अर्जुन उवाच

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ।। २१ ।।
यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ।। २२ ।।
योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ।। २३ ।।

ते वेळीं अर्जुन म्हणतसे देवा । आतां झडकरी रथु पेलावा । नेऊनि मध्यें घालावा । दोहीं दळां ।। ६९ ।। जंव मी नावेक । हे सकळ वीर सैनिक । न्याहाळीन अशेख । झुंजते जे ।। १७० ।। येथ आले असती आघवें । परी कवणेंसीं म्यां झुंजावें । हे रणीं लागे पहावें । म्हणौनियां ।। ७१ ।। बहुतकरूनि कौरव । हे आतुर दुःस्वभाव । वांटिवेवीण हांव । बांधिती झुंजीं ।। ७२ ।। झुंजाची आवडी धरिती । परी संग्रामीं धीर नव्हती । हें सांगोनि रायाप्रती । काय संजयो म्हणे ।। ७३ ।।

संजय उवाच

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ।। २४ ।।
भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ।। २५ ।।
तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ।। २६ ।।
श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बंधूनवस्थितान् ।। २७ ।।
कृपया परयाऽऽविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ।।

आइका अर्जुन इतुकें बोलिला । तंव श्रीकृष्णें रथु पेलिला । दोही सैन्यांमाजीं केला । उभा तेणें ।। ७४ ।। जेथ भीष्मद्रोणादिक । जवळिकेचि सन्मुख । पृथिवीपति आणिक । बहुत आहाती ।। ७५ ।। तेथ स्थिर करूनियां रथु । अर्जुन असे पाहातु । तो दळभार समस्तु । संभ्रमेंसीं ।। ७६ ।। मग देवा म्हणे देख देख । हे गोत्रगुरु अशेख । तंव कृष्णमनीं नावेक । विस्मो जाहला ।। ७७ ।। तो आपणयां आपण म्हणे । एथ कायी कवण जाणे । हें मनीं धरलें येणें । परि कांहीं आश्चर्य असे ।। ७८ ।। ऐसी पुढील से घेतु । तो सहजें जाणे

हृदयस्थु । परि उगा असे निवांतु । तिये वेळीं ।। ७९ ।। तंव तेथ पार्थु सकळ । पितृ पितामह केवळ । गुरु बंधु मातुळ । देखता जाहला ।। १८० ।। इष्ट मित्र आपुले । कुमरजन देखिले । हे सकळ असती आले । तयांमाजी ।। ८१ ।। सुहृज्जन सासरे । आणीकही सखे सोइरे । कुमर पौत्र धनुर्धरें । देखिले तेथ ।। ८२ ।। जयां उपकार होते केले । कीं आपदीं जे रक्षिले । हे असो वडील धाकुले । आदिकरूनि ।। ८३ ।। ऐसें गोत्रचि दोहीं दळीं । उदित जालें असे कळीं । हें अर्जुनें तिये वेळीं । अवलोकिलें ।। ८४ ।। तेथ मनीं गजबज जाहली । आणि आपैसी कृपा आली । तेणें अपमानें निघाली । वीरवृत्ति ।। ८५ ।। जिया उत्तम कुळींचिया होती । आणि गुणलावण्य आथी । तिया आणिकीतें न साहती । सुतेजपणें ।। ८६ ।। नविये आवडीचेनि भरें । कामुक निजवनिता विसरे । मग पाडेंवीण अनुसरे । भ्रमला जैसा ।। ८७ ।। कीं तपोबळें ऋद्धी । पातलिया भ्रंशे बुद्धी । मग तया विरक्तता सिद्धी । आठवेना ।। ८८ ।। तैसें अर्जुना तेथ जाहलें । असतें पुरुषत्व गेलें । जे अंतःकरण दिधलें । कारुण्यासी ।। ८९ ।। देखा मंत्रज्ञु बरळु जाय । मग तेथ कां जैसा संचारु होय । तैसा तो धनुर्धर महामोहें । आकळिला ।। १९० ।। म्हणौनि असतां धीरु गेला । हृदया द्रावो आला । जैसा चंद्रकळीं शिवतला । सोमकांतु ।। ९१ ।। तयापरी पार्थु । अतिस्नेहें मोहितु । मग सखेद असे बोलतु । श्रीअच्युतेसीं ।। ९२ ।।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ।। २८ ।।
सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ।। २९ ।।
गांडीवं स्रंसते हस्तात् त्वक्चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ।। ३० ।।

तो म्हणे अवधारी देवा । म्यां पाहिला हा मेळावा । तंव गोत्रवर्गु आघवा । देखिला एथ ।। ९३ ।। हे संग्रामीं उदित । जहाले असती कीर समस्त । पण आपणपेयां उचित । केवीं होय ।। ९४ ।। येणें नांवेचि नेणों कायी । मज आपणपें सर्वथा नाहीं । मन बुद्धि ठायीं । स्थिर नोहे ।। ९५ ।। देखे देह

कांपत । तोंड असे कोरडें होत । विकळता उपजत । गात्रांसीही ।। ९६ ।। सर्वांगा कांटाळा आला । अति संतापु उपनला । तेथ बेंबळ हातु गेला । गांडिवाचा ।। ९७ ।। तें न धरतचि निष्टलें । परि नेणेंचि हातोनि पडिलें । ऐसें हृदय असे व्यापिलें । मोहें येणें ।। ९८ ।। जें वज्रापासोनि कठिण । दुर्धर अतिदारुण । तयाहून असाधारण । हें स्नेह नवल ।। ९९ ।। जेणें संग्रामीं हरु जिंतिला । निवातकवचांचा ठावो फेडिला । तो अर्जुन मोहें कवळिला । क्षणामाजीं ।। २०० ।। जैसा भ्रमर भेदी कोडें । भलतैसें काष्ठ कोरडें । परि कळिकेमाजी सांपडे । कोंवळिये ।। १ ।। तेथ उत्तीर्ण होईल प्राणें । परि तें कमळदळ चिरूं नेणें । तैसें कठिण कोवळेपणें । स्नेह देखा ।। २ ।। हे आदिपुरुषाची माया । ब्रह्मेयाही नयेचि आया । म्हणौनि भुलविला ऐकें राया । संजयो म्हणे ।। ३ ।। अवधारी मग तो अर्जुनु । देखोनि सकळ स्वजनु । विसरला अभिमानु । संग्रामींचा ।। ४ ।। कैसी नेणों सदयता । उपनली तेथें चित्ता । मग म्हणे कृष्णा आतां । नसिजे एथ ।। ५ ।। माझें अतिशय मन व्याकुळ । होतसे वाचा बरळ । जे वधावे हे सकळ । येणें नांवें ।। ६ ।।

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ।। ३१ ।।

या कौरवां जरी वधावें । तरी युधिष्ठिरादिकां कां न वधावें । हे येरयेर आघवे । गोत्रज आमुचे ।। ७ ।। म्हणोनि जळो हें झुंज । प्रत्यया न ये मज । एणें काय काज । महापापें ।। ८ ।। देवा बहुतापरी पाहतां । एथ वोखटें होईल झुंजतां । वर कांहीं चुकवितां । लाभु आथी ।। ९ ।।

न कांक्षे विजयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ।। ३२ ।।
येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ।। ३३ ।।
आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ।। ३४ ।।

तया विजयवृत्ती कांहीं । मज सर्वथा काज नाहीं । एथ राज्य तरी कायी । हे पाहुनियां ।। २१० ।। या सकळांतें वधावें । मग जे भोग भोगावे । ते जळोत

आघवे । पार्थु म्हणे ।। ११ ।। तेणें सुखेंविण होईल । तें भलतैसें साहिजेल । वरी जीवितही वेंचिजेल । याचिलागीं ।। १२ ।। परी यांसी घातु कीजे । मग आपण राज्यसुख भोगिजे । हें स्वप्नींही मन माझें । करूं न शके ।। १३ ।। तरी आम्हीं कां जन्मावें । कवणालागीं जियावें । जरी वडिलां यां चितावें । विरुद्ध मनें ।। १४ ।। पुत्रातें इच्छी कुळ । तयाचें कायि हेंचि फळ । जे निर्दळिजे केवळ । गोत्र आपुलें ।। १५ ।। हें मनींचि केंवि धरिजे । आपण वज्राचेया होईजे । वरी घडे तरी कीजे । भलें इयां ।। १६ ।। आम्हीं जें जें जोडावें । तें समस्तीं इहीं भोगावें । हें जीवितही उपकारावें । काजीं यांच्या ।। १७ ।। आम्ही दिगंतीचे भूपाळ । विभांडूनि सकळ । मग संतोषविजे कुळ । आपुलें जें ।। १८ ।। तेचि हे समस्त । परी कैसें कर्म विपरीत । जे जाहले असती उद्यत । झुंजावया ।। १९ ।। अंतौरिया कुमरें । सांडोनियां भांडारें । शस्त्राग्रीं जिव्हारें । आरोपुनी ।। २२० ।। ऐसियांतें कैसेनि मारूं । कवणावरी शस्त्र धरूं । निजहृदया करूं । घातु केवीं ।। २१ ।। हें नेणसी तूं कवण । परी पैल भीष्म द्रोण । जयांचे उपकार असाधारण । आम्हां बहुत ।। २२ ।। एथ शालक सासरे मातुळ । आणि बंधु कीं हे सकळ । पुत्र नातू केवळ । इष्टही असती ।। २३ ।। अवधारी अति जवळिकेचे । हे सकळही सोयरे आमुचे । म्हणौनि दोष आथी वाचे । बोलितांचि ।। २४ ।।

एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ।। ३५ ।।

हे वरी भलतें करितु । आतांचि येथें मारितु । परि आपण मनें घातु । न चितावा ।। २५ ।। त्रैलोक्यींचें अनकळित । जरी राज्य होईल प्राप्त । तरी हें अनुचित । नाचरें मी ।। २६ ।। जरी आजि एथ ऐसें कीजे । तरी कवणाच्या मनीं उरिजे । सांगे मुख केवीं पाहिजे । तुझें कृष्णा ।। २७ ।।

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ।
पापमेवाऽऽश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ।। ३६ ।।

जरी वधु करोनि गोत्रजांचा । तरी वसौटा होऊनि दोषांचा । मज जोडिलासि तुं हातींचा । दूरी होसी ।। २८ ।। कुळहरणीं पातकें । तिये आंगीं जडती अशेखें । तये वेळीं तुं कवणें कें । देखावासी ।। २९ ।। जैसा

उद्यानामाजीं अनळु । संचारला देखोनि प्रबळु । मग क्षणभरी कोकिळु । स्थिरु नोहे ।। २३० ।। का सकर्दम सरोवरु । अवलोकूनि चकोरु । न सेवितु अव्हेरु । करूनि निघे ।। ३१ ।। तयापरी तूं देवा । मज झकवूं न येसीं मावा । जरी पुण्याचा वोलावा । नाशिजैल ।। ३२ ।।

तस्मान्नार्हा वयं हंतुं धार्तराष्ट्रान्स्वबांधवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ।। ३७ ।।

म्हणोनि मी हें न करीं । इये संग्रामीं शस्त्र न धरीं । हें किडाळ बहुतीं परी । दिसतसे ।। ३३ ।। तुजसीं अंतराय होईल । मग सांगे आमुचें काय उरेल । तेणें दुःखें हियें फुटेल । तुजवीण कृष्णा ।। ३४ ।। म्हणौनि कौरव हे वधिजती । मग आम्ही भोग भोगिजती । हे असो मात अघडती । अर्जुन म्हणे ।। ३५ ।।

यद्यप्येते न पश्यंति लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ।। ३८ ।।
कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ।। ३९ ।।

हे अभिमानमदें भुललें । जरी पां संग्रामा आले । तऱ्ही आम्हीं हित आपुलें । जाणावें लागे ।। ३६ ।। हें ऐसें कैसें करावें । जे आपुले आपण मारावे । जाणत जाणतांचि सेवावें । काळकूट ।। ३७ ।। हां जी मार्गीं चालतां । पुढां सिंहु जाहला आवचिता । तो तंव चुकवितां । लाभु आथी ।। ३८ ।। असता प्रकाशु सांडावा । मग अंधकूप आश्रावा । तरी तेथ कवणु देवा । लाभु सांगे ।। ३९ ।। कां समोर अग्नि देखोनी । जरी न वचिजे वोसंडोनी । तरी क्षणा एका कवळूनी । जाळूं सके ।। २४० ।। तैसे दोष हे मूर्त । अंगीं वाजों असती पहात । हें जाणतांही केवीं एथ । प्रवर्तावें ।। ४१ ।। ऐसें पार्थु तिये अवसरीं । म्हणे देवा अवधारीं । या कल्मषाची थोरी । सांगेन तुज ।। ४२ ।।

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ।। ४० ।।

जैसें काष्ठें काष्ठ मथिजे । तेथ वन्हि एक उपजे । तेणें काष्ठजात जाळिजे । प्रज्वळलेनि ।। ४३ ।। तैसा गोत्रींचीं परस्परें । जरी वधु घडे

मत्सरें । तरी तेणें महादोषें घोरें । कुळचि नाशे ।। ४४ ।। म्हणौनि येणें पापें । वंशजधर्मु लोपे । मग अधर्मुचि आरोपे । कुळामाजीं ।। ४५ ।।

अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ।। ४१ ।।

एथ सारासार विचारावें । कवणें काय आचरावें । आणि विधिनिषेध आघवे । पारुषती ।। ४६ ।। असता दीपु दवडिजे । मग अंधकारीं राहाटिजे । तरी उजूचि कां आडळिजे । जयापरी ।। ४७ ।। तैसा कुळीं कुळक्षयो होय । तये वेळीं तो आद्यधर्मु जाय । मग आन कांहीं आहे । पापावांचुनी ।। ४८ ।। जैं यमनियम ठाकती । तेथ इंद्रियें सैरा राहाटती । म्हणौनि व्यभिचार घडती । कुळस्त्रियांसी ।। ४९ ।। उत्तम अधमीं संचरती । ऐसे वर्णावर्ण मिसळती । तेथ समूळ उपडती । जातिधर्म ।। २५० ।। जैसी चोहटाचिये बळी । पाविजे सैरा काउळीं । तैसीं महापापें कुळीं । संचरती ।। ५१ ।।

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ।। ४२ ।।

मग कुळा तया अशेखा । आणि कुळघातकां । येरयेरां नरका । जाणें आथी ।। ५२ ।। देखें वंशवृद्धि समस्त । यापरी होय पतित । मग वोवांडिती स्वर्गस्थ । पूर्वपुरुष ।। ५३ ।। जेथ नित्यादि क्रिया ठाके । आणि नैमित्तिक क्रिया पारुखे । तेथ कवणा तिळोदकें । कवण अर्पी ।। ५४ ।। तरी पितर काय करिती । कैसेनि स्वर्गीं वसती । म्हणौनि तेही येती । कुळापासीं ।। ५५ ।। जैसा नखाग्रीं व्याळु लागे । तो शिखांत व्यापी वेगें । तेवीं आब्रह्म कुळ अवघें । आप्लविजे ।। ५६ ।।

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ।। ४३ ।।
उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ।। ४४ ।।
अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ।। ४५ ।।

देवा अवधारी आणीक एक । एथ घडे महापातक । जे संगदोषें हा लौकिक । भ्रंशु पावे ।। ५७ ।। जैसा घरीं आपुला । वानिवसें अग्नि लागला । तो आणिकांहीं प्रज्वळिला । जाळूनि घाली ।। ५८ ।। तैसिया तया कुळसंगती । जे जे लोक वर्तती । तेही बाधा पावती । निमित्तें येणें ।। ५९ ।। तैसें नाना दोषें सकळ । अर्जुन म्हणे तें कुळ । मग महाघोर केवळ । निरय भोगी ।। २६० ।। पडिलिया तिये ठायीं । मग कल्पांतींही उकलु नाहीं । येसणें पतन कुळक्षयीं । अर्जुन म्हणे ।। ६१ ।। देवा हें विविध कानीं ऐकिजे । परी अझुनिवरी त्रासु नुपजे । हृदय वज्राचें हें काय कीजे । अवधारीं पां ।। ६२ ।। अपेक्षिजे राज्यसुख । जयालागीं तें तंव क्षणिक । ऐसे जाणतांही दोख । अव्हेरू ना ।। ६३ ।। जे हे वडिल सकळ आपुले । वधावया दिठी सूदले । सांग पां काय थेंकुलें । घडलें आम्हां ।। ६४ ।।

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ।। ४६ ।।

आतां यावरी जें जियावें । तयापासूनि हें बरवें । जे शस्त्र सांडूनि साहावे । बाण यांचे ।। ६५ ।। तयावरी होय जितुकें । तें मरणही वरी निकें । परी येणें कल्मषें । चाड नाहीं ।। ६६ ।। ऐसें देखून सकळ । अर्जुनें आपुलें कुळ । मग म्हणे राज्य तें केवळ । निरयभोगु ।। ६७ ।।

संजय उवाच

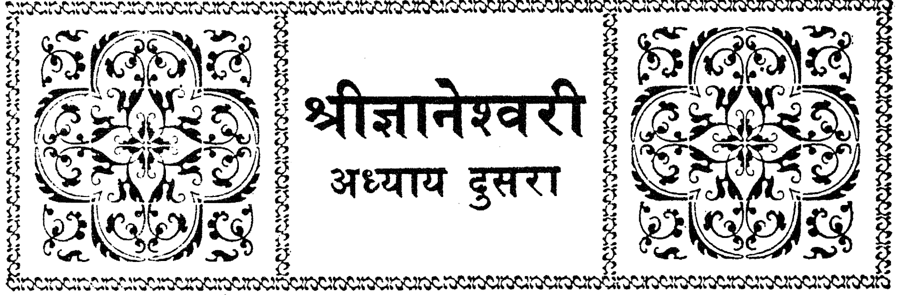
एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ।। ४७ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ।। १ ।।

ऐसे तिये अवसरी । अर्जुन बोलिला समरीं । संजयो म्हणे अवधारीं । धृतराष्ट्रातें ।। ६८ ।। मग अत्यंत उद्वेगला । न धरत गहिंवरु आला । तेथ उडी घातली खालां । रथौनियां ।। ६९ ।। जैसा राजकुमरु पदच्युतु । सर्वथा होय उपहतु । कां रवि राहुग्रस्तु । प्रभाहीनु ।। २७० ।। नातरी महासिद्धिसंभ्रमें । जिंतिला तापसु भ्रमें । मग आकळूनि कामें । दीनु कीजे ।। ७१ ।। तैसा तो धनुर्धरु । अत्यंत दुःखें जर्जरु । दिसे जेथ रहंवरु ।

त्यजिला तेणें ॥ ७२ ॥ मग धनुष्य बाण सांडिले । न धरत अश्रुपात आले । ऐसें ऐक राया वर्तलें । संजयो म्हणे ॥ ७३ ॥ आतां यापरी तो वैकुंठनाथु । देखोनि सखेद पार्थु । कवणेपरी परमार्थु । निरूपील ॥ ७४ ॥ ते सविस्तर पुढारी कथा । अति सकौतुक ऐकतां । ज्ञानदेव म्हणे आतां । निवृत्तिदासु ॥ २७५ ॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्लोक ४७, ओव्या २७५

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय दुसरा

संजय उवाच

तं तथा कृपयाऽऽविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।। १ ।।

मग संजयो म्हणे रायातें । आईके तो पार्थु तेथें । शोकाकुल रुदनातें । करितु असे ।। १ ।। तें कुळ देखोनि समस्त । स्नेह उपनलें अद्भुत । तेणें द्रवलें असे चित्त । कवणेपरी ।। २ ।। जैसें लवण जळें झळंबलें । ना तरी अभ्र वातें हाले । तैसें सधीर परी विरमलें । हृदय तयाचें ।। ३ ।। म्हणौनि कृपा आकळिला । दिसतसे अति कोमाइला । जैसा कर्दमीं रुपला । राजहंस ।। ४ ।। तयापरी तो पांडुकुमरु । महामोहें अति जर्जरु । देखोनि श्रीशार्ङ्गधरु । काय बोले ।। ५ ।।

श्रीभगवान् उवाच

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ।। २ ।।

म्हणे अर्जुना आदि पाहीं । हें उचित काय इये ठायीं । तूं कवण हें कायी । करीत आहासी ।। ६ ।। तुज सांगे काय जाहलें । कवण उणें आलें । करितां काय ठेलें । खेदु कायिसा ।। ७ ।। तूं अनुचिता चित्त नेदिसी । धीरु कहीं न संडिसी । तुझेनि नामें अपयशी । दिशा लंघिजे ।। ८ ।। तूं शूरवृत्तीचा ठावो । क्षत्रियांमाजीं रावो । तुझिया लाठेपणाचा आवो । तिहीं लोकीं ।। ९ ।। तुवां संग्रामीं हरु जिंकिला । निवात-कवचांचा ठावो फेडिला । पवाडा तुवां केला । गंधर्वांसीं ।। १० ।। पाहतां तुझेनि पाडें । दिसे त्रैलोक्यही थोकडें । ऐसें

पुरुषत्व चोखडें । पार्था तुझें ॥ ११ ॥ तो तूं कीं आजि एथें । सांडूनियां वीरवृत्तीतें । अधोमुख रुदनातें । करितु आहासी ॥ १२ ॥ विचारी तूं अर्जुनु । कीं कारुण्यें किजसी दीनु । सांग पां अंधकारें भानु । ग्रासिला आथी ॥ १३ ॥ ना तरी पवनु मेघासी बिहे । कीं अमृतासी मरण आहे । पाहें पां इंधनचि गिळोनि जाये । पावकातें ॥ १४ ॥ कीं लवणेंचि जळ विरे । संसर्गें काळकूट मरे । सांग पां महाफणी दर्दुरें । गिळिजे कायी ॥ १५ ॥ सिंहासी झोंबे कोल्हा । ऐसा अपाडु आथि कें जाहला । परी तो त्वां साच केला । आजि एथ ॥ १६ ॥ म्हणौनि अझुनी अर्जुना । झणें चित्त देसी या हीना । वेगीं धीर करूनियां मना । सावधु होई ॥ १७ ॥ सांडीं हें मूर्खपण । उठीं घे धनुष्यबाण । संग्रामीं हें कवण । कारुण्य तुझें ॥ १८ ॥ हां गा तूं जाणता । तरी न विचारिसी कां आतां । सांगें झुंजावेळे सदयता । उचित कायी ॥ १९ ॥ हे असतीये कीर्तीसी नाशु । आणि पारत्रिकासी अपभ्रंशु । म्हणे जगन्निवासु । अर्जुनातें ॥ २० ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

म्हणौनि शोकु न करी । तूं पुरता धीरु धरीं । हें शोच्यता अव्हेरीं । पंडुकुमरा ॥ २१ ॥ तुज नव्हे हें उचित । येणें नासेल जोडलें बहुत । तूं अझुनी वरी हित । विचारीं पां ॥ २२ ॥ येणें संग्रामाचेनि अवसरें । एथ कृपाळूपण नुपकरे । हे आतांचि काय सोयरे । जाहले तुज ॥ २३ ॥ तूं आधींचि काय नेणसी । कीं हे गोत्रज नोळखसी । वायांचि काय करिसी । अतिशो आतां ॥ २४ ॥ आजिचें हें झुंज । काय जन्मा नवल तुज । हें परस्परें तुम्हां व्याज । सदांचि आथी ॥ २५ ॥ तरी आतां काय जाहलें । कायि स्नेह उपनलें । हें नेणिजे परी कुडें केलें । अर्जुना तुवां ॥ २६ ॥ मोहो धरिलीया ऐसें होईल । जे असती प्रतिष्ठा जाईल । आणि परलोकही अंतरेल । ऐहिकेंसी ॥ २७ ॥ हृदयाचें ढिलेपण । एथ निकयासी नव्हे कारण । हें संग्रामीं पतन जाण । क्षत्रियांसीं ॥ २८ ॥ ऐसेनि तो कृपावंतु । नानापरी असे शिकवितु । हें ऐकोनि पंडुसुतु । काय बोले ॥ २९ ॥

अर्जुन उवाच

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ।। ४ ।।

देवा हें येतुलेवरी । बोलावे नलगे अवधारीं । आधीं तूंचि विचारीं । संग्रामु हा ।। ३० ।। हें झुंज नव्हे प्रमादु । एथ प्रवर्तलिया दिसतसे बाधु । हा उघड लिंगभेदु । वोढवला आम्हां ।। ३१ ।। देखें मातापितरें अर्चिजती । सर्वस्वें तोषु पावविजती । तिये पाठीं केवीं वधिजती । आपुलिया हातीं ।। ३२ ।। देवा संतवृंद नमस्कारिजे । कां घडे तरी पूजिजे । हें वांचूनि केवीं निंदिजे । स्वयें वाचा ।। ३३ ।। तैसे गोत्रगुरु आमुचे । हे पूजनीय आम्हां नियमाचे । मज बहुत भीष्मद्रोणांचें । वर्ततसे ।। ३४ ।। जयांलागीं मनें विरूं । आम्ही स्वप्नींही न शकों धरूं । तयां प्रत्यक्ष केवीं करूं । घातु देवा ।। ३५ ।। वरी जळो हें जियालें । एथ आघवेयांसि हेंचि काय जाहलें । जे यांच्या वधीं अभ्यासिलें । मिरविजे आम्हीं ।। ३६ ।। मी पार्थु द्रोणाचा केला । येणें धनुर्वेदु मज दिधला । तेणें उपकारें काय आभारैला । वधी तयातें ।। ३७ ।। जेथींचिया कृपा लाहिजे वरु । तेथेंचि मनें व्यभिचारु । तरी काय मी भस्मासुरु । अर्जुन म्हणे ।। ३८ ।।

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुञ्जीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ।। ५ ।।

देवा समुद्र गंभीर आइकिजे । वरि तोहि आहाच देखिजे । परी क्षोभु मनीं नेणिजे । द्रोणाचिये ।। ३९ ।। हें अपार जें गगन । वरी तयाही होईल मान । परि अगाध भलें गहन । हृदय याचें ।। ४० ।। वरी अमृतही विटे । कीं काळवशें वज्रही फुटे । परी मनोधर्मु न लोटे । विकरविलाही ।। ४१ ।। स्नेहालागीं माये । म्हणिपे तें कीरु होये । परी कृपा ते मूर्त आहे । द्रोणीं इये ।। ४२ ।। हा कारुण्याची आदि । सकल गुणांचा निधि । विद्यासिंधु निरवधि । अर्जुन म्हणे ।। ४३ ।। हा येणें मानें महंतु । वरी आम्हांलागीं कृपावंतु । आतां सांग पां येथ घातु । चिंतूं येईल ।। ४४ ।। ऐसे हे रणीं वधावे । मग आपण राज्यसुख

भोगावें । तें मना न ये आघवें । जीवितेसीं ।। ४५ ।। हें येणें मानें दुर्धर । जे याहीहुनी भोग सधर । ते असतु येथवर । भिक्षा मागतां भली ।। ४६ ।। ना तरी देशत्यागें जाइजे । कां गिरिकंदर सेविजे । परी शस्त्र आतां न धरिजे । इयांवरी ।। ४७ ।। देवा नवनिशतीं शरीं । वावरोनी यांच्या जिव्हारीं । भोग गिंवसावे रुधिरीं । बुडाले जे ।। ४८ ।। ते काढूनि काय किजती । लिप्त केवी सेविजती । मज नये हे उपपत्ती । याचिलागीं ।। ४९ ।। ऐसें अर्जुन तिये अवसरी । म्हणे श्रीकृष्णा अवधारीं । परी तें मना नयेचि मुरारी । आइकोनियां ।। ५० ।। हें जाणोनि पार्थु बिहाला । मग पुनरपि बोलों लागला । म्हणे देवो कां चित्त या बोला । देतीचिना ।। ५१ ।।

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ।। ६ ।।

येऱ्हवीं माझ्या चित्तीं जें होतें । तें मी विचारूनि बोलिलों एथें । परी निकें काय यापरौतें । तें तुम्हीं जाणा ।। ५२ ।। पैं वीरु जयांसी ऐकिजे । आणि या बोलींचि प्राणु सांडिजे । ते एथ संग्रामव्याजें । उभे आहाती ।। ५३ ।। आतां ऐसियांतें वधावें । कीं अव्हेरूनियां निघावें । या दोहींमाजीं बरवें । तें नेणों आम्ही ।। ५४ ।।

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ।। ७ ।।

आम्हां काय उचित । तें पाहतां न स्फुरे एथ । जें मोहें येणें चित्त । व्याकुळ माझें ।। ५५ ।। तिमिरावरुद्ध जैसें । दृष्टीचें तेज भ्रंशे । मग पासींच असतां न दिसे । वस्तुजात ।। ५६ ।। देवा तैसें मज जाहलें । जें मन हें भ्रांती ग्रासिलें । आतां काय हित आपुलें । तेंही नेणें ।। ५७ ।। तरी श्रीकृष्णा तुवां जाणावें । निकें तें आम्हां सांगावें । जे सखा सर्वस्व आघवें । आम्हांसि तूं ।। ५८ ।। तूं गुरु बंधु पिता । तूं आमुची इष्ट देवता । तूंचि सदा रक्षिता । आपदीं आमुतें ।। ५९ ।। जैसा शिष्यांतें गुरु । सर्वथा नेणें अव्हेरू । कीं सरितांतें सागरू । त्यजीं केवीं ।। ६० ।। नातरी अपत्यांतें माये । सांडूनि जरी जाये । तरी तें कैसेंनि जिये । ऐकें कृष्णा ।। ६१ ।। तैसा सर्वांपरी आम्हांसी । देवा तूंची

एक आहासी । आणि बोलिलें जरी न मानिसी । मागील माझें ।। ६२ ।। तरी उचित काय आम्हां । जें व्यभिचरेना धर्मा । तें झडकरी पुरुषोत्तमा । सांगें आतां ।। ६३ ।।

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाऽऽधिपत्यम् ।। ८ ।।

हें सकळ कुळ देखोनि । जो शोकु उपनलासे मनीं । तो तुझिया वाक्यावांचुनी । न जाय आणिकें ।। ६४ ।। एथ पृथ्वीतळ आपु होईल । हें महेंद्रपदही पाविजेल । परी मोह हा न फिटेल । मानसींचा ।। ६५ ।। जैसीं बीजें सर्वथा आहाळलीं । तीं सुक्षेत्रीं जऱ्ही पेरिलीं । तरी न विरूढती सिंचिलीं । आवडे तैसीं ।। ६६ ।। ना तरी आयुष्य पुरलें आहे । तरी औषधें कांहीं नोहे । एथ एकचि उपेगा जाये । परमामृत ।। ६७ ।। तैसे राज्यभोगसमृद्धि । उज्जीवन नोहे जीव बुद्धि । एथ जिव्हाळा कृपानिधि । कारुण्य तुझें ।। ६८ ।। ऐसें अर्जुन तेथ बोलिला । जंव क्षण एक भ्रांति सांडिला । मग पुनरपि व्यापिला । उर्मी तेणें ।। ६९ ।। कीं मज पाहतां उर्मी नोहे । हें अनारिसें गमत आहे । तो ग्रासिला महामोहें । काळसर्पें ।। ७० ।। सवर्म हृदयकल्हारीं । तेथ कारुण्यवेळेच्या भरीं । लागला म्हणोनि लहरी । भांजेचिना ।। ७१ ।। हें जाणोनि ऐसी प्रौढी । जो दृष्टिसवेंचि विष फेडी । तो धांवया श्रीहरी गारुडी । पातला कीं ।। ७२ ।। तैसिया पंडुकुमरा व्याकुळा । मिरवतसे श्रीकृष्ण जवळा । तो कृपावशें अवलीळा । रक्षील आतां ।। ७३ ।। म्हणोनि तो पार्थु । मोहफणिग्रस्तु । म्यां म्हणितला हा हेतु । जाणोनियां ।। ७४ ।। मग देखा तेथ फाल्गुनु । घेतला असे भ्रांती कवळूनु । जैसा घनपटळीं भानु । आच्छादिजे ।। ७५ ।। तयापरी तो धनुर्धरु । जाह्लासे दुःखें जर्जरु । जैसा ग्रीष्मकाळीं गिरिवरु । वणवला कां ।। ७६ ।। म्हणोनि सहजें सुनीळु । कृपामृतें सजळु । तो वोळलासे श्रीगोपाळु । महामेघु ।। ७७ ।। तेथ सुदर्शनांची द्युति । तेचि विद्युल्लता झळकती । गंभीर वाचा ते आयती । गर्जनेची ।। ७८ ।। आतां तो उदार कैसा वर्षेल । तेणें अर्जुनाचळु निवेल । मग नवी विरूढी फुटेल । उन्मेषाची ।। ७९ ।। ते कथा आइका । मनाचिया आराणुका । ज्ञानदेवो म्हणे देखा । निवृत्तिदासु ।। ८० ।।

संजय उवाच

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ।। ९ ।।

ऐसें संजयो असे सांगतु । म्हणे राया तो पार्थु । पुनरपि शोकाकुळितु । काय बोले ।। ८१ ।। आइके सखेदु बोले श्रीकृष्णातें । आतां नाळवावें तुम्हीं मातें । मी सर्वथा न झुंजें एथें । भरंवसेनी ।।८२।। ऐसें येकि हेळां बोलिला । मग मौन धरूनि ठेला । तेथ श्रीकृष्णा विस्मो पातला । देखोनि तयातें ।। ८३ ।।

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ।। १० ।।

मग आपुलां चित्तीं म्हणे । एथ हें कायी आदरिलें येणें । अर्जुन सर्वथा कांहीं नेणें । काय कीजे ।। ८४ ।। हा उमजे आतां कवणेपरी । कैसेनि धीरू स्वीकारी । जैसा ग्रहातें पंचाक्षरी । अनुमानी कां ।। ८५ ।। ना तरी असाध्य देखोनि व्याधि । अमृतासम दिव्य औषधि । वैद्य सूचि निरवधि । निदानीची ।। ८६ ।। तैसे विवरीतु असे श्रीअनंतु । तया दोन्ही सैन्याआंतु । जयापरी पार्थु । भ्रांती सांडी ।। ८७ ।। तें कारण मनीं धरिलें । मग सरोष बोलों आदरिलें । जैसे मातेच्या कोपीं थोकुलें । स्नेह आथी ।। ८८ ।। कीं औषधाचिया कडुवटपणीं । जैसी अमृताची पुरवणीं । ते आहाच न दिसे परी गुणीं । प्रकट होय ।। ८९ ।। तैसीं वरिवरी पाहतां उदासें । आंत तरी अतिसुरसें । तियें वाक्यें हृषीकेशें । बोलों आदरिलीं ।। ९० ।।

श्रीभगवानुवाच

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पंडिताः ।। ११ ।।

मग अर्जुनातें म्हणितलें । आम्हीं आजि हें नवल देखिलें । जें तुवां एथ आदरिलें । माझारींचि ।। ९१ ।। तूं जाणता तरी म्हणविसी । परी नेणिवेतें न संडिसी । आणि शिकवूं म्हणों तरी बोलसी । बहुसाल नीति ।। ९२ ।। जात्यंधा लागे पिसें । मग तें सैरा धांवे जैसें । तुझें शहाणपण तैसें । दिसतसे ।। ९३ ।। तूं आपणपें तरी नेणसी । परी या कौरवांतें शोचूं पहासी । हा बहु विस्मय आम्हांसी । पुढपुढती ।। ९४ ।। तरी सांग पां

अर्जुना । तुजपासूनि स्थिति या त्रिभुवना । हे अनादि विश्वरचना । तें लटकें कायी ।। ९५ ।। एथ समर्थु एक आथी । तयापासूनि भूतें होती । तरी हें वायांचि काय बोलती । जगामाजीं ।। ९६ ।। हो कां सांप्रत ऐसें जाहलें । जे हे जन्ममृत्यु तुवां सृजिलें । आणि नाशु पावे नाशिलें । तुझेनि कायी ।। ९७ ।। तूं भ्रमलेपणें अहंकृती । यांसि घातु न धरिसी चित्तीं । तरी सांगें कायि हे होती । चिरंतन ।। ९८ ।। कीं तूं एक वधिता । आणि सकळ लोकु हा मरता । ऐसी भ्रांति झणें चित्ता । येवों देसी ।। ९९ ।। अनादिसिद्ध हें आघवें । होत जात स्वभावें । तरी तुवां कां शोचावें । सांगें मज ।। १०० ।। परी मूर्खपणें नेणसी । न चितावें तें चिंतीसी । आणि तूंचि नीति सांगसी । आम्हांप्रति ।। १ ।। देखें विवेकी जे होती । ते दोहीतेंहीं न शोचिती । जे होय जाय हे भ्रांती । म्हणौनियां ।। २ ।।

न त्वेवाहं जातु नाऽऽसं न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ।। १२ ।।

अर्जुना सांगेन आइक । एथ आम्ही तुम्ही देख । आणि हे भूपति अशेख । आदिकरूनी ।। ३ ।। नित्यता ऐसेचि असोनी । ना तरी निश्चित क्षया जाउनी । हे भ्रांति वेगळी करूनी । दोन्ही नाहीं ।। ४ ।। हे उपजे आणि नाशे । तें मायावशें दिसे । एऱ्हवीं तत्वता वस्तु जें असे । तें अविनाशचि ।। ५ ।। जैसें पवनें तोय हालविलें । आणि तरंगाकार जाहलें । तरी कवण कें जन्मलें । म्हणों ये तेथ ।। ६ ।। तेंचि वायूचें स्फुरण ठेलें । आणि उदक सहज सपाट जाहलें । तरी आतां काय निमालें । विचारीं पां ।। ७ ।।

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ।। १३ ।।

आइकें शरीर तरी एक । परी वयसा भेद अनेक । हें प्रत्यक्षचि देख । प्रमाण तूं ।। ८ ।। एथ कौमारत्व दिसे । मग तारुण्यीं तें भ्रंशे । परी देहचि हा न नाशे । एकेकासवें ।। ९ ।। तैसीं चैतन्याच्या ठायीं । इयें शरीरांतरें होती जाती पाहीं । ऐसें जाणे तया नाहीं । व्यामोहदुःख ।। ११० ।।

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ।। १४ ।।

एथ नेणावया हेंचि कारण । जें इंद्रियां आधीनपण । तिहीं आकळिजे अंतःकरण । म्हणऊनि भ्रमे ।। ११ ।। इंद्रियें विषय सेविती । तेथ हर्ष शोक उपजती । ते अंतर आप्लविती । संगें येणें ।। १२ ।। जयां विषयांच्या ठायीं । एकनिष्ठता कहीं नाहीं । तेथ दुःख आणि कांहीं । सुखही दिसे ।। १३ ।। देखें शब्दाचि व्याप्ति । निंदा आणि स्तुति । तेथ द्वेषाद्वेष उपजती । श्रवणद्वारें ।। १४ ।। मृदु आणि कठिण । हे स्पर्शाचे दोन्ही गुण । जे वपूचेनि संगें कारण । संतोषखेदां ।। १५ ।। भ्यासुर आणि सुरेख । हें रूपांचें स्वरूप देख । जें उपजवी सुखदुःख । नेत्रद्वारें ।। १६ ।। सुगंधु आणि दुर्गंधु । हा परिमळाचा भेदु । जो घ्राणसंगें विषादु । तोषु देता ।। १७ ।। तैसाचि द्विविध रसु । उपजवी प्रीति त्रासु । म्हणौनि हा अपभ्रंशु । विषयसंगु ।। १८ ।। देखें इंद्रियां आधीन होईजे । तैं शीतोष्णांतें पाविजे । आणि सुखदुःखीं आकळिजे । आपणपें ।।१९।। या विषयांवांचूनि कांहीं । आणीक सर्वथा रम्य नाहीं । ऐसा स्वभावोचि पाहीं । इंद्रियांचा ।। १२० ।। हे विषय तरी कैसे । रोहिणीचें जळ जैसें । कां स्वप्नींचा आभासे । भद्रजाति ।। २१ ।। देखें अनित्य तियापरी । म्हणौनि तूं अव्हेरीं । हा सर्वथा संगु न धरीं । धनुर्धरा ।। २२ ।।

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ।। १५ ।।

हे विषय जयातें नाकळिती । तया सुखदुःखें दोनी न पवती । आणि गर्भवासुसंगती । नाहीं तया ।।२३।। तो नित्यरूप पार्था । वोळखावा सर्वथा । जो या इंद्रियार्थां । नागवेचि ।। २४ ।।

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ।। १६ ।।

आतां अर्जुना कांहीं एक । सांगेन मी आईक । जे विचारपर लोक । वोळखिती ।। २५ ।। या उपाधिमाजीं गुप्त । चैतन्य असे सर्वगत । तें तत्त्वज्ञ संत । स्वीकारिती ।। २६ ।। सलिलीं पय जैसें । एक होऊनि मीनलें असे । परी निवडूनि राजहंसें । वेगळें कीजे ।। २७ ।। कीं अग्निमुखें किडाळ । तोडोनियां चोखाळ । निवडती केवळ । बुद्धिमंत ।। २८ ।। ना तरी जाणिवेच्या आयणी । करितां दधिकडसणी । मग नवनीत निर्वाणीं । दिसे जैसें ।। २९ ।।

कीं भूस बीज एकवट । उपणितां राहे घनवट । तेथ उडे तें फलकट । जाणों आलें ।। ३० ।। तैसें विचारितां निरसलें । तें प्रपंचु सहजें सांडवलें । मग तत्त्वता तत्त्व उरलें । ज्ञानियांसि ।। ३१ ।। म्हणौनि अनित्याच्या ठायीं । तयां आस्तिक्यबुद्धि नाहीं । निष्कर्षु दोहींही । देखिला असे ।। ३२ ।।

आविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।
विनाशमव्यस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ।। १७ ।।

देखें सारासार विचारितां । भ्रांति ते पाहीं असारता । तरी सार तें स्वभावता । नित्य जाणें ।। ३३ ।। हा लोकात्रयाकारु । तो जयाचा विस्तारु । तेथ नाम वर्ण आकारु । चिन्ह नाहीं ।। ३४ ।। जो सर्वदा सर्वगतु । जन्मक्षयातीतु । तया केलियाहि घातु । कदा नोहे ।। ३५ ।।

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ।। १८ ।।

आणि शरीरजात आघवें । हें नाशिवंत स्वभावें । म्हणौनि तुवां झुंजावें । पंडुकुमरा ।। ३६ ।।

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ।। १९ ।।

तूं धरूनि देहाभिमानातें । दिठी सूनि शरीरातें । मी मारिता हे मरते । म्हणतु आहासी ।। ३७ ।। तरी अर्जुना तूं हें नेणसी । जरी तत्त्वता विचारिसी । तरी वधिता तूं नव्हेसी । हे वध्य नव्हती ।। ३८ ।।

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वाऽभविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ।। २० ।।
वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हन्ति कम् ।। २१ ।।

जैसें स्वप्नामाजीं देखिजे । तें स्वप्नींचि साच आपजे । मग चेऊनियां पाहिजे । तंव कांहीं नाहीं ।। ३९ ।। तैसी हे जाण माया । तूं भ्रमतु आहासी वायां । शस्त्रें हाणितलिया छाया । जैसी आंगीं न रुपे ।। १४० ।। कां पूर्ण कुंभ उलंडला । तेथ बिंबाकारु दिसे भ्रंशला । परी भानु नाहीं नासला । तयासवें ।। ४१ ।। ना तरी मठीं आकाश जैसें । मठाकृती अवतरलें असे ।

तो भंगलिया आपैसें । स्वरूपचि ।। ४२ ।। तैसें शरीराच्या लोपीं । सर्वथा नाशु नाहीं स्वरूपीं । म्हणौनि तूं हें नारोपी । भ्रांति बापा ।। ४३ ।।

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ।। २२ ।।

जैसें जीर्ण वस्त्र सांडिजे । मग नूतन वेढिजे । तैसें देहांतरातें स्वीकारिजे । चैतन्यनाथें ।। ४४ ।।

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ।। २३ ।।
अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ।। २४ ।।

हा अनादि नित्यसिद्धु । निरुपाधि विशुद्धु । म्हणौनि शस्त्रादिकीं छेदु । न घडे यया ।। ४५ ।। हा प्रळयोदकें नाप्लवे । अग्निदाहो न संभवे । एथ महाशोषु न प्रभवे । मारुताचा ।। ४६ ।। अर्जुना हा नित्यु । अचळु हा शाश्वतु । सर्वत्र सदोदितु । परिपूर्णु हा ।। ४७ ।।

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ।। २५ ।।

हा तर्काचिये दिठी । गोचर नोहे किरीटी । ध्यान याचिये भेटी । उत्कंठा वाहे ।। ४८ ।। हा सदा दुर्लभु मना । आपु नोहे साधना । निःसीमु हा अर्जुना । पुरुषोत्तमु ।। ४९ ।। हा गुणत्रयरहितु । अनादि अविकृतु । व्यक्तीसी अतीतु । सर्वरूप ।। १५० ।। अर्जुना ऐसा हा जाणावा । सकळात्मकु देखावा । मग सहजें शोकु आघवा । हरेल तुझा ।। ५१ ।।

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो नैवं शोचितुमर्हसि ।। २६ ।।

अथवा ऐसा नेणसी । तूं अंतवंतचि मानिसी । तऱ्ही शोचूं न पवसी । पंडुकुमरा ।। ५२ ।। जो आदि स्थिति अंतु । हा निरंतर असे नित्यु । जैसा प्रवाहो अनुस्यूतु । गंगाजळाचा ।। ५३ ।। तें आदि नाहीं खंडलें । समुद्रीं तरी असे मीनलें । आणि जातचि मध्यें उरलें । दिसे जैसें ।। ५४ ।। इयें तिन्ही तयापरी । सरसींच सदा अवधारीं । भूतांसी कवणीं अवसरीं । ठाकती

ना ।। ५५ ।। म्हणौनि हें आघवें । एथ तुज नलगे शोचावें । जे स्थितीचि हे स्वभावें । अनादि ऐसी ।। ५६ ।। ना तरी हें अर्जुना । नयेचि तुझिया मना । जे देखोनि लोकु अधीना । जन्मक्षया ।। ५७ ।। तरी एथ कांहीं । तुज शोकासि कारण नाहीं । हे जन्ममृत्यु पाहीं । अपरिहर ।। ५८ ।।

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ।। २७ ।।

उपजे तें नाशे । नाशलें पुनरपि दिसे । हें घटिकायंत्र जैसें । परिभ्रमे गा ।। ५९ ।। ना तरी उदो अस्तु आपैसें । अखंडित होत जात जैसें । हें जन्ममरण तैसें । अनिवार जगीं ।। १६० ।। महाप्रळयअवसरें । हें त्रैलोक्यहि संहरे । म्हणौनि हा न परिहरे । आदि अंतु ।। ६१ ।। तूं जरी हें ऐसें मानिसी । तरी खेदु कां करिसी । काय जाणतुचि नेणसी । धनुर्धरा ।। ६२ ।। एथ आणीकही एक पार्था । तुज बहुतीं परी पहातां । दुःख करावया सर्वथा । विषो नाहीं ।। ६३ ।।

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ।। २८ ।।

जियें समस्तें इयें भूतें । जन्माआदि अमूर्तें । मग पातली व्यक्तीतें । जन्मलेया ।। ६४ ।। तियें क्षयासि जेथ जाती । तेथ निभ्रांत आनें नव्हती । देखें पूर्वस्थितीच येती । आपुलिये ।। ६५ ।। येर मध्यें जें प्रतिभासे । तें निद्रिता स्वप्न जैसें । तैसा आकारू हा मायवशें । सत्स्वरूपीं ।। ६६ ।। ना तरी पवनें स्पर्शिलें नीर । पढियासे तरंगाकार । कां परापेक्षां अळंकार । व्यक्ती कनकीं ।। ६७ ।। तैसें सकळ हें मूर्त । जाणपां मायाकारित । जैसें आकाशीं बिंबत । अभ्रपटल ।। ६८ ।। तैसें आदीचि जें नाहीं । तयालागीं तूं रुदसी कायी । तूं अवीट तें पाहीं । चैतन्य एक ।। ६९ ।। जयाचि आर्तीचि भोगित । विषयीं त्यजिले संत । जयालागीं विरक्त । वनवासिये ।। १७० ।। दिठी सूनि जयातें । ब्रह्मचर्यादि व्रतें । मुनीश्वर तपातें । आचरताती ।। ७१ ।।

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः श्रृणोति श्रुत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ।। २९ ।।

एक अंतरीं निश्चळ । जें निहाळितां केवळ । विसरले सकळ । संसार-जात ।। ७२ ।। एकां गुणानुवादु करितां । उपरति होऊन चित्ता । निरवधि तल्लीनता । निरंतर ।। ७३ ।। एक ऐकतांचि निवाले । ते देहभावी सांडिले । एक अनुभवें पातले । तद्रूपता ।। ७४ ।। जैसे सरिता ओघ समस्त । समुद्रामाजीं मिळत । परी माघौते न समात । परतले नाहीं ।। ७५ ।। तैसिया योगीश्वरांचिया मती । मिळवणीसवें एकवटती । परी जे विचारूनि पुनरावृत्ति । भजतीचिना ।। ७६ ।।

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ।। ३० ।।

जें सर्वत्र सर्वही देहीं । जया करितांही घातु नाहीं । तें विश्वात्मक तूं पाहीं । चैतन्य एक ।। ७७ ।। जयाचेनि स्वभावें । हें होत जात आघवें । तरी सांग काय शोचावें । एथ तुवां ।। ७८ ।। एऱ्हवीं तरी पार्था । तुज कां नेणों न मनें चित्ता । परी किडाळ हें शोचितां । बहुतीं परीं ।। ७९ ।।

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ।। ३१ ।।

तूं अझुनी कां न विचारिसी । काय हें चिंतितु आहासी । स्वधर्मु तो विसरलासी । तरावें जेणें ।। १८० ।। या कौरवां भलते जाहलें । अथवा तुजचि कांहीं पातलें । कीं युगचि हें बुडालें । जऱ्ही एथ ।। ८१ ।। तरी स्वधर्मु एकु आहे । तो सर्वथा त्याज्य नोहे । मग तरिजेल काय पाहें । कृपाळूपणें ।। ८२ ।। अर्जुना तुझें चित्त । जऱ्ही जाहलें द्रवीभूत । तऱ्ही हें अनुचित । संग्रामसमयीं ।। ८३ ।। अगा गोक्षीर जरी जाहलें । तरी पथ्यासि नाहीं म्हणितलें । ऐसेनिहि विष होय सुदलें । नवज्वरीं देतां ।। ८४ ।। तैसें आनी आन करितां । नाशु होईल हिता । म्हणौनि तूं आतां । सावध होईं ।। ८५ ।। वायांचि व्याकुळ कायी । आपुला निजधर्मु पाहीं । जो आचरितां बाधु नाहीं । कवणें काळीं ।। ८६ ।। जैसें मार्गेंचि चालतां । अपावो न पवे सर्वथा । कां दीपाधारें वर्ततां । नाडळिजे ।। ८७ ।। तयापरी पार्था । स्वधर्में राहाटतां । सकळ कामपूर्णता । सहजें होय ।। ८८ ।। म्हणौनि यालागीं पाहीं । तुम्हां क्षत्रियां आणीक कांहीं । संग्रामावांचूनि नाहीं । उचित

जाणें ।। ८९ ।। निष्कपटा होआवें । उसिणा घाई झुंजावें । हें असो काय सांगावें । प्रत्यक्षावरी ।। १९० ।।

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ।। ३२ ।।

अर्जुना झुंज देखे आतांचें । हें हो कां जें दैव तुमचें । कीं निधान सकळ धर्माचें । प्रगटलें असे ।। ९१ ।। हा संग्रामु काय म्हणिपे । कीं स्वर्गुचि येणें रूपें । मूर्त कां प्रतापें । उदो केला ।। ९२ ।। ना तरी गुणाचेनि पतिकरें । आर्तीचेनि पडिभरें । हें कीर्तीचि स्वयंवरें । आली तुज ।। ९३ ।। क्षत्रियें बहुत पुण्य कीजे । तैं झुंज ऐसें लाहिजे । जैसें मार्गें जातां आडळिजे । चिंतामणि ।। ९४ ।। ना तरी जांभया पसरे मुख । तेथ अवचटें पडे पीयुख । तैसा संग्रामु हा देख । पातला असे ।। ९५ ।।

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ।। ३३ ।।

आतां हा ऐसा अव्हेरिजे । मग नाथिलें शोचूं बैसिजे । तरी आपण आहाणा होईजे । आपणपेयां ।। ९६ ।। पूर्वजांचें जोडलें । आपणचि होय धाडिलें । जरी आजि शस्त्र सांडिलें । रणीं इये ।। ९७ ।। असती कीर्ति जाईल । जगचि अभिशापु देईल । आणि गिंवसित पावतील । महादोष ।। ९८ ।। जैसीं भातारेंहीन वनिता । उपहती पावे सर्वथा । तैशी दशा जीविता । स्वधर्मेंवीण ।। ९९ ।। ना तरी रणीं शव सांडिजे । तें चौमेरी गिधीं विदारिजे । तैसें स्वधर्महीना अभिभविजे । महादोषीं ।। २०० ।।

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।। ३४ ।।

म्हणौनि स्वधर्मु हा सांडसील । पापा वरपडा होसील । आणि अपेश तें न वचेल । कल्पांतवरी ।। १ ।। जाणतेनि तंवचि जियावें । जंव अपकीर्ति आंगा न पवे । आणि सांग पां केवीं निगावें । एथोनियां ।। २ ।। तूं निर्मत्सर सदयता । येथूनि निघसील कीर माघौता । परी ते गती समस्तां । न मनेल ययां ।। ३ ।। हे चहूंकडूनि वेढितील । बाणवरी घेतील । तेथ पार्था न सुटिजेल ।

कृपाळुपणें ।। ४ ।। ऐसेनिहि प्राणसंकटें । जरी विपायें पां निघणें घटे । तरी तें जियालेंही वोखटें । मरणाहुनी ।। ५ ।।

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ।। ३५ ।।

तूं आणीकही एक न विचारिसी । एथ संभ्रमें झुंजों आलासी । आणि सकणवपणें निघालासी । मागुता जरी ।। ६ ।। तरी तुझें तें अर्जुना । या वैरियां दुर्जनां । कां प्रत्यया येईल मना । सांगें मज ।। ७ ।।

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निंदन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ।। ३६ ।।

हे म्हणती गेला रे गेला । अर्जुन आम्हां बिहाला । हा सांगें बोलु उरला । निका कायी ।। ८ ।। लोक सायासें करूनि बहुतें । कां वेंचिति आपुलीं जीवितें । परी वाढविती कीर्तीतें । धनुर्धरा ।। ९ ।। ते तुज अनायासें । अनकळित जोडिली असे । हें अद्वितीय जैसें । गगन आहे ।। २१० ।। तैसी कीर्ती निःसीम । तुझ्या ठायीं निरुपम । तुझे गुण उत्तम । तिहीं लोकीं ।। ११ ।। दिगंतीचे भूपति । भाट होऊनि वाखाणिती । जे ऐकिलिया दचकती । कृतांतादिक ।। १२ ।। ऐसी महिमा घनवट । गंगा जैसी चोखट । जया देखीं जगीं सुभट । वाट जाहली ।। १३ ।। तें पौरुष तुझें अद्भुत । आइकोनियां हे समस्त । जाहले आथि विरक्त । जीवितेंसी ।। १४ ।। जैसा सिंहाचिया हांका । युगांतु होय मदमुखा । तैसा कौरवां अशेखां । धाकु तुझा ।। १५ ।। जैसे पर्वत वज्रातें । ना तरी सर्प गरुडातें । तैसे अर्जुना हे तूतें । मानिती सदा ।। १६ ।। तें अगाधपण जाईल । मग हीणावो अंगा येईल । जरी मागुता निघसील । न झुंजतुचि ।। १७ ।। आणि हे पळतां पळों नेदिती । धरूनि अवकळा करिती । न गणित कुटी बोलती । आइकतां तुज ।। १८ ।। मग ते वेळीं हियें फुटावें । आतां लाठेपणें कां न झुंजावें । हे जिंतलें तरी भोगावें । महीतळ ।। १९ ।।

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ।। ३७ ।।

ना तरी रणीं एथ । झुंजतां वेंचलें जीवित । तरी स्वर्गसुख अनकळित । पावसील ।। २२० ।। म्हणौनि ये गोठी । विचारु न करी किरीटी । आतां धनुष्य घेऊनि उठीं । झुंजें वेगीं ।। २१ ।। देखैं स्वधर्मु हा आचरतां । दोषु नाशे असता । तुज भ्रांति हे कवण चित्ता । पातकाची ।। २२ ।। सांगैं प्लवेंचि काय बुडिजे । कां मार्गीं जातां आडळिजे । परी विपायें चालों नेणिजे । तरी तेंही घडे ।। २३ ।। अमृतें तरीच मरिजे । जरी विखेंसि सेविजे । तैसा स्वधर्मीं दोषु पाविजे । हेतुकपणें ।। २४ ।। म्हणौनियां पार्था । हेतू सांडोनि सर्वथा । तुज क्षात्रवृत्ति झुंजतां । पाप नाहीं ।। २५ ।।

सुखदु:खे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ।। ३८ ।।

सुखीं संतोषा न यावें । दु:खीं विषादा न भजावें । आणि लाभालाभ न धरावे । मनामाजीं ।। २६ ।। एथ विजयपण होईल । कीं सर्वथा देह जाईल । हें आधींचि कांहीं पुढील । चिंतावेना ।। २७ ।। आपणयां उचिता । स्वधर्में राहाटतां । जें पावे तें निवांता । साहोनि जावें ।। २८ ।। ऐसियां मनें होआवें । तरी दोषु न घडे स्वभावें । म्हणौनि आतां झुंजावें । निभ्रांत तुवां ।। २९ ।।

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां श्रृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ।। ३९ ।।

हे सांख्यस्थिति मुकुळित । सांगितली तुज येथ । आतां बुद्धियोगु निश्चित । अवधारीं पां ।। २३० ।। जया बुद्धियुक्ता । जाहलिया पार्था । कर्मबंधु सर्वथा । बाधूं न पवे ।। ३१ ।। जैसें वज्रकवच लेइजे । मग शस्त्रांचा वर्षावो साहिजे । परी जैतेसीं उरिजे । अचुंबित ।। ३२ ।।

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ।। ४० ।।

तैसें ऐहिक तरी न नशे । आणि मोक्षु तो उरला असे । जेथ पूर्वानुक्रमु दिसे । चोखाळत ।। ३३ ।। कर्माधारें राहाटिजे । परी कर्मफळ न निरीक्षिजे । जैसा मंत्रज्ञु न बाधिजे । भूतबाधा ।। ३४ ।। तियापरी जे सुबुद्धि । आपुलालिया निरवधि । हा असतांचि उपाधि । आकळूं न सके ।। ३५ ।।

जेथ न संचरे पुण्यपाप । जें सूक्ष्म अति निष्कंप । गुणत्रयादि लेप । न लगती जेथ ।। ३६ ।। अर्जुना तें पुण्यवशें । जरी अल्पचि हृदयीं बुद्धि प्रकाशे । तरी अशेषही नाशे । संसारभय ।। ३७ ।।

व्यवसायात्मिका बद्धिरेकेह कुरुनंदन ।
बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ।। ४१ ।।

जैसी दीपकळिका धाकुटी । परी बहु तेजातें प्रकटी । तैसी सद्‌बुद्धि हे थेकुटी । म्हणों नये ।। ३८ ।। पार्था बहुतीं परी । हे अपेक्षिजे विचारशूरीं । जे दुर्लभ चराचरीं । सद्वासना ।। ३९ ।। आणिकासारिखा बहुवसु । जैसा न जोडे परिसु । कां अमृताचा लेशु । दैवगुणें ।। २४० ।। तैसी दुर्लभ जे सद्‌बुद्धि । जिये परमात्माचि अवधि । जैसा गंगेसी उदधि । निरंतर ।। ४१ ।। तैसें ईश्वरावांचुनी कांहीं । जिये आणीक लाणी नाहीं । ते एकचि बुद्धि पाहीं । अर्जुना जगीं ।। ४२ ।। येर ते दुर्मति । जे बहुधा असे विकरति । तेथ निरंतर रमती । अविवेकिये ।। ४३ ।। म्हणौनि तयां पार्था । स्वर्ग संसार नरकावस्था (स्वर्गसंसारी आस्था) । आत्मसुख सर्वथा । दृष्ट नाहीं ।। ४४ ।।

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीतिवादिनः ।। ४२ ।।
कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ।। ४३ ।।
भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयाऽपहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ।। ४४ ।।

वेदाधारें बोलती । केवळ कर्म प्रतिष्ठिती । परी कर्मफळीं आसक्ती । धरूनियां ।। ४५ ।। म्हणती संसारीं जन्मिजे । यज्ञादिक कर्म कीजे । मग स्वर्गसुख भोगिजे । मनोहर ।। ४६ ।। येथ हें वांचूनि कांहीं । आणिक सर्वथा सुखचि नाहीं । ऐसें अर्जुना बोलती पाहीं । दुर्बुद्धि ते ।। ४७ ।। देखें कामना अभिभूत । होऊनि कर्मे आचरत । ते केवळ भोगीं चित्त । देऊनियां ।। ४८ ।। क्रियाविशेषें बहुतें । न लोपिती विधीतें । निपुण होऊन धर्मातें । अनुष्ठिती ।। ४९ ।। परी एकचि कुडें करितीं । जे स्वर्गकामु मनीं धरिती । यज्ञपुरुषा चुकती । भोक्ता जो ।। २५० ।। जैसा कर्पुराचा राशी कीजे । मग अग्नि लाऊन

दीजे । कां मिष्टान्नीं संचरविजे । काळकूट ।। ५१ ।। दैवें अमृतकुंभ जोडला । तो पायें हाणोनि उलंडिला । तैसा नासिती धर्मु निपजला । हेतुकपणें ।। ५२ ।। सायासें पुण्य अर्जिजे । मग संसारु कां अपेक्षिजे । परी नेणती ते काय कीजे । अप्राप्य देखें ।। ५३ ।। जैसी रांधवणी रससोय निकी । करूनियां मोलें विकी । तैसा भोगासाठी अविवेकी । धाडिती धर्मु ।। ५४ ।। म्हणोनि हे पार्था । दुर्बुद्धि देख सर्वथा । तया वेदवादरतां । मनीं वसे ।। ५५ ।।

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ।। ४५ ।।

तिन्हीं गुणीं आवृत । हे वेद जाणें निभ्रांत । म्हणौनि उपनिषदादि समस्त । सात्विक तें ।। ५६ ।। येर रजतमात्मक । जेथ निरूपिजे कर्मादिक । जे केवळ स्वर्गसूचक । धनुर्धरा ।।५७।। म्हणौनि तूं जाण । हे सुखदु:खांसीच कारण । एथ झणें अंत:करण । रिगों देसी ।। ५८ ।। तूं गुणत्रयातें अव्हेरीं । मी माझें हें न करीं । एक आत्मसुख अंतरीं । विसंब झणीं ।। ५९ ।।

यावानर्थ उदपाने सर्वत: संप्लुतोदके ।
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानत: ।। ४६ ।।

जरी वेदें बहुत बोलिलें । विविध भेद सूचिले । तऱ्ही आपण हित आपुलें । तेंचि घेपें ।। २६० ।। जैसा प्रगटलिया गभस्ती । अशेषही मार्ग दिसती । तरी तेतुलेहि काय चालिजती । सांगें मज ।। ६१ ।। कां उदकमय सकळ । जऱ्ही जाहले असें महीतळ । तरी आपण घेपें केवळ । आर्तीचिजोगें ।। ६२ ।। तैसें ज्ञानीये जे होती । ते वेदार्थातें विवरिती । मग अपेक्षित तें स्वीकारिती । शाश्वत जें ।। ६३ ।।

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ।। ४७ ।।

म्हणोनि आइकें पार्था । याचिपरी पाहतां । तुज उचित होय आतां । स्वकर्म हें ।। ६४ ।। आम्हीं समस्तही विचारिलें । तंव ऐसेचि हें मना आलें । जें न सांडिजे तुवां आपुलें । विहित कर्म ।। ६५ ।। परी कर्म फळीं आस न करावी । आणि कुकर्मीं संगति न व्हावी । हे सत्क्रियाचि आचरावी । हेतूविण ।। ६६ ।।

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ।। ४८ ।।

तूं योगयुक्त होऊनी । फळाचा संगु टाकुनी । मग अर्जुना चित्त देउनी । करीं कर्मे ।। ६७ ।। परी आदरिलें कर्म दैवें । जरी समाप्तीतें पावे । तरी विशेषें तेथ तोषावें । हेंही नको ।। ६८ ।। कीं निमित्तें कोणें एकें । तें सिद्धी न वचतां ठाके । तरी तेथिंचेनि अपरितोखें । क्षोभावें ना ।। ६९ ।। आचरतां सिद्धी गेलें । तरी काजाची कीर आलें । परी ठेलियाही सगुण जहालें । ऐसेंचि मानीं ।। २७० ।। देखैं जेतुलालें कर्म निपजे । तेतुलें आदिपुरुषीं अर्पिजे । तरी परिपूर्ण सहजें । जहालें जाणैं ।। ७१ ।। देखैं संतासंतकर्मीं । हें जें सरिसेंपण मनोधर्मीं । तेचि योगस्थिति उत्तमीं । प्रशंसिजे ।। ७२ ।।

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ।। ४९ ।।
बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ।। ५० ।।

अर्जुना समत्व चित्ताचें । तेंचि सार जाणैं योगाचें । जेथ मन आणि बुद्धीचें । ऐक्य आथी ।। ७३ ।। तो बुद्धियोग विवरितां । बहुतें पाडें पार्था । दिसे हा अरुता । कर्मयोगु ।। ७४ ।। परी तेंचि कर्म आचरिजे । तरीच हा योगु पाविजे । जें कर्मशेष सहजें । योगस्थिति ।। ७५ ।। म्हणौनि बुद्धियोगु सधरु । तेथ अर्जुना होई स्थिरु । मनें करीं अव्हेरु । फलहेतूचा ।। ७६ ।। जे बुद्धियोगा योजिले । तेचि पारंगत जाहले । इहीं उभयबंधीं सांडिले । पापपुण्यीं ।। ७७ ।।

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् ।। ५१ ।।

ते कर्मीं तरी वर्तती । परी कर्मफळा नातळती । आणि यातायाति न लोपती । अर्जुना तयां ।। ७८ ।। मग निरामयभरित । पावती पद अच्युत । ते बुद्धियोगयुक्त । धनुर्धरा ।। ७९ ।।

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ।। ५२ ।।

तूं ऐसा तैं होसी । जैं मोहातें यया सांडिसी । आणि वैराग्य मानसीं । संचरैल ।। २८० ।। मग निष्कळंक गहन । उपजेल आत्मज्ञान । तेणें निचाडें होईल मन । अपैसें तुझें ।। ८१ ।। तेथ आणिक कांहीं जाणावें । कां मागिलातें स्मरावें । हें अर्जुना आघवें । पारुषेल ।। ८२ ।।

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ।
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ।। ५३ ।।

इंद्रियांचिया संगति । जिये पसरु होतसे मति । ते स्थिर होईल मागुती । आत्मस्वरूपीं ।। ८३ ।। समाधिसुखीं केवळ । जैं बुद्धि होईल निश्चळ । तैं पावसी तूं सकळ । योगस्थिति ।। ८४ ।।

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ।। ५४ ।।

तेथ अर्जुन म्हणे देवा । हाचि अभिप्रावो आघवा । मी पुसेन आतां सांगावा । कृपानिधी ।। ८५ ।। मग अच्युत म्हणे सुखें । जें किरीटी तुज निकें । तें पूस पां उन्मेखें । मनाचेनि ।। ८६ ।। या बोला पार्थें । म्हणितलें सांग पां श्रीकृष्णातें । काय म्हणिपे स्थितप्रज्ञातें । वोळखों केवीं ।। ८७ ।। आणि स्थिरबुद्धि जो म्हणिजे । तो कैसिया चिन्हीं जाणिजे । जो समाधिसुख भुंजे । अखंडित ।। ८८ ।। तो कवणें स्थिती असे । कैसेनि रूपीं विलसे । देवा सांगावें हें ऐसें । लक्ष्मीपती ।। ८९ ।। तंव परब्रह्म अवतरणु । जो षड्गुणाधिकरणु । तो काय तेथ नारायणु । बोलतु असे ।। २९० ।।

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवाऽऽत्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ।। ५५ ।।

म्हणे अर्जुना परियेसीं । जो हा अभिलाषु प्रौढ मानसीं । तो अंतराय स्वसुखेंसीं । करीतु असे ।। ९१ ।। जो सर्वदा नित्यतृप्तु । अंतःकरण भरितु । परी विषयामाजीं पतितु । जेणें संगें कीजे ।। ९२ ।। तो कामु सर्वथा जाये । जयाचें आत्मतोषीं मन राहे । तोचि स्थितप्रज्ञु होये । पुरुष जाणें ।। ९३ ।।

दु:खेष्वनुद्विग्नमना: सुखेषु विगतस्पृह: ।
वीतरागभयक्रोध: स्थितधीर्मुनिरुच्यते ।। ५६ ।।

नाना दु:खीं प्राप्तीं । जयासी उद्वेगु नाहीं चित्तीं । आणि सुखाचिया आर्तीं । अडपंजेना ।। ९४ ।। अर्जुना तयाच्या ठायीं । कामक्रोधु सहजें नाहीं । आणि भयातें नेणें कहीं । परिपूर्णु तो ।। ९५ ।। ऐसा जो निरवधि । तो जाण पां स्थिरबुद्धि । जो निरसूनि उपाधि । भेदरहितु ।। ९६ ।।

य: सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।। ५७ ।।

जो सर्वत्र सदा सरिसा । परिपुर्णु चंद्रु कां जैसा । अधमोत्तम प्रकाशा- । माजीं न म्हणे ।। ९७ ।। ऐसी अनवच्छिन्न समता । भूतमात्रीं सदयता । आणि पालटु नाहीं चित्ता । कवणें वेळे ।। ९८ ।। गोमटें कांहीं पावे । तरी संतोषें तेणें नाभिभवे । जो वोखटेनि नागवे । विषादासी ।। ९९ ।। ऐसा हरिखशोक-रहितु । जो आत्मबोधभरितु । तो जाण पां प्रज्ञायुक्तु । धनुर्धरा ।। ३०० ।।

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वश: ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।। ५८ ।।

कां कूर्म जियापरी । उवाइला अवेव पसरी । ना तरी इच्छावशें आवरी । आपुले आपण ।। १ ।। तैसीं इंद्रियें आपैतीं होती । जयाचें म्हणितलें करिती । तयाची प्रज्ञा जाण स्थिति । पातली असे ।। २ ।।

विषया विनिवर्तंते निराहारस्य देहिन: ।
रसवर्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ।। ५९ ।।

अर्जुना आणिकही एक । सांगेन ऐकें कवतिक । या विषयांतें साधक । त्यजिती नियमें ।। ३ ।। श्रोत्रादि इंद्रियें आवरिती । परि रसने नियमु न करिती । ते सहस्रधा कवळिजती । विषयीं इहीं ।। ४ ।। जैसी वरिवरि पालवी खुडिजे । आणि मुळीं उदक घालिजे । तरी कैसेनि नाशु निपजे । तया वृक्षा ।। ५ ।। तो उदकाचेनि बळें अधिकें । जैसा आडवेनि आंगें फांके । तैसा मानसीं विषो पोखे । रसनाद्वारें ।। ६ ।। येरां इंद्रियां विषय तुटे । तैसा नियमूं न ये रस हटें । जे जीवन हें न घटे । येणेंविण ।। ७ ।। मग अर्जुना स्वभावें । ऐसियाही नियमातें

पावे । जें परब्रह्म अनुभवें । होऊनि जाइजे ।। ८ ।। तें शरीरभाव नासती । इंद्रियें विषय विसरती । जें सोहंभाव प्रतीति । प्रगट होय ।। ९ ।।

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ।। ६० ।।

येऱ्हवीं तरी अर्जुना । हें आया नये साधना । जे राहटताती जतना । निरंतर ।। ३१० ।। जयातें अभ्यासाची घरटी । यमनियमांची ताटी । जे मनातें सदा मुठी । धरूनि आहाती ।। ११ ।। तेही किजती कासाविसी । या इंद्रियांची प्रौढी ऐसी । जैसी मंत्रज्ञातें विवसी । भुलवी कां ।। १२ ।। देखें विषय हे तैसे । पावती ऋद्धिसिद्धीचेनि मिषें । मग आकळिती स्पर्शें । इंद्रियांचेनि ।। १३ ।। तिये संधीं मन जाये । मग अभ्यासीं ठोठावलें ठाये । ऐसें बळकटपण आहे । इंद्रियांचें ।। १४ ।।

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।। ६१ ।।

म्हणौनि आइकें पार्था । यांतें निर्दळी जो सर्वथा । सर्व विषयीं आस्था । सांडूनियां ।। १५ ।। तोचि तूं जाण । योगनिष्ठेसी कारण । जयाचे विषयसुखें अंतःकरण । झकवेना ।। १६ ।। जो आत्मबोधयुक्तु । होऊनि असे सततु । जो मातें हृदयाआंतु । विसंबेना ।। १७ ।। येऱ्हवीं बाह्य विषय तरी नाहीं । परी मानसीं होईल जरी कांहीं । तरी साद्यंतुचि पाहीं । संसारु असे ।। १८ ।। जैसा कां विषाचा लेशु । घेतलियां होय बहुवसु । मग निभ्रांत करी नाशु । जीवितासी ।। १९ ।। तैसी विषयाची शंका । मनीं वसती देखा । घातु करी अशेखा । विवेकजाता ।। ३२० ।।

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ।। ६२ ।।
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ।। ६३ ।।

जरी हृदयीं विषय स्मरती । तरी निसंगाही आपजे संगती । संगें प्रगटे मूर्ति । अभिलाषाची ।। २१ ।। जेथ कामु उपजला । तेथ क्रोधु आधींचि आला । क्रोधीं असे ठेविला । संमोहु जाणें ।। २२ ।। संमोहा जालिया व्यक्ति ।

तरी नाशु पावे स्मृति । चडवातें ज्योति । आहत जैसी ।। २३ ।। कां अस्तमानीं निशी । जैसी सूर्य तेजातें ग्रासी । तैसी दशा स्मृतिभ्रंशीं । प्राणियांसी ।। २४ ।। मग अज्ञानांध केवळ । तेणें आप्लविजे सकळ । तेथ बुद्धि होय व्याकुळ । हृदयामाजीं ।। २५ ।। जैसें जात्यंधा पळणीं पावे । मग ते काकुळती सैरा धांवे । तैसें बुद्धीसि होती भंवे । धनुर्धरा ।। २६ ।। ऐसा स्मृतिभ्रंशु घडे । मग सर्वथा बुद्धि अवघडे । तेथ समूळ हें उपडे । ज्ञानजात ।। २७ ।। चैतन्याच्या भ्रंशीं । शरीरा दशा जैशी । तैसें पुरुषा बुद्धिनाशीं । होय देखें ।। २८ ।। म्हणौनि आइकें अर्जुना । जैसा विस्फुलिंग लागे इंधना । मग तो प्रौढ जालिया त्रिभुवना । पुरों शके ।। २९ ।। तैसें विषयांचें ध्यान । जरी विपायें वाहे मन । तरी येसणें हें पतन । गिंवसित पावे ।। ३३० ।।

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ।। ६४ ।।

म्हणौनि विषय हे आघवे । सर्वथा मनौनि सांडावे । मग रागद्वेष स्वभावें । नाशतील ।। ३१ ।। पार्था आणिकही एक । जरी नाशले रागद्वेष । तरी इंद्रियां विषयीं बाधक । रमतां नाहीं ।। ३२ ।। जैसा सूर्य आकाशगतु । रश्मिकरें जगातें स्पर्शतु । तरी संगदोषें काय लिंपतु । तेथिचेनि ।। ३३ ।। तैसा इंद्रियार्थीं उदासीन । आत्मरसेंचि निर्भिन्न । जो कामक्रोधविहीन । होऊनि असे ।। ३४ ।। तरी विषयां तयां कांहीं । आपणपेंवांचूनि नाहीं । मग विषय कवण कायी । बाधितील कवणा ।। ३५ ।। जरी उदकीं उदक बुडिजे । कां अग्नि आगी पोळिजे । तरी विषयसंगें आप्लविजे । परिपूर्णु तो ।। ३६ ।। ऐसा आपणचि केवळु । होऊनि असे निखळु । तयाचि प्रज्ञा अचळु । निभ्रांत मानीं ।। ३७ ।।

प्रसादे सर्वदु:खानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ।। ६५ ।।

देखें अखंडित प्रसन्नता । आथी जेथ चित्ता । तेथ रिगणें नाहीं समस्तां । संसारदु:खां ।। ३८ ।। जैसा अमृताचा निर्झरु । प्रसवे जयाचा जठरु । तया क्षुधेतृषेचा अडदरु । कहींचि नाहीं ।। ३९ ।। तैसें हृदय प्रसन्न होये । तरी दु:ख कैचें कें आहे । तेथ आपैसी बुद्धि राहे । परमात्मरूपीं ।। ३४० ।।

जैसा निर्वातीचा दीपु । सर्वथा नेणें कंपु । तैसा स्थिरबुद्धि स्वस्वरूपु । योगयुक्तु ।। ४१ ।।

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शांतिरशान्तस्य कुतः सुखम् ।। ६६ ।।

ये युक्तीची कडसणी । नाहीं जयाच्या अंतःकरणीं । तो आकळिला जाण गुणीं । विषयादिकीं ।। ४२ ।। तया स्थिरबुद्धि पार्था । कहीं नाहीं सर्वथा । आणि स्थैर्याची आस्था । तेही नुपजे ।। ४३ ।। निश्चळत्वाची भावना । जरी नव्हेचि देखैं मना । तरी शांति केवीं अर्जुना । आपु होय ।। ४४ ।। जेथ शांतीचा जिव्हाळा नाहीं । तेथ सुख विसरोनि न रिगे कहीं । जैसा पापियाच्या ठायीं । मोक्षु न वसे ।। ४५ ।। देखैं अग्निमाजीं घापती । तियें बीजें जरी विरूढती । तरी अशांता सुखप्राप्ती । घडों शके ।। ४६ ।। म्हणौनि अयुक्तपण मनाचें । तेंचि सर्वस्व दुःखाचें । या कारणें इंद्रियांचें । दमन निकें ।। ४७ ।।

इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ।। ६७ ।।

इंद्रियें जें जें म्हणती । तें तेंचि जे पुरुष करिती । ते तरलेचि न तरति । विषयसिंधु ।। ४८ ।। जैसी नाव थडिये ठाकितां । जरी वरपडी होय दुर्वाता । तरी चुकलाही मागौता । अपावो पावे ।। ४९ ।। तैसीं प्राप्तेंही पुरुषें । इंद्रियें लाळिलीं जरी कौतुकें । तरी आक्रमिला जाण दुःखें । संसारिकें ।। ३५० ।।

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहितानि सर्वशः ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।। ६८ ।।

म्हणौनि आपुलीं आपणपेया । जरी इंद्रियें येती आया । तरी अधिक कांहीं धनंजया । सार्थक असे ।। ५१ ।। देखैं कूर्म जियापरी । उवाइला अवेव पसरी । ना तरी इच्छावशें आवरी । आपणपेंचि ।। ५२ ।। तैसीं इंद्रियें आपैतीं होती । जयाचें म्हणितलें करिती । तयाची प्रज्ञा जाण स्थिती । पातली असे ।। ५३ ।। आतां आणिक एक गहन । पूर्णाचें चिन्ह । अर्जुना तुज सांगैन । परिसपां ।। ५४ ।।

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ।। ६९ ।।

देखें भूतजात निदेलें । तेथेंचि जया पाहलें । आणि जीव जेथ चेइलें । तेथ निद्रितु जो ।। ५५ ।। तोचि तो निरुपाधि । अर्जुना तो स्थिरबुद्धि । तोचि जाणें निरवधि । मुनीश्वर ।। ५६ ।।

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमाप: प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी ।। ७० ।।

पार्था आणीकही परी । तो जाणों येईल अवधारीं । जैसी अक्षोभता सागरीं । अखंडित ।। ५७ ।। जऱ्ही सरितावोघ समस्त । परिपूर्ण होऊनि मिळत । तऱ्ही अधिक नोहे ईषत् । मर्यादा न संडी ।। ५८ ।। ना तरी ग्रीष्मकाळीं सरिता । शोषूनि जाती समस्ता । परी न्यून नव्हे पार्था । समुद्र जैसा ।। ५९ ।। तैसा प्राप्तीं ऋद्धिसिद्धी । तयासि क्षोभु नाहीं बुद्धी । आणि न पवतां न बाधी । अधृति तयातें ।। ३६० ।। सांगें सूर्याच्या घरीं । प्रकाशु काय वातीवेरी । कां न लविजे तरी अंधारीं । कोंडेल तो ।। ६१ ।। देखें ऋद्धिसिद्धि तयापरी । आली गेली से न करी । तो विगुंतला असे अंतरीं । महासुखीं ।। ६२ ।। जो आपुलेनि नागरपणें । इंद्रभुवनातें पाबळें म्हणे । तो केवीं रंजे पालिवणें । भिल्लांचेनि ।। ६३ ।। जो अमृतासी ठी ठेवी । तो जैसा कांजी न सेवी । तैसा स्वसुखानुभवी । न भोगी ऋद्धि ।। ६४ ।। पार्था नवल हें पाहीं । जेथ स्वर्गसुख लेखनीय नाहीं । तेथ ऋद्धिसिद्धी कायी । प्राकृता होती ।। ६५ ।।

विहाय कामान्य: सर्वान्पुमांश्चरति नि:स्पृह: ।
निर्ममो निरहंकार: स शांतिमधिगच्छति ।। ७१ ।।

ऐसा आत्मबोधें तोषला । जो परमानंदें पोखला । तोचि स्थिरप्रज्ञु भला । वोळख तूं ।। ६६ ।। तो अहंकारातें दंडुनी[1] । सकळ कामु सांडोनी । विचरे विश्व होऊनी । विश्वामाजीं ।। ६७ ।।

एषा ब्राह्मी स्थिति: पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।। ७२ ।।

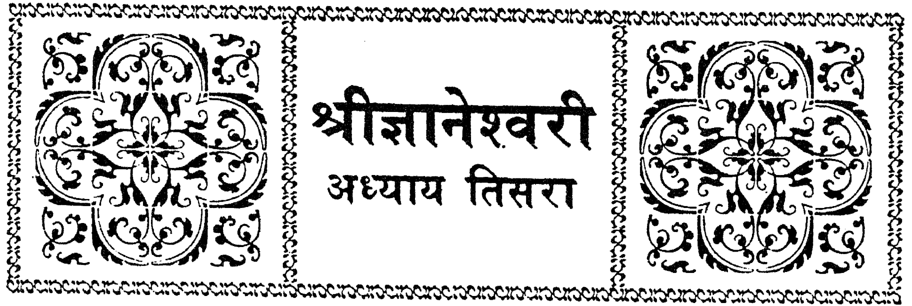
इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्याय: ।। २ ।।

---

१ जिणौनि (रा.)

हे ब्रह्मस्थिति निःसीम । जे अनुभवितां निष्काम । ते पावले परब्रह्म । अनायासें ।। ६८ ।। जे चिद्रूपीं मिळतां । देहांतीचि व्याकुळता । आड ठाकों न सके चित्ता । प्राज्ञा जया ।। ६९ ।। तेचि हे स्थिति । स्वमुखें श्रीपति । सांगत अर्जुनाप्रति । संजयो म्हणे ।। ३७० ।। ऐसें कृष्णवाक्य ऐकिलें । तेथ अर्जुनें मनीं म्हणितलें । आतां आमुचियाचि काजा कीर आलें । उपपत्ति इया ।। ७१ ।। जें कर्मजात आघवें । एथ निराकारिलें देवें । तरी पारुषलें म्यां झुंजावें । म्हणौनियां ।। ७२ ।। ऐसा श्रीअच्युताचिया बोला । चित्तीं धनुर्धरु उवाइला । आतां प्रश्नु करील भला । आशंकोनी ।। ७३ ।। तो प्रसंगु असे नागरु । जो सकळ धर्मासी आगरु । कीं विवेकामृतसागरु । प्रांतहीनु ।। ७४ ।। जो आपण सर्वज्ञनाथु । निरूपिता होईल श्रीअनंतु । ज्ञानदेवो सांगेल मातु । निवृत्तिदासु ।। ३७५ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां द्वितीयोऽध्यायः ।। २ ।। श्लोक ७२, ओव्या ३७५

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ।। १ ।।

मग आइका अर्जुनें म्हणितलें । देवा तुम्ही जें वाक्य बोलिलें । तें निकें म्यां परिसिलें । कमळापति ।। १ ।। तेथ कर्म आणि कर्ता । उरेचिना पाहतां । ऐसें मत तुझें श्रीअनंता । निश्चित जरी ।। २ ।। तरी मातें केवीं श्रीहरी । म्हणसी पार्था संग्रामु करीं । इये लाजसी ना महाघोरीं । कर्मीं सुतां ।। ३ ।। हां गा कर्म तूंचि अशेष । निराकरिसी निःशेष । तरी मजकरवीं हे हिंसक । कां करविसी ।। ४ ।। तरी हेंचि विचारीं हृषीकेशा । तूं मानु देसी कर्मलेशा । आणि येसणी हे हिंसा । करवीतु आहासी ।। ५ ।।

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ।। २ ।।

देवा तुवांचि ऐसें बोलावें । तरी आम्हीं नेणती काय करावें । आतां संपलें म्हण पां आघवें । विवेकाचें ।। ६ ।। हां गा उपदेश जरी ऐसा । तरी अपभ्रंशु तो कैसा । आतां पुरला आम्हां धिंवसा । आत्मबोधाचा ।। ७ ।। वैद्यु पथ्य वारूनि जाये । मग जरी आपणचि विष सुये । तरी रोगिया कैसेनि जिये । सांगें मज ।। ८ ।। जैसें आंधळें सुइजे आव्हांटा । कां माजवण दीजे मर्कटा । तैसा उपदेशु हा गोमटा । वोढवला आम्हां ।। ९ ।। मी आधींचि कांहीं नेणें । वरी कवळिलों मोहें येणें । श्रीकृष्णा विवेकु या कारणें । पुसिला तुज ।। १० ।। तंव तुझी एकेक नवाई । एथ उपदेशामाजीं गोवाई । तरी अनुसरलिया

काई । ऐसें कीजे ॥ ११ ॥ आम्हीं तनुमनुजीवें । तुझिया बोला वोटंगावें । आणि तुवांचि ऐसें करावें । तरी सरलें म्हण ॥ १२ ॥ आतां ऐसियापरी बोधिसी । तरी निकें आम्हां करिसी । एथ ज्ञानाची आस कायसी । अर्जुन म्हणे ॥ १३ ॥ तरी ये जाणिवेचें तरी सरलें । परी आणीक एक असे जाहलें । जें थितें हें डहुळलें । मानस माझें ॥ १४ ॥ तेवींचि श्रीकृष्णा हें तुझें । चरित्र कांहीं नेणिजे । जरी चित्त पाहसी माझें । येणें मिषें ॥ १५ ॥ ना तरी झकवीतु आहासी मातें । कीं तत्त्वचि कथिलें ध्वनितें । हें अवगमितां निरुतें । जाणवेना ॥ १६ ॥ म्हणौनि आइकें देवा । हा भावार्थु आतां न बोलावा । मज विवेकु सांगावा । मऱ्हाटा जी ॥ १७ ॥ मी अत्यंत जड असें । परी ऐसाही निकें परियेसें । श्रीकृष्णा बोलावें तुवां तैसें । एकनिष्ठ ॥ १८ ॥ देखैं रोगातें जिणावें । औषध तरी देयावें । परी तें अति रुच्य व्हावें । मधुर जैसें ॥ १९ ॥ तैसें सकळार्थभरित । तत्त्व सांगावें उचित । परी बोधें माझें चित्त । जयापरी ॥ २० ॥ देवा तुज ऐसा निजगुरु । आजि आर्तीधणी कां न करूं । एथ भीड कवणाची धरूं । तूं माय आमुची ॥ २१ ॥ हां गां कामधेनूचें दुभतें । दैवें जाहलें जरी आपैतें । तरीं कामनेची कां तेथें । वानी कीजे ॥ २२ ॥ जरी चिंतामणी हाता चढे । तरी वांछेचें कवण सांकडें । कां आपुलेनि सुरवाडें । इच्छावें ना ॥ २३ ॥ देखा अमृतसिंधूतें ठाकावें । मग ताहानाचि जरी फुटावें । तरी सायासु कां करावे । मागील ते ॥ २४ ॥ तैसा जन्मांतरीं बहुतीं । उपासितां श्रीलक्ष्मीपती । तूं दैवें आजि हातीं । जाहलासी जरी ॥ २५ ॥ तरी आपुलिया सवेशा । कां न मागावासि परेशा । देवा सुकाळु हा मानसा । पाहला असे ॥ २६ ॥ देखैं सकळार्तीचें जियाले । आजि पुण्य यशासि आलें । हें मनोरथ जहाले । विजयी माझे ॥ २७ ॥ जी जो परममंगळधामा । सकळ देवदेवोत्तमा । तूं स्वाधीन आजि आम्हां । म्हणौनियां ॥ २८ ॥ जैसें मातेच्या ठायीं । अपत्या अनवसरू नाहीं । स्तन्यालागूनि पाहीं । जियापरी ॥ २९ ॥ तैसें देवा तूतें । पूसिजतसे आवडे तें । आपुलेनि आर्तें । कृपानिधी ॥ ३० ॥ तरीं पारत्रिकीं हित । आणि आचरितां तरी उचित । तें सांगैं एक निश्चित । पार्थु म्हणे ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ।। ३ ।।

या बोला श्रीअच्युतु । म्हणतसे विस्मितु । अर्जुना हा ध्वनितु । अभिप्रावो ।। ३२ ।। जे बुद्धियोगु सांगतां । सांख्यमतसंस्था । प्रकटिली स्वभावता । प्रसंगें आम्हीं ।। ३३ ।। तो उद्देशु तूं नेणसीचि । म्हणौनि क्षोभलासि वायांचि । तरी आतां जाणें म्यांचि । उक्त दोन्ही ।। ३४ ।। अवधारीं वीरश्रेष्ठा । ये लोकीं या दोन्ही निष्ठा । मजचिपासूनि प्रगटा । अनादिसिद्धा ।। ३५ ।। एकु ज्ञानयोगु म्हणिजे । जो सांख्यीं अनुष्ठिजे । जेथ वोळखीसवें पाविजें । तद्रूपता ।। ३६ ।। एकु कर्मयोगु जाण । जेथ साधकजन निपुण । होऊनियां निर्वाण । पावती वेळे ।। ३७ ।। हे मार्गु तरी दोनी । परी एकवटती निदानीं । जैसी सिद्धसाध्य भोजनीं । तृप्ती एक ।। ३८ ।। कां पूर्वापर सरितां । भिन्न दिसती पाहतां । मग सिंधुमिळणीं ऐक्यता । पावती शेखीं ।। ३९ ।। तैसीं दोनीही मतें । सूचितीं एका कारणातें । परी उपास्ति ते योग्यते- । आधीन असे ।। ४० ।। देखैं उत्प्लवनासरिसां । पक्षी फळासि झोंबे जैसा । सांगैं नरू कैवीं तैसा । पावे वेगा ।। ४१ ।। तो हळू हळू ढाळेंढाळें । केउतेनि एके वेळे । तया मार्गाचेनि बळें । निश्चित ठाकी ।। ४२ ।। तैसें देख पां विहंगममतें । अधिष्ठूनि ज्ञानातें । सांख्य सद्य मोक्षातें । आकळिती ।। ४३ ।। येर योगिये कर्माधारें । विहितेंचि निजाचारें । पूर्णता अवसरें । पावते होती ।। ४४ ।।

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ।। ४ ।।

वांचोनि कर्मारंभ उचित । न करितां सिद्धवत । कर्महीना निश्चित । होईजेना ।। ४५ ।। कीं प्राप्तकर्म सांडिजे । येतुलेनि नैष्कर्म्य होईजे । हे अर्जुना वायां बोलिजे । मूर्खपणें ।। ४६ ।। सांगैं पैलतीरा जावें । ऐसें व्यसन कां जेथ पावे । तेथ नावेतें त्यजावें । घडे केवीं ।। ४७ ।। ना तरी तृप्ति इच्छिजे । तरी कैसेनि पाकु न कीजे । कीं सिद्धुही न सेविजे । केवीं सांगैं ।। ४८ ।। जंव निरार्तता नाहीं । तंव व्यापारु असे पाहीं । मग

संतुष्टीच्या ठायीं । कुंठें सहजें ॥ ४९ ॥ म्हणौनि आईकें पार्था । जयां नैष्कर्म्यपदीं आस्था । तया उचित कर्म सर्वथा । त्याज्य नोहे ॥ ५० ॥ आणि आपुलिये चाडे । आपादिलें हें मांडे । कीं त्यजिलें कर्म सांडे । ऐसें आहे ॥ ५१ ॥ हें वायांचि सैरा बोलिजे । उकलु तरी देखोनि पाहिजे । परी त्यजितां कर्म न त्यजे । निभ्रांत मानीं ॥ ५२ ॥

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

जंव प्रकृतीचें अधिष्ठान । तंव सांडी मांडी हें अज्ञान । जे चेष्टा ते गुणाधीन । आपैसी असे ॥ ५३ ॥ देखैं विहित कर्म जेतुलें । तें सळें जरी वोसंडिलें । तरी स्वभाव काय निमाले । इंद्रियांचे ॥ ५४ ॥ सांगैं श्रवणीं ऐकावें ठेलें । कीं नेत्रींचें तेज गेलें । हें नासारंध्र बुझालें । परिमळु नेघे ॥ ५५ ॥ ना तरी प्राणापानगति । कीं निर्विकल्प जाहली मती । कीं क्षुधातृषादि आर्ति । खुंटलिया ॥ ५६ ॥ हे स्वप्नावबोधु ठेले । कीं चरण चालों विसरले । हें असो काय निमाले । जन्ममृत्यु ॥ ५७ ॥ हें न ठकेचि जरी कांहीं । तरी सांडिलें तें कायी । म्हणौनि कर्मत्यागु नाहीं । प्रकृतिमंता ॥ ५८ ॥ कर्म पराधीनपणें । निपजतसे प्रकृतिगुणें । येरी धरीं मोकलीं अंतःकरणें । वाहिजे वायां ॥ ५९ ॥ देखैं रथीं आरूढिजे । मग जरी निश्चळा बैसिजे । तरी चळु होऊनि हिंडिजे । परतंत्रा ॥ ६० ॥ कां उचलिलें वायुवशें । चळे शुष्क पत्र जैसें । निचेष्ट आकाशें । परिभ्रमें ॥ ६१ ॥ तैसें प्रकृतिआधारें । कर्मेंद्रियविकारें । नैष्कर्म्यंही व्यापारे । निरंतर ॥ ६२ ॥ म्हणौनि संगू जंव प्रकृतीचा । तंववरी त्यागु न घडे कर्माचा । ऐसियाही करूं म्हणती तयांचा । आग्रहोचि उरे ॥ ६३ ॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

जे उचित कर्म सांडिती । मग नैष्कर्म्य होऊं पाहती । परी कर्मेंद्रियप्रवृत्ती । निरोधुनी ॥ ६४ ॥ तयां कर्मत्यागु न घडे । जें कर्तव्य मनीं सांपडे । वरी नटती तें फुडें । दरिद्र जाण ॥ ६५ ॥ ऐसे ते पार्था । विषयासक्त सर्वथा ।

ओळखावे तत्त्वता । भ्रांति नाहीं ।। ६६ ।। आतां देईं अवधान । प्रसंगें तुज सांगेन । या नैराश्याचें चिन्ह । धनुर्धरा ।। ६७ ।।

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्याऽरभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ।। ७ ।।

जो अंतरीं दृढ । परमात्मरूपीं गूढ । बाह्य भागू तरी रूढ । लौकिकु जैसा ।। ६८ ।। जो इंद्रियां आज्ञा न करी । विषयांचे भय न धरी । प्राप्त कर्म नाव्हेरी । उचित जें जें ।। ६९ ।। तो कर्मेंद्रियें कर्मीं । राहटतां तरी न नियमी । परी तेथिचेनि उर्मीं । झांकोळेना ।। ७० ।। तो कामनामात्रें न घेपे । मोहमळें न लिंपे । जैसें जळीं जळें न शिंपे । पद्मपत्र ।। ७१ ।। तैसा संसर्गामाजीं असे । सकळांसारिखा दिसे । जैसें तोयसंगें आभासे । भानुबिंब ।। ७२ ।। तैसा सामान्यत्वें पाहिजे । तरी साधारणुचि देखिजे । येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोय जयाची ।। ७३ ।। ऐशा चिन्हीं चिन्हितु । देखसी तोचि मुक्तु । आशापाशरहितु । वोळख पां ।। ७४ ।। अर्जुना तोचि योगी । विशेषिजे जो जगीं । म्हणौनि ऐसा होय यालागीं । म्हणिपे तूतें ।। ७५ ।। तूं मानसा नियमु करीं । निश्चळु होय अंतरीं । मग कर्मेंद्रियें व्यापारी । वर्ततु सुखें ।। ७६ ।।

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ।। ८ ।।

म्हणौनि नैष्कर्म्य होआवें । तरी एथ तें न संभवें । आणि निषिद्ध केवीं राहाटावें । विचारीं पां ।। ७७ ।। म्हणौनि जें जें उचित । आणि अवसरेंकरूनि प्राप्त । तें कर्म हेतुरहित । आचरें तूं ।। ७८ ।। पार्था आणीकही एक । नेणसी तूं हें कवतिक । जें ऐसें कर्ममोचक । आपैसें असे ।। ७९ ।। देखैं अनुक्रमाधारें । स्वधर्मु जो आचरे । तो मोक्षु तेणें व्यापारें । निश्चित पावे ।। ८० ।।

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचर ।। ९ ।।

स्वधर्मु जो बापा । तोचि नित्ययज्ञु जाण पां । म्हणौनि वर्ततां तेथ पापा । संचारु नाहीं ।। ८१ ।। हा निजधर्म जैं सांडे । आणि कुकर्मीं रति घडे । तैंचि बंधु पडे । संसारिक ।। ८२ ।। म्हणौनि स्वधर्मानुष्ठान । तें अखंड यज्ञ याजन ।

जो करी तया बंधन । कहींच न घडे ॥ ८३ ॥ हा लोकु कर्मे बांधिला । जो परतंत्रा भूत झाला । तो नित्य यज्ञातें चुकला । म्हणौनियां ॥ ८४ ॥ आतां येचिविशीं पार्था । तुज सांगेन एक मी कथा । जैं सृष्टयादि संस्था । ब्रह्मेनें केली ॥ ८५ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

तैं नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें । परी नेणतीचि तियें यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणौनि ॥ ८६ ॥ ते वेळीं प्रजीं विनविला ब्रह्मा । देवा काय आश्रयो एथ आम्हां । तंव म्हणे तो कमळजन्मा । भूतांप्रति ॥ ८७ ॥ तुम्हां वर्णविशेषवशें । आम्हीं हा स्वधर्मुचि विहिला असे । यातें उपासा मग आपैसे । पुरती काम ॥ ८८ ॥ तुम्हीं व्रतें नियमु न करावे । शरीरातें न पीडावें । दुरी केंही न वचावें । तीर्थासी गा ॥ ८९ ॥ योगादिकें साधनें । साकांक्ष आराधनें । मंत्रयंत्रविधानें । झणीं करा ॥ ९० ॥ देवतांतरा न भजावें । हें सर्वथा कांहीं न करावें । तुम्हीं स्वधर्मयज्ञीं यजावें । अनायासें ॥ ९१ ॥ अहेतुकें चित्तें । अनुष्ठा पां यातें । पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥ ९२ ॥ तैसा स्वधर्मरूपमखु । हाचि सेव्यु तुम्हां एकु । ऐसें सत्यलोकनायकु । बोलता जाहला ॥ ९३ ॥ देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु हा होईल । मग प्रजाहो न संडील । तुमतें कदा ॥ ९४ ॥

देवान्भावयताऽनेन ते देवा भावयंतु वः ।
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥

जैं येणेंकरूनि समस्तां । परितोषु होईल देवतां । मग ते तुम्हां ईप्सिता । अर्थातें देती ॥ ९५ ॥ या स्वधर्मपूजा पूजितां । देवतागणां (देवगणां) समस्तां । योगक्षेमु निश्चिता । करिती तुमचा ॥ ९६ ॥ तुम्हीं देवांतें भजाल । देव तुम्हां तुष्टतील । ऐसी परस्परें घडेल । प्रीति जेथ ॥ ९७ ॥ तेथ तुम्हीं जें करूं म्हणाल । तें आपैसें सिद्धि जाईल । वांछितही पुरेल । मानसींचें ॥ ९८ ॥ वाचासिद्धि पावाल । आज्ञापक होआल । म्हणियें तुमतें मागतील । महाऋद्धि ॥ ९९ ॥ जैसें ऋतुपतीचें द्वार । वनश्री निरंतर । वोळगे फळभार । लावण्येसी ॥ १०० ॥

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ।। १२ ।।

तैसें सर्व सुखेंसहित । दैवचि मूर्तिमंत । येईल देखा काढत । तुम्हांपाठीं ।। १ ।। ऐसें समस्त भोगभरित । होआल तुम्ही अनार्त । जरी स्वधर्मेनिरत । वर्ताल बापा ।। २ ।। कां जालिया सकळ संपदा । जो अनुसरेल इंद्रियमदा । लुब्ध होऊनियां स्वादा । विषयांचिया ।। ३ ।। तिहीं यज्ञभाविकीं सुरीं । जे हे संपत्ति दिधली पुरी । तयां स्वधर्मी सर्वेश्वरीं । न भजेल जो ।। ४ ।। अग्निमुखीं हवन । न करील देवता पूजन । प्राप्तवेळे भोजन । ब्राह्मणाचें ।। ५ ।। विमुख होईल गुरुभक्ती । आदर न करील अतिथी । संतोष नेदील ज्ञाती । आपुलीये ।। ६ ।। ऐसा स्वधर्मक्रियारहितु । आथिलेपणें प्रमत्तु । केवळ भोगासक्तु । होईल जो ।। ७ ।। तया मग अपावो थोर आहे । जेणें तें हातींचें सकळ जाये । देखा प्राप्तही न लाहे । भोग भोगूं ।। ८ ।। जैसें गतायुषी शरीरीं । चैतन्य वासु न करी । कां निदैवाच्या घरीं । न राहे लक्ष्मी ।। ९ ।। तैसा स्वधर्मु जरी लोपला । तरी सर्व सुखांचा थारा मोडला । जैसा दीपासवें हरपला । प्रकाशु जाय ।। ११० ।। तैसी निजवृत्ति जेथ सांडे । तेथ स्वतंत्रते वस्ती न घडे । आइका प्रजाहो हे फुडें । विरंचि म्हणे ।। ११ ।। म्हणौनि स्वधर्मु जो सांडील । तयातें काळु दंडील । चोरु म्हणौनि हरील । सर्वस्व तयाचें ।। १२ ।। मग सकळ दोषु भंवते । गिंवसोनि घेति तयातें । रात्रिसमयीं स्मशानातें । भूतें जैसीं ।। १३ ।। तैसीं त्रिभुवनींचीं दुःखें । आणि नानाविधें पातकें । दैन्यजात तितुकें । तेथेंचि वसे ।। १४ ।। ऐसें होय तया उन्मत्ता । मग न सुटे बापा रुदतां । कल्पांतींही सर्वथा । प्राणिगणहो ।। १५ ।। म्हणौनि निजवृत्ती हे न संडावी । इंद्रियें बरळों नेदावीं । ऐसें प्रजांतें शिकवी । चतुराननु ।। १६ ।। जैसे जळचरा जळ सांडे । आणि तत्क्षणीं मरण मांडे । हा स्वधर्मु तेणें पाडें । विसंबों नये ।। १७ ।। म्हणौनि तुम्हीं समस्तीं । आपुलालिया कर्मी उचितीं । निरत व्हावें पुढत पुढती । म्हणिपत असे ।। १८ ।।

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ।। १३ ।।

देखा विहित क्रियाविधि । निर्हेतुका बुद्धि । जो असतिये समृद्धि । विनियोगु करी ।। १९ ।। गुरु गोत्र (गो) अग्नि पूजी । अवसरीं भजे द्विजीं । निमित्तादिकीं यजी । पितरोद्देशें ।। १२० ।। या यज्ञक्रिया उचिता । यज्ञेशीं हवन करितां । हुतशेष स्वभावतः । उरे जें जें ।। २१ ।। तें सुखें आपुले घरीं । कुटुंबेंसी भोजन करी । कीं भोग्यचि तें निवारी । कल्मषातें ।। २२ ।। तें यज्ञावशिष्ट भोगी । म्हणौनि सांडिजे तो अघीं । जयापरी महारोगी । अमृतसिद्धि ।। २३ ।। कीं तत्त्वनिष्ठु जैसा । नागवे भ्रांतिलेशा । तो शेषभोगी तैसा । नाकळे दोषा ।। २४ ।। म्हणौनि स्वधर्में जें अर्जे । तें स्वधर्मेंचि विनियोगिजे । मग उरे तें भोगिजे । संतोषेंसीं ।। २५ ।। हें वांचूनि पार्था । राहाटों नये अन्यथा । ऐसी आद्य हे कथा । श्रीमुरारी सांगे ।। २६ ।। जे देहचि आपणपें मानिती । आणि विषयांतें भोग्य म्हणती । यापरतें न स्मरती । आणिक कांहीं ।। २७ ।। हें यज्ञोपकरण सकळ । नेणतसां ते बरळ । अहंबुद्धि केवळ । भोगूं पाहती ।। २८ ।। इंद्रियरुचीसारिखें । करविती पाक निके । ते पापिये पातकें । सेविती जाण ।। २९ ।। संपत्तिजात आघवें । हें हवनद्रव्य मानावें । मग स्वधर्मयज्ञें अर्पावें । आदिपुरुषीं ।। १३० ।। हें सांडोनियां मूर्ख । आपणपेंयालागीं देख । निपजविती पाक । नानाविध ।। ३१ ।। जिहीं यज्ञु सिद्धी जाये । परेशा तोषु होये । तें हें सामान्य अन्न न होये । म्हणौनियां ।। ३२ ।। हें न म्हणावें साधारण । अन्न ब्रह्मरूप जाण । जें जीवनहेतु कारण । विश्वा यया ।। ३३ ।।

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ।। १४ ।।
कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ।। १५ ।।

अन्नास्तव भूतें । प्ररोहो पावती समस्तें । मग पर्जन्यु या अन्नातें । सर्वत्र प्रसवे ।। ३४ ।। तया पर्जन्या यज्ञीं जन्म । यज्ञातें प्रगटी कर्म । कर्मासि आदि ब्रह्म । वेदरूप ।। ३५ ।। तया वेदांतें परात्पर । प्रसवतसे अक्षर । म्हणौनि हे चराचर । ब्रह्मबद्ध ।। ३६ ।। परी कर्माचिये मूर्ति । यज्ञीं अधिवासु श्रुति । ऐकें सुभद्रापति । अखंड गा ।। ३७ ।।

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६ ॥

ऐशी हे आदि परंपरा । संक्षेपें तुज धनुर्धरा । सांगितली या अध्वरा । लागूनियां ॥ ३८ ॥ म्हणौनि समूळ हा उचितु । स्वधर्मरूप क्रतु । नानुष्ठी जो मत्तु । लोकीं इये ॥ ३९ ॥ तो पातकांची राशी । जाण भार भूमीसी । जो कुकर्में इंद्रियांसी । उपेगा गेला ॥ १४० ॥ तें जन्मकर्म सकळ । अर्जुना अति निष्फळ । जैसें कां अभ्रपटल । अकाळींचें ॥ ४१ ॥ कां गळां स्तन अजेचे । तैसें जियालें देखैं तयाचें । जया अनुष्ठान स्वधर्माचें । घडेचिना ॥ ४२ ॥ म्हणौनि ऐकें पांडवा । हा स्वधर्मु कवणें न संडावा । सर्वभावें भजावा । हाचि एकु ॥ ४३ ॥ हां गा शरीर जरी जाहलें । तरी कर्तव्य वोघें आलें । मग उचित कां आपुलें । ओसंडावें ॥ ४४ ॥ परिस पां सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची । खंती करिती कर्माची । ते गांवढे गा ॥ ४५ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

देखैं असतेनि देहधर्में । एथ तोचि एकु न लिंपे कर्में । जो अखंडित रमे । आपणपांचि ॥ ४६ ॥ जे तो आत्मबोधें तोषला । तरी कृतकार्यु देखैं जाहला । म्हणौनि सहजें सांडवला । कर्मसंगु ॥ ४७ ॥

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

तृप्ति जालिया जैसी । साधनें सरती आपैसीं । देखैं आत्मतुष्टीं तैसीं । कर्में नाहीं ॥ ४८ ॥ जंववरी अर्जुना । तो बोधु भेटेना मना । तंवचि यया साधना । भजावें लागे ॥ ४९ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥

म्हणौनि तूं नियतु । सकळ कामरहितु । होऊनियां उचितु । स्वधर्में रहाटें ॥ १५० ॥ जे स्वधर्में निष्कामता । अनुसरले पार्था । ते कैवल्यपद तत्त्वतां । पातले जगीं ॥ ५१ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

देख पां जनकादिक । कर्मजात अशेख । न सांडितां मोक्षसुख । पावते जाहले ॥ ५२ ॥ याकारणें पार्था । होआवी कर्मीं आस्था । हे आणिकाही एका अर्था । उपकारैल ॥ ५३ ॥ जे आचरतां आपणपयां । देखी लागेल लोका यया । तरी चुकेल अपाया । प्रसंगेंचि ॥ ५४ ॥ देखैं प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले । तयाही कर्तव्य असे उरलें । लोकांलागीं ॥ ५५ ॥ मार्गीं अंधासरिसा । पुढें देखणाही चाले जैसा । अज्ञाना प्रगटावा धर्मु तैसा । आचरोनी ॥ ५६ ॥ हां गा ऐसें जरी न कीजे । तरी अज्ञाना काय उमजे । तिहीं कवणे परी जाणिजे । मार्गातें या ॥ ५७ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१ ॥

एथ वडील जें जें करिती । तया नाम धर्मु ठेविती । तेंचि येर अनुष्ठिती । सामान्य सकळ ॥ ५८ ॥ हें ऐसें असे स्वभावें । म्हणौनि कर्म न संडावें । विशेषें आचरावें । लागे संतीं ॥ ५९ ॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

आतां आणिकांचिया गोठी । कायशा सांगों किरीटी । देखैं मीच इये राहाटी । वर्तत असें ॥ १६० ॥ काय सांकडें कांहीं मातें । कीं कवणें एकें आर्तें । आचरे मी धर्मातें । म्हणसी जरी ॥ ६१ ॥ तरी पुरतेपणालागीं । आणिकु दुसरा नाहीं जगीं । ऐसी सामुग्री माझ्या अंगीं । जाणसी तूं ॥ ६२ ॥ मृत गुरुपुत्र आणिला । तो तुवां पवाडा देखिला । तोही मी उगला । कर्मीं वर्तें ॥ ६३ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥

परी स्वधर्मीं वर्तें कैसा । साकांक्षु कां होय जैसा । तयाची एका उद्देशा- । लागोनियां ॥ ६४ ॥ जे भूतजात सकळ । असे आम्हांचि आधीन केवळ । तरी न व्हावें बरळ । म्हणौनियां ॥ ६५ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ।। २४ ।।

आम्ही पूर्णकाम होउनी । जरी आत्मस्थिति राहुनी । तरी प्रजा हे कैसेनि । निस्तरेल ।। ६६ ।। इहीं आमुची वास पाहावी । मग वर्तती परी जाणावी । ते लोकस्थिति आघवी । नासिली होईल ।। ६७ ।। म्हणौनि समर्थु जो येथें । आथिला सर्वज्ञते । तेणें सविशेषें कर्मातें । त्यजावें ना ।। ६८ ।।

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ।। २५ ।।

देखें फळाचिया आशा । आचरे कामकु जैसा । कर्मीं भरु होआवा तैसा । निराशाही ।। ६९ ।। जे पुढतपुढतीं पार्था । हे सकळ लोकसंस्था । रक्षणीय सर्वथा । म्हणौनियां ।। १७० ।। मार्गाधारें वर्तावें । विश्व हें मोहरें लावावें । अलौकिक नोहावें । लोकांप्रति ।। ७१ ।।

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ।। २६ ।।

जें सायासें स्तन्य सेवी । तें पक्वान्नें केवीं जेवी । म्हणौनि बाळका जैशीं नेदावीं । धनुर्धरा ।। ७२ ।। तैशी कर्मीं जयां अयोग्यता । तयांप्रति नैष्कर्म्यता । न प्रगटावी खेळतां । आदिकरुनी ।। ७३ ।। तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी । नैष्कर्मींही दावावी । आचरोनी ।। ७४ ।। तया लोकसंग्रहालागीं । वर्ततां कर्मसंगीं । तो कर्मबंधु आंगीं । वाजैल ना ।। ७५ ।। जैसी बहुरुपियांचीं रावो राणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं । परी लोकसंपादणी । तैशीच करिती ।। ७६ ।।

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ।। २७ ।।

देखैं पुढिलाचें वोझें । जरी आपुला माथां घेइजे । तरी सांगैं कां न दटिजे । धनुर्धरा ।। ७७ ।। तैशीं शुभाशुभें कर्में । जियें निपजती प्रकृतिधर्में । तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्ता म्हणे ।। ७८ ।। ऐसा अहंकारादि रूढ । एकदेशी मूढ । तया हा परमार्थ गूढ । प्रगटावा ना ।। ७९ ।। हें असो प्रस्तुत । सांगिजैल तुज हित । तें अर्जुना देऊनि चित्त । अवधारीं पां ।। १८० ।।

तत्वविंत्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ।। २८ ।।

जें तत्त्वज्ञानियांच्या ठायीं । प्रकृतिभावो नाहीं । जेथ कर्मजात पाहीं । निपजत असे ।। ८१ ।। ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्मे वोलांडुनि । साक्षिभूत होऊनी । वर्तती देहीं ।। ८२ ।। म्हणौनि शरीरी जरी होती । तरी कर्मबंधा नातळती । जैसा कां भूतचेष्टा गभस्ती । घेपवेना ।। ८३ ।।

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मंदान्कृत्स्न विन्न विचालयेत् ।। २९ ।।

एथ कर्मी तोचि लिंपे । जो गुणसंभ्रमें घेपे । प्रकृतीचेनि आटोपें । वर्ततु असे ।। ८४ ।। इंद्रियें गुणाधारें । राहाटती निजव्यापारें । तें परकर्म बलात्कारें । आपादी जो ।। ८५ ।।

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ।। ३० ।।

तरी उचितें कर्मे आघवीं । तुवां आचरोनि मज अर्पावीं । परी चित्तवृत्ति न्यासावी । आत्मरूपीं ।। ८६ ।। आणि हें कर्म मी कर्ता । कां आचरैन या अर्था । ऐसा अभिमानु झणें चित्ता । रिगों देसीं ।। ८७ ।। तुवां शरीरपरा नोहावें । कामनाजात सांडावें । मग अवसरोचित भोगावे । भोग सकळ ।। ८८ ।। आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं । देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें ।। ८९ ।। जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं । इया भारापासोनि सोडवीं । मेदिनी हे ।। १९० ।। आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं । एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये ।। ९१ ।।

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ।। ३१ ।।

हें अनुपरोध मत माझें । जिहीं परमादरें स्वीकारिजे । श्रद्धापूर्वक अनुष्ठिजे । धनुर्धरा ।। ९२ ।। तेही सकळ कर्मी वर्ततु । जाण पां कर्मरहितु । म्हणौनि हें निश्चितु । करणीय गा ।। ९३ ।।

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ।। ३२ ।।

नातरी प्रकृतिमंतु होउनी । इंद्रियां लळा देउनी । जें हें माझें मत अव्हेरुनी । ओसंडिती ।। ९४ ।। जे सामान्यत्वें लेखिती । अवज्ञा करूनि देखती । कां हा अर्थवादु म्हणती । वाचाळपणें ।। ९५ ।। ते मोहमदिरा भुलले । विषयविखें घारले । अज्ञानपंकीं बुडाले । निभ्रांत मानीं ।। ९६ ।। देखें शवाच्या हातीं दिधलें । जेसें रत्न कां वायां गेले । नातरी जात्यंधा पाहलें । प्रमाण नोहे ।। ९७ ।। कां चंद्राचा उदयो जैसा । उपयोगा न वचे वायसा । मूर्खा विवेकु हा तैसा । रुचेल ना ।। ९८ ।। तैसे जे पार्था । विमुख या परमार्था । तयांसी संभाषण सर्वथा । करावेना ।। ९९ ।। म्हणौनि ते न मानिती । आणि निंदाही करूं लागती । सांगें पतंगु काय साहती । प्रकाशातें ।। २०० ।। पतंगा दीपीं आलिंगन । तेथ त्यासी अचुक मरण । तेंवीं विषयाचरण । आत्मघाता ।। १ ।।

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ।। ३३ ।।

म्हणौनि इंद्रियें एकें । जाणतेनी पुरुखें । लाळावीं ना कौतुकें । आदिकरुनी ।। २ ।। हां गा सर्पेसीं खेळों येईल । कीं व्याघ्रसंसर्ग सिद्धि जाईल । सांगें हाळाहाळ जिरेल । सेविलिया काई ।। ३ ।। देखें खेळतां अग्नि लागला । मग तो न सांवरे जैसा उधवला । तैसा इंद्रियां लळा दिधला । भला नोहे ।। ४ ।। एऱ्हवीं तरी अर्जुना । या शरीरा पराधीना । कां नाना भोगरचना । मेळवावी ।। ५ ।। आपण सायासेंकरुनि बहुतें । सकळही समृद्धिजातें । उदोअस्तु या देहातें । प्रतिपाळावें कां ।। ६ ।। सर्वस्वें शिणोनि एथें । अर्जवावीं संपत्तिजातें । तेणें स्वधर्मु सांडुनि देहातें । पोखावें काई ।। ७ ।। मग हे तंव पांचमेळावा । शेखीं अनुसरेल पंचत्वा । ते वेळीं केला कें गिवसावा । शीणु आपुला ।। ८ ।। म्हणौनि केवळ देहभरण । ते जाणें उघडी नागवण । यालागीं एथ अंतःकरण । देयावेंना ।। ९ ।।

इंद्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ।। ३४ ।।

एऱ्हवीं इंद्रियांचिया अर्था- । सारिखा विषो पोखितां । संतोषु कीर चित्ता । आपजेल ।। २१० ।। परी तो संवचोराचा सांगातु । जैसा नावेक स्वस्थु ।

जंव नगराचा प्रांतु । सांडिजेना ।। ११ ।। बापा विषाची मधुरता । झणें आवडी उपजे चित्ता । परी तो परिणामु विचारितां । प्राणु हरी ।। १२ ।। देखें इंद्रियीं कामु असे । तो लावी सुखदुराशे । जैसा गळीं मीनु आमिषें । भुलविजे गा ।। १३ ।। परी तयामाजीं गळु आहे । जो प्राणातें घेऊनि जाये । तो जैसा ठाउवा नोहे । झांकलेपणें ।। १४ ।। तैसें अभिलाषें येणें कीजेल । विषयांची आशा धरिजेल । तरी वरपडा होईजेल । क्रोधानळा ।। १५ ।। जैसा कवळोनियां पारधी । घातेचिये संधी । आणी मृगातें बुद्धि । साधावया ।। १६ ।। एथ तैसीचि परी आहे । म्हणौनि संगु हा तुज नोहे । पार्था दोन्ही कामक्रोध हे । घातुक जाणें ।। १७ ।। म्हणौनि हा आश्रोचि न करावा । मनेंहि आठवो न धरावा । एकु निजवृत्तीचा वोलावा । नासों नेदी ।। १८ ।।

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ।। ३५ ।।

अगा स्वधर्मु हा आपुला । जरी कां कठिणु जाहला । तरी हाचि अनुष्ठिला । भला देखें ।। १९ ।। येरु आचारु जो परावा । तो देखतां कीर बरवा । परी आचरतेनि आचरावा । आपुलाचि ।। २२० ।। सांन्नें शूद्र घरीं आघवीं । पक्वान्नें आहाति बरवीं । ती द्विजें केंवीं सेवावीं । दुर्बळु जरी जाहला ।। २१ ।। हें अनुचित कैसेनि कीजे । अग्राह्य केवीं इच्छिजे । अथवा इच्छिलेंही पाविजे । विचारीं पां ।। २२ ।। तरी लोकांचीं धवळारें । देखोनियां मनोहरें । असतीं आपुलीं तणारें । मोडावीं केवीं ।। २३ ।। हें असो वनिता आपुली । कुरूप जरी जाहली । तऱ्ही भोगितां तेचि भली । जियापरी ।। २४ ।। तेवीं आवडे तैसा सांकडु । आचरतां जरी दुवाडु । तऱ्ही स्वधर्मुचि सुरवाडु । परत्रींचा ।। २५ ।। हां गा साकर आणि दूध । हें गौल्य कीर प्रसिद्ध । परी कृमिदोषीं विरुद्ध । घेपे केवीं ।। २६ ।। ऐसेनिही जरी सेविजेल । तरी ते अळुकीचि उरेल । जे तें परिणामीं पथ्य नव्हेल । धनुर्धरा ।। २७ ।। म्हणौनि आणिकांसी जे विहित । आणि आपणपेयां अनुचित । तें नाचरावें जरी हित । विचारिजे ।। २८ ।। या स्वधर्मातें अनुष्ठितां । वेचु होईल जीविता । तोहि निका वर उभयतां । दिसत असे ।। २९ ।। ऐसें समस्तसुरशिरोमणी । बोलिले जेथ शार्ङ्गपाणी ।

तेथ अर्जुन म्हणे विनवणी । असे देवा ।। २३० ।। हें जें तुम्हीं सांगितलें । तें सकळ कीर म्यां परिसिलें । तरी आतां पुसेन कांहीं आपुलें । अपेक्षित ।। ३१ ।।

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ।। ३६ ।।

तरी देवा हें ऐसें कैसें । जे ज्ञानियांही स्थिति भ्रंशे । मार्गु सांडुनी अनारिसे । चालत देखों ।। ३२ ।। सर्वज्ञुही जे होती । हेयोपादेयही जाणती । तेही परधर्में व्यभिचरति । कवणें गुणें ।। ३३ ।। बीजा आणि भूसा । अंधु निवाडू नेणें जैसा । नावेक देखणाही तैसा । बरळे कां पां ।। ३४ ।। जे असता संगु सांडिती । तेचि संसर्गु करितां न धाती । वनवासीही सेविती । जनपदातें ।। ३५ ।। आपण तरी लपती । सर्वस्वें पाप चुकविती । परी बळात्कारें सुइजती । तयाचि माजीं ।। ३६ ।। जयाची जीवें घेती विवसी । तेचि जडोनि ठाके जीवेंसीं । चुकवितां ते गिंवसी । तयातेंचि ।। ३७ ।। ऐसा बलात्कारु एकु दिसे । तो कवणाचा एथ आग्रहो असे । हें बोलावें हृषीकेशें । पार्थु म्हणे ।। ३८ ।।

श्रीभगवान् उवाच

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्धयेनमिह वैरिणम् ।। ३७ ।।

तंव हृदयकमळआरामु । जो योगियांचा निष्कामकामु । तो म्हणतसे पुरुषोत्तमु । सांगेन आइक ।। ३९ ।। तरी हे काम क्रोधु पाहीं । जयांतें कृपेची सांठवण नाहीं । हें कृतांताच्या ठायीं । मानिजती ।। २४० ।। हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । विषयदरीचे वाघ । भजनमार्गींचे मांग । मारक जे ।। ४१ ।। हे देहदुर्गींचे धोंड । इंद्रियग्रामींचें कोंड । यांचें व्यामोहादिक दबड । जगावरी ।। ४२ ।। हे रजोगुण मानसींचे । समूळ आसुरियेचे । धालेपण ययांचें । अविद्या केलें ।। ४३ ।। हे रजाचे कीर जाहले । परी तमासी पढियंते भले । तेणें निजपद यां दिधलें । प्रमादमोहो ।। ४४ ।। हे मृत्यूच्या नगरीं । मानिजती निकियापरि । जे जीविताचे वैरी । म्हणौनियां ।। ४५ ।। जयांसि भुकेलिया आमिषा । हें विश्व न पुरेचि घांसा । कुळवाडियांचिया आशा । चाळीत असे ।। ४६ ।। कौतुकें कवळितां मुठीं । जिये चवदा भुवनें थेंकुटी । तिये

भ्रांतिही धाकुटी । वाल्हीदुल्ही ।। ४७ ।। जें लोकत्रयाचें भातुकें । खेळतांचि खाय कवतिकें । तिच्या दासीपणाचेनि बिकें । तृष्णा जिये ।। ४८ ।। हें असो मोहें मानिजे । यांतें अहंकारें घेपे दीजे । जेणें जग आपुलेनि भोजें । नाचवीत असे ।। ४९ ।। जेणें सत्याचा भोकसा काढिला । मग अकृत्य तृणकुटा भरिला । तो दंभु रूढविला । जगीं इहीं ।। २५० ।। साध्वी शांति नागविली । मग माया मांगी शृंगारिली । तियेकरवीं विटाळविलीं । साधुवृंदें ।। ५१ ।। इहीं विवेकाची त्राय फेडिली । वैराग्याची खाल काढिली । जितया मान मोडिली । उपशमाची ।। ५२ ।। इहीं संतोषवन खांडिलें । धैर्यदुर्ग पाडिले । आनंदरोप सांडिले । उपडूनियां ।। ५३ ।। इहीं बोधाचीं रोपें लुंचिलीं । सुखाची लिपी पुसिली । जिव्हारीं आगी सूदली । तापत्रयाची ।। ५४ ।। हे आंगा तंव घडले । जीवींची आथी जडले । परी नातुडती गिंवसिले । ब्रह्मादिकां ।। ५५ ।। हे चैतन्याचे शेजारीं । वसती ज्ञानाच्या एका हारीं । म्हणौनि प्रवर्तले महामारी । सांवरती ना ।। ५६ ।। हे जळेंविण बुडविती । आगीवीण जाळिती । न बोलतां कवळिती । प्राणियांतें ।। ५७ ।। हे शस्त्रेंवीण साधिती । दोरेंवीण बांधिती । ज्ञानियांसी तरी वधिती । पैज घेउनि ।। ५८ ।। हे चिखलेंवीण रोंविती । पाशिकेंवीण गोंविती । हे कवणाजोगें न होती । आंतौटेपणें ।। ५९ ।।

धूमेनाऽऽव्रियते वन्हिर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनाऽऽवृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ।। ३८ ।।

जैसी चंदनाची मुळी । गिंवसोनि घेपे व्याळीं । नातरी उल्बाची खोळी । गर्भस्थासी ।। २६० ।। कां प्रभावीण भानु । धूमेवीण हुताशनु । जैसा दर्पण मळहीनु । कहींच नसे ।। ६१ ।। तैसें इहींवीण एकलें । आम्हीं ज्ञान नाहीं देखिलें । जैसें कोंडेनि पां गुंतलें । बीज निपजे ।। ६२ ।।

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ।। ३९ ।।

तैसें ज्ञान तरी शुद्ध । परी इहीं असे प्ररुद्ध । म्हणौनि तें अगाध । होऊनि ठेलें ।। ६३ ।। आधीं यांतें जिणावें । मग तें ज्ञान पावावें । तंव पराभवो न संभवे । रागद्वेषां ।। ६४ ।। यांतें साधावयालागीं । जे बळ आणिजे आंगीं । तें इंधनें जैसीं आगी । सावावो होय ।। ६५ ।।

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ।। ४० ।।

तैसे उपाय कीजती जे जे । ते ते यांसीचि होती विरजे । म्हणौनि हटियांतें जिणिजे । इहींचि जगीं ।। ६६ ।। ऐसियांही सांकडां बोला । एक उपायो आहे भला । तो करितां जरी आंगवला । तरी सांगेन तुज ।। ६७ ।।

तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ।। ४१ ।।

यांचा पहिला कुरुठा इंद्रियें । एथूनि प्रवृत्ति कर्मातें विये । आधीं निर्दळूनि घाली तियें । सर्वथैव ।। ६८ ।।

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ।। ४२ ।।

मग मनाची धांव पारुषेल । आणि बुद्धीची सोडवण होईल । इतुकेन थारा मोडेल । या पापियांचा ।। ६९ ।।

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्याऽऽत्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ।। ४३ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ।। ३ ।।

हे अंतरींहूनि जरी फिटले । तरी निभ्रांत जाण निवटले । जैसें रश्मीवीण उरलें । मृगजळ नाहीं ।। २७० ।। तैसे रागद्वेष जरी निमाले । तरी ब्रह्मींचें स्वराज्य आलें । मग तो भोगी सुख आपुलें । आपणचि ।। ७१ ।। ते गुरुशिष्याची गोठी । पदपिंडाची गांठी । तेथ स्थिर राहोनि नुठी । कवणे काळीं ।। ७२ ।। ऐसें सकळ सिद्धांचा रावो । देवी लक्ष्मीयेचा नाहो । राया ऐकें देवदेवो । बोलता जाहला ।। ७३ ।। आतां पुनरपि तो अनंतु । आद्य एकी मातु । सांगैल तेथ पंडुसुतु । प्रश्नु करील ।। ७४ ।। तया बोलाचा हन पाडु । कीं रसवृत्तीचा निवाडु । येणें श्रोतयां होईल सुरवाडु । श्रवणसुखाचा ।। ७५ ।। ज्ञानदेवो म्हणे निवृत्तीचा । चांग उठावा करूनि उन्मेषाचा । मग संवादु श्रीहरिपार्थाचा । भोगावा बापा ।। २७६ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां तृतीयोऽध्यायः ।। ३ ।। श्लोक ४३, ओव्या २७६

आजि श्रवणेंद्रियां पाहलें । जें येणें गीतानिधान देखिलें । आतां स्वप्नचि हें तुकलें । साचासरिसें ।। १ ।। आधींचि विवेकाची गोठी । वरी प्रतिपादी श्रीकृष्ण जगजेठी । आणि भक्तराजु किरिटी । परिसत असे ।। २ ।। जैसा पंचमालापु सुगंधु । कीं परिमळु आणि सुस्वादु । तैसा भला जाहला विनोदु । कथेचा इये ।। ३ ।। कैसी आगळिक दैवाची । जे गंगा जोडली अमृताची । हो कां जपतपें श्रोतयांचीं । फळा आलीं ।। ४ ।। आतां इंद्रियजात आघवें । तिहीं श्रवणाचें घर रिघावें । मग संवादसुख भोगावें । गीताख्य हें ।। ५ ।। हा अतिसो अतिप्रसंगें । सांडूनि कथाचि ते सांगें । जे कृष्णार्जुन दोघे । बोलत होते ।। ६ ।। ते वेळीं संजयो रायातें म्हणे । अर्जुनु अधिष्ठिला दैवगुणें । जे अतिप्रीति श्रीनारायणें । बोलतु असे ।। ७ ।। जें न संगेचि पितया वसुदेवासी । जें न संगेचि माते देवकीसी । जें न संगेचि बंधु बळिभद्रासी । तें गुह्य अर्जुनेंशीं बोलत ।। ८ ।। देवी लक्ष्मीयेवढी जवळिक । परी तेही न देखे या प्रेमाचें सुख । आजि कृष्णस्नेहाचें बिक । यातेंचि आथी ।। ९ ।। सनकादिकांचिया आशा । वाढीनल्या होतिया कीर बहुवसा । परी त्याही येणें मानें यशा । येतीचिना ।। १० ।। या जगदीश्वराचें प्रेम । एथ दिसतसे निरुपम । कैसें पार्थें येणें सर्वोत्तम । पुण्य केलें ।। ११ ।। हो कां जयाचिया प्रीती । अमूर्त हा आला व्यक्ती । मज एकवंकी याची स्थिती । आवडतु असे ।। १२ ।। एऱ्हवीं हा योगियां नाडळे । वेदार्थासी नाकळे । जेथ ध्यानाचेही डोळे । पावतीना ।। १३ ।। तो हा निजस्वरूप । अनादि निष्कंप । परी कवणें मानें

सकृप । जाहला आहे ।। १४ ।। हा त्रैलोक्यपटाची घडी । आकाराची पैलथडी । कैसा याचिये आवडी । आवरला असे ।। १५ ।।

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ।। १ ।।

मग देव म्हणे अगा पंडुसुता । हाचि योगु आम्हीं विवस्वता । कथिला परी ते वार्ता । बहुतां दिवसांची ।। १६ ।। मग तेणें विवस्वते रवी । हे योगस्थिति आघवी । निरूपिली बरवी । मनूप्रती ।। १७ ।। मनूनें आपण अनुष्ठिली । मग इक्ष्वाकुवा उपदेशिली । ऐसी परंपरा विस्तारिली । आद्य हे गा ।। १८ ।।

एवं परंपरा प्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ।। २ ।।

मग आणिकही या योगातें । राजर्षि जाहले जाणते । परि तेथोनि आतां सांप्रतें । नेणिजे कोण्ही ।। १९ ।। जे प्राणियां कामीं भरु । देहाचिवरी आदरु । म्हणौनि पडिला विसरु । आत्मबोधाचा ।। २० ।। अव्हांटलिया आस्थाबुद्धि । विषयसुखची परमावधि । जीवु तैसा उपाधि । आवडे लोकां ।। २१ ।। एरव्हीं तरी खवणेयांच्या गांवीं । पाटाउवें काय करावीं । सांगें जात्यंधा रवी । काय आथी ।। २२ ।। कां बहिरयांच्या आस्थानीं । कवण गीतातें मानीं । कीं कोल्हेया चांदणीं । आवडी उपजें ।। २३ ।। पैं चंद्रोदया आरौतें । जयांचे डोळे फुटती असते । ते काउळे केवीं चंद्रातें । वोळखती ।। २४ ।। तैसी वैराग्याची शिव न देखती । जे विवेकाची भाष नेणती । ते मूर्ख केवीं पावती । मज ईश्वरातें ।। २५ ।। कैसा नेणों मोहो वाढीनला । तेणें बहुतेक काळु व्यर्थ गेला । म्हणौनि योगु हा लोपला । लोकीं इये ।। २६ ।।

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ।। ३ ।।

तोचि हा आजि आतां । तुजप्रती कुंतीसुता । सांगितला आम्हीं तत्वतां । भ्रांति न करीं ।। २७ ।। हें जीवींचें निज गुज । परी केवीं राखों तुज । जे पढियेसी तूं मज । म्हणौनियां ।। २८ ।। तूं प्रेमाचा पुतळा । भक्तीचा जिव्हाळा । मैत्रियेचि चित्कळा । धनुर्धरा ।। २९ ।। तूं अनुसंगाचा ठावो ।

आतां तुज काय वंचूं जावों । जन्ही संग्रामारूढ आहों । जाहलों आम्ही ॥ ३० ॥ तरी नावेक हें सहावें । गाजाबज्यही न धरावें । परी तुझें अज्ञानत्व हरावें । लागे आधीं ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

तंव अर्जुन म्हणे श्रीहरी । माय आपुलेयाचा स्नेहो करी । एथ विस्मयो काय अवधारीं । कृपानिधी ॥ ३२ ॥ तूं संसारश्रांतांची साउली । अनाथ जीवांची माउली । आमुतें कीर प्रसवली । तुझीच कृपा ॥ ३३ ॥ देवा पांगुळ एकादें विजे । तरी जन्मौनि जोजारु साहिजे । हें बोलों काय तुझें । तुजचि पुढां ॥ ३४ ॥ आतां पुसेन जें मी कांहीं । तेथ निकें चित्त देईं । तेवींचि देवें कोपावें ना कांहीं । बोला एका ॥ ३५ ॥ तरी मागील जे वार्ता । तुवां सांगितली होती अनंता । ते नावेक मज चित्ता । मानेचिना ॥ ३६ ॥ जे तो विवस्वतु म्हणजे कायी । ऐसे हें वडिलां ठाउवें नाहीं । तरी तुवांचि केवीं पाहीं । उपदेशिला ॥ ३७ ॥ तो तरी आइकिजे बहुतां काळांचा । आणि तूं तंव श्रीकृष्ण सांपेचा । म्हणौनि गा इये मातुचा । विसंवादु ॥ ३८ ॥ तेवींचि देवा चरित्र तुझें । आपण कांहींचि नेणिजे । हें लटिकें केवीं म्हणिजे । एकिहेळां ॥ ३९ ॥ परि हेचि मातु आघवी । मी परियेसें ऐशी सांगावी । जे तुवांचि रवी केवीं । पाही उपदेशु केला ॥ ४० ॥

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

तंव श्रीकृष्ण म्हणे पंडुसुता । तो विवस्वतु जं होता । तैं आम्हीं नसों ऐसी चित्ता । भ्रांति जरी तुज ॥ ४१ ॥ तरी तूं गा हें नेणसी । पैं जन्में आम्हां तुम्हासी । बहुतें गेलीं परी तियें न स्मरसी । आपुलीं तूं ॥ ४२ ॥ मी जेणें जेणें अवसरें । जें जें होऊनि अवतरें । तें समस्तही स्मरें । धनुर्धरा ॥ ४३ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

म्हणौनि हें आघवें । मागील मज आठवें । मी अजुही परि संभवें । प्रकृतियोगें ।। ४४ ।। माझें अव्ययत्व तरी न नसे । परी होणें जाणें एक दिसे । तें प्रतिबिंबें मायावशें । माझ्याचि ठायीं ।। ४५ ।। माझी स्वतंत्रता तरी न मोडे । परी कर्माधीनु ऐसा आवडे । तेही भ्रांतिबुद्धि तरी घडे । एऱ्हवीं नाहीं ।। ४६ ।। कीं एकचि दिसे दुसरें । तें दर्पणाचेनि आधारें । एऱ्हवीं काय वस्तुविचारें । दुजें आहे ।। ४७ ।। तैसा अमूर्तचि मी किरीटी । परी प्रकृति जैं अधिष्ठीं । तैं साकारपणें नट नटीं । कार्यालागीं ।। ४८ ।।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ।। ७ ।।

जें धर्मजात आघवें । युगायुगीं म्यां रक्षावें । ऐसा ओघु हा स्वभावें । आद्यु असे ।। ४९ ।। म्हणौनि अजत्व परतें ठेवीं । मी अव्यक्तपणही नाठवीं । जे वेळीं धर्मातें अभिभवी । अधर्मु हा ।। ५० ।।

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ।। ८ ।।

ते वेळीं आपुल्याचेनि कैवारें । मी साकारु होऊनि अवतरें । मग अज्ञानाचें आंधारें । गिळूनि घालीं ।। ५१ ।। अधर्माची अवधी तोडीं । दोषांचीं लिहिलीं फाडीं । सज्जनांकरवीं गुढी । सुखाची उभवीं ।। ५२ ।। दैत्यांचीं कुळें नाशीं । साधूंचा मानु गिंवशीं । धर्मासीं नीतीशीं । शेंस भरीं ।। ५३ ।। मी अविवेकाची काजळी । फेडूनि विवेकदीप उजळीं । तैं योगियां पाहे दिवाळी । निरंतर ।। ५४ ।। स्वसुखें विश्व कोंदे । धर्मुचि जगीं नांदे । भक्तां निघती दोंदें । सात्त्विकाचीं ।। ५५ ।। तैं पापांचा अचळु फिटे । पुण्याची पहांट फुटे । जैं मूर्ति माझी प्रगटे । पंडुकुमरा ।। ५६ ।। ऐसेया काजालागीं । अवतरें मी युगीं युगीं । परि हेंचि वोळखे जो जगीं । तो विवेकिया ।। ५७ ।।

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ।। ९ ।।

माझें अजत्वें जन्मणें । अक्रियताचि कर्म करणें । हें अविकार जो जाणे । तो परममुक्त ।। ५८ ।। तो चालिला संगें न चळे । देहींचा देहा नाकळे । मग पंचत्वीं तंव मिळे । माझ्याचि रूपीं ।। ५९ ।।

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ।। १० ।।

एऱ्हवीं परापर न शोचिती । जे कामनाशून्य होती । वाटा कें वेळीं न वचती । क्रोधाचिया ।। ६० ।। सदा मियांची आथिले । माझिया सेवा जियाले । कीं आत्मबोधें तोषले । वीतराग जे ।। ६१ ।। जे तपोतेजाचिया राशी । कीं एकायतन ज्ञानासी । जे पवित्रता तीर्थांसी । तीर्थरूप ।। ६२ ।। ते मद्‌भावा सहजें आले । मी तेचि ते होऊनि ठेले । जे मज तयां उरले । पदर नाहीं ।। ६३ ।। सांगें पितळेची गंधिकाळिक । जैं फिटली होय निःशेख । तैं सुवर्ण काई आणिक । जोडूं जाइजे ।। ६४ ।। तैंसे यमनियमीं कडसले । जे तपोज्ञानें चोखाळले । मी तेचि ते जाहले । एथ संशयो कायसा ।। ६५ ।।

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ।। ११ ।।

एऱ्हवीं तरी पाहीं । जे जैसे माझ्या ठायीं । भजती तयां मीही । तैसाचि भजें ।। ६६ ।। देखैं मनुष्यजात सकळ । हें स्वभावता भजनशीळ । जाहलें असे केवळ । माझ्याचि ठायीं ।। ६७ ।। परी ज्ञानेंवीण नाशिले । जे बुद्धिभेदासी आले । तेणेंचि त्या कल्पिलें । अनेकत्व ।। ६८ ।। म्हणौनि अभेदीं भेदु देखती । यया अनाम्या नामें ठेविती । देवी देवो म्हणती । अचर्चातें (अवाच्यातें) ।। ६९ ।। जे सर्वत्र सदा सम । तेथ विभाग अधमोत्तम । मतिवशें संभ्रम । विवंचिती ।। ७० ।।

काङ्‌क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ।। १२ ।।

मग नानाहेतुप्रकारें । यथोचितें उपचारें । मानिलीं देवतांतरें । उपासिती ।। ७१ ।। तेथ जें जें अपेक्षित । तें तैसेंचि पावती समस्त । परीं तें कर्मफळ निश्चित । वोळख तूं ।। ७२ ।। वांचून देतें घेतें आणिक । निभ्रांत नाहीं सम्यक । एथ कर्मचि फळसूचक । मनुष्यलोकीं ।। ७३ ।। जैसें क्षेत्रीं जें पेरिजे । तें वांचूनि आन न निपजे । कां पाहिजे तेंचि देखिजे । दर्पणाधारें ।। ७४ ।। नातरी कडेयातळवटीं । जैसा आपुलाचि बोलु किरीटी ।

पडिसादु होऊनि उठी । निमित्तयोगें ।। ७५ ।। तैसा समस्तां यां भजना । मी साक्षिभूतु पैं अर्जुना । एथ प्रतिफळे भावना । आपुलाली ।। ७६ ।।

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ।। १३ ।।

आतां याचिपरी जाण । चाऱ्ही हे वर्ण । सृजिलें म्यां गुण- । कर्म-विभागें ।। ७७ ।। जे प्रकृतीचेनि आधारें । गुणाचेनि व्यभिचारें । कर्मे तदनुसारें । विवंचिली ।। ७८ ।। एथ एकचि हे धनुष्यपाणी । परी जाहले गा चहूं वर्णी । ऐसी गुणकर्मकडसणी । केली सहजें ।। ७९ ।। म्हणौनि आइकें पार्था । हे वर्णभेदसंस्था । मीं कर्ता नव्हें सर्वथा । याचिलागीं ।। ८० ।।

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ।। १४ ।।

हें मजचिस्तव जाहलें । परी म्यां नाहीं केलें । ऐसें जेणें जाणितलें । तो सुटला गा ।। ८१ ।।

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ।
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ।। १५ ।।

मागील मुमुक्षु जे होते । तिहीं ऐशिया जाणोनि मातें । कर्मे केलीं समस्तें । धनुर्धरा ।। ८२ ।। परि तें बीजें जैसी दग्धलीं । नुगवतींचि पेरिलीं । तैशीं कर्मेचि परि तयां जाहलीं । मोक्षहेतु ।। ८३ ।। एथ आणिकही एक अर्जुना । हे कर्माकर्मविवंचना । आपुलिये चाडें सज्ञाना । योग्यु नोहे ।। ८४ ।।

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ।
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ।। १६ ।।

कर्म म्हणिपे तें कवण । अथवा अकर्मा काय लक्षण । ऐसें विचारितां विचक्षण । गुंफोनि ठेले ।। ८५ ।। जैसें कां कुडें नाणें । खऱ्याचेनि सारखेपणें । डोळयांचेंहि देखणें । संशयीं घाली ।। ८६ ।। तैसें नैष्कर्म्यतेचेनि भ्रमें । गिवसिजत आहाती कर्मे । जे दुजी सृष्टि मनोधर्मे । करूं सकती ।। ८७ ।। वांचूनि मूर्खाची गोठी कायसी । एथ मोहले गा क्रांतदर्शी । म्हणौनि आतां तेंचि परियेसीं । सांगेन तुज ।। ८८ ।।

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मण: ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गति: ।। १७ ।।

तरी कर्म म्हणजे स्वभावें । जेणें विश्वाकारु संभवे । तें सम्यक् आधीं जाणावें । लागे एथ ।। ८९ ।। मग वर्णाश्रमासि उचित । जें विशेष कर्म विहित । तेंही वोळखावें निश्चित । उपयोगेंसीं ।। ९० ।। पाठीं जें निषिद्ध म्हणिपे । तेंही बुझावें स्वरूपें । येतुलेनि कांहीं न गुंफे । आपैसेंचि ।। ९१ ।। एऱ्हवीं जग हें कर्माधीन । ऐसी याची व्याप्ती गहन । परी तें असो आइकें चिन्ह । प्राप्तांचें गा ।। ९२ ।।

कर्मण्यकर्म य: पश्येदकर्मणि च कर्म य: ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्त: कृत्स्नकर्मकृत् ।। १८ ।।

जो सकळकर्मी वर्ततां । देखें आपुली नैष्कर्म्यता । कर्मसंगें निराशता । फळाचिया ।। ९३ ।। आणि कर्तव्यतेलागीं । जया दुसरें नाहीं जगीं । ऐसिया नैष्कर्म्यता तरी चांगीं । बोधला असे ।। ९४ ।। तरी क्रियाकलापु आघवा । आचरतु दिसे बरवा । तोचि तो ये चिन्हीं जाणावा । ज्ञानिया गा ।। ९५ ।। जैसा कां जळापाशीं उभा ठाके । तो जरी आपणपें जळमाजि देखे । तरी तो निभ्रांत वोळखे । म्हणे मी वेगळा आहें ।। ९६ ।। अथवा नावें हून जो रिगे । तो थडियेचें रुख जातां देखे वेगें । तेचि साचोकारें जों पाहों लागे । तंव रुख म्हणे अचळ ।। ९७ ।। तैसें सर्व कर्मी असणें । तें फुडें मानूनि वायाणें । मग आपणया जो जाणे । नैष्कर्म्यु ऐसा ।। ९८ ।। आणि उदोअस्तुचेनि प्रमाणें । जैसें न चालतां सूर्याचें चालणें । तैसें नैष्कर्म्यत्व जाणें । कर्मीचि असतां ।। ९९ ।। तो मनुष्यासारिखा तरी आवडे । परी मनुष्यत्व तया न घडे । जैसें जळामाजीं न बुडे । भानुबिंब ।। १०० ।। तेणें न पाहतां विश्व देखिलें । न करितां सर्व केलें । न भोगितां भोगिलें । भोग्यजात ।। १ ।। एकेचि ठायीं बैसला । परि सर्वत्र तोचि गेला । हें असो विश्व जाहला । आंगेंचि तो ।। २ ।।

यस्य सर्वे समारम्भा: कामसंकल्पवर्जिता: ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणम् तमाहु: पंडितं बुधा: ।। १९ ।।

जया पुरुषाच्या ठायीं । कर्माचा तरी खेदु नाहीं । परी फलापेक्षा कहीं । संचरेना ।। ३ ।। आणि हें कर्म मी करीन । अथवा आदरिलें सिद्धी

नेईन । येणें संकल्पेंहीं जयाचें मन । विटाळेना ।। ४ ।। ज्ञानाग्नीचेनि मुखें । जेणें जाळिलीं कर्मं अशेखें । तो परब्रह्मचि मनुष्यवेखें । वोळख तूं ।। ५ ।।

त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ।। २० ।।

जो शरीरीं उदासु । फळभोगीं निरासु । नित्यता उल्हासु । होऊनि असे ।। ६ ।। जो संतोषाचा गाभारा । आत्मबोधाचिया वोगरां । पुरे न म्हणेचि धनुर्धरा । आरोगितां ।। ७ ।।

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ।। २१ ।।
यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि न निबध्यते ।। २२ ।।

कैसी अधिकाधिक आवडी । घेत महासुखाची गोडी । सांडोनियां आशा कुरोंडी । अहंभावेंसीं ।। ८ ।। म्हणौनि अवसरें जें जें पावे । कीं तेणेंचि तो सुखावे । जया आपुलें आणि परावें । दोन्ही नाहीं ।। ९ ।। तो दिठीं जें पाहे । तें आपणचि होऊनि जाये । आईके तें आहे । तोचि जाहला ।। ११० ।। चरणीं हन चाले । मुखें जें जें बोले । ऐसें चेष्टाजात तेतुलें । आपणचि जो ।। ११ ।। हें असो विश्व पाहीं । जयासि आपणपेंवांचूनि नाहीं । आतां कवण तें कर्म कायी । बाधी तयातें ।। १२ ।। हा मत्सरु जेथ उपजे । तेतुलें नुरेचि जया दुजें । तो निर्मत्सरु काइ म्हणिजे । बोलवरी ।। १३ ।। म्हणौनि सर्वांपरी मुक्तु । तो सकर्मुचि कर्मरहितु । सगुण परि गुणातीतु । एथ भ्रांति नाहीं ।। १४ ।।

गतसङ्गस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाऽऽचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ।। २३ ।।

तो देहसंगें तरी असे । परी चैतन्यासारिखा दिसे । पाहतां परब्रह्माचेनि कसें । चोखाळु भला ।। १५ ।। ऐसाहि परी कौतुकें । जरी कर्मं करी यज्ञादिकें । तरी तियें लया जाती निःशेखें । तयाच्याचि ठायीं ।। १६ ।। अकाळींचीं अभ्रें जैशीं । उर्मीवीण आकाशीं । हारपती आपैशीं । उदयलीं सांतीं ।। १७ ।।

तैशीं विधिविधानें विहितें । जरी आचरे तो समस्तें । तरी तियें ऐक्यभावें ऐक्यातें । पावतीचि गा ।। १८ ।।

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ।। २४ ।।

हें हवन मी होता । कां इयें यज्ञीं हा भोक्ता । ऐसिया बुद्धिसि नाहीं भिन्नता । म्हणौनियां ।। १९ ।। जे इष्टयज्ञ यजावे । तें हविर्मंत्रादि आघवें । तो देखतसे अविनाशभावें । आत्मबुद्धि ।। १२० ।। म्हणौनि ब्रह्म तेंचि कर्म । ऐसें बोधा आलें जया सम । तया कर्तव्य तें नैष्कर्म्य । धनुर्धरा ।। २१ ।। आतां अविवेकु कुमारत्वा मुकले । जयां विरक्तीचें पाणिग्रहण जाहलें । मग उपासन जिहीं आणिलें । योगाग्नीचें ।। २२ ।।

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ।। २५ ।।

जे यजनशील अहर्निशीं । जिहीं अविद्या हविली मनेंसीं । गुरुवाक्य हुताशीं । हवन केलें ।। २३ ।। तिहीं योगाग्निकीं यजिजे । तो दैवयज्ञु म्हणिजे । जेणें आत्मसुख कामिजे । पंडुकुमरा ।। २४ ।। आतां अवधारी सांगेन आणिक । जे ब्रह्माग्नी साग्निक । तयांतें यज्ञचि यज्ञु देख । उपासिजे ।। २५ ।।

श्रोत्रादिनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन्विषयानन्ये इंद्रियाग्निषु जुह्वति ।। २६ ।।

एक संयमाग्निहोत्री । ते युक्तित्रयाच्या मंत्रीं । यजन करिती पवित्रीं । इंद्रियद्रव्यीं ।। २६ ।। एकां वैराग्य रवि विवळे । तंव संयती विहार केले । तेथ अपावृत जाहले । इंद्रियानळ ।। २७ ।। तिहीं विरक्तीची ज्वाळा घेतली । तंव विकारांचीं इंधनें पळिपली । तेथ आशाधूमें सांडिलीं । पांचही कुंडें ।। २८ ।। मग वाक्यविधीचिया निरवडी । विषय आहुती उदंडीं । हवन केलें कुंडीं । इंद्रियाग्नीच्या ।। २९ ।।

सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ।। २७ ।।

एकीं ययापरी पार्था । दोषु क्षाळिले सर्वथा । आणिकीं हृदयारणीं मंथा । विवेकु केला ।। १३० ।। तो उपशमें निहटिला । धैर्येंवरी दाटिला । गुरुवाक्यें

काढिला । बळकटपणें ।। ३१ ।। ऐसें समरसें मंथन केलें । तेथ झडकरी काजा आलें । जें उज्जीवन जाहलें । ज्ञानाग्नीचें ।। ३२ ।। पहिला ऋद्धिसिद्धींचा संभ्रमु । तो निवर्तोनि गेला धूमु । मग प्रगटला सूक्ष्मु । विस्फुलिंगु ।। ३३ ।। तया मनाचें मोकळें । तेंचि येटवण घातलें । जें यमनियमीं हळुवारलें । आइतें होतें ।। ३४ ।। तेणें सादुकुपणें ज्वाळा समृद्धा । मग वासनांतराचिया समिधा । स्नेहेंसीं नानाविधा । जाळिलिया ।। ३५ ।। तेथ सोहंमंत्रें दीक्षितीं । इंद्रियकर्मांच्या आहुती । तियें ज्ञानानळीं प्रदीप्तीं । दिधलिया ।। ३६ ।। पाठीं प्राणक्रियेचिये स्रुवेनिशीं । पूर्णाहुती पडली हुताशीं । तेथ अवभृत समरसीं । सहजें जहालें ।। ३७ ।। मग आत्मबोधींचें सुख । जें संयमाग्नीचें हुतशेष । तोचि पुरोडाशु देख । घेतला तिहीं ।। ३८ ।। एक ऐशिया इहीं यजनीं । मुक्त ते जाहले त्रिभुवनीं । या यज्ञक्रिया तरी आनानीं । परि प्राप्य तें एक ।। ३९ ।।

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ।। २८ ।।

एक द्रव्ययज्ञु म्हणिपती । एक तपसामग्रीया निपजविति । एक योगयागुही आहाती । जे सांगितलें ।। १४० ।। एकीं शब्दीं शब्दु यजिजे । तो वाग्यज्ञु म्हणिजे । ज्ञानें ज्ञेय गमिजे । तो ज्ञानयज्ञु ।। ४१ ।। हें अर्जुना सकळ कुवाडें । जे अनुष्ठितां अतिसांकडें । परी जितेंद्रियासीचि घडे । योग्यतावशें ।। ४२ ।। ते प्रवीण तेथ भले । आणि योगसमृद्धि आथिले । म्हणौनि आपणपां तिहीं केलें । आत्महवन ।। ४३ ।।

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ।। २९ ।।

मग अपानाग्नीचेनि मुखीं । प्राणद्रव्यें देखीं । हवन केलें एकीं । अभ्यासयोगें ।। ४४ ।। एक अपानु प्राणीं अर्पिती । एक दोहींतेही निरुंधिती । ते प्राणायामी म्हणिपति । पंडुकुमरा ।। ४५ ।।

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ।। ३० ।।

एक वज्रयोगक्रमें । सर्वाहारसंयमें । प्राणीं प्राणु संभ्रमें । हवन करिती ।। ४६ ।। ऐसें मोक्षकाम सकळ । समस्त हे यजनशीळ । जिहीं यज्ञद्वारां मनोमळ । क्षाळण केले ।। ४७ ।। जया अविद्याजात जाळितां । जें उरलें निजस्वभावता । जेथ अग्नि आणि होता । उरेचिना ।। ४८ ।। जेथ यजितयाचा कामु पुरे । यज्ञींचें विधान सरे । मागुतें जेथूनि वोसरें । क्रियाजात ।। ४९ ।। विचार जेथ न रिगे । हेतु जेथ न निगे । जें द्वैतदोषसंगें । सिंपेचिना ।। १५० ।।

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ।। ३१ ।।

ऐसें अनादिसिद्ध चोखट । जें ज्ञान यज्ञावशिष्ट । तें सेविती ब्रह्मनिष्ठ । ब्रह्माहंमंत्रें ।। ५१ ।। ऐसें शेषामृतें धाले । कीं अमर्त्यभावा आले । म्हणौनि ब्रह्म ते जहाले । अनायासें ।। ५२ ।। येरां विरक्ति माळ न घालीचि । जयां संयमाग्नीची सेवा न घडेचि । जे योगयागु न करितीचि । जन्मले सांते ।। ५३ ।। जयांचें ऐहिक धड नाहीं । तयांचे परत्र पुससी काई । म्हणौनि असो हे गोठी पाहीं । पंडुकुमरा ।। ५४ ।।

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ।। ३२ ।।

ऐसें बहुतीं परी अनेग । जे सांगितलें तुज कां याग । ते विस्तारूनि वेदेंचि चांग । म्हणितले आहाती ।। ५५ ।। परी तेणें विस्तारें काय करावें । हेंचि कर्मसिद्ध जाणावें । येतुलेनि कर्मबंधु स्वभावें । पावेल ना ।। ५६ ।।

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ।। ३३ ।।

अर्जुना वेदु जयांचें मूळ । जे क्रियाविशेषें स्थूळ । जया नव्हाळियेचें फळ । स्वर्गसुख ।। ५७ ।। ते द्रव्यादियागु कीर होती । परी ज्ञानयज्ञाची सरी न पवती । जैशी तारातेजसंपत्ती । दिनकरापाशीं ।। ५८ ।। देखैं परमात्मसुखनिधान । साधावया योगीजन । जे न विसंबिती अंजन । उन्मेषनेत्रीं ।। ५९ ।। जें धांवतया कर्माची लाणी । नैष्कर्म्यबोधाची खाणी । जें भुकेलिया धणी । साधनाची ।। १६० ।। जेथ प्रवृत्ति पांगुळ जाहली ।

तर्काची दिठी गेली । जेणें इंद्रियें विसरलीं । विषयसंगु ।। ६१ ।। मनाचें मनपण गेलें । जेथ बोलाचें बोलकेंपण ठेलें । जयामाजि सांपडलें । ज्ञेय दिसे ।। ६२ ।। जेथ वैराग्याचा पांगु फिटे । विवेकाचाही सोसु तुटे । जेथ न पाहतां सहज भेटे । आपणपें ।। ६३ ।।

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ।। ३४ ।।

तें ज्ञान पैं गा बरवें । जरी मनीं आथि आणावें । तरी संतां यां भजावें । सर्वस्वेंसीं ।। ६४ ।। जे ज्ञानाचा कुरुठा । तेथ सेवा हा दारवंठा । तो स्वाधीन करी सुभटा । वोळगोनी ।। ६५ ।। तरी तनुमनुजीवें । चरणांसीं लागावें । आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ।। ६६ ।। मग अपेक्षित जें आपुलें । तेंही सांगती पुसिलें । जेणें अंतःकरण बोधलें । संकल्पा नये ।। ६७ ।।

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ।
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ।। ३५ ।।

जयाचेनि वाक्य उजिवडें । जाहलें चित्त निधडें । ब्रह्माचेनि पाडें । निःशंकु होय ।। ६८ ।। तें वेळीं आपणपेयां सहितें । इयें अशेषेंही भूतें । माझ्या स्वरूपीं अखंडितें । देखसी तूं ।। ६९ ।। ऐसें ज्ञानप्रकाशें पाहेल । तैं मोहांधकारु जाईल । जैं गुरुकृपा होईल । पार्था गा ।। १७० ।।

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ।। ३६ ।।

जरी कल्मषाचा आगरु । तूं भ्रांतीचा सागरु । व्यामोहाचा डोंगरु । होउनी अससी ।। ७१ ।। तऱ्ही ज्ञानशक्तिचेनि पाडें । हें आघवेंचि गा थोकडें । ऐसें सामर्थ्य असे चोखडें । ज्ञानीं इये ।। ७२ ।। देखैं विश्वभ्रमाऐसा । जो अमूर्ताचा कडवसा । तो जयाचिया प्रकाशा । पुरेचिना ।। ७३ ।। तया कायसे हे मनोमळु । हें बोलतांचि अति किडाळु । नाहीं येणें पाडें ढिसाळु । दुजें जगीं ।। ७४ ।।

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ।। ३७ ।।

सांगें भुवनत्रयाची काजळी । जे गगनामाजि उधवली । तिये प्रळयींचे वाहटुळी । काय अभ्र पुरे ।। ७५ ।। कीं पवनाचेनि कोपें । पाणियेंचि जो पळिपे । तो प्रळयानळु दडपे । तृणें काष्ठें काई ।। ७६ ।।

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ।। ३८ ।।

म्हणौनि असो हें न घडे । तें विचारितांचि असंगडें । पुढती ज्ञानाचेनि पाडें । पवित्र न दिसे ।। ७७ ।। एथ ज्ञान हें उत्तम होये । आणिकही एक तैसें कें आहे । जैसें चैतन्य कां नोहे । दुसरें गा ।। ७८ ।। या महातेजाचेनि कसें । जरी चोखाळु प्रतिबिंब दिसे । कां गिंवसिलें गिंवसे । आकाश हें ।। ७९ ।। नातरी पृथ्वीचेनि पाडें । कांटाळें जरी जोडे । तरी उपमा ज्ञानीं घडे । पंडुकुमरा ।। १८० ।। म्हणौनि बहुतीं परी पाहतां । पुढतपुढती निर्धारितां । हें ज्ञानाची पवित्रता । ज्ञानींची आथि ।। ८१ ।। जैसी अमृताची चवी निवडिजे । तरी अमृताचिसारिखी म्हणिजे । तैसें ज्ञान हें उपमिजे । ज्ञानेंसींचि ।। ८२ ।। आतां यावरी जें बोलणें । तें वायांची वेळु फेडणें । तंव साचचि हें पार्थ म्हणे । जें बोलत असां ।। ८३ ।। परी तेंचि ज्ञान केवीं जाणावें । ऐसें अर्जुनें जंव पुसावें । तंव तें मनोगत देवें । जाणितलें ।। ८४ ।। मग म्हणतसे किरीटी । आतां चित्त देईं इये गोठी । सांगेन ज्ञानाचिये भेटी । उपावो तुज ।। ८५ ।।

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ।। ३९ ।।

तरी आत्मसुखाचिया गोडिया । विटे जो कां सकळ विषयां । जयाच्या ठायीं इंद्रियां । मानु नाहीं ।। ८६ ।। जो मनासीं चाड न सांगे । जो प्रकृतीचें केलें नेघे । जो श्रद्धेचेनि संभोगें । सुखिया जाहला ।। ८७ ।। तयातेंचि गिंवसित । तें ज्ञान पावे निश्चित । जयामाजि अचुंबित । शांति असे ।। ८८ ।। तें ज्ञान हृदयीं प्रतिष्ठे । आणि शांतीचा अंकुर फुटे । मग विस्तार बहु प्रगटे । आत्मबोधाचा (ततक्षणीं) ।। ८९ ।। मग जेउती वास पाहिजे । तेउती शांतीची देखिजे । तेथ आपपरु नेणिजे । निर्धारितां ।। १९० ।। ऐसा हा उत्तरोत्तरु । ज्ञानबीजाचा विस्तारु । सांगतां असे अपारु । परि असो आतां ।। ९१ ।।

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ।। ४० ।।

ऐकें जया प्राणियाच्या ठायीं । इया ज्ञानाची आवडी नाहीं । तयाचें जियालें म्हणों काई । वरी मरण चांग ।। ९२ ।। शून्य जैसें कां गृह । कां चैतन्येंवीण देह । तैसें जीवित तें संमोह । ज्ञानहीन ।। ९३ ।। अथवा ज्ञान कीर आपु नोहे । परि ते चाड एकी जरी वाहे । तरी तेथ जिव्हाळा कांहीं आहे । प्राप्तीचा पैं ।। ९४ ।। वांचूनि ज्ञानाची गोठी कायसी । परि ते आस्थाही न धरीं मानसीं । तरी तो संशयरूप हुताशीं । पडिला जाण ।। ९५ ।। जें अमृतही परि नावडे । ऐसें सावियाचीं आरोचकु जैं पडे । तैं मरण आलें असें फुडें । जाणों येकीं ।। ९६ ।। तैसा विषयसुखें रंजे । जो ज्ञानेसींचि माजे । तो संशयें अंगिकारिजे । एथ भ्रांति नाहीं ।। ९७ ।। मग संशयीं जरी पडिला । तरी निभ्रांत जाणें नासला । तो ऐहिकपरत्रा मुकला । सुखासि गा ।। ९८ ।। जया काळज्वरु आंगीं बाणे । तो शीतोष्णें जैशीं नेणे । आगी आणि चांदिणें । सरिसेंचि मानीं ।। ९९ ।। तैसें साच आणि लटिकें । विरुद्ध आणि निकें । संशयीं तो नोळखे । हिताहित ।। २०० ।। हा रात्रिदिवसु पाहीं । जैसा जात्यंधा ठाउवा नाहीं । तैसें संशयीं असतां कांहीं । मना नये ।। १ ।।

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ।। ४१ ।।

म्हणौनि संशयाहूनि थोर । आणिक नाहीं पाप घोर । हा विनाशाची वागुर । प्राणियांसि ।। २ ।। येणें कारणें तुवां त्यजावा । आधीं हाचि एकु जिणावा । जो ज्ञानाचिया अभावा- । माजि असे ।। ३ ।। जैं अज्ञानाचें गडद पडे । तैं हा बहुवस मनीं वाढे । म्हणौनि सर्वथा मार्गु मोडे । विश्वासाचा ।। ४ ।। हृदयीं हाचि न समाये । बुद्धीतें गिंवसूनि ठाये । तेथ संशयात्मक होये । लोकत्रय ।। ५ ।।

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनाऽऽत्मनः ।
छित्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ।। ४२ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ।। ४ ।।

ऐसा जरी थोरावें । तरी उपायें एकें आंगवे । जरी हातीं होय बरवें । ज्ञानखड्ग ।। ६ ।। तरी तेणें ज्ञानशस्त्रें तिखटें । निखळु हा निवटे । मग निःशेष खता फिटे । मानसींचा ।। ७ ।। याकारणें पार्था । उठीं वेगीं वरौता । नाशु करोनि हृदयस्था । संशयासी ।। ८ ।। ऐसें सर्वज्ञाचा बापु । जो श्रीकृष्णु ज्ञानदीपु । तो म्हणतसे सकृपु । ऐकें राया ।। ९ ।। तंव या पूर्वापर बोलाचा । विचारूनि कुमरु पंडूचा । कैसा प्रश्नु अवसरींचा । करिता होईल ।। २१० ।। तें कथेची संगति । भावाची संपत्ति । रसाची उन्नति । म्हणिपेल पुढा ।। ११ ।। जयाचिया बरवेपणीं । कीजे आठां रसांची वोवाळणी । जो सज्जनाचिये आयणी । विसांवा जगीं ।। १२ ।। तो शांतुचि अभिनवेल । ते परियसा मऱ्हाटे बोल । जे समुद्राहूनि सखोल । अर्थभरित ।। १३ ।। जैसें बिंब तरी बचकें एवढें । परि प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडें । शब्दाची व्याप्ति तेणें पाडें । अनुभवावी ।। १४ ।। नातरी कामितयाचिया इच्छा । फळे कल्पवृक्षु जैसा । बोलु व्यापकु होय तैसा । तरी अवधान द्यावें ।। १५ ।। हें असो काय म्हणावें । सर्वज्ञु जाणती स्वभावें । तरी निकें चित्त द्यावें । हे विनंती माझी ।। १६ ।। जेथ साहित्य आणि शांति । हे रेखा दिसे बोलती । जैसी लावण्यगुणकुळवती । आणि पतिव्रता ।। १७ ।। आधींच साखर आवडे । तेचि जरी ओखदां जोडे । तरी सेवावी ना कां कोडें । नावानावा ।। १८ ।। सहजें मलयानिळु मंदु सुगंधु । तया अमृताचा होय स्वादु । आणि तेथेंचि जोडे नादु । जरी दैवगत्या ।। १९ ।। तरी स्पर्शे सर्वांग निववी । स्वादें जिव्हेतें नाचवी । तेवींचि कानांकरवीं । म्हणवीं बापु माझा ।। २२० ।। तैसें कथेचें इये ऐकणें । एक श्रवणासी होय पारणें । आणि संसारदुःख मूळवणें । विकृतिविणें ।। २१ ।। जरी मंत्रेंचि वैरी मरे । तरी वायां कां बांधावीं कटारें । रोग जाय दूधसाखरें । तरी निंब कां पियावा ।। २२ ।। तैसा मनाचा मारु न करितां । आणि इंद्रियां दुःख न देतां । एथ मोक्षु असे आयता । श्रवणाचिमाजि ।। २३ ।। म्हणौनि आथिलिया आराणुका । गीतार्थु हा निका । ज्ञानदेवो म्हणे आइका । निवृत्तिदासु ।। २२४ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां चतुर्थोऽध्यायः ।। ४ ।। श्लोक ४२, ओव्या २२४

अर्जुन उवाच

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ।। १ ।।

मग पार्थु श्रीकृष्णातें म्हणे । हां हो हें कैसें तुमचें बोलणें । एक होय तरी अंतःकरणें । विचारूं ये ।। १ ।। मागां सकळ कर्मांचा संन्यासु । तुम्हींचि निरोपिला होता बहुवसु । तरी कर्मयोगीं केवीं अतिरसु । पोखीतसां पुढती ।। २ ।। ऐसें द्व्यर्थ हें बोलतां । आम्हां नेणतयांच्या चित्ता । आपुलिये चाडें श्रीअनंता । उमजु नोहे ।। ३ ।। ऐकें एकसारातें बोधिजे । तरी एकनिष्ठचि बोलिजे । हें आणिकीं काय सांगिजे । तुम्हांप्रति ।। ४ ।। तरी याचिलागीं तुमतें । म्यां राउळासि विनविलें होतें । जें हा परमार्थु ध्वनितें । न बोलावा ।। ५ ।। परी मागील असो देवा । आतां प्रस्तुतीं उकलु देखावा । सांगें दोहींमाजि बरवा । मार्गु कवणु ।। ६ ।। जो परिणामींचा निर्वाळा । अचुंबितु ये फळा । आणि अनुष्ठितां प्रांजळा । सावियाचि ।। ७ ।। जैसें निद्रेचें सुख न मोडे । आणि मार्गु तरी बहुसाल सांडे । तैसें सोहोकासन सांगडें । सोहपें होय ।। ८ ।। येणें अर्जुनाचेनि बोलें । देवो मनीं रिझले । मग होईल ऐकें म्हणितलें । संतोषोनियां ।। ९ ।। देखा कामधेनु ऐसी माये । सदैवा जया होये । तो चंद्रुही परी लाहे । खेळावया ।। १० ।। पाहे पां श्रीशंभूची प्रसन्नता । तया उपमन्यूचिया आर्ता । काय क्षीराब्धि दूधभाता । देइजेचिना ।। ११ ।। तैसा औदार्याचा कुरुठा । श्रीकृष्णु आपु जाहलिया सुभटा । कां सर्व सुखांचा वसौटा । तोचि नोहावा ।। १२ ।। एथ चमत्कारु

कायसा । गोसावी श्रीलक्ष्मीकांताऐसा । आतां आपुलिया सवेसा । मागावा कीं ।। १३ ।। म्हणौनि अर्जुनें म्हणितलें । तें हांसोनि येरें दिधलें । तेंचि सांगेन बोलिलें । काय कृष्णें ।। १४ ।।

श्रीभगवान् उवाच

संन्यास: कर्मयोगश्च नि:श्रेयसकरावुभौ ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ।। २ ।।

तो म्हणे गा कुंतीसुता । हे संन्यासयोगु विचारितां । मोक्षकरु तत्त्वता । दोनीही होती ।। १५ ।। तरी जाणां नेणां सकळां । हा कर्मयोगु कीर प्रांजळा । जैसी नाव स्त्रियां बाळां । तोयतरणी ।। १६ ।। तैसें सारासार पाहिजे । तरी सोहपा हाचि देखिजे । येणें संन्यासफळ लाहिजे । अनायासें ।। १७ ।। आतां याचिलागीं सांगेन । तुज संन्यासियाचें चिन्ह । मग सहजें हें अभिन्न । जाणसी तूं ।। १८ ।।

ज्ञेय: स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ।। ३ ।।

तरी गेलियाची से न करी । न पवतां चाड न धरी । जो सुनिश्चळु अंतरीं । मेरु जैसा ।। १९ ।। आणि मी माझें ऐसी आठवण । विसरलें जयाचें अंत:करण । पार्था तो संन्यासी जाण । निरंतर ।। २० ।। जो मनें ऐसा जाहला । संगीं तोचि सांडिला । म्हणौनि सुखें सुख पावला । अखंडित ।। २१ ।। आतां गृहादिक आघवें । तें कांहीं नलगे त्यजावें । जें घेतें जाहलें स्वभावें । नि:संगु म्हणौनि ।। २२ ।। देखैं अग्नि विझोनि जाये । मग जे राखोंडी केवळु होये । तैं ते कापुसें गिंवसूं ये । जियापरी ।। २३ ।। तैसा असतेनि उपाधी । नाकळिजे तो कर्मबंधीं । जयाचिये बुद्धी । संकल्पु नाहीं ।। २४ ।। म्हणौनि कल्पना जैं सांडे । तैंचि गा संन्यासु घडे । इयें कारणें दोनी सांगडे । संन्यासयोगु ।। २५ ।।

सांख्ययोगौ पृथग्बाला: प्रवदन्ति न पण्डिता: ।
एकमप्यास्थित: सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ।। ४ ।।

एऱ्हवीं तरी पार्था । जे मूर्ख होती सर्वथा । ते सांख्ययोगुसंस्था । जाणती केवीं ।। २६ ।। सहजें ते अज्ञान । म्हणौनि म्हणती ते भिन्न । एऱ्हवीं दीपाप्रति

काई आनान । प्रकाशु आहाती ।। २७ ।। पैं सम्यक् येणें अनुभवें । जिहीं देखिलें तत्त्व आघवें । तें दोहींतेंही ऐक्यभावें । मानिती गा ।। २८ ।।

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ।। ५ ।।

आणि सांख्यीं जें पाविजे । तेंचि योगीं गमिजे । म्हणौनि ऐक्य दोहींतें सहजें । इयापरी ।। २९ ।। देखैं आकाशा आणि अवकाशा । भेदु नाहीं जैसा । तैसें ऐक्य योगसंन्यासा । वोळखे जो ।। ३० ।। तयासीचि जगीं पाहलें । आपणपें तेणेंचि देखिलें । जया सांख्ययोग जाणवले । भेदेंविण ।। ३१ ।।

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ।। ६ ।।

जो युक्तिपंथें पार्था । चढे मोक्षपर्वता । तो महासुखाचा निमथा । वहिला पावे ।। ३२ ।। येरा योगस्थिति जया सांडे । तो वायांचि गा हव्यासीं पडे । परि प्राप्ति कहीं न घडे । संन्यासाची ।। ३३ ।।

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ।। ७ ।।

जेणें भ्रांतीपासूनि हिरतलें । गुरुवाक्यें मन धुतलें । मग आत्मस्वरूपीं घातलें । हारौनियां ।। ३४ ।। जैसें समुद्रीं लवण न पडे । तंव वेगळें अल्प आवडे । मग होय सिंधूचि एवढें । मिळे तेव्हां ।। ३५ ।। तैसें संकल्पोनि काढिलें । जयाचें मनचि चैतन्य जाहलें । तेणें एकदेशियें परी व्यापिलें । लोकत्रय ।। ३६ ।। आतां कर्ता कर्म करावें । हें खुंटलें तया स्वभावें । आणि करी जऱ्ही आघवें । तऱ्ही अकर्ता तो ।। ३७ ।।

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ।। ८ ।।
प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ।। ९ ।।

जे पार्था तया देहीं । मी ऐसा आठऊ नाहीं । तरी कर्तृत्व कैचें काई । उरे सांगें ।। ३८ ।। ऐसें तनुत्यागेंवीण । अमूर्तांचे गुण । दिसती संपूर्ण । योगयुक्तां ।। ३९ ।। एऱ्हवीं आणिकांचिये परी । तोही एक शरीरी ।

अशेषाही व्यापारीं । वर्ततु दिसे ।। ४० ।। तोही नेत्रीं पाहे । श्रवणीं ऐकतु आहे । परि तेथींचा सर्वथा नोहे । नवल देखें ।। ४१ ।। स्पर्शासि तरी जाणे । परिमळु सेवी घ्राणें । अवसरोचित बोलणें । तयाहि आथी ।। ४२ ।। आहारातें स्वीकारी । त्यजावें तें परिहरी । निद्रेचिया अवसरीं । निदिजे सुखें ।। ४३ ।। आपुलेनि इच्छावशें । तोही गा चालतु दिसे । पैं सकळ कर्म ऐसें । रहाटे कीर ।। ४४ ।। हें सांगों काई एकैक । देखें स्वासोच्छ्वासादिक । आणि निमिषोन्निमिष । आदिकरूनि ।। ४५ ।। पार्था तयाचे ठायीं । हें आघवेंचि आथि पाहीं । परी तो कर्ता नव्हे कांहीं । प्रतीतिबळें ।। ४६ ।। जैं भ्रांति सेजे सुतला । तैं स्वप्नसुखें भुतला । मग तो ज्ञानोदयीं चेइला । म्हणौनियां ।। ४७ ।।

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ।। १० ।।

आतां अधिष्ठानसंगती । अशेषाही इंद्रियवृत्ती । आपुलालिया अर्थीं । वर्तत आहाती ।। ४८ ।। दीपाचेनि प्रकाशें । गृहींचे व्यापार जैसे । देहीं कर्मजात तैसे । योगयुक्ता ।। ४९ ।। तो कर्में करी सकळें । परी कर्मबंधा नाकळे । जैसें न सिपे जळीं जळें । पद्मपत्र ।। ५० ।।

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ।। ११ ।।

देखें बुद्धीची भाष नेणिजे । मनाचा अंकुर नुदैजे । ऐसा व्यापारु तो बोलिजे । शारीरु गा ।। ५१ ।। हेंच मराठे परियेसीं । तरी बाळकाची चेष्टा जैशी । योगिये कर्मे करिती तैशीं । केवळा तनु ।। ५२ ।। मग पांचभौतिक संचलें । जेव्हां शरीर असे निदेलें । तेथ मनचि रहाटे एकलें । स्वप्नीं जेवीं ।। ५३ ।। नवल ऐकें धनुर्धरा । कैसा वासनेचा संसारा । देहा होऊं नेदी उजगरा । परी सुखदुःखें भोगी ।। ५४ ।। इंद्रियांच्या गांवीं नेणिजे । ऐसा व्यापारु जो निपजे । तो केवळु गा म्हणिजे । मानसाचा ।। ५५ ।। योगिये तोही करिती । परी कर्में तें न बंधिजती । जे सांडिली आहे संगती । अहंभावाची ।। ५६ ।। आतां जाहालिया भ्रमहत । जैसें पिशाचाचें चित्त । मग इंद्रियांचें चेष्टित । विकळु दिसे ।। ५७ ।। स्वरूप तरी देखे । आळविलें आइके । शब्दु बोले मुखें । परी

ज्ञान नाहीं ।। ५८ ।। हें असो काजेंविण । जें जें कांहीं करण । तें केवळ कर्म जाण । इंद्रियांचें ।। ५९ ।। मग सर्वत्र जें जाणतें । तें बुद्धीचें कर्म निरुतें । ओळख अर्जुनातें । म्हणे हरी ।। ६० ।। ते बुद्धी धुरे करुनी । कर्म करिती चित्त देऊनी । परी ते नैष्कर्म्यापासुनी । मुक्त दिसती ।। ६१ ।। जें बुद्धीचिये ठावूनि देही । तयां अहंकाराची सेचि नाहीं । म्हणौनि कर्म करितां पाहीं । चोखाळले ।। ६२ ।। अगा करितेनवीण कर्म । तेंचि तें नैष्कर्म्य । हें जाणती सुवर्म । गुरुगम्य जें ।। ६३ ।। आतां शांतरसाचें भरितें । सांडीत आहे पात्रातें । जें बोलणें बोलापरौतें । बोलवलें ।। ६४ ।। एथ इंद्रियांचा पांगु । जया फिटला आहे चांगु । तयासीचि आथि लागु । परिसावया ।। ६५ ।। हा असो अतिप्रसंगु । न संडी पां कथालागु । होईल श्लोकसंगति भंगु । म्हणौलियां ।। ६६ ।। जें मना आकळितां कुवाडें । घाघुसितां बुद्धी नातुडे । तें दैवाचेनि सुरवाडें । सांगवलें तुज ।। ६७ ।। जें शब्दातीत स्वभावें । तें बोलींचि जरी फावे । तरी आणिकें काय करावें । कथा सांगें ।। ६८ ।। हा आर्तिविशेषु श्रोतयांचा । जाणोनि दास निवृत्तीचा । म्हणे संवादु दोघांचा । परिसोनि परिसा ।। ६९ ।। मग श्रीकृष्ण म्हणे पार्थातें । आतां प्राप्ताचें चिन्ह पुरतें । सांगेन तुज निरुतें । चित्त देईं ।। ७० ।।

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ।। १२ ।।

तरी आत्मयोगें आथिला । जो कर्मफळाशीं विटला । तो घर रिघोनि वरिला । शांति जगीं ।। ७१ ।। येरु कर्मबंधें किरीटी । अभिलाषाचिया गांठीं । कळासला खुंटी । फळभोगाच्या ।। ७२ ।।

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्याऽऽस्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ।। १३ ।।

जैसा फळाचिये हांवें । तैसें कर्म करी आघवें । मग न कीजेचि येणें भावें । उपेक्षी जो ।। ७३ ।। तो जयाकडे वासु पाहे । तेउती सुखाची सृष्टि होये । तो म्हणे तेथ राहे । महाबोधु ।। ७४ ।। नवद्वारें देहीं । तो असतुचि परि नाहीं । करितुचि न करी कांहीं । फलत्यागी ।। ७५ ।।

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ।। १४ ।।

जैसा कां सर्वेश्वरु । पाहिजे तंव निर्व्यापारु । परि तोचि रची विस्तारु । त्रिभुवनाचा ।। ७६ ।। आणि कर्ता ऐसें म्हणिपे । तरी कवणें कर्मीं न शिंपे । जे हातुपावो न लिंपे । उदासवृत्तीचा ।। ७७ ।। योगनिद्रा तरी न मोडे । अकर्तेपणा सळु न पडे । परि महाभूतांचें दळवाडें । उभारी भले ।। ७८ ।। जगाच्या जीवीं आहे । परी कवणाचा कहीं नोहे । जगचि हें होय जाये । तो शुद्धीहि नेणे ।। ७९ ।।

नाऽऽदत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनाऽऽवृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ।। १५ ।।

पापपुण्यें अशेषें । पासींचि असतु न देखें । आणि साक्षीही होऊं न ठके । येरी गोठी कायसी ।। ८० ।। पैं मूर्तीचेनि मेळें । तो मूर्तचि होऊनि खेळे । परि अमूर्तपण न मैळे । दाबुलयाचें ।। ८१ ।। तो सृजी पाळी संहारी । ऐसें बोलती जे चराचरीं । तें अज्ञान गा अवधारीं । पंडुकुमरा ।। ८२ ।।

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ।। १६ ।।

तें अज्ञान जैं समूळ तुटे । तै भ्रांतीचें मसैरें फिटे । मग अकर्तृत्व प्रगटे । मज ईश्वराचें ।। ८३ ।। एथ ईश्वरु एकु अकर्ता । ऐसें मानलें जरी चित्ता । तरी तोचि मी हें स्वभावता । आदीचि आहे ।। ८४ ।। ऐसेनि विवेकें उदो चित्तीं । तयासी भेदु कंचा त्रिजगतीं । देखें आपुलिया प्रतीति । जगचि मुक्त ।। ८५ ।। जैशी पूर्वदिशेच्या राउळीं । उदया येतांचि सूर्य दिवाळी । कीं येरीही दिशां तियेचि काळीं । काळिमा नाहीं ।। ८६ ।।

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ।। १७ ।।

बुद्धिनिश्चयें आत्मज्ञान । ब्रह्मरूप भावी आपणा आपण । ब्रह्मनिष्ठा राखे पूर्ण । तत्परायण अहर्निशीं ।। ८७ ।। ऐसें व्यापक ज्ञान भलें । जयांचिया हृदया गिंवसित आलें । तयांची समता दृष्टि बोलें । विशेषूं काई ।। ८८ ।। एक आपणपांचि जैसें । ते देखतीं विश्व तैसें । हें बोलणें कायसें ।

नवलु एथ ।। ८९ ।। परी दैव जैसे कवतिकें । कहींचि दैन्य न देखे । कां विवेकु हा नोळखे । भ्रांतीतें जेवीं ।। ९० ।। नातरी अंधकाराची वानी । जैसा सूर्यो न देखे स्वप्नीं । अमृत नायके कानीं । मृत्युकथा ।। ९१ ।। हें असो संतापु कैसा । चंद्रु न स्मरे जैसा । भूतीं भेदु नेणती तैसा । ज्ञानिये ते ।। ९२ ।।

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ।। १८ ।।

मग हा मशकु हा गजु । कीं हा श्वपचु हा द्विजु । पैल इतरु हा आत्मजु । हें उरेल कें ।। ९३ ।। ना तरी हे धेनु हें श्वान । एक गुरु एक हीन । हें असो कैंचें स्वप्न । जागतया ।। ९४ ।। एथ भेदु तरी कीं देखावा । जरी अहंभाव उरला होआवा । तो आधींचि नाहीं आघवा । आतां विषमु काई ।। ९५ ।।

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ।। १९ ।।

म्हणौनि सर्वत्र सदा सम । तें आपणचि अद्वय ब्रह्म । हें संपूर्ण जाणे वर्म । समदृष्टीचें ।। ९६ ।। जिहीं विषयसंगु न सांडितां । इंद्रियांतें न दंडितां । परी भोगिली निसंगता । कामनेविण ।। ९७ ।। जिहीं लोकांचेनि आधारें । लौकिकेंचि व्यापारें । परि सांडिलें निदसुरें । लौकिकु हें ।। ९८ ।। जैसा जनामाजि खेचरु । असतुचि जना नोहे गोचरु । तैसा शरीरीं परी संसारु । नोळखे तयांतें ।। ९९ ।। हें असो पवनाचेनि मेळें । जैसें जळींचि जळ लोळे । तें आणिकें म्हणती वेगळें । कल्लोळ हे ।। १०० ।। तैसें नाम रूप तयाचें । एऱ्हवीं ब्रह्मचि तो साचें । मन साम्या आलें जयाचें । सर्वत्र गा ।। १ ।। ऐसेनि समदृष्टी जो होये । तया पुरुषा लक्षणही आहे । अर्जुना संक्षेपें सांगेन पाहें । अच्युत म्हणे ।। २ ।।

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ।। २० ।।

तरी मृगजळाचेनि पूरें । जैसें न लोटिजे कां गिरिवरें । तैसा शुभाशुभीं न विकरे । पातलिया जो ।। ३ ।। तोचि तो निरुता । समदृष्टी तत्त्वतां । हरि म्हणे पंडुसुता । तोचि ब्रह्म ।। ४ ।।

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ।। २१ ।।

जया आपणपें सांडूनि कहीं । इंद्रियग्रामावरी येणेंचि नाहीं । तो विषय न सेवी हें काई । विचित्र येथ ।। ५ ।। सहजें स्वसुखाचेनि अपारें । सुरवाडलेनि अंतरें । रचिला म्हणौनि बाहिरें । पाऊल न घाली ।। ६ ।। सांगैं कुमुददळाचेनि ताटें । जो जेविला चंद्रकिरणें चोखटें । तो चकोरु काई वाळुवंटें । चुंबितु असे ।। ७ ।। तैसें आत्मसुख उपाइलें । जयासि आपणपेंचि फावलें । तया विषयो सहजें सांडवले । म्हणो काई ।। ८ ।। एऱ्हवीं तरी कौतुकें । विचारूनि पाहें पां निकें । या विषयांचेनि सुखें । झकविती कवण ।। ९ ।।

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ।। २२ ।।

जिहीं आपणपें नाहीं देखिलें । तेचि इहीं इंद्रियार्थीं रंजले । जैसें रंकु कां आळुकैलें । तुषांतें सेवी ।। ११० ।। नातरी मृगें तृषापीडितें । संभ्रमें विसरोनि जळांतें । मग तोयबुद्धी बरडीतें । ठाकूनि येती ।। ११ ।। तैसें आपणपें नाहीं दिठे । जयातें स्वसुखाचे सदा खरांटे । तयासीचि विषय हे गोमटे । आवडती ।। १२ ।। एऱ्हवीं विषयीं सुख आहे । हे बोलणेंचि सारिखें नोहे । तरी विद्युत्स्फुरणें कां न पाहे । जगामाजीं ।। १३ ।। सांगैं वात वर्ष आतपु धरे । ऐसे अभ्रच्छायाचि जरी सरे । तरी त्रिमाळिकें धवळारें । करावीं कां ।। १४ ।। म्हणौनि विषयसुख जें बोलिजे । तें नेणतां गा वायां जल्पिजे । जैसें महूर कां म्हणिजे । विषकंदातें ।। १५ ।। नातरी भौमा नाम मंगळु । रोहिणीतें म्हणती जळु । तैसा सुखप्रवादु बरळु । विषयिकु हा ।। १६ ।। हे असो आघवी बोली । सांग पां सर्पफणीची साउली । ते शीतल होईल केतुली । मूषकासी ।। १७ ।। जैसा आमिषकवळु पांडवा । मीनु न सेवी तंवचि बरवा । तैसा विषयसंगु आघवा । निभ्रांत जाणें ।। १८ ।। हे विरक्तांचिये दिठी । जैं न्याहाळिजे किरीटी । तैं पांडुरोगाचिये पुष्टी । सारिखें दिसे ।। १९ ।। म्हणौनि विषयभोगीं जें सुख । तें साद्यंतचि जाण दुःख । परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ।। १२० ।। तें अंतर नेणती बापुडे । म्हणौनि अगत्य सेवणें घडे । सांगैं पूयपंकींचे किडे । काय चिळसी घेती ।। २१ ।। तयां दुःखियां

दुःखचि जिव्हार । ते विषयकर्दमींचे दर्दुर । ते भोगजळींचे जळचर । सांडिती केवीं ।। २२ ।। आणि दुःखयोनि जिया आहाती । तिया निरर्थका तरी नव्हती । जरी विषयांवरी विरक्ती । धरिती जीव ।। २३ ।। नातरी गर्भवासादि संकट । कां जन्ममरणींचे कष्ट । हे विसांवेवीण वाट । वाहावी कवणें ।। २४ ।। जरी विषयीं विषयो सांडिजेल । तरी महादोषीं कें वसिजेल । आणि संसारु हा शब्दु नव्हेल । लटिका जगीं ।। २५ ।। म्हणौनि अविद्याजात नाथिलें । तें तिहींचि साच दाविलें । जिहीं सुखबुद्धी घेतलें । विषयदुःख ।। २६ ।। याकारणें गा सुभटा । हा विचारितां विषय वोखटा । तूं झणें कहीं या वाटा । विसरोनि जाशी ।। २७ ।। पैं यातें विरक्त पुरुष । त्यजिती कां जैसें विष । निराशा तयां दुःख । दाविलें नावडे ।। २८ ।।

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ।। २३ ।।

ज्ञानियांच्या हन ठायीं । याची मातुही कीर नाहीं । देहीं देहभावो जिहीं । स्ववश केले ।। २९ ।। जयांतें बाह्याची भाष । नेणिजेचि निःशेष । अंतरीं सुख । एक आथि ।। १३० ।। परि तें वेगळेपणें भोगिजे । जैसें पक्षियें फळ चुंबिजे । तैसें नव्हे तेथ विसरिजे । भोगितेपणही ।। ३१ ।। भोगीं अवस्था एकी उठी । ते अहंकाराचा अंचळु लोटी । मग सुखेंसि घे आंटी । गाढेपणें ।। ३२ ।। तिये आलिंगनमेळीं । होय आपेंआप कवळी । तेथ जळ जैसें जळीं । वेगळें न दिसे ।। ३३ ।। कां आकाशीं वायु हारपे । तेथ दोन्ही हे भाष लोपे । तैसे सुखचि उरे स्वरूपें । सुरतीं तिये ।। ३४ ।। ऐसी द्वैताची भाष जाय । मग म्हणों जरी एक होय । तरी तेथ साक्षी कवणु आहे । जाणते जें ।। ३५ ।।

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ।। २४ ।।
लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ।। २५ ।।

म्हणौनि असो हें आघवें । एथ न बोलणें काय बोलावें । ते खुणाचि पावले स्वभावें । आत्माराम ।। ३६ ।। जे ऐसेनि सुखें मातले । आपणपांचि आपण

गुंतले । ते मी जाणें निखिळ वोतले । सामरस्याचे ।। ३७ ।। ते आनंदाचे अनुकार । सुखाचे अंकुर । कीं महाबोधें विहार । केले जैसे ।। ३८ ।। ते विवेकाचे गांव । कीं परब्रह्मींचे स्वभाव । नातरी अळंकारले अवयव । ब्रह्मविद्येचे ।। ३९ ।। ते सत्त्वाचे सात्त्विक । कीं चैतन्याचे आंगिक । हें बहु असो एकैक । वानिसी काई ।। १४० ।। तूं संतस्तवनीं रतसी । तरी कथेचि से न करिसी । कीं निराळीं बोल देखसी । सनागर ।। ४१ ।। परि तो रसातिशयो मुकुळीं । मग ग्रंथार्थदीपु उजळीं । करी साधुहृदयराउळीं । मंगळउखा ।। ४२ ।। ऐसा श्रीगुरुचा उवायिला । निवृत्तिदासासी पातला । मग तो म्हणे श्रीकृष्ण बोलिला । तेंचि आइका ।। ४३ ।। अर्जुना अनंत सुखाच्या डोहीं । एकसरा तळुचि घेतला जिहीं । मग स्थिराऊनि तेही । तेंचि जाह्ले ।। ४४ ।। अथवा आत्मप्रकाशें चोखें । जो आपणपेंचि विश्व देखे । तो देहेंचि परब्रह्म सुखें । मानूं येईल ।। ४५ ।। जें साचोकारें परम । ना तें अक्षर निःसीम । जिये गांवींचे निष्काम । अधिकारिये ।। ४६ ।। जे महर्षी वाढले । विरक्तां भागा फिटलें । जे निःसंशया पिकलें । निरंतर ।। ४७ ।।

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ।। २६ ।।

जिहीं विषयांपासोनि हिरतलें । चित्त आपुलें आपण जिंतिलें । ते निश्चित जेथ सुतले । चेतीचिना ।। ४८ ।। तें परब्रह्म निर्वाण । जें आत्मविदांचें कारण । तेंचि ते पुरुष जाण । पंडुकुमरा ।। ४९ ।। ते ऐसे कैसेंनि जहाले । जे देहींचि ब्रह्मत्वा आले । हें पुससी तरी भलें । संक्षेपें सांगों ।। १५० ।।

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ ।। २७ ।।
यतेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ।। २८ ।।

तरी वैराग्याचेनि आधारें । जिहीं विषय दवडूनि बाहिरें । शरीरीं एकंदरें । केलें मन ।। ५१ ।। सहजें तिहीं संधी भेटी । जेथ भ्रूपल्लवा पडे गांठी । तेथ पाठीमोरी दिठी । पारखोनियां ।। ५२ ।। सांडूनि दक्षिण वाम । प्राणापानसम । चित्तेसीं व्योम- । गामिये करिती ।। ५३ ।। तेथ जैसीं

रथ्योदकें सकळें । घेऊनि गंगा समुद्रीं मिळे । मग एकेकु वेगळें । निवडूं नये ।। ५४ ।। तैसी वासनांतराची विवंचना । मग आपैसी पारुखे अर्जुना । जे वेळीं गगनीं लयो मना । पवनें कीजे ।। ५५ ।। जेथ हें संसारचित्र उमटे । तो मनोरूप पटु फाटे । जैसें सरोवर आटे । मग प्रतिभा नाहीं ।। ५६ ।। तैसें मन एथ मुद्दल जाय । मग अहंभावादिक कें आहे । म्हणौनि शरीरेंचि ब्रह्म होये । अनुभवी तो ।। ५७ ।।

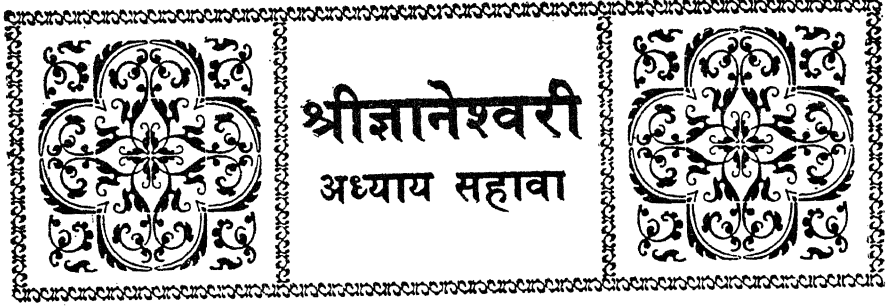
भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्व भूतानाम् ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ।। २९ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ।। ५ ।।

आम्हीं मागां हन सांगितलें । जे देहींचि ब्रह्मत्व पावले । ते येणें मार्गें आले । म्हणौनियां ।। ५८ ।। आणि यमनियमांचे डोंगर । अभ्यासाचे सागर । क्रमोनि हे पार । पातले ते ।। ५९ ।। तिहीं आपणपें करूनि निर्लेप । प्रपंचाचें घेतलें माप । मग साचाचेंचि रूप । होऊनि ठेले ।। १६० ।। ऐसा योगयुक्तीचा उद्देशु । जेथ बोलिला हृषीकेशु । जेथ अर्जुनु सुदंशु । म्हणौनि चमत्कारला ।। ६१ ।। तें देखिलिया कृष्णें जाणितलें । मग हांसोनि पार्थातें म्हणितलें । काई पां चित्त उवाइलें । इये बोलीं तुझें ।। ६२ ।। तंव अर्जुन म्हणे देवो । परचित्तलक्षणांचा रावो । भला जाणितला जी भावो । मानसु माझा ।। ६३ ।। म्यां जें कांहीं विवरोनि पुसावें । तें आधींचि जाणितलें देवें । तरी बोलिलें तेंचि सांगावें । विवळ करूनि ।। ६४ ।। एऱ्हवीं तरी अवधारा । जो दाविला तुम्हीं अनुसारा । तो पव्हण्याहूनि पायउतारा । सोहपा जैसा ।। ६५ ।। तैसा सांख्याहूनि प्रांजळा । आम्हांसारिखियां अभोळां । एथ आहाति परि कांहीं काळा । तो साहों ये वर ।। ६६ ।। म्हणौनि एक वेळ देवा । तोचि पडताळा घेयावा । विस्तरेल तरी सांगावा । साद्यंतुचि ।। ६७ ।। तंव श्रीकृष्ण म्हणती हो कां । तुज हा मार्गु गमला निका । तरी काय जाहलें आईकीजो कां । सुखें बोलों ।। ६८ ।। अर्जुना तूं परिससी । परिसोनि अनुष्ठिसी । तरी आम्हांसीचि वानी कायसी । सांगावयाची ।। ६९ ।। आधींचि चित्त मायेचें । वरी मिष जाहले पढियंतयाचें । आतां तें अद्भुतपण

स्नेहाचें । कवण जाणे ।। १७० ।। तें म्हणों कारुण्यरसाची वृष्टि । कीं नवया स्नेहाची सृष्टि । हें असो नेणिजे दृष्टी । हरीची वानूं ।। ७१ ।। जे अमृताची वोतली । कीं प्रेमचि पिऊनि मातली । म्हणौनि अर्जुनमोहें गुंतली । निघों नेणें ।। ७२ ।। हें बहु जें जें जल्पिजेल । तेथें कथेसि फांकु होईल । परि तें स्नेहरूपा न येल । बोलवरी ।। ७३ ।। म्हणौनि विसुरा काय येणें । तो ईश्वरु कवळावा कवणें । जो आपुलें मान नेणें । आपणचि ।। ७४ ।। तरी मागील ध्वनीआंतु । मज गमला सावियाची मोहितु । जे बलात्कारें असे म्हणतु । परिस बापा ।। ७५ ।। अर्जुना जेणें जेणें भेदें । तुझें कां चित्त बोधे । तैसें तैसें विनोदें । निरूपिजेल ।। ७६ ।। तो काइसया नाम योगु । तयाचा कवण उपेगु । अथवा अधिकारप्रसंगु । कवणा येथ ।। ७७ ।। ऐसें जें जें कांहीं । उक्त असे इये ठाईं । तें आघवेंचि पाहीं । सांगेन आतां ।। ७८ ।। तूं चित्त देऊनि अवधारीं । ऐसें म्हणौनि श्रीहरी । बोलिजेल ते पुढारी । कथा आहे ।। ७९ ।। श्रीकृष्ण अर्जुनासी संगु । न सांडोनि सांगेल योगु । तो व्यक्त करूं प्रसंगु । म्हणे निवृत्तिदासु ।। १८० ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां पंचमोऽध्यायः ।। ५ ।। श्लोक २९, ओव्या १८०

मग रायातें म्हणे संजयो । तोचि अभिप्रावो अवधारिजो । कृष्ण सांगती आतां जो । योगरूप ।। १ ।। सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें । कीं तेचि अवसरीं पाहुणे । पातलों आम्ही ।। २ ।। कैसी दैवाची आगळिक नेणिजे । जैसें तान्हेलिया तोय सेविजे । कीं तेंचि चवी करूनि पाहिजे । तंव अमृत आहे ।। ३ ।। तैसें आम्हां तुम्हां जाहलें । जे आडमुठीं तत्त्व फावलें । तंव धृतराष्ट्रें म्हणितलें । हें न पुसों तूंतें ।। ४ ।। तया संजया येणें बोलें । रायाचें हृदय चोजवलें । जें अवसरीं आहे घेतलें । कुमारांचिया ।। ५ ।। हें जाणोनि मनीं हांसिला । म्हणे म्हातारा मोहें नाशिला । एऱ्हवीं बोलु तरी भला जाहला । अवसरीं इये ।। ६ ।। परि तें तैसें कैसेनि होईल । जात्यंधु कैसें पाहेल । तेवींचि ये रुसें घेईल । म्हणौनि बिहे ।। ७ ।। परि आपण चित्तीं आपुला । निकियापरी संतोषला । जे तो संवादु फावला । कृष्णार्जुनांचा ।। ८ ।। तेणें आनंदाचेनि धालेपणें । साभिप्राय अंतःकरणें । आतां आदरेंसीं बोलणें । घडेल तया ।। ९ ।। तो गीतेमाजी षष्ठींचा । प्रसंगु असे आयणीचा । जैसा क्षीरार्णवीं अमृताचा । निवाडु जाहला ।। १० ।। तैसें गीतार्थाचें सार । जे विवेकसिंधूचें पार । नाना योगविभवभांडार । उघडलें का ।। ११ ।। जें आदिप्रकृतीचें विसवणें । जें शब्दब्रह्मासि न बोलणें । जेथूनि गीतावल्लीचें ठाणें । प्ररोहो पावे ।। १२ ।। तो अध्यावो सहावा । वरि साहित्याचिया बरवा । सांगिजैल म्हणौनि परिसावा । चित्त देउनी ।। १३ ।। माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंही पैजां जिंके ।

ऐसीं अक्षरें रसिकें। मेळवीन ॥ १४ ॥ जिये कोंवळिकेचेनि पाडें। दिसती नादींचें रंग थोडे। वेधें परिमळाचें बीक मोडे। जयाचेनि ॥ १५ ॥ ऐका रसाळपणाचिया लोभा। कीं श्रवणींचि होति जिभा। बोलें इंद्रियां लागे कळंभा। एकामेकां ॥ १६ ॥ सहजें शब्दु तरी विषो श्रवणाचा। परि रसना म्हणे रसु हा आमुचा। घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा। हा तोचि होईल ॥ १७ ॥ नवल बोलतीये रेखेची वाहणी। देखतां डोळयांही पुरों लागे धणी। ते म्हणती उघडली खाणी। रूपाची हे ॥ १८ ॥ जेथ संपूर्ण पद उभारे। तेथ मनचि धांवे बाहिरें। बोलु भुजाही आविष्करें। आलिंगावया ॥ १९ ॥ ऐशीं इंद्रियें आपुलालिया भावीं। झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि बुझावी। जैसा एकला जग चेववी। सहस्रकरु ॥ २० ॥ तैसें शब्दाचें व्यापकपण। देखिजे असाधारण। पाहातयां भावज्ञां फावती गुण। चिंतामणीचे ॥ २१ ॥ हें असोतु या बोलांचीं ताटें भलीं। वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं। ही प्रतिपत्ति मियां केली। निष्कामासी ॥ २२ ॥ आतां आत्मप्रभा नीच नवी। तेचि करूनि ठाणदिवी। जो इंद्रियांतें चोरूनि जेवी। तयासीचि फावे ॥ २३ ॥ येथ श्रवणाचेनि पांगें-। वीण श्रोतयां होआवें लागे। हे मनाचेनि निजांगें। भोगिजे गा ॥ २४ ॥ आहाच बोलाची वालीफ फेडिजे। आणि ब्रह्माचियाचि आंगा घडिजे। मग सुखेंसी सुरवाडिजे। सुखाचि माजीं ॥ २५ ॥ ऐसें हळुवारपण जरी येईल। तरीच हें उपेगा जाईल। एऱ्हवीं आघवी गोठी होईल। मुकिया बहिरयाची ॥ २६ ॥ परी तें असो आतां आघवें। नलगे श्रोतयांतें कडसावें। जे अधिकारिये एथ स्वभावें। निष्कामकामु ॥ २७ ॥ जिहीं आत्मबोधाचिया आवडी। केली स्वर्गसंसाराची कुरोंडी। तेवांचूनि एथींची गोडी। नेणती आणिक ॥ २८ ॥ जैसा वायसीं चंद्र नोळखिजे। तैसा प्राकृतीं हा ग्रंथु नेणिजे। आणि तो हिमांशुचि जेंवि खाजें। चकोराचें ॥ २९ ॥ तैसा सज्ञानासी तरी हा ठावो। आणि अज्ञानासी आन गांवो। म्हणौनि बोलावया विषय पहा हो। विशेषु नाहीं ॥ ३० ॥ परी अनुवादलों मी प्रसंगें। तें सज्जनीं उपसाहावें लागे। आतां सांगेन काय श्रीरंगें। निरोपिलें जें ॥ ३१ ॥ तें बुद्धीही आकळितां सांकडें। म्हणौनि बोलीं विपायें सांपडे। परी श्रीनिवृत्तिकृपादीप उजियेडें।

देखैन मी ।। ३२ ।। जें दिठीही न पविजे । तें दिठीविण देखिजे । जरी अतींद्रिय लाहिजे । ज्ञानबळ ।। ३३ ।। ना तरी जें धातुवादाही न जोडे । तें लोहींचि पंधरें सांपडे । जरी दैवयोगें चढे । परिसु हातां ।। ३४ ।। तैसी गुरुकृपा होये । तरी करितां काय आपु नोहे । म्हणौनि तें अपार मातें आहे । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ३५ ।। तेणें कारणें मी बोलेन । बोलीं अरूपाचें रूप दावीन । अतींद्रिय परी भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ।। ३६ ।। आइका यश श्री औदार्य । ज्ञान वैराग्य ऐश्वर्य । हे साही गुणवर्य । वसती जेथ ।। ३७ ।। म्हणौनि तो भगवंतु । जो निःसंगाचा सांगातु । तो म्हणे पार्था दत्तचित्तु । होईं आतां ।। ३८ ।।

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ।। १ ।।

आइकें योगी आणि संन्यासी जनीं । हे एकचि सिनानें झणीं मानीं । एऱ्हवीं विचारिजती जंव दोन्ही । तंव एकचि ते ।। ३९ ।। सांडिजे दुजया नामाचा आभासु । तरी योगु तोचि संन्यासु । पाहतां ब्रह्मीं नाहीं अवकाशु । दोहींमाजीं ।। ४० ।। जैसें नामाचेनि अनारिसेपणें । एका पुरुषातें बोलावणें । कां दोहींमार्गीं जाणें । एकाचि ठाया ।। ४१ ।। नातरी एकचि उदक सहजें । परि सिनाना घटीं भरिजे । तैसें भिन्नत्व जाणिजे । योगसंन्यासांचें ।। ४२ ।। आइकें सकळ संमतें जगीं । अर्जुना गा तोचि योगी । जो कर्में करूनि रागी । नोहेचि फळीं ।। ४३ ।। जैसी मही हे उद्भिजें । जनी अहंबुद्धीवीण सहजें । आणि तेथिचीं तियें बीजें । अपेक्षीना ।। ४४ ।। तैसा अन्वयाचेनि (आम्नायाचेनि) आधारें । जातीचेनि अनुकारें । जें जेणें अवसरें । करणें पावे ।। ४५ ।। तें तैसेंचि उचित करी । परी साटोपु नोहे शरीरीं । आणि बुद्धीही करोनि फळवेरी । जायेचिना ।। ४६ ।। ऐसा तोचि संन्यासी । पार्था गा परियेसीं । तोचि भरंवसेनिसीं । योगीश्वरु ।। ४७ ।। वांचूनि उचित कर्म प्रासंगिक । तयातें म्हणे हे सांडावें बद्धक । तरी टांकोटांकीं आणिक एक । मांडीचि तो ।। ४८ ।। जैसा क्षाळुनियां लेपु एकु । सवेंचि लाविजे आणिकु । तैसेनि आग्रहाचा पाइकु । विचंबे वायां ।। ४९ ।। गृहस्थाश्रमाचें

वोझें । कपाळीं आधींचे आहे सहजें । कीं तेंचि संन्याससवा ठेविजे । सरिसें पुढती ।। ५० ।। म्हणौनि अग्निसेवा न सांडितां । कर्माची रेखा नोलांडितां । आहे योगसुख स्वभावता । आपणपांचि ।। ५१ ।।

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव ।
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ।। २ ।।

ऐकें संन्यासी तोचि योगी । ऐसी एकवाक्यतेचि जगीं । गुढी उभविली अनेगीं । शास्त्रांतरीं ।। ५२ ।। जेथ संन्यासिला संकल्पु तुटे । तेथचि योगाचें सार भेटे । ऐसें हें अनुभवाचेनि धटें । साचें जया ।। ५३ ।।

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ।। ३ ।।

आतां योगाचळाचा निमथा । जरी ठाकावा आथि पार्था । तरी सोपाना या कर्मपथा । चुका झणी ।। ५४ ।। येणें यमनियमांचेनि तळवटें । रिगे आसनाचिये पाउलवाटे । येई प्राणायामाचेनि आडकंठें । वरौता गा ।। ५५ ।। मग प्रत्याहाराचा अधाडा । जो बुद्धिचियाही पायां निसरडा । जेथ हटिये सांडिती होडा । कडेलग ।। ५६ ।। तरी अभ्यासाचेनि बळें । प्रत्याहारीं निराळें । नखीं लागेल ढाळें ढाळें । वैराग्याची ।। ५७ ।। ऐसा पवनाचेनि पाठारें । येतां धारणेचेनि पैसारें (पैयारें) । क्रमी ध्यानाचें चवरें । सांपडे तंव ।। ५८ ।। मग तया मार्गाची धांव । पुरेल प्रवृत्तीची हांव । जेथ साध्यसाधना खेंव । समरसें होय ।। ५९ ।। जेथ पुढील पैसु पारुखे । मागील स्मरावें तें ठाके । ऐसिये सरिसीये भूमिके । समाधि राहे ।। ६० ।। येणें उपायें योगारूढु । जो निरवधि जाहला प्रौढु । तयाचिया चिन्हांचा निवाडु । सांगेन आइकें ।। ६१ ।।

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ।। ४ ।।

तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा । नाहीं विषयांचिया येरझारा । जो आत्मबोधाचिया वोवरां । पहुडला असे ।। ६२ ।। जयाचें सुखदुःखाचेनि आंगें । झगटलें मानस चेवो नेघे । विषय पासींही आलियां से न रिगे । हें काय म्हणौनि ।। ६३ ।। इंद्रियें कर्माच्या ठायीं । वाढीनलीं परि कहीं ।

फळहेतूची चाड नाहीं । अंतःकरणीं ।। ६४ ।। असतेनि देहें एतुला । जो चेतुचि दिसे निदेला । तोचि योगारूढु भला । वोळखें तूं ।। ६५ ।। तेथ अर्जुन म्हणे अनंता । हें मज विस्मो बहु आइकतां । सांगे तया ऐसी योग्यता । कवणें दीजे ।। ६६ ।।

उद्धरेदात्मनाऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ।। ५ ।।

तंव हांसोनि श्रीकृष्ण म्हणे । तुझें नवल ना हें बोलणें । कवणासि काय दिजेल कवणें । अद्वैतीं इये ।। ६७ ।। पैं व्यामोहाचिये शेजे । बळिया अविद्या निद्रितु होइजे । ते वेळीं दुःस्वप्न हा भोगिजे । जन्ममृत्यूंचा ।। ६८ ।। पाठीं अवसांत ये चेवो । तैं तें अवघेंचि होय वावो । ऐसा उपजे नित्य सद्भावो । तोहि आपणपांचि ।। ६९ ।। म्हणौनि आपणचि आपणयां । घातु कीजतु असे धनंजया । चित्त देऊनि नाथिलिया । देहाभिमाना ।। ७० ।।

बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ।। ६ ।।

हा विचारूनि अहंकारु सांडिजे । मग असतीचि वस्तु होईजे । तरी आपली स्वस्ति सहजें । आपण केली ।। ७१ ।। एऱ्हवीं कोशकीटकाचिया परी । तो आपणया आपण वैरी । जो आत्मबुद्धि शरीरीं । चारुस्थळीं ।। ७२ ।। कैसे प्राप्तीचिये वेळे । निदैवा अंधळेपणाचे डोहळे । कीं असते आपुले डोळे । आपण झांकी ।। ७३ ।। कां कवण एकु भ्रमलेपणें । मी तो नव्हे गा चोरलों म्हणे । ऐसा नाथिला छंदु अंतःकरणें । घेऊनि ठाके ।। ७४ ।। एऱ्हवीं होय तें तोचि आहे । परि काई कीजे बुद्धि तैशी नोहे । देखा स्वप्नींचेनि घायें । कीं मरे साचें ।। ७५ ।। जैशी ते शुकाचेनि आंगभारें । नळिका भोविन्नली एरी मोहरें । तेणें उडावें परी न पुरे । मनशंका ।। ७६ ।। वायांचि मान पिळी । अटुवें हियें आंवळी । टिटांतु नळी । धरूनि ठाके ।। ७७ ।। म्हणे बांधला मी फुडा । ऐसिया भावनेचिया पडे खोडां । कीं मोकळिया पायांचा चवडा । गोंवी अधिकें ।। ७८ ।। ऐसा काजेंवीण आंतुडला । तो सांग पां काय आणिकें बांधिला । मग न सोडीच जऱ्ही नेला । तोडूनि अर्धा ।। ७९ ।।

म्हणौनि आपणयां आपणचि रिपु । जेणें वाढविला हा संकल्पु । येर स्वयंबुद्धी म्हणे बापु । जो नाथिलें नेघे ।। ८० ।।

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ।। ७ ।।
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ।। ८ ।।

तया स्वांतःकरणजिता । सकळकामोपशांता । परमात्मा परौता । दुरी नाहीं ।। ८१ ।। जैसा किडाळाचा दोषु जाये । तरी पंधरें तेंचि होये । तैसें जीवा ब्रह्मत्व आहे । संकल्पलोपीं ।। ८२ ।। हा घटाकारु जैसा । निमालिया तया अवकाशा । नलगे मिळों जाणें आकाशा । आना ठाया ।। ८३ ।। तैसा देहाहंकारु नाथिला । हा समूळ जयाचा नाशिला । तोचि परमात्मा संचला । आधींचि आहे ।। ८४ ।। आतां शीतोष्णाचिया वाहणी । तेथ सुखदुःखाची कडसणीं । इयें न समाती कांहीं बोलणीं । मानापमानांचीं ।। ८५ ।। जे जिये वाटा सूर्यु जाये । तेउतें तेजाचें विश्व होये । तैसें तया पावे तें आहे । तोचि म्हणौनि ।। ८६ ।। देखें मेघौनि सुटती धारा । तिया न रुपती जैसिया सागरा । तैशीं शुभाशुभें योगीश्वरा । नव्हती आनें ।। ८७ ।। जो हा विज्ञानात्मकु भावो । तया विवरितां जाहला वावो । मग लागला जंव पाहों । तंव ज्ञान तें तोचि ।। ८८ ।। आतां व्यापकु कीं एकदेशी । हे ऊहापोही जे ऐसी । ते करावी ठेली आपैशी । दुजेनवीण ।। ८९ ।। ऐसा शरीरीचि परी कौतुकें । परब्रह्माचेनि पाडें तुकें । जेणें जिंतली एकें । इंद्रियें गा ।। ९० ।। तो जितेंद्रियु सहजें । तोचि योगयुक्तु म्हणिजे । जेणें साने थोर नेणिजे । कवणें काळीं ।। ९१ ।। देखें सोनयाचें निखळ । मेरुयेसणें ढिसाळ । आणि मातियेचें डिखळ । सरिसेंचि मानी ।। ९२ ।। पाहतां पृथ्वीचें मोल थोडें । ऐसें अनर्घ्य रत्न चोखडें । देखें दगडाचेनि पाडें । निचाडु ऐसा ।। ९३ ।।

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ।। ९ ।।

तेथ सुहृद आणि शत्रु । कां उदासु आणि मित्रु । हा भावभेदु विचित्रु । कल्पूं कैंचा ।। ९४ ।। तया बंधु कोण काह्याचा । द्वेषिया कवणु तयाचा ।

मीचि विश्व ऐसा जयाचा । बोधु जाहला ।। ९५ ।। मग तयाचिये दिठी । अधमोत्तम असे किरीटी । काय परिसाचिये कसवटी । वानिया कीजे ।। ९६ ।। ते जैशी निर्वाण वर्णुचि करी । तैशी जयाची बुद्धी चराचरीं । होय साम्याची उजरी । निरंतर ।। ९७ ।। जे ते विश्वालंकाराचें विसुरे । जरी आहाती आनानें आकारें । तरी घडले एकचि भांगारें । परब्रह्में ।।९८।। ऐसें जाणणें जें बरवें । तें फावलें तया आघवें । म्हणौनि आहाचवाहाच न झकवे । येणें आकारचित्रें ।। ९९ ।। घापे पटामाजि दृष्टी । दिसे तंतूंची सैंघ सृष्टी । परी तो एकवांचूनि गोठी । दुजी नाहीं ।। १०० ।। ऐसेनि प्रतीती हें गवसे । ऐसा अनुभव जयातें असे । तोचि समबुद्धि हें अनारिसें । नव्हे जाणें ।। १ ।। जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनें प्रशस्तीसि ठावो । जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रांतासही ।। २ ।। जयाचेनि बोलें धर्मु जिये । दिठी महासिद्धीतें विये । देखैं स्वर्गसुखादि इयें । खेळु जयाचा ।। ३ ।। विपायें जरी आठवला चित्ता । तरी दे आपुली योग्यता । हें असो तयातें प्रशंसिता । लाभु आथि ।। ४ ।।

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ।। १० ।।

पुढती अस्तवेना ऐसें । जया पाहलें अद्वैतदिवसें । मग आपणपांचि आपणु असे । अखंडित ।। ५ ।। ऐसिया दृष्टी जो विवेकी । पार्था तो एकाकी । सहजें अपरिग्रही जो तिहीं लोकीं । तोचि म्हणौनि ।। ६ ।। ऐसियें असाधारणें । निष्पन्नाचीं लक्षणें । आपुलेनि बहुवसपणें । श्रीकृष्ण बोले ।। ७ ।। जो ज्ञानियांचा बापु । देखणेयांचे दिठीचा दीपु । जया दादुलयाचा संकल्पु । विश्व रची ।। ८ ।। प्रणवाचिये पेठे । जाहलें शब्दब्रह्म माजिठे । तें जयाचिया यशा धाकुटें । वेढूं न पुरे ।। ९ ।। जयाचेनि आंगिकें तेजें । आवो रविशशीचिये वणिजे । म्हणौनि जग हें वेशजे- । वीण असे तया ।। ११० ।। हां गा नामचि एक जयाचें । पाहतां गगनही दिसे टांचें । गुण एकैक काय तयाचे । आकळशील तूं ।। ११ ।। म्हणौनि असो हें वानणें । सांगों नेणों कवणाचीं लक्षणें । दावावीं मिषें येणें । कां बोलिलों तें ।। १२ ।। ऐकें द्वैताचा ठावोचि फेडी । ते ब्रह्मविद्या कीजेल उघडी । तरी अर्जुना पढिये हे गोडी । नासेल हन ।। १३ ।। म्हणौनि ते तैसें बोलणें । नव्हे सपातळ आड लावणें । केलें

मनचि वेगळवाणें । भोगावया ।। १४ ।। जया सोऽहंभाव अटकु । मोक्षसुखालागोनि रंकु । तयाचिये दिठीचा झणें कळंकु । लागेल तुझिया प्रेमा ।। १५ ।। विपायें अहंभावो ययाचा जाईल । मी तेंचि हा जरी होईल । तरी मग काय कीजेल । एकलेया ।। १६ ।। दिठीचि पाहतां निविजें । कां तोंड भरोनि बोलिजे । नातरी दाटूनि खेंव दीजे । ऐसें कवण आहे ।। १७ ।। आपुलिया मना बरवी । असमाई गोठी जीवीं । ते कवणेंसि चावळावी । जरी ऐक्य जाहलें ।। १८ ।। इया काकुळती जनार्दनें । अन्योपदेशाचेनि हातशनें । बोलामाजि मन मनें । आलिंगूं सरलें ।। १९ ।। हें परिसतां जरी कानडें । तरी जाण पां पार्थ उघडें । कृष्णसुखाचेंचि रूपडें । वोतलें गा ।। १२० ।। हें असो वयसेचिये शेवटीं । जैसें एकचि विये वांझोटी । मग ते मोहाची त्रिपुटी । नाचों लागे ।। २१ ।। तैसें जाहलें श्रीअनंता । ऐसें तरी मी न म्हणतां । जरी तयाचा न देखतां । अतिशयो एथ ।। २२ ।। पाहा पां नवल कैसें चोज । कें उपदेशु केउतें झुंज । परी पुढें वालभाचें भोज । नाचत असे ।। २३ ।। आवडी आणि लाजवी । व्यसन आणि शिणवी । पिसें आणि न भुलवी । तरी तेंचि काई ।। २४ ।। म्हणौनि भावार्थु तो ऐसा । अर्जुन मैत्रियेचा कुवासा । कीं सुखें शृंगारलिया मानसा । दर्पणु तो ।। २५ ।। यापरी बाप पुण्यपवित्र । जगीं भक्तिबीजासि सुक्षेत्र । तो श्रीकृष्णकृपे पात्र । याचिलागीं ।। २६ ।। हो कां आत्मनिवेदनातळींची । जे पीठिका होय सख्याची । पार्थु अधिष्ठात्री तेथिंची । मातृका गा ।। २७ ।। पासींचि गोसावी न वर्णिजे । मग पाइकाचा गुण घेईजे । ऐसा अर्जुनु तो सहजें । पढिये हरी ।। २८ ।। पाहां पां अनुरागें भजें । जे प्रियोत्तमें मानिजे । ते पतीहूनि काय न वानिजे । पतिव्रता ।। २९ ।। तैसा अर्जुनचि विशेषें स्तवावा । ऐसें आवडलें मज जीवा । जे तो त्रिभुवनींचिया दैवां । एकायतनु जाहला ।। १३० ।। जयाचिया आवडीचेनि पांगें । अमूर्तुही मूर्ति आवगे । पूर्णाहि परी लागे । अवस्था जयाची ।। ३१ ।। तंव श्रोते म्हणती दैव । कैसी बोलाची हवाव । काय नादातें हन बरव । जिणोनि आली ।। ३२ ।। हां हो नवल नोहे देशी । मऱ्हाटी बोलिजे तरी ऐशी । वाणें उमटताहे आकाशीं । साहित्य रंगाचे ।। ३३ ।। कैसें उन्मेखचांदिणें तार । आणि भावार्थु पडे गार ।

हेचि श्लोकार्थ कुमुदिनी फारं । साविया होती ।। ३४ ।। चाडचि निचाडां करी । ऐसी मनोरथीं ये थोरी । तेणें विवळले अंतरीं । तेथ डोलु आला ।। ३५ ।। तें निवृत्तिदासें जाणितलें । मग अवधान द्या म्हणितलें । नवल पांडवकुळीं पाहलें । कृष्णदिवसें ।। ३६ ।। देवकीया उदरीं वाहिला । यशोदा सायासें पाळिला । कीं शेखीं उपेगा गेला । पांडवांसी ।। ३७ ।। म्हणौनि बहुदिवस वोळगावा । कां अवसरु पाहोनि विनवावा । हाही सोसु तया सदैवा । पडेचिना ।। ३८ ।। हें असो कथा सांगें वेगीं । मग अर्जुन म्हणे सलगी । देवा इयें संतचिन्हें आंगीं । न ठकती माझ्या ।। ३९ ।। एऱ्हवीं या लक्षणांचिया निजसारा । मी अपाडें कीर अपुरा । परि तुमचेनि बोलें अवधारा । थोरावें जरी ।। १४० ।। जी तुम्ही चित्त देयाल । तरी ब्रह्म मियां होईजेल । काय जहालें अभ्यासिजेल । सांगाल जें ।। ४१ ।। हां हो नेणों कवणाची काहाणी । आइकोनि श्लाघिजत असों अंतःकरणीं । ऐसी जहालेपणाची शिरयाणी । कायसी देवा ।। ४२ ।। हें आंगें म्यां होईजो का । येतुलें गोसावी आपुलेपणें कीजो कां । तंव हांसोनि श्रीकृष्ण हो कां । करूं म्हणती ।। ४३ ।। देखा संतोषु एक न जोडे । तंवचि सुखाचें सेंघ सांकडें । मग जोडलिया कवणीकडे । अपुरें असे ।। ४४ ।। तैसा सर्वेश्वरु बळिया सेवकें । म्हणौनि ब्रह्मही होय तो कौतुकें । परि कैसा भारें आतला पिकें । दैवाचेनि ।। ४५ ।। जो जन्मसहस्रांचियासाठीं । इंद्रादिकांही महागु भेटी । तो आधीनु केतुला किरटी । जे बोलुही न साहे ।। ४६ ।। मग ऐका जें पांडवें । म्हणितलें म्यां ब्रह्म होआवें । तें अशेषही देवें । अवधारिलें ।। ४७ ।। तेथ ऐसेंचि एक विचारिलें । जे या ब्रह्मत्वाचे डोहळे जाहले । परि उदरा वैराग्य आहे आलें । बुद्धिचिया ।। ४८ ।। एऱ्हवीं दिवस तरी अपुरे । परी वैराग्यवसंताचेनि भरें । जें सोऽहंभाव महुरे । मोडोनि आला ।। ४९ ।। म्हणौनि प्राप्तिफळीं फळतां । यासि वेळु न लगेल आतां । होय विरक्तु ऐसा अनंता । भरंवसा जाहला ।। १५० ।। म्हणे जें जें हा अधिष्ठील । तें आरंभींच यया फळेल । म्हणौनि सांगितला न वचेल । अभ्यासु वायां ।। ५१ ।। ऐसें विवरोनियां श्रीहरी । म्हणितलें तिये अवसरीं । अर्जुना हा अवधारीं । पंथराजु ।। ५२ ।। तेथ प्रवृत्तितरूच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया

कोडी । जिये मार्गींचा कापडी । महेशु आझुनी ।। ५३ ।। पैल योगवृंदें वहिलीं । आडवीं आकाशीं निघालीं । कीं तेथ अनुभवाच्या पाउलीं । धोरणु पडिला ।। ५४ ।। तिहीं आत्मबोधाचेनि उजुकारें । धांव घेतली एकसरें । कीं येर सकळ मार्ग निदसुरे । सांडूनियां ।। ५५ ।। पाठीं महर्षी येणें आले । साधकांचे सिद्ध जाहाले । आत्मविद थोरावले । येणेंचि पंथें ।। ५६ ।। हा मार्गु जैं देखिजे । तैं तहान भूक विसरिजे । रात्रिंदिवसु नेणिजे । वाटे इये ।। ५७ ।। चालतां पाऊल जेथ पडे । तेथ अपवर्गाची खाणी उघडे । आव्हांटलिया तरी जोडे । स्वर्गसुख ।। ५८ ।। निगिजे पूर्वीलिया मोहरा । कीं येइजे पश्चिमेचिया घरा । निश्चळपणें धनुर्धरा । चालणें एथिंचें ।। ५९ ।। येणें मार्गें जया ठाया जाइजे । तो गांवो आपणचि होइजे । हें सांगों काय सहजें । जाणसी तूं ।। १६० ।। तेथ पार्थें म्हणितलें देवा । तरी तेंचि मग केव्हां । कां आर्तिसमुद्रौनि न काढावा । बुडतु जी मी ।। ६१ ।। तंव श्रीकृष्ण म्हणती ऐसें । हें उत्सृंखळ बोलणें कायसें । आम्हीं सांगतसों आपैसें । वरि पुशिलें तुवां ।। ६२ ।।

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ।। ११ ।।

तरी विशेषें आतां बोलिजेल । परि तें अनुभवें उपेगा जाईल । म्हणौनि तैसें एक लागेल । स्थान पाहावें ।। ६३ ।। जेथ अराणुकेचेनि कोडें । बैसलिया उठों नावडे । वैराग्यासी दुणीव चढे । देखिलिया जें ।। ६४ ।। जो संतीं वसविला ठावो । संतोषासी सावावो । मना होय उत्सावो । धैर्याचा ।। ६५ ।। अभ्यासुचि आपणयातें करी । हृदयातें अनुभवु वरी । ऐसी रम्यपणाची थोरी । अखंड जेथ ।। ६६ ।। जया आड जातां पार्था । तपश्चर्या मनोरथा । पाखांडियाहि आस्था । समूळ होय ।। ६७ ।। स्वभावें वाटे येतां । जरी वरपडा जाहला अवचितां । तरी सकामुही परि माघौता । निघों विसरे ।। ६८ ।। ऐसेनि न राहतयातें राहावी । भ्रमतयातें बैसवी । थापटूनि चेववी । विरक्तीतें ।। ६९ ।। हें राज्य वर सांडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे । ऐसें शृंगारियांहि उपजे । देखतखेंवो ।। १७० ।। जें येणें मानें बरवंट । आणि तैसेंचि अतिचोखट । जेथ अधिष्ठान प्रगट । डोळां

दिसे ।। ७१ ।। आणिकही एक पहावें । जें साधकीं वसतें होआवें । आणि जनाचेनि पायरवें । रुळेचिना ।। ७२ ।। जेथ अमृताचेनि पाडें । मुळाहीसकट गोडें । जोडती दाटें झाडें । सदा फळतीं ।। ७३ ।। पाउला पाउला उदकें । वर्षाकाळेंही अतिचोखें । निर्झरें कां विशेखें । सुलभें जेथ ।। ७४ ।। हा आतपुही आळुमाळु । जाणिजे तरी शीतळु । पवनु अति निश्चळु । मंदु झुळके ।। ७५ ।। बहुत करूनि निःशब्द । दाट न रिगे श्वापद । शुक हन षट्पद । तेउतें नाहीं ।। ७६ ।। पाणिलगें हंसें । दोनी चारी सारसें । कवणे एके वेळे बैसे । तरी कोकिळही हो ।। ७७ ।। निरंतर नाहीं । तरी आलीं गेलीं कांहीं । होतु कां मयुरेंही । आम्ही ना न म्हणों ।। ७८ ।। परि आवश्यक पांडवा । ऐसा ठावो जोडावा । तेथ निगूढ मठ होआवा । कां शिवालय ।। ७९ ।। दोहींमाजीं आवडे तें । जें मानलें होय चित्तें । बहुतकरूनि एकांतें । बैसिजे गा ।। १८० ।। म्हणौनि तैसें तें जाणावें । मन राहतें पाहावें । राहील तेथ रचावें । आसन ऐसें ।। ८१ ।। वरी चोखट मृगसेवडी । माजीं धूतवस्त्राची घडी । तळवटीं अमोडी । कुशांकुर ।। ८२ ।। सकोमळ सरिसे । सुबद्ध राहती आपैसे । एकपाडें तैसें । वोजा घालीं ।। ८३ ।। परि सावियाचि उंच होईल । तरी आंग हन डोलेल । नीच तरी पावेल । भूमिदोषु ।। ८४ ।। म्हणौनि तैसें न करावें । समभावें धरावें । हें बहु असो होआवें । आसन ऐसें ।। ८५ ।।

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ।। १२ ।।

मग तेथ आपण । एकाग्र अंतःकरण । करूनि सद्गुरुस्मरण । अनुभविजे ।। ८६ ।। जेथ स्मरतेनि आदरें । सबाह्य सात्त्विकें भरे । जंव काठिण्य विरे । अहंभावाचें ।। ८७ ।। विषयांचा विसरु पडे । इंद्रियांची कसमस मोडे । मनाची घडी घडे । हृदयामाजीं ।। ८८ ।। ऐसें ऐक्य हें सहजें । फांवें तंव राहिजे । मग तेणेंचि बोधें बैसिजे । आसनावरी ।। ८९ ।। आतां आंगातें आंग वरी । पवनातें पवनु धरी । ऐसी अनुभवाची उजरी । होंचि लागे ।। १९० ।। प्रवृत्ति माघौति मोहरे । समाधि ऐलाडी उतरे । आघवें अभ्यासु सरे । बैसतखेंवो ।। ९१ ।। मुद्रेची प्रौढी ऐशी । तेचि सांगिजेल

आतां परियेसीं । तरी ऊरु या जघनासी । जडोनि घालीं ।। ९२ ।। चरणतळें देव्हडीं । आधारद्रुमाच्या बुडीं । सुघटितें गाढीं । संचरीं पां ।। ९३ ।। सव्य तो तळीं ठेविजे । तेणें सिवणीमध्यें पीडिजे । वरी बैसे तो सहजें । वाम चरणु ।। ९४ ।। गुद मेंढ्राआंतौतीं । चारी अंगुळें निगुतीं । तेथ सार्ध सार्ध प्रांतीं । सांडूनियां ।। ९५ ।। माजी अंगुळ एक निगे । तेथ टांचेचेनि उत्तरभागें । नेहेटिजे वरि आंगें । पेललेनि ।। ९६ ।। उचलिलें कां नेणिजे । तैसें पृष्ठांत उचलिजे । गुल्फद्वय धरिजे । तेणेंचि मानें ।। ९७ ।। मग शरीर संचु पार्था । अशेषही सर्वथा । पार्ष्णीचा माथा । स्वयंभु होय ।। ९८ ।। अर्जुना हें जाण । मूळबंधाचें लक्षण । वज्रासन गौण । नाम यासी ।। ९९ ।। ऐसी आधारीं मुद्रा पडे । आणि आधींचा मार्गु मोडे । तेथ अपानु आंतुलेकडे । वोहोटों लागे ।। २०० ।।

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ।। १३ ।।

तंव करसंपुट आपैसें । वाम चरणीं बैसे । तंव बाहुमूळीं दिसे । थोरीव आली ।। १ ।। माजीं उभारलेनि दंडें । शिरकमळ होय गाढें । नेत्रद्वारींचीं कवाडें । लागूं पाहती ।। २ ।। वरचिलें पातीं ढळतीं । तळींचीं तळीं पुंजाळती । तेथ अर्धोन्मीलित स्थिती । उपजे तया ।। ३ ।। दिठी राहोनि आंतुलीकडे । बाहेर पाऊल घाली कोडें । ते ठायीं ठावो पडे । नासाग्रपीठीं ।। ४ ।। ऐसें आंतुच्या आंतुचि रचे । बाहेरी मागुतें न वचे । म्हणौनि राहणें आधियें दिठीचें । तेथेंचि होय ।। ५ ।। आतां दिशांची भेटी घ्यावी । कां रूपाची वास पहावी । हे चाड सरे आघवी । आपैसया ।। ६ ।। मग कंठनाळ आटे । हनुवटी हडौती दाटे । ते गाढी होऊनि नेहटे । वक्षःस्थळीं ।। ७ ।। माजीं घंटिका लोपे । वरी बंधु जो आरोपे । तो जालंधरु म्हणिपे । पंडुकुमरा ।। ८ ।। नाभीवरी पोखे । उदर हें थोके । अंतरीं फांके । हृदयकोशु ।। ९ ।। स्वाधिष्ठानावरिचिले कांठीं । नाभिस्थानातळवटीं । बंधु पडे किरीटी । वोढियाणा तो ।। २१० ।।

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ।। १४ ।।

ऐसी शरीराबाहेरलीकडे । अभ्यासाची पांखर पडे । तंव आंतु त्राय मोडे । मनोधर्माची ।। ११ ।। कल्पना निमे । प्रवृत्ती शमे । आंग मन विरमे । सावियाची ।। १२ ।। क्षुधा काय जाहली । निद्रा केउती गेली । हे आठवणही हारपली । न दिसे वेगां ।। १३ ।। जो मूळबंधें कोंडला । अपानु माघौता मुरडला । तो सवेंचि वरी सांकडला । धरी फुगूं ।। १४ ।। क्षोभलेपणें माजे । उवाइला ठायीं गाजे । मणिपूरेंसी झुंजे । राहोनियां ।। १५ ।। मग थावलिये वाहटुळी । सैंघ घेऊनि घर डहुळी । बाळपणींची कुहीटुळी । बाहेर घाली ।। १६ ।। भीतरीं वळी न धरे । कोठ्यामाजीं संचरे । कफपित्तांचे थारे । उरों नेदी ।। १७ ।। धातूंचे समुद्र उलंडी । मेदाचे पर्वत फोडी । आंतली मज्जा काढी । अस्थिगत ।। १८ ।। नाडीतें सोडवी । गात्रांतें विघडवी । साधकातें भेडसावी । परी बिहावें ना ।। १९ ।। व्याधीतें दावी । सवेंचि हरवी । आप पृथ्वी कालवी । एकवाट ।। २२० ।। तंव येरीकडे धनुर्धरा । आसनाचा उबारा । शक्ति करी उजगरा । कुंडलिनीतें ।। २१ ।। नागिणीचें पिलें । कुंकुमें नाहलें । वळण घेऊनि आलें । सेजे जैसें ।। २२ ।। तैशी ते कुंडलिनी । मोटकी औट वळणी । अधोमुख सर्पिणी । निदेली असे ।। २३ ।। विद्युल्लतेची विडी । वन्हिज्वाळांची घडी । पंधरेयाची चोखडी । घोटीव जैशी ।। २४ ।। तैशी सुबद्ध आटली । पुटीं होती दाटली । तें वज्रासनें चिमुटली । सावधु होय ।। २५ ।। तेथ नक्षत्र जैसें उलंडलें । कीं सूर्याचें आसन मोडलें । तेजाचें बीज विरूढलें । अंकुरेंशीं ।। २६ ।। तैशी वेढियातें सोडिती । कवतिकें आंग मोडिती । कंदावरी शक्ती । उठली दिसे ।। २७ ।। सहजें बहुतां दिवसांची भूक । वरी चेवविली तें होय मिष । मग आवेशें पसरी मुख । ऊर्ध्वा उजू ।। २८ ।। तेथ हृदयकोशातळवटीं । जो पवनु भरे किरीटी । तया सगळेयाचि मिठी । देऊनि घाली ।। २९ ।। मुखींच्या ज्वाळीं । तळीं वरी कवळी । मांसाची वडवाळी । आरोगूं लागे ।। २३० ।। जे जे काय समांस । तेथ आहाच जोडे घाउस । पाठीं एकदोनी घांस । हियाही भरी ।। ३१ ।। मग तळवे तळहात शोधी । उर्ध्वींचे खंड भेदी । झाडा घे संधी । प्रत्यंगाचा ।। ३२ ।। अधोभाग तरी न संडी । परि नखींचेंही सत्त्व काढी । त्वचा धुवूनि जडी । पांजरेशीं ।। ३३ ।। अस्थींचे नळे निरपे । शिरांचे हीर वोरपे । तंव बाहेरी

विरूढी करपे । रोम बीजांची ।। ३४ ।। मग सप्तधातूंच्या सागरीं । ताहानेली घोंट भरी । आणि सवेंचि उन्हाळा करी । खडखडीत ।। ३५ ।। नासापुटौनि वारा । जो जातसे अंगुळें बारा । तो गच्च धरूनि माघारा । आंतु घाली ।। ३६ ।। तेथ अध वरौतें आकुंचे । उर्ध्व तळौतें खांचे । तया खेंवामाजि चक्राचे । पदर उरती ।। ३७ ।। एऱ्हवीं तरी दोन्ही तेव्हांचि मिळती । परी कुंडलिनी नावेक दुश्चित्त होती । ते तयांतें म्हणे परौति । तुम्हीचि कायसी एथें ।। ३८ ।। आइकें पार्थिव धातु आघवी । आरोगितां कांहीं नुरवी । आणि आपातें तंव ठेवी । पुसोनियां ।। ३९ ।। ऐसी दोनी भूतें खाये । ते वेळीं संपूर्ण धाये । मग सौम्य होऊनि राहे । सुषुम्नेपाशीं ।। २४० ।। तेथ तृप्तीचेनि संतोषें । गरळ जें वमी मुखें । तेणें तियेचेनि पीयुषें । प्राणु जिये ।। ४१ ।। तो अग्नि आंतूनि निघे । परी सबाह्य निववूंचि लागे । ते वेळीं कसु बांधिती आंगें । सांडिला पुढती ।। ४२ ।। मार्ग मोडिती नाडीचे । नवविधपण वायूचें । जाय म्हणौनि शरीराचे । धर्मु नाहीं ।। ४३ ।। इडा पिंगळा एकवटती । गांठी तिन्ही सुटती । साही पदर फुटती । चक्रांचे हे ।। ४४ ।। मग शशी आणि भानु । ऐसा कल्पिजे जो अनुमानु । तो वातीवरी पवनु । गिवसितां न दिसे ।। ४५ ।। बुद्धीची पुळिका विरे । परिमळु घ्राणीं उरे । तोही शक्तीसवें संचरे । मध्यमेमाजीं ।। ४६ ।। तंव वरिलेकडोनि ढाळें । चंद्रामृताचें तळें । कानवडोनी मिळे । शक्तिमुखीं ।। ४७ ।। तेणें नाळकें रस भरे । तो सर्वांगामाजीं संचरे । जेथिंचा तेथ मुरे । प्राणपवनु ।। ४८ ।। तातलिये मुसें । मेण निघोनि जाय जैसें । मग कोंदली राहे रसें । वोतलेनी ।। ४९ ।। तैसें पिंडाचेनि आकारें । ते कळाचि कां अवतरे । वरी त्वचेचेनि पदरें । पांघुरली असे ।। २५० ।। जैशी आभाळाची बुंथी । करूनि राहे गभस्ती । मग फिटलिया दीप्ती । धरूनि ये ।। ५१ ।। तैसा आहाचवरि कोरडा । त्वचेचा असे पातोडा । तो झडोनि जाय कोंडा । जैसा होय ।। ५२ ।। मग काश्मीरीचे स्वयंभ । कां रत्नबीजा निघाले कोंभ । अवयवकांतीची भांब । तैसी दिसे ।। ५३ ।। नातरी संध्यारागींचे रंग । काढूनि वळिलें तें आंग । कीं अंतर्ज्योतीचें लिंग । निर्वाळिलें ।। ५४ ।। कुंकुमाचें भरींव । सिद्धरसाचें वोतींव । मज पाहतां सावेव । शांतिचि

ते ।। ५५ ।। तें आनंदचित्रींचें लेप । नातरी महासुखाचें रूप । कीं संतोषतरूचें रोप । थांबलें जैसें ।। ५६ ।। तो कनकचंपकाचा कळा । कीं अमृताचा पुतळा । नाना सासिन्नला मळा । कोंवळिकेचा ।। ५७ ।। हो कां जे शारदियेचेनि वोलें । चंद्रबिंब पाल्हेलें । कां तेजचि मूर्त बैसलें । आसनावरी ।। ५८ ।। तैसें शरीर होये । जे वेळीं कुंडलिनी चंद्र पीये । मग देहाकृति बिहे । कृतांतु गा ।। ५९ ।। वार्धक्य तरी बहुडे । तारुण्याची गांठी विघडे । लोपली उघडे । बाळदशा ।। २६० ।। वयसा तरी येतुलेवरी । एऱ्हवीं बळाचा बळार्थु करी । धैर्याची थोरी । निरुपमु ।। ६१ ।। कनकद्रुमाच्या पालवी । रत्नकळिका नित्य नवी । नखें तैसीं बरवीं । नवीं निघती ।। ६२ ।। दांतही आन होती । परि अपाडें सानेजती । जैसीं दुबाहीं बैसे पांती । हिरेयांची ।। ६३ ।। माणिकुलियांचिया कणिया । सावियाचि अणुमानिया । तैसिया सर्वांगीं उधवती अणियां । रोमांचियां ।। ६४ ।। करचरणतळें । जैसीं कां रातोत्पलें । पाखाळींव होती डोळे । काय सांगों ।। ६५ ।। निडाराचेनि कोंदाटें । मोतियें नावरती संपुटें । मग शिवणी जैशी उतटे । शुक्तिपल्लवांची ।। ६६ ।। तैशीं पातियांचिये कवळिये न समाये । दिठी जाकळोनि निघों पाहे । आधिलीचि परी होये । गगना कवळिती ।। ६७ ।। आइके देह होय सोनियाचें । परि लाघव ये वायूचें । जें आप आणि पृथ्वीचें । अंशु नाहीं ।। ६८ ।। मग समुद्रापैलीकडील देखे । स्वर्गींचा आलोचु आइके । मनोगत वोळखे । मुंगियेचें ।। ६९ ।। पवनाचा वारिका वळघे । चाले तरी उदकीं पाऊल न लागे । येणें येणें प्रसंगें । येती बहुता सिद्धि ।। २७० ।। आइकें प्राणाचा हातु धरूनी । गगनाची पाउटी करूनी । मध्यमेचेनि दादराहुनि । हृदया आली ।। ७१ ।। ते कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा । जया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ।। ७२ ।। जे शून्यलिंगाची पिंडी । जे परमात्मया शिवाची करंडी । जे प्रणवाची उघडी । जन्मभूमी ।। ७३ ।। हें असो ते कुंडलिनी बाळी । हृदयाआंतु आली । अनुहताची बोली । चावळे ते ।। ७४ ।। शक्तीचिया आंगा लागलें । बुद्धीचें चैतन्य होतें जाहलें । तें तेणें आइकिलें । अळुमाळु ।। ७५ ।। घोषाच्या कुंडीं । नादचित्रांचीं रूपडीं । प्रणवाचिया मोडी । रेखलीं ऐसीं ।। ७६ ।।

हेंचि कल्पावें तरी जाणिजे । परी कल्पितें कैचें आणिजे । तरी नेणों काय गाजे । तिये ठायीं ।। ७७ ।। विसरोनि गेलों अर्जुना । जंव नाशु नाहीं पवना । तंव वाचा आथी गगना । म्हणौनि घुमे ।। ७८ ।। तया अनाहताचेनि मेघें । आकाश दुमदुमों लागे । तंव ब्रह्मस्थानींचें बेगें । सहज फिटे ।। ७९ ।। आइकें कमळगर्भाकारें । जें महदाकाश दुसरें । जेथ चैतन्य आधातुरें । करूनि असिजे ।। २८० ।। तया हृदयाच्या परिवरीं । कुंडलिनिया परमेश्वरी । तेजाची शिदोरी । विनियोगिली ।। ८१ ।। बुद्धीचेनि शाकें । हातबोनें निकें । द्वैत तेथ न देखे । तैसें केलें ।। ८२ ।। निजकांती हारविली । मग प्राणुचि केवळ जाहाली । ते वेळीं कैसी गमली । म्हणावी पां ।। ८३ ।। हो कां जे पवनाची पुतळी । पांघुरली होती सोनसळी । ते फेडूनियां वेगळी । ठेविली तिया ।। ८४ ।। नातरी वायूचेनि आंगें झगटली । दीपाची दिठी निवटली । कां लखलखोनि हारपली । वीजु गगनीं ।। ८५ ।। तैशी हृदयकमळवेन्हीं । दिसे जैशी सोनियाची सरी । नातरी प्रकाशजळाची झरी । वाहत आली ।। ८६ ।। मग ते हृदयभूमी पोकळे । जिराली कां एके वेळे । तैसें शक्तीचें रूप मावळे । शक्तीचिमाजीं ।। ८७ ।। तेव्हां तरी शक्तीचि म्हणिजे । एऱ्हवीं तो प्राणु केवळ जाणिजे । आतां नादुबिंदु नेणिजे । कळा ज्योती ।। ८८ ।। मनाचा हन मारु । कां पवनाचा आधारु । ध्यानाचा आदरु । नाहीं परी ।। ८९ ।। हे कल्पना घे सांडी । तें नाहीं इये परवडी । हे महाभूतांची फुडी । आटणी देखां ।। २९० ।। पिंडें पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतींचा दंशु । परि दाऊनि गेला उद्देशु । श्रीमहाविष्णु ।। ९१ ।। तया ध्वनिताचें केणें सोडुनि । यथार्थाची घडी झाडुनी । उपलविली म्यां जाणुनी । ग्राहीक श्रोते ।। ९२ ।।

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ।। १५ ।।

ऐकें शक्तीचें तेज जेव्हां लोपे । तेथ देहाचें रूप हारपे । मग तो डोळ्यांमाजीं लपे । जगाचिया ।। ९३ ।। एऱ्हवीं आधिलाचि ऐसें । सावयव तरी दिसे । परी वायूचें कां जैसें । वळिलें होय ।। ९४ ।। नातरी कर्दळीचा गाभा । बुंथी सांडोनि उभा । कां अवयवचि नभा । उदयला तो ।। ९५ ।। तैसें होय शरीर ।

तें तें म्हणिजे खेचर। हें पद होतां चमत्कार। पिंडजनीं ।। ९६ ।। देखें साधकु निघोनि जाये। मागां पाउलांची वोळ राहे । तेथ ठायीं ठायीं होये। अणिमादिक ।। ९७ ।। परि तेणें काय काज आपणयां । अवधारीं ऐसा धनंजया। लोप आथी भूतत्रया। देहींचा देहीं ।। ९८ ।। पृथ्वी तें आप विरवी। आपातें तेज जिरवी। तेजातें पवनु हरवी। हृदयामाजीं ।। ९९ ।। पाठीं आपण एकला उरे। परि शरीराचेनि अनुकारें। मग तोही निगे अंतरें। गगना मिळे ।। ३०० ।। ते वेळीं कुंडलिनी हे भाष जाये। मग मारुती ऐसें नाम होये। परि शक्तिपण तें आहे। जंव न मिळे शिवीं ।। १ ।। मग जालंधर सांडी। ककारांत फोडी। गगनाचिये पाहाडीं। पैठी होय ।। २ ।। ते ॐकाराचिये पाठी। पाय देत उठाउठी। पश्यंतीचिये पाउटी। मागां घाली ।। ३ ।। पुढें तन्मात्रा अर्धवेरी। आकाशाच्या अंतरीं। भरती गमे सागरीं। सरिता जेवीं ।। ४ ।। मग ब्रह्मरंध्रीं स्थिरावोनी। सोऽहंभावाच्या बाह्या पसरूनी। परमात्मलिंगा धांवोनी। आंगा घडे ।। ५ ।। तंव महाभूतांची जवनिका फिटे। मग दोहींसि होय झटें। तेथ गगनासकट आटे। समरसीं तिये ।। ६ ।। पैं मेघाचेनि मुखीं निवडिला। समुद्र कां वोघीं पडिला। तो मागुता जैसा आला। आपणपयां ।। ७ ।। तेवीं पिंडाचेनि मिषें। पदीं पद प्रवेशे। तें एकत्व होय तैसें। पंडुकुमरा ।। ८ ।। आतां दुजें हन होतें। कीं एकचि हें आइतें। ऐशिये विवंचनेपुरतें। उरेचिना ।। ९ ।। गगनीं गगन लया जाये। ऐसें जें कांहीं आहे। तें अनुभवें जो होये। तो होऊनि ठाके ।। ३१० ।। म्हणौनि तेंथिची मातु। न चढेचि बोलाचा हातु। जेणें संवादाचिया गांवाआंतु। पैठी कीजे ।। ११ ।। अर्जुना एऱ्हवीं तरी। इया अभिप्रायाचा जे गर्व धरी। ते पाहें पां वैखरी। दुरी ठेली ।। १२ ।। भ्रूलता मागिलीकडे। तेथ मकराचेंचि आंग न मांडे। सडेया प्राणा सांकडें। गगना येतां ।। १३ ।। पाठीं तेथेंचि तो भेसळला। तैं शब्दाचा दिवो मावळला। मग तयाहि वरी आटु भविन्नला। आकाशाचा ।। १४ ।। आतां महाशून्याचिया डोहीं। जेथ गगनासीचि थावो नाहीं। तेथ तागा लागेल काई। बोलाचा इया ।। १५ ।। म्हणौनि आखरामाजीं सांपडे। कीं कानवरी जोडे। हें तैसें नव्हे फुडें। त्रिशुद्धी गा ।। १६ ।। जें कहीं दैवें। अनुभविलें फावें। तैं आपणचि

हें ठाकावें । होऊनियां ।। १७ ।। पुढती जाणणें तें नाहींचि । म्हणौनि असो किती हेंचि । बोलावें आतां वायांचि । धनुर्धरा ।। १८ ।। ऐसें शब्दजात माघौतें सरे । तेथ संकल्पाचें आयुष्य पुरे । वाराही जेथ न शिरे । विचाराचा ।। १९ ।। जें उन्मनियेचें लावण्य । जें तुर्येचें तारुण्य । अनादि जें अगण्य । परमतत्त्व ।। ३२० ।। जें विश्वाचें मूळ । योगद्रुमाचें फळ । जें आनंदाचें केवळ । चैतन्य गा ।। २१ ।। जें आकाराचा प्रांतु । जें मोक्षाचा एकांतु । जेथ आदि आणि अंतु । विरोनी गेले ।। २२ ।। जें महाभूतांचें बीज । जें महातेजाचें तेज । एवं पार्था जें निज- । स्वरूप माझें ।। २३ ।। ते हे चतुर्भुज कोंभेली । जयाची शोभा रूपा आली । देखोनि नास्तिकीं नोकिलीं । भक्तवृंदें ।। २४ ।। तें अनिर्वाच्य महासुख । पैं आपणचि जाहले जे पुरुष । जयांचे कां निष्कर्ष । प्राप्तिवेरीं ।। २५ ।। आम्हीं साधन हें जें सांगितलें । तेंचि शरीरीं जिहीं केलें । ते आमुचेनि पाडें आले । निर्वाळलेया ।। २६ ।। परब्रह्माचेनि रसें । देहाकृतीचिये मुसें । वोतींव जाहलें तैसें । दिसती आंगें ।। २७ ।। जरी हे प्रतीति हन अंतरीं फांके । तरी विश्वचि हें अवघें झांके । तंव अर्जुन म्हणे निकें । साचचि जी हें ।। २८ ।। कां जें आपण आतां देवो । हा बोलिले जो उपावो । तो प्राप्तीचा ठावो । म्हणोनि घडे ।। २९ ।। इये अभ्यासीं जे दृढ होती । ते भरंवसेनि ब्रह्मत्वा येती । हें सांगतियाची रीती । कळलें मज ।। ३३० ।। देवा गोठीचि हे ऐकतां । बोधु उपजतसे चित्ता । मा अनुभवें तल्लीनता । नोहेल केंवीं ।। ३१ ।। म्हणौनि एथ कांहीं । अनारिसें नाहीं । परी नावभरी चित्त देईं । बोला एका ।। ३२ ।। आतां कृष्णा तुवां सांगितला योगु । तो मना तरी आला चांगु । परि न शकें करूं पांगु । योग्यतेचा ।। ३३ ।। सहजें आंगिक जेतुलें आहे । तेतुलियाची जरी सिद्धि जाये । तरी हाचि मार्गु सुखोपायें । अभ्यासीन ।। ३४ ।। नातरी देवो जैसें सांगतील । तैसें आपणपें जरी न ठकेल । तरी योग्यतेवीण होईल । तेंचि पुसों ।। ३५ ।। जीवींचीये ऐसी धारण । म्हणोनि पुसावया जाहलें कारण । मग म्हणे तरी आपण । चित्त देइजो ।। ३६ ।। हां हो जी अवधारिलें । जें हें साधन तुम्हीं निरूपिलें । तें आवडतयाहि अभ्यासिलें । फावों शके ।। ३७ ।। कीं योग्यतेवीण नाहीं । ऐसें हन आहे कांहीं । तेथ श्रीकृष्ण म्हणती काई ।

धनुर्धरा ।। ३८ ।। हें काज कीर निर्वाण । परि आणिकही जें कांहीं साधारण । तेंही अधिकाराचे वोडवेविण । काय सिद्धि जाय ।। ३९ ।। पैं योग्यता जे म्हणिजे । ते प्राप्तीची अधीन जाणिजे । कां जे योग्य होऊनि कीजे । तें आरंभिलें फळें ।। ३४० ।। तरी तैसी एथ कांहीं । साविंयाची केणी नाहीं । आणि योग्यतेची काई । खाणी असे ।। ४१ ।। नावेक विरक्तु । जाहला देहधर्मी नियतु । तरि तोचि नव्हे व्यवस्थितु । अधिकारिया ।। ४२ ।। येतुलालिये आयणीमाजिवडें । योग्यपण तूतेंही जोडे । ऐसें प्रसंगें सांकडें । फेडिलें तयाचें ।। ४३ ।। मग म्हणे पार्था । ते हे ऐसी व्यवस्था । अनियतासि सर्वथा । योग्यता नाहीं ।। ४४ ।।

नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ।
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ।। १६ ।।

जो रसनेंद्रियाचा अंकिला । कां निद्रेसी जीवें विकला । तो नाहींच एथ म्हणितला । अधिकारिया ।। ४५ ।। अथवा आग्रहाचिये बांदोडी । क्षुधा तृषा कोंडी । आहारातें तोडी । मारूनियां ।। ४६ ।। निद्रेचिया वाटा नवचे । ऐसा दृढिवेचेनि अवतरणें नाचे । तें शरीरचि नव्हे तयाचें । मा योगु कवणाचा ।। ४७ ।। म्हणौनि अतिशयें विषयो सेवावा । तैसा विरोधु नोहावा । कां सर्वथा निरोधावा । हेंही नको ।। ४८ ।।

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ।। १७ ।।

आहार तरी सेविजे । परी युक्तीचेनि मापें मविजे । क्रियाजात आचरिजे । तयाचि स्थिती ।। ४९ ।। मितला बोलीं बोलिजे । मितलिया पाउलीं चालिजे । निद्रेही मानु दीजे । अवसरें एकें ।। ३५० ।। जागणें जरी जाहलें । तरी होआवें तें मितलें । येतुलेनि धातुसाम्य संचलें । असेल सहजें ।। ५१ ।। ऐसें युक्तीचेनि हातें । जें इंद्रियां वोपिजे भातें । तें संतोषासी वाढतें । मनचि करी ।। ५२ ।।

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ।
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ।। १८ ।।

बाहेर युक्तीची मुद्रा पडे । तव आंत आंत सुख वाढे । तेथें सहजेंचि योगु घडे । नाभ्यासितां ।। ५३ ।। जैसें भाग्याचिया भडसें । उद्यमाचेनि मिसें ।

मग समृद्धिजात आपैसें । घर रिघे ॥ ५४ ॥ तैसा युक्तिमंतु कौतुकें । अभ्यासाचिया मोहरा ठाके । आणि आत्मसिद्धीचि पिके । अनुभवु तयाचा ॥ ५५ ॥ म्हणोनि युक्ति हे पांडवा । घडे जया सदैवा । तो अपवर्गीचिये राणिवा । अळंकारिजे ॥ ५६ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

युक्ति योगाचें आंग पावे । ऐसें प्रयाग जेथ होय बरवें । तेथ क्षेत्रसंन्यासें स्थिरावें । मानस जयाचें ॥ ५७ ॥ तयातें योगयुक्त तूं म्हण । हेंही प्रसंगें जाण । तें दीपाचें उपलक्षण । निर्वातींचिया ॥ ५८ ॥ आतां तुझें मनोगत जाणोनी । कांहीं एक आम्ही म्हणौनि । तें निकें चित्त देऊनी । परिसावें गा ॥ ५९ ॥ तूं प्राप्तीचो चाड वाहसी । परी अभ्यासीं दक्षु नव्हसी । तें सांग पां काय बिहसी । दुवाडपणा ॥ ३६० ॥ तरी पार्था हें झणें । सायास घेशीं हो मनें । वायां बागूल इये दुर्जनें । इंद्रियें करिती ॥ ६१ ॥ पाहे पां आयुष्यातें अढळ करी । जें सरतें जीवित वारी । तया औषधातें वैरी । काय जिव्हा न म्हणे ॥ ६२ ॥ ऐसें हितासि जें जें निकें । तें सदाचि या इंद्रियां दुःखें । एऱ्हवीं सोपें योगासारिखें । कांहीं आहे ॥ ६३ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥
सुखमात्यन्तिकं यत्तद् बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥

म्हणौनि आसनाचिया गाढिका । जो आम्हीं अभ्यासु सांगितला निका । तेणें होईल तरी हो कां । निरोधु यया ॥ ६४ ॥ एऱ्हवीं तरी येणें योगें । जें इंद्रियां विदाण लागे । तैं चित्त भेटों रिगे । आपणपेयां ॥ ६५ ॥ परतोनि पाठिमोरें ठाके । आणि आपणियांतें आपण देखे । देखतखेंवो वोळखे । म्हणे तत्त्व हें मी ॥ ६६ ॥ तिये ओळखीचिसरिसें । सुखाचिया साम्राज्यीं बैसे । मग आपणपां समरसें । विरोनि जाय ॥ ६७ ॥ जयापरतें आणिक नाहीं । जयातें इंद्रियें नेणती कहीं । तें आपणचि आपुलिया ठायीं । होऊनि ठाके ॥ ६८ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिक ततः ।
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणाऽपि विचाल्यते ।। २२ ।।

मग मेरूपासूनि थोरें । देह दुःखाचेनि डोंगरें । दाटिजो पां पडिभरें । चित्त न दटे ।। ६९ ।। कां शस्त्रें वरी तोडिलिया । देह अग्निमाजीं पडलिया । चित्त महासुखीं पहुडलिया । चेवोचि नये ।। ३७० ।। ऐसें आपणपां रिगोनि ठाये । मग देहाची वासु न पाहे । आणिकचि सुख होऊनि जाये । म्हणूनि विसरे ।। ७१ ।।

तं विद्याद् दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ।। २३ ।।

जया सुखाचिया गोडी । मन आर्तीची सेचि सोडी । संसाराचिया तोंडीं । गुंतलें जें ।। ७२ ।। जें योगाची बरव । संतोषाची राणिव । ज्ञानाची जाणीव । जयालागीं ।। ७३ ।। तें अभ्यासिलेनि योगें । सावयव देखावें लागे । देखिलें तरी आंगें । होईजेल गा ।। ७४ ।।

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ।। २४ ।।

तरि तोचि योगु बापा । एके परी आहे सोपा । जरी पुत्रशोकु संकल्पा । दाखविजे ।। ७५ ।। हां विषयातें निमालिया आइके । इंद्रियें नेमाचिया धारणीं देखे । तरी हियें घालूनि मुके । जीवित्वासी ।। ७६ ।। ऐसें वैराग्य हें करी । तरी संकल्पाची सरे वारी । सुखें धृतीचिया धवळारीं । बुद्धि नांदे ।। ७७ ।।

शनैःशनैरुपरमेद् बुद्धया धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ।। २५ ।।
यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ।
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ।। २६ ।।

बुद्धी धैर्या होय वसौटा । मनातें अनुभवाचिया वाटा । हळु हळु करी प्रतिष्ठा । आत्मभुवनीं ।। ७८ ।। याही एके परी । प्राप्ति आहे विचारीं । हें न ठके तरी सोपारी । आणिक ऐकें ।। ७९ ।। आतां नियमुचि हा एकला । जीवें करावा आपुला । जैसा कृतनिश्चयाचिया बोला- । बाहेरा नोहे ।। ३८० ।।

जरी येतुलेनि चित्त स्थिरावें । तरी काजा आलें स्वभावें । नाहीं तरी घालावें । मोकलुनी ।। ८१ ।। मग मोकलिलें जेथ जाईल । तेथूनि नियमूचि घेउनि येईल । ऐसेनि स्थैर्यचि होईल । सावियाचि कीं ।। ८२ ।।

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ।। २७ ।।

पाठीं केतुलेनि एके वेळे । तया स्थैर्याचेनि मेळें । आत्मस्वरूपाजवळें । येईल सहजें ।। ८३ ।। तयातें देखोनि आंगा घडेल । तेथ अद्वैतीं द्वैत बुडेल । आणि ऐक्यतेजें उघडेल । त्रैलोक्य हें ।। ८४ ।। आकाशीं दिसे दुसरें । तें अभ्र जें विरे । तैं गगनचि कां भरे । विश्व जैसें ।। ८५ ।। तैसें चित्त लया जाये । आणि चैतन्यचि आघवें होये । ऐसी प्राप्ति सुखोपायें । आहे येणें ।। ८६ ।।

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ।। २८ ।।

या सोपिया योगिस्थिती । उकलु देखिला गा बहुतीं । संकल्पाचिया संपत्ती । रुसोनियां ।। ८७ ।। तें सुखाचेनि सांगातें । आले परब्रह्मा आंतौतें । तेथ लवण जैसें जळातें । सांडूं नेणें ।। ८८ ।। तैसें होय तिये मेळीं । मग सामरस्याचिया राउळीं । महासुखाची दिवाळी । जगेंसि दिसे ।। ८९ ।। ऐसें आपुले पायवरी । चालिजे आपुले पाठीवरी । हें पार्था नागवे तरी । आन ऐकें ।। ३९० ।।

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ।। २९ ।।
यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।। ३० ।।

तरी मी तंव सकळ देहीं । असे एथ विचारु नाहीं । आणि तैसेंचि माझ्या ठायीं । सकळ असे ।। ९१ ।। हें ऐसेंचि संचलें । परस्परें मिसळलें । बुद्धी घेपे एतुलें । होआवें गा ।। ९२ ।। एऱ्हवीं तरी अर्जुना । जो एकवटलिया भावना । सर्वभूतीं अभिन्ना । मातें भजे ।। ९३ ।। भूतांचेनि अनेकपणें । अनेक नोहे अंतःकरणें । केवळ एकत्वचि माझें जाणें । सर्वत्र जो ।। ९४ ।। मग तो एक हा

मियां । बोलतां दिसतसे वायां । एऱ्हवीं न बोलिजे तरी धनंजया । तो मीचि आहें ।। ९५ ।। दीपा आणि प्रकाशा । एकवंकीचा पाडु जैसा । तो माझ्या ठायीं तैसा । मी तयामाजीं ।। ९६ ।। जैसा उदकाचेनि आयुष्यें रसु । कां गगनाचेनि मानें अवकाशु । तैसा माझेनि रूपें रूपसु । पुरुषु तो गा ।। ९७ ।।

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ।। ३१ ।।

जेणें ऐक्याचिये दिठी । सर्वत्र मातेंचि किरीटी । देखिला जैसा पटीं । तंतु एकु ।। ९८ ।। कां स्वरूपें तरी बहुतें आहाती । परी तैसीं सोनीं बहुवें न होती । ऐसी ऐक्याचळाची स्थिती । केली जेणें ।। ९९ ।। नातरी वृक्षांचीं पानें जेतुलीं । तेतुलीं रोपें नाहीं लाविलीं । ऐसी अद्वैतदिवसें पाहली । रात्री जया ।। ४०० ।। तो पंचात्मकीं सांपडे । तरी मग सांग पां कैसेनि अडे । जो प्रतीतीचेनि पाडें । मजसीं तुके ।। १ ।। माझें व्यापकपण आघवें । गवसलें तयाचेनि अनुभवें । तरी न म्हणतां स्वभावें । व्यापकु जाहला ।। २ ।। आतां शरीरीं तरी आहे । परी शरीराचा तो नोहे । ऐसें बोलवरी होये । तें करूं काई ।। ३ ।।

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ।। ३२ ।।

म्हणौनि असो तें विशेषें । आपणपेंयासारिखें । जो चराचर देखे । अखंडित ।। ४ ।। सुखदुःखादि वर्मे । कां शुभाशुभें कर्में । दोन्ही ऐसीं मनोधर्में । नेणेंचि जो ।। ५ ।। हें सम विषम भाव । आणिकही विचित्र जें सर्व । तें मानी जैसे अवयव । आपुले होती ।। ६ ।। हें एकैक काय सांगावें । जया त्रैलोक्यचि आघवें । मी ऐसें स्वभावें । बोधा आलें ।। ७ ।। तयाही देह एकु कीर आथी । लौकिकीं सुखदुःखी तयातें म्हणती । परी आम्हांतें ऐसी प्रतीती । परब्रह्मचि हा ।। ८ ।। म्हणौनि आपणपां विश्व देखिजे । आणि आपण विश्व होईजे । ऐसें साम्यचि एक उपासिजे । पांडवा गा ।। ९ ।। हें तूतें बहुतीं प्रसंगीं । आम्ही म्हणों याचिलागीं । जे साम्यापरौती जगीं । प्राप्ति नाहीं ।। ४१० ।।

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ।। ३३ ।।
चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि वलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ।। ३४ ।।

तंव अर्जुन म्हणे देवा । तुम्ही सांगा कीर आमुचिया कणवा । परी न पुरों जी स्वभावा । मनाचिया ।। ११ ।। हें मन कैसें कैवढें । ऐसें पाहों म्हणों तरी न सांपडे । एऱ्हवीं राहाटावया थोडें । त्रैलोक्य यया ।। १२ ।। म्हणौनि ऐसें कैसें घडेल । जे मर्कट समाधी येईल । कां राहा म्हणितलिया राहेल । महावातु ।। १३ ।। जें बुद्धीतें सळी । निश्चयातें टाळी । धैर्येसीं हातफळी । मिळऊनि जाय ।। १४ ।। जें विवेकातें भुलवी । संतोषासी चाड लावी । बैसिजे तरी हिंडवी । दाही दिशा ।। १५ ।। जें निरोधलें घे उवावो । जया संयमुचि होय सावावो । तें मन आपुला स्वभावो । सांडील काई ।। १६ ।। म्हणौनि मन एक निश्चळ राहेल । मग आम्हांसि साम्य होईल । हें विशेषेंही न घडेल । याचिलागीं ।। १७ ।।

श्रीभगवानुवाच

असंशयं महावाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ।। ३५ ।।

तंव कृष्ण म्हणती साचचि । बोलत आहासि तें तैसेंचि । यया मनाचा कीर चपळचि । स्वभावो गा ।। १८ ।। परि वैराग्याचेनि आधारें जरी लाविलें अभ्यासाचिये मोहरें । तरी केतुलेनि एके अवसरें । स्थिरावेल ।। १९ ।। कां जें यया मनाचें एक निकें । जें देखिलें गोडीचिया ठाया सोके । म्हणौनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ।। ४२० ।।

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ।। ३६ ।।

एऱ्हवीं विरक्ति जयांसि नाहीं । जे अभ्यासीं न रिघती कहीं । तयां नाकळे हें आम्हीही । न मनूं कायी ।। २१ ।। परि यमनियमांचिया वाटा न वचिजे । कहीं वैराग्याचि से न करिजे । केवळ विषयजळीं ठाकिजे । बुडी देउनी ।। २२ ।। यया जालिया मानसा कहीं । युक्तीची कांवी लागली नाहीं ।

तरी निश्चळ होईल काई । कैसेनि सांगें ।। २३ ।। म्हणौनि मनाचा निग्रहो होये । ऐसा उपाय जो आहे । तो आरंभीं मग नोहे । कैसा पाहों ।। २४ ।। तरी योगसाधन जितुकें । तें अवघेंचि काय लटिकें । परि आपणयां अभ्यासूं न ठाके । हेंचि म्हण ।। २५ ।। आंगीं योगाचें होय बळ । तरी मन केतुलें चपळ । काय महदादि हें सकळ । आपु नोहे ।। २६ ।। तेथ अर्जुन म्हणे निकें । देवो बोलती तें न चुके । साचचि योगबळेंसीं न तुके । मनोबळ ।। २७ ।। तरी तोचि योगु कैसा केवीं जाणों । आम्ही येतुले दिवस याची मातुही नेणों । म्हणौनि मनातें जी म्हणों । अनावर ।। २८ ।। हा आतां अघवेया जन्मा । तुझेनि प्रसादें पुरुषोत्तमा । योगपरिचयो आम्हां । जाहला आजी ।। २९ ।।

अर्जुन उवाच

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ।। ३७ ।।
कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ।। ३८ ।।
एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ।। ३९ ।।

परि आणिक एक गोसांविया । मज संशयो असे साविया । तो तूं वांचूनि फेडावया । समर्थु नाहीं ।। ४३० ।। म्हणौनि सांगें गोविंदा । कवण एकु मोक्षपदा । झोंबत होता श्रद्धा । उपायेंविण ।। ३१ ।। इंद्रियग्रामोनि निघाला । आस्थेचिया वाटे लागला । आत्मसिद्धीचिया पुढिला । नगरा यावया ।। ३२ ।। तंव आत्मसिद्धि न ठकेचि । आणि मागुतें न येववेचि । ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु ।। ३३ ।। जैसें अकाळीं आभाळ । अळुमाळु सपातळ । विपायें आलें केवळ । वसे ना वर्षे ।। ३४ ।। तैसीं दोन्ही दुरावलीं । जे प्राप्ती तंव अलग ठेली । आणि अप्राप्तीही सांडवली । श्रद्धा तया ।। ३५ ।। ऐसा दोंला अंतरला कां जी । जो श्रद्धेच्या समाजीं । बुडाला तया हो जी । कवण गति ।। ३६ ।।

श्रीभगवानुवाच

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ।। ४० ।।

तंव कृष्ण म्हणती पार्था । जया मोक्षसुखीं आस्था । तया मोक्षावांचूनि अन्यथा । गती आहे गा ।। ३७ ।। परि ऐतुलें हेंचि एक घडे । जें माझारीं विसवावें पडे । तेंहि परी ऐसेनि सुरवाडें । जो देवां नाहीं ।। ३८ ।। एऱ्हवीं अभ्यासाचा उच्चलता । पाउलीं जरीं चालता । तरी दिवसाआधीं ठाकिता । सोऽहंसिद्धीतें ।। ३९ ।। परि तेतुला वेगु नव्हेचि । म्हणौनि विसांवा तरी निकाचि । पाठीं मोक्षु तंव तैसाचि । ठेविला असे ।। ४४० ।।

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ।। ४१ ।।

ऐकें कवतिक हें कैसें । जें शतमखा लोक सायासें । तें तो पावे आनायासें । कैवल्यकामु ।। ४१ ।। मग तेथिंचे जे अमोघ । अलौकिक भोग । भोगितांही सांग । कांटाळे मन ।। ४२ ।। हा अंतरायो अवचितां । कां वोढवला भगवंता । ऐसा दिविभोग भोगितां । अनुतापी नित्य ।। ४३ ।। पाठीं जन्मे संसारीं । परि सकळ धर्माचिया माहेरीं । लांबा उगवे आगरीं । विभवश्रियेचा ।। ४४ ।। जयातें नीतिपंथें चालिजे । सत्यधूत बोलिजे । देखावें तें देखिजे । शास्त्रदृष्टीं ।। ४५ ।। वेद तो जागेश्वरू । जया व्यवसाय निजाचारु । सारासार विचारु । मंत्री जया ।। ४६ ।। जयाच्या कुळीं चिंता । जाली ईश्वराची पतिव्रता । जयातें गृहदेवता । आदि ऋद्धि ।। ४७ ।। ऐसी निजपुण्याची जोडी । वाढिन्नली सर्वसुखाची कुळवाडी । तिये जन्मे तो सुरवाडी । योगच्युतु ।। ४८ ।।

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ।। ४२ ।।
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ।। ४३ ।।

अथवा ज्ञानाग्निहोत्री । जे परब्रह्मण्यश्रोत्री । महासुखक्षेत्रीं । आदिवंत ।। ४९ ।। जे सिद्धांताचिया सिंहासनीं । राज्य करिती त्रिभुवनीं । जे कूजती कोकिल वनीं । संतोषाच्या ।। ४५० ।। जे विवेकद्रुमाचे मुळीं । बैसले आहाति नित्य फळीं । तया योगियांचिया कुळीं । जन्म पावे ।। ५१ ।। मोटकी देहाकृति उमटे । आणि निजज्ञानाची पाहांट फुटे । सूर्यापुढें प्रगटे ।

प्रकाशु जैसा ।। ५२ ।। तैसी दशेची वाट न पाहतां । वयसेचिया गांवा न येतां । बाळपणींच सर्वज्ञता । वरी तयातें ।। ५३ ।। तिये सिद्धप्रज्ञेचेनि लाभें । मनचि सारस्वतें दुभे । मग सकळ शास्त्रें स्वयंभें । निघती मुखें ।। ५४ ।। ऐसें जे जन्म । जयालागीं देव सकाम । स्वर्गीं ठेलें जप होम । करिती सदा ।। ५५ ।। अमरीं भाट होईजे । मग मृत्युलोकातें वानिजे । ऐसें जन्म पार्था गा जे । तें तो पावे ।। ५६ ।।

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ।। ४४ ।।

आणि मागील जे सद्बुद्धि । जेथ जीवित्वा जाहाली होती अवधि । मग तेचि पुढती निरवधि । नवी लाहे ।। ५७ ।। तेथ सदैवा आणि पायाळा । वरि दिव्यांजन होय डोळां । मग देखे जैसी अवलीळा । पाताळधनें ।। ५८ ।। तैसें दुर्भेद जे अभिप्राय । कां गुरुगम्य हन ठाय । तेथ सौरसेंवीण जाय । बुद्धि तयाची ।। ५९ ।। बळियें इंद्रियें येती मना । मन एकवटे पवना । पवन सहजें गगना । मिळोंचि लागे ।। ४६० ।। ऐसें नेणों काय अपैसें । तयातेंचि कीजे अभ्यासें । समाधि घर पुसे । मानसाचें ।। ६१ ।। जाणिजे योगपीठीचा भैरवु । काय हा आरंभरंभेचा गौरवु । कीं वैराग्यसिद्धीचा अनुभवु । रूपा आला ।। ६२ ।। हा संसारु उमाणितें माप । कां अष्टांगसामग्रीचें द्वीप । जैसें परिमळेंचि धरिजे रूप । चंदनाचें ।। ६३ ।। तैसा संतोषाचा काय घडिला । कीं सिद्धिभांडारींहूनि काढिला । दिसे तेणें मानें रूढला । साधकदशे ।। ६४ ।।

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ।। ४५ ।।

जे वर्षशतांचिया कोडी । जन्मसहस्रांचिया आडी । लंघितां पातला थडी । आत्मसिद्धीची ।। ६५ ।। म्हणौनि साधनजात आघवें । अनुसरे तया स्वभावें । मग आयतिये बैसे राणिवे । विवेकाचिये ।। ६६ ।। पाठीं विचारितया वेगां । तो विवेकुही ठाके मागां । मग अविचारणीय तें आंगा । घडोनि जाय ।। ६७ ।। तेथ मनाचें मेहुडें विरे । पवनाचें पवनपण सरे । आपणपां आपण मुरे । आकाशही ।। ६८ ।। प्रणवाचा माथा बुडे । येतुलेनि अनिर्वाच्य सुख जोडे ।

म्हणौनि आधींचि बोलू बहुडे । तयालागीं ।। ६९ ।। ऐसी ब्रह्मींची स्थिती । जे सकळां गतींसी गती । तया अमूर्ताची मूर्ति । होऊनि ठाके ।। ४७० ।। तेणें बहुतीं जन्मीं मागिलीं । विक्षेपांचीं पाणिवळें झाडिलीं । म्हणौनि उपजतखेंवो बुडाली । लग्नघटिका ।। ७१ ।। आणि तद्रूपतेसीं लग्न । लागोनि ठेलें अभिन्न । जैसें लोपलें अभ्र गगन । होऊनि ठाके ।। ७२ ।। तैसें विश्व जेथ होये । मागौतें जेथ लया जाये । तें विद्यमानेंचि देहें । जाहला तो गा ।। ७३ ।।

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ।। ४६ ।।

जया लाभाचिया आशा । करूनि धैर्यबाहूंचा भरंवसा । घालीत षट्कर्मांचा धारसां । कर्मनिष्ठ ।। ७४ ।। कां जिये एक वस्तूलागीं । बाणोनि ज्ञानाची वज्रांगी । झुंजत प्रपंचेंशीं समरंगीं । ज्ञानिये गा ।। ७५ ।। अथवा निलागें निसरडा । तपोदुर्गाचा आडकडा । झोंबती तपिये चाडा । जयाचिया ।। ७६ ।। जें भजतियां भज्य । याज्ञिकांचें याज्य । एवं जें पूज्य । सकळां सदा ।। ७७ ।। तेंचि तो आपण । स्वयें जाहला निर्वाण । जें साधकांचें कारण । सिद्ध तत्त्व ।। ७८ ।। म्हणौनि कर्मनिष्ठां वंद्यु । तो ज्ञानियांसि वेद्यु । तापसांचा आद्यु । तपोनाथु ।। ७९ ।। पैं जीवपरमात्मसंगमा । जयाचें येणें जाहलें मनोधर्मा । तो शरीरीचि परी महिमा । ऐशी पावे ।। ४८० ।। म्हणौनि याकारणें । तूंतें मी सदा म्हणें । योगी होईं अंतःकरणें । पंडुकुमरा ।। ८१ ।।

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ।। ४७ ।।

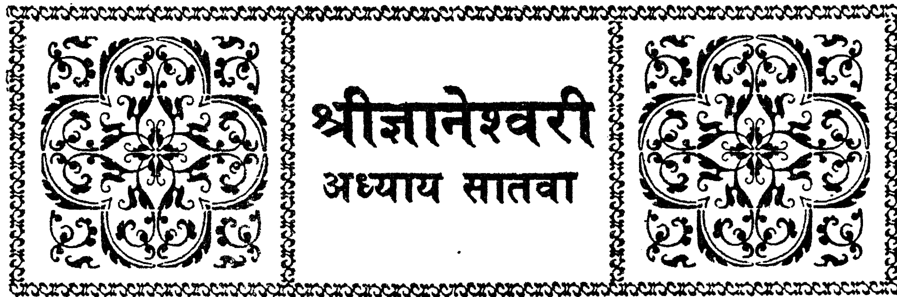
इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ध्यानयोगो [अभ्यासयोगो] नाम षष्ठोऽध्यायः ।। ६ ।।

अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देवो जाणिजे । आणि सुख सर्वस्व माझें । चैतन्य तो ।। ८२ ।। तेथ भजता भजन भजावें । हें भक्तिसाधन जें आघवें । ते मीचि जाहलों अनुभवें । अखंडित ।। ८३ ।। मग तया आम्हां प्रीतीचें । स्वरूप बोलीं निर्वचे । ऐसें नव्हे गा तो साचें । सुभद्रापती ।। ८४ ।। तया एकवटलिया प्रेमा । जरी पाडें पाहिजे उपमा । तरी मी देह तो आत्मा । हेंचि होय ।। ८५ ।। ऐसें भक्तचकोरचंद्रें । त्रिभुवनैकनरेंद्रें । बोलिलें

गुणसमुद्रें । संजयो म्हणे ।। ८६ ।। तेथ आदिलापासूनि पार्था । ऐकिजे ऐसीची आस्था । दुणावली हें यदुनाथा । भावों सरलें ।। ८७ ।। कीं सावियाचि मनीं संतोषला । जे बोला आरिसा जोडला । तेणें हरिखें आतां उपलवला । निरूपील ।। ८८ ।। तो प्रसंगु आहे पुढां । जेथ शांतु दिसेल उघडा । तो पालविजेल मुडा । प्रमेयबीजाचा ।। ८९ ।। जें सात्त्विकाचेनि वडपें । गेलें आध्यात्मिक खरपें । सहजें निडारले वाफे । चतुरचित्ताचे ।। ४९० ।। वरी अवधानाचा वाफसा । लाधला सोनयाऐसा । म्हणौनि पेरावया धिंवसा । श्रीनिवृत्तीसी ।। ९१ ।। ज्ञानदेव म्हणे मी चाडें । सद्गुरूंनीं केलें कोडें । माथां हातें ठेविला तें फुडें । बीजचि वाइलें ।। ९२ ।। म्हणौनि येणें मुखें जें जें निगे । तें संतांच्या हृदयीं साचचि लागे । हें असो सांगों श्रीरंगें । बोलिलें जें ।। ९३ ।। परी तें मनाच्या कानीं ऐकावें । बोल बुद्धीच्या डोळां देखावें । हे सांटोवाटीं घ्यावें । चित्ताचिया ।। ९४ ।। अवधानाचेनि हातें । नेयावें हृदयाआंतौतें । हे रिझवितील आयणीतें । सज्जनांचिये ।। ९५ ।। हे स्वहितातें निववितीं । परिणामातें जीववितीं । सुखाची वाहविती । लाखोली जीवां ।। ९६ ।। आतां अर्जुनेंसीं श्रीमुकुंदें । नागर बोलिजेल विनोदें । तें वोंवियेचेनि प्रबंधें[1] । सांगेन मी ।। ४९७ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां षष्ठोऽध्यायः ।। ६ ।। श्लोक ४७, ओव्या ४९७

१ बंधे (रा).

श्रीभगवानुवाच

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युञ्जन्मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ।। १ ।।
ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ।
यज्ज्ञात्वा नेह भुयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ।। २ ।।

आइका मग तो श्रीअनंतु । पार्थातें असे म्हणतु । पैं गा तूं योगयुक्तु । जालासि आतां ।। १ ।। मज समग्रातें जाणसी ऐसें । आपुलिया तळहातींचें रत्न जैसें । तुज ज्ञान सांगेन तैसें । विज्ञानेंसी ।। २ ।। एथ विज्ञानें काय करावें । ऐसें घेसी जरी मनोभावें । तरी पैं आधीं जाणावें । तेंचि लागे ।। ३ ।। मग ज्ञानाचिये वेळे । झांकती जाणिवेचे डोळे । जैसी तीरीं नाव न ढळे । टेकलीसांती ।। ४ ।। तैसी जाणीव जेथ न रिघे । विचार मागुता पाउलीं निघे । तर्कु आयणी नेघे । आंगीं जयांच्या ।। ५ ।। अर्जुना तया नांव ज्ञान । येर प्रपंचु हें विज्ञान । तेथ सत्यबुद्धि तें अज्ञान । हेंही जाण ।। ६ ।। आतां अज्ञान अवघें हरपे । विज्ञान निःशेष करपे । आणि ज्ञान तें स्वरूपें । होऊनि जाइजे ।। ७ ।। जेणें सांगतयाचें बोलणें खुंटे । ऐकतयाचें व्यसन तुटे । हें जाणणें सानें मोठें । उरों नेदी ।। ८ ।। ऐसें वर्म जें गूढ । तें किजेल वाक्यारूढ । जेणें थोडेन पुरे कोड । बहुत मनींचें ।। ९ ।।

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ।
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ।। ३ ।।

पैं गा मनुष्यांचिया सहस्रशां- । माजीं विपाइले याचि धिंवसा । तैसें या धिंवसेकरां बहुवसां । माजीं विरळा जाणे ।। १० ।। जैसा भरलेया त्रिभुवना- । आंतु एकएकु चांगु अर्जुना । निवडूनि कीजे सेना । लक्षवरी ।। ११ ।। कीं तयाही पाठीं । जे वेळीं लोह मांसातें घांटी । ते वेळी विजयश्रियेच्या पाटीं । एकुचि बैसे ।। १२ ।। तैसें आस्थेच्या महापुरीं । रिघताती कोटिवरी । परी प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निगे ।। १३ ।। म्हणौनि सामान्य गा नोहे । हें सांगतां वडिल गोठी आहे । परी ते बोलों येईल पाहें । आतां प्रस्तुत ऐकें ।। १४ ।।

भूमिरापोऽनलो वायु: खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ।। ४ ।।

तरी अवधारीं गा धनंजया । हे महदादिक माझी माया । जैसी प्रतिबिंबे छाया । निजांगाची ।। १५ ।। आणि इयेतें प्रकृति म्हणिजे । जे अष्टधा भिन्न जाणिजे । लोकत्रय निपजे । इयेस्तव ।। १६ ।। हे अष्टधा भिन्न कैसी । ऐसा ध्वनि धरिसी जरी मानसीं । तरी तेचि गा आतां परियेसीं । विवंचना ।। १७ ।। आप तेज गगन । मही मारुत मन । बुद्धि अहंकारु हे भिन्न । आठै भाग ।। १८ ।।

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ।। ५ ।।

या आठांची जे साम्यावस्था । ते माझी परम प्रकृति पार्था । तिये नाम व्यवस्था । जीवु ऐसी ।। १९ ।। जे जडातें जीववी । चेतनेतें चेतवी । मना करवीं मानवी । शोक मोहो ।। २० ।। पैं बुद्धीच्या अंगीं जाणणें । तें जिये जवळिकेचें करणें । जिया अहंकाराचेनि विंदाणें । जगचि धरिजे ।। २१ ।।

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगत: प्रभव: प्रलयस्तथा ।। ६ ।।

ते सूक्ष्म प्रकृति कोडें । जैं स्थूळाचिया आंगा घडे । तैं भूतसृष्टीची पडे । टांकसाळ ।। २२ ।। चतुर्विध ठसा । उमटों लागे आपैसा । मोला तरी सरसा । परी थरचि आनान ।। २३ ।। होती चौऱ्यांशीं लक्ष थरा । येरा मिती नेणिजे भांडारा । भरे आदिशून्याचा गाभारा । नाणेयांसी ।। २४ ।। ऐसें एकतुके

पांचभौतिक । पडती बहुवस टांक । मग तिये समृद्धीचे लेख । प्रकृतीचि धरी ।। २५ ।। जे आखूनि नाणें विस्तारी । पाठी तयाची आटणी करी । माजीं कर्माकर्माचिया व्यवहारीं । प्रवर्तु दावी ।। २६ ।। हें रूपक परी असो । सांगों उघड जैसें परियेसों । तरी नामरूपाचा अतिसो । प्रकृतीच कीजे ।। २७ ।। आणि प्रकृति तंव माझ्या ठायीं । बिंबे येथें आन नाहीं । म्हणौनि आदि मध्य अवसान पाहीं । जगासि मी ।। २८ ।।

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ।। ७ ।।

हें रोहिणीचें जळ । तयाचें पाहतां येइजे मूळ । तें रश्मि नव्हती केवळ । होय तें भानु ।। २९ ।। तयाचिपरी किरीटी । इया प्रकृति जालिये सृष्टी । जें उपसंहरूनि कीजेल ठी । तें मीचि आहें ।। ३० ।। ऐसें होय दिसे न दिसे । हें मजचि माजीं असे । मियां विश्व धरिजे जैसें । सूत्रें मणि ।। ३१ ।। सुवर्णाचे मणी केले । ते सोनियाचे सुतीं वोविले । तैसें म्यां जग धरिलें । सबाह्याभ्यंतरीं ।। ३२ ।।

रसोऽहमप्सु कौन्तेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ।। ८ ।।
पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ।। ९ ।।

म्हणौनि उदकीं रसु । कां पवनीं जो स्पर्शु । शशिसूर्यीं जो प्रकाशु । तो मीचि जाण ।। ३३ ।। तैसाचि नैसर्गिकु शुद्धु । मी पृथ्वीच्या ठायीं गंधु । गगनीं मी शब्दु । वेदीं प्रणवु ।। ३४ ।। नराच्या ठायीं नरत्व । जें अहंभाविये सत्त्व । तें पौरुष मी हें तत्त्व । बोलिजत असे ।। ३५ ।। अग्नि ऐसें आहाच । तेज नामाचें आहे कवच । तें परतें केलिया साच । निजतेज तें मी ।। ३६ ।। आणि नानाविध योनी । जन्मोनि भूतें त्रिभुवनीं । वर्तत आहाति जीवनीं । आपुलाल्या ।। ३७ ।। एकें पवनेंचि पिती । एकें तृणास्तव जिती । एकें अन्नाधारें राहती । जळें एकें ।। ३८ ।। ऐसें भूतांप्रति आनान । जें प्रकृतिवशें दिसे जीवन । तें आघवाठायीं अभिन्न । मीचि एक ।। ३९ ।।

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।। १० ।।
बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ।। ११ ।।

पैं आदिचेनि अवसरें । विरूढे गगनाचेनि अंकुरें । जे अंतीं गिळी अक्षरें । प्रणवपीठींचीं ।। ४० ।। जंव हा विश्वाकारु असे । तंव जें विश्वाचिसारिखें दिसे । मग महाप्रळयदशे । कैसेंही नव्हे ।। ४१ ।। ऐसें अनादि जें सहज । तें मी गा विश्वबीज । हें हातातळीं तुज । देइजत असे ।। ४२ ।। मग उघड करूनि पांडवा । जैं हे आणिसील सांख्याचिया गांवा । तैं ययाचा उपेगु बरवा । देखशील ।। ४३ ।। परी हे अप्रासंगिक आलाप । आतां असतु न बोलों संक्षेप । जाण तपियांच्या ठायीं तप । तें रूप माझें ।। ४४ ।। बळियांमाजीं बळ । तें मी जाणें अढळ । बुद्धिमंतीं केवळ । बुद्धि तें मी ।। ४५ ।। भूतांच्या ठायीं कामु । तो मी म्हणे आत्मारामु । जेणें अर्थास्तव धर्मु । थोरु होय ।। ४६ ।। एऱ्हवीं विकाराचेनि पैसे । करी कीर इंद्रियांचि ऐसें । परी धर्मासि वेखासें । जावों नेदी ।। ४७ ।। जे अप्रवृत्तीचा अव्हांटा । सांडूनि विधीचिया निघे वाटा । तेवींचि नियमाचा दिवटा । सवें चाले ।। ४८ ।। कामु ऐसिया वोजा प्रवर्ते । म्हणौनि धर्मासि होय पुरतें । मोक्षतीर्थींचें मुक्तें । संसार भोगी ।। ४९ ।। जो श्रुतिगौरवाच्या मांडवीं । काम सृष्टीचा वेलु वाढवी । जंव कर्मफळेंसि पालवी । अपवर्गीं टेंके ।। ५० ।। ऐसा नियुत कां कंदर्पु । जो भूतां या बीजरूपु । तो मी म्हणे बापु । योगियांचा ।। ५१ ।। हें एकेक किती सांगावें । आतां वस्तुजातचि आघवें । मजपासूनि जाणावें । विकारलें असे ।। ५२ ।।

ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ।
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ।। १२ ।।

जे सात्त्विक हन भाव । कां रजतमादि सर्व । तें ममरूपसंभव । वोळखें तूं ।। ५३ ।। हे जाले तरी माझ्या ठायीं । परी तयामाजीं मी नाहीं । जैसी स्वप्नींच्या डोहीं । जागृती न बुडे ।। ५४ ।। जैसी रसाचीच सुघट । बीजकणिका घनवट । परी तियेस्तव होय काष्ठ । अंकुरद्वारें ।। ५५ ।।

मग तया काष्ठाच्या ठायीं । सांग पां बीजपण असे काई । तैसा मी विकारीं नाहीं । जरी विकारला दिसे ।। ५६ ।। पैं गगनीं उपजे आभाळ । परी तेथ गगन नाहीं केवळ । अथवा आभाळीं होय सलिल । तेथ अभ्र नाहीं ।। ५७ ।। मग तया उदकाचेनि आवेशें । प्रगटलें तेज जें लखलखीत दिसे । तिये विजूमाजीं असे । सलिल कायी ।। ५८ ।। सांगें अग्नीस्तव धूम होये । तिये धूमीं काय अग्नि आहे । तैसा विकारु हा मी नोहें । जरी विकारला असे ।। ५९ ।।

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ।। १३ ।।

परी उदकीं जाली बाबुळी । ते उदकातें जैसी झांकोळी । कां वायांचि आभाळीं । आकाश लोपे ।। ६० ।। हां गा स्वप्न लटिकें म्हणों ये । परि निद्रावशें बाणलें होये । तंव आठवु काय देत आहे । आपणपेयां ।। ६१ ।। हें असो डोळयांचें । डोळांचि पडळ रचे । तेणें देखणेंपण डोळयांचें । न गिळिजे कायी ।। ६२ ।। तैसी हे माझीच विबली । त्रिगुणात्मक साउली । कीं मजचि आड वोडवली । जवनिका जैसी ।। ६३ ।। म्हणौनि भूतें मातें नेणती । माझींच परी मी नव्हती । जैसी जळींची जळीं न विरती । मुक्ताफळें ।। ६४ ।। पैं पृथ्वीयेचा घटु कीजे । सवेंचि पृथ्वीसि मिळे तरी मेळविजे । एऱ्हवीं तोचि अग्निसंगें सिजे । तरी वेगळा होय ।। ६५ ।। तैसें भूतजात सर्व । हे माझेचि कीर अवयव । परि मायायोगें जीव- । दशे आले ।। ६६ ।। म्हणौनि माझेचि मी नव्हती । माझेचि मज नोळखती । अहंममताभ्रांती । विषयांध जाले ।। ६७ ।।

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ।। १४ ।।

आतां महदादि हे माझी माया । उतरोनियां धनंजया । मी होइजे हें आया । कैसेनि ये ।। ६८ ।। जिये ब्रह्माचळाचा आधाडा । पहिलिया संकल्पजळाचा उभडा । सवेंचि महाभूतांचा बुडबुडा । साना आला ।। ६९ ।। जे सृष्टिविस्ताराचेनि वोघें । चढत काळकळनेचेनि[1] वेगें । प्रवृत्तिनिवृत्तीचीं

१ काळकलांचेनि (रा).

तुंगें । तटें सांडी ।। ७० ।। जे गुणघनाचेनि वृष्टिभरें । भरली मोहाचेनि महापुरें । घेऊनि जात नगरें । यमनियमांचीं ।। ७१ ।। जे द्वेषाच्या आवर्ती दाटत । मत्सराचे वळसे पडत । माजीं प्रमादादि तळपत । महामीन ।। ७२ ।। जेथ प्रपंचाचीं वळणें । कर्माकर्मांची वोभाणें । वरी तरताती वोसाणें । सुखदुःखांचीं ।। ७३ ।। रतीचिया बेटा । आदळती कामाचिया लाटा । जेथ जीवफेन संघटा । सैंघ दिसे ।। ७४ ।। अहंकाराचिया चळिया । वरि मदत्रयाचिया उकळिया । जेथ विषयोर्मीच्या आकळिया । उल्लाळ घेती ।। ७५ ।। उदयास्ताचे लोंढे । पाडीत जन्ममरणाचे चोंढे । जेथ पांचभौतिक बुडबुडे । होती जाती ।। ७६ ।। सम्मोह विभ्रम मासे । गिळिताती धैर्याचीं आविसें । तेथ देव्हडे भोंवत वळसे । अज्ञानाचे ।। ७७ ।। भ्रांतीचेनि खडुळें । रेवले आस्थेचे अवगाळें । रजोगुणाचेनि खळाळें । स्वर्गु गाजे ।। ७८ ।। तमाचे धारसे वाड । सत्त्वाचें स्थिरपण जाड । किंबहुना हे दुवाड । मायानदी ।। ७९ ।। पैं पुनरावृत्तीचेनि उभडें । झळंबती सत्यलोकींचे हुडे । घायें गडबडती धोंडे । ब्रह्मगोळकाचे ।। ८० ।। तया पाणियाचेनि वहिलेपणें । अझुनी न धरिती वोभाणें । ऐसा मायापूर हा कवणें । तरिजेल गा ।। ८१ ।। येथ एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो । तो तो अपावो । होय तें ऐक ।। ८२ ।। एक स्वयंबुद्धीच्या बाहीं । रिगाले तयांची शुद्धीचि नाहीं । एक जाणिवेचे डोहीं । गर्वेंचि गिळिले ।। ८३ ।। एकीं वेदत्रयाचिया सांगडी । घेतल्या अहंभावाचिया धोंडी । ते मदमीनाच्या तोंडीं । सगळेचि गेले ।। ८४ ।। एकीं वयसेचें जाड बांधले । मग मन्मथाचिये कांसे लागले । ते विषयमगरीं सांडिले । चघळूनियां ।। ८५ ।। आतां वार्धक्याच्या तरंगा- । माजीं मतिभ्रंशाचा जरंगा । तेणें कवळिजताती पैं गा । चहूंकडे ।। ८६ ।। आणि शोकाचा कडा उपडत । क्रोधाच्या आवर्तीं दाटत । आपदागिधीं चुंबिजत । उधवला ठायीं ।। ८७ ।। मग दुःखाचेनि बरबटें बोंबलें । पाठीं मरणाचिये रेवे रेवले । ऐसे कामाचे कांसे लागले । ते गेले वायां ।। ८८ ।। एकीं यजनक्रियेची पेटी । बांधोनि घातली पोटीं । ते स्वर्गसुखाच्या कपाटीं । शिरकोनि ठेले ।। ८९ ।। एकीं मोक्षीं लागावयाचिया आशा । केला कर्मबाह्यांचा भरंवसा । परी ते पडिले वळसां । विधिनिषेधांच्या ।। ९० ।।

जेथ वैराग्याची नाव न रिगे । विवेकाचा तागा न लगे । वरि कांहीं तरों ये योगें । तरी विपाय तो ॥ ९१ ॥ ऐसें तरी जीवाचियें आंगवणें । इये मायानदीचें तरणें । हें कासयासारिखें बोलणें । म्हणावें पां ॥ ९२ ॥ जरी अपथ्यशीळा व्याधी । कळे साधूसी दुर्जनाची बुद्धी । कीं रागी सांडी रिद्धी । आली सांती ॥ ९३ ॥ जरी चोरां सभा दाटे । अथवा मीनां गळु घोटे । ना तरी भेडा उलटे । विवसी जरी ॥ ९४ ॥ पाडस वागुर करांडी । कां मुंगी मेरु वोलांडी । तरी मायेची पैलथडी । देखती जीव ॥ ९५ ॥ म्हणौनि गा पंडुसुता । जैसी सकामा न जिणवेचि वनिता । तेवीं मायामय हे सरिता । न तरवें जीवां ॥ ९६ ॥ येथ एकचि लीला तरले । जे सर्वभावें मज भजले । तयां ऐलीच थडी सरलें । मायाजळ ॥ ९७ ॥ जयां सद्‌गुरुतारूं फुडें । जे अनुभवाचे कांसे गाढे । जयां आत्मनिवेदनतरांडें । आकळलें ॥ ९८ ॥ जे अहंभावाचें वोझें सांडुनी । विकल्पाचिया झुळका चुकाउनी । अनुरागाचा निरुता होउनि । पाणिढाळु ॥ ९९ ॥ जया ऐक्याचिया उतारा । बोधाचा जोडला तारा । मग निवृत्तीचिया पैल तीरा । झेंपावले जे ॥ १०० ॥ ते उपरतीच्या वांवीं सेलत । सोऽहंभावाचेनि थावें पेलत । मग निघाले अनकळित । निवृत्तितटीं ॥ १ ॥ येणें उपायें मज भजले । ते हे माझी माया तरले । परि ऐसे भक्त विपाइले । बहुवस नाहीं ॥ २ ॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययाऽपहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥
चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

जे बहुतां एकां अव्हांतरु । अहंकाराचा भूतसंचारु । जाहला म्हणौनि विसरु । आत्मबोधाचा ॥ ३ ॥ ते वेळीं नियमाचें वस्त्र नाठवे । पुढील अधोगतीची लाज नेणवे । आणि करिताति जें न करावे । वेदु म्हणे ॥ ४ ॥ पाहें पां शरीराचिया गांवा । जयालागीं आले पांडवा । तो कार्यार्थु आघवा । सांडूनियां ॥ ५ ॥ इंद्रियग्रामींचें राजबिदीं । अहंममतेचिया जल्पवादी । विकारांतरांचि मांदीं । मेळवूनियां ॥ ६ ॥ दुःखशोकांच्या घाईं । मारिलियाची सेचि नाहीं । हे सांगावया कारण काई । जे ग्रासिले माया ॥ ७ ॥

म्हणौनि ते मातें चुकले । ऐका चतुर्विध मज भजले । जिहीं आत्महित केलें । वाढतें गा ।। ८ ।। तो पहिला आर्तु म्हणिजे । दुसरा जिज्ञासु बोलिजे । तिजा अर्थार्थी जाणिजे । ज्ञानिया चौथा ।। ९ ।।

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ।। १७ ।।

तेथ आर्तु तो आर्तीचेनि व्याजें । जिज्ञासु तो जाणावयालागीं भजे । तिजेनि तेणें इच्छिजे । अर्थसिद्धि ।। ११० ।। मग चौथियाच्या ठायीं । कांहींचि करणें नाहीं । म्हणौनि भक्तु एकु पाहीं । ज्ञानिया जो ।। ११ ।। जे तया ज्ञानाचेनि प्रकाशें । फिटलें भेदाभेदांचे कडवसें । मग मीचि जाहला समरसें । आणि भक्तुही तेवींचि ।। १२ ।। परि आणिकांचिये दिठी नावेक । जैसा स्फटिकुचि आभासे उदक । तैसा ज्ञानी नव्हे कौतुक । सांगतां तो ।। १३ ।। जैसा वारा कां गगनीं विरे । मग वारेपण वेगळें नुरे । तेवीं भक्त हे पैंज न सरे । जरी ऐक्या आला ।। १४ ।। जरी पवनु हालवूनि पाहिजे । तरी गगनावेगळा देखिजे । एऱ्हवीं गगन तो सहजें । असे जैसें ।। १५ ।। तैसें शरीरीं हन कर्में । तो भक्तु ऐसा गमे । परी अंतरप्रतीतिधर्में । मीचि जाहला ।। १६ ।। आणि ज्ञानाचेनि उजिडलेपणें । मी आत्मा ऐसें तो जाणें । म्हणौनि मीही तैसेंचि म्हणें । उचंबळला सांता ।। १७ ।। हां गा जीवापैलीकडिलीये खुणे । जो पावोनि वावरों जाणें । तो देहाचेनि वेगळेपणें । काय वेगळा होय ।। १८ ।।

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ।। १८ ।।

म्हणौनि आपुल्याला हिताचेनि लोभें । मज आवडे तोहि भक्त झोंबे । परी मीचि करी वालभें । ऐसा ज्ञानिया एकु ।। १९ ।। पाहें पां दुभतयाचिया आशा । जगचि धेनूसि करीतसे फांसा । परि दोरेंवीण कैसा । वत्साचा बळी ।। १२० ।। कां जे तनुमनुप्राणें । तें आणिक कांहींचि नेणें । देखे तयातें म्हणे । हे माय माझी ।। २१ ।। तें येणें मानें अनन्यगती । म्हणौनि धेनुही तैसीचि प्रीति । यालागीं लक्ष्मीपती । बोलिले साचें ।। २२ ।। हें असो मग म्हणितलें । जे कां तुज सांगितलें । तेही भक्त भले ।

पढियंते आम्हां ।। २३ ।। परि जाणोनियां मातें । जे पाहों विसरले मागौतें । जैसें सागरा येऊनि सरितें । मुरडावें ठेलें ।। २४ ।। तैसी अंतःकरणकुहरीं जन्मली । जयाची प्रतीतिगंगा मज मीनली । तो मी हे काय बोली । फार करूं ।। २५ ।। एऱ्हवीं ज्ञानिया जो म्हणिजे । तो चैतन्यचि केवळ माझें । हें न म्हणावें परि काय कीजे । न बोलणें बोलों ।। २६ ।।

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ।। १९ ।।

जे तो विषयांची दाट झाडी- । माजीं कामक्रोधांचीं सांकडीं । चुकावूनि आला पाडीं । सद्वासनेचिया ।। २७ ।। मग साधुसंगें सुभटा । उजू सत्कर्माचिया वाटा । अप्रवृत्तीचा अव्हांटा । डावलूनि ।। २८ ।। आणि जन्मशतांचा वाहतवणा । तेंविची आशेचिया न लेचि वाहणा । तेथ फलहेतूचा उगाणा । कवणु चाळी ।। २९ ।। ऐसा शरीरसंयोगाचिये राती- । माजीं धांवतां सडिया आयती । तंव कर्मक्षयाची पाहाती । पाहांट जाली ।। १३० ।। तैसीच गुरुकृपा उखा उजळली । ज्ञानाची वोतपली पडली । तेथ साम्याची ऋद्धि उघडली । तयाचिये दिठी ।। ३१ ।। ते वेळीं जयाकडे वास पाहे । तेउता मीचि तया एकु आहे । अथवा निवांत जरी राहे । तऱ्ही मीचि तया ।। ३२ ।। हें असो आणिक कांहीं । तया सर्वत्र मीवांचूनि नाहीं । जैसें सबाह्य जळ डोहीं । बुडालिया घटा ।। ३३ ।। तैसा तो मजभीतरीं । मी तया आंतुबाहेरी । हें सांगिजेल बोलवरी । तैसें नव्हे ।। ३४ ।। म्हणौनि असो हें इयापरी । तो देखे ज्ञानाची वाखारी । तेणें संसरलेनि करी । आपु विश्व ।। ३५ ।। हें समस्तही श्रीवासुदेवो । ऐसा प्रतीतिरसाचा वोतला भावो । म्हणौनि भक्तांमाजीं रावो । आणि ज्ञानिया तोचि ।। ३६ ।। जयाचिये प्रतीतीचा वाखारां । पवाडु होय चराचरा । तो महात्मा धनुर्धरा । दुर्लभु आथी ।। ३७ ।। येर बहुत जोडती किरीटी । जयांचीं भजनें भोगासाठीं । जे आशातिमिरें दृष्टी । विषयांध जाले ।। ३८ ।।

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ।।

आणि फळाचिया हांवा । हृदयीं कामा जाला रिगावा । कीं तयाचिये घसणी दिवा । ज्ञानाचा गेला ॥ ३९ ॥ ऐसे उभयतां आंधारीं पडले । म्हणौनि पासींचि मातें चुकले । मग सर्वभावें अनुसरले । देवतांतरां ॥ १४० ॥ आधींच प्रकृतीचे पाइक । वरी भोगालागीं तंव रंक । मग तेणें लोलुपत्वें कौतुक । कैसेनि भजती ॥ ४१ ॥ कवणीं तिया नियमबुद्धि । कैसिया हन उपचारसमृद्धि । कां अर्पण यथाविधि । विहित करणें ॥ ४२ ॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥

पैं जो जिये देवतांतरीं । भजावयाची चाड करी । तयाची ते चाड पुरी । पुरविता मी ॥ ४३ ॥ देवोदेवीं मीचि पाहीं । हाही निश्चयो त्यासि नाहीं । भावो ते ते ठायीं । वेगळा धरिती ॥ ४४ ॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हि तान् ॥ २२ ॥

मग तिया श्रद्धायुक्त । तेथिंचें आराधन जें उचित । तें सिद्धीवरी समस्त । वर्तो लागे ॥ ४५ ॥ ऐसे जेणें जें भाविजे । तें फळ तेणें पाविजे । परी तेंही सकळ निपजे । मजचिस्तव ॥ ४६ ॥

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ।
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ २३ ॥

परी ते भक्त मातें नेणती । जे कल्पनेबाहेरी न निघती । म्हणौनि कल्पित फळ पावती । अंतवंत ॥ ४७ ॥ किंबहुना ऐसें जें भजन । तें संसाराचेंचि साधन । येर फळभोग तो स्वप्न । नावभरी दिसे ॥ ४८ ॥ हें असो परौतें । मग हो कां आवडे ते । परी यजी जो देवतांतें । तो देवत्वासीचि ये ॥ ४९ ॥ येर तनुमनुप्राणी । जे अनुसरले माझेयाचि वाहणीं । ते देहाच्या निर्वाणीं । मीचि होती ॥ १५० ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ।
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

परी तैसें न करिती प्राणिये । वायां आपुलिया हितीं वाणिये । जे पोहताती पाणियें । तळहातींचेनि ॥ ५१ ॥ नाना अमृताच्या सागरीं

बुडिजे । मग तोंडा कां वज्रमिठी पाडिजे । आणि मनीं तरी आठविजे । थिल्लरोदकातें ।। ५२ ।। हें ऐसें कासया करावें । जें अमृतींही रिगोनि मरावें । तें सुखें अमृत होऊनि कां नसावें । अमृतामाजीं ।। ५३ ।। तैसा फळहेतूचा पांजरा । सांडूनियां धनुर्धरा । कां प्रतीतिपाखीं चिदंबरा । गोसाविया नोहावें ।। ५४ ।। जेथ उंचावलेनि पवाडें । सुखाचा पैसारू जोडे । आपुलेनि सुरवाडें । उडों ये ऐसा ।। ५५ ।। तया उमपा माप कां सुवावें । मज अव्यक्ता व्यक्त कां मानावें । सिद्ध असतां कां निमावें । साधनवरी ।। ५६ ।। परी हा बोल आघवा । जरी विचारीजतसे पांडवा । तरी विशेषें या जीवां । न चोजवे गा ।। ५७ ।।

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ।। २५ ।।

कां जे योगमायापडळें । हे जाले आहाति आंधळे । म्हणौनि प्रकाशाचेनि देहबळें । न देखती मातें ।। ५८ ।। एऱ्हवीं मी नसें ऐसें । काय वस्तुजात असे । पाहें पां कवण जळ रसें- । रहित आहे ।। ५९ ।। पवनु कवणातें न शिवेचि । आकाशकें न समायेचि । हें असो एकु मीचि । विश्वीं आहें ।। १६० ।।

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ।। २६ ।।

येथें भूतें जियें अतीतलीं । तियें मीचि होऊनि ठेलीं । आणि वर्तत आहाति जेतुलीं । तींही मीचि ।। ६१ ।। कां भविष्यमाणें जियें हीं । तींही मजवेगळीं नाहीं । हा बोलचि एऱ्हवीं कांहीं । होय ना जाय ।। ६२ ।। दोराचिया सापासी । डोंबा बडिया ना गव्हाळा ऐसी । संख्या न करवे कोण्हासी । तेवीं भूतांसि मिथ्यत्वें ।। ६३ ।। मी ऐसा पंडुसुता । अनुस्यूतु सदा असतां । या संसार जो भूतां । तो आनें बोलें ।। ६४ ।। तरी तेचि आतां थोडीसी । गोठी सांगिजेल परियेसीं । जैं अहंकारा तनूंसीं । वालभ पडिलें ।। ६५ ।।

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परंतप ।। २७ ।।

तेथ इच्छा हे कुमारी जाली । मग ते कामाचिया तारुण्या आली । तेथ द्वेषेंसीं मांडिली । वऱ्हाडिक ।। ६६ ।। तया दोघांस्तव जन्मला । ऐसा

द्वंद्वमोहो जाला । मग तो आजेयानें वाढविला । अहंकारें ।। ६७ ।। जो धृतीसी सदा प्रतिकूळु । नियमाही नागवे सळु । आशारसें दोंदिलु । जाला सांता ।। ६८ ।। असंतुष्टीचिया मदिरा । मत्त होऊनि धनुर्धरा । विषयांचे वोवरां । विकृतीशीं असे ।। ६९ ।। तेणें भावशुद्धीचिये वाटे । विखुरले विकल्पाचे कांटे । मग चिरिले आव्हांटे । अप्रवृत्तीचे ।। १७० ।। तेणें भूतें भांबावलीं । म्हणौनि संसाराचिया आडवामाजीं पडिलीं । मग महादुःखाच्या घेतलीं । दांडे वरी ।। ७१ ।।

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ।। २८ ।।

ऐसे विकल्पाचे वांयाणे । कांटे देखोनि सणाणे । जे मतिभ्रमाचे पासवणें । घेतीचिना ।। ७२ ।। उजू एकनिष्ठेच्या पाउलीं । रगडूनि विकल्पाचिया भालीं । महापातकाची सांडिली । अटवीं जिहीं ।। ७३ ।। मग पुण्याचे धांवा घेतले । आणि माझी जवळीक पातले । किंबहुना चुकले । वाटवधेयां ।। ७४ ।।

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ।। २९ ।।

एऱ्हवीं तरी पार्था । जन्ममरणाची निमे कथा । ऐसिया प्रयत्नातें आस्था । वियें जयांची ।। ७५ ।। तयां तो प्रयत्नुचि एके वेळे । मग समग्र परब्रह्में फळे । जया पिकलेया रसु गळे । पूर्णतेचा ।। ७६ ।। ते वेळीं कृतकृत्यता जग भरे । तेथ अध्यात्माचें नवलपण पुरे । कर्माचें काम सरे । विरमे मन ।। ७७ ।। ऐसा अध्यात्मलाभु तया । होय गा धनंजया । भांडवल जया । उद्यमीं मी ।। ७८ ।। तयातें साम्याचिये वाढी । ऐक्याची सांदे कुळवाडी । तेथ भेदाचिया दुबळवाडी । नेणिजे तया ।। ७९ ।।

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ।। ३० ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ।। ७ ।।

जिहीं साधिभूता मातें । प्रतीतीचेनि हातें । धरूनि अधिदैवातें । शिवतले गा ।। १८० ।। जया जाणिवेचेनि वेगें । मी अधियज्ञुही दृष्टी रिगें । ते

तनूचेनि वियोगें । विन्हये नव्हती ।। ८१ ।। एऱ्हवीं आयुष्याचें सूत्र विघडतां । भूतांची उमटे खडाडता । काय न मरतयाचियाहि चित्ता । युगांतु नोहे ।। ८२ ।। परी नेणों कैसे पैं गा । जे जडोनि गेले माझिया आंगा । ते प्रयाणींचिया लगबगा । न सांडितीच मातें ।। ८३ ।। एऱ्हवी तरीं जाण । ऐसे जे निपुण । तेचि अंतःकरण- । युक्त योगी ।। ८४ ।। तंव इये शब्दकुपिकेतळीं । नोडवेचि अवधानाची अंजुळी । जे नावेक अर्जुन तये वेळीं । मागांचि होता ।। ८५ ।। जेथ तद्ब्रह्मवाक्यफळें । जिये नानार्थरसें रसाळें । वहकताती परिमळें । भावाचेनि ।। ८६ ।। सहज कृपामंदानिळें । कृष्णद्रुमाची वचनफळें । अर्जुन श्रवणाचिये खोळे । अवचित पडिलीं ।। ८७ ।। तियें प्रमेयाची हो कां वळलीं । कीं ब्रह्मरसाच्या सागरीं चुबुकळिलीं । मग तैसीचि कां घोळिलीं । परमानंदें ।। ८८ ।। तेणें बरवेपणें निर्मळें । अर्जुना उन्मेषाचे डोहळे । घेताति गळाळे । विस्मयामृताचे ।। ८९ ।। तिया सुखसंपत्ती जोडलिया । मग स्वर्गा वाती वांकुलिया । हृदयाच्या जीवीं गुतकुलिया । होत आहाती ।। १९० ।। ऐसें वरचिलीचि बरवा । सुख जावों लागलें फावा । तंव रसस्वादाचिया हांवा । लाहो केला ।। ९१ ।। झडकरी अनुमानाचेनि करतळें । घेऊनि तियें वाक्य फळें । प्रतीतिमुखीं एके वेळे । घालूं पाहे ।। ९२ ।। तंव विचाराचिया रसना न दाटती । परी हेतूच्या दशनीं न फुटती । ऐसें जाणौनि सुभद्रापती । चुंबिचिना ।। ९३ ।। मग चमत्कारला म्हणे । इयें जळींचीं मा तारांगणें । कैसा झकविलों असलगपणें । अक्षरांचेनि ।। ९४ ।। इयें पदें नव्हती फुडिया । गगनाचिया घडिया । येथ आमुची मति बुडालिया । थावो न निघे ।। ९५ ।। वांचूनि जाणावयाची कें गोठी । ऐसें जीवीं कल्पूनि किरीटी । तिया पुनरपि केली दृष्टी । यादवेंद्रा ।। ९६ ।। मग विनविलें सुभटें । हां हो जी ये एकवाटे । सातही पदें अनुच्छिष्टें । नवलें आहाती ।। ९७ ।। एऱ्हवीं अवधानाचेनि वहिलेपणें । नाना प्रमेयांचें उगाणें । काय श्रवणाचेनि आंगवणें । बोलों लाहाती ।। ९८ ।। परी तैसें हें नोहेचि देवा । देखिला अक्षरांचा मेळावा । आणि विस्मयाचिया जीवा । विस्मयो जाला ।। ९९ ।। कानाचेनि गवाक्षद्वारें । बोलाचे रश्मी अभ्यंतरें । पाहेना तंव चमत्कारें । अवधान ठकलें ।। २०० ।। तेवींचि अर्थाची चाड मज आहे । तें सांगतांही

वेळु न साहे । म्हणौनि निरूपण लवलाहें । कीजो देवा ।। १ ।। ऐसा मागील पडताळा घेउनी । पुढां अभिप्राय दृष्टी सूनी । तेवींचि माजीं शिरउनी । आर्ती आपुली ।। २ ।। कैसी पुसती पाहें पां जाणिव । भिडेचि तरी लंघों नेदीं शिव । एऱ्हवीं श्रीकृष्ण हृदयासि खेंव । देवों सरला ।। ३ ।। अहो श्रीगुरूतें जें पुसावें । तें येणें मानें सावध होआवें । हें एकचि जाणें आघवें । सव्यसाची ।।४।। आतां तयाचें तें प्रश्न करणें । वरी सर्वज्ञ श्रीहरीचें बोलणें । संजयो आवडलेपणें । सांगैल कैसें ।। ५ ।। तिये अवधान द्यावें गोठी । बोलिजेल नीट मऱ्हाटी । जैसी कानाचे आधीं दिठी । उपेगा जाये ।। ६ ।। बुद्धीचिया जिभा । बोलाचा न चाखतां गाभा । अक्षरांचिया भांबा । इंद्रियें जिती ।। ७ ।। पहा पां मालतीचे कळे । घ्राणासि कीर वाटले परिमळें । परि वरचिला बरवा काइ डोळे । सुखिये नव्हती ।। ८ ।। तैसें देशियेचिया हवावा । इंद्रियें करिती राणिवा । मग प्रमेयाचिया गांवा । लेसां जाइजे ।। ९ ।। ऐसेनि नागरपणें । बोलु निमे तें बोलणें । ऐका ज्ञानदेवो म्हणे । निवृत्तीचा ।। २१० ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां सप्तमोऽध्यायः ।। ७ ।। श्लोक ३०, ओव्या २१०

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय आठवा

अर्जुन उवाच

किं तद् ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ।। १ ।।

मग अर्जुनें म्हणितलें । हां हो जी अवधारिलें । जें म्यां पुसिलें । तें निरूपिजो ।। १ ।। सांगा कवण तें ब्रह्म । कायसया नाम कर्म । अथवा अध्यात्म । काय म्हणिपे ।। २ ।। अधिभूत तें कैसें । एथ अधिदैव तें कवण असे । हें उघड मी परियेसें । ऐसें बोला ।। ३ ।।

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ।। २ ।।

देवा अधियज्ञ तो काई । कवण पां इये देहीं । हें अनुमानासि कांहीं । दिठी न भरे ।। ४ ।। आणि नियता अंतःकरणीं । तूं जाणिजसी देहप्रयाणीं । तें कैसेनि हे शाङ्‌र्गपाणी । परिसवा मातें ।। ५ ।। देखा धवळारीं चिंतामणीचा । जरी पहुडला होय दैवाचा । तरी वोसणतांही बोलु तयाचा । सोपु न वचे ।। ६ ।। तैसें अर्जुनाचिया बोलासवें । आलें तेंचि म्हणितलें देवें । तें परियेसें गा बरवें । जे पुसिलें तुवां ।। ७ ।। किरीटी कामधेनुचा पाडा । वरी कल्पतरूचा आहे मांदोडा । म्हणौनि मनोरथसिद्धीचिया चाडा । तो नवल नोहे ।। ८ ।। श्रीकृष्ण कोपोनि ज्यासी मारी । तो पावे परब्रह्मसाक्षात्कारीं । मा कृपेनें उपदेशु करी । तो कैशापरी न पवेल ।। ९ ।। जैं कृष्णचि होइजे आपण । तैं कृष्ण होय आपुलें अंतःकरण । मग संकल्पाचें आंगण । वोळगती सिद्धी ।। १० ।। परि ऐसें जें प्रेम । तें अर्जुनींचि आथि निस्सीम । म्हणौनि

तयाचें काम । सदां सफळ ।। ११ ।। या कारणें श्रीअनंतें । तें मनोगत तयाचें पुसतें । होईल जाणोनि आइतें । वोगरूनि ठेविलें ।। १२ ।। जें अपत्य थानीहुनि निगे । तयाची भूक ते मायेसीचि लागे । एऱ्हवीं तें शब्दें काय सांगे । मग स्तन्य दे येरी ।। १३ ।। म्हणौनि कृपाळुवा गुरूचिया ठायीं । हें नवल नोहे कांहीं । परि तें असो आइका काई । जें देव बोलते जाहले ।। १४ ।।

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ।। ३ ।।

मग म्हणितलें सर्वेश्वरें । जें आकारीं इयें खोकरें । कोंदलें असत न खिरे । कवणे काळीं ।। १५ ।। एऱ्हवीं सपूरपण तयाचें पहावें । तरी शून्यचि नव्हे स्वभावें । वरि गगनाचेनि पालवें । गाळूनि घेतलें ।। १६ ।। जें ऐसेंही परि विरुळें । इये विज्ञानाचिये खोळे । हालवलेंहि न गळे । तें परब्रह्म ।। १७ ।। आणि आकाराचेनि जालेपणें । जन्मधर्मातें नेणें । आकारलोपीं निमणें । नाहीं कहीं ।। १८ ।। ऐशिया आपुलियाची सहज स्थिती । जया ब्रह्माची नित्यता असती । तया नाम सुभद्रापती । अध्यात्म गा ।। १९ ।। मग गगनीं जेंवि निर्मळें । नेणों कैचीं एके वेळे । उठती घनपटळें । नानावर्णें ।। २० ।। तैसें अमूर्तीं तिये विशुद्धें । महदादि भूतभेदें । ब्रह्मांडाचे बांधे । होंचि लागती ।। २१ ।। पैं निर्विकल्पाचिये बरडीं । फुटे आदिसंकल्पाची विरूढी । आणि तें सर्वेंचि मोडोनि ये ढोंढी । ब्रह्मगोळकांच्या ।। २२ ।। तया एकैकाचे भीतरीं पाहिजे । तंव बीजाचाची भरिला देखिजे । माजीं होतिया जातिया नेणिजे । लेख जीवा ।। २३ ।। मग तया ब्रह्मगोळकांचें अंशांश । प्रसवती आदिसंकल्प असमसहास । हें असो ऐसी बहुवस । सृष्टी वाढे ।। २४ ।। परि दुजेनविण एकला । परब्रह्मींचि संचला । अनेकत्वाचा आला । पूर जैसा ।। २५ ।। तैसें समविषमत्व नेणों कैचें । वायांचि चराचर रचे । पाहतां प्रसवतिया योनीचे । लक्ष दिसती ।। २६ ।। येरी जीवभावाचिये पालवियें । कांहीं मर्यादा करूं नये । पाहिजे कवण हें आघवें विये । तंव मूळ तें शुन्य ।। २७ ।। म्हणौनि कर्ता मुदल न दिसे । आणि सेखीं कारणही कांहीं

नसे । माजीं कार्यचि आपैसें । वाढों लागे ॥ २८ ॥ ऐसा करितेनविण गोचरु । अव्यक्तीं हा आकारु । निपजे जो व्यापारु । तया नाम कर्म ॥ २९ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

आतां अधिभूत जें म्हणिपे । तेंहि सांगों संक्षेपें । तरी होय आणि हारपे । अभ्र जैसें ॥ ३० ॥ तैसें असतेपण आहाच । नाहीं होइजे हें साच । जयातें रूपा आणिती पांचपांच । मिळोनियां ॥ ३१ ॥ भूतांतें अधिकरूनि असे । आणि भूतसंयोगें तरी दिसे । जें वियोगावेळे भ्रंशें । नामरूपादिक ॥ ३२ ॥ तयातें अधिभूत म्हणिजे । मग अधिदैव पुरुष जाणिजे । जेणें प्रकृतीचें भोगिजे । उपार्जिलें ॥ ३३ ॥ जो चेतनेचा चक्षु । जो इंद्रियदेशींचा अध्यक्षु । जो देहास्तमानीं वृक्षु । संकल्प विहंगमाचा ॥ ३४ ॥ जो परमात्माचि परी दुसरा । जो अहंकारनिद्रा निदसुरा । म्हणौनि स्वप्नीचिया वोरबारा । संतोषें शिणे ॥ ३५ ॥ जीव येणें नांवें । जयातें आळविजे स्वभावें । तें अधिदैवत जाणावें । पंचायतनींचें ॥ ३६ ॥ आतां इयेचि शरीरग्रामीं । जो शरीरभावातें उपशमी । तो अधियज्ञु एथ गा मी । पंडुकुमरा ॥ ३७ ॥ येर अधिदैवाधिभूत । तेहि मीचि कीर समस्त । परि पंधरें किडाळा मिळत । तें काय सांके नोहे ॥ ३८ ॥ तरि तें पंधरेपण न मैळे । आणि किडाळाचियाही अंशा न मिळे । परि जंव असे तयाचेनि मेळें । तंव सांकेंचि म्हणिजे ॥ ३९ ॥ तैसें अधिभूतादि आघवें । हें अविद्येचेनि पालवें । झांकलें तंव मानावें । वेगळे ऐसें ॥ ४० ॥ तेचि अविद्येची जवनिका फिटे । आणि भेदभावाची अवधी तुटे । मग म्हणों एक होऊनि जरी आटे । तरी काय दोनी होती ॥ ४१ ॥ पैं केशांचा गुंडाळा । वरि ठेविली स्फटिकशिळा । ते वरि पाहिजे डोळां । तंव भेदली गमती ॥ ४२ ॥ पाठीं केश परौते नेले । आणि भेदलेपण काय नेणों जाहालें । तरी डांक देऊनि सांदिलें । शिळेतें काई ॥ ४३ ॥ ना ते अखंडचि आयती । परि संगें भिन्न गमली होती । ते सारिलिया मागौती । जैसी कां तैसी ॥ ४४ ॥ तेवींचि अहंभावो जाये । तरी ऐक्य तें आधींचि आहे । हेंचि साचें जेथ होये । तो अधियज्ञु मी ॥ ४५ ॥ पैं गा आम्हीं तुज । सकळ यज्ञ कर्मज । सांगितलें कां जें काज । मनीं

धरूनि ।। ४६ ।। तो हा सकळ जीवांचा विसांवा । नैष्कर्म्य सुखाचा ठेवा । परि उघड करूनि पांडवा । दाविजत असे ।। ४७ ।। पहिलिया वैराग्यइंधन परिपूर्ती । इंद्रियानळीं प्रदीप्ती । विषयद्रव्याचिया आहुती । देऊनियां ।। ४८ ।। मग वज्रासन तेचि उर्वी । शोधूनि आधारमुद्रा बरवी । वेदिका रचे मांडवीं । शरीराच्या ।। ४९ ।। तेथ संयमाग्नीचीं कुंडें । इंद्रियद्रव्याचेनि पवाडें । यजिजती उदंडें । युक्तिघोषें ।। ५० ।। मग मनप्राणसंयमु । हाचि हवनसंपदेचा संभ्रमु । येणें संतोषविजे निर्धूमु । ज्ञानानळु ।। ५१ ।। ऐसेनि हें सकळ ज्ञानीं समर्पे । मग ज्ञान तें ज्ञेयीं हारपे । पाठीं ज्ञेयचि स्वरूपें । निखिल उरें ।। ५२ ।। तया नांव गा अधियज्ञु । ऐसें बोलिला जंव सर्वज्ञु । तंव अर्जुन अतिप्राज्ञु । तया पातलें तें ।। ५३ ।। हें जाणोनि म्हणितलें देवें । पार्था परिसतु आहासि बरवें । या कृष्णाचिया बोलासवें । येरु सुखाचा जाहला ।। ५४ ।। देखा बालकाचिया धणि धाइजे । कां शिष्याचेनि जाहलेपणें होइजे । हें सद्गुरूचि एकलेनि जाणिजे । कां प्रसवतिया ।। ५५ ।। म्हणौनि सात्त्विक भावांची मांदी । कृष्णाआंगीं अर्जुनाआधीं । न समातसे परी बुद्धी । सांवरूनि देवें ।। ५६ ।। मग पिकलिया सुखाचा परिमळु । कीं निवालिया अमृताचा कल्लोळु । तैसा कोंवळा आणि सरळु । बोलु बोलिला ।। ५७ ।। म्हणे परिसणेयांचिया राया । आइकें बापा धनंजया । ऐसी जळों सरलिया माया । तेथ जाळितें तेंही जळे ।। ५८ ।।

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ।। ५ ।।

जें आतांचि सांगितलें होतें । अगा अधियज्ञ म्हणितला जयातें । जे आदींचि तया मातें । जाणोनि अंतीं ।। ५९ ।। ते देह झोल ऐसें मानुनी । ठेले आपणपें आपण होउनी । जैसा मठ गगना भरुनी । गगनींचि असे ।। ६० ।। ये प्रतीतीचिया माजघरीं । तया निश्चयाची वोवरी । आली म्हणौनि बाहेरी । नव्हेचि से ।। ६१ ।। ऐसें सबाह्य ऐक्य संचलें । मीचि होऊनि असतां रचिलें । बाहेरि भूतांचीं पांचही खवलें । नेणतांचि पडिलीं ।। ६२ ।। आतां उभेयां उभेपण नाहीं जयाचें । मा पडिलिया गहन कवण तयाचें । म्हणौनि प्रतीतीचिये पोटींचें । पाणी न हाले ।। ६३ ।। ते ऐक्याची आहे वोतिली । कीं नित्यतेचिया

हृदयीं घातली । जैसी समरससमुद्रीं धुतली । रुळेचिना ।। ६४ ।। पैं अथावीं घट बुडाला । तो आंतबाहेरी उदकें भरला । पाठीं दैवगत्या जरी फुटला । तरी उदक काय फुटे ।। ६५ ।। नातरी सर्पें कवच सांडिलें । कां उबारेनें वस्त्र फेडिलें । तरी सांग पां काय मोडलें । अवेवामाजीं ।। ६६ ।। तैसा आकारु हा आहाच भ्रंशे । वांचूनी वस्तु ते सांचलीचि असे । तेचि बुद्धि जालिया विसकुसे । कैसेनि आतां ।। ६७ ।। म्हणौनि यापरी मातें । अंतकाळीं जाणतसाते । जे मोकलिती देहातें । ते मीचि होती ।। ६८ ।। एऱ्हवीं तरी साधारण । उरीं आदळलिया मरण । जो आठवु धरी अंतःकरण । तेंचि होइजे ।। ६९ ।। जैसा कवणु एकु काकुळती । पळतां पवनगती । दुपाउलीं अवचितीं । कुहामाजीं पडियेला ।। ७० ।। आतां तया पडणयाआरौतें । पडण चुकवावया परौतें । नाहीं म्हणौनि तेथें । पडावेंचि पडे ।। ७१ ।। तेंवि मृत्यूचेनि अवसरें एकें । जें येऊनि जीवासमोर ठाके । तें होणें मग न चुके । भलतयापरी ।। ७२ ।। आणि जागता जंव असिजे । तंव जेणें ध्यानें भावना भाविजे । डोळां लागतखेंवो देखिजे । तेंचि स्वप्नीं ।। ७३ ।।

यं यं वाऽपि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः ।। ६ ।।

तेंवि जितेनि अवसरें । जें आवडोनि जीवीं उरे । तेंचि मरणाचिये मेरे । फार हों लागे ।। ७४ ।। आणि मरणीं जया जें आठवे । तो तेचि गतीतें पावे ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ।। ७ ।।

म्हणौनि सदा स्मरावें । मातेंचि तुवां ।। ७५ ।। डोळां जें देखावें । कां कानीं हन ऐकावें । मनीं जें भावावें । बोलावें वाचें ।। ७६ ।। तें आंत बाहेरी आघवें । मीचि करूनि घालावें । मग सर्वीं काळीं स्वभावें । मीचि आहें ।।७७।। अर्जुना ऐसें जाहालिया । मग न मरिजे देह गेलिया । मा संग्रामु केलिया । भय काय तुज ।।७८।। तूं मन बुद्धि सांचेंसीं । जरी माझिया स्वरूपीं अर्पिसी । तरी मातेंचि गा पावसी । हे माझी भाक ।। ७९ ।। हेंचि कायिसया वरी होये । ऐसा जरी संदेहो वर्ततु आहे । तरी अभ्यासूनि आदीं पाहें । मग नव्हे तरी कोपें ।। ८० ।।

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ।। ८ ।।

येणेंचि अभ्यासेंसी योगु । चित्तासि करी पां चांगु । अगा उपायबळें पंगु । पहाड ठाकी ।। ८१ ।। तेंवि सदभ्यासें निरंतर । चित्तासि परमपुरुषाची मोहर । लावीं मग शरीर । राहो अथवा जावो ।। ८२ ।। जें नानागतीतें पाववितें । तें चित्त वरील आत्मयातें । मग कवण आठवी देहातें । गेलें कीं आहे ।। ८३ ।। पैं सरितेचेनि ओघें । सिंधुजळा मीनलें घोघें । तें काय वर्तत आहे मागें । म्हणौनि पाहों येती ।। ८४ ।। ना तें समुद्रचि होऊन ठेलें । तेंवि चित्ताचें चैतन्य जाहालें । जेथ यातायात निमालें । घनानंद जें ।। ८५ ।।

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्य: ।
सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूपमादित्यवर्णं तमस: परस्तात् ।। ९ ।।

जयाचें आकारावीण असणें । जया जन्म ना निमणें । जें आघवेंचि आघवेंपणें । देखत असे ।। ८६ ।। जें गगनाहूनि जुनें । परमाणुहूनि सानें । जयाचेनि सन्निधानें । विश्व चळे ।। ८७ ।। जें सर्वांतें यया विये । विश्व सर्व जेणें जिये । हेतु जया बिहे । अचिंत्य जें ।। ८८ ।। देखे वोळंबा इंगळु न चरे । तेजीं तिमिर न शिरे । जे दिहाचे अंधारें । चर्मचक्षूसीं ।। ८९ ।। सुसडा सूर्यकणांच्या राशी । जो नित्य उदो ज्ञानियांसी । अस्तमानाचे जयासी । आडनांव नाहीं ।। ९० ।।

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ।। १० ।।

तया अव्यंगवाणेया ब्रह्मातें । प्रयाणकाले प्राप्ते । जो स्थिरावलेनि चित्तें । जाणोनि स्मरे ।। ९१ ।। बाहेरी पद्मासन रचुनी । उत्तराभिमुख बैसोनि । जीवीं सुख सूनि । क्रमयोगाचे ।। ९२ ।। आंतु मीनलेनि मनोधर्में । स्वरूपप्राप्तीचेनि प्रेमें । आपेआप संभ्रमें । मिळावया ।। ९३ ।। आकळलेनि योगें । मध्यमा मध्य मार्गें । अग्निस्थानौनि निगे । ब्रह्मरंध्रा ।। ९४ ।। तेथ अचेत चित्ताचा सांगातु । आहाचवाणा दिसे मांडतु । जेथ प्राणु गगनाआंतु । संचरे कां ।। ९५ ।। परी मनाचेनि स्थैर्यें धरिला । भक्तीचिया भावना भरला । योगबळें आवरला । सज्ज होऊनि ।। ९६ ।। तो जडाजडातें

विरवितु । भ्रूलतामाजीं संचरतु । जैसा घंटानाद लयस्तु । घंटेसीच होय ।। ९७ ।। कां झांकलिया घटींचा दिवा । नेणिजे काय जाहला केव्हां । या रीतीं जो पांडवा । देह ठेवी ।। ९८ ।। तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरुष ऐसें नाम । तें माझें निजधाम । होऊनि ठाके ।। ९९ ।।

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ।। ११ ।।

सकळां जाणणेंयां जे लाणी । तिये जाणिवेची जे खाणी । तयां ज्ञानियांचिये आयणी । जयातें अक्षरु म्हणिपे ।। १०० ।। चंडवातेंही न मोडे । तें गगनचि कीं फुडें । वांचूनि जरी होईल मेहुडें । तरी उरेल कैंचें ।। १ ।। तेंवि जाणणेया जें आकळिलें । तें जाणिवलेंपणेंचि उमाणलें । मग नेणवेचि तया म्हणितलें । अक्षर सहजें ।। २ ।। म्हणौनि वेदविद नर । म्हणती जयातें अक्षर । जें प्रकृतीसी पर । परमात्मरूप ।। ३ ।। आणि विषयांचें विष उलंडूनि । जे सर्वेन्द्रियां प्रायश्चित्त देऊनि । आहाति देहाचिया बैसोनि । झाडातळीं ।। ४ ।। ते यापरी विरक्त । जयाची निरंतर वाट पाहात । निष्कामासि अभिप्रेत । सर्वदा जें ।। ५ ।। जयाचिया आवडी । न गणिती ब्रह्मचर्याचीं सांकडीं । निष्ठुर होऊनि बापुडीं । इंद्रियें करिती ।। ६ ।। ऐसें जें पद । दुर्लभ आणि अगाध । जयाचिये थडिये वेद । चुबुकळिले ठेले ।। ७ ।। तें ते पुरुष होती । जे यापरी लया जाती । तरी पार्था हेचि स्थिति । एक वेळ सांगों ।। ८ ।। तेथ अर्जुनें म्हणितलें स्वामी । हेंचि म्हणावया होतों पां मी । तव सहजें कृपा केली तुम्ही । तरी बोलिजो कां ।। ९ ।। परि बोलावें तें अति सोहोपें । तेथें म्हणितलें त्रिभुवनदीपें । तुज काय नेणों संक्षेपें । सांगेन ऐक ।। ११० ।। तरी मना या बाहेरिलीकडे । यावयाची साविया सवे मोडे । हें हृदयाचिया डोहीं बुडे । तैसें कीजे ।। ११ ।।

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ।। १२ ।।

परी हे तरीच घडे । जरी संयमाचीं अखंडें । सर्वद्वारीं कवाडें । कळासती ।। १२ ।। तरी सहजें मन कोंडलें । हृदयींचि असेल उगलें । जैसें करचरणीं मोडलें । परिवरु न संडीं ।। १३ ।। तैसें चित्त राहिलिया पांडवा ।

प्राणांचा प्रणवुचि करावा । मग अनुवृत्तिपंथें आणावा । मूर्ध्निवरी ।। १४ ।। तेथ आकाशीं मिळे न मिळे । तैसा धरावा धारणाबळें । जंव मात्रात्रय मावळे । अर्धबिंबीं ।। १५ ।। तंववरी तो समीरु । निराळीं कीजे स्थिरु । मग लग्नीं जेंवि ॐकारु । बिंबींच विलसे ।। १६ ।।

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ।। १३ ।।

तैसें ॐ हें स्मरों सरे । आणि तेथेंचि प्राणु पुरे । मग प्रणवांतीं उरे । पूर्णघन जें ।। १७ ।। म्हणौनि प्रणवैकनाम । हें एकाक्षर ब्रह्म । जो माझें स्वरूप परम । स्मरतसांता ।। १८ ।। यापरी त्यजी देहातें । तो त्रिशुद्धी पावे मातें । जया पावणया परौतें । आणिक पावणें नाहीं ।। १९ ।। तेथ अर्जुना जरी विपायें । तुझ्या जीवीं हन ऐसें जाये । ना हें स्मरण मग होये । कायसयावरी अंतीं ।। १२० ।। इंद्रियां अनुघड पडलिया । जीविताचें सुख बुडालिया । आंतुबाहेरी उघडलिया । मृत्युचिन्हें ।। २१ ।। ते वेळीं बैसावेंचि कवणें । मग कवण निरोधी करणें । तेथ काह्याचेनि अंतःकरणें । प्रणव स्मरावा ।। २२ ।। तरि गा ऐशिया हो ध्वनी । झणें थारा देशी हो मनीं । पैं नित्य सेविला मी निदानीं । सेवकु होय ।। २३ ।।

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ।। १४ ।।
मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ।। १५ ।।

जे विषयांसि तिळांजळी देउनी । प्रवृत्तीवरी निगड वाऊनि । मातें हृदयीं सूनि । भोगिताती ।। २४ ।। परि भोगितया आराणुका । भेटणें नाहीं क्षुधादिकां । तेथ चक्षुरादि रंकां । कवण पाडु ।। २५ ।। ऐसें निरंतर एकवटले । जे अंतःकरणीं मजशीं लिगटले । मीचि होऊनि आटले । उपासिती ।। २६ ।। तयां देहावसान जें पावे । तें तिहीं मातें स्मरावें । मग म्यां जरी पावावें । तरि उपास्ति ते कायसी ।। २७ ।। पैं रंकु एक आडलेपणें । काकुळती धांव गा धांव म्हणे । तरि तयाचिये ग्लानि धांवणें । काय न घडे मज ।। २८ ।। आणि भक्तांही तेचि दशा । तरी भक्तीचा सोसु कायसा । म्हणौनि हा ध्वनि ऐसा ।

न वाखाणावा ।। २९ ।। तिहीं जे वेळीं मी स्मरावा । ते वेळीं स्मरिला कीं पावावा । तो आभारुही जीवां । साहवेचि ना ।। १३० ।। तें ऋणवैपण देखोनि आंगीं । मी आपुलियाचि उत्तीर्णत्वालागीं । भक्तांचिया तनुत्यागीं । परिचर्या करीं ।। ३१ ।। देहवैकल्याचा वारा । झणें लागेल या सुकुमारा । म्हणौनि आत्मबोधाचिया पांजिरां । सूयें तयातें ।। ३२ ।। वरी आपुलिया स्मरणाची उवाइली । हींव ऐसी करीं साउली । ऐसेनि नित्य बुद्धि संचली । मी आणीं तयातें ।। ३३ ।। म्हणौनि देहांतींचें सांकडें । माझिया कहींचि न पडे । मी आपुलियातें आपुलीकडे । सुखेंचि आणीं ।। ३४ ।। वरचील देहाची गंवसणी फेडुनी । आहाच अहंकाराचे रज झाडुनी । शुद्ध वासना निवडुनी । आपणपां मेळवीं ।। ३५ ।। आणि भक्तां तरी देहीं । विशेष एकवंकीचा ठावो नाहीं । म्हणौनि अव्हेरू करितां कांहीं । वियोगु ऐसा न वाटे ।। ३६ ।। नातरी देहांतींचि मियां यावें । मग आपणपें यातें न्यावें । हेंही नाहीं स्वभावें । जे आधींचि मज मीनले ।। ३७ ।। येरी शरीराचिया सलिलीं । असतेपण हे साउली । वांचूनि चंद्रिका ते ठेली । चंद्रींच आहे ।। ३८ ।। ऐसे जे नित्ययुक्त । तयांसि सुलभ मी सतत । म्हणौनि देहांतीं निश्चित । मीचि होती ।। ३९ ।। मग क्लेशतरूची वाडी । जे तापत्रयाग्नीची सगडी । जे मृत्युकाकासीं कुरोंडी । सांडिली आहे ।। १४० ।। जें दैन्याचें दुभतें । जें महाभयातें वाढवितें । जें सकळ दुःखाचें पुरतें । भांडवल ।। ४१ ।। जें दुर्मतीचें मूळ । जें कुकर्माचें फळ । जें व्यामोहाचें केवळ । स्वरूपचि ।। ४२ ।। जें संसाराचें बैसणें । जें विकारांचें उद्यानें (उदाणें) । जें सकळ रोगांचें भाणें । वाढिलें आहे ।। ४३ ।। जें काळाचा खिचु उशिटा । जें आशेचा आंगवठा । जन्ममरणाचा वोलिंवटा । स्वभावें जें ।। ४४ ।। जें भुलीचें भरिव । विकल्पाचें वोतिव । किंबहुना पेंव । विंचुवांचें ।। ४५ ।। जें व्याघ्राचें क्षेत्र । जें पण्यांगनेचें मैत्र । जें विषयविज्ञानयंत्र । सुपूजित ।। ४६ ।। जें लावेचा कळवळा । निवालिया विषोदकाचा गळाळा । जें विश्वासु आंगवळा । संवचोराचा ।। ४७ ।। जें कोढियाचें खेंव । जें काळसर्पाचें मार्दव । गोरियेचें स्वभाव । गायन जे ।। ४८ ।। जें वैरियाचा पाहुणेरु । जें दुर्जनाचा आदरु । हें असो जें सागरु । अनर्थांचा ।। ४९ ।। जें स्वप्नीं देखिलें स्वप्न । जें मृगजळें

सासिन्नलें वन । जें धूम्ररजांचें गगन । ओतलें आहे ।। १५० ।। ऐसें जें हें शरीर । तें ते न पवतीचि पुढती नर । जे होऊनि ठेले अपार । स्वरूप माझें ।। ५१ ।।

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ।। १६ ।।

एऱ्हवीं ब्रह्मपणाचिये भडसे । न चुकतीचि पुनरावृत्तीचे वळसे । परि निवटलियाचे जैसें । पोट न दुखे ।। ५२ ।। नातरी चेइलियानंतरें । न बुडिजे स्वप्नींचेनि महापुरें । तेवीं मातें पावले ते संसारें । लिंपतीचि ना ।। ५३ ।। एऱ्हवीं जगदाकाराचें सिरें । जें चिरस्थायीयांचे धुरे । ब्रह्मभुवन गा चवरें । लोकाचळाचें ।। ५४ ।। जिये गांवींचा पहारु दिवोवरी । एका अमरेंद्राचें आयुष्य न धरी । विळोनि पांतीं उठी एकसरी । चवदाजणांची ।। ५५ ।।

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद् ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ।। १७ ।।

जैं चौकडिया सहस्र जाये । तैं ठाये ठावो विळुचि होये । आणि तैसेचि सहस्रवरिये पाहे । रात्री जेथ ।। ५६ ।। येवढें अहोरात्र जेथिंचें । तेणें न लोटती जे भाग्याचे । देखती ते स्वर्गींचे । चिरंजीव ।। ५७ ।। येरां सुरगणांची नवाई । विशेष सांगावी येथ काई । मुद्दल इंद्राचीचि दशा पाहीं । जे दिहाचे चौदा ।। ५८ ।। परि ब्रह्मयाचियाहि आठां पाहारांतें । आपुलिया डोळां देखते । जे आहाति गा तयांतें । अहोरात्रविद म्हणिपे ।। ५९ ।।

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ।। १८ ।।
भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ।। १९ ।।

तये ब्रह्मभुवनीं दिवसें पाहे । ते वेळीं गणना केहीं न समाये । ऐसें अव्यक्ताचें होये । व्यक्त विश्व ।। १६० ।। पुढती दिहाची चौपाहारी फिटे । आणि हा आकारसमुद्र आटे । पाठीं तैसाचि मग पाहांटे । भरों लागे ।। ६१ ।। शारदीयेचिये प्रवेशीं । अभ्रें जिरती आकाशीं । मग ग्रीष्मांतीं जैशीं । निगती पुढती ।। ६२ ।। तैशी ब्रह्मदिनाचिये आदी । हे भूतसृष्टीची मांदी । मिळे जंव

सहस्रावधी। निमित्त पुरे (निमति युगें) ।। ६३ ।। पाठीं रात्रींचा अवसरु होये। आणि विश्व अव्यक्तीं लया जाये । तोही युगसहस्र मोटका पाहे । आणि तैसेंचि रचे ।। ६४ ।। हें सांगावया काय उपपत्ती । जे जगाचा प्रळयो आणि संभूती । इये ब्रह्मभुवनींचिया होती । अहोरात्रामाजीं ।। ६५ ।। कैसें थोरिवेचें मान पाहें पां । जो सृष्टिबीजाचा साटोपा । परि पुनरावृत्तीचिया मापा । शीग जाहाला ।। ६६ ।। एऱ्हवीं त्रैलोक्य हें धनुर्धरा । तिये गांवींचा गा पसारा । तो हा दिनोदयीं एकसरां । मांडतु असे ।। ६७ ।। पाठीं रात्रींचा समो पावे । आणि अपैसाचि सांठवे । म्हणिये जेथिंचे तेथ स्वभावें । साम्यासी ये ।। ६८ ।। जैसें वृक्षपण बीजासि आलें । कीं मेघ हें गगन जाहालें । तैसें अनेकत्व जेथ सामावलें । तें साम्य म्हणिपे ।। ६९ ।।

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ।। २० ।।

तेथ समविषम न दिसे कांहीं । म्हणौनि भूतें हे भाष नाहीं । जेंवि दूधचि जाहालिया दहीं । नामरूप जाय ।। १७० ।। तेंवि आकारलोपासरिसें । जगाचें जगपण भ्रंशे । परि जेथें जाहालें तें जैसें । तैसेंचि असे ।। ७१ ।। तें तया नांव सहज अव्यक्त । आणि आकारावेळीं तेंचि व्यक्त । हें एकास्तव एक सूचित । एऱ्हवीं दोनी नाहीं ।। ७२ ।। जैसें आटलिया रुपें । आटलेपण ते खोटी म्हणिपे । पुढती तो घनाकारु हारपे । जे वेळीं अलंकार होती ।। ७३ ।। हीं दोहीं जैशीं होणीं । एकीं साक्षिभूत सुवर्णीं । तैसी व्यक्ताव्यक्ताची कडसणी । वस्तूच्या ठायीं ।। ७४ ।। तें तरी व्यक्त ना अव्यक्त । नित्य ना नाशवंत । या दोहीं भावाअतीत । अनादिसिद्ध ।। ७५ ।। जें हें विश्वचि होऊनि असे । परि विश्वपण नासिलेनि न नासे । अक्षरें पुसिल्या न पुसे । अर्थु जैसा ।। ७६ ।। पाहें पां तरंग तरी होत जात । परि तेथ उदक तें अखंड असत । तेवीं भूताभावीं न नाशत । अविनाश जें ।। ७७ ।। नातरी आटतिये अळंकारीं । नाटतें कनक असे जयापरी । तेवीं मरतिये जीवाकारीं । अमर जें आहे ।। ७८ ।।

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ।। २१ ।।

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ।। २२ ।।

जयातें अव्यक्त म्हणों ये कोडें । म्हणतां स्तुति हें ऐसें नावडे । जें मनाबुद्धी न सांपडे । म्हणौनियां ।। ७९ ।। आणि आकारा आलिया जयाचें । निराकारपण न वचे । आकार लोपें न विसंचे । नित्यता गा ।। १८० ।। म्हणौनि अक्षर जें म्हणिजे । तेवींचि म्हणतां बोधुहि उपजे । जयापरौता पैसु न देखिजे । या नाम परमगती ।। ८१ ।। परि आघवा इहीं देहपुरीं । आहे निजेलियाचे परी । जे व्यापारु करवी ना करी । म्हणौनियां ।। ८२ ।। एऱ्हवीं जे शारीरचेष्टा । त्यांमाजीं एकही न ठके गा सुभटा । दाहीं इंद्रियांचिया वाटा । वाहतचि आहाती ।। ८३ ।। उकलूनि विषयांचा पेटा । होत मनाचा चोहटा । तो सुखदुःखाचा राजवांटा । भीतराहि पावे ।। ८४ ।। परि रावो पहुडलिया सुखें । जैसा देशींचा व्यापारु न ठके । प्रजा आपुलालेनि अभिलाखें । करितचि असती ।। ८५ ।। तैसें बुद्धीचें हन जाणणें । कां मनाचे घेणें देणें । इंद्रियांचें करणें । स्फुरण वायूचें ।। ८६ ।। हे देहक्रिया आघवी । न करवितां होय बरवी । जैसा न चलवितेनि रवी । लोकु चाले ।। ८७ ।। अर्जुना तयापरी । सुतला ऐसा आहे शरीरीं । म्हणौनि पुरुषु गा अवधारीं । म्हणिपे जयातें ।। ८८ ।। आणि प्रकृति पतिव्रते । पडिला एकपत्नीव्रतें । येणेंहि कारणें जयातें । पुरुषु म्हणों ये ।। ८९ ।। पैं वेदाचें बहुवसपण । देखेचिना जयाचें आंगण । हें गगनाचें पांघरूण । होय देखा ।। १९० ।। ऐसें जाणूनि योगीश्वर । जयातें म्हणती परात्पर । जें अनन्यगतीचें घर । गिंवसीत ये ।। ९१ ।। जें तनू वाचा चित्तें । नाइकती दुजिये गोष्टीतें । तयां एकनिष्ठेचें पिकतें । सुक्षेत्र जें ।। ९२ ।। हें त्रैलोक्यचि पुरुषोत्तमु । ऐसा साच जयाचा मनोधर्मु । तया आस्तिकाचा आश्रमु । पांडवा गा ।। ९३ ।। जें निगर्वाचें गौरव । जें निर्गुणाची जाणिव । जें सुखाची राणिव । निराशांसी ।। ९४ ।। जें संतोषियां वाढिलें ताट । जें अचिंता अनाथांचें मायपोट । भक्तीसी उजू वाट । जया गांवा ।। ९५ ।। हें एकैक सांगोनि वायां । काय फार करूं धनंजया । पैं गेलिया जया ठाया । तो ठावोचि होईजे ।। ९६ ।। हिंवाचिया झुळुका । जैसें हिंवचि पडे उष्णोदका । कां समोर जालिया अर्का । तमचि

प्रकाशु होय ।। ९७ ।। तैसा संसारु जया गांवा । गेला सांता पांडवा । होऊनि ठाके आघवा । मोक्षाचाची ।। ९८ ।। तरी अग्नीमाजीं आलें । जैसें इंधनचि अग्नि जहालें । पाठीं न निवडेचि कांहीं केलें । काष्ठपण ।। ९९ ।। नातरी साखरेचा माघौता । बुद्धीमंतपणेंही करितां । परि ऊंस नव्हे पंडुसुता । जियापरी ।। २०० ।। लोहाचें कनक जाहलें । हें एकें परिसेंचि केलें । आतां आणिक कैंचें तें गेलें । लोहत्व आणी ।। १ ।। म्हणौनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दूधपणा न येचि निरुतें । तेवीं पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाहीं ।। २ ।। तें माझें परम । साचोकारें निजधाम । हें आंतुवट तुज वर्म । दाविजत असे ।। ३ ।।

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ।। २३ ।।

तेवींचि आणिकेंही एके प्रकारें । हें जाणतां आहे सोपारें । तरि देह सांडितेनि अवसरें । जेथ मिळती योगी ।। ४ ।। अथवा अवचटें ऐसें घडे । जे अवसरें देह सांडे । तरि माघौतें येणें घडे । देहासीचि ।। ५ ।। म्हणौनि काळशुद्धी जरी देह ठेविती । तरी ठेवितखेंवीं ब्रह्मचि होती । एऱ्हवीं अकाळीं तरी येती । संसारा पुढती ।। ६ ।। तैसें सायुज्य आणि पुनरावृत्ती । या दोन्ही अवसराआधीन आहाती । तोचि अवसरु तुजप्रती । प्रसंगें सांगों ।। ७ ।। तरि ऐकें गा सुभटा । पातलिया मरणाचा माजिवटा । पांचै आपुलालिया वाटा । निघती अंतीं ।। ८ ।। ऐसा वरिपडिला प्रयाणकाळीं । बुद्धीतें भ्रमु न गिळी । स्मृति नव्हे आंधळी । न मरे मन ।। ९ ।। हा चेतना वर्गु आघवा । मरणीं दिसे टवटवा । परि अनुभविलिया ब्रह्मभावा । गंवसणी होऊनि ।। २१० ।। ऐसा सावध हा समवावो । आणि निर्वाणवेन्हीं निर्वाहो । हें तरीच घडे जरी सावावो । अग्नीचा आथी ।। ११ ।। पाहां पां वारेनें कां उदकें । जै दिवियाचें दिवेपण झांके । तैं असतीच काय देखे । दिठी आपुली ।। १२ ।। तैसें देहांतींचेनि विषमवातें । देह आंत बाहेरी श्लेष्माआंते । तैं विझोनि जाय उजितें । अग्नीचें तें ।। १३ ।। ते वेळीं प्राणासि प्राणु नाहीं । तेथ बुद्धि असोनि करील काई । म्हणौनि अग्नीविण देहीं । चेतना न थारे ।। १४ ।। अगा देहींचा अग्नि जरी गेला । तरी देह नव्हे चिखलु वोला । वायां

आयुष्यवेळु आपला । आंधारें गिंवसी ।। १५ ।। आणि मागील स्मरण आघवें । तें तेणें अवसरें सांभाळावें । मग देह त्यजूनि मिळावें । स्वरूपीं कीं ।। १६ ।। तंव तया श्लेष्माचे चिखलीं । चेतनाचि बुडोनि गेली । तेथ मागिली पुढिली हे ठेली । आठवण सहजें ।। १७ ।। म्हणौनि आधीं अभ्यासु जो केला । तो मरण न येतांचि निमोनि गेला । जैसें ठेवणें न दिसतां मालवला । दीपु हातींचा ।। १८ ।। आतां असो हें सकळ । ज़ाण पां ज्ञानासि अग्नि मूळ । तया अग्नीचें प्रयाणीं बळ । संपूर्ण आथी ।। १९ ।।

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।। २४ ।।

आंत अग्नीज्योतीचा प्रकाशु । बाहेरी शुक्लपक्षु आणि दिवसु । आणि सामासांमाजीं मासु । उत्तरायण ।। २२० ।। ऐशिया समयोगाची निरुती । लाहोनि जे देह ठेविती । ते ब्रह्मचि होती । ब्रह्मविद ।। २१ ।। अवधारीं गा धनुर्धरा । येथवरी सामर्थ्य यया अवसरा । तेवींचि हा उजू मार्ग स्वपुरा । यावयां पैं ।। २२ ।। एथ अग्नी हें पहिलें पायतरें । ज्योतिर्मय हें दुसरें । दिवस जाणें तिसरें । चौथें शुक्लपक्ष ।। २३ ।। आणि सामास उत्तरायण । ते वरचील गा सोपान । येणें सायुज्यसिद्धिसदन । पावती योगी ।। २४ ।। हा उत्तम काळु जाणिजे । यातें अर्चिरा मार्गु म्हणिजे । आतां अकाळु तोही सहजे । सांगेन आईक ।। २५ ।।

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ।। २५ ।।

तरी प्रयाणाचिया अवसरें । वातश्लेष्मां सुभरें । तेणें अंतःकरणीं आंधारें । कोंदलें ठाके ।। २६ ।। सर्वेंद्रियां लांकुड पडे । स्मृति भ्रमामाजीं बुडे । मन होय वेडें । कोंडे प्राण ।। २७ ।। अग्नीचें अग्निपण जाये । मग तो धूमचि अवघा होये । तेणें चेतना गिंवसिली ठाये । शरीरींची ।। २८ ।। जैसें चंद्राआड आभाळ । सदट दाटे सजळ । मग गडद ना उजाळ । ऐसें झांवळें होय ।। २९ ।। कां मरे ना सावध । ऐसें जीवितासि पडे स्तब्ध । आयुष्य मरणाची मर्याद । वेळु ठाकी ।। २३० ।। ऐसी मनबुद्धिकरणीं । सभोंवतीं धूमाकुळाची कोंडणी । तेथ जन्में जोडलिये वाहणी । युगचि बुडे ।। ३१ ।।

हां गा हातींचें जे वेळीं जाये । ते वेळीं आणिका लाभाची गोठी कें आहे । म्हणौनि प्रयाणीं तंव होये । येतुली दशा ।। ३२ ।। ऐशी देहाआंतु स्थिती । बाहेरि कृष्णपक्षु वरि राती । आणि सामासही वोडवती । दक्षिणायन ।। ३३ ।। इये पुनरावृत्तीचीं घराणीं । आघवीं एकवटती जयाचिया प्रयाणीं । तो स्वरूपसिद्धीची काहाणी । केसेंनि आइके ।। ३४ ।। ऐसा जयाचा देह पडे । तया योगी म्हणौनि चंद्रवरी जाणें घडे । मग तेथूनि मागुता बहुडे । संसारा ये ।। ३५ ।। आम्हीं अकाळु जो पांडवा । म्हणितला तो हा जाणावा । आणि हाचि धूम्रमार्गु गांवा । पुनरावृत्तीचिया ।। ३६ ।। येर तो अर्चिरा मार्गु । तो वसता आणि असलगु । साविया स्वस्त चांगु । निवृत्तीवरी ।। ३७ ।।

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययाऽऽवर्तते पुनः ।। २६ ।।

ऐशिया अनादि या दोन्ही वाटा । एकी उजू एकी अव्हांटा । म्हणौनि बुद्धिपूर्वक सुभटा । दाविलिया तुज ।। ३८ ।। कां जें मार्गामार्ग देखावे । साच लटिकें वोळखावें । हिताहित जाणावें । हिताचिलागीं ।। ३९ ।। पाहें पां नाव देखतां बरवी । कोणी आड घाली काय अथांवीं । कां सुपंथ जाणौनियां अडवीं । रिगवत असे ।। २४० ।। जो विष अमृत वोळखे । तो अमृत काय सांडूं शके । तेंवि जो उजू वाट देखे । तो अव्हांटा न वचे ।। ४१ ।। म्हणौनि फुडें । पारखावें खरें कुडें । पारखिलें तरी न पडे । अनवसरें कहीं ।। ४२ ।। एऱ्हवीं देहांतीं थोर विषम । या मार्गाचें आहे संभ्रम । जन्में अभ्यासिलियाचें हन काम । जाईल वायां ।। ४३ ।। जरी अर्चिरा मार्गु चुकलिया । अवचटें धूम्रपंथें पडलिया । तरी संसारपांथीं जुंतलिया । भंवतचि असावें ।। ४४ ।। हे सायास देखोनि मोठे । आतां कैसेनि पां एकवेळ फिटे । म्हणौनि योगमार्गु गोमटे । शोधिले दोन्ही ।। ४५ ।। तंव एकें ब्रह्मत्वा जाइजे । आणि एकें पुनरावृत्ति येईजे । परि दैवगत्या जो लाहिजे । देहांतीं जेणें ।। ४६ ।।

नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ।। २७ ।।

ते वेळीं म्हणितलें हें नव्हे । वांया अवचटें काय पावे । देह त्यजूनि वस्तु होआवें । मार्गेंचि कीं ।। ४७ ।। तरी आतां देह असो अथवा जावो । आम्ही

तों केवळ वस्तूचि आहों । कां जे दोरीं सर्पत्व वावो । दोराचिकडुनी ।। ४८ ।। मज तरंगपण असे कीं नसे । ऐसें हें उदकासी कहीं प्रतिभासे । तें भलतेव्हां जैसे तैसें । उदकचि कीं ।। ४९ ।। तरंगाकारें न जन्मेचि । ना तरंगलोपें न निमेचि । तेंवि देहीं जे देहेंचि । वस्तु जाहले ।। २५० ।। आतां शरीराचें तयाचिया ठाईं । आडनांवही उरलें नाहीं । तरी कोणें काळें काई । निमे तें पाहें पां ।। ५१ ।। मग मार्गातें कासया शोधावें । कोणें कोठूनि कें जावें । जरी देशकालादि आघवें । आपणचि असे ।। ५२ ।। आणि हां गा घटु जे वेळीं फुटे । तें वेळीं तेथिचें आकाश लागे नीट वाटे । वाटा लागे तरी गगना भेटे । एऱ्हवीं चुके ।। ५३ ।। पाहें पां ऐसें हन आहे । कीं तो आकारुचि जाये । येर गगन तें गगनींचि आहे । घटत्वाहि आधीं ।। ५४ ।। ऐसिया बोधाचेनि सुरवाडें । मार्गामार्गाचि सांकडें । तया सोऽहंसिद्धां न पडे । योगियांसी ।। ५५ ।। याकारणें पंडुसुता । तुवां होआवें योगयुक्ता । येतुलेनि सर्वकाळीं साम्यता । आपैसया होईल ।। ५६ ।। मग भलतेथ भलतेव्हां । देह असो अथवा जावा । परि अबंधा नित्य ब्रह्मभावा । विघडु नाहीं ।। ५७ ।। तो कल्पादि जन्मा नागवे । कल्पांतीं मरणें नाप्लवें । माजीं स्वर्गसंसाराचेनि लाघवें । झकवेना ।। ५८ ।। येणें बोधें जो योगी होये । तयासीचि या बोधाचें नीटपण आहे । कां जे भोगातें पेलूनि पायें । निजरूपा ये ।। ५९ ।। पैं गा इंद्रादिका देवां । जयां सर्वस्वें गाजती राणिवा । तें सांडणें मानूनि पांडवा । डावली जो ।। २६० ।।

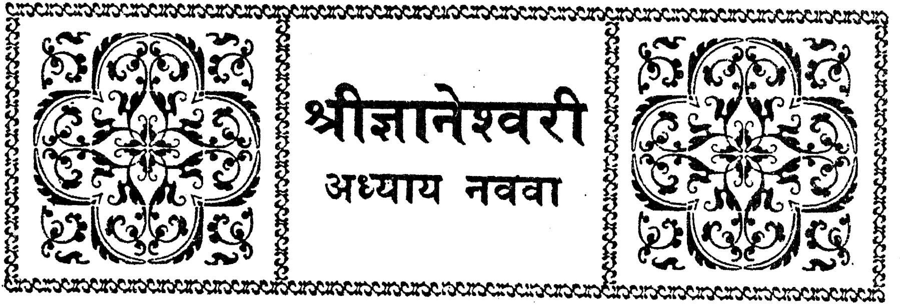
वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ।। २८ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ।। ८ ।।

जरी वेदाध्ययनाचें जालें । अथवा यज्ञाचें शेतचि पिकलें । कीं तपोदानांचे जोडलें । सर्वस्व हन जें ।। ६१ ।। तया आघवयाचि पुण्याचा मळा । भारु आंतौनि जया ये फळा । तें परब्रह्म निर्मळा । सांटि न सरे ।। ६२ ।। जें नित्यानंदाचेनि मानें । उपमेचा कांटाळा न दिसे सानें । पाहा पां वेदयज्ञादि साधनें । जया सुखा ।। ६३ ।। जें विटे ना सरे । भोगी तयाचेनि पवाडें पुरे ।

पुढती महासुखाचें सोयरें । भावंडचि ।। ६४ ।। ऐसे दृष्टीचेनि सुखपणें । जयासी अदृष्टाचें बैसणें । जें शतमखाही आंगवणें । नोहेचि एका ।। ६५ ।। तयातें योगीश्वर अलौकिकें। दिठीचेनि हाततुकें । अनुमानती कौतुकें । तंव हळुवट आवडे ।। ६६ ।। मग तया सुखाची किरीटी । करूनियां गा पाउटी । परब्रह्माचिये पाठीं । आरूढती ।। ६७ ।। ऐसे चराचरैक भाग्य । जें ब्रह्मेशां आराधना योग्य । योगियांचें भोग्य । भोगधन जें ।। ६८ ।। जो सकळ कळांची कळा । जो परमानंदाचा पुतळा । जो जिवाचा जिव्हाळा । विश्वाचिया ।। ६९ ।। जो सर्वज्ञतेचा वोलावा । जो यादवकुळींचा कुळदिवा । तो श्रीकृष्णजी पांडवा- । प्रती बोलिला ।। २७० ।। ऐसा कुरुक्षेत्रींचा वृत्तांतु । संजयो रायासी असे सांगतु । तेचि परियेसा पुढारी मातु । ज्ञानदेव म्हणे ।। २७१ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां अष्टमोऽध्यायः ।। ८ ।। श्लोक २८, ओव्या २७१

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय नववा

तरी अवधान एकलें दीजे । मग सर्व सुखासि पात्र होईजे । हें प्रतिज्ञोत्तर माझें । उघड ऐका ।। १ ।। परी प्रौढी न बोलों हो जी । तुम्हां सर्वज्ञांच्या समाजीं । देयावें अवधान हे माझी । विनवणी सलगीची ।। २ ।। कां जे लळेयांचे लळे सरती । मनोरथांचे मनोरथ पुरती । जरी माहेरें श्रीमंतें होती । तुम्हां ऐसीं ।। ३ ।। तुमचे या दिठिवेयाचिये वोलें । सासिन्नले प्रसन्नतेचे मळे । ते साउली देखोनि लोळें । श्रांतु जी मी ।। ४ ।। प्रभू तुम्ही सुखामृताचे डोहो । म्हणौनि आम्हीं आपुलिया स्वेच्छा वोलावो लाहों । येथही जरी सलगी करूं बिहों । तरी निवों कें पां ।। ५ ।। नातरी बालक बोबडां बोलीं । कां वांकुडा विचुका पाउलीं । तें चोज करूनि माउली । रिझे जेवीं ।। ६ ।। तेवीं तुम्हां संतांचा पढियावो । कैसेनि तरी आम्हांवरी हो । या बहुवा आळुकिया जी आहों । सलगी करीत ।। ७ ।। वांचूनि माझिये बोलतिये योग्यते । सर्वज्ञ भवादृश श्रोते । काय धडचावरी सारस्वतें । पढों सिकिजे ।। ८ ।। अवधारा आवडे तेसणा धुंधुरु । परि महातेजीं न मिरवे काय करूं । अमृताचिया ताटीं वोगरूं । ऐसी रससोय कैंची ।। ९ ।। हां हो हिमकरासी विजणें । कीं नादापुढें आइकवणें । लेणियासी लेणें । हें कहीं आथी ।। १० ।। सांगा परिमळें काय तुरंबावें । सागरें कवणें ठायीं नाहावें । हें गगनचि आडे आघवें । ऐसा पवाडु कैंचा ।। ११ ।। तैसें तुमचें अवधान धाये । आणि तुम्ही म्हणा हें होये । ऐसें वक्तृत्व कवणा आहे । जेणें रिझा तुम्ही ।। १२ ।। तरी विश्वप्रगटितिया गभस्ती । काय हातिवेन न कीजे आरती । कां चुळोदकें

आपांपती । अर्घ्यु नेदिजे ।। १३ ।। प्रभू तुम्ही महेशाचिया मूर्ती । आणि मी दुबळा अर्चितुसें भक्ती । म्हणौनि बोल जऱ्ही गंगावती । तऱ्ही स्वीकाराल कीं ।। १४ ।। बाळक बापाचिये ताटीं रिगे । आणि बापातेंचि जेवऊं लागे । कीं तो संतोषिलेनि वेगें । मुखचि वोढवी ।। १५ ।। तैसा मीं जरी तुम्हांप्रती । चावटी करीतसें बाळमती । तरी तुम्ही संतोषिजे ऐसी जाती । प्रेमाची असे ।। १६ ।। आणि तेणें आपुलेपणाचेनि मोहें । तुम्हीं संत घेतले असा बहुवे । म्हणौनि केलिये सलगीचा नोहे । आभारु तुम्हां ।। १७ ।। अहो ताऱ्हयाचें लागतां झटें । तेणें अधिकचि पाऱ्हा फुटे । रोषें प्रेम दुणवटे । पढियंतयाचेनि ।। १८ ।। म्हणौनि मज लेंकुरवाचेनि बोलें । तुमचें कृपाळूपण निदैलें । तें चेइलें ऐसें जी जाणवलें । यालागीं बोलिलों मी ।। १९ ।। एऱ्हवीं चांदिणें पिकविजत आहे चेपणीं । कीं वारया घापत आहे वाहणी । हां हो गगनासि गंवसणी । घालिजे केवीं ।। २० ।। आइका पाणी वोथिजावे न लगे । नवनीतीं माथुला न रिगे । तेवीं लाजिलें व्याख्यान निगे । देखोनि जयातें ।। २१ ।। हें असो शब्दब्रह्म जिये बाजे । शब्द मावळलेया निवांतु निजे । तो गीतार्थु मऱ्हाठिया बोलिजे । हा पाडु काई ।। २२ ।। परि ऐसियाही मज धिंवसा । तो पुढति याचि येकी आशा । जे धिटींवा करूनि भवादृशां । पढियंतया होआवें ।। २३ ।। तरि आतां चंद्रापासोनि निववितें । जें अमृताहूनि जीववितें । तेणें अवधानें कीजो वाढतें । मनोरथां माझिया ।। २४ ।। कां जें दिठिवा तुमचा वरुषे । तैं सकळार्थ सिद्धी मती पिके । एऱ्हवीं कोंभेला उन्मेषु सुके । जरी उदास तुम्ही ।। २५ ।। सहजें तरी अवधारा । वक्तृत्वा अवधानाचा होय चारा । तरी दोंदें पेलती अक्षरां । प्रमेयाचीं ।। २६ ।। अर्थ बोलाची वाट पाहे । तेथ अभिप्रावोचि अभिप्रायातें विये । भावाचा फुलौरा होत जाये । मतिवरी ।। २७ ।। म्हणौनि संवादाचा सुवावो ढळे । तऱ्ही हृदयाकाश सारस्वतें वोळे । आणि श्रोता दुश्चिता तरि वितुळे । मांडला रसु ।। २८ ।। अहो चंद्रकांतु द्रवता कीर होये । परि ते हातवटी चंद्रीं कीं आहे । म्हणौनि वक्ता तो वक्ता नोहे । श्रोतेनिविण ।। २९ ।। परि आतां आमुतें गोड करावें । ऐसें तांदुळीं कासया विनवावें । साइखडियानें काइ प्रार्थावें । सूत्रधारातें ।। ३० ।। तो काय बाहुलियांचिया काजा नाचवी ।

कीं आपुलिये जाणिवेची कळा वाढवी । म्हणौनि आम्हां या ठेवाठेवी । काय काज ।। ३१ ।। तंव श्रीगुरु म्हणती काइ जाहलें । हें समस्तही आम्हां पावलें । आतां सांगें जें निरोपिलें । नारायणें ।। ३२ ।। येथ संतोषोनि निवृत्तिदासें । जी जी म्हणौनि उल्हासें । अवधारा श्रीकृष्ण ऐसें । बोलते जाहले ।। ३३ ।।

श्रीभगवानुवाच

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ।। १ ।।

नातरि अर्जुना हें बीज । पुढती सांगिजेल तुज । जें हें अंतःकरणींचें गुज । जिवाचिये ।। ३४ ।। येणें मानें जीवाचें हिये फोडावें । मग गुज कां पां मज सांगावें । ऐसें कांहीं स्वभावें । कल्पिशी जरी ।। ३५ ।। तरी परियेसी गा प्राज्ञा । तूं आस्थेचीच संज्ञा । बोलिलिये गोष्टीची अवज्ञा । नेणसी करूं ।। ३६ ।। म्हणौनि गूढपण आपुलें मोडो । वरि न बोलणेंही बोलावें घडो । परि आमुचिये जीवींचें पडो । तुझ्या जीवीं ।। ३७ ।। अगा थानीं कीर दूध गूढ । परि थानासीचि नव्हे कीं गोड । म्हणौनि सरो कां सेवितयाची चाड । जरी अनन्यु मिळे ।। ३८ ।। मुडांहूनि बीज काढिलें । मग निर्वाळलिये भूमीं पेरिलें । तरि तें सांडीविखुरीं गेलें । म्हणों ये कायी ।। ३९ ।। यालागीं सुमनु आणि शुद्धमती । जो अनिंदकु अनन्यगती । पैं गा गौप्यही परी तयाप्रती । चावळिजे सुखें ।। ४० ।। तरि प्रस्तुत आतां गुणीं हीं । तूं वांचून आणिक नाहीं । म्हणौनि गुज तरी तुझ्या ठायीं । लपऊं नये ।। ४१ ।। आतां किती नावानावा गुज । म्हणतां कानडें वाटेल तुज । तरी ज्ञान सांगेन सहज । विज्ञानेंसीं ।। ४२ ।। परि तेंचि ऐसेनि निवाडें । जैसें भेसळलें खरें कुडें । मग काढिजे फाडोवाडें । पारखूनियां ।। ४३ ।। कां चांचूचेनि सांडसें । खांडिजे पय पाणी राजहंसें । तुज ज्ञान विज्ञान तैसें । वांटूनि देऊं ।। ४४ ।। मग वारयाचिया धारसा । पडिन्नला कोंडा कां नुरेचि जैसा । आणि कणांचा आपैसा । राशिवा जोडे ।। ४५ ।। तैसें जें जाणितलेयासाठीं । संसार संसाराचिये गांठीं । लाऊनि बैसवी पाटीं । मोक्षश्रियेच्या ।। ४६ ।।

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ।। २ ।।

जे जाणणेया आघवेयांच्या गांवीं । गुरुत्वाची आचार्य पदवी । जें सकळ गुह्यांचा गोसावी । पवित्रां रावो ।। ४७ ।। आणि धर्माचें निजधाम । तेवींची उत्तमाचें उत्तम । पैं जया येतां नाहीं काम । जन्मांतराचें ।। ४८ ।। मोटकें गुरुमुखें उदैजत दिसे । आणि हृदयीं स्वयंभचि असे । प्रत्यक्ष फावों लागे तैसें । आपैसयाचि ।। ४९ ।। तेवींचि गा सुखाच्या पाउटीं । चढतां येइजे जयाच्या भेटी । मग भेटल्या कीर मीठी । भोगणेंयाही पडे ।। ५० ।। परि भोगाचिये ऐलीकडिलिये मेरे । चित्त उभें ठेलें सुखा भरे । ऐसें सुलभ आणि सोपारें । वरि परब्रह्म ।। ५१ ।। पैं गा आणिकही एक याचें । जें हातां आलिया तरी न वचे । आणि अनुभवितां कांहीं न वेचे । वरि विटेहि ना ।। ५२ ।। येथ जरी तूं तार्किका । ऐसी हन घेसी शंका । ना येवढी वस्तु हे लोकां । उरली केविं पां ।। ५३ ।। जे एकोत्तरेयाचिया वाढी । जळतिये आगीं घालिती उडी । ते अनायासें स्वगोडी । सांडिती केवीं ।। ५४ ।। तरी पवित्र आणि रम्य । तेवींचि सुखोपाय गम्य । आणि स्वसुख परम धर्म्य । वरि आपणपां जोडे ।। ५५ ।। ऐसा अवघाचि हा सुरवाडु आहे । तरी जना हातीं केविं उरों लाहे । हा शंकेचा ठावो कीर होये । परि न धरावी तुवां ।। ५६ ।।

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ।। ३ ।।

पाहे पां दूध पवित्र आणि गोड । पासी त्वचेचिया पदराआड । परि तें अव्हेरूनि गोचिड । अशुद्ध काय न सेविती ।। ५७ ।। कां कर्मैळकंदा आणि दर्दुरीं । नांदणूक एकेचि घरीं । परि पराग सेविजे भ्रमरीं । येरां चिखलुचि उरे ।।५८।। नातरी निदैवाच्या परिवरीं । लोह्या रुतलिया आहाति सहस्त्रवरी । परि तेथ बैसोनि उपवासु करी । कां दरिद्रें जिये ।। ५९ ।। तैसा हृदयामध्यें मी रामु । असतां सर्वसुखाचा आरामु । कीं भ्रांतासी कामु । विषयावरी ।। ६० ।। बहु मृगजळ देखोनि डोळां । थुंकिजे अमृताचा गिळितां गळाळा । तोडिला परिसु बांधिला गळां । शुक्तिकालाभें ।। ६१ ।। तैसी अहंममतेचिये लवडसवडी । मातें न पवतीची बापुडीं । म्हणौनि जन्ममरणाची दुथडीं । डहुळितें ठेलीं ।। ६२ ।। एऱ्हवीं मी तरी कैसा । मुखाप्रति भानु कां जैसा । कहीं दिसे न दिसे ऐसा । वाणीचा नोहे ।। ६३ ।।

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ।। ४ ।।

माझेया विस्तारलेपणा नांवें । हें जगचि नोहे आघवें । जैसें दूध मुरालें स्वभावें । तरि तेंचि दहीं ।। ६४ ।। कां बीज़चि जाहलें तरु । अथवा भांगारचि अळंकारु । तैसा मज एकाचा विस्तारु । तें हें जग ।। ६५ ।। हें अव्यक्तपणें थिजलें । तेंचि मग विश्वाकारें वोथिजलें । तैसें अमूर्तमूर्ति मियां विस्तारलें । त्रैलोक्य जाणें ।। ६६ ।। महदादि देहांतें । इयें अशेषेंही भूतें । परी माझ्या ठायीं बिंबतें । जैसें जळीं फेण ।। ६७ ।। परि तया फेणांआंतु पाहातां । जेवीं जळ न दिसे पंडुसुता । नातरी स्वप्नींची अनेकता । चेइलिया नोहिजे ।। ६८ ।। तैसीं भूतें इयें माझ्या ठायीं । बिंबती तयांमाजीं मी नाहीं । इया उपपत्ती तुज पाहीं । सांगितलिया मागां ।। ६९ ।। म्हणौनि बोलिलिया बोलाचा अतिसो । न कीजे यालागीं हें असो । परी मज आंत पैसो । दिठी तुझी ।। ७० ।।

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ।
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ।। ५ ।।

आमुचा प्रकृतीपैलीकडील भावो । जरी कल्पनेवीण लागसी पाहों । तरी मजमाजीं भूतें हेंही वावो । जें मी सर्व म्हणौनी ।। ७१ ।। एऱ्हवीं संकल्पाचिये सांजवेळे । नावेक तिमिरेजती बुद्धीचे डोळे । म्हणौनि अखंडितचि परि झांवळे । भूतभिन्न ऐसें देखे ।। ७२ ।। तेचि संकल्पाची सांज जें लोपे । तें अखंडितचि आहे स्वरूपें । जैसें शंका जातखेंवो लोपे । सापपण माळेचें ।। ७३ ।। एऱ्हवीं तरी भूमीआंतूनि स्वयंभ । काय घडेयागाडगेयाचे निघती कोंभ । परि ते कुलालमतीचे गर्भ । उमटले कीं ।। ७४ ।। नातरी सागरींच्या पाणी । काय तरंगाचिया आहाती खाणी । ते अवांतर करणी । वारयाची नव्हे ।। ७५ ।। पाहें पां कापसाच्या पोटीं । काय कापडाची होती पेटी । तो वेढितयाचिया दिठी । कापड जाहला ।। ७६ ।। जरी सोनें लेणें होउनी घडे । तरी तयाचें सोनेंपण न मोडे । येर अळंकार हे वरचिलीकडे । लेतयाचेनि भावें ।। ७७ ।। सांगें पडिसादाचीं प्रत्युत्तरें । कां आरिसां जें आविष्करें । तें आपलें कीं साचोकारें । तेथेंचि होतें ।। ७८ ।। तैसी इये निर्मळे माझ्या स्वरूपीं । जो भूतभावना आरोपी । तयासी तयाच्या संकल्पीं । भूताभासु

असे ।। ७९ ।। तेचि कल्पिती प्रकृती पुरे । तरि भूताभासु आधींचि सरे । मग स्वरूप उरे एकसरें । निखळ माझें ।। ८० ।। हें असो आंगीं भरलिया भवंडी । जैशा भोंवत दिसती अरडीदरडी । तैशी आपुलिया कल्पना अखंडीं । गमती भूतें ।। ८१ ।। तेचि कल्पना सांडूनि पाहीं । तरि मी भूतीं भूतें माझिया ठायीं । हें स्वप्नींही परि नाहीं । कल्पावयाजोगें ।। ८२ ।। आतां मीच एक भूतांतें धर्ता । अथवा भूतांमाजीं मी असता । या संकल्पसन्निपाता- । आंतुलिया बोलिया ।। ८३ ।। म्हणौनि परियेसी गा प्रियोत्तमा । यापरी मी विश्वेंसीं विश्वात्मा । जो इया लटकिया भूतग्रामा । भाव्यु सदा ।। ८४ ।। रश्मीचेनि आधारें जैसें । नव्हे तेंचि मृगजळ आभासे । माझ्या ठायीं भूतजात तैसें । आणि मातेंहीं भावी ।। ८५ ।। मी ये परीचा भूतभावनु । परि सर्व भूतांसि अभिन्नु । जैसी प्रभा आणि भानु । एकचि ते ।। ८६ ।। हा आमुचा ऐश्वर्ययोगु । तुवां देखिला कीं चांगु । आतां सांगें कांहीं एथ लागु । भूतभेदाचा असे ।। ८७ ।। यालागीं मजपासूनि भूतें । आनें नव्हती हें निरुतें । आणि भूतांवेगळिया मातें । कहींच न मनीं हो ।। ८८ ।।

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ।। ६ ।।

पैं गगन जेवढें जैसें । पवनुहि गगनीं तेवढाचि असे । सहजें हालविलिया वेगळा दिसे । एऱ्हवीं गगन तेंचि तो ।। ८९ ।। तैसें भूतजात माझ्या ठायीं । कल्पिजे तरी आभासे कांहीं । निर्विकल्पीं तरी नाहीं । तेथ मीचि मी आघवें ।। ९० ।। म्हणौनि नाहीं आणि असे । हें कल्पनेचेनि सौरसें । जें कल्पनालोपें भ्रंशे । आणि कल्पनेसवें होय ।। ९१ ।। तेंचि कल्पितें मुद्दल जाये । तैं असे नाहीं हें कें आहे । म्हणौनि पुढती तूं पाहे । हा ऐश्वर्ययोगु ।। ९२ ।। ऐसिया प्रतीतिबोधसागरीं । तूं आपणेयातें कल्लोळु एक करीं । मग जंव पाहासी चराचरीं । तंव तूंचि आहासी ।। ९३ ।। या जाणणेयाचा चेवो । तुज आला ना म्हणती देवो । तरी आतां द्वैत स्वप्न वावो । जालें कीं ना ।। ९४ ।। तरी पुढती जरी विपायें । बुद्धीसी कल्पनेची झोंप ये । तरी अभेदबोधु जाये । जें स्वप्नीं पडिजे ।। ९५ ।। म्हणौनि ये निद्रेची वाट मोडे । निखिळ उद्बोधाचेंचि आपणपें घडे । ऐसें वर्म जें आहे फुडें ।

तें दावों आतां ।। ९६ ।। तरी धनुर्धरा धैर्या । निकें अवधान देईं बा धनंजया । पैं सर्व भूतांतें माया । करी हरी गा ।। ९७ ।।

सर्वभूतानि कौन्तेय प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ।। ७ ।।

जिये नांव गा प्रकृती । जे द्विविधा सांगितली तुजप्रती । एकी अष्टधा भेदव्यक्ती । दुजी जीवरूपा ।। ९८ ।। हा प्रकृतीविखो आघवा । तुवां मागां परिसिलासी पांडवा । म्हणौनि असो काई सांगावा । पुढतपुढती ।। ९९ ।। तरी ये माझिये प्रकृती । महाकल्पाच्या अंतीं । सर्व भूतें अव्यक्तीं । ऐक्यासि येती ।। १०० ।। ग्रीष्माच्या अतिरसीं । सबीजें तृणें जैसीं । मागुती भूमीसी । सुलीनें होतीं ।। १ ।। कां वार्षिये ढेंढें फिटे । जेव्हां शारदीयेचा अनुघडु फुटे । तेव्हां घनजात आटे । गगनींचे गगनीं ।। २ ।। नातरी आकाशाचे खोंपे । वायु निवांतुचि लोपे । कां तरंगता हारपे । जळीं जेवीं ।। ३ ।। अथवा जागिनलिये वेळे । स्वप्न मनींचें मनीं मावळे । तैसें प्राकृत प्रकृतीं मिळे । कल्पक्षयीं ।। ४ ।। मग कल्पादीं पुढती । मीचि सृजीं ऐसी वदंती । तरी इयेविषयीं निरुती । उपपत्ती आइक ।। ५ ।।

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ।। ८ ।।

तरी हेचि प्रकृती किरीटी । मी स्वकीया सहजें अधिष्ठीं । तेथ तंतूसमवाय पटी । जेंवि विणावणी दिसे ।। ६ ।। मग तिये विणावणीचेनि आधारें । लहाना चौकडिया पटत्व भरे । तैसीं पंचात्मकें आकारें । प्रकृतीचि होय ।। ७ ।। जैसें विरजणियाचेनि संगें । दूधचि आटेजों लागे । तैशी प्रकृति आंगा रिगे । सृष्टीपणाचिया ।। ८ ।। बीज जळाची जवळीक लाहे । आणि तेचि शाखोपशाखीं होये । तैसें मज करणें आहे । भूतांचें हें ।। ९ ।। अगा नगर हें रायें केलें । या म्हणणया साचपण कीर आलें । परि निरुतें पाहतां काय सिणले । रायाचे हात ।। ११० ।। आणि मी प्रकृती अधिष्ठीं तें कैसें । जैसा स्वप्नीं जो असे । मग तोचि प्रवेशे । जागृतावस्थे ।। ११ ।। तरी स्वप्नौनि जागृती येतां । काय पाय दुखती पंडुसुता । कीं स्वप्नामाजीं असतां । प्रवासु होय ।। १२ ।। या आघवियाचा अभिप्रावो कायी । जे हें भूतसृष्टीचें कांहीं ।

मज एकही करणें नाहीं । ऐसाचि अर्थु ।। १३ ।। जैसी रायें अधिष्ठिली प्रजा । व्यापारें आपुलालिया काजा । तैसा प्रकृती संगु हा माझा । येर करणें तें इयेचें ।। १४ ।। पाहे पां पूर्णचंद्राचिये भेटी । समुद्रीं अपार भरतें दाटी । तेथ चंद्रासि काय किरीटी । उपखा पडे ।। १५ ।। जड परि जवळिका । लोह चळे तरी चळो कां । तरि कवणु शीणु भ्रामका । सन्निधानाचा ।। १६ ।। किंबहुना यापरी । मी निजप्रकृति अंगिकारीं । आणि भूतसृष्टी एकसरी । प्रसवोंचि लागे ।। १७ ।। जो हा भूतग्रामु आघवा । असे प्रकृतीआधीन पांडवा । जैसी बीजाचिया वेलपालवा । समर्थ भूमी ।। १८ ।। नातरी बाळादिकां वयसा । गोसावी देहसंगु जैसा । अथवा घनावळी आकाशा । वार्षिये जेवीं ।। १९ ।। कां स्वप्नासि कारण निद्रा । तैसी प्रकृती हे नरेंद्रा । या अशेषाहि भूतसमुद्रा । गोसाविणी गा ।। १२० ।। स्थावरा आणि जंगमा । स्थूळा अथवा सूक्ष्मा । हे असो भूतग्रामा । प्रकृतिचि मूळ ।। २१ ।। म्हणौनि भूतें हन सृजावीं । कां सृजिलीं प्रतिपाळावीं । इयें करणीं न येती आघवीं । आमुचिया आंगा ।। २२ ।। जळीं चंद्रिकेचिया पसरती वेली । ते वाढी चंद्रें नाहीं वाढविली । तेविं मातें पावोनि ठेली । दूरी कर्में ।। २३ ।।

न च मां तानि कर्माणि निवध्नन्ति धनंजय ।
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ।। ९ ।।

आणि सुटलिया सिंधुजळाचा लोटु । न शके धरूं सैंधवाचा घाटु । तेविं सकळ कर्मा मीचि शेवटु । तीं काय बांधती मातें ।। २४ ।। धूम्ररजांची पिंजरीं । वाजतिया वायूतें जरी होकारी । कां सूर्यबिंबामाझारीं । आंधारें शिरे ।। २५ ।। हें असो पर्वताचिये हृदयींचें । जेंवि पर्जन्यधारास्तव न खोंचें । तेविं कर्मजात प्रकृतीचें । न लगे मज ।। २६ ।। एऱ्हवीं इये प्रकृतिविकारीं । एकु मीचि असे अवधारीं । परि उदासीनाचिया परी । करीं ना करवीं ।। २७ ।। जैसा दीपु ठेविला परिवरीं । कवणातें नियमी ना निवारी । आणि कवण कवणिये व्यापारीं । राहाटे तेंहि नेणें ।। २८ ।। तो जैसा कां साक्षिभूतु । गृहव्यापारप्रवृत्तिहेतु । तैसा भूतकर्मीं अनासक्तु । मी भूतीं असें ।। २९ ।। हा एकचि अभिप्रावो पुढतपुढती । काय सांगों बहुतां उपपत्ती । येथ एकहेळां सुभद्रापती । येतुलें जाण पा ।। १३० ।।

मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ।
हेतुनाऽनेन कौन्तेय जगद्विपरिवर्तते ।। १० ।।

जें लोकचेष्टां समस्तां । जैसा निमित्तमात्र कां सविता । तैसा जगत्प्रभवीं पंडुसुता । हेतु मी जाणें ।। ३१ ।। कां जें मियां अधिष्ठिलिया प्रकृती । होती चराचराचिया संभूती । म्हणौनि मी हेतु हे उपपत्ती । घडे यया ।। ३२ ।। आतां येणें उजिवडें निरुतें । न्याहाळीं पां ऐश्वर्ययोगातें । जे माझ्या ठायीं भूतें । परी भूतीं मी नसें ।। ३३ ।। अथवा भूतें ना माझ्या ठायीं । आणि भूतांमाजीं मी नाहीं । या खुणा तूं कहीं । चुकों नको ।। ३४ ।। हें सर्वस्व आमुचें गूढ । परि दाविलें तुज उघड । आतां इंद्रियां देऊनि कवाड । हृदयीं भोगीं ।। ३५ ।। हा दंशु जंव नये हातां । तंव माझें साचोकारपण पार्था । न संपडे गा सर्वथा । जैंवि तुषीं कणु ।। ३६ ।। एऱ्हवीं अनुमानाचेनि पैसें । आवडे कीर कळलें ऐसें । परि मृगजळाचेनि वोलांशें । काय भूमि तिमे ।। ३७ ।। जें जाळ जळीं पांगिलें । तेथ चंद्रबिंब दिसे आंतुडलें । परि थडिये काढूनि झाडिलें । तेव्हां बिंब कें सांगें ।। ३८ ।। तैसें बोलवरी वाचाबळें । वायांचि झकविजती प्रतीतीचे डोळे । मग साचोकारें बोधावेळे । आथि ना होइजे ।। ३९ ।।

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ।। ११ ।।

किंबहुना भवा बिहाया । आणि साचें चाड आथि जरी मियां । तरि तूं गा उपपत्ती इया । जतन कीजे ।। १४० ।। एऱ्हवीं दिठी वेधली कवळें । तैं चांदणियातें म्हणे पिंवळें । तैंवि माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखती दोष ।। ४१ ।। नातरी ज्वरें विटाळलें मुख । तें दुधातें म्हणे कडू विख । तैंवि अमानुषा मानुष । मानिती मातें ।। ४२ ।। म्हणौनि पुढतपुढती धनंजया । झणें विसंबसी या अभिप्राया । जे इया स्थूलदृष्टी वायां । जाइजेल गा ।। ४३ ।। पैं स्थूलदृष्टी देखती मातें । तेंचि न देखणें जाण निरुतें । जैसें स्वप्नींचेनि अमृतें । अमरा नोहिजे ।। ४४ ।। एऱ्हवीं स्थूलदृष्टी मूढ । मातें जाणती कीर दृढ । परि तें जाणणेंचि जाणणेया आड । रिगोनि ठाके ।। ४५ ।। जैसा नक्षत्राचिया आभासा- । साठीं घातु झाला तया हंसा । माजीं रत्नबुद्धीचिया

आशा। रिगोनियां ।। ४६ ।। सांगें गंगा या बुद्धी मृगजळ। ठाकोनि आलियाचें कवण फळ। काय सुरतरु म्हणौनि बाबुळ। सेविली करी ।। ४७ ।। हार निळयाचाचि दुसरा। या बुद्धी हातु घातला विखारा। कां रत्नें म्हणौनि गारा। वेंचि जेंवीं ।। ४८ ।। अथवा निधान हें प्रगटलें। म्हणौनि खदिरांगार खोळे भरिले। कां साउली नेणतां घातलें। कुहा सिंहें ।। ४९ ।। तेवीं मी म्हणौनि प्रपंचीं। जिहीं बुडी दिधली कृतनिश्चयाची। तिहीं चंद्रासाठीं जेवीं जळींची। प्रतिभा धरिली ।। १५० ।। तैसा कृतनिश्चयो वायां गेला। जैसा कोण्ही एकु कांजी प्याला। मग परिणाम पाहों लागला। अमृताचा ।। ५१ ।। तैसें स्थूलाकारी नाशिवंतें। भरंवसा बांधोनि चित्तें। पाहती मज अविनाशातें। तरी कैंचा दिसें ।। ५२ ।। आगा काई पश्चिमसमुद्राचिया तटा। निघिजत आहे पूर्वीलिया वाटा। कां कोंडा कांडतां सुभटा। कणु आतुडे ।। ५३ ।। तैसें विकारलें हें स्थूळ। जाणितले या मी जाणवतसें केवळ। काई फेणं पितां जळ। सेविलें होय ।। ५४ ।। म्हणौनि मोहिलेंनि मनोधर्में। हेंचि मी मानूनि संभ्रमें। मग येंथिची जियें जन्मकर्मे। तियें मजचि म्हणति ।। ५५ ।। येतुलेनि अनामा नाम। मज अक्रियासि कर्म। विदेहासि देहधर्म। आरोपिती ।। ५६ ।। मज आकारशून्या आकारु। निरुपाधिका उपचारु। मज विधिवर्जिता व्यवहारु। आचारादिक ।। ५७ ।। मज वर्णहीना वर्णु। गुणातीतासि गुणु। मज अचरणा चरणु। अपाणिया पाणी ।। ५८ ।। मज अमेया मान। सर्वगतासी स्थान। जैसें सेजेमाजीं वन। निदेला देखे ।। ५९ ।। तैसें अश्रवणा श्रोत्र। मज अचक्षूसी नेत्र। अगोत्रा गोत्र। अरूपा रूप ।। १६० ।। मज अव्यक्तासी व्यक्ती। अनार्तासी आर्ती। स्वयंतृप्ता तृप्ती। भाविती गा ।। ६१ ।। मज अनावरणा प्रावरण। भूषणातीतासि भूषण। मज सकळ कारणा कारण। देखती ते ।। ६२ ।। मज सहजातें करिती। स्वयंभातें प्रतिष्ठिती। निरंतरातें आव्हानिती। विर्सजिती गा ।। ६३ ।। मी सर्वदा स्वतःसिद्धु। तो कीं बाळ तरुण वृद्धु। मज एकरूपा संबंधु। जाणती ऐसे ।। ६४ ।। मज अद्वैतासि दुजें। मज अकर्तयासि काजें। मी अभोक्ता कीं भुंजें। ऐसें म्हणती ।। ६५ ।। मज अकुळाचें कुळ वानिती। मज नित्याचेनि निधनें शिणती। मज सर्वांतरातें कल्पिती। अरि मित्र गा ।। ६६ ।। मी स्वानंदाभिरामु। तया मज अनेक

सुखांचा कामु । आघवाचि मी असे समु । कीं म्हणती एकदेशी ।। ६७ ।। मी आत्मा एक चराचरीं । म्हणती एकाचा कैंपक्ष करीं । आणि कोपोनि एकातें मारीं । हेंचि वाढविती ।। ६८ ।। किंबहुना ऐसें समस्त । जे हे मानुषधर्म प्राकृत । तयांचि नांव मी ऐसें विपरीत । ज्ञान तयांचें ।। ६९ ।। जंव आकारु एक पुढां देखती । तंव हा देव येणें भावें भजती । मग तोचि विघडलिया टाकिती । नाहीं म्हणौनि ।। १७० ।। मातें येणें येणें प्रकारें । जाणती मनुष्य ऐसेनि आकारें । म्हणौनि ज्ञानचि तें आंधारें । ज्ञानासि करी ।। ७१ ।।

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ।। १२ ।।

यालागीं जन्मलेचि ते मोघ । जैसें वार्षियेवीण मेघ । कां मृगजळाचे तरंग । दुरूनीचि पाहावे ।। ७२ ।। अथवा कोल्हेरीचे असिवार । नातरी वोडंबरीचे अळंकार । कीं गंधर्वनगरीचे आवार । आभासती कां ।। ७३ ।। साबरी वाढिन्नल्या सरळा । वरी फळ ना आंतु पोकळा । कां स्तन जाले गळां । शेळिये जैसें ।। ७४ ।। तैसें मूर्खाचें तया जियालें । आणि धिग् कर्म तयांचें निपजलें । जैसें साबरी फळ आलें । घेपे ना दीजे ।। ७५ ।। मग जें कांहीं ते पढिन्नले । तें मर्कटें नारळ तोडिले । कां आंधळ्या हातीं पडिलें । मोतीं जैसें ।। ७६ ।। किंबहुना तयांचीं शास्त्रें । जैशीं कुमारीं हातीं दिधलीं शस्त्रें । कां अशौच्या मंत्रें । बीजें कथिलीं ।। ७७ ।। तैसें ज्ञानजात तयां । आणि जें कांहीं आचरलें गा धनंजया । तें आघवेंचि गेलें वायां । जे चित्तहीन ।। ७८ ।। पैं तमोगुणाची राक्षसी । जे सद्बुद्धीतें ग्रासी । विवेकाचा ठावोचि पुसी । निशाचरी जे ।। ७९ ।। तिये प्रकृती वरपडे जाले । म्हणौनि चिंतेचेनि कपोलें गेले । वरि तामसीयेचिये पडिले । मुखामाजीं ।। १८० ।। जेथ आशेचिये लाळे । आंतु हिंसा जीभ लोळे । तेवींचि असंतोषाचे चाकळे । अखंड चघळी ।। ८१ ।। जे अनर्थाचे कानवेरीं । आवाळुवें चाटीत निघे बाहेरी । जे प्रमादपर्वतींची दरी । सदाचि मातली ।। ८२ ।। जेथ द्वेषाचिया दाढा । खसखसां ज्ञानाचा करिती रगडा । जे अगस्ती गवसणी मूढां । स्थूल बुद्धि ।। ८३ ।। ऐसे आसुरिये प्रकृतीचे तोंडीं । जे जाले गा भूतोंडीं । ते बुडोनि गेले कुंडीं । व्यामोहाच्या ।। ८४ ।। एवं तमाचिये पडिले गर्तें ।

न पविजतीचि विचाराचेनि हातें । हें असो ते गेले जेथें । ते शुद्धीचि नाहीं ।। ८५ ।। म्हणौनि असोतु इयें वायाणीं । कायशीं मूर्खांचीं बोलणीं । वायां वाढवितां वाणी । शिणेल हन ।। ८६ ।। ऐसें बोलिलें देवें । तेथ जी जी म्हणितलें पांडवें । आइकें जेथ वाचा विसवे । ते साधुकथा ।। ८७ ।।

महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिता: ।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ।। १३ ।।

तरी जयाचे चोखटे मानसीं । मी होऊनि असें क्षेत्रसंन्यासी । जया निजेलियातें उपासी । वैराग्य गा ।। ८८ ।। जयाचिया आस्थेचिया सद्भावा । आंतु धर्म करी राणिवा । जयाचें मन ओलावा । विवेकासी ।। ८९ ।। जे ज्ञानगंगे नाहाले । पूर्णता जेऊनि धाले । जे शांतीसी आले । पालव नवे ।। १९० ।। जें परिणामा निघाले कोंभ । जें धैर्यमंडपाचे स्तंभ । जें आनंदसमुद्रीं कुंभ । चुबकळोनि भरिले ।। ९१ ।। जया भक्तीची येतुली प्राप्ती । जे कैवल्यातें परौतें सर म्हणती । जयांचिये लीलेमाजीं नीति । जियाली दिसे ।। ९२ ।। जे आघवांचि करणीं । लेइले शांतीचीं लेणीं । जयांचें चित्त गवसणी । व्यापका मज ।। ९३ ।। ऐसें जे महानुभाव । दैविये प्रकृतीचें दैव । जे जाणोनियां सर्व । स्वरूप माझें ।। ९४ ।। मग वाढतेनि प्रेमें । मातें भजती जे महात्मे । परि दुजेपण मनोधर्में । शिवतलें नाहीं ।। ९५ ।। ऐसें मीच होऊनि पांडवा । करिती माझी सेवा । परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ।। ९६ ।।

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रता: ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ।। १४ ।।

तरी कीर्तनाचेनि नटनाचे । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्ताचे । जें नामचि नाहीं पापाचें । ऐसें केलें ।। ९७ ।। यमदमां अवकळा आणिली । तीर्थें ठायावरूनि उठविलीं । यमलोकींची खुंटिली । राहाटी आघवी ।। ९८ ।। यमु म्हणे काय यमावें । दमु म्हणे कवणातें दमावें । तीर्थें म्हणतीं काय खावें । दोष ओखदासि नाहीं ।। ९९ ।। ऐसें माझेनि नामघोषें । नाहींचि करिती विश्वाचीं दुःखें । अवघें जगचि महासुखें । दुमदुमित भरलें ।। २०० ।। ते पाहांटेवीण पाहावित । अमृतेंवीण जीववित । योगेंवीण दावित । कैवल्य

डोळां ।। १ ।। परी राया रंका पाड धरूं । नेणती सानेयां थोरां कडसणी करूं । एकसरें आनंदाचें आवारु । होत जगा ।। २ ।। कहीं एकाधेनि वैकुंठा जावें । तें तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें । ऐसें नामघोषगौरवें । धवळलें विश्व ।। ३ ।। तेजें सूर्य तैसें सोज्वळ । परि तोहि अस्तवे हें किडाळ । चंद्र संपूर्ण एखादे वेळ । हे सदा पुरते ।। ४ ।। मेघ उदार परी वोसरे । म्हणौनि उपमेसी न पुरे । हे निःशंकपणें सपांखरे । पंचानन ।। ५ ।। जयांचें वाचेपुढां भोजें । नाम नाचत असे माझें । जें जन्मसहस्रीं वोळगिजे । एकवेळ यावया ।। ६ ।। तो मी वैकुंठीं नसें । वेळु एक भानुबिंबींही न दिसें । वरी योगियांचींही मानसें । उमरडोनि जाय ।। ६ ।। परी तयांपाशीं पांडवा । मी हारपला गिंवसावा । जेथ नामघोषु बरवा । करिती माझा ।। ८ ।। कैसे माझ्या गुणीं धाले । देशकालातें विसरले । कीर्तनें सुखी झाले । आपणपांचि ।। ९ ।। कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामाचे निखळ प्रबंध । माजी आत्मचर्चा विशद । उदंड गाती ।। २१० ।। हे बहु असो यापरी । कीर्तित मातें अवधारीं । एक विचरती चराचरीं । पंडुकुमरा ।। ११ ।। मग आणिक ते अर्जुना । साविया बहुवा जतना । पंचप्राण मना । पाढाऊ घेउनी ।। १२ ।। बाहेरी यमनियमांची कांटी लाविली । आंतु वज्रासनाची पौळी पन्नासिली । वरी प्राणायामाचीं मांडिलीं । वाहातीं यंत्रें ।। १३ ।। येथ उल्हाट शक्तीचेनि उजिवडें । मन पवनाचेनि सुरवाडें । सतराविचेयें पाणियाडें । बळियाविलें ।। १४ ।। तेव्हां प्रत्याहारें ख्याती केली । विकारांची सपिली बोहलीं । इंद्रियें बांधोनि आणिलीं । हृदयाआंतु ।। १५ ।। तंव धारणावारु दाटिन्नले । महाभूतांतें एकवटिलें । मग चतुरंग सैन्य निवटिलें । संकल्पाचें ।। १६ ।। तयावरी जैत रे जैत । म्हणौनि ध्यानाचें निशाण वाजत । दिसे तन्मयाचें झळकत । एकछत्र ।। १७ ।। पाठीं समाधिश्रियेचा अशेखा । आत्मानुभव राज्यसुखा । पट्टाभिषेकु देखा । समरसें जाहला ।। १८ ।। ऐसें हें गहन । अर्जुना माझें भजन । आतां ऐकें सांगेन । जे करिती एक ।। १९ ।। तरी दोन्ही पालववेरी । जैसा एक तंतू अंबरीं । तैसा मीवांचूनि चराचरीं । जाणती ना ।। २२० ।। आदि ब्रह्मा करूनी । शेवटीं मशक धरूनी । माजी

समस्त हें जाणोनि । स्वरूप माझें ॥ २१ ॥ मग वाड धाकुटें न म्हणती । सजीव निर्जीव नेणती । देखिलिये वस्तु उजू लुंटिती । मीचि म्हणौनि ॥ २२ ॥ आपुलें उत्तमत्व नाठवे । पुढील योग्यायोग्य नेणवे । एकसरें व्यक्तिमात्राचेनि नांवें । नमूंचि आवडे ॥ २३ ॥ जैसें उंचीं उदक पडिलें । ते तळवटवरी ये उगेलें । तैसें नमिजे भूतजात देखिलें । ऐसा स्वभावोचि तयांचा ॥ २४ ॥ कां फळलिया तरूची शाखा । सहजें भूमीसी उतरे देखा । तैसे जीवमात्रां अशेखां । खालावती ते ॥ २५ ॥ अखंड अगर्वता होऊनि असती । तयांची विनय हेचि संपत्ती । जे जय जय मंत्रें अर्पिती । माझ्याचि ठायीं ॥ २६ ॥ नमितां मानापमान गळाले । म्हणौनि अवचितां मीचि जहाले । ऐसे निरंतर मिसळले । उपासिती ॥ २७ ॥ अर्जुना हे गुरुवी भक्ती । सांगितली तुजप्रती । आतां ज्ञानयज्ञें यजिती । ते भक्त आइकें ॥ २८ ॥ परि भजन करिती हातवटी । तूं जाणत आहासि किरीटी । जे मागां इया गोष्टी । केलिया आम्हीं ॥ २९ ॥ तंव आथि जी अर्जुन म्हणे । हें दैविकिया प्रसादाचें करणें । तरि काय अमृताचें आरोगणें । पुरे म्हणवे ॥ २३० ॥ या बोला श्रीअनंतें । लागटा देखिलें तयांतें । कीं सुखावलेनि चित्तें । डोलतु असे ॥ ३१ ॥ म्हणे भलें केलें पार्था । एऱ्हवीं हा अनवसरु सर्वथा । परि बोलवीतसे आस्था । तुझी मातें ॥ ३२ ॥ तंव अर्जुन म्हणे हे कायी । चकोरेंवीण चांदणेंचि नाहीं । जगचि निववीजे हा तयाच्या ठायीं । स्वभावो कीं जी ॥ ३३ ॥ येरें चकोरें तिये आपुलिये चाडे । चांचू करिती चंद्राकडे । तेवीं आम्ही विनवूं तें थोकडें । देवो कृपासिंधु ॥ ३४ ॥ जी मेघु आपुलिये प्रौढी । जगाची आर्ती दवडी । वांचूनि चातकाची ताहान केवढी । तो वर्षावो पाहुनी ॥ ३५ ॥ परि चुळा एकाचिया चाडे । जेवीं गंगेतेंचि ठाकणें पडे । तेवीं आर्त बहु कां थोडे । तरी सांगावें देवें ॥ ३६ ॥ तेथें देवें म्हणितलें राहें । जो संतोषु आम्हां जाहला आहे । तयावरी स्तुति साहे । ऐसें उरलें नाहीं ॥ ३७ ॥ पैं परिसतु आहासि निकियापरी । तेंचि वक्तृत्वा वऱ्हाडीक करी । ऐसें पुरस्करोनि श्रीहरी । आदरिलें बोलों ॥ ३८ ॥

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

तरी ज्ञानयज्ञु तो एवं रूपु । जेथ आदिसंकल्पु हा यूपु । महाभूतें मंडपु । भेदु तो पशु ।। ३९ ।। मग पांचांचे जे विशेष गुण । अथवा इंद्रियें आणि प्राण । हेचि यज्ञोपचारभरण । अज्ञान घृत ।। २४० ।। तेथ मनबुद्धीचिया कुंडा- । आंतु ज्ञानाग्नि धडफुडा । साम्य तेचि सुहाडा । वेदिका जाणें ।। ४१ ।। सविवेकमतिपाटव । तेचि मंत्रविद्यागौरव । शांति स्रुक्स्रुव । जीवु यज्वा ।। ४२ ।। तो प्रतीतीचेनि पात्रें । विवेकमहामंत्रें । ज्ञानाग्निहोत्रें । भेदु नाशी ।। ४३ ।। तेथ अज्ञान सरोनि जाये । आणि यजिता यजन हें ठाये । आत्मसमरसीं न्हाये । अवभृथीं जेव्हां ।। ४४ ।। तेव्हां भूतें विषय करणें । हें वेंगळालें कांहीं न म्हणे । आघवें एकचि ऐसें जाणें । आत्मबुद्धि ।। ४५ ।। जैसा चेइला तो अर्जुना । म्हणे स्वप्नींची हे विचित्र सेना । मीचि जाहालों होतों ना । निद्रावशें ।। ४६ ।। आतां सेना ते सेना नव्हे । हें मीच एक आघवें । ऐसें एकत्वें मानवें । विश्व तयां ।। ४७ ।। मग तो जीवु हे भाष सरे । आब्रह्म परमात्मबोधें भरे । ऐसे भजती ज्ञानाध्वरें । एकत्वें येणें ।। ४८ ।। अथवा अनादि हें अनेक । जें आनासारिखें एका एक । आणि नामरूपादिक । तेंही विषम ।। ४९ ।। म्हणौनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तयाचें ज्ञान । जैसे अवयव तरि आन आन । परि एकेचि देहींचे ।। २५० ।। कां शाखा सानिया थोरा । परि आहाति एकाचिया तरुवरा । बहु रश्मि परि दिनकरा । एकाचे जेवीं ।। ५१ ।। तेवीं नानाविधा व्यक्ती । आनानें नामें आनानी वृत्ती । ऐसें जाणती भेदलां भूतीं । अभेदा मातें ।। ५२ ।। येणें वेगळालेपणें पांडवा । करिती ज्ञानयज्ञु बरवा । जे न भेदती जाणिवा । जाणते म्हणौनि ।। ५३ ।। ना तरी जेधवां जिये ठायीं । देखती कां जें जें कांहीं । तें मीवांचूनि नाहीं । ऐसाचि बोधु ।। ५४ ।। पाहें पां बुडबुडा जेउता जाये । तेउतें जळचि एक तया आहे । मग विरे अथवा राहे । तऱ्ही जळाचिमाजीं ।। ५५ ।। कां पवनें परमाणु उचलले । ते पृथ्वीपणावेगळे नाहीं केले । आणि माघौते जरी पडले । तरी पृथ्वीचिवरी ।। ५६ ।। तैसें भलतेथ भलतेणें भावें । भलतेंही हो अथवा नोहावें । परि तें मी ऐसें आघवें । होऊनि ठेले ।। ५७ ।। अगा हे जेव्हडी माझी व्याप्ती । तेव्हडीचि तयांची प्रतीती । ऐसें बहुधाकारीं वर्तती । बहुचि होउनि ।। ५८ ।। हें भानुबिंब आवडे तया । सन्मुख जैसें धनंजया । तैसे ते

विश्वा यथा। समोर सदा ।। ५९ ।। अगा तयांचिया ज्ञाना। पाठीं पोट नाहीं अर्जुना। वायु जैसा गगना। सर्वांगीं असे ।। २६० ।। तैंसा मी जेतुला आघवा। तेंचि तुक तयांचिया सद्भावा। तरी न करितां पांडवा। भजन जहालें ।। ६१ ।। एऱ्हवीं तरी सकळ मीचि आहें। तरी कवणीं कें उपासिला नोहें। एथ एकें जाणणेवीण ठाये। अप्राप्तासी ।। ६२ ।। परि तें असो येणें उचितें। ज्ञानयज्ञें यजित सांते। उपासिती मातें। ते सांगितलें ।। ६३ ।। अखंड सकळ हें सकळां मुखीं। सहज अर्पत असे मज एकीं। कीं नेणणें यासाठीं मूर्खी। न पविजेचि मातें ।। ६४ ।।

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाऽहमहमौषधम् ।
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ।। १६ ।।

तोचि जाणिवेचा जरी उदयो होये। तरी मुद्दल वेदु मीचि आहें। आणि तो विधानातें जया विये। तो क्रतुही मीचि ।। ६५ ।। मग तया कर्मापासूनि बरवा। जो सांगोपांगु आघवा। यज्ञु प्रगटे पांडवा। तोही मी गा ।। ६६ ।। स्वाहा मी स्वधा। सोमादि औषधी विविधा। आज्य मी समिधा। मंत्रु मी हवि ।। ६७ ।। होता मी हवन कीजे। तेथ अग्नी तो स्वरूप माझें। आणि हुतक वस्तु जें जें। तेही मीचि ।। ६८ ।।

पिताऽहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ।। १७ ।।

पैं जयाचेनि अंगसंगें। इये प्रकृतीस्तव अष्टांगें। जन्म पाविजत असे जगें। तो पिता मी गा ।। ६९ ।। अर्धनारीनटेश्वरीं। जो पुरुष तोचि नारी। तेवीं मी चराचरीं। माताही होय ।। २७० ।। आणि जाहाले जग जेथ राहे। जेणें जीवित वाढत आहे। तें मी वांचूनि नोहे। आन निरुतें ।। ७१ ।। इयें प्रकृतिपुरुषें दोन्हीं। उपजलीं जयाचिया अमनमनीं। तो पितामह त्रिभुवनीं। विश्वाचा मी ।। ७२ ।। आणि आघवेया जाणणेयाचिया वाटा। जया गांवा येती गा सुभटा। वेदांचिया चोहटां। वेद्य जें म्हणिजे ।। ७३ ।। जेथ नानामतां बुझावणी जाहाली। एकमेकां शास्त्रांची अनोळखी फिटली। चुकलीं ज्ञानें जेथ मिळों आलीं। जें पवित्र म्हणिजे ।। ७४ ।। पैं ब्रह्मबीजा जाहला अंकुरु। घोषध्वनीनादाकारु। तयाचें गा भुवन जो ॐकारु। तोही मी गा ।। ७५ ।।

जया ॐकाराचिये कुशीं । अक्षरें होतीं अउमकारेंसीं । जियें उपजत वेदेंसीं । उठलीं तिन्हीं ।। ७६ ।। म्हणौनि ऋग्यजुःसामु । हे तीन्ही म्हणे मी आत्मारामु । एवं मीचि कुलक्रमु । शब्दब्रह्माचा ।। ७७ ।।

गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ।। १८ ।।

हें चराचर आघवें । जिये प्रकृती आंत सांठवे । ते शिणली जेथ विसवे । ते परमगती मी ।। ७८ ।। आणि जयाचेनि प्रकृती जिये । जेणें अधिष्ठिली विश्व विये । जो येऊनि प्रकृती इये । गुणातें भोगी ।। ७९ ।। तो विश्वश्रियेचा भर्ता । मीचि गा एथ पंडुसुता । मी गोसावी असे समस्ता । त्रैलोक्याचा ।। २८० ।। आकाशें सर्वत्र वसावें । वायुनें नावभरी उगे नसावें । पावकें दाहावें । वर्षावें जळें ।। ८१ ।। पर्वतीं बैसका न संडावी । समुद्रीं रेखा नोलांडावी । पृथ्वीया भूतें वाहावीं । हे आज्ञा माझी ।। ८२ ।। म्यां बोलविल्या वेदु बोले । म्यां चालविल्या सूर्यु चाले । म्यां हालविल्या प्राणु हाले । जो जगातें चाळिता ।। ८३ ।। मियांचि नियमिला सांता । काळु ग्रासितसे भूतां । इयें म्हणियागतें पंडुसुता । सकळें जयाचीं ।। ८४ ।। जो ऐसा समर्थु । तो मी जगाचा नाथु । आणि गगनाऐसा साक्षिभूतु । तोही मीचि ।। ८५ ।। इहीं नामरूपीं आघवा । जो भरला असे पांडवा । आणि नामरूपांचाही वोल्हावा । आपणचि जो ।। ८६ ।। जैसे जळाचे कल्लोळ । आणि कल्लोळीं आथी जळ । ऐसेनि वसवीतसे सकळ । तो निवासु मी ।। ८७ ।। जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारी मी जन्ममरण । यालागीं शरणागता शरण्य । मीचि एकु ।। ८८ ।। मीचि एक अनेकपणें । वेगळालेनि प्रकृतीगुणें । जीत जगाचेनि प्राणें । वर्तत असें ।। ८९ ।। जैसा समुद्र थिल्लर न म्हणतां । भलतेथ बिंबे सविता । तैसा ब्रह्मादि सर्वां भूतां । सुहृद तो मी ।। २९० ।। मीचि गा पांडवा । या त्रिभुवनासि वोलावा । सृष्टिक्षयप्रभवा । मूळ तें मी ।। ९१ ।। बीज शाखांतें प्रसवे । मग तें रूखपण बीजीं सामावे । तैसें संकल्पें होय आघवें । पाठीं संकल्पीं मिळे ।। ९२ ।। ऐसें जगाचें बीज जो संकल्पु । अव्यक्त वासनारूपु । तया कल्पांतीं जेथ निक्षेपु । होय तें स्थान मी ।। ९३ ।। इयें नामरूपें लोटती ।

वर्णव्यक्ती आटती । जातीचे भेद फिटती । जें आकारू नाहीं ।। ९४ ।। तैं संकल्पवासनासंस्कार । माघौतें रचावया चराचर । जेथ राहोनि असती अमर । तें निधान मी ।। ९५ ।।

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ।। १९ ।।

मी सूर्याचेनि वेषें । तपें तें हें शोषे । पाठीं इंद्र होऊनि वर्षे । तैं पुढति भरे ।। ९६ ।। अग्नि काष्ठें खाये । तें काष्ठचि अग्नि होये । तैसें मरतें मारितें पाहें । स्वरूप माझें ।। ९७ ।। यालागीं मृत्यूच्या भागीं जें जें । तेंही पैं रूप माझें । आणि न मरतें तंव सहजें । मीचि आहें ।। ९८ ।। आतां बहु बोलोनि सांगावें । तें एकिहेळां घे पां आघवें । तरी सतासतही जाणावें । मीचि पैं गा ।। ९९ ।। म्हणौनि अर्जुना मी नसें । ऐसा कवणु ठाव असे । परि प्राणियांचें दैव कैसें । जे न देखती मातें ।। ३०० ।। तरंग पाणियेवीण सुकती । रश्मि वातीवीण न देखती । तैसे मीचि ते मी नव्हती । विस्मो देखें ।। १ ।। हें आंतबाहेर मियां कोंदलें । जग निखिल माझेंचि वोतिलें । कीं कैसें कर्म तयां आड आलें । जें मीचि नाहीं म्हणती ।। २ ।। परि अमृतकुहां पडिजे । कां आपणयांतें कडिये काडिजे । ऐसे आथी काय कीजे । अप्राप्तासी ।। ३ ।। ग्रासा एका अन्नासाठीं । अंधु धांवताहे किरीटी । आढळला चिंतामणि पायें लोटी । आंधळेपणें ।। ४ ।। तैसें ज्ञान जें सांडूनि जाये । तैं ऐसी हे दशा आहे । म्हणौनि कीजे तें केलें नोहे । ज्ञानेंवीण ।। ५ ।। आंधळेया गरुडाचे पांख आहाती । ते कवणा उपेगा जाती । तैसें सत्कर्माचे उपखे ठाती । ज्ञानेंवीण ।। ६ ।।

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ।। २० ।।

देख पां गा किरीटी । आश्रमधर्मांचिया राहाटी । विधिमार्गां कसवटी । जे आपणचि होती ।। ७ ।। यजन करितां कौतुकें । तिहीं वेदांचा माथा तुके । क्रिया फळेंसि उभी ठाके । पुढा जयां ।। ८ ।। ऐसे दीक्षित जे सोमप । जे आपणचि यज्ञाचें स्वरूप । तींहीं तया पुण्याचेनि नांवें पाप । जोडिलें देखें ।। ९ ।। श्रुतित्रयांतें जाणोनि । शतवरी यज्ञ करूनी । यजिलिया मातें चुकोनी । स्वर्गा वरिती ।। ३१० ।। जैसे कल्पतरूतळवटीं । बैसोनि झोळिये

देतसे गांठी । मग निदैव निघे किरीटी । दैन्यचि करूं ।। ११ ।। तैसे शतक्रतु यजिलें मातें । कीं ईप्सितातिं स्वर्गसुखातें । आतां पुण्य कीं हें निरुतें । पाप नोहे ।। १२ ।। म्हणौनि मजवीण पाविजे स्वर्गु । तो अज्ञानाचा पुण्यमार्गु । ज्ञानिये तयातें उपसर्गु । हानि म्हणती ।। १३ ।। एऱ्हवीं तरी नरकींचें दुःख । पावोनि स्वर्गा नाम कीं सुख । वांचूनि नित्यानंद गा निर्दोख । तें स्वरूप माझें ।। १४ ।। मज येतां पैं सुभटा । या द्विविधा गा आव्हांटा । स्वर्गु नरकु या वाटा । चोरांचिया ।। १५ ।। स्वर्गा पुण्यात्मकें पापें येईजे । पापात्मकें पापें नरका जाइजे । मग मातें जेणें पाविजे । तें शुद्ध पुण्य ।। १६ ।। आणि मजचिमाजीं असतां । जेणें मी दुऱ्हावें पंडुसुता । तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीभ न तुटे काई ।। १७ ।। परि हें असो आतां प्रस्तुत । ऐकें यापरि ते दीक्षित । यजूनि मातें याचित । स्वर्गभोगु ।। १८ ।। मग मी न पविजे ऐसें । जें पापरूप पुण्य असे । तेणें लाधलेनि सौरसें । स्वर्गा येती ।। १९ ।। जेथ अमरत्व हें सिंहासन । ऐरावतासारिखें वाहन । राजधानीभुवन । अमरावती ।। ३२० ।। जेथ महासिद्धींचीं भांडारें । अमृताचीं कोठारें । जिये गांवीं खिल्लारें । कामधेनूंचीं ।। २१ ।। जेथ वोळगे देव पाइका । सैंघ चिंतामणीचिया भूमिका । विनोदवनवाटिका । सुरतरूंचिया ।। २२ ।। गंधर्व गात गाणीं । जेथ रंभे ऐसिया नाचणी । उर्वशी मुख्य विलासिनी । अंतौरिया ।। २३ ।। मदन वोळगे शेजारें । जेथ चंद्र शिंपे सांबरें । पवना ऐसे म्हणियारे । धांवणें जेथ ।। २४ ।। पैं बृहस्पती मुख्य आपण । ऐसे स्वस्तिश्रियेचे ब्राह्मण । ताटियेचे सुरगण । बहुवस जेथें ।। २५ ।। लोकपाळ रांगेचे । राउत जिये पदवीचे । उच्चैःश्रवा खांचे । खोळणिये ।। २६ ।। हे असो बहु ऐसे । भोग इंद्रसुखासरिसे । ते भोगिजती जंव असे । पुण्यलेशु ।। २७ ।।

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना गतागतं कामकामा लभन्ते ।। २१ ।।

मग तया पुण्याची पाउटी सरे । सवेंचि इंद्रपणाची उटी उतरे । आणि येऊं लागती माघारे । मृत्युलोका ।। २८ ।। जैसा वेश्याभोगी कवडा वेंचे । मग दारही चेपूं नये तियेचें । तैसें लाजिरवाणें दीक्षितांचें । काय सांगों ।। २९ ।। एवं थितिया मातें चुकले । जींहीं पुण्यें स्वर्ग कामिलें । तयां अमरपण तें वावों जालें ।

अंतीं मृत्युलोकु ।। ३३० ।। मातेचिया उदरकुहरीं । पचूनि विष्ठेच्या दाथरीं । उकडूनि नवमासवरी । जन्मजन्मोनि मरती ।। ३१ ।। अगा स्वप्नीं निधान फावे । परि चेइलिया हारपे आघवें । तैसें स्वर्गसुख जाणावें । वेदज्ञाचें ।। ३२ ।। अर्जुना वेदविद जऱ्ही जाहला । तरी मातें नेणता वायां गेला । कणु सांडूनि उपणिला । कोंडा जैसा ।। ३३ ।। म्हणौनि मज एकेंविण । हे त्रयीधर्म अकारण । आतां मातें जाणोनि कांहीं नेण । तूं सुखिया होसी ।। ३४ ।।

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ।। २२ ।।

पैं सर्वभावेंसीं उखितें । जे वोपिलें मज चित्तें । जैसा गर्भगोळु उद्यमातें । कोणाही नेणें ।। ३५ ।। तैसा मीवांचूनि कांहीं । आणीक गोमटेंचि नाहीं । मजचि नाम पाहीं । जिणेंया ठेविलें ।। ३६ ।। ऐसे अनन्यगतिकें चित्तें । चिंतितसांतें मातें । जे उपसिती तयांतें । मीचि सेवीं ।। ३७ ।। ते एकवटूनि जिये क्षणीं । अनुसरले गा माझिये वाहणीं । तेव्हांचि तयांची चिंतवणी । मजचि पडली ।। ३८ ।। मग तींहीं जें जें करावें । तें मजचि पडिलें आघवें । जैसी अजातपक्षाचेनि जीवें । पक्षिणी जिये ।। ३९ ।। आपुली तहान भूक नेणें । तान्हया निकें तें माउलीसीचि करणें । तैसें अनुसरले जे मज प्राणें । तयांचें सर्व मी करीं ।। ३४० ।। तया माझिया सायुज्यांची चाड । तरि तेंचि पुरवीं कोड । कां सेवा म्हणती तरी आड । प्रेम सूयें ।। ४१ ।। ऐसा मनीं जो जो धरिती भावो । तो तो पुढां पुढां लागे तयां देवों । आणि दिधलियाचा निर्वाहो । तोही मीचि करीं ।। ४२ ।। हा योगक्षेमु आघवा । तयांचा मजचि पडिला पांडवा । जयांचिया सर्वभावा । आश्रयो मी ।। ४३ ।।

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ।। २३ ।।

आतां आणिकही संप्रदायें । परी मातें नेणती समवायें । जें अग्निइंद्रसूर्य-सोमाये । म्हणौनि यजिती ।। ४४ ।। तेही कीर मातेंचि होये । कां जें हें आघवें मीचि आहें । परि ते भजती उजरी नव्हे । विषम पडे ।। ४५ ।। पाहे पां शाखा पल्लव रुखाचें । हे काय नव्हती एकाचि बीजाचें । परी पाणी घेणें मुळाचें । तें मुळींचि घापे ।। ४६ ।। कां दहाही इंद्रियें आहाती । इयें जरी

एकेचि देहींचीं होती । आणि इहीं सेविले विषयो जाती । एकाचि ठायीं ।। ४७ ।। तरि करोनि रससोय बरवी । कानीं केवीं भरावी । फुलें आणोनि बांधावीं । डोळां केवीं ।। ४८ ।। तेथ रसु तो मुखेंचि सेवावा । परिमळु तो घ्राणेंचि घ्यावा । तैसा मी तो यजावा । मीचि म्हणौनि ।। ४९ ।। येर मातें नेणोनि भजन । तें वायांचि गा आनेंआन । म्हणौनि कर्माचे डोळे ज्ञान । तें निर्दोष होआवें ।। ३५० ।।

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ।
न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते ।। २४ ।।

एऱ्हवीं पाहे पां पंडुसुता । या यज्ञोपहारां समस्तां । मीवांचूनि भोक्ता । कवणु आहे ।। ५१ ।। मी सकळां यज्ञांचा आदि । आणि यजना या मीचि अवधि । कीं मातें चुकोनि दुर्बुद्धि । देवां भजले ।। ५२ ।। गंगेचें उदक गंगे जैसें । अर्पिजे देवपितरोद्देशें । माझें मज देती तैसें । परि आनानीं भावीं ।। ५३ ।। म्हणौनि ते पार्था । मातें न पवतीचि सर्वथा । मग मनीं वाहिली जे आस्था । तेथ आले ।। ५४ ।।

यांति देवव्रता देवान् पितॄन्यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ।। २५ ।।

मनें वाचा करणीं । जयांचीं भजनें देवांचिया वाहणीं । ते शरीर जातिये क्षणीं । देवचि जाले ।। ५५ ।। अथवा पितरांचीं व्रतें । वाहती जयांची चित्तें । जीवित सरलिया तयांतें । पितृत्व वरी ।। ५६ ।। कां क्षुद्रदेवतादि भूतें । तियेचि जयांचि परमदैवतें । जिहीं अभिचारिकीं तयांतें । उपासिलें ।। ५७ ।। तयां देहाची जवनिका फिटली । आणि भूतत्वाची प्राप्ति जाहली । एवं संकल्पवशें फळलीं । कर्में तयां ।। ५८ ।। मग मीचि डोळां देखिला । जिहीं कानीं मीचि ऐकिला । मीचि मनीं भाविला । वानिला वाचा ।। ५९ ।। सर्वांगीं सर्वांठायीं । मीचि नमस्कारिला जिहीं । दानपुण्यादिकें जें कांहीं । तें माझियाचि मोहरां ।। ३६० ।। जिहीं मातेंचि अध्ययन केलें । जे आंतबाहेरि मियांचि धाले । जयांचें जीवित्व जोडलें । मजचिलागीं ।। ६१ ।। जे अहंकारु वाहत आंगीं । आम्ही हरीचे भूषावयालागीं । जे लोभिये एकचि जगीं । माझेनि लोभें ।। ६२ ।। जे माझेनि कामें सकाम । जे माझेनि प्रेमें

सप्रेम । जे माझिया भुली सभ्रम । नेणती लोक ।। ६३ ।। जयांचीं जाणती मजचि शास्त्रें । मी जोडें जयांचेनि मंत्रें । ऐसें जे चेष्टामात्रें । भजले मज ।। ६४ ।। ते मरणा ऐलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडे । मग मरणीं आणिकीकडे ज तील केवीं ।। ६५ ।। म्हणौनि मद्याजी जे जाहाले । ते माझियाचि सायुज्या आले ।. जिहीं उपचारमिषें दिधलें । आपणपें मज ।। ६६ ।। पैं अर्जुना माझे ठायीं । आपणपेंवीण सौरसु नाहीं । मी उपचारें कवणाही । नाकळें गा ।। ६७ ।। एथ जाणीव करी तोचि नेणें । आथिलेंपण मिरवी तेंचि उणें । आम्ही जाहलों ऐसें जो म्हणे । तो कांहींचि नव्हे ।। ६८ ।। अथवा यज्ञदानादि किरीटी । कां तपें हन जे हुटहुटी । ते तृणा एकासाठीं । न सरे एथ ।। ६९ ।। पाहें पां जाणिवेचेनि बळें । कोण्ही वेदांपासूनि असे आगळें । कीं शेषाहूनि तोंडाळें । बोलकें आथी ।। ३७० ।। तोही आंथरुणातळवटीं दडे । येरु नेति नेति म्हणौनि बहुडे । एथ सनकादिक वेडे । पिसे जाहले ।। ७१ ।। करितां तापसांची कडसणी । कवणु जवळां ठेविजे शूळपाणी । तोही अभिमानु सांडूनि पायवणी । माथां वाहे ।। ७२ ।। नातरी आथिलेपणें सरिशी । कवणी आहे लक्ष्मिये ऐसी । श्रियेसारिखिया दासी । घरीं जियेतें ।। ७३ ।। तिया खेळतां करिती घरकुलीं । तयां नामें अमरपुरें जरि ठेविलीं । तरि न होती काय बाहुलीं । इंद्रादिक तयांचीं ।। ७४ ।। तिया नावडोनि जेव्हां मोडिती । तेव्हां महेंद्राचे रंक होती । तिया झाडा जेउते पाहती । ते कल्पवृक्ष ।। ७५ ।। ऐसिया जियेचिया जवळिका । सामर्थ्य घरींचिया पाइका । ते लक्ष्मी मुख्यनायका । न मनेचि एथ ।। ७६ ।। मग सर्वस्वें करूनि सेवा । अभिमानु सांडूनि पांडवा । ते पाय धुवावयाचिया दैवा । पात्र जाहाली ।। ७७ ।। म्हणौनि थोरपण पऱ्हां सांडिजे । एथ व्युत्पत्ती आघवी विसरिजे । जैं जगा धाकुटें होईजे । तैं जवळीक माझी ।। ७८ ।। अगा सहस्रकिरणांचिये दिठी । पुढां चंद्रही लोपे किरीटी । तेथ खद्योत कां हुटहुटी । आपुलेनि तेजें ।। ७९ ।। तैसें लक्ष्मियेचें थोरपण न सरे । जेथ शंभूचेंही तप न पुरे । तेथ येर प्राकृत हेंदरें । केवीं जाणों लाहे ।। ३८० ।। यालागीं शरीरसांडोवा कीजे । सकळ गुणांचें लोण उतरिजे । संपत्तिमदु सांडिजे । कुरवंडी करुनी ।। ८१ ।।

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ।। २६ ।।

मग निस्सीमभाव उल्हासें । मज अर्पावयाचेनि मिसें । फळ एक आवडे तैसें । भलतयाचें हो ।। ८२ ।। भक्तु माझियाकडे दावी । आणि मी दोन्हीं हात वोडवीं । मग देंठु न फेडितां सेवीं । आदरेंशीं ।। ८३ ।। पैं गा भक्तीचेनि नांवें । फूल एक मज द्यावें । तें लेखें तरि म्यां तुरंबावें । परि मुखींचि घालीं ।। ८४ ।। हें असो कायसीं फुलें । पानचि एक आवडे तें जाहलें । तें साजुकही न हो सुकलें । भलतैसें ।। ८५ ।। परि सर्वभावें भरलें देखें । आणि भुकेला अमृतें तोखें । तैसें पत्रचि परि तेणें सुखें । आरोगूं लागें ।। ८६ ।। अथवा ऐसेंहीं एक घडे । जे पालाही परी न जोडे । तरि उदकाचें तंव सांकडे । नव्हेल कीं ।। ८७ ।। तें भलतेथ निमोलें । न जोडितां आहे जोडलें । तेंचि सर्वस्व करूनि अर्पिलें । जेणें मज ।। ८८ ।। तेणें वैकुंठापासोनि विशाळें । मजलागीं केलीं राऊळें । कौस्तुभाहोनि निर्मळें । लेणीं दिधलीं ।। ८९ ।। दुधाचीं सेजारें । क्षीराब्धी ऐसीं मनोहरें । मजलागीं अपारें । सृजिलीं तेणें ।। ३९० ।। कर्पूर चंदन अगरु । ऐसेया सुगंधाचा महामेरु । मज हातिवा लाविला दिनकरु । दीपमाळे ।। ९१ ।। गरुडासारिखीं वाहनें । मज सुरतरूंचीं उद्यानें । कामधेनूंचीं गोधनें । अर्पिलीं तेणें ।। ९२ ।। मज अमृताहूनि सुरसें । बोनीं वोगरिलीं बहुवसें । ऐसा भक्तांचेनि उदकलेशें । परितोषें गा ।। ९३ ।। हें सांगावें काय किरीटी । तुवांचि देखिलें आपुलिया दिठी । मी सुदामाचिया सोडीं गांठीं । पव्हयांलागीं ।। ९४ ।। पैं भक्ति एकी मी जाणें । तेथ सानें थोर न म्हणे । आम्ही भावाचे पाहुणे । भलतेया ।। ९५ ।। येर पत्र पुष्प फळ । हें भजावया मिस केवळ । वांचूनि आमुचा लाग निष्कळ । भक्तितत्त्व ।। ९६ ।। म्हणौनि अर्जुना अवधारीं । तूं बुद्धी एकी सोपारी करीं । तरि सहजें आपुलिया मनोमंदिरीं । न विसंबें मातें ।। ९७ ।।

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ।। २७ ।।

जे जे कांहीं व्यापार करिसी । कां भोग हन भोगिसी । अथवा यज्ञीं यजिसी । नानाविधीं ।। ९८ ।। नातरी पात्रविशेषें दानें । कां सेवकां देसी जीवनें ।

तपादि हन साधनें । व्रतें करिसी ।। ९९ ।। तें क्रियाजात आघवें । जें जैसें निपजेल स्वभावें । तें भावना करोनि करावें । माझिया मोहरा ।। ४०० ।। परि सर्वथा आपुले जीवीं । केलियाची से कांहींचि नुरवीं । ऐसीं धुवोनि कर्में द्यावीं । माझिया हातीं ।। १ ।।

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ।। २८ ।।

मग अग्निकुंडीं बीजें घातलीं । तियें अंकुरदशे जेवीं मुकलीं । तेवीं न फळतीचि मज अर्पिलीं । शुभाशुभें ।। २ ।। अगा कर्में जें उरावें । तें तिहीं सुखदुःखीं फळावें । आणि तयातें भोगावया यावें । देहा एका ।। ३ ।। तें उगाणिलें मज कर्म । तेव्हांचि पुसिलें मरण जन्म । जन्मासवें श्रम । वरचिलही गेले ।। ४ ।। म्हणौनि अर्जुना यापरी । पाहेचा वेळु नव्हेल भारी । हे संन्यासयुक्ति सोपारी । दिधली तुज ।। ५ ।। या देहाचिया बांदोडीं न पडिजे । सुखदुःखांचिया सागरीं न बुडिजे । सुखें सुखरूपा घडिजे । माझियाचि आंगा ।। ६ ।।

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ।। २९ ।।

तो मी पुससी कैसा । तरि जो सर्वभूतीं सदा सरिसा । जेथ आपपरु ऐसा । भागु नाहीं ।। ७ ।। जे ऐसिया मातें जाणोनि । अहंकाराचा कुरुठा मोडोनि । जे जीवें कर्में करूनि । मातें भजले ।। ८ ।। ते वर्तत दिसती देहीं । परि ते देहीं ना माझ्या ठायीं । आणि मी तयांच्या हृदयीं । समग्र असें ।। ९ ।। सविस्तर वटत्व जैसें । बीजकणिकेमाजीं असे । आणि बीजकणु वसे । वटीं जेवीं ।। ४१० ।। तेवीं आम्हां तयां परस्परें । बाहेर नामाचींचि अंतरें । वांचूनि आंतुवट वस्तुविचारें । मी तेचि ते ।। ११ ।। आतां जायांचें जैसें लेणें । आंगावरी आहाचवाणें । तैसें देहधरणें । उदास तयांचें ।। १२ ।। परिमळु निघालिया पवनापाठीं । मागें वोस फूल राहे देठीं । तैसें आयुष्याचिये मुठीं । केवळ देह ।। १३ ।। येर अवष्टंभु जो आघवा । तो आरूढोनि मद्भावा । मजचि आंतु पांडवा । पैठा जाहला ।। १४ ।।

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्य: सम्यग्व्यवसितो हि स: ।। ३० ।।

ऐसें भजतेनि प्रेमभावें । जयां शरीरही पाठीं न पवे । तेणें भलतया व्हावें । जातीचिया ।। १५ ।। आणि आचरण पाहतां सुभटा । तो दुष्कृताचा कीर सेल वांटा । परि जीवित वेंचिलें चोहटां । भक्तीचिया कीं ।। १६ ।। अगा अंतींचिया मती । साचपण पुढिले गती । म्हणौनि जीवित जेणें भक्ती । दिधलें शेखीं ।। १७ ।। तो आधीं जरी दुराचारी । तरी सर्वोत्तमुचि अवधारीं । जैसा बुडाला महापुरीं । न मरतु निघाला ।। १८ ।। तयाचें जीवित ऐलथडिये आलें । म्हणौनि बुडालेपण जेवीं वायां गेलें । तेवीं नुरेचि पाप केलें । शेवटलिये भक्ती ।। १९ ।। यालागीं दुष्कृती जऱ्ही जाहाला । तरी अनुतापतीर्थीं न्हाला । न्हाऊनि मजआंतु आला । सर्वभावें ।। ४२० ।। तरी आतां पवित्र तयाचेंचि कुळ । आभिजात्य तेंचि निर्मळ । जन्मलेयाचें फळ । तयासीच जोडलें ।। २१ ।। तो सकळही पढिन्नला । तपें तोचि तपिन्नला । अष्टांग अभ्यासिला । योगु तेणें ।। २२ ।। हें असो बहुत पार्था । तो उतरला कर्मे सर्वथा । जयाची अखंड गा आस्था । मजचिलागीं ।। २३ ।। अवघिया मनोबुद्धीचिया राहटी । भरोनि एकनिष्ठेची पेटी । मजमाजीं किरीटी । निक्षेपिलीं जेणें ।। २४ ।।

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्ति निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्त: प्रणश्यति ।। ३१ ।।

तो आतां अवसरें मजसारिखा होईल । ऐसा हन भाव तुज जाईल । हां गा अमृताआंत राहील । तया मरण कैचें ।। २५ ।। पैं सूर्यु जो वेळु नुदैजे । तया वेळा कीं रात्रि म्हणिजे । तेवीं माझिये भक्तीविण जें कीजे । तें महापाप नोहें ।। २६ ।। म्हणौनि तयाचिया चित्ता । माझी जवळिक पंडुसुता । तेव्हांचि तो तत्त्वता । स्वरूप माझें ।। २७ ।। जैसा दीपें दीपु लाविजे । तेथ आदील कोण हें नोळखिजे । तैसा सर्वस्वें जो मज भजे । तो मीचि होऊनि ठाके ।। २८ ।। मग माझी नित्य शांती । तया दशा तेचि कांती । किंबहुना जिती । माझेनि जीवें ।। २९ ।। एथ पार्था पुढतपुढती । तेंचि तें सांगों किती । जरी मियां चाड तरी भक्ती । न विसंबिजे गा ।। ४३० ।। अगा कुळाचिया चोखटपणा नलगा । आभिजात्य झणीं श्लाघा । व्युत्पत्तीचा वाउगा । सोसु

कां वहावा ।। ३१ ।। कां रूपवयसा माजा । आथिलेपणें कां गाजा । एक भाव नाहीं माझा । तरी पाल्हाळ तें ।। ३२ ।। कणेंविण सोपटें । कणसें लागलीं घनदाटें । काय करावें गोमटें । वोस नगर ।। ३३ ।। नातरी सरोवर आटलें । रानीं दुःखिया दुःखी भेटलें । कां वांझ फुलीं फुललें । झाड जैसें ।। ३४ ।। तैसें सकळ तें वैभव । अथवा कुळ जाति गौरव । जैसें शरीर आहे सावेव । परि जीवचि नाहीं ।। ३५ ।। तैसें माझिये भक्तीविण । जळो तें जियालेंपण । अगा पृथ्वीवरी पाषाण । नसती काई ।। ३६ ।। पैं हिंवराची दाट साउली । सज्जनीं जैसी वाळिली । तैसीं पुण्यें डावलूनि गेलीं । अभक्तांतें ।। ३७ ।। निंब निंबोळिया मोडोनि आला । तरी तो काउळियांसीचि सुकाळु जाहला । तैसा भक्तिहीनु वाढिन्नला । दोषांचिलागीं ।। ३८ ।। कां षड्रस खापरीं वाढिले । वाढूनि चोहटां ठेविले । तें सुणियांचेचि ऐसें झालें । जियापरी ।। ३९ ।। तैसें भक्तिहीनाचें जिणें । जो स्वप्नींहि परि सुकृत नेणें । तेणें संसारदुःखासि भाणें । वोगरिलें ।। ४४० ।। म्हणौनि कुळ उत्तम नोहावें । जाती अंत्यजही व्हावें । वरि देहाचेनि नांवें । पशूचेंही लाभो ।। ४१ ।। पाहें पां सावजें हातिरूं धरिलें । तेणें तया काकुळती मातें स्मरिलें । कीं तयाचें पशुत्व वावो जाहलें । पावलिया मातें ।। ४२ ।।

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ।। ३२ ।।

अगा नांवें घेतां वोखटीं । जें आघवेया अधमांचिये शेवटीं । तिये पापयोनींही किरीटी । जन्मले जे ।। ४३ ।। ते पापयोनि मूढ । मूर्ख जैसें कां दगड । परि माझ्या ठायीं दृढ । सर्वभावें ।। ४४ ।। जयांचिये वाचे माझे आलाप । दृष्टी भोगी माझेंचि रूप । जयांचें मन संकल्प । माझाचि वाहे ।। ४५ ।। माझिया कीर्तिविण । जयांचें रितें नाहीं श्रवण । जयां सर्वांगीं भूषण । माझी सेवा ।। ४६ ।। जयांचें ज्ञान विषो नेणे । जाणीव मज एकातेंचि जाणे । जया ऐसें लाभे तरी जिणें । एऱ्हवीं मरण ।। ४७ ।। ऐसा आघवाचि परी पांडवा । जिहीं आपुलिया सर्वभावा । जियावयालागीं वोलावा । मीचि केला ।। ४८ ।। ते पापयोनीही होतु कां । ते श्रुताधीतही न होतु कां । परि मजसीं तुकितां तुकां । तुटी नाहीं ।। ४९ ।। पाहें

पां भक्तीचेनि आथिलेपणें । दैत्यीं देवां आणिलें उणें । माझें नृसिंहत्व लेणें । जयाचिये महिमें ॥ ४५० ॥ तो प्रल्हादु गा मजसाठीं । घेतां बहुतें संकटें सदा किरीटी । कां जें मियां द्यावें ते गोष्टी । तयाचिया जोडे ॥ ५१ ॥ एऱ्हवीं दैत्यकुळ साचोकारें । परि इंद्रही सरी न लाहे उपरें । म्हणौनि भक्ति गा एथ सरे । जाति अप्रमाण ॥ ५२ ॥ राजाज्ञेचीं अक्षरें आह्यातीं । तियें चामा एका जया पडती । तया चामासाठीं जोडती । सकळ वस्तु ॥ ५३ ॥ वांचूनि सोनें रुपें प्रमाण नोहे । एथ राजाज्ञाचि समर्थ आहे । तेंचि चाम एक जैं लाहे । तेणें विकती आघवीं ॥ ५४ ॥ तैसें उत्तमत्व तेंचि तरे । तेंचि सर्वज्ञता सरे । जें मनोबुद्धि भरे । माझेनि प्रेमें ॥ ५५ ॥ म्हणौनि कुळ जाति वर्ण । हें आघवेंचि गा अकारण । एथ अर्जुना माझेपण । सार्थक एक ॥ ५६ ॥ तेंचि भलतेणें भावें । मन मज आंतु येतें होआवें । आलें तरी आघवें । मागील वावो ॥ ५७ ॥ जैसें तंवचि वहाळ वोहळ । जंव न पवती गंगाजळ । मग होऊनि ठाकती केवळ । गंगारूप ॥ ५८ ॥ कां खैर चंदन काष्ठें । हे विवंचना तंवचि घटे । जव न घापती एकवटे । अग्नीमाजीं ॥ ५९ ॥ तैसे क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यजादि इया । जाति तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥ ४६० ॥ मग जाती व्यक्ती पडे बिंदुले । जेव्हां भावें होती मज मीनलें । जैसे लवणकण घातले । सागरामाजीं ॥ ६१ ॥ तंववरी नदानदींचीं नांवें । तंवचि पूर्वपश्चिमेचे यावे । जंव न येती आघवे । समुद्रामाजीं ॥ ६२ ॥ हेंचि कवणें एकें मिसें । चित्त माझे ठायीं प्रवेशे । येतुलें हो मग आपैसें । मीचि होणें असे ॥ ६३ ॥ अगा वरी फोडावयालागीं । लोहो मिळो कां परिसाचे आंगीं । कां जे मिळतिये प्रसंगीं । सोनेंचि होईल ॥ ६४ ॥ पाहें पां वालभाचेनि व्याजें । तिया व्रजांगनांचीं निजें । मज मीनलिया काय माझें । स्वरूप नव्हती ॥ ६५ ॥ नातरी भयाचेनि मिसें । मातें न पविजेचि काय कंसें । कीं अखंड वैरवशें । चैद्यादिकीं ॥ ६६ ॥ अगा सोयरेपणेंचि पांडवा । माझें सायुज्य यादवां । कीं ममत्वें वसुदेवा- । दिकां सकळां ॥ ६७ ॥ नारदा ध्रुवा अक्रूरा । शुका हन सनत्कुमारा । इयां भक्तीं मी धनुर्धरा । प्राप्यु जैसा ॥ ६८ ॥ तैसाचि गोपिकांसि कामें । तया कंसा भयसंभ्रमें । येरां घातकां मनोधर्में । शिशुपालादिकां ॥ ६९ ॥ अगा मी

एकुलाणीचें खागें । मज येवो पां भलतेनि मार्गें । भक्तीं कां विषयविरागें । अथवा वैरें ॥ ४७० ॥ म्हणौनि पार्था पाहीं । प्रवेशावया माझ्या ठायीं । उपायांची नाहीं । वाणी एथ ॥ ७१ ॥ आणि भलतिया जातीं जन्मावें । मग भजिजे कां विरोधावें । परि भक्त कां वैरिया व्हावें । माझियाचि ॥ ७२ ॥ अगा कवणें एकें बोलें । माझेपण जन्ही जाहालें । तरी मी होणें आलें । हाता निरुतें ॥ ७३ ॥ यालागीं पापयोनीही अर्जुना । कां वैश्य शूद्र अंगना । मातें भजतां सदना । माझिया येती ॥ ७४ ॥

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ।
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३३ ॥

मग वर्णांमाजीं छत्रचामर । स्वर्ग जयांचें अग्रहार । मंत्रविद्येसि माहेर । ब्राह्मण जे ॥ ७५ ॥ जे पृथ्वीतळींचें देव । जे तपोवतार सावयव । सकळ तीर्थांसि दैव । उदयलें जें ॥ ७६ ॥ जेथ अखंड वसिजे यागीं । जे वेदांची वज्रांगी । जयांचेनि दिठीचिया उत्संगीं । मंगळ वाढे ॥ ७७ ॥ जयांचिये आस्थेचेनि वोलें । सत्कर्म पाल्हाळीं गेलें । संकल्पें सत्य जियालें । जियांचेनि ॥ ७८ ॥ जयांचेनि गा बोलें । अग्नीसि आयुष्य जाहालें । म्हणौनि समुद्रें पाणी आपुलें । दिधलें यांचिया प्रीती ॥ ७९ ॥ मियां लक्ष्मी डावलोनि केली परौती । फेडोनि कौस्तुभ घेतला हातीं । मग वोडविली वक्षःस्थळाची वाखती । चरणरजां ॥ ४८० ॥ आझुनि पाउलाची मुद्रा । मी हृदयीं वाहे गा सुभद्रा । जे आपुलिया दैवसमुद्रा । जतनेलागीं ॥ ८१ ॥ जयांचा कोप सुभटा । काळाग्निरुद्राचा वसौटा । जयांचे प्रसादीं फुकटा । जोडती सिद्धी ॥ ८२ ॥ ऐसे पुण्यपूज्य जे ब्राह्मण । आणि माझ्या ठायीं अतिनिपुण । आतां मातें पावती हे कवण । समर्थावें ॥ ८३ ॥ पाहें पां चंदनाचेनि अंगानिळें । शिवतिले निंब होते जे जवळें । तिहीं निर्जिवींही देवांचीं निडळें । बैसणीं केलीं ॥ ८४ ॥ मग तो चंदनु तेथ न पवे । ऐसें मनीं कैसेनि धरावें । अथवा पातला हें समर्थावें । तेव्हां कायी साच ॥ ८५ ॥ जेथ निववील ऐशिया आशा । हरें चंद्रमा आधा ऐसा । वाहिजत असे शिरसा । निरंतर ॥ ८६ ॥ तेथ निवविता आणि सगळा । परिमळें चंद्राहूनि आगळा । तो चंदनु केवीं अवलीळा । सर्वांगीं न बैसे ॥ ८७ ॥ कां रथ्योदकें जियेचिये

कासे । लागलिया समुद्र जाली अनायासें । तिये गंगेसि काय अनारिसें । गत्यंतर असे ।। ८८ ।। म्हणौनि रार्जाषि कां ब्राह्मण । जयां गति मति मीचि शरण्य । तयां त्रिशुद्धी मीच निर्वाण । स्थितीही मीचि ।। ८९ ।। यालागीं शतजर्जर नावें । रिगोनि केवीं निश्चित होआवें । कैसेनि उघडिया असावें । शस्त्रवर्षी ।। ४९० ।। आंगावरी पडतां पाषाण । न सुवावें केवीं वोडण । रोगें दाटला आणि उदासपण । वोखदेंसी ।। ९१ ।। जेथ चहूंकडे जळत वणवा । तेथूनि न निगिजे केवीं पांडवा । तेवीं लोकां येऊनि सोपद्रवां । केवीं न भजिजे मातें ।। ९२ ।। अगा मातें न भजावयालागीं । कवण बळ पां आपुलिया आंगीं । काई घरीं कीं भोगीं । निश्चिती केली ।। ९३ ।। नातरी विद्या कीं वयसा । ययां प्राणियांसि हा ऐसा । मज न भजतां भरंवसा । सुखाचा कोण ।। ९४ ।। तरी भोग्यजात जेतुलें । तें एका देहाचिया निकिया लागलें । आणि एथ देह तंव असे पडिलें । काळाचिये तोंडीं ।। ९५ ।। बाप दुःखाचें केणें सुटलें । जेथ मरणाचे भरे लोटले । तिये मृत्युलोकींचिये शेवटिलें । येणें जाहालें हाटवेळे ।। ९६ ।। आतां सुखेंसि जीविता । कैंचीं ग्राहिकी कीजेल पंडुसुता । काय राखोंडी फुंकितां । दीपु लागे ।। ९७ ।। अगा विषाचे कांदे वाटुनी । जो रसु घेईजे पिळुनी । तया नाम अमृत ठेवुनी । जैसें अमर होणें ।। ९८ ।। तेवीं विषयांचें जें सुख । तें केवळ परम दुःख । परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ।। ९९ ।। कां शीस खांडूनि आपुलें । पायींच्या खतीं बांधिलें । तैसें मृत्युलोकींचें भलें । आहे आघवें ।। ५०० ।। म्हणौनि मृत्युलोकीं सुखाची कहाणी । ऐकिजेल कवणाचिये श्रवणीं । कैंची सुखनिद्रा अंथरुणीं । इंगळांच्या ।। १ ।। जिये लोकींचा चंद्र क्षयरोगी । जेथ उदयो होय अस्तालागीं । दुःख लेऊनि सुखाची आंगी । सळित जगातें ।। २ ।। जेथ मंगळाचिया अंकुरीं । सवेंचि अमंगळाची पडे पोहरी[1] । मृत्यु उदराचिया परिवरीं । गर्भु गिवसी ।। ३ ।। जे नाहीं तयातें चिंतवी । तंव तेंचि नेइजे गंधर्वीं । गेलियाची कवणें गांवीं । शुद्धी न लगे ।। ४ ।। अगा गिवसितां आघविया वाटी । परतलें पाऊलचि नाहीं किरीटी । सैंघ निमालियांचिया

१ पोहोरी (रा).

गोठी । तियें पुराणें जेंथिचीं ।। ५ ।। जेंथिचिये अनित्यतेची थोरी । करितया ब्रह्मयाचे आयुष्यवेरी । कैसें नाहीं होणें अवधारीं । निपटूनियां ।। ६ ।। ऐसी लोकींची जिये नांदणूक । तेथ जन्मले आथि जे लोक । तयांचिये निश्चितीचें कौतुक । दिसत असे ।। ७ ।। पैं दृष्टादृष्टाचिये जोडी- । लागीं भांडवल न सुटे कवडी । जेथ सर्वस्वें हानि तेथ कोडी । वेंचिती गा ।। ८ ।। जो बहुवें विषयविलासें गुंफे । तो म्हणती उवाईं पडिला सापें । जो अभिलाषभारें दडपे । तयातें सज्ञान म्हणती ।। ९ ।। जयाचें आयुष्य धाकुटें होय । बळ प्रज्ञा जिरौनि जाय । तयाचे नमस्कारिती पाय । वडील म्हणुनी ।।५१० ।। जंव जंव बाळ बळिया वाढे । तंव तंव भोजें नाचती कोडें । आयुष्य निमालें आंतुलियेकडे । ते ग्लानीचि नाहीं ।। ११ ।। जन्मलिया दिवसदिवसें । हों लागे काळाचेंचि ऐसें । कीं वाढती करिती उल्हासें । उभविती गुढिया ।। १२ ।। अगा मर हा बोलु न साहती । आणि मेलिया तरी रडती । परि असतें जात न गणिती । गंहिसपणें ।। १३ ।। दर्दुर सापें गिळिजतु आहे उभा । कीं तो मासिया वेंटाळी जिभा । तैसें प्राणिये कवणा लोभा । वाढविती तृष्णा ।। १४ ।। अहा कटकटा हें वोखटें । इये मृत्युलोकींचें उफराटें । एथ अर्जुना जरी अवचटें । जन्मलासी तूं ।। १५ ।। तरि झडझडोनि वहिला निघ । इये भक्तीचिये वाटे लाग । जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझें ।। १६ ।।

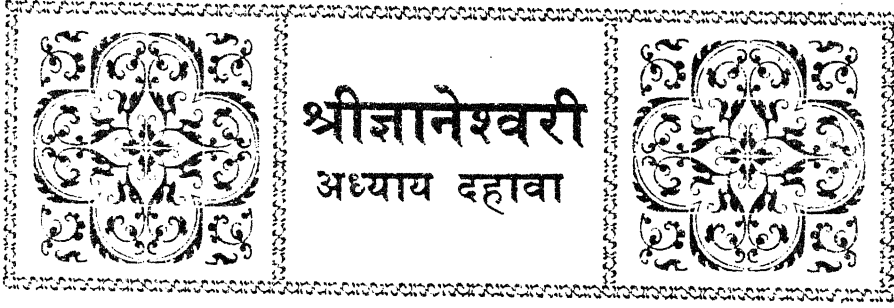
मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ।। ३४ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ।। ९ ।।

तूं मन हे मीचि करीं । माझिया भजनीं प्रेम धरीं । सर्वत्र नमस्कारीं । मज एकातें ।। १७ ।। माझेनि अनुसंधानें देख । संकल्पु जाळणें निःशेख । मद्याजी चोख । याचि नांव ।। १८ ।। ऐसा मियां आथिला होसी । तेथ माझियाचि स्वरूपा पावसी । हें अंतःकरणींचें तुजपासीं । बोलिजत असें ।। १९ ।। अगा अवघिया चोरिया आपुलें । जें सर्वस्व आम्हीं असें ठेविलें । तें पावोनि सुख संचलें । होऊनि ठासी ।। ५२० ।। ऐसें सांवळेनि परब्रह्में । भक्तकामकल्पद्रुमें । बोलिलें आत्मारामें । संजयो म्हणे ।। २१ ।। अहो ऐकिजत असें कीं अवधारा ।

तंव इया बोला निवांत म्हातारा । जैसा म्हैसा नुठी कां पुरा । तैसा उगाचि असे ।। २२ ।। तेथ संजयें माथा तुकिला । अहा अमृताचा पाऊस वर्षला । कीं हा एथ असतुचि गेला । सेजिया गांवा ।। २३ ।। तऱ्ही दातारु हा आमुचा । म्हणौनि हें बोलतां मैळेल वाचा । काय कीजे ययाचा । स्वभावोचि ऐसा ।। २४ ।। परि बाप भाग्य माझें । जे वृत्तांतु सांगावयाचेनि व्याजें । कैसा रक्षिलों मुनिराजें । श्रीव्यासदेवें ।। २५ ।। येतुलें हें वाड सायासें । जंव बोलत असे दृढमानसें । तंव न धरवेचि आपुलिया ऐसें । सात्त्विकें केलें ।। २६ ।। चित्त चाकाटलें आटु घेत । वाचा पांगुळली जेथिंची तेथ । आपाद कंचुकित । रोमांच आले ।। २७ ।। अर्धोन्मीलित डोळे । वर्षताति आनंदजळें । आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळें । बाहेरी कांपे ।। २८ ।। पैं आघवाचि रोममूळीं । आली स्वेदकणिका निर्मळी । लेइला मोतियांची कडियाळीं । आवडे तैसा ।। २९ ।। ऐसा महासुखाचेनि अतिरसें । जेथ आटणी हों पाहे जीवदशे । तेथ निरोपिलें व्यासें । तें नेदीच हों ।। ५३० ।। आणिक श्रीकृष्णाचें बोलणें । घोकरी आलें श्रवणें । कीं देहस्मृतीचा तेणें । वापसा केला ।। ३१ ।। तेव्हां नेत्रींचें जळ विसर्जी । सर्वांगींचा स्वेदु परिमार्जी । तेवींचि अवधारा म्हणे हो जी । धृतराष्ट्रातें ।। ३२ ।। आतां श्रीकृष्णवाक्यबीजा निवाडु । आणि संजय सात्त्विकाचा बिवडु । म्हणौनि श्रोतयां होईल सुरवाडु । प्रमेय पिकाचा ।। ३३ ।। अहो अळुमाळ अवधान देयावें । येतुलेनि आनंदाचे राशीवरी बैसावें । बाप श्रवणेंद्रिया दैवें । घातली माळ ।। ३४ ।। म्हणौनि विभूतींचा ठावो । अर्जुना दावील सिद्धांचा रावो । तो ऐका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ।। ५३५ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां नवमोऽध्यायः ।। ९ ।। श्लोक ३४, ओव्या ५३५

नमो विशदबोधविदग्धा । विद्यारविंदप्रबोधा । पराप्रमेयप्रमदा । विलासिया ॥ १ ॥ नमो संसारतमसूर्या । अपरिमितपरमवीर्या । तरुणतरतूर्या । लालनलीला ॥ २ ॥ नमो जगदखिलपालना । मंगळमणिनिधाना । सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ ३ ॥ नमो चतुरचित्तचकोरचंद्रा । आत्मानुभवनरेंद्रा । श्रुतिसारसमुद्रा । मन्मथमन्मथा ॥ ४ ॥ नमो सुभावभजनभाजना । भवेभकुंभभंजना । विश्वोद्‌भवभुवना । श्रीगुरुराया ॥ ५ ॥ तुमचा अनुग्रहो गणेशु । जें दे आपुला सौरसु । तें सारस्वतीं प्रवेशु । बाळकाही आथी ॥ ६ ॥ जी दैविकीं उदार वाचा । जें उद्देशु दे नाभिकाराचा । तें नवरससुधाब्धीचा । थावो लाभे ॥ ७ ॥ जी आपुलिया स्नेहाची वागेश्वरी । जरी मुकेयातें अंगिकारी । तो वाचस्पतीशीं करी । प्रबंधुहोडा ॥ ८ ॥ हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे । तो जीवचि परि तुके । महेशेंसीं ॥ ९ ॥ एवढें जिये महिमेचें करणें । तें वाचाबळें वानूं मी कवणें । कां सूर्याचिया आंगा उटणें । लागत असे ॥ १० ॥ केउता कल्पतरुवरी फुलौरा । कायसेनि पाहुणेरु क्षीरसागरा । कवणें वासीं कापुरा । सुवासु देवों ॥ ११ ॥ चंदनातें कायसेनि चर्चावें । अमृतातें केउतें रांधावें । गगनावरी उभवावें । घडे केवीं ॥ १२ ॥ तैसें श्रीगुरूचें महिमान । आकळितें कें असे साधन । हें जाणोनि मियां नमन । निवांत केलें ॥ १३ ॥ जरी प्रज्ञेचेनि आथिलेपणें । श्रीगुरुसामर्थ्या रूप करूं म्हणे । तरि ते मोतियां भिंग देणें । तैसें होईल ॥ १४ ॥ कां साडेपंधरया

रजतवणी । तैशीं स्तुतींचीं बोलणीं । उगियाचि माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ।। १५ ।। मग म्हणितलें जी स्वामी । भलेनि ममत्वें देखिलें तुम्हीं । म्हणौनि कृष्णार्जुनसंगमीं । प्रयागवटु जाहलों ।। १६ ।। मागां दूध दे म्हणतलियासाठीं । आघविया क्षीराब्धीची करूनि वाटी । उपमन्यूपुढें धूर्जटी । ठेविली जैसी ।। १७ ।। ना तरी वैकुंठपीठनायकें । रुसला ध्रुव कवतिकें । बुझाविला देऊनि भातुकें । ध्रुवपदाचें ।। १८ ।। तैसी जे ब्रह्मविद्यारावो । सकल शास्त्रांचा विसंवता ठावो । ते भगवद्‌गीता वोंवियें गावों । ऐसें केलें ।। १९ ।। जें बोलणियाचे रानीं हिंडतां । नायकिजे फळलिया अक्षराची वार्ता । परि ते वाचाचि केली कल्पलता । विवेकाची ।। २० ।। होती देहबुद्धी एकसरी । ते आनंदभांडारा केली वोवरी । मन गीतार्थसागरीं । जळशयन जालें ।। २१ ।। ऐसें एकेक देवांचें करणें । तें अपार बोलों केवीं मी जाणें । तऱ्ही अनुवादलों धीटपणें । ते उपसाहिजो जी ।। २२ ।। आतां आपुलेनि कृपाप्रसादें । मियां भगवद्‌गीता वोंवीप्रबंधें । पूर्वखंड विनोदें । वाखाणिलें ।। २३ ।। प्रथमीं अर्जुनाचा विषादु । दुजीं बोलिला योगु विशदु । परि सांख्यबुद्धीसि भेदु । दाऊनियां ।। २४ ।। तिजीं केवळ कर्म प्रतिष्ठिलें । तेंचि चतुर्थी ज्ञानेंशीं प्रगटिलें । पंचमीं गव्हरिलें । योगतत्त्व ।। २५ ।। तेचि षष्ठामाजीं प्रगट । आसनालागोनि स्पष्ट । जीवात्मभाव एकवट । होती जेणें ।। २६ ।। तैसी जे योगस्थिती । आणि योगभ्रष्टां जे गती । तें आघवीचि उपपत्ती । सांगितली षष्ठीं ।। २७ ।। तयावरी सप्तमीं । प्रकृतिपरिहार उपक्रमीं । करूनि भजती जे पुरुषोत्तमीं । ते बोलिले चाऱ्ही ।। २८ ।। पाठीं सप्तप्रश्नविधि । बोलोनि प्रयाणसमयसिद्धी । एवं सकळ वाक्यावधि । अष्टमाध्यायीं ।। २९ ।। मग शब्दब्रह्मीं असंख्याकें । जेतुला कांहीं अभिप्राय पिके । तेतुला महाभारतें एकें । लक्षें जोडे ।। ३० ।। तिये आघवांचि जें महाभारतीं । तें लाभे कृष्णार्जुनवाचोक्तीं । आणि जो अभिप्रावो सातेंशतीं । तो एकलाचि नवमीं ।। ३१ ।। म्हणौनि नवमींचिया अभिप्राया । सहसा मुद्रा लावावया । बिहाला मग मी वायां । गर्व कां करूं ।। ३२ ।। अहो गूळासाखरे मालयाचे । हे बांधे तरी एकाचि रसाचे । परि स्वाद गोडियेचे । आनआन जैसें ।। ३३ ।। एक जाणोनियां बोलती । एक ठायें ठावो जाणविती ।

एक जाणों जातां हारपती । जाणते गुणेंशीं ।। ३४ ।। हें ऐसें अध्याय गीतेचे । परि अनिर्वाच्यपण नवमाचें । तो अनुवादलों हें तुमचें । सामर्थ्य प्रभू ।। ३५ ।। अहो एकाचि शाटी तपिन्नली । एकीं सृष्टीवरी सृष्टी केली । एकीं पाषाणीं वाऊनि उतरलीं । समुद्रीं कटकें ।। ३६ ।। एकीं आकाशीं सूर्यातें धरिलें । एकीं चुळींचि सागरातें भरिलें । तैसें मज मुकयाकरवीं बोलविलें । अनिर्वाच्य तुम्हीं ।। ३७ ।। परि हें असो एथ ऐसें । राम रावण झुंजिन्नले कैसे । राम रावण जैसे । मीनले समरीं ।। ३८ ।। तैसें नवमीं कृष्णाचें बोलणें । तें नवमीचियाचि ऐसें मी म्हणे । या निवाडा तत्त्वज्ञु जाणें । जया गीतार्थु हातीं ।। ३९ ।। एवं नवही अध्याय पहिले । मियां मतीसारिखे वाखाणिले । आतां उत्तरखंड उवाइलें । ग्रंथाचें ऐका ।। ४० ।। जेथ विभूति प्रतिविभूती । प्रस्तुत अर्जुना सांगिजेती । ते विदग्धा रसवृत्ती । म्हणिपैल कथा ।। ४१ ।। देशियेचेनि नागरपणें । शांतु शृंगारातें जिणें । तरि ओंविया होती लेणें । साहित्यासि ।। ४२ ।। मूळग्रंथींचिया संस्कृता । वरि मऱ्हाठी नीट पढतां । अभिप्राय मानलिया उचिता । कवण भूमी हें न चोजवे ।। ४३ ।। जैसें अंगाचेनि सुंदरपणें । लेणिया आंगचि होय लेणें । तेथ अळंकारिलें कवण कवणें । हें निर्वचेना ।। ४४ ।। तैसी देशी आणि संस्कृत वाणी । एका भावार्थाच्या सुखासनीं । शोभती आयणी । चोखट आइका ।। ४५ ।। उठावलिया भावा रूप । करितां रसवृत्तीचें लागे वडप । चातुर्य म्हणे पडप । जोडलें आम्हां ।। ४६ ।। तैसें देशियेचें लावण्य । हिरोनि आणिलें तारुण्य । मग रचिलें अगण्य । गीतातत्त्व ।। ४७ ।। जो चराचर परमगुरु । चतुर चित्तचमत्कारु । तो ऐका यादवेश्वरु । बोलता जाहला ।। ४८ ।। ज्ञानदेव निवृत्तीचा म्हणे । ऐसें बोलिलें श्रीहरी तेणें । अर्जुना आघवियाची मातु अंतःकरणें । धडौता आहासि ।। ४९ ।।

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो शृणु मे परमं वचः ।
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ।। १ ।।

आम्हीं मागील जें निरूपण केलें । तें तुझें अवधानचि पाहिलें । तंव टाचें नव्हें भलें । पुरतें आहे ।। ५० ।। घटीं थोडेसें उदक घालिजे । तेणें न गळे तरी

वरिता भरिजे। ऐसा परिसौनि पाहिलासि तंव परिसविजे। ऐसेंचि होतसे ।। ५१ ।। अवचितयावरी सर्वस्व सांडिजे। मग चोख तरी तोचि भांडारी कीजे। तैसा किरीटी तूं आतां माझें। निजधाम कीं ।। ५२ ।। ऐसें अर्जुना येउतें सर्वेश्वरें। पाहोनि बोलिलें अत्यादरें। गिरी देखोनि सुभरें। मेघु जैसा ।। ५३ ।। तैसा कृपाळुवांचा रावो। म्हणे आइकें गा महाबाहो। सांगितलाचि अभिप्रावो। सांगेन पुढती ।। ५४ ।। पैं प्रतिवर्षीं क्षेत्र पेरिजे। पिकाची जंव जंव वाढी देखिजे। यालागीं नुबगिजे। वाहो करितां ।। ५५ ।। पुढतपुढती पुटें देतां। जोडे वानियेची अधिकता। म्हणौनि सोनें पंडुसुता। शोधूंचि आवडे ।। ५६ ।। तैसें एथ पार्था। तुज आभार नाहीं सर्वथा। आम्ही आपुलियाचि स्वार्था। बोलों पुढती ।। ५७ ।। जैसें बाळका लेवविजे लेणें। तया शृंगारा बाळ काइ जाणे। परि ते सुखाचे सोहळे भोगणें। माउलिये दिठी ।। ५८ ।। तैसें तुझें हित आघवें। जंव जंव कां तुज फावे। तंव तंव आमुचें सुख दुणावे। ऐसें आहे ।। ५९ ।। आतां अर्जुना असो हे विकडी। मज उघड तुझी आवडी। म्हणौनि तृप्तीची सवडी। बोलतां न पडे ।। ६० ।। आम्हां येतुलियाची कारणें। तेंचि तें तुजशीं बोलणें। परि असो हें अंतःकरणें। अवधान देईं ।। ६१ ।। तरी ऐकें गा सुवर्म। वाक्य माझें परम। जें अक्षरें लेऊनी परब्रह्म। तुज खेंवासि आलें ।। ६२ ।। परी किरीटी तूं मातें। नेणसी ना निरुतें। तरि तो गा जो मी एथें। तें विश्वचि हें ।। ६३ ।।

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः।
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ।। २ ।।

एथ वेद मुके जाहाले। मन पवन पांगुळले। रातीविण मावळले। रविशशी जेथ ।। ६४ ।। अगा उदरींचा गर्भु जैसा। न देखें आपुलिये मातेची वयसा। मी आघवेयां देवां तैसा। नेणवे कांहीं ।। ६५ ।। आणि जळचरां उदधीचें मान। मशका नोलांडवेचि गगन। तेवीं महर्षींचें ज्ञान। न देखेचि मातें ।। ६६ ।। मी कवण पां केतुला। कवणाचा कैं जाहला। या निरुती करितां बोला। कल्प गेले ।। ६७ ।। कां जे महर्षी आणि या देवां। येरां भूतजातां सर्वां। मी आदि म्हणौनि पांडवा। अवघड जाणतां ।। ६८ ।। उतरलें उदक पर्वत वळघे। जरी झाड वाढत मुळीं लागे। तरी मियां जालेनि जगें।

जाणिजे मातें ।। ६९ ।। कां गाभेवनें वटु गिवसवे । जरी तरंगीं सागरु सांठवे । कां परमाणूमाजीं सामावे । भूगोलु हा ।। ७० ।। तरी मियां जालिया जीवां । महर्षीं अथवा देवां । मातें जाणावया होआवा । अवकाशु गा ।। ७१ ।। ऐसाही जरी विपायें । सांडूनि पुढील पायें । सर्वेंद्रियांसि होये । पाठिमोरा जो ।। ७२ ।। प्रवर्तलाही वेगीं बहुडे । देह सांडूनि मागलीकडे । महाभूतांचिया चढे । माथयावरी ।। ७३ ।।

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।। ३ ।।

तेथ राहोनि ठायठिके । स्वप्रकाशें चोखें । अजत्व माझें देखे । आपुलिया डोळां ।। ७४ ।। मी आदीसि परु । सकळलोकमहेश्वरु । ऐसिया मातें जो नरु । यापरी जाणें ।। ७५ ।। तो पाषाणामाजीं परिसु । जैसा रसाआंतु सिद्धरसु । तैसा मनुष्याआंतु तो अंशु । माझाचि जाण ।। ७६ ।। तो चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचे कोंभ । येर माणुसपण तें भांब । लौकिक भागु ।। ७७ ।। अगा अवचिता कापुरा- । माजीं सांपडला हिरा । वरी पडिलिया नीरा । न निगे केवीं ।। ७८ ।। तैसा मनुष्यलोकाआंतु । तो जरी जाहला प्राकृतु । तऱ्ही प्रकृतिदोषाची मातु । नेणेंचि कीं ।। ७९ ।। तो आपसयेंचि सांडिजे पापीं । जैसा जळत चंदनु सर्पीं । तेवीं मातें जाणें तो संकल्पीं । वर्जूनि घापे ।। ८० ।। तेंचि आमुतें कैसें जाणिजे । ऐसें कल्पी जरी चित्त तुझें । तरी मी ऐसा हें माझें । भाव ऐकें ।। ८१ ।। जे वेगळालिया भूतीं । सारिखे होऊनि प्रकृती । विखुरले आहेती त्रिजगतीं । आघवियें ।। ८२ ।।

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो भयं चाभयमेव च ।। ४ ।।
अहिंसा समता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ।। ५ ।।

तेथ प्रथम जाण बुद्धी । मग ज्ञान जें निरवधी । असंमोह सहनसिद्धी । क्षमा सत्य ।। ८३ ।। मग शम दम दोन्ही । सुखदुःख वर्ते जें जनीं । अर्जुना भावाभाव मानीं । भावाचिमाजीं ।। ८४ ।। पैं भय आणि निर्भयता । अहिंसा आणि

समता । तुष्टि तप पंडुसुता । दान जें गा ।। ८५ ।। अगा यश अपकीर्ती । हे जे भाव सर्वत्र दिसती । ते मजचि पासूनि होती । भूतांचिया ठायीं ।। ८६ ।। जैसीं भूतें आहाति सिनानीं । तैसेचि हेही वेगळाले मानीं । एक उपजती माझ्या ज्ञानीं । एक नेणती मातें ।। ८७ ।। प्रकाशु आणि कडवसें । हें सूर्याचिस्तव जैसें । प्रकाश उदयीं दिसे । तम अस्तुसीं ।। ८८ ।। आणि माझें जाणणें नेणणें । तें तंव भूतांचिया दैवाचें करणें । म्हणौनि भूतीं भावाचें होणें । विषम पडे ।। ८९ ।। यापरी माझिया भावीं । हे जीवसृष्टि आहे आघवी । गुंतली असे जाणावी । पंडुकुमरा ।। ९० ।। आतां इयें सृष्टीचे पालक । जयां आधीन वर्तती लोक । ते अकरा भाव आणिक । सांगेन तुज ।। ९१ ।।

महर्षयः सप्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ।। ६ ।।

तरी आघवांचि गुणीं वृद्ध । जे महर्षीमाजीं प्रबुद्ध । कश्यपादि प्रसिद्ध । सप्तऋषी ।। ९२ ।। आणिकही सांगिजतील । जे कां चौदाआंतुल मुद्दल । स्वायंभू मुख्य वडील । चारी मनु ।। ९३ ।। ऐसें हे अकरा । माझ्या मनीं जाहाले धनुर्धरा । सृष्टिचिया व्यापारा- । लागोनियां ।। ९४ ।। जैं लोकांची व्यवस्था न पडे । जैं या त्रिभुवनाचे कांहीं न मांडे । तैं महाभूतांचें दळवाडें । अचुंबित असे ।। ९५ ।। तैंचि हे जाहाले । मग इहीं लोक केले । तेथ अध्यक्ष रचूनि ठेविले । इहीं जन ।। ९६ ।। म्हणौनि अकराही हे राजा । मग येर जग यांचिया प्रजा । एवं विश्वविस्तारु हा माझा । ऐसेंचि जाण ।। ९७ ।। पाहें पां आरंभीं बीज एकलें । मग तेंचि विरूढलिया बूड जाहालें । बुडीं कोंभ निघाले । खांदियांचे ।। ९८ ।। खांदियांपासूनि अनेका । फुटलिया नाना शाखा । शाखांस्तव देखा । पल्लव पानें ।। ९९ ।। पल्लवीं फूल फळ । एवं वृक्षत्व जाहालें सकळ । तें निर्धारितां केवळ । बीजचि आघवें ।। १०० ।। तैसें मी एकचि पहिलें । मग मी तेंचि मनातें व्यालें । तेथ सप्तऋषि जाहाले । आणि चारी मनु ।। १ ।। इहीं लोकपाळ केले । लोकपाळीं विविध लोक सृजिले । लोकांपासूनि निपजले । प्रजाजात ।। २ ।। ऐसेनि हें विश्व येथें । मीचि विस्तारिलोंसें निरुतें । परी भावाचेनि हातें । माने जया ।। ३ ।।

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ।। ७ ।।

यालागीं सुभद्रापती । हे भाव इया माझिया विभूती । आणि यांचिया व्याप्ती । व्यापिलें जग ।। ४ ।। म्हणौनि गा यापरी । ब्रह्मादिपिपीलिकावरी । मीवांचूनि दुसरी । गोठी नाहीं ।। ५ ।। ऐसें जाणे जो साचें । तया चेइरे जाहालें ज्ञानाचें । म्हणौनि उत्तमाधम भेदाचें । दुःस्वप्न न देखे ।। ६ ।। मी माझिया विभूती । विभूतीं अधिष्ठिलिया व्यक्ती । हें आघवें योगप्रतीती । एकचि मानी ।। ७ ।। म्हणौनि निःशंकें येणें महायोगें। मज मीनला मनाचेनि आंगें । एथ संशय करणें न लगे । तो त्रिशुद्धी जाहला ।। ८ ।। कां जे ऐसें किरीटी । मातें भजे जो अभेदा दिठी । तयाचिये भजनाचे नाटीं । सूती मज ।। ९ ।। म्हणौनि अभेदें जो भक्तियोगु । तेथ शंका नाहीं नयें खंगु । करितां ठेला तरी चांगु । तें सांगितलें षष्ठीं ।। ११० ।। तोचि अभेदु कैसा । हें जाणावया मानसा । साद जाली तरी परियेसा । बोलिजेल ।। ११ ।।

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ।। ८ ।।

तरी मीचि एक सर्वां । या जगा जन्म पांडवा । आणि मजचिपासूनि आघवा । निर्वाहो यांचा ।। १२ ।। कल्लोळमाळा अनेगा । जन्म जळींचि पैं गा । आणि तयां जळचि आश्रयो तरंगा । जीवनही जळ ।। १३ ।। ऐसें आघवाचि ठायीं । तया जळचि जेवीं पाहीं । तैसा मीवांचूनि नाहीं । विश्वीं इये ।। १४ ।। ऐसिया व्यापका मातें । मानूनि जे भजती भलतेथें । परि साचोकारें उदितें । प्रेमभावें ।। १५ ।। देश काळ वर्तमान । आघवें मजसीं करूनि अभिन्न । जैसा वायु होऊन गगन । गगनींचि विचरे ।। १६ ।। ऐसेनि जें निजज्ञानी । खेळत सुखें त्रिभुवनीं । जगद्रूपा मनीं । सांठऊनि मातें ।। १७ ।। जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत । हा भक्तियोगु निश्चित । जाण माझा ।। १८ ।।

मच्चित्ता मद्‌गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ।। ९ ।।

चित्तें मीचि जाहाले । मियांचि प्राणें धाले । जीवों मरों विसरले । बोधाचिया भुली ।। १९ ।। मग तया बोधाचेनि माजे । नाचती संवादसुखाचीं भोजें । आतां एकमेकां घेपे दीजे । बोधचि वरी ।। १२० ।। जैशीं जवळिकेंचीं सरोवरें । उचंबळलिया कालवती परस्परें । मग तरंगासि धवळारें । तरंगचि होती ।। २१ ।। तैसी येरयेरांचिये मिळणी । पडत आनंदकल्लोळांची वेणी । तेथ बोध बोधाचीं लेणीं । बोधेंचि मिरवी ।। २२ ।। जैसें सूर्यें सूर्यातें वोंवाळिलें । कीं चंद्रें चंद्रम्या क्षेम दिधलें । ना तरी सरिसेनि पाडें मीनले । दोनी वोघ ।। २३ ।। तैसें प्रयाग होत सामरस्याचें । वरी वोसाण तरत सात्त्विकाचें । ते संवादचतुष्पथींचे । गणेश जाहले ।। २४ ।। तेव्हां तया महासुखाचेनि भरें । धांवोनि देहाचिये गांवाबाहेरें । मियां धाले तेणें उद्गारें । लागती गाजों ।। २५ ।। पैं गुरुशिष्यांचिया एकांतीं । जे अक्षरा एकाची वदंती । ते मेघाचियापरी त्रिजगतीं । गर्जती सैंघ ।। २६ ।। जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें राखों नेणें । दे राया रंका पारणें । आमोदाचें ।। २७ ।। तैसेंचि मातें विश्वीं कथित । कथितेनि तोषें कथूं विसरत । मग तया विसरामाजीं विरत । आंगें जीवें ।। २८ ।। ऐसें प्रेमाचेनि बहुवसपणें । नाहीं राती दिवो जाणणें । केलें माझें सुख अव्यंगवाणें । आपणपेयां जिहीं ।। २९ ।।

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ।। १० ।।

तयां मग जें आम्ही कांहीं । द्यावें अर्जुना पाहीं । तें ठायींचीच तिहीं । घेतली सेल ।। १३० ।। कां जे ते जिया वाटा । निगाले गा सुभटा । ते सोय पाहोनि अव्हांटा । स्वर्गापवर्ग ।। ३१ ।। म्हणौनि तिहीं जें प्रेम धरिलें । तेंचि आमुचें देणें उपाइलें । परि आम्हीं देयावें हेंहि केलें । तिहींची म्हणिपे ।। ३२ ।। आतां यावरी येतुलें घडे । जें तेंचि सुख आगळें वाढे । आणि काळाची दृष्टि न पडे । हें आम्हां करणें ।। ३३ ।। लळेयाचिया बाळका किरीटी । गवसणी करूनि स्नेहाचिया दिठी । जैसी खेळतां पाठोपाठीं । माउली धांवे ।। ३४ ।। तें जो जो खेळ दावी । तो तो पुढें सोनयाचा करूनि ठेवी । तैसी उपास्तीची पदवी । पोषित मी जायें ।। ३५ ।। जिये पदवीचेनि पोषकें । ते मातें पावती

यथासुखें । हे पाळती मज विशेखें । आवडे करूं ।। ३६ ।। पैं गा भक्तासि माझें कोड । मज तयाचे अनन्यगतीची चाड । कां जे प्रेमळांचें सांकड । आमुचिया घरीं ।। ३७ ।। पाहें पां स्वर्ग मोक्ष उपाइले । दोन्ही मार्ग तयाचिये वाहणी केले । आम्हीं आंगही शेखीं वेंचिलें । लक्ष्मियेसीं ।। ३८ ।। परि आपणपेंवीण जें एक । तें तैसेंचि सुख साजुक । सप्रेमळालागीं देख । ठेविलें जतन ।। ३९ ।। हा ठायवरी किरीटी । आम्ही प्रेमळु घेवों आपणयासाठीं । या बोलीं बोलिजत गोष्टी । तैसिया नव्हती गा ।। १४० ।।

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ।। ११ ।।

म्हणौनि मज आत्मयाचा भावो । जिहीं जियावया केला ठावो । एक मीवांचूनि वावो । येर मानिलें जिहीं ।। ४१ ।। तयां तत्वज्ञां चोखटां । दिवी पोतासाची सुभटा । मग मीचि होऊनि दिवटा । पुढां पुढां चालें ।। ४२ ।। अज्ञानाचिये राती- । माजीं तमाचि मिळणी दाटती । तें नाशूनि घालीं परौती । तयां करीं नित्योदयो ।। ४३ ।। ऐसें प्रेमळाचेनि प्रियोत्तमें । बोलिलें जेथ पुरुषोत्तमें । तेथ अर्जुन मनोधर्में । निवालों म्हणतसे ।। ४४ ।। हां हो जी अवधारा । भला केरु फेडिला संसारा । जाहलों जननीजठरजोहरा- । वेगळा प्रभू ।। ४५ ।। जी जन्मलेपण आपुलें । हें आजि मियां डोळां देखिलें । जीवित हातां चढलें । आवडतसें ।। ४६ ।। आजि आयुष्या उजवण जाहली । माझिया दैवा दशा उदयली । जे वाक्यकृपा लाधली । दैविकेनि मुखें ।। ४७ ।। आतां येणें वचन तेजाकारें । फिटलें आंतील बाहेरील आंधारें । म्हणौनि देखतसें साचोकारें । स्वरूप तुझें ।। ४८ ।।

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ।। १२ ।।

तरी होसी गा तूं परब्रह्म । जें या महाभूतां विसंवतें धाम । पवित्र तूं परम । जगन्नाथा ।। ४९ ।। तूं परम दैवत तिहीं देवां । तूं पुरुष जी पंचविसावा । दिव्य तूं प्रकृतिभावा- । पैलीकडील ।। १५० ।। अनादिसिद्ध तूं स्वामी । जो नाकळिजसी जन्मधर्मीं । तो तूं हें आम्ही । जाणितलें आतां ।। ५१ ।। तूं या

कालत्रयासि सूत्री । तूं जीवकळेची अधिष्ठात्री । तूं ब्रह्मकटाहधात्री । हें कळलें फुडें ।। ५२ ।।

आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ।
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ।। १३ ।।

पैं आणिकही एक परी । इये प्रतीतीचो येतसे थोरी । जे मागें ऐसेंचि ऋषीश्वरीं । सांगितलें तूंतें ।। ५३ ।। परि तया सांगितलियाचें साचपण । हें आतां माझें देखतसे अंतःकरण । जे कृपा केली आपण । म्हणौनि देवा ।। ५४ ।। एऱ्हवीं नारदु अखंड जवळां ये । तोही ऐसेंचि वचनीं गाये । परि अर्थ न बुजोनि ठाये । गीतसुखचि ऐकों ।। ५५ ।। जी आंधळेयांच्या गांवीं । आपणपें प्रगटलें रवी । तरी तिहीं वोतपलीचि घ्यावी । वांचूनि प्रकाशु कैंचा ।। ५६ ।। परि देवर्षि अध्यात्म गातां । आहाच रागांगेंसीं जे मधुरता । तेचि फावे येर चित्ता । नलगेचि कांहीं ।। ५७ ।। पैं असिता देवलाचेनि मुखें । मी एवंविधा तूतें आइकें । परी तैं बुद्धि विषयविखें । घारिली होती ।। ५८ ।। विषयविषाचा पडिपाडू । गोड परमार्थु लागे कडू । कडू विषय तो गोडू । जीवासी जाहला ।। ५९ ।। आणि हें आणिकांचें काय सांगावें । राउळा आपणचि येऊनि व्यासदेवें । तुझें स्वरूप आघवें । सर्वदा सांगिजे ।। १६० ।। परि तो अंधारीं चिंतामणी देखिला । जेवीं नव्हे या बुद्धी उपेक्षिला । पाठीं दिनोदयीं वोळखिला । होय म्हणौनि ।। ६१ ।। तैसीं व्यासादिकांचीं बोलणीं । तिया मजपाशीं चिद्रत्नांचिया खाणी । परि उपेक्षिल्या जात होतिया तरणी । तुजवीण कृष्णा ।। ६२ ।।

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन्व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ।। १४ ।।

ते आतां वाक्यसूर्यकर तुझे फांकले । आणि ऋषीं मार्ग होते जे कथिले । तयां आघवियांचेंचि फिटलें । अनोळखपण ।। ६३ ।। जी ज्ञानाचें बीज तयांचे बोल । माजीं हृदयभूमिके पडिले सखोल । वरि इये कृपेची जाहाली वोल । म्हणौनि संवादफळेंशीं उठलें ।। ६४ ।। अहो नारदादिकां संतां । त्यांचिया उक्तिरूप सरितां । मी महोदधी जाहलों अनंता । संवादसुखाचा ।। ६५ ।। प्रभु आघवेनि येणें जन्में । जियें पुण्यें केलीं मियां उत्तमें । तयांचीं न

ठकतीचि अंगीं कामें । सद्‌गुरु तुवां ।। ६६ ।। एऱ्हवीं वडिलवडिलांचेनि मुखें । मी सदां तूंतें कानीं आइकें । परि कृपा न कीजेचि तुवां एकें । तंव नेणवेचि कांहीं ।। ६७ ।। म्हणौनि भाग्य जें सानुकूळ । जालिया केले उद्यम सदां सफळ । तैसे श्रुताधीत सकळ । गुरुकृपा साच ।। ६८ ।। जी बनकरु झाडें सिंपी जीवेंसाटीं । पाडूनि जन्में काढी आटी । परि फळेंसि तेंचि भेटी । जें वसंतु पावे ।। ६९ ।। अहो विषमा जें वोहट पडे । तें मधुर ते मधुर आवडे । पैं रसायनें तें गोडें । जें आरोग्य देहीं ।। १७० ।। कां इंद्रियें वाचा प्राण । यां जालियांचें तेंचि सार्थकपण । जें चैतन्य येऊनि आपण । संचरे माजीं ।। ७१ ।। तैसें शब्दजात आलोडिलें । अथवा योगादिक जें अभ्यासिलें । तें तेंचि म्हणों ये आपुलें । जें सानुकूल श्रीगुरु ।। ७२ ।। ऐसिये जालिये प्रतीतीचेनि माजें । अर्जुन निश्चयाचि नाचतुसें भोजें । तेवींचि म्हणे देवा तुझें । वाक्य मज मानलें ।। ७३ ।। तरि साचचि हें कैवल्यपती । मज त्रिशुद्धी आली प्रतीती । जे तूं देवदानवांचिये मती- । जोगा नव्हसी ।। ७४ ।। तुझें वाक्य व्यक्ती न येतां देवा । जो आपुलिया जाणें जाणिवा । तो कहींचि नोहे हें मद्‌भावा । भरंवसेनि आलें ।। ७५ ।।

स्वयमेवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ।। १५ ।।

एथ आपुलें वाढपण जैसें । आपणचि जाणिजे आकाशें । कां मी येतुली घनवट ऐसें । पृथ्वीचि जाणे ।। ७६ ।। तैसा आपुलिये सर्वशक्ती । तुज तूंचि जाणसी लक्ष्मीपती । येर वेदादिक मती । मिरवती वायां ।। ७७ ।। हां गा मनातें मागां सांडावें । पवनातें वावीं मवावें । आदिशून्य तरोनि जावें । केउतें बाहीं ।। ७८ ।। तैसें हें तुझें जाणणें आहे । म्हणौनि कोणाही ठाउकें नोहे । आतां तुझें ज्ञान होये । तुजचिजोगें ।। ७९ ।। जी आपणयातें तूंचि जाणसी । आणिकातें सांगावयाही समर्थ होसी । तरी आतां एक वेळ घाम पुसीं । आर्तीचिये निडळींचा ।। १८० ।। हें आइकिलें कीं भूतभावना । त्रिभुवनगजपंचानना । सकळदेवदेवतार्चना । जगन्नायका ।। ८१ ।। जरी थोरी तुझी पाहात आहों । तरी पासीं उभे ठाकावयाही योग्य नोहों । या शोच्यता जरी विनवूं बिहों । तरी आन उपायो नाहीं ।। ८२ ।। भरले समुद्र

सरिता चहूंकडे । परि ते बापियासि कोरडे । कां जें मेघौनि थेंबुटा पडे । तें पाणी कीं तया ।। ८३ ।। तैसे श्रीगुरु सर्वत्र आथी । परि कृष्णा आम्हां तूंचि गती । हें असो मजप्रती । विभूती सांगें ।। ८४ ।।

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ।। १६ ।।

जी तुझिया विभूती आघविया । परि व्यापिती शक्ति दिव्या जिया । तिया आपुलिया दावाविया । आपण मज ।। ८५ ।। जिहीं विभूतीं ययां समस्तां । लोकांतें व्यापूनि आहासी अनंता । तिया प्रधाना नामांकिता । प्रगटा करीं ।। ८६ ।।

कथं विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ।
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन्मया ।। १७ ।।

जी कैसें मियां जाणावें । काय जाणोनि सदा चिंतावें । जरी तूंचि म्हणों आघवें । तरि चिंतनचि न घडे ।। ८७ ।। म्हणौनि मागां भाव जैसे । आपुले सांगितले तुवां उद्देशें । आतां विस्तारोनि तैसे । एक वेळ बोलें ।। ८८ ।। जया जया भावाचिया ठायीं । तूंतें चिंतितां मज सायासु नाहीं । तो विवळ करूनि देईं । योगु आपुला ।। ८९ ।।

विस्तरेणाऽऽत्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर्हि श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ।। १८ ।।

आणि पुसलिया जिया विभूती । त्याही बोलाविया भूतपती । येथ म्हणसी जरी पुढती । काय सांगों ।। १९० ।। तरी हा भाव मना । झणें जाय हो जनार्दना । पैं प्राकृताही अमृतपाना । ना न म्हणवे जेवीं ।। ९१ ।। जे काळकूटाचें सहोदर । जें मृत्यूभेणें प्याले अमर । तरि दिहाचे पुरंदर । चौदा जाती ।। ९२ ।। ऐसा कवण एक क्षीराब्धीचा रसु । जया वायांचि अमृतपणाचा आभासु । तयाचाही मीठांशु । जे पुरे म्हणों नेदी ।। ९३ ।। तया पाबळेयांही येतुलेवरी । गोडियेचि आथि थोरी । मग हें तंव अवधारीं । परमामृत साचें ।। ९४ ।। जें मंदराचळु न ढाळितां । क्षीरसागरु न डहुळितां । अनादि स्वभावता । आइतें आहे ।। ९५ ।। जें द्रव ना नव्हे बद्ध । जेथ नेणिजती रस गंध । जें भलतयांही सिद्ध । आठवलेंचि फावे ।। ९६ ।।

जयाची गोठीचि ऐकतखेंवो । आघवा संसारु होय वावो । बळिया नित्यता लागे येवों । आपणपेंया ॥ ९७ ॥ जन्ममृत्यूची भाख । हारपोनि जाय निःशेख । आंत बाहेरी महासुख । वाढोंचि लागे ॥ ९८ ॥ मग दैवगत्या जरी सेविजे । तरी तें आपणचि होऊनि ठाकिजे । तें तुज देतां चित्त माझें । पुरें म्हणों न शके ॥ ९९ ॥ तुझें नामचि आम्हां आवडे । वरि भेटी होय आणि जवळिक जोडे । पाठीं गोठी सांगसी सुरवाडें । आनंदाचेनी ॥ २०० ॥ आतां हें सुख कायिसयासारिखें । कांहीं निर्वचेना मज परितोखें । तरि येतुलें जाणें जे येणें मुखें । पुनरुक्तही हो ॥ १ ॥ हां गा सूर्य काय शिळा । अग्नि म्हणों येत आहे वोंविळा । कां नित्य वाहातया गंगाजळा । पारसेपण असे ॥ २ ॥ तुवां स्वमुखें जें बोलिलें । हें आम्ही नादासि रूप देखिलें । आजि चंदनतरूचीं फुलें । तुरंबीत आहों मां ॥ ३ ॥ तया पार्थाचिया बोला । सर्वांगें श्रीकृष्ण डोलला । म्हणे भक्तिज्ञानासि जाहला । आगरु हा ॥ ४ ॥ ऐसा पतिकराचिया तोषा आंतु । प्रेमाचा वेगु उचंबळतु । सायासें सांवरूनि अनंतु । काय बोले ॥ ५ ॥

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥

मी पितामहाचा पिता । हें आठवितांही नाठवे चित्ता । कीं म्हणतसे बा पंडुसुता । भलें केलें ॥ ६ ॥ अर्जुनातें बा म्हणे एथ कांहीं । आम्हां विस्मो करावया कारण नाहीं । आंगें तो लेंकरूं काई । नव्हेचि नंदाचें ॥ ७ ॥ परि प्रस्तुत ऐसें असो । हें करवी आवडीचा अतिसो । मग म्हणे आइकें सांगतसों । धनुर्धरा ॥ ८ ॥ तरी तुवां पुसलिया विभूती । तयांचें अपारपण सुभद्रापती । ज्या माझियाचि परि माझिये मती । आकळती ना ॥ ९ ॥ आंगींचिया रोमा किती । जयाचिया तयासि न गणवती । तैसिया माझिया विभूती । असंख्य मज ॥ २१० ॥ एऱ्हवीं तरी मी कैसा केवढा । म्हणौनि आपणपयांही नव्हेचि फुडा । यालागीं प्रधाना जिया रूढा । तिया आइकें ॥ ११ ॥ जिया जाणतलियासाठीं । आघवीया जाणवतील किरीटी । जैसें बीज आलिया मुठीं । तरुचि आला होय ॥ १२ ॥ कां उद्यान हाता चढिन्नलें । तरी आपैसीं सांपडलीं फळें फुलें । तेवीं देखिलिया जिया देखवलें । विश्व

सकळ ।। १३ ।। एऱ्हवीं साचचि गा धनुर्धरा । नाहीं शेवटु माझिया विस्तारा । पैं गगना ऐशिया अपारा । मजमाजीं लपणें ।। १४ ।।

अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ।
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ।। २० ।।

आइकें कुटिलालकमस्तका । धनुर्वेदत्र्यंबका । मी आत्मा असें एकैका । भूतामात्राच्या ठायीं ।। १५ ।। आंतुलीकडे मीचि यांचे अंतःकरणीं । भूतांबाहेरी माझीच गंवसणी । आदि मी निर्वाणीं । मध्यही मीचि ।। १६ ।। जैसें मेघां या तळीं वरी । एक आकाशचि आंत बाहेरी । आणि आकाशींचि जाले अवधारीं । असणेंही आकाशीं ।। १७ ।। पाठीं लया जे वेळीं जाती । ते वेळीं आक चि होऊन ठाती । तेवीं आदि स्थिती गती । भूतांसि मी ।। १८ ।। ऐसें बहुवस आणि व्यापकपण । माझें विभूतियोगें जाण । तरी जीवचि करूनि श्रवण । आइकोनि आइक ।। १९ ।। याहीवरी त्या विभूती । सांगणें ठेलें सुभद्रापती । सांगेन म्हणितलें तुजप्रती । त्या प्रधाना आइकें ।। २२० ।।

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ।
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ।। २१ ।।

हें बोलोनि तो कृपावंतु । म्हणे विष्णु मी आदित्यांआंतु । रवी मी रश्मिवंतु । सुप्रभांमाजीं ।। २१ ।। मरुद्गणांच्या वर्गीं । मरीचि म्हणे मी शार्ङ्गी । चंद्रु मी गगनरंगीं । तारांमाजीं ।। २२ ।।

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ।। २२ ।।

वेदांआंतु सामवेदु । तो मी म्हणे गोविंदु । देवांमाजीं मरुद्बंधु । महेंद्रु तो मी ।। २३ ।। इंद्रियांमाजीं अकरावें । मन तें मी हें जाणावें । भूतांमाजीं स्वभावें । चेतना ते मी ।। २४ ।।

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ।। २३ ।।

अशेषांही रुद्रांमाझारीं । शंकर जो मदनारी । तो मी येथ न धरीं । भ्रांति कांहीं ।। २५ ।। यक्षरक्षोगणांआंतु । शंभूचा सखा जो धनवंतु । तो कुबेरु मी

हें अनंतु । म्हणता जाहला ।। २६ ।। मग आठांही वसूंमाझारीं । पावकु तो मी अवधारीं । शिखराथिलियां सर्वोपरी । मेरु तो मी ।। २७ ।।

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ।। २४ ।।
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ।। २५ ।।

जो स्वर्गींसह्रासना सावावो । सर्वज्ञते आदीचा ठावो । तो पुरोहितांमाजीं रावो । बृहस्पती मी ।। २८ ।। त्रिभुवनींचिया सेनापतीं- । आंत स्कंदु तो मी महामती । जो हरवीर्यें अग्निसंगती । कृत्तिकाआंतु जाहला ।। २९ ।। सकळिकां सरोवरांसी । माजीं समुद्र तो मी जळराशी । महर्षींआंतु तपोराशी । भृगु तो मी ।। २३० ।। अशेषांही वाचा- । माजीं नटनाच सत्याचा । तें अक्षर एक मी वैकुंठींचा । वेल्हाळु म्हणे ।। ३१ ।। समस्तांही यज्ञांच्या पैकीं । जपयज्ञु मी ये लोकीं । जो कर्मत्यागें प्रणवादिकीं । निफजविजे ।। ३२ ।। नामजपयज्ञु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म । नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थें ।। ३३ ।। स्थावरां गिरीआंतु । पुण्यपुंज जो हिमवंतु । तो मी म्हणे कांतु । लक्ष्मियेचा ।। ३४ ।।

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ।
गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ।। २६ ।।
उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ।। २७ ।।

कल्पद्रुम हन पारिजातु । गुणें चंदनुही वाड विख्यातु । तरि ययां वृक्षजातांआंतु । अश्वत्थु तो मी ।। ३५ ।। देवऋषींआंतु पांडवा । नारदु तो मी जाणावा । चित्ररथु मी गंधर्वां । सकळिकांमाजीं ।। ३६ ।। ययां अशेषांही सिद्धां- । माजीं कपिलाचार्यु मी प्रबुद्धा । तुरंगजातां प्रसिद्धां- । आंत उच्चैःश्रवा मी ।। ३७ ।। राजभूषण गजांआंतु । अर्जुना मी गा ऐरावतु । पयोराशी सुरमथितु । अमृतांशु तो मी ।। ३८ ।। ययां नरांमाजीं राजा । तो विभूतिविशेष माझा । जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ।। ३९ ।।

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ।
प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ।। २८ ।।

अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ।
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ।। २९ ।।

पैं आघवेयां हातियेरां- । आंत वज्र तें मी धनुर्धरा । जें शतमखोत्तीर्णकरा । आरूढोनि असे ।। २४० ।। धेनूंमध्यें कामधेनु । तें मी म्हणे विष्वक्सेनु । जन्मवितयाआंत मदनु । तो मी जाणें ।। ४१ ।। सर्पकुळाआंत अधिष्ठाता । वासुकी गा मी कुंतीसुता । नागांमाजीं समस्तां । अनंतु तो मी ।। ४२ ।। अगा यादसांआंतु । जो पश्चिम प्रमदेचा कांतु । तो वरुण मी हें अनंतु । सांगत असे ।। ४३ ।। आणि पितृगणां समस्तां- । माजीं अर्यमा जो पितृदेवता । तो मी हें तत्त्वता । बोलत आहें ।। ४४ ।। जगाचीं शुभाशुभें लिहिती । प्राणियांच्या मानसांचा झाडा घेती । मग केलियानुरूप होती । भोगनियम जे ।। ४५ ।। तयां नियमितयांमाजीं यमु । जो कर्मसाक्षी धर्मु । तो मी म्हणे आत्मारामु । रमापती ।। ४६ ।।

प्रऱ्हादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ।। ३० ।।

अगा दैत्यांचिया कुळीं । प्रऱ्हादु तो मी न्याहाळीं । म्हणौनि दैत्यभावादि मेळीं । लिंपेचि ना ।। ४७ ।। पैं कळितयांमाजीं महाकाळु । तो मी म्हणे गोपाळु । श्वापदांमाजीं शार्दूळु । तो मी जाण ।। ४८ ।। पक्षिजातिमाझारीं । गरुड तो मी अवधारीं । यालागीं जो पाठीवरी । वाहों शके मातें ।। ४९ ।।

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ।
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जान्हवी ।। ३१ ।।

पृथ्वीचिया पैसारा- । माजीं घडीं न लगतां धनुर्धरा । एकेचि उड्डाणें सातांहि सागरां- । प्रदक्षिणा कीजे ।। २५० ।। तयां वहिलियां गतिमंतां- । आंत पवनु तो मी पंडुसुता । शस्त्रधरां समस्तां- । माजीं श्रीराम तो मी ।। ५१ ।। जेणें सांकडलियां धर्माचें कैवारें । आपणपयां धनुष्य करूनि दुसरें । विजयलक्ष्मिये एक मोहरें । केलें त्रेतीं ।। ५२ ।। पाठीं उभे ठाकूनि सुवेळीं । प्रतापलंकेश्वराचीं सिसाळीं । गगनीं उदो म्हणतया हस्तबळीं । दिधलीं भूतां ।। ५३ ।। जेणें देवांचा मानु गिंवसिला । धर्मासि जीर्णोद्धारु केला । सूर्यवंशीं उदेला । सूर्य जो कां ।। ५४ ।। तो हातियेरुपरजितया आंतु ।

रामचंद्र मी जानकीकांतु । मकर मी पुच्छवंतु । जळचरांमाजीं ।। ५५ ।। पैं समस्तांही वोघां- । मध्यें जे भगीरथें आणितां गंगा । जन्हूनें गिळिली मग जंघा । फाडूनि दिधली ।। ५६ ।। ते त्रिभुवनैकसरिता । जान्हवी मी पंडुसुता । जळप्रवाहां समस्तां- । माझारीं जाणें ।। ५७ ।। ऐसेनि वेगळालां सृष्टीपैकीं । विभूती नाम सूतां एकेकीं । सगळेन जन्मसहस्त्रें अवलोकीं । अर्ध्या नव्हती ।। ५८ ।।

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ।। ३२ ।।
अक्षराणामकारोऽस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ।
अहमेवाक्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ।। ३३ ।।

जैसीं अवघींचि नक्षत्रें वेंचावीं । ऐसी चाड उपजेल जैं जीवीं । तैं गगनाची बांधावी । लोथ जेवीं ।। ५९ ।। कां पृथ्वीये परमाणूंचा उगाणा घ्यावा । तरि भूगोलुचि काखे सुवावा । तैसा विस्तारु माझा पहावा । तरि जाणावें मातें ।। २६० ।। जैसें शाखांसी फूल फळ । एकिहेळां वेटाळूं म्हणिजे सकळ । तरी उपडूनियां मूळ । जेवीं हातीं घेपे ।। ६१ ।। तेवीं माझे विभूतिविशेष । जरी जाणों पाहिजेती अशेष । तरी स्वरूप निर्दोष । जाणिजे माझें ।। ६२ ।। एऱ्हवीं वेगळालिया विभूती । कायिएक परिससी किती । म्हणौनि एकिहेळां महामती । सर्व मी जाण ।। ६३ ।। मी आघवियेचि सृष्टी । आदिमध्यांतीं किरीटी । ओतप्रोत पटीं । तंतु जेवीं ।। ६४ ।। ऐसिया व्यापका मातें जैं जाणावें । तैं विभूतिभेदें काय करावें । परि हे तुझी योग्यता नव्हे । म्हणौनि असो ।। ६५ ।। कां जे तुवां पुसिलिया विभूती । म्हणौनि तिया आईक सुभद्रापती । तरी विद्यांमाजीं प्रस्तुतीं । अध्यात्मविद्या ते मी ।। ६६ ।। अगा बोलतयांचिया ठायीं । वादु तो मी पाहीं । जो सकलशास्त्रसंमतें कहीं । सरेचिना ।। ६७ ।। जो निर्वचूं जातां वाढे । आइकतयां उत्प्रेक्षे सळु चढे । जयावरी बोलतयांचीं गोडें । बोलणीं होतीं ।। ६८ ।। ऐसा प्रतिपादनामाजीं वादु । तो मी म्हणे गोविंदु । अक्षरांमाजीं विशदु । अकारु तो मी ।। ६९ ।। पैं गा समासांमाझारीं । द्वंद्व तो मी अवधारीं । मशकालागोनि ब्रह्मावेरीं । ग्रासिता तो मी ।। २७० ।। मेरुमंदरादिकीं सर्वीं । सहित पृथ्वीतें विरवी ।

जो एकार्णवातेंही जिरवी । जेथिंचा तेथ ॥ ७१ ॥ जो प्रळयतेजा देत मिठी । सगळिया पवनातें गिळी किरीटी । आकाश जयाचिया पोटीं । सामावलें ॥ ७२ ॥ ऐसा अपार जो काळु । तो मी म्हणे लक्ष्मीलीळु । मग पुढती सृष्टीचा मेळु । सृजिता तो मी ॥ ७३ ॥

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४ ॥

आणि सृजिलिया भूतांतें मीचि धरीं । सकळां जीवनही मीचि अवधारीं । शेखीं सर्वांतें या संहारीं । तेव्हां मृत्युही मीचि ॥ ७४ ॥ आतां स्त्रीगणांच्या पैकीं । माझिया विभूती सात आणिकी । तिया ऐक कवतिकीं । सांगिजतील ॥ ७५ ॥ तरी नित्य नवी जे कीर्ति । अर्जुना ते माझी मूर्ती । आणि औदार्येंसी जे संपत्ती । तेही मीचि जाणें ॥ ७६ ॥ आणि ते गा मी वाचा । जे सुखासनीं न्यायाचा । आरूढोनि विवेकाचा । मार्गीं चाले ॥ ७७ ॥ देखिलेनि पदार्थें । जे आठवूनि दे मातें । ते स्मृतिही एथें । त्रिशुद्धी मी ॥ ७८ ॥ पैं स्वहिता अनुयायिनी । मेधा ते गा मी इये जनीं । धृती मी त्रिभुवनीं । क्षमा ते मी ॥ ७९ ॥ एवं नारींमाझारीं । या सातही शक्ति मी अवधारीं । ऐसें संसारगजकेसरी । म्हणता जाहला ॥ २८० ॥

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ॥ ३५ ॥

वेदराशीचिया सामा- । आंत बृहत्साम जें प्रियोत्तमा । तें मी म्हणे रमा- । प्राणेश्वरु ॥ ८१ ॥ गायत्रीछंद जें म्हणिजे । तें सकळां छंदांमाजीं माझें । स्वरूप हें जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥ ८२ ॥ मासांआंत मार्गशीरु । तो मी म्हणे शाङर्गधरु । ऋतूंमाजीं कुसुमाकरु । वसंतु तो मी ॥ ८३ ॥

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ।
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम् ॥ ३६ ॥
वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां धनंजयः ।
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

छळितयां विंदाणा- । माजीं जूं तें मी विचक्षणा । म्हणौनि चोहटां चोरी परी कवणा । निवारूं न ये ॥ ८४ ॥ अगा अशेषांही तेजसां- । आंत तेज तें

मी भरंवसा । विजयो मी कार्योद्देशां । सकळांमाजीं ।। ८५ ।। जेणें चोखाळत दिसे न्याय । तो व्यवसायांत व्यवसाय । माझें स्वरूप हें राय । सुरांचा म्हणे ।। ८६ ।। सत्त्वाथिलियांआंतु । सत्त्व मी म्हणे अनंतु । यादवांमाजीं श्रीमंतु । तोचि तो मी ।। ८७ ।। जो देवकी-वसुदेवास्तव जाहला । कुमारीसाठीं गोकुळीं गेला । तो मी प्राणासकट पियाला । पूतनेतें ।। ८८ ।। नुघडतां बाळपणाची फुली । जेणें मियां अदानवीं सृष्टि केली । करीं गिरि धरूनि उमाणिली । महेंद्रमहिमा ।। ८९ ।। कालिंदीचें हृदयशल्य फेडिलें । जेणें मियां जळत गोकुळ राखिलें । वासरुवांसाठीं लाविले । विरंचीस पिसें ।। २९० ।। प्रथमदशेचिये पहांटे- । माजीं कंसाऐशीं अचाटें । महाधेंडीं अवचटें । लीळाचि नासिलीं ।। ९१ ।। हें काय कितीएक सांगावें । तुवांही देखिलें ऐकिलें असे आघवें । तरि यादवांमाजीं जाणावें । हेंचि स्वरूप माझें ।। ९२ ।। आणि सोमवंशीं तुम्हां पांडवां- । माजीं अर्जुन तो मी जाणावा । म्हणौनि एकमेकांचिया प्रेमभावा । विघडु न पडे ।। ९३ ।। संन्यासी तुवां होऊनि जनीं । चोरूनि नेली माझी भगिनी । तन्ही विकल्पु नुपजे मनीं । मी तूं दोन्ही स्वरूप एक ।। ९४ ।। मुनीआंत व्यासदेवो । तो मी म्हणे यादवरावो । कवीश्वरांमाजीं धैर्या ठावो । उशनाचार्य तो मी ।। ९५ ।।

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ।
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ।। ३८ ।।

अगा दमितयांमाझारीं । अनिवार दंडु तो मी अवधारीं । जो मुंगियेलागोनि ब्रह्मावेरीं । नियमित पावे ।। ९६ ।। पैं सारासार निर्धारितयां । धर्मज्ञानाचा पक्षु धरितयां । सकळ शास्त्रांमाजीं ययां । नीतिशास्त्र तें मी ।। ९७ ।। आघवियाचि गूढां- । माजीं मौन तें मी सुहाडा । म्हणौनि न बोलतया पुढां । स्रष्टाही नेण होय ।। ९८ ।। अगा ज्ञानियांचिया ठायीं । ज्ञान तें मी पाहीं । आतां असो हें ययां कांहीं । पार न देखों ।। ९९ ।।

यच्चाऽपि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ।
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ।। ३९ ।।
नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ।
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ।। ४० ।।

पैं पर्जन्याचिया धारां । वरी लेख करवेल धनुर्धरा । कां पृथ्वीचिया तृणांकुरां । होईल ठी ।। ३०० ।। पैं महोदधीचिया तरंगां । व्यवस्था धरूं नये जेवीं गा । तेवीं माझिया विशेषलिंगां । नाहीं मिती ।। १ ।। ऐशियाही सातपांच प्रधाना । विभूती सांगितलिया तुज अर्जुना । तो हा उद्देशु जो गा मना । आहाच गमला ।। २ ।। येरां विभूतिविस्तारांसि कांहीं । एथ सर्वथा लेख नाहीं । म्हणौनि परिससीं तूं काई । आम्हीं सांगों किती ।। ३ ।। यालागीं एकिहेळां तुज । दाऊं आतां वर्म निज । तरी सर्व भूतांकुरें बीज । विरूढत असे तें मी ।। ४ ।। म्हणौनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे । एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ।। ५ ।। तरी यावरी साधारण । आईक पां आणिकही खूण । तरी अर्जुना तें तूं जाण । विभूति माझी ।। ६ ।।

यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ।। ४१ ।।

जेथ जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्ही वसती आलिया ठाया । ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ।। ७ ।।

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ।। ४२ ।।

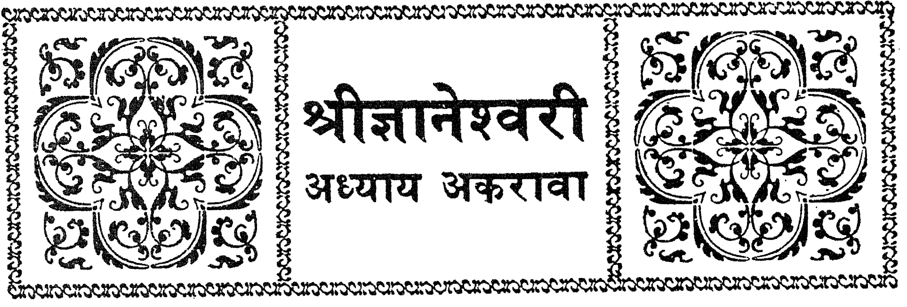
इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ।। १० ।।

अथवा एकलें एक बिंब गगनीं । प्रभा फांके त्रिभुवनीं । तेवीं एकाकियाची सकळ जनीं । आज्ञा पाळिजे ।। ८ ।। तयांतें एकलें झणीं म्हण । तो निर्धन या भाषा नेण । काय कामधेनूसवें सर्वस्व हन । चालत असे ।। ९ ।। तियेतें जें जेधवां जो मागे । तें ते एकसरेंचि प्रसवों लागे । तेवीं विश्वविभव तया आंगें । होऊनि असती ।। ३१० ।। तयातें वोळखावया हेचि संज्ञा । जे जगें नमस्कारिजे आज्ञा । ऐसें आथि तें जाण प्राज्ञा । अवतार माझे ।। ११ ।। आणि सामान्य विशेष । हें जाणणें एथ महादोष । कां जे मीचि एक अशेष । विश्व हें म्हणौनि ।। १२ ।। तरी आतां साधारण आणि चांगु । ऐसा कैसेनि पां कल्पावा विभागु । वायां आपुलिये मती वंगु । भेदाचा लावावा ।। १३ ।। एऱ्हवीं तूप कासया घुसळावें । अमृत कां रांधूनि अर्धें करावें । हा गा वायूसि

काय पां डावें । उजवें आंग आहे ।। १४ ।। पैं सूर्यबिंबासि पोट पाठीं । पाहतां नासेल आपुली दिठी । तेवीं माझ्या स्वरूपीं गोठी । सामान्यविशेषाची नाहीं ।। १५ ।। आणि सिनाना इहीं विभूतीं । मज अपारातें मविसील किती । म्हणौनि किंबहुना सुभद्रापती । असो हें जाणणें ।। १६ ।। आतां पैं माझेनि एकें अंशें । हें जग व्यापिलें असे । यालागीं भेदू सांडूनि सरिसें । साम्यें भज ।। १७ ।। ऐसें विबुधवनवसंतें । तेणें विरक्तांचेनि एकांतें । बोलिलें जेथ श्रीमंतें । श्रीकृष्णदेवें ।। १८ ।। तेथ अर्जुन म्हणे स्वामी । येतुलें हें राभस्य बोलिलें तुम्हीं । जे भेदु एक आणि आम्ही । सांडावा एकीं ।। १९ ।। हां हो सूर्य म्हणे काय जगातें । अंधारें दवडा कां परौतें । तेवीं धसाळ म्हणों देवा तूंतें । तरी अधिक हा बोलु ।। ३२० ।। तुझें नामचि एक कोण्ही वेळे । जयांचिये मुखासि कां कानां मिळे । तयांचिया हृदयातें सांडूनि पळे । भेदु जी साच ।। २१ ।। तो तूं परब्रह्मचि असकें । मज दैवें दिधलासि हस्तोदकें । तरी आतां भेदु कायसा कें । देखावा कवणें ।। २२ ।। जी चंद्रबिंबाचा गाभारां । रिगालियावरीही उबारा । परी राणेपणें शाङ्र्गधरा । बोला हें तुम्हीं ।। २३ ।। तेथ सावियाचि परितोषोनि देवें । अर्जुनातें आलिंगिलें जीवें । मग म्हणे तुवां न कोपावें । आमुचिया बोला ।। २४ ।। आम्ही तुज भेदाचिया वाहाणीं । सांगितली जे विभूतींची कहाणी । ते अभेदें काय अंतःकरणीं । मानिली कीं न मने ।। २५ ।। हेंचि पाहावयालागीं । नावेक बोलिलों बाहेरिसवडिया भंगीं । तंव विभूती तुज चांगी । आलिया बोधा ।। २६ ।। तेथ अर्जुन म्हणे देवें । हें आपुलें आपण जाणावें । परी देखतसें विश्व आघवें । तुवां भरलें ।। २७ ।। पैं राया तो पंडुसुतु । ऐसिये प्रतीतीसि जाहला वरितु । या संजयाचिया बोला निवांतु । धृतराष्ट्र राहे ।। २८ ।। कीं संजयो दुखवलेनि अंतःकरणें । म्हणतसे नवल नव्हे दैव दवडणें । हा जीवें धाडसा आहे मी म्हणें । तंव आंतुही आंधळा ।। २९ ।। परी असो हें तो अर्जुनु । स्वहिताचा वाढवितसे मानु । कीं याहीवरी तया आनु । धिवसा उपनला ।। ३३० ।। म्हणे हेचि हृदया आंतुली प्रतीती । बाहेरी अवतरो कां डोळ्यांप्रती । इयें आर्तीचिया पाउलीं मती । उठती जाहली ।। ३१ ।। मियां इहींच दोहीं डोळां । झोंबावें विश्वरूपा सकळा । एवढी हांव तो देवा आगळा । म्हणौनि करी ।। ३२ ।। आजि तो

कल्पतरूची शाखा । म्हणौनि वांझोळें न लगती देखा । जें जें येईल तयाचि मुखा । तें तें साचचि करितसे येरु ।। ३३ ।। जो प्रऱ्हादाचिया बोला । विषाहीसकट आपणचि जाहला । तो सद्गुरु असे जोडला । किरीटीसी ।। ३४ ।। म्हणौनि विश्वरूप पुसावयालागीं । पार्थ रिगता होईल कवणें भंगीं । तें सांगेन पुढिलिये प्रसंगीं । ज्ञानदेव म्हणे निवृत्तीचा ।। ३३५ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां दशमोऽध्याय: ।। १० ।। श्लोक ४२, ओव्या ३३५

आतां यावरी एकादशीं । कथा आहे दोही रसीं । येथ पार्था विश्वरूपेंसीं । होईल भेटी ॥ १ ॥ जेथ शांताचिया घरा । अद्‍भुत आला आहे पाहुणेरा । आणि येरांही रसां पांतिकरां । जाहला मानु ॥ २ ॥ अहो वधुवरांचिये मिळणीं । जैशीं वराडियां लुगडीं लेणीं । तैसे देशियेच्या सुखासनीं । मिरवले रस ॥ ३ ॥ परी शांताद्‍भुत बरवे । जे डोळियांच्या अंजुळीं घ्यावें । जैसे हरिहर प्रेमभावें । आले खेंवा ॥ ४ ॥ नातरी अंवसेच्या दिवशीं । भेटलीं बिंबें दोनी जैशीं । तेवीं एकवळा रसीं । केला एथ ॥ ५ ॥ मीनले गंगेयमुनेचे ओघ । तैसें रसां जाहलें प्रयाग । म्हणौनि सुस्नात होत जग । आघवें एथ ॥ ६ ॥ माजीं गीता सरस्वती गुप्त । आणि दोनी रस ते ओघ मूर्त । यालागीं त्रिवेणी हे उचित । फावली बापा ॥ ७ ॥ एथ श्रवणाचेनि द्वारें । तीर्थीं रिघतां सोपारें । ज्ञानदेवो म्हणे दातारें । माझेनि केलें ॥ ८ ॥ तीरें संस्कृताचीं गहनें । तोडोनि मऱ्हाठिया शब्दसोपानें । रचिलीं धर्मनिधानें । श्रीनिवृत्तिदेवें ॥ ९ ॥ म्हणौनि भलतेणें एथ सद्‍भावें नाहावें । प्रयागमाधव विश्वरूप पहावें । येतुलेनि संसारासि द्यावें । तिळोदक ॥ १० ॥ हें असो ऐसें सावयव । एथ सासिन्नले आथी रसभाव । तेथ श्रवणसुखाची राणीव । जोडली जगा ॥ ११ ॥ जेथ शांताद्‍भुत रोकडे । आणि येरा रसां पडप जोडे । हें अल्पचि परी उघडें । कैवल्य एथ ॥ १२ ॥ तो हा अकरावा अध्यायो । जो देवाचा आपणपें विसंवता ठावो । परी अर्जुन सदैवांचा रावो । जे एथही पातला ॥ १३ ॥ एथ अर्जुनचि काय म्हणों पातला । आजि आवडतयाही सुकाळु जाहला ।

जे गीतार्थु हा आला । मऱ्हाठिये ॥ १४ ॥ याचिलागीं माझें । विनविलें आइकिजे । तरी अवधान दीजे । सज्जनीं तुम्ही ॥ १५ ॥ तेवींचि तुम्हां संताचिये सभे । ऐसी सलगी कीर करूं न लभे । परी मानावें जी तुम्ही लोभें । अपत्या मज ॥ १६ ॥ अहो पुंसा आपणचि पढविजे । मग पढे तरी माथा तुकिजे । कां करविलेनि चोजें न रिझे । बाळका माय ॥ १७ ॥ तेवीं मी जें जें बोलें । तें प्रभु तुमचेंचि शिकविलें । म्हणौनि अवधारिजो आपुलें । आपण देवा ॥ १८ ॥ हें सारस्वताचें गोड । तुम्हींचि लाविलें जी झाड । तरी आतां अवधानामृतें वाड । सिंपोनि कीजे ॥ १९ ॥ मग हें रसभाव फुलीं फुलेल । नानार्थ फळभारें फळा येईल । तुमचेनि धर्मे होईल । सुरवाडु जगा ॥ २० ॥ या बोला संत रिझले । म्हणती तोषलों गा भलें केलें । आतां सांगें जें बोलिलें । अर्जुनें तेथ ॥ २१ ॥ तंव निवृत्तिदास म्हणे । जी कृष्णार्जुनांचें बोलणें । मी प्राकृत काय सांगों जाणें । परी सांगवा तुम्ही ॥ २२ ॥ अहो रानींचिया पालेखाइरा । नेवाणें करविले लंकेश्वरा । एकला अर्जुन परी अक्षौहिणी अकरा । न जिणेचि काई ॥ २३ ॥ म्हणौनि समर्थ जें जें करी । तें न हो न ये चराचरीं । तुम्हीं संत तयापरी । बोलवा मातें ॥ २४ ॥ आतां बोलिजतसें आइका । हा गीताभाव निका । जो वैकुंठनायका- । मुखौनि निघाला ॥ २५ ॥ बाप बाप ग्रंथ गीता । जो वेदीं प्रतिपाद्य देवता । तो श्रीकृष्ण वक्ता । जिये ग्रंथीं ॥ २६ ॥ तेथिंचें गौरव कैसें वानावें । जें श्रीशंभूचिये मती नागवे । तें आतां नमस्कारिजे जीवेंभावें । हेंचि भलें ॥ २७ ॥ मग आइका तो किरीटी । घालूनि विश्वरूपीं दिठी । पहिली कैसी गोठी । करिता जाहला ॥ २८ ॥ हें सर्वही सर्वेश्वरु । ऐसा प्रतीतिगत जो पतिकरु । तो बाहेरी होआवा गोचरु । लोचनांसी ॥ २९ ॥ हे जिवाआंतुली चाड । परी देवासि सांगतां सांकड । कां जें विश्वरूप गूढ । कैसेनि पुसावें ॥ ३० ॥ म्हणे मागां कवणीं कहीं । जें पढियंतेनें पुसिलें नाहीं । तें सहसा कैसें काई । सांगा म्हणों ॥ ३१ ॥ मी जरी सलगीचा चांगु । तरी काय आइसीहूनि अंतरंगु । परी तेही हा प्रसंगु । बिहाली पुसों ॥ ३२ ॥ माझी आवडे तैसी सेवा जाहली । तरी काय होईल गरुडाचिया येतुली । परी तोही हें बोली । करीचिना ॥ ३३ ॥ मी काय सनकादिकांहूनि जवळां । परी तयांहि नागवेचि हा चाळा । मी आवडेन

काय प्रेमळां । गोकुळींचिया ऐसा ।। ३४ ।। तयांतेंही लेंकुरपणें झकविलें । एकाचे गर्भवासही साहिले । परी विश्वरूप हें राहविलें । न दावीच कवणा ।। ३५ ।। हा ठायवरी गुज । याचिये अंतरींचें हें निज । केवीं उराउरी मज । पुसों ये पां ।। ३६ ।। आणि न पुसेंचि जरी म्हणे । तरी विश्वरूप देखिलियाविणें । सुख नोहेचि परी जिणें । तेंही विपायें ।। ३७ ।। म्हणौनि आतां पुसों अळुमाळसें । मग करूं देवा आवडे तैसें । येणें प्रवर्तला साध्वसें । पार्थु बोलों ।। ३८ ।। परी तेंचि ऐसेनि भावें । जें एका दों उत्तरांसवें । दावी विश्वरूप आघवें । झाडा देउनी ।। ३९ ।। अहो वांसरूं देखिलियाचिसाठीं । धेनु खडबडोनि मोहें उठी । मग स्तनामुखाचिये भेटी । काय पान्हा धरे ।। ४० ।। पाहा पां तया पांडवाचेनि नांवें । जो कृष्ण रानींही प्रतिपाळू धांवे । तयातें अर्जुनें जंव पुसावें । तंव साहील काई ।। ४१ ।। तो सहजेंचि स्नेहाचें अवतरण । आणि येरु स्नेहा घातलें आहे माजवण । ऐसियें मिळवणी वेगळेपण । उरे हेंचि बहु ।। ४२ ।। म्हणौनि अर्जुनाचिया बोलासरिसा । देव विश्वरूप होईल आपैसा । तोचि पहिला प्रसंगु ऐसा । ऐकिजे तरी ।। ४३ ।।

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ।। १ ।।

मग पार्थु देवातें म्हणे । जी तुम्ही मजकारणें । वाच्य केलें जें न बोलणें । कृपानिधे ।। ४४ ।। जें महाभूतें ब्रह्मीं आटती । जीव महदादींचे ठाय फिटती । तें जें देव होऊनि ठाकती । तें विसवणें शेषींचें ।। ४५ ।। होतें हृदयाचिये परिवरीं । रोंविलें कृपणाचिये परी । शब्दब्रह्मासही चोरी । जयाची केली ।। ४६ ।। तें तुम्हीं आजि आपुलें । मजपुढां हियें फोडिलें । जया अध्यात्मा वोवाळिलें । ऐश्वर्य हरें ।। ४७ ।। ते वस्तु मज स्वामी । ऐकिहेळां दिधली तुम्ही । हें बोलों तरी आम्ही । तुज पावोनि कैंचे ।। ४८ ।। परी साचचि महामोहाचिये पुरीं । बुडालेया देखोनि सीसवरी । तुवां आपणपें घालोनि श्रीहरी । मग काढिलें मातें ।। ४९ ।। एक तूंवांचूनि कांहीं । विश्वीं दुजियाची भाष नाहीं । कीं आमुचें कर्म पाहीं । जे आम्हीं आथी म्हणों ।। ५० ।। मी जगीं एक अर्जुनु । ऐसा देहीं वाहे अभिमानु । आणि कौरवांतें इयां स्वजनु ।

आपुलें म्हणें ।। ५१ ।। याहीवरी यांतें मी मारीन । म्हणें तेणें पापें कें रिगेन। ऐसें देखत होतों दुःस्वप्न । तो चेवविला प्रभु ।। ५२ ।। देवा गंधर्वनगरीची वस्ती । सोडूनि निघालों लक्ष्मीपती । होतों उदकाचिया आर्ती । रोहिणी पीत ।। ५३ ।। जी किरडूं तरी कापडाचें । परी लहरी येत होतिया साचें । ऐसें वायां मरतया जीवाचें । श्रेय तुवां घेतलें ।। ५४ ।। आपुलें प्रतिबिंब नेणता । सिंह कुहां घालील देखोनि आतां । ऐसा धरिजे तेवीं अनंता । राखिलें मातें ।। ५५ ।। एऱ्हवीं माझा तरी येतुलेवरी । एथ निश्चय होता अवधारीं । जे आतांचि सातांही सागरीं । एकत्र मिळिजे ।। ५६ ।। हें जगचि आघवें बुडावें । वरी आकाशही तुटोनि पडावें । परी झुंजणें न घडावें । गोत्रजेशीं मज ।। ५७ ।। ऐसिया अहंकाराचिये वाढी । मियां आग्रहजळीं दिधलीं होती बुडी । चांगचि तूं जवळां एऱ्हवीं काढी । कवणु मातें ।। ५८ ।। नाथिलें आपण पां एक मानिलें । आणि नव्हतया नाम गोत्र ठेविलें । थोर पिसें होतें लागलें । परि राखिलें तुम्ही ।। ५९ ।। मागां जळत काढिलें जोहरीं । तैं तें देहासीच भय अवधारीं । आतां हें जोहरवाहर दुसरी । चैतन्यासकट ।। ६० ।। दुराग्रह हिरण्याक्षें । माझी बुद्धि वसुंधरा सूदली काखे । मग मोहार्णव गवाक्षें । रिघोनि ठेला ।। ६१ ।। तेथ तुझेंनि गोसावीपणें । एकवेळ बुद्धीचिया ठाया येणें । हें दुसरें वराह होणें । पडिलें तुज ।। ६२ ।। ऐसें अपार तुझें केलें । एकी वाचा काय मी बोलें । परी पांचही पालव मोकलिले । मजप्रती ।। ६३ ।। तें कांहीं न वचेचि वायां । भलें यश फावलें देवराया । जे साद्यंत माया । निरसिली माझी ।। ६४ ।। आजीं आनंदसरोवरींचीं कमळें । तैसे हे तुझे डोळे । आपुलिया प्रसादाचीं राउळें । जयालागीं करिती ।। ६५ ।। हां हो तयाही आणि मोहाची भेटी । हे कायसी पाबळी गोठी । केउती मृगजळाची वृष्टी । वडवानळेंसी ।। ६६ ।। आणि मी तंव दातारा । ये कृपेचिये रिघोनि गाभारां । घेत आहें चारा । ब्रह्मरसाचा ।। ६७ ।। तेणें माझा जी मोह जाये । एथ विस्मो कांहीं आहे । तरी उद्धरलों कीं तुझे पाये । शिवतले आहाती ।। ६८ ।।

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष महात्म्यमपि चाव्ययम् ।। २ ।।

डोळसा । सूर्यकोटितेजसा । मियां तुजपासोनि महेशा ।
।। ६९ ।। इयें भूतें जयापरी होती । अथवा लया हन जैसेनि
ुढां प्रकृती । विवंचिली देवें ।। ७० ।। आणि प्रकृती कीर
वरि पुरुषाचाही ठावो दाविला । जयाचा महिमा पांघरोनि
ा वेदु ।। ७१ ।। जी शब्दराशी वाढे जिये । कां धर्मऐशिया
एथिंचे प्रभेचे पाये । वोळगे म्हणौनि ।। ७२ ।। ऐसें अगाध
सकळमार्गैकगम्य । जें स्वात्मानुभवरम्य । तें इयापरी
। जैसा केरु फिटलिया आभाळीं । दिठी रिगे सूर्यमंडळीं ।
बाबुळीं । जळ देखिजे ।। ७४ ।। नातरी उकलतया सापाचे
ा खेंव देणें घडे । अथवा विवसी पळे मग चढे । निधान
तैसी प्रकृती हे आड होती । ते देवेंचि सारोनि परौती । मग
मती । शेजार केलें ।। ७६ ।। म्हणौनि इयेविषयींचा मज
कीर जाहला जीवा । परी आणीक एक हेवा । उपनला
ो भिडा जरी म्हणों राहों । तरी आना कवणा पुसों जावों ।
ा ठावो । जाणत आहों आम्हीं ।। ७८ ।। जळचरु जळाचा
ाळक स्तनपानीं उपरोधु करी । तरी तया जिणया श्रीहरी ।
ो ।। ७९ ।। म्हणौनि भीड सांकडी न धरवे । जीवा आवडे
लावें । तंव राहें म्हणितलें देवें । चाड सांगें ।। ८० ।।

ेतद्यथाऽऽत्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ।
मिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ।। ३ ।।

तो किरीटी । म्हणे तुम्हीं केली जे गोठी । तिया प्रतीतीची
माझी ।। ८१ ।। आतां जयाचेनि संकल्पें । हे लोकपरंपरा
ा ठायातें आपणपें । मी ऐसें म्हणसी ।। ८२ ।। तें मुद्दल रूप
यें द्विभुजें हन चतुर्भुजें । सुरकार्याचेनि व्याजें । घेवों घेवों
पैं जळशयनाचिया अवगणिया । कां मत्स्य कूर्म इया
ळु सरलिया तूं गुणिया । सांठविसी जेथ ।। ८४ ।। उपनिषदें
ायें हृदयीं रिगोनि पाहाती । तयातें सनकादिक आहाती ।
८५ ।। ऐसें अगाध जें तुझें । विश्वरूप कानीं ऐकिजे । तें

देखावया चित्त माझें । उतावीळ देवा ।। ८६ ।। देवें फेडूनियां सांकड । लोभें पुसिली जरी चाड । तरी हेंचि एकीं वाड । आर्तो जी मज ।। ८७ ।। तुझें विश्वरूप आघवें । माझिये दिठीसि गोचर होआवें । ऐशी थोर आस जीवें । बांधोनि आहें ।। ८८ ।।

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयाऽत्मानमव्ययम् ।। ४ ।।

परी आणीक एक एथ शाङर्गी । तुज विश्वरूपातें देखावयालागीं । पैं योग्यता माझिया आंगीं । असे कीं नाहीं ।। ८९ ।। हें आपलें आपण मी नेणें । तें कां नेणसी जरी देव म्हणे । तरी सरोगु काय जाणे । निदान रोगाचें ।। ९० ।। आणि जी आर्तीचेनि पडिभरें । आर्तु आपुली ठाकी पैं विसरे । जैसा तान्हेला म्हणे न पुरे । समुद्र मज ।। ९१ ।। ऐशा सचाडपणाचिये भुली । न सांभाळवे समस्या आपुली । यालागीं योग्यता जेवीं माउली । बालकाची जाणे ।। ९२ ।। तयापरी श्रीजनार्दना । विचारिजो माझी संभावना । मग विश्वरूपदर्शना । उपक्रम कीजे ।। ९३ ।। तरी ऐसी ते कृपा करा । एऱ्हवीं नव्हे हें म्हणा अवधारा । वायां पंचमालापें बधिरा । सुख केउतें देणें ।। ९४ ।। एऱ्हवीं येकले बापियाचे तृषे । मेघ जगापुरतें काय न वर्षे । परी जहालीही वृष्टि उपखे । जऱ्ही खडकीं होय ।। ९५ ।। चकोरा चंद्रामृत फावलें । येरां आण वाहूनि काय वारिलें । परी डोळयांवीण पाहलें । वायां जाय ।। ९६ ।। म्हणौनि विश्वरूप तूं सहसा । दाविसी कीर हा भरंवसा । कां जे कडाडां आणि गर्हिसा- । मार्जो नित्य नवा तूं कीं ।। ९७ ।। तुझें औदार्य जाणों स्वतंत्र । देतां न म्हणसी पात्रापात्र । पैं कैवल्या ऐसें पवित्र । जें वैरियांही दिधलें ।। ९८ ।। मोक्षु दुराराध्यु कीर होय । परी तोही आराधी तुझे पाय । म्हणौनि धाडिसी तेथ जाय । पाइकु जैसा ।। ९९ ।। तुवां सनकादिकांचेनि मानें । सायुज्यीं सौरसु दिधला पूतने । जे विषाचेनि स्तनपानें । मारूं आली ।। १०० ।। हां गा राजसूय यागाचिया सभासदीं । देखतां त्रिभुवनाची मांदी । कैसा शतधा दुर्वाक्य शब्दीं । निस्तेजिलासी ।। १ ।। ऐशिया अपराधिया शिशुपाळा । आपणपें ठावो दिधला गोपाळा । आणि उत्तानचरणाचिया बाळा । काय ध्रुवपदीं चाड ।। २ ।। तो वना आला

बैसावें पितयाचिया उत्संगीं । कीं तो चंद्रसूर्यादिकांपरिस
केला ।। ३ ।। ऐसा वनवासिया सकळां । देतां एकचि तूं
आळवितां अजामिळा । आपणपें देसी ।। ४ ।। जेणें उरीं
ररा । तयाचा चरणु वाहासी दातारा । अझुनी वैरियांचिया
सीना ।। ५ ।। ऐसा अपकारियां तुझा उपकारु । तूं अपात्रींही
दान म्हणौनि दारवंठेकरु । जाहलासी बळीचा ।। ६ ।। तूंतें
रकें । होती पुंसा बोलावित कौतुकें । तिये वैकुंठीं तुवां गणिके ।
। ७ ।। ऐसीं पाहूनि वायाणीं मिषें । आपणपें देवों लागसी
कां अनारिसें । मजलागीं करिसी ।। ८ ।। हां गा दुभतयाचेनि
ाचें फेडी सांकडें । तिये कामधेनूचे पाडे । काय भुकेले
हणौनि मियां जें विनविलें कांहीं । तें देव न दाखविती हें कीर
ावयालागीं देईं । पात्रता मज ।। ११० ।। तुझें विश्वरूप
नरी जाणसी माझे डोळे । तरी आर्तीचे डोहळे । पुरवीं
ऐसी ठायेंठावो विनंती । जंव करूं सरला सुभद्रापती । तंव
वर्ती । साहवेचिना ।। १२ ।। तो कृपापीयूषसजळु । आणि
। वर्षाकाळु । नाना श्रीकृष्ण कोकिळु । अर्जुन वसंतु ।। १३ ।।
वाटोळें । देखोनि क्षीरसागर उचंबळे । तैसा दुणेंही
उल्लसितु जाहला ।। १४ ।। मग तिये प्रसन्नतेचेनि आटोपें ।
लें सक्रुपें । पार्था देख देख असुपें । स्वरूपें माझीं ।। १५ ।।
ावें । ऐसा मनोरथु केला पांडवें । कीं विश्वरूपमय आघवें ।
१६ ।। बाप उदार दैवो अपरिमितु । याचक स्वेच्छा सदोदितु ।
तु । सर्वस्व आपुलें ।। १७ ।। अहो शेषाचेहि डोळे चोरिले ।
ाकविले । लक्ष्मीयेही राहविलें । जिव्हार जें ।। १८ ।। तें
अनेकधा । करीत विश्वरूपदर्शनाचा धांदा । बाप भाग्या
र्गाचिया ।। १९ ।। जो जागता स्वप्नावस्थे जाये । तो
आघवें होये । तेवीं अनंत ब्रह्मकटाह आहे । आपणचि
२० ।। ते सहसा मुद्रा सोडिली । आणि स्थूळदृष्टीची
ी । किंबहुना उघडिली । योगऋद्धि ।। २१ ।। परी हा हें

देखेल कीं नाहीं । ऐसी सेचि न करी कांहीं । एकसरां म्हणतसे पाहीं । स्नेहातुर ।। २२ ।।

श्रीभगवानुवाच

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानी नानावर्णाकृतीनि च ।। ५ ।।

अर्जुना तुवां एक दावा म्हणितलें । आणि तेंचि दावूं तरी काय दाविलें । आतां देखें आघवें भरिलें । माझ्याचि रूपीं ।। २३ ।। एकें कृशें एकें स्थूळें । एकें ऱ्हस्वें एकें विशाळें । पृथुतरें सरळें । अप्रांतें एकें ।। २४ ।। एकें अनावरें प्रांजळें । सव्यापारें एकें निश्चळें । उदासीनें स्नेहाळें । तीव्रें एके ।। २५ ।। एकें घूर्णितें सावधें । असलगें एकें अगाधें । एकें उदारें अतिबद्धें । क्रुद्धें एकें ।। २६ ।। एकें शांतें सन्मदें । स्तब्धें एकें सानंदें । गर्जितें निशब्दें । सौम्यें एकें ।। २७ ।। एकें साभिलाषें विरक्तें । उन्निद्रितें एकें निद्रितें । परितुष्टें एकें आर्तें । प्रसन्नें एकें ।। २८ ।। एकें अशस्त्रें सशस्त्रें । एकें रौद्रें अतिमित्रें । भयानकें एकें विचित्रें । लयस्थें एकें ।। २९ ।। एकें जनलीलाविलासें । एकें पालनशीलें लालसें । एकें संहारकें सावेशें । साक्षिभूतें एकें ।। १३० ।। एवं नानाविधें परी बहुवसें । आणि दिव्यतेजप्रकाशें । तेवींचि एकएकाऐसें । वर्णेंही नव्हे ।। ३१ ।। एकें तातलें साडेपंधरें । तैसीं कपिलवर्णें अपारें । एकें सर्वांगीं जैसें सेंदुरें । डवरलें नभ ।। ३२ ।। एकें सावियाची चुळुकीं । जैसें ब्रह्मकटाह खचिलें माणिकीं । एकें अरुणोदयासारिखीं । कुंकुमवर्णें ।। ३३ ।। एकें शुद्धस्फटिकसोज्वळें । एकें इंद्रनीळसुनीळें । एकें अंजनवर्णें सकाळें । रक्तवर्णें एकें ।। ३४ ।। एकें लसत्कांचनसम पिवळीं । एकें नवजलदश्यामळीं । एकें चांपेगौरीं केवळीं । हरितें एकें ।। ३५ ।। एकें तप्तताम्रतांबडीं । एकें श्वेतचंद्र चोखडीं । ऐसीं नानावर्णें रूपडीं । देखें माझीं ।। ३६ ।। हे जैसे कां आनान वर्ण । तैसें आकृतींही अनारिसेपण । लाजा कंदर्प रिघाला शरण । तैसीं सुंदरें एकें ।। ३७ ।। एकें अतिलावण्यसाकारें । एकें स्निग्धवपु मनोहरें । शृंगारश्रियेचीं भांडारें । उघडिलीं जैसीं ।। ३८ ।। एकें पीनावयवमांसाळें । एकें शुष्कें अति विक्राळें । एकें दीर्घकंठें विताळें । विकटें एकें ।। ३९ ।। एवं

इयां पाहतां पारु नाहीं सुभद्रापती । ययांच्या एकेकीं
' जग ।। १४० ।।

त्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।
ष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ।। ६ ।।

होत आहे दिठी । तेथ पसरती आदित्यांचिया सृष्टी ।
ठीं । देत आहाती ।। ४१ ।। वदनींचिया वाफेसवें । होत
। जेथ पावकादिक पावे । समूह वसूंचा ।। ४२ ।। आणि
कोपें मिळों पाहतीं एकवट । तेथ रुद्रगणांचे संघाट ।
३ ।। पैं सौम्यतेचा वोलावा । मिती नेणिजे अश्विनौदेवां ।
। । अनेक वायु ।। ४४ ।। यापरी एकेकाचिये लीळे ।
त्रीं कुळें । ऐसीं अपारें आणि विशाळें । रूपें इयें
जयांतें सांगावया वेद बोबडे । पहावया काळाचेंही
धातयाही परी न सांपडे । ठाव जयांचा ।। ४६ ।। जयांतें
यके । तिये इयें प्रत्यक्ष देख अनेकें । भोगीं आश्चर्याचीं
द्री ।। ४७ ।।

ं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।
ई गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ।। ७ ।।

किरीटी । रोममूळीं देखें पां सृष्टी । सुरतरूतळवटीं ।
८ ।। चंडवाताचेनि प्रकाशें । उडत परमाणु दिसती जैसे ।
तैसे । अवयवसंधीं ।। ४९ ।। एथ एकैकाचिया प्रदेशीं ।
रेंशीं । आणि विश्वाही परौतें मानसीं । जरी देखावें
री इयेही विषयींचें कांहीं । एथ सर्वथा सांकडें नाहीं । सुखें
देहीं । देखसी तूं ।। ५१ ।। ऐसें विश्वमूर्ती तेणें । बोलिलें
खत आहे कीं नाहीं न म्हणे । निवांतुचि येरु ।। ५२ ।। एथ
' । म्हणौनि श्रीकृष्णें जंव पाहिला । तव आर्तीचें लेणें
आहे ।। ५३ ।।

ं शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ।
ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ।। ८ ।।

मग म्हणे उत्कंठे वोहट न पडे । अझुनी सुखाची सोय न सांपडे । परी दाविलें तें फुडें । नाकळेचि यया ।। ५४ ।। हें बोलोनि देव हांसिले । हांसोनि देखणियातें म्हणितलें । आम्हीं विश्वरूप तरी दाविलें । परी न देखसीच तूं ।। ५५ ।। यया बोला येरें विचक्षणें । म्हणितलें हां जी कवणासि तें उणें । तुम्ही बकाकरवीं चांदिणें । चरऊं पहा मा ।। ५६ ।। हां हो उटोनियां आरिसा । आंधळिया दाऊं बैसा । बहिरियापुढें हृषीकेशा । गाणीव करा ।। ५७ ।। मकरंदकणाचा चारा । जाणतां घालूनि दर्दुरा । वायां धाडा शार्ङ्गधरा । कोपा कवणा ।। ५८ ।। जें अतींद्रिय म्हणौनि व्यवस्थिलें । केवळ ज्ञानदृष्टीचिया भागा फिटलें । तें तुम्ही चर्मचक्षूंपुढें सूदलें । मी कैसेनि देखें ।। ५९ ।। परी हें तुमचें उणें न बोलावें । मीचि साहें तेंचि बरवें । एथ आथि म्हणितलें द्रेवें । मानूं बापा ।। १६० ।। साच विश्वरूप जरी आम्ही दावावें । तरी आधीं देखावया सामर्थ्य कीं द्यावें । परी बोलत बोलत प्रेमभावें । धसाळ गेलों ।। ६१ ।। काय जाहलें न वाहतां भुई पेरिजे । तरी तो वेलु विलया जाइजे । तरी आतां माझें निजरूप देखिजे । तें दृष्टी देवों तुज ।। ६२ ।। मग तिया दृष्टी पांडवा । आमुचा ऐश्वर्ययोगु आघवा । देखोनियां अनुभवा । माजिवडा करीं ।। ६३ ।। ऐसें तेणें वेदांतवेद्यें । सकळ लोक आद्यें । बोलिलें आराध्यें । जगाचेनि ।। ६४ ।।

संजय उवाच

एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ।। ९ ।।

पैं कौरवकुलचक्रवर्ती । मज हाचि विस्मयो पुढतपुढती । जे श्रियेहूनि त्रिजगतीं । सदैव असे कवणी ।। ६५ ।। ना तरी श्रुणेचें वानावयालागीं । श्रुतीवांचूनि दावा पां जगीं । ना सेवकपण तरी आंगीं । शेषाच्याचि आथी ।। ६६ ।। हां हो जयाचेनि सोसें । शिणत आठही पहार योगी जैसे । अनुसरलें गरुडाऐसें । कवण आहे ।। ६७ ।। परी तें आघवेंचि एकीकडे ठेलें । सापें कृष्णसुख एकंदरें जाहलें । जिये दिवूनि जन्मले । पांडव हे ।। ६८ ।। परी पांचांही आंतु अर्जुना । श्रीकृष्ण सावियाची जाहला अधीना । कामुक कां जैसा अंगना । आपैता कीजे ।। ६९ ।। पढविलें पाखरूं ऐसें न बोले ।

यापरी क्रीडामृगही तैसा न चले । कैसें दैव एथें सुरवाडलें । तें जाणों न ये ।। १७० ।। आजि हें परब्रह्म सगळें । भोगावया सदैव याचेचि डोळे । कैसे वाचेनि हन लळे । पाळीत असे ।। ७१ ।। हा कोपे कीं निवांतु साहे । हा रुसे तरी बुझावीत जाये । नवल पिसें लागलें आहे । पार्थाचें देवा ।। ७२ ।। एऱ्हवीं विषय जिणोनि जन्मले । जे शुकादिक दादुले । ते विषयोचि वानितां जाहले । भाट ययाचें ।। ७३ ।। हा योगियांचें समाधिधन । कीं होऊन ठेले पार्थाआधीन । यालागीं विस्मयो माझें मन । करीतसे राया ।। ७४ ।। तेवींचि संजय म्हणे कायसा । विस्मयो एथें कौरवेशा । श्रीकृष्णें स्वीकारिजे तया ऐसा । भाग्योदय होय ।। ७५ ।। म्हणौनि तो देवांचा रावो । म्हणे पार्थातें तुज दृष्टि देवों । जया विश्वरूपाचा ठावो । देखसी तूं ।। ७६ ।। ऐसी श्रीमुखौनि अक्षरें । निघती ना जंव एकसरें । तंव अविद्येचे आंधारें । जावोंचि लागे ।। ७७ ।। तीं अक्षरें नव्हती देखा । ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका । अर्जुनालागीं चित्कळिका । उजळलिया श्रीकृष्णें ।। ७८ ।। मग दिव्यचक्षुप्रकाशु प्रगटला । तया ज्ञानदृष्टी फांटा फुटला । ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ।। ७९ ।। हे अवतार जे सकळ । ते जिये समुद्रींचे कां कल्लोळ । विश्व हें मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसे ।। १८० ।। जिये अनादिभूमिके निटें । चराचर हें चित्र उमटे । आपणपें श्रीवैकुंठें । दाविलें तया ।। ८१ ।। मागां बाळपणीं येणें श्रीपती । जें एक वेळ खादली होती माती । तें कोपोनियां हातीं । यशोदां धरिला ।। ८२ ।। मग भेणें भेणें जैसें । मुखीं झाडा द्यावयाचेनि मिसें । चवदाही भुवनें सावकाशें । दाविलीं तिये ।। ८३ ।। ना तरी मधुवनीं ध्रुवासि केलें । जैसें कपोल शंके शिवतलें । आणि वेदांचियेही मती ठेलें । तें लागला बोलों ।। ८४ ।। तैसा अनुग्रहो पैं राया । श्रीहरी केला धनंजया । आतां कवणेकडेही माया । ऐसी भाष नेणेंचि तो ।। ८५ ।। एकसरें ऐश्वर्यतेजें पाहलें । तया चमत्काराचें एकार्णव जाहलें । चित्त समाजीं बुडोनि ठेलें । विस्मयाचिया ।। ८६ ।। जैसा आब्रह्म पूर्णोदकीं । पव्हे मार्कंडेय एकाकीं । तैसा विश्वरूप कौतुकीं । पार्थु लोळे ।। ८७ ।। म्हणे केवढें गगन एथ होतें । तें कवणें नेलें पां केउतें । तीं चराचरें महाभूतें । काय जाहलीं ।। ८८ ।। दिशांचे ठावही हारपले । आधोर्ध्व काय नेणों जाहले । चेइलिया स्वप्न तैसे गेले ।

लोकाकार ।। ८९ ।। नाना सूर्यतेजप्रतापें । सचंद्र तारांगण जैसें लोपे । तैसीं गिळिलीं विश्वरूपें । प्रपंचरचना ।। १९० ।। तेव्हां मनासी मनपण न स्फुरे । बुद्धि आपणपें न सांवरे । इंद्रियांचे रश्मी माघारे । हृदयवरी भरलें ।। ९१ ।। तेथ ताटस्थ्या ताटस्थ्य पडिलें । टकासी टक लागले । जैसें मोहनास्त्र घातलें । विचारजातां ।। ९२ ।। तैसा विस्मितु पाहे कोडें । तंव पुढां होतें चतुर्भुज रूपडें । तेंचि नानारूप चहूंकडे । मांडोनि ठेलें ।। ९३ ।। जैसे वर्षाकाळींचे मेघौडे । कां महाप्रळयींचें तेज वाढे । तैसें आपणावीण कवणीकडे । नेदीचि उरों ।। ९४ ।। प्रथम स्वरूपसमाधान । पावोनि ठेला अर्जुन । सवेंचि उघडी लोचन । तंव विश्वरूप देखें ।। ९५ ।। इहींचि दोहीं डोळां । पाहावें विश्वरूपा सकळा । तो श्रीकृष्णें सोहळा । पुरविला ऐसा ।। ९६ ।।

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।। १० ।।

मग तेथ सैंघ देखे वदनें । जैसीं रमानायकाचीं राजभुवनें । नाना प्रगटलीं निधानें । लावण्यश्रियेचीं ।। ९७ ।। कीं आनंदाची वनें सासिन्नलीं । जैसी सौंदर्या राणीव जोडली । तैसीं मनोहरें देखिलीं । हरीचीं वक्त्रें ।। ९८ ।। तयांहीमाजीं एकैकें । सावियाचीं भयानकें । काळरात्रीचीं कटकें । उठावलीं जैसीं ।। ९९ ।। कीं मृत्यूसीचि मुखें जाहलीं । हो कां जे भयाचीं दुर्गें पन्नासिलीं । कीं महाकुंडें उघडलीं । प्रळयानळाचीं ।। २०० ।। तैसीं अद्भुतें भयासुरें । तेथ वदनें देखिलीं वीरें । आणिकें असाधारणें साळंकारें । सौम्यें बहुतें ।। १ ।। पैं ज्ञानदृष्टीचेनि अवलोकें । परी वदनांचा शेवटु न टके । मग लोचन ते कवतिकें । लागला पाहों ।। २ ।। तंव नानावर्णें कमळवनें । विकासिलीं तैसें अर्जुनें । नेत्र देखिले पालिंगनें । आदित्यांचीं ।। ३ ।। तेथेंचि कृष्णमेघांचिया दाटी । माजीं कल्पांत विजूंचिया स्फुटी । तैसिया वन्हि पिंगळा दिठी । भ्रूभंगातळीं ।। ४ ।। हें एकैक आश्चर्य पाहतां । तिये एकेचि रूपीं पंडुसुता । दर्शनाची अनेकता । प्रतिफळली ।। ५ ।। मग म्हणे चरण ते कवणेकडे । केउते मुकुट कें दोर्दंडें । ऐसी वाढविताहे कोडें । चाड देखावयाची ।। ६ ।। तेथ भाग्यनिधि पार्था । कां विफलत्व होईल मनोरथा । काय पिनाकपाणीचिया

भातां । वायकांडीं आहाती ।। ७ ।। ना तरी चतुराननाचियें वाचे । काय आहाती लटिकिया अक्षरांचे साचे । म्हणौनि साद्यंतपण अपारांचे । देखिलें तेणें ।। ८ ।। जयाची सोय वेदां नाकळे । तयाचे सकळावयव एकेचि वेळे । अर्जुनाचे दोन्ही डोळे । भोगिते जाहले ।। ९ ।। चरणौनि मुकुटवरी । देखत विश्वरूपाची थोरी । जे नाना रत्न अळंकारीं । मिरवत असे ।। २१० ।। परब्रह्म आपुलेनि आंगें । ल्यावया आपणचि जाहला अनेगें । तियें लेणीं मी सांगें । काइसयासारिखीं ।। ११ ।। जियो प्रभेचियें झळाळा । उजाळु चंद्रादित्यमंडळा । जे महातेजाचा जिव्हाळा । जेणें विश्व प्रगटे ।। १२ ।। तो दिव्यतेज शृंगारु । कोणाचिये मतीसी होय गोचरु । देव आपणपेंचि लेइले ऐसें वीरु । देखत असे ।। १३ ।। मग तेथेंचि ज्ञानाचिया डोळां । पहात करपल्लवां जंव सरळा । तंव तोडित कल्पांतींचिया ज्वाळा । तैसीं शस्त्रें झळकत देखे ।। १४ ।। आपण आंग आपण अलंकार । आपण हात आपण हतियार । आपण जीव आपण शरीर । देखे चराचर कोंदलें देवें ।। १५ ।। जयाचिया किरणांचे निखरपणें । नक्षत्रांचे होत फुटाणे । तेजें खिरडला वन्हि म्हणे । समुद्रीं रिघों ।। १६ ।। मग काळकूटकल्लोळीं कवळिलें । नाना महाविजूंचें दांग उमटले । तैसे अपार कर देखिले । उदितायुधीं ।। १७ ।।

दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ।। ११ ।।

कीं भेणें तेथूनि काढिली दिठी । मग कंठमुगुट पहातसे किरीटी । तंव सुरतरूची सृष्टी । जयांपासोनि कां जाहली ।। १८ ।। जिये महासिद्धींचीं मूळपीठें । शिणली कमळा जेथ वावटे । तैसीं कुसुमें अति चोखटें । तुरंबिलीं देखिलीं ।। १९ ।। मुगुटावरी स्तबक । ठायीं ठायीं पूजाबंध अनेक । कंठीं रुळताति अलौकिक । माळादंड ।। २२० ।। स्वर्गे सूर्यतेज वेढिलें । जैसें पंधरेनें मेरूतें मढिलें । तैसें नितंबावरी गाढिलें । पीतांबरु झळके ।। २१ ।। श्रीमहादेवो कापुरें उटिला । कां कैलासु पारजें डवरिला । नाना क्षीरोदकें पांघरविला । क्षीरार्णवो जैसा ।। २२ ।। जैसी चंद्रमयाची घडी उपलविली । मग गगनाकरवीं बुंथी घेवविली । तैसीं चंदनपिंजरी देखिली । सर्वांगीं तेणें ।। २३ ।। जेणें स्वप्रकाशा कांती चढे । ब्रह्मानंदाचा निदाघु मोडे ।

जयाचेनि सौरभ्यें जीवित जोडे । वेदवतीये ।। २४ ।। जयाचे निर्लेप अनुलेपु करी । जे अनंगुही सर्वांगीं धरी । तया सुगंधाची थोरी । कवण वानी ।। २५ ।। ऐसी एकैक शृंगारशोभा । पाहतां अर्जुन जातसें क्षोभा । तेवींचि देवो बैसला कीं उभा । कीं शयालु हें नेणवें ।। २६ ।। बाहेर दिठी उघडोनि पाहे । तंव आघवें मूर्तिमय देखत आहे । मग आतां न पाहें म्हणौनि उगा राहे । तरी आंतुही तैसेंचि ।। २७ ।। अनावरें मुखें समोर देखे । तयाभेणें पाठीमोरा जंव ठाके । तंव तयाहीकडे श्रीमुखें । करचरण तैसेचि ।। २८ ।। अहो पाहतां कीर प्रतिभासे । एथ नवलावो काय असे । परि न पाहतांही दिसे । चोज आइका ।। २९ ।। कैसें अनुग्रहाचें करणें । पार्थाचें पाहणें आणि न पाहणें । तयाही सकट नारायणें । व्यापूनि घेतलें ।। २३० ।। म्हणौनि आश्चर्याच्या पुरीं एकीं । पडिला ठायेंठाव थडीं ठाकी । तंव चमत्काराचिया आणिकीं । महार्णवीं पडे ।। ३१ ।। तैसा अर्जुनु असाधारणें । आपुलिया दर्शनाचेनि विदाणें । कवळूनि घेतला तेणें । अनंतरूपें ।। ३२ ।। तो विश्वतोमुख स्वभावें । आणि तेचि दावावयालागीं पांडवें । प्रार्थिला आतां आघवें । होऊनि ठेला ।। ३३ ।। आणि दीपें कां सूर्यें प्रगटे । अथवा निमुटलिया देखावेंचि खुंटे । तैसी दिठी नव्हे जे वैकुंठें । दिधली आहे ।। ३४ ।। म्हणौनि किरीटीसी दोहीं परी । तें देखणें देखें अंधारीं । हें संजयो हस्तिनापुरीं । सांगतसे राया ।। ३५ ।। म्हणे किंबहुना अवधारिलें । पार्थें विश्वरूप देखिलें । नाना आभरणीं भरलें । विश्वतोमुख ।। ३६ ।।

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ।। १२ ।।

तिये अंगप्रभेचा देवा । नवलावो काइसया ऐसा सांगावा । कल्पांतीं एकुचि मेळावा । द्वादशादित्यांचा होय ।। ३७ ।। तैसे ते दिव्यसूर्य सहस्रवरी । जरी उदयजती कां एकेचि अवसरीं । तऱ्ही तया तेजाची थोरी । उपमूं नये ।। ३८ ।। आघवयाचि विजूंचा मेळावा कीजे । आणि प्रळयाग्नीची सर्व सामग्री आणिजे । तेवींचि दशकुही मेळविजे । महातेजांचा ।। ३९ ।। तऱ्ही तिये अंगप्रभेचेनि पाडें । हें तेज कांहीं कांहीं होईल थोडें । आणि तया ऐसें कीर चोखडें । त्रिशुद्धी नोहे ।। २४० ।। ऐसें माहात्म्य या

श्रीहरीचें सहज । फांकतसे सर्वांगीचें तेज । तें मुनिकृपा जी मज । दृष्ट जाहलें ।। ४१ ।।

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ।
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ।। १३ ।।

आणि तिये विश्वरूपीं एकीकडे । जग आघवें आपुलेनि पवाडें । जैसे महोदधीमाजीं बुडबुडे । सिनानें दिसती ।। ४२ ।। कां आकाशीं गंधर्वनगर । भूतळीं पिपीलिका बांधे घर । नाना मेरुवरी सपुर । परमाणु बैसले ।। ४३ ।। विश्व आघवेंचि तयापरी । तया देवचक्रवर्तीचिया शरीरीं । अर्जुन तिये अवसरीं । देखता जाहला ।। ४४ ।।

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनंजयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ।। १४ ।।

तेथ एक विश्व एक आपण । ऐसें अळुमाळ होतें जें दुजेंपण । तेही आटोनि गेलें अंतःकरण । विरालें सहसा ।। ४५ ।। आंतु आनंदा चेइरें जाहलें । बाहेरि गात्रांचें बळ हारपोनि गेलें । आपाद पां गुंतलें । पुलकांचलें ।। ४६ ।। वार्षिये प्रथमदशे । वोहळलया शैलांचें सर्वांग जैसें । विरुढे कोमलांकुरीं तैसे । रोमांच जाहले ।। ४७ ।। शिवतला चंद्रकरीं । सोमकांतु द्रावो धरी । तैसिया स्वेदकणिका शरीरीं । दाटलिया ।। ४८ ।। माजीं सांपडलेनि अलिकुळें । जळावरी कमळकळिका जेवीं आंदोळे । तेवीं आंतुलिया सुखोर्मीचेनि बळें । बाहेरि कांपे ।। ४९ ।। कर्पूरकर्दळीचीं गर्भपुटें । उकलतां कापुराचेनि कोंदाटें । पुलिका गळती तेवीं थेंबुटें । नेत्रौनि पडती ।। २५० ।। उदयलेनि सुधाकरें । जैसा भरलाचि समुद्र भरे । तैसा वेळोवेळां ऊर्मिभरें । उचंबळत असे ।। ५१ ।। ऐसा सात्त्विकांही आठां भावां । परस्परें वर्ततसे हेवा । तेथ ब्रह्मानंदाची जीवा । राणीव फावली ।।५२।। तैसाचि तया सुखानुभवापाठीं । केला द्वैताचा सांभाळु दिठी । मग उसासौनि किरीटी । वास पाहिली ।। ५३ ।। तैथ बैसला होता जिया सवा । तियाचियाकडे मस्तक खालविला देवा । मग जोडूनि करसंपुट बरवा । बोलतु असे ।। ५४ ।।

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस्तव देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ।
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ।। १५ ।।

म्हणे जयजयाजी स्वामी । नवल कृपा केली तुम्हीं । जें हें विश्वरूप कीं आम्हीं । प्राकृत देखों ।। ५५ ।। परि साचचि भलें केलें गोसाविया । मज परितोषु जाहला साविया । जी देखिलासि जो इया । सृष्टीसी तूं आश्रयो ।। ५६ ।। देवा मंदराचेनि अंगलगें । ठायीं ठायीं श्वापदांचीं दांगें । तैसीं इयें तुझ्या देहीं अनेगें । देखतसें भुवनें ।। ५७ ।। अहो आकाशाचिये खोळे । दिसती ग्रहगणांची कुळें । कां महावृक्षीं अविसाळें । पक्षिजातीचीं ।। ५८ ।। तयापरी श्रीहरी । तुझिया विश्वात्मकीं इये शरीरीं । स्वर्गु देखतसें अवधारीं । सुरगणेंसीं ।। ५९ ।। प्रभु महाभूतांचें पंचक । येथ देखत आहे अनेक । आणि भूतग्राम एकेक । भूतसृष्टीचें ।। २६० ।। जी सत्यलोकु तुजमाजीं आहे । देखिला चतुराननु हा नोहे । आणि येरीकडे जंव पाहें । तंव कैलासुही दिसे ।। ६१ ।। श्रीमहादेव भवानियेशीं । तुझ्या दिसतसे एके अंशीं । आणि तूंतेंही गा हृषीकेशी । तुजमाजीं देखे ।। ६२ ।। पैं कश्यपादि ऋषिकुळें । इयें तुझिया स्वरूपीं सकळें । देखतसें पाताळें । पन्नगेंशीं ।। ६३ ।। किंबहुना त्रैलोक्यपती । तुझिया एकेकाचि अवयवाचिये भिंती । इयें चतुर्दशभुवनें चित्राकृती । अंकुरलीं जाणों ।। ६४ ।। आणि तेथिंचे जे जे लोक । ते चित्ररचना जी अनेक । ऐसें देखतसे अलोलिक । गांभीर्य तुझें ।। ६५ ।।

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूपम् ।। १६ ।।

त्या दिव्यचक्षूंचेनि पैसें । चहुंकडे जंव पाहात असें । तंव दोर्दंडीं कां जैसें । आकाश कोंभैलें ।। ६६ ।। तैसें एकचि निरंतर । देवा देखत असें तुझे कर । करीत आघवेचि व्यापार । एकेचि काळीं ।। ६७ ।। मग महाशून्याचेनि पैसारें । उघडलीं ब्रह्मकटाहाचीं भांडारें । तैसीं देखतसें अपारें । उदरें तुझीं ।। ६८ ।। जी सहस्रशीर्षयाचें देखिलें । कोडीवरी होतातिं एकिवेळें । कीं परब्रह्मचि वदनफळें । मोडोनि आलें ।। ६९ ।। तैसीं वक्त्रें जेउतीं तेउतीं । तुझीं देखतसे विश्वमूर्ती । आणि तयाचिपरी नेत्रपंक्ती । अनेका संघ ।। २७० ।। हें असो स्वर्ग पाताळ । कीं भूमी दिशा अंतराळ । हे विवक्षा ठेली सकळ । मूर्तिमय देखतसें ।। ७१ ।। हें तुजवीण एकादियाकडे । परमाणूहि एतुला कोडें । अवकाशु पाहतसें परि न सांपडे । ऐसें व्यापिलें

तुवां ।। ७२ ।। इये नानापरी अपरिमितें । जेतुली सांठविलीं होतीं महाभूतें । तेतुलाही पवाडु तुवां अनंतें । कोंदला देखतसें ।। ७३ ।। ऐसा कवणें ठायाहूनि तूं आलासी । एथ बैसलासि कीं उभा आहासी । आणि कवणिये मायेचिये पोटीं होतासी । तुझें ठाण केवढें ।। ७४ ।। तुझें रूप वय कैसें । तुजपैलीकडे काय असे । तूं काइसयावरी आहासि ऐसें । पाहिलें मियां ।। ७५ ।। तंव देखिलें जी आघवेंचि । तरि आतां तुझा ठावो तूंचि । तूं कवणाचा नव्हेसि ऐसाचि । अनादि आयता ।। ७६ ।। तूं उभा ना बैठा । दिघडु ना खुजटा । तुज तळींवरी वैकुंठा । तूंचि आहासी ।। ७७ ।। तूं रूपें आपणयांचि ऐसा । देवा तुझी तूंचि वयसा । पाठी पोट परेशा । तुझें तूं गा ।। ७८ ।। किंबहुना आतां । तुझें तूंचि आघवें अनंता । हें पुढत पुढती पाहतां । देखिलें मियां ।। ७९ ।। परि या तुझिया रूपाआंतु । जी उणीव एक असे देखतु । जे आदि मध्य अंतु । तिन्ही नाहीं ।। २८० ।। एऱ्हवीं गिंवसलें आघवा ठायीं । परि सोय न लाहेचि कहीं । म्हणौनि त्रिशुद्धि हे नाहीं । तीन्ही एथ ।। ८१ ।। एवं आदिमध्यांतरहिता । तूं विश्वेश्वरा अपरिमिता । देखिलासि जी तत्त्वता । विश्वरूपा ।। ८२ ।। तुज महामूर्तीचिया आंगीं । उमटलिया पृथक् मूर्ती अनेगी । लेइलासी वानेपरींची आंगीं । ऐसा आवडतु आहासी ।। ८३ ।। नाना पृथक् मूर्ती तिया द्रुमवल्ली । तुझिया स्वरूपमहाचळीं । दिव्यालंकार फुलीं फळीं । सासिन्नलिया ।। ८४ ।। हो कां जे महोदधीं तूं देवा । जाहलासि तरंगमूर्ती हेलावा । कीं तूं एक वृक्षु बरवा । मूर्तिफळीं फळलासी ।। ८५ ।। जी भूतीं भूतळ मांडिलें । जैसें नक्षत्रीं गगन गुढलें । तैसें मूर्तिमय भरलें । देखतसें तुझें रूप ।। ८६ ।। जी एकेकीच्या अंगप्रांतीं । होय जाय हें त्रिजगती । एवढियाही तुझ्या आंगीं मूर्ती । कीं रोमा जालिया ।। ८७ ।। ऐसा पवाडु मांडूनि विश्वाचा । तूं कवण पां एथ कोणाचा । हें पाहिलें तंव आमुचा । सारथी तोचि तूं ।। ८८ ।। तरी मज पाहतां मुकुंदा । तूं ऐसाचि व्यापकु सर्वदा । मग भक्तानुग्रहें तया मुग्धा । रूपातें धरिसी ।। ८९ ।। कैसें चहूं भुजांचें सांवळें । पाहतां वोल्हावती मन डोळे । खेंव देऊं जाइजे तरी आकळे । दोहींचि बाहीं ।। २९० ।। ऐसी मूर्ति कोडिसवाणी कृपा । करूनि होसी ना विश्वरूपा । कीं आमुचियाचि

दिठी सलेपा । जें सामान्यत्वें देखिती ।। ९१ ।। तरी आतां दिठीचा विटाळू गेला । तुवां सहजें दिव्यचक्षू केला । म्हणौनि यथारूपें देखवला । महिमा तुझा ।। ९२ ।। परी मकरतुंडामागिलेकडे । तोचि होतासि तूं एवढें । रूप जाहलासि हें फुडें । वोळखिलें मियां ।। ९३ ।।

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ।। १७ ।।

नोहे तोचि हा शिरीं । मुकुट लेइलासी श्रीहरी । परी आतांचें तेज आणि थोरी । नवल कीं बहु हें ।। ९४ ।। तेंचि हें वरिलियेचि हातीं । चक्र परिजितया आयती । सांवरितासि विश्वमूर्ती । ते न मोडे खूण ।। ९५ ।। येरीकडे तेचि हे नोहे गदा । आणि तळिलिया दोनी भुजा निरायुधा । वागोरे सांवरावया गोविंदा । संसरिलिया ।। ९६ ।। आणि तेणेंचि वेगें सहसा । माझिया मनोरथासरिसा । जाहलासि विश्वरूपा विश्वेशा । म्हणौनि जाणें ।। ९७ ।। परी कायसें बा हें चोज । विस्मयो करावयाहि पाडू नाहीं मज । चित्त होऊनि जातसें निर्बुज । आश्चर्यें येणें ।। ९८ ।। हें एथ आथि कां येथ नाहीं । ऐसें श्वसोंही नये कांहीं । नवल अंगप्रभेची नवाई । कैसी कोंदलीं सैंघ ।। ९९ ।। एथ अग्नीचीही दिठी करपत । सूर्य खद्योतु तैसा हारपत । ऐसें तीव्रपण अद्‌भुत । तेजाचें यया ।। ३०० ।। हो कां महातेजाचिया महार्णवीं । बुडोनि गेली सृष्टी आघवी । कीं युगांतविजूंच्या पालवीं । झांकलें गगन ।। १ ।। ना तरी संहारतेजाचिया ज्वाळा । तोडोनि माचू बांधला अंतराळां । आतां दिव्य ज्ञानाचिया डोळां । पाहवेना ।। २ ।। उजाळु अधिकाधिक बहुवसु । धडाडीत आहे अतिदाहसु । पडत दिव्यचक्षूंसही त्रासु । न्याहाळितां ।। ३ ।। हो कां जे महाप्रळयींचा भडाडु । होता काळाग्निरुद्राचिया ठायीं गूढु । तो तृतीयनयनाचा मढू । फुटला जैसा ।। ४ ।। तैसें पसरलेनि प्रकाशें । सैंघ पांचवनिया ज्वाळांचे वळसे । पडतां ब्रह्मकटाह कोळिसे । होत आहाती ।। ५ ।। ऐसा अद्‌भुत तेजोराशी । जन्मा नवल म्यां देखिलासी । नाहीं व्याप्ति आणि कांतीसी । पारु जी तुझिये ।। ६ ।।

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ।। १८ ।।

देवा तूं अक्षर । औटावियें मात्रेसि पर । श्रुती जयाचें घर । गिंवसीत आहाती ॥ ७ ॥ जें आकाराचें आयतन । जें विश्वनिक्षेपैकनिधान । तें अव्यय तूं गहन । अविनाश जी ॥ ८ ॥ तूं धर्माचा वोलावा । अनादिसिद्ध तूं नित्य नवा । जाणें मी सदतिसावा । पुरुष विशेष तूं ॥ ९ ॥

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्यमनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ १९ ॥

तूं आदिमध्यांतरहितु । स्वसामर्थ्यें तूं अनंतु । विश्वबाहु अपरिमितु । विश्वचरण तूं ॥ ३१० ॥ पैं चंद्र चंडांशु डोळां । दावितासि कोपप्रसाद लीळा । एकां रुससी तमाचिया डोळां । एकां पाळितोसि कृपादृष्टी ॥ ११ ॥ जी एवंविधा तूतें । मी देखतसें हें निरुतें । पेटलें प्रळयाग्नीचें उजितें । तैसें वक्त्र हें तुझें ॥ १२ ॥ वणिवेनि पेटले पर्वत । कवळूनि ज्वाळांचे उभड उठत । तैसी चाटीत दाढा दांत । जीभ लोळे ॥ १३ ॥ इये वदनींचिया उबा । आणि जी सर्वांगकांतीचिया प्रभा । विश्व तातलें अति क्षोभा । जात आहे ॥ १४ ॥

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २० ॥

कां जे द्यौर्लोक आणि पाताळ । पृथिवी आणि अंतराळ । अथवा दशदिशा समाकुळ । दिशाचक्र ॥ १५ ॥ हें आघवेंचि तुवां एकें । भरलें देखत आहे कौतुकें । परि गगनाहीसकट भयानकें । आप्लविजे जेवीं ॥ १६ ॥ ना तरी अद्‌भुत रसाचिया कल्लोळीं । जाहली चवदाही भवनांसि कडियाळीं । तैसें आश्चर्यचि मग मी आकळीं । काय एक ॥ १७ ॥ नावरे व्याप्ती हे असाधारण । न साहवे रूपाचें उग्रपण । सुख दुरी गेलें परि प्राण । विपायें धरिजे ॥ १८ ॥ देवा ऐसें देखोनि तूतें । नेणों कैसें आलें भयाचें भरितें । आतां दुःखकल्लोळीं झळंबतें । तिन्हीं भुवनें ॥ १९ ॥ एऱ्हवीं तुज महात्मयाचें देखणें । तरि भयदुःखासि कां मेळवणें । परि हें सुख नव्हेचि जेणें गुणें । तें जाणवत आहे मज ॥ ३२० ॥ जंव तुझें रूप नोहे दिठें । तंव जगासि संसारिक गोमटें । आतां देखिलासि तरी विषयविटें । उपनला त्रासु ॥ २१ ॥ तेवींचि तुज देखिलियासाठीं । काय सहसा तुज देवों येईल मिठी । आणि

नेदीं तरी शोकसंकटीं । राहों केवीं ।। २२ ।। म्हणौनि मागां सरों तंव संसारु । आडवीत येतसे अनिवारु । आणि पुढां तूं तंव अनावरु । न येसि घेवों ।। २३ ।। ऐसा माझारलिया सांकडां । बापुडचा त्रैलोक्याचा होतसे हुरडा । ऐसा हा ध्वनि जी फुडा । चोजवला मज ।। २४ ।। जैसा आरंबळला आगीं । तो समुद्रा ये निवावयालागीं । तंव कल्लोळपाणियाचिया तरंगीं । आगळा बिहे ।। २५ ।। तैसें या जगासि जाह्लें । तूंतें देखोनि तळमळित ठेलें । यामाजीं पैल भले । ज्ञानशूरांचे मेळावे ।। २६ ।।

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवन्ति त्वाम् स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ।। २१ ।।

हे तुझेनि आंगिकें तेजें । जाळूनि सर्व कर्मांचीं बीजें । मिळत तुज आंतु सहजें । सद्भावेंसीं ।। २७ ।। आणिक एक सावियाचि भयभीरु । सर्वस्वें धरूनि तुझी मोहरु । तुज प्रार्थिताति करु । जोडोनियां ।। २८ ।। देवा अविद्यार्णवीं पडिलों । जी विषयवागुरें आंतुडलों । स्वर्गसंसाराचिया सांकडलों । दोहीं भागीं ।। २९ ।। ऐसें आमुचें सोडवणें । तुजवांचोनि कीजेल कवणें । तुज शरण गा सर्वप्राणें । म्हणत देवा ।। ३३० ।। आणि महर्षी अथवा सिद्ध । विद्याधरसमूह विविध । हे बोलत तुज स्वस्तिवाद । करिती स्तवन ।। ३१ ।।

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ।
गंधर्वयक्षासुरसिद्धसंघा वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ।। २२ ।।

हे रुद्रादित्यांचे मेळावे । वसु हन साध्य आघवे । अश्विनौ देव विश्वे देव विभवें । वायुही हे जी ।। ३२ ।। अवधारा पितर हन गंधर्व । पैल यक्षरक्षोगण सर्व । जी महेंद्रमुख्य देव । कां सिद्धादिक ।। ३३ ।। हे आघवेचि आपुलालिया लोकीं । सोत्कंठित अवलोकीं । हे महामूर्ती दैविकी । पाहात आहाती ।। ३४ ।। मग पाहात पाहात प्रतिक्षणीं । विस्मित होऊनि अंतःकरणीं । करित निजमुकुटीं वोवाळणीं । प्रभुजी तुज ।। ३५ ।। ते जयजय घोष कलरवें । स्वर्ग गाजविताती आघवे । ठेवित ललाटावरी बरवे । करसंपुट ।। ३६ ।। तिये विनयद्रुमाचिये आरवीं । सुरवाडली सात्त्विकांची माधवी । म्हणौनि करसंपुटपल्लवीं । तूं होतासि फळ ।। ३७ ।।

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ।। २३ ।।

जी लोचनां भाग्य उदेलें । मना सुखाचें सुयाणें पाहलें । जे अगाध तुझें देखिलें । विश्वरूप इहीं ।। ३८ ।। हें लोकत्रयव्यापक रूपडें । पाहतां देवांही वचक पडे । याचें सन्मुखपण जोडे । भलतयाकडुनी ।। ३९ ।। ऐसें एकचि परी विचित्रें । आणि भयानकें वक्त्रें । बहुलोचन हे सशस्त्रें । अनंतभुजा ।। ३४० ।। अनंत चारु बाहु चरण । बहूदर आणि नानावर्ण । कैसें प्रतिवदनीं मातलेपण । आवेशाचें ।। ४१ ।। हो कां महाकल्पाचिया अंतीं । त्वकलेनि यमें जेउततेउतीं । प्रळयाग्नीचीं उजितीं । आंबुखिलीं जैसीं ।। ४२ ।। ना तरी संहारत्रिपुरारीचीं यंत्रें । कीं प्रळयभैरवाचीं क्षेत्रें । नाना युगांतशक्तीचीं पात्रें । भूतखिचा वोढविलीं ।। ४३ ।। तैसीं जियेतियेकडे । तुझी वक्त्रें जीं प्रचंडें । न समाती दरीमाजीं सिंव्हाडे । तैसे दशन दिसती रागीट ।। ४४ ।। जैसें काळरात्रीचेनि अंधारें । उल्हासत निघतीं संहारखेचरें । तैसिया वदनीं प्रळयरुधिरें । काटलिया दाढा ।। ४५ ।। हें असो काळें अवंतिलें रण । कां सर्व संहारें मातलें मरण । तैसें अतिभिगुळवाणेंपण । वदनीं तुझिये ।। ४६ ।। हे बापुडी लोकसृष्टी । मोटकिये विपाइली दिठी । आणि दुःखकालिंदीचिया तटीं । झाड होऊनि ठेली ।। ४७ ।। तुज महामृत्यूचिया सागरीं । आतां हे त्रैलोक्य जीविताची तरी । शोकदुर्वातलहरी । आंदोळत असे ।। ४८ ।। एथ कोपोनि जरी वैकुंठें । ऐसें हन म्हणिपैल अवचटें । जे तुज लोकांचें काई वाटे । तूं ध्यानसुख हें भोगीं ।। ४९ ।। तरी जी लोकांचें कीर साधारण । वायां आड सूतसे वोडण । केवीं सहसा म्हणे प्राण । माझेचि कांपती ।। ३५० ।। ज्या मज संहाररुद्र वासिपे । ज्या मजभेणें मृत्यु लपे । तो मी एथें अहाळबाहळीं[1] कांपें । ऐसें तुवां केलें ।।५१।। परि नवल बापा हे महामारी । इया नाम विश्वरूप जरी । हे भ्यासुरपणें हारी । भयासि आणी ।। ५२ ।।

नभःस्पृशं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा धृतिं न विंदामि शमं च विष्णो ।। २४ ।।

---

१ थरथरा (रा).

ठेलीं महाकाळेंसि हटेंतटें । तैसी कितीएकें मुखें रागिटें । इहीं वाढोनियां धाकुटें । आकाश केलें ।। ५३ ।। गगनाचेंनि वाडपणें नाकळे । त्रिभुवनींचियाही वारिया न वेंटाळे । ययाचेनि वाफा आगी जळे । कैसें धडाडीत असे ।। ५४ ।। तेवींचि एकासारिखें एक नोहे । एथ वर्णावर्णाचा भेदु आहे । हो कां जें प्रळयीं सावावो लाहे । वन्ही ययाचा ।। ५५ ।। जयाचिये आंगींची दीप्ती येवढी । जे त्रैलोक्य कीजे राखोंडी । कीं तयाही तोंडें आणि तोंडीं । दांत दाढा ।। ५६ ।। कैसा वारया धनुर्वात चढला । समुद्र कीं महापुरीं पडिला । विषाग्नि मारा प्रवर्तला । वडवानळासि ।। ५७ ।। हळाहळ आगी पियालें । नवल मरण मारा प्रवर्तलें । तैसें संहारतेजा या जाहलें । वदन देखा ।। ५८ ।। परी कोणें मानें विशाळ । जैसें तुटलिया अंतराळ । आकाशासि कव्हळ । पडोनि ठेलें ।। ५९ ।। नातरी काखे सूनि वसुंधरी । जें हिरण्याक्षु रिगाला विवरीं । तें उघडलें हाटकेश्वरीं । जेवीं पाताळकुहर ।। ३६० ।। तैसा वक्त्रांचा विकाशु । माजीं जिव्हांचा आगळाचि आवेशु । विश्व न पुरे म्हणौनि घांसु । न भरीचि कोडें ।। ६१ ।। आणि पाताळव्याळांचिया फूत्कारीं । गरळज्वाळा लागती अंबरीं । तैसी पसरलिये वदनदरी- । माजीं हे जिव्हा ।। ६२ ।। काढूनि प्रळयविजूंचीं जुंबाडें । जैसें पन्नासिलें गगनाचे हुडे । तैसे आवाळुवांवरी आंकडे । धगधगीत दाढांचे ।। ६३ ।। आणि ललाटपटाचिये खोळे । कैसें भयातें भेडवितातीं डोळे । हो कां जे महामृत्यूचे उमाळे । कडवसां राहिले ।। ६४ ।। ऐसें वाऊनि भयाचें भोज । एथ काय निपजवूं पाहातोसि काज । तें नेणों परी मज । मरणभय आलें ।। ६५ ।। देवा विश्वरूप पहावयाचे डोहळे । केले तिये पावलों प्रतिफळें । बापा देखिलासि आतां डोळे । निवावे तैसे निवाले ।। ६६ ।। अहो देहो पार्थिव कीर जाये । ययाची काकुळती कवणा आहे । परि आतां चैतन्य माझें विपायें । वांचे कीं न वांचे ।। ६७ ।। एऱ्हवीं भयास्तव आंग कांपे । नावेक आगळें तरी मन तापे । अथवा बुद्धीही वासिपे । अभिमानु विसरिजे ।। ६८ ।। परी येतुलियाही वेगळा । जो केवळ आनंदैककळा । तया अंतरात्मयाही निश्चळा । शियारी आली ।। ६९ ।। बाप साक्षात्काराचा वेधु । कैसा देशधडी केला बोधु । हा गुरुशिष्यसंबंधु । विपायें नांदे ।। ३७० ।। देवा तुझ्या ये दर्शनीं । जें वैकल्य उपजलें आहे

अंतःकरणीं । तें सांवरावयालागीं गंवसणी । धैर्याची करितसें ॥ ७१ ॥ तंव माझेनि नामें धैर्य हारपलें । कीं तयाहीवरी विश्वरूपदर्शन जाहलें । हें असो परि मज भलें अतुडविलें । उपदेशा इया ॥ ७२ ॥ जीव विसंवावयाचिया चाडा । सैंघ धांवाधांवी करितसे बापुडा । परि सोयही कवणेंकडां । न लभे एथ ॥ ७३ ॥ ऐसें विश्वरूपाचिया महामारी । जीवित्व गेलें आहे चराचरीं । जी न बोले तरि काय करीं । कैसेनि राहें ॥ ७४ ॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसंनिभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५ ॥

पैं अखंड डोळयांपुढें । फुटलें जैसें महाभयाचें भांडें । तैसीं तुझीं मुखें वितंडें । पसरलीं देखें ॥ ७५ ॥ असो दांत दाढांची दाटी । न झांकवे मा दों दों वोठीं । सैंघ प्रळयशस्त्रांचिया दाट कांटी । लागलिया जैशा ॥ ७६ ॥ जैसें तक्षका विष भरलें । हो कां जे काळरात्रीं भूत संचरलें । कीं आग्नेयास्त्र परजिलें । वज्राग्नि जैसें ॥ ७७ ॥ तैशीं तुझीं वक्त्रें प्रचंडें । वरि आवेश हा बाहेरी वोसंडे । आले मरणरसाचे लोंढे । आम्हांवरी ॥ ७८ ॥ संहारसमयींचा चंडानिळु । आणि महाकल्पांत प्रलयानळु । या दोहीं जैं होय मेळु । तैं काय एक न जळे ॥ ७९ ॥ तैसीं संहारकें तुझीं मुखें । देखोनि धीरु कां आम्हां पारुखे । आता भुललों मी दिशा न देखें । आपणपें नेणें ॥ ३८० ॥ मोटकें विश्वरूप डोळां देखिलें । आणि सुखाचें अवर्षण पडिलें । आतां जापाणीं जापाणीं आपुलें । अस्ताव्यस्त हें ॥ ८१ ॥ ऐसें करिसी म्हणौनि जरी जाणें । तरी हे गोष्टी सांगावीं कां मी म्हणें । आतां एक वेळ वांचवी जी प्राणें । या स्वरूपप्रळयापासोनि ॥ ८२ ॥ जरी तूं गोसावी आमुचा अनंता । तरी सुईं वोडण माझिया जीविता । सांटवीं पसारा हा मागुता । महामारीचा ॥ ८३ ॥ आइकें सकळ देवांचिया परदेवते । तुवां चैतन्यें गा विश्व वसतें । तें विसरालासि हें उपरतें । संहारूं आदरिलें ॥ ८४ ॥ म्हणौनि वेगीं प्रसन्न होईं देवराया । संहरीं संहरीं आपुली माया । काढीं मातें महाभया- । पासोनियां ॥ ८५ ॥ हा ठायवरी पुढतपुढतीं । तूंतें म्हणिजे बहुवा काकुळती । ऐसा मी विश्वमूर्ती । भेडका जाहलों ॥ ८६ ॥ जैं अमरावतीये आला धाडा । तैं म्यां एकलेनि केला उवेडा । जो मी

काळाचियाही तोंडा । वासिपु न धरीं ।। ८७ ।। परी तया आंतुल नव्हे हें देवा । एथ मृत्यूसही करूनि चढावा । तुवां आमुचाचि घोटू भरावा । या सकळ विश्वेंसी ।। ८८ ।। कैसा नव्हता प्रळयाचा वेळु । गोखा तूंचि मिनलासि काळु । बापुडा हा त्रिभुवन गोळु । अल्पायु जाहला ।। ८९ ।। अहा भाग्या विपरीता । विघ्न उठिलें शांत करितां । कटकटा विश्व गेलें आतां । तूं लागलासि ग्रासूं ।। ३९० ।। हें नव्हे मा रोकडें । सैंघ पसरूनियां तोंडें । कवळितासि चहूंकडे । सैन्यें इयें ।। ९१ ।।

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसङ्घैः ।।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ।। २६ ।।

नोहेति हे कौरवकुळींचे वीर । आंधळिया धृतराष्ट्राचे कुमर । हे गेले गेले सहपरिवार । तुझिया वदनीं ।। ९२ ।। आणि जे जे यांचेनि सावायें । आले देशोदेशींचे राये । तयांचें सांगावया जावों न लाहे । ऐसें सरकटित आहासी ।। ९३ ।। मदमुखाचिया संघटा । घेत आहासि घटघटां । आरणीं हन थाटा । देतासि मिठी ।। ९४ ।। जंत्रावरिचील मार । पदातींचे मोगर । मुखाआंत भार । हारपताति मा ।। ९५ ।। कृतांताचिया जावळी । जें एकचि विश्वातें गिळी । तियें कोटीवरी सगळीं । गिळितासि शस्त्रें ।। ९६ ।। चतुरंगा परिवारा । संजोडियां रहंवरां । दांत न लाविसी मा परमेश्वरा । कैसा तुष्टलासि बरवा ।। ९७ ।। हां गा भीष्माऐसा कवणु । सत्यशौर्यनिपुणु । तोही आणि ब्राह्मण द्रोणु । ग्रासिलासि कटकटा ।। ९८ ।। अहा सहस्रकराचा कुमरु । एथ गेला गेला कर्णवीरु । आणि आमुचिया आघवयांचा केरु । फेडिला देखें ।। ९९ ।। कटकटा धातया । कैसें जाहलें अनुग्रहा यया । मियां प्रार्थूनि जगा बापुडिया । आणिलें मरण ।। ४०० ।। मागां थोडिया बहुवा उपपत्ती । येणें सांगितलिया विभूति । तैसा नसेचि मा पुढती । बैसलों पुसों ।। १ ।। म्हणौनि भोग्य तें त्रिशुद्धी न चुके । आणि बुद्धीही होणारासारिखी ठाके । माझ्या कपाळीं पिटावें लोकें । तें लोटेल कांह्यां ।। २ ।। पूर्वीं अमृतही हातां आलें । परी देव नसतीचि उगले । मग काळकूट उठविलें । शेवटीं जैसें ।। ३ ।। परी तें एकबगीं थोडें । केलिया प्रतिकारामाजिवडें । आणि तिये अवसरीचें तें सांकडें । निस्तरविलें शंभू ।। ४ ।। आतां हा जळतां वारा

कें वेटाळें । कोणा हे विषा भरलें गगन गिळे । महाकाळेंसि कें खेळें । आंगवत असे ।। ५ ।। ऐसा अर्जुन दुःखें शिणतु । शोचित असे जीवाआंतु । परी न देखे तो प्रस्तुतु । अभिप्राय देवाचा ।। ६ ।। जे मी मारिता हे कौरव मरते । ऐसेंनि वेंटाळिला होता मोहें बहुतें । तो फेडावयालागीं अनंतें । हें दाखविलें निज ।। ७ ।। अरे कोण्ही कोणातें न मारी । एथ मीचि हो सर्व संहारीं । हें विश्वरूपव्याजें हरी । प्रकटित असे ।। ८ ।। परी वायांचि व्याकुलता । तो न चोजवेचि पंडुसुता । मग अहा कंपु नव्हता । वाढवित असे ।। ९ ।।

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु संदृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ।। २७ ।।

तेथ म्हणे पाहा हो एके वेळे । सासिकवचेंसि दोन्ही दळें । वदनीं गेलीं आभाळें । गगनीं कां जैसीं ।। ४१० ।। कां महाकल्पाचिया शेवटीं । जैं कृतांतु कोपला होय सृष्टी । तैं एकविसांही स्वर्गां मिठी । पाताळासकट दे ।। ११ ।। नातरी उदासीनें दैवें । संचकाचीं वैभवें । जेथींचीं तेथ स्वभावें । विलया जाती ।। १२ ।। तैसीं सासिन्नलीं सैन्यें एकवटें । इयें मुखीं जाहलीं प्रविष्टें । परी एकही तोंडौनि न सुटे । कैसें कर्म देखा ।। १३ ।। अशोकाचे अंगवसे । चघळिले कन्हेनि जैसे । लोक वक्त्रांमाजीं तैसे । वायां गेले ।। १४ ।। परि सिसाळें मुकुटेंसीं । पडिलीं दाढांचे सांडसीं । पीठ होत कैसीं । दिसत आहाती ।। १५ ।। तियें रत्नें दातांचिये सवडीं । कूट लागलें जिभेच्या बुडीं । कांहीं कांहीं आगरडीं । दंष्ट्रांचीं माखलीं ।। १६ ।। हो कां जे विश्वरूपें काळें । ग्रासिलीं लोकांचीं शरीरें बळें । परि जीवित्व देहींचीं सिसाळें । अवश्य कीं राखिलीं ।। १७ ।। तैसी शरीरामाजीं चोखडीं । इयें उत्तमांगें होतीं फुडीं । म्हणौनि महाकाळाचियाही तोंडीं । परि उरलीं शेखीं ।। १८ ।। मग म्हणे हें काई । जन्मलयां आन मोहरचि नाहीं । जग आपैसेंचि वदनडोहीं । संचारताहे ।। १९ ।। यया आपेंआप आघविया सृष्टी । लागलिया आहाति वदनाचिया वाटीं । आणि हा जेथिंचिया तेथ मिठी । देतसे उगला ।। ४२० ।। ब्रह्मादिक समस्त । उंचा मुखांमाजीं धांवत । येर सामान्य हे भरत । ऐलीच वदनीं ।। २१ ।। आणिकही भूतजात । तें उपजलेचि ठायीं ग्रासित । परि याचिया मुखा निभ्रांत । न सुटेचि कांहीं ।। २२ ।।

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ।। २८ ।।

जैसे महानदीचे वोघ । वहिले ठाकिती समुद्राचें आंग । तैसें आघवाचि-कडूनि जग । प्रवेशत मुखीं ।। २३ ।। आयुष्यपंथें प्राणिगणी । करोनि अहोरात्रांची मोवणी । वेगें वक्त्रामिळणीं । साधिजत आहाती ।। २४ ।।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ।। २९ ।।

जळतया गिरीच्या गवखा- । माजीं घापती पतंगाचिया झाका । तैसे समग्र लोक देखा । इये वदनीं पडती ।। २५ ।। परि जेतुलें येथ प्रवेशलें । तें तातलिया लोहें पाणीचि पां गिळिलें । वहिवटींहि पुसिलें । नामरूप तयांचें ।। २६ ।।

लेलिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ।
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ।। ३० ।।

आणि येतुलाही आरोगण । करितां भुके नाहीं उणेपण । कैसें दीपन असाधारण । उदयलें यया ।। २७ ।। जैसा रोगिया ज्वराहूनि उठिला । कां भणगा दुकाळु पाहला । तैसा जिभांचा लळलळाटु देखिला । आवाळुवें चाटितां ।। २८ ।। तैसें आहाराचे नांवें कांहीं । तोंडापासूनि उरलेंचि नाहीं । कैसी समसमीत नवाई । भुकेलेपणाची ।। २९ ।। काय सागराचा घोंटु भरावा । कीं पर्वताचा घांसु करावा । ब्रह्मकटाहो घालावा । आघवाचि दाढे ।। ४३० ।। दिशा सगळियाचि गिळाविया । चांदिणिया चाटूनि घ्यावियां । ऐसें वर्तत आहे साविया । लोलुप्य बा तुझें ।। ३१ ।। जैसा भोगीं कामु वाढे । कां इंधनें आगीसि हाकाक चढे । तैसीं खातखातांचि तोंडें । खाखांतें ठेलीं ।। ३२ ।। कैसें एकचि केवढें पसरलें । त्रिभुवन जिव्हाग्रीं आहे टेकलें । जैसें कां कवीठ घातलें । वडवानळीं ।। ३३ ।। ऐसीं अपार वदनें । आतां येतुलीं कैंचीं त्रिभुवनें । कां आहारु न मिळतां येणें मानें । वाढविलीं सैंघ ।। ३४ ।। अगा हा लोकु बापुडा । जाहला वदनज्वाळां वरपडा । जैसी वणवेयाचिया वेढां । सांपडती मृगें ।। ३५ ।। आतां तैसें या विश्वा जाहालें । देव नव्हे हें कर्म आलें । कां जग चळचळां पांगिलें । काळजाळें ।। ३६ ।। आतां इये अंगप्रभेचिये वागुरे । कोणीकडूनि निगिजैल चराचरें । हीं वक्त्रें

नोहेति जोहारें । वोडवलीं जगा ।। ३७ ।। आगी आपुले दाहकपणें । कैसेनि पोळिजे ते नेणें । परी जया लागे तया प्राणें । सुटिकाची नाहीं ।। ३८ ।। नातरी माझेनि तिखटपणें । कैसें निवटे हें शस्त्र कायि जाणें । कां आपुलियां मारा नेणें । विष जैसें ।। ३९ ।। तैसी तुज कांहीं । आपुलिया उग्रपणाची सेचि नाहीं । परी ऐलीकडिले मुखीं खाई । हो सरली जगाची ।। ४४० ।। अगा आत्मा तूं एकु । सकळ विश्वव्यापकु । तरी कां आम्हां अंतकु । तैसा वोडवलासी ।। ४१ ।। तरी मियां सांडिली जीवित्वाची चाड । आणि तुवांही न धरावी भीड । मनीं आहे तें उघड । बोल पां सुखें ।। ४२ ।। किती वाढविसी या उग्ररूपा । आंगींचें भगवंतपण आठवीं बापा । नाहीं तरी कृपा । मजपुरती पाही ।। ४३ ।।

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ।। ३१ ।।

तरी एक वेळ वेदवेद्या । जी त्रिभुवनैक आद्या । विनवणी विश्ववंद्या । आइकें माझी ।। ४४ ।। ऐसें बोलोनि वीरें । चरण नमस्कारिलें शिरें । मग म्हणें तरी सर्वेश्वरें । अवधारिजो ।। ४५ ।। मियां होआवया समाधान । जी पुसिलें विश्वरूपध्यान । आणि एकेंचि काळें त्रिभुवन । गिळितुचि उठिलासि ।। ४६ ।। तरी तूं कोण कां येतुली । इयें भ्यासुरें मुखें कां मेळविलीं । अवघियाचि करीं परिजिलीं । शस्त्रें कां ह्या ।। ४७ ।। जी जंव तंव रागीटपणें । वाढोनि गगना आणितोसि उणें । कां डोळे करूनि भिंगुळवाणे । भेडसावीत आहासी ।। ४८ ।। एथ कृतांतेंसि देवा । कासया किजतसे हेवा । हा आपुला तुवां सांगावा । अभिप्राय मज ।। ४९ ।। या बोला म्हणे अनंतु । मी कोण हें आहासी पुसतु । आणि कायिसयालागीं असे वाढतु । उग्रतेसी ।। ४५० ।।

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ।। ३२ ।।

तरी मी काळु गा हें फुडें । लोक संहारावयालागीं वाढें । सैंघ पसरिलीं आहातीं तोंडें । आतां ग्रासीन हें आघवें ।। ५१ ।। एथ अर्जुन म्हणे कटकटा ।

उबगिलों मागिल्या संकटा । म्हणौनि आळविला तंव वोखटा । उवाइला हा ।। ५२ ।। तेवींचि कठिण बोलें आसतुटी । अर्जुन होईल हिंपुटी । म्हणौनि सवेंचि म्हणे किरीटी । परि आन एक असे ।। ५३ ।। तरी आतांचिये संहारवाहरे । तुम्ही पांडव असा बाहिरे । तेथ जातजातां धनुर्धरे । सांवरिले प्राण ।। ५४ ।। होतां मरणमहामारीं गेला । तो मागुता सावधु जाहला । मग लागला बोला । चित्त देऊं ।। ५५ ।। ऐसें म्हणिजत आहे देवें । अर्जुना तुम्ही माझें हें जाणावें । येर जाण मी आघवें । सरलों ग्रासूं ।। ५६ ।। वज्रानळीं प्रचंडीं । जैसी घापे लोणियाची उंडी । तैसें जग हें माझिया तोंडीं । तुवां देखिलें जें ।। ५७ ।। तरी तयामाझारीं कांहीं । भरंवसेनि उणें नाहीं । इयें वायांचि सैन्यें पाहीं । बरवतें आहाती ।। ५८ ।। ऐसा चतुरंगाचिया संपदा । करित महाकाळेंसीं स्पर्धा । वांटिवेचिया मदा । वळघले जे ।। ५९ ।। हे जे मिळोनियां मेळे । कुंथती वीरवृत्तीचेनि बळें । यमावरी गजदळें । वाखाणिजताती ।। ४६० ।। म्हणती सृष्टीवरी सृष्टी करूं । आण वाहूनि मृत्यूतें मारूं । आणि जगाचा भरूं । घोंटु यया ।। ६१ ।। पृथ्वी सगळीचि गिळूं । आकाश वरिच्यावरी जाळूं । कां बाणवरी खिळूं । वारयातें ।। ६२ ।। बोल हतियेराहूनि तिखट । दिसती अग्निपरिस दासट । मारकपणें काळकूट । महुर म्हणत ।। ६३ ।। तरी हे गंधर्वनगरींचे उमाळे । जाण पोकळीचे पेंडवळें । अगा चित्रीव फळें । वीर हे देखें ।। ६४ ।। हां गा मृगजळाचा पूर आला । दळ नव्हे कापडाचा साप केला । इया शृंगारूनियां खाला । मांडिलिया पैं ।। ६५ ।।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्य समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ।। ३३ ।।

येर चेष्टविते जें बळ । तें मागांचि मियां ग्रासिलें सकळ । आतां कोल्हारिंचे वेताळ । तैसे निर्जीव हे आहाती ।। ६६ ।। हालविती दोरी तुटली । तरी तियें खांबावरील बाहुलीं । भलतेणें लोटिलीं । उलथोनि पडती ।। ६७ ।। तैसा सैन्याचा यया बगा । मोडतां वेळू न लगेल पैं गा । म्हणौनि उठीं उठीं वेगां । शहाणा होईं ।। ६८ ।। तुवां गोग्रहणाचेनि अवसरें । घातलें मोहनास्त्र एकसरें । मग विराटाचेनि महाभेडें उत्तरें । आसडूनि नागविलें ।। ६९ ।।

आतां हें त्याहूनि निपटारें जहालें । निवटीं आयितें रण पडिलें । घेईं यश रिपु जिंतिलें । एकलेनि अर्जुनें ॥ ४७० ॥ आणि कोरडें यशचि नोहे । समग्र राज्यही आलें आहे । तूं निमित्तमात्रचि होयें । सव्यसाची ॥ ७१ ॥

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योधवीरान् ।
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३४ ॥

द्रोणाचा पाडु न करीं । भीष्माचें भय न धरीं । कैसेनि कर्णावरी । परजूं हें न म्हण ॥ ७२ ॥ कोण उपायो जयद्रथा कीजे । हें न चिंतूं चित्त तुझें । आणिकही आथि जे जे । नावाणिगे वीर ॥ ७३ ॥ तेही एक एक आघवें । चित्रींचे सिंहाडे मानावे । जैसे बोलेनि हातें घ्यावें । पुसोनिया ॥ ७४ ॥ यावरी पांडवा । काइसा युद्धाचा मेळावा । हा आभासु गा आघवा । येर ग्रासिलें मियां ॥ ७५ ॥ जेव्हां तुवां देखिलें । हे माझिया वदनीं पडिले । तेव्हांचि यांचें आयुष्य सरलें । आतां रितीं सोपें ॥ ७६ ॥ म्हणौनि वहिला उठीं । मियां मारिले तूं निवटीं । न रिगे शोकसंकटीं । नाथिलिया ॥ ७७ ॥ आपणचि आडखिळा कीजे । तो कौतुकें जैसा विंधोनि पाडिजे । तैसें देखें गा तुझें । निमित्त आहे ॥ ७८ ॥ बापा विरुद्ध जें जाहलें । तें उपजतांचि वाघें नेलें । आतां राज्येंशीं संचलें । यश तूं भोगीं ॥ ७९ ॥ सावियाचि उतत होते दायाद । आणि बळिये जगीं दुर्मद । ते वधिले विशद । सायासु न लागतां ॥ ४८० ॥ ऐसिया इया गोष्टी । विश्वाच्या वाक्पटीं । लिहूनि घाली किरीटी । जगामाजीं ॥ ८१ ॥

संजय उवाच

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

ऐसी आघवीचि हे कथा । तया अपूर्ण मनोरथा । संजयो सांगे कुरुनाथा । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ८२ ॥ मग सत्यलोकौनि गंगाजळ । सुटलिया वाजत खळाळ । तैशी वाचा विशाळ । बोलतां तया ॥ ८३ ॥ नातरी महामेघांचे उमाळे । घडघडीत एके वेळे । कां घुमघुमिला मंदराचळें । क्षीराब्धी जैसा ॥ ८४ ॥ तैसें गंभीरें महानादें । हें वाक्य विश्वकंदें । बोलिलें अगाधें । अनंतरूपें ॥ ८५ ॥ तें अर्जुनें मोटकें ऐकिलें । आणि सुख कीं भय दुणावलें ।

हें नेणों परि कांपिन्नलें। सर्वांग तयाचें ।। ८६ ।। सखोलपणें वळली मोट। आणि तैसेचि जोडले करसंपुट । आणि वेळोवेळां ललाट । चरणीं ठेवी ।। ८७ ।। तेवींचि कांहीं बोलों जाये । तंव गळा बुजालाचि ठाये । हें सुख कीं भय होये । हें विचारा तुम्हीं ।। ८८ ।। परि तेव्हां देवाचेनि बोलें। अर्जुना हें ऐसें जाहलें । मियां पदांवरूनि देखिलें । श्लोकींचिया ।। ८९ ।। मग तैसाचि भेणभेण । पुढती जोहारूनि चरण । मग म्हणे जी आपण । ऐसें बोलिलेती ।। ४९० ।।

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ।। ३६ ।।

ना तरी अर्जुना मी काळु । आणि ग्रासिजे तो माझा खेळु । हा बोलु तुझा कीर अढळु । मानूं आम्ही ।। ९१ ।। परि तुवां जी काळें । आजि स्थितीचिये वेळे । ग्रासिजे हें न मिळे । विचारासी ।। ९२ ।। कैसेनि आंगींचें तारुण्य काढावें । कैंचें नव्हे तें वार्धक्य आणावें । म्हणौनि करूं म्हणसी तें नव्हे। बहुतकरुनी ।। ९३ ।। हां जी चौपाहारी न भरतां । कोणेही वेळे श्रीअनंता । काय माध्यान्हीं सविता । मावळतु आहे ।। ९४ ।। पैं तुज अखंडिता काळा । तिन्ही आहाती जी वेळा । त्या तिन्ही परी सबळा । आपुलालिया समयीं ।। ९५ ।। जे वेळीं होंं लागे उत्पत्ती । ते वेळीं स्थिति प्रळयो हारपती । आणि स्थितिकाळीं न मिरविती । उत्पत्ति प्रळयो ।। ९६ ।। पाठीं प्रळयाचिये वेळे । उत्पत्ति स्थिति मावळे । हें कायसेनही न ढळे । अनादि ऐसें ।। ९७ ।। म्हणौनि आजि तंव भरें भोगें । स्थिति वर्तिजत आहे जगें । एथ ग्रसिसी तूं हें न लगे । माझ्या जीवीं ।। ९८ ।। तंव संकेतें देव बोले । अगा या दोन्ही सैन्यांसीचि मरण पुरलें । तें प्रत्यक्षचि तुज दाविलें । येर यथाकाळें जाण ।। ९९ ।। हा संकेतु जंव अनंता । वेळु लागला बोलतां । तंव अर्जुनें लोकु मागुता । देखिला यथास्थिति ।। ५०० ।। मग म्हणतसे देवा । तूं सूत्रीं विश्वलाघवा । जग आला मा आघवा । पूर्वस्थिति पुढती ।। १ ।। परी पडिलिया दुःखसागरीं । तूं काढिसी कां जयापरी । ते कीर्ति तुझी श्रीहरी । आठवित असे ।। २ ।। कीर्ति आठवितां वेळोवेळां । भोगीतसें महासुखाचा

सोहळा। तेथ हर्षामृतकल्लोळा- । वरी लोळत आहें ।। ३ ।। देवा जियालेपणें जग। धरी तुझ्या ठायीं अनुराग । आणि दुष्टां तयां भंग। अधिकाधिक ।। ४ ।। पैं त्रिभुवनींचिया राक्षसां । महाभय तूं हृषीकेशा । म्हणौनि पळताती दाही दिशां । पैलीकडे ।। ५ ।। एथ सुर नर सिद्ध किन्नर । किंबहुना चराचर । ते तुज देखोनि हर्षनिर्भर । नमस्कारितं असती ।। ६ ।।

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ।। ३७ ।।

एथ गा कवणा कारणा । राक्षस हे नारायणा । न लगतीचि चरणा । पळते जाहले ।। ७ ।। आणि हें काय तूंतें पुसावें । येतुलें आम्हांसिही जाणवें । तरी सूर्योदयीं राहावें । कैसेनि तमें ।। ८ ।। जी तूं प्रकाशाचा आगरू । आणि जाहला आम्हांसि गोचरू । म्हणौनियां निशाचरां केरु । फिटला सहजें ।। ९ ।। हें येतुले दिवस आम्हां । कांहीं नेणवेचि श्रीरामा । आतां देखतसों महिमा । गंभीर तुझा ।। ५१० ।। जेथूनि नाना सृष्टींचिया वोळी । पसरती भूतग्रामाचिया वेली । तया महद्ब्रह्मातें व्याली । दैविकी इच्छा ।। ११ ।। देवो निःसीम तत्त्व सदोदितु । देवो निःसीम गुण अनंतु । देवो निःसीम साम्य सततु । नरेंद्र देवांचा ।। १२ ।। जी तूं त्रिजगतिये वोलावा । अक्षर तूं सदाशिवा । तूंचि सदसत् देवा । तयाही अतीत तें तूं ।। १३ ।।

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्ताऽसि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ।। ३८ ।।

तूं प्रकृतिपुरुषांचिया आदी । जी महत्तत्त्वां तूंचि अवधी । स्वयें तूं अनादि । पुरातनु ।। १४ ।। तूं सकळ विश्वजीवन । जीवांसि तूंचि निधान । भूतभविष्याचें ज्ञान । तुझ्याचि हातीं ।। १५ ।। जी श्रुतीचियां लोचनां । स्वरूपसुख तूंचि अभिन्ना । त्रिभुवनाचिया आयतना । आयतन तूं ।। १६ ।। म्हणौनि जी परम । तूंतें म्हणिजे महाधाम । कल्पांतीं महद्ब्रह्म । तुजमाजीं रिगे ।। १७ ।। किंबहुना तुवां देवें । विश्व विस्तारिलें आहे आघवें । तरि अनंतरूपा वानावें । कवणें तूंतें ।। १८ ।।

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशाङ्कः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।। ३९ ।।

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ।। ४० ।।

जी काय एक तूं नव्हसी । कवणे ठायीं नससी । हें असो जैसा आहासी । तैसिया नमो ।। १९ ।। वायु तूं अनंता । यम तूं नियमिता । प्राणिगणीं वसता । अग्नि तो तूं ।। ५२० ।। वरुण तूं सोम । स्रष्टा तूं ब्रह्म । पितामहाचाही परम । आदि जनक तूं ।। २१ ।। आणीकही जें जें कांहीं । रूप आथि अथवा नाहीं । तया नमो तुज तैसयाही । जगन्नाथा ।। २२ ।। ऐसें सानुरागें चित्तें । नमन केलें पंडुसुतें । मग पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। २३ ।। पाठीं तिये साद्यंतें । न्याहाळी श्रीमूर्तीतें । आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। २४ ।। पाहतां पाहतां प्रांतें । समाधान पावे चित्तें । आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। २५ ।। इयें चराचरीं जीं भूतें । सर्वत्र देखे तयातें । आणि पुढती म्हणे नमस्ते । नमस्ते प्रभो ।। २६ ।। ऐसीं रूपें तियें अद्‌भुतें । आश्चर्यें स्फुरती अनंतें । तंव तंव नमस्ते । नमस्तेचि म्हणे ।। २७ ।। आणिक स्तुतिही नाठवे । आणि निवांतुही न बैसवे । नेणें कैसा प्रेमभावें । गाजोंचि लागे ।। २८ ।। किंबहुना इयापरी । नमन केलें सहस्रवरी । कीं पुढती म्हणे श्रीहरी । तुज सन्मुखा नमो ।। २९ ।। देवासि पाठी पोट आथि कीं नाहीं । येणें उपयोगु आम्हां काई । तरि तुज पाठिमोरेयाही । नमो स्वामी ।। ५३० ।। उभा माझिये पाठीसीं । म्हणौनि पाठिमोरें म्हणावें तुम्हांसी । सन्मुख विमुख जगेंसीं । न घडे तुज ।। ३१ ।। आतां वेगळालिया अवयवां । नेणें रूप करूं देवा । म्हणौनि नमो तुज सर्वा । सर्वात्मका ।। ३२ ।। जो अनंतबळसंभ्रमा । तुज नमो अमित विक्रमा । सकळकाळीं समा । सर्वरूपा ।। ३३ ।। आघविया आकाशीं जैसें । अवकाशचि होऊनि आकाश असे । तूं सर्वपणें तैसें । पातलासि सर्व ।। ३४ ।। किंबहुना केवळ । सर्व हें तूंची निखिळ । परी क्षीरार्णवीं कल्लोळ । पयाचे जैसे ।। ३५ ।। म्हणौनियां देवा । तूं वेगळा नव्हसी सर्वां । हें आलें मज सद्‌भावा । आतां तूंचि सर्व ।। ३६ ।।

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ।। ४१ ।।

परि ऐसिया तूंतें स्वामी । कहींच नेणों जी आम्ही । म्हणौनि सोयरे संबंधधर्मीं । राहाटलों तुजसीं ।। ३७ ।। अहा थोर वाउर जाहलें । अमृतें संमार्जन म्यां केलें । वारिकें घेऊनि दिधलें । कामधेनूतें ।। ३८ ।। परिसाचा खडवाचि जोडला । कीं फोडोनि आम्ही गाडोरा घातला । कल्पतरू तोडोनि केला । कूंप शेता ।। ३९ ।। चिंतामणीची खाणी लागली । तेणें करें वोढाळें वोल्हांडिली । तैसी तुझी जवळिक धाडिली । सांगातीपणें ।। ५४० ।। हें आजिचेंचि पाहें पां रोकडें । कवण झुंज हें केवढें । एथ परब्रह्म तूं उघडें । सारथी केलासी ।। ४१ ।। ययां कौरवांचिया घरा । शिष्टाई धाडिलासि दातारा । ऐसा वणिजेसाठीं जागेश्वरा । विकलासि आम्हीं ।। ४२ ।। तूं योगियांचें समाधिसुख । कैसा जाणेंचिना मी मूर्ख । उपरोधु जी सन्मुख । तुजसीं करूं ।। ४३ ।।

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ।। ४२ ।।

तूं या विश्वाची अनादि आदी । बैससी जिये सभासदीं । तेथें सोयरीकीचिया संबंधीं । रळीं बोलों ।। ४४ ।। विपायें राउळा येवों । तरि तुझेनि अंगें मानु पावों । न मानिसी तरी जावों । रुसोनि सलगी ।। ४५ ।। पायां लागोनि बुझावणी । तुझ्या ठायीं शाङर्गपाणी । पाहिजे ऐशी करणी । बहु केली आम्हीं ।। ४६ ।। सजणपणाचिया वाटा । तुजपुढें बैसें उफराटा । हा पाडु काय वैकुंठा । परि चुकलों आम्हीं ।। ४७ ।। देवेंसि कोलकाठी धरूं । आखाडा झोंबीलोंबी करूं । सारी खेळतां आविष्करूं । निकरेंही भांडों ।। ४८ ।। चांग तें उराउरी मागों । देवासि कीं बुद्धि सांगों । तेवींचि म्हणों काय लागों । तुझें आम्हीं ।। ४९ ।। ऐसा अपराधु हा आहे । जो त्रिभुवनीं न समाये । जी नेणतांचि कीं पाये । शिवतिले तुझे ।। ५५० ।। देवो बोनयाच्या अवसरीं । लोभें कीर आठवण करी । परी माझा निसुग गर्व अवधारीं । जे फुगूनचि बैसें ।। ५१ ।। देवाचिया भोगायतनीं । खेळतां आशंकेना मनीं । जी रिगोनियां शयनीं । सरिसा पहुडें ।। ५२ ।। कृष्ण म्हणौनि हाकारिजे । यादवपणें तूंतें लेखिजे । आपली आण घालिजे । जातां तुज ।। ५३ ।। मज एकासनीं बैसणें । कां तुझा बोलु न मानणें । हें वोतटीचेनि

दाटपणें । बहुत घडलें ।। ५४ ।। म्हणौनि काय काय आतां । निवेदिजेल अनंता । मी राशि आहें समस्तां । अपराधांचि ।। ५५ ।। यालागीं पुढां अथवा पाठीं । जियें राहटलों बहुवें वोखटीं । तियें मायेचिया परी पोटीं । सामावीं प्रभो ।। ५६ ।। जी कोण्ही एके वेळे । सरिता घेऊन येती खडुळें । तियें सामाविजेति सिंधुजळें । आन उपायो नाहीं ।। ५७ ।। तैसी प्रीती कां प्रमादें । देवेंसीं मज विरुद्धें । बोलविलीं तियें मुकुंदें । उपसाहावीं जी ।। ५८ ।। आणि देवाचेनि क्षमत्वें क्षमा । आधारु जाली आहे या भूतग्रामा । म्हणौनि जी पुरुषोत्तमा । विनवूं तें थोडें ।। ५९ ।। तरी आतां अप्रमेया । मज शरणागता आपुलिया । क्षमा कीजो जी यया । अपराधांसि ।। ५६० ।।

पिताऽसि लोकस्य चराचरस्य त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभावः ।। ४३ ।।

जी जाणितलें मियां साचें । महिमान आतां देवाचें । जे देवो होय चराचराचें । जन्मस्थान ।। ६१ ।। हरिहरादि समस्तां । देवा तूं परम देवता । वेदातेंही पढविता । आदिगुरु तूं ।। ६२ ।। गंभीर तूं श्रीरामा । नाना भूतैकसमा । सकळगुणीं अप्रतिमा । अद्वितीया ।। ६३ ।। तुजसी नाहीं सरिसें । हें प्रतिपादनचि कायसें । तुवां जालेनि आकाशें । सामाविलें जग ।। ६४ ।। तया तुझेनि पाडें दुजें । ऐसें बोलतांचि लाजिजे । तेथ अधिकाची कीजे । गोठी केवीं ।। ६५ ।। म्हणौनि त्रिभुवनीं तूं एकु । तुजसारिखा ना अधिकु । तुझा महिमा अलौकिकु । नेणिजे वानूं ।। ६६ ।।

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ।। ४४ ।।

ऐसें अर्जुनें म्हणितलें । मग पुढती दंडवत घातलें । तेथें सात्त्विकाचें आलें । भरतें तया ।। ६८ ।। मग म्हणतसे प्रसीद प्रसीद । वाचा होतसे सद्‌गद । काढी जी अपराध- । समुद्रौनि मातें ।। ६८ ।। तुज विश्वसुहृदातें कहीं । सोयरेंपणें न मनूंचि पाहीं । तुज विश्वेश्वराचिया ठायीं । ऐश्वर्य केलें ।। ६९ ।। तूं वर्णनीय परी लोभें । मातें वर्णिसी पां सभे । तरि मियां वलिगजें क्षोभें । अधिकाधिक ।। ५७० ।। आतां ऐसिया अपराधां । मर्यादा नाहीं मुकुंदा । म्हणौनि रक्ष रक्ष प्रमादा- । पासोनियां ।। ७१ ।। जी हेंचि विनवावयालागीं ।

कैंची योग्यता माझिया आंगीं । परी अपत्य जैसें सलगी । बापेंसीं बोले ।। ७२ ।। पुत्राचे अपराध । जरी जाहले अगाध । तरी पिता साहे निर्द्वंद्व । तैसें साहिजो जी ।। ७३ ।। सख्याचें उद्धत । सखा साहे निवांत । तैसें तुवां समस्त । साहिजो जी ।। ७४ ।। प्रियाचिया ठायीं सन्मान । प्रिय न पाहें सर्वथा जाण । तेवीं उच्छिष्ट काढिलें आपण । ते क्षमा कीजो जी ।। ७५ ।। नातरी प्राणाचें सोयरें भेटे । मग जीवें भूतलीं जियें संकटें । तियें निवेदितां न वाटे । संकोचु कांहीं ।। ७६ ।। कां उखितें आंगें जीवें । आपणपें दिधलें जिया मनोभावें । तिया कांतु मिनलिया न राहवे । हृदय जेवीं ।। ७७ ।। तयापरी जी मियां । हें विनविलें तुमतें गोसाविया । आणीक कांहीं एक म्हणावया । कारण असे ।। ७८ ।।

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तदेव मे दर्शय देव रूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ।। ४५ ।।

तरी देवेंसी सलगी केली । जे विश्वरूपाची आळी घेतली । ते मायबापें पुरविली । स्नेहाळाचेनि ।। ७९ ।। सुरतरूंची झाडें । आंगणीं लावावीं कोडें । देयावें कामधेनूचें पाडें । खेळावया ।। ५८० ।। मियां नक्षत्रीं डाव पाडावा । चंद्र चेंडुवालागीं आणावा । हा छंदु सिद्धी नेला आघवा । माउलीयें तुवां ।। ८१ ।। जिया अमृतलेशालागीं सायास । तयाचा पाऊस केला चारी मास । पृथ्वी वाहून चासेचास । चिंतामणी पेरिले ।। ८२ ।। ऐसा कृतकृत्य केला स्वामी । बहुवे लळा पाळिला तुम्हीं । दाविलें जें हरब्रह्मीं । नायकिजे कानीं ।। ८३ ।। मा देखावयाची केउती गोठी । जयाची उपनिषदां नाहीं भेटी । ते जिव्हारींची गांठी । मजलागीं सोडिली ।। ८४ ।। जी कल्पादीलागोनि । आजिची घडी धरुनी । माझीं जेतुलीं होउनी । गेलीं जन्में ।। ८५ ।। तयां आघवियांचि आंतु । घरडोळी घेऊनि असें पाहतु । परि ही देखिली ऐकिली मातु । आतुडेचिना ।। ८६ ।। बुद्धीचें जाणणें । कहीं न वचेचि याचेनि आंगणें । हें सादही अंतःकरणें । करवेचिना ।। ८७ ।। तेथ डोळचां देखी होआवी । ही गोठीचि कायसया करावी । किंबहुना पूर्वी । दृष्ट ना श्रुत ।। ८८ ।। तें हें विश्वरूप आपुलें । तुम्हीं मज डोळां दाविलें । तरी माझें मन झालें । हृष्ट देवा ।। ८९ ।। परि आतां ऐसी चाड जीवीं । जे तुजसीं गोठी

करावी । जवळीक हे भोगावी । आलिंगावासी ।। ५९० ।। ते याचि रूपीं करूं म्हणिजे । तरि कोणे एके मुखेंसि चावळिजे । आणि कवणा खेंव देईजे । तुज लेख नाहीं ।। ९१ ।। म्हणौनि वारियासवें धांवणें । न ठके गगना खेंव देणें । जळकेली खेळणें । समुद्रीं केउतें ।। ९२ ।। यालागीं जी देवा । एथिंचें भय उपजतसे जीवा । म्हणौनि येतुला लळा पाळावा । जे पुरे हें आतां ।। ९३ ।। पैं चराचर विनोदें पाहिजे । मग तेणें सुखें घरीं राहिजे । तैसें चतुर्भुज रूप तुझें । तो विसांवा आम्हां ।। ९४ ।। आम्हीं योगजात अभ्यासावें । तेणें याचि अनुभवा यावें । शास्त्रातें आलोडावें । परि सिद्धांतु तो हाचि ।। ९५ ।। आम्हीं यजनें किजती सकळें । परि तियें फळावीं येणेंचि फळें । तीर्थें होतु सकळें । याचिलागीं ।। ९६ ।। आणिकही कांहीं जें जें । दान पुण्य आम्हीं कीजे । तया फळीं फळ तुझें । चतुर्भुज रूप ।। ९७ ।। ऐसी तेथिंची जीवा आवडी । म्हणौनि तेंचि देखावया लवडसवडी । वर्तत असे ते सांकडी । फेडिजे वेगीं ।। ९८ ।। अगा जीवींचें जाणतेया । सकळ विश्ववसवितेया । प्रसन्न होईं पूजितया । देवांचिया देवा ।। ९९ ।।

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ।। ४६ ।।

कैसें नीलोत्पलातें रांवित । आकाशाही रंगु लावित । तेजाची वोज दावित । इंद्रनीळा ।। ६०० ।। जैसा परिमळ जाहला मरगजा । कां आनंदासि निघालिया भुजा । ज्याचे जानूवरी मकरध्वजा । जोडली बरव ।। १ ।। मस्तकीं मुगुटातें ठेविलें । कीं मुकुटा मुकुट मस्तक झालें । शृंगारा लेणें लाधलें । आंगाचेनि जया ।। २ ।। इंद्रधनुष्याचिये आडणी- । माजीं मेघ गगनरंगणीं । तैसें आवरिलें शाङ्गर्पाणी । वैजयंतिया ।। ३ ।। आतां कवणी ते उदार गदा । असुरां देत कैवल्यपदा । कैसें चक्र हन गोविंदा । सौम्यतेजें मिरवे ।। ४ ।। किंबहुना स्वामी । तें देखावया उत्कंठित पां मी । म्हणौनि आतां तुम्हीं । तैसया होआवें ।। ५ ।। हे विश्वरूपाचे सोहळे । भोगूनि निवाले जी डोळे । आतां होताति आंधले । कृष्णमूर्तीलागीं ।। ६ ।। तें साकार कृष्णरूपडें । वांचूनि पाहों नावडे । तें न देखतां थोडें । मानितातीं हे ।। ७ ।।

आम्हां भोगमोक्षाचिया ठायीं । श्रीमूर्तीवांचूनि नाहीं । म्हणौनि तैसाचि साकारु होईं । हें सांवरी आतां ।। ८ ।।

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ।। ४७ ।।

या अर्जुनाचिया बोला । विश्वरूपा विस्मयो जाहला । म्हणे ऐसा नाहीं देखिला । धसाळ कोणी ।। ९ ।। कोण हे वस्तु पावला आहासी । तया लाभाचा तोषु न घेसी । मा भेणें काय नेणों बोलसी । हेकाडु ऐसा ।। ६१० ।। आम्हीं सावियाची जैं प्रसन्न होणें । तैं आंगचिवरी म्हणें देणें । वांचोनि जीव असे वेंचणें । कवणासि गा ।। ११ ।। तें हें तुझिये चाडे । आजि जिवाचेंचि दळवाडें । कामऊनियां येवढें । रचिलें ध्यान ।। १२ ।। ऐसी काय नेणों तुझिये आवडी । जाहली प्रसन्नता आमुची वेडी । म्हणौनि गौप्याची ही गुढी । उभविली जगीं ।। १३ ।। तें हें अपारां अपार । स्वरूप माझें परात्पर । एथूनि ते अवतार । कृष्णादिक ।। १४ ।। हें ज्ञानतेजाचें निखिळ । विश्वात्मक केवळ । अनंत हें अढळ । आद्य सकळां ।। १५ ।। हें तुजवांचोनि अर्जुना । पूर्वीं श्रुत दृष्ट नाहीं आना । जे जोगें नव्हे साधनां । म्हणौनियां ।। १६ ।।

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ।
एवं रूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ।। ४८ ।।

याचि सोय पातले । आणि वेदीं मौनचि घेतलें । याज्ञिकी माघौते आले । स्वर्गौनियां ।। १७ ।। साधकीं देखिला आयासु । म्हणौनि वाळिला योगाभ्यासु । आणि अध्ययनें सौरसु । नाहीं एथ ।। १८ ।। सोगेचीं सत्कर्में । धाविन्नलीं संभ्रमें । तिहीं बहुतेकीं श्रमें । सत्यलोकु ठाकिला ।। १९ ।। तपीं ऐश्वर्य देखिलें । आणि उग्रपण उभयांचि सांडिलें । एक तपसाधन जें ठेलें । अपारांतरें ।। ६२० ।। तें हें तुवां अनायासें । विश्वरूप देखिलें जैसें । इये मनुष्यलोकीं तैसें । न फवेचि कवणा ।। २१ ।। आजि ध्यानसंपत्तीलागीं । तूंचि एकु आथिला जगीं । हें परम भाग्य आंगीं । विरंचीही नाहीं ।। २२ ।।

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ।। ४९ ।।

म्हणौनि विश्वरूपलाभें श्लाघ । एथिंचें भय नेघ नेघ । हें वांचूनि अन्य चांग । न मनीं कांहीं ।। २३ ।। हां गा समुद्र अमृताचा भरला । आणि अवसांत वरपडा जाहला । मग कोणीही आथि वोसंडिला । बुडिजैल म्हणौनि ।। २४ ।। नातरी सोनयाचा डोंगरु । येसणा न चले हा थोरु । ऐसें म्हणौनि अव्हेरु । करणें घडे ।। २५ ।। दैवें चिंतामणी लेईजे । कीं हें ओझें म्हणौनि सांडिजे । कामधेनु दवडिजे । न पोसवे म्हणौनि ।। २६ ।। चंद्रमा आलिया घरा । म्हणे निगे करितोसि उबारा । पडिसायि पाडितोसि दिनकरा । परता सर ।। २७ ।। तैसें ऐश्वर्य हें महातेज । आजि हातां आलें आहे सहज । कीं एथ तुज गजबज । होआवी कां ।। २८ ।। परि नेणसीच गांवढिया । काय कोपों आतां धनंजया । आंग सांडोनि छाया । आलिंगितोसि मा ।। २९ ।। हें नव्हे जो मी साचें । एथ मन करूनियां काचें । प्रेम धरिसी अवगणियेचें । चतुर्भुज जें ।। ६३० ।। तरि अझुनिवरी पार्था । सांडीं सांडीं हे व्यवस्था । इयेविषयीं आस्था । करिसी झणें ।। ३१ ।। हे रूप जरी घोर । विकृती आणि थोर । तरी कृतनिश्चयाचें घर । हेंचि करीं ।। ३२ ।। कृपण चित्तवृत्ति जैसी । रोंवोनि घालीं ठेवयापासीं । मग नुसधेनि देहेंसीं । आपण असे ।। ३३ ।। कां अजातपक्षिया जवळा । जीव बैसवूनि अविसाळां । पक्षिणी अंतराळा- । माजीं जाय ।। ३४ ।। नाना गाय चरे डोंगरीं । परि चित्त बांधिलें वत्सें घरीं । प्रेम एथिंचे करीं । स्थानपती ।। ३५ ।। येरें वरिचिलेनि चित्तें । बाह्य सख्य सुखापुरतें । भोगिजो कां श्रीमूर्तीतें । चतुर्भुज ।। ३६ ।। परि पुढतपुढती पांडवा । हा एक बोलु न विसरावा । जे इये रूपींहूनि सद्भावा । नेदावें निघों ।। ३७ ।। हें कहीं नव्हतेंचि देखिलें । म्हणौनि भय जें तुज उपजलें । तें सांडीं एथ संचलें । असों दे प्रेम ।। ३८ ।। आतां करूं तुजयासारखें । ऐसें म्हणितलें विश्वतोमुखें । तरि मागील रूप सुखें । न्याहाळीं पां तूं ।। ३९ ।।

संजय उवाच

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ।। ५० ।।

ऐसें वाक्य बोलतखेंवो । मागुता मनुष्य जाहला देवो । हें ना परि नवलावो । आवडीचा तिये ।। ६४० ।। श्रीकृष्णचि कैवल्य उघडें । वरि सर्वस्व विश्वरूपायेवढें । हातीं दिधलें कीं नावडे । अर्जुनासि ।। ४१ ।। वस्तु घेऊनि वाळिजे । जैसें रत्नासि दूषण ठेविजे । नातरी कन्या पाहूनियां म्हणिजे । मना न ये हे ।। ४२ ।। तया विश्वरूपायेवढी दशा । करितां प्रीतीचा वाढू कैसा । सेल दिधलीसे उपदेशा । किरीटीसि देवें ।। ४३ ।। मोडोनि भांगाराचा रवा । लेणें घडिलें आपलिया सवा । मग नावडे जरी जीवा । तरी आटिजे पुढती ।। ४४ ।। तैसें शिष्याचिये प्रीति जाहलें । कृष्णत्व होतें तें विश्वरूप केलें । तें मना नयेचि मग आणिलें । कृष्णपण मागुतें ।। ४५ ।। हा ठाववरी शिष्याची निकसी । सहातें गुरु आहाती कवणे देशीं । परि नेणिजे आवडी कैशी । संजयो म्हणे ।। ४६ ।। मग विश्व व्यापूनि भोंवतें । जें दिव्य तेज प्रगटलें होतें । तेंचि सामावलें मागुतें । कृष्णरूपीं तये ।। ४७ ।। जैसें त्वंपद हें आघवें । तत्पदीं सामावे । अथवा द्रुमाकारु सांठवे । बीजकणिके जेवीं ।। ४८ ।। नातरी स्वप्नसंभ्रमु जैसा । गिळी चेइली जीवदशा । श्रीकृष्णें योगु हा तैसा । संहारिला तो ।। ४९ ।। जैसी प्रभा हारपली बिंबीं । कीं जळदसंपत्ती नभीं । नाना भरतें सिंधुगर्भीं । रिगालें राया ।। ६५० ।। हो कां जे कृष्णाकृतीचिये मोडी । होती विश्वरूपपटाची घडी । ते अर्जुनाचिये आवडी । उकलूनि दाविली ।। ५१ ।। तंव परिमाणा रंगु । तेणें देखिलें साविया चांगु । तेथ ग्राहकीये नव्हेचि लागु । म्हणौनि घडी केली पुढती ।। ५२ ।। तैसें वाढीचेनि बहुवसपणें । रूपें विश्व जिंतिलें जेणें । तें सौम्य कोडिसवाणें । साकार जाहलें ।। ५३ ।। किंबहुना अनंतें । धरिलें धाकुटपण मागुतें । परि आश्वासिलें पार्थातें । बिहालियासी ।। ५४ ।। जो स्वप्नीं स्वर्गा गेला । तो अवसांत जैसा चेइला । तैसा विस्मयो जाहला । किरीटीसी ।। ५५ ।। नातरी गुरुकृपेसवें । वोसरलेया प्रपंचज्ञान आघवें । स्फुरे तत्त्व तेवीं पांडवें । श्रीमूर्ति देखिली ।। ५६ ।। तया पांडवा ऐसें चित्तीं । आड विश्वरूपाची जवनिका होती । ते फिटोनि गेली परौती । हें भलें जाहलें ।। ५७ ।। काय काळातें जिणोनि आला । कीं महावातु मागां सांडिला । आपुलिया बाहीं उतरला । सातही सिंधु ।। ५८ ।। ऐसा संतोष बहु चित्तें । घेइजत असे

पंडुसुतें । विश्वरूपापाठीं कृष्णातें । देखोनियां ।। ५९ ।। मग सूर्याचिया अस्तमानीं । मागुती तारा उगवती गगनीं । तैसा देखों लागला अवनीं । लोकांसहित ।। ६६० ।। पाहे तंव तेंचि कुरुक्षेत्र । तैसेंचि देखे दोहीं भागीं गोत्र । वीर वर्षताति शस्त्रास्त्र । संघाटवरी ।। ६१ ।। तया बाणांचिया मांडवाआंतु । तैसाची रथु देखे निवांतु । धुरे बैसला लक्ष्मीकांतु । आपण तळीं ।। ६२ ।।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ।। ५१ ।।

एवं मागील जैसें तैसें । तेणें देखिलें वीरविलासें । मग म्हणे जियालों ऐसें । जाहलें आतां ।। ६३ ।। बुद्धीतें सांडोनि ज्ञान । भेणें वळघलें रान । अहंकारेंसीं मन । देशोधडी जाहलें ।। ६४ ।। इंद्रियें प्रवृत्ती भुललीं । वाचा प्राणा चुकली । ऐसें आपांपरी होती जाली । शरीरग्रामीं ।। ६५ ।। तियें आघवींचि मागुतीं । जिवंत भेटलीं प्रकृती । आतां जिताणें श्रीमूर्ती । जाहलें मियां ।। ६६ ।। ऐसें सुख जीवीं घेतलें । मग श्रीकृष्णातें म्हणितलें । मियां तुमचें रूप देखिलें । मानुष हें ।। ६७ ।। हें रूप दाखवणें देवराया । कीं मज अपत्या चुकलिया । बुझावोनि तुवां माया । स्तनपान दिधलें ।। ६८ ।। जी विश्वरूपाचिया सागरीं । होतों तरंग मवित वांवेवरी । तो इये निजमूर्तीच्या तीरीं । निगालों आतां ।। ६९ ।। आइकें द्वारकापुरसुहाडा । मज सुकतिया जी झाडा । हे भेटी नव्हे बहुडा । मेघाचा केला ।। ६७० ।। जी सावियाचो तृषा फुटला । तया मज अमृतसिंधु हा भेटला । आतां जिणयाचा जाहला । भरंवसा मज ।। ७१ ।। माझिया हृदयरंगणीं । होताहे हरिखलतांची लावणी । सुखेंसि बुझावणी । जाहली मज ।। ७२ ।।

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ।
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ।। ५२ ।।

यया पार्थाचिया बोलासवें । हें काय म्हणितलें देवें । तुवां प्रेम ठेवूनि यावें । विश्वरूपीं कीं ।। ७३ ।। मग इये श्रीमूर्ती । भेटावें सडिया आयती । ते

शिकवण सुभद्रापती । विसरलासि मा ।। ७४ ।। अगा आंधळिया अर्जुना । हाता आलिया मेरुही होय साना । ऐसा आथी मना । चुकीचा भावो ।। ७५ ।। तरी विश्वात्मक रूपडें । जें दाविलें आम्ही तुजपुढें । तें शंभूही परि न जोडे । तपें करितां ।। ७६ ।। आणि अष्टांगादिसंकटीं । योगी शिणताति किरीटी । परि अवसरु नाहीं भेटी । जयाचिये ।। ७७ ।। तें विश्वरूप एकादे वेळ । कैसेनि देखों अळुमाळ । ऐसें स्मरतां काळ । जातसे देवां ।। ७८ ।। आशेचिये अंजुळी । ठेऊनि हृदयाचिया निडळीं । चातक निराळीं । लागले जैसे ।। ७९ ।। तैसे उत्कंठा निर्भर । होऊनियां सुरवर । घोकीत आठही पाहार । भेटी जयाची ।। ६८० ।। परि विश्वरूपासारिखें । स्वप्नींही कोण्ही न देखे । तें प्रत्यक्ष तुवां सुखें । देखिलें हें ।। ८१ ।।

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ।। ५३ ।।

पैं उपायांसि वाटा । न वाहती एथ सुभटा । साहीसहित वोहटा । वाहिला वेदीं ।। ८२ ।। मज विश्वरूपाचिया मोहरा । चालावया धनुर्धरा । तपांचियाही संभारा । नव्हेचि लागु ।। ८३ ।। आणि दानादि कीर कानडें । मी यज्ञींही तैसा न सांपडे । जैसेनि कां सुरवाडें । देखिला तुवां ।। ८४ ।। तैसा मी एकीचि परि । आतुडें गा अवधारीं । जरी भक्ति येऊनि वरी । चित्तातें गा ।। ८५ ।।

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ।। ५४ ।।

परि तेचि भक्ति ऐसी । पर्जन्याची सुटिका जैसी । धरावांचूनि अनारिसी । गतीचि नेणें ।। ८६ ।। कां सकळ जळसंपत्ति । घेऊनि समुद्रातें गिवसिती । गंगा जैसी अनन्यगती । मिळालीचि मिळे ।। ८७ ।। तैसें सर्वभावसंभारें । न धरत प्रेम एकसरें । मजमाजीं संचरें । मीचि होऊनि ।। ८८ ।। आणि तेवींचि मी ऐसा । थडिये माझारीं सरिसा । क्षीराब्धि कां जैसा । क्षीराचाचि ।। ८९ ।। तैसें मजलागुनी मुंगीवरी । किंबहुना चराचरीं । भजनासि कां दुसरी । परीचि नाहीं ।। ६९० ।। तयाचि क्षणासवें । एवंविध मी जाणवें । जाणितला तरी स्वभावें । दृष्टही होय ।। ९१ ।। मग इंधनीं अग्नि उद्दीपे । आणि

इंधन हें भाष हारपे । तें अग्नीचि होऊनि आरोपें । मूर्त जेवीं ।। ९२ ।। कां उदय न कीजे तेजाकारें । तंव गगनचि होऊनि असे आंधारें । मग उदईलिया एकसरें । प्रकाशु होय ।। ९३ ।। तैसें माझिये साक्षात्कारीं । सरे अहंकाराची वारी । अहंकारलोपीं अवधारीं । द्वैत जाय ।। ९४ ।। मग मी तो हें आघवें । एक मीचि आथी स्वभावें । किंबहुना सामावे । समरसें तो ।। ९५ ।।

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्‌भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ।। ५५ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः ।। ११ ।।

जो मजचि एकालागीं । कर्में वाहातसे आंगीं । जया मजवांचोनि जगीं । गोमटें नाहीं ।। ९६ ।। दृष्टादृष्ट सकळ । जयाचें मीचि केवळ । जेणें जिणयाचें फळ । मजचि नाम ठेविलें ।। ९७ ।। मग भूतें हें भाष विसरला । जे दिठी मीचि आहें सूदला । म्हणौनि निर्वैर जाहला । सर्वत्र भजे ।। ९८ ।। ऐसा जो भक्तु होये । तयाचें त्रिधातुक हें जैं जाये । तैं मीचि होऊनि ठायें । पांडवा गा ।। ९९ ।। ऐसें जगदुदरदोंदिलें । तेणें करुणारसरसाळें । संजयो म्हणे बोलिलें । श्रीकृष्णदेवें ।। ७०० ।। ययावरी तो पंडुकुमरु । जाहला आनंदसंपदा थोरु । आणि कृष्णचरणचतुरु । एक तो जगीं ।। १ ।। तेणें देवाचिया दोनही मूर्ती । निकिया न्याहाळिलिया चित्तीं । तंव विश्वरूपाहूनि कृष्णाकृतीं । देखिला लाभु ।। २ ।। परि तयाचिये जाणिवे । मानु न कीजेचि देवें । जे व्यापकाहूनि नव्हे । एकदेशी ।। ३ ।। हेंचि समर्थावयालागीं । एक दोन चांगीं । उपपत्ती शार्ङ्गी । दाविता जाहला ।। ४ ।। तिया ऐकोनि सुभद्राकांतु । चित्तीं आहे म्हणतु । तरि होय बरवें दोन्ही आंतु । तें पुढतीं पुसों ।। ५ ।। ऐसा आलोचु करूनि जीवीं । आतां पुसती वोज बरवी । आदरील ते परिसावी । पुढें कथा ।। ६ ।। प्रांजळ ओंवीप्रबंधें । गोष्टी सांगिजेल विनोदें । तें परिसा आनंदें । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ७ ।। भरोनि सद्‌भावाची अंजुळी । मियां वोंवियाफुलें मोकळीं । अर्पिलीं अंघ्रियुगलीं । विश्वरूपाच्या ।। ७०८ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां एकादशोऽध्यायः ।। ११ ।। श्लोक ५५, ओव्या ७०८

जय जय वो शुद्धे[1]। उदारे प्रसिद्धे। अनवरत आनंदें। वर्षतिये ।। १ ।। विषयव्याळें मिठी। दिधलिया नुठी ताठी। ते तुझिये गुरुकृपादृष्टी। निर्विष होय ।। २ ।। तरी कवणातें तापु पोळी। कैसेनि वो शोकु जाळी। जरी प्रसादरसकल्लोळीं। पुरें येसि तूं ।। ३ ।। योगसुखाचे सोहळे। सेवकां तुझेनि स्नेहाळे। सोऽहंसिद्धीचे लळे। पाळिसी तूं ।। ४ ।। आधारशक्तीचिया अंकीं। वाढविसी कौतुकीं। हृदयाकाशपल्लकीं। परिये देसी निजें ।। ५ ।। प्रत्यक्ज्योतीचीं वोवाळणीं। करिसी मनपवनाचीं खेळणीं। आत्मसुखाचीं बाळलेणीं। लेवविसी ।। ६ ।। सतरावियेचें स्तन्य देसी। अनुहताचा हल्लरू गासी। समाधिबोधें निजविसी। बुझाऊनि ।। ७ ।। म्हणौनि साधकां तूं माउली। पिके सारस्वत तुझिया पाउलीं। या कारणें मी साउली। न संडीं तुझी ।। ८ ।। अहो सद्‌गुरुचिये कृपादृष्टी। तुझें कारुण्य जयातें अधिष्ठी। तो सकळ विद्यांचिये सृष्टी। धाता होय ।। ९ ।। म्हणौनि अंबे श्रीमंते। निजजनकल्पलते। अज्ञापीं मातें। ग्रंथनिरूपणीं ।। १० ।। नवरसीं भरवीं सागरु। करवीं उचित रत्नांचें आगरु। भावार्थाचे गिरिवरु। निफजवीं माये ।। ११ ।। साहित्यसोनियाचिया खाणी। उघडवीं देशियेचिया क्षोणी। विवेकवल्लीची लावणी। हों देईं सैंघ ।। १२ ।। संवादफळनिधानें। प्रमेयाचीं उद्यानें। लावीं म्हणे गहनें। निरंतर ।। १३ ।। पाखांडाचें दरकुटे। मोडीं वाग्वाद अव्हांटे। कुतर्कांचीं दुष्टें। सावजें फेडीं ।। १४ ।। श्रीकृष्णगुणीं मातें। सर्वत्र करीं वो

---

[1] सिद्धे (रा).

सरतें । राणिवे बैसवी श्रोते । श्रवणाचिये ।। १५ ।। ये मऱ्हाठियेचिया नगरीं । ब्रह्मविद्येचा सुकाळु करीं । घेणें देणें सुखचिवरी । हों देईं या जगा ।। १६ ।। तूं आपुलेनि स्नेहपल्लवें । मातें पांघुरविशील सदैवें । तरी आतांचि हें आघवें । निर्मीन माये ।। १७ ।। इयें विनवणीयेसाठीं । अवलोकिलें गुरुकृपादृष्टी । म्हणें गीतार्थेसीं उठीं । न बोलें बहु ।। १८ ।। तेथ जी जी महाप्रसादु । म्हणौनि साविया जाहला आनंदु । आतां निरोपीन प्रबंधु । अवधान दीजे ।। १९ ।।

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ।। १ ।।

तरी सकलवीराधिराजु । जो सोमवंशीं विजयध्वजु । तो बोलता जाहला आत्मजु । पंडुनृपाचा ।। २० ।। कृष्णातें म्हणे अवधारिलें । आपण विश्वरूप मज दाविलें । तें नवल म्हणौनि बिहालें । चित्त माझें ।। २१ ।। आणि इयें कृष्णमूर्तीची सवे । यालागीं सोय धरिली जीवें । तंव नको म्हणोनि देवें । वारिलें मातें ।। २२ ।। तरी व्यक्त आणि अव्यक्त । हें तूंचि एक निभ्रांत । भक्तीं पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ।। २३ ।। या दोनी जी वाटा । तूंतें पावावया वैकुंठा । व्यक्ताव्यक्त दारवंठां । रिगिजे येथ ।। २४ ।। पैं जे वानी श्यातुका । तेचि वेगळिये वाला येका । म्हणौनि एकदेशिया व्यापका । सरिसा पाडू ।। २५ ।। अमृताचिया सागरीं । जे लाभे सामर्थ्याची थोरी । तेचि दे अमृतलहरी । चुळी घेतलिया ।। २६ ।। हे कीर माझ्या चित्तीं । प्रतीति आथी जी निरुती । परि पुसणें योगपती । तें याचिलागीं ।। २७ ।। जें देवा तुम्हीं नावेक । अंगिकारिलें व्यापक । तें साचचि कीं कवतिक । हें जाणावया ।। २८ ।। तरी तुजलागीं कर्म । तूंचि जयाचें परम । भक्तीसी मनोधर्म । विकोनि घातला ।। २९ ।। इत्यादि सर्वीं परीं । जें भक्त तूंतें श्रीहरी । बांधोनियां जिव्हारीं । उपासिती ।। ३० ।। आणि जें प्रणवापैलीकडे । वैखरीयेसी जें कानडें । कायिसयाहि सांगडें । नव्हेचि जें वस्तु ।। ३१ ।। तें अक्षर जी अव्यक्त । निर्देश देशरहित । सोऽहंभावें उपासित । ज्ञानिये जें ।। ३२ ।। तयां आणि जी भक्तां । येरयेरांमाजीं अनंता । कवणें

योगु तत्त्वतां । जाणितला सांगा ।। ३३ ।। इया किरीटीचिया बोला । तो जगद्‌बंधु संतोषला । म्हणे हो प्रश्नु भला । जाणसी करूं ।। ३४ ।।

श्रीभगवानुवाच

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ।। २ ।।

तरी अस्तुगिरीचिया उपकंठीं । रिगालिया रविबिंबापाठीं । रश्मी जैसे किरीटी । संचरती गा ।। ३५ ।। कां वर्षाकाळीं सरिता । जैसी चढों लागे पंडुसुता । तैसी नीच[1] नवी[1] भजतां । श्रद्धा दिसे ।। ३६ ।। परि ठाकिलियाहि सागरु । जैसा मागीलही यावा अनिवारु । तिये गंगेचिये ऐसा पडिभरु । प्रेमभावा ।। ३७ ।। तैसे सर्वेंद्रियांसहित । मजमाजीं सूनि चित्त । जे रात्रिदिवस न म्हणत । उपासिती ।। ३८ ।। इयापरी जे भक्त । आपणपें मज देत । तेचि मी योगयुक्त । परम मानीं ।। ३९ ।।

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ।। ३ ।।
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ।। ४ ।।

आणि येर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोऽहंभावा । झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ।। ४० ।। मनाची नखी न लगे । जेथ बुद्धीची दृष्टी न रिगे । ते इंद्रियां कीर जोगें । कायि होईल ।। ४१ ।। परी ध्यानाही कुवाडें । म्हणौनि एके ठायीं न संपडे । व्यक्तीसि माजिवडे । कवणेंही नोहे ।। ४२ ।। जया सर्वत्र सर्वपणें । सर्वांही काळीं असणें । जें पावूनि चिंतवणें । हिंपुटी जाहलें ।। ४३ ।। जें होय ना नोहे । जें नाहीं ना आहे । ऐसें म्हणौनि उपायें । उपजतीचि ना ।। ४४ ।। जें चळे ना ढळे । सरे ना मैळे । तें आपुलेनीचि बळें । आंगविलें जिहीं ।। ४५ ।। पैं वैराग्यमहापावकें । जाळूनि विषयांचीं कटकें । अधपलीं तवकें । इंद्रियें धरिलीं ।। ४६ ।। मग संयमाची धाटी । सूनि मुरडिलीं उफराटीं । इंद्रियें कोंडिलीं कपाटीं । हृदयाचिया ।। ४७ ।। अपानींचिया कवाडा । लावोनि आसनमुद्रा सुहाडा । मूळबंधाचा हुडा ।

---

१ दुणेवरी (रा).

पन्नासिला ।। ४८ ।। आशेचे लाग तोडिले । अधैर्याचे कडे झाडिले । निद्रेचें शोधिलें । काळवखें ।। ४९ ।। वज्राग्नीचिया ज्वाळीं । करूनि सप्तधातूंची होळी । व्याधींच्या सिसाळीं । पूजिलीं यंत्रें ।। ५० ।। मग कुंडलिनियेचा टेंभा । आधारीं केला उभा । तया चोजवले प्रभा । निमथावरी ।। ५१ ।। नवद्वारांचिया चौचकीं । बाणूनि संयतीची आडवंकी । उघडिली खिडकी । ककारांतींची ।। ५२ ।। प्राणशक्तिचामुंडे । प्रहारूनि संकल्प मेंढे । मनोमहिषाचेनि मुंडें । दिधली बळी ।। ५३ ।। चंद्रसूर्यां बुझावणी । करूनि अनुहताची सुडावणी । सतरावियेचें पाणी । जिंतिलें वेगीं ।। ५४ ।। मग मध्यमा मध्य विवरें । तेणें कोरिवें दादरें । ठाकिलें चवरें । ब्रह्मरंध्र ।। ५५ ।। वरी मकारांत सोपान । तें सांडोनियां गहन । काखे सूनियां गगन । भरलें ब्रह्मीं ।। ५६ ।। ऐसे जे समबुद्धी । गिळावया सोऽहंसिद्धी । आंगविताति निरवधी । योगदुर्गें ।। ५७ ।। आपुलिया साटोवाटीं । शून्य घेती उठाउठीं । तेही मातेंचि किरीटी । पावती गा ।। ५८ ।। वांचूनि योगाचेनि बळें । अधिक कांहीं मिळे । ऐसें नाहीं आगळें । कष्टचि तयां ।। ५९ ।।

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ।। ५ ।।

जिहीं सकळ भूतांचिया हितीं । निरालंबीं अव्यक्तीं । पसरलिया आसक्ती । भक्तीवीण ।। ६० ।। तया महेंद्रादि पदें । करिताति वाटवधें । आणि ऋद्धिसिद्धींचीं द्वंद्वें । पडोनि ठाती ।। ६१ ।। कामक्रोधांचें विलग । उठावती अनेग । आणि शून्येंसीं आंग । झुंजवावें कीं ।। ६२ ।। ताहानें ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी । अहोरात्र वावीं । मवावा वारा ।। ६३ ।। उनीं दिहाचें पहुडणें । निरोधाचें वेल्हावणें । झाडासि साजणें । चाळावें गा ।। ६४ ।। शीत वेढावें । उष्ण पांघुरावें । वृष्टीचिया असावें । घरांआंतु ।। ६५ ।। किंबहुना पांडवा । हा अग्निप्रवेशु नीच नवा । भातारेंवीण करावा । तो हा योगु ।। ६६ ।। एथ स्वामीचें काज । ना बापिकें व्याज । परी मरणेंसीं झुंज । नीच नवें ।। ६७ ।। ऐसें मृत्युहूनि तीख । कां घोंटे कढत विख । डोंगर गिळितां मुख । न फाटे काई ।। ६८ ।। म्हणौनि योगाचियां वाटा । जे निगाले गा सुभटा । तयां दुःखाचाचि शेलवांटा । भागा

आला ।। ६९ ।। पाहें पां लोहाचे चणे । जैं बोचरिया पडती खाणें । तैं पोट भरणें कीं प्राणें । शुद्धी म्हणों ।। ७० ।। म्हणौनि समुद्र बाहीं । तरणें आथि केंही । कां गगनामाजीं पाईं । खोलिजतु असे ।। ७१ ।। वळघलिया रणाची थाटी । आंगीं न लागतां कांठी । सूर्याची पाउटी । कां होय गा ।। ७२ ।। यालागीं पांगुळा हेवा । नव्हे वायूसि पांडवा । तेवीं देहवंता जीवां । अव्यक्तीं गति ।। ७३ ।। ऐसाही जरी धिवसा । बांधोनियां आकाशा । झोंबती तरी क्लेशा । पात्र होती ।। ७४ ।। म्हणौनि येर ते पार्था । नेणतीचि हे व्यथा । जे कां भक्तिपंथा । वोटंगले ।। ७५ ।।

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ।। ६ ।।

कर्मेंद्रियें सुखें । करिती कर्में अशेखें । जियें कां वर्णविशेखें । भागा आलीं ।। ७६ ।। विधीतें पाळित । निषेधातें गाळित । मज देऊनि जाळित । कर्मफळें ।। ७७ ।। ययापरी पाहीं । अर्जुना माझे ठाईं । संन्यासूनि नाहीं । करिती कर्में ।। ७८ ।। आणीकही जे जे सर्व । कायिक वाचिक मानसिक भाव । तयां मीवांचूनि धांव । आनौती नाहीं ।। ७९ ।। ऐसे जे मत्पर । उपासिती निरंतर । ध्यानमिषें घर । माझें झालें ।। ८० ।। जयांचिये आवडी । केली मजशीं कुळवाडी । भोग मोक्ष बापुडीं । त्यजिलीं कुळें ।। ८१ ।। ऐसें अनन्ययोगें । विकलें जीवें मनें आंगें । तयांचें कायि एक सांगें । जें सर्व मी करी ।। ८२ ।।

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ।। ७ ।।

किंबहुना धनुर्धरा । जो मातेचिया ये उदरा । तो मातेचा सोयरा । केतुला पां ।। ८३ ।। तेवीं मी तयां । जैसे असती तैसियां । कळिकाळ नोकोनियां । घेतला पट्टा ।। ८४ ।। एऱ्हवीं तरी माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता । काय समर्थाची कांता । कोरान्न मागे ।। ८५ ।। तैसे ते माझें । कलत्र हें जाणिजे । कायिसेनिही न लजें । तयांचेनि मी ।। ८६ ।। जन्ममृत्यूचिया लाटीं । झळंबती इया सृष्टी । तें देखोनियां पोटीं । ऐसें जाहलें ।। ८७ ।। भवसिंधूचेनि माजें । कवणासि धाकु नुपजे । तेथ जरी कीं माझे । बिहिती

हन ।। ८८ ।। म्हणौनि गा पांडवा । मूर्तीचा मेळावा । करूनि त्यांचिया गांवा । धांवतु आलों ।। ८९ ।। नामाचिया सहस्त्रवरी । नावा इया अवधारीं । सजूनियां संसारीं । तारू जाहलों ।। ९० ।। सडे जे देखिले । ते ध्यानकासे लाविले । परिग्रहीं घातले । तरियावरी ।। ९१ ।। प्रेमाची पेटी । बांधली एकाचिया पोटीं । मग आणिले तटीं । सायुज्याचिया ।। ९२ ।। परी भक्तांचेनि नांवें । चतुष्पदादि आघवे । वैकुंठींचिये राणिवे । योग्य केले ।। ९३ ।। म्हणौनि गा भक्तां । नाहीं एकही चिंता । तयांतें समुद्धर्ता । आथि मी सदा ।। ९४ ।। आणि जेव्हांचि कां भक्तीं । दिधली आपुली चित्तवृत्ती । तेव्हांचि मज सूति । त्यांचिये नाटीं ।। ९५ ।। याकारणें गा भक्तराया । हा मंत्र तुवां धनंजया । शिकिजे जैं यया । मार्गा भजिजे ।। ९६ ।।

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ।। ८ ।।

अगा मानस हें एक । माझ्या स्वरूपीं वृत्तिक । करूनि घालीं निष्टंक । बुद्धि निश्चयेंसीं ।। ९७ ।। इयें दोन्हीं सरिसीं । मजमाजीं प्रेमेसीं । रिगालीं तरी पावसी । मातें तूं गा ।। ९८ ।। जे मन बुद्धि इहीं । घर केलें माझ्या ठायीं । तरी सांगें मज काई । मी तूं ऐसें उरे ।। ९९ ।। म्हणौनि दीप पालवे । सवेंचि तेज मालवे । कां रविबिंबासवें । प्रकाशु जाय ।। १०० ।। उचललेया प्राणासरिसीं । इंद्रियेंही निगती जैसीं । तैसा मनोबुद्धिपाशीं । अहंकारु ये ।। १ ।। म्हणौनि माझिया स्वरूपीं । मन बुद्धि इयें निक्षेपीं । येतुलेनि सर्वव्यापी । मीचि होसी ।। २ ।। यया बोला कांहीं । अनारिसें नाहीं । आपली आण पाहीं । वाहतु असें गा ।। ३ ।।

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ।। ९ ।।

अथवा हें चित्त । मनबुद्धिसहित । माझ्या हातीं अचुंबित । न शकसी देवों ।। ४ ।। तरी गा ऐसें करीं । यया आठां पाहारांमाझारीं । मोटकें निमिषभरी । देतु जाय ।। ५ ।। मग जें जें कां निमिख । देखेल माझें सुख । तेतुलें अरोचक । विषयीं घेईल ।। ६ ।। जैसा शरत्कालु रिगे । आणि सरिता वोहटूं लागे । तैसें चित्त काढेल वेगें । प्रपंचौनि ।। ७ ।। मग पुनवेहूनि जैसें ।

शशिबिंब दिसेंदिसें । हारपत अंवसे । नाहींचि होय ।। ८ ।। तैसें भोगाआंतूनि निगतां । चित्त मजमाजीं रिगतां । हळू हळू पंडुसुता । मीचि होईल ।। ९ ।। अगा अभ्यासयोगु म्हणिजे । तो हा एकु जाणिजे । येणें कांहीं न निपजे । ऐसें नाहीं ।। ११० ।। पैं अभ्यासाचेनि बळें । एकां गति अंतराळें । व्याघ्र सर्प प्रांजळें । केलें एकीं ।। ११ ।। विष कीं आहारीं पडे । समुद्रीं पायवाट जोडे । एकीं वाग्ब्रह्म थोकडें । अभ्यासें केलें ।। १२ ।। म्हणौनि अभ्यासासी कांहीं । सर्वथा दुष्कर नाहीं । यालागीं माझ्या ठायीं । अभ्यासें मीळ ।। १३ ।।

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ।। १० ।।

कां अभ्यासाही लागीं । कसु नाहीं तुझिया अंगीं । तरी आहासी जया भागीं । तैसाचि आस ।। १४ ।। इंद्रियें न कोंडीं । भोगातें न तोडीं । अभिमानु न संडीं । स्वजातीचा ।। १५ ।। कुळधर्मु चाळीं । विधिनिषेध पाळीं । मग सुखें तुज सरळी । दिधली आहे ।। १६ ।। परि मनें वाचा देहें । जैसा जो व्यापारु होये । तो मी करितु आहें । ऐसें न म्हणे ।। १७ ।। करणें कां न करणें । हें आघवें तोचि जाणे । विश्व चळतसे जेणें । परमात्मेनि ।। १८ ।। उणयापुरेयाचें कांहीं । उरों नेदीं आपुलिया ठायीं । स्वजाती करूनि घेईं । जीवित्व आपुलें ।। १९ ।। माळियें जेउतें नेलें । तेउतें निवांतचि गेलें । तया पाणिया ऐसें केलें । होआवें गा ।। २० ।। म्हणौनि प्रवृत्ति आणि निवृत्ती । इयें वोझीं नेघें मती । अखंड चित्तवृत्ती । माझ्या ठायीं ।। २१ ।। एऱ्हवीं तरी सुभटा । उजू कां अव्हांटा । रथु काई खटपटा । करीतु असे ।। २२ ।। आणि जें जें कर्म निपजे । तें थोडें बहु न म्हणिजे । निवांतचि अर्पिजे । माझ्या ठायीं ।। २३ ।। ऐसिया मद्‌भावना । तनुत्यागीं अर्जुना । तूं सायुज्य सदना । माझिया येसी ।। २४ ।।

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ।
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ।। ११ ।।

ना तरी हेंही तुज । नेदवे कर्म मज । तरी तूं गा बुझ (भज) । पंडुकुमरा ।। २५ ।। बुद्धीचिये पाठीं पोटीं । कर्माआदि कां शेवटीं । मातें बांधणें किरीटी । दुवाड जरी ।। २६ ।। तरि हेंही असो । सांडीं माझा अतिसो ।

परि संयतिसीं वसो । बुद्धि तुझी ।। २७ ।। आणि जेणें जेणें वेळे । घडतीं कर्मे सकळें । तयांचीं तियें फळें । त्यजितु जाय ।। २८ ।। वृक्ष कां वेली । लोटती फळें आलीं । तैसीं सांडीं निपजलीं । कर्मे सिद्धें ।। २९ ।। परि मातें मनीं धरावें । कां मजउद्देशें करावें । हें कांहीं नको आघवें । जाऊं दे शून्यीं ।। १३० ।। खडकीं जैसें वर्षलें । कां आगीमाजीं पेरिलें । कर्म मानीं देखिलें । स्वप्न जैसें ।। ३१ ।। अगा आत्मजेच्या विषीं । जिवु जैसा निरभिलाषी । तैसा कर्मीं अशेषीं । निष्कामु होईं ।। ३२ ।। वन्हीची ज्वाळा जैशी । वायां जाय आकाशीं । क्रिया जिरों दे तैसीं । शून्यामाजीं ।। ३३ ।। अर्जुना हा फलत्यागु । आवडे कीर असलगु । परी योगामाजीं योगु । धुरेचा हा ।। ३४ ।। येणें फलत्यागें सांडे । तें तें कर्म न विरूढे । एकचि वेळें वेळु झाडें । वांझें जैसीं ।। ३५ ।। तैसें येणेंचि शरीरें । शरीरा येणें सरे । किंबहुना येरझारें । चिरा पडे ।। ३६ ।। पैं अभ्यासाचिया पाउटीं । ठाकिजे ज्ञान किरीटी । ज्ञानें येइजे भेटी । ध्यानाचिये ।। ३७ ।। मग ध्यानासि खेंव । देती आघवेचि भाव । तेव्हां कर्मजात सर्व । दूरी ठाके ।। ३८ ।। कर्म जेथ दुरावे । तेथ फलत्यागु संभवे । त्यागास्तव आंगवे । शांति सगळी ।। ३९ ।। म्हणौनि यावया शांति । हाचि अनुक्रमु सुभद्रापती । म्हणौनि अभ्यासुचि प्रस्तुतीं । करणें एथ ।। १४० ।।

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ।। १२ ।।

अभ्यासाहूनि गहन । पार्था मग ज्ञान । ज्ञानापासोनि ध्यान । विशेषिजे ।। ४१ ।। मग कर्मफलत्यागु । तो ध्यानापासोनि चांगु । त्यागाहूनि भोगु । शांतिसुखाचा ।। ४२ ।। ऐसिया या वाटा । इहींचि पेणा सुभटा । शांतीचा माजिवटा । ठाकिला जेणें ।। ४३ ।।

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ।। १३ ।।

जो सर्व भूतांच्या ठायीं । द्वेषातें नेणेंचि कहीं । आपपरु नाहीं । चैतन्या जैसा ।। ४४ ।। उत्तमातें धरिजे । अधमातें अव्हेरिजे । हें कांहींच नेणिजे । वसुधा जेवीं ।। ४५ ।। कां रायाचे देह चाळूं । रंका परौतें गाळूं । हें न म्हणेचि

कृपाळू । प्राणु पैं गा ।। ४६ ।। गाईची तृषा हरूं । कां व्याघ्रा विष होऊनि मारूं । ऐसें नेणेंचि गा करूं । तोय जैसें ।। ४७ ।। तैसी आघवियांचि भूतमात्रीं । एकपणें जया मैत्री । कृपेसी धात्री । आपणचि जो ।। ४८ ।। आणि मी हे भाष नेणे । माझें कांहींचि न म्हणे । सुख दुःख जाणणें । नाहीं जया ।। ४९ ।। तेवींचि क्षमेलागीं । पृथ्वीसि पवाडु आंगीं । संतोषा उत्संगीं । दिधलें घर ।। १५० ।।

संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ।। १४ ।।

वार्षियेवीण सागरु । जैसा जळें नित्य निर्भरु । तैसा निरुपचारु । संतोषी जो ।। ५१ ।। वाहूनि आपुली जाण । धरी जो अंतःकरण । निश्चया साचपण । जयाचेनि ।। ५२ ।। जीवु परमात्मा दोन्ही । बैसऊनि ऐक्यासनीं । जयाचिया हृदयभुवनीं । विराजती ।। ५३ ।। ऐसा योगसमृद्धि । होऊनि जो निरवधि । अर्पी मनोबुद्धी । माझ्या ठायीं ।। ५४ ।। आंतु बाहेरि योगु । निर्वाळलेयाहि चांगु । तरी माझा अनुरागु । सप्रेम जया ।। ५५ ।। अर्जुना तो भक्तु । तोचि योगी तोचि मुक्तु । तो वल्लभा मी कांतु । ऐसा पढिये ।। ५६ ।। हें ना तो आवडे । मज जीवाचेनि पाडें । हेंही एथ थोकडें । रूप करणें ।। ५७ ।। तरी पढियंतयाची काहाणी । हे भुलीची भारणी । इयें तंव न बोलणीं । परी बोलवी श्रद्धा ।। ५८ ।। म्हणौनि गा आम्हां । वेगां आली उपमा । एऱ्हवीं काय प्रेमा । अनुवादु असे ।। ५९ ।। आतां असो हें किरीटी । पैं प्रियाचिया गोष्टी । दुणा थांव उठी । आवडी गा ।। १६० ।। तयाही वरी विपायें । प्रेमळु संवादिया होये । तिये गोडीसी आहे । कांटाळें मग ।। ६१ ।। म्हणौनि गा पंडुसुता । तूंचि प्रियु आणि तूंचि श्रोता । वरी प्रियाची वार्ता । प्रसंगें आली ।। ६२ ।। तरी आतां बोलों । भलें या सुखा मीनलों । ऐसे म्हणतखेवीं डोलों । लागला देवो ।। ६३ ।। मग म्हणे जाण । तया भक्ताचें लक्षण । जया मी अंतःकरण । बैसों घालीं ।। ६४ ।।

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ।
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ।। १५ ।।

तरी सिंधूचेनि माजें । जळचरां भय नुपजे । आणि जळचरीं नुबगिजे । समुद्रु जैसा ।। ६५ ।। तेवीं उन्मत्तें जगें । जयासी खंती न लगे । आणि जयाचेनि आंगें । न शिणे लोकु ।। ६६ ।। किंबहुना पांडवा । शरीर जैसें अवयवां । तैसा नुबगे जीवां । जीवपणें जो ।। ६७ ।। जगचि देह जाहलें । म्हणौनि प्रियाप्रिय गेलें । हर्षामर्ष ठेलें । दुजेनविण ।। ६८ ।। ऐसा द्वंद्वनिर्मुक्तु । भयोद्वेगरहितु । याहीवरी भक्तु । माझ्या ठायीं ।। ६९ ।। तरी तयाचा गा मज मोहो । काय सांगों तो पढियावो । हें असो जीवें जीवो । माझेनि तो ।। १७० ।। जो निजानंदें धाला । परिणामु आयुष्या आला । पूर्ण ते जाहला । वल्लभु जो ।। ७१ ।।

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ।। १६ ।।

जयाचिया ठायीं पांडवा । अपेक्षे नाहीं रिगावा । सुखासि चढावा । जयाचें असणें ।। ७२ ।। मोक्ष देऊनि उदार । काशी होय कीर । परी वेचावें लागे शरीर । तिये गांवीं ।। ७३ ।। हिमवंतु दोष खाये । परी जीविताची हानि होये । तैसें शुचित्व नोहे । सज्जनाचें ।। ७४ ।। शुचित्वें शुचि गांग होये । आणि पापतापही जाये । परी तेथें आहे । बुडणें एक ।। ७५ ।। खोलिये पारु नेणिजे । तरी भक्तीं न बुडिजे । रोकडाचि लाहिजे । न मरतां मोक्षु ।। ७६ ।। संताचेनि अंगलगें । पापातें जिणणें गंगे । तेणें संतसंगें । शुचित्व कैसें ।। ७७ ।। म्हणौनि असो जो ऐसा । शुचित्वें तीर्था कुवासा । जेणें उल्लंघविलें दिशां । मनोमळ ।। ७८ ।। आंतु बाहेरी चोखाळु । सूर्य तैसा निर्मळु । आणि तत्त्वार्थींचा पायाळु । देखणा जो ।। ७९ ।। व्यापक आणि उदास । जैसें कां आकाश । तैसें जयाचें मानस । सर्वत्र गा ।। १८० ।। संसारव्यथें फिटला । जो नैराश्यें विनटला । व्याधाहातोनि सुटला । विहंगु जैसा ।। ८१ ।। तैसा सतत जो सुखें । कोणीही टवंच न देखे । नेणिजे गतायुषें । लज्जा जेवीं ।। ८२ ।। आणि कर्मारंभालागीं । जया अहंकृती नाहीं आंगीं । जैसें निरिंधन आगी । विझोनि जाय ।। ८३ ।। तैसा उपशमुचि भागा । जयासि आला पैं गा । जो मोक्षाचिया आंगा । लिहिला असे ।। ८४ ।। अर्जुना हा ठावोवरी । जो सोऽहंभावो सरोभरी । द्वैताच्या पैलतीरीं । निगों सरला ।। ८५ ।।

कीं भक्तिसुखालागीं । आपणपेंचि दोहीं भागीं । वांटूनियां आंगीं । सेवकै बाणे ।। ८६ ।। येरा नाम मी ठेवी । मग भजती वोज बरवी । न भजतया दावी । योगिया जो ।। ८७ ।। तयाचें आम्हां व्यसन । आमुचें तो निजध्यान । किंबहुना समाधान । तो मिळे तैं ।। ८८ ।। तयालागीं मज रूपा येणें । तयाचेनि मज येथें असणें । तया लोण कीजे जीवेंप्राणें । ऐसा पढिये ।। ८९ ।।

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ।। १७ ।।

जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींचि न देखे । म्हणौनि भोगविशेखें । हरिखेजेना ।। १९० ।। आपणचि विश्व जाहला । तरी भेदभावो सहजचि गेला । म्हणौनि द्वेषु ठेला । जया पुरुषा ।। ९१ ।। पैं आपुलें जें साचें । तें कल्पांतींही न वचे । हें जाणोनि गताचें । न शोची जो ।। ९२ ।। आणि जयापरौतें कांहीं नाहीं । तें आपणपेंचि आपुल्या ठायीं । जाहला यालागीं जो कांहीं । आकांक्षी ना ।। ९३ ।। वोखटें कां गोमटें । हें कांहींचि तया नुमटे । रात्रिदिवस न घटे । सूर्यासि जेवीं ।। ९४ ।। ऐसा बोधुचि केवळु । जो होवोनि असे निखळु । त्याहीवरी भजनशीळु । माझ्या ठायीं ।। ९५ ।। तरी तया ऐसें दुसरें । आम्हां पढियंतें सोयरें । नाहीं गा साचोकारें । तुझी आण ।। ९६ ।।

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ।। १८ ।।

पार्था जयाचिया ठायीं । वैषम्याची वार्ता नाहीं । रिपुमित्रां दोहीं । सरिसा पाडु ।। ९७ ।। कां घरींचियां उजियेडु करावा । पारखियां आंधारु पाडावा । हें नेणेंचि गा पांडवा । दीपु जैसा ।। ९८ ।। जो खांडावया घावो घाली । कां लावणी जयानें केली । दोघां एकचि साउली । वृक्षु दे जैसा ।। ९९ ।। नातरी इक्षुदंडु । पाळितया गोडु । गाळितया कडु । नोहेंचि जेवीं ।। २०० ।। अरिमित्रीं तैसा । अर्जुना जया भावो ऐसा । मानापमानीं सरिसा । होतु जाय ।। १ ।। तिहीं ऋतूं समान । जैसें कां गगन । तैसा एकचि मान । शीतोष्णीं जया ।। २ ।। दक्षिण उत्तर मारुता । मेरु जैसा पंडुसुता । तैसा सुखदुःखप्राप्तां । मध्यस्तु

जो ।। ३ ।। माधुर्ये चंद्रिका । सरिसी राया रंका । तैसा जो सकळिकां । भूतां समु ।। ४ ।। आघवियां जगा एक । सेव्य जैसें उदक । तैसें जयातें तिन्ही लोक । आकांक्षिती ।। ५ ।। जो सबाह्यसंग । सांडोनियां लाग । एकाकीं असे आंग । आंगीं सूनी ।। ६ ।।

तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ।। १९ ।।

जो निंदेतें नेघे । स्तुति न श्लाघे । आकाशा न लगे । लेपु जैसा ।। ७ ।। तैसे निंदे आणि स्तुति । मानु करूनि एके पांती । विचरे प्राणवृत्ती । जनीं वनीं ।। ८ ।। साच लटिकें दोन्ही । बोलोनि न बोले जाहला मौनी । जो भोगितां उन्मनी । आरायेना ।। ९ ।। जो यथालाभें न तोखे । अलाभें न पारुखे । पाउसेंवीण न सुके । समुद्र जैसा ।। २१० ।। आणि वायूसि एके ठायीं । बिढार जैसें नाहीं । तैसा न धरीच कहीं । आश्रयो जो ।। ११ ।। आघवाची आकाशस्थिति । जेवीं वायूसि नित्य वसती । तेवीं जगचि विश्रांति- । स्थान जया ।। १२ ।। हें विश्वचि माझें घर । ऐसी मती जयाची स्थिर । किंबहुना चराचर । आपण जाहला ।। १३ ।। मग याहीवरी पार्था । माझ्या भजनीं आस्था । तरी तयातें मी माथां । मुकुट करी ।। १४ ।। उत्तमासि मस्तक । खालविजे हें काय कौतुक । परी मानु करिती तिन्ही लोक । पायवणियां ।। १५ ।। तरी श्रद्धावस्तूसी आदरु । करितां जाणिजे प्रकारु । जरी होय श्रीगुरु । सदाशिवु ।। १६ ।। परी हें असो आतां । महेशातें वानितां । आत्मस्तुति होतां । संचारु असे ।। १७ ।।ययालागीं हें नोहे । म्हणितलें रमानाहें । अर्जुना मी वाहें । शिरीं तयातें ।। १८ ।। जे पुरुषार्थसिद्धि चौथी । घेऊनि आपुलिया हातीं । रिगाला भक्तिपंथीं । जगा देतु ।। १९ ।। कैवल्याचा अधिकारी । मोक्षाची सोडी बांधी करी । कीं जळाचिये परी । तळवटु घे ।। २२० ।। म्हणौनि गा नमस्कारूं । तयातें आम्हीं माथां मुकुट करूं । तयाची टांच धरूं । हृदयीं आम्हीं ।। २१ ।। तयाचिया गुणांचीं लेणीं । लेववूं आपुलिये वाणीं । तयाची कीर्ति श्रवणीं । आम्हीं लेवूं ।। २२ ।। तो पहावा हे डोहळे । म्हणौनि अचक्षूसी मज डोळे । हातींचेनि लीलाकमळें । पुजूं तयातें ।। २३ ।। दोंवरी दोनी । भुजा आलों घेउनि । आलिंगावयालागुनी ।

तयाचें आंग ।। २४ ।। तया संगाचेनि सुरवाडें । मज विदेहा देह धरणें घडे । किंबहुना आवडे । निरुपमु ।। २५ ।। तेणेंसीं आम्हां मैत्र । एथ कायसें विचित्र । परी तयाचें चरित्र । ऐकती जे ।। २६ ।। तेही प्राणापरौते । आवडती हें निरुतें । जे भक्तचरित्रातें । प्रशंसिती ।। २७ ।। जो हा अर्जुना साद्यंत । सांगितला प्रस्तुत । भक्तियोगु समस्त- । योगरूप ।। २८ ।। तया मी प्रीति करी । कां मनीं शिरसा धरीं । येवढी थोरी । जया स्थितीयें ।। २९ ।।

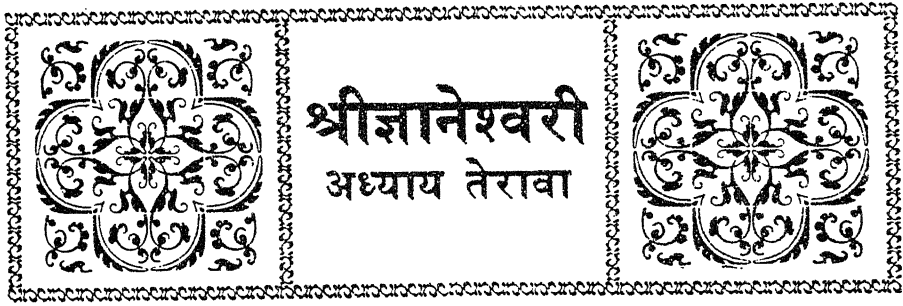
ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ।। २० ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ।। १२ ।।

ते हे गोष्टी रम्य । अमृतधारा धर्म्य । करिती प्रतीतिगम्य । आइकोनि जे ।। २३० ।। तैसीचि श्रद्धेचेनि आदरें । जयांचे ठायीं विस्तरे । जीवीं जयां थारे । जे अनुष्ठिती ।। ३१ ।। परी निरूपिली जैसी । तैसीच स्थिति मानसीं । मग सुक्षेत्रीं जैसी । पेरणी केली ।। ३२ ।। परी मातें परम करूनि । इये अर्थीं प्रेम धरूनि । हेंचि सर्वस्व मानूनि । घेती जे पैं ।। ३३ ।। पार्था गा जगीं । तेचि भक्त तेचि योगी । उत्कंठा तयांलागीं । अखंड मज ।। ३४ ।। तें तीर्थ तें क्षेत्र । जगीं तेंचि पवित्र । भक्ति कथेसि मैत्र । जयां पुरुषां ।। ३५ ।। आम्ही तयांचें करूं ध्यान । ते आमुचें देवतार्चन । ते वांचूनि आन । गोमटें नाहीं ।। ३६ ।। तयांचे आम्हां व्यसन । ते आमुचें निधिनिधान । किंबहुना समाधान । ते मिळती तैं ।। ३७ ।। पैं प्रेमळाची वार्ता । जे अनुवादती पंडुसुता । ते मानूं परमदेवता । आपुली आम्ही ।। ३८ ।। ऐसें निजजनानंदें । तेणें जगदादिकंदें । बोलिलें मुकुंदें । संजयो म्हणे ।। ३९ ।। राया जो निर्मळु । निष्कलंक लोककृपाळु । शरणागतां प्रतिपाळु । शरण्यु जो ।। २४० ।। पैं सुरसहायशीळु । लोकलालनलीळु । प्रणतप्रतिपाळु । हा खेळु जयाचा ।। ४१ ।। जो धर्मकीर्ति धवळु । अगाध दातृत्वें सरळु । अतुळबळें प्रबळु । बळिबंधनु ।। ४२ ।। जो भक्तजनवत्सलु । प्रेमळजन प्रांजळु । सत्यसेतु सकळु । कलानिधी ।। ४३ ।। तो श्रीकृष्ण वैकुंठींचा । चक्रवर्ती निजांचा ।

सांगे येरु दैवाचा । आइकतु असे ।। ४४ ।। आतां ययावरी । निरूपिती परी । संजयो म्हणे अवधारीं । धृतराष्ट्रातें ।। ४५ ।। तेचि रसाळ कथा । मऱ्हाठिया प्रतिपथा । आणिजेल आतां । अवधारिजो ।। ४६ ।। ज्ञानदेव म्हणे तुम्ही । संत वोळगावेति आम्हीं । हें पढविलों जी स्वामी । निवृत्तीदेवीं ।। २४७ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ।। १२ ।। श्लोक २०, ओव्या २४७.

आत्मरूप गणेशु केलिया स्मरण । सकळ विद्यांचें अधिकरण । तेच्चि वंदूं श्रीचरण । श्रीगुरूंचे ॥ १ ॥ जयांचेनि आठवें । शब्दसृष्टि आंगवें । सारस्वत आघवें । जिव्हेसि ये ॥ २ ॥ वक्तृत्वा गोडपणें । अमृतातें पारुखें म्हणे । रस होती वोळंगणें । अक्षरांसीं ॥ ३ ॥ भावाचें अवतरण । अवतरविती खूण । हाता चढे संपूर्ण । तत्त्वभेद ॥ ४ ॥ श्रीगुरूंचे पाय । जें हृदय गिवसूनि ठाय । तें येवढें भाग्य होय । उन्मेखासी ॥ ५ ॥ ते नमस्कारूनि आतां । जो पितामहाचा पिता । लक्ष्मीयेचा भर्ता । ऐसें म्हणे ॥ ६ ॥

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १ ॥

तरी पार्था परिसिजे । देह हें क्षेत्र म्हणिजे । जो हें जाणे तो बोलिजे । क्षेत्रज्ञु एथें ॥ ७ ॥

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

तरि क्षेत्रज्ञु जो एथें । तो मीचि जाण निरुतें । जो सर्व क्षेत्रांतें । संगोपोनि असे ॥ ८ ॥ क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें । ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्ही ॥ ९ ॥

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे श्रृणु ॥ ३ ॥

तरि क्षेत्र येणें नांवें । हें शरीर जेणें भावें । म्हणितलें तें आघवें । सांगों आतां ।। १० ।। हें क्षेत्र कां म्हणिजे । कैसें कें हें उपजे । कवणकवणीं वाढविजे । विकारीं एथ ।। ११ ।। हें औट हात मोटकें । कीं केवढें पां केतुकें । बरड कीं पिकें । कोणाचें हें ।। १२ ।। इत्यादि सर्व । जे जे याचे भाव । ते बोलिजती सावेव । अवधान देईं ।। १३ ।। पैं याचि स्थळाकारणें । श्रुति सदा बोबाणे । तर्कु येणेंचि ठी करणें । तोंडाळु केला ।। १४ ।। चाळितां हेंचि बोली । दर्शनें शेवटा आलीं । तेवींचि नाहीं बुझविली । अझुनी द्वंद्वें ।। १५ ।। शास्त्रांचिये सोयरिके । विचळिजे येणेंचि एकें । याचेनि एकवंकें । जगासि वादु ।। १६ ।। तोंडेंसी तोंडा न पडे । बोला बोलेंसी न घडे । इया युक्ति बडबडें । त्राय जाहली ।। १७ ।। नेणों कोणाचें हें स्थळ । परि कैसें अभिलाषाचें बळ । जे घरोघरीं कपाळ । पिटवीत असे ।। १८ ।। नास्तिका द्यावया तोंड । वेदांचें गाढे बंड । तें देखोनि पाखांड । आनचि वाजे ।। १९ ।। म्हणती तुम्ही निर्मूळ । लटिकें हें वाग्जाळ । ना म्हणसी तरी पोफळ । घातलें आहे ।। २० ।। पाखांडाचे कडे । नागवीं लुंचिती मुंडें । नियोजिलीं वितंडें । ताळासि येती ।। २१ ।। मृत्युबळाचेनि माजें । हें जाईल वीण काजें । तें देखोनियां व्याजें । निघाले योगी ।। २२ ।। मृत्यूनी आधाधिलें । तिहीं निरंजन सेविलें । यमनियमांचे केले । मेळावे पुरे ।। २३ ।। येणेंचि क्षेत्राभिमानें । राज्य त्यजिलें ईशानें । गुंति जाणोनि स्मशानें । वासु केला ।। २४ ।। ऐसिया पैजा महेशा । पांघुरणें दाही दिशा । लांचकरु म्हणौनि कोळसा । कामु केला ।। २५ ।। पैं सत्यलोकनाथा । वदनें आलीं बळार्था । तरि तो सर्वथा । जाणेचिना ।। २६ ।।

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ।। ४ ।।

एक म्हणती हें स्थळ । जीवाचेंचि समूळ । मग प्राण हें कूळ । तयाचें एथ ।। २७ ।। जया प्राणाचे घरीं । अंगें राबती भाऊ चारी । आणि मना ऐसा आवरी । कुळवाडीकरु ।। २८ ।। तयातें इंद्रियबैलांची पेटी । न म्हणे अंवसीं पाहाटीं । विषयक्षेत्रीं आटी । काढी भली ।। २९ ।। मग विधीची वाफ चुकवी । आणि अन्यायाचें बीज वाफवी । कुकर्माचा करवी । राबु जरी ।। ३० ।। तरी तयाचिसारिखें । असंभड पाप पिके । मग जन्मकोटी

दुःखें। भोगी जीवु ।। ३१ ।। नातरी विधीचिये वाफे। सत्क्रिया बीज आरोपे। तरी जन्मशताचीं मापें । सुखचि मवीजे ।। ३२ ।। तंव आणिक म्हणती हें नव्हे। हें जिवाचेंचि न म्हणावें । आमुतें पुसा आघवें । क्षेत्राचें या ।। ३३ ।। अहो जीवु एथ उखिता । वस्तीकरु वाटे जातां । आणि प्राणु हा बलौता । म्हणौनि जागे ।। ३४ ।। अनादि हे प्रकृती । सांख्य जियेतें गाती । क्षेत्र हे वृत्ती । तियेचि जाणा ।। ३५ ।। आणि इयेतेंचि आघवा । आथी घरमेळावा । म्हणौनि ते वाहिवा । घरीं वाहे ।। ३६ ।। वाह्याचिये रहाटीं । जे कां मुद्दल तिघे इये सृष्टीं । ते इयेच्याचि पोटीं । जहाले गुण ।। ३७ ।। रजोगुण पेरी । तेतुलें सत्त्व सोंकरी । मग एकलें तम करी । संवगणी ।। ३८ ।। रचूनि महत्तत्त्वाचें खळें । मळी एके काळुगेनि पोळें । तेथ अव्यक्ताची मिळे । सांज भली ।। ३९ ।। तंव एकीं मतिवंतीं । या बोलाचिया खंतीं । म्हणितलें या ज्ञप्ती । अर्वाचीना ।। ४० ।। हां हो परतत्त्वाआंतु । कें प्रकृतीची मातु । हा क्षेत्र वृत्तांतु । उगेंचि आइका ।। ४१ ।। शून्यसेजेशालिये । सुलीनतेचिये तुळिये। निद्रा केली होती बळियें। संकल्पें येणें।। ४२ ।। तो अवसांत चेइला। उद्यमीं सदैव भला। म्हणौनि ठेवा जोडला। इच्छावशें।। ४३ ।। निरालंबींची वाडी । होती त्रिभुवनायेवढी । हे तयाचिये जोडी। रूपा आली ।। ४४ ।। मग महाभूतांचें एकवाट । सैरा वेंटाळूनि भाट । भूतग्रामांचे आघाट । चिरिले चारी ।। ४५ ।। यावरी आदी । पांचभूतिकांची मांदी । बांधली प्रभेदीं । पंचभूतिकीं ।। ४६ ।। कर्माकर्माचे गुंडे । बांध घातले दोहींकडे । नपुंसके बरडें । रानें केली ।। ४७ ।। तेथ येरझारेलागीं । जन्ममृत्यूची सुरंगी । सुहाविली निलागी । संकल्पें येणें ।। ४८ ।। मग अहंकारासि एकलाधी । करूनि जीवितावधी । वहाविलें बुद्धि । चराचर ।। ४९ ।। यापरी निराळीं । वाढे संकल्पाची डाहाळी । म्हणौनि तो मुळीं । प्रपंचा यया ।। ५० ।। यापरी मतमुगुतकीं । तेथ पडिघायिलें आणिकीं । म्हणति हां हो विवेकीं । कैसें तुम्ही ।। ५१ ।। परतत्त्वाचिया गांवीं । संकल्पसेज देखावी । तरी कां पां न मनावी । प्रकृति तयाची ।। ५२ ।। परी असो हें नव्हे। तुम्ही या न लगावें। आतांचि हें आघवें । सांगिजैल ।। ५३ ।। तरी आकाशीं कवणें । केली मेघाचीं भरणें। अंतरिक्ष तारांगणें । धरी कवण ।। ५४ ।। गगनाचा तडावा।

कोणें वेढिला केधवां । पवनु हिंडतु असावा । हें कवणाचें मत ।। ५५ ।। रोमां कवण पेरी । सिंधू कवण भरी । पर्जन्याचिया करी । धारा कवण ।। ५६ ।। तैसें क्षेत्र हें स्वभावें । हे वृत्ती कवणाची नव्हे । हें वाहे तया फावे । येरां तुटे ।। ५७ ।। तंव आणिकें एकें । क्षोभें म्हणितलें निकें । तरी भोगिजे एकें । काळें केवीं हें ।। ५८ ।। तरी ययाचा मारु । देखताति अनिवारु । परी स्वमतीं भरु । अभिमानिया ।। ५९ ।। हें जाणों मृत्यु रागिटा । सिंहाडयाचा दरकुटा । परी काय कीजे वांजटा । पूरिजत असे ।। ६० ।। महाकल्पापरौतीं । कव घालूनि अवचितीं । सत्यलोकभद्रजाती । आंगीं वाजे ।। ६१ ।। लोकपाल नित्य नवे । दिग्गजांचे मेळावे । स्वर्गीचिये आडवे । रिगोनि मोडी ।। ६२ ।। येर ययाचेनि अंगवातें । जन्ममृत्यूचिये गर्तें । निर्जिवें होऊनि भ्रमतें । जीवमृगें ।। ६३ ।। न्याहाळीं पां केव्हडा । पसरलासे चवडा । करूनियां माजिवडा । आकारगजु ।। ६४ ।। म्हणौनि काळाची सत्ता । हाचि बोलु निरुता । ऐसे वाद पंडुसुता । क्षेत्रालागीं ।। ६५ ।। हें बहु उखिविखी । ऋषीं केली नैमिषीं । पुराणें इयेविषीं । मतपत्रिका ।। ६६ ।। अनुष्टुभादि छंदें । प्रबंधीं जे विविधें । तें पत्रावलंबन मदें । करिती अज्ञुनी ।। ६७ ।। वेदींचें बृहत्सामसूत्र । जें देखणेपणें प्रवित्र । परी तयाही हें क्षेत्र । नेणवेचि ।। ६८ ।। आणीक आणिकींही बहुतीं । महाकवीं हेतुमंतीं । ययालागीं मती । वेंचिलिया ।। ६९ ।। परी ऐसें हें एवढें । कीं अमुकेयाचेंचि फुडें । हें कोणाही वरपडे । होयचिना ।। ७० ।। आतां यावरी जैसें । क्षेत्र हें असे । तुज सांगों तैसें । साद्यंतु गा ।। ७१ ।।

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ।
इंद्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ।। ५ ।।
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ।। ६ ।।

तरि महाभूतपंचकु । आणि अहंकारु एकु । बुद्धि अव्यक्त दशकु । इंद्रियांचा ।। ७२ ।। मन आणीकही एकु । विषयांचा दशकु । सुख दुःख द्वेषु । संघात इच्छा ।। ७३ ।। आणि चेतना धृती । एवं क्षेत्रव्यक्ती । सांगितली तुजप्रती । आघवीची ।। ७४ ।। आतां महाभूतें कवणें । कवण विषयो कैसीं

करणें । हें वेगळालेपणें । एकैक सांगों ।। ७५ ।। तरी पृथ्वी आप तेज । वायु व्योम इयें तुज । सांगितलीं बुझ । महाभूतें पांचें ।। ७६ ।। आणि जागतिये दशे । स्वप्न लपालें असे । नातरी अंवसें । चंद्र गूढु ।। ७७ ।। नाना अप्रौढबाळकीं । तारुण्य राहे थोकीं । कां न फुलतां कळिकीं । आमोदु जैसा ।। ७८ ।। किंबहुना काष्ठीं । वन्हि जेवीं किरीटी । तेवीं प्रकृतीचिया पोटीं । गोप्यु जो असे ।। ७९ ।। जैसा ज्वरु धातुगतु । अपथ्याचें मिष पहातु । मग जालिया आंतु- । बाहेरी व्यापी ।। ८० ।। तैसी पांचांही गांठीं पडे । जें देहाकारु उघडे । तें नाचवी चहूंकडे । तो अहंकारु गा ।। ८१ ।। नवल अहंकाराची गोठी । विशेषें न लगे अज्ञाना पाठीं । सज्ञानाचे झोंबे कंठीं । नाना संकटीं नाचवी ।। ८२ ।। आतां बुद्धि जे म्हणिजे । ते ऐशिया चिन्हीं जाणिजे । बोलिलें यदुराजें । तें आइकें सांगों ।। ८३ ।। तरी कंदर्पाचेनि बळें । इंद्रियवृत्तीचेनि मेळें । विभांडूनि येती पाळे । विषयांचे ।। ८४ ।। तो सुखदुःखांचा नागोवा । जेथ उगाणों लागे जीवा । तेथ दोहींसी बरवा । पाडु जे धरी ।। ८५ ।। हें सुख हें दुःख । हें पुण्य हे दोष । कां हें मैळ हें चोख । ऐसें जे निवडी ।। ८६ ।। जिये अधमोत्तम सुझे । जिये सानें थोर बुझे । जिया दिठीं पारखिजे । विषो जीवें ।। ८७ ।। जे तेजतत्त्वांची आदी । जे सत्त्वगुणाची वृद्धी । जे आत्मया जीवाची संधीं । वसवीत असे जे ।। ८८ ।। अर्जुना ते गा जाण । बुद्धि तूं संपूर्ण । आतां आइकें वोळखण । अव्यक्ताची ।। ८९ ।। पैं सांख्यांचिया सिद्धांतीं । प्रकृती जे महामती । तेचि एथें प्रस्तुतीं । अव्यक्त गा ।। ९० ।। आणि सांख्ययोगमतें । प्रकृती परिसविली तूंतें । ऐसी दोहीं परी जेथें । विवंचिली ।। ९१ ।। तेथ दुजी जे जीवदशा । तिये नांव वीरेशा । येथें अव्यक्त ऐसा । पर्यावो हा ।। ९२ ।। तऱ्ही पाहालया रजनीं । तारा लोपती गगनीं । कां हारपे अस्तमानीं । भूतक्रिया ।। ९३ ।। नातरी देहो गेलिया पाठीं । देहादिक किरीटी । उपाधि लपे पोटीं । कृतकर्माच्या ।। ९४ ।। कां बीजमुद्रेआंतु । थोके तरु समस्तु । कां वस्त्रपणें तंतु- । दशे राहे ।। ९५ ।। तैसें सांडूनियां स्थूळधर्म । महाभूतें भूतग्राम । लया जाती सूक्ष्म । होऊनि जेथें ।। ९६ ।। अर्जुना तया नांवें । अव्यक्त हें जाणावें । आतां आइकें आघवें । इंद्रियभेद ।। ९७ ।। तरी श्रवण नयन । त्वचा घ्राण रसन । इयें जाणें

ज्ञान- । करणें पांचें ।। ९८ ।। इयें तत्त्वमेळापकीं । सुखदु:खांची उखिविखी । बुद्धि करिते मुखीं । पांचें इहीं ।। ९९ ।। मग वाचा आणि कर । चरण आणि अधोद्वार । पायु हे प्रकार । पांच आणिक ।। १०० ।। कर्मेंद्रियें म्हणिपती । तीं इयें जाणिजती । आइकें कैवल्यपती । सांगतसे ।। १ ।। पैं प्राणाची अंतौरी । क्रियाशक्ति जे शरीरीं । तियेची रिगिनिगी द्वारीं । पांचें इहीं ।। २ ।। एवं दाहाही करणें । सांगितलीं देवो म्हणे । परिस आतां फुडेपणें । मन तें ऐसें ।। ३ ।। जें इंद्रियां आणि बुद्धि । माझारिलिये संधीं । रजोगुणाच्या खांदीं । तरळत असे ।। ४ ।। नीळिमा अंबरीं । कां मृगतृष्णालहरी । तैसें वायांचि फरारी । वावो जाहलें ।। ५ ।। आणि शुक्रशोणिताचा सांधा । मिळतां पांचांचा बांधा । वायुतत्त्व दशधा । एकचि जाहलें ।। ६ ।। मग तिहीं दाहे भागीं । देहधर्माच्या खैवंगीं । अधिष्ठिलें आंगीं । आपुलाल्या ।। ७ ।। तेथ चांचल्य निखळ । एकलें ठेलें निढाळ । म्हणौनि रजाचें बळ । धरिलें तेणें ।। ८ ।। तें बुद्धीसि बाहेरी । अहंकाराच्या उरावरी । ऐसा ठायीं माझारीं । बळियावलें ।। ९ ।। वायां मन हें नांव । एऱ्हवीं कल्पनाचि सावेव । जयाचेनि संगें जीव- । दशा वस्तु ।। ११० ।। जें प्रवृत्तीसि मूळ । कामा जयाचें बळ । जें अखंड सूये छळ । अहंकारासी ।। ११ ।। जें इच्छेतें वाढवी । आशेतें चढवी । जें पाठी पुरवी । भयासि गा ।। १२ ।। द्वैत जेथें उठी । अविद्या जेणें लाठी । जें इंद्रियांतें लोटी । विषयांमाजीं ।। १३ ।। संकल्पें सृष्टी घडी । सवेंचि विकल्पूनि मोडी । मनोरथांच्या उतरंडी । उतरी रची ।। १४ ।। जे भुलीचें कुहर । वायुतत्त्वाचें अंतर । बुद्धीचें द्वार । झांकविलें जेणें ।। १५ ।। तें गा किरीटी मन । या बोला नाहीं आन । आतां विषयाभिधान- । भेदू आइकें ।। १६ ।। तरी स्पर्शु आणि शब्दु । रूप रसु गंधु । हा विषयो पंचविधु । ज्ञानेंद्रियांचा ।। १७ ।। इहीं पांचै द्वारीं । ज्ञानासि धांव बाहेरी । जैसा कां हिरवे चारीं । भांबावे पशु ।। १८ ।। मग स्वर वर्ण विसर्गु । अथवा स्वीकार त्यागु । संक्रमण उत्सर्गु । विण्मूत्राचा ।। १९ ।। हे कर्मेंद्रियांचे पांच । विषय गा साच । जे बांधोनियां माच । क्रिया धांवे ।। १२० ।। ऐसे हे दाही । विषय गा इये देहीं । आतां इच्छा तेही । सांगिजैल ।। २१ ।। तरि भूतलें आठवे । कां बोलें कान झांकावे । ऐसियावरि चेतवे । जे गा वृत्ती ।। २२ ।।

इंद्रियाविषयांचिये भेटी- । सरसीच जे गा उठी । कामाची बाहुटी । धरूनियां ।। २३ ।। जियेचेनि उठिलेपणें । मना सैंघ धांवणें । न रिगावें तेथ करणें । तोंडें सुती ।। २४ ।। जिये वृत्तीचिया आवडी । बुद्धी होय वेडी । विषयां जिया गोडी । ते गा इच्छा ।। २५ ।। आणि इच्छिलिया सांगडें । इंद्रियां आमिष न जोडे । तेथ जोडे ऐसा जो डावो पडे । तोचि द्वेषु ।। २६ ।। आतां यावरी सुख । तें एवंविध देख । जेणें एकेंचि अशेख । विसरे जीवु ।। २७ ।। मना वाचे काये । जें आपुली आण वाये । देहस्मृतीची त्राये । मोडित जें ये ।। २८ ।। जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होइजे प्राणें । सात्त्विकासी दुणें- । वरीही लाभु ।। २९ ।। कां आघवियाचि इंद्रियवृत्ती । हृदयाचिया एकांतीं । थापटूनि सुषुप्ती । आणि जें गा ।। १३० ।। किंबहुना सोये । जीव आत्मयाची लाहे । तेथ जें होये । तया नाम सुख ।। ३१ ।। आणि ऐसी हे अवस्था । न जोडतां पार्था । जें जोजे तेंचि सर्वथा । दुःख जाणे ।। ३२ ।। तें मनोरथसंगें नव्हे । एऱ्हवीं सिद्धि गेलेंचि आहे । हे दोनीचि उपाये । सुखःदुखासी ।। ३३ ।। आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता । तिये नाम पंडुसुता । चेतना येथें ।। ३४ ।। जे नखौनि केशवरी । उभी जागे शरीरीं । जे तिहीं अवस्थांतरीं । पालटेना ।। ३५ ।। मनबुद्धयादि आघवीं । जियेचेनि टवटवीं । प्रकृतिवनमाधवीं । सदांचि जे ।। ३६ ।। जडाजडीं अंशीं । राहाटे जे सरिसी । ते चेतना गा तुजसी । लटिकें नाहीं ।। ३७ ।। पैं रावो परिवारु नेणे । आज्ञाचि परचक्र जिणे । कां चंद्राचेनि पूर्णपणें । सिंधू भरती ।। ३८ ।। नाना भ्रामकाचें सन्निधान । लोहो करी सचेतन । कां सूर्यसंगु जन । चेष्टवी गा ।। ३९ ।। अगा मुख मेळेंवीण । पिलियाचें पोषण । करी निरीक्षण । कूर्मी जेवीं ।। १४० ।। पार्था तियापरी । आत्मसंगती इये शरीरीं । सजीवत्वाचा करी । उपेगु जडा ।। ४१ ।। मग तियेतें चेतना । म्हणिपे पैं अर्जुना । आतां धृतिविवंचना- । भेदु आइक ।। ४२ ।। तरी भूतां परस्परें । उघड जाति स्वभाववैरें । नव्हे पृथ्वीतें नीरें । न नाशिजे ।। ४३ ।। नीरातें आटी तेज । तेजा वायूसि झुंज । आणि गगन तंव सहज । वायू भक्षी ।। ४४ ।। तेवींचि कोणेही वेळे । आपण कायिसयाही न मिळे । आंतु रिगोनि वेगळें । आकाश हें ।। ४५ ।। ऐसीं पांचही भूतें । न साहती एकमेकांतें । कीं तियेंही ऐक्यातें । देहासी येती ।। ४६ ।। द्वंद्वाची

उखिविखी । सोडूनि वसती एकीं । एकेकातें पोखी । निजगुणें गा ।। ४७ ।। ऐसें न मिळे तयां साजणें । चळे धैर्यें जेणें । तयां नांव म्हणे । धृती मी गा ।। ४८ ।। आणि जीवेंसी पांडवा । या छत्तिसांचा मेळावा । तो हा एथ जाणावा । संघातु पैं गा ।। ४९ ।। एवं छत्तीसही भेद । सांगितले तुज विशद । यया येतुलेयातें प्रसिद्ध । क्षेत्र म्हणिजे ।। १५० ।। रथांगांचा मेळावा । जेवीं रथु म्हणिजे पांडवा । कां अधोर्ध्व अवेवां । नांव देहो ।। ५१ ।। करीतुरंग-समाजें । सेना नाम निफजे । कां वाक्यें म्हणिपती पुंजे । अक्षरांचे ।। ५२ ।। कां जळधरांचा मेळा । वाच्य होय आभाळा । नाना लोकां सकळां । नाम जग ।। ५३ ।। कां स्नेहसूत्रवन्ही । मेळु एकिचि स्थानीं । धरिजे तो जनीं । दीपु होय ।। ५४ ।। तैसीं छत्तीसही इये तत्त्वें । मिळतीं जेणें एकत्वें । तेणें समूह परत्वें । क्षेत्र म्हणिपे ।। ५५ ।। आणि वाहतेनि भौतिकें । पाप पुण्य येथें पिके । म्हणौनि आम्हीं कौतुकें । क्षेत्र म्हणों ।। ५६ ।। आणि एकाचेनि मतें । देह म्हणती ययातें । परि असो हें अनंतें । नामें यया ।। ५७ ।। पैं परतत्त्वाआरौतें । स्थावराआंतौतें । जें कांहीं होतें जातें । क्षेत्रचि हें ।। ५८ ।। परि सुर नर ऊरगीं । घडत आहे योनिविभागीं । तें गुणकर्मसंगीं । पडिलें सातें ।। ५९ ।। हेचि गुणविवंचना । पुढां म्हणिपैल अर्जुना । प्रस्तुत आतां तुज ज्ञाना । रूप दावूं ।। १६० ।। क्षेत्र तंव सविस्तर । सांगितलें सविकार । म्हणौनि आतां उदार । ज्ञान आइकें ।। ६१ ।। जया ज्ञानालागीं । गगन गिळिताती योगी । स्वर्गाची आडवंगी । उमरडोनि ।। ६२ ।। न करिती सिद्धीची चाड । न धरिती ऋद्धीची भीड । योगा ऐसें दुवाड । हेळसिती ।। ६३ ।। तपोदुर्गें वोलांडित । ऋतुकोटि वोवांडित । उलथूनि सांडित । कर्मवल्ली ।। ६४ ।। नाना भजनमार्गीं । धांवत उघडिया आंगीं । एक रिगताती सुरंगीं । सुषुम्नेचिये ।। ६५ ।। ऐसी जिये ज्ञानीं । मुनीश्वरांची उतान्ही । वेदतरूच्या पानोवानीं । हिंडताती ।। ६६ ।। देईल गुरुसेवा । इया बुद्धि पांडवा । जन्मशतांचा सांडोवा । टाकित जे ।। ६७ ।। जया ज्ञानाची रिगवणी । अविद्ये उणें आणी । जीवा आत्मया बुझावणी । मांडूनि दे ।। ६८ ।। जें इंद्रियांचीं द्वारें आडी । प्रवृत्तीचे पाय मोडी । जें दैन्यचि फेडी । मानसाचें ।। ६९ ।। द्वैताचा दुकाळु पाहे । साम्याचें सुयाणें

होये । जया ज्ञानाची सोये । ऐसें करी ।। १७० ।। मदाचा ठावोचि पुसी । जें महामोहातें ग्रासी । नेदी आपपरु ऐसी । भाष उरों ।। ७१ ।। जें संसारातें ऊन्मूळी । संकल्पपंकु पाखाळी । अनावरातें वेंटाळी । ज्ञेयातें जें ।। ७२ ।। जयाचेनि जालेपणें । पांगुळा होइजे प्राणें । जयाचेनि विदाणें । जग हें चेष्टें ।। ७३ ।। जयाचेनि उजाळें । उघडती बुद्धीचे डोळे । जीवु दोंदावरी लोळे । आनंदाचिया ।। ७४ ।। ऐसें जें ज्ञान । पवित्रैकनिधान । जेथ विटाळलें मन । चोख कीजे ।। ७५ ।। आत्मया जीवबुद्धी । जे लागली होती क्षयव्याधी । ते जयाचिये सन्निधी । निरुजा कीजे ।। ७६ ।। तें अनिरूप्य कीं निरूपिजे । ऐकतां बुद्धी आणिजे । वांचूनि डोळां देखिजे । ऐसें नाहीं ।। ७७ ।। मग तेचि इये शरीरीं । जें आपुला प्रभावो करी । तें इंद्रियांचिया व्यापारीं । डोळांहि दिसे ।। ७८ ।। पैं वसंताचें रिगवणें । झाडांचेनि साजेपणें । जाणिजे तेवीं करणें । सांगती ज्ञान ।। ७९ ।। अगा वृक्षासि पाताळीं । जळ सांपडे मुळीं । तें शाखांचिये बाहाळीं । बाहेर दिसे ।। १८० ।। कां भूमीचें मार्दव । सांगे कोंभाची लवलव । नाना आचारगौरव । सुकुलीनाचें ।। ८१ ।। अथवा संभ्रमाचिया आयती । स्नेहो जैसा ये व्यक्ती । का दर्शनाचिये प्रशस्तीं । पुण्यपुरुष ।। ८२ ।। नातरी केळीं कापूर जाहला । जेवीं परिमळें जाणों आला । कीं भिंगारीं दीपु ठेविला । बाहेरि फांके ।। ८३ ।। तैसें हृदयींचेनि ज्ञानें । जिये देहीं उमटती चिन्हें । तिये सांगों आतां अवधानें । चांगें आइक ।। ८४ ।।

अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षांतिरार्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ।। ७ ।।

तरी कवणेही विषयींचें । साम्य होणें न रुचे । संभावितपणाचें । वोझें जया ।। ८५ ।। आथिलेचि गुण वानितां । मान्यपणें मानितां । योग्यतेचें येतां । रूप आंगा ।। ८६ ।। तें गजबजों लागे कैसा । व्याधें रुंधला मृगु जैसा । कां बाहीं तरतां वळसा । दाटला जेवीं ।। ८७ ।। पार्था तेणें पाडें । सन्मानें जो सांकडें । गरिमेतें आंगाकडे । येवोंचि नेदी ।। ८८ ।। पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कानीं नायकावीं । हा अमुका ऐसी नोहावी । सेचि लोकां ।। ८९ ।। तेथ सत्काराची कें गोठी । कें आदरा देईल भेटी । मरणेंसीं

साटी । नमस्कारितां ।। १९० ।। वाचस्पतीचेनि पाडें । सर्वज्ञता तरी जोडे । परि वेडिवेमाजीं दडे । महिमे भेणें ।। ९१ ।। चातुर्य लपवी । महत्त्व हारवी । पिसेपण मिरवी । आवडोनि ।। ९२ ।। लौकिकाचा उद्वेगु । शास्त्रांवरी उबगु । उगेपणीं चांगु । आथी भरु ।। ९३ ।। जगें अवज्ञाचि करावी । संबंधीं सोयचि न धरावी । ऐसी ऐसी जीवीं । चाड बहु ।। ९४ ।। तळौटेपण बाणे । आंगीं हिणावो खेंवणें । तें तेंचि करणें । बहुतकरूनी ।। ९५ ।। हा जीतु ना नोहे । लोक कल्पी येणें भावें । तैसें जिणें होआवें । ऐसी आशा ।। ९६ ।। पैं चालतु कां नोहे । कीं वारेनि जातु आहे । जना ऐसा भ्रमु जाये । तैसें होईजे ।। ९७ ।। माझें असतेपण लोपो । नामरूप हारपो । मज झणें वासिपो । भूतजात ।। ९८ ।। ऐसी जयाचीं नवसियें । जो नित्य एकांता जातु जाये । नामेंचि जो जिये । विजनाचेनि ।। ९९ ।। वायू आणि तया पडे । गगनेंसीं बोलों आवडे । जीवें प्राणें झाडें । पढियंतीं जया ।। २०० ।। किंबहुना ऐसीं । चिन्हें जया देखसी । जाण तया ज्ञानेंसीं । शेज जाहली ।। १ ।। पैं अमानित्व पुरुषीं । तें जाणावें इहीं मिषीं । आतां अदंभाचिया वोळखीसी । सौरसु देवों ।। २ ।। तरी अदंभित्व ऐसें । लोभियाचें मन जैसें । जीवु जावो परी नुमसे । ठेविला ठावो ।। ३ ।। तयापरी किरीटी । पडिलाही प्राणसंकटीं । तरी सुकृत न प्रकटी । आंगें बोलें ।। ४ ।। खडाणें आला पान्हा । पळवी जेवीं अर्जुना । कां लपवी पण्यांगना । वडिलपण ।। ५ ।। आढ्यु आतुडे आडवीं । मग आढ्यता जेवीं हारवी । नातरी कुळवधू लपवीं । अवेवांतें ।। ६ ।। नाना कृषीवळु आपुलें । पांघुरवी पेरिलें । तैसें झांकी निपजलें । दानपुण्य ।। ७ ।। वरिवरी देहो न पूजी । लोकांतें न रंजी । स्वधर्मु वाग्ध्वजीं । बांधों नेणें ।। ८ ।। परोपकारु न बोले । न मिरवी अभ्यासिलें । न शके विकूं जोडलें । स्फीतीसाठीं ।। ९ ।। शरीर भोगाकडे । पहातां कृपणु आवडे । एऱ्हवीं धर्मविषयीं थोडें । बहु न म्हणे ।। २१० ।। घरीं दिसे सांकड । देहींची आयती रोड । परी दानीं जया होड । सुरतरूसीं ।। ११ ।। किंबहुना स्वधर्मीं थोरु । अवसरीं उदारु । आत्मचर्चे चतुरु । एऱ्हवीं वेडा ।। १२ ।। केळीचें दळवाडें । हळू पोकळ आवडे । परी फळोनियां गाढें । रसाळ जैसें ।। १३ ।। कां मेघांचें आंग झील । दिसे वारेनि जैसें जाईल । परी वर्षती नवल । घनवट तें ।। १४ ।। तैसा जो

पूर्णपणीं । पाहतां धाती आयणी । एऱ्हवीं तरी वाणी । तोचि ठावो ।। १५ ।। हें असो या चिन्हांचा । नटनाचु ठायीं जयाच्या । जाण ज्ञान तयाच्या । हातां चढे ।। १६ ।। पैं गा अदंभपण । म्हणितलें तें हे जाण । आतां आईक खूण । अहिंसेची ।। १७ ।। तरि अहिंसा बहुतीं परी । बोलिली असे अवधारीं । आपुलालिया मतांतरीं । निरूपिली ।। १८ ।। परी ते ऐसी देखा । जैशा खांडूनियां शाखा । मग तयाचिया बुडुखा । कूंप कीजे ।। १९ ।। कां बाहू तोडोनि पचविजे । मग भुकेची पीडा राखिजे । नाना देऊळ मोडोनि कीजे । पौळी देवा ।। २२० ।। तैसी हिंसाचि करूनि अहिंसा । निफजविजे हा ऐसा । पैं पूर्वमीमांसा । निर्णो केला ।। २१ ।। जे अवृष्टीचेनि उपद्रवें । गादलें विश्व आघवें । म्हणौनि पर्जन्येष्टी करावे । नाना याग ।। २२ ।। तंव तिये इष्टीचिया बुडीं । पशुहिंसा रोकडी । मग अहिंसेची थडी । कैंची दिसे ।। २३ ।। पेरिजे नुसधी हिंसा । तेथ उगवैल काय अहिंसा । परी नवल व्रापा धिवसा । या याज्ञिकांचा ।। २४ ।। आणि आयुर्वेदु आघवा । तो याच मोहोरा पांडवा । जे जीवाकारणें करावा । जीवघातु ।। २५ ।। नानारोगें आहाळलीं । लोळतीं भूतें देखिलीं । ते हिंसा निवारावया केली । चिकित्सा कां ।। २६ ।। तंव ते चिकित्से पहिलें । एकाचे कंद खणविलें । एका उपडविलें । समूळीं सपत्रीं ।। २७ ।। एकें आड मोडविली । अजंगमाची खाल काढविली । एकें गर्भिणी उकडविली । पुटामाजीं ।। २८ ।। अजातशत्रु तरुवरां । सर्वांगीं देवविल्या शिरा । ऐसे जीव घेऊनि धनुर्धरा । कोरडे केले ।। २९ ।। आणि जंगमाही हात । लाऊनि काढिलें पित्त । मग राखिले शिणत । आणिक जीव ।। २३० ।। अहो वसतीं धवळारें । मोडूनि केलीं देव्हारें । नागवूनि वेव्हारें । गवांदी घातली ।। ३१ ।। मस्तक पांघुरविलें । तंव तळवटी उघडें पडलें । घर मोडोनि केले । मांडव पुढें ।। ३२ ।। नाना पांघुरणें । जाळूनि जैसें तापणें । कां जालें आंगधुणें । कुंजराचें ।। ३३ ।। नातरी बैल विकूनि गोठा । पुंसा लावोनि बांधिजे गांठा । इया करणीं कीं चेष्टा । काइ हंसों ।। ३४ ।। एकीं धर्माचिया वाहणी । गाळूं आदरिलें पाणी । तंव गाळितया आहाळणीं । जीव मेले ।। ३५ ।। एक न पचवितीचि कण । इये हिंसेचे भेण । तेथ कदर्थले प्राण । तेचि हिंसा ।। ३६ ।। एवं हिंसाचि अहिंसा ।

कर्मकांडीं हा ऐसा । सिद्धांतु सुमनसा । बोळखें तूं ।। ३७ ।। पहिलें अहिंसेचें नांव । आम्हीं केलें जंव । तंव स्फूर्ति बांधली हांव । इये मती ।। ३८ ।। तरी कैसेनि इयेतें गाळावें । म्हणौनि पडिलें बोलावे । तेवींचि तुवांही जाणावें । ऐसा भावो ।। ३९ ।। बहुतकरूनि किरीटी । हाचि विषो इये गोठी । एऱ्हवीं कां आडवाटीं । धांविजैल गा ।। २४० ।। आणि स्वमताचिया निर्धारा- । लागोनियां धनुर्धरा । प्राप्ता मतांतरां । निर्वेचु कीजे ।। ४१ ।। ऐसी हे अवधारीं । निरूपिती परी । आतां ययावरी । मुख्य जें गा ।। ४२ ।। तें स्वमत बोलिजैल । अहिंसे रूप किजैल । जिया उठलिया आंतुल । ज्ञान दिसे ।। ४३ ।। परी तें अधिष्ठिलेनि आंगें । जाणिजे आचरतेनि बगें । जैसी कसवटी सांगे । वानियातें ।। ४४ ।। तैसें ज्ञानामनाचिये भेटी । सरिसेंचि अहिंसेचें बिंब उठी । तेंचि ऐसें किरीटी । परिस आतां ।। ४५ ।। तरी तरंगु नोलांडितु । लहरी पायें न फोडितु । सांचलु न मोडतु । पाणियाचा ।। ४६ ।। वेगें आणि लेसा । दिठी घालूनि आंविसा । जळीं बकु जैसा । पाउल सुये ।। ४७ ।। कां कमळावरी भ्रमर । पाय ठेविती हळुवार । कुचुंबैल केसर । इया शंका ।। ४८ ।। तैसे परमाणु पां गुंतले । जाणूनि जीव सानुले । तेथ कारुण्यामाजीं पाउलें । लपवूनि चाले ।। ४९ ।। ते वाट कृपेची करितु । ते दिशाचि स्नेहभरितु । जीवातळीं आंथरितु । आपुला जीवु ।। २५० ।। ऐसिया जतना । चालणें जया अर्जुना । हें अनिर्वाच्य परिमाणा । पुरिजेना ।। ५१ ।। पैं मोहाचेनि सांगडें । लासी पिलीं धरी तोंडें । तेथ दांतांचे आगरडे । लागती जैसे ।। ५२ ।। कां स्नेहाळु माये । तान्ह्याची वास पाहे । तिये दिठी आहे । हळुवार जें ।। ५३ ।। नाना कमळदळें । डोलविजती ढाळें । तो जेणें पाडें बुबुळें । वारा घेपे ।। ५४ ।। तैसेनि मार्दवें पाय । भूमीवरी न्यसीतु जाय । लागती तेथ होय । जीवां सुख ।। ५५ ।। ऐसिया लघिमा चालतां । कृमि कीटक पंडुसुता । देखे तरी माघौता । हळूचि निघे ।। ५६ ।। म्हणे पावो धडफडील । तरी स्वामीची निद्रा मोडैल । रचलेपणा पडैल । झोती हन ।। ५७ ।। इया काकुळती । वाहणी घे माघौती । कोणेही व्यक्ती । न वचे वरी ।। ५८ ।। जीवाचेनि नांवें । तृणातेंही नोलांडवे । मग न लेखितां जावें । हे कें गोठी ।। ५९ ।। मुंगिये मेरु नोलांडवे । मशका

सिंधु न तरवे । तैसें भेटलियां न करवे । अतिक्रमु ।। २६० ।। ऐसी जयाची चाली । कृपाफळीं फळा आली । देखसी जियाली । दया वाचे ।। ६१ ।। स्वयें श्वसणेंचि सुकुमार । मुख मोहाचें माहेर । माधुर्या जाहले अंकुर । दशन तैसे ।। ६२ ।। पुढां स्नेह पाझरे । माघां चालती अक्षरें । शब्द पाठीं अवतरे । कृपा आधीं ।। ६३ ।। तंव बोलणेंचि नाहीं । बोलों म्हणे जरी कांहीं । तरी बोल कोणाहि । खुपेल कां ।। ६४ ।। बोलतां अधिकुही निघे । तरी कोण्हाही वर्मीं न लगे । आणि कोण्हासि न रिघे । शंका मनीं ।। ६५ ।। मांडिली गोठी हन मोडैल । वासिपैल कोणी उडैल । आइकोनि वोवांडिल । कोण्ही जरी ।। ६६ ।। तरी दुवाळी कोणा नोहावी । भुंवई कवणाची नुचलावी । ऐसा भावो जीवीं । म्हणौनि उगा ।। ६७ ।। मग प्रार्थिला विपायें । जरी लोभें बोलों जायें । तरी परिसतया होये । मायबापु ।। ६८ ।। कां नादब्रह्मचि मुसे आलें । कीं गंगापय असललें । पतिव्रतें आलें । वार्धक्य जैसें ।। ६९ ।। तैसें साच आणि मवाळ । मितले आणि रसाळ । शब्द जैसे कल्लोळ । अमृताचे ।। २७० ।। विरोधुवादुबळु । प्राणितापढाळु । उपहासु छळु । वर्मस्पर्शु ।। ७१ ।। आटु वेगु विंदाणु । आशा शंका प्रतारणु । हे संन्यासिले अवगुणु । जया वाचा ।। ७२ ।। आणि तयाचि परी किरीटी । थाउ जयाचिये दिठी । सांडिलिया भ्रुकुटी । मोकळिया ।। ७३ ।। कां जे भूतीं वस्तु आहे । तिये रुपों शके विपायें । म्हणौनि वासु न पाहे । बहुतकरूनी ।। ७४ ।। ऐसाही कोणे एके वेळे । भीतरले कृपेचेनि बळें । उघडोनियां डोळे । दृष्टी घाली ।। ७५ ।। तरी चंद्रबिंबौनि धारा । निघतां नव्हती गोचरा । परी एकसरें चकोरां । निघती दोंदें ।।७६।। तैसें प्राणियांसि होये । जरी तो कहीं वासु पाहे । तया अवलोकनाची सोये । कूर्मींही नेणें ।। ७७ ।। किंबहुना ऐसी । दिठी जयाची भूतांसी । करही देखसी । तैसेचि ते ।। ७८ ।। तरी होऊनियां कृतार्थ । राहिले सिद्धांचे मनोरथ । तैसे जयाचे हात । निर्व्यापार ।। ७९ ।। अक्षमें आणि संन्यासिलें । कां निरिंधन आणि विझालें । मुकेनि घेतलें । मौन जैसें ।। २८० ।। तयापरी कांहीं । जयां करां करणें नाहीं । जे अकर्तयाच्या ठायीं । बैसों येती ।। ८१ ।। आसुडैल वारा । नख लागेल अंबरा । इया बुद्धी करां । चळों नेदी ।। ८२ ।। तेथ आंगावरिलीं उडवावीं ।

कां डोळां रिगतें झाडावीं । पशुपक्ष्यां दावावीं । त्रासमुद्रा ।। ८३ ।। इया केउतिया गोठी । नावडे दंडु काठी । मग शस्त्राचें किरीटी । बोलणें कें ।।८४।। लीलाकमळें खेळणें । कां पुष्पमाळा झेलणें । न करी म्हणे गोफणें । ऐसें होईल ।।८५।। हालवतील रोमावळी । यालागीं आंग न कुरवाळी । नखांची गुंडाळी । बोटांवरी ।। ८६ ।। तंव करणेंयाचाचि अभावो । परी ऐसाही पडे प्रस्तावो । तरी हातां हाचि सरावो । जे जोडिजती ।। ८७ ।। कां नाभिकारा उचलिजे । हातु पडिलियां देइजे । नातरी आर्तातें स्पर्शिजे । अळुमाळु ।।८८।। हेंही उपरोधें करणें । तरी आर्तभय हरणें । नेणती चंद्रकिरणें । जिव्हाळा तो ।। ८९ ।। पावोनि तो स्पर्शु । मळयानिळु खरपुसु । येणें मानें पशु । कुरवाळणें ।। २९० ।। जे सदा रिते मोकळे । जैशीं चंदनांगें निसळें । न फळतांही निर्फळें । होतीचिना ।। ९१ ।। आतां असो हें वाग्जाळ । जाणें तें करतळ । सज्जनांचें शीळ । स्वभाव जैसे ।। ९२ ।। आतां मन तयाचें । सांगों म्हणों जरी साचें । तरी सांगितलें कोणाचे । विलास हे ।। ९३ ।। काइ शाखा नव्हे तरु । जळेंवीण असे सागरु । तेज आणि तेजाकारु । आन काई ।। ९४ ।। अवयव आणि शरीर । हे वेगळाले कीर । कीं रसु आणि नीर । सिनानीं आथी ।। ९५ ।। म्हणौनि हे जे सर्व । सांगितले बाह्यभाव । तें मनचि गा सावयव । ऐसें जाणें ।। ९६ ।। जें बीज भुईं खोंविलें । तेंचि वरी रुख जाहलें । तैसें इंद्रियद्वारीं फांकलें । अंतरचि कीं ।।९७।। पैं मानसींचि जरी । अहिंसेची अवसरी । तरी कैंची बाहेरी । वोसंडेल ।। ९८ ।। आवडे ते वृत्ती किरीटी । आधीं मनौनीचि उठी । मग ते वाचे दिठी । करांसि ये ।।९९।। वांचूनि मनींचि नाहीं । तें वाचेसि उमटेल काई । बींवीण भुईं । अंकुर असे ।। ३०० ।। म्हणौनि मनपण जें मोडे । तें इंद्रिय आधींचि उबडे । सूत्रधारेंवीण साइखडे । वावो जैसे ।। १ ।। उगमींचि वाळूनि जाये । तें वोघीं कैंचें वाहे । जीवु गेलिया आहे । चेष्टा देहीं ।। २ ।। तैसें मन हें पांडवा । मूळ या इंद्रियभावा । हेंचि राहटें आघवां । द्वारीं इहीं ।। ३ ।। परी जिये वेळीं जैसें । जें होऊनि आंतु असे । बाहेरी ये तैसें । व्यापाररूपें ।। ४ ।। यालागीं साचोकारें । मनीं अहिंसा थांवे थोरें । जैसी पिकली द्रुती आदरें । बोभात निघे ।। ५ ।। म्हणौनि इंद्रियें तेचि संपदा । वेंचितां हीं उदावादा । अहिंसेचा

धंदा । करितें आहाती ।। ६ ।। समुद्रीं दाटे भरितें । तें समुद्रचि भरी तरियांतें । तैसें स्वसंपत्ति चित्तें । इंद्रियां केलें ।। ७ ।। हें बहु असो पंडितु । धरूनि बाळकाचा हातु । वोळी लिही व्यक्तु । आपणचि ।। ८ ।। तैसें दयाळुत्व आपुलें । मनें हातापायां आणिलें । मग तेथ उपजविलें । अहिंसेतें ।। ९ ।। याकारणें किरीटी । इंद्रियांचिया गोठी । मनाचिये राहाटी । रूप केलें ।। ३१० ।। ऐसा मनें देहें वाचा । सर्व संन्यासु दंडाचा । जाहला ठायीं जयाचा । देखशील ।। ११ ।। तो जाण वेल्हाळ । ज्ञानाचें वेळाउळ । हें असो निखिळ । ज्ञानचि तो ।। १२ ।। जे अहिंसा कानें ऐकिजे । ग्रंथाधारें निरूपिजे । ते पहावी हें उपजे । तैं तोचि पाहावा ।। १३ ।। ऐसें म्हणितलें देवें । तें बोलें एकें सांगावें । परी फांकला हें उपसाहावें । तुम्हीं मज ।। १४ ।। म्हणाल हिरवें चारीं गुरूं । विसरे मागील मोहर धरूं । कां वारेलगें पाखिरूं । गगनीं भरें ।। १५ ।। तैसिया प्रेमाचिया स्फूर्ती । फावलिया रसवृत्तीं । वाहविला मती । आकळेना ।। १६ ।। तरी तैसें नोहे अवधारा । कारण असें विस्तारा । येऱ्हवीं पद तरी अक्षरां । तिहींचेंचि ।। १७ ।। अहिंसा म्हणतां थोडी । परी ते तैंचि होय उघडी । जैं लोटिजती कोडी । मतांचिया ।। १८ ।। येऱ्हवीं प्राप्तें मतांतरें । थातंबूनि आंगभरें । बोलिजैल ते न सरे । तुम्हांपाशीं ।। १९ ।। रत्नपारखियांच्या गांवीं । जाईल गंडकी तरी सोडावी । काश्मिरीं न करावी । मिडगण जेवीं ।। ३२० ।। काइसा वासु कापुरा । मंद जेथ अवधारा । पिठाचा विकरा । तिये सातें ।। २१ ।। म्हणौनि इये सभे । बोलकेपणाचेनि क्षोभें । लाग सरूं न लभे । बोला प्रभु ।। २२ ।। सामान्या आणि विशेषा । सकळै कीजेल देखा । तरी कानाचेया मुखा- । कडे न्याल ना तुम्ही ।। २३ ।। शंकेचेनि गदळें । जैं शुद्ध प्रमेय मैळे । तैं मागुतिया पाउलीं पळे । अवधान येतें ।। २४ ।। कां करूनि बाबुळियेची बुंथी । जळें जियें ठाती । तयांची वास पाहाती । हंसु काई ।। २५ ।। कां अभ्रापैलीकडे । जैं येत चांदिणें कोडें । तैं चकोरें चांचुवडें । उचलितीना ।। २६ ।। तैसें तुम्ही वास न पाहाल । ग्रंथु नेघा वरी कोपाल । जरी निर्विवाद नव्हैल । निरूपण ।। २७ ।। न बुझावितां मतें । न फिटे आक्षेपाचें लागतें । तें व्याख्यान जी तुमतें । जोडूनि नेदी ।। २८ ।। आणि माझें तंव आघवें । ग्रथन येणेंचि भावें । जे तुम्ही संतां होआवें । सन्मुख

सदा ।। २९ ।। येऱ्हवीं तरी साचोकारें । तुम्ही गीतार्थाचे सोइरे । जाणोनि गीता एकसरें । धरिली मियां ।। ३३० ।। जें आपुलें सर्वस्व द्याल । मग इयेतें सोडवूनि न्याल । म्हणौनि ग्रंथु नव्हे वोल । साचचि हे ।। ३१ ।। कां सर्वस्वाचा लोभु धरा । बोलीचा अव्हेरु करा । तरी गीते मज अवधारा । एकचि गती ।। ३२ ।। किंबहुना मज । तुमचिया कृपा काज । तियेलागीं व्याज । ग्रंथाचें केलें ।। ३३ ।। तरी तुम्हां रसिकांजोगें । व्याख्यान शोधावें लागे । म्हणौनि जी मतांगें । बोलों गेलों ।। ३४ ।। तंव कथेसि पसरु जाहला । श्लोकार्थु दूरी गेला । कीजो क्षमा यया बोला । अपत्या मज ।। ३५ ।। आणि घासांआंतिल हरळु । फेडितां लागे वेळु । तें दूषण नव्हें खडळु । सांडावा कीं ।। ३६ ।। कां संवचोरा चुकवितां । दिवस लागलिया माता । कोपावें कीं जीविता । जिताणें कीजे ।। ३७ ।। परी यावरील हें नव्हे । तुम्हीं उपसाहिलें तेंचि बरवें । आतां अवधारिजो देवें । बोलिलें ऐसें ।। ३८ ।। म्हणे उन्मेख-सुलोचना । सावध होईं अर्जुना । करूं तुज ज्ञाना । वोळखी आतां ।। ३९ ।। तरी ज्ञान गा तें एथें । वोळखे तूं निरुतें । आक्रोशेंवीण जेथें । क्षमा असे ।। ३४० ।। अगाध सरोवरीं । कमळिणी जियापरी । कां सदैवाचिया घरीं । संपत्ति जैसी ।। ४१ ।। पार्था तेणें पाडें । क्षमा जयातें वाढे । तेही लक्षे तें फुडें । लक्षण सांगों ।। ४२ ।। तरि पढियंतें लेणें । आंगीं भावें जेणें । धरिजे तेवीं साहणें । सर्वचि जया ।। ४३ ।। त्रिविध मुख्य आघवे । उपद्रवांचे मेळावे । वरि पडिलिया नव्हे । वांकुडा जो ।। ४४ ।। अपेक्षित पावे । तें जेणें तोषें मानवें । अनपेक्षिताही करवे । तोचि मानु ।। ४५ ।। जो मानापमानातें साहे । सुखदुःख जेथ सामाये । निंदास्तुती नोहे । दुखंडु जो ।। ४६ ।। उन्हाळेनि जो न तपे । हिमवंती न कांपे । कायसेनिही न वासिपे । पातलेया ।। ४७ ।। स्वशिखरांचा भारु । नेणें जैसा मेरु । कीं धरा यज्ञसूकरु । वोझें न म्हणे ।। ४८ ।। नाना चराचरीं भूतीं । दाटणी नव्हे क्षिती । तैसा नाना द्वंद्वीं प्राप्तीं । घामेजेना ।। ४९ ।। घेऊनी जळाचे लोट । आलिया नदीनदांचे संघाट । करी वाड पोट । समुद्र जेवीं ।। ३५० ।। तैसें जयाचिया ठायीं । न साहणें कांहींचि नाहीं । आणि साहतु असे ऐसेंही । स्मरण नुरे ।। ५१ ।। आंगा जें पातलें । तें करूनि घाली आपुलें । तेथ साहतेनि नवलें । घेपिजेना ।। ५२ ।। हे अनाक्रोश

क्षमा । जयापाशीं प्रियोत्तमा । जाण तेणें महिमा । ज्ञानासि गा ।। ५३ ।। तो पुरुष पांडवा । ज्ञानाचा वोलावा । आतां परिस आर्जवा । रूप करूं ।। ५४ ।। तरी आर्जव तें ऐसें । प्राणाचें सौजन्य जैसें । आवडे तयाही दोषें । एकचि गा ।। ५५ ।। कां तोंड पाहूनि प्रकाशु । न करी जेवीं चंडांशु । जगा एकुचि अवकाशु । आकाश जैसें ।। ५६ ।। तैसें ज़याचें मन । माणुसाप्रती आन आन । नव्हे आणि वर्तन । ऐसें पैं तें ।। ५७ ।। जें जगेंचि सनोळख । जगेंसीं जुनाट सोयरिक । आपपर हे भाख । जाणणें नाहीं ।। ५८ ।। भलतेणेंसीं मेळु । पाणिया ऐसा ढाळु । कवणेविखीं आडळु । नेघे चित्त ।। ५९ ।। वारियाची धांव । तैसें सरळ भांव । शंका आणि हांव । नाहीं जया ।। ३६० ।। मायेपुढें बाळका । रिगतां न पडे शंका । तैसें मन देतां लोकां । नालोची जो ।। ६१ ।। फांकलिया इंदीवरा । परिवारु नाहीं धनुर्धरा । तैसा कोन कोंपरा । नेणेचि जो ।। ६२ ।। चोखाळपण रत्नाचें । कां रत्नावरी किरणाचें । तैसें पुढां मन जयाचें । करणें पाठीं ।। ६३ ।। आलोचु जो नेणें । अनुभवचि जोगावणें । धरी मोकली अंतःकरणें । नव्हेचि जया ।। ६४ ।। दिठी नोहे मिणधी । बोलणें नाहीं संदिग्धी । कवणेंसीं हीनबुद्धी । राहाटीजे ना ।। ६५ ।। दाही इंद्रियें प्रांजळें । निःप्रपंचें निर्मळें । पांचही पालव मोकळे । आठही पाहर ।। ६६ ।। अमृताची धार । तैसें उजूं अंतर । किंबहुना जो माहेर । या चिन्हांचें ।। ६७ ।। तो पुरुष सुभटा । आर्जवाचा आंगवटा । जाण तेथेंचि घरटा । ज्ञानें केला ।। ६८ ।। आतां ययावरी । गुरुभक्तीची परी । सांगों गा अवधारीं । चतुरनाथा ।। ६९ ।। आघवीयाचि दैवां । जन्मभूमि हे सेवा । जे ब्रह्म करी जीवा । शोच्यातेंहि ।। ३७० ।। हें आचार्योपास्ती । प्रकटिजैल तुजप्रती । बैसों दे एकपांतीं । अवधानाची ।। ७१ ।। तरी सकळ जळसमृद्धी । घेऊनि गंगा निघाली उदधी । कीं श्रुति हे महापदीं । पैठी जाहाली ।। ७२ ।। नाना वेंटाळूनि जीवितें । गुणागुण उखितें । प्राणनाथा उचितें । दिधलें प्रिया ।। ७३ ।। तैसें सबाह्य आपुलें । जेणें गुरुकुळीं वोपिलें । आपणपें केलें । भक्तीचें घर ।। ७४ ।। गुरुगृह जये देशीं । तो देशुचि वसे मानसीं । विरहिणी कां जैसी । वल्लभातें ।। ७५ ।। तियेकडोनि येतसे वारा । देखोनि धांवे सामोरा । आड पडे म्हणे घरा । बीजें कीजो ।। ७६ ।। साचा प्रेमाचिया भुली ।

तया दिशेसीचि आवडे बोली । जीवु थानपती करूनि घाली । गुरुगृहीं जो ।। ७७ ।। परी गुरुआज्ञा धरिलें । देह गांवीं असे एकलें । वांसरुवा लाविलें । दावें जैसें ।। ७८ ।। म्हणे कैं हें बिरडें फिटेल । कैं तो स्वामी भेटेल । युगाहूनि वडील । निमिष मानी ।। ७९ ।। ऐसेया गुरुग्रामींचें आलें । कां स्वयें गुरूंनींचि धाडिलें । तरी गतायुष्या जोडलें । आयुष्य जैसें ।। ३८० ।। कां सुतकया अंकुरा- । वरी पडलिया पीयूषधारा । नाना अल्पोदकींचा सागरा । आला मासा ।। ८१ ।। नातरी रंकें निधान देखिलें । कां आंधळिया डोळे उघडले । भणंगाचिया आंगा आलें । इंद्रपद ।। ८२ ।। तैसें गुरुकुळाचेनि नांवें । महासुखें अति थोरावे । जें कोडेंही पोटाळवे । आकाश कां ।। ८३ ।। पैं गुरुकुळीं ऐसी । आवडी जया देखसी । जाण ज्ञान तयापासीं । पाइकी करी ।। ८४ ।। आणि अभ्यंतरीलियेकडे । प्रेमाचेनि पवाडे । श्रीगुरूंचें रूपडें । उपासी ध्यानीं ।। ८५ ।। हृदयशुद्धीचिया आवारीं । आराध्यु तो निश्चल ध्रुव करी । मग सर्व भावेंसीं परिवारीं । आपण होय ।। ८६ ।। कां चैतन्यांचिये पोवळी- । माजीं आनंदाचिया राउळीं । श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ।। ८७ ।। उदयिजतां बोधार्का । बुद्धीची डाळ सात्त्विका । भरोनियां त्र्यंबका । लाखोली वाहे ।। ८८ ।। काळशुद्धी त्रिकाळीं । जीवदशा धूप जाळी । ज्ञानदीपें वोंवाळी । निरंतर ।। ८९ ।। सामरस्याची रससोय । अखंड अर्पितु जाय । आपण भराडा होय । गुरु तो लिंग ।। ३९० ।। नातरी जीवाचिये सेजे । गुरु कांतु करूनि भुंजे । ऐसी प्रेमाचेनि भोजें । बुद्धी वाहे ।। ९१ ।। कोणे एके अवसरीं । अनुरागु भरे अंतरीं । कीं तया नाम करी । क्षीराब्धी ।। ९२ ।। तेथ ध्येयध्यान बहु सुख । तेंचि शेषतुका निर्दोख । वरी जळशयन देख । भावी गुरु ।। ९३ ।। मग वोळगती पाय । ते लक्ष्मी आपण होय । गरुड होऊनि उभा राहे । आपणचि ।। ९४ ।। नाभीं आपण जन्मे । ऐसें गुरुमूर्तिप्रेमें । अनुभवी मनोधर्में । ध्यानसुख ।। ९५ ।। एकाधिये वेळे । गुरु माय करी भावबळें । मग स्तन्यसुखें लोळे । अंकावरी ।। ९६ ।। नातरी गा किरीटी । चैतन्यतरु- तळवटीं । गुरु धेनु आपण पाठीं । वत्स होय ।। ९७ ।। गुरुकृपास्नेहसलिलीं । आपण होय मासोळी । कोणे एके वेळीं । हेंचि भावी ।। ९८ ।। गुरुकृपामृताचे वडप । आपण सेवावृत्तीचें होय रोप । ऐसेसे संकल्प । विये मन ।। ९९ ।।

चक्षुपक्षेवीण । पिलूं होय आपण । कैसें पैं अपारपण । आवडीचें ।। ४०० ।। गुरूतें पक्षिणी करी । चारा घे चांचूवरी । गुरु तारू धरी । आपण कांस ।। १ ।। ऐसे प्रेमाचेनि थावें । ध्यानचि ध्यानातें प्रसवे । पूर्णसिंधू हेलावे । फुटती जैसे ।। २ ।। किंबहुना यापरी । श्रीगुरुमूर्ति अंतरीं । भोगी आतां अवधारीं । बाह्यसेवा ।। ३ ।। तरी जीवीं ऐसें आवांके । म्हणे दास्य करीन निकें । जैसेनि गुरु कौतुकें । माग म्हणती ।। ४ ।। तैसिया साचा उपास्ती । गोसावी प्रसन्न होती । तेथ मी विनंती । ऐसी करीन ।। ५ ।। म्हणेन तुमचा देवा । परिवारु जो आघवा । तेतुलें रूपें होआवा । मीचि एकु ।। ६ ।। आणि उपकरतीं आपुलीं । उपकरणें आथि जेतुलीं । माझीं रूपें तेतुलीं । होआवीं स्वामी ।। ७ ।। ऐसा मागेन वरु । तेथ हो म्हणती श्रीगुरु । मग तो परिवारु । मीचि होईन ।। ८ ।। उपकरणजात सकळिक । तें मीचि होईन एकैक । तेव्हां उपास्तीचें कौतुक । देखिजैल ।। ९ ।। गुरु बहुतांची माये । परी एकलौति होऊनि ठाये । तैसें करूनि आण वायें । कृपे तिये ।। ४१० ।। तया अनुरागा वेधु लावीं । एकपत्नीव्रत घेववीं । क्षेत्रसंन्यासु करवीं । लोभाकरवीं ।। ११ ।। चतुर्दिक्षु वारा । न लाहे निघों बाहिरा । तैसा गुरुकृपें पांजिरा । मीचि होईन ।। १२ ।। आपुलिया गुणांचीं लेणीं । करीन गुरुसेवे स्वामिणी । हें असो होईन गंवसणी । मीचि भक्तीसी ।। १३ ।। गुरुस्नेहाचिये वृष्टी । मी पृथ्वी होईन तळवटीं । ऐसिया मनोरथांचिया सृष्टी । अनंता रची ।। १४ ।। म्हणे श्रीगुरूंचें भुवन । आपण मी होईन । आणि दास होऊनि करीन । दास्य तेथिंचें ।। १५ ।। निर्गमागमीं दातारें । जें वोलांडिजती उंबरे । ते मी होईन आणि द्वारें । द्वारपाळु ।। १६ ।। पाउवा मी होईन । तियां मीचि लेववीन । छत्र मी आणि करीन । बारीपण ।। १७ ।। मी तळ उपरु जाणविता । चंवरुधरु हातु देता । स्वामीपुढें खोलता । होईन मी ।। १८ ।। मीचि होईन सागळा । करूं सुईन गुरुळा । सांडिती तो नेपाळा । पडिघा मीचि ।। १९ ।। हडप मी वोळगैन । मीचि उगाळु घेईन । उळिग मी करीन । आंघोळीचें ।। ४२० ।। होईन गुरूंचें आसन । अळंकार परिधान । चंदनादि होईन । उपचार ते ।। २१ ।। मीचि होईन सुआरु । वोगरीन उपहारु । आपणपें श्रीगुरु । वोंवाळीन ।। २२ ।। जे वेळीं देवो आरोगिती । तेव्हां पांतीकरु मीचि पांतीं । मीचि होईन पुढती ।

देईन विडा ।। २३ ।। ताट मी काढीन । सेज मी झाडीन । चरणसंवाहन । मीचि करीन ।। २४ ।। सिंहासन होईन आपण । वरी गुरु करिती आरोहण । होईन पुरेपण । वोळगेचें ।। २५ ।। श्रीगुरूंचें मन । जया देईल अवधान । तो मी पुढां होईन । चमत्कारु ।। २६ ।। तया श्रवणाचे आंगणीं । होईल शब्दांचिया अक्षौहिणी । स्पर्श होईन घसणी । आंगाचिया ।। २७ ।। श्रीगुरूंचे डोळे । अवलोकनें स्नेहाळें । पाहाती तियें सकळें । होईन रूपें ।। २८ ।। तियें रसने जो जो रुचेल । तो तो रसु म्यां होईजैल । गंधरूपें कीजेल । घ्राणसेवा ।। २९ ।। एवं बाह्यमनोगत । श्रीगुरुसेवा समस्त । वेंटाळीन वस्तुजात । होऊनियां ।। ४३० ।। जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसी कीजेल । मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ।। ३१ ।। इये शरीरींची माती । मेळवीन तिये क्षितीं । जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरूंचे ।। ३२ ।। माझा स्वामी कवतिकें । स्पर्शीजति जियें उदकें । तेथ लया नेईन निकें । आपीं आप ।। ३३ ।। श्रीगुरु वोंवाळिजती । कां भुवनीं जे उजळिजती । तयां दीपांचिया दीप्तीं । ठेवीन तेज ।। ३४ ।। चंवरी हन विंजणा । तेथ लयो करीन प्राणा । मग आंगाचा वोळंगणा । होईन मी ।। ३५ ।। जिये जिये अवकाशीं । श्रीगुरु असती परिवारेंसीं । आकाश लया आकाशीं । नेईन तिये ।। ३६ ।। परी जीतु मेला न संडी । निमेषु लोकां न धाडीं । ऐसेनि गणावया कोडी । कल्पांचिया ।। ३७ ।। येतुलेवरी धिंवसा । जयाचिया मानसा । आणि करूनियांहि तैसा । अपारु जो ।। ३८ ।। रात्र दिवस नेणे । थोडें बहु न म्हणें । म्हणियाचेनि दाटपणें । साजा होय ।। ३९ ।। तो व्यापारु येणें नांवें । गगनाहूनि थोरावे । एकला करी आघवें । एकेचि काळीं ।। ४४० ।। हृदयवृत्ती पुढां । आंगचि घे दवडा । काज करी होडा । मानसेंशीं ।। ४१ ।। एकादियां वेळां । श्रीगुरूचिया खेळा । लोण करी सकळा । जीविताचें ।। ४२ ।। जो गुरुदास्यें कृशु । जो गुरुप्रेमें सपोषु । गुरुआज्ञेनिवासु । आपणचि जो ।। ४३ ।। जो गुरु कुळें सुकुलीनु । जो गुरुबंधुसौजन्यें सुजनु । जो गुरुसेवाव्यसनें सव्यसनु । निरंतर ।। ४४ ।। गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम । गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ।। ४५ ।। गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माता गुरु पिता । जो गुरुसेवेपरौता । मार्ग नेणें ।। ४६ ।। श्रीगुरूचें द्वार । तें जयाचें सर्वस्व

सार । गुरुसेवकां सहोदर । प्रेमें भजे ।। ४७ ।। जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र । गुरुवाक्यांवांचूनि शास्त्र । हातीं न शिवे ।। ४८ ।। शिवतलें गुरुचरणीं । भलतैसें हो पाणी । तया सकळ तीर्थें आणी । त्रैलोक्यींचीं ।। ४९ ।। श्रीगुरूचें उशिटें । लाहे जें अवचटें । तैं तेणें लाभें विटे । समाधीसी ।। ४५० ।। कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरीटी । उधळती पायांपाठीं । चालतां जे ।। ५१ ।। हें असो सांगावें किती । नाहीं पारु गुरुभक्ती । परी गा उत्क्रांतमती । कारण हें ।। ५२ ।। जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयींचें कोड । जो हे सेवेवांचून गोड । न मनी कांहीं ।। ५३ ।। तो तत्त्वज्ञानाचा ठावो । ज्ञाना तेणेंचि आवो । हें असो तो देवो । ज्ञान भक्तु ।। ५४ ।। हें जाण पां साचोकारें । तेथ ज्ञान उघडेनि द्वारें । नांदत असे जगा पुरे । इया रीती ।। ५५ ।। जिये गुरुसेवेविखीं । माझा जीव अभिलाखी । म्हणौनि सोयचुकी । बोली केली ।। ५६ ।। येऱ्हवीं असता हातीं खुळा । भजनावधानीं आंधळा । परिचर्येलागीं पांगुळा- । पासूनि मंदु ।। ५७ ।। गुरुवर्णनीं मुका । आळशी पोशिजे फुका । परि मनीं आथी निका । सानुरागु ।। ५८ ।। तेणेंचि पैं कारणें । हें स्थूळ पोसणें । पडलें मज म्हणे । ज्ञानदेवो ।। ५९ ।। परि तो बोलु उपसाहावा । आणि वोळगे अवसरु देयावा । आतां म्हणेन जी बरवा । ग्रंथार्थुचि ।। ४६० ।। परिसा परिसा श्रीकृष्णु । जो भूतभारसहिष्णु । तो बोलतसे विष्णु । पार्थु ऐके ।। ६१ ।। म्हणे शुचित्व गा ऐसें । जयापाशीं दिसे । आंग मन जैसें । कापुराचें ।। ६२ ।। कां रत्नांचें दळवाडें । जैसें सबाह्य चोखडें । आंत बाहेरि एके पाडें । सूर्यु जैसा ।। ६३ ।। बाहेरीं कर्में क्षाळला । भीतरीं ज्ञानें उजळला । इहीं दोहीं परी आला । पाखाळा एका ।। ६४ ।। मृत्तिका आणि जळें । बाह्य येणें मेळें । निर्मळु होय बोलें । वेदाचेनी ।। ६५ ।। भलतेथ बुद्धीबळी । रज आरिसा उजळी । सौंदणी फेडी थिगळी । वस्त्रांचिया ।। ६६ ।। किंबहुना यियापरी । बाह्य चोख अवधारीं । आणि ज्ञानदीपु अंतरीं । म्हणौनि शुद्ध ।। ६७ ।। येऱ्हवीं तरी पंडुसुता । आंत शुद्ध नसतां । बाहेरि कर्म तो तत्त्वतां । विटंबु गा ।। ६८ ।। मृत जैसा शृंगारिला । गाढव तीर्थीं न्हाणिला । कडुदुधिया माखिला । गुळें जैसा ।। ६९ ।। वोस गृहीं तोरण बांधिलें । कां उपवासी अन्नें लिंपिलें ।

कुंकुमसेंदुर केलें । कांतहीनेनें ।। ४७० ।। कळस ढिमाचे पोकळ । जळो वरील ते झळाळ । काय करूं चित्रींव फळ । आंतु शेण ।। ७१ ।। तैसें कर्म वरिचिलेंकडां । न सरे थोर मोलें कुडा । नव्हे मदिरेचा घडा । पवित्र गंगें ।। ७२ ।। म्हणौनि अंतरीं ज्ञान व्हावें । मग बाह्य लाभेल स्वभावें । वरी ज्ञान कर्मं संभवें । ऐसें कें जोडे ।। ७३ ।। यालागीं बाह्य भागु । कर्मं धुतला चांगु । ज्ञानें फिटला वंगु । अंतरींचा ।। ७४ ।। तेथ अंतर बाह्य गेलें । निर्मळत्व एक जाहलें । किंबहुना उरलें । शुचित्वचि ।। ७५ ।। म्हणौनि सद्भाव जीवगत । बाहेरी दिसती फांकत । स्फटिकगृहींचे डोलत । दीप जैसे ।। ७६ ।। विकल्प जेणें उपजे । नाथिली विकृती निपजे । अप्रवृत्तीचीं बीजें । अंकुर घेती ।। ७७ ।। तें आइके देखे अथवा भेटे । परी मनीं कांहींचि नुमटे । मेघरंगें न कांटे । व्योम जैसें ।। ७८ ।। येऱ्हवीं इंद्रियांचेनि मेळें । विषयांवरी तरी लोळे । परी विकाराचेनि विटाळें । लिंपिजेना ।। ७९ ।। भेटलेया वाटेवरी । चोखी आणि माहारी । तेथ नातळें तियापरी । राहाटों जाणें ।। ४८० ।। कां पतिपुत्रांतें आलिंगी । एकचि ते तरुणांगी । तेथ पुत्रभावाच्या आंगीं । न रिगे कामु ।। ८१ ।। तैसें हृदय चोख । संकल्पविकल्पीं सनोळख । कृत्याकृत्य विशेख । फुडे जाणें ।। ८२ ।। पाणियें हिरा न भिजे । आधणीं हरळु न शिजे । तैसी विकल्पजातें न लिंपिजे । मनोवृत्ती ।। ८३ ।। तया नांव शुचिपण । पार्था गा संपूर्ण । हें देखसी तेथ जाण । ज्ञान असे ।। ८४ ।। आणि स्थिरता साचें । घर रिघाली जयाचें । तो पुरुष ज्ञानाचें । आयुष्य गा ।। ८५ ।। देह तरी वरिचिलीकडे । आपुलिया परी हिंडे । परी बैसका न मोडे । मानसींची ।। ८६ ।। वत्सावरूनि धेनूचे । स्नेह राना न वचे । नव्हती भोग सतियेचे । प्रेमभोग ।। ८७ ।। कां लोभिया दूर जाये । परी जीव ठेविलाचि ठाये । तैसा देहो चाळितां नव्हे । चळु चित्ता ।। ८८ ।। जातया अभ्रासवें । जैसें आकाश न धांवे । भ्रमणचक्रीं न भंवे । ध्रुव जैसा ।। ८९ ।। पांथिकाचिया येरझारा । सवें पंथु न वचे धनुर्धरा । कां नाहीं जेवीं तरुवरां । येणें जाणें ।। ४९० ।। तैसा चळणवळणात्मकीं । असोनि ये पांचभौतिकीं । भूतोर्मी एकीं । चळिजेना ।। ९१ ।। वाहुटळीचेनि बळें । पृथ्वी जैसी न ढळे । तैसा उपद्रव उमाळे । न लोटे जो ।। ९२ ।। दैन्यदुःखीं न तपे । भयशोकीं न

कंपे । देहमृत्यु न वासिपे । पातलेनी ।। ९३ ।। आर्ति आशा पडिभरें । वय व्याधी गजरें । उजू असतां पाठिमोरें । नव्हे चित्त ।। ९४ ।। निंदा निस्तेज दंडी । कामलोभा वरपडी । परी रोमा नव्हे वांकुडी । मानसाची ।। ९५ ।। आकाश हें बोसरो । पृथ्वी वरि विरो । परि नेणें मोहरों । चित्तवृत्ती ।। ९६ ।। हाती हाला फुलीं । पासवणा जेवीं न घाली । तैसा न लोटे दुर्वाक्यशेलीं । शेलिला सांता ।। ९७ ।। क्षीरार्णवाचिया कल्लोळीं । कंपु नाहीं मंदराचळीं । आकाश न जळे जाळीं । वणवियाच्या ।। ९८ ।। तैशा आल्या गेल्या ऊर्मी । नव्हे गजबज मनोधर्मी । किंबहुना धैर्य क्षमी । कल्पांतींही ।। ९९ ।। परी स्थैर्य ऐसी भाष । बोलिजे जे सविशेष । ते हे दशा गा देख । देखणया ।। ५०० ।। हें स्थैर्य निधडें । जेथ आंगें जीवें जोडे । तें ज्ञानाचें उघडें । निधान साचें ।। १ ।। आणि इसाळु जैसा घरा । कां दंदिया हतियेरा । न विसंबे भांडारा । बद्धकु जैसा ।। २ ।। कां एकलौतिया बाळका । वरि पडौनि ठाके अंबिका । मधुविषीं मधुमक्षिका । लोभिणी जैसी ।। ३ ।। अर्जुना जो यापरी । अंतःकरण जतन करी । नेदी उभें ठाकों द्वारीं । इंद्रियांच्या ।। ४ ।। म्हणे काम बागुल ऐकेल । हे आशा सियारी देखैल । तरी जीवा टेंकैल । म्हणौनि बिहे ।। ५ ।। बाहेरी धीट जैसी । दाटुगा पति कळासि । करी टेहणी तैसी । प्रवृत्तीसीं ।। ६ ।। सचेतनी वाणेपणें (सतेचेनि वाणिपणें) । देहासकट आटणें । संयमावरी करणें । बुझूनि घाली ।। ७ ।। मनाचिया महाद्वारीं । प्रत्याहाराचिया ठाणांतरी । जो यमदम शरीरीं । जागवी उभे ।। ८ ।। आधारीं नाभीं कंठीं । बंधत्रयाची घरटीं । चंद्रसूर्य संपुटीं । सूये चित्त ।। ९ ।। समाधीचे शेजेपासीं । बांधोनि घाली ध्यानासी । चित्त चैतन्य समरसीं । आंतु रते ।। ५१० ।। अगा अंतःकरणनिग्रहो जो । तो हा हें जाणिजो । हा आथी तेथ विजयो । ज्ञानाचा पैं ।। ११ ।। जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण । मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ।। १२ ।।

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ।। ८ ।।

आणि विषयांविखीं । वैराग्याची निकी । पुरवणी मान्सीं कीं । जिती आथी ।। १३ ।। वमिलिया अन्ना । लाळ न घोंटी रसना । कां आंग न सूये

आलिंगना । प्रेताचिया ॥ १४ ॥ विष खाणें नागवे । जळत घरीं न रिगवे । व्याघ्रविवरां न वचवे । वस्ती जेवीं ॥ १५ ॥ धडाडीत लोहरसीं । उडी न घालवे जैसी । न करवे उशी । अजगराची ॥ १६ ॥ अर्जुना तेणें पाडें । जयासी विषयवार्ता नावडे । नेदी इंद्रियांचेनि तोंडें । कांहींच जावों ॥ १७ ॥ जयाचे मनीं आलस्य । देहीं अतिकार्श्य । शमदमीं सौरस्य । जयासि गा ॥ १८ ॥ तपोव्रतांचा मेळावा । जयाचे ठायीं पांडवा । युगांत जया गांवां- । आंतु येतां ॥ १९ ॥ बहु योगाभ्यासीं हांव । विजनाकडे धांव । न साहे जो नांव । संघाताचें ॥ ५२० ॥ नाराचांची आंथुरणें । पूयपंकीं लोळणें । तैसें लेखी भोगणें । ऐहिकींचें ॥ २१ ॥ आणि स्वर्गातें मानसें । ऐकोनि मानी ऐसें । कुहिलें पिशित जैसें । श्वानाचें कां ॥ २२ ॥ तें हें विषयवैराग्य । जें आत्मलाभाचें सभाग्य । येणें ब्रह्मानंदा योग्य । जीव होती ॥ २३ ॥ ऐसा उभयभोगीं त्रासु । देखसी जेथ बहुवसु । तेथ जाण रहिवासु । ज्ञानाचा तूं ॥ २४ ॥ आणि सचाडाचिये परी । इष्टापूर्तें करी । परी केलेंपण शरीरीं । वसों नेदी ॥ २५ ॥ वर्णाश्रमपोषकें । कर्मे नित्यनैमित्तिकें । तयामाजीं कांहीं न ठके । आचरतां ॥ २६ ॥ परि हें मियां केलें । कीं हें माझेनि सिद्धी गेलें । ऐसें नाहीं ठेविलें । वासनेमाजीं ॥ २७ ॥ जैसें अवचितपणें । वायूसि सर्वत्र विचरणें । कीं निरभिमान उदैजणें । सूर्याचें जैसें ॥ २८ ॥ कां श्रुति स्वभावतां बोले । गंगा काजेंवीण चाले । तैसें अवष्टंभहीन भलें । वर्तणें जयाचें ॥ २९ ॥ ऋतुकाळीं तरी फळती । परी फळलों हें नेणती । तया वृक्षांचिये ऐसी वृत्ती । कर्मी सदा ॥ ५३० ॥ एवं मनीं कर्मी बोलीं । जेथ अहंकारा उखी जाहली । एकावळीची काढिली । दोरी जैसी ॥ ३१ ॥ संबंधेंवीण जैसीं । अभ्रें असती आकाशीं । देहीं कर्मे तैसीं । जयासि गा ॥ ३२ ॥ मद्यपाआंगींचें वस्त्र । कां लेपाहातींचें शस्त्र । बैलावरी शास्त्र । बांधलें आहे ॥ ३३ ॥ तया पाडें देहीं । जया मी आहें हे सेचि नाहीं । निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥ ३४ ॥ हें संपूर्ण जेथें दिसे । तेथेंचि ज्ञान असे । इयेविषयीं अनारिसें । बोलों नये ॥ ३५ ॥ जन्ममृत्युजरादुःखें । व्याधिवार्धक्यकलुषें । तियें आंगा न येतां देखें । दुरूनि जो ॥ ३६ ॥ साधकु विवसिया । कां उपसर्गु योगिया । पावे उणेयापुरेया । वोथंबा जेवीं ॥ ३७ ॥

वैर जन्मांतरींचें । सर्पा मनौनि न वचे । तेवीं अतीता जन्माचें । उणें जो वाहे ।। ३८ ।। डोळां हरळ न विरे । घाईं कोत न जिरे । तैसें काळींचें न विसरे । जन्मदुःख ।। ३९ ।। म्हणे पूयगर्तें रिगाला । अहा मूत्ररंध्रें निघाला । कटा रे मियां चाटिला । कुचस्वेदु ।। ५४० ।। ऐसऐसिया परी । जन्माचा कांटाळा धरी । म्हणे आतां तें मी न करीं । जेणें ऐसें होय ।। ४१ ।। हारी उमचावया । जुंवारी जैसा ये डाया । कीं वैरा बापाचेया । पुत्र जचे ।। ४२ ।। मारिलियाचेनि रागें । पाठीचा जेवीं सूड मागे । तेणें आक्षेपें लागे । जन्मापाठीं ।। ४३ ।। परी जन्मती ते लाज । न सांडी जयाचें निज । संभाविता निस्तेज । न जिरे जेवीं ।। ४४ ।। आणि मृत्यु पुढां आहे । तोचि कल्पांतीं कां पाहे । परी आजीचि होये । सावधु जो ।। ४५ ।। माजीं अथांव म्हणतां । थडियेचि पंडुसुता । पोहणारा आइता । कासे जेवीं ।। ४६ ।। कां न पवतां रणाचा ठावो । सांभाळिजे जैसा आवो । वोडण सुइजे घावो । न लागतांचि ।। ४७ ।। पाहेचा पेणा वाटवधा । तंव आजीची होइजे सावधा । जीवु न वचतां औषधा । धांविजे जेवीं ।। ४८ ।। येऱ्हवीं ऐसें घडे । जो जळत घरीं सांपडे । तो मग न पवाडे । कुहा खणों ।। ४९ ।। चोंढिये पाथरु गेला । तैसेनि जो बुडाला । तो बोबेंहीसकट निमाला । कोण सांगे ।। ५५० ।। म्हणौनि समर्थेसीं वैर । जया पडिलें हाडखाइर । तो जैसा आठही पाहर । परजून असे ।। ५१ ।। नातरी केळवली नोवरी । कां संन्यासी जियापरी । तैसा न मरतां जो करी । मृत्युसूचना ।। ५२ ।। पैं गा जो ययापरी । जन्मेंचि जन्म निवारी । मरणें मृत्यु मारी । आपण उरे ।। ५३ ।। तया घरीं ज्ञानाचें । सांकडें नाहीं साचें । जया जन्ममृत्यूचें । निमालें शल्य ।। ५४ ।। आणि तयाचिपरी जरा । न टेंकतां शरीरा । तारुण्याचिया भरा- । माजीं देखें ।। ५५ ।। म्हणे आजिच्या अवसरीं । पुष्टि जे शरीरीं । ते पाहे होईल काचरी । वाळली जैसी ।। ५६ ।। निदैव्याचे व्यवसाय । तैसे ठाकती हातपाय । अमंत्र्या राजाची परी आहे । बळा यया ।। ५७ ।। फुलांचिया भोगा- । लागीं प्रेम टांगा । ते करेयाचा गुडघा । तैसें होईल ।। ५८ ।। वोढाळाच्या खुरीं । आखरुआतें बुरी । ते दशा माझ्या शिरीं । पावेल गा ।। ५९ ।। पद्मदळेंसी इसाळें । भांडताति हे डोळे । ते होती पडवळें ।

पिकलीं जैसीं ।। ५६० ।। भंवईचीं पडळें । वोमथती सिनसाळें । उरु कुहिजैल जळें । आंसुवाचेनि ।। ६१ ।। जैसें बाभुळीचें खोड । गिरबडूनि जाती सरड । तैसें पिचडीं तोंड । सरकटिजैल ।। ६२ ।। रांधवणी चुलीपुढें । प-हे उन्मादती खातवडे । तैसींचि यें नाकाडें । बिडबिडती ।। ६३ ।। तांबूलें वोंठ राऊं । हांसतां दांत दाऊं । सनागर मिरऊं । बोल जेणें ।। ६४ ।। तयाचि पाहे या तोंडा । येईल जळंबटाचा लोंढा । इया उमळती दाढा । दांतांसहित ।। ६५ ।। कुळवाडी रिणें दाटली । कां वांकडिया ढोरें बैसलीं । तैसी नुठी कांहीं केली । जीभचि हे ।। ६६ ।। कुसळें कोरडीं । वारेनें जाती बरडीं । तैसी आपदा तोंडीं । दाढीयेसीं ।। ६७ ।। आषाढींचेनि जळें । जैसीं झिरपती शैलांचीं मौळें । तैसें खांडीहूनि लाळे । पडती पूर ।। ६८ ।। वाचेसि अपवाडु । कानीं अनुघडु । पिंड गरुवा माकडु । होईल हा ।। ६९ ।। तृणाचें बुझवणें । आंदोळे वारेनगुणें । तैसें येईल कांपणें । सर्वांगासी ।। ५७० ।। पायां पडती वेंगडी । हात वळती मुरकुंडी । बरवेपणा बागडी । नाचविजैल ।। ७१ ।। मळमूत्रद्वारें । होऊनि ठाती खोंकरें । नवसियें होती इतरें । माझिया निधनीं ।। ७२ ।। देखोनि थुंकिल जगु । मृत्यूचा पडैल पांगु । सोइरियां उबगु । येईल माझा ।। ७३ ।। स्त्रिया म्हणती विवसी । बाळें जाती मूर्च्छी । किंबहुना चिळसी । पात्र होईन ।। ७४ ।। उभळीचा उजगरा । सेजारियां साइलिया घरा । शिणवील म्हणती म्हातारा । बहुतांतें हा ।। ७५ ।। ऐसी वार्धक्याची सूचणी । आपणियां तरुणपणीं । देखे मग मनीं । विटे जो गा ।। ७६ ।। म्हणे पाहे हें येईल । आणि आतांचें भोगितां जाईल । मग काय उरेल । हितालागीं ।। ७७ ।। म्हणौनि नाइकणें पावे । तंव आइकोनि घालीं आघवें । पंगु न होतां जावें । तेथ जाय ।। ७८ ।। दृष्टी जंव आहे । तंव पाहावें तेतुलें पाहे । मूकत्वा आधीं वाचा वाहे । सुभाषितें ।। ७९ ।। हात होती खुळे । हें पुढील मोटकें कळे । तंव करूनि घाली सकळें । दानादिकें ।। ५८० ।। ऐसी दशा येईल पुढें । तैं मन होईल वेडें । तंव चिंतूनि ठेवी चोखडें । आत्मज्ञान ।। ८१ ।। जैं चोर पाहे झोंबती । तंव आजीचि रुसिजे संपत्ती । कां झांकाझांकी वाती । न वचतां कीजे ।। ८२ ।। तैसें वार्धक्य यावें । मग जें वायां जावें । तें आतांचि आघवें । सवतें करीं ।। ८३ ।। आतां मोडूनि ठेलीं दुर्गें । कां वळित धरिलें

खगें । तेथ उपेक्षूनि जो निघे । तो नागवला कीं ।। ८४ ।। तैसें वृद्धाप्य होये । आलेपण तें वायां जाये । जे तो शतवृद्ध आहे । नेणों कैंचा ।। ८५ ।। झाडिलींची कोळें झाडी । तया न फळे जेवीं बोंडी । जाहला अग्नि तरी राखोंडी । जाळील काई ।। ८६ ।। म्हणौनि वार्धक्याचेनि आठवें । वार्धक्या जो नागवें । तयाच्या ठायीं जाणावें । ज्ञान आहे ।। ८७ ।। तैसेंचि नाना रोग । पडिघाती ना जंव पुढांआंग । तंव आरोग्याचे उपेग । करूनि घाली ।। ८८ ।। सापाच्या तोंडीं । पडली जे उंडी । ते लावूनि सांडी । प्रबुद्धु जैसा ।। ८९ ।। तैसा वियोगें जेणें दुःखें । विपत्ति शोक पोखें । तें स्नेह सांडूनि सुखें । उदासु होय ।। ५९० ।। आणि जेणें जेणें कडे । दोष सूतील तोंडें । तयां कर्मरंध्रीं गुंडे । नियमाचे दाटी ।। ९१ ।। ऐसऐसिया आइती । जयाची परी असती । तोचि तो ज्ञानसंपत्ती । गोसावी गा ।। ९२ ।। आतां आणीकही एक । लक्षण अलौकिक । सांगेन आइक । धनंजया ।। ९३ ।।

असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ।। ९ ।।

तरी जो या देहावरी । उदासु ऐसिया परी । उखिता जैसा बिढारीं । बैसला आहे ।। ९४ ।। कां वृक्षाची साउली । वाटे जातां मीनली । घरावरी तेतुली । आस्था नाहीं ।। ९५ ।। साउली सरिसीच असे । परी असे हें नेणिजे जैसें । स्त्रियेचें तैसें । लोलुप्य नाहीं ।। ९६ ।। आणि प्रजा जे जाली । तियें वस्ती कीर आलीं । कां गोरुवें बैसलीं । रुखातळीं ।। ९७ ।। जो संपत्तीमाजीं असतां । ऐसा गमे पंडुसुता । जैसा कां वाटे जातां । साक्षी ठेविला ।। ९८ ।। किंबहुना पुंसा । पांजरियामाजीं जैसा । वेदाज्ञेसी तैसा । बिहूनि असे ।। ९९ ।। येऱ्हवीं दारागृहपुत्रीं । नाहीं जया मैत्री । तो जाण पां धात्री । ज्ञानासि गा ।। ६०० ।। महासिंधु जैसें । ग्रीष्मवर्षीं सरिसे । इष्टानिष्ट तैसें । जयाच्या ठायीं ।। १ ।। कां तिन्ही काळ होतां । त्रिधा नव्हे सविता । तैसा सुखदुःखीं चित्ता । भेदु नाहीं ।। २ ।। जेथ नभाचेनि पाडें । समत्वा उणें न पडे । तेथ ज्ञान रोकडें । वोळख तूं ।। ३ ।।

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ।। १० ।।

आणि मीवांचूनि कांहीं । आणिक गोमटें नाहीं । ऐसा निश्चयोचि तिहीं । जयाचा केला ।। ४ ।। शरीर वाचा मानस । पियालीं कृतनिश्चयाचा कोश । एक मीवांचूनि वास । न पाहती आन ।। ५ ।। किंबहुना निकट निज । जयाचें जाहलें मज । तेणें आपणयां आम्हां सेज । एकी केली ।। ६ ।। रिगतां वल्लभापुढें । नाहीं आंगीं जीवीं सांकडें । तिये कांतेचेनि पाडें । एकसरला जो ।। ७ ।। मिळोनि मिळतचि असे । समुद्रीं गंगाजळ जैसें । मी होऊनि मज तैसें । सर्वस्वें भजती ।। ८ ।। सूर्याच्या होण्या होइजे । कां सूर्यासवेंचि जाइजे । हें विकलेपण साजे । प्रभेसि जेवीं ।। ९ ।। पैं पाणियाचिये भूमिके । पाणी तळपे कौतुकें । ते लहरी म्हणती लौकिकें । येऱ्हवीं तें पाणी ।। ६१० ।। जो अनन्यु यापरी । मी जाहलाही मातें वरी । तोचि तो मूर्तधारी । ज्ञान पैं गा ।। ११ ।। आणि तीर्थें धौतें तटें । तपोवनें चोखटें । आवडती कपाटें । वसवूं जया ।। १२ ।। शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशय परिसरें । अधिष्ठी जो आदरें । नगरा नये ।। १३ ।। बहु एकांतावरी प्रीती । जया जनपदाची खंती । जाण मनुष्याकारें मूर्तीं । ज्ञानाची तो ।। १४ ।। आणिकही पुढती । चिन्हें गा सुमती । ज्ञानाचिये निरुती- । लागीं सांगों ।। १५ ।।

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ।। ११ ।।

तरी परमात्मा ऐसें । जें एक वस्तु असे । तें जया दिसें । ज्ञानास्तव ।। १६ ।। तें एकवांचूनि आनें । जियें भवस्वर्गादि ज्ञानें । तें अज्ञान ऐसा मनें । निश्चयो केला ।। १७ ।। स्वर्गा जाणें हें सांडी । भवविषयीं कान झाडी । दे अध्यात्मज्ञानीं बुडी । सद्भावाची ।। १८ ।। भंगलिये वाटे । शोधूनियां अव्हांटे । निघिजे जेवीं नीटें । राजपंथें ।। १९ ।। तैसें ज्ञानजातां करी । आघवेंचि एकीकडे सारी । मग मन बुद्धि मोहरी । अध्यात्मज्ञानीं ।। ६२० ।। म्हणे एक हेंचि आथी । येर जाणणें ते भ्रांती । ऐसी निकुरेंसीं मती । मेरु होय ।। २१ ।। एवं निश्चयो जयाचा । द्वारीं अध्यात्मज्ञानाचा । ध्रुव देवो गगनींचा । तैसा राहिला ।। २२ ।। तयाचिया ठायीं ज्ञान । या बोला नाहीं आन । जे ज्ञानीं बैसलें मन । तेव्हांचि तें तो मी ।। २३ ।। तरी बैसलेपणें जें होये । बैसतांचि बोलें न होये । तरी ज्ञाना तया आहे । सरिसा पाडु ।। २४ ।। आणि तत्वज्ञान

निर्मळ । फळें जें एक फळ । तें ज्ञेयही वरी सरळ । दिठी जया ।। २५ ।। येन्हवीं बोधा आलेनि ज्ञानें । जरी ज्ञेय न दिसेचि मनें । तरी ज्ञानलाभुही न मने । जाहला सांता ।। २६ ।। आंधळेनि हातीं दिवा । घेऊनि काय करावा । तैसा ज्ञाननिश्चयो आघवा । वायांचि जाय ।। २७ ।। जरि ज्ञानाचेनि प्रकाशें । परतत्त्वीं दिठी न पैसे । ते स्फुर्तीचि असे । अंध होऊनी ।। २८ ।। म्हणौनि ज्ञान जेतुलें दावीं । तेतुली वस्तुचि आघवी । तें देखे ऐशी व्हावी । बुद्धि चोख ।। २९ ।। यालागीं ज्ञानें निर्दोखें । दाविलें ज्ञेय देखे । तैसेनि उन्मेखें । आथिला जो ।। ६३० ।। जेवढी ज्ञानाची वृद्धी । तेवढीच जयाची बुद्धी । तो ज्ञान हे शब्दीं । करणें न लगे ।। ३१ ।। पैं ज्ञानाचिये प्रभेसवें । जयाची मती ज्ञेयीं पावे । तो हातधरणिया शिवे । परतत्त्वातें ।। ३२ ।। तोचि ज्ञान हें बोलतां । विस्मयो कवण पंडुसुता । काय सवितयातें सविता । म्हणावें असें ।। ३३ ।। तंव श्रोते म्हणती असो । न सांगें तयाचा अतिसो । ग्रंथोक्ती तेथ आडसो । घालितोसी कां ।। ३४ ।। तुझा हाचि आम्हां थोरु । वक्तृत्वाचा पाहुणेरु । जे ज्ञानविषो फारु । निरोपिला ।। ३५ ।। रसु होआवा अतिमातु । हा घेतासि कविमंतु । तरि अवंतूनि शतु । करितोसि कां गा ।। ३६ ।। ठायीं बैसतिये वेळे । जे रससोय घेऊनि पळे । तियेचा येरु बोडव मिळे । कोणा अर्था ।। ३७ ।। आघवाचि विषयीं भादी । परी सांजवणीं टेंकों नेदी । ते खुरतोडी नुसधी । पोषी कवण ।। ३८ ।। तैसी ज्ञानीं मती न फांके । येर जल्पती नेणों केतुकें । परि तें असो निकें । केले तुवां ।। ३९ ।। जया ज्ञानलेशोद्देशें । किजती योगादि सायासें । तें धणीचें आथी तुझिया ऐसें । निरूपण ।। ६४० ।। अमृताची सातवांकुडी । लागो कां अनुघडी । सुखाच्या दिवसकोडी । गणिजतु कां ।। ४१ ।। पूर्णचंद्रेंसी राती । युग एक असोनि पहाती । तरी काय न पाहात आहाती । चकोर ते ।। ४२ ।। तैसें ज्ञानाचें बोलणें । आणि येणें रसाळपणें । आतां पुरे कोण म्हणे । आकर्णितां ।। ४३ ।। आणि सभाग्यु पाहुणा ये । सुभगाचि वाढती होये । तें सरों नेणें रससोये । ऐसें आथी ।। ४४ ।। तैसा जाहला प्रसंगु । जे ज्ञानीं आम्हांसि लागु । आणि तुजही अनुरागु । आथि तेथ ।। ४५ ।। म्हणौनि यया वाखाणा- । पासीं से आली चौगुणा । ना म्हणों नयेसि देखणा । होसी ज्ञानी ।। ४६ ।। तरी आतां

ययावरी । प्रज्ञेच्या माजघरीं । पदें साच करीं । निरूपणीं ।। ४७ ।। या संतवाक्यासरिसें । म्हणतिलें निवृत्तिदासें । माझेंहि जी ऐसें । मनोगत ।। ४८ ।। यावरी आतां तुम्हीं । आज्ञापिला स्वामी । तरी वायां वागू मी । वाढों नेदी ।। ४९ ।। एवं इयें अवधारा । ज्ञानलक्षणें अठरा । श्रीकृष्णें धनुर्धरा । निरूपिलीं ।। ६५० ।। मग म्हणे या नांवें । ज्ञान एथ जाणावें । हें स्वमत आणि आघवें । ज्ञानियेही म्हणती ।। ५१ ।। करतळावरी वाटोळा । डोलतु देखिजे आंवळा । तैसें ज्ञान आम्हीं डोळां । दाविलें तुज ।। ५२ ।। आतां धनंजया महामती । अज्ञान ऐसी बदंती । तेंही सांगों व्यक्ती । लक्षणेंसीं ।। ५३ ।। येऱ्हवीं ज्ञान फुडें जालिया । अज्ञान जाणवे धनंजया । जें ज्ञान नव्हे तें अपैसया । अज्ञानचि ।। ५४ ।। पाहें पां दिवसु आघवा सरे । मग रात्रीची वारी उरे । वांचूनि कांहीं तिसरें । नाहीं जेवीं ।। ५५ ।। तैसें ज्ञान जेथ नाहीं । तेंचि अज्ञान पाहीं । तरी सांगों कांहीं कांहीं । चिन्हें तियें ।। ५६ ।। तरी संभावने जिये । जो मानाची वाट पाहे । सत्कारें होये । तोषु जया ।। ५७ ।। गर्वें पर्वताचीं शिखरें । तैसा महत्त्वावरूनि नुतरे । तयाचिया ठायीं पुरें । अज्ञान आहे ।। ५८ ।। आणि स्वधर्माची मांगळी । बांधे वाचेच्या पिंपळीं । उभिला जैसा देऊळीं । जाणोनि कुंचा ।। ५९ ।। घाली विद्येचा पसारा । सुयें सुकृताचा डांगोरा । करी तेतुलें मोहरा । स्फीतीचिया ।। ६६० ।। आंग वरिवरी चर्ची । जनातें अभ्यर्चितां वंची । तो जाण पां अज्ञानाची । खाणी एथ ।। ६१ ।। आणि वन्ही वनीं विचरे । तेथ जळती जैसीं जंगमें स्थावरें । तैसें जयाचेनि आचारें । जगा दुःख ।। ६२ ।। कौतुकें जें जें जल्पे । तें साबळाहूनि तीख रुपे । विषाहूनि संकल्पें । मारकु जे ।। ६३ ।। तयातें बहु अज्ञान । तो अज्ञानाचें निधान । हिंसेसि आयतन । जयाचें जिणें ।। ६४ ।। आणि फुंके भाता फुगे । रेचिलिया सवेंचि उफगे । तैसा संयोगवियोगें । चढे वोहटे ।। ६५ ।। पडली वारयाचिया वळसा । धुळी चढे आकाशा । हरिखा वळघे तैसा । स्तुतीवेळे ।। ६६ ।। निंदा मोटकी आइके । आणि कपाळ धरूनि ठाके । थेंबें विरे वारेनि शोखे । चिखलु जैसा ।। ६७ ।। तैसा मानापमानीं होये । जो कोण्हीचि उर्मी न साहे । तयाच्या ठायीं आहे । अज्ञान पुरें ।। ६८ ।। आणि जयाचिया मनीं गांठीं । वरिवरी मोकळी वाचा

दिठी । आंगें मिळे जीवें पाठीं । भलतया दे ।। ६९ ।। व्याधाचे चारा घालणें । तैसें प्रांजळ जोगावणें । चांगाचीं अंतःकरणें । विरु करी ।। ६७० ।। गार शेवाळें गुंडाळली । कां निंबोळी जैसी पिकली । तैसी जयाची भली । बाह्य क्रिया ।।७१।। अज्ञान तयाचिया ठायीं । ठेविलें असे पाहीं । या बोला आन नाहीं । सत्य मानीं ।। ७२ ।। आणि गुरुकुळीं लाजे । जो गुरुभक्ती उभजे । विद्या घेऊनि माजे । गुरूसींचि जो ।। ७३ ।। तयाचें नाम घेणें । तें वाचे शूद्रान्न होणें । परी घडलें लक्षणें । बोलतां इयें ।।७४।। आतां गुरुभक्तांचें नांव घेवों । तेणें वाचेसि प्रायश्चित देवों । गुरुसेवका नांव पावों । सुर्यु जैसा ।।७५।। येतुलेनि पांगु पापाचा । निस्तरेल हे वाचा । जो गुरुतल्पगाचा। नामीं जाला ।। ७६ ।। हा ठायवरी । तया नामाचें भय हरी । मग म्हणे अवधारीं । आणिकें चिन्हें ।। ७७ ।। तरि आंगें कर्मे ढिला । जो मनें विकल्पें भरला । अडवींचा अवगळला । कुहा जैसा ।। ७८ ।। तया तोंडीं कांटिवडे । आंतु नुसधीं हाडें । अशुचि तेणें पाडें । सबाह्य जो ।। ७९ ।। जैसें पोटालागीं सुणें । उघडें झांकलें न म्हणे । तैसें आपलें परावें नेणें । द्रव्यालागीं ।। ६८० ।। इया ग्रामसिंहाचिया ठायीं । जैसा मिळणी ठावो अठावो नाहीं । तैसा स्त्रीविषयीं कांहीं । विचारीना ।। ८१ ।। कर्माचा वेळु चुके । कां नित्य नैमित्तिक ठाके । तें जया न दुखे । जीवामाजीं ।। ८२ ।। पापी जो निसुगु । पुण्याविषयीं अतिनिलागु । जयाचिया मनीं वेगु । विकल्पाचा ।। ८३ ।। तो जाण निखिळा। अज्ञानाचा पुतळा। जो बांधोनि असे डोळां। वित्ताशेतें ।।८४।। आणि स्वार्थे अळुमाळें । जो धैर्यापासोनि चळे । जैसें तृणबीज ढळे । मुंगियेचेनि ।। ८५ ।। पावो सूदलिया सवें । जैसें थिल्लर कालवे । तैसा भयाचेनि नांवें । गजबजे जो ।। ८६ ।। मनोरथांचिया धारसा । वाहणें जयाचिया मानसा । पूरीं पडिला जैसा । दुधिया पाहीं ।। ८७ ।। वायूचेनि सावायें । धू दिगंतरा जाये । दुःखवार्ता होये । तैसें जया ।। ८८ ।। वाउधणाचिया परी । जो आश्रो कहींचि न धरी । क्षेत्रीं तीर्थीं पुरीं । थारों नेणें ।। ८९ ।। कां मातलिया सरडा । पुढती बुडुख पुढती शेंडा । हिंडणवारा कोरडा । तैसा जया ।। ६९० ।। जैसा रोविल्याविणें । रांजणु थारों नेणें । तैसा पडे तैं राहणें । एऱ्हवीं हिंडे ।। ९१ ।। तयाच्या ठायीं उदंड । अज्ञान

असे वितंड । जो चांचल्यें भावंड । मर्कटाचें ।। ९२ ।। आणि पैं गा धनुर्धरा । जयाचिया अंतरा । नाहीं वोढावारा । संयमाचा ।। ९३ ।। लेंडिये आला लोंढा । न मनी वाळुवेचा वरवंडा । तैसा निषेधाचिया तोंडा । बिहेना जो ।। ९४ ।। व्रतातें आड मोडी । स्वधर्मु पायें वोलांडी । नियमाची आस तोडी । जयाची क्रिया ।। ९५ ।। नाहीं पापाचा कंटाळा । नेणें पुण्याचा जिव्हाळा । लाजेचा पेंडवळा । खाणोनि घाली ।। ९६ ।। कुळेंसीं जो पाठमोरा । वेदाज्ञेसीं दुऱ्हा । कृत्याकृत्यव्यापारा । निवाडु नेणे ।। ९७ ।। वसू जैसा मोकाटु । वारा जैसा अफाटु । फुटला जैसा पाटु । निर्जनीं ।। ९८ ।। आंधळें हातिरू मातलें । कां डोंगरीं जैसें पेटलें । तैसें विषयीं सुटलें । चित्त जयाचें ।। ९९ ।। पैं उबधडां काय न पडे । मोकाटु कोणां नातुडे । ग्रामद्वारींचें आडें । नोलांडी कोण ।। ७०० ।। जैसें सत्रीं अन्न जालें । कीं सामान्या बीक आलें । वाणसियेचें उभलें । कोण न रिगे ।। १ ।। तैसें जयाचें अंतःकरण । तयाच्या ठायीं संपूर्ण । अज्ञानाची जाण । ऋद्धि आहे ।। २ ।। आणि विषयांची गोडी । जो जीतु मेला न संडी । स्वर्गींही खावया जोडी । येथूनिची ।। ३ ।। जो अखंड भोगा जचे । जया व्यसन काम्यक्रियेचें । मुख देखोनि विरक्ताचें । सचैल करी ।। ४ ।। विषो शिणोनि जाये । परि न शिणे सावधु नोहे । कुहीला हातीं खाये । कोढी जैसा ।। ५ ।। खरी टेंकों नेदी उडे । लातौनि फोडी नाकाडें । तऱ्ही जेवीं न काढे । माघौता खरु ।। ६ ।। तैसा जो विषयांलागीं । उडी घाली जळतिये आगीं । व्यसनाची आंगीं । लेणीं मिरवी ।। ७ ।। फुटोनि पडे तंव । मृग वाढवी हांव । परी न म्हणे ते माव । रोहिणीची ।। ८ ।। तैसा जन्मोनि मृत्यूवरी । विषयीं त्रासितां बहुतीं परी । तऱ्ही त्रासु नेघे धरी । अधिक प्रेम ।। ९ ।। पहिलिये बाळदशे । आई बा हेंचि पिसें । तें सरे मग स्त्रीमांसें । भुलोनि ठाके ।। ७१० ।। मग स्त्री भोगितां थांवो । वृद्धाप्य लागे येवों । तेव्हां तोचि प्रेमभावो । बाळकांसि आणी ।। ११ ।। आंधळें व्यालें जैसें । तैसा बाळें परिवसे । परी जीवें मरे तों न त्रासे । विषयांसि जो ।। १२ ।। जाण तयाच्या ठायीं । अज्ञानासि पारु नाहीं । आतां आणीक कांहीं । चिन्हें सांगों ।। १३ ।। तरी देह हाचि आत्मा । ऐसेया जो मनोधर्मा । वळघोनियां कर्मा । आरंभु करी ।। १४ ।। आणि उणें कां पुरें । जें जें कांहीं

आचरे । तयाचेनि आविष्करें । कुंथों लागे ।। १५ ।। डोईये ठेविलेनि भोजें । देवलविसें जेवीं फुंजे । तैसा विद्यावयसा माजे । उताणा चाले ।। १६ ।। म्हणे मीचि एकु आथी । माझ्याचि घरीं संपत्ती । माझी आचरती रीती । कोणा आहे ।। १७ ।। नाहीं माझेनि पाडें वाडु । मी सर्वज्ञ एकचि रूढु । ऐसा गर्वतुष्टीगंडु । घेऊनि ठाके ।। १८ ।। व्याधि लागलिया माणुसा । नयेचि भोग दाऊं जैसा । निकें न साहे जो तैसा । पुढिलांचें ।। १९ ।। पैं गुण तेतुला खाय । स्नेह कीं जाळितु जाय । जेथ ठेविजे तेथ होय । मसी ऐसें ।। ७२० ।। जीवनें शिंपिला तिडपिडी । विजिला प्राण सांडीं । लागला तरी काडी । उरों नेदी ।। २१ ।। आळुमाळ प्रकाशु करी । तेतुलेनीच उबारा धरी । तैसिया दीपाचि परी । सुविद्यु जो ।। २२ ।। औषधाचेनि नांवें अमृतें । जैसा नवज्वरु आंबुथे । कां विषचि होऊनि परतें । सर्पा दूध ।। २३ ।। तैसा सद्‌गुणीं मत्सरु । व्युत्पत्ती अहंकारु । तपोज्ञानें अपारु । ताठा चढे ।। २४ ।। अंत्यु राणिवे बैसविला । आरें धारणु गिळिला । तैसा गर्वें फुगला । देखसी जो ।। २५ ।। जो लाटणें ऐसा न लवे । पाथरु तेवीं न द्रवे । गुणियासि नागवे । फोडसें जैसें ।। २६ ।। किंबहुना तयापाशीं । अज्ञान आहे वाढीसीं । हें निकरें गा तुजसीं । बोलत असों ।। २७ ।। आणीकही धनंजया । जो गृहदेह सामग्रिया । न देखे कालचेया । जन्मातें गा ।। २८ ।। कृतघ्ना उपकारु केला । कां चोरा व्यवहारु दिधला । निसुगु स्तविला । विसरे जैसा ।। २९ ।। वोढाळितां लाविलें । तें तैसेंच कान पूंस वोलें । कीं पुढती वोढाळूं आलें । सुणें जैसें ।। ७३० ।। बेडूक सापाचिया तोंडीं । जातसे सबुडबुडीं । तो मक्षिकांचिया कोडीं । स्मरेना कांहीं ।। ३१ ।। तैसीं नवही द्वारें स्रवती । आंगीं देहाची लुती जिती । जेणें जाली तें चित्तीं । सलेना जया ।। ३२ ।। मातेच्या उदरकुहरीं । पचूनि विष्ठेच्या दाथरीं । जठरीं नवमासवरीं । उकडला जो ।। ३३ ।। तें गर्भींची जे व्यथा । कां जें जालें उपजतां । तें कांहींचि सर्वथा । नाठवी जो ।। ३४ ।। मलमूत्रपंकीं । जें लोळतें बाळ अंकीं । तें देखोनि जो न थुंकीं । त्रासु नेघे ।। ३५ ।। कालचि ना जन्म गेलें । पाहेचि पुढती आलें । ऐसें हें कांहीं वाटलें । नाहीं जया ।। ३६ ।। आणि पैं तयाची परी । जीविताचि फरारी । देखोनि जो न करी । मृत्युचिंता ।। ३७ ।।

जिणेयाचेनि विश्वासें । मृत्यु एक एथ असे । हें जयाचेनि मानसें । मानिजेना ।। ३८ ।। अल्पोदकींचा मासा । हें नाटे ऐसिया आशा । न वचेचि कां जैसा । अगाध डोहां ।। ३९ ।। कां गोरीचिया भुली । मृग व्याधा दृष्टी न घाली । गळु न पाहतां गिळिली । उंडी मीनें ।। ७४० ।। दीपाचिया झगमगा । जाळील हें पतंगा । नेणवेचि पैं गा । जयापरी ।। ४१ ।। गव्हारु निद्रासुखें । घर जळत असे तें न देखे । नेणतां जेंवी विखें । रांधिलें अन्न ।। ४२ ।। तैसा जीविताचेनि मिषें । हा मृत्युचि आला असे । हें नेणेचि राजसें । सुखें जो गा ।। ४३ ।। शरीरींची वाढी । अहोरात्रांची जोडी । विषयसुखप्रौढी । साचचि मानी ।। ४४ ।। परी बापुडा ऐसें नेणें । जें वेश्येचें सर्वस्व देणें । तेंचि तें नागवणें । रूप एथ ।। ४५ ।। संवचोराचें साजणें । तेंचि तें प्राण घेणें । लेपा स्नपन करणें । तोचि नाशु ।। ४६ ।। पांडुरोगें आंग सुटलें । तें तयाचि नांवें खुंटलें । तैसें नेणें भुललें । आहारनिद्रा ।। ४७ ।। सन्मुख शूला । धांवतया पायें चपळा । प्रतिपदीं ये जवळा । मृत्यु जेवीं ।। ४८ ।। तेवीं देहा जंव जंव वाढु । जंव जंव दिवसांचा पवाडु । जंव जंव सुरवाडु । भोगांचा या ।। ४९ ।। तंव तंव अधिकाधिकें । मरण आयुष्यातें जिंके । मीठ जेवीं उदकें । घांसिजत असे ।। ७५० ।। तैसें जीवित्व जाये । तयास्तव काळु पाहे । हें हातोहातींचें न होये । ठाउकें जया ।। ५१ ।। किंबहुना पांडवा । हा आंगींचा मृत्यु नित्य नवा । न देखे जो मावा । विषयांचिया ।। ५२ ।। तो अज्ञानदेशींचा रावो । या बोला महाबाहो । न पडे गा ठावो । आणिकांचा ।। ५३ ।। पैं जीविताचेनि तोखें । जैसा कां मृत्यु न देखे । तैसाचि तारुण्यें पोखें । जरा न गणी ।। ५४ ।। कडाडीं लोटला गाडा । कां शिखरौनि सुटला धोंडा । तैसा न देखे जो पुढां । वार्धक्य आहे ।। ५५ ।। कां आडवोहळा पाणी आलें । कां जैसें म्हैसयाचें झुंज मातलें । तैसें तारुण्याचें चढलें । भुररें जया ।। ५६ ।। पुष्टि लागे विघरों । कांति पाहे निसरों । मस्तक आदरीं शिरो- । भागीं कंप ।। ५७ ।। दाढी साउळ धरीं । मान हालौनि वारी । तरी जो करी । मायेचा पैसु ।। ५८ ।। पुढील उरीं आदळे । तंव न देखे जेवीं आंधळें । कां डोळ्यावरलें निगळे । आळशी तोषें ।। ५९ ।। तैसें तारुण्य आजिचें । भोगितां वृद्धाप्य पाहेचें । न देखे तोचि साचें । अज्ञानु

गा ।। ७६० ।। देखें अक्षमें कुब्जें । कीं विटावूं लागे फुंजे । परि न म्हणे पाहे माझें । ऐसेंचि भवे ।। ६१ ।। आणि आंगीं वृद्धाप्यतेची । संज्ञा ये मरणाची । परि जया तारुण्याची । भुली न फिटे ।। ६२ ।। तो अज्ञानाचें घर । हें साचचि घे उत्तर । तेवींचि परियेसीं थोर । चिन्हें आणिक ।। ६३ ।। तरि वाघाचिये अडवे । एक वेळ आला चरोनि दैवें । तेणें विश्वासें पुढती धांवें । वसू जैसा ।। ६४ ।। कां सर्पघराआंतु । अवचटें ठेवा आणिला स्वस्थु । येतुलिया-साठीं निश्चितु । नास्तिकु होय ।। ६५ ।। तैसेंचि अवचटें हें । एकदोनी वेळां लाहे । एथ रोग एक आहे । हें मानीना जो ।। ६६ ।। वैरिया नीद आली । आतां द्वंद्वें माझीं सरलीं । हें मानी तो सपिली । मुकला जेवीं ।। ६७ ।। तैसी आहारनिद्रेची उजरी । रोग निवांतु जोंवरी । तंव जो न करी । व्याधी चिंता ।। ६८ ।। आणि स्त्रीपुत्रादिमेळें । संपत्ति जंव जंव फळे । तेणें रजें डोळे । जाती जयाचे ।। ६९ ।। सवेंचि वियोगु पडैल । विळौनि विपत्ति येईल । हें दुःख पुढील । देखेना जो ।। ७७० ।। तो अज्ञान गा पांडवा । आणि तोहि तोचि जाणावा । जो इंद्रियें अव्हासवा । चारी एथ ।। ७१ ।। वयसेचेनि उवायें । संपत्तीचेनि सावायें । सेव्यासेव्य जाये । सरकटितु ।। ७२ ।। न करावें तें करी । असंभाव्य मनीं धरी । चिंतूं नयें तें विचारी । जयाची मती ।। ७३ ।। रिघे जेथ न रिघावें । मागे जें न घ्यावें । स्पर्शे जेथ न लागावें । आंग मन ।। ७४ ।। न जावें तेथ जाये । न पाहावें तें जो पाहे । न खावें तें खाये । तेवींचि तोषें ।। ७५ ।। न धरावा तो संगु । न लागावें तेथ लागु । नाचरावा तो मार्गु । आचरे जो ।। ७६ ।। नायकावें तें आइके । न बोलावें तें बके । परि दोष होतील हें न देखे । प्रवर्ततां ।। ७७ ।। आंगा मनासि रुचावें । येतुलेनि कृत्याकृत्य नाठवें । जो करणेयाचेनि नांवें । भलतेंचि करी ।। ७८ ।। परि पाप मज होईल । कां नरकयातना येईल । हें कांहींचि पुढील । देखेना जो ।। ७९ ।। तयाचेनि आंगलगें । अज्ञान जगीं दाटुगें । जें सज्ञानाहि संगें । झोंबों सके ।। ७८० ।। परी असो हें आइक । अज्ञान चिन्हें आणिक । जेणें तुज सम्यक् । जाणवे तें ।। ८१ ।। तरी जयाची प्रीति पुरी । गुंतली देखसी घरीं । नवगंधकेसरीं । भ्रमरी जैशी ।। ८२ ।। साकरेचिया राशीं । बैसली नुठे माशी । तैसेनि स्त्रीचित्त आवेशीं । जयाचें मन ।। ८३ ।। ठेला बेडूक

कुंडीं । मशक गुंतला शेंबुडीं । जैसा ढोरु सबुडबुडीं । रुतला पंकीं ।। ८४ ।। तैसें घरींहूनि निघणें । नाहीं जीवें मनें प्राणें । जया साप होऊनि असणें । भाटीं तियें ।। ८५ ।। प्रियोत्तमाचिया कंठीं । प्रमदा घे आटी । तैशी जीवेंसी कोंपटी । धरूनि ठाके ।। ८६ ।। मधुरसोद्देशें । मधुकर जचे जैसे । गृहसंगोपन तैसें । करी जो गा ।। ८७ ।। म्हातारपणीं जालें । मा आणिक एक विपाइलें । तयाचें कां जेतुलें । मातापितरां ।। ८८ ।। तेतुलेनि पाडें पार्था । घरीं जया प्रेम आस्था । आणि स्त्रीवांचूनि सर्वथा । जाणेना जो ।। ८९ ।। तैसा स्त्रीदेहीं जो जीवें । पडोनियां सर्वभावें । कोण मी काय करावें । कांहीं नेणें ।। ७९० ।। महापुरुषाचें चित्त । जालिया वस्तुगत । ठाके व्यवहारजात । जयापरी ।। ९१ ।। हानि लाज न देखे । परापवादु नाइके । जयाचीं इंद्रियें एकमुखें । स्त्रिया केलीं ।। ९२ ।। चित्त आराधी स्त्रियेचें । आणि तियेचेनि छंदें नाचे । माकड गारुडियाचें । जैसें होय ।। ९३ ।। आपणपेंही शिणवी । इष्टमित्र दुखवी । मग कवडाचि वाढवी । लोभी जैसा ।। ९४ ।। तैसा दानपुण्यें खांची । गोत्रकुटुंबा वंची । परी गारी भरी स्त्रियेची । उणी हों नेदी ।। ९५ ।। पूजिती दैवतें जोगावी । गुरुतें बोलें झकवी । मायबापां दावी । निदारपण ।। ९६ ।। स्त्रियेच्या तरी विखीं । भोगसंपत्ती अनेकीं । आणी वस्तु निकी । जे जे देखे ।। ९७ ।। प्रेमाथिलेनि भक्तें । जैसेनि भजिजे कुळदैवतें । तैसा एकाग्रचित्तें । स्त्री जो उपासी ।। ९८ ।। साच आणि चोख । तें स्त्रियेसीचि अशेख । येरांविषयीं जोगावणूक । तेहीं नाहीं ।। ९९ ।। इयेतें हन कोणी देखैल । इयेसी वेखासें जाईल । तरी युगचि बुडैल । ऐसें जया ।। ८०० ।। नायटयांभेण । न मोडिजे नागांची आण । तैसी पाळी उणखुण । स्त्रियेची जो ।। १ ।। किंबहुना धनंजया । स्त्रीचि सर्वस्व जया । आणि तियेचिया जालिया- । लागीं प्रेम ।। २ ।। आणिकही जें समस्त । तियेचें संपत्तिजात । तें जीवाहूनि आप्त । मानी जो कां ।। ३ ।। तो अज्ञानासी मूळ । अज्ञाना त्याचेनि बळ । हें असो केवळ । तेंचि रूप ।। ४ ।। आणि मातलिया सागरीं । मोकललिया तरी । लाटांच्या येरझारीं । आंदोळे जेवीं ।। ५ ।। तेवीं प्रिय वस्तु पावे । आणि सुखें जो उंचावे । तैसाचि अप्रियासवें । तळवटु घे ।। ६ ।। ऐसेनि जयाचे चित्तीं । वैषम्यसाम्याची

वोखती । वाहे तो महामती । अज्ञान गा ।। ७ ।। आणि माझ्या ठायीं भक्ती । फळालागीं जया आर्ती । धनोद्देशें विरक्ती । नटणें जेवीं ।। ८ ।। नातरी कांताच्या मानसीं । रिगोनि स्वैरिणी जैसी । राहाटे जारेंसीं । जावयालागीं ।। ९ ।। तैसी मातें किरीटी । भजती गा पाउटी । करूनि जो दिठी । विषोसूये ।। ८१० ।। आणि भजिन्नलियासवें । तो विषो जरी न पावे । तरी सांडी म्हणे आघवें । टवाळ हें ।। ११ ।। कुणबट कुळवाडी । तैसा आन आन देव मांडी । आदिलाची परवडी । करी तया ।। १२ ।। तया गुरुमार्गा टेंकें । जयाचा सुगरवा देखे । तरी तयाचा मंत्र शिके । येरु नेघे ।। १३ ।। प्राणिजातेंसीं निष्ठुरु । स्थावरीं बहु भरु । तेवींचि नाहीं एकसरु । निर्वाहो जया ।। १४ ।। माझी मूर्ति निफजवी । ते घराचे कोनीं बैसवी । आपण देवो देवी । यात्रे जाय ।। १५ ।। नित्य आराधन माझें । काजीं कुळदैवता भजे । पर्वविशेषें कीजे । पूजा आना ।। १६ ।। माझें अधिष्ठान घरीं । आणि वोवसे आनाचे करी । पितृकार्यावसरीं । पितरांचा होय ।। १७ ।। एकादशीच्या दिवशीं । जेतुला पाडु आम्हांसी । तेतुलाचि नागांसी । पंचमीच्या दिवशीं ।। १८ ।। चौथ मोटकी पाहे । आणि गणेशाचाचि होये । चावदसी म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ।। १९ ।। नित्य नैमित्तिकें कर्मे सांडी । मग बैसे नवचंडी । आदित्यवारीं वाढी । बहिरवां पात्रीं ।। ८२० ।। पाठीं सोमवार पावे । आणि बेलेंसी लिंगा धांवे । ऐसा एकलाचि आघवे । जोगावी जो ।। २१ ।। ऐसा अखंड भजन करी । उगा नोहे क्षणभरी । अवघेन गांवद्वारीं । अहेव जैसी ।। २२ ।। ऐसेनि जो भक्तु । देखसी सैरा धांवतु । जाण अज्ञानाचा मूर्तु । अवतार तो ।। २३ ।। आणि एकांतें चोखटें । तपोवनें तीर्थे तटें । देखोनि जो गा विटे । तोहि तोचि ।। २४ ।। जया जनपदीं सुख । गजबजेचें कवतिक । वानूं आवडे लौकिक । तोहि तोची ।। २५ ।। आणि आत्मा गोचरु होये । ऐसी जे विद्या आहे । ते आइकोनि डौर वाहे । विद्वांसु जो ।। २६ ।। उपनिषदांकडे न वचे । योगशास्त्र न रुचे । अध्यात्मज्ञानीं जयाचें । मनचि नाहीं ।। २७ ।। आत्मचर्चा एकी आथी । ऐसिये बुद्धीची भिंती । पाडूनि जयाची मती । वोढाळ जाहली ।। २८ ।। कर्मकांड तरी जाणे । मुखोद्गत पुराणें । ज्योतिषीं तो म्हणे । तैसेंचि होय ।। २९ ।। शिल्पीं अति निपुण ।

सूपकर्मीही प्रवीण । विधि आथर्वण । हातीं आथी ।। ८३० ।। कोर्की नाहीं ठेलें । भारत करी म्हणितलें । आगम आफाविले । मूर्त होतीं ।। ३१ ।। नीतिजात सुझें । वैद्यकही बुझे । काव्यनाटकीं दुजें । चतुर नाहीं ।। ३२ ।। स्मृतींची चर्चा । दंशु जाणे गारुडियाचा । निघंटु प्रज्ञेचा । पाइकी करी ।। ३३ ।। पैं व्याकरणीं चोखडा । तर्कीं अतिगाढा । परी एक आत्मज्ञानीं फुडा । जात्यंधु जो ।। ३४ ।। तें एकवांचूनि आघवां शास्त्रीं । सिद्धांत निर्माणधात्री । परी जळों तें मूळनक्षत्रीं । न पाहें गा ।। ३५ ।। मोराआंगीं अशेषें । पिसें असतीं डोळसें । परी एकली दृष्टि नसे । तैसें तें गा ।। ३६ ।। जरी परमाणूएवढें । संजीवनीमूळ जोडे । तरी बहु काय गाडे । भरणें येरें ।। ३७ ।। आयुष्यें‌वीण लक्षणें । सिसेंवीण अळंकरणें । वोहरेंवीण वाधावणें । तो विटंबु गा ।। ३८ ।। तैसें शास्त्रजात जाण । आघवेंचि अप्रमाण । पार्था अध्यात्मज्ञानेंवीण । एकलेनी ।। ३९ ।। यालागीं अर्जुना पाहीं । अध्यात्मज्ञानाच्या ठायीं । जया नित्यबोधु नाहीं । शास्त्रमूढा ।। ८४० ।। तया शरीर जें जालें । तें अज्ञानाचें बीं विरूढलें । तयाचें व्युत्पन्नत्व गेलें । अज्ञानवेलीं ।। ४१ ।। तो जें जें बोले । तें अज्ञानचि फुलले । तयाचें पुण्य जें फळलें । तें अज्ञान गा ।। ४२ ।। आणि अध्यात्मज्ञान कांहीं । जेणें मानिलेंचि नाहीं । तो ज्ञानार्थु न देखे काई । हें बोलावें असें ।। ४३ ।। ऐलीचि थडी न पवतां । पळे जो माघौता । तया पैलद्वीपींची वार्ता । काय होय ।। ४४ ।। कां दारवंठाचि जयाचें । शीर रोविलें खांचे । तो केवीं परिवरींचें । ठेविलें देखे ।। ४५ ।। तेवीं अध्यात्मज्ञानीं जया । अनोळख धनंजया । तया ज्ञानार्थु देखावया । विषो काई ।। ४६ ।। म्हणौनि आतां विशेषें । तो ज्ञानाचें तत्त्व न देखे । हें सागावें आंखेंलेखें । न लगे तुज ।। ४७ ।। जेव्हां सगर्भे वाढिलें । तेव्हांचि पोटींचें धालें । तैसें मागिलें पदें बोलिलें । तेंचि होय ।। ४८ ।। वांचूनियां वेगळें । रूप करणें. हें न मिळे । जेवीं अवंतिलें आंधळें । तें दुजेनसीं ये ।। ४९ ।। एवं इये उपरतीं । अज्ञानचिन्हें मागुती । अमानित्वादि प्रभृती । वाखाणिलीं ।। ८५० ।। जें ज्ञानपदें अठरा । केलियां येरी मोहरां । अज्ञान या आकारा । सहजें येती ।। ५१ ।। मागां श्लोकाचेनि अर्धार्धें । ऐसें सांगितलें श्रीमुकुंदें । ना उफराटीं इयें ज्ञानपदें । तेंचि

अज्ञान ।। ५२ ।। म्हणौनि इया वाहणीं । केली म्यां उपलवणी । वांचूनि दुधा मेळऊनि पाणी । फार कीजे ।। ५३ ।। तैसें जी न बडबडीं । पदाची कोर न सांडी । मूळध्वनींचिये वाढी । निमित्त जाह्लों ।। ५४ ।। तंव श्रोते म्हणती राहें । कें परिहारा ठावो आहे । बिहिसी कां वायें । कविपोषका ।। ५५ ।। तूतें श्रीमुरारी । म्हणितलें आम्ही प्रगट करीं । जें अभिप्राय गव्हरी । झांकिलें आम्हीं ।। ५६ ।। तें देवाचें मनोगत । दावित आहासी तूं मूर्त । हेंही म्हणतां चित्त । दाटैल तुझें ।। ५७ ।। म्हणौनि असो हें न बोलों । परि साविया गा तोषलों । जे ज्ञानतरिये मेळविलों । श्रवण सुखाचिये ।। ५८ ।। आतां इयावरी । जे तो श्रीहरी । बोलिला तें करीं । कथन वेगां ।। ५९ ।। इया संतवाक्यासरिसें । म्हणितलें निवृत्तिदासें । जी अवधारा तरी ऐसें । बोलिलें देवें ।। ८६० ।। म्हणती तुवां पांडवा । हा चिन्हसमुच्चयो आघवा । आयकिला तो जाणावा । अज्ञानभागु ।। ६१ ।। इया अज्ञानविभागा । पाठी देऊनि पैं गा । ज्ञानविखीं चांगा । दृढा होईजे ।। ६२ ।। मग निर्वाळिलेनि ज्ञानें । ज्ञेय भेटेल मनें । तें जाणावया अर्जुनें । आस केली ।। ६३ ।। तंव सर्वज्ञांचा रावो । म्हणे जाणौनि तयाचा भावो । परिसें ज्ञेयाचा अभिप्रावो । सांगों आतां ।। ६४ ।।

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ।। १२ ।।

तरि ज्ञेय ऐसें म्हणणें । वस्तूतें येणेंचि कारणें । जें ज्ञानेंवांचूनि कवणें । उपायें नये ।। ६५ ।। आणि जाणितलेयावरौतें । कांहींच करणें नाहीं जेथें । जाणणेंचि तन्मयातें । आणी जयाचें ।। ६६ ।। जें जाणितलेयासाठीं । संसार काढूनियां कांठीं । जिरोनि जाइजे पोटीं । नित्यानंदाच्या ।। ६७ ।। तें ज्ञेय गा ऐसें । आदि जया नसे । परब्रह्म आपैसें । नाम जया ।। ६८ ।। जें नाहीं म्हणों जाईजे । तंव विश्वाकारें देखिजे । आणि विश्वचि ऐसें म्हणिजे । तरि हे माया ।। ६९ ।। रूप वर्ण व्यक्ती । नाहीं दृश्य दृष्टा स्थिती । तरि कोणें कैसें आथी । म्हणावें पां ।। ८७० ।। आणि साचचि जरी नाहीं । तरि महदादि कोणें ठाईं । स्फुरत कैचें काई । तेणेंवीण असे ।। ७१ ।। म्हणौनि आथी नाथी हे बोली । जें देखोनि मुकी जाह्ली । विचारेंसी मोडली । वाट

जेथें ।। ७२ ।। जैसीं भांडघटशरावीं । तदाकारें असे पृथ्वी । तैसें सर्व होऊनियां सर्वीं । असे जे वस्तु ।। ७३ ।।

सर्वत: पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वत: श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।। १३ ।।

आघवांचि देशीं काळीं । नव्हतां देशकाळांवेगळी । जे क्रिया स्थूळास्थूळीं । तेचि हात जयाचे ।। ७४ ।। तयातें याकारणें । विश्वबाहु ऐसें म्हणणें । जें सर्वचि सर्वपणें । सर्वदा करी ।। ७५ ।। आणि समस्तांही ठाया । एके काळीं धनंजया । आलें असे म्हणौनि जया । विश्वांघ्रिनाम ।। ७६ ।। पैं सवितया आंग डोळे । नाहींत वेगळे वेगळे । तैसें सर्वद्रष्टे सकळें । स्वरूपें जें ।। ७७ ।। म्हणौनि विश्वतश्चक्षु । हा अचक्षूच्या ठायीं पक्षु । बोलावया दक्षु । जाहला वेदु ।। ७८ ।। जें सर्वांचें शिरावरी । नित्य नांदे सर्वांपरी । ऐसिये स्थितीवरी । विश्वमूर्धा म्हणिपे ।। ७९ ।। पैं गा मूर्ति तेंचि मुख । हुताशना जैसें देख । तैसें सर्वपणें अशेख । भोक्ते जे ।। ८८० ।। यालागीं तया पार्था । विश्वतोमुख हे व्यवस्था । आली वाक्पथा । श्रुतीचिया ।। ८१ ।। आणि वस्तुमात्रीं गगन । जैसें असे संलग्न । तैसें शब्दजातीं कान । सर्वत्र जया ।। ८२ ।। म्हणौनि आम्हीं तयातें । म्हणों सर्वत्र आइकतें । एवं जें सर्वांतें । आवरूनि असे ।। ८३ ।। ऐऱ्हवीं तरी महामती । विश्वतश्चक्षु इया श्रुती । तयाचिया व्याप्ती । रूप केलें ।। ८४ ।। वांचूनि हस्त नेत्र पाये । हें भाष तेथ कें आहे । सर्व शून्याचा न साहे । निष्कर्षु जें ।। ८५ ।। पैं कल्लोळातें कल्लोळें । ग्रसिजत असे ऐसें कळे । परी ग्रसितें ग्रासावेगळें । असे काई ।। ८६ ।। तैसें साचचि जें एक । तेथ कें व्याप्यव्यापक । परी बोलावया नावेक । करावें लागे ।। ८७ ।। पैं शून्य जैं दावावें जाहलें । तैं बिंदुलें एक पाहिजे केलें । तैसें अद्वैत सांगावें बोलें । तैं द्वैत कीजे ।। ८८ ।। एऱ्हवीं तरी पार्था । गुरुशिष्यसत्पथा । आडळु पडे सर्वथा । बोल खुंटे ।। ८९ ।। म्हणौनि गा श्रुती । द्वैतभावें अद्वैतीं । निरूपणाची वाहती । वाट केली ।। ८९० ।। तेंचि आतां अवधारीं । इये नेत्रगोचरें आकारीं । तें ज्ञेय गा जयापरी । व्यापक असे ।। ९१ ।।

सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेंद्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ।। १४ ।।

तरी तें गा किरीटी ऐसें। अवकाशीं आकाश जैसें। पटीं पटु होऊनि असे। तंतु जेवीं ।। ९२ ।। उदक होऊनि उदकीं । रसु जैसा अवलोकीं । दीपपणें दीपकीं । तेज जैसें ।। ९३ ।। कर्पूरत्वें कापुरीं । सौरभ्य असे जयापरी। शरीर होऊनि शरीरीं । कर्म जेवीं ।। ९४ ।। किंबहुना पांडवा । सोनेंचि सोनयाचा रवा । तैसें जें या सर्वां । सर्वांगीं असे ।। ९५ ।। परी रवेपणामाजिवडे । तंव रवा ऐसें आवडे । वांचूनि सोनें सांगडे । सोनया जेवीं ।। ९६ ।। पैं गा वोघुचि वांकुडा । परि पाणी उजू सुहाडा । वन्हि आला लोखंडा । लोह नव्हे कीं ।। ९७ ।। घटाकारें वेटाळें । तेथ नभ गमे वाटोळें । मठीं तरीं चौफळें । आये दिसे ।। ९८ ।। तरी ते अवकाश जैसें । नोहिजतीचि कां आकाशें । जें विकार होऊनि तैसें । विकारी नोहे ।। ९९ ।। मन मुख्य इंद्रियां । सत्त्वादि गुणां ययां । सारिखें ऐसें धनंजया । आवडे कीर ।। ९०० ।। पैं गुळाची गोडी । नोहे बांधया सांगडी । तैसीं गुण इंद्रियें फुडीं । नाहीं तेथ ।। १ ।। अगा क्षीराचिये दशे । घृत क्षीराकारें असे । परी क्षीरचि नोहे जैसें । कपिध्वजा ।। २ ।। तैसें जें इये विकारीं । विकार नोहे अवधारीं । पैं आकारा नाम भोंवरीं । येर सोनें तें सोनें ।। ३ ।। इया उघड मऱ्हाटिया । तें वेगळेपण धनंजया । जाण गुण इंद्रियां- । पासोनियां ।। ४ ।। नामरूपसंबंधु । जातिक्रियाभेदु । हा आकारासीच प्रवादु । वस्तूसि नाहीं ।। ५ ।। ते गुण नव्हे कहीं । गुणा तया संबंधु नाहीं । परी तयाच्याचि ठायीं । आभासती ।। ६ ।। येतुलेयासाठीं । संभ्रांताच्या पोटीं । ऐसें जाय किरीटी । जे हेंचि धरी ।। ७ ।। तरी तें गा धरणें ऐसें । अभ्रातें जेवीं आकाशें । कां प्रतिवदन जैसें । आरसेनी ।। ८ ।। नातरी सूर्य प्रतिमंडल । जैसेनि धरी सलिल । कां रश्मिकरीं मृगजळ । धरिजे जेवीं ।। ९ ।। तैसें गा संबंधेंविण । यया सर्वांतें धरीं निर्गुण । परी तें वायां जाण । मिथ्यादृष्टी ।। ९१० ।। आणि यापरी निर्गुणें । गुणातें भोगणें । रंका राज्य करणें । स्वप्नीं जैसें ।। ११ ।। म्हणौनि गुणाचा संगु । अथवा गुणभोगु । हा निर्गुणीं लागु । बोलों नये ।। १२ ।।

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ।। १५

जें चराचर भूतां- । माजीं असे पंडुसुता । नाना वन्हीं उष्णता । अभेदें जैसीं ।। १३ ।। तैसेनि अविनाशभावें । जें सूक्ष्मदशे आघवें । व्यापूनि असे तें जाणावें । ज्ञेय एथ ।। १४ ।। जें एक आंतुबाहेरी । जें एक जवळ दुरी । जें एकवांचूनि परी । दुजीं नाहीं ।। १५ ।। क्षीरसागरींची गोडी । माजीं बहु थडियें थोडी । हें नाहीं तया परवडी । पूर्ण जें गा ।। १६ ।। स्वेदजादिप्रभृती । वेगळाल्या भूतीं । जयाचिये अनुस्यूतीं । खोमणें नाहीं ।। १७ ।। पैं श्रोते मुखटिळका । घटसहस्रा अनेकां- । माजीं बिंबोनि चंद्रिका । न भेदे जेवीं ।। १८ ।। नाना लवणकणाचिये राशी । क्षारता एकचि जैसी । कां कोडी एकीं ऊसीं । एकचि गोडी ।। १९ ।।

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ।। १६ ।।

तैसें अनेकीं भूतजातीं । जें आहे एकी व्याप्ती । विश्वकार्या सुमती । कारण जें गा ।। ९२० ।। म्हणौनि हा भूताकारु । जेथोनि तेंचि तया आधारु । कल्लोळा सागरु । जियापरी ।। २१ ।। बाल्यादि तिन्हीं वयसीं । काया एकचि जैसी । तैसें आदिस्थितिग्रासीं । अखंड जें ।। २२ ।। सायंप्रातर्मध्यान । होतां जातां दिनमान । जैसें कां गगन । पालटेना ।। २३ ।। अगा सृष्टिवेळे प्रियोत्तमा । जया नांव म्हणती ब्रह्मा । व्याप्ति जें विष्णुनामा । पात्र जाहलें ।। २४ ।। मग आकारु हा हरपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे । तेंही गुणत्रय जेव्हां लोपे । तें जें शून्य ।। २५ ।। नभाचें शून्यत्व गिळून । गुणत्रयातें नुरऊन । तें शून्य तें महाशून्य । श्रुतिवचनसंमत ।। २६ ।।

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ।। १७ ।।

जें अग्नीचें दीपन । जें चंद्राचें जीवन । सूर्याचे नयन । देखती जेणें ।। २७ ।। जयाचेनि उजियेडें । तारांगण उभडें । महातेज सुरवाडें । राहाटे जेणें ।। २८ ।। जें आदीची आदी । जे वृद्धीची वृद्धी । बुद्धीची जे बुद्धी । जीवाचा जीवु ।। २९ ।। जें मनाचें मन । जें नेत्राचे नयन । कानाचे कान । वाचेची वाचा ।। ९३० ।। जें प्राणाचा प्राण । जें गतीचे चरण । क्रियेचें कर्तेपण । जयाचेनि ।। ३१ ।। आकारु जेणें आकारे । विस्तारु जेणें विस्तारे । संहारु जेणें संहारे ।

पंडुकुमरा ।। ३२ ।। जें मेदिनीची मेदिनी । जें पाणी पिऊनि असे पाणी । तेजा दिवेलावणी । जेणें तेजें ।। ३३ ।। जें वायूचा श्वासोश्वासु । जें गगनाचा अवकाशु । हें असो आघवाची आभासु । आभासे जेणें ।। ३४ ।। किंबहुना पांडवा । जें आघवेंचि असे आघवा । जेथ नाहीं रिगावा । द्वैतभावासी ।। ३५ ।। जें देखलियाचि सवें । दृश्य द्रष्टा हें आघवें । एकवाट कालवे । सामरस्यें ।। ३६ ।। मग तेंचि होय ज्ञान । ज्ञाता ज्ञेय हन । ज्ञानें गमिजे स्थान । तेंहि तेंची ।। ३७ ।। जैसे सरलियां लेख । आंख होती एक । तैसें साध्यसाधनादिक । ऐक्यासि ये ।। ३८ ।। अर्जुना जिये ठायीं । न सरे द्वैताची वही । हें असो जें हृदयीं । सर्वांच्या असे ।। ३९ ।।

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ।। १८ ।।

एवं तुजपुढां । आदि क्षेत्र सुहाडा । दाविलें फाडोवाडां । विवंचुनी ।।९४०।। तैसेंचि क्षेत्रापाठीं । जैसेंनि देखसी दिठी । तें ज्ञानही किरीटी । सांगितलें ।। ४१ ।। अज्ञानाही कौतुकें । रूप केलें निकें । जंव आयणी तुझी टेंके । पुरे म्हणे ।। ४२ ।। आणि आतां हें रोकडें । उपपत्तीचेनि पवाडें । निरूपिलें उघडें । ज्ञेय पैं गा ।। ४३ ।। हे आघवीच विवंचना । बुद्धी भरोनि अर्जुना । मत्सिद्धिभावना । माझिया येती ।। ४४ ।। देहादि परिग्रहीं । संन्यासु करूनियां जिहीं । जीवु माझ्या ठाईं । वृत्तिकु केला ।। ४५ ।। ते मातें किरीटी । हेंचि जाणौनिया शेवटीं । आपणपयां साटोवाटीं । मीचि होती ।। ४६ ।। मीचि होती परी । हें मुख्य गा अवधारीं । सोहोपी सर्वांपरी । रचिलीं आम्हीं ।। ४७ ।। कडां पायरी कीजे । निराळीं माचु बांधिजे । अथावीं सुइजे । तरी जैसी ।। ४८ ।। एऱ्हवीं अवघेंचि आत्मा । हें सांगों जरी वीरोत्तमा । परी तुझिया मनोधर्मा । मिळेल ना ।। ४९ ।। म्हणौनि एकचि संचलें । चतुर्धा आम्हीं केलें । जें अदळपण देखिलें । तुझिये प्रज्ञे ।। ९५० ।। पैं बाळ जैं जेवविजे । तैं घांसु विसा ठायीं कीजे । तैसें एकचि हें चतुर्व्याजें । कथिलें आम्हीं ।। ५१ ।। एक क्षेत्र एक ज्ञान । एक ज्ञेय एक अज्ञान । हे भाग केले अवधान । जाणौनि तुझें ।। ५२ ।। आणि ऐसेंनही पार्था । जरी हा अभिप्रावो तुज हाता । नये तरी हे व्यवस्था । एक वे[illegible] सांगों ।। ५३ ।। आतां

चौठायीं न करूं । एकही म्हणौनि न सरूं । आत्मानात्मया धरूं । सरिसा पाडु ।। ५४ ।। परि तुवां येतुलें करावें । मागों तें आम्हां देआवें । जें कानचि नांव ठेवावें । आपण पैं गा ।। ५५ ।। या श्रीकृष्णाचिया बोला । पार्थु रोमांचितु जाहला । तेथ देवो म्हणती भला । उचंबळेना ।। ५६ ।। ऐसेनि तो येतां वेगु । धरूनि म्हणे श्रीरंगु । प्रकृतिपुरुषविभागु । परिसें सांगों ।। ५७ ।। जया मार्गातें जगीं । सांख्य म्हणती योगी । जयाचिये भाटिवेलागीं । मी कपिल जाहलों ।। ५८ ।। तो आइक निर्दोखु । प्रकृतिपुरुषविवेकु । म्हणे आदिपुरुखु । अर्जुनातें ।। ५९ ।।

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्धयनादि उभावपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ।। १९ ।।

तरी पुरुष अनादि आथी । आणि तेंचि लागोनि प्रकृति । संसरिसी दिवोराती । दोनी जैसी ।। ९६० ।। कां रूप नोहे वायां । परी रूपा लागली छाया । निकणु वाढे धनंजया । कणेंसीं कोंडा ।। ६१ ।। तैसीं जाण जवटें । दोन्हीं इयें एकवटें । प्रकृतिपुरुष प्रकटें । अनादिसिद्धें ।। ६२ ।। पैं क्षेत्र येणें नांवें । जें सांगितलें आघवें । तेंचि एथ जाणावें । प्रकृति हे गा ।। ६३ ।। आणि क्षेत्रज्ञ ऐसें । जयातें म्हणितलें असे । तो पुरुष हें अनारिसें । न बोलों घेईं ।।६४।। इये आनानें नांवें । परि निरूप्य आन नोहे । हें लक्षण न चुकावें । पुढतपुढती ।। ६५ ।। तरी केवळ जे सत्ता । तो पुरुषु गा पंडुसुता । प्रकृतीतें समस्तां । क्रिया नाम ।। ६६ ।। बुद्धि इंद्रियें अंतःकरण । इत्यादि विकारभरण । आणि तें तिन्ही गुण । सत्त्वादिक ।। ६७ ।। हा आघवाचि मेळावा । प्रकृती जाहला जाणावा । हेचि हेतु संभवा । कर्माचिया ।। ६८ ।।

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ।। २० ।।

तेथ इच्छा आणि बुद्धि । घडवी अहंकारेंसीं आधीं । मग तिया लाविती वेधीं । कारणाच्या ।। ६९ ।। तेंचि कारण ठाकावया । जें सूत्र धरणें उपाया । तया नांव धनंजया । कार्य पैं गा ।। ९७० ।। आणि इच्छा मदाच्या थावीं । लागली मनातें उठवी । तें इंद्रियें राहाटवी । हें कर्तृत्व पैं गा ।। ७१ ।। म्हणौनि तीन्ही या जाणा । कार्यकर्तृत्वकारणा । प्रकृति मूळ हे राणा । सिद्धांचा

म्हणे ।। ७२ ।। एवं तिहींचेनि समवायें । प्रकृति कर्मरूप होये । परी जया गुणा वाढे त्राये । त्याचि सारिखी ।। ७३ ।। जें सत्त्वगुणें अधिष्ठिजे । तें सत्कर्म म्हणिजे । रजोगुणें निफजे । मध्यम तें ।। ७४ ।। जें कां केवळ तमें । होतीं जिये कर्मे । निषिद्धें अधर्में । जाण तियें ।। ७५ ।। ऐसेनि संतासंतें । कर्में प्रकृतीस्तव होतें । तयापासोनि निर्वाळतें । सुखदुःख गा ।। ७६ ।। असंतीं दुःख उपजे । सत्कर्मीं सुख निफजे । तया दोहींचा बोलिजे । भोगु पुरुषा ।। ७७ ।। सुखदुःखें जंववरी । निफजती साचोकारीं । तंव प्रकृति उद्यमु करी । पुरुषु भोगी ।। ७८ ।। प्रकृतिपुरुषांची कुळवाडी । सांगतां असंगडी । जे आंबुली जोडी । आंबुला खाय ।। ७९ ।। आंबुला आंबुलिये । संगती ना सोये । कीं आंबुली जग विये । चोज ऐका ।। ९८० ।।

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ।। २१ ।।

जे अनंगु तो पेंधा । निकवडा नुसधा । जीर्णु अतिवृद्धा- । पासोनि वृद्धु ।। ८१ ।। तया आडनांव पुरुषु । एऱ्हवीं स्त्री ना नपुंसकु । किंबहुना एकु । निश्चयो नाहीं ।। ८२ ।। तो अचक्षु अश्रवणु । अहस्तु अचरणु । रूप ना वर्णु । नाम आथी ।। ८३ ।। अर्जुना कांहींचि जेथ नाहीं । तो प्रकृतीचा भर्ता पाहीं । कीं भोगणें ऐसयाही । सुखदुःखांचें ।। ८४ ।। तो तरी अकर्ता । उदासु अभोक्ता । परी इया पतिव्रता । भोगविजे ।। ८५ ।। जियेतें अळुमाळु । रूपा गुणाचा चाळढाळु । ते भलतैसाही खेळु । लेखा आणी ।। ८६ ।। मा इये प्रकृती तंव । गुणमयी हेंचि नांव । किंबहुना सावेव । गुण तेचि हे ।। ८७ ।। हे प्रतिक्षणीं नित्य नवी । रूपा गुणाचीच आघवी । जडातेंही माजवी । इयेचा माजु ।। ८८ ।। नामें इयें प्रसिद्धें । स्नेहो इया स्निग्धें । इंद्रियें प्रबुद्धें । इयेचेनि ।। ८९ ।। कायि मन हें नपुंसक । कीं ते भोगवी तिन्ही लोक । ऐसें ऐसें अलौकिक । करणें इयेचें ।। ९९० ।। हे भ्रमाचें महाद्वीप । हे व्याप्तीचें रूप । विकार उमप । इया केले ।। ९१ ।। हे कामाची मांडवी । हे मोहवनींची माधवी । इये प्रसिद्धचि दैवी । माया हें नाम ।। ९२ ।। हे वाङ्मयाची वाढी । हे साकारपणाची जोडी । प्रपंचाची धाडी । अभंग हे ।। ९३ ।। कळा एथूनि जालिया । विद्या इयेच्या केलिया । इच्छा ज्ञान क्रिया । वियाली हे ।। ९४ ।।

हे नादाची टांकसाळ । हे चमत्काराचें वेळाउळ । किंबहुना सकळ । खेळु इयेचा ।। ९५ ।। जे उत्पत्ति प्रलयो होत । ते इयेंचे सायंप्रात । हें असो अद्‌भुत । मोहन हे ।। ९६ ।। हे अद्वयाचें दुसरें । हे निःसंगाचे सोयरे । हे निराळेंसि घरें । नांदत असे ।। ९७ ।। इयेतें येतुलावरी । सौभाग्यव्याप्तीची थोरी । म्हणौनि तया आवरी । अनावरातें ।। ९८ ।। तयाच्या तंव ठायीं । निपटूनि कांहींचि नाहीं । कीं तया आघवेंही । आपणचि होय ।। ९९ ।। तया स्वयंभाची संभूती । तया अमूर्ताची मूर्ती । आपण होय स्थिती । ठावो तया ।। १००० ।। तया अनार्ताची आर्ती । तया पूर्णाची तृप्ती । तया अकुळाची जाती- । गोत होय ।। १ ।। तया अचर्चाचें चिन्ह । तया अपाराचें मान । तया अमनस्काचें मन । बुद्धीही होय ।। २ ।। तया निराकाराचा आकारु । तया निर्व्यापाराचा व्यापारु । निरहंकाराचा अहंकारु । होऊनि ठाके ।। ३ ।। तया अनामाचें नाम । तया अजाचें जन्म । आपण होय कर्म- । क्रिया तया ।। ४ ।। तया निर्गुणाचे गुण । अचरणाचे चरण । तया अश्रवणाचे श्रवण । अचक्षूचे चक्षु ।। ५ ।। तया भावातीताचे भाव । तया निरवयवाचे अवयव । किंबहुना होय सर्व । पुरुषाचें हे ।। ६ ।। ऐसेनि इया प्रकृती । आपुलिया सर्व व्याप्ती । तया अविकारातें विकृती- । माजीं कीजे ।। ७ ।। तेथ पुरुषत्व जें असे । तें ये इये प्रकृतिदशे । चंद्रमा अंवसे । पडिला जैसा ।। ८ ।। विदळ बहु चोखा । मीनलिया वाला एका । कसु होय पांचका । जयापरी ।। ९ ।। कां साधूतें गोंधळी । संचरोनि सुये मैळीं । नाना सुदिनाचा आभाळीं । दुर्दिनु किजे ।। १०१० ।। जेवीं पय पशूच्या पोटीं । कां वन्हि जैसा काष्ठीं । गुंडूनि घेतला पटीं । रत्नदीपु ।। ११ ।। राजा पराधीनु जाहला । कीं सिंहु रोगें रुंधला । तैसा पुरुष प्रकृती आला । स्वतेजा मुके ।। १२ ।। जागता नरु सहसा । निद्रा पाडूनि जैसा । स्वप्नींचिया सोसा । वश्यु कीजे ।। १३ ।। तैसें प्रकृति जालेपणें । पुरुषा गुण भोगणें । उदास अंतुरीगुणें । आतुडे जेवीं ।। १४ ।। तैसें अजा नित्या होये । आंगीं जन्ममृत्यूचे घाये । वाजती जैं लाहे । गुणसंगातें ।। १५ ।। परी तें ऐसें पंडुसुता । तातलें लोह पिटितां । जेवीं वन्हिसीचि घाता । बोलती तया ।। १६ ।। कां आंदोळलिया उदक । प्रतिभा होय अनेक । तें नानात्व म्हणती लोक । चंद्रीं जेवीं ।। १७ ।। दर्पणाचिया

जवळिका । दुजेपण जैसें ये मुखा । कां कुंकुमें स्फटिका । लोहितत्व ये ।। १८ ।। तैसा गुणसंगमें । अजन्मा हा जन्मे । पावतु ऐसा गमे । एऱ्हवीं नाहीं ।। १९ ।। अधमोत्तमा योनी । यासि ऐसिया मानी । जैसा संन्यासी होय स्वप्नीं । अंत्यजादि जाती ।। १०२० ।। म्हणौनि केवळा पुरुषा । नाहीं होणें भोगणें देखा । येथ गुणसंगुचि अशेखा- । लागीं मूळ ।। २१ ।।

उपद्रष्टानुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ।। २२ ।।

हा प्रकृतिमाजीं उभा । परी जुई जैसा बोथंबा । इया प्रकृति पृथ्वी नभा । तेतुला पाडु ।। २२ ।। प्रकृतिसरितेच्या तटीं । मेरु होय हा किरीटी । माजीं बिंबे परी लोटीं । लोटों नेणे ।। २३ ।। प्रकृति होय जाये । हा तो असतुचि आहे । म्हणौनि आब्रह्माचें होये । शासन हा ।। २४ ।। प्रकृति येणें जिये । याचिया सत्ता जग विये । इयालागीं इये । वरयेतु हा ।। २५ ।। अनंतें काळें किरीटी । जिया मिळती इया सृष्टी । तिया रिगती ययाच्या पोटीं । कल्पांतसमयीं ।। २६ ।। हा महद्ब्रह्मगोसावी । ब्रह्मगोळ लाघवी । अपारपणें मवी । प्रपंचातें ।। २७ ।। पैं या देहामाझारीं । परमात्मा ऐसी जे परी । बोलिजे तें अवधारीं । ययातेंचि ।। २८ ।। अगा प्रकृतिपरौता । एकु आथी पंडुसुता । ऐसा प्रवादु तो तत्त्वता । पुरुष हा पैं ।। २९ ।।

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ।। २३ ।।

जो निखळपणें येणें । पुरुषा यया जाणे । आणि गुणांचें करणें । प्रकृतीचें तें ।। १०३० ।। हें रूप हे छाया । पैल जळ हे माया । ऐसा निवाडु धनंजया । जेवीं कीजे ।। ३१ ।। तेणें पाडें अर्जुना । प्रकृतिपुरुषविवंचना । जयाचिया मना । गोचर जाहली ।। ३२ ।। तो शरीराचेनि मेळें । करूं कां कर्में सकळें । परी आकाश धुई न मैळे । तैसा असे ।। ३३ ।। आथिलेनि देहें । जो न घेपे देहमोहें । देह गेलिया नोहे । पुनरपि तो ।। ३४ ।। ऐसा तया एकु । प्रकृति पुरुषविवेकु । उपकारु अलौकिकु । करी पैं गा ।। ३५ ।। परी हाचि अंतरीं । विवेक भानूचिया परी । उदैजे तें अवधारीं । उपाय बहुत ।। ३६ ।।

ध्यानेनाऽऽत्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ।। २४ ।।

कोणी एकु सुभटा । विचाराचा आगिटां । आत्मानात्मकिटा । पुटें देउनी ।। ३७ ।। छत्तीसही वानी भेद । तोडोनियां निर्विवाद । निवडिती शुद्ध । आपणपें ।। ३८ ।। तया आपणपयाच्या पोटीं । आत्मध्यानाचिया दिठी । देखती गा किरीटी । आपणपेंचि ।। ३९ ।। आणिक पैं दैवबगें । चित्त देती सांख्ययोगें । एक ते अंगलगें । कर्माचेनी ।। १०४० ।।

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ।। २५ ।।

येणें येणें प्रकारें । निस्तरती साचोकारें । हें भवा भेउरें । आघवेंचि ।। ४१ ।। परी ते करिती ऐसें । अभिमानु दवडूनि देशें । एकाचिया विश्वासें । टेंकती बोला ।। ४२ ।। जे हिताहित देखती । हानि कणवा घेपति । पुसोनि शिणु हरिती । देती सुख ।। ४३ ।। तयांचेनि मुखें जें निघे । तेतुलें आदरें चांगें । ऐकोनियां आंगें । मनें होती ।। ४४ ।। तया ऐकणेयाचि नांवें । ठेविती गा आघवें । तया अक्षरांसीं जीवें । लोण करिती ।। ४५ ।। तेही अंतीं कपिध्वजा । इया मरणार्णवसमाजा- । पासूनि निघती वोजा । गोमटिया ।। ४६ ।। ऐसेसे हे उपाये । बहुवस एथें पाहें । जाणावया होये । एकी वस्तु ।। ४७ ।। आतां पुरे हे बहुत । पैं सर्वार्थाचें मथित । सिद्धांतनवनीत । देऊं तुज ।। ४८ ।। येतुलेनि पंडुसुता । अनुभव लाहाणा आयिता । येर तंव तुज होतां । सायास नाहीं ।। ४९ ।। म्हणौनि ते बुद्धि रचूं । मतवाद हे खांचूं । सोलीव निर्वचूं । फलितार्थुची ।। १०५० ।।

यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ।। २६ ।।

तरी क्षेत्रज्ञ येणें बोलें । तुज आपणपें जें दाविलें । आणि क्षेत्रही सांगितलें । आघवें जें ।। ५१ ।। तया येरयेरांच्या मेळीं । होईजे भूतीं सकळीं । अनिलसंगें सलिलीं । कल्लोळ जैसे ।। ५२ ।। कां तेजा आणि उखरा । भेटी जालिया वीरा । मृगजळाचिया पूरा । रूप होय ।। ५३ ।। नाना धाराधरधारीं । झळंबलिया वसुंधरी । उठिजे जेवीं अंकुरीं । नानाविधीं ।। ५४ ।। तैसें

चराचर आघवें । जें कांहीं जीवु नांवें । तें तों उभययोगें संभवे । ऐसें जाण ॥ ५५ ॥ इयालागीं अर्जुना । क्षेत्रज्ञा प्रधाना- । पासूनि न होती भिन्ना । भूतव्यक्ती ॥ ५६ ॥

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥

पैं पटत्व तंतु नव्हे । तरी तंतूसीचि तें आहे । ऐसें खोलीं डोळां पाहें । ऐक्य हें गा ॥ ५७ ॥ भूतें आघवींचि होती । एकाचीं एक आहाती । परी तूं प्रतीती । यांची घे पां ॥ ५८ ॥ यांची नामेंही आनानें । अनारिसीं वर्तनें । वेषही सिनानें । आघवेयांचे ॥ ५९ ॥ ऐसें देखोनि किरीटी । भेद सूसी हन पोटीं । तरी जन्माचिया कोटी । न लाहसी निघों ॥ १०६० ॥ पैं नानाप्रयोजनशीळें । दीर्घें वक्रें वर्तुळें । होती एकाचींच फळें । तुंबिणीयेचीं ॥ ६१ ॥ होतु कां उजू वांकुडें । परी बोरीचें हें न मोडे । तैसीं भूतें अवघडें । परी वस्तु उजू ॥ ६२ ॥ अंगारकणीं बहुवसीं । उष्णता समान जैशी । तैसा नाना जीवराशीं । परेशु असे ॥ ६३ ॥ गगनभरी धारा । परी पाणी एकचि वीरा । तैसा या भूताकारा । सर्वांगीं तो ॥ ६४ ॥ हे भूतग्राम विषम । परी वस्तु ते एथ सम । घटमठीं व्योम । जियापरी ॥ ६५ ॥ हा नाशतां भूताभासु । एथ आत्मा तो अविनाशु । जैसा केयुरादिकीं कसु । सुवर्णाचा ॥ ६६ ॥ एवं जीवधर्महीनु । जो जीवेंसीं अभिन्नु । देखे तो सुनयनु । ज्ञानियांमाजीं ॥ ६७ ॥ ज्ञानाचा डोळा डोळसां- । माजीं डोळसु तो वीरेशा । हे स्तुति नोहे बहुवसा । भाग्याचा तो ॥ ६८ ॥

समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ।
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥

हे गुणेंद्रिय धोकोटी । देह धातूंची त्रिकुटी । पांचमेळावा वोखटी । दारुण हे ॥ ६९ ॥ हे उघड पांचवेउली । पंचधां आगी लागली । जीवपंचानना सांपडली । हरिणकुटी हे ॥ १०७० ॥ ऐसा असोनि इये शरीरीं । कोण नित्यबुद्धीची सुरी । अनित्यभावाच्या उदरीं । दाटीचिना ॥ ७१ ॥ परी इयें देहीं असतां । जो नयेचि आपणया घाता । आणि शेखीं पंडुसुता । तेथेंचि मिळे ॥ ७२ ॥ जेथ योगज्ञानाचिया प्रौढी । वोलांडूनियां जन्मकोडी ।

न निगों इया भाषा बुडी । देती योगी ।। ७३ ।। जें आकाराचें पैल तीर । जें नादाची पैल मेर । तुर्येचें माजघर । परब्रह्म जें ।। ७४ ।। मोक्षासकट गती । जेथें येती विश्रांती । गंगादि आपांपती । सरिता जेवीं ।। ७५ ।। तें सुख येणेंचि देहें । पाय पाखाळणिया लाहे । जो भूतवैषम्यें नोहे । विषमबुद्धी ।। ७६ ।। दीपांचिया कोडी जैसे । एकचि तेज सरिसें । तैसा जो असतुचि असे । सर्वत्र ईशु ।। ७७ ।। ऐसेनि समत्वें पंडुसुता । जिये जो देखत साता । तो मरण आणि जीविता । नागवे फुडा ।। ७८ ।। म्हणौनि तो दैवागळा । वानीत असो वेळोवेळां । जे साम्यसेजे डोळां । लागला तया ।। ७९ ।।

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथाऽऽत्मानमकर्तारं स पश्यति ।। २९ ।।

आणि मनोबुद्धिप्रमुखें । कर्मेंद्रियें अशेखें । करी प्रकृतीचि हें देखे । साच जो गा ।। १०८० ।। घरींचीं राहटती घरीं । घर कांहीं न करी । अभ्र धांवे अंबरीं । अंबर तें उगें ।। ८१ ।। तैसी प्रकृती आत्मप्रभा । खेळे गुणी विविधारंभा । येथ आत्मा तो वोथंबा । नेणे कोण ।। ८२ ।। ऐसेनि येणें निवाडें । जयाच्या जीवीं उजिवडें । अकर्तयातें फुडें । देखिलें तेणें ।। ८३ ।।

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ।। ३० ।।

एऱ्हवीं तेंचि अर्जुना । होईजे ब्रह्मसंपन्ना । जैं या भूताकृती भिन्ना । दिसती एकी ।। ८४ ।। लहरी जैसिया जळीं । परमाणुकणिका स्थळीं । रश्मीकरमंडळीं । सूर्याच्या जेवीं ।। ८५ ।। नातरी देहीं अवेव । मनीं आघवेचि भाव । विस्फुलिंग सावेव । वन्हीं एकीं ।। ८६ ।। तैसे भूताकार एकाचे । हें दिठी रिगे जें साचें । तेंचि ब्रह्मसंपत्तीचें । तारूं लागे ।। ८७ ।। मग जया तयाकडे । ब्रह्मेंचि दिठी उघडे । किंबहुना जोडे । अपार सुख ।। ८८ ।। येतुलेनि तुज पार्था । प्रकृतिपुरुषव्यवस्था । ठायें ठावो प्रतीतिपथा- । माजीं जाहली ।। ८९ ।। अमृत जैसें ये चुळा । कां निधान देखिजे डोळां । तेतुला जिव्हाळा । मानावा हा ।। १०९० ।। जी जाहलिये प्रतीती । घर बांधणें जें चित्तीं । तें आतां ना सुभद्रापती । इयावरी ।। ९१ ।। तरी एक दोन्ही ते बोल । बोलिजती सखोल । देईं मनातें वोल । मग तें घेईं ।। ९२ ।। ऐसें देवें

म्हणितलें । मग बोलों आदरिलें । तेथें अवधानाचेचि केलें । सर्वांग येरें ॥ ९३ ॥

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥

तरी परमात्मा म्हणिपे । तो ऐसा जाण स्वरूपें । जळीं जळें न लिंपे । सूर्यु जैसा ॥ ९४ ॥ कां जे जळा आदीं पाठीं । तो असतुचि असे किरीटी । माजीं बिंबें तें दृष्टी । आणिकांचिये ॥ ९५ ॥ तैसा आत्मा देहीं । आथि म्हणिपे हें कांहीं । साचें तरी नाहीं । तो जेथिंचा तेथें ॥ ९६ ॥ आरिसां मुख जैसें । बिंबलिया नाम असे । देहीं वसणें तैसें । आत्मतत्त्वा ॥ ९७ ॥ तया देहा म्हणती भेटी । हे सपायी निर्जीव गोठी । वारिया वाळुवे गांठी । केंही आहे ॥ ९८ ॥ आगी आणि कापुसा । दोरा सुवावा कैसा । केउता सांदा आकाशा । पाषाणेंसीं ॥ ९९ ॥ एक निघे पूर्वेकडे । एक तें पश्चिमेकडे । तिये भेटीचेनि पाडें । संबंधु हा ॥ ११०० ॥ उजियेडा आणि अंधारेया । जो पाडु मृता उभेयां । तोचि गा आत्मया । देहा जाण ॥ १ ॥ रात्री आणि दिवसा । कनका आणि कापुसा । अपाडु कां जैसा । तैसाचि यासी ॥ २ ॥ देह तंव पांचांचें जालें । हें कर्माचें गुणीं गुंथलें । भंवतसें चाकीं सूदलें । जन्ममृत्यूच्या ॥ ३ ॥ हें काळानळाच्या तोंडीं । घातली लोणियाची उंडी । माशी पांखु पाखडी । तंव हें सरे ॥ ४ ॥ हें विपायें आगींत पडे । तरी भस्म होऊनि उडे । जाह्लें श्वाना वरपडें । तरी ते विष्ठा ॥ ५ ॥ या चुके दोहीं काजा । तरी होय कृमींचा पुंजा । हा परिणामु कपिध्वजा । कश्मलु गा ॥ ६ ॥ या देहाची हे दशा । आणि आत्मा तो एथ ऐसा । पैं नित्य सिद्ध आपैसा । अनादिपणें ॥ ७ ॥ सकळु ना निष्कळु । अक्रियु ना क्रियाशीळु । कृश ना स्थूळु । निर्गुणपणें ॥ ८ ॥ आभासु ना निराभासु । प्रकाशु ना अप्रकाशु । अल्प ना बहुवसु । अरूपपणें ॥ ९ ॥ रिता ना भरितु । रहितु ना सहितु । मूर्तु ना अमूर्तु । शून्यपणें ॥ १११० ॥ आनंदु ना निरानंदु । एक ना विविधु । मुक्त ना बद्धु । आत्मपणें ॥ ११ ॥ येतुला ना तेतुला । आइता न रचिला । बोलता ना उगला । अलक्षपणें ॥ १२ ॥ सृष्टीचा होणा न रचे । सर्वसंहारें न वेंचे । आथी नाथी या दोहींचें । पंचत्व तो ॥ १३ ॥ मवे ना चर्चे । वाढे ना खांचे ।

विटे ना वेंचे । अव्ययपणें ।। १४ ।। एवं रूप पैं आत्मा । देहीं जें म्हणती प्रियोत्तमा । तें मठाकारें व्योमा । नाम जैसें ।। १५ ।। तैसें तयाचिये अनुस्यूती । होती जाती देहाकृती । तो घे ना सांडी सुमती । जैसा तैसा ।। १६ ।। अहोरात्रें जैशीं । येती जाती आकाशीं । आत्मसत्तें तैसीं । देहें जाण ।। १७ ।। म्हणौनि इयें शरीरीं । कांहीं करवीं ना करी । आयताही व्यापारीं । सज्ज न होय ।। १८ ।। यालागीं स्वरूपें । उणा पुरा न घेपे । हें असो तो न लिंपे । देहीं देहा ।। १९ ।।

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे तथाऽऽत्मा नोपलिप्यते ।। ३२ ।।

अगा आकाश कें नाहीं । हें न रिघेचि कवणे ठायीं । परी कायिसेनि कहीं । गादिजेना ।। ११२० ।। तैसा सर्वत्र सर्व देहीं । आत्मा असतुचि असे पाहीं । परी संगदोषें एकेंही । लिप्त नोहे ।। २१ ।। पुढतपुढती एथें । हेंचि लक्षण निरुतें । जे जाणावें क्षेत्रज्ञातें । क्षेत्रविहिना ।। २२ ।। संसर्गें चेष्टिजे लोहें । परी लोह भ्रामकु नोहे । क्षेत्रक्षेत्रज्ञां आहे । तेतुला पाडु ।। २३ ।। दीपकाची अर्ची । रहाटी वाहे घरींची । परी वेगळीक कोडीची । दीपा आणि घरा ।। २४ ।। पैं काष्ठाच्या पोटीं । वन्हि असे किरीटी । परी काष्ठ नोहे या दृष्टी । पाहिजे हा ।। २५ ।। अपाडु नभा आभाळा । रवि आणि मृगजळा । तैसाचि हाही डोळां । देखसी जरी ।। २६ ।।

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ।। ३३ ।।

हें आघवेंचि असो एकु । गगनौनि जैसा अर्कु । प्रगटवी लोकु । नांवें नांवें ।। २७ ।। एथ क्षेत्रज्ञु तो ऐसा । प्रकाशकु क्षेत्राभासा । यावरुतें हें न पुसा । शंका नेघा ।। २८ ।।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ।। ३४ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।। १३ ।।

शब्दतत्त्वसारज्ञा । पैं देखणें तेचि प्रज्ञा । जे क्षेत्र क्षेत्रज्ञा । अपाडु देखे ।। २९ ।। इया दोहींचें अंतर । देखावया चतुर । ज्ञानियांचें द्वार ।

आराधिती ॥ ११३० ॥ याचिलागीं सुमती । जोडिती शांतिसंपत्ती । शास्त्रांचीं दुभतीं । पोसिती घरीं ॥ ३१ ॥ योगाचिया आकाशा । वळघिजे येवढाचि धिंवसा । याचियाचि आशा । पुरुषासि गा ॥ ३२ ॥ शरीरादि समस्त । मानिताति तृणवत । जीवें संतांचे होत । वाहणधरु ॥ ३३ ॥ ऐसैसियापरी । ज्ञानाचिया भरोवरी । करूनियां अंतरीं । निरुतें होती ॥ ३४ ॥ मग क्षेत्रक्षेत्रज्ञांचें । जें अंतर देखती साचें । ज्ञानें उन्मेख तयांचें । ओवाळूं आम्ही ॥ ३५ ॥ आणि महाभूतादिकीं । प्रभेदलीं अनेकीं । पसरलीसे लटिकी । प्रकृति जे हे ॥ ३६ ॥ जे शुकनळिकान्यायें । न लगती लागली आहे । हें जैसें तैसें होये । ठाउवें जयां ॥ ३७ ॥ जैसी माळा ते माळा । ऐसीचि देखिजे डोळां । सर्पबुद्धि टवाळा । उखी होउनी ॥ ३८ ॥ कां शुक्ति ते शुक्ति । हे साच होय प्रतीती । रुपेयाची भ्रांती । जाऊनियां ॥ ३९ ॥ तैसी वेगळी वेगळेपणें । प्रकृति जे अतःकरणें । देखती ते मी म्हणें । ब्रह्म होती ॥ ११४० ॥ जें आकाशाहूनि वाड । जें अव्यक्ताची पैल कड । जें भेटलिया अपाडा पाड । पडों नेदी ॥ ४१ ॥ आकारु जेथ सरे । जीवत्व जेथ विरे । द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥ ४२ ॥ तें परम तत्त्व पार्था । होती ते सर्वथा । जे आत्मानात्मव्यवस्था । राजहंसु ॥ ४३ ॥ ऐसा हा जी आघवा । श्रीकृष्णें तया पांडवा । उगाणा दिधला जीवा । जीवाचिया ॥ ४४ ॥ येर कलशींचें येरीं । रिचविजे जयापरी । आपणपें तया श्रीहरी । दिधलें तैसें ॥ ४५ ॥ आणि कोणा देता कोण । तो नर तैसा नारायण । वरी अर्जुनातें श्रीकृष्ण । हा मी म्हणे ॥ ४६ ॥ परी असो तें नाथिलें । न पुसतां कां मी बोलें । किंबहुना दिधलें । सर्वस्व देवें ॥ ४७ ॥ कीं तो पार्थु जी मनीं । अझुनी तृप्ती न मनी । अधिकाधिक उतान्ही । वाढवीतु असे ॥ ४८ ॥ स्नेहाचिया भरोवरी । आंबुथिला दीपु घे थोरी । चाड अर्जुना अंतरीं । परिसतां तैसी ॥ ४९ ॥ तेथ सुगरिणी आणि उदारे । रसज्ञ आणि जेवणारे । मिळती मग अवतरे । हातु जैसा ॥ ११५० ॥ तैसें जी होतसे देवा । तया अवधानाचिया लवलवा । पाहतां व्याख्यान चढलें थांवा । चौगुणें वरी ॥ ५१ ॥ सुवायें मेघु सांवरे । जैसा चंद्रें सिंधु भरे । तैसा मातलाः रसु आदरें । श्रोतयांचेनि ॥ ५२ ॥ आतां आनंदमय आघवें । विश्व कीजेल

देवें । तें रायें परिसावें । संजयो म्हणे ।। ५३ ।। एवं जें महाभारतीं । श्रीव्यासें आप्रांतमती । भीष्मपर्वसंगतीं । म्हणितली कथा ।। ५४ ।। तो श्रीकृष्णार्जुनसंवादु । नागरी बोलीं विशदु । सांगोनि दाऊं प्रबंधु । वोवियेचा ।। ५५ ।। नुसधीचि शांतिकथा । आणिजेल कीर वाक्पथा । जें शृंगाराच्या माथां । पाय ठेवी ।। ५६ ।। दाऊं वेल्हाळे देशी नवी । जे साहित्यातें वोजावी । अमृतातें चुकी ठेवी । गोडिसेंपणें ।। ५७ ।। बोल ओल्हावतेनि गुणें । चंद्रासि घे उमाणे । रसरंगीं भुलवणें । नादु लोपी ।। ५८ ।। खेचरांचियाही मना । आणीन सात्त्विकाचा पान्हा । श्रवणासवें सुमना । समाधि जोडे ।। ५९ ।। तैसा वाग्विलास विस्तारूं । गीतार्थेंसी विश्व भरूं । आनंदाचे आवारूं । मांडूं जगा ।। ११६० ।। फिटो विवेकाची वाणी । हो कानामनाची जिणी । देखो आवडे तो खाणी । ब्रह्मविद्येची ।। ६१ ।। दिसो परतत्त्व डोळां । पाहो सुखाचा सोहळा । रिघो महाबोध सुकाळा- । माजीं विश्व ।। ६२ ।। हें निफजेल आतां आघवें । ऐसें बोलिजेल बरवें । जें अधिष्ठिला असें परमदेवे । श्रीनिवृत्तीं मी ।। ६३ ।। म्हणौनि अक्षरीं सुभेदीं । उपमा श्लोक कोंदाकोंदी । झाडा देईन प्रतिपदीं । ग्रंथार्थासी ।। ६४ ।। हा ठावोवरीं मातें । पुरतया सारस्वतें । केलें असे श्रीमंतें । श्रीगुरुरायें ।। ६५ ।। तेणें जी कृपासावायें । मी बोलें तेतुलें सामाये । आणि मी तुमचिये सभे लाहें । गीता म्हणों ।। ६६ ।। वरी तुम्हां संतांचे पाये । आजि मी लाधलों आहें । म्हणौनि जी नोहे । अटकु कांहीं ।। ६७ ।। प्रभु काश्मिरीं मुकें । नुपजे हें काय कौतुकें । नाहीं उणीं सामुद्रिकें । लक्ष्मीयेसी ।। ६८ ।। तैसी तुम्हां संतांपासीं । अज्ञानाची गोठी कायसी । यालागीं नवरसीं । वरुषेन मी ।। ६९ ।। किंबहुना आतां देवा । अवसरु मज देयावा । ज्ञानदेव म्हणे बरवा । सांगेन ग्रंथु ।। ११७० ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां त्रयोदशोऽध्यायः ।। १३ ।। श्लोक ३४, ओव्या ११७०.

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय चौदावा

जय जय आचार्या । समस्तसुरवर्या । प्रज्ञाप्रभासूर्या । सुखोदया ।। १ ।। जय जय सर्व विसांवया । सोऽहंभावसुहावया । नाना लोक हेलावया । समुद्रा तूं ।। २ ।। आइकें गा आर्तबंधू । निरंतरकारुण्यसिंधू । विशदविद्यावधू- । वल्लभा जी ।। ३ ।। तूं जयांप्रति लपसी । तया विश्व हें दाविसी । प्रकट तैं करिसी । आघवेंचि तूं ।। ४ ।। कीं पुढिलाची दृष्टि चोरिजे । हा दृष्टिबंधु निफजे । परी नवल लाघव तुझें । जें आपणपें चोरें ।। ५ ।। जी तूंचि तूं सर्वां यया । मा कोणा बोधु कोणा माया । ऐसिया आपेंआप लाघविया । नमो तुज ।। ६ ।। जाणों जगीं आप बोलें । तें तुझिया बोला सुरस जालें । तुझेनि क्षमत्व आलें । पृथ्वीयेसी ।। ७ ।। रविचंद्रादि शुक्ती । उदय करिती त्रिजगतीं । तें तुझिया दीप्ती । तेज तेजां ।। ८ ।। जें चळवळिजे अनिळें । तें दैविकेनि जी निजबळें । नभ तुजमाजीं खेळे । लपीथपी ।। ९ ।। किंबहुना माया असोस । ज्ञान जी तुझेनि डोळस । असो वानणें सायास । श्रुतीसि हे ।। १० ।। वेद वानूनि तंवचि चांग । जंव न दिसे तुझें आंग । मग आम्हां तया मूग । एके पांती ।। ११ ।। जी एकार्णवाचे ठाईं । पाहतां थेंबाचा पाडु नाहीं । मा महानदी काई । जाणिजती ।। १२ ।। कां उदयलिया भास्वतु । चंद्र जैसा खद्योतु । आम्हां श्रुति तुज आंतु । तो पाडु असे ।। १३ ।। आणि दुजया थांवो मोडे । जेथ परेशीं वैखरी बुडे । तो तूं मा कोणें तोंडें । वानावासी ।। १४ ।। यालागीं आतां । स्तुति सांडूनि निवांता । चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ।। १५ ।। तरी तूं जैसा आहासि तैसिया । नमो जी

श्रीगुरुराया । मज ग्रंथोद्यमु फळावया । वेव्हारा होईं ।। १६ ।। आतां कृपाभांडवल सोडीं । भरीं मति माझी पोतडी । करीं ज्ञानपद्य जोडी । थोरा मातें ।। १७ ।। मग मी संसरे न तेणें । करीन संतांसी कर्णभूषणें । लेववीन सुलक्षणें । विवेकाचीं ।। १८ ।। जी गीतार्थनिधान । काढू माझें मन । सुयीं स्नेहांजन । आपलें तूं ।। १९ ।। हे वाक्सृष्टि एके वेळे । देखतु माझे बुद्धीचे डोळे । तैसा उदैजो जी निर्मळें । कारुण्यबिंबें ।। २० ।। माझी प्रज्ञावेली वेल्हाळ । काव्यें होय सफळ । तो वसंतु होईं स्नेहाळ- । शिरोमणी ।। २१ ।। प्रमेय महापूरें । हे मतिगंगा ये[1] थोरें[1] । तैसा वरिष उदारें । दिठीवेनी ।। २२ ।। अगा विश्वैकधामा । तुझा प्रसाद चंद्रमा । करूं मज पूर्णिमा । स्फूर्तीची जी ।। २३ ।। जी अवलोकिलिया मातें । उन्मेषसागरीं भरितें । वोसंडेल स्फूर्तीतें । रसवृत्तीचें ।। २४ ।। तंव संतोषोनि श्रीगुरुराजें । म्हणितलें विनति-व्याजें । मांडिलें देखोनि दुजें । स्तवनमिषें ।। २५ ।। हें असो आतां वांजटा । तो ज्ञानार्थ करूनि गोमटा । ग्रंथु दावीं उत्कंठा । भंगों नेदीं ।। २६ ।। हो कां जी स्वामी । हेंचि पाहत होतों मी । जे श्रीमुखें म्हणा तुम्ही । ग्रंथु सांग ।। २७ ।। सहजें दुर्वेचा डिरु । आंगेंचि तंव अमरु । वरी आला पूरु । पीयूषाचा ।। २८ ।। तरी आतां येणें प्रसादें । विन्यासें विदग्धें । मूळशास्त्रपदें । वाखाणीन ।। २९ ।। परी जीवा आंतुलीकडे । जैसी संदेहाची डोणी बुडे । ना श्रवणीं तरी चाडे । वाढी दिसे ।। ३० ।। तैसी बोली साचारी । अवतरो माझी माधुरी । माले मागूनि घरीं । गुरुकृपेच्या ।। ३१ ।। तरी मागां त्रयोदशीं । अध्यायीं गोठी ऐसी । श्रीकृष्ण अर्जुनेंसी । चावळले ।। ३२ ।। जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगें । होईजे येणें जगें । आत्मा गुणसंगें । संसारिया ।। ३३ ।। आणि हाचि प्रकृतिगतु । सुखदुःख भोगीं हेतु । अथवा गुणातीतु । केवळु हा ।। ३४ ।। तरी कैसा पां असंगा संगु । कोण तो क्षेत्रक्षेत्रज्ञायोगु । सुखदुःखादि भोगु । केवीं तया ।। ३५ ।। गुण ते कैसे किती । बांधती कवणे रीती । नातरी गुणातीतीं । चिन्हें काई ।। ३६ ।। एवं इया आघवेया । अर्था रूप करावया । विषो एथ चौदाविया । अध्यायासि ।। ३७ ।। तरि तो आतां ऐसा । प्रस्तुत परियेसा । अभिप्रायो विश्वेशा । वैकुंठाचा ।। ३८ ।। तो म्हणे गा अर्जुना । अवधानाची

१ भरे (रा).

सर्व सेना । मेळऊनि इया ज्ञाना । झोंबावें हो ।। ३९ ।। आम्हीं मागां तुज बहुतीं । दाविलें हें उपपत्ती । तरी आझुनी प्रतीती- । कुशीं न निघे ।। ४० ।।

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ।। १ ।।

म्हणौनि गा पुढती । सांगिजैल तुजप्रती । पर म्हण म्हणौनि श्रुतीं । डाहारिलें जें ।। ४१ ।। एऱ्हवीं ज्ञान हें आपुलें । परी पर ऐसेनि जालें । जे आवडोनि घेतलें । भवस्वर्गादिक ।। ४२ ।। अगा याचि कारणें । हें उत्तम सर्वांपरी मी म्हणें । जे वन्हि हें तृणें । येरें ज्ञानें ।। ४३ ।। जियें भवस्वर्गातें जाणती । यागचि चांग म्हणती । पारखी फुडी आथी । भेदीं जया ।। ४४ ।। तियें आघवींचि ज्ञानें । केलीं येणें स्वप्नें । जैशा वातोर्मी गगनें । गिळिजती अंतीं ।। ४५ ।। कां उदितें रश्मिराजें । लोपिलीं चंद्रादि तेजें । नाना प्रळयांबुमाजें । नदी नद ।। ४६ ।। तैसें येणें पाहलेया । ज्ञानजात जाय लया । म्हणौनियां धनंजया । उत्तम हें ।। ४७ ।। अनादि जे मुक्तता । आपुली असे पंडुसुता । तो मोक्षु हातां येता । होय जेणें ।। ४८ ।। जयाचिया प्रतीती । विचारवीरीं समस्तीं । नेदिजेचि संसृती । माथां उधऊं ।। ४९ ।। मनें मन घालूनि मागें । विश्रांति जालिया आंगें । ते देहीं देहाजोगे । होतीचि ना ।। ५० ।। मग तें देहाचें बेळें । वोलांडूनि एकेचि वेळे । संवतुकी कांटाळें । माझें जालें ।। ५१ ।।

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ।। २ ।।

जे माझिया नित्यता । तेणें नित्य ते पंडुसुता । परिपूर्ण पूर्णता । माझियाची ।। ५२ ।। मी जैसा अनंतानंदु । जैसाचि सत्यसिंधु[1] । तैसेचि ते भेदु । उरेचि ना ।। ५३ ।। जें मी जेवढें जैसें । तेंचि ते जाले तैसें । घटभंगीं घटाकाशें । आकाश जेवीं ।। ५४ ।। नातरी दीपमूळकीं । दीपशिखा अनेकीं । मीनलिया अवलोकीं । होय जैसें ।। ५५ ।। अर्जुना तयापरी । सरली द्वैताची वारी । नांदे नामार्थ एकाहारीं । मीतूंविण ।। ५६ ।। येणेंचि पैं कारणें । जें

१ सत्यसिद्धु, सत्यसंध (कुं).

पहिलें सृष्टीचें जुंपणें । तेंही तया होणें । पडेचिना ।। ५७ ।। सृष्टीचिये सर्वादी । जयां देहाची नाहीं बांधी । ते कैचें प्रळयावधी । निमतील पां ।। ५८ ।। म्हणौनि जन्मक्षयां- । अतीत ते धनंजया । मी जालें ज्ञाना इया । अनुसरोनी ।। ५९ ।। ऐसी ज्ञानाची वाढी । वानिली देवें आवडी । तेवींचि पार्थाही गोडी । लावावया ।। ६० ।। तंव तया जालें आन । सर्वांगीं निघाले कान । सपाई अवधान । आतला पां ।। ६१ ।। आतां देवाचिया ऐसें । जाकळीजत असे वोरसें । जें निरूपण आकाशें । वेंटाळेना ।। ६२ ।। मग म्हणे गा प्रज्ञाकांता । उजवली आजि वक्तृत्वता । जे बोलायेवढा श्रोता । जोडलासी ।। ६३ ।। तरी एकु मी अनेकीं । गोंविजे देहपाशकीं । त्रिगुणीं लुब्धकीं । कवणेपरी ।। ६४ ।। कैसा क्षेत्रयोगें । वियें इयें जगें । तें परिस सांगें । कवणेपरी ।। ६५ ।। पैं क्षेत्र येणें व्याजें । यालागीं हें बोलिजे । जें मत्संगबीजें । भूतीं पिके ।। ६६ ।।

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ।। ३ ।।

एऱ्हवीं तरी महद्ब्रह्म । यालागीं हें ऐसें नाम । जे महदादिविश्राम । शालिका हें ।। ६७ ।। विकारां बहुवस थोरी । अर्जुना हेंचि करी । म्हणौनि अवधारीं । महद्ब्रह्म ।। ६८ ।। अव्यक्तवादमतीं । अव्यक्त ऐसी वदंती । सांख्याचिया प्रतीती । प्रकृति हेचि ।। ६९ ।। वेदांतीं इयेतें माया । ऐसें म्हणिजे प्राज्ञराया । असो किती बोलों वायां । अज्ञान हें ।। ७० ।। आपला आपणपेयां । विसरु जो धनंजया । तेंचि रूप यया । अज्ञानासी ।। ७१ ।। आणिकही एक असे । जें विचारावेळे न दिसे । वातीं पाहतां जैसें । अंधारें कां ।। ७२ ।। हालविलिया जाय । निश्चळीं तरी होय । दुधीं जैसी साय । दुधाची ते ।। ७३ ।। पैं जागरु ना स्वप्न । ना स्वरूप अवस्थान । ते सुषुप्ति कां घन । जैसी होय ।। ७४ ।। कां न वियतां वायूतें । वांझें आकाश रितें । तया ऐसें निरुतें । अज्ञान गा ।। ७५ ।। पैल खांबु कां पुरुखु । ऐसा निश्चयो नाहीं एकु । परी काय नेणों आलोकु । दिसत असे ।। ७६ ।। तेवीं वस्तु जैसी असे । तैसी कीर न दिसे । परी कांहीं अनारिसें । देखिजेना ।। ७७ ।। ना राती ना तेज । ते संधि जेवीं सांज । तेवीं विरुद्ध ना निज । ज्ञान आथी ।। ७८ ।।

ऐसी कोण्ही एकी दशा । तिये वादु अज्ञान ऐसा । तया गुंडलिया प्रकाशा । क्षेत्रज्ञु नाम ।। ७९ ।। अज्ञान थोरिये आणिजे । आपणपें तरी नेणिजे । तें रूप जाणिजे । क्षेत्रज्ञाचें ।। ८० ।। हाचि उभय योगु । बुझें बापा चांगु । सत्तेचा नैसर्गु । स्वभावो हा ।। ८१ ।। आतां अज्ञानासारिखें । वस्तु आपणपांचि देखे । परी रूपें अनेकें । नेणों कोणें ।। ८२ ।। जैसा रंकु भ्रमला । म्हणे जारे मी रावो आला । कां मूर्च्छितु गेला । स्वर्गलोकां ।। ८३ ।। तेवीं लचकलिया दिठी । मग देखणें जें जें उठी । तया नाम सृष्टी । मीचि वियें पैं गा ।। ८४ ।। जैसें कां स्वप्नमोहा । तो एकाकी देखे बहुवा । तोचि पाडु आत्मया । स्मरणेंवीण असे ।। ८५ ।। हेंचि आनीभ्रांति । प्रमेय उपलवूं पुढती । परी तूं प्रतीती । याचि घे पां ।। ८६ ।। तरी माझी हे गृहिणी । अनादि तरुणी । अनिर्वाच्यगुणी । अविद्या हे ।। ८७ ।। इये नाहीं हेंचि रूप । ठाणें हें अति उमप । हें निद्रितां समीप । चेतां दुरी ।। ८८ ।। पैं माझेनिचि आंगें । पहुडल्या हे जागे । आणि सत्तासंभोगें । गुर्विणी होय ।। ८९ ।। महद्ब्रह्मउदरीं । प्राकृतीं आठै विकारीं । गर्भाची करी । पेलोवेली ।। ९० ।। उभयसंगु पहिलें । बुद्धितत्त्व प्रसवलें । बुद्धितत्त्वें भारैलें । होय मन ।। ९१ ।। तरुणी ममता मनाची । ते अहंकार तत्त्व रची । तेणें महाभूतांची । अभिव्यक्ति होय ।। ९२ ।। आणि विषयेंद्रियां गौसी । स्वभावें तंव भूतांसी । म्हणौनि येती सरिसीं । तियेंही रूपा ।। ९३ ।। जालेनि विकारक्षोभें । पाठीं त्रिगुणाचें उभें । तेव्हां ये वासनागर्भें । ठायेंठावों ।। ९४ ।। रुखाचा आवांका । जैसी बीजकणिका । जीवीं बांधे उदका- । भेटतखेंवो ।। ९५ ।। तैसी माझेनि संगें । अविद्या नाना जगें । आर घेवों लागे । आणियाची ।। ९६ ।। मग गर्भगोळा तया । कैसें रूप तें ये आया । तें परियेसें राया । सुजनांचिया ।। ९७ ।। पैं मणिज स्वेदज । उद्भिज जारज । उमटती सहज । अवयव हें ।। ९८ ।। व्योमवायुवशें । वाढलेनि गर्भरसें । मणिजु उससे । अवयव तो ।। ९९ ।। पोटीं सूनि तमरजें । आगळिकां तोय तेजें । उठितां निपजे । स्वेदजु गा ।। १०० ।। आपपृथ्वी उत्कटें । आणि तमोमात्रें निकृष्टें । स्थावरु उमटे । उद्भिजु हा ।। १ ।। पांचां पांचही विरजीं । होती मनबुद्ध्यादि साजीं । हीं हेतु जारजीं । ऐसें जाण ।। २ ।। ऐसे चारी हे सरळ । करचरणतळ ।

महाप्रकृति स्थूळ । तेंचि शिर ।। ३ ।। प्रवृत्ति पेललें पोट । निवृत्ति ते पाठी नीट । सुर योनी आंगें आठ । ऊर्ध्वाचीं ।। ४ ।। कंठु उल्हासता स्वर्गु । मृत्युलोकु मध्यभागु । अधोदेशु चांगु । नितंबु तो ।। ५ ।। ऐसें लेंकरूं एक । प्रसवली हें देख । जयाचें तिन्ही लोक । बाळसें गा ।। ६ ।। चौऱ्यांयशीं लक्ष योनी । तियें कांडां पेरां सांदणी । वाढे प्रतिदिनीं । बाळक हें ।। ७ ।। नाना देह अवयवीं । नामाचीं लेणीं लेववी । मोहस्तन्यें वाढवी । नित्य नवें ।। ८ ।। सृष्टी वेगवेगळीया । तिया करांग्रीं आंगोळियां । भिन्नाभिमान सूदलिया । मुदिया तेथें ।। ९ ।। हें एकलौतें चराचर । अविचारित सुंदर । प्रसवोनि थोर । थोरावली ।। ११० ।। पै ब्रह्मा प्रातःकाळु । विष्णु तो माध्यान्ह वेळु । सदाशिव सायंकाळु । बाळा यया ।। ११ ।। महाप्रळयसेजे । खेळोनि निवांत निजे । विषमज्ञानें उमजें । कल्पोदयीं ।। १२ ।। अर्जुना इयापरी । मिथ्यादृष्टीच्या घरीं । युगानुवृत्तीचीं करी । चोज पाउलें ।। १३ ।। संकल्पु जयाचा इष्टु । अहंकारु तो विनटु । ऐसिया होय शेवटु । ज्ञानें यया ।। १४ ।। आतां असो हे बहु बोली । ऐसें विश्व माया व्याली । तेथ साह्य जाली । माझी सत्ता ।। १५ ।।

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः संभवन्ति याः ।
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ।। ४ ।।

या कारणें मी पिता । महद्ब्रह्म हे माता । अपत्य पंडुसुता । जगडंबरु ।। १६ ।। आतां शरीरें बहुतें । देखोनि न भेदें हो चित्तें । जें मनबुद्धयादि भूतें । एकेंचि येथें ।। १७ ।। हां गा एकाचि देहीं । काय अनारिसें अवयव नाहीं । तेवीं विचित्र विश्व पाहीं । एकचि हें ।। १८ ।। पैं उंचा नीचा डाहाळिया । विषमा वेगळालिया । येकाचि जेवीं जालिया । बीजाचिया ।। १९ ।। आणि संबंधु तोही ऐसा । मृत्तिके घटु लेंकु जैसा । कां पटत्व कापुसा । नातू होय ।। १२० ।। नाना कल्लोळपरंपरा । संतती जैसी सागरा । आम्हां आणि चराचरा । संबंधु तैसा ।। २१ ।। म्हणौनि वन्हि आणि ज्वाळ । दोन्ही वन्हीचि केवळ । तेवीं मी गा सकळ । संबंधु वावो ।।२२।। जालेंनि जगें मी झांकें । तरी जगत्वें कोण फांके । किळेवरी माणिकें । लोपिजे काई ।। २३ ।। अळंकारातें आलें । तरी सोनेंपण काइ गेलें । कीं कमळ

फांकलें । कमळत्वा मुके ।। २४ ।। सांग पां धनंजया । अवयवीं अवयविया आच्छादिजे कीं तया । तेंचि रूप ।। २५ ।। कीं विरूढलिया जोंधळा । कणिसाचा निर्वाळा । वेंचला कीं आगळा । दिसतसे ।। २६ ।। म्हणौनि जग परौतें । सारूनि पाहिजे मातें । तैसा नोहें उखितें । आघवें मीचि ।। २७ ।। हा तूं साचोकारा । निश्चयाचा खरा । गांठीं बांध वीरा । जीवाचिये ।। २८ ।। आतां मियां मज दाविला । शरीरीं वेगळाला । गुणीं मीचि बांधिला । ऐसा आवडे ।। २९ ।। जैसें स्वप्नीं आपण । उठूनियां आत्ममरण । भोगिजे गा जाण । कपिध्वजा ।। १३० ।। कां कवळातें डोळे । प्रकाशूनि पिंवळे । देखती तेंही कळे । तयांसीचि ।। ३१ ।। नाना सूर्यप्रकाशें । प्रकटी तें अभ्र भासे । तो लोपला हेंही दिसे । सूर्येंचि कीं ।। ३२ ।। पैं आपणपेनि जालिया । छाया गा आपुलिया । बिहोनी बिहालिया । आन आहे ।। ३३ ।। तैसीं इयें नाना देहें । दाऊनि मी नाना होयें । तेथ ऐसा जो बंधु आहे । तेंही देखें ।। ३४ ।। बंधु कां न बंधिजे । हें जाणणें मज माझें । नेणणेंनि उपजे । आपलेनि ।। ३५ ।। तरी कोणें गुणें कैसा । मजचि मी बंधु ऐसा । आवडे तें परियेसा । अर्जुनदेवा ।। ३६ ।। गुण ते किती किंधर्म । कायि ययां रूपनाम । कें जालें हें वर्म । अवधारीं पां ।। ३७ ।।

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ।। ५ ।।

तरी सत्त्वरजतम । तिघांसि हें नाम । आणि प्रकृति जन्म- । भूमिका ययां ।। ३८ ।। येथ सत्त्व तें उत्तम । रज तें मध्यम । तिहींमाजीं तम । सावियाधारें ।। ३९ ।। हें एकेचि वृत्तीच्या ठायीं । त्रिगुणत्व आवडे पाहीं । वयसात्रय देहीं । येकीं जेवीं ।। १४० ।। कां मीनलेनि कीडें । जंव जंव तूक वाढे । तंव तंव सोनें हीन पडे । पांचिका कसीं ।। ४१ ।। पैं सावधपण जैसें । वाहविलें आळसें । सुषुप्ति बैसे । घणावोनि ।। ४२ ।। तैसी अज्ञानांगी- कारें । निघाली वृत्ति विखुरे । ते सत्त्वरजद्वारें । तमही होये ।। ४३ ।। अर्जुना गा जाण । ययां नाम गुण । आतां दाखऊं खूण । बांधिती ते ।। ४४ ।। तरी क्षेत्रज्ञदशे । आत्मा मोटका पैसे । हें देह मी ऐसें । मुहूर्त करी ।। ४५ ।। आजन्ममरणांतीं । देहधर्मीं समस्तीं । ममत्वाची सूती ।

घे ना जंव ।। ४६ ।। जैसी मीनाच्या तोंडीं । पडेना जंव उंडी । तंव गळ आसुडी । जळपारधी ।। ४७ ।।

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ।। ६ ।।

तेवीं सत्त्वें लुब्धकें । सुखज्ञानाचीं पाशकें । वोढिजती मग खुडके । मृगु जैसा ।। ४८ ।। मग ज्ञानें चडफडी । जाणिवेचे खुरखोडी । स्वयं सुख हें धाडी । हातींचें गा ।। ४९ ।। तेव्हां विद्यामानें तोखे । लाभमात्रें हरिखे । मी संतुष्ट हेंही देखे । श्लाघों लागे ।। १५० ।। म्हणे भाग्य ना माझें । आजि सुखियें नाहीं दुजें । विकाराष्टकें फुंजे । सात्त्विकाचेनि ।। ५१ ।। आणि येणेंही न सरे । लांकण लागे दुसरें । जें विद्वत्तेचें भरे । भूत आंगीं ।। ५२ ।। आपणचि ज्ञानस्वरूप आहे । तें गेलें हें दुःख न वाहे । कीं विषयज्ञानें होयें । गगनायेवढा ।। ५३ ।। रावो जैसा स्वप्नीं । रंकपणें रिघे धानीं । तो दों दाणां मानी । इंद्रु ना मी ।। ५४ ।। तैसें गा देहातीता । जालेया देहवंता । हों लागे पंडुसुता । बाह्यज्ञानें ।। ५५ ।। प्रवृत्तिशास्त्र बुझे । यज्ञविद्या उमजे । किंबहुना सुझे । स्वर्गवरी ।। ५६ ।। आणि म्हणे आजि आन । मीवांचूनि नाहीं सज्ञान । चातुर्यचंद्रा गगन । चित्त माझें ।। ५७ ।। ऐसें सत्त्व सुखज्ञानी । जीवासि लावूनि कानी । बैलाची करी वानी । पांगुळाचिया ।। ५८ ।। आतां हाचि शरीरीं । रजें जियापरी । बांधिजे तें अवधारीं । सांगिजैल ।। ५९ ।।

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवम् ।
तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसंगेन देहिनम् ।। ७ ।।

हें रज याचि कारणें । जीवातें रंजऊं जाणे । हें अभिलाखाचें तरुणें । सदाचि गा ।। १६० ।। हें जीवीं मोटकें रिगे । आणि कामाच्या मदीं लागे । मग वारया वळघे । तृष्णेचिया ।। ६१ ।। घृतें आंबुखूनि आगियाळें । वज्राग्नीचें सादुकलें । आतां बहु थेंकुलें । आहे तेथ ।। ६२ ।। तैसी खवळे चाड । होय दुःखासकट गोड । इंद्रश्रीहि सांकड । गमों लागे ।। ६३ ।। तैसी तृष्णा वाढिनलिया । मेरुहि हाता आलिया । तऱ्ही म्हणे एखादिया । दारुणा वळघों ।। ६४ ।। जीविताची कुरोंडी । वोंवाळूं लागे कवडी । मानी तृणाचिये जोडी । कृतकृत्यता ।। ६५ ।। आजि असतें वेंचिजेल । परी पाहे काय कीजेल ।

ऐसा पांगीं वडील । व्यवसाय मांडी ।। ६६ ।। म्हणे स्वर्गा हन जावें । तरी काय तेथें खावें । इयालागीं धांवें । याग करूं ।। ६७ ।। व्रतापाठीं व्रतें । आचरें इष्टापूर्तें । काम्यावांचूनि हातें । शिवणें नाहीं ।। ६८ ।। पैं ग्रीष्मांतींचा वारा । विसांवो नेणें वीरा । तैसा न म्हणे व्यापारा । रात्र दिवस ।। ६९ ।। काय चंचळु मासा । कामिनीकटाक्षु जैसा । लवलाहो तैसा । विजूही नाहीं ।। १७० ।। तेतुलेनि गा वेगें । स्वर्गसंसारपांगें । आगीमाजीं रिगे । क्रियांचिये ।। ७१ ।। ऐसा देहीं देहावेगळा । ले तृष्णेचिया सांखळा । खटाटोपु वाहे गळां । व्यापाराचा ।। ७२ ।। हें रजोगुणाचें दारुण । देहीं देहियासी बंधन । परिस आतां विंदाण । तमाचें तें ।। ७३ ।।

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ।। ८ ।।

व्यवहाराचेहि डोळे । मंद जेणें पडळें । मोहरात्रीचें काळें । मेहुडें जें ।। ७४ ।। अज्ञानाचें जियालें । जया एका लागलें । जेणें विश्व भुललें । नाचत असे ।। ७५ ।। अविवेकमहामंत्र । जें मौढ्यमद्याचें पात्र । हें असो मोहनास्त्र । जीवांसि जें ।। ७६ ।। पार्था तें गा तम । रचूनि ऐसें वर्म । चौखुरी देहात्म- । मानियातें ।। ७७ ।। हें एकचि कीर शरीरीं । माजों लागे चराचरीं । आणि तेथ दुसरी । गोठी नाहीं ।। ७८ ।। सर्वेंद्रियां जाड्य । मनामाजीं मौढ्य । माल्हाती जे दाढर्य । आलस्याचें ।। ७९ ।। आंगें आंग मोडामोडी । कार्यजातीं अनावडी । नुसती परवडी । जांभयांची ।। १८० ।। उघडियाची दिठी । देखणें नाहीं किरीटी । नाळवितांचि उठी । वो म्हणौनि ।। ८१ ।। पडलिये धोंडी । नेणें कानी मुरडी । तयाचि परी मुरकुंडी । उकलूं नेणें ।। ८२ ।। पृथ्वी पाताळीं जावो । कां आकाशही वरी येवो । परी उठणें हा भावो । उपजों नेणें ।। ८३ ।। उचितानुचित आघवें । झांसुरतां नाठवे जीवें । जेथींचा तेथ लोळावें । ऐसी मेधा ।। ८४ ।। उभऊनि करतळें । पडिघाये कपोळें । पायाचें शिरियाळें । मांडूं लागे ।। ८५ ।। आणि निद्रेविषयीं चांगु । जीवीं आथि लागु । झोंपी जातां स्वर्गु । वावो म्हणे ।। ८६ ।। ब्रह्मायु होईजे । मा निजेलियाचि असिजे । हे वांचूनि दुजें । व्यसन नाहीं ।। ८७ ।। कां वाटें जातां वोघें । कल्हातांही डोळा लागे । अमृतही

परी नेघे । जरी नीद आली ।। ८८ ।। तेवींचि आक्रोशबळें । व्यापारे कोणे एके वेळे । निगालें तरी आंधळें । रोषें जैसें ।। ८९ ।। केधवां कैसें राहाटावें । कोणेसीं काय बोलावें । हें ठाकतें कीं नागवें । हेंही नेणें ।। १९० ।। वणवा मियां आघवा । पांखें पुसोनि घेयावा । पतंगु पां हांवा । घाली जेवीं ।। ९१ ।। तैसा वळघे साहसा । अकरणींच धिंवसा । किंबहुना ऐसा । प्रमादु रुचे ।। ९२ ।। एवं निद्रालस्यप्रमादीं । तम इया त्रिबंधीं । बांधे निरुपाधी । चोखटातें ।। ९३ ।। जैसा वन्ही काष्ठीं भरे । तैं दिसे काष्ठाकारें । व्योम घटें आवरे । तें घटाकाश ।। ९४ ।। नाना सरोवर भरलें । तैं चंद्रत्व तेथें बिंबलें । तैसें गुणाभासीं बांधलें । आत्मत्व गमे ।। ९५ ।।

सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ।। ९ ।।
रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ।। १० ।।

पैं हरूनि कफवात । जैं देहीं आटोपे पित्त । तैं करी संतप्त । देह जेवीं ।। ९६ ।। कां वरिष आतप जैसें । जिणौनि शीतचि दिसे । तेव्हां होय हिंव ऐसें । आकाश हें ।। ९७ ।। नाना स्वप्न जागृती । लोपूनि ये सुषुप्ती । तैं क्षणु एक चित्तवृत्ती । तेचि होय ।। ९८ ।। तैसीं रजतमें हारवी । जैं सत्त्व माजु मिरवी । तैं जीवाकरवीं म्हणवी । सुखिया ना मी ।। ९९ ।। तैसेंचि सत्त्व रज । लोपूनि तमाचें भोज । वळघे तैं सहज । प्रमादीं होय ।। २०० ।। तयाचि गा परिपाठीं । सत्त्व तमातें पोटीं । घालूनि जेव्हां उठी । रजोगुण ।। १ ।। तेव्हां कर्मावांचूनि कांहीं । आन गोमटें नाहीं । ऐसें मानी देहीं । देहराजु ।। २ ।। त्रिगुण वृद्धि निरूपण । तीं श्लोकीं सांगितलें जाण । आतां सत्त्वादि वृद्धिलक्षण । सादर परियेसीं ।। ३ ।।

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ।। ११ ।।
लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ।। १२ ।।
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनंदन ।। १३ ।।

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ।। १४ ।।
रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ।
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ।। १५ ।।

पैं रजतमविजयें । सत्त्व गा देहीं इयें । वाढतां चिन्हें तियें । ऐसीं होती ।। ४ ।। जे प्रज्ञा आंतुलीकडे । न समाती बाहेरी वोसंडें । वसंतीं पद्मखंडें । दृती जैसी ।। ५ ।। सर्वेंद्रियांच्या आंगणीं । विवेक करी राबणी । साचचि करचरणीं । होती डोळे ।। ६ ।। राजहंसापुढें । चांचूचें आगरडें । तोडी जेवीं झगडे । क्षीरनीराचे ।। ७ ।। तेवीं दोषादोषविवेकीं । इंद्रियेंचि होती पारखीं । नियमु बा रे पायिकी । वोळगे तें ।। ८ ।। नाइकणें तें कानचि वाळी । न पहाणें तें दिठीचि गाळी । अवाच्य तें टाळी । जीभचि गा ।। ९ ।। वाती पुढां जैसें । पळों लागे काळवसें । निषिद्ध इंद्रियां तैसें । समोर नोहे ।। २१० ।। धाराधरकाळें । महानदी उचंबळे । तैसी बुद्धि पघळे । शास्त्रजातीं ।। ११ ।। अगा पुनवेच्या दिवशीं । चंद्रप्रभा धांवें आकाशीं । ज्ञानीं वृत्ति तैसी । फांके सैंघ ।। १२ ।। वासना एकवटे । प्रवृत्ति वोहटे । मानस विटे । विषयांवरी ।। १३ ।। एवं सत्त्व वाढे । तैं हें चिन्ह फुडें । आणि निधनही घडे । तेव्हांचि जरी ।। १४ ।। कां पाहालेनि सुयाणें । जालया परगुणें । पढियंतें पाहुणें । स्वर्गौनियां ।। १५ ।। तरी जैसीचि घरींची संपत्ती । आणि तैसीचि औदार्यधैर्यवृत्ती । मा परत्रा आणि कीर्ती । कां नोहावें ।। १६ ।। मग गोमटेया तया । जावळी असे धनंजया । तेवीं सत्त्वीं जाणे देहा । कें आथि गा ।। १७ ।। जे स्वगुणीं उद्‌भट । घेऊनि सत्त्व चोखट । निगे सांडूनि कोपट । भोगक्षम हें ।। १८ ।। अवचटें ऐसा जो जाये । तो सत्त्वाचाचि नवा होये । किंबहुना जन्म लाहे । ज्ञानियांमाजीं ।। १९ ।। सांग पां धनुर्धरा । रावो रायपणें डोंगरा । गेलिया अपुरा । होय काई ।। २२० ।। नातरी येथिंचा दिवा । नेलिया सेजिया गांवा । तो तेथें तरी पांडवा । दीपचि कीं ।। २१ ।। तैसी ते सत्त्वशुद्धी । आगळी ज्ञानेंसी वृद्धी । तरंगावों लागे बुद्धी । विवेकावरी ।। २२ ।। पैं महदादि परिपाठीं । विचारूनि शेवटीं । विचारासकट पोटीं । जिरोनि जाय ।। २३ ।। छत्तिसां सदतिसावें । चोविसां पंचविसावें । तिन्ही नुरोनि

स्वभावें । चतुर्थ जें ।। २४ ।। ऐसें सर्व जें सर्वोत्तम । जालें असे जया सुगम । तयासवें निरुपम । लाहे देह ।। २५ ।। इयाचि परी देख । तमसत्त्व अधोमुख । बैसोनि जैं आगळीक । धरी रज ।। २६ ।। आपुलिया कार्याचा। धुमाड गांवीं देहाचा । माजवी तैं चिन्हांचा । उदयो ऐसा ।। २७ ।। पांजरली वाहटुळी । करी वेगळ वेंटाळी । तैसी विषयीं सरळी । इंद्रियां होय ।। २८ ।। परदारादि पडे । परी विरुद्ध ऐसें नावडे । मग शेळियेचेनि तोंडें । सैंघ चारी ।। २९ ।। हा ठायवरी लोभु । करी स्वैरत्वाचा राबु । वेंटाळितां अलाभु । तें तें उरे ।। २३० ।। आणि आड पडलिया । उद्यमजाती भलतिया । प्रवृत्ति धनंजया । हातु न काढी ।। ३१ ।। तेवींचि एखादा प्रासादु । कां करावा अश्वमेधु । ऐसा अचाट छंदु । घेऊनि उठी ।। ३२ ।। नगरेंचि रचावीं । जलाशयें निर्मावीं । महावनें लावावीं । नानाविधें ।। ३३ ।। ऐसैसां अफाटीं कर्मीं । समारंभु उपक्रमी । आणि दृष्टादृष्ट कामीं । पुरे न म्हणे ।। ३४ ।। सागरुही सांडीं पडे । आगी न लाहे तीन कवडे । ऐसें अभिलषीं जोडे । दुर्भरत्व ।। ३५ ।। स्पृहा मना पुढां पुढां । आशेचा घे दवडा । विश्व घापे चाडा । पायांतळीं ।। ३६ ।। इत्यादि वाढतां रजीं । इयें चिन्हें होतीं साजीं । आणि ऐशा समाजीं । वेंचे जरी देह ।। ३७ ।। तरी आघवाचि इहीं । परिवारला आनी देहीं । रिगे परी योनिही । मानुषीचि ।। ३८ ।। सुरवाडेंस भिकारी । वसो पां राजमंदिरीं । तरी काय अवधारीं । रावो होईल ।। ३९ ।। बैल तेथें करबाडें । हें न चुके गा फुडें । नेईजो कां वऱ्हाडें । समर्थाचेनी ।। २४० ।। म्हणौनि व्यापारा हातीं । उसंतु दिहा ना राती । तैसयाचिये पांतीं । जुंपिजे तो ।। ४१ ।। कर्मजडाच्या ठायीं । किंबहुना होय देहीं । जो रजोवृत्तीच्या डोहीं । बुडोनि निमे ।। ४२ ।। मग तैसाचि पुढती । रजसत्त्ववृत्ती । गिळूनि ये उन्नती । तमोगुण ।। ४३ ।। तैंचि जियें लिंगें । देहींचीं सबाह्य सांगें । तियें परिस चांगें । श्रोत्रबळें ।। ४४ ।। तरी होय ऐसें मन । जैसें रविचंद्रहीन । रात्रीचें का गगन । अंवसेचिये ।। ४५ ।। तैसें अंतर असोस । होय स्फूर्तिहीन उद्वस । विचाराची भाष । हारपे तैं ।। ४६ ।। बुद्धि मेचवेना धोंडीं । हा ठायवरी मवाळें सांडी । आठवो देशधडी । जाला दिसे ।। ४७ ।। अविवेकाचेनि माजें । सबाह्य शरीर गाजे । एकलेनि घेपे

दीजे । मौढ्य तेथ ।। ४८ ।। आचारभंगाचीं हाडें । रुपतीं इंद्रियापुढें । मरे जरी तेणेंकडे । क्रिया जाय ।। ४९ ।। पैं आणिकही एक दिसे । जे दुष्कृतीं चित्त उल्हासे । आंधारीं देखणें जैसें । डुडुळाचें ।। २५० ।। तैसें. निषिद्धाचेनि नांवें । भलतेंही भरे हांवें । तियेंविषयीं धांवे । घेती करणें ।। ५१ ।। मदिरा न घेतां डुले । सन्निपातेंवीण बरळे । निष्प्रेमेंचि भुले । पिसें जैसें ।। ५२ ।। चित्त तरी गेलें आहे । परी उन्मनी ते नोहे । ऐसें माल्हातिजे मोहें । माजिरेनि ।। ५३ ।। किंबहुना ऐसैसीं । इयें चिन्हें तम पोषीं । जें वाढे आयितीसी । आपुलिया ।। ५४ ।। आणि हेंचि होय प्रसंगें । मरणाचें जरी पडे खागें । तरी तेतुलेनि निगे । तमेंसीं तो ।। ५५ ।। राई राईपण बीजीं । सांठवूनियां अंग त्यजी । मग विरूढे तैं दुजी । गोठी आहे ।। ५६ ।। पैं होऊनि दीपकलिका । येरु आगी विझो कां । कां जेथ लागे तेथ असका । तोचि आहे ।। ५७ ।। म्हणौनि तमाचिये लोथें । बांधोनियां संकल्पातें । देह जाय तैं मागौतें । तमाचेचि होय ।। ५८ ।। आतां काय येणें बहुवे । जो तमोवृद्धि मृत्यु लाहे । तो पशु कां पक्षी होये । झाड कां कृमी ।। ५९ ।।

कर्मण: सुकृतस्याहु: सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस्तु फलं दु:खमज्ञानं तमस: फलम् ।। १६ ।।

येणेंचि पैं कारणें । जें निपजे सत्त्वगुणें । तें सुकृत ऐसें म्हणे । श्रौत समो ।। २६० ।। म्हणौनि तया निर्मळा । सुखज्ञानी सरळा । अपूर्व ये फळा । सात्त्विक तें ।। ६१ ।। मग राजसा जिया क्रिया । तया इंद्रावणी फळलिया । जें सुखें चितारूनियां । फळतीं दु:खें ।। ६२ ।। कां निंबोळियेचें पिक । वरि गोड आंत विख । तैसें तें राजस देख । क्रियाफळ ।। ६३ ।। तामस कर्म जितुकें । अज्ञान फळेंचि पिके । विषांकुर विखें । जियापरी ।। ६४ ।।

सत्त्वात्संजायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ।। १७ ।।

म्हणौनि बा रे अर्जुना । येथ सत्त्वचि हेतु ज्ञाना । जैसा कां दिनमाना । सूर्य हा पैं ।। ६५ ।। आणि तैसेंचि हें जाण । लोभासि रज कारण । आपुलें विस्मरण । अद्वैता जेवीं ।। ६६ ।। मोह अज्ञान प्रमादा । ययां मैळेया दोषवृंदा । पुढती पुढती प्रबुद्धा । तमचि मूळ ।। ६७ ।। ऐसें विचाराच्या

डोळां । तिन्ही गुण वेगवेगळां । दाविले जैसा आंवळा । तळहातींचा ।। ६८ ।। तंव रजतमें दोन्हीं । देखिलीं प्रौढपतनीं । सत्त्वावांचूनि नाणीं । ज्ञानाकडे ।। ६९ ।। म्हणौनि सात्त्विक वृत्ती । एक जाले गा जन्मव्रती । सर्वत्यागें चतुर्थी । भक्ति जैसी ।। २७० ।।

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ।। १८ ।।

तैसें सत्त्वाचेनि नटनाचें । असणें जाणें जयांचें । ते तनुत्यागीं स्वर्गींचे । राय होती ।। ७१ ।। इयाचि परी रजें । जिहीं कां जीजे मरिजे । तिहीं मनुष्य होईजे । मृत्युलोकीं ।। ७२ ।। तेथ सुखदुःखाचें खिचटें । जेविजें एकेचि ताटें । जेथ इये मरणवाटे । पडिलें नुठी ।। ७३ ।। आणि तयाचि स्थिति तमीं । जे वाढोनि निमती भोगक्षमीं । ते घेती नरकभूमी । मूळपत्र ।। ८४ ।। एवं वस्तूचिया सत्ता । त्रिगुणासी पंडुसुता । दाविली सकारणता । आघवीचि ।। ७५ ।। पैं वस्तु वस्तुत्वें असिकें । तें आपणपें गुणासारिखें । देखोनि कार्यविशेखें । अनुकरे गा ।। ७६ ।। जैसें कां स्वप्नींचेनि राजें । जें परचक्र देखिजे । तें हारी जैत होइजे । आपणपांचि ।। ७७ ।। तैसे मध्योर्ध्व अध । हे जे गुणवृत्तिभेद । ते दृष्टीवांचूनि शुद्ध । वस्तुचि असे ।।७८।।

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टाऽनुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ।। १९ ।।

परी हे वाहणी असो । तरी तुज आन न दिसो । परिसें तें सांगतसों । मागील गोठी ।। ७९ ।। तरी ऐसें जाणिजे । सामर्थ्यें तिन्ही सहजें । होती देहव्याजें । गुणचि हे ।। २८० ।। इंधनाचेनि आकारें । अग्नि जैसा अवतरे । कां आंगवे तरुवरें । भूमिरसु ।। ८१ ।। नाना दहियाचेनि मिसें । परिणमे दूधचि जैसें । कां मूर्त होय ऊंसें । गोडी जेवीं ।। ८२ ।। तैसें हें स्वांतःकरण । देहचि होती त्रिगुण । म्हणौनि बंधासि कारण । घडे कीर ।। ८३ ।। परी चोज हें धनुर्धरा । जे एवढा हा गुंफिरा । मोक्षाचा संसारा । उणा नोहे ।। ८४ ।। त्रिगुण आपुलालेनि धर्में । देहींचें माघुत साउमें । चाळितांही न खोमें । गुणातीतता ।। ८५ ।। ऐसी मुक्ति असे सहज । ते आतां परिसऊं तुज ।

जे तूं ज्ञानांबुज- । द्विरेफु कीं ।। ८६ ।। आणि गुणीं गुणाजोगें । चैतन्य नोहे मार्गे । बोलिलों तें खागें । तेंवींचि हें ।। ८७ ।। तरी पार्था जें ऐसें । बोधलेनि जीवें दिसें । स्वप्न कां जैसें । चेइलेनी ।। ८८ ।। नातरी आपण जळीं । बिंबलों तीरोनी न्याहळी । चळण होतां कल्लोळीं । अनेकधा ।। ८९ ।। कां नटलेनि लाघवें । नटु जैसा न झकवे । तैसें गुणजात देखावें । न होनियां ।। २९० ।। पैं ऋतुत्रय आकाशें । धरूनियांहि जैसें । नेदिजेचि येवों वोसें । वेगळेपणा ।। ९१ ।। तैसें गुणीं गुणापरौतें । जें आपणपें असे आयितें । तिये अहं बैसे अहंतें । मूळकेचिये ।। ९२ ।। पैं तेथूनि मग पाहतां । म्हणे साक्षी मी अकर्ता । हे गुणचि क्रियाजातां । नियोजित ।। ९३ ।। सत्त्वरजतमांचा । भेदीं पसरु कर्माचा । होत असे तो गुणांचा । विकारु हा ।। ९४ ।। ययामाजीं मी ऐसा । वनीं कां वसंतु जैसा । वनलक्ष्मीविलासा । हेतुभूत ।। ९५ ।। कां तारांगणीं लोपावें । सूर्यकांतीं उद्दीपावें । कमळीं विकासावें । जावें तमें ।। ९६ ।। ये कोणाचीं काजें कहीं । सवितिया जैसी नाहीं । तैसा अकर्ता मी देहीं । सत्तारूप ।। ९७ ।। मी दाऊनि गुण देखे । गुणता हे मियां पोखे । ययाचेनि निःशेखें । उरे तें मी ।। ९८ ।। ऐसेनि विवेकें जया । उदो होय धनंजया । ये गुणातीतत्व तया । अर्थपंथें (ऊर्ध्वपंथे) ।। ९९ ।।

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ।। २० ।।

आतां निर्गुण असे आणीक । तें तो जाणें अचुक । जे ज्ञानें केलें टीक । तयाचिवरी ।। ३०० ।। किंबहुना पंडुसुता । ऐसी तो माझी सत्ता । पावे जैसी सरिता । सिंधुत्व गा ।। १ ।। नळिकेवरूनि उठिला । जैसा शुक शाखे बैसला । तैसा मूळअहंतें वेठिला । तो मी म्हणौनि ।। २ ।। अगा अज्ञानाचिया निदा । जो घोरत होता बदबदा । तो स्वस्वरूपीं प्रबुद्धा । चेइला कीं ।। ३ ।। पैं बुद्धिभेदाचा आरिसा । तया हातोनि पडिला वीरेशा । म्हणौनि प्रति-मुखाभासा । मुकला तो ।। ४ ।। देहाभिमानाचा वारा । आतां वाजो ठेला वीरा । तें ऐक्य वीचिसागरां । जीवेशां हें ।। ५ ।। म्हणौनि मद्भावेंसी । प्राप्ति पाविजे तेणेंसरिसी । वर्षांतीं आकाशीं । घनजात जेवीं ।। ६ ।। तेवीं मी होऊनि निरुता । मग देहींचि ये असतां । नागवे देहसंभूतां । गुणांसि

तो ।। ७ ।। जैसा भिंगाचेनि घरें । दीपप्रकाशु नावरे । कां न विझेचि सागरें । वडवानळु ।। ८ ।। तैसा आलागेला गुणांचा । बोधु न मैळे तयाचा । तो देहीं जैसा व्योमींचा । चंद्र जळीं ।। ९ ।। तिन्ही गुण आपुलालिये प्रौढी । देहीं नाचविती बागडीं । तो पाहोंही न धाडी । अहंतेतें ।। ३१० ।। हा ठायवरी । नेहटोनि ठेला अंतरीं । आतां काय वर्ते शरीरीं । हेंही नेणे ।। ११ ।। सांडूनि आंगींची खोळी । सर्प रिगालिया पाताळीं । ते त्वचा कोण सांभाळी । तैसें जालें ।। १२ ।। कां सौरभ्य जीर्णु जैसा । आमोदु मिळोनि जाय आकाशा । माघारा कमळकोशा । नयेचि तो ।। १३ ।। पैं स्वरूपसमरसें । ऐक्य गा जालें तैसें । तेथ किं धर्म हें कैसें । नेणें देह ।। १४ ।। म्हणौनि जन्मजरामरण । इत्यादि जे साही गुण । ते देहींचि ठेले कारण । नाहीं तया ।। १५ ।। घटाचिया खापरिया । घटभंगीं फेडिलिया । महदाकाश अपैसया । जालेंचि असे ।। १६ ।। तैसी देहबुद्धी जाये । जैं आपणपां आठौ होये । तैं आन कांहीं आहे । तेंवांचुनी ।। १७ ।। येणें थोर बोधलेपणें । तयासि गा देहीं असणें । म्हणूनि तो मी म्हणें । गुणातीत ।। १८ ।। यया देवाचिया बोला । पार्थु अति सुखावला । मेघें संबोखिला । मोरु जैसा ।। १९ ।।

अर्जुन उवाच

कैर्लिगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।
किमाचार: कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ।। २१ ।।

तेणें तोषें वीर पुसे । जी कोण्ही चिन्हीं तो दिसे । जयामाजीं वसे । ऐसा बोधु ।। ३२० ।। तो निर्गुण काय आचरे । कैसेनि गुण निस्तरे । हें सांगिजो माहेरें । कृपेचेनि ।। २१ ।। यया अर्जुनाचिया प्रश्ना । तो षड्गुणांचा राणा । परिहारु आकर्णा । बोलतु असे ।। २२ ।। म्हणे पार्था तुझी नवाई । हें येतुलेंचि पुससी काई । तें नामचि तया पाहीं । सत्य लटिकें ।। २३ ।। गुणातीत जया नांवें । तो गुणाधीन तरी नव्हे । ना होय तरी नांगवे । गुणां यया ।। २४ ।। परी अधीन कां नांगवें । हेंचि कैसेनि जाणावें । गुणांचिये रवरवे- । माजीं असतां ।। २५ ।। हा संदेह जरी वाहसी । तरी सुखें पुसों लाहसी । परिस आतां तयासी । रूप करूं ।। २६ ।।

श्रीभगवानुवाच

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ।। २२ ।।

तरी रजाचेनि माजें । देहीं कर्माचें आणोजें । प्रवृत्ति जें घेईजे । वेंटाळुनि ।। २७ ।। तें मीचि कां कर्मठ । ऐसा न ये श्रीमाठ । कां दरिद्रलिये बुद्धि वीट । तोही नाहीं ।। २८ ।। अथवा सत्त्वेंचि अधिकें । जें सर्वेंद्रियीं ज्ञान फांके । तें सुविद्यता तोखें । उभजेही ना ।। २९ ।। कां वाढिन्नलेनि तमें । न गिळिजेचि मोहभ्रमें । तें अज्ञानत्वें न श्रमे । घेणेंही नाहीं ।। ३३० ।। पैं मोहाच्या अवसरीं । ज्ञानाची चाड न धरी । ज्ञानें कर्म नादरी । होतां न दुःखी ।। ३१ ।। सायंप्रातर्मध्यान्हा । या तिन्ही काळांची गणना । नाहीं जेवीं तपना । तैसा असे ।। ३२ ।। तया वेगळाचि काय प्रकाशें । ज्ञानित्व यावें असें । कायि जळार्णव पाउसें । साजा होय ।। ३३ ।। ना प्रवर्तलेनि कर्में । कर्मठत्व तयां कां गमे । सांगें हिमवंतु हिमें । कांपे कायी ।। ३४ ।। नातरी मोह आलिया । काई पां ज्ञाना मुकिजैल तया । हो मा आगीतें उन्हाळेया । जाळवत असे ।। ३५ ।।

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ।। २३ ।।

तैसें गुणागुणकार्य हें । आघवेंचि आपण आहे । म्हणौनि एकेका नोहे । तडातोडी ।। ३६ ।। येवढे गा प्रतीती । तो देहा आलासे वस्ती । वाटे जातां गुंती- । माजीं जैसा ।। ३७ ।। तो जिणता ना हारवी । तैसा गुण नव्हे ना करवी । जैसी कां श्रोणवी । संग्रामींची ।। ३८ ।। कां शरीराआंतील प्राणु । घरीं आतिथ्याचा ब्राह्मणु । नाना चोहटांचा स्थाणु । उदासु जैसा ।। ३९ ।। आणि गुणाचा यावाजावा । ढळे चळे ना पांडवा । मृगजळाचा हेलावा । मेरु जैसा ।। ३४० ।। हें बहुत कायि बोलिजे । व्योम वारेनि न वचिजे । कां सूर्य ना गिळिजे । अंधकारें ।। ४१ ।। स्वप्न कां गा जियापरी । जागतयातें न सिंतरी । गुणीं तैसा अवधारीं । न बंधिजे तो ।। ४२ ।। गुणांसि कीर नातुडे । परी दुरूनि जें पाहे कोडें । तें गुणदोष सायिखडें । सभ्यु जैसा ।। ४३ ।। सत्कर्में सात्त्विकीं । रज तें रजोविषयकीं । तम मोहादिकीं । वर्तत असे ।। ४४ ।। परिस तयाचिया गा सत्ता । होती गुणक्रिया समस्ता । हें फुडें जाणे सविता । लौकिका

जेवीं ।। ४५ ।। समुद्रचि भरती । सोमकांतचि द्रवती । कुमुदें विकासती । चंद्रु तो उगा ।। ४६ ।। कां वाराचि वाजे विझे । गगनें निश्चळ असिजे । तैसा गुणाचिये गजबजे । डोलेना जो ।। ४७ ।। अर्जुना येणें लक्षणें । तो गुणातीतु जाणणें । परिस आतां आचरणें । तयाचीं जीं ।। ४८ ।।

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ।। २४ ।।

तरी वस्त्रासि पाठीं पोटीं । नाहीं सुतावांचूनि किरीटी । ऐसें सुये दिठी । चराचर मद्रूपें ।। ४९ ।। म्हणौनि सुखदुःखासरिसें । कांटाळें आचरे ऐसें । रिपुभक्तां जैसें । हरीचें देणें ।। ३५० ।। एऱ्हवीं तरी सहजें । सुखदुःख तेंचि सेविजे । देहजळीं होईजे । मासोळी जें ।। ५१ ।। आतां तें तंव तेणें सांडिलें । आहे स्वस्वरूपेंसीचि मांडिलें । सस्यांतीं निवडिलें । बीज जैसें ।। ५२ ।। कां वोघ सांडूनि गांग । रिघोनि समुद्राचें आंग । निस्तरली लगबग । खळाळाची ।। ५३ ।। तेवीं आपणपांचि जया । वस्ती जाली गा धनंजया । तया देहीं अपैसया । सुख तैसें दुःख ।। ५४ ।। रात्रि तैसें पाहलें । हें धारणा जेवीं एक जालें । आत्माराम देहीं आतलें । द्वंद्व तैसें ।। ५५ ।। पैं निद्रिताचेनि आंगेशीं । साप तैशी उर्वशी । तेवीं स्वरूपस्था सरिशीं । देहीं द्वंद्वें ।। ५६ ।। म्हणौनि तयाच्या ठायीं । शेणा सोनया विशेष नाहीं । रत्ना गुंडेया कांहीं । नेणिजे भेदु ।। ५७ ।। घरा येवो पां स्वर्ग । कां वरिपडो वाघ । परी आत्मबुद्धीसि भंग । कदा नोहे ।। ५८ ।। निवटलें न उपवडे । जळिनलें न विरूढे । साम्यबुद्धि न मोडे । तयापरी ।। ५९ ।। हा ब्रह्मा ऐसेनि स्तविजो । कां नीच म्हणौनि निंदिजो । परी नेणें जळों विझों । राखोंडी जैसी ।। ३६० ।। तैसी निंदा आणि स्तुति । नये कोण्हेचि व्यक्ति । नाहीं अंधारें कां वाती । सूर्या घरीं ।। ६१ ।।

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ।। २५ ।।

ईश्वर म्हणौनि पूजिला । कां चोरु म्हणौनि गांजिला । वृषगजीं वेढिला । केला रावो ।। ६२ ।। कां सुहृद पासीं आले । अथवा वैरी वरपडे जाले । परी नेणें राती पाहालें । तेज जेवीं ।। ६३ ।। साही ऋतु येतां आकाशें । लिंपिजेचि

ना जैसें । तेवीं वैषम्य मानसे । जाणिजेना ।। ६४ ।। आणीकही एकु पाहीं । आचारु तयाच्या ठायीं । तरी व्यापारासि नाहीं । जालें दिसे ।। ६५ ।। सर्वारंभा उटकलें । प्रवृत्तीचें तेथ मावळलें । जळती गा कर्मफळें । ते तो आगी ।। ६६ ।। दृष्टादृष्टाचेनि नांवें । भावचि जीवीं नुगवे । सेवी जें कां स्वभावें । पैठें होय ।। ६७ ।। सुखे ना शिणे । पाषाणु कां जेणें मानें । तैसीं सांडीमांडी मनें । वर्जिली असे ।। ६८ ।। आतां किती हा विस्तारु । जाणें ऐसा आचारु । जयातें तोचि साचारु । गुणातीतु ।। ६९ ।। गुणांतें अतिक्रमणें । घडे उपायें जेणें । तो आतां आईक म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ।। ३७० ।।

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ।। २६ ।।

तरी व्यभिचाररहित चित्तें । भक्तियोगें मातें । सेवी तो गुणातें । जाकळूं शके ।। ७१ ।। तरी कोण मी कैसी भक्ती । अव्यभिचारा काय व्यक्ती । हे आघवीचि निरुती । होआवी लागे ।। ७२ ।। तरी पार्था परियेसा । मी तंव येथ ऐसा । रत्नीं किळावो जैसा । रत्नचि कीं तो ।। ७३ ।। कां द्रवपणचि नीर । अवकाशचि अंबर । गोडी तेचि साखर । आन नाहीं ।। ७४ ।। वन्हि तेचि ज्वाळ । दळाचि नांव कमळ । रुख तेंचि डाळ- । फळादिक ।। ७५ ।। अगा हिम जें आकर्षलें । तेंचि हिमवंत जेवीं जालें । नाना दूध मुरालें । तेंचि दहीं ।। ७६ ।। तैसें विश्व येणें नांवें । हें मीचि पैं आघवें । घेईं चंद्रबिंब सोलावें । न लगे जेवीं ।। ७७ ।। घृताचें थिजलेंपण । न मोडितां घृतचि जाण । कां नाटितां कांकण । सोनेंचि तें ।। ७८ ।। न उकलितां पटु । तंतुचि असे स्पष्टु । न विरवितां घटु । मृत्तिका जेवीं ।। ७९ ।। म्हणौनि विश्वपण जावें । मग मातें घेयावें । तैसा नव्हे आघवें । सकटचि मी ।। ३८० ।। ऐसेनि मातें जाणिजे । ते अव्यभिचारी भक्ति म्हणिजे । येथ भेद कांहीं देखिजे । तरी व्यभिचारु तो ।। ८१ ।। याकारणें भेदातें । सांडूनि अभेदें चित्तें । आपणा सकट मातें । जाणावें गा ।। ८२ ।। पार्था सोनियाची टिका । सोनियासी लागली देखा । तैसें आपणपें आणिका । मानावें ना ।। ८३ ।। तेजाचा तेजौनि निघाला । परी तेजींचि असे लागला । तया रश्मी ऐसा भला । बोधु होआवा ।। ८४ ।। पैं परमाणु भूतळीं । हिमकणु हिमाचळीं । मजमाजीं

न्याहाळीं । अहं तैसें ।। ८५ ।। हो कां तरंगु लहानु । परी सिंधूसी नाहीं भिन्नु । तैसा ईश्वरीं मी आनु । नोहेचि मा ।। ८६ ।। ऐसेनि बा समरसें । दृष्टि जे उल्हासे । ते भक्ति पैं ऐसे । आम्ही म्हणों ।। ८७ ।। आणि ज्ञानाचें चांगावें । इयेचि दृष्टि नांवें । योगाचेंही आघवें । सर्वस्व हें ।। ८८ ।। सिंधू आणि जळधरा- । माजीं लागली अखंड धारा । तैसी वृत्ति वीरा । प्रवर्ते ते ।। ८९ ।। कां कुहेसीं आकाशा । तोंडीं सांदा नाहीं जैसा । तो परमपुरुषीं तैसा । एकवटे गा ।। ३९० ।। प्रतिबिंबौनि बिंबवरी । प्रभेची जैसी उजरी । ते सोऽहंवृत्ती अवधारीं । तैसी होय ।। ९१ ।। ऐसेनि मग परस्परें । ते सोऽहंवृत्ति जें अवतरे । तें तियेहि सकट सरे । अपैसया ।। ९२ ।। जैसा सैंधवाचा रवा । सिंधूमाजीं पांडवा । विरालेया विरवावा । हेंही ठाके ।। ९३ ।। नातरी जाळूनि तृण । वन्हिही विझे आपण । तैसें भेदु नाशूनि जाण । ज्ञानही नुरे ।। ९४ ।। माझें पैलपण जाये । भक्त हें ऐलपण ठाये । अनादि ऐक्य जें आहे । तेंचि निवडे ।। ९५ ।। आतां गुणातें तो किरीटी । जिणे या नव्हती गोष्टी । जे एकपणाही मिठी । पडों सरली ।। ९६ ।। किंबहुना ऐसी दशा । तें ब्रह्मत्व गा सुदंशा । हें तो पावे जो ऐसा । मातें भजे ।। ९७ ।। पुढती इहीं लिंगीं । भक्तु जो माझा जगीं । हे ब्रह्मता तयालागीं । पतिव्रता ।। ९८ ।। जैसें गंगेचेनि वोघें । डळमळीत जळ जें निघे । सिंधुपद तयाजोगें । आन नाहीं ।। ९९ ।। तैसा ज्ञानाचिया दिठी । जो मातें सेवी किरीटी । तो होय ब्रह्मतेच्या मुकुटीं । चूडारत्न ।। ४०० ।। यया ब्रह्मत्वासीचि पार्था । सायुज्य ऐसी व्यवस्था । याचि नांवें चौथा । पुरुषार्थु गा ।। १ ।। परी माझें आराधन । ब्रह्मत्वीं होय सोपान । तेथ मी हन साधन । गमेन हो ।। २ ।। तरी झणीं ऐसें । तुझ्या चित्तीं पैसें । पैं ब्रह्म आन नसे । मीवांचूनि ।। ३ ।।

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाऽहममृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ।। २७ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।। १४ ।।

अगा ब्रह्म या नांवा । अभिप्रायो मी पांडवा । मीचि बोलिजे आघवा । शब्दीं इहीं ।। ४ ।। पैं मंडळ आणि चंद्रमा । दोन्ही नव्हती सुवर्मा । तैसा मज

आणि ब्रह्म । भेदु नाहीं ।। ५ ।। अगा नित्य जें निष्कंप । अनावृत धर्मरूप । सुख जें उमप । अद्वितीय ।। ६ ।। विवेकु आपलें काम । सारूनि ठाकी जें धाम । निष्कर्षाचें निःसीम । किंबहुना मी ।। ७ ।। ऐसेसें हो अवधारा । तो अनन्याचा सोयरा । सांगतसे वीरा । पार्थासी ।। ८ ।। येथ धृतराष्ट्र म्हणे । संजया हें तूतें कोणें । पुसलेंनिविण वायाणें । कां बोलसी ।। ९ ।। माझी अवसरी ते फेडी । विजयाची सांगें गुढी । येरु जोवीं म्हणे सांडीं । गोठी यिया ।। ४१० ।। संजयो विस्मयो मानसीं । आहा करूनि रसरसी । म्हणे कैसें पां देवेंसी । द्वंद्व यया ।। ११ ।। तरी तो कृपाळु तुष्टो । यया विवेकु हा घोंटो । मोहाचा फिटो । महारोगु ।। १२ ।। संजयो ऐसें चिंतितां । संवादु तो सांभाळितां । हरिखाचा येतु चित्ता । महापूर ।। १३ ।। म्हणौनि आतां येणें । उत्साहाचेनि अवतरणें । श्रीकृष्णाचें बोलणें । सांगिजैल ।। १४ ।। तया अक्षराआंतील भावो । पाववीन मी तुमचा ठावो । आइका म्हणे ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ।। ४१५ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।। १४ ।।
श्लोक २७, ओव्या ४१५.

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय पंधरावा

आतां हृदय हें आपुलें । चौफाळूनियां भलें । वरी बैसऊं पाउलें । श्रीगुरूंचीं ।। १ ।। ऐक्यभावाची अंजुळी । सर्वेंद्रिय कुड्मुळीं । भरूनियां पुष्पांजुळी । अर्घ्यु देवों ।। २ ।। अनन्योदकें धुवट । वासना जे तन्निष्ठ । तें लागलेंसे अबोट । चंदनाचें ।। ३ ।। प्रेमाचेनि भांगारें । निर्वाळूनि नूपुरें । लेवऊं सुकुमारें । पदें तियें ।। ४ ।। घणावली आवडी । अव्यभिचारें चोखडी । तिये घालूं जोडी । आंगोळिया ।। ५ ।। आनंदामोदबहळ । सात्त्विकाचें मुकुळ । तें उमललें अष्टदळ । ठेऊं वरी ।। ६ ।। तेथें अहं हा धूप जाळूं । नाहं तेजें वोवाळूं । सामरस्यें पोटाळूं । निरंतर ।। ७ ।। माझी तनु आणि प्राण । इया दोनी पाउवा लेऊं श्रीगुरुचरण । करूं भोगमोक्ष निंबलोण । पायां तयां ।। ८ ।। इया श्रीगुरुचरणसेवा । हों पात्र तया दैवा । जे सकळार्थमेळावा । पाटु बांधे ।। ९ ।। ब्रह्मींचें विसवणेंवरी । उन्मेख लाहे उजरी । जें वाचेतें इयें करी । सुधासिंधु ।। १० ।। पूर्णचंद्राचिया कोडी । वक्तृत्वा घापें कुरोंडी । तैसी आणी गोडी । अक्षरांतें ।। ११ ।। सूर्यें अधिष्ठिली प्राची । जगा राणीव दे प्रकाशाची । तैसी वाचा श्रोतयां ज्ञानाची । दिवाळी करी ।। १२ ।। नादब्रह्म खुजें । कैवल्यही तैसें न सजे । ऐसा बोलु देखिजे । जेणें दैवें ।। १३ ।। श्रवणसुखाच्या मांडवीं । विश्व भोगी माधवीं । तैसी सासिन्नली बरवी । वाचावल्ली ।। १४ ।। ठावो न पवता जयाचा । मनेंसी मुरडली वाचा । तो देवो होय शब्दाचा । चमत्कारु ।। १५ ।। जें ज्ञानासि न चोजवे । ध्यानासिही जें नागवे । तें अगोचर फावे । गोठीमाजीं ।। १६ ।। येवढें एक सौभग ।

वळघे वाचेचें आंग । श्रीगुरुपादपद्मपराग । लाहे जें कां ।। १७ ।। तरी बहु बोलूं काई । आजि तें आनी ठाईं । मातेंवांचूनि नाहीं । ज्ञानदेवो म्हणे ।। १८ ।। जे तान्हेनि मियां अपत्यें । आणि माझे गुरु एकलौतें । म्हणौनि कृपेंसि एकहातें । जालें तिये ।। १९ ।। पाहा पां भरोवरी आघवी । मेघ चातकांसी रिचवी । मजलागीं गोसावी । तैसें केलें ।। २० ।। म्हणौनि रिकामें तोंड । करूं गेलें बडबड । कीं गीता ऐसें गोड । आतुडलें ।। २१ ।। होय अदृष्ट आपैतें । तैं वाळूचि रत्नें परते । उजू आयुष्य तैं मारितें । लोभु करी ।। २२ ।। आधणीं घातलिया हरळ । होती अमृताचे तांदुळ । जरी भुकेची राखे वेळ । श्रीजगन्नाथु ।। २३ ।। तयापरी श्रीगुरु । करिती जैं अंगीकारु । तैं होऊनि ठाके संसारु । मोक्षमय आघवा ।। २४ ।। पाहा पां श्रीनारायणें । तया पांडवांचें उणें । कीजेचि ना पुराणें । विश्ववंद्यें ।। २५ ।। तैसें श्रीनिवृत्तिराजें । अज्ञानपण हें माझें । आणिलें वोजें । ज्ञानाचिये ।। २६ ।। परी हें असो आतां । प्रेम रुळतसे बोलतां । कें गुरुगौरव वर्णितां । उन्मेष असे ।। २७ ।। आतां तेणेंचि पसायें । तुम्हां संतांचे मी पायें । वोळगेन अभिप्रायें । गीतेचेनि ।। २८ ।। तरी तोचि प्रस्तुतीं । चौदाविया अध्यायाच्या अंतीं । निर्णयो कैवल्यपती । ऐसा केला ।। २९ ।। जें ज्ञान जयाच्या हातीं । तोचि समर्थु मुक्ति । जैसा शतमख संपत्ती । स्वर्गीचिये ।। ३० ।। कां शत एक जन्मां । जो जन्मोनि ब्रह्मकर्मा । करी तोचि ब्रह्मा । आनु नोहे ।। ३१ ।। नाना सूर्याचा प्रकाशु । लाहे जेवीं डोळसु । तेवीं ज्ञानेंचि सौरसु । मोक्षाचा तो ।। ३२ ।। तरी तया ज्ञानालागीं । कवणा पां योग्यता आंगीं । हें पाहतां जगीं । देखिला एकु ।। ३३ ।। जें पाताळींचेंही निधान । दावील कीर अंजन । परी होआवे लोचन । पायाळाचे ।। ३४ ।। तैसें मोक्ष देईल ज्ञान । येथें कीर नाहीं आन । परी तेंचि थारे ऐसें मन । शुद्ध होआवें ।। ३५ ।। तरी विरक्तीवांचूनि कहीं । ज्ञानासि तगणेंचि नाहीं । हें विचारूनि ठाईं । ठेविलें देवें ।। ३६ ।। आतां विरक्तीची कवण परी । जे येऊनि मनातें वरी । हेंही सर्वज्ञें श्रीहरी । देखिलें असे ।। ३७ ।। जे विषें रांधिली रससोये । जैं जेवणारा ठाउवी होये । तैं तो ताटचि सांडूनि जाये । जयापरी ।। ३८ ।। तैसी संसारा या समस्ता । जाणिजे जैं अनित्यता । तैं वैराग्य दवडितां । पाठी लागे ।। ३९ ।। आतां अनित्यत्व

या कैसें । तेंचि वृक्षाकारमिषें । सांगिजत असे विश्वेशें । पंचदशीं ।। ४० ।। उपडिलें कवतिकें । झाड येरि मोहरा ठाके । तें वेगें जैसें सुके । तैसें हें नोहे ।। ४१ ।। यातें एकेपरी । रूपकाचिया कुसरी । सारीतसे वारी । संसाराची ।। ४२ ।। करूनि संसार वावो । स्वरूपीं अहंते ठावो । होआवया अध्यावो । पंधरावा हा ।। ४३ ।। आतां हेंचि आघवें । ग्रंथगर्भींचें चांगावें । उपलविजेल जीवें । आकर्णिजे ।। ४४ ।। तरी महानंद समुद्र । जो पूर्ण पूर्णिमा चंद्र । तो द्वारकेचा नरेंद्र । ऐसें म्हणे ।। ४५ ।। अगा पैं पंडुकुमरा । येतां स्वरूपाचिया घरा । करीतसे आडवारा । विश्वाभासु जो ।। ४६ ।। तो हा जगडंबरु । नोहे येथ संसारु । हा जाणिजे महातरु । थांवला असे ।। ४७ ।। परी येरां रुखांसारिखा । हा तळीं मूळें वरी शाखा । तैसा नोहे म्हणौनि लेखा । नयेचि कवणा ।। ४८ ।। आगी कां कुऱ्हाडी । होय रिगावा जरी बुडीं । तरी हो कां भलतेवढी । वरिचील वाढी ।। ४९ ।। जे तुटलिया मूळापाशीं । उलंडेल कां शाखांशीं । परी तैशी गोठी कायशी । हा सोपा नव्हे ।। ५० ।। अर्जुना हें कवतिक । सांगतां असे अलौकिक । जे वाढी अधोमुख । रुखा यया ।। ५१ ।। जैसा भानू उंची नेणों कें । रश्मिजाळ तळीं फांके । संसार हें कावरुखें । झाड तैसें ।। ५२ ।। आणि आथी नाथी तितुकें । रुंधलें असे येणेंचि एकें । कल्पांतींचेनि उदकें । व्योम जैसें ।। ५३ ।। कां रवीच्या अस्तमानीं । आंधारेनि कोंदे रजनी । तैसा हाचि गगनीं । मांडला असे ।। ५४ ।। यया फळ ना चुंबितां । फूल ना तुरंबितां । जें कांहीं पंडुसुता । तें रुखुचि हा ।। ५५ ।। हा ऊर्ध्वमूळ आहे । परी उन्मूळिला नोहे । येणेंचि हा होये । शाड्वळु गा ।। ५६ ।। आणि ऊर्ध्वमूळ ऐसें । निगदिलें कीर असे । परी अधींही असोसें । मूळें यया ।। ५७ ।। प्रबळला चौमेरी । पिंपळा कां वडाचिया परी । जे पारंबियांमाझारीं । उहाळिया असती ।। ५८ ।। तेवींचि गा धनंजया । संसारतरु यया । अधींचि आथी खांदिया । हेंही नाहीं ।। ५९ ।। तरी ऊर्ध्वाहीकडे । शाखांचे मांदोडे । दिसताति अपाडें । सासिन्नलें ।। ६० ।। जालें गगनचि पां वेलिये । कां वारा मांडला रुखाचेनि आयें । नाना अवस्थात्रयें । उदयला असे ।। ६१ ।। ऐसा हा एकु । विश्वाकार विटंकु । उदयला जाण रुखु । ऊर्ध्वमूळु ।। ६२ ।। आतां ऊर्ध्व या कवण । येथें मूळ तें

किं लक्षण । कां अधोमुखपण । शाखा कैसिया ॥ ६३ ॥ अथवा द्रुमा यया । अधीं जिया मूळिया । तिया कोण कैसिया । ऊर्ध्व शाखा ॥ ६४ ॥ आणि अश्वत्थु हा ऐसी । प्रसिद्धि कायसी । आत्मविदविलासीं । निर्णयो केला ॥ ६५ ॥ हें आघवेंचि बरवें । तुझिये प्रतीतीसि फावे । तैसेनि सांगों सोलिवें । विन्यासें गा ॥ ६६ ॥ परी ऐकें गा सुभगा । हा प्रसंगु असे तुजचि जोगा । कानचि करीं हो सर्वांगा । हियें आथिलिया ॥ ६७ ॥ ऐसें प्रेमरसें सुरफुरें । बोलिलें जंव यादववीरें । तंव अवधान अर्जुनाकारें । मूर्त जालें ॥ ६८ ॥ देव निरूपिती तें थेंकुलें । येवढें श्रोतेपण फांकलें । जैसें आकाशा खेंव पसरिलें । दाही दिशीं ॥ ६९ ॥ श्रीकृष्णोक्तिसागरा । हा अगस्तीचि दुसरा । म्हणौनि घोंटु भरों पाहे एकसरा । अवघेयाचा ॥ ७० ॥ ऐसी सोय सांडूनि खवळिली । आवडी अर्जुनीं देवें देखिली । तेथ जालेनि सुखें केली । कुरवंडी तया ॥ ७१ ॥

श्रीभगवानुवाच

ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥

मग म्हणे धनंजया । तें ऊर्ध्व गा तरू यया । येणें रुखेंचि कां जयां । ऊर्ध्वता गमे ॥ ७२ ॥ एऱ्हवीं मध्योर्ध्व अध । हे नाहीं जेथ भेद । अद्वयासीं एकवद । जया ठायीं ॥ ७३ ॥ जो नाइकिजतां नादु । जो असौरभ्य मकरंदु । जो आंगाथिला आनंदु । सुरतेविण ॥ ७४ ॥ जया जें आऱ्हां परौतें । जया जें पुढें मागौतें । दिसतेनविण दिसतें । अदृश्य जें ॥ ७५ ॥ उपाधीचा दुसरा । घालितां वोपसरा । नामरूपाचा संसारा । होय जयातें ॥ ७६ ॥ ज्ञातृज्ञेयाविहीन । नुसधेंचि जें ज्ञान । सुखा भरलें गगन । गाळींव जें ॥ ७७ ॥ जें कार्य ना कारण । जया दुजें ना एकपण । आपणयां जें जाण । आपणचि ॥ ७८ ॥ ऐसें वस्तु जें साचें । तें ऊर्ध्व गा यया तरूचें । तेथ आर घेणें मूळाचें । तें ऐसें असे ॥ ७९ ॥ तरी माया ऐसी ख्याती । नसतीच यया आथी । कां वांझेची संतती । वानणें जैशी ॥ ८० ॥ तैसी सत् ना असत् होये । जे विचाराचें नाम न साहे । ऐसेया परीची आहे । अनादि म्हणंती ॥ ८१ ॥ जे नानातत्त्वांची मांदुस । जे जगदभ्राचें आकाश । जे आकारजाताचें दुस । घडी केलें ॥ ८२ ॥ जे भवद्रुमबीजिका । जे प्रपंचचित्र भूमिका । विपरीत

ज्ञानदीपिका । सांचली जे ।। ८३ ।। ते माया वस्तूच्या ठायीं । असे जैसेनि नाहीं । मग वस्तुप्रभाचि पाही । प्रगट होये ।। ८४ ।। जेव्हां आपणया आली निद । करी आपणपें जेवीं मुग्ध । कां काजळी आणि मंद । प्रभा दीपीं ।। ८५ ।। स्वप्नीं प्रियापुढें तरुणांगी । निदेली चेववूनि वेगीं । आलिंगिलेनिवीण आलिंगी । सकामु करी ।। ८६ ।। तैसी स्वरूपीं जाली माया । आणि स्वरूप नेणे धनंजया । तेंचि रुखा यया । मूळ पहिलें ।। ८७ ।। वस्तूसी आपुला जो अबोधु । तो ऊर्ध्वीं आठुळैजे कंदु । वेदांतीं हाचि प्रसिद्धु । बीजभावो ।। ८८ ।। घन अज्ञान सुषुप्ती । तो बीजांकुरभावो म्हणती । येर स्वप्न हन जागृती । हा फळभावो तियेचा ।। ८९ ।। ऐसी यया वेदांतीं । निरूपणभाषाप्रतीती । परी तें असो प्रस्तुतीं । अज्ञान मूळ ।। ९० ।। ते ऊर्ध्व आत्मा निर्मळें । अधोर्ध्व सूचिती मूळें । बळिया बांधोनि आळें । मायायोगाचें ।। ९१ ।। मग आधिलीं सदेहांतरें । उठती जियें अपारें । ते चौपासी घेऊनि आगारें । खोलावती ।। ९२ ।। ऐसें भवद्रुमाचें मूळ । हें ऊर्ध्वीं करी बळ । मग आणियांचें बेंचळ । अधीं दावी ।। ९३ ।। तेथ चिद्वृत्ती पहिलें । महत्तत्त्व उमललें । तें पान वाल्हेंदुल्हें । एक निघे ।। ९४ ।। मग सत्त्वरजतमात्मकु । त्रिविध अहंकारु जो एकु । तो तिवणा अधोमुखु । डिरु फुटे ।। ९५ ।। तो बुद्धीची घेऊनि आगारी । भेदाची वृद्धि करी । तेथ मनाचे डाळ धरी । साजेपणें ।। ९६ ।। ऐसा मूळाचिया गाढिका । विकल्परस कोंवळिका । चित्तचतुष्टय डाहाळिका । कोंभैजे तो ।। ९७ ।। मग आकाश वायु द्योतक । आप पृथ्वी हें पांच फोंक । महाभूतांचें सरोख । सरळे होती ।। ९८ ।। तैसीं श्रोत्रादि तन्मात्रें । तियें अंगवसां गर्भपत्रें । लुळलुळितें विचित्रें । उमळती गा ।। ९९ ।। तेथ शब्दांकुर वरिपडी । श्रोत्रा वाढी देव्हडी । होता करित कांडीं । आकांक्षेचीं ।। १०० ।। अंगत्वचेचे वेलपल्लव । स्पर्शांकुरीं घेती धांव । तेथ बांबळ पडे अभिनव । विकारांचें ।। १ ।। पाठीं रूपपत्र पालोवेलीं । चक्षु लांब तें कांडें घाली । ते वेळीं व्यामोहता भली । पाहाळीं जाय ।। २ ।। आणि रसाचें आंगवसें । वाढतां वेगें बहुवसें । जिव्हे आर्तीची असोसें । निघती बेंचें ।। ३ ।। तैसेंचि कोंभैलेनि गंधें । घ्राणाची डिरी थांवु बांधे । तेथ तळु घे स्वानंदें । प्रलोभाचा ।। ४ ।। एवं महदहंबुद्धि । मनें महाभूतसमृद्धी । इये

संसाराचिया अवधी । सासनिजे ।। ५ ।। किंबहुना इहीं आठें । आंगीं हा अधिक फांटे । परी शिंपीचियेवढें उमटे । रुपें जेवीं ।। ६ ।। कां समुद्राचेनि पैसारें । वरी तरंगता आसारे । तैसें ब्रह्मचि होय वृक्षाकारें । अज्ञानमूळ ।। ७ ।। आतां याचा हाचि विस्तारु । हाचि यया पैसारु । जैसा आपणपें स्वप्नीं परिवारु । येकाकिया ।। ८ ।। परी तें असो हें ऐसें । कावरें झाड उससे । यया महदादि आरवसें । अधोशाखा ।। ९ ।। आणि अश्वत्थु ऐसें ययातें । म्हणती जे जाणते । तेंही परिस हो येथें । सांगिजैल ।। ११० ।। तरी श्वः म्हणिजे उखा । तोंवरी एकसारिखा । नाहीं निर्वाहो यया रुखा । प्रपंचरूपा ।। ११ ।। जैसा न लोटतां क्षणु । मेघु होय नाना वर्णु । कां विजु नसे संपूर्णु । निमेषभरी ।। १२ ।। ना कांपतया पद्मदळा । वरीलिया बैसका नाहीं जळा । कां चित्त जैसें व्याकुळा । माणुसाचें ।। १३ ।। तैसीचि ययाची स्थिती । नासत जाय क्षणक्षणाप्रती । म्हणौनि ययातें म्हणती । अश्वत्थु हा ।। १४ ।। आणि अश्वत्थु येणें नांवें । पिंपळु म्हणती स्वभावें । परी तो अभिप्राय नोहे । श्रीहरीचा ।। १५ ।। एऱ्हवीं पिंपळु म्हणतां विखीं । मियां गति देखिली असे निकी । परी तें असो काय लौकिकीं । हेतु काज ।। १६ ।। म्हणौनि हा प्रस्तुतु । अलौकिकु परियेसा ग्रंथु । तरी क्षणिकत्वेंचि अश्वत्थु । बोलिजे हा ।। १७ ।। आणीकुही येकु थोरु । यया अव्ययत्वाचा डगरु । आथी परी तो भीतरु । ऐसा आहे ।। १८ ।। जैसा मेघांचेनि तोंडें । सिंधु एके आंगें काढे । आणि नदी येरीकडे । भरितीच असती ।। १९ ।। तेथ वोहटे ना चढे । ऐसा परिपूर्णुचि आवडे । परी ते फुली जंव नुघडे । मेघानदींची ।। १२० ।। ऐसें या रुखाचें होणें जाणें । न तर्के होतेनि वहिलेपणें । म्हणौनि ययातें लोकु म्हणे । अव्ययु हा ।। २१ ।। एऱ्हवीं दानशीळु पुरुषु । वेंचकपणेंचि संचकु । तैसा व्ययेंचि हा रुखु । अव्ययो गमे ।। २२ ।। जातां वेगें बहुवसें । न वचे कां भूमीं रुतलें असे । रथाचें चक्र दिसे । जियापरी ।। २३ ।। तैसें काळातिक्रमें जे वाळे । ते भूतशाखा जेथ गळे । तेथ कोडीवरी उमाळे । उठती आणीक ।।२४।। परी येकी केधवां गेली । शाखाकोडी केधवां जाली । हें नेणवे जेवीं उमललीं । आषाढअभ्रें ।। २५ ।। महाकल्पाच्या शेवटीं । उदेलिया उमळती सृष्टी । तैसेंचि आणिखीचें दांग उठी । सासिन्नलें ।। २६ ।। संहारवातें प्रचंडें ।

पडती प्रळयांतींचीं सालडें । तंव कल्पादीचीं जुंबाडें । पाल्हेजती ।। २७ ।। रिगे मन्वंतर मनूपुढें । वंशावरी वंशांचे मांडे । जैसी इक्षुवृद्धी कांडेंनकांडें । जिकें जेवीं ।। २८ ।। कलियुगांतीं कोरडी । चहूं युगांचीं सालें सांडी । तंव कृतयुगाची पेली देव्हडी । पडे पुढती ।। २९ ।। वर्ततें वर्ष जाये । तें पुढिल्या मुळहारी होये । जैसा दिवसु जात कीं येत आहे । हें चोजवेना ।। १३० ।। जैसा वारियाचा झुळकां । सांदा ठाउवा नव्हे देखा । तैसिया उठती पडती शाखा । नेणों किती ।। ३१ ।। एकी देहाची डिरी तुटे । तंव देहांकुरीं बहुवी फुटे । ऐसेनि भवतरु हा वाटे । अव्ययो ऐसा ।। ३२ ।। जैसें वाहतें पाणी जाय वेगें । तैसेंचि आणिक मिळे मागें । येथ असंतचि असिजे जगें । मानिजे संत ।। ३३ ।। कां लागोनि डोळां उघडे । तंव कोडीवरी घडे मोडे । नेणतया तरंगु आवडे । नित्यु ऐसा ।। ३४ ।। वायसा एकें बुबुळें दोहींकडे । डोळा चाळितां अपाडें । दोन्ही आथी ऐसा पडे । भ्रमु जेवीं जगा ।। ३५ ।। पैं भिंगोरी निधिये पडली । ते गमे भूमीसी जैसी जडली । ऐसा वेगातिशयो भुली । हेतु होय ।। ३६ ।। हें बहु असो झडती । आंधारें भोवंडितां कोलती । ते दिसे जैसी आयती । चक्राकार ।। ३७ ।। हा संसारवृक्षु तैसा । मोडतु मांडतु सहसा । न देखोनि लोकु पिसा । अव्ययो मानी ।। ३८ ।। परी ययाचा वेगु देखे । जो हा क्षणिक ऐसा वोळखे । जाणे कोडीवेळां निमिखें । होत जात ।। ३९ ।। नाहीं अज्ञानावांचूनि मूळ । ययाचें असिलेंपण टवाळ । ऐसें झाडचि सिनसाळ । देखिलें जेणें ।। १४० ।। तयातें गा पंडुसुता । मी सर्वज्ञुही म्हणें जाणता । पैं वाग्ब्रह्म सिद्धांता । वंद्यु तोची ।। ४१ ।। योगजाताचें जोडलें । तया एकासीचि उपेगा गेलें । किंबहुना जियालें । ज्ञानही त्याचेनी ।। ४२ ।। हें असो बहु बोलणें । वानिजैल तो कवणें । जो भवरुखु जाणें । उखि ऐसा ।। ४३ ।।

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ।
अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबंधीनि मनुष्यलोके ।। २ ।।

मग ययाचि प्रपंचरूपा । अधोशाखिया पादपा । डाहाळिया जाती उमपा । ऊर्ध्वाही उजू ।। ४४ ।। आणि अधीं फांकली डाळें । तिये होती मूळें । तयाही तळीं पघळे । वेल पालवु ।। ४५ ।। ऐसें जें आम्हीं । म्हणितलें उपक्रमीं । तेंही

परिसें सुगमीं । बोलीं सांगों ।। ४६ ।। तरी बद्धमूळ अज्ञानें । महदादिकीं सासिनें । वेदांचीं थोरवनें । घेऊनियां ।। ४७ ।। परी आधीं तंव स्वेदज । जारज उद्भिज अंडज । हे बुडौनि महाभुज । उठती चारी ।। ४८ ।। यया एकैकाचेनि आंगवटें । चौऱ्यांशीं लक्षघा फुटे । ते वेळीं जीवशाखीं फांटे । सैंघचि होती ।। ४९ ।। प्रसवती शाखा सरळिया । नानासृष्टि डाहाळिया । आड फुटती माळिया । जातिचिया ।। १५० ।। स्त्री पुरुष नपुंसकें । हे व्यक्तिभेदांचे टके । आंदोळती आंगिकें । विकारभारें ।। ५१ ।। जैसा वर्षाकाळु गगनीं । पाल्हेजे नवघनीं । तैसें आकारजात अज्ञानीं । वेलीं जाय ।। ५२ ।। मग शाखांचेनि आंगभारें । लवोनि गुंफिती परस्परें । गुणक्षोभाचे वारे । उदयजती ।। ५३ ।। तेथ तेणें अचाटें । गुणांचेनि झडझडाटें । तिहीं ठायीं हा फांटे । ऊर्ध्वमूळ ।। ५४ ।। ऐसा रजाचिया झुळुका । झडाडितां आगळिका । मनुष्यजाती शाखा । थोरावती ।। ५५ ।। तिया ऊर्ध्वीं ना अधीं । माझारींचि कोंदाकोंदी । आड फुटती खांदी । चतुर्वर्णांच्या ।। ५६ ।। तेथ विधिनिषेध सपल्लव । वेदवाक्यांचें अभिनव । पालव डोलती बरव । नीच नवे ।। ५७ ।। अर्थु कामु पसरे । अग्रवनें घेती थारे । तेथ क्षणिकें पदांतरें । इहभोगाचीं ।। ५८ ।। तेथ प्रवृत्तीचेनि वृद्धिलोभें । खांकरेजती शुभाशुभें । नानाकर्मांचे खांबे । नेणों किती ।। ५९ ।। तेवींचि भोगक्षीणें मागिलें । पडती देहांतींचीं बुडसळें । तंव पुढां वाढी पेले । नवेया देहांची ।। १६० ।। आणि शब्दादिक सुहावें । सहज रंगें हवावे । विषयपल्लव नवे । नित्य होती ।। ६१ ।। ऐसे रजोवातें प्रचंडें । मनुष्यशाखांचे मांदोडे । वाढती तो एथ रूढे । मनुष्यलोकु ।। ६२ ।। तैसाचि तो रजाचा वारा । नावेक धरी वोसरा । मग वाजों लागे घोरा । तमाचा तो ।। ६३ ।। तेधवां याचिया मनुष्यशाखा । नीच वासना अधीं देखा । पाल्हेजती डाहाळिका । कुकर्माचिया ।। ६४ ।। अप्रवृत्तींचे खणुवाळे । कोंभ निघती सरळे । घेत पान पालव डाळे । प्रमादाचीं ।। ६५ ।। बोलती निषेधनियमें । जिया ऋचा यजु:सामें । तो पाला तया घुमें । टकेयावरी ।। ६६ ।। प्रतिपादिती अभिचार । आगम जे परमार । तिहीं पानीं घेती प्रसर । वासना वेली ।। ६७ ।। तंव तंव होतीं थोराडें । अकर्मांचीं तळबुडें । आणि जन्मशाखा पुढें पुढें ।

घेती धांव ।। ६८ ।। तेथ चांडाळादि निकृष्टा । दोषजातीचा थोर फांटा । जाळ पडे कर्मभ्रष्टां । भुलोनियां ।। ६९ ।। पशु पक्षी सूकर । व्याघ्र वृश्चिक विखार । हे आडशाखा प्रकार । पैसु घेती ।। १७० ।। परी ऐशा शाखा पांडवा । सर्वांगींही नित्य नवा । निरयभोग यावा । फळाचा तो ।। ७१ ।। आणि हिंसाविषयपुढारी । कुकर्मसंगें धुर धरी । जन्मवरी आगारी । वाढतीचि असे ।। ७२ ।। ऐसे होती तरु तृण । लोह लोष्ट पाषाण । इया खांदिया तेवीं जाण । फळेंही हेंची ।। ७३ ।। अर्जुना गा अवधारीं । मनुष्यालागोनि इयापरी । वृद्धि स्थावरांतवरी । अधोशाखांची ।। ७४ ।। म्हणौनि जीं मनुष्यडाळें । तियें जाणावीं अधींचि मूळें । जे एथूनि हा पघळे । संसारतरु ।। ७५ ।। एऱ्हवीं ऊर्ध्वींचें पार्था । मुद्दल मूळ पाहतां । अधींचिया मध्यस्था । शाखा इया ।। ७६ ।। परी तामसी सात्त्विकी । सुकृतदुष्कृतात्मकी । विरूढती या शाखीं । अधोर्ध्वींचिया ।। ७७ ।। आणि वेदत्रयाचिया पाना । नये अन्यत्र लागों अर्जुना । जे मनुष्यावांचूनि विधाना । विषय नाहीं ।। ७८ ।। म्हणौनि तनु मानुषा । इया ऊर्ध्वमूळौनि जरी शाखा । तरी कर्मवृद्धीसि देखा । इयेंचि मूळें ।। ७९ ।। आणि आनीं तरी झाडीं । शाखा वाढतां मूळें गाढीं । मूळ गाढें तंव वाढी । पैस आथी ।। १८० ।। तैसेंचि इया शरीरा । कर्म तंव देहा संसारा । आणि देह तंव व्यापारा । ना म्हणोंचि नये ।। ८१ ।। म्हणौनि देहें मानुषें । इयें मूळें होती न चुके । ऐसें जगज्जनकें । बोलिलें तेणें ।। ८२ ।। मग तमाचें तें दारुण । स्थिरावलेया वाउधाण । सत्त्वाची सुटे सत्राण । वाहुटळी ।। ८३ ।। तैं याचि मनुष्याकारा । मूळीं सुवासना निघती आरा । घेऊनि फुटती कोंबारा । सुकृतांकुरीं ।। ८४ ।। उकलतेनि उन्मेखें । प्रज्ञाकुशलतेंची तिखें । डिरिया निघती निमिखें । बाबळैजुनी ।। ८५ ।। मतीचे सोट वांवे । घालिती स्फूर्तीचेनि थांवें । बुद्धि प्रकाश घे धांवे । विवेकावरी ।। ८६ ।। तेथ मेधारसें सगर्भ । अस्थापत्रीं सबोंब । सरळ निघती कोंभ । सद्वृत्तीचे ।। ८७ ।। सदाचारांचिया सहसा । टका उठती बहुवसा । घुमघुमिती घोषा । वेदपद्याच्या ।। ८८ ।। शिष्टागमविधानें । विविधयागवितानें । इये पानावरी पानें । पालेजती ।। ८९ ।। ऐशा यमदमीं घोंसाळिया । उठती तपाचिया डाहाळिया । देती वैराग्यशाखा कोंवळिया ।

वेल्हाळपणें ॥ १९० ॥ विशिष्टां व्रतांचे फोक । धीराच्या अणगटी तिख । जन्मवेगें ऊर्ध्वमुख । उंचावती ॥ ९१ ॥ मार्जी वेदांचा पाला दाट । तो करी सुविद्येचा झडझडाट । जंव वाजे अचाट । सत्त्वानिळु तो ॥ ९२ ॥ तेथ धर्मडाळ बाहाळी । दिसती जन्मशाखा सरळी । तिया आड फुटती फळीं । स्वर्गादिकीं ॥ ९३ ॥ पुढां उपरति रागें लोहिवी । धर्ममोक्षाची शाखा पालवी । पाल्हाजत नित्य नवी । वाढतीचि असे ॥ ९४ ॥ पैं रविचंद्रादि ग्रहवर । पितृ ऋषि विद्याधर । हे आडशाखा प्रकार । पैसु घेती ॥ ९५ ॥ याहीपासून उंचवडें । गुढले फळाचेनि बुडें । इंद्रादिक ते मांदोडे । थोर शाखांचे ॥ ९६ ॥ मग तयांही उपरी डाहाळिया । तपोज्ञानीं उंचावलिया । मरीचि कश्यपादि इया । उपरी शाखा ॥ ९७ ॥ एवं माळोवाळी उत्तरोत्तरु । ऊर्ध्वशाखांचा पैसारु । बुडीं साना अग्रीं थोरु । फळाढ्यपणें ॥ ९८ ॥ वरी उपरिशाखाही पाठीं । येती फळभार जे किरीटी । ते ब्रह्मेशांत अणगटीं । कोंभ निघती ॥ ९९ ॥ फळाचेनि वोझेपणें । ऊर्ध्वीं वोवांडें द्रुणें । जंव माघौतें बैसणें । मूळींचि होय ॥ २०० ॥ प्राकृताही तरी रुखा । जें फळें दाटली होय शाखा । ते वोवांडली देखा । बुडासि ये ॥ १ ॥ तैसें जेथूनि हा आघवा । संसारतरूचा उठावा । तियें मूळीं टेंकती पांडवा । वाढतेनि ज्ञानें ॥ २ ॥ म्हणौनि ब्रह्मेशानापरौतें । वाढणें नाहीं जीवातें । तेथूनि मग वरौतें । ब्रह्मचि कीं ॥ ३ ॥ परी हें असो ऐसें । ब्रह्मादिक ते आंगवसें । ऊर्ध्वमूळासरिसें । न तुकती गा ॥ ४ ॥ आणीकही शाखा उपरता । जिया सनकादिक नामें विख्याता । तिया फळीं मूळीं नाडळता । भरलिया ब्रह्मीं ॥ ५ ॥ ऐसी मनुष्यापासूनि जाणावी । ऊर्ध्वीं ब्रह्मादिशेष पालवी । शाखांची वाढी बरवी । ऊंचावे पैं ॥ ६ ॥ पार्था ऊर्ध्वींचिया ब्रह्मादि । मनुष्यत्वचि होय आदि । म्हणौनि इयें अधीं । म्हणितलीं मूळें ॥ ७ ॥ एवं तुज अलौकिकु । हा अधोर्ध्वशाखु । सांगितला भवरुखु । ऊर्ध्वमूळु ॥ ८ ॥ अधींचीं हीं मूळें । उपरती परिसविली सविवळें । आतां परिस उन्मूळें । कैसेनि हा ॥ ९ ॥

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थमेनं सुविरूढमूलमसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥

परी तुझ्या हन पोटीं । ऐसें गमेल किरीटी । जे येवढें झाड उत्पाटी । ऐसें कायि असे ॥ २१० ॥ कीं ब्रह्मयाच्या शेवटवरी । ऊर्ध्व शाखांची थोरी । आणि मूळ तंव निराकारीं । ऊर्ध्वीं असे ॥ ११ ॥ हा स्थावराही तळीं । फांकत असे अधींच्या डाळीं । माजीं धांवतसे दुजा मूळीं । मनुष्यरूपीं ॥ १२ ॥ ऐसा गाढा आणि अफाटु । आतां कोण करी यया शेवटु । तरी झणीं हा हळुवटु । धरिसी भावो ॥ १३ ॥ तरी हा उन्मूळावया दोषें । येथ सायासचि कायिसे । काय बाळा बागुल देशें । दवडावा आहे ॥ १४ ॥ गंधर्वदुर्ग कायी पाडावे । काय शशविषाण मोडावें । होआवें मग तोडावें । खपुष्प कीं ॥ १५ ॥ तैसा संसारु हा वीरा । रुख नाहीं साचोकारा । मा उन्मूळणीं दरारा । कायिसा तरी ॥ १६ ॥ आम्हीं सांगितली जे परी । मूळडाळांची उजरी । ते वांझेचीं घरभरी । लेंकुरें जैशीं ॥ १७ ॥ काय कीजती चेइलेपणीं । स्वप्नींचीं तिये बोलणीं । तैशी जाण ते काहाणी । दुगळींचि ते ॥ १८ ॥ वांचूनि आम्हीं निरूपिलें जैसें ।ययाचे अचळ मूळ असे तैसें । आणि तैसाचि जरी हा असे । साचोकारा ॥ १९ ॥ तरी कोणाचेनि संतानें । निपजती तया उन्मूळणें । काय फुंकिलिया गगनें । जाइजेल गा ॥ २२० ॥ म्हणौनि पैं धनंजया । आम्हीं वानिलें रूप तें माया । कासवीचेनि तुपें राया । वोगरिलें जैसें ॥ २१ ॥ मृगजळाचीं गा तळीं । तिये दिठी दुरूनि न्याहाळीं । वांचूनि तेणें पाणियें साळी केळी । लाविसी काई ॥ २२ ॥ मूळ अज्ञानचि तंव लटिकें । मा तयाचें कार्य हें केतुकें । म्हणौनि संसाररुख सतुकें । वावोचि गा ॥ २३ ॥ आणि अंतु यया नाहीं । ऐसें बोलिजे जें कांहीं । तेंही साचचि पाहीं । येकें परी ॥ २४ ॥ तरी प्रबोधु जंव नोहे । तंव निद्रे काय अंतु आहे । कीं रात्री न सरे तंव न पाहे । तया आरौतें ॥ २५ ॥ तैसा जंव पार्था । विवेकु नुधवी माथा । तंव अंतु नाहीं अश्वत्था । भवरूपा या ॥ २६ ॥ वाजतें वारें निवांत । जंव न राहे जेथिचें तेथ । तंव तरंगतां अनंत । म्हणावीचि कीं ॥ २७ ॥ म्हणौनि सूर्यु जें हारपे । तें मृगजळाभासु लोपे । कां प्रभा जाय दीपें । मालवलेनि ॥ २८ ॥ तैसें मूळ अविद्या खाये । तें ज्ञान जें उभें होये । तैंचि यया अंतु आहे । एऱ्हवीं नाहीं ॥ २९ ॥ तेवींचि हा अनादी । ऐसी ही आथी शाब्दी । तो आळु नोहे अनुरोधी । बोलातें

या ।। २३० ।। जें संसारवृक्षाच्या ठायीं । साचोकार तंव नाहीं । मा नाहीं तया आदि काई । कोण होईल ।। ३१ ।। जो साच जेथूनि उपजे । तयातें आदि हें साजे । आतां नाहींचि तो म्हणिजे । कोठूनियां ।। ३२ ।। म्हणौनि जन्मे ना आहे । ऐसिया सांगों कवण माये । यालागीं नाहींपणेंचि होये । अनादि हा ।। ३३ ।। वांझेचिया लेंका । कैंची जन्मपत्रिका । नभीं निळी भूमिका । कें कल्पूं पां ।। ३४ ।। व्योमकुसुमांचा पांडवा । कवणें देंठु तोडावा । म्हणौनि नाहीं ऐसिया भवा । आदि कैंची ।। ३५ ।। जैसें घटाचें नाहींपण । असतचि असे केलेनिवीण । तैसा समूळ वृक्षु जाण । अनादि हा ।। ३६ ।। अर्जुना ऐसेनि पाहीं । आद्यंतु ययासि नाहीं । माजीं स्थिती आभासे कांहीं । परी टवाळ ते ।। ३७ ।। ब्रह्मगिरीहूनि न निगे । आणि समुद्रींही कीर न रिगे । माजीं दिसे वाउगें । मृगांबु जैसें ।। ३८ ।। तैसा आद्यंतीं कीर नाहीं । आणि साचचि नोहे कहीं । परी लटिकेपणाची नवाई । पडिभासे गा ।। ३९ ।। नाना रंगीं गजबजे । जैसें इंद्रधनुष्य देखिजे । तैसा नेणतया आपजे । आहे ऐसा ।। २४० ।। ऐसेनि स्थितीचिये वेळे । भुलवी अज्ञानाचे डोळे । लाघवी हरी मेखळे । लोकु जैसा ।। ४१ ।। आणि नसतीचि श्यामिका । व्योमीं दिसे तैसी दिसो कां । तरी दिसणेंही क्षणा एका । होय जाय ।। ४२ ।। स्वप्नींही मानिलें लटिकें । तरी निर्वाहो कां एकसारिखें । तेवीं आभासु हा क्षणिकें । रिताचि गा ।। ४३ ।। देखतां आहे आवडे । घेऊं जाइजे तरी नातुडे । जैसा टिकु कीजे माकडें । जळामाजीं ।। ४४ ।। तरंगभंगु सांडीं पडे । विजूही न पुरे होडे । आभासासि तेणें पाडें । होणें जाणें गा ।। ४५ ।। जैसा ग्रीष्मशेषींचा वारा । नेणिजे समोर कीं पाठीमोरा । तैसी स्थिती नाहीं तरुवरा । भवरूपा यया ।। ४६ ।। एवं आदि ना अंतु स्थिती । ना रूप ययासि आथी । आतां कायसी कुंथाकुंथी । उन्मूळणी गा ।। ४७ ।। आपुलिया अज्ञानासाठीं । नव्हता थांवला किरीटी । तरी आतां आत्मज्ञानाच्या लोटीं । खांडेनि गा ।। ४८ ।। वांचूनि ज्ञानेंवीण एकें । उपाय करिसी जितुके । तिहीं गुंफसि अधिकें । रुखीं इये ।। ४९ ।। मग किती खांदोखांदीं । यया हिंडावें ऊर्ध्वीं अधीं । म्हणौनि मूळचि अज्ञान छेदीं । सम्यक्ज्ञानें ।। २५० ।। एऱ्हवीं दोरीचिया उरगा । डांगा मेळवितां पैं गा । तो शिणुचि वाउगा । केला

होय ॥ ५१ ॥ तरावया मृगजळाची गंगा । डोणीलागीं धांवतां दांगा- । माजीं वोहळें बुडिजे पैं गा । साच जेवीं ॥ ५२ ॥ तेवीं नाथिलिया संसारा । उपाईं जाचतया वीरा । आपणपें लोपे वारा । विकोपीं जाय ॥ ५३ ॥ म्हणौनि स्वप्नींचिया घाया । ओखद चेवोचि धनंजया । तेवीं अज्ञानमूळा यया । ज्ञानचि खड्ग ॥ ५४ ॥ परी तेंचि लीला परजवे । तैसें वैराग्याचें नवें । अभंगबळ होआवें । बुद्धीसी गा ॥ ५५ ॥ उठिलेनि वैराग्यें जेणें । हा त्रिवर्गु ऐसा सांडणें । जैसें वमुनियां सुणें । आतांचि गेलें ॥ ५६ ॥ हा ठायवरी पांडवा । पदार्थजातीं आघवा । विटवी तो होआवा । वैराग्य लाठु ॥ ५७ ॥ मग देहाहंतेचें दळें । सांडूनि एकेचि वेळे । प्रत्यक्बुद्धी करतळें । हातवसावें ॥ ५८ ॥ निसळें विवेकसाहणें । जें ब्रह्मास्मिबोधें सणाणें । मग पुरतेनि बोधें उटणें । एकलेंचि ॥ ५९ ॥ परी निश्चयाचें मुष्टिबळ । पाहावें एकदोनी वेळ । मग तुळावें अति चोखाळ । मननवरी ॥ २६० ॥ पाठीं हतियेरां आपणयां । निदिध्यासें एक जालिया । पुढें दुजें नुरेल घाया- । पुरतें गा ॥ ६१ ॥ तें आत्मज्ञानाचें खांडें । अद्वैत प्रभेचेनि वाडें । नेदील उरों कवणेकडे । भववृक्षासी ॥ ६२ ॥ शरदागमींचा वारा । जैसा केरु फेडी अंबरा । कां उदयला रवी आंधारा । घोंटु भरी ॥ ६३ ॥ नाना उपवढ होतां खेंवो । नुरे स्वप्नसंभ्रमाचा ठावो । स्वप्रतीतिधारेचा वाहो । करील तैसें ॥ ६४ ॥ तेव्हां ऊर्ध्वींचें मूळ । कां अधींचें हन शाखाजाळ । तें कांहींचि न दिसे मृगजळ । चांदिणा जेवीं ॥ ६५ ॥ ऐसेनि गा वीरनाथा । आत्मज्ञानाचिया खड्गलता । छेदूनियां भवाश्वत्था । ऊर्ध्वमूळातें ॥ ६६ ॥

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

मग इदंतेसि वाळलें । जें मीपणेंवीण डाहारलें । तें रूप पाहिजे आपलें । आपणचि ॥ ६७ ॥ परी दर्पणाचेनि आधारें । एकचि करूनि दुसरें । मुख पाहाती गव्हारें । तैसें नको हो ॥ ६८ ॥ हें पाहाणें ऐसें असे वीरा । जैसा न बोडलिया विहिरा । मग आपलिया उगमीं झरा । भरोनि ठाके ॥ ६९ ॥ नातरी आटलिया अंभ । निर्जबिंबीं प्रतिबिंब । निहटे कां नभीं नभ । घटाभावीं ॥ २७० ॥ नाना इंधनांशु सरलेया । वन्हि परते जेवीं आपणपयां ।

तैसें आपेंआप धनंजया । न्याहाळणें जें गा ॥ ७१ ॥ जिव्हें आपली चवी चाखणें । चक्षु निज बुबुळ देखणें । आहे तया ऐसें निरीक्षणें । आपुलें पैं ॥ ७२ ॥ कां प्रभेसि प्रभा मिळे । गगन गगनावरी लोळे । नाना पाणी भरलें खोळे । पाणियाचिये ॥ ७३ ॥ आपणचि आपणयातें । पाहिजे जें अद्वैतें । तें ऐसें होय निरुतें । बोलिजतु असे ॥ ७४ ॥ जें पाहिजतेनवीण पाहिजे । कांहीं नेणणाचि जाणिजे । आद्यपुरुष कां म्हणिजे । जया ठायातें ॥ ७५ ॥ तेथही उपाधीचा वोथंबा । घेऊनि श्रुति उभविती जिभा । मग नामरूपाचा वडंबा । करिती वायां ॥ ७६ ॥ पैं भवस्वर्गा उबगले । मुमुक्षु योगज्ञाना वळघले । पुढती न यों इया निगाले । पैजा जेथ ॥ ७७ ॥ संसाराचिया पायां पुढां । पळती वीतराग होडा । ओलांडोनि ब्रह्मपदाचा कर्मकडा । घालिती मागां ॥ ७८ ॥ अहंतादिभावां आपुलियां । झाडा देऊनि आघवेया । पत्र घेती ज्ञानिये जया । मूळघरासी ॥ ७९ ॥ पैं जेथुनी हे एवढी । विश्वपरंपरेची वेलांडी । वाढती आशा जैसी कोरडी । निदैवाची ॥ २८० ॥ जिये कां वस्तूचें नेणणें । आणिलें थोर जगा जाणणें । नाहीं तें नांदविलें जेणें । मी तूं जगीं ॥ ८१ ॥ पार्था तें वस्तु पहिलें । आपणपें आपुलें । पाहिजे जैसें हिंवलें । हिंव हिंवें ॥ ८२ ॥ आणीकही एक तया । वोळखण असे धनंजया । तरी जया कां भेटलिया । येणेंचि नाहीं ॥ ८३ ॥ परी तया भेटती ऐसें । जे ज्ञानें सर्वत्र सरिसे । महाप्रळयांबूचें जैसें । भरलेपण ॥ ८४ ॥

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥

जया पुरुषांचें कां मन । सांडोनि गेलें मोह मान । वर्षांतीं जैसें घन । आकाशातें ॥ ८५ ॥ निकवडच्या निष्ठुरा । उबगिजे जेवीं सोयरा । तैसें नागवती विकारां । वेटाळूं जे ॥ ८६ ॥ फळली केळी उन्मूळे । तैसी आत्मलाभें प्रबळे । तयाची क्रिया ढाळेंढाळें । गळती आहे ॥ ८७ ॥ आगी लागलिया रुखीं । देखोनि सैरा पळती पक्षी । तैसें सांडिलें अशेखीं । विकल्पीं जे ॥ ८८ ॥ आइकें सकळ दोषतृणीं । अंकुरिजती जिये मेदिनी । तिये भेदबुद्धीची काहाणी । नाहीं जयातें ॥ ८९ ॥ सूर्योदयासरिसी । रात्री पळोनि जाय अपैसी । गेली देहअहंता तैसी । अविद्येसवें ॥ २९० ॥ पैं आयुष्यहीना जीवातें ।

शरीर सांडी जेवीं अवचितें । तेवीं निदसुरें द्वैतें । सांडिले जे ।। ९१ ।। लोहाचें सांकडें परिसा । न जोडे अंधारु रवि जैसा । द्वैतबुद्धीचा तैसा । सदा दुकाळ जया ।। ९२ ।। अगा सुखदुःखाकारें । द्वंद्वें देहीं जियें गोचरें । तियें जयां कां समोरें । होतीचिना ।। ९३ ।। स्वप्नींचें राज्य कां मरण । नोहे हर्षशोकांसि कारण । उपवढलिया जाण । जियापरी ।। ९४ ।। तैसें सुखदुःखरूपीं । द्वंद्वीं जे पुण्यपापीं । न घेपिजती सर्पी । गरुड जैसें ।। ९५ ।। आणि अनात्मवर्गनीर । सांडूनि आत्मरसाचें क्षीर । चरताति जे सविचार । राजहंसु ।। ९६ ।। जैसा वर्षोनि भूतळीं । आपला रसु अंशुमाळी । मागौता आणी रश्मिजाळीं । बिंबासीचि ।। ९७ ।। तैसें आत्मभ्रांतीसाठीं । वस्तु विखुरली बारावाटीं । ते एकवटिती ज्ञानदृष्टी । अखंड जे ।। ९८ ।। किंबहुना आत्मयाचा । निर्धारीं विवेकु जयांचा । बुडाला बोधु गंगेचा । सिंधूमाजीं जैसा ।। ९९ ।। पैं आघवेंचि आपलेंपणें । नुरेचि जया अभिलाषणें । जैसें येथूनि पऱ्हां जाणें । आकाशा नाहीं ।। ३०० ।। जैसा अग्नीचा डोंगरु । नेघे कोणी बीज अंकुरु । तैसा मनीं जयां विकारु । उदैजेना ।। १ ।। जैसा काढिलिया मंदराचळु । राहे क्षीराब्धि निश्चळु । तैसा नुठी जयां सळू । कामोर्मीचा ।। २ ।। चंद्रमा कळीं धाला । न दिसे कोणें आंगीं वोसावला । तेवीं अपेक्षेचा अवखळा । न पडे जयां ।। ३ ।। हें किती बोलूं असांगडें । जेवीं परमाणु नुरे वायूपुढें । तैसें विषयांचें नावडे । नांवचि जयां ।। ४ ।। एवं जे जे कोणी ऐसे । केले ज्ञानाग्नि हुताशें । ते तेथ मिळती जैसें । हेमीं हेम ।। ५ ।। तेथ म्हणिजे कवणें ठाईं । ऐसेंही पुससी कांहीं । तरी तें पद गा नाहीं । वेंचु जया ।। ६ ।। दृश्यपणें देखिजे । कां ज्ञेयत्वें जाणिजे । अमुकें ऐसें म्हणिजे । तें जें नव्हे ।। ७ ।।

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ।। ६ ।।

पैं दीपाचिया बंबाळीं । कां चंद्र हन जें उजळी । हें काय बोलों अंशुमाळी । प्रकाशी जें ।। ८ ।। तें आघवेंचि दिसणें । जयाचें कां न देखणें । विश्व भासतसे जेणें । लपालेनी ।। ९ ।। जैसें शिंपीपण हारपे । तंव तंव खरें होय रुपें । कां दोरी लोपतां सापें । फार होइजे ।। ३१० ।। तैसीं चंद्रसूर्यादि थोरें । इयें तेजें जियें

फारें । तियें जयाचेनि आधारें । प्रकाशती ।। ११ ।। ते वस्तु कीं तेजोराशी । सर्वभूतात्मक सरिसी । चंद्रसूर्याच्या मानसीं । प्रकाशे जे ।। १२ ।। म्हणौनि चंद्रसूर्य कडवसां । पडती वस्तूच्या प्रकाशा । यालागीं तेज जें तेजसा । तें वस्तूचें आंग ।। १३ ।। आणि जयाच्या प्रकाशें । जग हारपे चंद्रार्केसीं । सचंद्र नक्षत्रें जैसीं । दिनोदयीं ।। १४ ।। नातरी प्रबोधलिये वेळे । ते स्वप्नींची डिंडिमा मावळे । कां नुरेचि सांजवेळे । मृगतृष्णिका ।। १५ ।। तैसा जिये वस्तूच्या ठायीं । कोण्हीच कां आभासु नाहीं । तें माझें निजधाम पाहीं । पाटाचें गा ।। १६ ।। पुढती जे तेथ गेले । ते न घेतीच माघौतीं पाउलें । महोदधीं कां मिनले । स्रोत जैसे ।। १७ ।। कां लवणाची कुंजरी । सूदलिया लवणसागरीं । होयचि ना माघारी । परती जैसी ।। १८ ।। नाना गेलिया अंतराळा । न येतीचि वन्हिज्वाळा । नाहीं तप्तलोहौनि जळा । निघणें जेवीं ।। १९ ।। तेवीं मजसीं एकवट । जे जाले ज्ञानें चोखट । तयां पुनरावृत्तीची वाट । मोडली गा ।। ३२० ।। तेथ प्रज्ञापृथ्वीचा रावो । पार्थु म्हणे जी जी पसावो । परी विनंती एकी देवो । चित्त देतु ।। २१ ।। तरी देवेंसि स्वयें एक होती । मग माघौते जे न येती । ते देवेंसि भिन्न आथी । कीं अभिन्न जी ।। २२ ।। जरी भिन्नचि अनादिसिद्ध । तरी न येती हें असंबद्ध । जे फुलां गेलें षट्पद । ते फुलेंचि होती पां ।। २३ ।। पैं लक्ष्याहुनि अनारिसे । बाण लक्ष्यीं शिवोनि जैसें । मागुते पडती तैसे । येतीचि ते ।। २४ ।। नातरी तूंचि ते स्वभावें । तरी कोणें कोणासि मिळावें । आपणयासी आपण रुपावें । शस्त्रें केवीं ।। २५ ।। म्हणौनि तुजसी अभिन्नां जीवां । तुझा संयोगवियोगु देवा । नये बोलों अवयवां । शरीरेंसीं ।। २६ ।। आणि जे सदा वेगळे तुजसीं । तयां मिळणीं नाहीं कोणे दिवशीं । मा येती न येती हे कायसी । वायबुद्धि ।। २७ ।। तरी कोण गा ते तूंतें । पावोनि न येती माघौते । हे विश्वतोमुखा मातें । बुझावीं जी ।। २८ ।। इये आक्षेपीं अर्जुनाच्या । तो शिरोमणी सर्वज्ञांचा । तोषला बोध शिष्याचा । देखोनियां ।। २९ ।। मग म्हणे गा महामती । मातें पावोनि न येती पुढती । ते भिन्नाभिन्न रीती । आहाती दोनी ।। ३३० ।। जैं विवेकें खोलें पाहिजे । तरी मी तेचि ते सहजें । ना आहाचवाहाच तरी दुजे । ऐसेही गमती ।। ३१ ।। जैसे पाणियावरी वेगळ ।

तळपतां दिसती कल्लोळ । येऱ्हवीं तरी निखिळ । पाणीचि तें ।। ३२ ।। कां सुवर्णाहुनि आनें । लेणीं गमती भिन्नें । मग पाहिजे तंव सोनें । अवघेंचि तें ।। ३३ ।। तैसें ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नचि ते किरीटी । येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ।। ३४ ।। आणि साचोकारेनि वस्तुविचारें । कैंचें मज एकासि दुसरें । जें भिन्नाभिन्नव्यवहारें । उमसिजेल ।। ३५ ।। आघवेंचि आकाश सूनि पोटीं । बिंबचि जें आते खोटी । तें प्रतिबिंब कें उठी । कें रश्मि शिरे ।। ३६ ।। कां कल्पांतींचिया पाणिया । काय वोत भरिती धनंजया । म्हणौनि कैंचें अंश अविक्रिया । एका मज ।। ३७ ।। परी ओघाचेनि मेळें । पाणी उजू परी वांकुडें जालें । रवी दुजेपण आलें । तोयबगें ।। ३८ ।। व्योम चौफळें कीं वाटोळें । हें ऐसें कायिसयाही मिळे । परी घटमठीं वेंटाळें । तैसेंही आथी ।। ३९ ।। हां गा निद्रेचेनि आधारें । काय एकलेनि जग न भरे । स्वप्नींचेनि जें अवतरें । रायपणें ।। ३४० ।। कां मिनलेनि किडाळें । वानिभेदासि ये सोळें । तैसा स्वमायें वेंटाळें । शुद्ध जें मी ।। ४१ ।। तें अज्ञान एक रूढे । तेणें कोऽहंविकल्पाचे मांडें । मग विवरूनि कीजे फुडें । देहो मी ऐसें ।। ४२ ।।

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ।। ७ ।।

ऐसें शरीराचि येवढें । जें आत्मज्ञान बेगळें पडे । तें माझा अंशु आवडे । थोडेपणें ।। ४३ ।। समुद्र कां वायुवशें । तरंगाकार उल्लसें । तो समुद्रांशु ऐसा दिसे । सानिवा जेवीं ।। ४४ ।। तेवीं जडातें जीवविता । देहअहंता उपजविता । मी जीव गमें पंडुसुता । जीवलोकीं ।। ४५ ।। पैं जीवाचिया बोधा । गोचरु जो हा धांदा । तो जीवलोकशब्दा । अभिप्रावो ।। ४६ ।। अगा उपजणें निमणें । हें साचचि जे कां मानणें । तो जीवलोकु मी म्हणे । संसारु हन ।। ४७ ।। एवंविध जीवलोकीं । तूं मातें ऐसा अवलोकीं । जैसा चंद्रु कां उदकीं । उदकातीत ।। ४८ ।। पैं काश्मीराचा रवा । कुंकुमावरी पांडवा । आणिका गमे लोहिवा । तो तरी नव्हे ।। ४९ ।। तैसें अनादिपण न मोडे । माझें अक्रियत्व न खंडे । परी कर्ता भोक्ता ऐसें आवडे । ते जाण गा भ्रांती ।। ३५० ।। किंबहुना आत्मा चोखटु । होऊनि प्रकृतीसी एकवटु । बांधे प्रकृतिधर्माचा पाटु । आपणपयां ।। ५१ ।। पैं मनादि साही इंद्रियें ।

श्रोत्रादि प्रकृतिकार्यें । तियें माझीं म्हणौनि होये । व्यापारारूढ ॥ ५२ ॥ जैसें स्वप्नीं परिव्राजें । आपणपयां आपण कुटुंब होईजे । मग तयाचेनि धांविजे । मोहें सैरा ॥ ५३ ॥ तैसा आपलिया विस्मृती । आत्मा आपणचि प्रकृती- । सारिखा गमोनि पुढती । तियेसीचि भजे ॥ ५४ ॥ मनाच्या रथीं वळघे । श्रवणाच्या द्वारें निघे । मग शब्दाचिया रिघे । रानामाजीं ॥ ५५ ॥ तोचि प्रकृतीचा वागोरा । त्वचेचिया मोहरा । आणि स्पर्शाचिया घोरा । वना जाय ॥ ५६ ॥ कोणे एके अवसरीं । रिघोनि नेत्राच्या द्वारीं । मग रूपाच्या डोंगरीं । सैरा हिंडे ॥ ५७ ॥ कां रसनेचिया वाटा । निघोनि गा सुभटा । रसाचा दरकुटा । भरोंचि लागे ॥ ५८ ॥ नातरी येणेंचि घ्राणें । जैं देहांशु करी निघणें । मग गंधाची दारुणें । आडवें लंघी ॥ ५९ ॥ ऐसेनि देहेंद्रियनायकें । धरूनि मन जवळिकें । भोगिजती शब्दादिकें । विषयभरणें ॥ ३६० ॥

> शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ।
> गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ ८ ॥

परी कर्ता भोक्ता ऐसें । हें जीवाचे तैंचि दिसे । जैं शरीरीं कां पैसे । एकाधिये ॥ ६१ ॥ जैसा आथिला आणि विलासिया । तैंचि वोळखों ये धनंजया । जैं राजसेव्या ठाया । वस्तीसि ये ॥ ६२ ॥ तैसा अहंकर्तृत्वाचा वाढु । कां विषयेंद्रियांचा धुमाडु । हा जाणिजे तैं निवाडु । जैं देह पाविजे ॥ ६३ ॥ अथवा शरीरातें सांडी । तऱ्ही इंद्रियांची तांडी । आपणयांसवें काढी । घेऊनि जाय ॥ ६४ ॥ जैसा अपमानिला अतिथी । ने सुकृताचि संपत्ति । कां साइखडेयाची गती । सूत्रतंतू ॥ ६५ ॥ नाना मावळतेनि तपनें । नेइजेती लोकांचीं दर्शनें । हें असो द्रुती पवनें । नेईजे जैसी ॥ ६६ ॥ तेवीं मनःषष्ठां ययां । इंद्रियांतें धनंजया । देहराजु ने देहा- । पासूनि गेला ॥ ६७ ॥

> श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ।
> अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥

मग येथ अथवा स्वर्गीं । जेथ जें देह आपंगी । तेथ तैसेंचि पुढती पांगी । मनादिक ॥ ६८ ॥ जैसा मालवलिया दिवा । प्रभेसि जाय पांडवा । मग

उजळिजे तेथ तेधवां । तैसाचि फांके ॥ ६९ ॥ तरी ऐसैसिया राहाटी । अविवेकियांचे दिठी । येतुलें हें किरीटी । गमेंचि गा ॥ ३७० ॥ जे आत्मा देहासि आला । आणि विषयो येणेंचि भोगिला । अथवा देहोनि गेला । हें साचचि मानिती ॥ ७१ ॥ एऱ्हवीं येणें आणि जाणें । कां करणें हन भोगणें । हें प्रकृतीचें तेणें । मानियेलें ॥ ७२ ॥

उत्क्रामन्तं स्थितं वाऽपि भुंजानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥
यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ।
यतंतोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥

परी देहाचें मोटकें उभें । आणि चेतना तेथ उपलभे । तिये चळवळेंचेनि लोभें । आला म्हणती ॥ ७३ ॥ तैसेंचि तयां संगती । इंद्रियें आपुलाल्या अर्थी वर्तती । तया नांव सुभद्रापती । भोगणें जया ॥ ७४ ॥ पाठीं भोगक्षीण आपैसे । देह गेलिया ते न दिसे । तेथें गेला गेला ऐसें । बोभाती गा ॥ ७५ ॥ पैं रुखु डोलतु देखावा । तरी वारा वाजतु मानावा । रुख नसे तेथें पांडवा । नाहीं तो गा ॥ ७६ ॥ कां आरिसा समोर ठेविजे । आणि आपणपें तेथ देखिजे । तरी तेधवांचि जालें मानिजे । काय आधीं नाहीं ॥ ७७ ॥ कां परता केलिया आरिसा । लोपु जाला तया आभासा । तरी आपणपें नाहीं ऐसा । निश्चयो करावा ॥ ७८ ॥ शब्द तरी आकाशाचा । परी कपाळीं पिटे मेघाचा । कां चंद्रीं वेगु अभ्राचा । आरोपिजे ॥ ७९ ॥ तैसें होइजे जाइजे देहें । तें आत्मसत्ते अविक्रियें । निष्टंकिती गा मोहें । आंधळे ते ॥ ३८० ॥ येथ आत्मा आत्मयाच्या ठायीं । देखिजे देहींचा धर्मु देहीं । ऐसें देखणें तें पाहीं । आन आहाती ॥ ८१ ॥ ज्ञानें कां जयाचे डोळे । देखोनि न राहाती देहींचे खोळे । सूर्यरश्मी आणियाळे । ग्रीष्मीं जैसें ॥ ८२ ॥ तैसें विवेकाचेनि पैसें । जयांची स्फूर्ती स्वरूपीं बैसे । ते ज्ञानिये देखती ऐसें । आत्मयातें ॥ ८३ ॥ जैसें तारांगणीं भरलें । गगन समुद्रीं बिंबलें । परी तें तुटोनि नाहीं पडलें । ऐसें निवडे ॥ ८४ ॥ गगन गगनींचि आहे । हें आभासे तें वाये । तैसा आत्मा देखती देहें । गंवसिलाही ॥ ८५ ॥ खळाळाच्या लगबगीं । फेडूनि खळाळांच्या भागीं । देखिजे चंद्रिका कां उगी । चंद्रीं जेवीं ॥ ८६ ॥ कां नाडरचि भरे

शोषें । सूर्यु तो जैसा तैसाचि असे । देह होतां जातां तैसें । देखती मतिं ।। ८७ ।। घटु मठु घडले । तेचि पाठीं मोडले । परी आकाश तें संचलें । असतचि असे ।। ८८ ।। तैसें अखंडे आत्मसत्ते । अज्ञानदृष्टि कल्पितें । हें देहचि होतें जातें । जाणती फुडें ।। ८९ ।। चैतन्य चढे ना वोहटे । चेष्टवी ना चेष्टे । ऐसें आत्मज्ञानें चोखटें । जाणती ते ।। ३९० ।। आणि ज्ञानही आपैतें होईल । प्रज्ञा परमाणुही उगाणा घेईल । सकळ शास्त्रांचें येईल । सर्वस्व हातां ।। ९१ ।। परी ते व्युत्पत्ति ऐसी । जरी विरक्ति न रिगे मानसीं । तरी सर्वात्मका मजसीं । नव्हेचि भेटी ।। ९२ ।। पैं तोंड भरो कां विचारा । आणि अंतःकरणीं विषयांसि थारा । तरी नातुडें धनुर्धरा । त्रिशुद्धी मी ।। ९३ ।। हां गा वोसणतयाच्या ग्रंथीं । काई तुटती संसारगुंती । कीं परिवसिलिया पोथी । वाचिली होय ।। ९४ ।। नाना बांधोनियां डोळे । घ्राणीं लाविजती मुक्ताफळें । तरी तयांचें काय कळे । मोल मान ।। ९५ ।। तैसा चित्तीं अहंते ठावो । आणि जिभे सकळशास्त्रांचा सरावो । ऐसेनि कोडी एक जन्म जावो । परी न पविजे मातें ।। ९६ ।। जो एक मी कां समस्तीं । व्यापकु असे भूतजातीं । ऐक तियें व्याप्ती । रूप करूं ।। ९७ ।।

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ।। १२ ।।

तरी सूर्यासकट आघवी । हे विश्वरचना जे दावी । ते दीप्ति माझी जाणावी । आद्यंतीं आहे ।। ९८ ।। जल शोषूनि गेलिया सविता । ओलांश पुरवीतसे जे माघौता । ते चंद्रीं पंडुसुता । ज्योत्स्ना माझी ।। ९९ ।। आणि दहन-पाचनसिद्धी । करीतसे जे निरवधी । ते हुताशीं तेजोवृद्धी । माझीचि गा ।। ४०० ।।

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ।। १३ ।।

मी रिगालों असें भूतळीं । म्हणौनि समुद्र महाजळीं । हे पांसूचि ढेंपुळी । विरेचिना ।। १ ।। आणि भूतेंही चराचरें । हे धरितसे जियें अपारें । तियें मीचि धरी धरे । रिगोनियां ।। २ ।। गगनीं मी पंडुसुता । चंद्राचेनि मिसें अमृता । भरला जालों चालता । सरोवरु ।। ३ ।। तेथूनि फांकती रश्मिकर ।

ते पाट पेलूनि अपार । सर्वौषधींचे आगर । भरित असें मी ।। ४ ।। ऐसेनि सस्यादिकां सकळां । करीं धान्यजाती सुकाळा । हें अन्नद्वारां जिव्हाळा । भूतजातां ।। ५ ।। आणि निपजविलें अन्न । तरी तैसें कैंचें दीपन । जेणें जिरूनि समाधान । भोगिती जीव ।। ६ ।।

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ।। १४ ।।

म्हणौनि प्राणिजातांच्या घटीं । करूनि कंदावरी आगिठी । दीप्ति जठरींही किरीटी । मीचि जालों ।। ७ ।। प्राणापानाच्या जोडभातीं । फुंकफुंकोनियां अहोराती । आटीतसें नेणों किती । उदरामाजीं ।। ८ ।। शुष्कें अथवा स्निग्धें । सुपक्वें कां विदग्धें । परी मीचि गा चतुर्विधें । अन्नें पचीं ।। ९ ।। एवं मीचि आघवें जन । जना निरवितें मीचि जीवन । जीवनीं मुख्य साधन । वन्हिही मीचि ।। ४१० ।। आतां ऐसियाहीवरी काई । सांगों व्याप्तीची नवाई । येथ दुजें नाहींचि घेईं । सर्वत्र मी गा ।। ११ ।। तरी कैसेनि पां वेखें । सदा सुखियें एकें । एकें तियें बहुदुःखें । क्रांत भूतें ।। १२ ।। जैसी सगळिये पाटणीं । एकेंचि दीपें दिवेलावणी । जालिया कां न देखणी । उरलीं एकें ।। १३ ।। ऐसी हन उखिविखी । करित आहासी मानसीं कीं । तरी परिस तेही निकी । शंका फेडूं ।। १४ ।। पैं आघवा मीचि असें । येथ नाहीं कीर अनारिसें । परी प्राणियांचिया उल्लासें । बुद्धि ऐसा ।। १५ ।। जैसें एकचि आकाशध्वनी । वाद्यविशेषीं आनानीं । वाजावें पडे भिन्नीं । नादांतरीं ।। १६ ।। कां लोकचेष्टीं वेगळाला । जो हा एकुचि भानु उदैला । तो आनानी परी गेला । उपयोगासी ।। १७ ।। नाना बीजधर्मानुरूप । झाडीं उपजविलें आप । तैसें परिणमलें स्वरूप । माझें जीवां ।। १८ ।। अगा नेणा आणि चतुरा । पुढां निळयांचा दुसरा । नेणा सर्पत्वें जाला येरा । सुखालागीं ।। १९ ।। हें असो स्वातीचें उदक । शुक्तीं मोतीं व्याळीं विख । तैसा सज्ञानांसी मी सुख । दुःख तों अज्ञानांसी ।। ४२० ।।

सर्वस्य चाहं हृदि संन्निविष्टो मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ।। १५ ।।

एऱ्हवीं सर्वांच्या हृदयदेशीं । मी अमुका आहें ऐसी । जे बुद्धि स्फुरे अहर्निशीं । ते वस्तु गा मी ।। २१ ।। परी संतांसवें वसतां । योगज्ञानीं पैस तां । गुरुचरण उपासितां । वैराग्येंसी ।। २२ ।। येणेंचि सत्कर्में । अशेषही अज्ञान विरमे । जयांचें अहं विश्रामे । आत्मरूपीं ।। २३ ।। ते आपेआप देखोनि देखीं । मियां आत्मेनि सदा सुखी । येथें मीवांचून अवलोकीं । आन हेतु असे ।। २४ ।। अगा सूर्योदयो जालिया । सूर्यें सूर्यचि पहावा धनंजया । तेवीं मातें मियां जाणावया । मीचि हेतु ।। २५ ।। ना शरीरपरातें सेवितां । संसारगौरवचि ऐकतां । देहीं जयांची अहंता । बुडोनि ठेली ।। २६ ।। ते स्वर्गसंसारालागीं । धांवतां कर्ममार्गीं । दुःखाच्या सेलभागीं । विभागी होती ।। २७ ।। परी हेंही होणें अर्जुना । मजचिस्तव तया अज्ञाना । जैसा जागताचि हेतु स्वप्ना । निद्रेतें होय ।। २८ ।। पैं अभ्रें दिवसु हरपला । तोहि दिवसेंचि जाणों आला । तेवीं मी नेणोनि विषयो देखिला । मजचिस्तव भूतीं ।। २९ ।। एवं निद्रा कां जागणिया । प्रबोधुचि हेतु धनंजया । तेवीं ज्ञाना अज्ञाना जीवांचिया । मीचि मूळ ।। ४३० ।। जैसें सर्पत्वा कां दोरा । दोरुचि मूळ धनुर्धरा । तैसा ज्ञाना अज्ञानाचिया संसारा । मियांचि सिद्‌धु ।। ३१ ।। म्हणौनि जैसा असें तैसया । मातें नेणोनि धनंजया । वेदु जाणों गेला तंव तया । जालिया शाखा ।। ३२ ।। तरी तिहीं शाखाभेदीं । मीचि जाणिजे विशुद्धी । जैसा पूर्वापरा नदी । समुद्रचि ठी ।। ३३ ।। आणि महासिद्धांतापासीं । श्रुति हारपतीं शब्देंसीं । जैसिया सगंधा आकाशीं । वातलहरी ।। ३४ ।। तैसें समस्तही श्रुतिजात । ठाके लाजिलें ऐसें निवांत । तें मीचि करीं यथावत । प्रकटोनियां ।। ३५ ।। पाठीं श्रुतिसहित अशेष । जग हारपे जेथ निःशेष । तें निजज्ञानही चोख । जाणता मीचि ।। ३६ ।। जैसें निदेलिया जागिजे । तेव्हां स्वप्नींचें कीर नाहीं दुजें । परी एकत्वही देखों पाविजे । आपलेंचि ।। ३७ ।। तैसें आपलें अद्वयपण । मी जाणतसें दुजेनवीण । तयाही बोधाकारण । जाणता मीचि ।। ३८ ।। मग आगी लागलिया कापुरा । ना काजळी ना वैश्वानरा । उरणें नाहीं वीरा । जयापरी ।। ३९ ।। तेवीं समूळ अविद्या खाये । तें ज्ञानही जैं बुडोनि जाये । तऱ्ही नाहीं कीर नोहे । आणि न साहे असणेंही ।। ४४० ।। पैं विश्व घेऊनि गेला मागेंसीं । तया

चोरातें कवण कें गिवसी । जे कोणी एकी दशा ऐसी । शुद्ध ते मी ।। ४१ ।। ऐसी जडाजडव्याप्ती । रूप करितां कैवल्यपती । ठी केली निरुपहितीं । आपुल्या रूपीं ।। ४२ ।। तो आघवाचि बोधु सहसा । अर्जुनीं उमटला कैसा । व्योमींचा चंद्रोदयो जैसा । क्षीरार्णवीं ।। ४३ ।। कां प्रतिभितीं चोखटे । समोरील चित्र उमटे । तैसा अर्जुनें आणि वैकुंठें । नांदतसे बोधु ।। ४४ ।। तरी बाप वस्तुस्वभावो । फावे तंव तंव गोडिये थांवो । म्हणौनि अनुभवियांचा रावो । अर्जुन म्हणे ।। ४५ ।। जी व्यापकपण बोलतां । निरुपाधिक जें आतां । स्वरूप प्रसंगता । बोलिले देवो ।। ४६ ।। तें एक वेळ अव्यंगवाणें । कीजो कां मजकारणें । तेथ द्वारकेचा नाथु म्हणे । भलें केलें ।। ४७ ।। पैं अर्जुना आम्हांहि वाडेंकोडें । अखंड बोलों आवडे । परी काय कीजे न जोडे । पुसतें ऐसें ।। ४८ ।। आजि मनोरथांसि फळ । जोडलासि तूं केवळ । जे तोंड भरूनि निखळ । आलासि पुसों ।। ४९ ।। जें अद्वैताहीवरी भोगिजे । तें अनुभवींच तूं विरजे । पुसोनि मज माझें । देतासि सुख ।। ४५० ।। जैसा आरिसा आलिया जवळां । दिसे आपणपें आपला डोळा । तैसा संवादिया तूं निर्मळा । शिरोमणी ।। ५१ ।। तुवां नेणोनि पुसावें । मग आम्ही परिसऊं बैसावें । तो गा हा पाडु नव्हे । सोयरेया ।। ५२ ।। ऐसें म्हणौनि आलिंगिलें । कृपादृष्टी अवलोकिलें । मग देवो काय बोलिले । अर्जुनेंसीं ।। ५३ ।। पैं दोहीं वोठीं एक बोलणें । दोहीं चरणीं एक चालणें । तैसें पुसणें सांगणें । तुझें माझें ।। ५४ ।। एवं आम्ही तुम्ही येथें । देखावें एका अर्थातें । सांगतें पुसतें येथें । दोन्ही एक ।। ५५ ।। ऐसा बोलत देवो भुलला मोहें । अर्जुनातें आलिंगूनि ठाये । मग बिहाला म्हणे नोहें । आवडी हे ।। ५६ ।। जाले इक्षुरसाचें ढाळ । तरी लवण देणें किडाळ । जे संवादसुखाचें रसाळ । नासेल थितें ।। ५७ ।। आधींच आम्हां यया कांहीं । नरनारायणासी भिन्न नाहीं । परी आतां जिरो माझ्या ठाईं । वेगु हा माझा ।। ५८ ।। इया बुद्धी सहसा । श्रीकृष्ण म्हणे वीरेशा । पैं गा तो तुवां कैसा । प्रश्नु केला ।। ५९ ।। जो अर्जुन श्रीकृष्णीं विरत होता । तो परतोनि मागुता । प्रश्नावळीची कथा । ऐकों आला ।। ४६० ।। तेथ सद्‌गदें बोलें । अर्जुनें जी जी म्हणितलें । निरुपाधिक आपुलें । रूप सांगा ।। ६१ ।। यया बोला शाङ्‌र्गी । तेंचि सांगावयालागीं । उपाधी दोहीं

भागीं । निरूपीत असे ।। ६२ ।। पुसिलिया निरुपहित । उपाधि कां सांगे येथ । हे कोण्हाही प्रस्तुत । गमे जरी ।। ६३ ।। तरी ताकाचें अंश फेडणें । याची नांव लोणी काढणें । चोखाचिये शुद्धी तोडणें । किडचि जेवीं ।। ६४ ।। बाबुळीचि सारावी हातें । परी पाणी तंव असे आइतें । अभ्रचि जावें गगन तें । सिद्धचि कीं ।। ६५ ।। वरील कोंडियाचा गुंडाळा । झाडूनि केलिया वेगळा । कणु घेतां विरंगोळा । असे काई ।। ६६ ।। तैसा उपाधि उपहितां । शेवटु जेथ विचारितां । तें कोणातेंही न पुसतां । निरुपाधिक ।। ६७ ।। जैसें न सांगणेंवरी । बाळा पतीसी रूप करी । बोल निमालेपणें विवरी । अचर्चातें ।। ६८ ।। पैं सांगणेया जोगें नव्हे । तेथिचें सांगणें ऐसें आहे । म्हणौनि उपाधि लक्ष्मीनाहे । बोलिजे आदीं ।। ६९ ।। पाडिव्याची चंद्ररेखा । निरुती दावावया शाखा । दाविजे तेवीं औपाधिका । बोली इया ।। ४७० ।।

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।। १६ ।।

मग तो म्हणे गा सव्यसाची । पैं इये संसारपाटणींची । वस्ती साविया टांची । दुपुरुषीं ।। ७१ ।। जैसी आघवांचि गगनीं । नांदत दिवोरात्री दोन्ही । तैसे संसार राजधानीं । दोन्हीचि हे ।। ७२ ।। आणिकही तिजा पुरुष आहे । परी तो या दोहींचें नांव न साहे । जो उदेला गांवेंसीं खाये । दोहींतें ययां ।। ७३ ।। परी ते तंव गोठी असो । आधीं दोन्हींची हे परियेसों । जें संसारग्रामा वसों । आले असती ।। ७४ ।। एक आंधळा वेडा पंगु । येर सर्वांगें पुरता चांगु । परी ग्रामगुणें संगु । घडला दोघां ।। ७५ ।। तया एका नाम क्षरु । येरातें म्हणती अक्षरु । इहीं दोहींचि परी संसारु । कोंदला असे ।। ७६ ।। आतां क्षरु तो कवणु । अक्षरु तो किं लक्षणु । हा अभिप्रायो संपूर्णु । विवंचूं गा ।। ७७ ।। तरी महदहंकारा- । लागुनियां धनुर्धरा । तृणांतींचा पांगोरा- । वरी पैं गा ।। ७८ ।। जें कांहीं सानें थोर । चालतें अथवा स्थिर । किंबहुना गोचर । मनबुद्धींसि जें ।। ७९ ।। जेतुलें पांचभौतिक घडतें । जें नामरूपा सांपडतें । गुणत्रयाच्या पडतें । कामठां जें ।। ४८० ।। भूताकृतीचें नाणें । घडत भांगारें जेणें । काळासि जूं खेळणें । जिहीं

कवडां ।। ८१ ।। जाणणेंचि विपरितें । जें जें कांहीं जाणिजेतें । जें प्रतिक्षणीं निमतें । होऊनियां ।। ८२ ।। अगा काढूनि भ्रांतीचे दांग । उभवी सृष्टीचें आंग । हें असो बहु जग । जया नाम ।। ८३ ।। पैं अष्टधा भिन्न ऐसें । जें दाविलें प्रकृतिमिसें । जें क्षेत्रद्वारां छत्तिसें । भागी केलें ।। ८४ ।। हें मागील सांगों किती । अगा आतांचि जें प्रस्तुतीं । वृक्षाकार रूपाकृती । निरूपिलें ।। ८५ ।। तें आघवेंचि साकारें । कल्पुनी आपणपयां पुरे । जालें असें तदनुसारें । चैतन्यचि ।। ८६ ।। जैसा कुहां आपणचि बिंबें । सिंह प्रतिबिंब पाहतां क्षोभे । मग क्षोभला समारंभें । घाली तेथ ।। ८७ ।। कां सलिलीं असतचि असे । व्योमावरी व्योम बिंबे जैसें । अद्वैत होऊनि तैसें । द्वैत घेपे ।। ८८ ।। अर्जुना गा यापरी । साकार कल्पूनि पुरीं । आत्मा विस्मृतीचि करी । निद्रा तेथ ।। ८९ ।। पैं स्वप्नीं सेजार देखिजे । मग पहुडणें जैसें तेथ कीजे । तैसें पुरीं शयन देखिजे । आत्मयासी ।। ४९० ।। पाठीं तिये निद्रेचेनि भरें । मी सुखी दुःखी म्हणत घोरें । अहंममतेचेनि थोरें । वोसणायें सादें ।। ९१ ।। हा जनकु हे माता । हा मी गौर हीन पुरता । पुत्र वित्त कांता । माझें हें ना ।। ९२ ।। ऐसिया वेंघोनि स्वप्ना । धांवत भवस्वर्गाचिया राना । तया चैतन्या नाम अर्जुना । क्षर पुरुषु गा ।। ९३ ।। आतां ऐक क्षेत्रज्ञु येणें । नामें जयातें बोलणें । जग जीवु कां म्हणे । जिये दशेतें ।। ९४ ।। जो आपुलेनि विसरें । सर्व भूतत्वें अनुकरें । तो आत्मा बोलिजे क्षरें । पुरुष नामें ।। ९५ ।। जे तो वस्तुस्थिती पुरता । म्हणौनि आली पुरुषता । वरी देहपुरीं निदैजतां । पुरुषनामें ।। ९६ ।। आणि क्षरपणाचा नाथिला । आळु यया ऐसेनि आला । जे उपाधींचि आतला । म्हणौनियां ।। ९७ ।। जैसी खळाळीचिया उदका- । सरसीं आंदोळे चंद्रिका । तैसा विकारां औपाधिका । ऐसाचि गमे ।। ९८ ।। कां खळाळु मोटका शोषे । आणि चंद्रिका तैं सरिसींच भ्रंशे । तैसा उपाधिनाशीं न दिसे । उपाधिकु ।। ९९ ।। ऐसें उपाधीचेनि पाडें । क्षणिकत्व यातें जोडे । तेणें खोंकरपणें घडे । क्षर हें नाम ।। ५०० ।। एवं जीवचैतन्य आघवें । हें क्षर पुरुष जाणावें । आतां रूप करूं बरवें । अक्षरासी ।। १ ।। तरी अक्षरु जो दुसरा । पुरुष पैं धनुर्धरा । तो मध्यस्थु गा गिरिवरां । मेरु जैसा ।। २ ।। जे तो पृथ्वी पाताळ स्वर्गीं । इहीं न भेदे तिहीं भागीं । तैसा दोहीं ज्ञानाज्ञानांगीं ।

पडेना जो ।। ३ ।। ना यथार्थज्ञानें एक होणें । ना अन्यथात्वें दुजें घेणें । ऐसें निखिळ जें नेणणें । तेंचि तें रूप ।। ४ ।। पांसुता निःशेष जाये । ना घटभांडादि होये । तया मृत्पिडा ऐसें आहे । मध्यस्थ जें ।। ५ ।। पैं आटोनि गेलिया सागरु । मग तरंगु ना नीरु । तया ऐशी अनाकारु । जे दशा गा ।। ६ ।। पार्था जागणें तरी बुडे । परी स्वप्नाचें कांहीं न मांडे । तैसिये निद्रे सांगडें । न्याहाळणें जें ।। ७ ।। विश्व आघवेंचि मावळे । आणि आत्मबोधु तरी नुजळे । तिये अज्ञानदशे केवळे । अक्षरु नाम ।। ८ ।। सर्वां कळीं सांडिलें जैसें । चंद्रपण उरे अंवसे । रूप जाणावें तैसें । अक्षराचें ।। ९ ।। पैं सर्वोपाधिविनाशें । हे जीवदशा जेथ पैसे । फळपाकांत जैसें । झाड बीजीं ।। ५१० ।। तैसें उपाधी उपहित । थोकोनि ठाके जेथ । तयातें अव्यक्त । बोलती गा ।। ११ ।। घन अज्ञान सुषुप्ती । तो बीजभावो म्हणती । येर स्वप्न हन जागृती । फळभावो तयाचा ।। १२ ।। जयासी कां बीजभावो । वेदांतीं केला ऐसा आवो । तो तया पुरुषा ठावो । अक्षराचा ।। १३ ।। जेथूनि अन्यथाज्ञान । फांकोनि जागृति स्वप्न । नानाबुद्धीचें रान । रिगालें असे ।। १४ ।। जीवत्व जेथुनी किरीटी । विश्व उठतचि उठी । ते उभय भेदांची मिठी । अक्षरु पुरुषु ।। १५ ।। येरु क्षर पुरुषु कां जनीं । जिहीं खेळे जागृतीं स्वप्नीं । तिया अवस्था जो दोन्ही । वियाला गा ।। १६ ।। पैं अज्ञानघनसुषुप्ती । ऐसैसी जे कां ख्याती । या उणी एकी प्राप्ती । ब्रह्माची जे ।। १७ ।। साचचि पुढती वीरा । जरी न येतां स्वप्न जागरा । तरी ब्रह्मभावो साचोकारा । म्हणों येता ।। १८ ।। परी प्रकृतिपुरुषें दोनी । अभ्रें जालीं जियें गगनीं । क्षेत्रक्षेत्रज्ञ स्वप्नीं । देखिला जियें ।। १९ ।। हें असो अधोशाखा । या संसाररूपा रुखा । मूळ तें रूप पुरुषा । अक्षराचें ।। ५२० ।। हा पुरुष कां म्हणिजे । जे पूर्णपणेंचि निजे । पैं मायापुरीं पहुडिजे । तेणेंहि बोलें ।। २१ ।। आणि विकारांची जे वारी । ते विपरीत ज्ञानाची परी । नेणिजे जिये माझारी । ते सुषुप्ती गा हा ।। २२ ।। म्हणौनि यया आपैसें । क्षरणें या नसे । आणिकेंही हा न नाशे । ज्ञानाउणें ।। २३ ।। यालागीं हा अक्षरु । ऐसा वेदांतीं डगरु । केला देशी थोरु । सिद्धांताच्या ।। २४ ।। ऐसें जीवकार्य कारण । जया मायासंगुचि लक्षण । अक्षर पुरुष जाण । चैतन्य तें ।। २५ ।।

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतः ।
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ।। १७ ।।

आतां अन्यथाज्ञानीं । या दोनी अवस्था जया जनीं । तया हरपती घनीं । अज्ञानतत्त्वीं ।। २६ ।। तें अज्ञान ज्ञानीं बुडालिया । ज्ञानें कीर्तिमुखत्व केलिया । जैसा वन्हि काष्ठ जाळूनियां । स्वयें जळे ।। २७ ।। तैसें अज्ञान ज्ञानें नेलें । आपण वस्तु देऊनि गेलें । ऐसें जाणणेंनिवीण उरलें । जाणतें जें ।। २८ ।। तें तो गा उत्तम पुरुषु । जो तृतीय कां निष्कर्षु । दोहींहून आणिकु । मागिला जो ।। २९ ।। सुषुप्तीं आणि स्वप्ना- । पासूनि बहुवें अर्जुना । जागणें जैसें आना । बोधाचेंचि ।। ५३० ।। कां रश्मी हून मृगजळा- । पासूनि अर्कमंडळा । अफाटु तेवीं वेगळा । उत्तमु गा ।। ३१ ।। हें ना काष्ठींचा काष्ठाहुनी । अनारिसा जैसा वन्ही । तैसा क्षराक्षरापासुनी । आनचि तो ।। ३२ ।। पैं ग्रासूनि आपली मर्यादा । एक करीत नदीनदां । उठी कल्पांतीं उदावादा । एकार्णवाचा ।। ३३ ।। तैसें स्वप्न ना सुषुप्ती । ना जागराची गोठी आथी । जैसी गिळिली दिवोराती । प्रळयतेजें ।। ३४ ।। मग एकपण ना दुजें । असे नाहीं हें नेणिजे । अनुभवु निर्बुजे । बुडाला जेथें ।। ३५ ।। ऐसें आथि जें कांहीं । तें तो उत्तम पुरुषु पाहीं । जें परमात्मा इहीं । बोलिजे नामीं ।। ३६ ।। तेंही एथ न मिसळतां । बोलणें जीवत्वें पंडुसुता । जैसी बुडणेयाची वार्ता । थडियेचा कीजे ।। ३७ ।। तैसें विवेकाचिये कांठीं । उभें ठाकलिया किरीटी । परावराचिया गोठी । करणें वेदां ।। ३८ ।। म्हणौनि पुरुषु क्षराक्षरु । दोन्ही देखोनि अवरु । यातें म्हणती परु । आत्मरूप ।। ३९ ।। अर्जुना ऐसिया परी । परमात्मा शब्दवरी । सूचिजे गा अवधारीं । पुरुषोत्तमु ।। ५४० ।। एऱ्हवीं न बोलणेंचि बोलणें । जेथिचें सर्व नेणिवा जाणणें । कांहींच न होनि होणें । जे वस्तु गा ।। ४१ ।। सोऽहं तेंही अस्तवलें । जेथ सांगतेंचि सांगणें जालें । द्रष्टृत्वेंसी गेलें । दृश्य जेथ ।। ४२ ।। आतां बिंबा आणि प्रतिबिंबा- । माजीं कैंची हें म्हणों नये प्रभा । जऱ्ही कैसेनि हे लाभा । जायेचि ना ।। ४३ ।। कां घ्राणा फुला दोहीं । द्रुती असे जे माझारिलां ठायीं । ते न दिसे तरी नाहीं । ऐसें बोलों नये ।। ४४ ।। तैसें द्रष्टा दृश्य हें जायें । मग कोण म्हणे काय आहे । हेंचि अनुभवें तेंचि पाहें । रूप तया ।। ४५ ।। जो प्रकाश्येंवीण प्रकाशु । जो

ईशितव्येंवीण ईशु । आपणेंनीचि अवकाशु । वसवीत असे जो ।। ४६ ।। जो नादें ऐकिजता नादु । स्वादें चाखिजता स्वादु । जो भोगिजतसे आनंदु । आनंदेंचि ।। ४७ ।। जो पूर्णतेचा परिणामु । पुरुषु गा पुरुषोत्तमु । विश्रांतीचाही विश्रामु । विराला जेथें ।। ४८ ।। सुखासि सुख जोडिलें । जें तेज तेजासि सांपडलें । शून्यही बुडालें । महाशून्यीं जिये ।। ४९ ।। जो विकासाहीवरी उरता । ग्रासातेंही ग्रासूनि पुरता । जो बहुतें पाडें बहुतां- । पासूनि बहु ।। ५५० ।। पैं नेणतयाप्रती । रुपेपणाची प्रतीती । रुपें न होनि शुक्ति । दावी जेवीं ।। ५१ ।। कां नाना अलंकारदशे । सोनें न लपत लपालें असे । विश्व न होनियां तैसें । विश्व जो धरी ।। ५२ ।। हें असो जलतरंगा । नाहीं सिनानेपण जेवीं गा । तेवीं दिसता प्रकाशु जगा । आपणचि जो ।। ५३ ।। आपलिया संकोचविकाशा । आपणचि रूप वीरेशा । हा जळीं चंद्र हन जैसा । समग्र गा ।। ५४ ।। तैसा विश्वपणें कांहीं होये । विश्वलोपीं कहीं न जाये । जैसा रातीं दिवसें नोहे । द्विधा रवि ।। ५५ ।। तैसा कांहींचि कोणीकडे । कायिसेनिहि वेंचीं न पडे । जयाचें सांगडें । जयासीचि ।। ५६ ।।

> यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
> अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ।। १८ ।।

जो आपणपेंचि आपणया । प्रकाशीतसे धनंजया । काय बहु बोलों जया । नाहीं दुजें ।। ५७ ।। तो गा मी निरुपाधिकु । क्षराक्षरोत्तमु एकु । म्हणौनि म्हणे वेद लोकु । पुरुषोत्तमु ।। ५८ ।।

> यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।
> स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ।। १९ ।।

परी हें असो ऐसिया । मज पुरुषोत्तमातें धनंजया । जाणे जो पाहलेया । ज्ञानमित्रें ।। ५९ ।। चेइलिया आपुलें ज्ञान । जैसें नाहींचि होय स्वप्न । तैसें स्फुरतें त्रिभुवन । वावों जालें ।। ५६० ।। कां हातीं घेतलिया माळा । फिटे सर्पाभासाचा कांटाळा । तैसा माझेनि बोधें टवाळा । नागवे तो ।। ६१ ।। लेणें सोनेंचि जो जाणें । तो लेणेंपण तें वावो म्हणे । तेवीं मी जाणोनि जेणें । वाळिला भेदु ।। ६२ ।। मग म्हणे सर्वत्र सच्चिदानंदु । मीचि एकु स्वतःसिद्धु जो आपणेनसीं भेदु । नेणोनियां जाणे ।। ६३ ।। तेणेंचि सर्व जाणितलें ।

हेंही म्हणणें थेंकुलें । जे तया सर्व उरलें । द्वैत नाहीं ।। ६४ ।। म्हणौनि माझिया भजना । उचितु तोचि अर्जुना । गगन जैसें आलिंगना । गगनाचिया ।। ६५ ।। क्षीरसागरा परगुणें । कीजे क्षीरसागरचिपणें । अमृतचि होऊनि मिळणें । अमृतीं जेवीं ।। ६६ ।। साडेपंधरा मिसळावें । तें साडेपंधरेंचि होआवें । तेवीं मी जालिया संभवे । भक्ति माझी ।। ६७ ।। हां गा सिंधूसि आनी होती । तरी गंगा कैसेनि मिळती । म्हणौनि मी न होतां भक्ती- । अन्वयो आहे ।। ६८ ।। ऐसियालागीं सर्व प्रकारीं । जैसा कल्लोळु अनन्यु सागरीं । तैसा मातें अवधारीं । भजिन्नला जो ।। ६९ ।। सूर्या आणि प्रभे । एकवंकी जेणें लोभें । तो पाड् मानूं लाभे । भजना तया ।। ५७० ।।

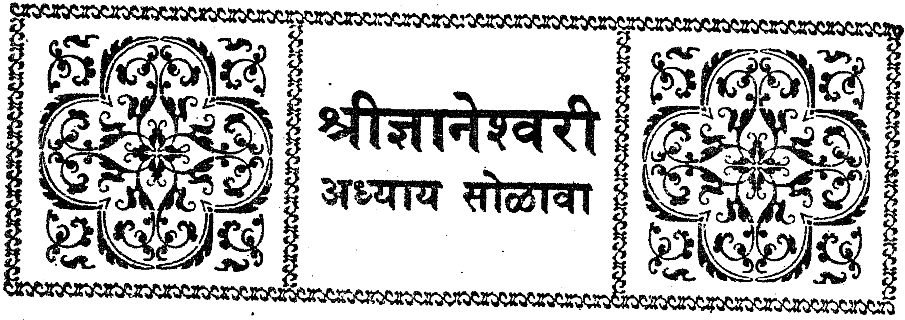
इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।
एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ।। २० ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ।। १५ ।।

एवं कथिलयादारभ्य । हें जें सर्व शास्त्रैकलभ्य । उपनिषदां सौरभ्य । कमळदळां जेवीं ।। ७१ ।। हें शब्दब्रह्माचें मथितें । श्रीव्यासप्रज्ञेचेनि हातें । मथूनि काढिलें आयितें । सार आम्हीं ।। ७२ ।। जे ज्ञानामृताचि जान्हवी । जें आनंदचंद्रींची सतरावी । विचारक्षीरार्णवींची नवी । लक्ष्मी जे हे ।। ७३ ।। म्हणौनि आपुलेनि पदें वर्णें । अर्थाचेनि जीवेंप्राणें । मीवांचोनि हों नेणें । आन कांहीं ।। ७४ ।। क्षराक्षरत्वें समोर जालें । तयांचें पुरुषत्व वाळिलें । मग सर्वस्व मज दिधलें । पुरुषोत्तमीं ।। ७५ ।। म्हणौनि जगीं गीता । मियां आत्मेनि पतिव्रता । जे हे प्रस्तुत तुवां आतां । आकर्णिली ।। ७६ ।। साचचि बोलाचें नव्हे हें शास्त्र । पैं संसारु जिणतें हें शस्त्र । आत्मा अवतरविते मंत्र । अक्षरें इयें ।। ७७ ।। परी तुजपुढां सांगितलें । तें अर्जुना ऐसें जालें । जें गौप्यधन काढिलें । माझें आजि ।। ७८ ।। मज चैतन्यशंभूचा माथां । जो निक्षेपु होता पार्था । तया गौतमु जालासि आस्था- । निधी तूं गा ।। ७९ ।। चोखटिवा आपुलिया । पुढिला उगाणा घेयावया । तया दर्पणाचीचि परी धनंजया । केली आम्हां ।। ५८० ।। कां भरलें चंद्रतारांगणीं । नभ सिंधू आपणयामाजीं आणी । तैसा गीतेसीं मी अंतःकरणीं । सूदला तुवां ।। ८१ ।।

जे त्रिविधमळिकटा । तूं सांडिलासि सुभटा । म्हणौनि गीतेसीं मज वसौटा । जालासि गा ।। ८२ ।। परी हें बोलों काय गीता । जे हे माझी उन्मेषलता । जाणे तो समस्ता । मोहा मुके ।। ८३ ।। सेविली अमृतसरिता । रोगु दवडूनि पंडुसुता । अमरपण उचितां । देऊनि घाली ।। ८४ ।। तैसी गीता हे जाणितलिया । काय विस्मयो मोह् जावया । परी आत्मज्ञानें आपणपयां । मिळिजे येथ ।। ८५ ।। जया आत्मज्ञानाच्या ठायीं । कर्म आपुलेया जीविता पाहीं । होऊनियां उतराई । लया जाय ।। ८६ ।। हरपलें दाऊनि जैसा । मागु सरे वीरविलासा । ज्ञानचि कळस बळघे तैसा । कर्मप्रासादाचा ।। ८७ ।। म्हणौनि ज्ञानिया पुरुषा । कृत्य करूं सरलें देखा । ऐसा अनाथांचा सखा । बोलिला तो ।। ८८ ।। तें श्रीकृष्णवचनामृत । पार्थी भरोनि असे वोसंडत । मग व्यासकृपा प्राप्त । संजयासी ।। ८९ ।। तो धृतराष्ट्र राया । सूतसे पान करावया । म्हणौनि जीवितांतु तया । नोहेचि भारी ।। ५९० ।। एऱ्हवीं गीताश्रवण अवसरीं । आवडों लागतां अनधिकारी । परि सेखीं तेचि उजरी । पातला भली ।। ९१ ।। जेव्हां द्राक्षीं दूध घातलें । तेव्हां वायां गेलें गमलें । परी फळपाकीं दुणावलें । देखिजे जेवीं ।। ९२ ।। तैसीं श्रीहरीवक्त्रींचीं अक्षरें । संजयें सांगितलीं आदरें । तिहीं अंधु तोही अवसरें । सुखिया जाला ।। ९३ ।। तेंचि मऱ्हाटेनि विन्यासें । मियां उन्मेषें ठसेंठोंबसें । जी जाणें नेणें तैसें । निरोपिलें ।। ९४ ।। सेवंतीये अरिसि कांहीं । आंग पाहतां विशेषु नाहीं । परी सौरभ्य नेलें तिहीं । भ्रमरीं जाणिजे ।। ९५ ।। तैसें घडतें प्रमेय घेइजे । उणें तें मज देइजे । जें नेणणें हेंचि सहजें । रूप कीं बाळा ।। ९६ ।। तरी नेणतें जऱ्ही होये । तऱ्ही देखोनि बाप कीं माये । हर्ष केंही न समाये । चोज करिती ।। ९७ ।। तैसें संत माहेर माझें । तुम्हीं मिनलिया मी लाडैजे । तेंचि ग्रंथाचेनि व्याजें । जाणिजो जी ।। ९८ ।। आतां विश्वात्मकु हा माझा । स्वामी श्रीनिवृत्तिराजा । तो अवधारु वाक्पूजा । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ५९९ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां पंचदशोऽध्यायः ।। १५ ।। श्लोक २०, ओव्या ५९९

मावळवीत विश्वाभासु । नवल उदयला चंडांशु । अद्वयाब्जिनीविकाशु । वंदूं आतां ।। १ ।। जो अविद्याराती रुसोनियां । गिळी ज्ञानाज्ञानचांदणिया । जो सुदिनु करी ज्ञानियां । स्वबोधाचा ।। २ ।। जेणें विवळतिये सवळे । लाहोनि आत्मज्ञानाचे डोळे । सांडिती देहाहंतेचीं अविसाळें । जीवपक्षी ।। ३ ।। लिंगदेहकमळाचा । पोटीं वेंचु तया चिद्भ्रमराचा । बंदिमोक्षु जयाचा । उदैला होय ।। ४ ।। शब्दाचिया आसकडीं । भेद नदीच्या दोहीं थडीं । आरडाते विरहवेडीं । बुद्धिबोधु ।। ५ ।। तया चक्रवाकांचें मिथुन । सामरस्याचें समाधान । भोगवी जो चिद्गगन । भुवनदिवा ।। ६ ।। जेणें पाहालिये पाहांटे । भेदाची चोरवेळ फिटे । रिघती आत्मानुभववाटे । पांथिक योगी ।। ७ ।। जयाचेनि विवेककिरणसंगें । उन्मेखसूर्यकांतु फुणगे । दीपले जाळिती दांगें । संसाराचीं ।। ८ ।। जयाचा रश्मिपुंजु निबरु । होता स्वरूप उखरीं स्थिरु । ये महासिद्धीचा पूरु । मृगजळ तें ।। ९ ।। जो प्रत्यग्बोधाचिया माथया । सोऽहंतेचा मध्यान्हीं आलिया । लपे आत्मभ्रांतिछाया । आपणपा तळीं ।। १० ।। ते वेळीं विश्वस्वप्नासहितें । कोण अन्यथामती निद्रेतें । सांभाळी नुरेचि जेथें । मायाराती ।। ११ ।। म्हणौनि अद्वयबोधपाटणीं । तेथ महानंदाची दाटणी । मग सुखानुभूतीचीं घेणीं देणीं । मंदावों लागती ।। १२ ।। किंबहुना ऐसैसें । मुक्तकैवल्य सुदिवसें । सदा लाहिजे कां प्रकाशें । जयाचेनि ।। १३ ।। जो निजधामव्योमींचा रावो । उदैलाचि उदैजतखेंवो । फेडी पूर्वादि दिशांसि ठावो । उदोअस्तूचा ।। १४ ।। न दिसणें दिसणेंनसीं

मावळवी । दोहीं झांकिलें ते सैंघ पालवी । काय बहु बोलों ते आघवी । उखाचि आनी ।। १५ ।। तो अहोरात्रांचा पैलकडु । कोणें देखावा ज्ञानमार्तंडु । जो प्रकाश्येंवीण सुरवाडु । प्रकाशाचा ।। १६ ।। तया चित्सूर्या श्रीनिवृत्ती । आतां नमों म्हणों पुढतपुढती । जे बाधका येइजतसे स्तुती । बोलाचिया ।। १७ ।। देवाचें महिमान पांहोनियां । स्तुती तरी येईजे चांगावया । जरी स्तव्यबुद्धीसीं लया । जाईजे कां ।। १८ ।। जो सर्वनेणिवां जाणिजे । मौनाचिया मिठीया वानिजे । कांहींच न होनि आणिजे । आपणपयां जो ।। १९ ।। तया तुझिया उद्देशासाठीं । पश्यंती मध्यमा पोटीं । सूनि परेसींही पाठीं । वैखरी विरे ।। २० ।। तया तूतें मी सेवकपणें । लेववीं बोलकेया स्तोत्राचें लेणें । हें उपसाहावेंही म्हणतां उणें । अद्वयानंदा ।। २१ ।। परी रंकें अमृताचा सागरु । देखिलिया पडे उचिताचा विसरु । मग करूं धांवे पाहुणेरु । शाकांचा तया ।। २२ ।। तेथ शाकुही कीर बहुत म्हणावा । तयाचा हर्षवेगुचि तो घ्यावा । उजळोनि दिव्यतेजा हातिवा । ते भक्तीचि पाहावी ।। २३ ।। बाळा उचित जाणणें होये । तरी बाळपणचि कें आहे । परी साचचि येरी माये । म्हणौनि तोषे ।। २४ ।। हां गा गांवरसें भरलें । पाणी पाठीं पाय देत आलें । तें गंगा काय म्हणितलें । परतें सर ।। २५ ।। जी भृगूचा कैसा अपकारु । कीं तो मानूनि प्रियोपचारु । तोषेचिना शार्ङ्गधरु । गुरुत्वासीं ।। २६ ।। कीं आंधारें खतेलें अंबर । झालेया दिवसनाथासमोर । तेणें तयातें पऱ्हा सर । म्हणितलें काई ।। २७ ।। तेवीं भेदबुद्धीचिये तुळे । घालूनि सूर्यश्लेषाचें कांटाळे । तुकिलासि तें येकी वेळे । उपसाहिजो जी ।। २८ ।। जिहीं ध्यानाचा डोळां पाहिलासी । वेदादि वाचां वानिलासी । जें उपसाहिलें तयासि । तें आम्हांही करीं ।। २९ ।। परी मी आजि तुझ्या गुणीं । लांचावलों अपराधु न गणीं । भलतें करीं परी अर्धधणीं । नुठी कदा ।। ३० ।। मियां गीता येणें नांवें । तुझें पसायामृत सुहावें । वानूं लाधलों तें दुणेन थावें । दैवलों दैवें ।। ३१ ।। माझिया सत्यवादाचें तप । वाचा केलें बहुत कल्प । तया फळाचें हें महाद्वीप । पातली प्रभु ।। ३२ ।। पुण्यें पोशिलीं असाधारणें । तियें तुझें गुण वानणें । देऊनि मज उत्तीर्णें । जालीं आजी ।। ३३ ।। जी जीवित्वाच्या आडवीं । आतुडलों होतों मरणगांवीं ।

ते अवदसाचि आघवी । फेडिली आजी ।। ३४ ।। जे गीता येणें नांवें नावाणिगी । जे अविद्या जिणोनि दाटुगी । ते कीर्ती तुझी आम्हांजोगी । वानावया जाली ।। ३५ ।। पैं निर्धना घरीं वानिवसें । महालक्ष्मी येऊनि बैसे । तयातें निर्धन ऐसें । म्हणों ये काई ।। ३६ ।। कां अंधकाराचिया ठाया । दैवें सुर्यु आलिया । तो अंधारुचि जगा यया । प्रकाशु नोहे ।। ३७ ।। जया देवाची पाहतां थोरी । विश्व परमाणुही दशा न धरी । तो भावाचिये सरोभरी । नव्हेचि काई ।। ३८ ।। तैसा मी गीता वाखाणी । हे खपुष्पाची तुरंबणी । परी समर्थें तुवां शिरयाणी । फेडिली ते ।। ३९ ।। म्हणौनि तुझेनि प्रसादें । मी गीतापद्यें अगाधें । निरूपीन जी विशदें । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ४० ।। तरी अध्यायीं पंधरावा । श्रीकृष्णें तया पांडवा । शास्त्रसिद्धांतु आघवा । उगाणिला ।। ४१ ।। जे वृक्षरूपक परिभाषा । केलें उपाधि रूप अशेषा । सद्वैद्यें जैसें दोषा । अंगलीना ।। ४२ ।। आणि कूटस्थु जो अक्षरु । दाविला पुरुषप्रकारु । तेणें उपहिताही आकारु । चैतन्या केला ।। ४३ ।। पाठीं उत्तम पुरुष । शब्दाचें करूनि मिष । दाविलें चोख । आत्मतत्त्व ।। ४४ ।। आत्मविषयीं आंतुवट । साधन जें आंगवट । ज्ञान हेंही स्पष्ट । चावळला ।। ४५ ।। म्हणौनि इये अध्यायीं । निरूप्य नुरेचि कांहीं । आतां गुरुशिष्यां दोहीं । स्नेहो लाहणा ।। ४६ ।। एवं इयेविषयीं कीर । जाणते बुझावले अपार । परी मुमुक्षु इतर । साकांक्ष जाले ।। ४७ ।। त्या मज पुरुषोत्तमा । ज्ञानें भेटे जो सुवर्मा । तो सर्वज्ञु तोचि सीमा । भक्तीचीही ।।४८।। ऐसें हें त्रैलोक्यनायकें । बोलिलें अध्यायांत श्लोकें । तेथें ज्ञानचि बहुतेकें । वानिलें तोषें ।। ४९ ।। भरूनि प्रपंचाचा घोंटु । कीजे देखतांचि देखतया द्रष्टु । आनंदसाम्राज्यीं पाटु । बांधिजे जीवा ।। ५० ।। येवढेया लाठेपणाचा उपावो । आनु नाहींचि म्हणे देवो । हा सम्यक् ज्ञानाचा रावो । उपायांमाजीं ।। ५१ ।। ऐसे आत्मजिज्ञासु जे होते । तिहीं तोषलेनि चित्तें । आदरें तया ज्ञानातें । वोंवाळिलें जीवें ।। ५२ ।। आतां आवडी जेथ पडे । तयाची अवसरी पुढें पुढें । रिगों लागें हें घडे । प्रेम ऐसें ।। ५३ ।। म्हणौनि जिज्ञासूंच्या पैकीं । ज्ञानीं प्रतीति होय ना जंव निकी । तंव योग क्षेमु ज्ञानविखीं । स्फुरेलचि कीं ।। ५४ ।। म्हणौनि तेंचि सम्यक् ज्ञान । कैसेनि होय स्वाधीन ।

जालिया वृद्धियत्न । घडेल केवीं ॥ ५५ ॥ कां उपजोंचि जें न लाहे । जें उपजलेंही अव्हांटा सूये । तें ज्ञानीं विरुद्ध काय आहे । हें जाणावें कीं ॥ ५६ ॥ मग जाणतया जें विरू । तयाची वाट वाहतों करूं । ज्ञाना हित तेंचि विचारूं । सर्वभावें ॥ ५७ ॥ ऐसा ज्ञानजिज्ञासु तुम्ही समस्तीं । भावो जो धरिला असे चित्तीं । तो पुरवावया लक्ष्मीपती । बोलिजेल ॥ ५८ ॥ ज्ञानासि सुजन्म जोडे । आपुली विश्रांतिही वरी वाढे । ते संपत्तीचे पवाडे । सांगिजेल दैवी ॥ ५९ ॥ आणि ज्ञानाचेनि कामाकारें । जे रागद्वेषांसि दे थारे । तिये आसुरियेंहि घोरे । करील रूप ॥ ६० ॥ सहज इष्टानिष्टकरणी । दोघीचि इया कवतुकिणी । हे नवमाध्यायीं उभारणी । केली होती ॥ ६१ ॥ तेथ साउमा घेयावया उवावो । तंव वोडवला आन प्रस्तावो । तरी तया प्रसंगें आतां देवो । निरूपीत असे ॥ ६२ ॥ तया निरूपणाचेनि नांवें । अध्याय पद सोळावें । लावणी पाहतां जाणावें । मागिलावरी ॥ ६३ ॥ परी हें असो आतां प्रस्तुतीं । ज्ञानाच्या हिताहितीं । समर्था संपत्ती । इयाचि दोन्ही ॥ ६४ ॥ जे मुमुक्षुमार्गींची बोळावी । जे मोहरात्रीची धर्मदिवी । ते आधीं तंव दैवी । संपत्ती ऐका ॥ ६५ ॥ जेथ एक एकातें पोखी । ऐसे बहुत पदार्थ येकीं । संपादिजती ते लोकीं । संपत्ति म्हणिजे ॥ ६६ ॥ ते दैवी सुखसंभवी । तेथ दैवगुणें येकोपजीवीं । जाली म्हणौनि दैवी । संपत्ति हे ॥ ६७ ॥

श्रीभगवानुवाच

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥

आतां तयाचि दैवगुणां- । माजीं धुरेचा बैसणा । बैसे तया आकर्णा । अभय ऐसें ॥ ६८ ॥ तरी न घालूनि महापुरीं । न घेपे बुडणयाची शियारी । कां रोगु न गणिजे घरीं । पथ्याचिया ॥ ६९ ॥ तैसा कर्माकर्माचिया मोहरा । उठूं नेदूनि अहंकारा । संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥ ७० ॥ अथवा ऐक्यभावाचेनि पैसें । दुजे मानूनि आत्मा ऐसें । भयवार्ता देशें । दवडणें जें ॥ ७१ ॥ पाणी बुडऊं ये मिठातें । तंव मीठचि पाणी आतें । तेवीं आपण जालेनि अद्वैतें । नाशे भय ॥ ७२ ॥ अगा अभय येणें नांवें । बोलिजे तें हें जाणावें । सम्यक्ज्ञानाचें आघवें । धावणें हें ॥ ७३ ॥ आतां सत्त्वशुद्धी जे

म्हणिजे । ते ऐशा चिन्हीं जाणिजे । तरी जळे ना विझे । राखोंडी जैसी ।। ७४ ।। कां पाडिवा वाढी न मगे । अंवसे तुटी सांडूनि मागे । माजीं अतिसूक्ष्म अंगें । चंद्रु जैसा राहे ।। ७५ ।। नातरी वार्षिया नाहीं मांडिली । ग्रीष्में नाहीं सांडिली । माजीं निजरूपें निवडली । गंगा जैसी ।। ७६ ।। तैसी संकल्पविकल्पाची वोढी । सांडूनि रजतमाची कावडी । भोगितां निजधर्माची आवडी । बुद्धि उरे ।। ७७ ।। इंद्रियवर्गीं दाखविलिया । विरुद्धा अथवा भलीया । विस्मयो कांहीं केलिया । नुठी चित्तीं ।। ७८ ।। गांवा गेलिया वल्लभु । पतिव्रतेचा विरहक्षोभु । भलतेसणी हानिलाभु । न मनीं जेवीं ।। ७९ ।। तेवीं सत्स्वरूप रुचलेपणें । बुद्धी जें ऐसें अनन्य होणें । ते सत्त्वशुद्धी म्हणे । केशिहंता ।। ८० ।। आतां आत्मलाभाविखीं । ज्ञानयोगामाजीं एकीं । जे आपुलिया ठाकी । हांवें भरे ।। ८१ ।। तेथ सगळिये चित्तवृत्ती । त्यागु करणें या रीती । निष्कामें पूर्णाहुती । हुताशीं जैसी ।। ८२ ।। कां सुकुळीनें आपुली । आत्मजा सत्कुळींचि दिधली । हें असो लक्ष्मी स्थिरावली । मुकुंदीं जैसी ।। ८३ ।। तैसें निर्विकल्पपणें । जें योगज्ञानींच या वृत्तिक होणें । तो तिजा गुण म्हणे । श्रीकृष्णनाथु ।। ८४ ।। आतां देहवाचाचित्तें । यथासंपन्नें वित्तें । वैरी जालियाही आर्तातें । न वंचणें जें कां ।। ८५ ।। पत्र पुष्प छाया । फळ मूळ धनंजया । वाटेचा न चुके आलिया । वृक्षु जैसा ।। ८६ ।। तैसें मनौनि धनधान्यवरी । विद्यमानें आल्या अवसरीं । श्रांताचिये मनोहारीं । उपयोगा जाणें ।। ८७ ।। तया नांव जाण दान । जें मोक्षनिधानाचें अंजन । हें असो आइक चिन्ह । दमाचें तें ।। ८८ ।। तरी विषयेंद्रियां मिळणी । करूनि घापे वितुटणी । जैसें तोडिजे खड्गपाणी । पारकेया ।। ८९ ।। तैसा विषयजातांचा वारा । वाजों नेदिजे इंद्रियद्वारां । इयें बांधोनि प्रत्याहारा । हातीं वोपी ।। ९० ।। आंतुला चित्ताचें अंगवरी । प्रवृत्ति पळे पर बाहेरी । आगी सुयिजे दाहींहि द्वारीं । वैराग्याची ।। ९१ ।। श्वासोश्वासाहुनी बहुवसें । व्रतें आचरे खरपुसें । वोसंतिता रात्रिदिवसें । नाराणुक जया ।। ९२ ।। पैं दमु ऐसा म्हणिपे । तो हा जाण स्वरूपें । यागार्थुहि संक्षेपें । सांगों ऐक ।। ९३ ।। तरी ब्राह्मण करूनि धुरे । स्त्रियादिक पैल मेरे । माझारीं अधिकारें । आपुलालेनि ।। ९४ ।। जया जे सर्वोत्तम । भजनीय

देवताधर्म । तें तेणें यथागम । विधी यजिजे ।। ९५ ।। जैसा द्विज षट्कर्में करी। शूद्र तयातें नमस्कारी। कीं दोहींसही सरोभरी। निपजे यागु ।। ९६ ।। तैसें अधिकारपर्यालोचें। हें यज्ञ करणें सर्वांचें। परी विषय विष फळाशेचें। न घापे माजीं ।। ९७ ।। आणि मी कर्ता ऐसा भावो। नेदिजे देहाचेनि द्वारें जावों। ना वेदाज्ञेसि तरी ठावो। होइजे स्वयें ।। ९८ ।। अर्जुना एवं यज्ञु। सर्वत्र जाण साज्ञु। कैवल्यमार्गींचा अभिज्ञु। सांगाती हा ।। ९९ ।। आतां चेंडुवें भूमी हाणिजे। नव्हे तो हाता आणिजे। कीं शेतीं बीं विखुरिजे। परी पिकीं लक्ष ।। १०० ।। नातरी ठेविलें देखावया। आदर कीजे दिविया। कां शाखा फळें यावया। सिंपिजे मूळ ।। १ ।। हें बहु असो आरिसा। आपणपें देखावया जैसा। पुढतपुढती बहुवसा। उटिजे प्रीती ।। २ ।। तैसा वेदप्रतिपाद्यु जो ईश्वरु। तो होआवयालागीं गोचरु। श्रुतीचा निरंतरु। अभ्यासु करणें ।। ३ ।। तेंचि द्विजांसीच ब्रह्मसूत्र। येरां स्तोत्र कां नाममंत्र। आवर्तवणें पवित्र। पावावया तत्त्व ।। ४ ।। पार्था गा स्वाध्यावो। बोलिजे तो हा म्हणे देवो। आतां तप शब्दाभिप्रावो। आईक सांगों ।। ५ ।। तरी दानें सर्वस्व देणें। वेंचणें तें व्यर्थ करणें। जैसें फळोनि स्वयें सुकणें। इंद्रावणी जेवीं ।। ६ ।। नाना धूपाचा अग्निप्रवेशु। कनकीं तुकाचा नाशु। पितृपक्षु पोषिता ऱ्हासु। चंद्राचा जैसा ।। ७ ।। तैसा स्वरूपाचिया प्रसरा- । लागीं प्राणेंद्रियशरीरां। आटणी करणें जे वीरा। तेंचि तप ।। ८ ।। अथवा अनारिसे। तपाचें रूप जरी असे। तरी जाण जेवीं दुधीं हंसें। सूदली चांचू ।। ९ ।। तैसें देहजीवांचियें मिळणीं। जो उदयजत सूयें पाणी। तो विवेक अंतःकरणीं। जागवीजे ।। ११० ।। पाहतां आत्मयाकडे। बुद्धीचा पैसु सांकडे। सनिद्र स्वप्न बुडे। जागणीं जैसें ।। ११ ।। तैसा आत्मपर्यालोचु। प्रवर्ते जो साचु। तपाचा हा निर्वेचु। धनुर्धरा ।। १२ ।। आतां बाळाच्या हितीं स्तन्य। जैसें नानाभूतीं चैतन्य। तैसें प्राणिमात्रीं सौजन्य। आर्जव तें ।। १३ ।।

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ।। २ ।।

आणि जगाचिया सुखोद्देशें। शरीरवाचामानसें। राहाटणें तें अहिंसे। रूप जाण ।। १४ ।। आतां तीख होऊनि मवाळ। जैसें जातीचें मुकुळ। कां तेज

परी शीतळ । शशांकाचें ।। १५ ।। शके दावितांचि रोगु फेडूं । आणि जिभे तरी नव्हे कडू । तें वोखडु नाहीं मा घडु । उपमा कैंची ।। १६ ।। तरी मऊपणें बुबुळे । झगडतांही परी नाडळे । एऱ्हवीं फोडी कोंराळें । पाणी जैसें ।। १७ ।। तैसें तोडावया संदेह । तीख जैसें कां लोह । श्राव्यत्वें तरी माधुर्य । पायीं घालीं ।। १८ ।। ऐकों ठातां कौतुकें । कानातें निघती मुखें । जें साचारिवेचेनि विकें । ब्रह्महो भेदी ।। १९ ।। किंबहुना प्रियपणें । कोणातेंही झकऊं नेणें । यथार्थ तरी खुपणें । नाहीं कवणा ।। १२० ।। एऱ्हवीं गोरी कीर काना गोड । परी साचाचा पाखाळीं कीड । आगीचें करणें उघड । परी जळों तें साच ।। २१ ।। कानीं लागतां महूर । अर्थे विभांडी जिव्हार । तें वाचा नव्हे सुंदर । लांवचि पां ।। २२ ।। परी अहितीं कोपोनि सोप । लालनीं मऊ जैसें पुष्प । तिये मातेचें स्वरूप । जैसें कां होय ।। २३ ।। तैसें श्रवणसुख चतुर । परिणमोनि साचार । बोलणें जें अविकार । ते सत्य येथें ।। २४ ।। आतां घालितांहि पाणी । पाषाणीं न निघे आणी । कां मथिलिया लोणी । कांजी नेदी ।। २५ ।। त्वचा पायें शिरीं । हालेयाही फडे न करी । वसंतींही अंबरीं । न होती फुलें ।। २६ ।। नाना रंभेचेनिही रूपें । शुकीं नुठिजेचि कंदर्पें । कां भस्मीं वन्हि न उद्दीपे । घृतेंही जेवीं ।। २७ ।। तेवींचि कुमारु क्रोधें भरे । तैसिया मंत्राचीं बीजाक्षरें । तियें निमित्तेंही अपारें । मीनलिया ।। २८ ।। पैं धातयाही पायां पडतां । नुठी गतायु पंडुसुता । तैसी नुपजे उपजवितां । क्रोधोर्मी गा ।। २९ ।। अक्रोधत्व ऐसें । नांव तें ये दशे । जाण ऐसें श्रीनिवासें । म्हणितलें तया ।। १३० ।। आतां मृत्तिकात्यागें घटु । तंतुत्यागें पटु । त्यजिजे जेवीं वटु । बीजत्यागें ।। ३१ ।। कां त्यजूनि भिंतीमात्र । त्यजिजे आघवेंचि चित्र । कां निद्रात्यागें विचित्र । स्वप्नजाळ ।। ३२ ।। नाना जळत्यागें तरंग । वर्षात्यागें मेघ । त्यजिजती जैसे भोग । धन्यत्यागें ।। ३३ ।। तेवीं बुद्धिमंतीं देहीं । अहंता सांडूनि पाही । सांडिजे अशेषही । संसारजात ।। ३४ ।। तया नांव त्यागु । म्हणे तो यज्ञांगु । हें मानूनि सुभगु । पार्थु पुसे ।। ३५ ।। आतां शांतीचें लिंग । तें व्यक्त मज सांग । देवो म्हणती चांग । अवधान देईं ।। ३६ ।। तरी गिळोनि ज्ञेयातें । ज्ञाता ज्ञानही मावौतें । हारपें निरुतें । ते शांति पैं गा ।। ३७ ।। जैसा प्रळयांबूचा उभडु । बुडवूनि विश्वाचा पवाडु । होय

आपणपें निबिडु । आपणचि ।। ३८ ।। मग उगम ओघ सिंधु । हा नुरेचि व्यवहार भेदु । परी जलैक्याचा बोधु । तोही कवणा ।। ३९ ।। तैसी ज्ञेया देतां मिठी । ज्ञातृत्वही पडे पोटीं । मग उरे तेंचि किरीटी । शांतीचें रूप ।। १४० ।। आतां कदर्थवीत व्याधी । बळीकरणाचिया आधीं । आपपरु न शोधी । सद्वैद्यु जैसा ।। ४१ ।। कां चिखलीं रुतली गाये । धडभाकड न पाहे । जो तियेचिया ग्लानी होये । कालाभुला ।। ४२ ।। नाना बुडतयातें सकरुणु । न पुसे अंत्यजु कां ब्राह्मणु । काढूनि राखे प्राणु । हेंचि जाणे ।। ४३ ।। कीं माय वनीं पापियें । उघडी केली विपायें । ते नेसल्यावीण न पाहे । शिष्टु जैसा ।। ४४ ।। तैसें अज्ञानप्रमादादिकीं । कां प्राक्तनहीन सदोखी । निंदत्वाच्या सर्वविखीं । खिळिले जे ।। ४५ ।। तया आंगीक आपुलें । देऊनियां भलें । विसरविजती सलें । सलतीं तियें ।। ४६ ।। अगा पुढिलाचा दोखु । करूनि आपुलिये दिठी चोखु । मग घापे अवलोकु । तयावरी ।। ४७ ।। जैसा पुजूनि देवो पाहिजे । पेरूनि शेता जाइजे । तोषौनि प्रसादु घेइजे । अतिथीचा ।। ४८ ।। तैसें आपुलेनि गुणें । पुढिलाचें उणें । फेडूनियां पाहणें । तयाकडे ।। ४९ ।। वांचूनि न विंधिजे वर्मीं । नातुडविजे अकर्मीं । न बोलविजे नामीं । सदोषीं तिहीं ।। १५० ।। वरी कोणें एकें उपायें । पडिलें तें उभें होये । तेंच कीजे परी घाये । नेदावे वर्मीं ।। ५१ ।। पैं उत्तमाचियासाठीं । नीच मानिजे किरीटी । हें वांचोनि दिठी । दोषु न घेपे ।। ५२ ।। अगा अपैशून्याचें लक्षण । अर्जुना हें फुडें जाण । मोक्षमार्गींचें सुखासन । मुख्य हें गा ।। ५३ ।। आतां दया ते ऐसी । पूर्णचंद्रिका जैसी । निववितां न कडसी । सानें थोर ।। ५४ ।। तैसें दुःखिताचें शिणणें । हिरतां सकणवपणें । उत्तमाधम नेणें । विवंचूं गा ।। ५५ ।। पैं जगीं जीवनासारिखें । वस्तु अंगवरी उपखें । परी जातें जीवित राखे । तृणाचेंहि ।। ५६ ।। तैसें पुढिलाचेनि तापें । कळवळलिये कृपें । सर्वस्वेंसीं दिधलेंहि आपणपें । थोडेंचि गमे ।। ५७ ।। निम्न भरलियाविणें । पाणी ढळोंचि नेणें । तेवीं श्रांता तोषौनि जाणें । सामोरें पां ।। ५८ ।। पैं पायीं कांटा नेहटे । तंव व्यथा जीवीं उमटे । तैसा पोळे संकटें । पुढिलांचेनि ।। ५९ ।। कां पावो शीतळता लाहे । कीं ते डोळयांचिलागीं होये । तैसा परसुखें जाये । सुखावतु ।। १६० ।। किंबहुन

तृषितालागीं । पाणी आरायिलें असे जगीं । तैसें दुःखितांचे सेलभागीं । जिणें जयाचें ।। ६१ ।। तो पुरुष वीरराया । मूर्तिमंत जाण दया । मी उदयजतांचि तया । ऋणिया लाभें ।। ६२ ।। आतां सूर्यासि जीवें । अनुसरलिया राजीवें । परी तें तो न शिवे । सौरभ्य जैसें ।। ६३ ।। कां वसंताचिया वाहाणीं । आलिया वनश्रीच्या अक्षौहिणी । ते न करीतुचि घेणी । निगाला तो ।। ६४ ।। हें असो महासिद्धीसी । लक्ष्मीही आलिया पाशीं । परी महाविष्णु जैसी । न गणीच ते ।। ६५ ।। तैसें ऐहिकींचे कां स्वर्गींचे । भोग पाईक जालिया इच्छेचे । परी भोगावें हें न रुचे । मनामाजीं ।। ६६ ।। बहुवें काय कौतुकीं । जीव नोहे विषयाभिलाखी । अलोलुप्त्वदशा ठाउकी । जाण ते हे ।। ६७ ।। आतां माशियां जैसें मोहळ । जळचरां जेवीं जळ । कां पक्षीयां अंतराळ । मोकळें हें ।। ६८ ।। नातरी बाळकोद्देशें । मातेचें स्नेह जैसें । कां वसंतीच्या स्पर्शें । मऊ मलयानिळु ।। ६९ ।। डोळयां प्रियाची भेटी । कां पिलियां कुर्मीची दिठी । तैसी भूतमात्रीं राहटी । मवाळ ते ।। १७० ।। स्पर्शें अतिमृदु । मुखीं घेतां सुस्वादु । घ्राणासि सुगंधु । उजाळु आंगें ।। ७१ ।। तो आवडे तेवढा घेतां । विरुद्ध जरी न होतां । तरी उपमे येता । कापूर कीं ।। ७२ ।। परी महाभूतें पोटीं वाहे । तेवींचि परमाणूमाजीं सामाये । या विश्वानुसार होये । गगन जैसें ।। ७३ ।। काय सांगों ऐसें जिणें । जें जगाचेनि जीवें प्राणें । तयां नांव म्हणें । मार्दव मी ।। ७४ ।। आतां पराजयें राजा । जैसा कदर्थिजे लाजा । कां मानिया निस्तेजा । निकृष्टास्तव ।। ७५ ।। नाना चांडाळ मंदिराशीं । अवचटें आलिया संन्यासी । मग लाज होय जैसी । उत्तमा तया ।। ७६ ।। क्षत्रिया रणीं पळोनि जाणें । तें कोण साहे लाजिरवाणें । कां वैधव्यें पाचारणें । महासतियेतें ।। ७७ ।। रूपसा उदयलें कुष्ट । संभावितां कुटीचें बोट । तया लाजा प्राणसंकट । होय जैसें ।। ७८ ।। तैसें औटहातपणें । जें शव होऊनि जिणें । उपजों उपजों मरणें । नावानावा ।। ७९ ।। तियें गर्भमेदमुसें । रक्तमूत्ररसें । वोंतीव होऊनि असे । तें लाजिरवाणें ।। १८० ।। हें बहु असो देहपणें । नामरूपासि येणें । नाहीं गा लाजिरवाणें । तयाहूनी ।। ८१ ।। ऐसैसिया अवकळा । घेपे शरीराचा कंटाळा । ते लाज पैं निर्मळा । निसुगा गोड ।। ८२ ।। आतां सूत्रतंतु तुटलिया । चेष्टाचि ठाके सायखडिया ।

तैसी प्राणजयें कर्मेंद्रियां । खुंटे गती ।। ८३ ।। कीं मावळलिया दिनकरु । सरे किरणांचा प्रसरु । तैसा मनोजयें प्रकारु । ज्ञानेंद्रियांचा ।। ८४ ।। एवं मनपवननियमें । होतीं दाहीं इंद्रियें अक्षमें । तें अचापल्य वर्में । येणें होय ।। ८५ ।।

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ।। ३ ।।

आतां ईश्वरप्राप्तीलागीं । प्रवर्ततां ज्ञानमार्गीं । धिंवसेयाचि आंगीं । उणीव नोहे ।। ८६ ।। वोखटें मरणाऐसें । तेंही आलें अग्निप्रवेशें । परी प्राणेश्वरोद्देशें । न गणीचि सती ।। ८७ ।। तैसें आत्मनाथाचिया आधी । लाऊनि विषयविषाची बाधी । धांवों आवडे पाणधी । शून्याचिये ।। ८८ ।। न ठाके निषेधु आड । न पडे विधीची भीड । नुपजेचि जीवीं कोड । महासिद्धीचें ।। ८९ ।। ऐसें ईश्वराकडे निज । धांवे आपसया सहज । तया नांव तेज । अध्यात्मिक तें ।। १९० ।। आतां सर्वंही साहातिया गरिमा । गर्वा न ये तेचि क्षमा । जैसें देह वाहोनि रोमा । वाहणें नेणें ।। ९१ ।। आणि मातलिया इंद्रियांचे वेग । कां प्राचीनें खवळले रोग । अथवा योगवियोग । प्रियाप्रियांचे ।। ९२ ।। यया आघवियांचाचि थोरु । एके वेळे आलिया पूरु । तरी अगस्त्य कां होऊनि धीरु । उभा ठाके ।। ९३ ।। आकाशीं धूमाची रेखा । उठिली बहुवा आगळिका । ते गिळी येकीं झुळुका । वारा जेवीं ।। ९४ ।। तैसें अधिभूताधिदैवां । अध्यात्मादि उपद्रवां । पातलेया पांडवा । गिळूनि घाली ।। ९५ ।। ऐसें चित्तक्षोभाच्या अवसरीं । उचलूनि धैर्या जें चांगावें करी । धृती म्हणिपे अवधारीं । तियेतें गा ।। ९६ ।। आतां निर्वाळूनि कनकें । भरिला गांगेंपीयूखें । तया कलशाचियासारिखें । शौच असें ।। ९७ ।। जे आंगीं निष्काम आचारु । जीवीं विवेकु साचारु । तो सबाह्य घडला आकारु । शुचित्वाचाचि ।। ९८ ।। कां फेडित पाप ताप । पोखीत तीरींचे पादप । समुद्रा जाय आप । गंगेचें जैसें ।। ९९ ।। कां जगाचें आंध्य फेडितु । श्रियेचीं राऊळें उघडितु । निघे जैसा भास्वतु । प्रदक्षिणे ।। २०० ।। तैसी बांधिलीं सोडिता । बुडालीं काढिता । सांकडीं फेडिता । आर्तांचिया ।। १ ।। किंबहुना दिवसराती । पुढिलांचें सुख उन्नति । आणित आणित स्वार्थीं ।

प्रवेशिजे ।। २ ।। वांचूनि आपुलिये काजालागीं । प्राणिजाताच्या अहितभागीं । संकल्पाचीही आडवंगी । न करणें जें ।। ३ ।। पैं अद्रोहत्व ऐशिया गोष्टी । ऐकसि जिया किरीटी । तें सांगितलें हें दिठी । पाहों ये तैसें ।। ४ ।। आणि गंगा शंभूचा माथां । पावोनि संकोचे जेवीं पार्था । तेवीं मान्यपणें सर्वथा । लाजणें जें ।। ५ ।। तें हें पुढत पुढती । अमानित्व जाण सुमती । मागां सांगितलेंसे किती । तेंचि तें बोलों ।। ६ ।। एवं इहीं सव्विसें । ब्रह्मसंपदा हे वसत असे । मोक्षचक्रवर्तीचें जैसें । अग्रहार होय ।। ७ ।। नाना हे संपत्ति दैवी । या गुणतीर्थांची नीच नवी । निर्विण्णसगरांची दैवी । गंगाचि आली ।। ८ ।। कीं गुणकुसुमांची माळा । हे घेऊनि मुक्तिबाळा । वैराग्यनिरपेक्षाचा गळा । गिंवसीत असे ।। ९ ।। कीं सव्विसें गुणज्योती । इहीं उजळूनि आरती । गीता आत्मया निजपती । निरांजना आली ।। २१० ।। उगळिलें निर्मळें । गुण इयेंचि मुक्ताफळें । दैवी शुक्तिकळें । गीतार्णवींची ।। ११ ।। काय बहु वानूं ऐसी । अभिव्यक्ती ये अपैसी । केलें दैवी गुणराशी । संपत्तिरूप ।। १२ ।। आतां दुःखाची आंतुवट वेली । दोषकाटचांची जरी भरली । तरी निजाभिधानी घाली । आसुरी ते ।। १३ ।। पैं त्याज्य त्यजावयालागीं । जाणावी जरी अनुपयोगी । तरी ऐका ते चांगी । श्रोत्रशक्ती ।। १४ ।। तरी नरकव्यथा थोरी । आणावया दोषींघोरीं । मेळू केला ते आसुरी । संपत्ति हे ।। १५ ।। नाना विषवर्गु एकवटु । तया नांव जैसा बासटु । आसुरी संपत्ति हा खोटु । दोषांचा तैसा ।। १६ ।।

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ।। ४ ।।

तरी तयाचि असुरां । दोषांमाजीं जया वीरा । वाडपणाचा डांगोरा । तो दंभु ऐसा ।। १७ ।। जैसी आपुली जननी । नग्न दाविलिया जनीं । तें तीर्थचि परी पतनीं । कारण होय ।। १८ ।। कां विद्या गुरूपदिष्टा । बोभाइलिया चोहटां । तरी इष्टदा परी अनिष्टा । हेतु होती ।। १९ ।। पैं आंगें बुडतां महापूरीं । जे वेगें काढी पैलतीरीं । ते नावचि बांधिलिया शिरीं । बुडवी जैसी ।। २२० ।। कारण जें जीविता । तें वानिलें जरी सेवितां । तरी अन्नचि पंडुसुता । होय विष ।। २१ ।। तैसा दृष्टादृष्टाचा सखा । धर्मु जाला तो

फोकारिजे देखा । तरी तारिता तोचि दोखा- । लागीं होय ।। २२ ।। म्हणौनि वाचेचा चौबारा । घातलिया धर्माचा पसारा । धर्मुचि तो अधर्मु होय वीरा । तो दंभु जाणे ।। २३ ।। आतां मूर्खाचिये जिभे । अक्षरांचा आंबुखा सुभे । आणि तो ब्रह्मसभे । न रिझे जैसा ।। २४ ।। कां माहुती लोकांचा घोडा । गजपतिही मानी थोडा । कां कांटियेवरिल्या सरडा । स्वर्गुही नीच ।। २५ ।। तृणाचेनि इंधनें । आगी धांवे गगनें । थिल्लरबळें मीनें । न गणिजे सिंधू ।। २६ ।। तैसा माजे स्त्रिया धनें । विद्या स्तुती बहुतें मानें । एके दिवसींचेनि परान्नें । अल्पकु जैसा ।। २७ ।। अभ्रच्छायेचिया जोडी । निदैवु घर मोडी । मृगांबु देखोनि फोडी । पणियाडें मूर्ख ।। २८ ।। किंबहुना ऐसैसें । उतणें जें संपत्तिमिसें । तो दर्पु गा अनारिसें । न बोलें घेईं ।। २९ ।। आणि जगा वेदीं विश्वासु । आणि विश्वासीं पूज्य ईशु । जगीं एक तेजसु । सूर्युचि हा ।। २३० ।। जगस्पृहे आस्पद । एक सार्वभौमपद । न मरणें निर्विवाद । जगा पढियें ।। ३१ ।। म्हणौनि जग उत्साहें । यातें वानूं जाये । कीं तें आइकोनि मत्सरु वाहे । फुगों लागे ।। ३२ ।। म्हणे ईश्वरातें खायें । तया वेदा विष सूयें । गौरवामाजीं त्रायें । भंगीत असे ।। ३३ ।। पतंगा नावडे ज्योती । खद्योता भानूची खंती । टिटिभेनें आपांपती । वैरी केला ।। ३४ ।। तैसा अभिमानाचेनि मोहें । ईश्वराचेंही नाम न साहे । बापातें म्हणे मज हे । सवती जाली ।। ३५ ।। ऐसा मान्यतेचा पुष्टगंडु । तो अभिमानी परमलंडु । रौरवाचा रूढु । मार्गुचि पैं ।। ३६ ।। आणि पुढिलांचें सुख । देखणियाचें होय मिख । चढे क्रोधाग्नीचें विख । मनोवृत्ती ।। ३७ ।। शीतळाचिये भेटी । तातला तेलीं आगी उठी । चंद्रु देखोनि जळे पोटीं । कोल्हा जैसा ।। ३८ ।। विश्वाचें आयुष्य जेणें उजळे । तो सूर्यु उदैला देखोनि सवळे । पापिया फुटती डोळे । डुडुळाचे ।। ३९ ।। जगाची सुखपहांट । चोरां मरणाहूनि निकृष्ट । दुधाचें काळकूट । होय व्याळीं ।। २४० ।। अगाधें समुद्रजळें । प्राशितां अधिक जळे । वडवाग्नी न मिळे । शांति कहीं ।। ४१ ।। तैसा विद्याविनोदविभवें । देखे पुढिलांचीं दैवें । तंव तंव रोषु दुणावे । क्रोधु तो जाण ।। ४२ ।। आणि मन सर्पाची कुटी । डोळे नाराचांची सुटी । बोलणें ते वृष्टी । इंगळांची ।। ४३ ।। येर जें क्रियाजात । तें तिखयाचें कर्वत । ऐसें सबाह्य खसासित । जयाचें गा ।। ४४ ।।

तो मनुष्यांत अधमु जाण । पारुष्याचें अवतरण । आतां आइक खूण । अज्ञानाची ।। ४५ ।। तरी शीतोष्णस्पर्शा । निवाडु नेणें पाषाणु जैसा । कां रात्री आणि दिवसा । जात्यंधु तो ।। ४६ ।। आगी उठिला आरोगणें । जैसा खाद्याखाद्य न म्हणे । कां परिसा पाडु नेणें । सोनया लोहा ।। ४७ ।। नातरी ते नानारसीं । रिघोनि दर्वी जैसी । परी रसस्वादासी । चाखों नेणें ।। ४८ ।। कां वारा जैसा पारखी । नव्हेचि गा मार्गामार्गाविखीं । तैसें कृत्याकृत्य विवेकीं । अंधपण जें ।। ४९ ।। हें चोख हें मैळ । ऐसें नेणोनियां बाळ । देखे तें केवळ । मुखींचि घाली ।। २५० ।। तैसें पापपुण्याचें खिचटें । करोनि खातां बुद्धिचेष्टे । कडु मधुर न वाटे । ऐसी जे दशा ।। ५१ ।। तिये नाम अज्ञान । या बोला नाहीं आन । एवं साही दोषांचें चिन्ह । सांगितलें ।। ५२ ।। इहींच साही दोषांगीं । हे आसुरी संपत्ति दाटुगी । जैसें थोर विषय सुभगें अंगीं । अंग सानें ।। ५३ ।। कां तिघा वन्हींच्या पांतीं । पाहतां थोडे ठाय गमती । परी विश्वही प्राणाहुती । करूं न पुरे ।। ५४ ।। धातयाही गेलिया शरण । त्रिदोषीं न चुके मरण । तया तिहींची दुणी जाण । साही दोष हे ।। ५५ ।। इहीं साही दोषीं संपूर्णी । जाली इयेची उभारणी । म्हणौनि आसुरी उणी । संपदा नव्हे ।। ५६ ।। परी क्रूरग्रहांची जैसी । मांदी मिळे एकेचि राशी । कां येती निंदकापासीं । अशेष पापें ।। ५७ ।। मरणाराचें आंग । पडिघाती अवघेचि रोग । कां कुमुहूर्तीं दुर्योग । एकवटती ।। ५८ ।। विश्वासला आतुडवीजे चोरा । शिणला सुइजे महापुरा । तैसें दोषीं इहीं नरा । अनिष्ट कीजे ।। ५९ ।। कां आयुष्य जातिये वेळे । शेळिये सातवेउळी मिळे । तैसे साही दोष सगळे । जोडती तया ।। २६० ।। मोक्षमार्गाकडे । जें ययाचा आंबुखा पडे । तें न निघे म्हणौनि बुडे । संसारीं जो ।। ६१ ।। अधमां योनींच्या पाउटीं । उतरत जो किरीटी । स्थावरांही तळवटीं । बैसणें घे ।। ६२ ।। हें असो तयाच्या ठायीं । मिळोनि साही दोषीं इहीं । आसुरी संपत्ति पाहीं । वाढविजे ।। ६३ ।। ऐसिया या दोनी । संपदा प्रसिद्धा जनीं । सांगितलिया चिन्हीं । वेगळाल्या ।। ६४ ।।

दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पांडव ।। ५ ।।

इया दोन्हींमाजीं पहिली । दैवी जे म्हणितली । ते मोक्षसूर्यें पाहली । उखाचि जाण ।। ६५ ।। येरी जे दुसरी । संपत्ति कां आसुरी । ते मोहलोहाची खरी । सांखळी जीवां ।। ६६ ।। परि हें आइकोनि झणें । भय घेसी हो मनें । काय रात्रीचा दिनें । धाकु धरिजे ।। ६७ ।। हे आसुरी संपत्ति तया । बंधालागीं धनंजया । जो साहीं दोषां ययां । आश्रयो होय ।। ६८ ।। तूं तंव पांडवा । सांगितलेया दैवा । गुणनिधी बरवा । जन्मलासी ।। ६९ ।। म्हणौनि पार्था तूं या । दैवी संपत्ती स्वामिया । होऊनि यावें उवाया । कैवल्याचिया ।। २७० ।।

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ।। ६ ।।

आणि दैवां आसुरां । संपत्तिवंतां नरां । अनादिसिद्ध उजगरा । राहाटीचा आहे ।। ७१ ।। जैसे रात्रीच्या अवसरीं । व्यापारिजे निशाचरीं । दिवसा सुव्यवहारीं । मनुष्यादिकीं ।। ७२ ।। तैसिया आपुलालिया राहाटीं । वर्तती दोन्ही सृष्टी । दैवी आणि किरीटी । आसुरी येथ ।। ७३ ।। तेवींचि विस्तारूनि दैवी । ज्ञानकथनादि प्रस्तावीं । मागील ग्रंथीं बरवी । सांगितली ।। ७४ ।। आतां आसुरी जे सृष्टी । तेथिंची उपलऊं गोठी । अवधानाची दिठी । दे पां निकी ।। ७५ ।। तरी वाद्येंवीण नादु । नेदी कवणाही सादु । कां अपुष्पीं मकरंदु । न लभे जैसा ।। ७६ ।। तैसी प्रकृति हे आसुर । एकली नोहे गोचर । जंव एकाधें शरीर । माल्हातीना ।। ७७ ।। मग आविष्करला लांकुडें । धावकु जैसा जोडे । तैसी प्राणिदेहीं सांपडे । आटोपली हे ।। ७८ ।। ते वेळीं जे वाढी ऊंसा । तेचि आंतुला रसा । देहाकारु होय तैसा । प्राणियांचा ।। ७९ ।। आतां तयाचि प्राणियां । रूप करूं धनंजया । घडले जे आसुरींया । दोषवृंदीं ।। २८० ।।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ।
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ।। ७ ।।

तरी पुण्यालागीं प्रवृत्ती । कां पापाविषयीं निवृत्ती । या जाणणेयाची राती । तयाचें मन ।। ८१ ।। निगणेया आणि प्रवेशा । चित्त नेदीतु आवेशा । कोशकिटु जैसा । जाचिन्नला पैं ।। ८२ ।। कां दिधलें मागुती येईल । कीं न ये हें पुढील । न पाहतां दे भांडवल । मूर्ख चोरां ।। ८३ ।। तैसिया प्रवृत्ति निवृत्ति

दोन्ही । नेणिजती आसुरीं जनीं । आणि शौच तें स्वप्नीं । देखती ना ते ।। ८४ ।। काळिमा सांडील कोळसा । वरी चोखी होईल वायसा । राक्षसही मांसा । विटों शके ।। ८५ ।। परी आसुरां प्राणियां । शौच नाहीं धनंजया । पवित्रत्व जेवीं भांडिया । मद्याचिया ।। ८६ ।। वाढविती विधीची आस । कां पाहाती वडिलांची वास । आचाराची भाष । नेणतीचि ते ।। ८७ ।। जैसें चरणें शेळियेचें । कां धांवणें वारियाचें । जाळणें आगीचें । भलतेउतें ।। ८८ ।। तैसें पुढां सूनि स्वैर । आचरती ते गा आसुर । सत्येंसि कीर वैर । सदाचि तयां ।। ८९ ।। जरी नांगिया आपुलिया । विंचू करी गुदगुलिया । तरी साचा बोलों बोलिया । बोलती ते ।। २९० ।। अपानाचेनि तोंडें । जरी सुगंधा येणें घडे । तरी सत्य तयां जोडे । आसुरांतें ।। ९१ ।। ऐसें ते न करितां कांहीं । आंगेंचि वोखटे पाहीं । आतां बोलती ते नवाई । सांगिजैल ।। ९२ ।। एऱ्हवीं करेयाच्या ठायीं चांग । तें तयासि कैचें नीट आंग । तैसा आसुरांचा प्रसंग । प्रसंगें परिस ।। ९३ ।। उधवणीचें जेवीं तोंड । उभळी धुंवाचे उभड । हें जाणिजे तेवीं उघड । सांगों ते बोल ।। ९४ ।।

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ।। ८ ।।

तरी विश्व हा अनादि ठावो । येथ नियंता ईश्वररावो । चावडिये न्यावो अन्यावो । निवडी वेदु ।। ९५ ।। वेदीं अन्यायी पडे । तो निरयभोगें दंडे । सन्यायी तो सुरवाडें । स्वर्गी जिये ।। ९६ ।। ऐसी हे विश्वव्यवस्था । अनादि जे पार्था । इयेतें म्हणती ते वृथा । अवघेंचि हें ।। ९७ ।। यज्ञमूढ ठकिले यागीं । देवपिसें प्रतिमालिंगीं । नागवले भगवे योगी । समाधिभ्रमें ।। ९८ ।। येथ आपुलेनि बळें । भोगिजे जें जें वेंटाळें । हें वांचोनि वेगळें । पुण्य आहे ।। ९९ ।। ना अशक्तपणें आंगिकें । वेगळवेंटाळीं न टकें । ऐसा गादिजेवीण विषयसुखें । तेंचि पाप ।। ३०० ।। प्राण घेपती संपन्नांचे । तें पाप जरी साचें । तरी सर्वस्व हाता ये तयांचें । हें पुण्यफळ कीं ।। १ ।। बळी अबळातें खाय । हेंचि बाधित जरी होय । तरी मासयां कां न होय । निसंतान ।। २ ।। आणि कुळें शोधूनि दोन्ही । कुमारेंचि शुभलग्नीं । मेळवीजती प्रजासाधनीं । हेतु जरी ।। ३ ।। तरी पशुपक्षादि जाती । जया मिती नाहीं संतती । तयां कोणें प्रतिपत्तीं ।

विवाह केले ।। ४ ।। चोरियेचें धन आलें । तरी तें कोणासि विष जालें । वालभें परद्वार केलें । कोढी कोणी होय ।। ५ ।। म्हणौनि देवो गोसांवी । तो धर्माधर्मु भोगवी । आणि परत्राच्या गांवीं । करी तो भोगी ।। ६ ।। परी परत्र ना देवो । न दिसे म्हणौनि तें वावो । आणि कर्ता निमे मा ठावो । भोग्यासि कवणु ।। ७ ।। येथ उर्वशिया इंद्र सुखी । जैसा कां स्वर्गलोकीं । तैसाचि कृमिही नरकीं । लोळतु श्लाघे ।। ८ ।। म्हणौनि नरक स्वर्गु । नव्हे पापपुण्यभागु । जे दोहीं ठायीं सुखभोगु । कामाचाचि तो ।। ९ ।। याकारणें कामें । स्त्रीपुरुषयुग्में । मिळती तेथ जन्मे । आघवें जग ।। ३१० ।। आणि जें जें अभिलाषें । स्वार्थालागीं हें पोषे । पाठीं परस्परद्वेषें । कामचि नाशी ।। ११ ।। एवं कामावांचूनि कांहीं । जगा मूळचि आन नाहीं । ऐसें बोलती पाहीं । आसुर गा ते ।। १२ ।। आतां असो हें किडाळ । बोली न करूं पघळ । सांगताचि सफोल । होतसे वाचा ।। १३ ।।

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ।। ९ ।।

आणि ईश्वराचिया खंती । नुसधियाचि करिती चांथी । हेंही नाहीं चित्तीं । निश्चयो एकु ।। १४ ।। किंबहुना उघड । आंगीं लाऊनियां पाखांड । नास्तिकपणाचें हाड । रोंविलें जीवीं ।। १५ ।। ते वेळीं स्वर्गालागीं आदरु । कां नरकाचा अडदरु । या वासनांचा अंकुरु । जळोनि गेला ।। १६ ।। मग केवळ ये देहखोडां । अमेध्योदकाचा बुडबुडा । विषयपंकीं सुहाडा । बुडाले गा ।। १७ ।। जैं आटावें होती जळचर । तैं डोहीं मिळतीं ढीवर । कां पडावें होय शरीर । तैं रोगा उदयो ।। १८ ।। उदैजणें केतूचें जैसें । विश्वा अनिष्टोद्देशें । जन्मती ते तैसे । लोकां आटुं ।। १९ ।। विरूढलिया अशुभ । फुटती तैं ते कोंभ । पापाचे कीर्तिस्तंभ । चालते ते ।। ३२० ।। आणि मागांपुढां जाळणें । वांचूनि आगी कांहीं नेणें । तैसें विरुद्धचि एक करणें । भलतेयां ।। २१ ।। परी तेंचि गा करणें । आदरिती संभ्रमें जेणें । तो आइक पार्था म्हणे । श्रीनिवासु ।। २२ ।।

काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ।। १० ।।

तरी जाळ पाणियें न भरे । आगी इंधन न पुरे । तयां दुर्भरांचिये धुरे । भुकाळु जो ॥ २३ ॥ तया कामाचा वोलावा । जीवीं धरूनि पांडवा । दंभमानाचा मेळावा । मेळविती ॥ २४ ॥ मातलिया कुंजरा । आगळी जाली मदिरा । तैसा मदाचा ताठा तंव जरा । चढतां आंगीं ॥ २५ ॥ आणि आग्रहा तोचि ठावो । वरी मौढ्याऐसा सावावो । मग काय वानूं निर्वाहो । निश्चयाचा ॥ २६ ॥ जिहीं परोपतापु घडे । परावा जीवु रगडे । तिहीं कर्मीं होऊनि गाढे । जन्मवृत्ती ॥ २७ ॥ मग आपुलें केलें फोकारिती । आणि जगातें धिक्कारिती । दाही दिशीं पसरिती । स्पृहाजाळ ॥ २८ ॥ ऐसेनि गा आटोपें । थोरियें आणती पापें । धर्मधेनु खुरपें । सुटलें जैसें ॥ २९ ॥

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११ ॥

याचि येका आयती । तयाचिया कर्मप्रवृत्ती । आणि जिणियाही परौती । वाहती चिंता ॥ ३३० ॥ पाताळाहूनि निम्न । जियेचिये उंचीये सानें गगन । जें पाहातां त्रिभुवन । अणुही नोहे ॥ ३१ ॥ ते योगपटाची मवणी । जीवीं अनियम चिंतवणी । जे सांडूं नेणें मरणीं । वल्लभा जैसी ॥ ३२ ॥ तैसी चिंता अपार । वाढविती निरंतर । जीवीं सूनि असार । विषयादिक ॥ ३३ ॥ स्त्रिया गाइलें आइकावें । स्त्रीरूप डोळां देखावें । सर्वेंद्रियें आलिंगावें । स्त्रियेतेंचि ॥ ३४ ॥ कुरवंडी कीजे अमृतें । ऐसें सुख स्त्रियेपरौतें । नाहींचि म्हणौनि चित्तें । निश्चयो केला ॥ ३५ ॥ मग तयाचि स्त्री भोगा- । लागीं पाताळ स्वर्गा । धांवती दिग्विभागा । परौतेही ॥ ३६ ॥

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥

आमिषकवळु थोरी आशा । न विचारितां गिळी मासा । तैसें कीजे विषयाशा । तयांसि गा ॥ ३७ ॥ वांछित तंव न पवति । मग कोरडियेचि आशेची संतती । वाढऊं वाढऊं होती । कोशकिडे ॥ ३८ ॥ आणि पसरिला अभिलाषु । अपूर्णु होय तोचि द्वेषु । एवं कामक्रोधांहूनि अधिकु । पुरुषार्थु नाहीं ॥ ३९ ॥ दिहा खोलणें रात्रीं जागोवा । ठाणांतरियां जैसा पांडवा । अहोरात्रींही विसांवा । भेटेचिना ॥ ३४० ॥ तैसें उंचौनि लोटिलें कामें ।

नेहटती क्रोधाचिये ढेमे । तरी रागद्वेष प्रेमें । न माती केंही ।। ४१ ।। तेवींचि जीवींचिया हांवा । विषयवासनांचा मेळावा । केला तरी भोगावा । अर्थें कीं ना ।। ४२ ।। म्हणौनि भोगावयाजोगा । पुरता अर्थु पैं गा । आणावया जगा । झोंबती सैरा ।। ४३ ।। एकातें साधूनि मारिती । एकाचि सर्वस्वें हरिती । एकालागीं उभारिती । अपाययंत्रें ।। ४४ ।। पाशिकें पोतीं वागुरा । सुणीं ससाणें चिकाटी खोंचारा । घेऊनि निघती डोंगरा । पारधी जैसें ।। ४५ ।। ते पोसावया पोट । मारूनि प्राणियांचे संघाट । आणिती ऐसें निकृष्ट । तेंही करिती ।। ४६ ।। परप्राणघातें । मेळविती वित्तें । मिळाल्या चित्तें । तोषणें कैसें ।। ४७ ।।

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ।। १३ ।।

म्हणे आजि मियां । संपत्ति बहुतेकांचिया । आपुल्या हातीं केलिया । धन्यु ना मी ।। ४८ ।। ऐसा श्लाघों जंव जाये । तंव मन आणीकही वाहे । सवेंचि म्हणे पाहे । आणिकांचेंही आणूं ।। ४९ ।। हें जेतुलें असे जोडिलें । तयाचेनि भांडवलें । लाभा घेईन उरलें । चराचर हें ।। ३५० ।। ऐसेनि धना विश्वाचिया । मीचि होईन स्वामिया । मन दिठी पडे तया । उरों नेदी ।। ५१ ।।

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ।। १४ ।।

हे मारिले वैरी थोडे । आणीकही साधीन गाढे । मग नांदेन पवाडें । येकलाचि मी ।। ५२ ।। मग माझी होतील कामारीं । तियेंवांचूनि येरें मारीं । किंबहुना चराचरीं । ईश्वरु तो मी ।। ५३ ।। मी भोगभूमीचा रावो । आजि स्वर्गसुखासी ठावो । म्हणौनि इंद्रुही वावो । मातें पाहूनि ।। ५४ ।। मी मनें वाचा देहें । करीं ते कैसें नोहे । कें मजवांचूनि आहे । आज्ञासिद्ध आन ।। ५५ ।। तंवचि बळिया काळु । जंव न दिसें मी अतुर्बळु । सुखाचा कीर निखिळु । रासिवा मीचि ।। ५६ ।।

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ।
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ।। १५ ।।

कुबेरु आथिला होये । परी तो नेणें माझी सोये । संपत्ती मजसम नव्हे । श्रीनाथाही ।। ५७ ।। माझिया कुळाचा उजाळू । कां जातिगोतांचा मेळू । पाहतां ब्रह्माही हळू । उणाचि दिसे ।। ५८ ।। म्हणौनि मिरविती नांवें । वायां ईश्वरादि आघवे । नाहीं मजसीं सरी पावे । ऐसें कोण्ही ।। ५९ ।। आतां लोपला अभिचारु । तया करीन मी जीर्णोद्धारु । प्रतिष्ठीन परमारु । यागवरी ।। ३६० ।। मातें गाती वानिती । नटनाचें रिझविती । तयां देईन मागती । ते ते वस्तु ।। ६१ ।। माजिरा अन्नपानीं । प्रमदांच्या आलिंगनीं । मी होईन त्रिभुवनीं । आनंदाकारु ।। ६२ ।। काय बहु सांगों ऐसें । ते आसुरीप्रकृती पिसें । तुरंबिती असोसें । गगनौळें तियें ।। ६३ ।।

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ।। १६ ।।

ज्वराचेनि आटोपें । रोगी भलतैसें जल्पे । चावळती संकल्पें । जाण ते तैसें ।। ६४ ।। अज्ञान आतुले धुळी । म्हणौनि आशा वाहटुळी । भोवंडीजती अंतराळीं । मनोरथांच्या ।। ६५ ।। अनियम आषाढ मेघ । कां समुद्रोर्मी अभंग । तैसे कामिती अनेग । अखंड काम ।। ६६ ।। मग पैं कामनाचि तया । जिवीं जाल्या वेलरिया । वोरपिली कांटिया । कमळें जैसीं ।। ६७ ।। कां पाषाणाचिया माथां । हांडी फुटली पार्था । जीवीं तैसें सर्वथा । कुटके जाले ।। ६८ ।। तेव्हां चढतिये रजनी । तमाची होय पुरवणी । तैसा मोहो अंतःकरणीं । वाढोंचि लागे ।। ६९ ।। आणि वाढे जंव जंव मोहो । तंव तंव विषयीं रोहो । विषय तेथ ठावो । पातकासी ।। ३७० ।। पापें आपलेनि थावें । जंव करिती मेळावे । तंव जितांचि आघवे । येती नरकां ।। ७१ ।। म्हणौनि गा सुमती । जे कुमनोरथां पाळिती । ते आसुर येती वस्ती । तया ठाया ।। ७२ ।। जेथ असिपत्रतरुवर । खदिरांगाराचे डोंगर । तातला तेलीं सागर । उतताती ।। ७३ ।। जेथ यातनांची श्रेणी । हे नित्य नवी यमजाचणी । पडती तिये दारुणीं । नरकलोकीं ।। ७४ ।। ऐसे नरकाचिये शेले । भागीं जे जे जन्मले । तेही देखों भुलले । यजिती यागीं ।। ७५ ।। एऱ्हवीं यागादिक क्रिया । आहाण तेचि धनंजया । परी विफळती आचरोनियां । नाटकी

जैसी ।। ७६ ।। वल्लभाचिया उजरिया । आपणयाप्रति कुस्त्रिया । जोडोनि तोषिती जैसिया । अहेवपणें ।। ७७ ।।

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दंभेनाविधिपूर्वकम् ।। १७ ।।

तैसें आपणयां आपण । मानितां महंतपण । फुगती असाधारण । गर्वें तेणें ।। ७८ ।। मग लवों नेणती कैसे । आटिवा लोहाचे खांब जैसे । कां उधवले आकाशें । शिळाराशी ।। ७९ ।। तैसें आपुलिये बरवे । आपणचि रिझतां जीवें । तृणाहीहूनि आघवें । मानिती नीच ।। ३८० ।। वरी धनाचिया मदिरा । माजूनि धनुर्धरा । कृत्याकृत्यविचारा । सवतें केलें ।। ८१ ।। जया आंगीं आयती ऐसी । तेथ यज्ञाची गोठी कायसी । तरी काय काय पिसीं । न करिती गा ।। ८२ ।। म्हणौनि कोणे एके वेळे । मौढ्यमद्याचेनि बळें । यागाचींही टवाळें । आदरिती ।। ८३ ।। ना कुंड मंडप वेदी । ना उचित साधनसमृद्धी । आणि तयांसी तंव विधी । द्वंद्वचि सदा ।। ८४ ।। देवां ब्राह्मणांचेनि नांवें । आडवारेनहि नोहावें । ऐसें आथी तेथ यावें । लागे कवणा ।। ८५ ।। पैं वासरुवाचा भोकसा । गाईपुढें ठेवूनि जैसा । उगाणा घेती क्षीररसा । बुद्धिवंत ।। ८६ ।। तैसें यागाचेनि नांवें । जग वाऊनि हांवें । नागविती आघवें । अहेरावारी ।। ८७ ।। ऐशा कांहीं आपुलिया । होमिती जे उजरिया । तेणें कामिती प्राणिया । सर्वनाशु ।। ८८ ।।

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ।। १८ ।।

मग पुढां भेरी निशाण । लाउनी ते दीक्षितपण । जगीं फोकारिती आण । वावो वावो ।। ८९ ।। तेव्हां महत्त्वें तेणें अधमा । गर्वा चढे महिमा । जैसे लेवे दिधले तमा । काजळाचे ।। ३९० ।। तैसें मौढ्य घणावे । औद्धत्य उंचावे । अहंकारु दुणावे । अविवेकुही ।। ९१ ।। मग दुजयाची भाष । नुरवावया निःशेष । बळियेपणा अधिक । होय बळ ।। ९२ ।। ऐसा अहंकार बळा । जालिया एकवळा । दर्पसागरु मर्यादवेळा । सांडूनि उते ।। ९३ ।। मग वोसंडिलेनि दर्पें । कामाही पित्त कुरुपे । तया धगीं संघ पळिपे । क्रोधाग्नि तो ।। ९४ ।। तेथ उन्हाळा आगी खरमरा । तेलातुपाचिया कोठारा ।

लागला आणि वारा । सुटला जैसा ।। ९५ ।। तैसा अहंकारु बळा आला । दर्पु कामक्रोधीं गूढला । या दोहींचा मेळु जाला । जयांच्या ठायीं ।। ९६ ।। ते आपुलिया सवेशा । मग कोणी कोणी हिंसा । या प्राणियातें वीरेशा । न साधती गा ।। ९७ ।। पहिलें तंव धनुर्धरा । आपुलिया मांसरुधिरा । वेंचु करिती अभिचारा- । लागोनियां ।। ९८ ।। तेंथ जाळिती जियें देहें । यामाजीं जो मी आहें । तया आत्मया मज घाये । वाजती ते ।। ९९ ।। आणि अभिचारकीं तिहीं । उपद्रविजे जेतुलें कांहीं । तेथ चैतन्य मी पाहीं । सीणु पावे ।। ४०० ।। आणि अभिचारावेगळें । विपायें जे अवगळें । तया टाकिती इटाळें । पैशून्याचीं ।। १ ।। सती आणि सत्पुरुख । दानशीळ याज्ञिक । तपस्वी अलौकिक । संन्यासी जे ।। २ ।। कां भक्त हन महात्मे । इयें माझीं निजाचीं धामें । निर्वाळलीं होमधर्में । श्रौतादिकीं ।। ३ ।। तयां द्वेषाचेनि काळकूटें । बासटोनि तिखटें । कुबोलांचीं सदटें । सूति कांडें ।। ४ ।।

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ।। १९ ।।

ऐसे आघवाचि परी । प्रवर्तले माझ्या वैरी । तयां पापियां जें मी करीं । तें आइकें पां ।। ५ ।। तरी मनुष्यदेहाचा तागा । घेऊनि रुसती जे जगा । ते पदवी हिरोनि पैं गा । ऐसे ठेवीं ।। ६ ।। जे क्लेशगांवींचा उकरडा । भवपुरींचा पानवडा । ते तमोयोनि तयां मूढां । वृत्तीचि दें ।। ७ ।। मग आहाराचेनि नांवें । तृणही जेथ नुगवे । ते व्याघ्र वृश्चिक आडवे । तैसिये करीं ।। ८ ।। तेथ क्षुधादुःखें बहुतें । तोडूनि खातां आपणयातें । मरमरों मागुतें । होतचि असती ।। ९ ।। कां आपुला गरळजाळीं । जाळिती आंगाची पेंदळी । ते सर्पचि करीं बिळीं । निरुंधला ।। ४१० ।। परी घेतला श्वासु घापे । येतुलेनही मापें । विसांवा तयां नाटोपे । दुर्जनांसी ।। ११ ।। ऐसेनि कल्पांचिया कोडी । गणितांही संख्या थोडी । तेतुला वेळु न काढी । क्लेशौनि तयां ।। १२ ।। तरी तयांसी जेथ जाणें । तेंथिचें हें पहिलें पेणें । तें पावोनि येरें दारुणें । न होती दुःखें ।। १३ ।।

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ।
मामप्राप्यैव कौन्तेय ततो यान्त्यधमां गतिम् ।। २० ।।

हा ठायवरी । संपत्ति ते आसुरी । अधोगति अवधारीं । जोडिली तिहीं ।।१४।। पाठीं व्याघ्रादि तामसा । योनी तो अळुमाळु ऐसा । देहाधाराचा उसासा । आथी जोही ।। १५ ।। तोही मी वोल्हावा हिरें । मग तमचि होती एकसरें । जेथ गेलें आंधारें । काळवंडैजे ।। १६ ।। जयांची पापा चिळसी । नरक घेती विवसी । शीण जाय मूर्च्छी । सिणें जेणें ।। १७ ।। मळु जेणें मैळे । तापु जेणें पोळे । जयाचेनि नांवें सळे । महाभय ।। १८ ।। पापा जयाचा कंटाळा । उपजे अमंगळ अमंगळा । विटाळुही विटाळा । बिहे जया ।। १९ ।। ऐसें विश्वाचेया वोखटेया । अधम जे धनंजया । तें ते होती भोगूनियां । तामसा योनी ।। ४२० ।। अहा सांगतां वाचा रडे । आठवितां मन खिरडे । कटारे मूर्खी केवढे । जोडिले निरय ।। २१ ।। कायिसया ते आसुर । संपत्ति पोषिती वाउर । जिया दिधलें घोर । पतन ऐसें ।। २२ ।। म्हणौनि तुवां धनुर्धरा । नोहावें गा तिया मोहरा । जेउता वासु आसुरा । संपत्तिवंता ।। २३ ।। आणि दंभादि दोष साही । हे संपूर्ण जयांच्या ठायीं । ते त्यजावे हें काई । म्हणों कोर ।। २४ ।।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।
कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ।। २१ ।।

परी काम क्रोध लोभ । या तिहींचेंही थोंब । थांवे तेथें अशुभ । पिकलें जाण ।। २५ ।। सर्व दुःखां आपुलिया । दर्शना धनंजया । पाढाऊ हे भलतया । दिधलें आहाती ।। २६ ।। कां पापियां नरकभोगीं । सुवावयालागीं जगीं । पातकांची दाटुगी । सभाचि हे ।। २७ ।। ते रौरव गा तंवचिवरी । आइकिजती पटांतरीं । जंव हे तिन्ही अंतरीं । उठती ना ।। २८ ।। अपाय तिहीं आसलग । यातना इहीं सवंग । हाणी हाणी नोहे हे तिघ । हेचि हाणी ।। २९ ।। काय बहु बोलों सुभटा । सांगितलिया निकृष्टा । नरकाचा दारवंटा । त्रिशंकु हा ।। ४३० ।। या कामक्रोधलोभां- । माजीं जीवें जो होय उभा । तो निरयपुरीची सभा । सन्मानु पावे ।। ३१ ।। म्हणौनि पुढत पुढतीं किरीटी । हे कामादि दोष त्रिपुटी । त्यजावींचि गा वोखटी । आघवा विषयीं ।। ३२ ।।

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ।
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ।। २२ ।।

धर्मादिकां चौंही आंतु । पुरुषार्थाची तेंचि मातु । करावी जें संघातु । सांडील हा ।। ३३ ।। हे तिन्ही जीवीं जंव जागती । तंववरी निकियाची प्राप्ती । हे माझे कान नाइकती । देवोही म्हणे ।। ३४ ।। जया आपणपें पढिये । आत्मनाशा जो बिहे । तेणें न धरावी हे सोये । सावधु होइजे ।। ३५ ।। पोटीं बांधोनि पाषाण । समुद्रीं बाहीं आंगवण । कां जियावया जेवण । काळकूटाचें ।। ३६ ।। इहीं कामक्रोधलोभेंसी । कार्यसिद्धि जाण तैसी । म्हणौनि ठावोचि पुसीं । ययांचा गा ।। ३७ ।। जें कहीं अवचटें । हे तिकडी सांखळ तुटे । तैं सुखें आपुलिये वाटे । चालों लाभे ।। ३८ ।। त्रिदोषीं सांडिलें शरीर । त्रिकुटीं फिटलिया नगर । त्रिदाह निमालिया अंतर । जैसें होय ।। ३९ ।। तैसा कामादिकीं तिघीं । सांडिला सुख पावोनि जगीं । संगु लाहे मोक्षमार्गीं । सज्जनांचा ।।४४० ।। मग सत्संगें प्रबळें । सच्छास्त्राचेनि बळें । जन्ममृत्यूचीं निमाळें । निस्तरें रानें ।। ४१ ।। ते वेळीं आत्मानंदें आघवें । जें सदा वसतें बरवें । तें तैसेंचि पाटण पावे । गुरुकृपेचें ।। ४२ ।। तेथ प्रियाची परमसीमा । तो भेटे माउली आत्मा । तयें खेंवीं आटे डिंडिमा । सांसारिक हे ।। ४३ ।। ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करूनि ठाके उभा । तोचि येवढिया लाभा । गोसावी होय ।। ४४ ।।

य: शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारत: ।
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ।। २३ ।।

ना हें नावडोनि कांहीं । कामादिकांच्याचि ठायीं । दाटिली जेणें डोई । आत्मचोरें ।। ४५ ।। जो जगीं समान सकृपु । हिताहित दाविता दीपु । तो अमान्यु केला बापु । वेदु जेणें ।। ४६ ।। न धरीचि विधीची भीड । न करीचि आपली चाड । वाढवीत गेला कोड । इंद्रियांचें ।। ४७ ।। कामक्रोधलोभांची कास । न सोडीच पाळिली भाष । स्वैराचाराचें असोस । वळघला रान ।। ४८ ।। तो सुटकेचिया वाहिणीं । मग पिवों न लाहे पाणी । स्वप्नींही ते काहाणी । दूरीचि तया ।। ४९ ।। आणि परत्र तंव जाये । हें कीर तया आहे । परी ऐहिकही न लाहे । भोग भोगूं ।। ४५० ।। तरी माशालागीं भुलला । ब्राह्मण पाणबुडां रिघाला । कीं तेथही पावला । नास्तिकवादु ।। ५१ ।। तैसें विषयांचेनि कोडें । जेणें परत्रा केलें उबडें । तंव

तोचि आणिकीकडे । मरणें नेला ॥ ५२ ॥ एवं परत्र ना स्वर्गु । ना ऐहिकही विषयभोगु । तेथ केउता प्रसंगु । मोक्षाचा तो ॥ ५३ ॥ म्हणौनि कामाचेनि बळें । जो विषय सेवूं पाहे सळें । तया विषयो ना स्वर्गु मिळे । ना उद्धरे तो ॥ ५४ ॥

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥

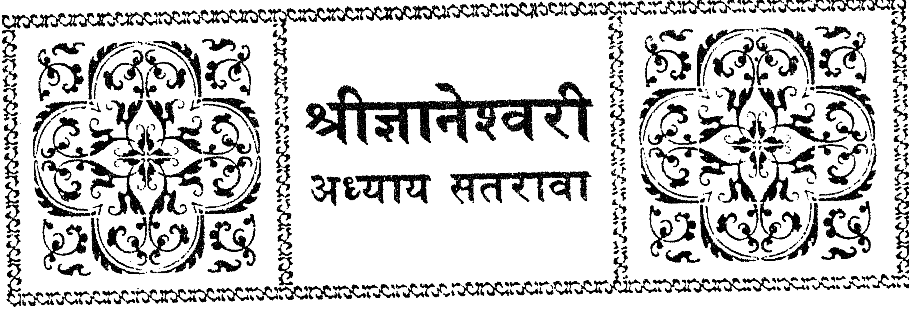
इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

या कारणें पैं बापा । जया आथी आपुली कृपा । तेणें वेदांचिया निरोपा । आन न कीजे ॥ ५५ ॥ पतीचिया मता (व्रता) । अनुसरोनि पतिव्रता । अनायासें आत्महिता । भेटेचि ते ॥ ५६ ॥ नातरी श्रीगुरुवचना । दिठी देतु जतना । शिष्य आत्मभुवना- । माजीं पैसे ॥ ५७ ॥ हें असो आपुला ठेवा । हाता आथी जरी यावा । तरी आदरें जेवीं दिवा । पुढां कीजे ॥ ५८ ॥ तैसा अशेषांही पुरुषार्थां । जो गोसावी हो म्हणे पार्था । तेणें श्रुतिस्मृति माथां । बैसणें घापे ॥ ५९ ॥ शास्त्र म्हणेल जें सांडावें । तें राज्यही तृण मानावें । जें घेववी तें न म्हणावें । विषही विरु ॥ ४६० ॥ ऐसिया वेदैकनिष्ठा । जालिया जरी सुभटा । तरी कें आहे अनिष्टा । भेटणें गा ॥ ६१ ॥ पैं अहितापासूनि काढिती । हित देऊनि वाढविती । नाहीं गा श्रुतिपरौती । माउली जगा ॥ ६२ ॥ म्हणौनि ब्रह्मेंशीं मेळवी । तंव हे कोणें न सांडावी । अगा तुवांही ऐसीचि भजावी । विशेषेंसी ॥ ६३ ॥ जे आजि अर्जुना तूं येथें । करावया सत्य शास्त्रें सार्थें । जन्मलासि बळार्थें । धर्माचेनि ॥ ६४ ॥ आणि धर्मानुज हें ऐसें । ओघेंचि आलें अपैसें । म्हणौनि अनारिसें । करूं नये ॥ ६५ ॥ कार्याकार्यविवेकीं । शास्त्रेंचि करावीं पारखीं । अकृत्य तें कुडें लोकीं । वाळावें गा ॥ ६६ ॥ मग कृत्यपणें खरें निगे । तें तुवां आपुलेनि आंगें । आचरोनि आदरें चांगें । सारावें गा ॥ ६७ ॥ जे विश्वप्रामाण्याची मुदी । आजि तुझ्या हातीं असे सुबुद्धी । लोकसंग्रहासि त्रिशुद्धी । योग्यु होसी ॥ ६८ ॥ एवं आसुरवर्गु आघवा । सांगोनि तेथिंचा निगावा । तोही देवें पांडवा । निरूपिला ॥ ६९ ॥ इयावरी तो पंडूचा । कुमरु सद्भावो

जीवींचा । पुसेल तो चैतन्याचा । कानीं ऐका ।। ४७० ।। संजयें व्यासाचिया निरोपा । तो वेळु फेडिला तया नृपा । तैसा मीही निवृत्तिकृपा । सांगेन तुम्हां ।। ७१ ।। तुम्ही संत माझिया कडा । दिठीचा कराल बहुडा । तरी तुम्हां माने येवढा । होईन मी ।। ७२ ।। म्हणौनि निज अवधान । मज वोळगे पसायदान । दीजो जी सनाथु होईन । ज्ञानदेवो म्हणे ।। ४७३ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ।। १६ ।।
श्लोक २४, ओव्या ४७३.

विश्वविकासित मुद्रा । जया सोडी तुझी योगनिद्रा । तया नमोजी गणेंद्रा । श्रीगुरुराया ।। १ ।। त्रिगुणत्रिपुरीं वेढिला । जीवत्वदुर्गीं आडिला । तो आत्मशंभूनें सोडविला । तुझिया स्मृती ।। २ ।। म्हणौनि शिवेंसीं कांटाळा । गुरुत्वें तूंचि आगळा । तऱ्ही हळु मायाजळा- । माजीं तारूनि ।। ३ ।। जे तुझ्याविखीं मूढ । तयांलागीं तूं वक्रतुंड । ज्ञानियांसी तरी अखंड । उजूचि आहासी ।। ४ ।। दैविकी दिठी पाहतां सानी । तऱ्ही मीलनोन्मीलनीं । उत्पत्ति प्रळयो दोन्ही । लीलाचि करिसी ।। ५ ।। प्रवृत्तिकर्णाच्या चाळीं । उठली मदगंधानिळीं । पूजीजसी नीलोत्पलीं । जीवभृंगांच्या ।। ६ ।। पाठीं निवृत्तिकर्णताळें । आहाळली ते पूजा विधुळे । तेव्हां मिरविसी मोकळें । आंगाचें लेणें ।। ७ ।। वामांगीचा लास्यविलासु । जो हा जगद्रूप आभासु । तो तांडवमिसें कळासु । दाविसी तूं ।। ८ ।। हें असो विस्मो दातारा । तूं होसी जयाचा सोयरा । सोइरिकेचिया व्यवहारा । मुकेचि तो ।। ९ ।। फेडितां बंधनाचा ठावो । तूं जगद्बंधु ऐसा भावो । धरूं वोळगे उवावो । तुझाचि आंगीं ।। १० ।। तंव दुजयाचेनि नांवें तया । देहही नुरेचि पैं देवराया । जेणें तूं आपणपयां । केलासि दुजा ।। ११ ।। तूंतें करूनि पुढें । जे उपायें घेती दवडे । तयां ठासी बहुवें पाडें । मागांचि तूं ।। १२ ।। जो ध्यानें सूये मानसीं । तयालागीं नाहीं तूं त्याचे देशीं । ध्यानही विसरे तेणेंसीं । वालभ तुंज ।। १३ ।। तूंतें सिद्धचि जो नेणें । तो नांदे सर्वज्ञपणें । वेदांही येवढें बोलणें । नेघसी कानीं ।। १४ ।। मौन गा तुझें राशिनांव । आतां स्तोत्रीं कें बांधों हांव ।

दिसती तेतुली भाव । भजों काई ।। १५ ।। दैविकें सेवकु हों पाहों । तरी भेदितां द्रोहोचि लाहों । म्हणौनि आतां कांहीं नोहों । तुजलागीं जो ।। १६ ।। जें सर्वथा सर्वही नोहिजे । तें अद्वया तूतें लाहिजे । हें जाणें मी वर्म तुझें । आराध्य लिंगा ।। १७ ।। तरी नुरोनि वेगळेंपण । रसीं भजिन्नलें लवण । तैसें नमन माझें जाण । बहु काय बोलों ।। १८ ।। आतां रिता कुंभ समुद्रीं रिगे । तो उचंबळत भरोनि निगे । कां दर्शी दीपसंगें । दीपुचि होय ।। १९ ।। तैसा तुझिया प्रणितीं । मी पूर्णु जाहलों श्रीनिवृत्ती । आतां आणीन व्यक्तीं । गीतार्थु तो ।। २० ।। तरी षोडशाध्यायशेखीं । तिये समाप्तीच्या श्लोकीं । जो ऐसा निर्णयो निष्टंकीं । ठेविला देवें ।। २१ ।। जे कृत्याकृत्यव्यवस्था । अनुष्ठावया पार्था । शास्त्रचि एक सर्वथा । प्रमाण तुज ।। २२ ।। तेथ अर्जुन मानसें । म्हणें हें ऐसें कैसें । जे शास्त्रेंवीण नसे । सुटिका कर्मा ।। २३ ।। तरी तक्षकाची फडे । ठाकोनि कैं तो मणि काढे । कैं नाकींचा केशु जोडे । सिंहाचिये ।। २४ ।। मग तेणें तो वोंविजे । तरीच लेणें पाविजे । एऱ्हवीं काय असिजे । रिक्तकंठीं ।। २५ ।। तैसी शास्त्रांची मोकळी । यां कैं कोण पां वेंटाळी । एकवाक्यतेच्या फळीं । पैसिजे कैं ।। २६ ।। जालयाही एकवाक्यता । कां लाभे वेळु अनुष्ठितां । कैंचा पैसारु जीविता । येतुलालिया ।। २७ ।। आणि शास्त्रें अर्थें देशें काळें । या चहूंही जें एकफळें । तो उपावो कें मिळे । आघवयांसी ।। २८ ।। म्हणौनि शास्त्राचें घडतें । नोहें प्रकारें बहुतें । तरी मूर्खा मुमुक्षां येथें । काय गती पां ।। २९ ।। हा पुसावया अभिप्रावो । जो अर्जुन करी प्रस्तावो । तो सतराविया ठावो । अध्याया येथ ।। ३० ।। तरी सर्वविषयीं वितृष्णु । जो सकळकळीं प्रवीणु । कृष्णाही नवल कृष्णु । अर्जुनत्वें जो ।। ३१ ।। शौर्या जोडला आधारु । जो सोमवंशाचा शृंगारु । सुखादि उपकारु । जयाची लीला ।। ३२ ।। जो प्रज्ञेचा प्रियोत्तमु । ब्रह्मविद्येचा विश्रामु । सहचरु मनोधर्मु । देवाचा जो ।। ३३ ।।

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयाऽन्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ।। १ ।।

तो अर्जुन म्हणे गा तमालश्यामा । इंद्रियां फांवलिया ब्रह्मा । तुझा बोलु आम्हां । साकांक्षु पैं जी ।। ३४ ।। जें शास्त्रेंवांचूनि आणिकें । प्राणिया स्वमोक्षु न देखे । ऐसें कां कैंपखें । बोलिलासी ।। ३५ ।। तरी न मिळेचि तो देशु । नव्हेचि काळा अवकाशु । जो करवी शास्त्राभ्यासु । तोही दुरी ।। ३६ ।। आणि अभ्यासीं विरजिया । होती जिया सामुग्रिया । त्याही नाहीं आपैतिया । तिये वेळीं ।। ३७ ।। उजू नोहेचि प्राचीन । नेदीचि प्रज्ञा संवाहन । ऐसें ठेलें आपादन । शास्त्राचें जया ।। ३८ ।। किंबहुना शास्त्रविखीं । एकही न लाहातीचि नखी । म्हणौनि उखिविखी । सांडिली जिहीं ।। ३९ ।। परी निर्धारूनि शास्त्रें । अर्थानुष्ठानें पवित्रें । नांदताति परत्रें । साचारें जे ।। ४० ।। तयां ऐसें आम्हीं होआवें । ऐसी चाड बांधोनि जीवें । घेती तयांचे मागावे । आचरावया ।। ४१ ।। धडच्याचिया आखरां- । तळीं बाळ लिहे दातारा । कां पुढांसूनि पडिकरा (काठिकरा) । अक्षमु चाले ।। ४२ ।। तैसें सर्वशास्त्रनिपुण । तयाचें जें आचरण । तेंचि करिती प्रमाण । आपलिये श्रद्धे ।। ४३ ।। मग शिवादिकें पूजनें । भूम्यादिकें महादानें । अग्निहोत्रादि यजनें । करिती जे श्रद्धा ।। ४४ ।। तयां सत्त्वरजतमां- । माजीं कोण पुरुषोत्तमा । गति होय ते आम्हां । सांगिजो जी ।। ४५ ।। तंव वैकुंठपिठींचें लिंग । जो निगमपद्माचा पराग । जिये जयाचेनि हें जग । अंगच्छाया ।। ४६ ।। काळ सावियाचि वाढु । लोकोत्तर प्रौढु । अद्वितीय गूढु । आनंदघनु ।। ४७ ।। इयें श्लाघिजती जेणें बिकें । तें जयाचें आंगी असिकें । तो श्रीकृष्ण स्वमुखें । बोलत असे ।। ४८ ।।

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ।। २ ।।

म्हणे पार्था तुझा अतिसो । हेंही आम्ही जाणतसों । जे शास्त्राभ्यासाचा आडसो । मानितोसि कीं ।। ४९ ।। नुसधियाचि श्रद्धा । झोंबों पाहसी परमपदा । तरी तैसें हें प्रबुद्धा । सोहोपें नोहे ।। ५० ।। श्रद्धा म्हणितलियासाठीं । पातेजों नये किरीटी । काय द्विजु अत्यंजघृष्टीं । अंत्यजु नोहे ।। ५१ ।। गंगोदक जरी जालें । तरी मद्यभांडां आलें । तें घेऊं न ये कांहीं केलें । विचारीं

पां ।। ५२ ।। चंदनु होय शीतळु । परी अग्नीसी पावे मेळु । तैं हातीं धरितां जाळूं । न शके काई ।। ५३ ।। कां किडाचिये आटतिये पुटीं । पडिलें सोळें किरीटी । घेतलें चोखासाठीं । नागवीना ।। ५४ ।। तैसें श्रद्धेचें दळवाडें । अंगें कीर चोखडें । परी प्राणियांच्या पडे । विभागीं जें ।। ५५ ।। ते प्राणिये तंव स्वभावें । अनादिमायाप्रभावें । त्रिगुणाचेचि आघवे । वळिले आहाती ।। ५६ ।। तेथही दोन गुण खांचती । मग एक धरी उन्नती । तें तैसियाचि होती वृत्ती । जीवांचिया ।। ५७ ।। वृत्तीऐसें मन धरिती । मनाऐसी क्रिया करिती । केलियाऐसी वरिती । मरोनि देहें ।। ५८ ।। बीज मोडे झाड होये । झाड मोडे बीजीं सामाये । ऐसेनि कल्पकोडी जाये । परी जाति न नशे ।। ५९ ।। तियापरी यियें अपारें । होत जात जन्मांतरें । परी त्रिगुणत्व न व्यभिचरें । प्राणियांचें ।। ६० ।। म्हणौनि प्राणियांच्या पैकीं । पडिली श्रद्धा अवलोकीं । ते होय गुणासारिखी । तिहीं ययां ।। ६१ ।। विपायें वाढे सत्त्व शुद्ध । तेव्हां ज्ञानासी करी साद । परी एका दोघे वोखद । येर आहाती ।। ६२ ।। सत्त्वाचेनि आंगलगें । ते श्रद्धा मोक्षफळा रिगे । तंव रज तम उगे । कां पां राहाती ।। ६३ ।। मोडोनि सत्त्वाची त्राये । रजोगुण आकाशें जाये । तेव्हां तेचि श्रद्धा होये । कर्मकेरसुणी ।। ६४ ।। मग तमाची उठी आगी । तेव्हां तेचि श्रद्धा भंगी । हों लागे भोगालागीं । भलतेया ।। ६५ ।।

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ।। ३ ।।

एवं सत्त्वरजतमा- । वेगळी श्रद्धा सुवर्मा । नाहीं गा जीवग्रामा- । माजीं यया ।। ६६ ।। म्हणौनि श्रद्धा स्वाभाविक । असे पैं त्रिगुणात्मक । रजतमसात्त्विक । भेदीं इहीं ।। ६७ ।। जैसें जीवनचि उदक । परी विषीं होय मारक । कां मिरयामाजीं तीख । उंसीं गोड ।। ६८ ।। तैसा बहुवसें तमें । जो सदाचि होय निमे । तेथ श्रद्धा परिणमे । तेंचि होऊनि ।। ६९ ।। मग काजळा आणि मसी । न दिसे विवंचना जैसी । तेवीं श्रद्धा तामसी । सिनी नाहीं ।। ७० ।। तैसीच राजसीं जीवीं । रजोमय जाणावी । सात्त्विकीं आघवीं । सत्त्वाचीच ।। ७१ ।। ऐसेनि हा सकळु । जगडंबरु निखिळु । श्रद्धेचाचि केवळु । वोतला असे ।। ७२ ।। परी गुणत्रयवशें । त्रिविधपणाचें

लासें । श्रद्धे जें उठिलें असे । तें वोळख तूं ।। ७३ ।। तरी जाणिजे झाड फुलें । कां मानस जाणिजे बोलें । भोगें जाणिजे केलें । पूर्वजन्मींचें ।। ७४ ।। तैसीं जिहीं चिन्हीं । श्रद्धेचीं रूपें तिन्हीं । देखिजती ते वानी । अवधारीं पां ।। ७५ ।।

यजन्ते सात्त्विका देवान् यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ।। ४ ।।

तरी सात्त्विक श्रद्धा । जयांचा होय बांधा । तयां बहुतकरूनि मेधा । स्वर्गीं आथी ।। ७६ ।। ते विद्याजात पढती । यज्ञक्रिये निवडती । किंबहुना पडती । देवलोकीं ।। ७७ ।। आणि श्रद्धा राजसा । घडले जे वीरेशा । ते भजती राक्षसां । खेचरां हन ।। ७८ ।। श्रद्धा जे कां तामसी । ते मी सांगेन तुजपाशीं । जे कां केवळ पापराशी । अतिकर्कशी निर्दयत्वें ।। ७९ ।। जीववधें साधूनि बळी । भूतप्रेतकुळें मैळीं । स्मशानीं संध्याकाळीं । पूजिती जे ।। ८० ।। ते तमोगुणाचें सार । काढूनि निर्मिले नर । जाण तामसियेचें घर । श्रद्धेचें तें ।। ८१ ।। ऐसीं इहीं तिहीं लिंगीं । त्रिविध श्रद्धा जगीं । पैं हें ययालागीं । सांगतु असें ।। ८२ ।। जे हे सात्त्विक श्रद्धा । जतन करावी प्रबुद्धा । येरी दोनी विरुद्धा । सांडाविया ।। ८३ ।। हे सात्त्विकमति जया । निर्वाहती होय धनंजया । बागूल नोहे तया । कैवल्य तें ।। ८४ ।। तो न पढो कां ब्रह्मसूत्र । ना लोढो सर्व शास्त्र । सिद्धांत न होत स्वतंत्र । तयाच्या हातीं ।। ८५ ।। परी श्रुतिस्मृतींचे अर्थ । जे आपण होऊनि मूर्त । अनुष्ठानें जगा देत । वडील जे हे ।। ८६ ।। तयांचीं आचरतीं पाउलें । पाऊनि सात्त्विकी श्रद्धा चाले । तो तेंचि फळ ठेविलें । ऐसें लाहे ।। ८७ ।। पैं एक दीपु लावी सायासें । आणिक तेथें लाऊं बैसे । तरी तो काय प्रकाशें । वंचिजे गा ।। ८८ ।। कां येकें मोल अपार । वेंचोनि केलें धवळार । तो सुरवाडु वस्तीकर । न भोगी काई ।। ८९ ।। हें असो जो तळें करी । तें तयाचीच तृषा हरी । कीं सुआरासीचि अन्न घरीं । येरां नोहे ।। ९० ।। बहुत काय बोलों पैं गा । येका गौतमासीचि गंगा । येरां समस्तां काय जगां । वोहोळ जाली ।। ९१ ।। म्हणौनि आपुलियापरी । शास्त्र अनुष्ठिती कुसरी । जाणे तयातें श्रद्धाळु जो वरी । तो मूर्खुही तरे ।। ९२ ।।

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ।
दम्भाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ।। ५ ।।

ना शास्त्राचेनि कीर नांवें । खाकरोंही नेणती जीवें । परी शास्त्रज्ञांही शिवें । टेंको नेदिती ।। ९३ ।। वडिलांचिया क्रिया । देखोनि वाती वांकुलिया । पंडितां डाकुलिया । वाजविती ।। ९४ ।। आपुलेनीचि आटोपें । धनित्वाचेनि दर्पें । साचचि पाखंडाचीं तपें । आदरिती ।। ९५ ।। आपुलिया पुढिलांचिया । आंगीं घालूनि कातिया । रक्तमांसा प्रणीतया । भर भरु ।। ९६ ।। रिचविती जळतकुंडीं । लाविती चेडयाच्या तोंडीं । नवसियां देती उंडी । बाळकांची ।। ९७ ।। आग्रहाचिया उजरिया । क्षुद्र देवतां वरिया । अन्नत्यागें सातरिया । ठाकती एक ।। ९८ ।। अगा आत्मपरपीडा । बीज तमक्षेत्रीं सुहाडा । पेरिती मग पुढां । तेंचि पिके ।। ९९ ।। बाहु नाहीं आपुलिया । आणि नावेतेंही धनंजया । न धरी होय तया । समुद्रीं जैसें ।। १०० ।। कां वैद्यातें करी सळा । रसु सांडी पाय खोळां । तो रोगिया जेवीं जिव्हाळा । सवता होय ।। १ ।। नाना पडिकराचेनि सळें । काढी आपुलेचि डोळे । तें वानवसां आंधळें । जैसें ठाके ।। २ ।। तैसें तयां आसुरां होये । निंदूनि शास्त्रांची सोये । सैंघ धांवताती मोहें । आडवीं जे कां ।। ३ ।। कामु करवी तें करिती । क्रोधु मारवी ते मारिती । किंबहुना मातें पुरिती । दुःखाचा गुंडां ।। ४ ।।

कर्षयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ।। ६ ।।

आपुलां परावां देहीं । दुःख देती जें जें कांहीं । मज आत्मया तेतुलाही । होय शीणु ।। ५ ।। पैं वाचेचेनिहि पालवें । पापियां तयां नातळावें । परी पडिलें सांगावें । त्यजावया ।। ६ ।। प्रेत बाहिरें घालिजे । कां अंत्यजु संभाषणीं त्यजिजे । हें असो हातें क्षाळिजे । कश्मलातें ।। ७ ।। तेथ शुद्धीचिया आशा । तो लेपु न मनवे जैसा । तयांतें सांडावया तैसा । अनुवादु हा ।।८।। तरी अर्जुना तूं तयांतें । देखसी तें स्मर हो मातें । जे आन प्रायश्चित्त येथें । मानेल ना ।। ९ ।। म्हणौनि श्रद्धा जे सात्त्विकी । पुढती तेचि पैं येकी । जतन करावी निकी । सर्वांपरी ।। ११० ।। तरी धरावा तैसा संगु । जेणें पोखे

सात्त्विक लागु । सत्त्ववृद्धीचा भागु । आहारु घेपे ।। ११ ।। एऱ्हवीं तरी पाहीं । स्वभाववृद्धीच्या ठाईं । आहारावांचूनि नाहीं । बळी हेतु ।। १२ ।। प्रत्यक्ष पाहें पां वीरा । जो सावध घे मदिरा । तो होऊनि ठाके माजिरा । तियेच्चि क्षणीं ।। १३ ।। कां जो साविया अन्नरसु सेवी । तो व्यापिजे वातश्लेष्मस्वभावीं । काय ज्वरु जालिया निववी । पयादिक ।। १४ ।। नातरी अमृत जयापरी । घेतलिया मरण वारी । कां आपुलियाऐसें करी । जैसें विष ।। १५ ।। तेवीं जैसा घेपे आहारु । धातु तैसाचि होय आकारु । आणि धातुऐसा अंतरु । भावो पोखे ।। १६ ।। जैसें भांडियाचेनि तापें । आंतुलें उदकही तापे । तैसी धातुवशें आटोपे । चित्तवृत्ती ।। १७ ।। म्हणौनि सात्त्विकु रसु सेविजे । तैं सत्त्वाची वाढी पाविजे । राजसा तामसा होईजे । येरी रसीं ।। १८ ।। तरी सात्त्विकु कोण आहारु । राजसा तामसा कायी आकारु । हें सांगों करीं आदरु । आकर्णनीं ।। १९ ।।

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ।। ७ ।।

आणि एकसरें आहारा । कैसेनि तिनी मोहरा । जालिया तेही वीरा । रोकडें दाऊं ।। १२० ।। तरी जेवणाराचिया रुची । निष्पत्ति कीं बोनियांची । आणि जेवितां तंव गुणांची । दासी येथ ।। २१ ।। जो जीव कर्ता भोक्ता । तो गुणास्तव स्वभावता । पावोनियां त्रिविधता । चेष्टे त्रिधा ।। २२ ।। म्हणौनि त्रिविधु आहारु । यज्ञुही त्रिप्रकारु । तप दान हन व्यापारु । त्रिविधचि ते ।। २३ ।। पैं आहार लक्षण पहिलें । सांगों जें म्हणितलें । तें आईक गा भलें । रूप करूं ।। २४ ।।

आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ।। ८ ।।

तरी सत्त्वगुणाकडे । जैं दैवें भोक्ता पडे । तैं मधुरीं रसीं वाढे । मेचु तया ।। २५ ।। आंगेंचि द्रव्यें सुरसें । जे आंगेंचि पदार्थ गोडसे । आंगेंचि स्नेहें बहुवसें । सुपक्वें जियें ।। २६ ।। आकारें नव्हती डगळें । स्पर्शें अति मवाळें । जिभेलागीं स्नेहाळें । स्वादें जियें ।। २७ ।। रसें गाढीं वरी ढिलीं । द्रवभावीं आथिलीं । ठायें ठावो सांडिलीं । अग्नितापें ।। २८ ।। आंगें सानें

परिणामें थोरु । जैसें गुरुमुखींचें अक्षरु । तैशी अल्पीं जिह्रीं अपारु । तृप्ति राहे ।। २९ ।। आणि मुखीं जैसीं गोडें । तैसींचिहि ते आंतुलेकडे । तिये अन्नीं प्रीति वाढे । सात्त्विकांसी ।। १३० ।। एवं गुणलक्षण । सात्त्विक भोज्य जाण । आयुष्याचें त्राण । नीच नवें हें ।। ३१ ।। येणें सात्त्विक रसें । जंव देहीं मेहो वरिषे । तंव आयुष्यनदी उससे । दिहाचि दिहा ।। ३२ ।। सत्त्वाचिये कीर पाळती । कारण हाचि सुमती । दिवसाचिये उन्नती । भानु जैसा ।। ३३ ।। आणि शरीरा हन मानसा । बळाचा पैं कुवासा । हा आहारु तरी दशा । कैंची रोगां ।। ३४ ।। हा सात्त्विकु होय भोग्यु । तेंचि भोगावया आरोग्यु । शरीरासी भाग्यु । उदयलें जाणों ।। ३५ ।। आणि सुखाचें घेणें देणें । निकें उवाया ये येणें । हें असो वाढे साजणें । आनंदेंसीं ।। ३६ ।। ऐसा सात्त्विकु आहारु । परिणमला थोरु । करी हा उपकारु । सबाह्यासी ।। ३७ ।। आतां राजसासि प्रीती । जिह्रीं रसीं आथी । करूं तयाही व्यक्ती । प्रसंगें गा ।। ३८ ।।

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा दु:खशोकामयप्रदाः ।। ९ ।।

तरी मारें उणें काळकूट । तेणेंमानें जें कडुवट । कां चुनियाहूनि दासट । आम्ल हन ।। ३९ ।। कणिकीतें जैसें पाणी । तैसेंचि मीठ बांधया आणी । तेतुलीच मेळवणी । रसांतरांची ।। १४० ।। ऐसें खारट अपाडें । राजसा तया आवडे । उन्हाचेनि मिषें तोंडें । आगीचि गिळी ।। ४१ ।। वाफेचिया सिगे । वातीही लाविल्या लागे । तैसें उन्ह मागे । राजसु तो ।। ४२ ।। वावदळ पाडूनि ठाये । साबळु डाहारला आहे । तैसें तीख तो खाये । जें घायेंविण रुपे ।। ४३ ।। आणि राखेहूनि कोरडें । आंत बाहेरी येके पाडें । तो जिव्हादंशु आवडे । बहु तया ।। ४४ ।। परस्परें दांतां । आदळु होय खातां । तो गा तोंडी घेतां । तोषों लागे ।। ४५ ।। आधींच द्रव्यें चुरमुरीं । वरी परवडिजती मोहरी । जियें घेतां होती धुवारी । नाकेंतोंडें ।। ४६ ।। हें असो उगें आगीतें । म्हणे तैसें राइतें । पढिये प्राणापरौतें । राजसासि गा ।। ४७ ।। ऐसा न पुरोनि तोंडा । जिभा केला वेडा । अन्नमिषें अग्नि भडभडां । पोटीं भरी ।। ४८ ।। तैसाचि लवंगा सुंठे । मग भुईं ना सेजे खाटे । पाणियाचें न सुटे । तोंडोनि पात्र ।। ४९ ।। ते आहार नव्हती घेतले । व्याधिव्याळ जे सुतले । ते चेववावया

घातलें । माजवण पोटीं ।। १५० ।। तैसें एकमेकां सळें । रोग उठति एके वेळे । ऐसा राजसु आहारु फळे । केवळ दुःखें ।।५१।। एवं राजसा आहारा । रूप केलें धनुर्धरा । परिणामाचाही विसुरा । सांगितला ।।५२।। आतां तया तामसा । आवडे आहारु जैसा । तेंही सांगों चिळसा । झणें तुम्ही ।।५३।। तरी कुहिलें उष्टें खातां । न मनिजे तेणें अनहिता । जैसें कां उपहिता । म्हैसी खाय ।।५४।।

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ।
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ।। १० ।।

निपजलें अन्न तैसें । दुपाहरीं कां येरें दिवसें । अतिकरें तें तामसें । घेईजे तें ।।५५।। नातरी अर्ध उकडिलें । का निपट करपोनि गेलें । तैसेंहि खाय चुकलें । रसा जें येवों ।।५६।। जया कां आथि पूर्ण निष्पत्ती । जेंथ रसु धरी व्यक्ती । तें अन्न ऐसी प्रतीती । तामसा नाहीं ।।५७।। ऐसेनि कहीं विपायें । सदन्ना वरपडा होये । तरी घाणी सुटे तंव राहे । व्याघ्रु जैसा ।।५८।। कां बहुवे दिवशीं वोलांडिलें । स्वादपणें सांडिलें । शुष्क अथवा सडलें । गाभिणेंही हो ।।५९।। तेंही बाळाचे हातवरी । चिवडिलें जैसी राडी करी । का सवें बैसोनि नारी । गोतांबील करी ।। १६० ।। ऐसेनि कश्मळें जें खाय । तें तया सुखभोजन ऐसें होय । परी येणेंही न धाय । पापिया तो ।। ६१ ।। मग चमत्कारु देखा । निषेधाचा आंबुखा । जया का सदोखा । कुद्रव्यासी ।। ६२ ।। तया अपेयांच्या पानीं । अखाद्यांच्या भोजनीं । वाढविजे उतान्ही । तामसें तेणें ।। ६३ ।। एवं तामस जेवणारा । ऐसैसी मेचु हे वीरा । तयाचें फल दुसरां । क्षणीं नाहीं ।। ६४ ।। जे जेव्हांचि हें अपवित्र । शिवे तयाचें वक्त्र । तेव्हांचि पापा पात्र । जाला तो कीं ।। ६५ ।। यावरतें जे जेवीं । ते जेविती वोज न म्हणावी । पोटभरती जाणावी । यातना ते ।। ६६ ।। शिरच्छेदें काय होये । का आगीं रिघतां कैसें आहे । हें जाणावें काई पाहें । परी साहातुचि असे ।। ६७ ।। म्हणौनि तामसा अन्ना । परिणामु गा सिनाना । न सांगोंचि गा अर्जुना । देवो म्हणे ।। ६८ ।। आतां ययावरी । आहाराचिया परी । यज्ञुही अवधारीं । त्रिधा असे ।। ६९ ।। तरी तिहींमाजीं प्रथम । सात्त्विक यज्ञाचें वर्म । आईक पां सुमहिम- । शिरोमणी ।। १७० ।।

अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्त्विकः ।। ११ ।।

तरी एकु प्रियोत्तमु- । वांचोनि वाढों नेदी कामु । जैसा का मनोधर्मु । पतिव्रतेचा ।। ७१ ।। नाना सिंधूतें ठाकोनि गंगा । पुढारां न करीचि रिगा । का आत्मा देखोनि उगा । वेदु ठेला ।। ७२ ।। तैसें जे आपुल्या स्वहितीं । वेंचूनियां चित्तवृत्ती । नुरवितीचि अहंकृती । फळालागीं ।। ७३ ।। पातलेया झाडाचें मूळ । मागुतें सरों नेणेंचि जळ । जिरालें कां केवळ । तयाच्याचि आंगीं ।। ७४ ।। तैसें मनें देहीं । यजननिश्चयाच्या ठायीं । हारपोनि जें कांहीं । वांछितीना ।। ७५ ।। तिहीं फळवांच्छात्यागीं । स्वधर्मावांचूनि विरागीं । कीजे तो यज्ञु सर्वांगीं । अळंकृतु ।। ७६ ।। परी आरिसा आपणपें । डोळां जैसें घेपें । कां तळहातींचें दीपें । रत्न पाहिजे ।। ७७ ।। नाना उदितें दिवाकरें । गमावा मार्गु दिठी भरे । तैसा वेदु निर्धारें । देखोनियां ।। ७८ ।। तियें कुंडें मंडप वेदी । आणीकही संभारसमृद्धी । ते मेळवणी जैसी विधी । आपणपां केली ।। ७९ ।। सकळावयव उचितें । लेणीं पातलीं जैसीं आंगातें । तैसें पदार्थ जेथिंचे तेथें । विनियोगुनी ।। १८० ।। काय वानूं बहुतीं बोलीं । जैसीं सर्वाभरणीं भरली । ते यज्ञविद्याचि रूपा आली । यजनमिषें ।। ८१ ।। तैसा सांगोपांगु । निफजे जो यागु । नुठऊनियां लागु । महत्त्वाचा ।। ८२ ।। प्रतिपाळु तरी पाटाचा । झाडीं कीजे तुळसीचा । परी फळा फुला छायेचा । आश्रयो नाहीं ।। ८३ ।। किंबहुना फळाशेवीण । ऐसेया निगुती निर्माण । होय तो यागु जाण । सात्त्विकु गा ।। ८४ ।।

अभिसंधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसम् ।। १२ ।।

आतां यज्ञु कीर वीरेशा । करी पैं याचि ऐसा । परी श्राद्धालागीं जैसा । अवंतिला रावो ।। ८५ ।। जरी राजा घरासि ये । तरी बहुत उपेगा जाये । आणि कीर्तीही होये । श्राद्ध न ठके ।। ८६ ।। तैसा धरूनि आवांका । म्हणे स्वर्गु जोडेल असिका । दीक्षितु होईन मान्यु लोकां । घडेल यागु ।। ८७ ।। ऐसी केवळ फळालागीं । महत्त्व फोकारावया जगीं । पार्था निष्पत्ति जे यागीं । राजस पैं ते ।। ८८ ।।

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ।। १३ ।।

आणि पशुपक्षिविवाहीं । जोशी कामापरौता नाहीं । तैसा तामसा यज्ञा पाहीं । आग्रहोचि मूळ ।। ८९ ।। वारया वाट न वाहे । कीं मरण मुहूर्त पाहे । निषिद्धांसि बिहे । आगी जरी ।। १९० ।। तरी तामसाचिया आचारा । विधीचा आथी वोढावारा । म्हणौनि तो धनुर्धरा । उत्सृंखळु ।। ९१ ।। नाहीं विधीची तेथ चाड । नये मंत्रादिक तयाकड । अन्नजातां न सुये तोंड[1] । मासिये जेवीं[1] ।। ९२ ।। वैराचा बोधु ब्राह्मणा । तेथ कें रिगेल दक्षिणा । अग्नि जाला वाउधाणा । वरपडा जैसा ।। ९३ ।। तैसें वायांचि सर्वस्व वेंचे । मुख न देखती श्रद्धेचें । नागविलें निपुत्रिकाचें । जैसें घर ।। ९४ ।। ऐसा जो यज्ञाभासु । तया नाम यागु तामसु । आइकें म्हणे निवासु । श्रियेचा तो ।। ९५ ।। आतां गंगेचें एक पाणी । परी नेलें आनानीं वाहणीं । एक मळीं एक आणी । शुद्धत्व जैसें ।। ९६ ।। तैसें तिहीं गुणीं तप । येथ जाहलें आहे त्रिरूप । तें एक केलें दे पाप । उद्धरी एक ।। ९७ ।। तरी तेंचि तिहीं भेदीं । कैसेनि पां म्हणौनि सुबुद्धी । जाणों पाहासी तरी आधीं । तपचि जाण ।। ९८ ।। येथ तप म्हणजे काई । तें स्वरूप दाऊं पाहीं । मग भेदिलें गुणीं तिहीं । तें पाठीं बोलों ।। ९९ ।। तरी तप जें कां सम्यक् । तेंही त्रिविध आइक । शारीर मानसिक । शाब्द गा ।। २०० ।। आतां या तिहीं माझारीं । शारीर तंव अवधारीं । तरी शंभू कां श्रीहरी । पढियंता होय ।। १ ।।

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।। १४ ।।

तया प्रिय देवतालया । यात्रादिकें करावया । आठही पाहार जैसें पायां । उळिग घापे ।। २ ।। देवांगणमिरवणियां । अंगोपचार पुरवणियां । करावया म्हणियां । शोभती हात ।। ३ ।। लिंग कां प्रतिमा दिठी । देखतखेंवों अंगेष्टी । लोटिजे कां काठी । पडली जैसी ।। ४ ।। आणि विधिविनयादिकीं । गुणीं वडील जे लोकीं । तया ब्राह्मणाची निकी । पाइकी कीजे ।। ५ ।। अथवा प्रवासें कां पीडा । का शिणले जे सांकडां । ते जीव सुरवाडा ।

१ अन्न तें न सुटे तोंडा । मासियेचेया ।।

आणिजती ।। ६ ।। सकल तीर्थांचिये धुरे । जियें का मातापितरें । तयां सेवेसि कीर शरीरें । लोण कीजे ।। ७ ।। आणि संसाराऐसा दारुणु । जो भेटलाचि हरी शीणु । तो ज्ञानदानीं सकरुणु । भजिजे गुरु ।। ८ ।। आणि स्वधर्माचा आगिठां । देह जाड्याचिया किटा । आवृत्तिपुटीं सुभटा । झाडी कीजे ।। ९ ।। वस्तु भूतमात्रीं नमिजे । परोपकारीं भजिजे । स्त्रीविषयीं नियमिजे । नांवेंनांवें ।। २१० ।। जन्मतेनि प्रसंगे । स्त्रीदेह शिवणें आंगें । तेथूनि जन्म आघवें । सोंवळें कीजे ।। ११ ।। भूतमात्राचेनि नांवें । तृणही नासुडावें । किंबहुना सांडावे । छेद भेद ।। १२ ।। ऐसैसी जें शरीरीं । रहाटीची पडे उजरी । तें शारीर तप घुमरी । आलें जाण ।। १३ ।। पार्था समस्तही हें करणें । देहाचेनि प्रधानपणें । म्हणौनि ययातें मी म्हणें । शारीर तप ।। १४ ।। एवं शारीर जें तप । तयाचें दाविलें रूप । आतां आइक निष्पाप । वाङ्मय ते ।। १५ ।।

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ।। १५ ।।

तरी लोहाचें आंग तुक । न तोडितांचि कनक । केलें जैसें देख । परिसें तेणें ।। १६ ।। तैसें न दुखवितां सेजे । जावळिया सुख निपजे । ऐसें साधुत्व कां देखिजे । बोलणां जिये ।। १७ ।। पाणी मुदल झाडा जाये । तृण तें प्रसंगेंचि जियें । तैसें एका बोलिलें होये । सर्वांहि हित ।। १८ ।। जोडे अमृताची सुरसरी । तें प्राणांतें अमर करी । स्नानें पाप ताप वारी । गोडीही दे ।। १९ ।। तैसा अविवेकुही फिटे । आपुलें अनादित्व भेटे । आइकतां रुचि न विटे । पीयुषीं जैसी ।। २२० ।। जरी कोणी करी पुसणें । तरी होआवें ऐसें बोलणें । नातरी आवर्तणें । निगमु का नाम (निगमाचळीं)।।२१।। ऋग्वेदादि तिन्ही । प्रतिष्ठीजती वाग्भुवनीं । केली जैसी वदनीं । ब्रह्मशाळा ।। २२ ।। नातरी एकाधें नांव । तेंचि शैव का वैष्णव । वाचे वसे तें वाग्भव । तप जाणावें ।। २३ ।। आतां तप जें मानसिक । तेहीं सांगों आइक । म्हणे लोकनाथनायक । नायकु तो ।। २४ ।।

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ।। १६ ।।

तरी सरोवर तरंगीं । सांडिलें आकाश मेघीं । कां चंदनाचें उरगीं । उद्यान जैसें ।। २५ ।। नाना कळावैषम्यें चंद्रु । कां सांडिला आधीं नरेंद्रु । नातरी क्षीर समुद्रु । मंदराचळें ।। २६ ।। तैसीं नाना विकल्पजाळें । सांडूनि गेलिया सकळें । मन राहे कां केवळें । स्वरूपें जें ।। २७ ।। तपनेंवीण प्रकाशु । जाड्येंवीण रसीं रसु । पोकळीवीण अवकाशु । होय जैसा ।। २८ ।। तैसी आपली सोय देखे । आणि आपलिया स्वभावा मुके । हिंवली जैसी आंगिकें । हिवों नेदी निजांग ।। २९ ।। न चलतें कळंकेंवीण । शशिबिंब जैसें परिपूर्ण । तैसें चोखी शृंगारपण । मनाचें जें ।। २३० ।। बुजाली वैराग्याची वोरप । जिराली मनाची धांपकांप । तेथ केवळ जाली वाफ । निजबोधाची ।। ३१ ।। म्हणौनि विचारावया शास्त्र । राहाटवावें जें वक्त्र । तें वाचेचेंही सूत्र । हातीं न धरी ।। ३२ ।। तें स्वलाभ लाभलेपणें । मन मनपणाही धरूं नेणें । शिवतलें जैसें लवणें । आपुलें निज ।। ३३ ।। तेथ कें उठिती ते भाव । जिहीं इंद्रियमार्गीं धांव । घेऊनि ठाकावे गांव । विषयांचे ते ।। ३४ ।। म्हणौनि तिये मानसीं । भावशुद्धिचि असे अपैसी । रोमशुचि जैसी । तळहातासी ।। ३५ ।। काय बहु बोलों अर्जुना । जैं हे दशा ये मना । तैं मनोतपाभिधाना । पात्र होय ती ।। ३६ ।। परी ते असो हें जाण । मानस तपाचें लक्षण । देवो म्हणे संपूर्ण । सांगितलें ।। ३७ ।। एवं देहवाचाचित्तें । जें पातलें त्रिविधत्वातें । तें सामान्य तप तूंतें । परिसविलें गा ।। ३८ ।। आतां गुणत्रयसंगें । हेंचि विशेषीं त्रिविधीं रिगे । तेंही आइक चांगें । प्रज्ञाबळें ।। ३९ ।।

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर्युक्तैः सात्त्विकं परिचक्षते ।। १७ ।।

तरी हेंचि तप त्रिविधा । जें दाविलें तुज प्रबुद्धा । तेंचि करीं पूर्णश्रद्धा । सांडूनि फळ ।। २४० ।। जैं पुरतिया सत्त्वशुद्धी । आचरिजे आस्तिक्यबुद्धी । तैं तयातेंचि गा प्रबुद्धी । सात्त्विक म्हणिपे ।। ४१ ।।

सत्कारमानपूजार्थं तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ।। १८ ।।

नातरी तपस्थापनेंलागीं । दुजेपण मांडूनि जगीं । महत्त्वाच्या शृंगीं । बैसावया ।। ४२ ।। त्रिभुवनींचिया सन्माना । न वचावें ठाया आना । धुरेचिया

आसना । भोजनालागीं ।। ४३ ।। विश्वाचिया स्तोत्रा । आपण होआवया पात्रा । विश्वें आपलिया यात्रा । कराविया यावें ।। ४४ ।। लोकांचिया विविधा पूजा । आश्रयो न धरावया दुजा । भोग भोगावे वोजा । महत्त्वाचिया ।। ४५ ।। अंग बोल माखूनि तपें । विकावया आपणपें । अंगहीन पडपे । जियापरी ।। ४६ ।। हें असो धनमानीं आस । वाढउनी तप कीजे सायास । तें तेंचि तप राजस । बोलिजे गा ।। ४७ ।। परी पहुरणी जें दुहिलें । तें तें गुरूं न दुभेचि व्यालें । का उभें शेत चारिलें । पिकावया नुरे ।। ४८ ।। तैसें फोकारितां तप । कीजे जें साक्षेप । तें फळीं तंव सोप । निःशेष जाय ।। ४९ ।। ऐसें निर्फळ देखोनि करितां । माझारीं सांडी पंडुसुता । म्हणौनि नाहीं स्थिरता । तया तया ।। २५० ।। एऱ्हवीं तरी आकाश मांडी । जो गर्जोनि ब्रह्मांड फोडी । तो अवकाळु मेघु काय घडी । राहत आहे ।। ५१ ।। तैसें राजस तप जें होये । तें फळीं कीर वांझ जाये । परी आचरणींही नोहे । निर्वाहतें गा ।। ५२ ।। आतां तेंचि तप पुढती । तामसाचिया रीती । पैं परत्रा आणि कीर्ती । मुकोनि कीजे ।। ५३ ।।

मूढग्राहेणात्मनो यत् पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ।। १९ ।।

केवळ मूर्खपणाचा वारा । जीवीं घेऊनि धनुर्धरा । नाम ठेविजे शरीरा । वैरियाचें ।। ५४ ।। पंचाग्नीची दडगी (हडगी) । खोलवीजती शरीरालागीं । कां इंधन कीजे हें आगी । आंतु लावी ।। ५५ ।। माथां जाळिजती गुगुळु । पाठीं घालिजती गळु । आंग जाळिती इंगळु । जळतभीतां ।। ५६ ।। दवडोनि श्वासोच्छ्वास । कीजती वायांचि उपवास । कां घेपती धूमाचें घांस । अधोमुखें ।। ५७ ।। हिमोदकें आकंठें । खडकें सेविजती तटें । जितया मांसाचें चिमुटे । तोडिती जेथ ।। ५८ ।। ऐसी नानापरी हे काया । घाय सूतां पैं धनंजया । तप कीजे नाशावया । पुढिलातें ।। ५९ ।। आंगभारें सुटला धोंडा । आपण फुटोनि होय खंडखंडा । कां आड जालियातें रगडा । करी जैसा ।।२६०।। तेवीं आपलिया आटणिया । सुखें असतया प्राणिया । जिणावया शिराणिया । कीजती गा ।। ६१ ।। किंबहुना हे वोखटी । घेऊनि क्लेशाची हातवटी । तप निफजे तें किरीटी । तामस होय ।। ६२ ।। एवं सत्त्वादिकांच्या

आंगीं । पडिलें तप तिहीं भागीं । जालें तेंही तुज चांगी । दाविलें व्यक्ती ।। ६३ ।। आतां बोलतां प्रसंगा । आलें म्हणौनि पैं गा । करूं रूप दानलिंगा । त्रिविधा तया ।। ६४ ।। येथ गुणाचेनि बोलें । दानही त्रिविध असे जालें । तेंचि आइक पहिलें । सात्त्विक ऐसें ।। ६५ ।।

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ।। २० ।।

तरी स्वधर्मा आंतौतें । जें जें मिळेल आपणयातें । तें तें दीजे बहुतें । सन्मानयोगें ।। ६६ ।। जालया सुबीजप्रसंगु । पडे क्षेत्रवाफेचा पांगु । तैसाचि दानाचा हा लागु । देखतसें ।।६७।। अनर्घ्य रत्न हातां चढे । तैं भांगाराची वोढी पडे । दोनी जालीं तरी न जोडे । लेतें आंग ।। ६८ ।। परी सण सुहृद संपत्ती । हे तिन्ही येकीं मिळती । जैं भाग्य धरी उन्नती । आपुल्याविषयीं ।। ६९ ।। तैसें निफजावया दान । जैं सत्त्वासि ये संवाहन । तैं देश काळ भाजन । द्रव्यही मिळे ।। २७० ।। तरी आधीं तंव प्रयत्नेंसीं । होआवें कुरुक्षेत्र का काशी । नातरी तुके जो इहींसीं । तो देशुही हो ।। ७१ ।। तेथ रविचंद्रराहुमेळु । होतां पाहे पुण्यकाळु । का तयासारिखा निर्मळु । आनुही जाला ।। ७२ ।। तैशा काळीं तिये देशीं । होआवी पात्र संपत्ती ऐसी । मूर्ति आहे धरिली जैसी । शुचित्वेंचि कां ।। ७३ ।। आचाराचें मूळपीठ । वेदांची उतारपेठ । तैसें द्विजरत्न चोखट । पावोनियां ।।७४।। मग तयाच्या ठाईं वित्ता । निवर्तवावी स्वसत्ता । परी प्रियापुढें कांता । रिगे जैसी ।। ७५ ।। का जयाचें ठेविलें तया । देऊनि होईजे उतराइया । नाना हडपें विडा राया । दिधला जैसा ।। ७६ ।। तैसेनि निष्कामें जीवें । भूम्यादिक अर्पावें । किंबहुना हांवे । नेदावें उठों ।। ७७ ।। आणि दान जया द्यावें । तयातें ऐसेया पाहावें । जया घेतलें नुमचवे । कायसेंनही ।। ७८ ।। साद घातलिया आकाशा । नेदी प्रतिशब्दु जैसा । का पाहिला आरसा । येरीकडे ।। ७९ ।। नातरी उदकाचिये भूमिके । आफळिलेनि कंदुकें । उधळौनि कवतिकें । न येईजे हाता ।। २८० ।। नाना वसो घातला चारू । माथां तुरंबिला बुरू । न करी प्रत्युपकारू । जियापरी ।। ८१ ।। तैसें दिधलें दातयाचें । जो कोणेही आंगें नुमचे । अर्पिलया साम्य तयाचें । कीजे पैं गा ।। ८२ ।। ऐसिया जें सामग्रिया ।

दान निफजे वीरराया । तें सात्त्विक दानवर्या । सर्वांही जाण ।। ८३ ।। आणि तोचि देशु काळु । घडे तैसाचि पात्रमेळु । दानभागुही निर्मळु । न्यायगतु ।। ८४ ।।

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ।
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ।। २१ ।।

परी मनीं धरूनि दुभतें । चारिजे जेवीं गाईतें । का पेंव करूनि आइतें । पेरूं जाइजे ।। ८५ ।। नाना दिठी घालूनि आहेरा । अवंतुं जाइजे सोयिरा । वाण धाडिजे घरा । वोवसीयाचे ।। ८६ ।। पैं कळांतर गांठी बांधिजे । मग पुढिलांचें काज कीजे । पूजा घेऊनि रसु दीजे । पीडितांसी ।। ८७ ।। तैसें जया जें दान देणें । तो तेणेंचि गा जीवनें । पुढती भुंजावा भावें येणें । दीजे जें का ।। ८८ ।। अथवा कोणी वाटे जातां । घेतलें उमचों न शकतां । मिळे जें पंडुसुता । द्विजोत्तमु ।। ८९ ।। तरी कवडचा एकासाठीं । अशेषां गोत्रांचींच किरीटी । सर्व प्रायश्चित्तें सुयें मुठीं । तयाचिये ।। २९० ।। तेवींचि पारलौकिकें । फळें वांछिजती अनेकें । आणि दीजे तरी भुके । येकाही नोहे ।। ९१ ।। तेंही ब्राह्मणु नेवो सरे । कीं हाणिचेनि शिणें झांसुरे । सर्वस्व जैसें चोरें । नागऊनि नेलें ।। ९२ ।। बहु काय सांगों सुमती । जें दीजे या मनोवृत्ती । तें दान गा त्रिजगतीं । राजस पैं ।। ९३ ।।

अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ।। २२ ।।

मग म्लेंच्छांचे वसौटे । दांगाणे हन कैकटे । कां शिबिरें चोहटे । नगरींचे ते ।। ९४ ।। तेही ठाईं मिळणी । समयो सांजवेळु कां रजनी । तेव्हां उदार होणें धनीं । चोरियेच्या ।। ९५ ।। पात्रें भाट नागारी । सामान्य स्त्रिया का जुवारी । जिये मूर्तिमंते भुररीं । भुले तया ।। ९६ ।। रूपानृत्याची पुरवणी । ते पुढां डोळेभारणी । गीतभाटीव तो श्रवणीं । कर्णजपु ।। ९७ ।। तयाहीवरी अळुमाळु । जें घे फुलागंधाचा गुगुळु । तंव भ्रमाचा तो वेताळु । अवतरे तैसा ।। ९८ ।। तेथ विभांडूनियां जग । आणिले पदार्थ अनेग । तेणें घालूं लागे मातंग । गवादी जैसी ।। ९९ ।। एवं ऐसेनि जें देणें । तें तामस दान मी म्हणें । आणि घडे दैवगुणें । आणिकही ऐक ।। ३०० ।। विपायें घुणाक्षर पडे ।

टाळिये काउळा सांपडे । तैसें तामसां पर्व जोडे । पुण्यदेशीं ।। १ ।। तेथ देखोनि तो आथिला । योग्यु मागोंही आला । तोही दर्पा चढला । भांबावें जरी ।। २ ।। तरी श्रद्धा न धरी जीवीं । तया माथाही न खालवी । स्वयें न करी ना करवी । अर्घ्यादिक ।। ३ ।। आलिया न घली बैसों । तेथ गंधाक्षतांचा काय अतिसो । हा अप्रसंगु कीर असो । तामसीं नरीं ।। ४ ।। पैं बोळविजे रिणाइतु । तैसा झकवी तयाचा हातु । तूं करणें याचा बहुतु । प्रयोगु तेथ ।। ५ ।। आणि जया जें दे किरीटी । तयातें उमाणी तयासाठीं । मग कुबोलें कां लोटी । अवज्ञेच्या ।। ६ ।। हें बहु असो यापरी । मोल वेंचणें जें अवधारीं । तया नांव चराचरीं । तामस दान ।। ७ ।। ऐसें आपुलाला चिन्हीं । अळंकृतें तिन्हीं । दानें दाविलीं अभिधानीं । रजतमाचिया ।। ८ ।। तेथ मी जाणत असें । विपायें तूं गा ऐसें । कल्पिसील मानसें । विचक्षणा ।। ९ ।। जें भवबंधमोचक । येकलें कर्म सात्त्विक । तरी कां वेखासी सदोख । येर बोलावीं ।। ३१० ।। परी नोसंतितां विवसी । भेटी नाहीं निधीसी । कां धूं न साहतां जैसी । वाती न लगे ।। ११ ।। तैसें शुद्धसत्त्वाआड । आहे रजतमाचें कवाड । तें भेदणें यातें कीड । म्हणावें कां ।। १२ ।। आम्ही श्रद्धादि दानांत । जें समस्तही क्रियाजात । सांगितलें कां व्याप्त । तिहीं गुणीं ।। १३ ।। तेथ भरंवसेनि तिन्ही । न सांगोंचि ऐसें मानीं । परी सत्त्व दावावया दोन्ही । बोलिलों येरें ।। १४ ।। जें दोहींमाजीं तिजें असे । तें दोन्ही सांडितांचि दिसे । अहोरात्रत्यागें जैसें । संध्यारूप ।। १५ ।। तैसें रजतमविनाशें । तिजें जें उत्तम दिसे । तें सत्त्व हें आपैसें । फावासि ये ।। १६ ।। एवं दाखवावया सत्त्व तुज । निरूपिलें तम रज । तें सांडूनि सत्त्वें काज । साधीं आपुलें ।। १७ ।। सत्त्वेंचि येणें चोखाळें । करीं यज्ञादिकें सकळें । पावसी तें करतळें । आपुलें निज ।। १८ ।। सूर्यें दाविलें सांतें । काय एक न दिसे तेथें । तेवीं सत्त्वें केलें फळातें । काय नेदी ।। १९ ।। हे कीर आवडतांविखीं । शक्ति सत्त्वीं आथी निकी । परी मोक्षेंसी एकीं । मिसळणें जें ।। ३२० ।। तें एक आनचि आहे । तयाचा सावावो जैं लाहे । तैं मोक्षाचाही होये । गांवीं सरतें ।। २१ ।। पैं भांगार जऱ्ही पंधरें । तऱ्ही राजावळींचीं अक्षरें । लाहें तैंचि सरे । जियापरी ।। २२ ।। स्वेच्छें शीतळें सुगंधें । जळें होती सुखप्रदें । परी पवित्रत्व

संबंधें । तीर्थाचेनि ।। २३ ।। नयी हो कां भलतैसी थोरी । परी गंगा जं अंगिकारी । तंचि तिये सागरीं । प्रवेशु गा ।। २४ ।। तैसें सात्त्विका कर्मा किरीटी । येतां मोक्षाचिये भेटी । न पडे आडकाठी । तें वेगळें आहे ।। २५ ।। हा बोलु आइकतखेवीं । अर्जुना आधि न माये जीवीं । म्हणे देवें कृपा करावी । सांगावें तें ।। २६ ।। तेथ कृपाळुचक्रवर्ती । म्हणे आईक तयाची व्यक्ती । जेणें सात्त्विक तें मुक्ती- । रत्न देखे ।। २७ ।।

ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ।। २३ ।।

तरी अनादि परब्रह्म । जें जगदादि विश्रामधाम । तयाचें एक नाम । त्रिधा पैं असे ।। २८ ।। तें कीर अनाम अजाती । परी अविद्यावर्गाचिये राती- । माजीं वोळखावया श्रुती । खूण केली ।। २९ ।। उपजलिया बाळकासी । नांव नाहीं तयापासीं । ठेविलेनि नांवेंसीं । ओ देत उठी ।। ३३० ।। कष्टले संसारशिणें । जे देवों येती गाऱ्हाणें । तयां ओ दे नांवें जेणें । तो संकेतु हा ।। ३१ ।। ब्रह्माचा अबोला फिटावा । अद्वैतत्त्वें (द्वैतत्वें) तो भेटावा । ऐसा मंत्रु देखिला कणवा । वेदें बापें ।। ३२ ।। मग दाविलेनि जेणें एकें । ब्रह्म आळविलें कवतिकें । मागां असत ठाके । पुढां उभें ।। ३३ ।। परी निगमाचळशिखरीं । उपनिषदार्थनगरीं । आहाति जे ब्रह्माच्या येकाहारीं । तयांसीच कळे ।। ३४ ।। हेंही असो प्रजापती । शक्ति जे सृष्टि करिती । ते जया एका आवृत्ती । नामाचिये ।। ३५ ।। पैं सृष्टीचिया उपक्रमा- । पूर्वीं गा वीरोत्तमा । वेडा ऐसा ब्रह्मा । एकला होता ।। ३६ ।। मज ईश्वरातें नोळखे । ना सृष्टीही करूं न शके । तो थोरु केला एकें । नामें जेणें ।। ३७ ।। जयाचा अर्थु जीवीं ध्यातां । जें वर्णत्रयचि जपतां । विश्वसृजनयोग्यता । आली तया ।। ३८ ।। तेधवां रचिलें ब्रह्मजन । तयां वेद दिधलें शासन । यज्ञाऐसें वर्तन । जीविकें केलें ।। ३९ ।। पाठीं नेणों किती येर । स्रजिले लोक अपार । जाले ब्रह्मदत्त अग्रहार । तिन्हीं भुवनें ।। ३४० ।। ऐसें नाममंत्रें जेणें । धातया अढंच करणें । तयाचें स्वरूप आइक म्हणे । श्रीकांतु तो ।। ४१ ।। तरी सर्व मंत्रांचा राजा । तो प्रणवो आदिवर्णु बुझा । आणि तत्कारु जो दुजा । तिजा सत्कारु ।। ४२ ।। एवं ॐतत्सदाकारु । ब्रह्मनाम हें त्रिप्रकारु । हे फुल

तुरंबी सुंदरु । उपनिषदाचें ।। ४३ ।। येणेंसीं गा होऊनि एक । जें कर्म चाले सात्त्विक । तें कैवल्यातें पाइक । घरींचें करी ।। ४४ ।। परी कापुराचें थळींव । आणूनि देईल दैव । लेवों जाणणेंचि आडव । तेथ असे बापा ।। ४५ ।। तैसें आदरिजेल सत्कर्म । उच्चरिजेल ब्रह्मनाम । परी नेणिजेल जरी वर्म । विनियोगाचें ।। ४६ ।। तरी महंताचिया कोडी । घरा आलियाही वोढी । मानूं नेणतां परवडी । मुद्दल तुटे ।। ४७ ।। कां ल्यावया चोखट । टीक भांगार एकवट । घालूनि बांधिली मोट । गळा जेवीं ।। ४८ ।। तैसें तोंडीं ब्रह्मनाम । हातीं तें सात्त्विक कर्म । विनियोगेंवीण काम । विफळ होय ।। ४९ ।। अगा अन्न आणि भूक । पासीं असे परी देख । जेऊं नेणतां बालक । लंघनचि कीं ।। ३५० ।। का स्नेहसूत्र वैश्वानरा । जालियाही संसारा । हातवटी नेणतां वीरा । प्रकाशु नोहे ।। ५१ ।। तैसे वेळे कृत्य पावे । तेथिंचा मंत्रुही आठवे । परी व्यर्थ तें आघवें । विनियोगेंवीण ।। ५२ ।। म्हणौनि वर्णत्रयात्मक । जे हें परब्रह्मनाम एक । विनियोगु तूं आइक । आतां याचा ।। ५३ ।।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतप:क्रिया: ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ता: सततं ब्रह्मवादिनाम् ।। २४ ।।

तरी या नामींचीं अक्षरें तिन्हीं । कर्मा आदिमध्यनिदानीं । प्रयोजावीं पैं स्थानीं । इहीं तिन्हीं ।। ५४ ।। हेंचि एकी हातवटी । घेऊनि हन किरीटी । आलें ब्रह्मविद भेटी । ब्रह्माचिये ।। ५५ ।। ब्रह्मेसीं होआवया एकी । ते न वंचती यज्ञादिकीं । जें चावळलें वोळखीं । शास्त्रांचिया ।। ५६ ।। तो आदि तंव ओंकारु । ध्यानें करिती गोचरु । पाठीं आणिती उच्चारु । वाचेही तो ।। ५७ ।। तेणें ध्यानें प्रकटें । प्रणवोच्चारें स्पष्टें । लागती मग वाटे । क्रियांचिये ।। ५८ ।। आंधारीं अभंगु दिवा । आडवीं समर्थु बोळावा । तैसा प्रणवो जाणावा । कर्मारंभीं ।। ५९ ।। उचितदेवोद्देशें । द्रव्यें धर्म्यें आणि बहुवसें । द्विजद्वारां हन हुताशें । यजिती पैं ते ।। ३६० ।। आहवनीयादि वन्ही । निक्षेपरूपीं हवनीं । यजिती पैं विधानीं । फुडे होउनी ।। ६१ ।। किंबहुना नाना याग । निष्पत्तीचे घेऊनी अंग । करिती नावडतेया त्याग । उपाधीचा ।। ६२ ।। कां न्यायें जोडला पवित्रीं । भूम्यादिकीं स्वतंत्रीं ।

देशकाळशुद्ध पात्रीं । देती दानें ।। ६३ ।। अथवा एकांतरा कृच्छ्रीं । चांद्रायणें मासोपवासीं । शोषोनि गा धातुराशी । करिती तपें ।। ६४ ।। एवं यज्ञदानतपें । जियें गाजती बंधरूपें । तिहींच होय सोपें । मोक्षाचें तयां ।। ६५ ।। स्थळीं नावा जिया दाटिजे । जळीं तियांचि जेवीं तरिजे । तेवीं बंधकीं कर्मीं सुटिजे । नामें येणें ।। ६६ ।। परी हें असो ऐसिया । या यज्ञदानादि क्रिया । ओंकारें सावायिलिया । प्रवर्तती ।। ६७ ।। तिया मोटकिया जेथ फळीं । रिगों पाहाती निहाळीं । प्रयोजिती तिये काळीं । तच्छब्दु तो ।। ६८ ।।

तदित्यनभिसंधाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः ।। २५ ।।

जें सर्वांही जगापरौतें । जें एक सर्वही देखतें । जें तच्छब्दें बोलिजे तें । पैल वस्तु ।। ६९ ।। तें सर्वादिकत्वें चित्तीं । तद्रूप ध्यावूनियां सुमती । उच्चारेंही व्यक्तीं । आणिती पुढती ।। ३७० ।। म्हणती तद्रूपा ब्रह्मा तया । फळेंसीं क्रिया इयां । तेंचि होतु आम्हां भोगावया । कांहींचि नुरो ।। ७१ ।। ऐसेंनि तदात्मकें ब्रह्में । तेथ उगाणूनि कर्में । आंग झाडिती न ममें । येणें बोलें ।। ७२ ।। आतां ओंकारें आदरिलें । तत्कारें समर्पिलें । इया रिती जया आलें । ब्रह्मत्व कर्मा ।। ७३ ।। तें कर्म कीर ब्रह्माकारें । जालें तेणेंही न सरे । जे करी तेणेंसी दुसरें । आहे म्हणौनि ।। ७४ ।। मीठ आंगें जळीं विरे । परी क्षारता वेगळी उरे । तैसें कर्म ब्रह्माकारें । गमे तें द्वैत ।। ७५ ।। आणि दुजें जंव जंव घडे । तंव तंव संसारभय जोडे । हें देवो आपुलेनि तोंडें । बोलती वेद ।। ७६ ।। म्हणौनि परत्वें ब्रह्म असे । तें आत्मत्वें परियवसे । सच्छब्द या रिणादोषें । ठेविला देवें ।। ७७ ।। तरी ओंकार तत्कारीं । कर्म केलें जें ब्रह्मशरीरीं । जें प्रशस्तादि बोलवरी । वाखाणिलें ।। ७८ ।। प्रशस्तकर्मीं तिये । सच्छब्दा विनियोगु आहे । तोचि आइका होये । तैसा सांगों ।। ७९ ।।

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ।। २६ ।।

तरी सच्छब्दें येणें । आटूनि असताचें नाणें । दाविजे अव्यंगवाणें । सत्तेचें रूप ।। ३८० ।। जें सत् तेंचि काळें देशें । होऊं नेणेचि अनारिसे । आपणपां

आपण असे । अखंडित ॥ ८१ ॥ हें दिसतें जेतुलें आहे । तें असतपणें जें नोहे । देखतां रूपीं सोये । लाभे जयाची ॥ ८२ ॥ तेणेंसीं प्रशस्त तें कर्म । जें जालें सर्वात्मक ब्रह्म । देखिजे करूनि सम । ऐक्यबोधें ॥ ८३ ॥ तरी ओंकार तत्कारें । जें कर्म दाविलें ब्रह्माकारें । तें गिळूनि होइजे एकसरें । सन्मात्रचि ॥ ८४ ॥ ऐसा हा अंतरंगु । सच्छब्दाचा विनियोगु । जाणा म्हणे श्रीरंगु । मी ना म्हणें हो ॥ ८५ ॥ ना मीचि जरी हो म्हणें । तरी श्रीरंगीं दुजें हेंचि उणें । म्हणौनि हें बोलणें । देवाचेंचि ॥ ८६ ॥ आतां आणिकीही परी । सच्छब्दु हा अवधारीं । सात्त्विक कर्मा करी । उपकारु जो ॥ ८७ ॥ तरी सत्कर्में चांगें । चालिलीं अधिकारबगें । परी एकाधें कां आंगें । हिणावती जें ॥ ८८ ॥ तैं उणें एके अवयवें । शरीर ठाके आघवें । का अंगहीन भांडावें । रथाची गती ॥ ८९ ॥ तैसें एकेचि गुणेंवीण । सतचि परी असतपण । कर्म धरी गा जाण । जिये वेळे ॥ ३९० ॥ तेव्हां ओंकार तत्कारीं । सावायिला हा चांगी परी । सच्छब्दु कर्मा करी । जीर्णोद्धारु ॥ ९१ ॥ तें असतपण फेडी । आणी सद्भावाचिये रूढी । निजसत्त्वाचिये प्रौढी । सच्छब्दु हा ॥ ९२ ॥ दिव्यौषध जैसें रोगिया । कां सावावो ये भंगलिया । सच्छब्दु कर्मा व्यंगलिया । तैसा जाण ॥ ९३ ॥ अथवा कांहीं प्रमादें । कर्म आपुलिये मर्यादे । चुकोनि पडे निषिद्धे । वाटे हन ॥ ९४ ॥ चालतयाचि मार्गु सांडे । पारखियाचि अखरें पडे । राहाटीमाजीं न घडे । काइ काइ ॥ ९५ ॥ म्हणौनि तैसी कर्मा । राभस्यें सांडे सीमा । असाधुत्त्वाचिया दुर्नामा । येवों पाहे जें ॥ ९६ ॥ तेथ गा हा सच्छब्दु । येरां दोहींपरीस प्रबुद्धु । प्रयोजिला करी साधु । कर्मातें यया ॥ ९७ ॥ लोहा परिसाची घृष्टी । वोहळा गंगेची भेटी । कां मृता जैसी वृष्टी । पीयूषाची ॥ ९८ ॥ पैं असाधुकर्मा तैसा । सच्छब्दुप्रयोगु वीरेशा । हें असो गौरवुचि ऐसा । नामाचा यया ॥ ९९ ॥ घेऊनि येंथिचें वर्म । जें विचारिसी हें नाम । तें केवळ हेंचि ब्रह्म । जाणसी तूं ॥ ४०० ॥ पाहें पां ॐतत्सत् ऐसें । हें बोलणें तेथ नेतसे । जेथूनि कां हें प्रकाशे । दृश्यजात ॥ १ ॥ तें तंव निर्विशिष्ट । परब्रह्म चोखट । तयाचें हें आंतुवट । व्यंजक नाम ॥ २ ॥ परी आश्रयो आकाशा । आकाशचि का जैसा । या नामा नामी आश्रयो तैसा । अभेदु असे ॥ ३ ॥ उदयिला आकाशीं । रवीचि रवीतें प्रकाशी । हे

नामव्यक्ती तैसी । ब्रह्मचि करी ।। ४ ।। म्हणौनि त्र्यक्षर हें नाम । नव्हे जाण केवळ ब्रह्म । यालागीं कर्म । जें जें कीजे ।। ५ ।।

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ।। २७ ।।

तें याग अथवा दानें । तपादिकेंही गहनें । तियें निफजतु कां न्यूनें । होऊनि ठातु ।। ६ ।। परी परिसाचा वरकली । नाहीं चोखाकिडाची बोली । तैसी ब्रह्मीं अर्पितां केलीं । ब्रह्मचि होती ।। ७ ।। उणिया पुरियाची परी । नुरेची तेथ अवधारीं । निवडूं न येती सागरीं । जैसिया नदी ।। ८ ।। एवं पार्था तुजप्रती । ब्रह्मनामाची हे शक्ती । सांगितली उपपत्ती । डोळसा गा ।। ९ ।। आणि येकेकाही अक्षरा । वेगळवेगळा वीरा । विनियोगु नागरा । बोलिलों रीती ।। ४१० ।। एवं ऐसें सुमहिम । म्हणौनि हें ब्रह्मनाम । आतां जाणितलें कीं सुवर्म । राया तुवां ।। ११ ।। तरी येथूनि याचि श्रद्धा । उपलविली हो सर्वदा । जयाचें जालें बंधा । उरों नेदी ।। १२ ।। जिये कर्मीं हा प्रयोगु । अनुष्ठिजे सद्विनियोगु । तेथ अनुष्ठिला सांगु । वेदुचि तो ।। १३ ।।

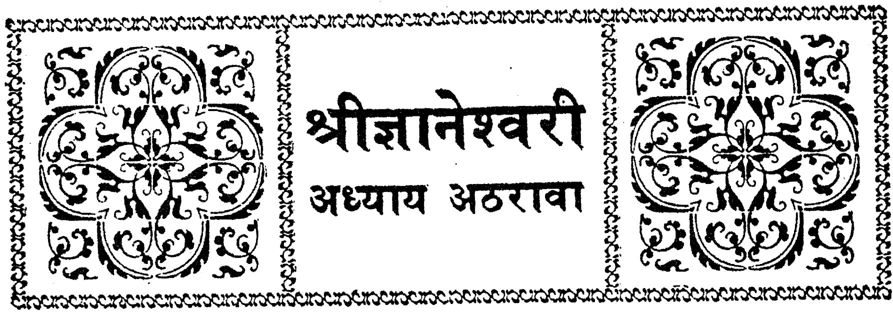
अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।
असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ।। २८ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।। १७ ।।

ना सांडूनि हे सोये । मोडूनि श्रद्धेची बाहे । दुराग्रहाची त्राये । वाढऊनियां ।। १४ ।। मग अश्वमेध कोडी कीजे । रत्नें भरोनि पृथ्वी दीजे । एकांगुष्ठींही तपिजे । तपसाहस्त्रीं ।। १५ ।। जळाशयाचेनि नांवें । समुद्रही कीजती नवे । परी किंबहुना आघवें । वृथाचि तें ।। १६ ।। खडकावरी वर्षलें । जैसें भस्मीं हवन केलें । कां खेंव दिधलें । साउलिये ।। १७ ।। नातरी जैसें चडकणा । गगना हाणितलें अर्जुना । तैसा समारंभु सुना । गेलाचि तो ।। १८ ।। घाणां गाळिले गुंडे । तेथ तेल ना पेंडी जोडे । तैसें दरिद्र तेवढें । ठेलेंचि आंगीं ।। १९ ।। गांठीं बांधली खापरी । येथ अथवा पैलतीरीं । न सरोनि जैसी मारी । उपवासी गा ।। ४२० ।। तैसें कर्मजातें तेणें । नाहीं ऐहिकींचें भोगणें । तेथ परत्र तें कवणें । अपेक्षावें ।। २१ ।। म्हणौनि

ब्रह्मनामश्रद्धा । सांडूनि कीजे जो धांदा । हें असो सिणु नुसधा । दृष्टादृष्टीं तो ।। २२ ।। ऐसें कलुषकरिकेसरी । त्रितापतिमिरतमारी । श्रीवर वीर नरहरी । बोलिलें तेणें ।। २३ ।। तेथ निजानंदा बहुवसा- । माजीं अर्जुन तो सहसा । हरपला चंद्रु जैसा । चांदिणेंनि ।। २४ ।। अहो संग्रामु हा वाणिया । मापें नाराचांचिया आणिया । सूनि माप घे मवणिया । जीवितेंसी ।। २५ ।। ऐसिया समयीं कर्कशें । भोगीजत स्वानंदराज्य कैसें । आजी भाग्योदयो हा नसे । आनी ठाइं ।। २६ ।। संजयो म्हणे कौरवराया । गुणा रिझों ये रिपूचिया । आणि गुरुही हा आमुचिया । सुखाचा येथ ।। २७ ।। हा न पुसता हे गोठी । तरी देवो कां सोडिते गांठी । तरी कैसेंनि आम्हां भेटी । परमार्थेंसी ।। २८ ।। होतों अज्ञानाच्या आंधारां । वोसंतीत जन्मवाहरा । तों आत्मप्रकाशमंदिरा- । आंतु आणिलें ।। २९ ।। येवढा आम्हां तुम्हां थोरु । केला येणें उपकारु । म्हणौनि हा व्याससहोदरु । गुरुत्वें होय ।। ४३० ।। तेवींचि संजयो म्हणे चित्तीं । हा अतिशयो या नृपती । खुपेल म्हणौनि किती । बोलत असों ।। ३१ ।। ऐसी हे बोली सांडिली । मग येरीची गोठी आदरिली । जे पार्थें कां पुसिली । श्रीकृष्णातें ।। ३२ ।। याचें जैसें का करणें । तैसें मीही करीन बोलणें । ऐकिजो ज्ञानदेवो म्हणे । निवृत्तीचा ।। ४३३ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां सप्तदशोऽध्यायः ।। १७ ।। श्लोक २७, ओव्या ४३३

श्रीज्ञानेश्वरी
अध्याय अठरावा

जयजय देव निर्मळ । निजजनाखिलमंगळ । जन्मजराजलदजाळ- । प्रभंजन ।। १ ।। जयजय देव प्रबळ । विदळितामंगळकुळ । निगमागमद्रुमफळ । फलप्रद ।। २ ।। जयजय देव सकल । विगतविषयवत्सल । कलितकाळकौतूहल । कलातीत ।। ३ ।। जयजय देव निश्चळ । चलितचित्तपानतुंदिल । जगदुन्मीलनाविरल । केलिप्रिय ।। ४ ।। जयजय देव निष्कळ । स्फुरदमंदानंदबहळ । नित्यनिरस्ताखिलमळ । मूळभूत ।। ५ ।। जयजय देव स्वप्रभ । जगदंबुदगर्भनभ । भुवनोद्भवारंभस्तंभ । भवध्वंस ।। ६ ।। जयजय देव विशुद्ध । विदुदयोद्यानद्विरद । शमदममदनमदभेद । दयार्णव ।। ७ ।। जयजय देवैकरूप । अतिकृतकंदर्पसर्पदर्प । भक्तभावभुवनदीप । तापापह ।। ८ ।। जयजय देव अद्वितीय । परिणतोपरमैकप्रिय । निजजनजित भजनीय । मायागम्य ।। ९ ।। जयजय देव श्रीगुरो । अकल्पनाख्यकल्पतरो । स्वसंविद्द्रुम बीजप्ररो- । हणावनी ।। १० ।। हें काय एकैक ऐसैसें । नानापरि भाषावशें । स्तोत्र करूं तुजोद्देशें । निर्विशेषा ।। ११ ।। जिहीं विशेषणीं विशेषिजे । तें दृश्य नव्हे रूप तुझें । हें जाणें मी म्हणौनि लाजें । वानणां इहीं ।। १२ ।। परी मर्यादेचा सागरु । हा तंवचि तया डगरु । जंव न देखे सुधाकरु । उदया आला ।। १३ ।। सोमकांतु निजनिर्झरीं । चंद्रा अर्घ्यादिक न करी । तें तोचि अवधारीं । करवी कीं जी ।। १४ ।। नेणों कैसी वसंतसंगें । अवचितिया वृक्षाचीं अंगें । फुटती तें हे तयांही जोगें । धरणें नोहे ।। १५ ।। पद्मिनी रविकिरण । लाहे मग लाजें कवण । कां जळें शिवतलें

लवण । आंग भुलें ।। १६ ।। तैसा तूतें जेथ मी स्मरें । तेथ मीपण मी विसरें । मग जाकळिला ढेंकरें । तृप्तु जैसा ।। १७ ।। मज तुवां जी केलें तैसें । माझें मीपण दवडूनि देशें । स्तुतिमिषेंच पां पिसें । बांधलें वाचे ।। १८ ।। ना एऱ्हवीं तरी आठवीं । राहोनि स्तुति जें करावी । तें गुणागुणिया धरावी । सरोभरी कीं ।। १९ ।। तरी तूं जी एकरसाचें लिंग । केवीं करूं गुणागुणीं विभाग । मोतीं फोडोनि सांधितां चांग । कीं तैसेंचि भलें ।। २० ।। आणि बाप तूं माय । इहीं बोलीं ना स्तुति होय । डिंभोपाधिक आहे । विटाळु तेथें ।। २१ ।। जी जालेनि पाइकें आलें । तें गोसावीपण केवीं बोलें । ऐसें उपाधी उशिटलें । काय वर्णूं ।। २२ ।। जरी आत्मा तूं एकसरा । हेंही म्हणतां दातारा । तरी आंतुल तूं बाहेरा । घापतासी ।। २३ ।। म्हणौनि सत्यचि तुजलागीं । स्तुति न देखों जी जगीं । मौनावांचूनि लेणें आंगीं । सुसीना मा ।। २४ ।। स्तुती कांहीं न बोलणें । पूजा कांहीं न करणें । सन्निधी कांहीं न होणें । तुझ्या ठायीं ।। २५ ।। तरी जितलें जैसें भुली । पिसें आलापु घाली । तैसें वानूं तें माउली । उपसाहावें तुवां ।। २६ ।। आतां गीतार्थाची मुक्तमुदी । लावीं माझिये वाग्वृद्धी । जे माने हे सभासदीं । सज्जनांच्या ।। २७ ।। तेथ म्हणितलें श्रीनिवृत्ती । नको हें पुढतपुढती । परिसीं लोहा घृष्टी किती । वेळवेळां कीजे गा ।। २८ ।। तंव विनवी ज्ञानदेवो । म्हणे हो कां जी पसावो । तरी अवधान देतु देवो । ग्रंथा आतां ।। २९ ।। जो गीतारत्नप्रासादाचा । कळसु अर्थचिंतामणीचा । सर्व गीतादर्शनाचा । पाढाऊ जो ।। ३० ।। लोकीं तरी आथी ऐसें । जे दुरूनि कळसु दिसे । आणी भेटीचि हातवसे । देवतेची तिये ।। ३१ ।। तैसेंचि एथही आहे । जे एकेचि येणें अध्यायें । आघवाचि दृष्ट होये । गीतागमु हा ।। ३२ ।। मी कळसु याचि कारणें । अठरावा अध्यायो म्हणें । उवाइला बादरायणें । गीताप्रासादा ।। ३३ ।। नोहे कळसापरतें कांहीं । प्रासादीं काम नाहीं । तें सांगतसे गीता ही । संपलेपणें ।। ३४ ।। व्यासु सहजें सूत्री बळी । तेणें निगमरत्नाचळीं । उपनिषदार्थाची माळी- । माजीं खांडिली ।। ३५ ।। तेथ त्रिवर्गाचा अणुआरु । आडऊ निघाला जो अपारु । तो महाभारतप्राकारु । भोंवता केला ।। ३६ ।। माजीं आत्मज्ञानाचें एकवट । दळवाडें झाडूनि चोखट । घडिलें पार्थवैकुंठ- ।

संवाद कुसरी ।। ३७ ।। निवृत्तिसूत्र सोडवणिया । सर्व शास्त्रार्थ पुरवणिया । आवो साधिला मांडणिया । मोक्षरेखेचा ।। ३८ ।। ऐसेनि करितां उभारा । पंधरा अध्यायांत पंधरा । भूमी निर्वाळलिया पुरा । प्रासादु जाहला ।। ३९ ।। उपरि सोळावा अध्यायो । तो ग्रीवघंटेचा आवो । सप्तदशु तोचि ठावो । पडघाणिये ।। ४० ।। तयाहीवरी अष्टादशु । तो अपैसा मांडला कळसु । उपरि गीतादिकीं व्यासु । ध्वजें लागला ।। ४१ ।। म्हणौनि मागील जे अध्याये । ते चढते भूमीचे आये । तयांचें पुरें दाविताहे । आपुल्या आंगीं ।। ४२ ।। जालया कामा नाहीं चोरी । ते कळसें होय उजरी । तेवीं अष्टादशु विवरी । साद्यंत गीता ।। ४३ ।। ऐसा व्यासें विंदाणिये । गीताप्रासादु सोडवणिये । आणूनि राखिले प्राणिये । नानापरी ।। ४४ ।। एक प्रदक्षिणा जपाचिया । बाहेरोनि करिती यया । एक ते श्रवणमिषें छाया । सेविती ययाची ।। ४५ ।। एक ते अवधानाचा पुरा । विडापाऊड भीतरां । घेऊनि रिघती गाभारां । अर्थज्ञानाच्या ।। ४६ ।। ते निजबोधें उराउरी । भेटती आत्मया श्रीहरी । परी मोक्षप्रासादीं सरी । सर्वांही आथी ।। ४७ ।। समर्थाचिये पंक्तिभोजनें । तळिल्या वरिल्या एकचि पक्वान्नें । तेवीं श्रवणें अर्थें पठणें । मोक्षुचि लाभे ।। ४८ ।। ऐसा गीता वैष्णवप्रासादु । अठरावा अध्याय कळसु विशदु । म्यां म्हणितला हा भेदु । जाणोनियां ।। ४९ ।। आतां सप्तदशापाठीं । अध्याय कैसेनि उठी । तो संबंधु सांगों दिठी । दिसे तैसा ।। ५० ।। कां गंगायमुना उदक । वोघबगें वेगळिक । दावी होऊनि एक । पाणीपणें ।। ५१ ।। न मोडतां दोन्ही आकार । घडिलें एक शरीर । हें अर्धनारी नटेश्वर- । रूपीं दिसें ।। ५२ ।। नाना वाढिली दिवसें । कळा बिंबीं पैसे । परी सिनानें लेवे जैसें । चंद्रीं नाहीं ।। ५३ ।। तैसीं सिनानीं चारीं पदें । श्लोक तो श्लोकावच्छेदें । अध्यावो अध्यायभेदें । गमे कीर ।। ५४ ।। परी प्रमेयाची उजरी । आनान रूप न धरी । नाना रत्नमणीं दोरी । एकचि जैसी ।। ५५ ।। मोतियें मिळोनि बहुवें । एकावळीचा पाडु आहे । परी शोभे रूप होये । एकचि तेथ ।। ५६ ।। फुलांफुलसरां लेख चढे । द्रुतीं दुजी अंगुळी न पडे । श्लोक अध्याय तेणें पाडें । जाणावे हे ।। ५७ ।। सात शतें श्लोक । अध्यायां अठरांचे लेख । परी देवो बोलिले एक । जें दुजें नाहीं ।। ५८ ।।

आणि म्यांही न सांडूनि ते सोये। ग्रंथ व्यक्ती केली आहे। प्रस्तुत तेणें निर्वाहे। निरूपण आइका ।। ५९ ।। तरी सतरावा अध्यावो। पावतां पुरता ठावो। जे संपतां श्लोकीं देवो। बोलिले ऐसें ।। ६० ।। अर्जुना ब्रह्मनामाच्याविखीं। बुद्धि सांडूनि आस्तिकीं। कर्मे कीजती तितुकीं। असंतें होतीं ।। ६१ ।। हा ऐकोनि देवाचा बोलु। अर्जुना आला डोलु। म्हणे कर्मनिष्ठां मळु। ठेविला देखों ।। ६२ ।। तो अज्ञानांधु तंव बापुडा। ईश्वरुचि न देखे एवढा। तेथ नामचि एक पुढां। कां सुझे तया ।। ६३ ।। आणि रजतमें दोन्हीं। गेलियावीण श्रद्धा सानी। तें कां लागे अभिधानीं। ब्रह्माचिये ।। ६४ ।। मग कोता खेंव देणें। वार्तेवरील धांवणें। सांडी पडे खेळणें। नागिणीचें तें ।। ६५ ।। तैसीं कर्मे दुवाडें। तयां जन्मांतराची कडे। दुर्मेळावे येवढे। कर्मामार्जीं ।। ६६ ।। ना विपायें हें उजू होये। तरी ज्ञानाची योग्यता लाहे। एऱ्हवीं येणेंचि जाये। निरयालया ।। ६७ ।। कर्मी हा ठायवरी। आहाती बहुवा अवसरी। आतां कर्मठां कैं वारी। मोक्षाची हे ।। ६८ ।। तरी फिटो कर्माचा पांगु। कीजो अवघाचि त्यागु। आदरिजो अव्यंगु। संन्यासु हा ।। ६९ ।। कर्मबाधेची कहीं। जेथ भयाची गोठी नाहीं। तें आत्मज्ञान जिहीं। स्वाधीन होय ।। ७० ।। ज्ञानाचें आवाहनमंत्र। जें ज्ञान पिकतें सुक्षेत्र। ज्ञान आकर्षितें सूत्र-। तंतु जे का ।। ७१ ।। ते दोनी संन्यास त्याग। अनुष्ठूनि सुटे जग। तरी हेंचि आतां चांग। व्यक्त पुसों ।। ७२ ।। ऐसें म्हणौनि पार्थे। त्यागसंन्यासव्यवस्थे। रूप होआवया जेथें। प्रश्नु केला ।। ७३ ।। तेथ प्रत्युत्तरें बोली। श्रीकृष्णें जे चावळिली। तया व्यक्ती जाली। अष्टादशा ।। ७४ ।। एवं जन्यजनकभावें। अध्यावो अध्यायातें प्रसवे। आतां ऐका बरवें। पुसिलें जें ।। ७५ ।। तरी पंडुकुमरें तेणें। देवाचें सरतें बोलणें। जाणोनि अंतःकरणें। काणी घेतली ।। ७६ ।। एऱ्हवीं तत्त्वविषयीं भला। तो निश्चितु असे कीर जाहला। परी देवो राहे उगला। तें साहावेना ।। ७७ ।। वत्स धालयाही वरी। धेनू न वचावी दुरी। अनन्य प्रीतीची परी। ऐसी आहे ।। ७८ ।। तेणें काजेवीणही बोलावें। तें देखिलें तरी पाहावें। भोगितां चाड दुणावे। पढियंतयाठायीं ।। ७९ ।। ऐसी प्रेमाची हे जाती। आणि पार्थ तंव तेचि मूर्ती। म्हणौनि करूं लाहे खंती। उगेपणाची ।। ८० ।। आणि संवादाचेनि मिषें।

जे अव्यवहारी वस्तु असे । तेंचि भोगिजे कीं जैसें । आरिसां रूप ।। ८१ ।। मग संवादु तोही पारुखे । तरी भोगितां भोगणें थोके । हें कां साहावेल सुखें । लांचावलेया ।। ८२ ।। यालागीं त्याग संन्यास । पुसावयाचें घेऊनि मिस । मग उपलविलें दुस । गीतेचें तें ।। ८३ ।। अठरावा अध्यावो नोहे । हे एकाध्यायी गीताचि आहे । जें वांसरुचि गाय दुहे । तें वेळु कायसा ।। ८४ ।। तैसी संपतां अवसरीं । गीता आदरविली माघारीं । स्वामी भृत्याचा न करी । संवादु काई ।। ८५ ।। परी हें असो ऐसें । अर्जुनें पुसिजत असे । म्हणे विनंती विश्वेशें । अवधारिजो ।। ८६ ।।

अर्जुन उवाच

संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ।। १ ।।

हां जी संन्यासु आणि त्यागु । इयां दोहीं एक अर्थीं लागु । जैसा सांघातु आणि संघु । संघातेंचि बोलिजे ।। ८७ ।। तैसेंचि त्यागें आणि संन्यासें । त्यागुचि बोलिजतु असे । आमचेनि तंव मानसें । जाणिजे हेंचि ।। ८८ ।। ना कांहीं आथी अर्थभेदु । तो देवो करोतु विशदु । तेथ म्हणती श्रीमुकुंदु । भिन्नचि पैं ।। ८९ ।। तरी अर्जुना तुझ्या मनीं । त्याग संन्यास दोनी । एकार्थ गमले हें मानीं । मीही साच ।। ९० ।। इहीं दोहीं कीर शब्दीं । त्यागुचि बोलिजे त्रिशुद्धी । परी कारण एथ भेदीं । येतुलेंचि ।। ९१ ।। जें निपटूनि कर्म सांडिजे । तें सांडणें संन्यासु म्हणिजे । आणि फलमात्र का त्यजिजे । तो त्यागु गा ।। ९२ ।। तरी कोणा कर्माचें फळ । सांडिजे कोण कर्म केवळ । हेंही सांगों विवळ । चित्त दे पां ।। ९३ ।। तरी आपैसीं दांगें डोंगर । झाडें डाळती अपार । तैसें लांबे राजागर । नुठिती ते ।। ९४ ।। न पेरितां सैंघ तृणें । उठती तैसें साळीचें होणें । नाहीं गा राबाउणें । जियापरी ।। ९५ ।। का अंग जाहलें सहजें । परी लेणें उद्यमें कीजे । नदी आपैसी आपादिजे । विहिरी जेवीं ।। ९६ ।। तैसें नित्य नैमित्तिक । कर्म होय स्वाभाविक । परी न कामितां कामिक । न निफजे जें ।। ९७ ।।

श्रीभगवानुवाच

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ।। २ ।।

का कामनेचेनि दळवाडें । जें उभारावया घडे । अश्वमेधादिक फुडे । याग जेथ ।। ९८ ।। वापी कूप आराम । अग्रहारें हन महाग्राम । आणीकही नानासंभ्रम । व्रतांचे ते ।। ९९ ।। ऐसें इष्टापूर्त सकळ । जया कामना एक मूळ । जें केलें भोगवी फळ । बांधोनियां ।। १०० ।। देहाचिया गांवा आलिया । जन्ममृत्यूचिया सोहळिया । ना म्हणों नये धनंजया । जियापरी ।। १ ।। का ललाटीचें लिहिलें । न मोडे गा कांहीं केलें । काळेंगोरेपण धुतलें । फिटों नेणें ।। २ ।। केलें काम्य कर्म तैसें । फळ भोगावया धरणें बैसे । न फेडितां ऋण जैसें । वोसंडीना ।।३।। का कामनाही न करितां । अवसांत घडे पंडुसुता । तरी वायकांडें न झुंझतां । लागे जैसें ।। ४ ।। गूळ नेणतां तोंडीं । घातला देचि गोडी । आगी मानूनि राखोंडी । चेपिला पोळी ।। ५ ।। काम्यकर्मीं हें एक । सामर्थ्य आथी स्वाभाविक । म्हणौनि नको कौतुक । मुमुक्षु एथ ।। ६ ।। किंबहुना पार्था ऐसें । जें काम्य कर्म गा असे । तें त्यजिजे विष जैसें । वोकूनियां ।। ७ ।। मग तया त्यागातें जगीं । संन्यासु ऐसया भंगीं । बोलिजे अंतरंगीं । सर्वद्रष्टा ।। ८ ।। हें काम्यकर्म सांडणें । तें कामनेतेंचि उपडणें । द्रव्यत्यागें दवडणें । भय जैसें ।। ९ ।। आणि सोमसूर्यग्रहणें । येऊनि करविती पार्वणें । का मातापितरमरणें । अंकित जे दिवस ।। ११० ।। अथवा अतिथी हन पावे । हें ऐसैसें पडे जें करावें । तें तें कर्म जाणावें । नैमित्तिक गा ।। ११ ।। वार्षिया क्षोभे गगन । वसंतें दुणावे वन । देहा शृंगारी यौवन- । दशा जैसी ।। १२ ।। का सोमकांतु सोमें पघळे । सूर्यें फांकती कमळें । एथ असे तेंचि पाल्हाळे । आन नये ।। १३ ।। तैसें नित्य जें का कर्म । तेंचि निमित्ताचे लाहे नियम । एथ उंचावे तेणें नाम । नैमित्तिक होय ।। १४ ।। आणि सायंप्रातर्मध्यान्हीं । जें कां करणीय प्रतिदिनीं । परी दृष्टि जैसी लोचनीं । अधिक नोहे ।। १५ ।। कां नापादितां गती । चरणीं जैसी आथी । नातरी ते दीप्ती । दीपबिंबीं ।। १६ ।। वासु नेदितां जैसे । चंदनीं सौरभ्य असे । अधिकाराचे तैसें । रूपचि जें ।। १७ ।। नित्य कर्म ऐसें जनीं । पार्था बोलिजे तें मानीं । एवं नित्य नैमित्तिक दोन्हीं । दाविलीं तुज ।। १८ ।। हेंचि नित्यनैमित्तिक । अनुष्ठेय आवश्यक । म्हणौनि म्हणों पाहती एक । वांझ ययातें ।। १९ ।। परी भोजनीं जैसें होये । तृप्ति लाहे भूक

जाये । तैसे नित्यनैमित्तिकीं आहे । सर्वांगीं फळ ।। १२० ।। कीड आगिठां पडे । तरी मळु तुटे वानी चढे । यया कर्मा तया सांगडें । फळ जाणावें ।। २१ ।। जे प्रत्यवाय तंव गळे । स्वाधिकार बहुवें उजळे । तेथ हातोफळिया मिळे । सद्‌गतीसी ।। २२ ।। येवढेवरी ढिसाळ । नित्यनैमित्तिकीं आहे फळ । परी तें त्यजिजे मूळ । नक्षत्रीं जैसें ।। २३ ।। लता पिके आघवी । तंव च्यूत बांधे पालवीं । मग हात न लावित माधवीं । सोडूनि घाली ।। २४ ।। तैसी नोलांडितां कर्मरेखा । चित्त दीजे नित्यनैमित्तिका । पाठीं फळा कीजे अशेखा । वांताचे वानी ।। २५ ।। यया कर्म फळत्यागातें । त्यागु म्हणती पैं जाणते । एवं त्याग संन्यास तूतें । परिसविले ।। २६ ।। हा संन्यासु जें संभवे । तें काम्य बाधूं न पावे । निषिद्ध तंव स्वभावें । निषेधें गेलें ।। २७ ।। आणि नित्यादिक जें असे । तें येणें फळत्यागें नासे । शिर लोटलिया जैसें । येर आंग ।। २८ ।। मग सस्य फळपाकांत । तैसें निमालिया कर्मजात । आत्मज्ञान गिंवसित । अपैसें ये ।। २९ ।। ऐसिया निगुती दोनी । त्याग संन्यास अनुष्ठानीं । पडले गा आत्मज्ञानीं । बांधती पाटु ।। १३० ।। नातरी हे निगुती चुके । मग त्यागु कीजे हाततुकें । तें कांहीं न त्यजे अधिकें । गोंवींचि पडे ।। ३१ ।। जैं औषध व्याधी अनोळख । तें घेतलिया परतें विख । कां अन्न न मानितां भूक । मारी ना काय ।। ३२ ।। म्हणौनि त्याज्य जें नोहे । तेथ त्यागातें न सुवावें । त्याज्यालागीं नोहावें । लोभापर ।। ३३ ।। चुकलिया त्यागाचें वेझें । केला सर्वत्यागुही होय वोझें । न देखती सर्वत्र दुजें । वीतराग ते ।। ३४ ।।

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ।। ३ ।।

एकां फळाभिलाष न ठके । ते कर्मातें म्हणती बंधकें । जैसें आपण नग्न भांडकें । जगातें म्हणे ।। ३५ ।। कां जिव्हालंपट रोगिया । अन्नें दूषी धनंजया । आंगा न रुसे कोढिया । मासियां कोपे ।। ३६ ।। तैसें फळकाम दुर्बळ । म्हणती कर्मचि किडाळ । मग निर्णयो देती केवळ । त्यजावें ऐसा ।। ३७ ।। एक म्हणती यागादिक । करावेंचि आवश्यक । जे यावांचूनि शोधक । आन नसे ।। ३८ ।। मनशुद्धीच्या मार्गीं । जैं विजयी व्हावें वेगीं । तैं कर्म सबळालागीं (संबंधालागी) । आळसु न कीजे ।। ३९ ।। भांगार आथी शोधावें ।

तरी आगी जेवी नुबगावें । कां दर्पणालागीं सांचावें । अधिक रज ।। १४० ।। नाना वस्त्रें चोख होआवीं । ऐसें आथी जरी जीवीं । तरी संवदणी न मनावी । मलिन जैसी ।। ४१ ।। तैसीं कर्मं क्लेशकारें । म्हणौनि न न्यावीं अव्हेरें । कां अन्नलाभें अरुवारें । रांधितिये उणें ।। ४२ ।। इहीं इहीं गा शब्दीं । एक कर्मी बांधिती बुद्धी । ऐसा त्यागु विसंवादीं । पडोनि ठेला ।। ४३ ।। तरी विसंवादु तो फिटे । त्यागाचा निश्चयो भेटे । तैसें बोलों गोमटें । अवधान देईं ।। ४४ ।।

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम् ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ।। ४ ।।

तरी त्यागु एथें पांडवा । त्रिविधु पैं जाणावा । तया त्रिविधाही बरवा । विभाग करूं ।। ४५ ।। त्यागाचे तीन्ही प्रकार । कीजती जरी गोचर । तरी तूं इत्यर्थाचें सार । इतुलें जाण ।। ४६ ।। मज सर्वज्ञाचिये बुद्धी । जें अलोट माने त्रिशुद्धी । निश्चयतत्त्व तें आधीं । अवधारीं पां ।। ४७ ।। तरी आपुलिये सोडवणें । जो मुमुक्षु जागों म्हणे । तया सर्वस्वें करणें । हेंचि एक ।। ४८ ।।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ।। ५ ।।

जियें यज्ञदानतपादिकें । इयें कर्मं आवश्यकें । तियें न सांडावीं पांथिकें । पाउलें जैसीं ।। ४९ ।। हारपलें न देखिजे । तंव तयाचा मागु न सांडिजे । का तृप्त न होतां न लोटिजे । भाणें जेवीं ।। १५० ।। नाव थडी न पवतां । न खांडिजे केळी न फळतां । का ठेविलें न दिसतां । दीपु जैसा ।। ५१ ।। तैसी आत्मज्ञानविखीं । जंव निश्चिती नाहीं निकी । तंव नोहावें यागादिकीं । उदासीन ।। ५२ ।। तरी स्वाधिकारानुरूपें । तियें यज्ञदानें तपें । अनुष्ठावींचि साक्षेपें । अधिकेंवर ।। ५३ ।। जें चालणें वेगावत जाये । तो वेगु बैसावयाचि होये । तैसा कर्मातिशयो आहे । नैष्कर्म्यालागीं ।। ५४ ।। अधिकें जंव जंव औषधी । सेवनेचि मांडी बांधी । तंव तंव मुकिजे व्याधी । तयाचिये ।। ५५ ।। तैसीं कर्मं हातोपातीं । जें कीजती यथानिगुती । तें रजतमें झाडती । झाडा देऊनी ।। ५६ ।। का पाठोवाटीं पुटें । भांगारा खारु देणें घटे । तें कीड झडकरी तुटे । निर्व्याजु होय ।। ५७ ।। तैसे निष्ठा केलें कर्म । तें झाडी करूनि

रजतम । सत्त्वशुद्धीचें धाम । डोळां दावी ।।५८।। म्हणौनियां धनंजया । सत्त्वशुद्धी गिंवसितया । तीर्थांचिया सावाया । आलीं कर्मं ।। ५९ ।। तीर्थें बाह्यमळु क्षाळे । कर्में अभ्यंतर उजळे । एवं तीर्थें जाण निर्मळें । सत्कर्मेंचि ।। १६० ।। तृषार्ता मरुदेशीं । झळे अमृतें वोळलीं जैसीं । कीं अंधालागीं डोळ्यांसीं । सूर्यु आला ।। ६१ ।। बुडतया नदीच धाविन्नली । पडतया पृथ्वीच कळवळिली । निमतया मृत्यूनें दिधली । आयुष्यवृद्धी ।। ६२ ।। तैसें कर्में कर्मबद्धता । मुमुक्षु सोडविले पंडुसुता । जैसा रसरीति मरतां । राखिला विषें ।। ६३ ।। तैसीं एके हातवटिया । कर्में कीजती धनंजया । बंधकेंचि सोडवावया । मुख्यें होती ।। ६४ ।। आतां तेचि हातवटी । तुज सांगों गोमटी । जया कर्मांतें किरीटी । कर्मचि रुसे ।। ६५ ।।

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ।। ६ ।।

तरी महायागप्रमुखें । कर्में निफजतांही अचुकें । कर्तेपणाचें न ठाके । फुंजणें आंगीं ।। ६६ ।। जो मोलें तीर्था जाये । तया मी यात्रा करितु आहे । ऐसिये श्लाघ्यतेचा नोहे । तोषु जेवीं ।। ६७ ।। का मुद्रा समर्थाचिया । जो एकवटु झोंबे राया । तो मी जिणता ऐसिया । न येचि गवा ।। ६८ ।। जो कांसे लागोनि तरे । तया पोहती उर्मी नुरे । पुरोहितु नाविष्करे । दातेपणें ।। ६९ ।। तैसें कर्तृत्व अहंकारें । नेघोनि यथा अवसरें । कृत्यजातांचें मोहरें । सारीजती ।। १७० ।। केल्या कर्मा पांडवा । जो आथी फळाचा यावा । तया मोहरा हों नेदावा । मनोरथु ।। ७१ ।। आधींचि फळीं आस तुटिया । कर्में आरंभावीं धनंजया । परावें बाळ धाया । पाहिजे जैसें ।। ७२ ।। पिंपरुवांचिया आशा । न शिंपिजे पिंपळु जैसा । तैसिया फळनिराशा । कीजती कर्में ।। ७३ ।। सांडूनि दुधाची टकळी । गोंवारी गांवधेनु वेंटाळी । किंबहुना कर्मफळीं । तैसें कीजे ।। ७४ ।। ऐसी हे हातवटी । घेऊनि जे क्रिया उठी । आपणा आपुलिया गांठी । लाहेचि तो ।। ७५ ।। म्हणौनि फळीं लागु । सांडोनि देहसंगु । कर्में करावीं हा चांगु । निरोपु माझा ।। ७६ ।। जो जीवबंधें शिणला । सुटके जाचे आपला । तेणें पुढतपुढतीं या बोला । आन न कीजे ।। ७७ ।।

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ।। ७ ।।

नातरी आंधाराचेनि रोखें । जैसीं डोळां रोंविजती नखें । तैसा कर्मद्वेषें अशेखें । कर्मेंचि सांडी ।। ७८ ।। तयाचें जें कर्म सांडणें । तें तामस पैं मी म्हणें । शिसाराचे रागें लोटणें । शिरचि जैसें ।। ७९ ।। हां गा मार्गु दुवाडु होये । तरी निस्तरितील पाये । कीं तेचि खांडणें आहे । मार्गापराधें ।।१८०।। भुकेलियापुढें अन्न । हो कां भलतैसें उन्ह । तरी बुद्धी न घेतां लंघन । भाणें पापरां हल्या ।। ८१ ।। तैसा कर्माचा बाधु कर्में । निस्तरिजे करितेनि वर्में । हे तामसु नेणें भ्रमें । माजविला ।। ८२ ।। कीं स्वभावें आलें विभागा । तें कर्मचि वोसंडी पैं गा । तरी झणें आतळा त्यागा । तामसा तया ।। ८३ ।।

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ।। ८ ।।

अथवा स्वाधिकारु बुझे । आपुलें विहितही सुजे । परी करितया उमजे । निबरपणा ।।८४।। जे कर्माची ऐलीकड । नावेक दिसे दुवाड । जे वाहतिये वेळे जड । शिदोरी जैसी ।। ८५ ।। जैसा निंब जिभे कडवटु । हिरडा पहिलें तुरटु । तैसा कर्मा ऐल शेवटु । खणुवाळा होय ।। ८६ ।। कां धेनु दुवाड शिंग । शेवंतीये अडव आंग । भोजनसुख महाग । पाकु करितां ।।८७।। तैसें पुढतपुढती कर्म । आरंभींच अति विषम । म्हणौनि तो तें श्रम । करितां मानी ।। ८८ ।। एऱ्हवीं विहितत्वें मांडी । परी घालितां असुरवाडीं । तेथ पोळला ऐसा सांडी । आदरिलेंही ।। ८९ ।। म्हणे वस्तु देहासरिखी । आली बहुतीं भाग्यविशेखीं । मा जाचूं कां कर्मादिकीं । पापिया जैसा ।। १९० ।। केलें कर्मीं जें द्यावें । तें झणें मज होआवें । आजि भोगूं ना कां बरवे । हातींचे भोग ।। ९१ ।। ऐसा शरीराचिया क्लेशा- । भेणें कर्म वीरेशा । सांडी तो परियेसा । राजसु त्यागु ।। ९२ ।। एऱ्हवीं तेथही कर्म सांडे । परी तया त्यागफळ न जोडे । जैसें उतलें आगीं पडे । तें नलगेचि होमा ।। ९३ ।। कां बुडोनि प्राण गेले । ते अर्धोदकीं निमालें । हें म्हणों नये जाहलें । दुर्मरणचि ।। ९४ ।। तैसें देहाचेनि लोभें । जेणें कर्मा पाणी सुभे । तेणें साच न लभे । त्यागाचें फळ ।। ९५ ।। किंबहुना आपुलें । जें ज्ञान होय उदया आलें ।

तें नक्षत्रातें पाहलें । गिळी जैसें ।। ९६ ।। तैशा सकारण क्रिया । हारपती धनंजया । तो कर्मत्यागु ये जया । मोक्षफळासी ।। ९७ ।। तें मोक्षफळ अज्ञाना । त्यागिया नाहीं अर्जुना । म्हणौनि तो त्यागु न माना । राजसु जो ।। ९८ ।। तरी कोणे पां एथ त्यागें । तें मोक्षफळ घर रिघे । हेंही आइक प्रसंगें । बोलिजेल ।। ९९ ।।

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्त्विको मतः ।। ९ ।।

तरी स्वाधिकाराचेनि नांवें । जें वांटिया आलें स्वभावें । तें आचरे विधिगौरवें । शृंगारोनि ।। २०० ।। परी हें मी करितु असे । ऐसा आठवु त्यजी मानसें । तैसेंचि पाणी दे आशे । फळाचिये ।। १ ।। पैं अवज्ञा आणि कामना । मातेच्या ठायीं अर्जुना । केलिया दोनी पतना । कारण होती ।। २ ।। तरी दोन्हीं यें त्यजावीं । मग माताचि ते भजावी । वांचूनि मुखालागीं वाळावी । गायचि सगळी ।। ३ ।। आवडतियेही फळीं । असारें साली आंठोळी । त्यासाठीं अवगळी । फळातें कोण्ही ।। ४ ।। तैसा कर्तृत्वाचा मदु । आणि कर्मफळाचा आस्वादु । या दोहींचें नांव बंधु । कर्माचा कीं ।। ५ ।। तरी या दोहींच्या विखीं । जैसा बापु नातळे लेंकीं । तैसा हों न शके दुःखी । विहिता क्रिया ।। ६ ।। हा तो त्याग तरुवरु । जो गा मोक्षफळें ये थोरु । सात्त्विक ऐसा डगरु । यासींच जगीं ।। ७ ।। आतां जाळूनि बीज जैसें । झाडा कीजे निर्वंशें । फळ त्यागूनि कर्म तैसें । त्यजिलें जेणें ।। ८ ।। लोह लागतखेंवो परिसीं । धातूची गंधिकाळिमा जैसी । जाती रजतमें तैसीं । तुटलीं दोन्ही ।। ९ ।। मग सत्त्वें चोखाळें । उघडती आत्मबोधाचे डोळे । तेथ मृगांबु सांजवेळे । होय जैसें ।। २१० ।। तैसा बुद्धयादिकांपुढां । असतु विश्वाभासु हा येवढा । तो न देखे कवणीकडां । आकाश जैसें ।। ११ ।।

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ।। १० ।।

म्हणौनि प्राचीनाचेनि बळें । अलंकृतें कुशलाकुशलें । तियें व्योमाआंगीं आभाळें । जिरालीं जैसीं ।। १२ ।। तैसीं तयाचिये दिठी । कर्में चोखाळलीं किरीटी । म्हणौनि सुखदुःखीं उठी । पडेना तो ।। १३ ।। तेणें शुभकर्म

जाणावें । मग तें हर्षें करावें । का अशुभालागीं होआवें । द्वेषिया ना ।। १४ ।। तरी इयाविषयींचा कांहीं । तया एकुही संदेहो नाहीं । जैसा स्वप्नाच्या ठायीं । जागिन्नलिया ।। १५ ।। म्हणौनि कर्म आणि कर्ता । या द्वैतभावाची वार्ता । नेणें तो पंडुसुता । सात्त्विक त्यागु (त्यागी) ।। १६ ।। ऐसेनि कर्मे पार्था । त्यजिलीं त्यजितो सर्वथा । अधिकें बांधिती अन्यथा । सांडिलीं तरी ।। १७ ।।

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ।
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ।। ११ ।।

आणि हां गा सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची । खंती करिती कर्माची । तें गांवढे गा ।। १८ ।। मृत्तिकेचा वीटु । घेऊनि काय करील घटु । केउता ताथु पटु । सांडील तो ।। १९ ।। तेवींचि वन्हित्व आंगीं । आणि उबे उबगणें आगी । कीं तो दीपु प्रभेलागीं । द्वेषु करील काई ।। २२० ।। हिंगु त्रासिला घाणी । तरी कैचें सुगंधत्व आणी । द्रवपण सांडूनि पाणी । कें राहे तें ।। २१ ।। तैसा शरीराचेनि आभासें । नांदतु जंव असे । तंव कर्मत्यागाचें पिसें । काइसें तरी ।। २२ ।। आपण लाविजे टिळा । म्हणौनि पुसों ये वेळोवेळा । मा घाली फेडी निडळा । कां करूं ये गा ।। २३ ।। तैसें विहित स्वयें आदरिलें । म्हणौनि त्यजूं ये त्यजिलें । परी कर्मचि देह आतलें । तें कां सांडील गा ।। २४ ।। जें श्वासोच्छ्वासवरी । होत निजेलियाहीवरी । कांहीं न करणेंयाचि परी । होती जयाची ।। २५ ।। या शरीराचेनि मिसकें । कर्मचि लागलें असिकें । जितां मेलया न ठाके । इया रीती ।। २६ ।। यया कर्मातें सांडिती परी । एकीचि ते अवधारीं । जे करितां न जाइजे हारीं । फळाशेचिये ।। २७ ।। कर्मफळ ईश्वरीं अर्पे । तत्प्रसादें बोधु उद्दीपें । तेथ रज्जुज्ञानें लोपे । व्याळशंका ।। २८ ।। तेणें आत्मबोधें तैसें । अविद्येसीं कर्म नाशे । पार्था त्यजिजे जें ऐसें । तें त्यजिलें होय ।। २९ ।। म्हणौनि इयापरी जगीं । कर्मे करितां मानूं त्यागी । येर मूर्छने नांव रोगी । विसांवा जैसा ।। २३० ।। तैसा कर्मीं शिणे एकीं । तो विसांवो पाहे आणिकीं । दांडेयाचे घाय बुकी । धाडणें जैसें ।। ३१ ।। परी हें असो पुढती । तोचि त्यागी त्रिजगतीं । जेणें फळत्यागें निष्कृती । नेलें कर्म ।। ३२ ।।

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥

एऱ्हवीं तरी धनंजया । त्रिविधा कर्मफळा गा यया । समर्थ ते कीं भोगावया । जे न सांडितीचि आशा ॥ ३३ ॥ आपणचि विऊनि दुहिता । कीं न मम म्हणे पिता । तो सुटे कीं प्रतिग्रहिता । जावई शिरके ॥ ३४ ॥ विषाचे आगरही वाहती । ते विकितां सुखें लाभे जिती । येर निमाले जे घेती । वेंचोनि मोलें ॥ ३५ ॥ तैसें कर्ता कर्म करू । अकर्ता फळाशा न धरू । एथ न शके आवरूं । दोहींतें कर्म ॥ ३६ ॥ वाटे पिकलिया रुखाचें । फळ अपेक्षी तयाचें । तेवीं साधारण कर्माचें । फळ घे तया ॥ ३७ ॥ परी करूनि फळ नेघे । तो जगाच्या कामीं न रिघे । जे त्रिविध जग अवघें । कर्मफळ हें ॥ ३८ ॥ देव मनुष्य स्थावर । यया नांव जगडंबर । आणि हें तंव तिन्ही प्रकार । कर्मफळांचे ॥ ३९ ॥ तेंचि एक गा अनिष्ट । एक तें केवळ इष्ट । आणि एक इष्टानिष्ट । त्रिविध ऐसें ॥ २४० ॥ परी विषयमंतीं बुद्धी । आंगीं सूनि अविधी । प्रवर्तती जे निषिद्धीं । कुव्यापारीं ॥ ४१ ॥ तेथ कृमि कीट लोष्ट । हे देह लाहती निकृष्ट । तया नाम तें अनिष्ट । कर्मफळ ॥ ४२ ॥ कां स्वधर्मा मानु देतां । स्वाधिकारु पुढां सूतां । सुकृत कीजे पुसतां । आम्नायातें ॥ ४३ ॥ तें इंद्रादिक देवांचीं । देहें लाहिजती सव्यसाची । तया कर्मफळा इष्टाची । प्रसिद्धि गा ॥ ४४ ॥ आणि गोड आंबट मिळे । तेथ रसांतर फरसाळें । उठी दोहीं वेगळें । दोहीं जिणतें ॥ ४५ ॥ रेचकुचि योगवशें । होय स्तंभावयादोषें । तेवीं सत्यासत्य समरसें । सत्यासत्यचि[1] जिणिजे ॥ ४६ ॥ म्हणौनि समभागें शुभाशुभें । मिळोनि अनुष्ठानाचें उभें । तेणें मनुष्यत्व लाभे । तें मिश्र फळ ॥ ४७ ॥ ऐसें त्रिविध यया भागीं । कर्मफळ मांडलेंसे जगीं । हें न सांडी तयां भोगीं । जें सूदले आशा ॥ ४८ ॥ जेथें जिव्हेचा हातु फांटे । तंव जेवितां वाटे गोमटें । मग परिणामीं शेवटें । अवश्य मरण ॥ ४९ ॥ संवचोरमैत्री चांग । जंव न पविजे तें दांग । सामान्या भली आंग । न शिवे तंव ॥ २५० ॥ तैसीं कर्में करितां शरीरीं । लाहती महत्त्वाची फरारी । पाठीं निधनीं एकसरी । पावती फळें ॥ ५१ ॥ जैसा समर्थु आणि ऋणिया । मागों आला

१ असत्यचि (रा).

बाइणिया । न लोटे तैसा प्राणिया । पडे तो भोगु ।। ५२ ।। मग कणिसौनि कणु झडे । तो विरूढला कणिसा चढे । पुढती भूमी पडे । पुढती उठी ।। ५३ ।। तैसें भोगीं जें फळ होय । तें फळांतरें वीत जाय । चालतां पावो पाय । जिणिजे जैसा ।। ५४ ।। उताराचिये सांगडी । ठाके ते ऐलीच थडी । तेवीं न मुकिजती वोढी । भोग्याचिये ।। ५५ ।। पैं साध्यसाधनप्रकारें । फळभोगु तो पसरे । एवं गोंविले संसारें । अत्यागी ते ।। ५६ ।। एऱ्हवीं जाईचियां फुलां फांकणें । त्याचि नाम जैसें सुकणें । तैसें कर्ममिषें न करणें । केलें जिहीं ।। ५७ ।। बीजचि वरोसि वेंचे । तेथ वाढती कुळवाडी खांचे । तेवीं फळत्यागें कर्माचें । सारिलें काम ।। ५८ ।। ते सत्त्वशुद्धी साहाकारें । गुरुकृपामृततुषारें । सासिन्नलेनि बोधें वोसरे । द्वैतदैन्य ।। ५९ ।। तेव्हां जगदाभासमिषें । स्फुरे तें त्रिविध फळ नाशे । येथ भोक्ता भोग्य आपैसें । निमालें हें ।। २६० ।। घडे ज्ञानप्रधानु हा ऐसा । संन्यासु जयां वीरेशा । तेचि फळभोग सोसा । मुकले गा ।। ६१ ।। आणि येणें कीर संन्यासें । जें आत्मरूपीं दिठीं पैसे । तें कर्म एक ऐसें । देखणें आहे ।। ६२ ।। पडोनि गेलिया भिंती । चित्रांची केवळ होय माती । कां पाहालेया राती । आंधारें उरे ।। ६३ ।। जें रूपचि नाहीं उभें । तें साउली काह्याची शोभे । दर्पणेवीण बिंबें । वदन कें पां ।। ६४ ।। फिटलिया निद्रेचा ठावो । कैंचा स्वप्नासि प्रस्तावो । मग साच का वावो । कोण म्हणे ।। ६५ ।। तैसें गा संन्यासें येणें । मूळ अविद्येसीचि नाहीं जिणें । मा तियेचें कार्य कोणें । घेपे दीजे ।। ६६ ।। म्हणौनि संन्यासीं ये पाहीं । कर्माची गोठी कीजेल काई । परी अविद्या आपुलां देहीं । आहे जें कां ।। ६७ ।। जें कर्तेपणाचेनि थांवें । आत्मा शुभाशुभीं धांवे । दृष्टि भेदाचिये राणिवे । रचलीसे जें ।। ६८ ।। तें तरी गा सुवर्मा । बिजावळी आत्मया कर्मा । अपाडें जैसी पश्चिमा । पूर्वेसि कां ।। ६९ ।। नातरी आकाशा का आभाळा । सूर्या आणि मृगजळा । बिजावळी भूतळा । वायूसि जैसी ।। २७० ।। पांघरौनि नईचें उदक । असे नईचिमाजीं खडक । परी जाणिजे का वेगळिक । कोडीची ते ।। ७१ ।। हो कां उदकाजवळी । परी सीनानीचि ते बाबुळी । काय संगास्तव काजळी । दीपु म्हणों ये ।। ७२ ।। जरी चंद्रीं जाला कलंकु । तरी चंद्रेसीं नव्हे एकु । आहे दृष्टी डोळचां विवेकु । अपाडु जेतुला ।। ७३ ।। नाना वाटा वाटे जातया ।

बोधा बोधीं वाहातया । आरसा आरसां पाहातया । अपाडु जेतुला ।। ७४ ।। पार्था गा तेतुलेनि मानें । आत्मेंनिसीं कर्म सिनें । परी घेवविजे अज्ञानें । तें कीर ऐसें ।। ७५ ।। विकाशें रवीतें उपजवी । द्रुती अलीकरवी भोगवी । ते सरोवरीं कां बरवी । अब्जिनी जैसी ।। ७६ ।। पुढतपुढती आत्मक्रिया । अन्यकारणकाचि तैशिया । करूं पांचांही तयां । कारणां रूप ।। ७७ ।।

पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ।
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ।। १३ ।।

आणि पांचही कारणें तियें । तूंही जाणसील विपायें । जें शास्त्रें उभऊनी बाहे । बोलती तयांतें ।। ७८ ।। वेदरायाचिया राजधानीं । सांख्यवेदांताच्या भुवनीं । निरूपणाच्या निशाणध्वनीं । गर्जती जियें ।। ७९ ।। जे सर्वकर्मसिद्धीलागीं । इयेंचि मुद्दलें हो जगीं । तेथ न सुवावा अभंगीं । आत्मराजु ।। २८० ।। ह्या बोलाची डांगुरटी । तियें प्रसिद्धीचि आली किरीटी । म्हणौनि तुझ्या हन कर्णपुटीं । वसों हें काज ।। ८१ ।। आणि मुखांतरीं आइकिजे । तैसें कायसें हें ओझें । मी चिद्रत्न तुझें । असतां हातीं ।। ८२ ।। दर्पणु पुढां मांडलेया । कां लोकांचिया डोळयां । मानु द्यावा पहावया । आपुलें निकें ।। ८३ ।। भक्त जैसेनि जेथ पाहे । तेथ तें तेंचि होत जाये । तो मी तुझें जाहालों आहें । खेळणें आजी ।। ८४ ।। ऐसें हें प्रीतीचेनि वेगें । देवो बोलतां से नेघे । तंव आनंदामाजीं आंगें । विरतसे येरु ।। ८५ ।। चांदिणियाचा पडिभरु । होतां सोमकांताचा डोंगरु । विघरोनि सरोवरु । हों पाहे जैसा ।। ८६ ।। तैसें सुख आणि अनुभूती । या भावांची मोडूनि भिंती । आतलें अर्जुनाकृती । सुखचि जेथ ।। ८७ ।। तेथ समर्थु म्हणौनि देवा । अवकाशु जाहला आठवा । मग बुडतयाचा धांवा । जीवें केला ।। ८८ ।। अर्जुना येसणें धेंडें । प्रज्ञा पसरेंसीं बुडे । आलें भरतें एवढें । तें काढूनि पुढती ।। ८९ ।। देवो म्हणे हां गा पार्था । तूं आपणपें देख सर्वथा । तंव श्वासूनि येरें माथा । तुकियेला ।। २९० ।। म्हणे जाणसी दातारा । मी तुजशीं व्यक्तिशेजारा । उबगला आजी एकाहारा । येवों पाहें ।। ९१ ।। तयाही हा ऐसा । लोभें देतसां जरी लालसा । तरी कां जी घालीतसां । आड आड जीवा ।। ९२ ।। तेथ श्रीकृष्ण म्हणती निकें । अद्यापि नाहीं मा ठाउकें ।

वेडच्या चंद्रा आणि चंद्रिके । न मिळणें आहे ।। ९३ ।। आणि हाही बोलोनि भावो । तुज दाऊं आम्ही भिवों । जे रुसतां बांधे थांवो । तें प्रेम गा हें ।। ९४ ।। एथ एकमेकांचिये खुणें । विसंवादु तंवचि जिणें । म्हणौनि असो. हें बोलणें । इयेविषयींचें ।। ९५ ।। मग कैशी कैशी ते आतां । बोलत होतो पंडुसुता । सर्व कर्मा भिन्नता । आत्मेनिसीं ।। ९६ ।। तंव अर्जुन म्हणे देवें । माझिये मनींचेंचि स्वभावें । प्रस्ताविलें बरवें । प्रमेय तें जो ।। ९७ ।। जें सकळ कर्माचें बीज । कारणपंचक तुज । सांगेन ऐसी पैज । घेतली कां ।। ९८ ।। आणि आत्मया एथ कांहीं । सर्वथा लागु नाहीं । हे पुढारलासि ते देईं । लाहाणें माझें ।। ९९ ।। यया बोला विश्वेशें । म्हणितलें तोषें बहुवसे । इयेविषयीं धरणें बैसे । ऐसें कें जोडे ।। ३०० ।। तरी अर्जुना निरूपिजेल । तें कीर भाषेआंतुल । परी मेचु ये होईजेल । ऋणिया तुज ।। १ ।। तंव अर्जुन म्हणे देवो । काई विसरले मागील भावो । इये गोंठीस कीं राखत आहों । मीतूंपण जो ।। २ ।। एथ श्रीकृष्ण म्हणती हो कां । आतां अवधानाचा पसरु निका । करूनियां आइका । पुढारलों तें ।। ३ ।। तरी सत्यचि गा धनुर्धरा । सर्व कर्मांचा उभारा । होतसे बाहिरबाहिरा । करणीं पांचें ।। ४ ।। आणि पांच कारण दळवाडें । जिहीं कर्माकारु मांडे । ते हेतुस्तव घडे । पांच आथी ।। ५ ।। येर आत्मतत्त्व उदासीन । तें ना हेतु ना उपादान । ना तें अंगें करी संवाहन । कर्मसिद्धीचें ।। ६ ।। तेथ शुभाशुभीं अंशीं । निफजती कर्में ऐसीं । राती दिवो आकाशीं । जियापरी ।। ७ ।। तोय तेज धूमु । ययां वायूसीं संगमु । जालिया होय अभ्रागमु । व्योम तें नेणें ।। ८ ।। नाना काष्ठीं नाव मिळे । ते नावाडेनि चळे । चालविजे अनिळें । उदक तें साक्षी ।। ९ ।। कां कवणें एकें पिंडें । वेंचितां अवतरे भांडें । मग भवंडीजे दंडें । भ्रमे चक्र ।। ३१० ।। आणि कर्तृत्व कुलालाचें । तेथ काय तें पृथ्वीयेचें । आधारावांचूनि वेंचे । विचारीं पां ।। ११ ।। हेंही असो लोकांचिया । राहाटी होतां आघविया । कोण काम सवितया । आंगा आलें ।। १२ ।। तैसें पांचहेतुमिळणीं । पांचेंचि इहीं कारणीं । कीजे कर्मलतांची लावणी । आत्मा सिना ।। १३ ।। आतां तेंचि वेगळालीं । पांचही विवंचूं गा भलीं । तुकोनि घेतलीं । मोतियें जैसीं ।। १४ ।।

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ।। १४ ।।

तैसीं यथा लक्षणें । आइकें कर्म-कारणें । तरी देह हें मी म्हणें । पहिलें एथ ।। १५ ।। ययातें अधिष्ठान ऐसें । म्हणिजे तें याचि उद्देशें । जे स्वभोग्येंसीं वसे । भोक्ता येथ ।। १६ ।। इंद्रियांच्या दाहें हातीं । जाचोनियां दिवोराती । सुखदुःखें प्रकृती । जोडीजती जियें ।। १७ ।। तियें भोगावया पुरुखा । आन ठावोचि नाहीं देखा । म्हणौनि अधिष्ठानभाखा । बोलिजे देह ।। १८ ।। हें चोविसांही तत्त्वांचें । कुटुंबघरवस्तीचें । तुटे बंधमोक्षाचें । गुंथाडे एथ ।। १९ ।। किंबहुना अवस्थात्रया । हें अधिष्ठान धनंजया । म्हणौनि देहा यया । हेंचि नाम ।। ३२० ।। आणि कर्ता हें दुजें । कर्माचें कारण जाणिजे । प्रतिबिंब म्हणिजे । चैतन्याचें जें ।। २१ ।। आकाशचि वर्षे नीर । तें तळवटीं बांधे नाडर । मग बिंबोनि तदाकार । होय जेवीं ।। २२ ।। कां निद्राभरें बहुवें । राया आपणपें ठाउवें नव्हे । मग स्वप्नींचिये सामावे । रंकपणीं ।। २३ ।। तैसें आपुलेनि विसरें । चैतन्यचि देहाकारें । आभासोनि आविष्करें । देहपणें जें ।। २४ ।। जया विसराच्या देशीं । प्रसिद्धि गा जीवु ऐसी । जेणें भाष केली देहेंसी । आघवाविषयीं ।। २५ ।। प्रकृति करी कर्में । तीं म्यां केलीं म्हणे भ्रमें । येथ कर्ता येणें नामें । बोलिजे जीवु ।। २६ ।। मग पातेयांच्या केशीं । एकीच उठी दिठी जैसी । मोकळी चवरी ऐसी । चिरीव गमे ।। २७ ।। कां घराआंतुल एकु । दीपाचा तो अवलोकु । गवाक्षभेदें अनेकु । आवडे जेवीं ।। २८ ।। कां एकुचि पुरुषु जैसा । अनुसरत नवां रसां । नवविधु ऐसा । आवडों लागे ।। २९ ।। तेवीं बुद्धीचें एक जाणणें । श्रोत्रादिभेदें येणें । बाहेरी इंद्रियपणें । फांके जें कां ।। ३३० ।। तें पृथग्विध करण । कर्माचें इया कारण । तिसरें गा जाण । नृपनंदना ।। ३१ ।। आणि पूर्वपश्चिमवाहणीं । निघालिया वोघाचिया मिळणी । होय नदी नद पाणी । एकचि जेवीं ।। ३२ ।। तैसी क्रियाशक्ति पवनीं । असे जे अनपायिनी । ते पडिली नानास्थानीं । नाना होय ।। ३३ ।। जें वाचे करी येणें । तें तेंचि होय बोलणें । हाता आली तरी घेणें । देणें होय ।। ३४ ।। अगा चरणाच्या ठायीं । तरी गति तेचि पाहीं । अधोद्वारीं दोहीं । क्षरणें तेचि ।। ३५ ।। कंदौनि हृदयवरी । प्रणवाची

उजरी । करितां तेचि शरीरीं । प्राणु म्हणिजे ।। ३६ ।। मग ऊर्ध्वींचिया रिगानिगा । पुढती तेचि शक्ति पैं गा । उदानु ऐसिया लिंगा । पात्र जाहली ।। ३७ ।। अधोरंध्राचेनि वाहें । अपानु हें नाम लाहे । व्यापकपणें होये । व्यानु तेचि ।। ३८ ।। आरोगिलेनि रसें । शरीर भरी सरिसें । आणि न सांडितां असे । सर्वसंधीं ।। ३९ ।। ऐसिया इया राहटीं । मग तेचि क्रिया पाठीं । समान ऐसी किरीटी । बोलिजे गा ।। ३४० ।। आणि जांभई शिंक ढेंकर । ऐसैसा होतसे व्यापार । नाग कूर्म कृकर । इत्यादि होय ।। ४१ ।। एवं वायूची हे चेष्टा । एकीचि परी सुभटा । वर्तनास्तव पालटा । येतसे जे ।। ४२ ।। ते भेदली वृत्तिपंथें । वायुशक्ति गा एथें । कर्मकारण चौथें । ऐसें जाण ।। ४३ ।। आणि ऋतु बरवा शारदु । शारदीं पुढती चांदु । चंद्रीं जैसा संबंधु । पूर्णिमेचा ।। ४४ ।। कां वसंतीं बरवा आरामु । आरामींही प्रियसंगमु । संगमीं आगमु । उपचारांचा ।। ४५ ।। नाना कमळीं पांडवा । विकासु जैसा बरवा । विकासींही यावा । परागाचा ।। ४६ ।। वाचे बरवें कवित्व । कवित्वीं बरवें रसिकत्व । रसिकत्वीं परतत्त्व- । स्पर्शु जैसा ।। ४७ ।। तैसी सर्ववृत्तिवैभवीं । बुद्धिचि एकली बरवी । बुद्धीही बरव नवी । इंद्रियप्रौढी ।। ४८ ।। इंद्रियप्रौढीमंडळा । शृंगारु एकुचि निर्मळा । जें अधिष्ठात्रियां कां मेळा । देवतांचा जो ।। ४९ ।। म्हणौनि चक्षुरादिकीं दाहें । इंद्रियां पाठीं स्वानुग्रहें । सूर्यादिकां कां आहे । सुरांचें वृंद ।। ३५० ।। तें देववृंद बरवें । कर्मकारण पांचवें । अर्जुना एथ जाणावें । देवो म्हणे ।। ५१ ।। एवं माने तुझिये आयणी । तैसी कर्मजातांची हे खाणी । पंचविध आकर्णीं । निरूपिली ।। ५२ ।। आतां हेचि खाणी वाढे । मग कर्माची सृष्टि घडे । जिहीं ते हेतुही उघडे । दाऊं पांचै ।। ५३ ।।

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः ।। १५ ।।

तरी अवसांत आली माधवी । ते हेतु होय नवपल्लवीं । पल्लव पुष्पपुंज दावी । पुष्प फळातें ।। ५४ ।। कां वार्षिये आणिजे मेघु । मेघें वृष्टिप्रसंगु । वृष्टिस्तव भोगु । सस्यसुखाचा ।। ५५ ।। नातरी प्राची अरुणातें विये । अरुणें सूर्योदयो होये । सूर्यें सगळा पाहे । दिवो जैसा ।। ५६ ।। तैसें मन हेतु

पांडवा । होय कर्मसंकल्पभावा । तो संकल्पु लावी दिवा । वाचेचा गा ।। ५७ ।। मग वाचेचा तो दिवटा । दावी कृत्यजातांचिया वाटा । तेव्हां कर्ता रिगे कामठां । कर्तृत्वाच्या ।। ५८ ।। तेथ शरीरादिक दळवाडें । शरीरादिकां हेतुचि घडे । लोहकाम लोखंडें । निर्वाळिजे जैसें ।। ५९ ।। कां तांथुवाचा ताणा । तांथु घालितां वैरणा । तो तंतुचि विचक्षणा । होय पटु ।। ३६० ।। तैसें मनवाचादेहाचें । कर्म मनादि हेतुचि रचे । रत्नीं घडे रत्नाचें । दळवाडें जेवीं ।। ६१ ।। एथ शरीरादिकें कारणें । तेंचि हेतु केवीं हें कोणें । अपेक्षिजे तरी तेणें । अवधारिजो ।। ६२ ।। आइका सूर्याचिया प्रकाशा । हेतु कारण सूर्युचि जैसा । कां ऊंसाचें कांडें ऊंसा । वाढी हेतु ।। ६३ ।। नाना वाग्देवता वानावी । तें वाचाचि लागे कामवावी । कां वेदां वेदेंचि बोलावी । प्रतिष्ठा जेवीं ।। ६४ ।। तैसें कर्मा शरीरादिकें । कारण हें कीर ठाउकें । परी हेंचि हेतु न चुके । हेंही एथ ।। ६५ ।। आणि देहादिकीं कारणीं । देहादि हेतु मिळणीं । होय जया उभारणी । कर्मजातां ।। ६६ ।। तें शास्त्रार्थें मानिलेया । मार्गा अनुसरे धनंजया । तरी न्याय तो न्याया । हेतु होय ।। ६७ ।। जैसा पर्जन्योदकाचा लोटु । विपायें धरी साळीचा पाटु । तो जिरे परी अचाटु । उपयोगु आथी ।। ६८ ।। कां रोषें निघालें अवचटें । पडिलें द्वारकेचिया वाटे । तें शिणे परी सुनाटें । न वचिती पदें ।। ६९ ।। तैसें हेतुकारण मेळें । उठी कर्म जें आंधळें । तें शास्त्राचें लाहे डोळे । तैं न्याय म्हणिपे ।। ३७० ।। ना दूध वाढिता ठावो पावे । तंव उतोनि जाय स्वभावें । तोही वेंचु परी नव्हे । वेंचिलें तें ।। ७१ ।। तैसें शास्त्रसाह्येंवीण । केलें नोहे जरी अकारण । तरी लागो कां नागवण । दानलेखीं ।। ७२ ।। अगा बावन्ना वर्णांपरता । कोण मंत्रु आहे पंडुसुता । कां बावन्नही नुच्चारितां । जीवु आथी ।। ७३ ।। परी मंत्राची कडसणी । जंव नेणिजे कोदंडपाणी । तंव उच्चारफळ वाणी । न पवे जेवीं ।। ७४ ।। तेवीं कारणहेतुयोगें । जें बिसाट कर्म निगे । तें शास्त्राचिये न लगे । कांसे जंव ।। ७५ ।। कर्म होतचि असे तेव्हांही । परी तें होणें नव्हे पाहीं । तो अन्यायो गा अन्यायीं । हेतु होय ।। ७६ ।।

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ।। १६ ।।

एवं पंचकारणा कर्मा । पांचही हेतु हे सुमहिमा । आतां एथें पाहें पां आत्मा । सांपडला असे ।। ७७ ।। भानु न होनि रूपें जैसीं । चक्षुरूपातें प्रकाशी । आत्मा न होनि कर्में तैसीं । प्रकटित असे गा ।। ७८ ।। पैं प्रतिबिंब आरिसा । दोन्ही न होनि वीरेशा । दोहींतें प्रकाशी जैसा । न्याहाळिता तो ।। ७९ ।। कां अहोरात्र सविता । न होनि करी पंडुसुता । तैसा आत्मा कर्मकर्ता । न होनि दावी ।। ३८० ।। परी देहाहंमान भुली । जयाची बुद्धि देहींचि आतली । तया आत्मविषयीं जाली । मध्यरात्री गा ।। ८१ ।। जेणें चैतन्या ईश्वरा ब्रह्मा । देहचि केलें परमसीमा । तया आत्मा कर्ता हे प्रमा । अलोट उपजे ।। ८२ ।। आत्माचि कर्मकर्ता । हाही निश्चयो नाहीं तत्त्वतां । देहोचि मी कर्मकर्ता । मानितो साचे ।। ८३ ।। जे आत्मा मी कर्मातीतु । सर्वकर्मसाक्षिभूतु । हे आपली कहीं मातु । नायकेचि कानीं ।। ८४ ।। म्हणौनि उमपा आत्मयातें । देहचिवरी मविजे एथें । विचित्र काई रात्रि दिवसातें । डुडुळ न करी ।। ८५ ।। पैं जेणें आकाशींचा कहीं । सत्य सूर्यु देखिला नाहीं । तो थिल्लरींचें बिंब काई । मानूं न लोहे ।। ८६ ।। थिल्लराचेनि जालेपणें । सूर्यासि आणी होणें । त्याच्या नाशीं नाशणें । कंपें कंपू ।। ८७ ।। आणि निद्रिस्ता चेवो नये । तंव स्वप्न साच हों लाहे । रज्जु नेणतां सापा बिहे । विस्मो कवण ।। ८८ ।। जंव कवळ आथि डोळां । तंव चंद्रु देखावा कीं पिंवळा । काय मृगींहीं मृगजळा । भाळावें नाहीं ।। ८९ ।। तैसा शास्त्रगुरूचेनि नांवें । जो वाराही टेंकों नेदी सिवें । केवळ मौढ्याचेनिचि जीवें । जियाला जो ।। ३९० ।। तेणें देहात्मदृष्टीमुळें । आत्मया घापे देहाचें जाळें । जैसा अभ्राचा वेगु कोल्हें । चंद्री मानीं ।। ९१ ।। मग तया मानणयासाठीं । देहबंदिशाळे किरीटी । कर्माच्या वज्रगांठीं । कळासे तो ।। ९२ ।। पाहें पां बद्ध भावना दृढा । नळियेवरी तो बापुडा । काय मोकळेयाहि पायाचा चवडा । न ठकेचि पुंसा ।। ९३ ।। म्हणौनि निर्मळे आत्मस्वरूपीं । जो प्रकृतीचें केलें आरोपी । तो कल्पकोडीच्या मापीं । मवीचि कर्में ।। ९४ ।। आतां कर्मामाजीं असे । परी तयातें कर्म न स्पर्शे । वडवानळातें जैसें । समुद्रोदक ।। ९५ ।। तैसेंनि वेगळेपणें । जयाचें कर्मी असणें । तो कीर वोळखावा कवणें । तरी सांगों ।। ९६ ।। जे मुक्तातें निर्धारितां । लाभे

आपलीच मुक्तता । जैसी दीपें दिसे पाहतां । आपली वस्तु ।। ९७ ।। नातरी दर्पणु जंव उटिजे । तंव आपणपयां आपण भेटिजे । कां तोय पावतां तोय होईजे । लवणें जेवीं ।। ९८ ।। हे असो परतोनि मागुतें । प्रतिबिंब पाहे बिंबातें । तंव पाहणें जाउनी आयितें । बिंबचि होय ।। ९९ ।। तैसें हारपलें आपणपें पावे । तैं संतांतें पाहतां गिवसावें । म्हणौनि वानावे ऐकावे । तेचि सदा ।। ४०० ।। परी कर्मी असोनि कर्में । जो नावरे समेंविषमें । चर्मचक्षूंचेनि चामें । दृष्टि जैसी ।। १ ।। तैसा सोडवला जो आहे । तयाचें रूप आतां पाहें । उपपत्तीची बाहे । उभऊनि सांगों ।। २ ।।

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वाऽपि स इमाँल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ।। १७ ।।

तरी अविद्येचिया निदा । विश्वस्वप्नाचा हा धांदा । भोगीत होता प्रबुद्धा । अनादि जो ।। ३ ।। तो महावाक्याचेनि नांवें । गुरुकृपेचेनि थांवें । माथां हातु ठेविला नव्हे । थापटिला जैसा ।। ४ ।। तैसा विश्वस्वप्नेंसीं माया । नीद सांडूनि धनंजया । सहसा चेइला अद्वया- । नंदपणें जो ।। ५ ।। तेव्हां मृगजळाचे पूर । दिसते एक निरंतर । हारपती कां चंद्रकर । फांकतां जैसे ।। ६ ।। कां बाळत्व निघोनि जाय । तैं बागुला नाहीं त्राय । पैं जळालिया इंधन न होय । इंधन जेवीं ।। ७ ।। नाना चेवो आलिया पाठीं । तैं स्वप्न न दिसे दिठी । तैसी अहं ममता किरीटी । नुरेचि तया ।। ८ ।। मग सूर्यु आंधारालागीं । रिघो कां भलते सुरंगीं । परी तो तयाच्या भागीं । नाहींचि जैसा ।। ९ ।। तैसा आत्मत्वें वेष्टिला होये । तो जया तया दृश्यातें पाहें । तें दृश्य द्रष्टेपणेंसीं होत जाये । तयाचेंचि रूप ।। ४१० ।। जैसा वन्हि जया लागे । ते वन्हिचि जालिया आंगें । दाह्यदाहकविभागें । सांडिजे तें ।। ११ ।। तैसा कर्माकारा दुजेया । तो कर्तेपणाचा आत्मया । आळु आला तो गेलिया । कांहीं बाहीं जें उरे ।। १२ ।। तिये आत्मस्थितीचा जो रावो । मग तो देहीं इये जाणेल ठावो । काय प्रलयांबूचा उन्नाहो । वोघु मानी ।। १३ ।। तैसी ते पूर्ण अहंता । काई देहपणें पंडुसुता । आवरे काई सविता । बिंबें धरिला ।। १४ ।। पैं मथूनि लोणी घेपे । तें मागुती ताकीं घापे । तरी तें अलिप्तपणें सिंपे । तेणेंसीं काई ।। १५ ।। नाना काष्ठौनि वीरेशा । वेगळा

केलिया हुताशा । राहे काष्ठाचिया मांदुसा । कोंडलेपणें ।। १६ ।। कां रात्रीचिया उदराआंतु । निघाला जो हा भास्वतु । तो रात्री ऐसी मातु । ऐके कायी ।। १७ ।। तैसें वेद्य वेदकपणेंसी । पडिलें कां जयाचे ग्रासीं । तया देह मी ऐसी । अहंता कैंची ।। १८ ।। आणि आकाशें जेथें जेथुनी । जाईजे तेथ असे भरोनी । म्हणौनि ठेलें कोंदोनी । आपेंआप ।। १९ ।। तैसें जें तेणें करावें । तो तेंचि आहे स्वभावें । मा कोणें कर्मी वेष्टावें । कर्तेपणें ।। ४२० ।। नुरेचि गगनावीण ठावो । नोहेचि समुद्रा प्रवाहो । नुठीचि ध्रुवा जावो । तैसें जाहालें ।। २१ ।। ऐसेनि अहंकृतिभावो । जयाचा बोधीं जाहला वावो । तऱ्ही देहा जंव निर्वाहो । तंव आथी कर्मे ।। २२ ।। वारा जरी वाजोनि वोसरे । तरी तो डोल रुखीं उरे । कां सेंदें द्रुति राहे कापुरें । वेंचलेनी ।। २३ ।। कां सरलेया गीताचा समारंभु । न वचे राहवलेपणाचा क्षोभु । भूमी लोळोनि गेलिया अंबु । वोल थारे ।। २४ ।। अगा मावळलेनि अर्के । संध्येचिये भूमिके । ज्योतिदीप्ती कौतुकें । दिसे जैसी ।। २५ ।। पैं लक्ष भेदिलियाहीवरी । बाण धांवेचि तंववरी । जंव भरली आथी उरी । बळाची ते ।। २६ ।। नाना चक्रीं भांडें जालें । तें कुलालें परतें नेलें । परी भ्रमेंचि तें मागिले । भोवंडिलेपणें ।। २७ ।। तैसा देहाभिमानु गेलिया । देह जेणें स्वभावें धनंजया । जालें तें अपैसया । चेष्टवीच तें ।। २८ ।। संकल्पेंवीण स्वप्न । न लावितां दांगीचें बन । न रचितां गंधर्वभुवन । उठी जैसें ।। २९ ।। आत्मयाचेनि उद्यमेंवीण । तैसें देहादिपंचकारण । होय आपणयां आपण । क्रियाजात ।।४३०।। पैं प्राचीनसंस्कारवशें । पांचही कारणें सहेतुकें । कामवीजती गा अनेकें । कर्माकारें ।। ३१ ।। तया कर्मामाजीं मग । संहरो आघवें जग । अथवा नवें चांग । अनुकरो ।। ३२ ।। परी कुमुद कैसेनि सुके । कैसें तें कमळ फांके । हीं दोन्हीं रवी न देखे । जयापरी ।। ३३ ।। कां वीजु वर्षोनि आभाळ । ठिकरिया आतो भूतळ । अथवा करूं शाड्वळ । प्रसन्नावृष्टी ।।३४।। तरी तया दोहींतें जैसें । नेणिजेचि कां आकाशें । तैसा देहींच जो असे । विदेहदृष्टी ।। ३५ ।। तो देहादिकीं चेष्टीं । घडतां मोडतां हे सृष्टी । न देखे स्वप्न दृष्टी । चेइला जैसा ।। ३६ ।। एऱ्हवीं चामाचे डोळेवरी । जे देखती देहचिवरी । ते कीर तो व्यापारी । ऐसेंचि मानिती ।। ३७ ।। कां तणाचा

बाहुला । जो आगरामेरें ठेविला । तो साचचि राखता कोल्हा । मानिजे ना ।। ३८ ।। पिसें नेसलें कां नागवें । हें लोकीं येऊनि जाणावें । ठाणोरियांचें मवावें । आणिकीं घाय ।। ३९ ।। कां महासतीचे भोग । देखे कीर सकळ जग । परी ते आगी ना आंग । ना लोकु देखे ।। ४४० ।। तैसा स्वस्वरूपें उठिला । जो दृश्येंसीं द्रष्टा आटला । तो नेणे काय राहटला । इंद्रियग्रामु ।। ४१ ।। अगा थोरीं कल्लोळीं कल्लोळ साने । लोपतां तिरींचेनि जनें । एकीं एक गिळिलें हें मनें । मानिजे जऱ्ही ।। ४२ ।। तऱ्ही उदकाप्रति पाहीं । कोण ग्रसितसे काई । तैसें पूर्णा दुजें नाहीं । जें तो मारी ।। ४३ ।। सुवर्णाचिया चंडिका । सुवर्णशूळेंचि देखा । सुवर्णाचिया महिखा । नाशु केला ।। ४४ ।। तो देवलवसिया कडा । व्यवहारु गमला फुडा । वांचूनि शूळ महिष चामुंडा । सुवर्णचि तें ।। ४५ ।। पैं चित्रींचें जळ हुतांशु । तो दृष्टीचाचि आभासु । पटीं आगी बोलांशु । दोन्ही नाहीं ।। ४६ ।। मुक्ताचें देह तैसें । हालत संस्कारवशें । तें देखोनि लोक पिसे । कर्ता म्हणती ।। ४७ ।। आणि तयां करणेया आंतु । घडो तिहीं लोकां घातु । परी तेणें केला हे मातु । बोलों नये ।। ४८ ।। अगा अंधारुचि देखावा तेजें । मग तो फेडी हें बोलिजे । तैसें ज्ञानिया नाहीं दुजें । जें तो मारी ।। ४९ ।। म्हणौनि तयाची बुद्धी । नेणे पापपुण्याची गंधी । गंगा मीनलिया नदी । विटाळु जैसा ।। ४५० ।। आगीसी आगी झगटलिया । काय पोळे धनंजया । कीं शस्त्र रुपे आपणया । आपणचि ।। ५१ ।। तैसें आपणपयापरतें । जो नेणें क्रियाजातातें । तेथ काय लिंपवी बुद्धीतें । तयाचिये ।। ५२ ।। म्हणौनि कार्य कर्ता क्रिया । हें स्वरूपचि जाहलें जया । नाहीं शरीरादिकीं तया । कर्मी बंधु ।। ५३ ।। जे कर्ता जीव विंदाणीं । काढूनि पांचहा खाणी । घडित आहे करणीं । आउतीं दाहें ।। ५४ ।। तेथ न्यावो आणि अन्यावो । हा द्विविधु साधूनि आवो । उभवितां न लवी खेंवो । कर्मभुवनें ।। ५५ ।। या थोराडा कीर कामा । विरजा नोहे आत्मा । परी म्हणसी हन उपक्रमा । हातु लावी ।। ५६ ।। तो साक्षी चिद्रूपु । कर्मप्रवृत्तीचा संकल्पु । उठी तो कां निरोपु । आपणचि दे ।। ५७ ।। तरी कर्मप्रवृत्तीहीलागीं । तया आयासु नाहीं आंगीं । जे प्रवृत्तीचेही उळिगीं । लोकुचि आथी ।। ५८ ।। म्हणौनि आत्मयाचें केवळ । जो रूपचि जाहला निखिळ । तया नाहीं

बंदिशाळ । कर्माची हे ।। ५९ ।। परी अज्ञानाच्या पटीं । अन्यथा ज्ञानाचें चित्र उठी । तेथ चितारणी हे त्रिपुटी । प्रसिद्ध जे कां ।। ४६० ।।

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ।। १८ ।।

जें ज्ञान ज्ञाता ज्ञेय । हें जगाचें बीज त्रय । तें कर्माची निःसंदेह । प्रवृत्ति जाण ।। ६१ ।। आतां ययाचि गा त्रया । व्यक्ती वेगळालिया । आइकें धनंजया । करूं रूप ।। ६२ ।। तरी जीवसूर्यबिंबाचे । रश्मी श्रोत्रादिकें पांचें । धांवोनि विषयपद्माचे । फोडिती मढ ।। ६३ ।। कीं जीवनृपाचे वारु उपलाणें । घेऊनि इंद्रियांचीं केंकाणें । विषयदेशींचें नागवणें । आणीत जे ।। ६४ ।। हें असो इहीं इंद्रयीं राहाटे । जें सुखदुःखेंसीं जीवा भेटे । तें सुषुप्तिकाळीं वोहटे । जेथ ज्ञान ।। ६५ ।। तया जीवा नांव ज्ञाता । आणि जें हें सांगितलें आतां । तेंचि एथ पंडुसुता । ज्ञान जाण ।। ६६ ।। जें अविद्येचिये पोटीं । उपजतखेंवो किरीटी । आपणयातें वांटी । तिहीं ठायीं ।। ६७ ।। आपुलिये धांवे पुढां । घालूनि ज्ञेयाचा गुंडा । उभारी मागिलीकडां । ज्ञातृत्वातें ।। ६८ ।। मग ज्ञातया ज्ञेया दोघां । तो नांदणुकेचा बगा । माजीं जालेनि पैं गा । वाहे जेणें ।। ६९ ।। ठाकूनि ज्ञेयाची शिव । पुरे जयाची धांव । सकळ पदार्थां नांव । सूतसे जें ।। ४७० ।। तें गा सामान्य ज्ञान । या बोला नाहीं आन । ज्ञेयाचेंहि चिन्ह । आइक आतां ।। ७१ ।। तरी शब्द स्पर्शु । रूप गंध रसु । हा पंचविध आभासु । ज्ञेयाचा तो ।। ७२ ।। जैसें एकेचि चूतफळें । इंद्रियां वेगवेगळें । रसें वर्णें परिमळें । भेटिजे स्पर्शें ।। ७३ ।। तैसें ज्ञेय तरी एकसरें । परी ज्ञान इंद्रियद्वारें । घे म्हणौनि प्रकारें । पांचें जालें ।। ७४ ।। आणि समुद्रीं वोघाचें जाणें । सरे लाणीपासीं धांवणें । कां फळीं सरे वाढणें । सस्याचें जेवीं ।। ७५ ।। तैसें इंद्रियांच्या वाहवटीं । धांवतया ज्ञाना जेथ ठी । होय तें गा किरीटी । विषय ज्ञेय ।। ७६ ।। एवं ज्ञातया ज्ञाना ज्ञेया । तिहीं रूप केलें धनंजया । हे त्रिविध सर्व क्रिया- । प्रवृत्ति जाण ।। ७७ ।। जे शब्दादि विषय । हें पंचविध जें ज्ञेय । तेंचि प्रिय कां अप्रिय । एकेपरीचें ।। ७८ ।। ज्ञान मोटकें ज्ञातया । दावी ना जंव धनंजया । तंव स्वीकारा कीं त्यजावया । प्रवर्तेचिं तो ।। ७९ ।। परी मीनातें देखोनि बकु । जैसा निधानातें रंकु । कां स्त्री देखोनि कामुकु ।

प्रवृत्ति धरी ।। ४८० ।। जैसें खालारां धांवे पाणी । भ्रमर पुष्पाचिये घाणीं । नाना सुटला सांजवणीं । वत्सुचि पां ।। ८१ ।। अगा स्वर्गींची उर्वशी । ऐकोनि जेवीं माणुसीं । वराता लावीजती आकाशीं । यागांचिया ।। ८२ ।। पैं पारिवा जैसा किरीटी । चढला नभाचिये पोटीं । पारवी देखोनि लोटी । आंगचि सगळें ।। ८३ ।। हें ना घनगर्जनासरिसा । मयूर वोवांडे आकाशा । ज्ञाता ज्ञेय देखोनि तैसा । धांवचि घे ।। ८४ ।। म्हणौनि ज्ञान ज्ञेय ज्ञाता । हे त्रिविध गा पंडुसुता । होयचि कर्मा समस्तां । प्रवृत्ति येथ ।। ८५ ।। परी तेंचि ज्ञेय विपायें । जरी ज्ञातयातें प्रिय होये । तरी भोगावया न साहे । क्षणही विलंबु ।। ८६ ।। नातरी अवचटें । तेंचि विरुद्ध होऊनि भेटे । तरी युगांत वाटे । सांडावया ।। ८७ ।। व्याळा कां हारा । वरपडा जालेया नरा । हरिखु आणि दरारा । सरसाचि उठी ।। ८८ ।। तैसें ज्ञेय प्रियाप्रियें । देखिलेनि ज्ञातया होये । मग त्याग स्वीकारीं वाहे । व्यापारातें ।। ८९ ।। तेथ रागी प्रतिमल्लाचा । गोसांवी सर्वदळाचा । रथु सांडूनि पायांचा । होय जैसा ।। ४९० ।। तैसें ज्ञातेपणें जें असे । तें ये कर्ता ऐसिये दशे । जेवितें बैसलें जैसें । रंधन करूं ।। ९१ ।। कां भंवरेंचि केला मळा । वरकलुचि ज्ञाला अंकसळा । नाना देवो रिगाला देउळा- । चिया कामा ।। ९२ ।। तैसा ज्ञेयाचिया हांवा । ज्ञाता इंद्रियांचा मेळावा । राहाटवी तेथ पांडवा । कर्ता होय ।। ९३ ।। आणि आपण होउनी कर्ता । ज्ञाना आणी करणता । तेथें ज्ञेयचि स्वभावतां । कार्य होय ।। ९४ ।। ऐसा ज्ञानाचिये निजगती । पालटु पडे गा सुमती । डोळयाची शोभा रातीं । पालटे जैसी ।। ९५ ।। कां अदृष्ट जालिया उदासु । पालटे श्रीमंताचा विलासु । पुनिवेपाठीं शीतांशु । पालटे जैसा ।। ९६ ।। तैसा चाळितां करणें । ज्ञाता वेष्टिजे कर्तेपणें । तेथिचीं तियें लक्षणें । ऐक आतां ।। ९७ ।। तरी बुद्धि आणि मन । चित्त अहंकार हन । हें चतुर्विध चिन्ह । अंतःकरणाचें ।। ९८ ।। बाह्य त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण । हें पंचविध जाण । इंद्रियें गा ।। ९९ ।। तेथ आंतुलें तंव करणें । कर्ता कर्तव्या घे उमाणें । मग तें जरी जाणें । सुखा येतें ।। ५०० ।। तरी बाहेरीलें तियेंही । चक्षुरादिकें दाहाही । उठौनि लवलाहीं । व्यापारा सूये ।। १ ।। मग तो इंद्रियकदंबु । करविजे तंव राबु । जंव कर्तव्याचा लाभु । हातासि

ये ।। २ ।। ना तें कर्तव्य जरी दुःखें । फळेल ऐसें देखे । तो लावी त्यागमुखें । तियें दाहाही ।। ३ ।। मग फिटे दुःखाचा ठावो । तंव राहाटवी रात्रिदिवो । विकणवातें कां रावो । जयापरी ।। ४ ।। तैसेनि त्याग स्वीकारीं । वाहातां इंद्रियांची धुरी । ज्ञातयातें अवधारीं । कर्ता म्हणिपे ।। ५ ।। आणि कर्तयाच्या सर्व कर्मीं । आउतांचिया परी क्षमी । म्हणौनि इंद्रियांतें आम्ही । करणें म्हणों ।। ६ ।। आणि हेचि करणेंवरी । कर्ता क्रिया ज्या उभारी । तिया व्यापे तें अवधारीं । कर्म एथ ।। ७ ।। सोनाराचिया बुद्धी लेणें । व्यापे चंद्रकरीं चांदणें । कां व्यापे वेल्हाळपणें । वेली जैसी ।। ८ ।। नाना प्रभा व्यापे प्रकाशु । गोडिया इक्षुरसु । हें असो अवकाशु । आकाशीं जैसा ।। ९ ।। तैसें कर्तयाचिया क्रिया । व्यापलें जें धनंजया । तें कर्म गा बोलावया । आन नाहीं ।। ५१० ।। एवं कर्ता कर्म करण । या तिहींचेंही लक्षण । सांगितलें तुज विचक्षण- । शिरोमणी ।। ११ ।। एथ ज्ञाता ज्ञान ज्ञेय । हें कर्माचें प्रवृत्तित्रय । तैसेंचि कर्ता करण कार्य । हा कर्मसंचयो ।। १२ ।। वन्हीं ठेविला असे धूमु । आथी बीजीं जेवीं द्रुमु । कां मनीं जोडे कामु । सदा जैसा ।। १३ ।। तैसा कर्ता क्रिया करणीं । कर्माचें आहे जितवणीं । सोनें जैसें खाणी । सुवर्णाचिये ।। १४ ।। म्हणौनि हें कार्य मी कर्ता । ऐसें आथि जेथ पंडुसुता । तेथ आत्मा दूरी समस्ता- । क्रियांपासीं ।। १५ ।। यालागीं पुढतपुढती । आत्मा वेगळाचि सुमती । आतां असो हे किती । जाणतासि तूं ।। १६ ।।

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ।। १९ ।।

परी सांगितलें जें ज्ञान । कर्म कर्ता हन । ते तिन्ही तिहीं ठायीं भिन्न । गुणीं आहाती ।। १७ ।। म्हणौनि ज्ञाना कर्मा कर्तया । पातेजों नये धनंजया । जे दोनी बांधती सोडावया । एकचि प्रौढ ।। १८ ।। तें सात्त्विक ठाउवें होये । जे गुणभेदु सांगों पाहे । जो सांख्यशास्त्रीं आहे । उवाइला ।। १९ ।। जें विचारक्षीरसमुद्र । स्वबोधकुमुदिनीचंद्र । ज्ञानडोळसां नरेंद्र । शास्त्रांचा जें ।। ५२० ।। कीं प्रकृतिपुरुष दोनी । मिसळलीं दिवोरजनीं । तियें निवडितां त्रिभुवनीं । मार्तंडु जें ।। २१ ।। जेथ अपारा मोहराशी । तत्त्वाच्या मापीं चोविसीं । उगाणा घेऊनि परेशीं । सुरवाडिजे ।। २२ ।। अर्जुना तें

सांख्यशास्त्र । पढे जयाचें स्तोत्र । तें गुणभेदचरित्र । ऐसें आहे ।। २३ ।। जे आपुलेनि आंगिकें । त्रिविधपणाचेनि अंकें । दृश्यजात तितुकें । अंकित केलें ।। २४ ।। एवं सत्त्वरजतमा । तिहींची एवढी असे महिमा । जे त्रैविध्य आदी ब्रह्मा । अंतीं कृमी ।। २५ ।। परी विश्वींची आघवी मांदी । जेणें भेदलेनि गुणभेदीं । पडिली तें तंव आदी । ज्ञान सांगों ।। २६ ।। जे दिठी जरी चोख कीजे । तरी भलतेंही चोख सुजे । तैसें ज्ञानें शुद्धें लाहिजे । सर्वही शुद्ध ।। २७ ।। म्हणौनि तें सात्त्विक ज्ञान । आतां सांगों दे अवधान । कैवल्यगुणनिधान । श्रीकृष्ण म्हणे ।। २८ ।।

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ।। २० ।।

तरी अर्जुना गा तें फुडें । सात्त्विक ज्ञान चोखडें । जयाच्या उदयीं ज्ञेय बुडे । ज्ञातेनिसीं ।। २९ ।। जैसा सूर्य न देखे अंधारें । सरिता नेणिजती सागरें । कां कवळिलिया न धरे । आत्मछाया ।। ५३० ।। तयापरी जया ज्ञाना । शिवादि तृणावसाना । इया भूतव्यक्ति भिन्ना । नाडळती ।। ३१ ।। जैसें हातें चित्र पाहातां । होय पाणियें मीठ धुतां । कां चेवोनि स्वप्ना येतां । जैसें होय ।। ३२ ।। तैसें ज्ञानें जेणें । करितां ज्ञातव्यातें पाहाणें । जाणता ना जाणणें । जाणावें उरे ।। ३३ ।। पैं सोनें आटूनि लेणीं । न काढिती आपुलिया आयणी । कां तरंग न घेपती पाणी । गाळूनि जैसें ।। ३४ ।। तैसी जया ज्ञानाचिया हाता । न लगेचि दृश्यपथा । तें ज्ञान जाण सर्वथा । सात्त्विक गा ।। ३५ ।। आरिसा पाहों जातां कोडें । जैसें पाहातेंचि कां रिगे पुढें । तैसें ज्ञेय लोटोनि पडे । ज्ञाताचि जें ।। ३६ ।। पुढती तेंचि सात्त्विक ज्ञान । जें मोक्षलक्ष्मीचें भुवन । हें असो ऐक चिन्ह । राजसाचें ।। ३७ ।।

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ।। २१ ।।

तरी पार्था परियेस । तें ज्ञान गा राजस । जे भेदाची कांस । धरूनि चाले ।। ३८ ।। विचित्रता भूतांचिया । आपण आंतोनि ठिकरिया । बहु चकै ज्ञातया । आणिली जेणें ।। ३९ ।। जैसें साचा रूपाआड । घालूनि विसराचें कवाड । मग स्वप्नाचें काबाड । ओपी निद्रा ।। ५४० ।। तैसें स्वज्ञानाचिये

पौळी । बाहेरि मिथ्या महीं खळीं । तिहीं अवस्थांचिया वह्याळी । दावी जें जीवा ।। ४१ ।। अलंकारपणें झांकलें । बाळा सोनें कां वायां गेलें । तैसें नामीं रूपीं दुरावलें । अद्वैत जया ।। ४२ ।। अवतरली गाडग्यां घडां । पृथ्वी अनोळख जाली मूढां । वन्हि जाला कानडा । दीपत्वासाठीं ।। ४३ ।। कां वस्त्रपणाचेनि आरोपें । मूर्खाप्रति तंतु हारपे । नाना मुग्धा पटु लोपे । दाऊनि चित्र ।। ४४ ।। तैशी जया ज्ञाना । जाणोनि भूतव्यक्ती भिन्ना । ऐक्यबोधाची भावना । निमोनि गेली ।। ४५ ।। मग इंधनीं भेदला अनळु । फुलांवरी परिमळु । कां जळभेदें शकलु । चंद्रु जैसा ।। ४६ ।। तैसें पदार्थभेद बहुवस । जाणोनि लहान थोर वेष । आंतलें तें राजस । ज्ञान येथ ।। ४७ ।। आतां तामसाचेंहि लिंग । सांगेन तें वोळख चांग । डावलावया मातंग- । सदन जैसें ।। ४८ ।।

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये सक्तमहैतुकम् ।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ।। २२ ।।

तरी किरीटी जें ज्ञान । हिंडे विधीचेनि वस्त्रेंहीन । श्रुति पाठमोरी नग्न । म्हणौनि तया ।। ४९ ।। येरींही शास्त्र बटिकरीं । जें निंदेचे विटाळवरी । बोळविलेंसे डोंगरीं । म्लेंच्छधर्माच्या ।। ५५० ।। जें गा ज्ञान ऐसें । गुणग्रहें तामसें । घेतलें भवें पिसें । होऊनियां ।। ५१ ।। जें सोयरिकें बाधु नेणें । पदार्थीं निषेधु न म्हणे । निरोविलें जैसें सुणें । शून्यग्रामीं ।। ५२ ।। तया तोंडीं जें नाडळे । कां खातां जेणें पोळे । तेंचि एक वाळे । येर घेणेंचि ।। ५३ ।। पैं सोनें चोरितां उंदिरु । न म्हणे थरुविथरु । नेणें मांसखाइरु । काळें गोरें ।। ५४ ।। नाना वनामाजीं बोहरी । कडसणी जेवीं न करी । कां जीत मेलें न विचारी । बैसतां माशी ।। ५५ ।। अगा वांता कां वाढिलेया । साजुक कां सडलिया । विवेकु कावळिया । नाहीं जैसा ।। ५६ ।। तैसें निषिद्ध सांडूनि द्यावें । कां विहित आदरें घ्यावें । हें विषयांचेनि नांवें । नेणेंचि जें ।।५७।। जेतुलें आड पडे दिठी । तेतुलें घेचि विषयासाठीं । मग तें स्त्री-द्रव्य वाटी । शिश्नोदरां ।।५८।। तीर्थातीर्थ हे भाख । उदकीं नाहीं सनोळख । तृषा वोळे तेंचि सुख । वांचूनियां ।। ५९ ।। तयाचिपरी खाद्याखाद्य । न म्हणे निंद्यानिंद्य । तोंडा आवडे तें मेध्य । ऐसाचि बोधु ।। ५६० ।। आणि स्त्रीजात तितुकें । त्वचेंद्रियेंचि वोळखे । तियेविषयीं सोयरिकें । एकचि बोधु ।। ६१ ।। पैं स्वार्थीं

जें उपकरे । तयाचि नाम सोयिरें । देहसंबंधु न सरे । जिये ज्ञानीं ।। ६२ ।। मृत्यूचें आघवेंचि अन्न । आघवेंचि आगी इंधन । तैसें जगचि आपलें धन । तामसज्ञाना ।। ६३ ।। ऐसेनि विश्व सकळ । जेणें विषयोचि मानिलें केवळ । तया एक जाण फळ । देहभरण ।। ६४ ।। आकाशपतिता नीरा । जैसा सिंधूचि येक थारा । तैसें कृत्यजात उदरा- । लागींचि बुझे ।। ६५ ।। वांचूनि स्वर्ग नरकु आथी । तया हेतु प्रवृत्ति निवृत्ती । इयें आघवियेंचि राती । जाणिवेची जें ।। ६६ ।। जें देहखंडा नाम आत्मा । ईश्वर पाषाणप्रतिमा । ययापरौति प्रमा । ढळों नेणें ।। ६७ ।। म्हणे पडिलेनि शरीरें । केलेनिसीं आत्मा सरे । मा भोगावया उरे । कोण वेषें ।। ६८ ।। ना ईश्वरु पाहातां आहे । तो भोगवी हें जरी होये । तरी देवचि खाये । विकूनियां ।। ६९ ।। गांवींचें देवळेश्वर । नियामकचि होती साचार । तरी देशींचे डोंगर । उगे कां असती ।। ५७० ।। ऐसा विपायें देवो मानिजे । तरी पाषाणमात्रचि जाणिजे । आणि आत्मा तंव म्हणिजे । देहातेंचि ।। ७१ ।। येरें पापपुण्यादिकें । तें आघवेंचि करोनि लटिकें । हित मानी अग्निमुखें । चरणें जें कां ।। ७२ ।। जें चामाचे डोळे दाविती । जें इंद्रियें गोडी लाविती । तेंचि साच हे प्रतीती । फुडी जया ।। ७३ ।। किंबहुना ऐसी प्रथा । वाढती देखसी पार्था । धूमाची वेली वृथा । आकाशीं जैसी ।। ७४ ।। कोरडा ना वोला । उपेगा आथी गेला । तो वाढोनि मोडला । भेंडु जैसा ।। ७५ ।। नाना उंसांचीं कणसें । कां नपुंसकें माणुसें । वन लागलें जैसें । साबरीचें ।। ७६ ।। नातरी बाळकाचें मन । कां चोराघरींचें धन । अथवा गळास्तन । शेळियेचे ।। ७७ ।। तैसें जें वायाणें । वोसाळ दिसे जाणणें । तयातें मी म्हणें । तामस ज्ञान ।। ७८ ।। तेंही ज्ञान इया भाषा । बोलिजे तो भावो ऐसा । जात्यंधाचा कां जैसा । डोळा वाडु ।। ७९ ।। कां बधिराचे नीट कान । अपेया नाम पान । तैसे आडनांव ज्ञान । तामसा तया ।। ५८० ।। हें असो किती बोलावें । तरी ऐसें जें देखावें । तें ज्ञान नोहे जाणावें । डोळस तम ।। ८१ ।। एवं तिहीं गुणीं । भेदलें यथालक्षणीं । ज्ञान श्रोतेशिरोमणी । दाविलें तुज ।। ८२ ।। आतां याचि त्रिप्रकारा । ज्ञानाचेनि धनुर्धरा । प्रकाशें होती गोचरा । कर्तयांच्या क्रिया ।। ८३ ।। म्हणौनि कर्म पैं गा । अनुसरे तिहीं भागां । मोहरे जालिया

वोघा । तोय जैसे ।। ८४ ।। तेंचि ज्ञानत्रयवशें । त्रिविध कर्म जें असे । तेथ सात्त्विक तंव ऐसें । परिसे आधीं ।। ८५ ।।

नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्त्विकमुच्यते ।। २३ ।।

तरी स्वाधिकाराचेनि मार्गे । आलें जें मानिलें आंगें । पतिव्रतेचेनि परिष्वंगें । प्रियातें जैसें ।। ८६ ।। सांवळ्या आंगा चंदन । प्रमदालोचनीं अंजन । तैसें अधिकारासी मंडण । नित्यपणें जें ।। ८७ ।। तें नित्य कर्म भलें । होय नैमित्तिकीं सावाइलें । सोनयासि जोडलें । सौरभ्य जैसें ।। ८८ ।। आणि आंगा जीवाची संपत्ती । वेंचूनि बाळाची करी पाळती । परी जीवें उबगणें हें स्थिती । न पाहे माय ।। ८९ ।। तैसें सर्वस्वें कर्म अनुष्ठी । परी फळ न सूये दिठी । उखिती क्रिया पैठी । ब्रह्मींचि करी ।। ५९० ।। आणि प्रिय आलिया स्वभावें । शंबळ उरे वेंचे ठाउवें । नव्हे तैसें सत्प्रसंगें करावें । पारुषे जरी ।। ९१ ।। तरी अकरणाचेनि खेदें । द्वेषातें जिवीं न बांधे । जालियाचेनि आनंदें । फुंजों नेणें ।। ९२ ।। ऐसऐसिया हातवटिया । कर्म निफजे जें धनंजया । जाण सात्त्विक हें तया । गुणनाम गा ।। ९३ ।। ययावरी राजसाचें । लक्षण सांगिजेल साचें । न करी अवधानाचें । वाणेंपण ।। ९४ ।।

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ।। २४ ।।

तरी घरीं मातापितरां । धड बोली नाहीं संसारा । येर विश्व भरी आदरा । मूर्खु जैसा ।। ९५ ।। कां तुळशीचिया झाडा । दुरूनि न घापे सिंतोडा । द्राक्षीचिया तरी बुडा । दूधचि लाविजे ।। ९६ ।। तैसी नित्यनैमित्तिकें । कर्में जियें आवश्यकें । तयांचेविषयीं न शके । बैसला उठूं ।। ९७ ।। येरां काम्याचेनि तरी नांवें । देह सर्वस्व आघवें । वेंचितांही न मनवे । बहु ऐसें ।। ९८ ।। अगा देवढी वाढी लाहिजे । तेथ मोल देतां न धाइजे । पेरितां पुरें न म्हणिजे । बीज जेवीं ।। ९९ ।। कां परिसु आलिया हातीं । लोहालागीं सर्वसंपत्ती । वेचितां ये उन्नती । साधकु जैसा ।। ६०० ।। तैसीं फळें देखोनि पुढें । काम्यकर्में दुवाडें । करी परी तें थोकडें । केलेंही मानी ।। १ ।। तेणें फळकामुकें । यथाविधी नेटकें । काम्य कीजे तितुकें । क्रियाजात ।। २ ।।

आणि तयाही केलियाचें । तोंडीं लावी दौंडीचें । कर्मीं या नांवपाटाचें । वाणें सारी ।। ३ ।। तैसा भरे कर्माहंकारु । मग पिता अथवा गुरु । ते न मनी काळज्वरु । औषध जैसें ।। ४ ।। तैसेनि साहंकारें । फळाभिलाषियें नरें । कीजे गा आदरें । जें जें कांहीं ।। ५ ।। परी तेंही करणें बहुवसा । वळघोनि करी सायासा । जीवनोपावो कां जैसा । कोल्हाटियांचा ।। ६ ।। एका कणालागीं उंदिरु । आसका उपसे डोंगरु । कां शेवाळोद्देशें दर्दुरु । समुद्रु डहुळी ।। ७ ।। पैं भिकेपरतें न लाहे । तर्‍ही गारुडी सापु वाहे । काय कीजे शीणुचि होये । गोडु येकां ।। ८ ।। हें असो परमाणूचेनि लाभें । पाताळ लंघिती वोळंबे । तैसें स्वर्गसुखलोभें । विचंबणें जें ।। ९ ।। तें काम्य कर्म सक्लेश । जाणावें येथ राजस । आतां चिन्ह परिस । तामसाचें ।। ६१० ।।

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ।। २५ ।।

तरी तें गा तामस कर्म । जें निंदेचें काळें धाम । निषेधाचें जन्म । साच जेणें ।। ११ ।। जें निपजविल्यापाठीं । कांहींच न दिसे दिठी । रेघ काढिलिया पोटीं । तोयाचे जेवीं ।। १२ ।। कां कांजी घुसळलिया । कां राखोंडी फुंकलिया । कांहीं न दिसे गाळिलिया । वाळुघाणा ।। १३ ।। नाना उपणिलिया भूंस । कां विंधिलिया आकाश । नाना मांडिलिया पाश । वारयासी ।। १४ ।। हें आवघेंचि जैसें । वांझें होऊनि नासे । जें केलिया पाठीं तैसें । वायांचि जाय ।। १५ ।। एर्‍हवीं नरदेहाही येवढें । धन आटणीये पडे । जें कर्म निफजवितां मोडे । जगाचें सुख ।। १६ ।। जैसा कमळवनीं फांसु । काढिलिया कांटसु । आपण झिजे नाशु । कमळां करी ।। १७ ।। कां आपण आंगें जळे । आणि नागवी जगाचे डोळे । पतंगु जैसा सळें । दीपाचेनि ।। १८ ।। तैसें सर्वस्व वायां जावो । वरी देहाही होय घावो । परी पुढिलां अपावो । निफजविजे जेणें ।। १९ ।। मासी आपणयातें गिळवी । परी पुढीला वांती शिणवी । तें कश्मळ आठवी । आचरण जें ।। ६२० ।। तेंही करावया दोषें । मज सामर्थ्य असे कीं नसे । हेंहीं पुढील तैसें । न पाहतां करी ।। २१ ।। केवढा माझा उपावो । करितां कोण प्रस्तावो । केलियाही आवो । काय येथ ।। २२ ।। इये जाणिवेची सोये । अविवेकाचेनि पायें । पुसोनियां होये ।

साटोप कर्मीं ।। २३ ।। आपुला वसौटा जाळुनी । बिसाटे जैसा वन्ही । कां स्वमर्यादा गिळोनि । सिंधु उठी ।। २४ ।। मग नेणें बहु थोडें । न पाहे मागें पुढें । मार्गामार्ग येकवढें । करीत चाले ।। २५ ।। तैसें कृत्याकृत्य सरकटित । आपपर नुरवित । कर्म होय तें निश्चित । तामस जाण ।। २६ ।। ऐसी गुणत्रयभिन्ना । कर्माची गा अर्जुना । हे केली विवंचना । उपपत्तींसीं ।। २७ ।। आतां ययाचि कर्मा भजतां । कर्माभिमानिया कर्ता । तो जीवुही त्रिविधता । पातला असे ।। २८ ।। चतुराश्रमवर्शे । एकु पुरुषु चतुर्धा दिसे । कर्तया त्रैविध्य तैसें । कर्मभेदें ।। २९ ।। तरी तयां तिहीं आंतु । सात्त्विक तंव प्रस्तुतु । सांगेन दत्तचित्तु । आकर्णीं तूं ।। ६३० ।।

मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्त्विक उच्यते ।। २६ ।।

तरी फळोद्देशे सांडिलिया । वाढती जेवीं सरळिया । शाखा कां चंदनाचिया । बावन्नया ।। ३१ ।। कां न फळतांही सार्थका । जैसिया नागलतिका । तैसिया करी नित्यादिकां । क्रिया जो कां ।। ३२ ।। परी फळशून्यता । नाहीं तया विफळता । पैं फळासीचि पंडुसुता । फळें कायिसी ।। ३३ ।। आणि आदरें करी बहुवसें । परी कर्ता मी हें नुमसे । वर्षाकाळींचें जैसें । मेघवृंद ।। ३४ ।। तेवींचि परमात्मलिंगा । समर्पावयाजोगा । कर्मकलापु पैं गा । निपजावया ।। ३५ ।। तया काळातें नुलंघणें । देशशुद्धिही साधणें । कां शास्त्रांच्या वातीं पाहणें । क्रियानिर्णयो ।। ३६ ।। वृत्ती करणें येकवळा । चित्त जावों न देणें फळा । नियमांचिया सांखळा । वाहणें सदा ।। ३७ ।। हा निरोधु साहावयालागीं । धैर्याचिया चांगचांगीं । चिंतवणी जिती आंगीं । वाहे जो कां ।। ३८ ।। आणि आत्मयाचिये आवडी । कर्में करितां वरपडीं । देहसुखाचिये परवडीं । येवों न लाहे ।। ३९ ।। आळस निद्रा दुऱ्हावे । क्षुधा न बाणवे । सुरवाडु न पावे । आंगाचा ठावो ।। ६४० ।। तंव अधिकाधिक । उत्साहो धरी आगळीक । सोनें जैसें पुटीं तुक । तुटलिया कसीं ।। ४१ ।। जरी आवडी आथी साच । तरी जीवितही सलंच । आगीं घालितां रोमांच । देखिजती सतिये ।। ४२ ।। मा आत्मया येवढीया प्रिया । वालभेला जो धनंजया । देहही सिदतां तया । काय खेदु होईल ।। ४३ ।।

म्हणौनि विषयसुरवाडु तुटे । जंव जंव देहबुद्धि आटे । तंव तंव आनंदु दुणवटे । कर्मीं जया ।। ४४ ।। ऐसेनि जो कर्म करी । आणि कोणे एके अवसरीं । तें ठाके ऐसी परी । वाहे जरी ।। ४५ ।। तरी कडाडीं लोटला गाडा । तो आपणपें न मनी अवघडा । तैसा ठाकलेनिही थोडा । नोहे जो कां ।। ४६ ।। नातरी आदरिलें । अव्यंग सिद्धी गेलें । तरी तेंही जिंतिलें । मिरवूं नेणें ।। ४७ ।। इया खुणा कर्म करितां । देखिजे जो पंडुसुता । तयातें म्हणिपे तत्त्वतां । सात्त्विकु कर्ता ।। ४८ ।। आतां राजसा कर्तेया । वोळखणें हें धनंजया । जे अभिलाषा जगाचिया । वसौटा तो ।। ४९ ।।

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ।। २७ ।।

जैसा गांवींचिया कश्मळा । उकरडा होय येकवळा । कां स्मशानीं अमंगळा । आघवयांची ।। ६५० ।। तयापरी जो अशेषा । विश्वाचिया अभिलाषा । पायपाखाळणिया दोषां । घरटा जाला ।। ५१ ।। म्हणौनि फळाचा लागु । देखे जिये असलगु । तिये कर्मीं चांगु । रोहो मांडी ।। ५२ ।। आणि आपण जालिये जोडी । उपखों नेदी कवडी । क्षणक्षणा कुरोंडी । जीवाची करी ।। ५३ ।। कृपणु चित्तीं ठेवा आपुला । तैसा दक्षु पराविया माला । बकु जैसा खुतला । मासेयासी ।। ५४ ।। आणि गोंवी गेलिया जवळी । झगटलिया अंग फाळी । फळें तरी आंतु पोळी । बोरांटी जैसी ।। ५५ ।। तैसें मनें वाचा कायें । भलतया दुःख देतु जाये । स्वार्थु साधितां न पाहे । पराचें हित ।। ५६ ।। तेवींचि आंगें कर्मीं । आचरणें नोहे क्षमी । न निघे मनोधर्मीं । अरोचकु ।। ५७ ।। कनकाचिया फळा । आंतु माज बाहेरी मौळा । तैसा सबाह्य दुबळा । शुचित्वें जो ।। ५८ ।। आणि कर्मजात केलिया । फळ लाहे जरी धनंजया । तरी हरिखें जगा यया । वांकुलिया वाये ।। ५९ ।। अथवा जें आदरिलें । हीनफळ होय केलें । तरी शोकें तेणें जिंतिलें । धिक्कारों लागे ।। ६६० ।। कर्मीं राहाटी ऐसी । जयातें होती देखसी । तोचि जाण त्रिशुद्धीसी । राजस कर्ता ।। ६१ ।। आतां यया पाठीं येरु । जो कुकर्माचा आगरु । तोही करूं गोचरु । तामस कर्ता ।। ६२ ।।

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः।
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ।। २८ ।।

तरी मियां लागलिया कैसें। पुढील जळत असे। हें नेणिजे हुताशें। जियापरी ।। ६३ ।। पैं शस्त्रें मियां तिखटें। नेणिजे कैसेनि निवटे। कां नेणिजे काळकूटें। आपुलें केलें ।। ६४ ।। तैसा पुढीलया आपुलया। घातु करीत धनंजया। आदरी वोखटिया। क्रिया जो कां ।। ६५ ।। तिया करितांही वेळीं। काय जालें हें न सांभाळी। चळला वायु वाहटुळी। चेष्टे तैसा ।। ६६ ।। पैं करणिया आणि जया। मेळु नाहीं धनंजया। तो पाहुनी पिसेया। कैंची त्राय ।। ६७ ।। आणि इंद्रियांचें वोगरिलें। चरोनि राखे जो जियालें। बैलातळीं लागलें। गोचिड जैसें ।। ६८ ।। हांसया रुदना वेळु। नेणतां आदरी बाळु। राहाटे उच्छृंखळु। तयापरी ।। ६९ ।। जो प्रकृती आंतलेपणें। कृत्याकृत्यस्वादु नेणें। फुगे केरें धालेपणें। उकरडा जैसा ।। ६७० ।। म्हणौनि मान्याचेनि नांवें। ईश्वराही परी न खालवे। स्तब्धपणें न मनवे। डोंगरासी ।। ७१ ।। आणि मन जयाचें विषकल्लोळीं। राहाटी फुडी चोरिली। दिठी कीर ते वोली। पण्यांगनेची ।। ७२ ।। किंबहुना कपटाचें। देहचि वळिलें तयाचें। तें जिणें कीं जुंवाराचें। टिटेघर ।। ७३ ।। नोहे तयाचा प्रादुर्भावो। तो साभिलाष भिल्लांचा गांवो। म्हणौनि नये येवों जावों। तया वाटा ।। ७४ ।। आणि आणिकांचें निकें केलें। बिरु होय जया आलें। जैसें अपेय पया मिनलें। लवण करी ।। ७५ ।। कां हींव ऐसा पदार्थु। घातलिया आगीआंतु। तेचि क्षणीं धडाडितु। अग्नि होय ।। ७६ ।। नाना सुद्रव्यें गोमटीं। जालिया शरीरीं पैठीं। होऊनि ठाती किरीटीं। मळुचि जेवीं ।। ७७ ।। तैसें पुढिलाचें बरवें। जयाच्या भीतरीं पावे। आणि विरुद्धचि आघवें। होऊनि निगे ।। ७८ ।। जो गुण घे दे दोख। अमृताचें करी विख। दूध पाजलिया देख। व्याळु जैसा ।। ७९ ।। आणि ऐहिकीं जियावें। जेणें परत्रा साच यावें। तें उचित कृत्य पावे। अवसरीं जिये ।। ६८० ।। तेव्हां जया आपैसी। निद्रा ये ठेविली ऐसी। दुर्व्यवहारीं जैसी। विटाळें लोटे ।। ८१ ।। पैं द्राक्षरसा आम्ररसा। वेळे तोंड सडे वायसा। कां डोळे फुटती दिवसा। डुडुळाचे ।। ८२ ।। तैसा कल्याणकाळु पाहे। तैं तयातें आळसु खाये।

ना प्रमादीं तरी होये । तो म्हणे तैसें ।। ८३ ।। जेवींचि सागराच्या पोटीं । जळे अखंड आगिठी । तैसा विषादु वाहे गांठीं । जिवाचिये जो ।। ८४ ।। लेंडोराआगीं धूमावधि । कां अपाना आंगीं दुर्गंधि । तैसा जो जीवितावधि । विषादें केला ।। ८५ ।। आणि कल्पांताचिया पारा । वेगळेंही जो वीरा । सूत्र धरी व्यापारा । साभिलाषा ।। ८६ ।। अगा जगाही परौती । शुचा वाहे पैं चित्तीं । करितां विषीं हातीं । तृणही न लगे ।। ८७ ।। ऐसा जो लोकाआंतु । पापपुंजु मूर्तु । देखसी तो अव्याहतु । तामसु कर्ता ।। ८८ ।। एवं कर्म कर्ता ज्ञान । या तिहींचें त्रिधा चिन्ह । दाविलें तुज सुजन- । चक्रवर्ती ।। ८९ ।।

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ।। २९ ।।

आतां अविद्येचिया गांवीं । मोहाची बेढूनि मदवी । संदेहाचीं आघवीं । लेऊनि लेणीं ।। ६९० ।। आत्मनिश्चयाची बरव । जया आरिसां पाहे सावयव । तिये बुद्धीचीही धांव । त्रिधा असे ।। ९१ ।। अगा सत्त्वादि गुणीं इहीं । कायी एक तिहीं ठायीं । न कीजेचि येथ पाहीं । जगामाजीं ।। ९२ ।। आगी न वसतां पोटीं । कवण काष्ठ असे सृष्टीं । तैसें तें कैंचें दृश्यकोटीं । त्रिविध जें नोहे ।। ९३ ।। म्हणौनि तिहीं गुणीं । बुद्धी केली त्रिगुणी । धृतीसिही वांटणी । तैसीचि असे ।। ९४ ।। तेंचि येक वेगळालें । यथा चिन्हीं अळंकारलें । सांगिजैल उपाइलें । भेदलेपणें ।। ९५ ।। परी बुद्धि धृति इयां । दोहीं भागांमाजीं धनंजया । आधीं रूप बुद्धीचिया । भेदासि करूं ।। ९६ ।। तरी उत्तमा मध्यमा निकृष्टा । संसारासि गा सुभटा । प्राणियां येतिया वाटा । तिनी आथी ।। ९७ ।। जे अकरणीय (करणीय)[1] काम्य निषिद्ध । ते हे मार्ग तिन्ही प्रसिद्ध । संसारभयें सबाध । जिवां ययां ।। ९८ ।।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ।। ३० ।।

म्हणौनि अधिकारें मानिलें । जें विधीचेनि बोधें आलें । तें येकचि येथ भलें । नित्य कर्म ।। ९९ ।। तेंचि आत्मप्राप्ति फळ । दिठी सूनि केवळ । कीजे

१ प्रस्तुत पाठ कुंटे प्रतीतून घेतला आहे.

जैसें कां जळ । सेविजे ताहनें ।। ७०० ।। येतुलेनि तें कर्म । सांडी जन्मभय विषम । करूनि दे सुगम । मोक्षसिद्धि ।। १ ।। ऐसें करी तो भला । संसारभयें सांडिला । करणीयत्वें आला । मुमुक्षुभागा ।। २ ।। तेथ जे बुद्धि ऐसा । बळिया बांधे भरंवसा । मोक्षु ठेविला ऐसा । जोडेल येथ ।। ३ ।। म्हणौनि निवृत्तीचि मांडिली । सूनि प्रवृत्तितळीं । इये कर्मी बुडकुळी । द्यावीं कीं ना ।। ४ ।। तृषार्ता उदकें जिणें । कां पुरीं पडलिया पोहणें । अंधकूपीं गति किरणें । सूर्याचेनि ।। ५ ।। नाना पथ्येंसीं औषध लाहे । तरी रोगें दाटलाही जिये । कां मीना जिव्हाळा होये । जळाचा जरी ।। ६ ।। तरी तयाच्या जीविता । नाहीं जेवीं अन्यथा । तैसें कर्मी इये वर्ततां । जोडेचि मोक्षु ।। ७ ।। हें करणीयाचिया कडे । जें ज्ञान आथी चोखडें । आणि अकरणीय हें फुडें । ऐसें जाण ।। ८ ।। जीं तियें काम्यादिकें । संसारभयदायकें । अकृत्यपणाचें आंबुखें । पडिलें जयां ।। ९ ।। तियें कर्मी अकार्यी । जन्ममरणसमयीं । प्रवृत्ति पळवी पायीं । मागिलींचि ।। ७१० ।। पैं आगीमाजीं न रिघवे । अथावीं न घलवे । धगधगीत नागवे । शूळ जेवीं ।। ११ ।। कां काळियानाग धुंधुवातु । देखोनि न घालवे हातु । न वचवे खोपेआंतु । वाघाचिये ।। १२ ।। तैसें कर्म अकरणीय । देखोनि महाभय । उपजे निःसंदेह । बुद्धी जिये ।। १३ ।। वाढिलें रांधूनि विखें । तेथें जाणिजे मृत्यु न चुके । तेवीं निषेधीं कां देखे । बंधातें जे ।। १४ ।। मग बंधभयभरितीं । तियें निषिद्धीं प्राप्ती । विनियोगु जाणे निवृत्ती । कर्माचिये ।। १५ ।। ऐसेनि कार्याकार्यविवेकी । जे प्रवृत्ति निवृत्ति मापकी । खरा कुडा पारखी । जियापरी ।। १६ ।। तैसी कृत्याकृत्यशुद्धी । बुझे जे निरवधी । सात्त्विक म्हणिपे बुद्धी । तेचि तूं जाण ।। १७ ।।

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ।। ३१ ।।

आणि बकाच्या गांवीं । घेपे क्षीरनीर सकलवी । कां अहोरात्रींची गोंवी । आंधळें नेणे ।। १८ ।। जया फुलाचा मकरंदु फावे । तो काष्ठें कोरूं धांवे । परी भ्रमरपणा नव्हे । अव्हांटा जेवीं ।। १९ ।। तैसीं इयें कार्याकार्यें । धर्माधर्मरूपें जियें । तियें न चोजवितां जाये । जाणती जे कां ।। ७२० ।। अगा डोळांवीण

मोतियें । घेतां पाडु मिळे विपायें । न मिळणें तें आहे । ठेविलें तेथें ।। २१ ।। तैसे अकरणीय अवचटें । नोडवे तरीच लोटे । एऱ्हवीं जाणें एकवटें । दोन्ही जे कां ।। २२ ।। ते गा बुद्धि चोखविषीं । जाण येथ राजसी । अक्षत टाकिली जैसी । मांदियेवरी ।। २३ ।।

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसाऽऽवृता ।
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ।। ३२ ।।

आणि राजा जिया वाटा जाये । ते चोरांसि आडव होये । कां राक्षसां दिवो पाहे । राति होऊनि ।। २४ ।। नाना निधानचि निदैवा । होये कोळसयाचा उडवा । पैं असतें आपणपें जीवा । नाहीं जालें ।। २५ ।। तैसें धर्मजात तितुकें । जिये बुद्धीसी पातकें । साच तें लटिकें । ऐसेंचि बुझे ।। २६ ।। ते आघवेचि अर्थ । करूनि घाली अनर्थ । गुण ते ते व्यवस्थित । दोषचि मानी ।। २७ ।। किंबहुना श्रुतिजातें । अधिष्ठूनि केलें सरतें । तेतुलेंही उपरतें । जाणे जे बुद्धी ।। २८ ।। ते कोणातेंही न पुसतां । तामसी जाणावी पंडुसुता । रात्री काय धर्मार्था । साच करावी ।। २९ ।। एवं बुद्धीचे भेद । तिन्ही तुज विशद । सांगितले स्वबोध- । कुमुदचंद्रा ।। ७३० ।। आतां ययाची बुद्धिवृत्ती । निष्टंकिला कर्मजातीं । खांदु मांडिजे धृती । त्रिविधा तया ।। ३१ ।। तिये धृतीचेही विभाग । तिन्ही यथालिंग । सांगिजती चांग । अवधान देईं ।। ३२ ।।

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ।। ३३ ।।

तरी उदेलिया दिनकरु । चोरीसि थोके अंधारु । कां राजाज्ञा अव्यवहारु । कुंठवी जेवीं ।। ३३ ।। नाना पवनाचा साटु । वाजोनलिया नीटु । आंगेंसीं बोभाटु । सांडिती मेघ ।। ३४ ।। कां अगस्तीचेनि दर्शनें । सिंधु घेऊनि ठाती मौनें । चंद्रोदयीं कमळवनें । मिठी देती ।। ३५ ।। हं असो पावो उचलिला । मदमुख न ठेविती खाला । गर्जोनि पुढां जाला । सिंहु जरी ।। ३६ ।। तैसा जो धीरु । उठलिया अंतरु । मनादिकें व्यापारु । सांडिती उभीं ।। ३७ ।। इंद्रियां विषयांचिया गांठी । अपैसया सुटती किरीटी । मन मायेच्या पोटीं । रिगती दाही ।। ३८ ।। अधोर्ध्व गूढें काढी । प्राण नवांची पेंडी । बांधोनि

घाली उडी । मध्यमेमाजीं ।। ३९ ।। संकल्पविकल्पांचें लुगडे । सांडूनि मन उघडें । बुद्धि मागिलेकडे । उगीचि बैसे ।। ७४० ।। ऐसी धैर्यराजें जेणें । मन प्राण करणें । स्वचेष्टांचीं संभाषणें । सांडविजती ।। ४१ ।। मग आघवींचि सडीं । ध्यानाच्या आंतुल्या मढीं । कोंडिजती निरवडी । योगाचिये ।। ४२ ।। परी परमात्मया चक्रवर्ती । उगाणिती जंव हातीं । तंव लांचु न घेतां धृती । धरिजती जिया ।। ४३ ।। ते गा धृती येथें । सात्त्विक हें निरुतें । आईक अर्जुनातें । श्रीकांतु म्हणे ।। ४४ ।।

यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसंगेन फलाकाङक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ।। ३४ ।।

आणि होऊनियां शरीरी । स्वर्गसंसाराच्या दोहीं घरीं । नांदे जो पोटभरी । त्रिवर्गोपायें ।। ४५ ।। तो मनोरथांच्या सागरीं । धर्मार्थकामांच्या तारुवावरीं । जेणें धैर्यबळें करी । क्रिया वणिज ।। ४६ ।। जें कर्म भांडवला सूये । तयाची चौगुणी येती पाहे । येवढें सायास साहे । जया धृती ।। ४७ ।। ते गा धृती राजस । पार्था येथ परियेस । आतां आइक तामस । तिसरी जे कां ।। ४८ ।।

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ।। ३५ ।।

तरी सर्वाधमें गुणें । जयाचें का रूपा येणें । कोळसा काळेपणें । घडला जैसा ।। ४९ ।। अहो प्राकृत आणि हीनु । तयाही कीं गुणत्वाचा मानु । तरी न म्हणिजे पुण्यजनु । राक्षसु काई ।। ७५० ।। पैं ग्रहांमाजीं इंगळु । तयातें म्हणिजे मंगळु । तैसा तमीं धसाळु । गुणशब्दु हा ।। ५१ ।। जें सर्वदोषांचा वसौटा । तमचि कामऊनि सुभटा । उभारिला आंगवठा । जया नराचा ।। ५२ ।। तो आळसु सूनि असे कांखे । म्हणौनि निद्रे कहीं न मुके । पापें पोषितां दुःखें । न सांडिजे जेवीं ।। ५३ ।। आणि देहधनाचिया आवडी । सदा भय तयातें न सांडी । विसंबूं न सके धोंडीं । काठिण्य जैसें ।। ५४ ।। आणि पदार्थजातीं स्नेहो । बांधे म्हणौनि तो शोकें ठावो । केला न शके पाप जावों । कृतघ्नौनि जैसें ।। ५५ ।। आणि असंतोष जीवेंसीं । धरूनि ठेला अहर्निशीं । म्हणौनि मैत्री तेणेंसीं । विषादें केली ।। ५६ ।। लसणातें न सांडी गंधी । कां अपथ्यशीळातें व्याधी । तैसी केली मरणावधी । विषादें

तया ।। ५७ ।। आणि वयसा वित्तकामु । ययांचा वाढवी संभ्रमु । म्हणौनि मदें आश्रमु । तोचि केला ।। ५८ ।। आगीतें न सांडी तापु । सळातें जातीचा सापु । कां जगाचा वैरी वासिपु । अखंडु जैसा ।। ५९ ।। नातरी शरीरातें काळु । न विसंबे कवणे वेळु । तैसा आथी अढळु । तामसीं मदु ।। ७६० ।। एवं पांचही हे निद्रादिक । तामसाच्या ठाईं दोख । जिया धृती देख । धरिलें आहाती ।। ६१ ।। तिये गा धृती नांवें । तामसी येथ हें जाणावें । म्हणितलें तेणें देवें । जगाचेनी ।। ६२ ।। एवं त्रिविध जे बुद्धि । कीजे कर्मनिश्चयो आधि । तो धृती या सिद्धि । नेइजो येथ ।। ६३ ।। सूर्यें मार्गु गोचरु होये । आणि तो चालती कीर पाये । परी चालणें तें आहे । धैर्यें जेवीं ।। ६४ ।। तैसी बुद्धि कर्मातें दावी । ते करणसामग्री निफजवी । परी निफजावया होआवी । धीरता जे ।। ६५ ।। ते हे गा तुजप्रती । सांगितली त्रिविध धृती । यया कर्मत्रया निष्पत्ती । जालिया मग ।। ६६ ।। येथ फळ जें एक निफजे । सुख जयातें म्हणिजे । तेंही त्रिविध जाणिजे । कर्मवशें ।। ६७ ।। तरी फळरूप तें सुख । त्रिगुणीं भेदलें देख । विवंचूं आतां चोख । चोखीं बोलीं ।। ६८ ।। परी चोखी ते कैसी सांगे । पैं घेवों जातां बोलबगें । कानींचियेही लागे । हातींचा मळु ।। ६९ ।। म्हणौनि जयाचेनि अव्हेरें । अवधानही होय बाहिरें । तेणें आइक हो आंतरें । जीवाचेनि जीवें ।। ७७० ।। ऐसें म्हणौनि देवो । त्रिविधा सुखाचा प्रस्तावो । मांडला तो निर्वाहो । निरूपित असे ।। ७१ ।।

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति ।। ३६ ।।

म्हणे सुखत्रयसंज्ञा । सांगों म्हणौनि प्रतिज्ञा । बोलिलों तें प्राज्ञा । ऐक आतां ।। ७२ ।। तरी सुख तें गा किरीटी । दाविजेल तुज दिठी । जें आत्मयाचिये भेटी । जीवासि होय ।। ७३ ।। परी मात्रेचेनि मापें । दिव्यौषध जैसें घेपे । कां कथिलाचें कीजे रुपें । रसभावनीं ।। ७४ ।। नाना लवणाचें जळु । होआवया दोनि चार वेळु । देऊनि सांडिजती ढाळु । तोयाचें जेवीं ।। ७५ ।। तेवीं जालेनि सुखलेशें । जीवु भाविलिया अभ्यासें । जीवपणाचें नासे । दुःख जेथें ।। ७६ ।। तें येथ आत्मसुख । जालें असे त्रिगुणात्मक । तेंही सांगों एकैक । रूप आतां ।। ७७ ।।

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ।। ३७ ।।

आतां चंदनाचें बुड । सर्पी जैसें दुवाड । कां निधानाचें तोंड । विवासया जेवीं ।। ७८ ।। अगा स्वर्गीचें गोमटें । आडव यागसंकटें । कां बाळपण दासटें । त्रासकाळें ।। ७९ ।। हें असो दीपाचिये सिद्धी । अवघड धू आधीं । नातरी तो औषधीं । जिभेचा ठावो ।। ७८० ।। तयापरी पांडवा । जया सुखाचा रिगावा । विषम तेथ मेळावा । यमदमांचा ।। ८१ ।। देत सर्वस्नेहा मिठी । आगीं ऐसें वैराग्य उठी । स्वर्ग संसारा कांटी । काढितचि ।। ८२ ।। विवेकश्रवणें खरपुसें । जेथ व्रताचरणें कर्कशें । करितां जाती भोकसे । बुद्ध्यादिकांचे ।। ८३ ।। सुषुम्नेचेनि तोंडें । गिळिजे प्राणापानाचे लोंढे । बोहणियेसीचि येवढें । भारी जेथ ।। ८४ ।। जें सारसांही विघडतां । होय वोहाहूनि वत्स काढितां । ना भणंगु दवडितां । भाणयावरुनी ।। ८५ ।। पैं मायेपुढौनि बाळक । काळें नेतां एकुलतें एक । होय कां उदक । तुटतां मीना ।। ८६ ।। तैसें विषयांचें घर । इंद्रियां सांडितां थोर । युगांतु होय तें वीर । विराग साहाती ।। ८७ ।। ऐसा जया सुखाचा आरंभु । दावी काठिण्याचा क्षोभु । मग क्षीराब्धी लाभु । अमृताचा जैसा ।। ८८ ।। पहिलया वैराग्यगरळा । धैर्यशंभु वोडवी गळा । तरी ज्ञानामृतें सोहळा । पाहे जेथें ।। ८९ ।। पैं कोलिताही कोपे ऐसें । द्राक्षांचें हिरवेपण असे । तें परिपाकीं कां जैसें । माधुर्य आते ।। ७९० ।। तें वैराग्यादिक तैसें । पिकलिया आत्मप्रकाशें । मग वैराग्येंसींही नाशे । अविद्याजात ।। ९१ ।। तेव्हां सागरीं गंगा जैसी । आत्मीं मीनल्या बुद्धि तैसी । अद्वयानंदाची आपैसी । खाणी उघडे ।। ९२ ।। ऐसें स्वानुभवविश्रामें । वैराग्यमूळ जें परिणमे । तें सात्त्विक येणें नामें । बोलिजे सुख ।। ९३ ।।

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ।। ३८ ।।

आणि विषयेंद्रियां । मेळु होतां धनंजया । जें सुख जाय थडिया । सांडूनि दोन्ही ।। ९४ ।। अधिकारिया रिगतां गांवो । होय जैसा उत्साहो । कां रिणावरी विवाहो । विस्तारिला ।। ९५ ।। नाना रोगिया जिभेपासीं । केळें गोड साखरेंसीं । कां बचनागाची जैसी । मधुरता पहिली ।। ९६ ।। पहिलें

संवचोराचें मैत्र । हाटभेटीचें कलत्र । कां लाघवियाचे विचित्र । विनोद ते ।। ९७ ।। तैसें विषयेंद्रियदोखीं । जें सुख जीवातें पोखी । मग उपडिला खडकीं । हंसु जैसा ।। ९८ ।। तैसी जोडी आघवी आटे । जीविताचा ठाय फिटे । सुकृताचियाही सुटे । धनाची गांठी ।। ९९ ।। आणिक भोगिलें जें कांहीं । तें स्वप्न तैसें होय नाहीं । मग हानीच्याचि घाईं । लोळावें उरे ।। ८०० ।। ऐसें आपत्ती जें सुख । ऐहिकीं परिणमे देख । परत्रीं कीर विख । होऊनि परते ।। १ ।। जे इंद्रियजाता लळा । दिधलिया धर्माचा मळा । जाळूनि भोगिजे सोहळा । विषयांचा जेथ ।। २ ।। तेथ पातकें बांधिती थावो । तियें नरकीं देती ठावो । जेणें सुखें हा अपावो । परत्रीं ऐसा ।। ३ ।। पैं नामें विष महुरें । परी मारूनि अंतीं खरें । तैसें आदि जें गोडिरें । अंतीं कडू ।। ४ ।। पार्था तें सुख साचें । वळिलें आहे रजाचें । म्हणौनि न शिवें तयाचें । आंग कहीं ।। ५ ।।

यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ।। ३९ ।।

आणि अपेयाचेनि पानें । अखाद्याचेनि भोजनें । स्वैरस्त्रीसंनिधानें । होय जें सुख ।। ६ ।। कां पुढीलांचेनि मारें । नातरी परस्वापहारें । जें सुख अवतरे । भाटाच्या बोलीं ।। ७ ।। जें आलस्यावरी पोखिजे । निद्रेमाजीं जें देखिजे । ज़याच्या आद्यंतीं भुलिजे । आपुली वाट ।। ८ ।। तें गा सुख पार्था । तामस जाण सर्वथा । हें बहु न सांगोंचि जें कथा । असंभाव्य हे ।। ९ ।। ऐसें कर्मभेदें मुदलें । फळसुखही त्रिधा जालें । तें हें यथागमें केलें । गोचर तुज ।। ८१० ।। तें कर्ता कर्म कर्मफळ । ये त्रिपुटी येकी केवळ । वांचूनि कांहींचि नसे स्थूल- । सूक्ष्मीं इये ।। ११ ।। आणि हे तंव त्रिपुटी । तिहीं गुणीं इहीं किरीटी । गुंफिली असे पटीं । तांतुवीं जैसी ।। १२ ।।

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ।। ४० ।।

म्हणौनि प्रकृतीच्या अवलोकीं । न बंधिजे इहीं सत्त्वादिकीं । तैसी स्वर्गीं ना मृत्युलोकीं । आथी वस्तु ।। १३ ।। कैंचा लोंवेवीण कांबळा । मातियेवीण मोदळा । कां जळेंवीण कल्लोळा । होणें आहे ।। १४ ।। तैसें न होनि गुणाचें ।

सृष्टीची रचना रचे । ऐसें नाहींचि गा साचें । प्राणिजात ।। १५ ।। यालागीं हें सकळ । तिहीं गुणांचेंचि केवळ । घडलें आहे निखिळ । ऐसें जाण ।। १६ ।। गुणीं देवां त्रयी लाविली । गुणीं लोकीं त्रिपुटी पाडिली । चतुर्वर्णा घातली । सिनानीं उळिगें ।। १७ ।।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ।। ४१ ।।

तेचि चारी वर्ण । पुससी जरी कोण कोण । तरी जयां मुख्य ब्राह्मण । धुरेचे कां ।। १८ ।। येर क्षत्रिय वैश्य दोन्ही । तेही ब्राह्मणाच्याचि मानिजे मानी । जे ते वैदिकविधानीं । योग्य म्हणौनि ।। १९ ।। चौथा शूद्र जो धनंजया । वेदीं लागु नाहीं तया । तऱ्ही वृत्ति वर्णत्रया- । आधीन तयाची ।। ८२० ।। तिये वृत्तीचिया जवळिका । वर्णा ब्राह्मणादिकां । शूद्रही कीं देखा । चौथा जाला ।। २१ ।। जैसा फुलाचेनि सांगातें । तांतु तुरंबिजे श्रीमंतें । तैसें द्विजसंगें शूद्रातें । स्वीकारी श्रुती ।। २२ ।। ऐसैसी गा पार्था । हे चातुर्वर्ण्यव्यवस्था । करूं आतां कर्मपथा । यांचिया रूपा ।। २३ ।। जिहीं गुणीं ते वर्ण चारी । जन्ममृत्यूंचिये कातरी । चुकोनियां ईश्वरीं । पैठे होती ।। २४ ।। जिये आत्मप्रकृतीचे इहीं । गुणीं सत्त्वादिकीं तिहीं । कर्मे चौघां चहूं ठाईं । वांटिलीं वर्णा ।। २५ ।। जैसें बापें जोडिलें लेंका । वांटिलें सूर्यें मार्ग पांथिका । नाना व्यापार सेवकां । स्वामी जैसें ।। २६ ।। तैसी प्रकृतीच्या गुणीं । जया कर्माची वेल्हावणी । केली आहे वर्णीं । चहूं इहीं ।। २७ ।। तेथ सत्त्वें आपल्या आंगीं । समीननिमीन भागा । दोघे केले नियोगी । ब्राह्मण क्षत्रिय ।। २८ ।। आणि रज परी सात्त्विक । तेथ ठेविलें वैश्य लोक । रजचि तमभेसक । तेथ शूद्र ते गा ।। २९ ।। ऐसा येकाचि प्राणिवृंदा । भेदु चतुर्वर्णधा । गुणींचि प्रबुद्धा । केला जाण ।। ८३० ।। मग आपुलें ठेविलें जैसें । आइतेंचि दीपें दिसे । गुणभिन्न कर्म तैसें । शास्त्र दावी ।। ३१ ।। तेंचि आतां कोण कोण । वर्णविहिताचें लक्षण । हें सांगों ऐक श्रवण- । सौभाग्यनिधी ।। ३२ ।।

शमो दमस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ।
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।। ४२ ।।

तरी सर्वेंद्रियांचिया वृत्ती । घेऊनि आपुल्या हातीं । बुद्धि आत्मया मिळे येकांतीं । प्रिया जैसी ।। ३३ ।। ऐसा बुद्धीचा उपरमु । तया नाम म्हणिपे शमु । तो गुण गा उपक्रमु । जया कर्माचा ।। ३४ ।। आणि बाह्येंद्रियांचें धेंडें । पिटूनि विधीचेनि दंडें । नेदिजे अधर्माकडे । कहींचि जावों ।। ३५ ।। तो पैं गा शमा विरजा । दमु गुण जेथ दुजा । आणि स्वधर्माचिया वोजा । जिणें जें कां ।। ३६ ।। सटवीचिये रातीं । न विसंबिजे जेवीं वाती । तैसा ईश्वरनिर्णयो चित्तीं । वाहणें सदा ।। ३७ ।। तया नाम तप । तें तिजया गुणाचें रूप । आणि शौचही निष्पाप । द्विविध जेथ ।। ३८ ।। मन भावशुद्धी भरलें । आंग क्रिया अळंकारिलें । ऐसें सबाह्य जियालें । साजिरें जें कां ।। ३९ ।। तया नाम शौर्य पार्था । तो कर्मी गुण जये चौथा । आणि पृथ्वीचिया परी सर्वथा । सर्व जें साहाणें ।। ८४० ।। ते गा क्षमा पांडवा । गुण जेथ पांचवा । स्वरांमाजीं सुहावा । पंचमु जैसा ।। ४१ ।। आणि वांकडेनी वोघेंसीं । गंगा वाहे उजूचि जैसी । कां पुटीं वळला ऊंसीं । गोडी जैसी ।। ४२ ।। तैसा विषमांही जीवां- । लागीं उजुकारु बरवा । तें आर्जव गा साहावा । जेथींचा गुण ।। ४३ ।। आणि पाणियें प्रयत्नें माळी । अखंड जचे झाडामुळीं । परी तें आघवेंचि फळीं । जाणे जेवीं ।। ४४ ।। तैसें शास्त्राचारें तेणें । ईश्वरुचि येकु पावणें । हें फुडें जें कां जाणणें । तें येथ ज्ञान ।। ४५ ।। तें गा कर्मी जिये । सातवा गुण होये । आणि विज्ञान हें पाहें । एवंरूप ।। ४६ ।। तरी सत्त्वशुद्धीचिये वेळे । शास्त्रें कां ध्यानबळें । ईश्वरतत्त्वींचि मिळे । निष्टंकबुद्धी ।। ४७ ।। हें विज्ञान बरवें । गुणरत्न जेथ आठवें । आणि आस्तिक्य जाणावें । नववा गुण ।। ४८ ।। पैं राजमुद्रा आथिलिया । प्रजा भजे भलतया । तेवीं शास्त्रें स्वीकारिलिया । मार्गमात्रातें ।। ४९ ।। आदरें जें कां मानणें । तें आस्तिक्य मी म्हणें । तो नववा गुण जेणें । कर्म तें साच ।। ८५० ।। एवं नवही शमादिक । गुण जेथ निर्दोख । तें कर्म जाण स्वाभाविक । ब्राह्मणाचें ।। ५१ ।। तो नवगुणरत्नाकरु । यया नवरत्नांचा हारु । न फेडित ले दिनकरु । प्रकाशु जैसा ।। ५२ ।। नाना चांपा चांपौळी पूजिला । चंद्रु चंद्रिका धवळला । कां चंदनु निजें चर्चिला । सौरभ्यें जेवीं ।। ५३ ।। तेवीं नवगुणटिकलग । लेणें ब्राह्मणाचें अव्यंग । कहींचि न

संडी आंग । ब्राह्मणाचें ।। ५४ ।। आतां उचित जें क्षत्रिया । तेंहीं कर्म धनंजया । सांगों ऐक प्रज्ञेचिया । भरोवरी ।। ५५ ।।

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ।
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ।। ४३ ।।

तरी भानु हा तेजें । नापेक्षी जेवीं विरजे । कां सिंहें न पाहिजे । जावळिया ।। ५६ ।। ऐसा स्वयंभ जो जीवें लाठु । सावायेंवीण उद्भटु । ते शौर्य गा जेथ श्रेष्ठु । पहिला गुण ।। ५७ ।। आणि सूर्याचेनि प्रतापें । कोडिही नक्षत्र हारपे । ना तो तरी न लोपे । सचंद्रीं तिहीं ।। ५८ ।। तैसेनि आपुले प्रौढिगुणें । जगा या विस्मयो देणें । आपण तरीं न क्षोभणें । कायसेनही ।। ५९ ।। ते प्रागल्भ्यरूप तेजा । जिये कर्मीं गुण दुजा । आणि धीरु तो तिजा । जेथींचा गुण ।। ८६० ।। वरिपडलिया आकाश । बुद्धीचे डोळे मानस । झांकी ना ते परियेस । धैर्य जेथें ।। ६१ ।। आणि पाणी हो कां भलतेतुकें । परी तें जिणौनि पद्म फांके । कां आकाश उंचिया जिके । आवडे तयातें ।। ६२ ।। तेवीं विविध अवस्था । पातलिया जिणौनि पार्था । प्रज्ञाफळ तया अर्था । वेज्ञ देणें जें ।। ६३ ।। तें दक्षत्व गा चोख । जेथ चौथा गुण देख । आणि झुंज अलौकिक । तो पांचवा गुण ।। ६४ ।। आदित्याचीं झाडें । सदा सन्मुख सूर्याकडे । तेवीं समोर शत्रूपुढें । होणें जें कां ।। ६५ ।। माहेवणी प्रयत्नेंसी । चुकविजे सेजे जैसी । रिपू पाठी नेदिजे तैसी । समरांगणीं ।। ६६ ।। हा क्षत्रियाचेया आचारीं । पांचवा गुणेंद्रु अवधारीं । चहूं पुरुषार्थां शिरीं । भक्ति जैसी ।। ६७ ।। आणि जालेनि फुलें फळें । शाखिया जैसीं मोकळें । कां उदार परिमळें । पद्माकरु ।। ६८ ।। नाना आवडीचेनि मापें । चांदिणें भलतेणें घेपे । पुढिलांचेनि संकल्पें । तैसें जें देणें ।। ६९ ।। तें उमप गा दान । जेथ सहावें गुणरत्न । आणि आज्ञे एकायतन । होणें जें कां ।। ८७० ।। पोषूनि अवयव आपुले । करविजती मानविले । तेवीं पालणें लोभविलें । जग जें भोगणें ।। ७१ ।। तया नाम ईश्वरभावो । जो सर्वसामर्थ्याचा ठावो । तो गुणांमाजीं रावो । सातवा जेथ ।। ७२ ।। ऐसें जें शौर्यादिकीं । इहीं सात गुणविशेखीं । अळंकृत सप्तऋखीं । आकाश जैसें ।। ७३ ।। तैसें सप्तगुणीं विचित्र । कर्म जें जगीं पवित्र । तें सहज जाण क्षात्र । क्षत्रियाचें ।। ७४ ।। नाना क्षत्रिय नव्हे नरु । तो

सत्त्वसोनयाचा मेरु । म्हणौनि गुणस्वर्गा आधारु । सातां इयां ।। ७५ ।। नातरी सप्तगुणार्णवीं । परिवारली बरवी । हे क्रिया नव्हे पृथ्वी । भोगीतसे तो ।। ७६ ।। कां गुणांचे सातांही ओघीं । हे क्रिया ते गंगा जगीं । तया महोदधीचिया आंगीं । विलसे जैसी ।। ७७ ।। परी हें बहु असो देख । शौर्यादि गुणात्मक । कर्म गा नैसर्गिक । क्षत्रजातीसी ।। ७८ ।। आतां वैश्याचिये जाती । उचित जे महामती । तें ऐकें गा निरुती । क्रिया सांगों ।। ७९ ।।

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ।। ४४ ।।

तरी भूमि बीज नांगरु । यया भांडवलाचा आधारु । घेऊनि लाभु अपारु । मेळवणें जें ।। ८८० ।। किंबहुना कृषी जिणें । गोधनें राखोनि वर्तणें । कां समर्घीची विकणें । महर्घीवस्तु ।। ८१ ।। येतुलाचि पांडवा । वैश्यातें कर्माचा मेळावा । हा वैश्यजातीस्वभावा- । आंतुला जाण ।। ८२ ।। आणि वैश्य क्षत्रिय ब्राह्मण । हे द्विजन्मे तिन्ही वर्ण । ययांचें जें शुश्रूषण । तें शूद्रकर्म ।। ८३ ।। पैं द्विजसेवेपरौतें । धांवणें नाहीं शूद्रातें । एवं चतुर्वर्णोचितें । दाविलीं कर्में ।। ८४ ।।

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ।। ४५ ।।

आतां इयेचि विचक्षणा । वेगळालिया वर्णा । उचित जैसें करणां । शब्दादिक ।। ८५ ।। नातरी जळदच्युता । पाणिया उचित सरिता । सरितेसी पंडुसुता । सिंधु उचितु ।। ८६ ।। तैसें वर्णाश्रमवशें । जें करणीय आलें असे । गोरेया आंगा जैसें । गोरेपण ।। ८७ ।। तया स्वभावविहिता कर्मा । शास्त्राचेनि मुखें वीरोत्तमा । प्रवर्तावयालागीं प्रमा । अढळ कीजे ।। ८८ ।। पै आपुलेंचि रत्न थितें । घेपे पारखियाचेनि हातें । तैसें स्वकर्म आपैतें । शास्त्रें करावीं ।। ८९ ।। जैसी दिठी असे आपुलिया ठायीं । परी दीपेंवीण भोग नाहीं । मार्गु न लाहतां काई । पाय असतां होय ।। ८९० ।। म्हणौनि ज्ञातिवशें साचारु । सहज असे जो अधिकारु । तो आपुलिया शास्त्रें गोचरु । आपण कीजे ।। ९१ ।। मग घरींचाचि ठेवा । जेवीं डोळयां दावी दिवा । तरी

घेतां काय पांडवा । आडळु असे ।। ९२ ।। तैसें स्वभावें भागा आलें । वरी शास्त्रें खरें केलें । तें विहित जो आपुलें । आचरे गा ।। ९३ ।। परी आळसु सांडुनी । फळकाम दवडुनी । आंगें जीवें मांडुनी । तेथेंचि भरु ।। ९४ ।। वोघीं पडिलें पाणी । नेणें आनानी वाह्णी । तैसा जाय आचरणीं । व्यवस्थौनी ।। ९५ ।। अर्जुना जो यापरी । तें विहित कर्म स्वयें करी । तो मोक्षाच्या ऐलद्वारीं । पैठा होय ।। ९६ ।। जें अकरणा आणि निषिद्धा । न वचेचि कांहीं संबंधा । म्हणौनि भवा विरुद्धा । मुकला तो ।। ९७ ।। आणि काम्यकर्मांकडे । न परतेचि जेथ कोडें । तेथ चंदनाचेही खोडें । न लेचि तो ।। ९८ ।। येर नित्य कर्म तंव । फळत्यागें वेंचिलें सर्व । म्हणौनि मोक्षाची शींव । ठाकूं लाहे ।। ९९ ।। ऐसेंनि शुभाशुभीं संसारीं । सांडिला तो अवधारीं । वैराग्यमोक्षद्वारीं । उभा ठाके ।। ९०० ।। जें सकळ भाग्याची सीमा । मोक्षलाभाची जें प्रमा । नाना कर्ममार्गश्रमा । शेवटु जेथ ।। १ ।। मोक्षफळें दिधली वोल । जें सुकृततरूचें फूल । तयें वैराग्यीं ठेवी पाऊल । भंवरु जैसा ।। २ ।। पाहीं आत्मज्ञानसुदिनाचा । वाधावा सांगतया अरुणाचा । उदयो त्या वैराग्याचा । ठावो पावे ।। ३ ।। किंबहुना आत्मज्ञान । जेणें हाता ये निधान । तें वैराग्य दिव्यांजन । जीवें ले तो ।। ४ ।। ऐसी मोक्षाची योग्यता । सिद्धी जाय तया पंडुसुता । अनुसरोनि विहिता । कर्मा यया ।। ५ ।। हें विहित कर्म पांडवा । आपुला अनन्य वोलावा । आणि हेचि परम सेवा । मज सर्वात्मकाची ।। ६ ।। पैं आघवाचि भोगेंसीं । पतिव्रता क्रीडे प्रियेंसीं । कीं तयाचीं नामें जैसीं । तपें तियां केलीं ।। ७ ।। कां बाळका एकी माये- । वांचोनि जिणें काय आहे । म्हणौनि सेविजे कीं तो होये । पाटाचा धर्मु ।। ८ ।। नाना पाणी म्हणौनि मासा । गंगा न सांडितां जैसा । सर्व तीर्थ सहवासा । वरपडा जाला ।। ९ ।। तैसें आपुलिया विहिता । उपावो असे न विसंबितां । ऐसा कीजे कीं जगन्नाथा । आभारु पडे ।। ९१० ।। अगा जया जें विहित । तें ईश्वराचें मनोगत । म्हणौनि केलिया निभ्रांत । सांपडेचि तो ।। ११ ।। पैं जीवाचे कसीं उतरली । ते दासी कीं गोसांवीण जाली । सिसे वेंचि तया मविली । वही जेवीं ।। १२ ।। तैसें स्वामीचिया मनोभावा । न चुकिजे हेंचि परमसेवा । येर तें गा पांडवा । वाणिज्य करणें ।। १३ ।।

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ।
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ।। ४६ ।।

म्हणौनि विहित क्रिया केली । नव्हे तयाची खूण पाळिली । जयापासूनि कां आलीं । आकारा भूतें ।। १४ ।। जो अविद्येचिया चिंधिया । गुंडूनि जीव बाहुलिया । खेळवीतसे तिगुणिया । अहंकाररज्जू ।। १५ ।। जेणें जग हें समस्त । आंत बाहेरी पूर्ण भरित । जालें आहे दीपजात । तेजें जैसें ।। १६ ।। तया सर्वात्मका ईश्वरा । स्वकर्मकुसुमांची वीरा । पूजा केली होय अपारा । तोषालागीं ।। १७ ।। म्हणौनि तिये पूजे । रिझलेनि आत्मराजें । वैराग्यसिद्धि देईजे । पसाय तया ।। १८ ।। जियें वैराग्यदशें । ईश्वराचेनि वेधवशें । हें सर्वही नावडे जैसें । वांत होय ।। १९ ।। प्राणनाथाचिया आधी । विरहणीतें जिणेंही बाधी । तैसें सुखजात त्रिशुद्धी । दुःखचि लागे ।। ९२० ।। सम्यक्ज्ञान नुदैजतां । वेधेंचि तन्मयता । उपजे ऐसी योग्यता । बोधाची लाहे ।। २१ ।। म्हणौनि मोक्षलाभालागीं । जो व्रतें वाहातसें आंगीं । तेणें स्वधर्मु आस्था चांगी । अनुष्ठावा ।। २२ ।।

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ।। ४७ ।।

अगा आपुला हा स्वधर्मु । आचरणीं जरी विषमु । तरी पाहावा तो परिणामु । फळेल जेणें ।। २३ ।। जैं सुखालागीं आपणपयां । निंबचि आथी धनंजया । तैं कडुवटपणा तयाचिया । उबगिजेना ।। २४ ।। फळणया ऐलीकडे । केळीतें पाहातां आस मोडे । ऐसी त्यजिली तरी जोडे । तैसें कें गोमटें ।। २५ ।। तेवीं स्वधर्मु सांकडु । देखोनि केला जरी कडु । तरी मोक्षसुरवाडु । अंतरला कीं ।। २६ ।। आणि आपुली माये । कुब्ज जरी आहे । तरी जीये तें नोहे । स्नेह कुन्हें कीं ।। २७ ।। येरी जिया पराविया । रंभेहूनि बरविया । तिया काय कराविया । बाळकें तेणें ।। २८ ।। अगा पाणियाहूनि बहुवें । तुपीं गुण कीर आहे । परी मीना काय होये । असणें तेथ ।। २९ ।। पैं आघविया जगा जें विख । तें विख कीडियाचें पीयूख । आणि जगा गुळ तें देख । मरण तया ।। ९३० ।। म्हणौनि जे विहित जया जेणें । फिटे संसाराचें धरणें । क्रिया कठोर तन्ही तेणें । तेचि करावी ।। ३१ ।।

येरा पराचारा बरविया । ऐसें होईल टेंकलेया । पायांचें चालणें डोइया । केलें जैसें ।। ३२ ।। यालागीं कर्म आपुलें । जें जातिस्वभावें असे आलें । तें करी तेणें जिंतिलें । कर्मबंधातें ।। ३३ ।। आणि स्वधर्मुचि पाळावा । परधर्मु तो गाळावा । हा नेमुही पांडवा । न कीजेचि पैं गा ।। ३४ ।। तरी आत्मा दृष्ट नोहे । तंव कर्म करणें कां ठाये । आणि करणें तेथ आहे । आयासु आधीं ।। ३५ ।।

सहजं कर्म कौन्तेय सदोषमपि न त्यजेत् ।
सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ।। ४८ ।।

म्हणौनि भलतिये कर्मीं । आयासु जऱ्ही उपक्रमीं । तरी काय स्वधर्मीं । दोषु सांगें ।। ३६ ।। आगा उजू वाटा चालावें । तऱ्ही पायचि शिणवावे । ना आडरानें धांवावें । तऱ्ही तेंचि ।। ३७ ।। पैं शिळा कां सिदोरिया । दाटणें एक धनंजया । परी जें वाहतां विसांवया । मिळिजे तें घेपे ।। ३८ ।। एऱ्हवीं कणा आणि भूसा । कांडितांही सोसु सरिसा । जेंचि रंधन श्वान मांसा । तेंचि हवी ।। ३९ ।। दधी जळाचिया घुसळणा । व्यापार सारिखेचि विचक्षणा । वाळुवे तिळा घाणा । गाळणें एक ।। ९४० ।। पैं नित्य होम देयावया । कां सैरा आगी सुवावया । फुंकितां धू धनंजया । साहणें तेंचि ।। ४१ ।। परी धर्मपत्नी धांगडी । पोसितां जरी एकी वोढी । तरी कां अपरवडी । आणावी आंगा ।। ४२ ।। हां गा पाठीं लागला घाई । मरण न चुकेचि पाहीं । तरी समोरला काई । आगळें न कीजे ।। ४३ ।। कुलस्त्री दांड्याचे घाये । परघर रिगालीही जरी साहे । तरी स्वपतीतें वायें । सांडिलें कीं ।। ४४ ।। तैसें आवडतेंही करणें । न निपजे शिणल्याविणें । तरी विहित बा रे कोणें । बोलें भारी ।। ४५ ।। वरी थोडेंचि अमृत घेतां । सर्वस्व वेंचो कां पंडुसुता । जेणें जोडे जीविता । अक्षयत्व ।। ४६ ।। येर काह्यां मोलें वेंचूनि । विष पियावे घेऊनि । आत्महत्येसि निमोनि । जायिजे जेणें ।। ४७ ।। तैसें जाचूनियां इंद्रियें । वेचूनि आयुष्याचेनि दियें । सांचलें पापीं आन आहे । दुःखावांचूनि ।। ४८ ।। म्हणौनि करावा स्वधर्मु । जो करितां हिरोनि घे श्रमु । उचित देईल परमु । पुरुषार्थराजु ।। ४९ ।। याकारणें किरीटी । स्वधर्माचिये राहाटी । न विसंबिजे संकटीं । सिद्धमंत्र जैसा ।। ९५० ।। कां

नाव जैसी उदधीं । महारोगी दिव्यौषधी । न विसंबिजे तया बुद्धी । स्वकर्म येथ ।। ५१ ।। मग ययाचि गा कपिध्वजा । स्वकर्माचिया महापूजा । तोषला ईशु तमरजा । झाडा करुनी ।। ५२ ।। शुद्धसत्त्वाचिया वाटा । आणी आपुली उत्कंठा । भव स्वर्ग काळकूटा । ऐसें दावी ।। ५३ ।। जियें वैराग्य येणें बोलें । मागां संसिद्धी रूप केलें । किंबहुना तें आपुलें । मेळवी खागें ।। ५४ ।। मग जितिलिया हे भोये । पुरुष सर्वत्र जैसा होये । कां जालाही जें लाहे । तें आतां सांगों ।। ५५ ।।

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ।। ४९ ।।

तरी देहादिक हें संसारें । सर्वही मांडलेंसे जें गुफिरें । तेथ नातुडे तो वागुरें । वारा जैसा ।। ५६ ।। पैं परिपाकाचिये वेळे । फळ देठें ना देठु फळें । न धरे तैसें स्नेह खुळें । सर्वत्र होय ।। ५७ ।। पुत्र वित्त कलत्र । हें जालियाही स्वतंत्र । माझें न म्हणे पात्र । विषाचें जैसें ।। ५८ ।। हें असो विषयजाती । बुद्धी पोळली ऐसी माघौती । पाउलें घेऊनि एकांतीं । हृदयाच्या रिगे ।। ५९ ।। ऐसया अंतःकरण । बाह्य येतां तयाची आण । न मोडी समर्था भेण । दासी जैसी ।। ९६० ।। तैसें ऐक्याचिये मुठी- । माजिवडें चित्त किरीटी । करूनि वेधीं नेहटी । आत्मयाच्या ।। ६१ ।। तेव्हां दृष्टादृष्ट स्पृहे । निमणें जालेंचि आहे । आगी दडपलिया धुयें । राहिजे जैसें ।। ६२ ।। म्हणौनि नियमिलिया मानसीं । स्पृहा नासौनि जाय आपैसीं । किंबहुना तो ऐसी । भूमिका पावे ।। ६३ ।। पैं अन्यथा बोधु आघवा । मावळोनि तया पांडवा । बोधमात्रींचि जीवा । ठावो होय ।। ६४ ।। धरवणी वेंचें सरे । तैसें भोगें प्राचीन पुरे । नवें तंव नुपकरे । कांहींचि करूं ।। ६५ ।। ऐसीं कर्मै साम्यदशा । होय तेथ वीरेशा । मग श्रीगुरु आपैसा । भेटेचि गा ।। ६६ ।। रात्रीची चौपाहरी । वेंचलिया अवधारीं । डोळयां तमारी । मिळे जैसा ।। ६७ ।। कां येऊनि फळाचा घडु । पारुषवी केळीची वाढु । श्रीगुरु भेटोनि करी पाडु । बुभुत्सु तैसा ।। ६८ ।। मग आलिंगिला पूर्णिमा । जैसा उणीव सांडी चंद्रमा । तैसें होय वीरोत्तमा । गुरुकृपा तया ।। ६९ ।। तेव्हां अबोधुमात्र असे । तो तंव तया कृपा नासे । तेथ निशीसवें जैसें । आंधारें जाय ।। ९७० ।। तैसी

अबोधाचिये कुशी । कर्म कर्ता कार्य ऐशी । त्रिपुटी असे ते जैसी । गाभिणी मारिली ।। ७१ ।। तैसेंचि अबोधनाशासवें । नाशे क्रियाजात आघवें । ऐसा समूळ संभवे । संन्यासु हा ।। ७२ ।। येणें मूळाज्ञानसंन्यासें । दृश्याचा जेथ ठावो पुसे । तेथ बुझावें तें आपैसें । तोचि आहे ।। ७३ ।। चेइलियावरी पाहीं । स्वप्नींचिया तिये डोहीं । आपणयातें काई । काढूं जाइजे ।। ७४ ।। तें मी नेणें आतां जाणेन । हें सरलें तया दुःस्वप्न । जाला ज्ञातृज्ञेयाविहीन । चिदाकाश ।। ७५ ।। मुखाभासेंसीं आरिसा । परौता नेलिया वीरेशा । पाहातेपणेंवीण जैसा । पाहाता ठाके ।। ७६ ।। तैसें नेणणें जें गेलें । तेणें जाणणेंही नेलें । मग निष्क्रिय उरलें । चिन्मात्रचि ।। ७७ ।। तेथ स्वभावें धनंजया । नाहीं कोणीचि क्रिया । म्हणौनि प्रवादु तया । नैष्कर्म्यु ऐसा ।। ७८ ।। तें आपुलें आपणपें । असे तेंचि होऊनि हारपे । तरंगु कां वायुलोपें । समुद्रु जैसा ।। ७९ ।। तैसें न होणें निफजे । ते नैष्कर्म्यसिद्धि जाणिजे । सर्वसिद्धींत सहजें । परम हेचि ।। ९८० ।। देउळाचिया कामा कळसु । परम गंगेसी सिंधु प्रवेशु । कां सुवर्णशुद्धी कसु । सोळावा जैसा ।। ८१ ।। तैसें आपुलें नेणणें । फेडिजे का जाणणें । तेंही गिळुनि असणें । ऐसी जे दशा ।। ८२ ।। तियेपरतें कांहीं । निपजणें आन नाहीं । म्हणौनि म्हणिपे पाहीं । परमसिद्धि ते ।। ८३ ।।

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ।। ५० ।।

परी हेचि आत्मसिद्धि । जो कोणी भाग्यनिधि । श्रीगुरुकृपालब्धि- । काळीं पावे ।। ८४ ।। उदयतांचि दिनकरु । प्रकाशुचि आते आंधारु । कां दीपसंगें कापुरु । दीपुचि होय ।। ८५ ।। तया लवणाची कणिका । मिळतखेंवो उदका । उदकचि होऊनि देखा । ठाके जेवीं ।। ८६ ।। कां निद्रितु चेवविलिया । स्वप्नेंसि नीद वायां । जाऊनि आपणपयां । मिळे जैसा ।। ८७ ।। तैसें जया कोण्हासि दैवें । गुरुवाक्यश्रवणाचि सवें । द्वैत गिळोनि विसंवे । आपणया वृत्ती ।। ८८ ।। तयासि मग कर्म करणें । हें बोलिजैलचि कवणें । आकाशा येणें जाणें । आहे काई ।। ८९ ।। म्हणौनि तयासी कांहीं । त्रिशुद्धि करणें नाहीं । परी ऐसें जरी हें कांहीं । नव्हे जया ।। ९९० ।। कानावचनाचिये

भेटी- । सरिसाचि पैं किरीटी । वस्तु होऊनि उठी । कवणि एकु जो ।। ९१ ।। एऱ्हवीं स्वकर्माचेनि वन्ही । काम्यनिषिद्धाचिया इंधनीं । रजतमें कीर दोन्ही । जाळिलीं आधीं ।। ९२ ।। पुत्र वित्त परलोकु । यया तिहींचा अभिलाखु । घरीं होय पाइकु । हेंही जालें ।। ९३ ।। इंद्रियें सैरा पदार्थीं । रिगतां विटाळलीं होतीं । तियें प्रत्याहार तीर्थीं । न्हाणिलीं कीर ।। ९४ ।। आणि स्वधर्माचें फळ । ईश्वरीं अर्पूनि सकळ । घेऊनि केलें अढळ । वैराग्यपद ।। ९५ ।। ऐसी आत्मसाक्षात्कारीं । लाभे ज्ञानाची उजरी । ते सामुग्री कीर पुरी । मेळविली ।। ९६ ।। आणि तेचि समयीं । सद्‌गुरू भेटले पाहीं । तेवींचि तिहीं कांहीं । वंचिजेना ।। ९७ ।। परी वोखद घेतखेंवो । काय लाभे आपुला ठावो । कां उदयजतांचि दिवो । मध्यान्ह होय ।। ९८ ।। सुक्षेत्रीं आणि वोलटें । बीजही पेरिलें गोमटें । तरी आलोट फळ भेटे । परी वेळे कीं गा ।। ९९ ।। जोडला मार्गु प्रांजळु । मिनला सुसंगाचाही मेळु । तरी पाविजे वांचूनि वेळु । लागेचि कीं ।। १००० ।। तैसा वैराग्यलाभु जाला । वरी सद्‌गुरुही भेटला । जीवीं अंकुरु फुटला । विवेकाचा ।। १ ।। तेणें ब्रह्म एक आथी । येर आघवीचि भ्रांती । हेंही कीर प्रतीती । गाढ केली ।। २ ।। परी तेंचि जें परब्रह्म । सर्वात्मक सर्वोत्तम । मोक्षाचेंही काम । सरे जेथ ।। ३ ।। यया तिन्ही अवस्था पोटीं । जिरवी जें गा किरीटी । तया ज्ञानासिही मिठी । दे जे वस्तु ।। ४ ।। ऐक्याचें एकपण सरे । जेथ आनंदकणुही विरे । कांहींचि नुरोनि उरे । जें कांहीं गा ।। ५ ।। तिये ब्रह्मीं ऐक्यपणें । ब्रह्मचि होऊनि असणें । तें क्रमेंचि करूनि तेणें । पाविजे पैं ।। ६ ।। भुकेलियापासीं । वोगरिलें षड्रसीं । तो तृप्ति प्रतिग्रासीं । लाहे जेवीं ।। ७ ।। तैसा वैराग्याचा वोलावा । विवेकाचा तो दिवा । आंबुथितां आत्मठेवा । काढीचि तो ।। ८ ।। तरी भोगिजे आत्मऋद्धी । येवढी योग्यतेची सिद्धी । जयाच्या आंगीं निरवधी । लेणें जाली ।। ९ ।। तो जेणें क्रमें ब्रह्म । होणें करी गा सुगम । तया क्रमाचें आतां वर्म । आईक सांगों ।। १०१० ।।

बुद्धया विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ।। ५१ ।।

तरी गुरु दाविलिया वाटा । येऊनि विवेकतीर्थतटा । धुऊनियां मळकटा । बुद्धीचा तेणें ।। ११ ।। मग राहूनें उगळिली । प्रभा चंद्रें आलिंगिली । तैसी शुद्धत्वें जडली । आपणयां बुद्धि ।। १२ ।। सांडूनि कुळें दोन्ही । प्रियासी अनुसरे कामिनी । द्वंद्वत्यागें स्वचिंतनीं । पडली तैसी ।। १३ ।। आणि ज्ञाना ऐसें जिव्हार । नेवों नेवों निरंतर । इंद्रियीं केलें थोर । शब्दादिक जे ।। १४ ।। ते रश्मिजाळ काढलेया । मृगजळ जाय लया । तैसें धृतिरोधें तयां । पांचांही केलें ।। १५ ।। नेणतां अधमाचिया अन्ना । खादलिया कीजे वमना । तैसीं वोकविली सवासना । इंद्रियें विषयीं ।। १६ ।। मग प्रत्यगावृत्ती चोखटें । लाविलीं गंगेचेनि तटें । ऐसीं प्रायश्चित्तें धुवटें । केली येणें ।। १७ ।। पाठीं सात्त्विकें धीरें तेणें । शोधारलीं तियें करणें । मग मनेंसीं योगधारणें । मेळविलीं ।। १८ ।। तेवींचि प्राचीनें इष्टानिष्टें । भोगेंसीं येउनी भेटे । तेथ देखलियाही वोखटें । द्वेषु न करी ।। १९ ।। ना गोमटेंचि विपायें । तें आणूनि पुढां सूये । तयालागीं न होये । साभिलाषु ।। १०२० ।। यापरी इष्टानिष्टीं । रागद्वेष किरीटी । त्यजूनि गिरिकपाटीं । निकुंजीं वसे ।। २१ ।।

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ।। ५२ ।।

गजबजा सांडिलिया । वसवी वनस्थळिया । अंगाचियाचि मांदिया । एकलेया ।। २२ ।। शमदमादिकीं खेळे । न बोलणेंचि चावळे । गुरुवाक्याचेनि मेळें । नेणे वेळु ।। २३ ।। आणि आंगा बळ यावें । नातरी क्षुधा जावें । कां जिभेचे पुरवावे । मनोरथ ।। २४ ।। भोजन करितांविखीं । यया तिहींतें न लेखी । आहारीं मिती संतोषीं । माप न सूये ।। २५ ।। अशनाचेनि पावकें । हारपतां प्राणु पोखे । इतुकियाचि भागु मोटकें । अशन करी ।। २६ ।। आणि परपुरुषें कामिली । कुळवधू आंग न घाली । निद्रालस्या न मोकली । आसन तैसें ।। २७ ।। दंडवताचेनि प्रसंगें । भुयीं हन अंग लागे । वांचूनि येर नेघे । राभस्य तेथ ।। २८ ।। देहनिर्वाहापुरतें । राहाटवी हातांपायांतें । किंबहुना आपैतें । सबाह्य केलें ।। २९ ।। आणि मनाचा उंबरा । वृत्तीसी देखों नेदी वीरा । तेथ कें वाग्व्यापारा । अवकाशु असे ।। १०३० ।। ऐसेनि देह वाचा मानस । हे जिणौनि बाह्यप्रदेश । आकळिलें आकाश । ध्यानाचें तेणें ।। ३१ ।।

गुरुवाक्यें उठविला । बोधीं निश्चयो आपुला । न्याहाळी हातीं घेतला । आरिसा जैसा ।। ३२ ।। पैं ध्याता आपणचि परी । ध्यानरूप वृत्तिमाझारीं । ध्येयत्वें घे हे अवधारीं । ध्यानरूढी गा ।। ३३ ।। तेथ ध्येय ध्यान ध्याता । ययां तिहीं एकरूपता । होय तंव पंडुसुता । कीजे तें गा ।। ३४ ।। म्हणौनि तो मुमुक्षु । आत्मज्ञानीं जाला दक्षु । परी पुढां सूनि पक्षु । योगाभ्यासाचा ।। ३५ ।। आपानरंध्रद्वयां- । माझारीं धनंजया । पार्ष्णी पिडूनियां । कांवरुमूळ ।। ३६ ।। आकुंचूनि अध । देऊनि तिन्ही बंध । करूनि एकवद । वायुभेदी ।। ३७ ।। कुंडलिनी जागवूनि । मध्यमा विकाशूनि । आधारादि भेदूनि । आज्ञावरी ।। ३८ ।। सहस्रदळाचा मेघु । पीयूषें वर्षोनि चांगु । तो मूळवरी वोघु । आणूनियां ।। ३९ ।। नाचतया पुण्यगिरी । चिद्भैरवाच्या खापरीं । मनपवनाची खीच पुरी । वाढूनियां ।। १०४० ।। जालिया योगाचा गाढा । मेळावा सूनि हा पुढां । ध्यान मागिलीकडां । स्वयंभ केलें ।। ४१ ।। आणि ध्यान योग दोन्ही । इयें आत्मतत्त्वज्ञानीं । पैठी होआवया निर्विघ्नीं । आधींचि तेणें ।। ४२ ।। वीतरागतेसारिखा । जोडूनि ठेविला सखा । तो आघवियाचि भूमिका- । सवें चाले ।। ४३ ।। पहावें दिसे तंववरी । दिठीतें न संडी दीप जरी । तरी कें आहे अवसरी । देखावया ।। ४४ ।। तैसें मोक्षीं प्रवर्तलया । वृत्ती ब्रह्मीं जाय लया । तंव वैराग्य आथी तया । भंगु कैंचा ।। ४५ ।। म्हणौनि सवैराग्यु । ज्ञानाभ्यासु तो सभाग्यु । करूनि जाला योग्यु । आत्मलाभा ।। ४६ ।। ऐसी वैराग्याची आंगीं । बाणूनियां वज्रांगीं । राजयोगतुरंगीं । आरूढला ।। ४७ ।। वरी आड पडिलें दिठी । सानें थोर निवटी । तें बळीं विवेकमुष्टीं । ध्यानाचें खांडें ।। ४८ ।। ऐसेनि संसाररणाआंतु । आंधारीं सूर्य तैसा असे जातु । मोक्षविजयश्रीये वरैतु । होआवयालागीं ।। ४९ ।।

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ।। ५३ ।।

तेथ आडवावया आले । दोषवैरी जे धोपटिले । तयांमाजीं पहिलें । देहाहंकारु ।। १०५० ।। जो न मोक्ळी मारुनी । जीवों नेदी उपजवोनि । विचंबवी खोडां घालुनी । हाडांचिया ।। ५१ ।। तयाचा देहदुर्ग हा थारा । मोडूनि घेतला तो वीरा । आणि बळ हा दुसरा । मारिला वैरी ।। ५२ ।। जो

विषयाचेनि नांवें । चौगुणेंही वरी थांवे । जेणें मृतावस्था धांवे । सर्वत्र जगा ।। ५३ ।। तो विषय विषाचा अथावो । आघविया दोषांचा रावो । परी ध्यानखड्गाचा घावो । साहेल कैंचा ।। ५४ ।। आणि प्रिय विषयप्राप्ती । करी जया सुखाची व्यक्ती । तेचि घालूनि बुंथी । आंगीं जो वाजे ।। ५५ ।। जो सन्मार्गा भुलवी । मग अधर्माच्या आडवीं । सूनि वाघां सांपडवी । नरकादिकां ।। ५६ ।। तो विश्वासें मारितां रिपु । निवटूनि घातला दर्पु । आणि जयाचा अहा कंपु । तापसांसी ।। ५७ ।। क्रोधा ऐसा महादोखु । जयाचा देखा परिपाकु । भरिजे तंव अधिकु । रिता होय जो ।। ५८ ।। तो कामु कोणेच ठायीं । नसे ऐसें केलें पाहीं । कीं तेंचि क्रोधाही । सहजें आलें ।। ५९ ।। मुळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखोद्देशें । कामु नाशलेनि नाशे । तैसा क्रोधु ।। १०६० ।। म्हणौनि काम वैरी । जाला जेथ ठाणोरी । तेथ सरली वारी । क्रोधाचीही ।। ६१ ।। आणि समर्थु आपुला खोडा । शिसें वाहवी जैसा होडा । तैसा भुंजौनि जो गाढा । परिग्रहो ।। ६२ ।। जो माथांचि पालाणवी । अंगा अवगुण घालवी । जीवें दांडी घेववी । ममत्वाची ।। ६३ ।। शिष्यशास्त्रादिविलासें । मठादिमुद्रेचेनि मिसें । घातले आहाती फांसे । निसंगा जेणें ।। ६४ ।। घरीं कुटुंबपणें सरे । तरी वनीं वन्य होऊनि अवतरे । नागवीयाही शरीरें । लागला आहे ।। ६५ ।। ऐसा दुर्जयो जो परिग्रहो । तयाचा फेडूनि ठावो । भवविजयाचा उत्साहो । भोगीतसे जो ।। ६६ ।। तेथ अमानित्वादि आघवे । ज्ञानगुणाचे जे मेळावे । ते कैवल्यदेशींचे आघवे । रावो जैसे आले ।। ६७ ।। तेव्हां सम्यक्ज्ञानाचिया । राणिवा उगाणूनि तया । परिवारु होऊनियां । राहत आंगें ।। ६८ ।। प्रवृत्तीचिये राजबिदीं । अवस्थाभेदप्रमदीं । कीजत आहे प्रतिपदीं । सुखाचें लोण ।। ६९ ।। पुढां बोधाचिये कांबीवरी । विवेकु दृश्याची मांदी सारी । योगभूमिका आरती करी । येती जैसिया ।। १०७० ।। तेथ ऋद्धिसिद्धींचीं अनेगें । वृंदें मिळती प्रसंगें । तिये पुष्पवर्षी आंगें । नाहातसे तो ।। ७१ ।। ऐसेनि ब्रह्मैक्यासारिखें । स्वराज्य येतां जवळिकें । झळंबित आहे हरिखें । तिन्ही लोक ।। ७२ ।। तेव्हां वैरियां कां मैत्रियां । तयासि माझें म्हणावया । समानता धनंजया । उरेचिही ना ।। ७३ ।। हें ना भलतेणें व्याजें । तो जयातें म्हणे माझें । तें

नोडवेचि कां दुजें । अद्वितीय जाला ।। ७४ ।। पैं आपुलिया एकी सत्ता । सर्वही कवळूनिया पंडुसुता । कहीं न लगती ममता । धाडिली तेणें ।। ७५ ।। ऐसा जिंतिलिया रिपुवर्गु । अपमानिलिया हें जगु । अपैसा योगतुरंगु । स्थिर जाला ।। ७६ ।। वैराग्याचें गाढलें । अंगीं त्राण होतें भलें । तेंही नावेक ढिलें । तेव्हां करी ।। ७७ ।। आणि निवटी ध्यानाचें खांडें । तें दुजें नाहींचि पुढें । म्हणौनि हातु आसुडें । वृत्तीचाही ।। ७८ ।। जैसें रसौषध खरें । आपुलें काज करोनि पुरें । आपणही नुरे । तैसें होतसे ।। ७९ ।। देखोनि ठाकिता ठावो । धांवता थिरावे पावो । तैसा ब्रह्मसामीप्यें थावो । अभ्यासु सांडी ।। १०८० ।। घडतां महोदधीसी । गंगा वेगु सांडी जैसी । कां कामिनी कांतापासीं । स्थिर होय ।। ८१ ।। नाना फळतिये वेळे । केळीची वाढी मांटुळे । कां गांवापुढें वळे । मार्गु जैसा ।। ८२ ।। तैसा आत्मसाक्षात्कारु । होईल देखोनि गोचरु । ऐसा साधनहतियेरु । हळूचि ठेवी ।। ८३ ।। म्हणौनि ब्रह्मेंसीं तया । ऐक्याचा समो धनंजया । होतसे तैं उपाया । वोहटु पडे ।। ८४ ।। मग वैराग्याची गोंधळुक । जे ज्ञानाभ्यासाचें वार्धक्य । योगफळाचाही परिपाक । दशा जे कां ।। ८५ ।। ते शांति पैं गा सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा । तैं ब्रह्म होआवयाजोगा । होय तो पुरुषु ।। ८६ ।। पुनवेहुनी चतुर्दशी । जेतुलें उणेपण शशी । कां सोळे पाऊनि जैसी । पंधरावी वानी ।। ८७ ।। सागरींही पाणी वेगें । संचरे तें रूप गंगे । येर निश्चळ जें उगें । तें समुद्रु जैसा ।। ८८ ।। ब्रह्मा आणि ब्रह्महोतिये । योग्यते तैसा पाडु आहे । तेंचि शांतीचेनि लवलाहें । होय तो गा ।। ८९ ।। पैं तेंचि होणेंनवीण । प्रतीती आलें जें ब्रह्मपण । तें ब्रह्म होती जाण । योग्यता येथ ।। १०९० ।।

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ।। ५४ ।।

ते ब्रह्मभावयोग्यता । पुरुषु तो मग पंडुसुता । आत्मबोधप्रसन्नता- । पदीं बैसे ।। ९१ ।। जेणें निपजे रससोय । तो तापुही जैं जाय । तैं ते कां होय । प्रसन्न जैसी ।। ९२ ।। नाना भरतिया लगबगा । शरत्काळीं सांडिजे गंगा । कां गीत रहातां उपांगा । वोहटु पडे ।। ९३ ।। तैसा आत्मबोधीं उद्यमु । करितां होय जो श्रमु । तोही जेथें समु । होऊनि जाय ।। ९४ ।।

आत्मबोधप्रशस्ती । हे तिये दशेची ख्याती । ते भोगीतसे महामती । योग्यु तो गा ।। ९५ ।। तेव्हां आत्मत्वें (अप्राप्ते) शोचावें । कांहीं पावावया कामावें । हें सरलें समभावें । भरितें तया ।। ९६ ।। उदया येतां गभस्ती । नाना नक्षत्रव्यक्ती । हारवीजती दीप्ती । आंगिका जेवीं ।। ९७ ।। तेवीं उठतिया आत्मप्रथा । हे भूतभेदव्यवस्था । मोडीत मोडीत पार्था । वास पाहे तो ।। ९८ ।। पाटियेवरील अक्षरें । जैसीं पुसतां येती करें । तैसीं हारपती भेदांतरे । तयाचिये दृष्टी ।। ९९ ।। तैसेनि अन्यथा ज्ञानें । जियें घेपती जागरस्वप्नें । तियें दोन्ही केलीं लीनें । अव्यक्तामाजीं ।। ११०० ।। मग तेंही अव्यक्त । बोध वाढतां झिजत । पुरलां बोधीं समस्त । बुडोनि जाय ।। १ ।। जैसी भोजनाच्या व्यापारीं । क्षुधा जिरत जाय अवधारीं । मग तृप्तीच्या अवसरीं । नाहींच होय ।। २ ।। नाना चालीचिया वाढी । वाट होत जाय थोडी । मग पातला ठायीं बुडी । देऊनि निमे ।। ३ ।। कां जागृति जंव जंव उद्दीपे । तंव तंव निद्रा हारपे । मग जागीनलिया स्वरूपें । नाहींच होय ।। ४ ।। हें ना आपुलें पूर्णत्व भेटे । जेथ चंद्रासीं वाढी खुंटे । तेथ शुक्लपक्षु आटे । निःशेषु जैसा ।। ५ ।। तैसा बोध्यजात गिळितु । बोधु बोधें ये मज आंतु । मिसळला तेथ साद्यंतु । अबोधु गेला ।। ६ ।। तेव्हां कल्पांताचिये वेळे । नदी सिंधूचें पेंडवळें । मोडूनि भरलें जळें । आब्रह्म जैसें ।। ७ ।। नाना गेलिया घट मठ । आकाश ठाके एकवट । कां जळोनि काष्ठें काष्ठ । वन्हीचि होय ।। ८ ।। नातरी लेणियांचे ठसे । आटोनि गेलिया मुसे । नामरूपभेदें जैसें । सांडिजे सोनें ।। ९ ।। हेंही असो चेइलया । तें स्वप्न नाहीं जालिया । मग आपणचि आपणयां । उरिजे जैसें ।। १११० ।। तैसा मी एकवांचूनि कांहीं । तया तयाहीसकट नाहीं । हे चौथी भक्ति पाहीं । माझी तो लाहे ।। ११ ।। येर आर्तु जिज्ञासु अर्थार्थी । हे भजती जिये पंथीं । ते तिन्ही पावोनि चौथी । म्हणिपत आहे ।। १२ ।। एऱ्हवीं तिजी ना चौथी । हे पहिली ना सरती । पैं माझिये सहजस्थिती । भक्ति नाम ।। १३ ।। जे नेणणें माझें प्रकाशूनि । अन्यथात्वें मातें दाऊनि । सर्वही सर्वां भजौनि । बुझावीतसे जे ।। १४ ।। जो जेथ जैसें पाहों बैसे । तया तेथ तैसेंचि असे । हें उजियेडें कां दिसे । अखंडें जेणें ।। १५ ।। स्वप्नाचें दिसणें न दिसणें । जैसें आपलेनि असलेपणें । विश्वाचें

आहे नाहीं जेणें । प्रकाशें तैसें ।। १६ ।। ऐसा हा सहज माझा । प्रकाशु जो कपिध्वजा । तो भक्ति या वोजा । बोलिजे गा ।। १७ ।। म्हणौनि आर्ताच्या ठायीं । हें आर्ति होऊनि पाहीं । अपेक्षणीय जें कांहीं । तें मीचि केला ।। १८ ।। जिज्ञासुपुढां वीरेशा । हेचि होऊनि जिज्ञासा । मी कां जिज्ञास्यु ऐसा । दाखविला ।। १९ ।। हेचि होऊनि अर्थना । मीचि माझ्या अर्थीं अर्जुना । करूनि अर्थाभिधाना । आणी मातें ।। ११२० ।। एवं घेऊनि अज्ञानातें । माझी भक्ति जे हे वर्ते । ते दावी मज द्रष्टयातें । दृश्य करूनि ।। २१ ।। येथें मुखचि दिसे मुखें । या बोला कांहीं न चुके । तरी दुजेपण हें लटिकें । आरिसा करी ।। २२ ।। दिठी चंद्रचि घे साचें । परी येतुलें हें तिमिराचें । जे एकचि असे तयाचे । दोनी दावी ।। २३ ।। तैसा सर्वत्र मीचि मियां । घेपतसें भक्ति इया । परी दृश्यत्व हें वायां । अज्ञानवशें ।। २४ ।। तें अज्ञान आतां फिटलें । माझें द्रष्टृत्व मज भेटलें । निजबिंबीं एकवटलें । प्रतिबिंब जैसें ।। २५ ।। पैं जेव्हांही असे किडाळ । तेव्हांही सोनेंचि अढळ । परी ते कीड गेलिया केवळ । उरे जैसें ।। २६ ।। हां गा पूर्णिमे आधीं कायी । चंद्रु सावयवु नाहीं । परी तिये दिवशीं भेटे पाहीं । पूर्णता तया ।। २७ ।। तैसा मीचि ज्ञानद्वारें । दिसें परी हस्तांतरें । मग द्रष्टृत्व तें सरे । मियांचि मी लाभें ।। २८ ।। म्हणौनि दृश्यपथा- । अतीतु माझा पार्था । भक्तियोगु चवथा । म्हणितला गा ।। २९ ।।

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ।
ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ।। ५५ ।।

या ज्ञान भक्ति सहज । भक्तु एकवटला मज । मीचि केवळ हें तुज । श्रुतही आहे ।। ११३० ।। जे उभऊनियां भुजा । ज्ञानिया आत्मा माझा । हें बोलिलों कपिध्वजा । सप्तमाध्यायीं ।। ३१ ।। ते हे कल्पादीं भक्ति मियां । भागवतमिषें ब्रह्मया । उत्तम म्हणौनि धनंजया । उपदेशिली ।। ३२ ।। ज्ञानी इयतें स्वसंवित्ती । शैव म्हणती शक्ती । आम्ही परमभक्ती । आपुली म्हणों ।। ३३ ।। हे मज मिळतिये वेळे । तयां क्रमयोगियां फळे । मग समस्तही निखिळें । मियांचि भरे ।। ३४ ।। तेथ वैराग्यविवेकेंसीं । आटे बंध मोक्षेंसीं । वृत्ती तिये आवृत्तीसीं । बुडोनि जाय ।। ३५ ।। घेऊनि ऐलपणातें । परत्व हारपें जेथें । गिळूनि चाऱ्ही भूतें । आकाश जैसें ।। ३६ ।। तया परी थडथाद ।

साध्यसाधनातीत शुद्ध । तें मी होऊनि एकवद । भोगितो मातें ।। ३७ ।। घडोनि सिंधूचिया आंगा । सिंधूवरी तळपे गंगा । तैसा पाडु तया भोगा । अवधारी जो ।। ३८ ।। का आरिसयासि आरिसा । उटूनि दाविलिया जैसा । देखणा अतिशयो तैसा । भोगणा तिये ।। ३९ ।। हें असो दर्पणु नेलिया । तो मुख बोधुही गेलिया । देखलेंपण एकलेया । आस्वादिजे जेवीं ।। ११४० ।। चेइलिया स्वप्न नाशे । आपलें ऐक्यचि दिसे । तें दुजेनवीण जैसें । भोगिजे का ।। ४१ ।। तोचि जालिया भोगु तयाचा । न घडे हा भावो जयांचा । तिहीं बोलें केवीं बोलाचा । उच्चारु कीजे ।। ४२ ।। तयांच्या नेणों गांवीं । रवी प्रकाशी हन दिवी । कीं व्योमालागीं मांडवी । उभिली तिहीं ।। ४३ ।। हां गा राजन्यत्व नव्हतां आंगीं । रावो रायपण काय भोगी । का आंधारु हन आलिंगी । दिनकरातें ।। ४४ ।। आणि आकाश जें नव्हे । तया आकाश काय जाणवे । रत्नाच्या रूपीं मिरवे । गुंजांचें लेणें ।। ४५ ।। म्हणौनि मी होणें नाहीं । तया मीचि आहें केहीं । मग भजेल हें कायी । बोलों कीर ।। ४६ ।। यालागीं तो क्रमयोगी । मी जालाचि मातें भोगी । तारुण्य कां तरुणांगीं । जियापरी ।।४७।। तरंग सर्वांगीं तोय चुंबी । प्रभा सर्वत्र विलसे बिंबीं । नाना अवकाश नभीं । लुंठतु जैसा ।। ४८ ।। तैसा रूप होऊनि माझें । मातें क्रियावीण तो भजे । अलंकारु का सहजें । सोनयातें जेवीं ।। ४९ ।। का चंदनाची द्रुती जैसी । चंदनीं भजे अपैसी । का अकृत्रिम शशीं । चंद्रिका ते ।। ११५० ।। तैसी क्रिया कीर न साहे । तऱ्ही अद्वैतीं भक्ति आहे । हे अनुभवाचिजोगें नव्हे । बोलाऐसें ।। ५१ ।। तेव्हां पूर्वसंस्कार छंदें । जें कांहीं तो अनुवादे । तेणें आळविलेनि वो दें । बोलतां मीचि ।। ५२ ।। बोलतया बोलताचि भेटे । तेथें बोलिलें हें न घटे । तें मौन तंव गोमटें । स्तवन माझें ।। ५३ ।। म्हणौनि तया बोलतां । बोली बोलतां मी भेटतां । मौन होय तेणें तत्त्वतां । स्तवितो मातें ।। ५४ ।। तैसेंचि बुद्धी का दिठी । जें तो देखों जाय किरीटी । तें देखणें दृश्य लोटी । देखतेंचि दावी ।। ५५ ।। आरिसया आधीं जैसें । देखतेंचि मुख दिसे । तयाचें देखणें तैसें । मेळवी द्रष्टें ।। ५६ ।। दृश्य जाउनियां द्रष्टें । द्रष्टयासीचि जें भेटे । तें एकलेपणें न घटे । द्रष्टेपणही ।। ५७ ।। तेथ स्वप्नींचिया प्रिया । चेवोनि झोंबों गेलिया । ठायिजे दोन्ही न होनियां ।

आपणचि जैसें ।। ५८ ।। का दोहीं काष्ठांचिये घृष्टी- । माजीं वन्हि एक उठी । तो दोन्ही हे भाष आटी । आपणचि होय ।। ५९ ।। नाना प्रतिबिंब हातीं । घेऊं गेलिया गभस्ती । बिंबताही असती । जाय जैसी ।। ११६० ।। तैसा मी होऊनि देखतें । तो घेऊं जाय दृश्यातें । तेथ दृश्य ने थितें । द्रष्टृत्वेंसीं ।। ६१ ।। रवि आंधारु प्रकाशिता । नुरेचि जेवीं प्रकाश्यता । तेवीं दृश्यीं नाहीं द्रष्टृता । मी जालिया ।। ६२ ।। मग देखिजे ना न देखिजे । ऐसी जे दशा निपजे । ते तें दर्शन माझें । साचोकारें ।। ६३ ।। तें भलतयाही किरीटी । पदार्थाचिया भेटी । द्रष्टृदृश्यातीता दृष्टी । भोगितो सदा ।। ६४ ।। आणि आकाश हें आकाशें । दाटलें न ढळे जैसें । मियां आत्मेन आपणपें तैसें । जालें तया ।। ६५ ।। कल्पांतीं उदक उदकें । रुंधिलियां वाहों ठाके । तैसा आत्मेनि मियां येकें । कोंदला तो ।। ६६ ।। पावो आपणपयां वोळघे । केवीं वन्हि आपणपयां लागे । आपणपां पाणी रिघे । स्नाना कैसें ।। ६७ ।। म्हणौनि सर्व मी जालेपणें । ठेलें तया येणें जाणें । तेंचि गा यात्रा करणें । अद्वया मज ।। ६८ ।। पैं जळावरील तरंगु । तरी धांविन्नला सवेगु । तरी नाहीं भूमिभागु । क्रमिला तेणें ।। ६९ ।। जें सांडावें कां मांडावें । जें चालणें जेणें चालावें । तें तोयचि एक आघवें । म्हणौनियां ।। ११७० ।। गेलियाही भलतेउता । उदकपणें पंडुसुता । तरंगाची एकात्मता । न मोडेचि जेवीं ।। ७१ ।। तैसा मीपणें हा लोटला (हालों ठेला) । तो आघवेंयाचि मजआंतु आला । या यात्रा होय भला । कापडी माझा ।। ७२ ।। आणि शरीर स्वभाववशें । कांहीं येक करूं जरी बैसे । तरी मीचि तो तेणें मिषें । भेटे तया ।। ७३ ।। तेथ कर्म आणि कर्ता । हें जाऊनि पंडुसुता । मियां आत्मेनि मज पाहतां । मीचि होय ।। ७४ ।। पैं दर्पणातें दर्पणें । पाहिलिया होय न पहाणें । सोनें झांकिलिया सुवर्णें । न झांकें जेवीं ।। ७५ ।। दीपातें दीपें प्रकाशिजे । तें न प्रकाशणेंचि निपजे । तैसें कर्म मियां कीजे । तें करणें कैंचें ।। ७६ ।। कर्मही करितचि आहे । जें करावें हें भाष जाये । तैं न करणेंचि होये । तयाचें केलें ।। ७७ ।। क्रियाजात मी जालेपणें । घडे कांहींचि न करणें । तयाचि नांव पूजणें । खुणेचें माझें ।। ७८ ।। म्हणौनि करीतयाही वोजा । तें न करणें हेंचि कपिध्वजा । निफजे तिया महापूजा । पूजी तो मातें ।। ७९ ।। एवं तो बोले तें स्तवन । तो देखे तें दर्शन ।

अद्वया मज गमन । तो चाले तेंचि ।। ११८० ।। तो करी तेतुली पूजा । तो कल्पी तो जपु माझा । तो असे तेंचि कपिध्वजा । समाधी माझी ।। ८१ ।। जैसें कनकेंसीं कांकणें । असिजे अनन्यपणें । तो भक्तियोगें येणें । मजसीं तैसा ।। ८२ ।। उदकीं कल्लोळु । कापुरीं परिमळु । रत्नीं उजाळु । अनन्यु जैसा ।। ८३ ।। किंबहुना तंतूंसीं पटु । का मृत्तिकेसीं घटु । तैसा तो एकवटु । मजसीं माझा ।। ८४ ।। इया अनन्यसिद्धा भक्ती । या आघवाचि दृश्यजातीं । मज आपणपेंया सुमती । द्रष्टयातें जाण ।। ८५ ।। तिन्ही अवस्थांचेनि द्वारें । उपाध्युपहिताकारें । भावाभावरूप स्फुरे । दृश्य जें हें ।। ८६ ।। तें हें आघवेंचि मी द्रष्टा । ऐसिया बोधाचा माजिवटा । अनुभवाचा सुभटा । धेंडा तो नाचे ।। ८७ ।। रज्जु जालिया गोचरु । आभासतां तो व्याळाकारु । रज्जुचि ऐसा निर्धारु । होय जेवीं ।। ८८ ।। भांगारापरतें कांहीं । लेणें गुंजहीभरी नाहीं । हें आटुनियां ठायीं । कीजे जैसे ।। ८९ ।। उदका येकापरतें । तरंग नाहींचि हें निरुतें । जाणोनि तया आकारातें । न घेपे जेवीं ।। ११९० ।। नातरी स्वप्नविकारां समस्तां । चेऊनियां उमाणें घेतां । तो आपणयापरौता । न दिसे जैसा ।। ९१ ।। तैसें जें कांहीं आथी नाथी । येणें होय ज्ञेयस्फूर्ती । तें ज्ञाताचि मी हे प्रतीती । होऊनि भोगी ।। ९२ ।। जाणे अजु मी अजरु । अक्षयो मी अक्षरु । अपूर्वु मी अपारु । आनंदु मी ।। ९३ ।। अचळु मी अच्युतु । अनंतु मी अद्वैतु । आद्यु मी अव्यक्तु । व्यक्तुही मी ।। ९४ ।। ईश्य मी ईश्वरु । अनादि मी अमरु । अभय मी आधारु । आधेय मी ।। ९५ ।। स्वामी मी सदोदितु । सहजु मी सततु । सर्व मी सर्वगतु । सर्वातीतु मी ।। ९६ ।। नवा मी पुराणु । शून्यु मी संपूर्णु । स्थुलु मी अणु । जें कांहीं तें मी ।। ९७ ।। अक्रियु मी येकु । असंगु मी अशोकु । व्यापु मी व्यापकु । पुरुषोत्तमु मी ।। ९८ ।। अशब्दु मी अश्रोत्रु । अरूपु मी अगोत्रु । समु मी स्वतंत्रु । ब्रह्म मी परु ।। ९९ ।। ऐसें आत्मत्वें मज एकातें । इया अद्वयभक्ती जाणोनि निरुतें । आणि याही बोधा जाणतें । तेंही मीचि जाणें ।। १२०० ।। पैं चेइलेयानंतरें । आपुलें एकपण उरे । तेंही तोंवरी स्फुरे । तयाशींचि जैसें ।। १ ।। कां प्रकाशतां अर्कु । तोचि होय प्रकाशकु । तयाही अभेदा द्योतकु । तोचि जैसा ।। २ ।। तैसा वेद्यांच्या विलयीं । केवळ वेदकु उरे पाहीं । तेणें जाणवें तया तेंही ।

हेंही जो जाणे ।। ३ ।। तया अद्वयपणा आपुलिया । जाणती ज्ञप्ती जे धनंजया । ते ईश्वरचि मी हे तया । बोधासि ये ।। ४ ।। मग द्वैताद्वैतातीत । मीचि आत्मा एकु निभ्रांत । हें जाणोनि जाणणें जेथ । अनुभवीं रिघे ।। ५ ।। तेथ चेइलियां येकपण । दिसे जे आपुलया आपण । तेंही जातां नेणों कोण । होइजे जेवीं ।। ६ ।। कां डोळां देखतिये क्षणीं । सुवर्णपण सुवर्णी । नाटितां होय आटणी । अळंकाराचीही ।। ७ ।। नाना लवण तोय होये । मग क्षारता तोयत्वें राहे । तेही जिरतां जेवीं जाये । जालेपण तें ।। ८ ।। तैसा मी तो हें जें असे । तें स्वानंदानुभवसमरसें । कालवूनियां प्रवेशे । मजचिमाजीं ।। ९ ।। आणि तो हे भाष जेथ जाये । तेथें मी हें कोण्हासी आहे । ऐसा मी ना तो तिये सामाये । माझ्याचि रूपीं ।। १२१० ।। जेव्हां कापुर जळों सरे । तयाचि नाम अग्नि पुरे । मग उभयतातीत उरे । आकाश जेवीं ।। ११ ।। कां धाडलिया एका एकु । वाढे तो शून्य विशेखु । तैसा आहे नाहींचा शेखु । मीचि मग आथी ।। १२ ।। तेथ ब्रह्मा आत्मा ईशु । या बोला मोडे सौरसु । न बोलणें याही पैसु । नाहीं तेथ ।। १३ ।। न बोलणेंहीं न बोलोनी । तें बोलिजे तोंड भरुनी । जाणिव नेणिव नेणोनि । जाणिजे तें ।। १४ ।। तेथ बुझिजे बोधु बोधें । आनंदु घेपे आनंदें । सुखावरी नुसधें । सुखचि भोगिजे ।। १५ ।। तेथ लाभु जोडला लाभा । प्रभा आलिंगिली प्रभा । विस्मयो बुडाला उभा । विस्मयामाजीं ।। १६ ।। शमु तेथ सामावला । विश्रामु विश्रांति आला । अनुभवु वेडावला । अनुभूतिपणें ।। १७ ।। किंबहुना ऐसें निखळ । मीपण जोडे तया फळ । सेवूनि वेली वेल्हाळ । क्रमयोगाची ते ।। १८ ।। पैं क्रमयोगिया किरीटी । चक्रवर्तीच्या मुकुटीं । मी चिद्रत्न तें साटोवाटीं । होय तो माझा ।। १९ ।। कीं क्रमयोगप्रासादाचा । कळसु जो हा मोक्षाचा । तयावरील अवकाशाचा । उवावो जाला तो ।। १२२० ।। नाना संसार आडवीं । क्रमयोग वाट बरवी । जोडिली ते मदैक्यगांवीं । पैठी जालीसे ।। २१ ।। हें असो क्रमयोगबोधें । तेणें भक्तिचिद्‌गंगें । मी स्वानंदोदधी वेगें । ठाकिला कीं गा ।। २२ ।। हा ठायवरी सुवर्मा । क्रमयोगीं आहे महिमा । म्हणौनि वेळोवेळां तुम्हां । सांगतों आम्ही ।। २३ ।। पैं देशें काळें पदार्थें । साधूनि घेइजे मातें । तैसा नव्हे मी आयतें । सर्वांचें सर्वही ।। २४ ।।

म्हणौनि माझ्या ठायीं । जाचावें न लगे कांहीं । मी लाभें इयें उपायीं । साचचि गा ।। २५ ।। एक शिष्य एक गुरु । हा रूढला साच व्यवहारु । तो मत्प्राप्तिप्रकारु । जाणावया ।। २६ ।। अगा वसुधेच्या पोटीं । निधान सिद्ध किरीटी । वन्हि सिद्ध काष्ठीं । वोहां दूध ।। २७ ।। परी लाभें तें असतें । तया कीजे उपायातें । येर सिद्धचि तैसा तेथें । उपायीं मी ।। २८ ।। हा फळहीवरी उपावो । कां पां प्रस्तावीतसे देवो । हे पुसतां परी अभिप्रावो । येथिंचा ऐसा ।। २९ ।। जें गीतार्थाचें चांगावें । मोक्षोपायपर आघवें । आन शास्त्रोपाय कीं नव्हे । प्रमाणसिद्ध ।। १२३० ।। वारा आभाळचि फेडी । वांचूनि सूर्यातें न घडी । कां हातु बाबुळी धाडी । तोय न करी ।। ३१ ।। तैसा आत्मदर्शनीं आडळु । असे अविद्येचा जो मळु । तो शास्त्र नाशी येरु निर्मळु । मी प्रकाशें स्वयें ।। ३२ ।। म्हणौनि आघवींचि शास्त्रें । अविद्याविनाशाचीं पात्रें । वांचोनि न होतीं स्वतंत्रें । आत्मबोधीं ।। ३३ ।। तया अध्यात्मशास्त्रांसीं । जैं साचपणाची ये पुसी । तैं येइजे जया ठायासी । ते हे गीता ।। ३४ ।। भानुभूषिता प्राचिया । सतेजा दिशा आघविया । तैसी शास्त्रेश्वरा गीता या । सनाथें शास्त्रें ।। ३५ ।। हें असो येणें शास्त्रेश्वरें । मागां उपाय बहुवे विस्तारें । सांगितला जैसा करें । घेवों ये आत्मा ।। ३६ ।। परी प्रथमश्रवणासवें । अर्जुना विपायें हें फावे । हा भावो सकणवे । धरूनि श्रीहरी ।। ३७ ।। तेंचि प्रमेय एक वेळ । शिष्यीं होआवया अढळ । सांगतसे मुकुल । मुद्रा आतां ।। ३८ ।। आणि प्रसंगें गीता । ठावोही हा संपता । म्हणौनि दावी आद्यंता । एकार्थत्व ।। ३९ ।। जे ग्रंथाच्या मध्यभागीं । नाना अधिकारप्रसंगीं । निरूपण अनेगीं । सिद्धांतीं केलें ।। १२४० ।। तरी तेतुलेही सिद्धांत । इये शास्त्रीं प्रस्तुत । हें पूर्वापर नेणत । कोण्ही जैं मानी ।। ४१ ।। तैं महासिद्धांताचा आवांका । सिद्धांतकक्षा अनेका । भिडऊनि आरंभु देखा । संपवितु असे ।। ४२ ।। एथ अविद्यानाशु हें स्थळ । तेणें मोक्षोपादान फळ । या दोहीं केवळ । साधन ज्ञान ।। ४३ ।। हें इतुलेंचि नानापरी । निरूपिलें ग्रंथविस्तारीं । तें आतां दोहीं अक्षरीं । अनुवादावें ।। ४४ ।। म्हणौनि उपेयही हातीं । जालया उपायस्थिती । देव प्रवर्तले तें पुढती । येणेंचि भावें ।। ४५ ।।

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ।। ५६ ।।

मग म्हणे गा सुभटा । तो क्रमयोगिया निष्ठा । मी होउनी होय पैठा । माझ्या रूपीं ।। ४६ ।। स्वकर्माच्या चोखौळीं । मज पूजा करूनि भलीं । तेणें प्रसादें आकळी । ज्ञाननिष्ठेतें ।। ४७ ।। ते ज्ञाननिष्ठा जेथ हातवसे । तेथ भक्ति माझी उल्लासे । तिया भजन समरसें । सुखिया होय ।। ४८ ।। आणि विश्वप्रकाशितया । आत्मया मज आपुलिया । अनुसरे जो करूनियां । सर्वत्रता हे ।। ४९ ।। सांडूनि आपुला आडळ । लवण आश्रयी जळ । का हिंडोनि राहे निश्चळ । वायु व्योमीं ।। १२५० ।। तैसा बुद्धी वाचा कायें । जो मातें आश्रऊनि ठाये । तो निषिद्धेंही विपायें । कर्में करूं ।। ५१ ।। परी गंगेच्या संबंधीं । बिदी आणि महानदी । एक तेवीं माझ्या बोधीं । शुभाशुभांसी ।। ५२ ।। का बावनें आणि धुरें । हा निवाडु तंवचि सरे । जंव न घेपती वैश्वानरें । कवळूनि दोन्ही ।। ५३ ।। ना पांचिकें आणि सोळें । हें सोनया तंवचि आलें । जंव परिसु आंगमेळें । एकवटीना ।। ५४ ।। तैसें शुभाशुभ ऐसें । हें तंवचिवरी आभासे । जंव येकु न प्रकाशे । सर्वत्र मी ।। ५५ ।। अगा रात्री आणि दिवो । हा तंवचि द्वैतभावो । जंव न रिगिजे गांवो । गभस्तीचा ।। ५६ ।। म्हणौनि माझिया भेटी । तयाचीं सर्व कर्में किरीटी । जाऊनि बैसे तो पाटीं । सायुज्याच्या ।। ५७ ।। देशें काळें स्वभावें । वेंचु जया न संभवे । तें पद माझें पावे । अविनाश तो ।। ५८ ।। किंबहुना पंडुसुता । मज आत्मयाची प्रसन्नता । लाहे तेणें न पविजतां । लाभु कवणु असे ।। ५९ ।।

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ।। ५७ ।।

याकारणें गा तुवां इया । सर्व कर्मा आपुलिया । माझ्या स्वरूपीं धनंजया । संन्यासु कीजे ।। १२६० ।। परी तोचि संन्यासु वीरा । करणीयेचा झणें करा । आत्मविवेकीं धरा । चित्तवृत्ति हे ।। ६१ ।। मग तेणें विवेकबळें । आपणपें कर्मावेगळें । माझ्या स्वरूपीं निर्मळें । देखिजेल ।। ६२ ।। आणि कर्माची जन्मभोयें । प्रकृति जे का आहे । ते आपणयाहूनि बहुवे । देखसी दूरी ।। ६३ ।। तेथ प्रकृति आपणयां- । वेगळी नुरे धनंजया । रूपेंवीण का छाया ।

जयापरी ।। ६४ ।। ऐसेनि प्रकृतिनाशु । जालया कर्मसंन्यासु । निफजेल अनायासु । सकारणु ।। ६५ ।। मग कर्मजात गेलया । मी आत्मा उरें आपणपयां । तेथ बुद्धि घापे करूनियां । पतिव्रता ।। ६६ ।। बुद्धि अनन्य येणें योगें । मजमाजीं जें रिगे । तें चित्त चैत्यत्यागें । मातेंचि भजे ।। ६७ ।। ऐसें चैत्यजातें सांडिलें । चित्त माझ्या ठायीं जडलें । ठाके तैसें वहिलें । सर्वदा करी ।। ६८ ।।

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।
अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ।। ५८ ।।

मग अभिन्ना इया सेवा । चित्त मियांचि भरेल जेधवां । माझा प्रसादु जाण तेधवां । संपूर्ण जाहला ।। ६९ ।। तेथ सकळ दुःखधामें । भुंजीजती जियें मृत्युजन्में । तियें दुर्गमेंचि सुगमें । होती तुज ।। १२७० ।। सूर्याचेनि सावायें । डोळा सावाइला होये । तें अंधाराचा आहे । पाडु तया ।। ७१ ।। तैसा माझेनि प्रसादें । जीवकणु जयाचा उपमर्दे । तो संसाराचेनि बाधे । बागुलें केवीं ।। ७२ ।। म्हणौनि धनंजया । तूं संसारदुर्गती यया । तरसील माझिया । प्रसादास्तव ।। ७३ ।। अथवा हन अहंभावें । माझें बोलणें हें आघवें । कानामनाचिये शिंवे । नेदिसी टेंकों ।। ७४ ।। तरी नित्य मुक्त अव्ययो । तूं आहासि तें होऊनि तावो । देहसंबंधाचा घावो । वाजेल आंगीं ।। ७५ ।। जया देहसंबंधा आंतु । प्रतिपदीं आत्मघातु । भुंजतां उसंतु । कहींचि नाहीं ।। ७६ ।। येवढेनि दारुणें । निमणेनवीण निमणें । पडेल जरी बोलणें । नेघसी माझें ।। ७७ ।।

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ।। ५९ ।।

पथ्यद्वेषिया पोषी ज्वरु । कां दीपद्वेषिया अंधकारु । विवेकद्वेषें अहंकारु । पोषूनि तैसा ।। ७८ ।। स्वदेहा नाम अर्जुनु । परदेहा नाम स्वजनु । संग्रामा नाम मलिनु । पापाचारु ।। ७९ ।। इया मती आपुलिया । तिघां तीन नामें ययां । ठेऊनियां धनंजया । न झुंजे ऐसा ।। १२८० ।। जीवामाजीं निष्टंकु । करिसी जो आत्यंतिकु । तो वायां धाडील नैसर्गिकु । स्वभावोचि तुझा ।। ८१ ।। आणि मी अर्जुन हे आत्मिक । ययां वधु करणें हें पातक । हें मायावांचूनि तात्त्विक । कांहीं आहे ।। ८२ ।। आधीं जुंझार तुवां

होआवें । मग जुंझावया शस्त्र घेयावें । कां न जुंझावया करावें । देवांगण ।। ८३ ।। म्हणौनि न झुंजणें । म्हणसी तें वायाणें । ना मानूं लोकपणें । लोकदृष्टीही ।। ८४ ।। तऱ्हीं न झुंजें ऐसें । निष्टंकिसी जें मानसें । तें प्रकृति अनारिसें । करवीलचि ।। ८५ ।।

स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ।। ६० ।।

पैं पूर्वे वाहतां पाणी । पव्हिजे पश्चिमेचे वाहणीं । तरी आग्रहोचि उरे तें आणी । आपुलिया लेखा ।। ८६ ।। कां साळीचा कणु म्हणे । मी नुगवें साळीपणें । तरी आहे आन करणें । स्वभावासी ।। ८७ ।। तैसा क्षात्रसंस्कारसिद्धा । प्रकृती घडिलासी प्रबुद्धा । आतां नुठी म्हणसी हा धांदा । परी उठविजसीचि तूं ।। ८८ ।। पैं शौर्य तेज दक्षता । एवमादिक पंडुसुता । गुण दिधले जन्मतां । प्रकृती तुज ।। ८९ ।। तरी तयाचिया समवाया- । अनुरूप धनंजया । न करितां उगलियां । नयेल असों ।। १२९० ।। म्हणौनियां तिहीं गुणीं । बांधिलासि तूं कोदंडपाणी । त्रिशुद्धी निघसी वाहणीं । क्षात्राचिया ।। ९१ ।। ना हें आपुलें जन्ममूळ । न विचारीतचि केवळ । न झुंजें ऐसें अढळ । व्रत जरी घेसी ।। ९२ ।। तरी बांधोनि हात पाये । जो रथीं घातला होये । तो न चले तरी जाये । दिगंता जेवीं ।। ९३ ।। तैसा तूं आपुलियाकडुनी । मी कांहींच न करीं म्हणौनि । ठासी परी भरंवसेनि । तूंचि करिसी ।। ९४ ।। उत्तरु वैराटींचा राजा । पळतां तूं कां निघालासी झुंजा । हा क्षात्रस्वभावो तुझा । झुंजवील तुज ।। ९५ ।। महावीर अकरा अक्षौहिणी । तुवां येकें नागविले रणांगणीं । तो स्वभावो कोदंडपाणी । झुंजवील तूंतें ।। ९६ ।। हां गा रोगु कायी रोगिया । आवडे दरिद्र दरिद्रिया । परी भोगविजे बळिया । अदृष्टें जेणें ।। ९७ ।। तें अदृष्ट अनारिसें । न करील ईश्वरवशें । तो ईश्वरुही असे । हृदयीं तुझ्या ।। ९८ ।।

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ।। ६१ ।।

सर्व भूतांच्या अंतरीं । हृदय महाअंबरीं । चिद्वृत्तीच्या सहस्रकरीं । उदयला असे जो ।। ९९ ।। अवस्थात्रय तिन्हीं लोक । प्रकाशूनि अशेख ।

अन्यथादृष्टि पांथिक । चेवविले ।। १३०० ।। वेद्योदकाच्या सरोवरीं । फांकतां विषयकल्हारीं । इंद्रियषट्पदा चारी । जीवभ्रमरातें ।। १ ।। असो रूपक हें तो ईश्वरु । सकल भूतांचा अहंकारु । पांघरोनि निरंतरु । उल्हासत असे ।। २ ।। स्वमायेचें आडवस्त्र । लावूनि एकला खेळवी सूत्र । बाहेरी नटी छायाचित्र । चौऱ्याशीं लक्ष ।। ३ ।। तया ब्रह्मादिकीटांता । अशेषांही भूतजातां । देहाकार योग्यता । पाहोनि दावी ।। ४ ।। तेथ जें देह जयापुढें । अनुरूपपणें मांडे । तें भूत तया आरूढे । हें मी म्हणौनि ।। ५ ।। सूत सूतें गुंतलें । तृण तृणचि बांधलें । का आत्मबिंबा घेतलें । बाळकें जळीं ।। ६ ।। तयापरी देहाकारें । आपणपेंचि दुसरें । देखोनि जीव आविष्करें । आत्मबुद्धि ।। ७ ।। ऐसेनि शरीराकारीं । यंत्रीं भूतें अवधारीं । वाहूनि हालवी दोरी । प्राचीनाची ।। ८ ।। तेथ जया जें कर्मसूत्र । मांडूनि ठेविलें स्वतंत्र । तें तिये गती पात्र । होंचि लागे ।। ९ ।। किंबहुना धनुर्धरा । भूतांतें स्वर्गसंसारा- । माजीं भोवंडी तृणें वारा । आकाशीं जैसा ।। १३१० ।। भ्रामकाचेनि संगें । जैसें लोहो वेढा रिगे । तैसीं ईश्वरसत्तायोगें । चेष्टती भूतें ।। ११ ।। जैसे चेष्टा आपुलिया । समुद्रादिक धनंजया । चेष्टती चंद्राचिया । सन्निधी येकीं ।। १२ ।। तया सिंधू भरितें दाटें । सोमकांता पाझरु फुटे । कुमुदांचकोरांचा फिटे । संकोचु तो ।। १३ ।। तैसीं बीजप्रकृतिवशें । अनेकें भूतें येकें ईशें । चेष्टवीजती तो असे । तुझ्या हृदयीं ।। १४ ।। अर्जुनपण न घेतां । मी ऐसें जें पंडुसुता । उठतसे तें तत्त्वता । तयाचें रूप ।। १५ ।। यालागीं तो प्रकृतीतें । प्रवर्तवील हें निरुतें । आणि तें झुंजवील तूंतें । न झुंजशी जऱ्ही ।। १६ ।। म्हणौनि ईश्वरु गोसावी । तेणें प्रकृती हे नेमावी । तिया सुखें राबवावीं । इंद्रियें आपुलीं ।। १७ ।। तूं करणें न करणें दोन्हीं । लाऊनि प्रकृतीच्या मानीं । प्रकृतीही कां अधीनी । हृदयस्था जया ।। १८ ।।

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात्परां शान्ति स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ।। ६२ ।।

तया अहं वाचा चित्त आंग । देऊनियां शरण रिग । महोदधी का गांग । रिगालें जैसें ।। १९ ।। मग तयाचेनि प्रसादें । सर्वोपशांतिप्रमदे । कांतु होऊनियां स्वानंदें । स्वरूपींचि रमसी ।। १३२० ।। संभूति जेणें संभवे ।

विश्रांति जेथें विसंवे । अनुभूतिही अनुभवे । अनुभवा जया ।। २१ ।। तियें निजात्मपदींचा रावो । होऊनि ठाकसी अव्ययो । म्हणे लक्ष्मीनाहो । पार्था तूं गा ।। २२ ।।

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद् गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ।। ६३ ।।

हें गीतानाम विख्यात । सर्ववाङ्मयाचें मथित । आत्मा जेणें हस्तगत । रत्न होय ।। २३ ।। ज्ञान ऐसिया रूढी । वेदांतीं जयाची प्रौढी । वानितां कीर्ति चोखडी । पातली जगीं ।। २४ ।। बुद्ध्यादिकें डोळसें । हें जयाचें का कडवसें । मी सर्वद्रष्टाही दिसें । पाहला जया ।। २५ ।। तें हें गा आत्मज्ञान । मज गौप्याचेंही गुप्त धन । परी तूं म्हणौनि आन । केवीं करूं ।। २६ ।। याकारणें गा पांडवा । आम्ही आपुला हा गुह्य ठेवा । तुज दिधला कणवा । जाकळिलेपणें ।। २७ ।। जैसी भुलली वोरसें । माय बोले बाळा दोषें । प्रीति ही परी तैसें । न करूंचि हो ।। २८ ।। येथ आकाश आणि गाळिजे । अमृताही साली फेडिजे । का दिव्याकरवीं करविजे । दिव्य जैसे ।। २९ ।। जयाचेनि अंगप्रकाशें । पाताळींचा परमाणु दिसे । तया सूर्याही का जैसे । अंजन सूदलें ।। १३३० ।। तैसें सर्वज्ञेंही मियां । सर्वही निर्धारूनियां । निकें होय तें धनंजया । सांगितलें तुज ।। ३१ ।। आतां तूं ययावरी । निकें हें निर्धारीं । निर्धारूनि करीं । आवडे तैसें ।। ३२ ।। यया देवाचिया बोला । अर्जुनु उगाचि ठेला । तेथ देवो म्हणती भला । अवंचकु होसी ।। ३३ ।। वाढतया पुढें भुकेला । उपरोधें म्हणे मी धाला । तैं तोचि पीडे आपुला । आणि दोषुही तया ।। ३४ ।। तैसा सर्वज्ञ श्रीगुरु । भेटलिया आत्मनिर्धारु । न पुसिजे जैं आभारु । धरूनियां ।। ३५ ।। तैं आपणपेंचि वंचे । आणि पापही वंचनाचें । आपणयाचि साचें । चुकविलें तेणें ।। ३६ ।। पैं उगेपणा तुझिया । हा अभिप्रावो कीं धनंजया । जें एकवेळ आवांकुनियां । सांगावें ज्ञान ।। ३७ ।। तेथ पार्थु म्हणे दातारा । भलें जाणसी माझिया अंतरा । हें म्हणों तरी दुसरा । जाणता असे काई ।। ३८ ।। येर ज्ञेय हें जी आघवें । तूं ज्ञाता एकचि स्वभावें । मा सूर्यु म्हणौनि वानावें । सूर्यातें काई ।। ३९ ।। या बोला श्रीकृष्णें । म्हणितलें काय येणें । हेंचि थोडें गा वानणें । जें बुझतासि तूं ।। १३४० ।।

सर्वगुह्यतमं भूयः श्रृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ।। ६४ ।।

तरी अवधान पघळ । करूनियां आणिक येक वेळ । वाक्य माझें निर्मळ । अवधारीं पां ।।४१।। हें वाच्य म्हणौनि बोलिजे । का श्राव्य मग आयिकिजे । तैसें नव्हें परी तुझें । भाग्य बरवें ।।४२।। कूर्मीचिया पिलियां । दिठी पान्हा ये धनंजया । का आकाश वाहे बापिया । घरींचें पाणी ।।४३।। जो व्यवहारु जेथ न घडे । तयाचें फळचि तेथ जोडे । काय दैवें न सांपडे । सानुकूळें ।।४४।। एऱ्हवीं द्वैताची वारी । सारूनि ऐक्याच्या परिवरीं । भोगिजे तें अवधारीं । रहस्य हें ।। ४५ ।। आणि निरुपचारा प्रेमा । विषय होय जें प्रियोत्तमा । तें दुजें नव्हे कीं आत्मा । ऐसेंचि जाणावें ।। ४६ ।। आरिसाचिया देखिलया । गोमटें कीजे धनंजया । तें तया नोहे आपणयां- । लागीं जैसें ।। ४७ ।। तैसें पार्था तुझेनि मिषें । मी बोलें आपणयाचि उद्देशें । माझ्या तुझ्या ठाईं असे । मीतूंपण गा ।। ४८ ।। म्हणौनि जिव्हारींचें गुज । सांगतसे जीवासी तुज । हें अनन्यगतीचें मज । आथी व्यसन ।। ४९ ।। पैं जळा आपणपें देतां । लवण भुललें पंडुसुता । कीं आघवें तयाचें होतां । न लजेचि तें ।। १३५० ।। तैसा तूं माझ्या ठाईं । राखों नेणसीचि कांहीं । तरी आतां तुज काई । गोप्य मी करूं ।।५१।। म्हणौनि आघवींचि गूढें । जें पाऊनि अति उघडें । तें गोप्य माझें चोखडें । वाक्य आइक ।। ५२ ।।

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ।। ६५ ।।

तरी बाह्य आणि अंतरा । आपुलिया सर्व व्यापारा । मज व्यापकातें वीरा । विषयो करीं ।। ५३ ।। आघवां आंगीं जैसा । वायु मिळोनि आहे आकाशा । तूं सर्व कर्मीं तैसा । मजसींचि आस ।। ५४ ।। किंबहुना आपुलें मन । करीं माझें एकायतन । माझेनि श्रवणें कान । भरूनि घालीं ।। ५५ ।। आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे माझीं रूपडीं । तेथ दृष्टि पडो आवडी । कामिनी जैसी ।। ५६ ।। मी सर्व वस्तीचें वसौटें । माझीं नामें जियें चोखटें । तियें जियावया वाटे । वाचेचिये लावीं ।।५७।। हातांचें करणें । का पायांचें चालणें । तें होय मजकारणें । तैसें करीं ।। ५८ ।। आपुला अथवा परावा । ठायीं उपकरसी पांडवा । तेणें यज्ञें

होईं बरवा । याज्ञिकु माझा ।। ५९ ।। हें एकैक शिकऊं काई । पैं सेवकें आपुल्या ठाईं । उरूनि येर सर्वही । मी सेव्यचि करीं ।। १३६० ।। तेथ जाऊनियां भूतद्वेषु । सर्वत्र नमवैन मीचि एकु । ऐसेनि आश्रयो आत्यंतिकु । लाहसी तूं माझा ।। ६१ ।। मग भरलेया जगाआंतु । जाऊनि तिजयाची मातु । होऊनि ठायील एकांतु । आम्हां तुम्हां ।। ६२ ।। तेव्हां भलतियें आवस्थे । मी तूंतें तूं मातें । भोगिसी ऐसें आइतें । वाढेल सुख ।। ६३ ।। आणि तिजें आडळ करितें । निमालें अर्जुना जेथें । तें मीचि म्हणौनि तूं मातें । पावसी शेखीं ।। ६४ ।। जैसी जळींची प्रतिभा । जळनाशीं बिंबा । येतां गाभागोभा । कांहीं आहे ।। ६५ ।। पैं पवनु अंबरा । कां कल्लोळु सागरा । मिळतां आडवारा । कोणाचा गा ।। ६६ ।। म्हणौनि तूं आणि आम्हीं । हें दिसताहे देहधर्मीं । मग ययाच्या विरामीं । मीचि होसी ।। ६७ ।। यया बोलामाझारीं । होय नव्हे झणें करीं । येथ आन आथी तरी । तुझीचि आण ।। ६८ ।। पैं तुझी आण वाहणें । हें आत्मलिंगातें शिवणें । प्रीतीची जाति लाजणें । आठवों नेदी ।। ६९ ।। एऱ्हवीं वेद्यु निष्प्रपंचु । जेणें विश्वाभासु हा साचु । आज्ञेचा नटनाचु । काळातें जिणें ।। १३७० ।। तो देवो मी सत्यसंकल्पु । आणि जगाच्या हितीं बापु । मा आणेचा आक्षेपु । कां करावा ।। ७१ ।। परी अर्जुना तुझेनि वेधें । मियां देवपणाचीं बिरुदें । सांडिलीं गा मी हें आधें । सगळेनि तुवां ।। ७२ ।। पैं काजा आपुलिया । रावो आपुली आपणया । आण वाहे धनंजया । तैसें हें कीं ।। ७३ ।। तेथ अर्जुनु म्हणे देवें । अचाट हें न बोलावें । जें आमचें काज नांवें । तुझेनि एके ।। ७४ ।। यावरी सांगों बैससी । कां सांगतां भाषही देसी । या तुझिया विनोदासी । पारु आहे जी ।। ७५ ।। कमळवना विकाशु । करी रवीचा एक अंशु । तेथ आघवाचि प्रकाशु । नित्य दे तो ।। ७६ ।। पृथ्वी निवऊनि सागर । भरीजती येवढें थोर । वर्षे तेथ मिषांतर । चातकु कीं ।। ७७ ।। म्हणौनि औदार्या तुझेया । मज निमित्त ना म्हणावया । प्राप्ति असे दानीराया । कृपानिधी ।। ७८ ।। तंव देवो म्हणती राहें । या बोलाचा प्रस्तावो नोहे । पैं मातें पावसी उपायें । साचचि येणें ।। ७९ ।। सैंधव सिंधू पडलिया । जो क्षणु धनंजया । तेणें विरेचि कीं उरावया । कारण कायी ।। १३८० ।। तैसें सर्वत्र मातें भजतां । सर्व मी होतां

अहंता । निःशेष जाऊनि तत्त्वता । मीचि होसी ।। ८१ ।। एवं माझिये प्राप्तीवरी । कर्मालागोनि अवधारीं । दाविली तुज उजरी । उपायांची ।। ८२ ।। जे आधीं तंव पंडुसुता । सर्व कर्मे मज अर्पितां । सर्वत्र प्रसन्नता । लाहिजे माझी ।। ८३ ।। पाठीं माझ्या इये प्रसादीं । माझें ज्ञान जाय सिद्धी । तेणें मिसळिजे विशुद्धी । स्वरूपीं माझ्या ।। ८४ ।। मग पार्था तिये ठायीं । साध्य साधन होय नाहीं । किंबहुना तुज कांहीं । उरेचि ना ।। ८५ ।। तरी सर्व कर्मे आपुलीं । तुवां सर्वदा मज अर्पिलीं । तेणें प्रसन्नता लाधली । आजि हे माझी ।। ८६ ।। म्हणौनि येणें प्रसादबळें । नव्हे झुंजाचेनि आडळें । न ठाकेचि येकवेळे । भाळलों तुज ।। ८७ ।। जेणें सप्रपंच अज्ञान जाये । एकु मी गोचरु होये । तें उपपत्तीचेनि उपायें । गीतारूप हें ।। ८८ ।। मियां ज्ञान तुज आपुलें । नानापरी उपदेशिलें । येणें अज्ञानजात सांडीं वियालें । धर्माधर्म जें ।। ८९ ।।

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।। ६६ ।।

आशा जैशी दुःखातें । व्याली निंदा दुरितें । हें असो जैसें दैन्यातें । दुर्भगत्व ।। १३९० ।। तैसें स्वर्गनरकसूचक । अज्ञान व्यालें धर्मादिक । तें सांडूनि घालीं अशेख । ज्ञानें येणें ।। ९१ ।। हातीं घेऊन तो दोरु । सांडिजे जैसा सर्पाकारु । कां निद्रात्यागें घराचारु । स्वप्नींचा जैसा ।। ९२ ।। नाना सांडिलेनि कवळें । चंद्रींचें धुये पिंवळें । व्याधित्यागें कडुवाळें- । पण मुखाचें ।। ९३ ।। अगा दिवसा पाठीं देउनी । मृगजळ घापे त्यजुनी । कां काष्ठत्यागें वन्ही । त्यजिजे जैसा ।। ९४ ।। तैसे धर्माधर्माचें टवाळ । दावी अज्ञान जें कां मूळ । तें त्यजूनि त्यजीं सकळ । धर्मजात ।। ९५ ।। मग अज्ञान निमालिया । मीचि येकु असे अपैसया । सनिद्र स्वप्न गेलया । आपणपें जैसें ।। ९६ ।। तैसा मी एकवांचूनि कांहीं । मग भिन्नाभिन्न आन नाहीं । सोऽहंबोधें तयाच्या ठायीं । अनन्यु होय ।। ९७ ।। पैं आपुलेनि भेदेंविण । माझें जाणिजे जें एकपण । तयाचि नांव शरण । मज येणें गा ।। ९८ ।। जैसें घटाचेनि नाशें । गगनीं गगन प्रवेशे । मज शरण येणें तैसें । ऐक्य करी ।। ९९ ।। सुवर्णमणि सोनया । ये कल्लोळु जैसा पाणिया । तैसा मज धनंजया । शरण ये तूं ।। १४०० ।। वांचूनि सागराच्या पोटीं । वडवानळु शरण आला

किरीटी । जाळूनि ठाके तया गोठी । वाळूनि दे पां ।। १ ।। मजही शरण रिघिजे । आणि जीवत्वेंचि असिजे । धिग् बोली यिया न लजे । प्रज्ञा केवीं ।। २ ।। अगा प्राकृताही राया- । आंगीं पडे जें धनंजया । ते दासिरूंहि कीं तया- । समान होय ।। ३ ।। मा मी विश्वेश्वरु भेटे । आणि जीवग्रंथी न सुटे । हे बोल नको वोखटें । कानीं लाऊं ।। ४ ।। म्हणौनि मी होऊनि मातें । सेवणें आहे आयितें । तें करीं हातां येतें । ज्ञानें येणें ।। ५ ।। मग ताकौनियां काढिलें । लोणी मागौतें ताकीं घातलें । परी न घेपेचि कांहीं केलें । तेणें जेवीं ।। ६ ।। तैसें अद्वयत्वें मज । शरण रिघालिया तुज । धर्माधर्म हे सहज । लागतील ना ।। ७ ।। लोह उभे खाय मातीं । तें परिसाचिये संगतीं । सोनें जालया पुढती । न शिविजे मळें ।। ८ ।। हें असो काष्ठापासोनि । मथूनि घेतलिया वन्ही । मग काष्ठेंही कोंडोनी । न ठके जैसा ।। ९ ।। अर्जुना काय दिनकरु । देखत आहे अंधारु । कीं प्रबोधीं होय गोचरु । स्वप्नभ्रमु ।। १४१० ।। तैसें मजसीं एकवटलेया । मी सर्वरूप वांचूनियां । आन कांहीं उरावया । कारण असे ।। ११ ।। म्हणौनि तयाचें कांहीं । चिंतीं ना आपुल्या ठायीं । तुझें पाप पुण्य पाहीं । मीचि होईन ।। १२ ।। तेथ सर्वबंधलक्षणें । पापें उरावें दुजेपणें । तें माझ्या बोधीं वायाणें । होऊनि जाईल ।। १३ ।। जळीं पडिलिया लवणा । सर्वही जळ होईल विचक्षणा । तुज मी अनन्यशरणा । होईन तैसा ।। १४ ।। येतुलेनि आपैसया । सुटलाचि आहासी धनंजया । घेईं मज प्रकाशोनियां । सोडवीन तूंतें ।। १५ ।। याकारणें पुढती । हे आधी न वाहे चित्तीं । मज एकासि ये सुमती । जाणोनि शरण ।। १६ ।। ऐसें सर्वरूपरूपसें । सर्वदृष्टिडोळसें । सर्वदेशनिवासें । बोलिलें श्रीकृष्णें ।। १७ ।। मग सांवळा सकंकणु । बाहु पसरोनि दक्षिणु । आलिंगिला स्वशरणु । भक्तराजु तो ।। १८ ।। न पवतां जयातें । काखे सूनि बुद्धीतें । बोलणें मागौतें । वोसरलें ।। १९ ।। ऐसें जें कांहीं येक । बोला बुद्धीसिही अटक । तें द्यावया मिष । खेवाचें केलें ।। १४२० ।। हृदया हृदय येक जाले । ये हृदयींचें ते हृदयीं घातलें । द्वैत न मोडितां केलें । आपणाऐसें अर्जुना ।। २१ ।। दीपें दीप लाविला । तैसा परिष्वंगु तो जाला । द्वैत न मोडितां केला । आपणपें पार्थु ।। २२ ।। तेव्हां सुखाचा मग तया । पूरु आला जो धनंजया । तेथ

वाडु तऱ्ही बुडोनियां । ठेला देवो ।। २३ ।। सिंधू सिंधूतें पावों जाये । तें पावणें ठाके दुणा होये । वरी रिगे पुरवणिये । आकाशही ।। २४ ।। तैसें तयां दोघांचें मिळणें । दोघां नावरे जाणावें कवणें । किंबहुना श्रीनारायणें । विश्व कोंदलें ।। २५ ।। एवं वेदाचें मूळसूत्र । सर्वाधिकारैकपवित्र । श्रीकृष्णें गीताशास्त्र । प्रकट केलें ।। २६ ।। येथ गीता मूळ वेदां । ऐसें केवीं पां आलें बोधा । हें म्हणाल तरी प्रसिद्धा । उपपत्ति सांगों ।। २७ ।। तरी जयाच्या निःश्वासीं । जन्म झाले वेदराशी । तो सत्यप्रतिज्ञ पैजेसीं । बोलला स्वमुखें ।। २८ ।। म्हणौनि वेदां मूळभूत । गीता म्हणों हें होय उचित । आणिकही येकी येथ । उपपत्ति असे ।। २९ ।। जें न नशतु स्वरूपें । जयाचा विस्तारु जेथ लपे । तें तयांचें म्हणिपे । बीज जगीं ।। १४३० ।। तरी कांडत्रयात्मकु । शब्दराशी अशेखु । गीतेमाजीं असे सुखु । बीजीं जैसा ।। ३१ ।। म्हणौनि वेदांचें बीज । श्रीगीता होय हें मज । गमे आणि सहज । दिसतही आहे ।। ३२ ।। जे वेदांचे तिन्ही भाग । गीते उमटले असती चांग । भूषणरत्नीं सर्वांग । शोभलें जैसें ।। ३३ ।। तियेचि कर्मादिकें तिन्ही । कांडें कोणकोणे स्थानीं । गीते आहाति ते नयनीं । दाखऊं आईक ।। ३४ ।। तरि पहिला जो अध्यावो । तो शास्त्रप्रवृत्तिप्रस्तावो । द्वितीयीं सांख्यसद्भावो । प्रकाशिला ।। ३५ ।। मोक्षदानीं स्वतंत्र । ज्ञानप्रधान हें शास्त्र । येतुलालें दुजीं सूत्र । उभारिलें ।। ३६ ।। मग अज्ञानें बांधलेयां । मोक्षपदीं बैसावया । साधनारंभु तो तृतीया- । ध्यायीं बोलिला ।। ३७ ।। जे देहाभिमानबंधें । सांडूनि काम्यनिषिद्धें । विहित परी अप्रमादें । अनुष्ठावें ।। ३८ ।। ऐसेंनि सद्भावें कर्म करावें । हा तिजा अध्यावो जो देवें । निर्णय केला तें जाणावें । कर्मकांड येथ ।। ३९ ।। आणि तेंचि नित्यादिक । अज्ञानाचे आवश्यक । आचरतां मोचक । केवीं होय पां ।। १४४० ।। ऐसी अपेक्षा जालिया । बद्ध मुमुक्षुते आलिया । देवें ब्रह्मार्पणत्वें क्रिया । सांगितली ।। ४१ ।। जे देहवाचामानसें । विहित निपजे जें जैसें । तें एक ईश्वरोद्देशें । कीजे म्हणितलें ।। ४२ ।। हेंचि ईश्वरीं कर्मयोगें । भजनकथनाचें खागें । आदरिलें शेषभागें । चतुर्थाचेनी ।। ४३ ।। तें विश्वरूप अकरावा । अध्यावो संपे जंव आधवा । तंव कर्में ईशु भजावा । हें जें बोलिलें ।। ४४ ।। तें अष्टाध्यायीं

उघड । जाण येथें देवताकांड । शास्त्र सांगतसे आड । मोडूनि बोले ।। ४५ ।। आणि तेणेंचि ईशप्रसादें । श्रीगुरुसंप्रदायलब्धें । साच ज्ञान उद्‌बोधें । कोंवळें जें ।। ४६ ।। तें अद्वेष्टादिप्रभृतिकीं । अथवा अमानित्वादिकीं । वाढविजे म्हणौनि लेखीं । बारावा गणूं ।। ४७ ।। तो बारावा अध्याय आदी । आणि पंधरावा अवधी । ज्ञानफळपाकसिद्धी । निरूपणासीं ।। ४८ ।। म्हणौनि चहूंही इहीं । ऊर्ध्वमूळांतीं अध्यायीं । ज्ञानकांड ये ठायीं । निरूपिजे ।। ४९ ।। एवं कांडत्रयनिरूपणी । श्रुतीचि हे कोडिसवाणी । गीतापद्यरत्नांचीं लेणीं । लेयिली आहे ।। १४५० ।। हें असो कांडत्रयात्मक । श्रुति मोक्षरूप फळ येक । बोभावे जें आवश्यक । ठाकावें म्हणौनि ।। ५१ ।। तयाचेनि साधन ज्ञानेंसीं । वैर करी जो प्रतिदिवशीं । तो अज्ञानवर्ग षोडशीं । प्रतिपादिजे ।। ५२ ।। तोचि शास्त्राचा बोळावा । घेवोनि वैरी जिणावा । हा निरोपु तो सतरावा । अध्याय येथ ।। ५३ ।। ऐसा प्रथमालागोनि । सतरावा लाणी करूनी । आत्मनिश्वास विवरूनी । दाविला देवें ।। ५४ ।। तया अर्थजातां अशेषां । केला तात्पर्याचा आवांका । तो हा अठरावा देखा । कलशाध्यायो ।। ५५ ।। एवं सकळसंख्यासिद्‌धु । श्रीभगवद्‌गीता प्रबंधु । हा औदार्यें आगळा वेदु । मूर्तु जाण ।। ५६ ।। वेदु संपन्नु होय ठाईं । परी कृपणु ऐसा आनु नाहीं । जे कानीं लागला तिहीं । वर्णांच्याचि ।। ५७ ।। येरां भवव्यथा ठेलियां । स्त्रीशूद्रादिकां प्राणियां । अनवसरू मांडूनियां । राहिला आहे ।। ५८ ।। तरी मज पाहतां तें मागील उणें । फेडावया गीतापणें । वेदु वेठला भलतेणें । सेव्य होआवया ।। ५९ ।। ना हे अर्थु रिगोनि मनीं । श्रवणें लागोनि कानीं । जपमिषें वदनीं । वसोनियां ।। १४६० ।। ये गीतेचा पाठु जो जाणे । तयाचेनि सांगातीपणें । गीता लिहोनि वाहाणें । पुस्तकमिषें ।। ६१ ।। ऐसैसा मिसकटा । संसाराचा चोहटां । गवादी घालीत चोखटा । मोक्षसुखाची ।। ६२ ।। परी आकाशीं वसावया । पृथ्वीवरी बैसावया । रविदीप्ती राहाटावया । आवारु नभ ।। ६३ ।। तेवीं उत्तम अधम ऐसें । सेवितां कवणातेंही न पुसे । कैवल्यदानें सरिसें । निववीत जगा ।। ६४ ।। यालागीं मागिली कुटी । भ्याला वेदु गीतेच्या पोटीं । रिगाला आतां गोमटी । कीर्ति पातला ।। ६५ ।। म्हणौनि वेदाची सुसेव्यता । ते हे मूर्त जाण श्रीगीता । श्रीकृष्णें पंडुसुता । उपदेशिली ।। ६६ ।।

परी वत्साचेनि वोरसें । दुभतें होय घरोद्देशें । जालें पांडवाचेनि मिषें । जगदुद्धरण ॥ ६७ ॥ चातकाचिये कणवें । मेघु पाणियेंसि धांवें । तेथ चराचर आघवें । निवालें जेवीं ॥ ६८ ॥ कां अनन्यगतीकमळा-। लागीं सूर्य ये वेळोवेळां । कीं सुखिया होईजे डोळां । त्रिभुवनींचा ॥ ६९ ॥ तैसें अर्जुनाचेनि व्याजें । गीता प्रकाशूनि श्रीराजें । संसारायेवढें थोर ओझें । फेडिलें जगाचें ॥ १४७० ॥ सर्वशास्त्ररत्नदीप्ती । उजळिता हा त्रिजगतीं । सूर्यु नव्हे लक्ष्मीपती । वक्त्राकाशींचा ॥ ७१ ॥ बाप कुळ तें पवित्र । जेथिंचा पार्थु या ज्ञाना पात्र । जेणें गीता केलें शास्त्र । आवारु जगा ॥ ७२ ॥ हें असो मग तेणें । सद्‌गुरु श्रीकृष्णें । पार्थाचें मिसळणें । आणिलें द्वैता ॥ ७३ ॥ पाठीं म्हणतसे पांडवा । शास्त्र हें मानलें कीं जीवा । तेथ येरु म्हणे देवा । आपुलिया कृपा ॥ ७४ ॥ तरी निधान जोडावया । भाग्य घडे गा धनंजया । परी जोडिलें भोगावया । विपायें होय ॥ ७५ ॥ पैं क्षीरसागरायेवढें । अविरजी दुधाचें भांडें । सुरां असुरां केवढें । मथितां जालें ॥ ७६ ॥ तें सायासही फळा आलें । जें अमृतही डोळां देखिलें । परी वरिचिली चुकलें । जतनेतें ॥ ७७ ॥ तेथ अमरत्वा वोगरिलें । तें मरणाचिलागीं जालें । भोगों नेणतां जोडलें । ऐसें आहे ॥ ७८ ॥ नहुषु स्वर्गाधिपति जाहला । परी राहाटीं भांबावला । तो भुजंगत्व पावला । नेणसी कायी ॥ ७९ ॥ म्हणौनि बहुत पुण्य तुवां । केलें तेणें धनंजया । आजि शास्त्रराजा इया । जालासि विषयो ॥ १४८० ॥ तरी ययाचि शास्त्राचेनि । संप्रदायें पांघुरौनि । शास्त्रार्थु हा निकेनि । अनुष्ठीं हो ॥ ८१ ॥ एऱ्हवीं अमृतमंथना-। सारिखे होईल अर्जुना । जरी रिघसी अनुष्ठाना । संप्रदायेंवीण ॥ ८२ ॥ गाय धड जोडे गोमटी । तें तैंचि पिवों ये किरीटी । जैं जाणिजे हातवटी । सांजवणीची ॥ ८३ ॥ तैसा श्रीगुरु प्रसन्न होये । शिष्य विद्याही कीर लाहे । परी ते फळे संप्रदायें । उपासिलिया ॥ ८४ ॥ म्हणौनि शास्त्रीं जो इये । उचितु संप्रदायी आहे । तो ऐक आंता बहुवें । आदरेंसीं ॥ ८५ ॥

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥

तरी तुवां हें जें पार्था । गीताशास्त्र लाधलें आस्था । तें तपोहीना सर्वथा । सांगावें ना हो ।। ८६ ।। अथवा तापसुही जाला । परी गुरुभक्तीं जो ढिला । तो वेदीं अंत्यजु वाळिला । तैसा वाळीं ।। ८७ ।। नातरी पुरोडाशु जैसा । न घापे वृद्ध तरी वायसा । गीता नेदी तैसी तापसा । गुरुभक्तिहीना ।। ८८ ।। कां तपही जोडे देहीं । भजे गुरुदेवांच्या ठायीं । परी आकर्णनीं नाहीं । चाड जरी ।। ८९ ।। तरी मागील दोन्हीं आंगीं । उत्तम होय कीर जगीं । परी या श्रवणालागीं । योग्यु नोहे ।। १४९० ।। मुक्ताफळ भलतैसें । हो परी मुख नसे । तंव गुण प्रवेशे । तेथ कायी ।। ९१ ।। सागरु गंभीरु होये । हें कोण ना म्हणत आहे । परी वृष्टि वायां जाये । जाली तेथ ।। ९२ ।। धालिया दिव्यान्न सुवावें । मग जें वायां धाडावें । तें आर्तीं कां न करावें । उदारपण ।। ९३ ।। म्हणौनि योग्य भलतैसें । होतु परी चाड नसे । तरी झणें वानिवसे । देसी हें तयां ।। ९४ ।। रूपाचा सुजाणु डोळा । वोडवूं ये कायि परिमळा । जेथ जें माने तें फळा । तेथचि ये गा ।। ९५ ।। म्हणौनि तपी भक्ति । पाहावे ते सुभद्रापती । परी शास्त्रश्रवणीं अनासक्ती । वाळावेचि ते ।। ९६ ।। नातरी तपभक्ति । होऊनि श्रवणीं आर्ति । आथी ऐसीही आयती । देखसी जरी ।। ९७ ।। तरी गीताशास्त्रनिर्मिता । जो मी सकळलोकशास्ता । तया मातें सामान्यता । बोलेल जो ।। ९८ ।। माझ्या सज्जनेंसि मातें । पैशून्याचेनि हातें । येक आहाती तयांतें । योग्य न म्हण ।। ९९ ।। तयांची येर आघवी । सामग्री ऐसी जाणावी । दीपेंवीण ठाणदिवी । रात्रीची जैसी ।। १५०० ।। अंग गोरें आणि तरुणें । वरी लेईलें आहे लेणें । परी येकलेनि प्राणें । सांडिलें जेवीं ।। १ ।। सोनयाचें सुंदर । निर्वाळिलें होय घर । परी सर्पांगना द्वार । रुंधलें आहे ।। २ ।। निपजे दिव्यान्न चोखट । परी माजीं काळकूट । असो मैत्री कपट- । गर्भिणी जैसी ।। ३ ।। तैसी तपभक्तिमेधा । तयाची जाण प्रबुद्धा । जो माझयांची कां निंदा । माझीचि करी ।। ४ ।। याकारणें धनंजया । तो भक्तु मेधावीं तपिया । तरी नको बापा इया । शास्त्रा आतळों देवों ।। ५ ।। काय बहु बोलों निंदका । योग्य स्त्रष्टयाहीसारिखा । गीता हे कवतिका । लागींही नेदीं ।। ६ ।। म्हणौनि तपाचा धनुर्धरा । तळीं दाटोनि गाडोरा । वरी गुरुभक्तीचा पुरा । प्रासादु जो जाला ।। ७ ।।

आणि श्रवणेच्छेचा पुढां। दारवंटा सदा उघडा। वरी कलशु चोखडा। अनिंदारत्नांचा ॥ ८ ॥

य इदं परमं गुह्यं मद्‌भक्तेष्वभिधास्यति।
भक्ति मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥

ऐसा भक्तालयीं चोखटीं। गीतारत्नेश्वरु हा प्रतिष्ठीं। मग माझिया संवसाटी। तुकसी जगीं ॥ ९ ॥ कां जे एकाक्षरपणेंसीं। त्रिमात्रकेचिये कुशीं। प्रणवु होतां गर्भवासीं। सांकडला ॥ १५१० ॥ तो गीतेचिया बाहाळीं। वेदबीज गेलें पाहाळीं। कीं गायत्री फुलींफळीं। श्लोकांच्या आली ॥ ११ ॥ ते हे मंत्ररहस्य गीता। मेळवी जो माझिया भक्ता। अनन्यजीवना माता। बाळका जैसी ॥ १२ ॥ तैसी भक्तां गीतेसीं। भेटी करी जो आदरेंसीं। तो देहापाठीं मजसीं। येकचि होय ॥ १३ ॥

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः।
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥

आणि देहाचेंही लेणें। घेऊनि वेगळेपणें। असें तंव जीवेंप्राणें। तोचि पढिये ॥ १४ ॥ ज्ञानियां कर्मठां तापसां। यया खुणेचिया माणुसां-। माजीं तो येकु गा जैसा। पढिये मज ॥ १५ ॥ तैसा भूतळीं आघवा। आन न देखे पांडवा। जो गीता सांगे मेळावा। भक्तजनांचा ॥ १६ ॥ मज ईश्वराचेनि लोभें। हे गीता पढतां अक्षोभें। जो मंडन होय सभे। संतांचिये ॥ १७ ॥ नवपल्लवीं रोमांचितु। मंदानिळें कांपवितु। आमोदजळें वोलवितु। फुलांचे डोळे ॥ १८ ॥ कोकिळा कलरवाचेनि मिषें। सद्‌गद बोलवीत जैसें। वसंत का प्रवेशे। मद्‌भक्त आरामीं ॥ १९ ॥ का जन्माचें फळ चकोरां। होत जं चंद्र ये अंबरा। नाना नवघन मयूरां। वो देत पावे ॥ १५२० ॥ तैसा सज्जनांच्या मेळापीं। गीतापद्यरत्नीं उसपीं। वर्षे जो माझ्या रूपीं। हेतु ठेऊनि ॥ २१ ॥ मग तयाचेनि पाडें। पढियंतें मज फुडें। नाहींचि गा मागेंपुढें। न्याहाळितां ॥ २२ ॥ अर्जुना हा ठायवरी। मी तयातें सूयें जिव्हारीं। जो गीतार्थाचें करी। परगुणें संतां ॥ २३ ॥

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥

पैं माझिया तुझिया मिळणीं । वाढीनली जे हे कहाणी । मोक्षधर्म का जिणीं । आलासे जेथें ।। २४ ।। तो हा सकळार्थप्रबोधु । आम्हां दोघांचा संवादु । न करितां पदभेदु । पाठेंचि जो पढे ।। २५ ।। तेणें ज्ञानानळीं प्रदीप्तीं । मूळ अविद्येचिया आहुती । तोषविला होय सुमती । परमात्मा मी ।। २६ ।। घेऊनि गीतार्थ उगाणा । ज्ञानिये जें विचक्षणा । ठाकती तें गाणावाणा । गीतेचा तो लाहे ।। २७ ।। गीता पाठकासि असे । फळ अर्थज्ञाचि सरिसें । गीता माउलियेसि नसे । जाणें तान्हें ।। २८ ।।

श्रद्धावाननसूयश्च श्रृणुयादपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ।। ७१ ।।

आणि सर्वमार्गीं निंदा । सांडूनि आस्था पैं शुद्धा । गीताश्रवणीं श्रद्धा । उभारी जो ।। २९ ।। तयाच्या श्रवणपुटीं । गीतेचीं अक्षरें जंव पैठीं । होतीना तंव उठाउठीं । पळेचि पाप ।। १५३० ।। अटवियेमाजीं जैसा । वन्हि रिघतां सहसा । लंघिती का दिशा । वनौकें तियें ।। ३१ ।। कां उदयाचळकुळीं । झळकतां अंशुमाळी । तिमिरें अंतराळीं । हारपती ।। ३२ ।। तैसा कानाच्या महाद्वारीं । गीता गजर जेथ करी । तेथ सृष्टीचिये आदीवरी । जायचि पाप ।। ३३ ।। ऐसी जन्मवेली धुवट । होय पुण्यरूप चोखट । याहीवरी अचाट । लाहे फळ ।। ३४ ।। जें इये गीतेचीं अक्षरें । जेतुलीं का कर्णद्वारें । रिघती तेतुले होती पुरे । अश्वमेध कीं ।। ३५ ।। म्हणौनि श्रवणें पापें जाती । आणि धर्म धरी उन्नती । तेणें स्वर्गराज संपत्ती । लाहेचि शेखीं ।। ३६ ।। तो पैं मज यावयालागीं । पहिलें पेणें करी स्वर्गीं । मग आवडे तंव भोगी । पाठीं मजचि मिळे ।। ३७ ।। ऐसी गीता धनंजया । ऐकतया आणि पढतया । फळे महानंदें मियां । बहु काय बोलों ।। ३८ ।। याकारणें हें असो । परी जयालागीं शास्त्रातिसो । केला तें तंव तुज पुसों । काज तुझें ।। ३९ ।।

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ।। ७२ ।।

तरी सांग पां पांडवा । हा शास्त्रसिद्धांतु आघवा । तुज एकचित्तें फावा । गेला आहे ।। १५४० ।। आम्हीं जैसें जया रीतीं । उगाणिलें कानांच्या हातीं । येरीं तैसेंचि तुझ्या चित्तीं । पैठें केलें कीं ।। ४१ ।। अथवा माझारीं । गेलें

सांडिविखुरी । किंवा उपेक्षेवरी । वाळूनि सांडिलें ।। ४२ ।। जैसें आम्हीं सांगितलें। तैसेंचि हृदयीं फावलें । तरी सांग पां वहिलें । पुसेन तें मी ।। ४३ ।। तरी स्वाज्ञानजनितें । मागिलें मोहें तूतें । भुलविलें तो येथें । असे कीं नाहीं ।। ४४ ।। हें बहु पुसों काई.। सांगें तूं आपल्या ठाईं । कर्माकर्म कांहीं । देखतासी ।। ४५ ।। पार्थु स्वानंदैकरसें । विरेल ऐसा भेददशे । आणिला येणें मिषें । प्रश्नाचेनि ।। ४६ ।। पूर्णब्रह्म जाला पार्थु । तरी पुढील साधावया कार्यार्थु । मर्यादा श्रीकृष्णनाथु । उल्लंघों नेदी ।। ४७ ।। एऱ्हवीं आपुलें करणें । सर्वज्ञ काय तो नेणें । परी केलें पुसणें । याचि लागीं ।। ४८ ।। एवं करोनियां प्रश्न । नसतेंचि अर्जुनपण । आणूनियां जालें पूर्णपण । तें बोलवी स्वयें ।। ४९ ।। मग क्षीराब्धीतें सांडितु । गगनीं पुंजु मंडितु । निवडे जैसा न निवडितु । पूर्णचंद्रु ।। १५५० ।। तैसा ब्रह्म मी हें विसरे । तेथ जगचि ब्रह्मत्वें भरे । हेंही सांडी तरी विरे । ब्रह्मपणही ।। ५१ ।। ऐसा मोडतु मांडतु ब्रह्में । तो दुःखें देहाचिये सीमे । मी अर्जुन येणें नामें । उभा ठेला ।। ५२ ।। मग कांपतां करतळीं । दडपूनि रोमावळी । पुलिका स्वेदजळीं । जिरऊनियां ।। ५३ ।। प्राणक्षोभें डोलतया । आंगा आंगचि टेंकया । सूनि स्तंभु चाळया । भुलौनियां ।। ५४ ।। नेत्रयुगुळाचेनि व्रोतें । आनंदामृताचें भरितें । वोसंडत तें मागुतें । काढूनियां ।। ५५ ।। विविधा औत्सुक्यांची दाटी । चीप दाटत होती कंठीं । ते करूनियां पैठी । हृदयामाजीं ।। ५६ ।। वाचेचें वितुळणें । सांवरूनि प्राणें । अक्रमाचें श्वसणें । ठेऊनि ठायीं ।। ५७ ।।

अर्जुन उवाच

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाऽच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये वचनं तव ।। ७३ ।।

मग अर्जुन म्हणे काय देवो । पुसताति आवडे मोहो । तरी तो सकुटुंब गेला जी ठावो । घेऊनि आपुला ।। ५८ ।। पासीं येऊनि दिनकरें । डोळ्यांतें अंधारें । पुसिजे हें कायि सरे । कोणे गांवीं ।। ५९ ।। तैसा तूं श्रीकृष्णराया । आमुचिया डोळयां । गोचर हेंचि कायिसया । न पुरे तंव ।। १५६० ।। वरी लोभें मायेपासूनी । तें सांगसी तोंड भरूनी । जें कायिसेनिही करूनी । जाणूं नये ।। ६१ ।। आतां मोह असे कीं नाहीं । हें ऐसें जी पुससी काई । कृतकृत्य

जाहलों पाहीं । तुझेपणें ।। ६२ ।। गुंतलों होतों अर्जुनगुणें । तो मुक्त जालों तुझेपणें । आतां पुसणें सांगणें । दोन्ही नाहीं ।। ६३ ।। मी तुझेनि प्रसादें । लाधलेनि आत्मबोधें । मोहाचे तया कांदे । नेदीच उरों ।। ६४ ।। आतां करणें कां न करणें । हें जेणें उठी दुजेपणें । तें तूं वांचूनि नेणें । सर्वत्र गा ।। ६५ ।। येविषयीं माझ्या ठायीं । संदेहाचे नुरेचि कांहीं । विशुद्धी कर्म जेथ नाहीं । तें मी जालों ।। ६६ ।। तुझेनि मज मी पावोनी । कर्तव्य गेलें निपटूनी । परी आज्ञा तुझी वांचोनि । आन नाहीं प्रभो ।। ६७ ।। कां जें दृश्य दृश्यातें नाशीं । जें दुजें द्वैतातें ग्रासी । जें एक परी सर्वदेशीं । वसवी सदा ।। ६८ ।। जयाचेनि संबंधें बंधु फिटे । जयाचिया आशा आस तुटे । जें भेटलेया सर्व भेटे । आपणपांचि ।। ६९ ।। तें तूं गुरुलिंग जी माझें । जें येकलेपणींचें विरजें । जयालागीं वोलांडिजे । अद्वैतबोधु ।। १५७० ।। आपणचि होऊनि ब्रह्म । सारिजे कृत्याकृत्यांचें काम । मग कीजे का निःसीम । सेवा जयाची ।। ७१ ।। गंगा सिंधू सेवूं गेली । पावतांचि समुद्र जाली । तेवीं भक्तां सेल दिधली । निजपदाची ।। ७२ ।। तो तूं माझा जी निरुपचारु । श्रीकृष्णा सेव्य सद्गुरु । मा ब्रह्मतेचा उपकारु । हाचि मानीं ।। ७३ ।। जें मज तुम्हां आड । होतें भेदाचें कवाड । तें फेडोनि केलें गोड । सेवासुख ।। ७४ ।। तरी आतां तुझी आज्ञा । सकळ देवाधिदेवराज्ञा । करीन देईं अनुज्ञा । भलतियेविषयीं ।। ७५ ।। यया अर्जुनाचिया बोला । देवो नाचे सुखें भुलला । म्हणे विश्वफळा जाला । फळ हा मज ।। ७६ ।। उणेंनि उमचला सुधाकरु । देखुनी आपला कुमरु । मर्यादा क्षीरसागरु । विसरेचिना ।। ७७ ।। ऐसें संवादाचिया बहुलां । लग्न दोघांचियां आंतुला । लागलें देखोनि जाला । निर्भरु संजयो ।। ७८ ।। तेणें म्हणतसे संजयो । बाप कृपानिधी रावो । तो आपुला मनोभावो । अर्जुनेंसी केला ।। ७९ ।। तेणें उचंबळलेपणें । संजय धृतराष्ट्रातें म्हणे । जी कैसें बादरायणें । रक्षिलों दोघे ।। १५८० ।। आजि तुमतें अवधारा । नाहीं चर्मचक्षूही संसारा । कीं ज्ञानदृष्टिव्यवहारा । आणिलेती ।। ८१ ।। आणि रथींचिये राहाटी । घेई जो घोडेयासाठीं । तया आम्हां या गोष्टी । गोचरा होती ।। ८२ ।। वरी जुंझाचें निर्वाण । मांडलें असे दारुण । दोहीं हारीं आपण । हारपिजे

जैसें ॥ ८३ ॥ येवढा जिये सांकडां । कैसा अनुग्रहो पैं गाढा । जे ब्रह्मानंदु उघडा । भोगवीतसे ॥ ८४ ॥ ऐसें संजय बोलिला । परी न द्रवे येरु उगला । चंद्रकिरणीं शिवतला । पाषाणु जैसा ॥ ८५ ॥ हें देखोनि तयाची दशा । मग करीचिना सरिसा । परी सुखें जाला पिसा । बोलतसे ॥ ८६ ॥ भुलविला हर्षवेगें । म्हणौनि धृतराष्ट्रा सांगे । एऱ्हवीं नव्हे तयाजोगें । हें कीर जाणें ॥ ८७ ॥

संजय उवाच

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥

मग म्हणे पैं कुरुराजा । ऐसा बंधुपुत्र तो तुझा । बोलिला तें अधोक्षजा । गोड जालें ॥ ८८ ॥ अगा पूर्वापर सागर । यया नामसीचि सिनार । येर आघवें तें नीर । एक जैसें ॥ ८९ ॥ तैसा श्रीकृष्ण पार्थ ऐसें । हें आंगाचिपासीं दिसे । मग संवादीं जी नसे । कांहींचि भेदु ॥ १५९० ॥ पैं दर्पणाहूनि चोखें । दोन्ही होती सन्मुखें । तेथ येरी येर देखे । आपणपें जैसें ॥ ९१ ॥ तैसा देवेसीं पंडुसुतु । आपणपें देवीं देखतु । पांडवेंसीं देखे अनंतु । आपणपें पार्थी ॥ ९२ ॥ देव देवो भक्तालागीं । जिये विवरूनि देखे आंगीं । येरु तियेंचेही भागीं । दोन्ही देखे ॥ ९३ ॥ आणिक कांहींच नाहीं । म्हणौनि करिती काई । दोघे येकपणें पाहीं । नांदताती ॥ ९४ ॥ आतां भेदु जरी मोडे । तरी प्रश्नोत्तर कां घडे । ना भेदुचि तरी जोडे । संवादसुख कां ॥ ९५ ॥ ऐसें बोलतां दुजेपणें । संवादीं द्वैत गिळणें । तें ऐकिलें बोलणें । दोघांचें मियां ॥ ९६ ॥ उटूनि दोन्ही आरसे । वोडविलीया सरिसे । कोण कोणा पाहातसे । कल्पावें पां ॥ ९७ ॥ कां दीपासन्मुखु । ठेविलया दीपकु । कोण कोणा अर्थिकु । कोण जाणें ॥ ९८ ॥ नाना अर्कापुढें अर्कु । उदयलिया आणिकु । कोण म्हणे प्रकाशकु । प्रकाश्य कवण ॥ ९९ ॥ हें निर्धारूं जातां फुडें । निर्धारासि ठक पडे । ते दोघे जाले एवढे । संवादें सरिसे ॥ १६०० ॥ जी मिळतां दोन्ही उदकें- । माजीं लवण वारूं ठाके । कीं तयासींही निमिखें । तेंचि होय ॥ १ ॥ तैसें श्रीकृष्ण अर्जुन दोन्ही । संवादले तें मनीं । धरितां मजही वानी । तेंचि होतसे ॥ २ ॥ ऐसें म्हणे ना मोटकें । तंव हिरोनि

सात्त्विकें । आठव नेला नेणों कें । संजयपणाचा ।। ३ ।। रोमांच जंव फरके । तंव तंव आंग सुरके । स्तंभ स्वेदातें जिके । एकला कंपु ।। ४ ।। अद्वयानंदस्पर्शे । दिठी रसमय जाली असे । ते अश्रु नव्हती जैसें । द्रवत्वचि ।। ५ ।। नेणों काय न माय पोटीं । नेणों काय गुंफे कंठीं । वागर्था पडत मिठी । उससांचिया ।। ६ ।। किंबहुना सात्त्विकां आठां । चाचरु मांडतां उमेठा । संजयो जालासे चोहटां । संवादसुखाचा ।। ७ ।। तया सुखाची ऐसी जाती । जे आपणचि धरी शांती । मग पुढती देहस्मृती । लाधली तेणें ।। ८ ।।

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ।
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ।। ७५ ।।

तेव्हां बैसतेनि आनंदें । म्हणे जी जें उपनिषदें । नेणती तें व्यासप्रसादें । ऐकिलें मियां ।। ९ ।। ऐकतांचि ते गोठी । ब्रह्मत्वाची पडिली मिठी । मीतूंपणेंसीं सृष्टी । विरोनि गेली ।। १६१० ।। हे आघवेचि का योग । जया ठाया येती मार्ग । तयाचें वाक्य सवंग । केलें मज व्यासें ।। ११ ।। अहो अर्जुनाचेनि मिषें । आपणपेंचि दुजें ऐसें । नटोनि आपणया उद्देशें । बोलिलें जें देव ।। १२ ।। तेथ कीं माझें श्रोत्र । पाटाचें जालें जी पात्र । काय वानूं स्वतंत्र । सामर्थ्य श्रीगुरूचें ।। १३ ।।

राजन्संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ।। ७६ ।।

राया हें बोलतां विस्मित होये । तेणेंचि मोडावला ठाये । रत्नीं कीं रत्नकिळा ये । झांकोळित जैसी ।। १४ ।। हिमवंतींचीं सरोवरें । चंद्रोदयीं होतीं काश्मीरें । मग सूर्यागमीं माघारें । द्रवत्व ये ।। १५ ।। तैसा शरीराचिया स्मृती । तो संवादु संजय चित्तीं । धरी आणि पुढती । तेंचि होय ।। १६ ।।

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनः पुनः ।। ७७ ।।

मग उठोनि म्हणे नृपा । श्रीहरीचिया विश्वरूपा । देखिलया उगा कां पां । असों लाहसी ।। १७ ।। न देखणेनि जें दिसे । नाहींपणेंचि जें असे । विसरें आठवे तें कैसें । चुकऊं आतां ।। १८ ।। देखोनि चमत्कारु । कीजे तो नाहीं

पैसारु । मजहीसकट महापूरु । नेत आहे ।। १९ ।। ऐसा श्रीकृष्णार्जुन- । संवादसंगमीं स्नान । करूनि देतसे तिळदान । अहंतेचें ।। १६२० ।। तेथ असंवरें आनंदें । अलौकिकही कांहीं स्फुंदें । श्रीकृष्ण म्हणे सद्गदें । वेळोवेळां ।। २१ ।। या अवस्थांची कांहीं । कौरवांतें परी नाहीं । म्हणौनि रायें तें कांहीं । कल्पावें जंव ।। २२ ।। तंव जाला सुखलाभु । आपणपां करूनि स्वयंभु । बुझाविला अवष्टंभु । संजयें तेणें ।। २३ ।। तेथ कोणी येकी अवसरी । होआवी ते करूनि दुरी । रावो म्हणे संजया परी । कैशी तुझी गा ।। २४ ।। तेणें तूंतें येथें व्यासें । बैसविलें कासया उद्देशें । अप्रसंगामाजीं ऐसें । बोलसी काई ।। २५ ।। रानींचें राउळा नेलिया । दाही दिशा मानी सुनिया । कां रात्री होय पाहलया । निशाचरां ।। २६ ।। जो जेथिंचें गौरव नेणें । तयासि तें भिगुळवाणें । म्हणौनि अप्रसंगु तेणें । म्हणावा कीं तो ।। २७ ।। मग म्हणे सांगें प्रस्तुत । उदयलेसें जें उत्कळित । तें कोणासि बा रे जैत । देईल शेखीं ।। २८ ।। एऱ्हवीं विशेषें बहुतेक । आमुचें ऐसें मानसिक । जे दुर्योधनाचे अधिक । प्रताप सदा ।। २९ ।। आणि येरांचेनि पाडें । दळही याचें देव्हडें । म्हणौनि जैत फुडें । आणील ना तें ।। १६३० ।। आम्हां तंव गमे ऐसें । मा तुझें ज्योतीष कैसें । तें नेणों संजया असे । तैसें सांग पां ।। ३१ ।।

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ।। ७८ ।।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'मोक्षसंन्यासयोगो' नाम अष्टादशोऽध्यायः ।। १८ ।।

यया बोला संजयो म्हणे । जी येरयेरांचें मी नेणें । परी आयुष्य तेथें जिणें । हें फुडें कीं गा ।। ३२ ।। चंद्रु तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका । संत तेथें विवेका । असणें कीं जी ।। ३३ ।। रावो तेथें कटक । सौजन्य तेथें सोयरीक । वन्हि तेथें दाहक । सामर्थ्य कीं ।। ३४ ।। दया तेथें धर्मु । धर्मु तेथें सुखागमु । सुखीं पुरुषोत्तमु । असे जैसा ।। ३५ ।। वसंतु तेथें वनें । वन तेथें सुमनें । सुमनीं पालिंगनें । सारंगांचीं ।। ३६ ।। गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन । दर्शनीं समाधान । आथी जैसें ।। ३७ ।। भाग्य तेथ विलासु । सुख तेथ उल्लासु । हें असो तेथ प्रकाशु । सूर्य जेथें ।। ३८ ।। तैसें सकल पुरुषार्थ । जेणें

स्वामी का सनाथ । तो श्रीकृष्णरावो जेथ । तेथ लक्ष्मी ॥ ३९ ॥ आणि आपुलेनि कांतेंसीं । ते जगदंबा जयापासीं । अणिमादिकीं काय दासी । नव्हती तयातें ॥ १६४० ॥ कृष्ण विजयस्वरूप निजांगें । तो राहिला असे जेणें भागें । तें जयो लागवेगें । तेथेंचि आहे ॥ ४१ ॥ विजयो नामें अर्जुन विख्यातु । विजयस्वरूप श्रीकृष्णनाथु । श्रियेसीं विजय निश्चितु । तेथेंचि असे ॥ ४२ ॥ तयाचिये देशींच्या झाडीं । कल्पतरूतें होडी । न जिणावें कां येवढीं । मायबापें असतां ॥ ४३ ॥ ते पाषाणही आघवे । चिंतारत्नें कां नोहावें । तिये भूमिके कां न यावें । सुवर्णत्व ॥ ४४ ॥ तयाचिया गांवींचिया । नदी अमृतें वाहाविया । नवल कायि राया । विचारीं पां ॥ ४५ ॥ तयाचे बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद । सदेह सच्चिदानंद । कां न व्हावे ते ॥ ४६ ॥ पैं स्वर्गापवर्ग दोन्ही । इयें पदें जया अधीनीं । तो श्रीकृष्ण बाप जननी । कमळा जया ॥ ४७ ॥ म्हणौनि जिया बाहीं उभा । तो लक्ष्मीयेचा वल्लभा । तेथें सर्वसिद्धी स्वयंभा । येर मी नेणें ॥ ४८ ॥ आणि समुद्राचा मेघु । उपयोगें तयाहूनि चांगु । तैसा पार्थी आजि लागु । आहे तये ॥ ४९ ॥ कनकत्वदीक्षागुरू । लोहा परिसु होय कीरू । परी जगा पोसिता व्यवहारू । तेंचि जाणें ॥ १६५० ॥ येथ गुरुत्वा येतसे उणें । ऐसें झणें कोण्ही म्हणे । वन्हि प्रकाश दीपपणें । प्रकाशी आपुला ॥ ५१ ॥ तैसा देवाचिया शक्ती । पार्थु देवासीचि बहुती । परी माने इये स्तुती । गौरव असे ॥ ५२ ॥ आणि पुत्रें मी सर्व गुणीं । जिणावा हे बापा शिराणी । तरी ते शाङ्र्गपाणी । फळा आली ॥ ५३ ॥ किंबहुना ऐसा नृपा । पार्थु जालासे कृष्णकृपा । तो जयाकडे साक्षेपा । रीति आहे ॥ ५४ ॥ तोचि गा विजयासि ठावो । येथ तुज कोण संदेहो । तेथ न ये तरी वावो । विजयोचि होय ॥ ५५ ॥ म्हणौनि जेथ श्री तेथें श्रीमंतु । जेथ तो पंडूचा सुतु । तेथ विजय समस्तु । अभ्युदयो तेथ ॥ ५६ ॥ जरी व्यासाचेनि साचें । धिरे (मानी) मन तुमचें । तरी या बोलाचें । ध्रुवचि माना ॥ ५७ ॥ जेथ तो श्रीवल्लभु । जेथ भक्तकदंबु । तेथ सुख आणि लाभु । मंगळाचा ॥ ५८ ॥ या बोला आन होये । तरी व्यासाचा अंकु न वाहे । ऐसें गाजोनि बाहें । उभिली तेणें ॥ ५९ ॥ एवं भारताचा आवांका । आणूनि श्लोका येका । संजयें कुरुनायका । दीधला हातीं ॥ १६६० ॥

जैसा नेणों केवढा वन्ही । परी गुणाग्रीं ठेऊनी । आणिजे सूर्याची हानी । निस्तरावया ।। ६१ ।। तैसें शब्दब्रह्म अनंत । जालें सवालक्ष भारत । भारताचें शतें सात । सर्वस्व गीता ।। ६२ ।। तयाही सातां शतांचा । इत्यर्थु हा श्लोक शेषींचा । व्यासशिष्य संजयाचा । पूर्णोद्गारु जो ।। ६३ ।। येणें येकेंचि श्लोकें । राहे तेणें असकें । अविद्याजाताचें निकें । जितलें होय ।। ६४ ।। ऐसें श्लोक शतें सात । गीतेचीं पदें आंगें वाहत । पदें म्हणों कीं परमामृत । गीताकाशींचें ।। ६५ ।। कीं आत्मराजाचिये सभे । गीते वोडवले हे खांबे । मज श्लोक प्रतिभे । ऐसे येत ।। ६६ ।। कीं गीता हे सप्तशती । मंत्रप्रतिपाद्य भगवती । मोहमहिषा मुक्ति । आनंदली असे ।। ६७ ।। म्हणौनि मनें कायें वाचा । जो सेवकु होईल इयेचा । तो स्वानंदसाम्राज्याचा । चक्रवर्ती करी ।। ६८ ।। कीं अविद्यातिमिररोंखें । श्लोक सूर्यतें पैजा जिंके । ऐसे प्रकाशिले गीतामिषें । रायें श्रीकृष्णें ।। ६९ ।। कीं श्लोकाक्षरद्राक्षलता । मांडव जाली आहे गीता । संसारपथश्रांता । विसंवावया ।। १६७० ।। कीं सभाग्यसंतीं भ्रमरीं । केले ते श्लोककल्हारीं । श्रीकृष्णाख्यसरोवरीं । सासिन्नली हे ।। ७१ ।। कीं श्लोक नव्हती आन । गमे गीतेचें महिमान । वाखाणिते बंदिजन । उदंड जैसे ।। ७२ ।। कीं श्लोकांचिया आवारा । सात शतें करूनि सुंदरा । सर्वागम गीतापुरा । वसों आले ।। ७३ ।। कीं निजकांता आत्मया । आवडो गीता मिळावया । श्लोक नव्हती बाह्या- । पसरु का जो ।। ७४ ।। कीं गीताकमळींचे भृंग । कीं हे गीतासागरतरंग । कीं हरीचे हे तुरंग । गीतारथींचे ।। ७५ ।। कीं श्लोक सर्वतीर्थ संघातु । आला श्रीगीतेगंगे आंतु । जे अर्जुन नर सिंहस्थु । जाला म्हणौनि ।। ७६ ।। कीं नोहे हे श्लोकश्रेणी । अचिंत्यचिंर्त्तांचतामणी । कीं निर्विकल्पां लावणी । कल्पतरूंची ।। ७७ ।। ऐसिया शतें सात श्लोकां । परी आगळा येकयेका । आतां कोण वेगळिका । वानावा पां ।। ७८ ।। तान्ही आणि पारठी । इया कामधेनूतें दिठी । सूनि जैसिया गोठी । कीजती ना ।। ७९ ।। दीपा आगिलु मागिलु । सूर्यु धाकुटा वडीलु । अमृतसिंधु खोलु । उथळु कायसा ।। १६८० ।। तैसे पहिले सरते । श्लोक न म्हणावे गीते । जुनीं नवीं पारिजातें । आहाती काई ।। ८१ ।। आणि श्लोका पाडु नाहीं । हें कीर समर्थु काई । येथ

वाच्यवाचकही । भागु न धरी ।। ८२ ।। जे इये शास्त्रीं येकु । श्रीकृष्णचि वाच्य वाचकु । हें प्रसिद्ध जाणे लोकु । भलताही ।। ८३ ।। येथें अर्थें तेंचि पाठें । जोडे येवढेनि धटें । वाच्यवाचक येकवटें । साधितें शास्त्र ।। ८४ ।। म्हणौनि मज कांहीं । समर्थनीं आतां विषय नाहीं । गीता जाणा हे वाङ्मयी । श्रीमूर्ति प्रभूची ।। ८५ ।। शास्त्र वाच्यें अर्थें फळे । मग आपण मावळे । तैसें नव्हे हें सगळें । परब्रह्मचि ।। ८६ ।। कैसा विश्वाचिया कृपा । करूनि महानंद सोपा । अर्जुनव्याजें रूपा । आणिला देवें ।। ८७ ।। चकोराचेनि निमित्तें । तिन्ही भुवनें संतप्तें । निववीलीं कळावंतें । चंद्रें जेवीं ।। ८८ ।। कां गौतमाचेनि मिषें । कळिकाळज्वरितोद्देशें । पाणिढाळु गिरीशें । गंगेचा केला ।। ८९ ।। तैसें गीतेचें हें दुभतें । वत्स करूनि पार्थातें । दुभीनली जगापुरतें । श्रीकृष्ण गाय ।। १६९० ।। येथें जीवें जरी नाहाल । तरी हेंचि कीर होआल । नातरी पाठमिषें तिंबाल । जीभचि जरी ।। ९१ ।। तरी लोह एकें अंशें । झगटलिया परिसें । येरीकडे अपैसें । सुवर्ण होय ।। ९२ ।। तैसी पाठाची ते वाटी । श्लोकपाद लावा ना जंव वोठीं । तंव ब्रह्मतेची पुष्टी । येईल आंगा ।। ९३ ।। ना येणेसीं मुख वांकडें । करूनि ठाकाल कानवडें । तरी कानींहि घेतां पडे । तेचि लेख ।। ९४ ।। जे हे श्रवणें पाठें अर्थें । गीता नेदी मोक्षाआरौतें । जैसा समर्थु दाता कोण्हातें । नास्ति न म्हणे ।। ९५ ।। म्हणौनि जाणतया सवा । गीताचि येकी सेवा । काय कराल आघवां । शास्त्रीं येरीं ।। ९६ ।। आणि कृष्णार्जुनीं मोकळी । गोठी चावळिली जे निराळीं । ते श्रीव्यासें केली करतळीं । घेवों ये ऐसी ।। ९७ ।। बाळकातें वोरसें । माय जैं जेवऊं बैसे । तैं तया ठाकती तैसे । घांस करी ।। ९८ ।। कां अफाटा समीरणा । आपैतेंपण शाहाणा । केलें जैसें विंजणा । निर्मूनियां ।। ९९ ।। तैसें शब्दें जें न लभे । तें घडूनियां अनुष्टुभें । स्त्रीशूद्रादि प्रतिभे । सामाविलें ।। १७०० ।। स्वातीचेनि पाणियें । न होती जरी मोतियें । तरी अंगीं सुंदरांचिये । कां शोभिती तियें ।। १ ।। नादु वाद्या न येतां । तरी कां गोचरु होता । फुलें न होतां घेपता । आमोदु केवीं ।। २ ।। गोडीं न होती पक्वान्नें । तरी कां फावती रसनें । दर्पणावीण नयनें । नयनु कां दिसे ।। ३ ।। द्रष्टा श्रीगुरुमूर्ती । न रिगता दृश्यपंथीं । तरी कां ह्या उपास्ती । आकळता तो ।। ४ ।। तैसें वस्तु जें

असंख्यात । तया संख्या शतें सात । न होती तरी कोणा येथ । फावों शकतें ।। ५ ।। मेघ सिंधूचें पाणी वाहे । तरी जग तयातेंचि पाहे । कां जें उमप ते नोहें । ठाकतें कोण्हा ।। ६ ।। आणि वाचा जें न पवे । तें हे श्लोक न होते बरवे । तरी कानें मुखें फावे । ऐसें कां होतें ।। ७ ।। म्हणौनि श्रीव्यासाचा हा थोरु । विश्वा जाला उपकारु । जे श्रीकृष्ण उक्ती आकारु । ग्रंथाचा केला ।। ८ ।। आणि तोचि हा मी आतां । श्रीव्यासाचीं पदें पाहतां पाहतां । आणिला श्रवणपथा । मऱ्हाठिया ।। ९ ।। व्यासादिकांचे उन्मेख । राहाटती जेथ साशंक । तेथ मीही रंक एक । चावळी करीं ।। १७१० ।। परी गीता ईश्वरु भोळा । ले व्यासोक्तिकुसुममाळा । तरी माझिया दूर्वादळा । ना न म्हणे कीं ।। ११ ।। आणि क्षीरसिंधूचिया तटा । पाणिया येती गजघटा । तेथ काय मुरकुटा । वारिजत असे ।। १२ ।। पांख फुटे पांखिरूं । नुडे तरी नभींच स्थिरू । गगन आक्रमी सत्वरू । तो गरुडही तेथ ।। १३ ।। राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शाहाणें । आणिकें काय कोणें । चालावेचिना ।। १४ ।। जी आपुलेनि अवकाशें । अगाध जळ घेपे कलशें । चुळीं चूळपणा ऐसें । भरूनि न निघे ।। १५ ।। दिवटीच्या आंगीं थोरी । तरी ते बहु तेज धरी । वाती आपुलिया परी । आणीच कीं ना ।। १६ ।। जी समुद्राचेनि पैसें । समुद्रीं आकाश आभासे । थिल्लरीं थिल्लाराऐसें । बिंबेचि पैं ।। १७ ।। तेवीं व्यासादिक महामती । वावरों येती इये ग्रंथीं । मा आम्ही ठाकों हे युक्ती । न मिळे कीर ।। १८ ।। जिये सागरीं जळचरें । संचरती मंदराकारें । तेथ देखोनि शफरें येरें । पोहों न लाहती ।। १९ ।। अरुण आंगाजवळिके । म्हणौनि सूर्यातें देखे । मा भूतळींची न देखे । मुंगी काई ।। १७२० ।। यालागीं आम्हां प्राकृतां । देशिकारें बंधें गीता । म्हणणें हें अनुचिता । कारण नोहे ।। २१ ।। आणि बापु पुढां जाये । ते घेत पाउलाची सोये । बाळ ये तरी न लाहे । पावों कायी ।। २२ ।। तैसा व्यासाचा मागोवा घेतु । भाष्यकारातें वाट पुसतु । अयोग्यही मी न पवतु । कें जाईन ।। २३ ।। आणि पृथ्वी जयाचिया क्षमा । नुबगे स्थावर जंगमा । जयाचेनि अमृतें चंद्रमा । निववी जग ।। २४ ।। जयाचें आंगिक असिकें । तेज लाहोनि अर्कें । आंधाराचें सावाइकें । लोटिजत आहे ।। २५ ।। समुद्रा जयाचें

तोय । तोया जयाचें माधुर्य । माधुर्या सौंदर्य । जयाचेनि ॥ २६ ॥ पवना जयाचें बळ । आकाश जेणें पघळ । ज्ञान जेणें उज्ज्वळ । चक्रवर्ती ॥ २७ ॥ वेद जेणें सुभाष । सुख जेणें सोल्लास । हें असो रूपस । विश्व जेणें ॥ २८ ॥ तो सर्वोपकारी समर्थु । सद्गुरु श्रीनिवृत्तिनाथु । राहाटत असे मजही आंतु । रिघोनियां ॥ २९ ॥ आतां आयती गीता जगीं । मी सांगें मऱ्हाठिया भंगीं । येथ कें विस्मयालागीं । ठावो आहे ॥ १७३० ॥ श्रीगुरुचेनि नांवें माती । डोंगरीं जयापासीं होती । तेणें कोळियें त्रिजगतीं । येकवद केली ॥ ३१ ॥ चंदनें वेधलीं झाडें । जालीं चंदनाचेनि पाडें । वसिष्ठें मानिली कीं भांडें । भानूसीं शाटी ॥ ३२ ॥ मा मी तव चित्तथिला । आणि श्रीगुरु ऐसा दादुला । जो दिठीवेनि आपुला । बैसवी पदीं ॥ ३३ ॥ आधींचि देखणी दिठी । वरी सूर्य पुरवी पाठी । तैं न दिसे ऐसी गोठी । केंही आहे ॥ ३४ ॥ म्हणौनि माझे नित्य नवे । श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे । श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥ ३५ ॥ याकारणें मियां । श्रीगीतार्थु मऱ्हाठिया । केला लोकां यया । दिठीचा विषो ॥ ३६ ॥ परी मऱ्हाठे बोलरंगें । कवळितां यें गीतांगें । तैं गातयाचेनि पांगें । येकाढतां नोहे ॥ ३७ ॥ म्हणौनि गीता गावों म्हणे । तैं गाणिवें होती लेणें । ना मोकळे तरी उणें । गीताही आणित ॥ ३८ ॥ सुंदर आंगीं लेणें न सूये । तैं तो मोकळा शृंगारु होये । ना लेइलें तरी आहे । तैसें कें उचित ॥ ३९ ॥ कां मोतियांची जैसी जाती । सोनयाही मान देती । नातरी मानविती । अंगेंचि सडीं ॥ १७४० ॥ नाना गुंफिलीं कां मोकळीं । उणीं न होती परिमळीं । वसंतागमींचीं वाटोळीं । मोगरीं जैसीं ॥ ४१ ॥ तैसा गाणिवेतें मिरवी । गीतेवीणही रंगु दावीं । तो लाभाचा प्रबंधु ओंवी । केला मियां ॥ ४२ ॥ तेणें आबालसुबोधें । ओवीयेचेनि प्रबंधें । ब्रह्मरससुस्वादें । अक्षरें गुंथिलीं ॥ ४३ ॥ आतां चंदनाच्या तरुवरीं । परिमळालागीं फुलवरी । पारुखणें जियापरी । लागेना कीं ॥ ४४ ॥ तैसा प्रबंधु हा श्रवणीं । लागतखेंवो समाधि आणी । ऐकिलियाही वाखाणी । काय व्यसन न लवी ॥ ४५ ॥ पाठ करितां व्याजें । पांडित्यें येती वेषजे । तैं अमृतातें नेणिजे । फावलिया ॥ ४६ ॥ तैसेंनि आइतेपणें । कवित्व जालें हें उरेणें । मनन निदिध्यास श्रवणें । जिंतिलें आतां ॥ ४७ ॥ हे स्वानंदभोगाची

सेल । भलतयासीचि देईल । सर्वेंद्रियां पोषवील । श्रवणाकरवीं ।। ४८ ।। चंद्रातें आंगवणें । भोगूनि चकोर शाहाणे । परी फावे जैसें चांदिणें । भलतयाही ।। ४९ ।। तैसें अध्यात्मशास्त्रीं यिये । अंतरंगचि अधिकारिये । परी लोकु वाक्‌चातुर्यें । होईल सुखिया ।। १७५० ।। ऐसें श्रीनिवृत्तिनाथाचें । गौरव आहे जी साचें । ग्रंथु नोहे हें कृपेचें । वैभव तिये ।। ५१ ।। क्षीरसिंधु परिसरीं । शक्तीच्या कर्णकुहरीं । नेणों कैं श्रीत्रिपुरारीं । सांगितलें जें ।। ५२ ।। तें क्षीरकल्लोळाआंतु । मकरोदरीं गुप्तु । होता तयाचा हातु । पैठें जालें ।। ५३ ।। तो मत्स्येंद्र सप्तशृंगी । भग्नावयवा चौरंगी । भेटला कीं तो सर्वांगीं । संपूर्ण जाला ।। ५४ ।। मग समाधि अव्युत्थया । भोगावी वासना यया । ते मुद्रा श्रीगोरक्षराया । दिधली मीनीं ।। ५५ ।। तेणें योगाब्जिनीसरोवरु । विषयविध्वंसैकवीरु । तियें पदीं कां सर्वेश्वरु । अभिषेकिला ।। ५६ ।। मग तिहीं तें शांभव । अद्वयानंदवैभव । संपादिलें सप्रभव । श्रीगहिनीनाथा ।। ५७ ।। तेणें कळिकळितु भूतां । आला देखोनि निरुता । ते आज्ञा श्रीनिवृत्तिनाथा । दिधली ऐसी ।। ५८ ।। ना आदिगुरु शंकरा- । लागोनि शिष्यपरंपरा । बोधाचा हा संसरा । जाला जो आमुतें ।। ५९ ।। तो हा तूं घेऊनि आघवा । कळीं गिळितयां जिवां । सर्व प्रकारीं धांवा । करीं पां वेगीं ।। १७६० ।। आधींच तंव तो कृपाळू । वरी गुरुआज्ञेचा बोलू । जाला जैसा वर्षाकाळू । खवळणें मेघां ।। ६१ ।। मग आर्तांचेनि वोरसें । गीतार्थग्रंथनमिसें । वर्षला शांतरसें । तो हा ग्रंथु ।। ६२ ।। तेथ पुढां मी बापिया । मांडला आर्ती आपुलिया । कीं यासाठीं येवढिया । आणिलों यशा ।। ६३ ।। एवं गुरुक्रमें लाधलें । समाधिधन जें आपुलें । तें ग्रंथें बोधौनि दिधलें । गोसावी मज ।। ६४ ।। वांचूनि पढे ना वाची । ना सेवाही जाणें स्वामीची । ऐशिया मज ग्रंथाची । योग्यता कें असे ।। ६५ ।। परी साचचि गुरुनाथें । निमित्त करूनि मातें । प्रबंधव्याजें जगातें । रक्षिलें जाणा ।। ६६ ।। तऱ्ही पुरोहितगुणें । मी बोललों पुरें उणें । तें तुम्हीं माउलीपणें । उपसाहिजो जी ।। ६७ ।। शब्द कैसा घडिजे । प्रमेयीं कैसें पां चढिजे । अळंकारु म्हणिजे । काय तें नेणें ।। ६८ ।। सायिखडेयाचें बाहुलें । चाळवित्या सूत्राचेनि चाले । तैसा मातें दावीत बोले । स्वामी तो माझा ।। ६९ ।। यालागीं मी गुणदोष- ।

विषीं क्षमाविना विशेष । जे मी संजात ग्रंथलों देख । आचार्यें कीं ।। १७७० ।। आणि तुम्हां संतांचिये सभे । जें उणिवेंसी ठाके उभें । तें पूर्ण नोहे तैं लोभें । तुम्हांसीचि कोपें ।। ७१ ।। सिवतलियाही परिसें । लोहत्वाचिये अवदसे । न मुकिजे आयसें । तैं कवणा बोलु ।। ७२ ।। वोहळें हेंचि करावें । जे गंगेचें आंग ठाकावें । मगही गंगा जरी नोहावें । तैं तो काय करी ।। ७३ ।। म्हणौनि भाग्ययोगें बहुवें । तुम्हां संतांचें मी पाये । पातलों आतां कें लाहे । उणें जगीं ।। ७४ ।। अहो जी माझेनि स्वामी । मज संत जोडुनि तुम्हीं । दिधलेति तेणें सर्वकामीं । परिपूर्ण जालों ।। ७५ ।। पाहा पां मातें तुम्हां सांगडें । माहेर तेणें सुरवाडें । ग्रंथाचें आळियाडें । सिद्धी गेलें ।। ७६ ।। जी कनकाचें निखळ । वोतूं येईल भूमंडळ । चिंतारत्नीं कुळाचळ । निर्मूं येती ।। ७७ ।। सातांही हो सागरातें । सोपें भरितां अमृतें । दुवाड नोहे तारांतें । चंद्र करितां ।। ७८ ।। कल्पतरूचे आराम । लावितां नाहीं विषम । परी गीतार्थाचें वर्म । निवडूं न ये ।। ७९ ।। तो मी येकु सर्व मुका । बोलोनि मऱ्हाठिया भाखा । करी डोळेवरी लोकां । घेवों ये ऐसें जें ।। १७८० ।। हा ग्रंथसागरु येव्हढा । उतरोनि पैलीकडा । कीर्तिविजयाचा धेंडा । नाचे जो कां ।। ८१ ।। गीतार्थाचा आवारु । कलशेंसीं महामेरु । रचूनि माजीं श्रीगुरु- । लिंग जें पूजीं ।। ८२ ।। गीता निष्कपट माय । चुकोनि तान्हें हिंडे जें वाय । तें मायपूता भेटी होय । हा धर्म तुमचा ।। ८३ ।। तुम्हां सज्जनांचें केलें । आकळुनी जी मी बोलें । ज्ञानदेव म्हणे थेंकुलें । तैसें नोहें ।। ८४ ।। काय बहु बोलों सकळां । मेळविलों जन्मफळा । ग्रंथसिद्धीचा सोहळा । दाविला जो हा ।। ८५ ।। मियां जैसजैसिया आशा । केला तुमचा भरंवसा । ते पुरवूनि जी बहुवसा । आणिलों सुखा ।। ८६ ।। मजलागीं ग्रंथाची स्वामी । दुजीं सृष्टी जे हे केली तुम्हीं । तें पाहोनि हांसों आम्हीं । विश्वामित्रातेंही ।। ८७ ।। जे असोनि त्रिशंकुदोषें । धातयाही आणावें वोसें । तें नासतें कीजे कीं ऐसें । निर्मविं नाहीं ।। ८८ ।। शंभू उपमन्यूचेनि मोहें । क्षीरसागरुही केला आहे । येथ तोही उपमे सरी नोहे । जे विषगर्भ कीं ।। ८९ ।। अंधकारु निशाचरां । गिळितां सूर्यें चराचरां । धांवा केला तरी खरा । ताउनी कीं तो ।। १७९० ।। तातलियाही जगाकारणें । चंद्रें वेंचिलें चांदणें । तया सदोषा केवीं म्हणे । सारिखें हें ।। ९१ ।। म्हणौनि

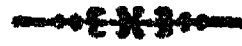
तुम्ही मज संतीं । ग्रंथरूप जो हा त्रिजगतीं । उपयोग केला तो पुढती । निरुपम जी ।। ९२ ।। किंबहुना तुमचें केलें । धर्मकीर्तन हें सिद्धी नेलें । येथ माझें जी उरलें । पाईकपण ।। ९३ ।। आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें । तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ।। ९४ ।। जे खळांची व्यंकटी सांडो । तयां सत्कर्मीं रती वाढो । भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ।। ९५ ।। दुरिताचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्यें पाहो । जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ।। ९६ ।। वर्षत सकळमंगळीं । ईश्वर निष्ठांची मांदियाळी । अनवरत भूतळीं । भेटतु या भूतां ।। ९७ ।। चला कल्पतरूंचे आरव । चेतना चिंतामणीचें गांव । बोलते जे अर्णव । पीयूषाचे ।। ९८ ।। चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन । ते सर्वांही सदा सज्जन । सोयरे होतु ।। ९९ ।। किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं । भजिजो आदिपुरुखीं । अखंडित ।। १८०० ।। आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इयें । दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ।। १ ।। तेथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होईल दानपसावो । येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया जाला ।। २ ।। ऐसें युगीं परी कळीं । आणि महाराष्ट्रमंडळीं । श्रीगोदावरीच्या कूलीं । दक्षिणलिंगीं ।। ३ ।। त्रिभुवनैक पवित्र । अनादि पंचक्रोश क्षेत्र । जेथ जगाचें जीवनसूत्र । श्रीमहाल्या (श्री महाळसा) असे ।। ४ ।। तेथ यदुवंशविलासु । जो सकळकळानिवासु । न्यायातें पोषी क्षितीशु । श्रीरामचंद्रु ।। ५ ।। तेथ महेशान्वयसंभूतें । श्रीनिवृत्तीनाथसुतें । केलें ज्ञानदेवें गीतें । देशीकार लेणें ।। ६ ।। एवं भारताच्या गांवीं । भीष्मनाम प्रसिद्ध पर्वीं । श्रीकृष्णार्जुनीं बरवी । गोठी जे केली ।। ७ ।। जें उपनिषदांचें सार । सर्व शास्त्रांचें माहेर । परमहंसीं सरोवर । सेविजे जें ।। ८ ।। तिये गीतेचा कलशु । संपूर्ण हा अष्टादशु । म्हणे निवृत्तिदासु । ज्ञानदेवो ।। ९ ।। पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती । सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होईजे ।। १८१० ।। शके बाराशतें बारोत्तरें । तैं टीका केली ज्ञानेश्वरें । सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ।। ११ ।।

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां अष्टादशोऽध्यायः ।। १८ ।। श्लोक ७८, ओव्या १८११.

श्रीएकनाथमहाराजांनी ज्ञानेश्वरी ग्रंथ संशोधन केल्यानंतर ज्ञानेश्वरीसंबंधाने केलेल्या ओव्या.

श्रीशके पंधराशें साहोत्तरीं । तारणनामसंवत्सरीं । एकाजनार्दनें अत्यादरीं । गीता-ज्ञानेश्वरी प्रतिशुद्ध केली ।। १ ।। ग्रंथ पूर्वीच अतिशुद्ध । परी पाठांतरीं शुद्ध अबद्ध । तो शोधूनियां एवंविध । प्रतिशुद्ध सिद्धज्ञानेश्वरी ।। २ ।। नमो ज्ञानेश्वरा निष्कलंका । जयाची गीतेची वाचितां टीका । ज्ञान होय लोकां । अतिभाविकां ग्रंथार्थियां ।। ३ ।। बहुकाळपर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलाषष्ठी । प्रतिष्ठानीं गोदातटीं । लेखनकामाठी संपूर्ण जाहली ।। ४ ।। ज्ञानेश्वरीपाठीं । जो ओंवी करील मऱ्हाटी । तेणें अमृताचे ताटीं । जाण नरोटी ठेविली ।। ५ ।।

।। श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।।

श्रीज्ञानेश्वरीतील कठीण ओव्यांचे अर्थ
(मंगलाचरणांच्या अर्थासह)

अध्याय पहिला

ॐ हे पद मंगलवाचक आहे. हे देवा, तू ॐकार स्वरूप आहेस; जगताचे आदिकारण आहेस. देवाचे यथार्थ ज्ञान वेदाकडूनच होते त्यामुळे वेदालाच अगम्य असणाऱ्या देवा, तुला माझा आदरपूर्वक नमस्कार असो. तू स्वयंप्रकाश असून सर्व भूतांमध्ये आत्मरूपाने एकटाच असतोस. तुझा जयजयकार असो ।। १ ।।

देवा ! तूच सर्व विघ्नहर्ता गणेश आहेस. संपूर्ण विश्वाला आणि सर्वांच्या बुद्धीला प्रकाशित करणारा, मूळ प्रकाशही तूच आहेस. श्रीमन्निवृत्तिनाथांचे शिष्य ज्ञानदेव म्हणतात, महाराज तो गणपती कसा आहे असे म्हणाल तर ऐका ।। २ ।।

संपूर्ण वेदवाङ्मय हीच त्या गणपतीची सुंदर वेषभूषा केलेली मूर्ती आहे. दोषरहित स्वरादी विशिष्ट वर्णरचना हेच त्या गणेशाचे शरीरसौंदर्य शोभून दिसत आहे ।। ३ ।।

याशिवाय त्या गणेशाचे स्वरूप असे आहे की, मन्वादिक स्मृती त्या गणपतीच्या शरीराचे अवयव आहेत. निर्दोष शब्दरचनेने व लावण्याने नटलेल्या अर्थशोभेने शरीराचा स्वाभाविक असलेला सुंदरपणा रमणीय दिसत आहे ।। ४ ।।

अठरा पुराणे त्या गणेशाच्या अंगावरील रत्नखचित अलंकार आहेत. त्या पुराणांतील योग्य पदयोजना हीच कोंदणे आहेत व त्यांत सिद्धांत रत्ने बसविली आहेत ।। ५ ।।

लालित्यपूर्ण पदयोजना हेच त्या गणेशाच्या अंगावरील रंगविलेले वस्त्र आहे. साहित्यातील रसालंकारादी प्रकार हेच त्या वस्त्रांतील लकलकीत दिसणारे, भरपूर लांबीरुंदीचे तलम पोत होय ।। ६ ।।

आता आणखी पहा; काव्ये, नाटके यांविषयी कौतुकाने विचार केला असता ती गणपतीच्या करगोटयातील लहान लहान घागऱ्या असून त्यातील अर्थ हा जणू घागऱ्यांचा मंजुळ ध्वनीच रुणझुणत आहे ।। ७ ।।

त्या काव्यनाटकांत प्रतिपादिलेल्या सिद्धांत तत्त्वांचे अनेक प्रकार पदांच्या द्वारा प्रकट झाले आहेत. बारकाईने पाहिले असता पदांच्या कोंदणात प्रमेय रत्ने कौशल्याने

बसविली असल्याचे दिसून येते. उचित पदांच्या कोंदणात सिद्धांत रत्ने ही उठून दिसतात ।। ८ ।।

व्यासादिक मुनींच्या बुद्धी हीच गणपतीच्या कंबरेस बांधलेली मेखळा शोभत आहे आणि बुद्धीच्या निर्दोष सरळवृत्ती ह्या त्या शेल्याच्या लोंबत असलेल्या पदराच्या दशा आहेत आणि त्या निर्मळपणाने झळकत आहेत ।। ९ ।।

आता असे पहा की, न्याय, वैशेषिक, पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा, सांख्य, योग ही सहा दर्शने आहेत. ती सहा दर्शने हीच त्या गणपतीचे सहा बाहू आहेत. त्या सहा हातांत एकमेकांत भिन्न भिन्न मते असलेल्याची सूचक अशी भिन्न भिन्न आयुधे आहेत ।। १० ।।

न्यायदर्शनातील तर्क हाच परशू आहे. नीतिभेद हा दुसऱ्या हातातील अंकुश आहे. वेदांत दर्शनातील ब्रह्मरसाने ओथंबलेला सिद्धांत हाच त्या गणपतीच्या एका हातातील महारसाचा गोड मोदक आहे ।। ११ ।।

गणपतीच्या एका हातात जो स्वभावतःच खंडित तुटका दात आहे, तो दात शून्य बौद्धमत स्वभावतःच खंडित असल्याचे सूचित करीत आहे ।। १२ ।।

आता शून्यवादाचे खंडन झाल्यानंतर सांख्यप्रणीत सत्कारवाद हा कमलासारखा वर देणारा हात आहे. गणपतीचा जो अभयहस्त आहे. तो धर्माची प्रतिष्ठा करणारा आणि धर्मसंरक्षकास अभयदान करणारा सिद्ध हस्त आहे ।। १३ ।।

आणखी पहा; सारासार विवेक हाच अत्यंत निर्मळ असा त्या गणेशाच्या सोंडेचा लांबसडक भाग असून त्या सरळ सोंडेच्या ठिकाणी विशुद्ध आणि नित्यनिरतिशय ब्रह्मानंद आहे ।। १४ ।।

प्रेमाने व आदराने होणारा हितकर संवाद हाच त्या गणेशाच्या मुखातील दात असून त्यातील निःपक्षपातीपणा किंवा भूतमात्रांचे ठिकाणी सदयतेने लाभलेली अपार समता, हाच त्या दाताचा पांढरा रंग आहे. ज्ञानदृष्टी हीच त्या गणपतीची सूक्ष्म दृष्टी असून हा श्रीगणेशदेव सर्व विघ्नहर्ता आहे ।। १५ ।।

मला तर असे वाटते की, पूर्वमीमांसा व उत्तरमीमांसा ह्या त्या गणेशाच्या दोन कानांच्या ठिकाणी असून मननशील मुनी हेच कोणी भ्रमर असून, ते त्या गणपतीच्या गंडस्थळातील ज्ञानरूपी मदामृताचे सेवन करीत आहेत ।। १६ ।।

श्रुती, स्मृती व पुराण यांतील सिद्धांत हीच कोणी त्या गणपतीच्या अंगावरील सतेज पोवळी आहेत. त्या गणपतीच्या मस्तकावर द्वैत आणि अद्वैत ही दोन मते म्हणजे त्याची

गंडस्थळेच आहेत. द्वैताद्वैतरूपी मते ही परस्पर विरोधी असून, तत्त्वसमन्वय विचाराचे बाबतीत तुल्यबलेकरून समान असल्याचे द्योतक म्हणूनच या गणेशाच्या मस्तकावर ही गंडस्थळे सारखेपणाने एकत्र आली आहेत ।। १७ ।।

ईशावास्यादी दहा उपनिषदे ज्ञानरूप मकरंदाने परिपूर्ण आहेत. सखोल अर्थभरीत असून ज्ञानदानाचे बाबतीत उदार आहेत. ती जणू सुगंधी फुले असून त्या गणेशाच्या मुकुटावर सुंदरपणाने शोभत आहेत ।। १८ ।।

ओंकारातील पहिली अकार मात्रा म्हणजेच त्या गणेशाचे दोन पाय आहेत आणि दुसरी उकार मात्रा म्हणजे त्याचे मोठे पोट आहे. तिसरी मात्रा म्हणजे मोठा वाटोळघा मस्तकाचाच आंकार आहे ।। १९ ।।

अकार, उकार, मकार या तिन्ही मात्रा एकत्र झालेल्या ॐकारामध्ये संपूर्ण वेदांचाच समावेश होतो. असे आदिकारणरूप जे ओंकारस्वरूप त्या गणेशदेवास मी श्रीगुरु श्रीमन्निवृत्तिनाथांच्या कृपेने नमस्कार करतो ।। २० ।।

आता नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभासंपन्न अशा अपूर्व वाणीच्या रूपाने विलास क्रीडा करणारी चातुर्य, शास्त्रार्थ निर्णय व चौसष्ट कला यांची स्वामिनी, आपल्या वाङमय चातुर्याने विश्वाला मोहित करणारी जी सरस्वती, तिला मी नमस्कार करतो ।। २१ ।।

तेव्हा आमच्या या समर्थ सैन्याबरोबर कोण लढू शकेल ? पांडवांचे सैन्य पहावे तर ते अगदीच थोडे आहे ; परंतु त्याची वरपांग रचना मात्र मोठी दिसते ।। ११९ ।।

ज्याप्रमाणे आपल्या घराला एकाएकी, सहज, चुकून अग्नी लागला तर तो भडकलेला अग्नी शेजारची दुसरीही घरे जाळून टाकतो ।। २५८ ।।

अध्याय दुसरा

नाजुक अशा हृदयाच्या मर्मस्थानी, कारुण्याची पूर्ण भरतीची वेळ आहे. अशी संधी साधून त्या महामोहरूपी काळसर्पाने त्याला दंश केला. (सर्प हा शरीराच्या नाजुक भागी ऐन भर तिन्हीसांजेच्या वेळी चावला तर सर्पाचे विष उतरणे कठीण असते) त्यामुळे त्या लहरी उतरतच नव्हत्या ।। ७१ ।।

तुम्ही, आम्ही व हे भूपती नित्य आहोत. तसेच राहू किंवा कायमचे नाश पावू, या दोन्ही गोष्टी भ्रममूलक आहेत. तो भ्रम जर नाहीसा झाला तर यांपैकी एकही खरे नाही असे कळून येईल ।। १०४ ।।

तुझ्या गुणांवर लुब्ध होऊन, प्रेमभराने तुजवर अतिशय आसक्त झाल्यामुळे, ही कीर्तीरूपी स्त्री उत्कट इच्छेने तुला स्वयंवरामध्ये माळ घालून वरण्यास आलेली आहे ।। १९३ ।।

आता हे समोर असलेले धर्मयुद्धाचे कर्तव्य टाळावयाचे आणि जो विषय आता तुझ्यासमोर नाही त्या भलत्या विषयाबद्दल शोक करीत बसणे हे आपली आपण हानी करून घेण्यासारखे आहे ।। १९६ ।।

असा त्या तुझ्या कीर्तीचा महिमा गंगेच्या पाण्याप्रमाणे निर्मळ व गहन आहे. आणि तो पाहून व ऐकून, जगातील मोठमोठ्या योद्ध्यांना कीर्ती संपादन करण्याचा तो एक मार्ग झाला आहे ।। २१३ ।।

आता आणखी काही ज्ञान मिळवावे किंवा पूर्वी मिळविलेले ज्ञान ते पुन: आठवावे, हे सर्व अर्जुना ! सहजच थांबेल ।। २८२ ।।

अध्याय चौथा

आज खरोखरी अज्ञानमय अंधकारात वावरणाऱ्या श्रवणेंद्रियांना भाग्योदयरूपी एक आगळा दिवसच उजाडला आहे. कारण, श्रवणेंद्रियाने आज गीतारूपी संपत्तीचा ठेवाच पाहिला आहे. तत्त्वत: श्रवणेंद्रियाला गीतानिधान दिसणे हे एक स्वप्नच आहे पण ते आज मात्र खऱ्याच्या तुलनेस उतरले आहे ।। १ ।।

अगोदरच ही आत्मानात्म विवेकाची गाथा, त्यात श्रेष्ठ श्रीकृष्ण तिचे प्रतिपादन करणारे वक्ते आहेत आणि भक्त शिरोमणी अर्जुन हा श्रोता ऐकत आहे ।। २ ।।

पंचमस्वरांतील उत्तम आलापयुक्त गायन असावे ; सुगंध, तसेच सुमधुर, रुचकर पक्वान्न असावे; हे सर्व एके ठिकाणी आल्यानंतर जसा नितांत आनंद लाभतो, त्याप्रमाणे आत्मानात्म विवेक हा प्रतिपाद्य विषय, प्रतिपादक श्रीकृष्ण परमात्मा आणि श्रोता भक्तराज अर्जुन या त्रिवेणी संगमामुळे गीताकथा प्रसंग अतिशय मनोहर झाला आहे ।। ३ ।।

आज श्रोत्यांच्या भाग्याची काय थोरवी वर्णावी ! ज्यामुळे अमृत गंगाच त्यांना लाभली किंवा या रूपाने श्रोत्यांची पूर्वीच्या अनंत जन्मांतील जपतपेच फळास आली आहेत ।। ४ ।।

आता सर्व इंद्रियांनी आपापल्या विषयांचा परित्याग करून, एका श्रवणेंद्रियाच्याच घरी प्रवेश करावा. मग त्या सर्वांनी श्रीकृष्णार्जुन संवादाचे गीतानामक एक आगळे सुख उपभोगावे ।। ५ ।।

तेव्हा संत सज्जन श्रोते म्हणाले, ज्ञानदेवा ! तू हा अप्रासंगिक पाल्हाळ आता पुरे कर. श्रीकृष्ण आणि अर्जुन हे दोघे काय बोलत होते ती कथाच आम्हास सांग ।। ६ ।।

त्यावेळी ज्ञानदेव कथेस सुरुवात करतात—संजय धृतराष्ट्रास म्हणाला, दैवी संपत्तीने वा दैवसंज्ञक गुणांनी आज अर्जुनाचाच आश्रय केला आहे. कारण, साक्षात श्रीकृष्णच अर्जुनाशी अतिप्रेमाने बोलत आहेत ।। ७ ।।

जे गुह्य आपला पिता वसुदेव याला त्याने कधीच सांगितले नाही, जे माता देवकीला सांगितले नाही, जे बंधु बळिरामासही सांगितले नाही, ते गुह्य-ज्ञान आज अर्जुनास तो सांगत आहे ।। ८ ।।

देवी लक्ष्मी एवढी जवळ असणारी खरी; पण तिलाही या संवादप्रेमाचे सुख कधीही अनुभवावयास मिळाले नाही. आज श्रीकृष्ण प्रेमसुखाचे पीक या अर्जुनालाच मिळत आहे ।। ९ ।।

आपल्याला श्रीकृष्ण प्रेमसुख लाभावे आणि त्यामुळे भगवंतासी सुखसंवाद करता यावा अशा सनकादिकांच्याही आशा, खरोखर बहुत दिवसांपासून वाढल्या होत्या; पण त्याही अर्जुनाच्या इतक्या यशास आल्याच नाहीत ।। १० ।।

या जगदीश्वराचे प्रेम या एका अर्जुनाचे ठिकाणीं मात्र अनुपमेय स्वरूपाचे दिसत आहे. या अर्जुनाने किती सर्वोत्कृष्ट पुण्य केले असावे बरे ! कळत नाही ! ! ।। ११ ।।

असे पहा की, अर्जुनाच्या प्रेमाकरिताच हा निराकार देव, साकार झाला आहे आणि तो अर्जुनाच्याच एकमेव कल्याणासाठी अवतीर्ण झाला आहे, असे मजला वाटत आहे ।। १२ ।।

एरवी हा भगवान योग्यांनाही सापडत नाही, वेदार्थासही आकलन होत नाही व ज्याच्यापर्यंत ध्यानाचीही दृष्टी पोचत नाही ।। १३ ।।

तो मूळात आत्मस्वरूप, उत्पत्तिरहितस्वरूप, क्रियारहितस्वरूप, अचलस्वरूप असा असूनही, अर्जुनासाठी किती करुणावंत झाला आहे पहा ! ! ।। १४ ।।

हा श्रीकृष्णच त्रैलोक्यरूप वस्त्राची घडी आहे. आकारांच्या पलीकडील काठ आहे; पण या अर्जुनाच्या प्रेमाच्या कसा स्वाधीन झाला आहे, हे कळत नाही ! ।। १५ ।।

कर्माशिवाय इतर कोणी फळ देणारे व घेणारे नाहीत. म्हणून मानव जन्मात केवळ कर्मच फलप्राप्ती करून देणारे आहे ।। ७३ ।।

जे रात्रंदिवस ज्ञानयज्ञ करणारे आहेत, ज्यांनी गुरुवाक्यरूप अग्नीत मनासहवर्तमान अविद्येचे हवन केले आहे ।। १२३ ।।

अर्जुना ! जे (यज्ञद्वारा) आत्मसुखाची इच्छा करतात. योगरूप अग्नीने साग्निक असलेल्या अग्निहोत्री पुरुषांनी जो होम केलेला असतो त्यासच 'दैवयज्ञ' असे म्हणतात ॥ १२४ ॥

आता जे ब्रह्माग्नीचे अग्निहोत्री आहेत (ब्रह्मप्राप्तीची इच्छा करणारे) ते स्वधर्म यज्ञानेच यज्ञपुरुषांची उपासना करतात. त्याजविषयी वर्णन सांगतो ते ऐक ॥ १२५ ॥

एक श्रोत्रादी इंद्रियांचे संयमरूपी अग्नीत हवन करतात. आणि इतर इंद्रियाग्नी पेटवून त्यांत शब्दादी विषयांचे हवन करतात. (संयम म्हणजे धारणा, ध्यान, समाधी यांचे एकत्रीकरण.) (इंद्रियांचे हवन म्हणजे पूर्ण इंद्रियनिग्रह) ॥ १२६ ॥

दुसरे कोणी वैराग्यरूपी सूर्य उगवल्यावर, संयमरूपी कुंडाची रचना करून त्या कुंडामध्ये इंद्रियरूपी अग्नी पेटवून तो प्रज्वलित करतात ॥ १२७ ॥

त्या इंद्रियाग्नीने वैराग्यरूप ज्वाला घेतली तेव्हा लागलीच कामक्रोधादी विकार-रूप लाकडे पेटली. पंचज्ञानेंद्रियरूपी पाच कुंडांतून विषय आशारूपी धूर निघून जातो. (इंद्रियांचे ठिकाणी विषयाची आशा नाहीशा करतात) ॥ १२८ ॥

मग वेदांत सांगितलेल्या विधिवाक्याच्या कुशलतेच्या साह्याने इंद्रियरूप अग्नी असलेल्या कुंडांत विषयरूपी आहुती देऊन यज्ञ करतात ॥ १२९ ॥

याप्रमाणे हृदयरूप अरणीवर विचाररूप मंथा करून आपल्या सर्व दोषांचे क्षालन केले ॥ १३० ॥

तो (मंथा) धैर्यरूप भाराने वरून दाबून धरला. आणि शांतिरूप रज्जूने वळकट बांधला व गुरुवाक्यरूप मंत्राच्या साह्याने जोराने घुसळला ॥ १३१ ॥

अशा रीतीने समरस होऊन मंथन केले त्यामुळे ते तात्काळ उपयोगास आले. ज्ञानाग्नी प्रकट झाला ॥ १३२ ॥

त्यातून उत्पन्न होणारा ऋद्धिसिद्धीचा धूर नाहीसा झाल्यावर सूक्ष्म अग्निस्फुल्लिंग प्रकट होतो ॥ १३३ ॥

त्या अग्नीत यमनियमांच्या योगाने हलक्या झालेल्या मनाच्या समिधा त्यात घातल्या ॥ १३४ ॥

ज्वाळा उत्पन्न झाल्यावर त्यात इतर सर्व वासना जाळून टाकतात. त्यावर आसक्तीचे स्नेह ओतून त्याचे हवन करतात ॥ १३५ ॥

नंतर यज्ञ करणाऱ्या जीवरूप दीक्षिताने 'सोऽहं' या मंत्राने त्या प्रदीप्त केलेल्या ज्ञानरूपी अग्नीत इंद्रियकर्माची आहुती दिली ॥ १३६ ॥

शेवटी प्राणक्रियारूपी स्रुवा नावाच्या यज्ञपात्रासह ज्ञानाग्नीमध्ये पूर्णाहुती दिली. म्हणून ब्रह्मात्मैक्य बोधरूपी शेवटचे अवभृतस्नान सहजच घडले ।। १३७ ।।

मग संयमाग्नीमध्ये इंद्रियादिक होमद्रव्यांचे हवन करून बाकी उर्वरित राहिलेले जे आत्मज्ञानाचे सुख, तेच पुरोडांश म्हणून त्यांनी घेतले ।। १३८ ।।

कोणी अशा रीतीने या यज्ञांनी त्रिभुवनात मुक्त झाले. म्हणून ह्या यज्ञक्रिया जरी भिन्न भिन्न प्रकारच्या आहेत तरी त्या सर्वांची अखेर फलप्राप्ती एकच आहे ।। १३९ ।।

हे जे यज्ञ सांगितले त्यांपैकी एकाला 'द्रव्ययज्ञ' असे म्हणतात. एकाला म्हणजे तपरूप सामग्रीने साध्य केलेल्या (यज्ञाला) 'तपोयज्ञ' म्हणतात. एकाला (अष्टांग साधनाने साधलेल्या यज्ञाला) 'योगयज्ञ' असे म्हणतात ।। १४० ।।

तसेच कोणी अपानवायू, प्राणवायूच्या ठिकाणी समर्पित करतात. आणि कोणी तर प्राण व अपान या दोनही वायूंचा निरोध करतात. त्यांना अर्जुना ! 'प्राणायामी' (यज्ञ करणारे) असे म्हणतात ।। १४५ ।।

कोणी हटयोगाच्या क्रमाने सर्व आहार जिंकून प्राणवायुरूपी अग्नीत प्रयत्नपूर्वक त्वरेने प्राणाचे हवन करतात ।। १४६ ।।

अशा प्रकारे हे सांगितलेले सर्व यज्ञकर्ते मोक्षप्राप्तीचीच इच्छा करणारे आहेत. त्यांनी त्या यज्ञांच्या द्वारे आपले कामक्रोधादिक विकाराचे मनोमळ धुऊन नाहीतसे केलेले असतात ।। १४७ ।।

अशा प्रकारे (आत्मविषयक) सर्व अविद्या—अज्ञान जाळून टाकल्यामुळे जे स्वाभाविकपणेच आपले शुद्ध स्वरूप शिल्लक राहते व जेथे अग्नी आणि यज्ञ करणारा असा द्वैतभाव शिल्लक राहतच नाही ।। १४८ ।।

ज्या ठिकाणी यज्ञ करणारांच्या सर्व इच्छा पूर्ण होतात व यज्ञक्रिया संपतात. सर्व क्रिया मागच्या पावली परतून नाहीशा होतात ।। १४९ ।।

ज्या ठिकाणी विचाराचा शिरकाव होत नाही, जेथे कामनेचा स्पर्शही होत नाही व जे द्वैत, दोषाच्या संपर्काने लिप्त होत नाही ।। १५० ।।

असे जे अनादी सिद्ध व शुद्ध आणि ज्ञानयज्ञात उर्वरित राहिलेले जे ब्रह्म ते ज्ञानस्वरूप आहे. हे ब्रह्मनिष्ठ पुरुष मी ब्रह्म आहे या मंत्राने ब्रह्मरूप होतात ।। १५१ ।।

ज्या ठिकाणी प्रवृत्ती पांगळी होते, तर्काची दृष्टी नाहीशी होते व इंद्रिये आपापला विषयाचा भोग विसरतात ।। १६१ ।।

ज्या ज्ञानाच्या प्रकाशामुळे अमूर्त परमात्म्याची पडछाया असलेला जगदाभास उरतच नाही, तेथे मनाचे मळ (मल-विक्षेप-आवरणादी) कोठून राहतील ? वास्तविक असे बोलणेच अतीव अनुचित आहे. कारण, ह्या जगात ज्ञानाच्या तोडीची समर्थ (अविद्यादी दोष निवृत्त करणारी) अशी दुसरी वस्तूच नाही ।। १७४ ।।

अध्याय पाचवा

जेव्हा तो भ्रांतिरूप अंथरुणावर निजला होता, तेव्हा स्वप्नसुखाने भुलला होता. परंतु आता ब्रह्मात्मैक्य ज्ञानाचा उदय झाल्यावर तो जागा झाला म्हणून तो कर्ता राहत नाही ।। ४७ ।।

पंचकोश विचाराने त्याहून आत्मा भिन्न आहे असा बुद्धीचा निश्चय झाल्याने आत्म्याचे अपरोक्ष स्वरूपज्ञान व्यक्त होते. तो आपला आत्मा स्वरूपत: ब्रह्मस्वरूप आहे असे ऐक्य भावनेने चिंतन करतो व पूर्णब्रह्माकार वृत्ती स्थिर ठेवून राहतो. रात्रंदिवस ब्रह्मात्मैक्य ज्ञानानुसंधान तत्पर होऊनच राहतो ।। ८७ ।।

तर वैराग्याच्या साह्याने अंतरातील विषयांना बाहेर घालवून, ज्यांनी शरीरा-मध्येच आपले मन एकाग्र केले आहे ।। १५१ ।।

आणि त्यांनीच आपल्या स्वत:ला शुद्ध म्हणजे उपाधिरहित करून प्रपंच अजमावला (मिथ्यात्व निश्चय केला) व मग ते स्वत: त्रिकालाबाधित सत्य अशा ब्रह्माचे स्वरूपच होऊन राहिले ।। १६० ।।

अध्याय सहावा

यानंतर संजय धृतराष्ट्रास म्हणाला, राजा ! भगवान श्रीकृष्ण अर्जुनाला जो अष्टांगयोग स्वरूपाबद्दल आपला अभिप्राय सांगणार आहेत, तोच आता ऐक ।। १ ।।

श्रीनारायणांनी अर्जुनासाठी ब्रह्मरसाच्या भोजनाचा सहजच प्रसंग निर्माण केला होता; त्याचसमयी आम्ही अचानक पाहुणे म्हणून प्राप्त झालो आहोत ।। २ ।।

पहा, भाग्याची थोरवी कशी आहे हे कळत नाही. तहान लागलेल्या मनुष्याने पाणी पिण्याकरिता म्हणून पाण्याचे भांडे तोंडास लावावे व ते चाखून पाहतो तोच ते खास अमृतच आहे, असे त्यास कळावे ।। ३ ।।

त्याचप्रमाणे आमची व तुमची स्थिती झाली आहे. कारण, एखादी आडगिऱ्हाइकी मौल्यवान वस्तू थोडक्यात प्राप्त होते, त्याप्रमाणे आपणांस परब्रह्म तत्त्व सहजच प्राप्त झाले आहे. असे संजयाने म्हटले तोच धृतराष्ट्र संजयास म्हणाला, तुला आम्ही

या ब्रह्मरसाविषयी काहीच विचारीत नाही. मग तू विचारल्याविना उगीच हे काय भलतेच बोलतोस ? ॥ ४ ॥

या बोलण्याने धृतराष्ट्राचे मन कोणत्या स्वरूपाचे आहे हे कळून आले. ते म्हणजे ब्रह्मरससेवनाचे प्रसंगीही त्याचे मन आपल्या पुत्रांची हकीकत ऐकण्याविषयी अतीव उत्कंठित झालेले होते ॥ ५ ॥

हे जाणून संजय मनात विस्मयाने हसला आणि आपल्याशीच म्हणाला, हा म्हातारा पुत्रमोहाने अगदी वेडावला आहे. वाया गेला आहे. एरवी येथपर्यंतचा श्रीकृष्णार्जुनाचा संवाद अती उत्तम झाला आहे ॥ ६ ॥

या कर्ममार्गाने जावयास लागले म्हणजे प्रथम या पर्वताचा यमनियमरूपी तळ लागतो. नंतर आसनाच्या पाऊल वाटेवर येतो व मग प्राणायामरूपी कडचाने योगरूपी डोंगरावर येऊ लागतो ॥ ५५ ॥

नंतर प्रत्याहार हाच कोणी एक अर्धा तुटलेला कडा लागतो. त्याच्यावरून बुद्धीचेही पाय निसटतात. आणि जेथे (तो तुटलेल्या कडयाचा मार्ग ओलांडताना कडेलोट होईल म्हणून हटयोग्यांनासुद्धा) आपल्या प्रतिज्ञा शेवटी सोडून द्याव्या लागतात ॥ ५६ ॥

तरीपण अभ्यासाच्या वळाने प्रत्याहाररूपी चढण्यास कठीण, आधार न देणाऱ्या मार्गात फक्त वैराग्यच हळूहळू पाय रोवून चढू शकते ॥ ५७ ॥

अशा रीतीने (प्राण व अपान) वायुरूप घोडयाच्या पाठीवर बसून मार्ग आक्रमित असता धारणेच्या प्रशस्त रस्त्याने ध्यानरूपी शिखर स्वाधीन होईपर्यंत मार्गक्रमण करतो ॥ ५८ ॥

मग ह्या ठिकाणी धारणा मार्गाची धाव व प्रवृत्तीची हाव खुंटते आणि ज्या अवस्थेत ब्रह्मात्मैक्य झाल्यामुळे साध्यसाधन एकरूप होतात ॥ ५९ ॥

आणि ज्या ठिकाणी पुढील पाऊल टाकणे बंद होऊन मागील कशाचीही आठवण राहत नाही अशा समान ऐक्यरूप भूमिकेवर असलेल्या समाधीत तो पुरुष राहतो ॥ ६० ॥

श्रीज्ञानेशांचे बोलणे म्हणजे ज्ञानरूपी चंद्राचे कसे अगदी स्वच्छ टपोर पडलेले चांदणे आहे. आणि त्यातील भावार्थ हाच त्या चांदण्याचा आल्हाददायक गारवा आहे. गीता-श्लोकाचा अर्थ चंद्रविकासी कमलें असून ती सहजच विकसित होत आहेत ॥ १३४ ॥

ज्यात प्रवृत्तिरूपी वृक्षाखाली कोटचवधी निवृत्तिरूप फळे दृष्टीस पडतात. (ज्यांचे आचरण पूर्ण झालें असता मोक्षप्राप्ती सहजच होते.) त्या या मार्गाचे श्रीशंकर अद्यापपावेतो यात्रेकरू आहेत ॥ १५३ ॥

आता आसनावर स्थिर झाल्यानंतर आपले अंगच अंगास सावरते. प्राणवायूच त्या प्राणवायूस आवरून धरीत असतो. अशा रीतीने अनुभवाचा स्पष्ट उदय होऊ लागतो ॥ १९० ॥

त्या ठिकाणी प्रवृत्ती माघारी फिरते. समाधी अलीकडील तीराला येते. म्हणजे सहज साध्य होते. मग आसनावर वसता क्षणीच सर्व अभ्यास आपोआप पूर्ण होतात ॥ १९१ ॥

मुद्रेची थोरवी आता सांगतो. ती आता ऐक. पोटऱ्या मांडयांस लावून आसन घालावे ॥ १९२ ॥

एका पायावर दुसरा पाय वाकडा ठेवून दोन्ही तळपाय वाकडे करून ते आधार चक्राच्या (गुदस्थानावरील शिवणीवर) बुडाशी चांगले सुस्थिर राहतील असे वळकट वसवावेत ॥ १९३ ॥

अशा रीतीने दृष्टी आतल्या आतच राहते. जर कौतुकाने बाहेर आलीच तर ती नेमकी नाकाच्या शेंडयावर पडते ॥ २०४ ॥

अशी आतल्या आतच दृष्टी कायम राहते. ती पुन: बाहेर येत नाही; असे अर्धोन्मीलित दृष्टीचे नाकाच्या शेंडयावरच राहणे होते ॥ २०५ ॥

आता इतर दिशांकडे पहावे किंवा दुसरी रूपे पहावीत अशा इतर अपेक्षा आपोआप नाहीशा होतात ॥ २०६ ॥

मग गळयाची नळी संकुचित पावते आणि हनुवटी गळयाखालच्या खळगीत अडकून वसते. वक्षस्थळाच्या वरच्या बाजूला दृढ होऊन, दाबून, रोवून राहते ॥ २०७ ॥

हे पंडुकुमरा ! नंतर कंठमणी दिसेनासा होतो. असा जो बंध पडतो त्यास ‘ जालंधरबंध ’ म्हणतात ॥ २०८ ॥

बेंबीवर पुष्ट होतो, पोट खपाटीला जाते व हृदयकमल अंतर्यामी प्रफुल्लित होते ॥ २०९ ॥

अर्जुना ! स्वाधिष्ठान चक्राच्या वरच्या भागावर आणि बेंबीच्या खालच्या भागामध्ये जो बंध पडतो त्यास ‘ ओढियाणबंध ’ म्हणतात ॥ २१० ॥

याप्रमाणे ती कुंडलिनी आपले वेढे सोडून, कौतुकाने अंगातील आळस झाडून नाभिस्कंधापर्यंत उभी राहिलेली दिसते ॥ २२७ ॥

सहजच फारा दिवसांची ती भुकेलेली असते. तशात तिला जागे केल्याचे निमित्त होते. मग ती आवेशाने आपले तोंड सरळ वरती उघडते ॥ २२८ ॥

अर्जुना ! तेव्हा हृदय-कमळाच्या खाली जो वारा भरलेला असतो त्या सगळ्याला ती एकदम खाऊन टाकते ॥ २२९ ॥

आणि मुखातील ज्वाळांनी व्यापून खालचे वरचे मांसादिकांचे घास करून खाऊ लागते ॥ २३० ॥

एरवी प्राण व अपान या दोहोंचा तेव्हाच एकत्र मिलाफ झाला असता ; परंतु ती कुंडलिनी क्षणभर बावरी होऊन 'तुम्ही कोण ? तुम्ही माघारे जा.' असे त्यांना म्हणते ॥ २३८ ॥

सुवर्ण वृक्षास पालवी फुटून रत्नाच्या कळ्या नित्यनव्या याव्यात त्याप्रमाणे (त्याच्या तेजस्वी शरीराला) नवी नखे निघून ती सतेज दिसतात ॥ २६२ ॥

दातही दुसरे येतात; परंतु ते अतिशय बारीक असतात. जणू काय दोन्ही बाजूंना हिऱ्यांच्या दोन पंक्तीच मांडल्या आहेत असे दिसते ॥ २६३ ॥

सर्व अंगावरील रोमांची अग्रे अणुएवढ्या माणकांच्या कणिकांप्रमाणे लहान अशी सतेज सहजच उद्भवतात ॥ २६४ ॥

हातापायांचे तळवे रक्तकमळांप्रमाणे लाल असतात. आणि डोळे अत्यंत स्वच्छ होतात. हे काय सांगावे ! ॥ २६५ ॥

शिंपलीमध्ये मोती परिपक्व दशेला येऊन फुगल्याकारणाने त्या शिंपीत मावत नाहीत. म्हणून शिंपीच्या दोन शकलांचा सांधा उकलतो ॥ २६६ ॥

त्याप्रमाणे दृष्टी पापण्यांच्या कवळीत न मावता त्या कवळीस व्यापून पापण्यांबाहेर येऊ पाहते. ती दृष्टी पहिलीच असते खरी, परंतु सगळ्या आकाशाला व्यापणारी होते ॥ २६७ ॥

अर्जुना, ऐक! देह सुवर्णासारख्या कांतीचा होतो. परंतु त्यास सर्वतोपरी वायूसारखा हलकेपणा येतो. कारण त्यातील जल आणि पृथ्वी यांचा अंशही उरलेला नसतो ॥ २६८ ॥

ती निराकार परमात्म्याची साकार मूर्ती, परब्रह्मरूपी शिवाची संबळी जी ॐकाराची केवळ जन्मभूमीच ॥ २७३ ॥

हे असो, ती कुंडलिनीबाळी हृदयाकाशात आली म्हणजे अखंड अनुहत ध्वनीची बोली बोलू लागते ।। २७४ ।।

त्या कुंडलिनीच्या जवळ बुद्धीचे ज्ञान असल्यामुळे तो अनुहत ध्वनिरूप शब्द किंचितसा ऐकतो ।। २७५ ।।

अर्जुना, ऐक ! कमळातील पोकळीच्या आकाराप्रमाणे हृदयाकाशात जी पोकळ जागा असते ते जणू दुसरे महाकाशच आहे. तेथे चैतन्य हे अधांतरी वास करते ।। २८० ।।

त्या चैतन्याला हृदयाकाशाच्या घरी असलेली कुंडलिनी परमेश्वरी देवी, ही आपल्या तेजाचीच शिदोरी अर्पण करते ।। २८१ ।।

द्वैत ज्यास पहाणार नाही असा बुद्धिरूप, भाजीसह हातात वाढून घेतलेला चांगला नैवेद्य अर्पण केला ।। २८२ ।।

आपली तेजरूप कांती अर्पण केल्यानंतर कुंडलिनी केवळ वायुरूप होऊन राहते. त्यावेळी ती कशी भासते म्हणून म्हणाल तर ।। २८३ ।।

भिवयांच्या आतल्या वाजूस मकाराचेच स्वरूप राहत नाही. तसेच एकटच्या प्राणवायूलादेखील ब्रह्माकाशात येण्याला संकट पडते ।। ३१३ ।।

पुढे तो वायू तेथेच गेल्यावर तदाकार होतो. त्यावेळी बोलणे खुंटते. मग आकाश तत्त्वाचीही आटणी होते ।। ३१४ ।।

आता ज्या अत्यंत निर्विशेष ब्रह्मस्थितीच्या डोहात महदाकाशाचाच थांगपत्ता लागत नाही तेथे या आकाश गुण शब्दाची दाद तरी कशी लागणार ? ।। ३१५ ।।

याप्रमाणे शब्द मात्र जेथून माघारी परततो, जेथे संकल्पाचेही आयुष्य संपते आणि म्हणून तेथे विचाराचा वाराही शिरत नाही ।। ३१९ ।।

याप्रमाणे वाहेरील इंद्रियाची स्थिती नियमित ठेविली तर अंतर्यामी सुखही वाढत जाते. त्या मनुष्याला अभ्यास न करता योग सहजच घडतो. याचा अभिप्राय नियमितपणाने वागणे हे एक अभ्यासाचे अवश्य साधन आहे ।। ३५३ ।।

ज्याप्रमाणे भाग्योदयाच्या उत्कर्षतेने व उद्योगाच्या नुसत्या निमित्ताने सर्व संपत्ती आपोआप घरी चालून येते ।। ३५४ ।।

म्हणून अर्जुना ! ज्या दैववान पुरुषाला युक्तीचे साह्य असते तो मोक्षाच्या राज्याने शोभिवंत होतो ।। ३५६ ।।

आत्मस्वरूपाला पाहून (ते मन) स्वतः तद्रूपही होईल. मग अद्वैत स्वरूपामध्ये द्वैत पार बुडून जाईल आणि हे त्रैलोक्य ऐक्याच्या तेजाने प्रकाशित होईल ।। ३८४ ।।

आकाशात राहून वेगळी दिसणारी अभ्रे ज्या वेळेस नाहीशी होतात तेव्हा संपूर्ण विश्वात एक शुद्ध आकाशच व्याप्त असल्याचे दिसते ।। ३८५ ।।

योगभ्रष्ट पुरुष म्हणजे, जगाला उत्पन्न करणारी जी रंभा म्हणजे पार्वती, तिचा गौरव करणारा योगपीठीचा शंकरच की काय? किंवा वैराग्यसिद्धीचा मूर्तिमंत अनुभवच प्रकट झाला आहे की काय ! ।। ४६२ ।।

किंवा हे संसार मोजण्याचे माप आहे. अथवा अष्टांगयोग साहित्याचे बेटच होय. सुगंधानेच ज्याप्रमाणे चंदनाचे रूप धारण करावे ।। ४६३ ।।

अध्याय सातवा

खरोखर उत्पत्तीच्या वेळी ते तत्त्व आकाशाच्या अंकुराने विस्तार पावते आणि अंतकाळी ॐकाराच्या पीठावरील अक्षरेही गिळून टाकते ।। ४० ।।

ती मायानदी निर्गुणरूपी पर्वताच्या तुटलेल्या कड्यांतून मूळ संकल्परूप उसळीने उगम होऊन लागलीच तिच्यात पंचमहाभूतांचा लहानसा बुडबुडा आला ।। ६९ ।।

ती मायानदी सृष्टीच्या विस्ताररूपी ओघाने व कालगतीच्या वेगाने वाढून कर्ममार्ग व मोक्षमार्ग यांचे उंच काठ ओलांडून वाहते ।। ७० ।।

सत्त्वगुणरूपी मेघांची जोरदार वृष्टी झाल्यामुळे भ्रांतिरूप महापुराने भरून ती यमनियमरूपी शहरे वाहून नेते ।। ७१ ।।

द्वेषरूपी भोवऱ्याने गच्च भरली असून मत्सररूप वळणे तिला पडली आहेत. तिच्यात अनवधानता इत्यादी मोठाले मासे तळपत आहेत ।। ७२ ।।

तिच्यात प्रपंचरूपी बेटांची वळणे असून कर्माकर्माचा पूर येतो व तिच्यावर दु:खरूपी केरकचरा–पुराड तरंगत आहे ।। ७३ ।।

तिच्यामधील रतीच्या बेटावर कामरूपी लाटा आदळतात व त्या ठिकाणी जीव-समुदायरूपी पुष्कळ फेस एकत्र झालेला दिसत आहे ।। ७४ ।।

अहंकाररूपी ओघ आहे व त्यावर विद्या, धन आणि सामर्थ्य या तीन मदांच्या चिळकांड्या येतात व विषयरूपी तरंगांच्या लाटाही उसळत आहेत ।। ७५ ।।

तिच्यात उदय आणि अस्तरूपी लोंढे हे मरणाचे धोंडे पडून तेथे पंचभूतात्मक शरीररूप बुडबुडे उत्पन्न होतात व लयास जातात ।। ७६ ।।

तिच्यात अविवेक व भ्रांती हेच कोणी मासे आहेत. ते सात्त्विक धैर्यरूपी आमिष गिळून टाकतात. त्या नदीत अज्ञानरूपी भोवरे वक्रगतीने फिरतात ।। ७७ ।।

जे भ्रांतिरूप गढूळ पाण्याने आशारूप गाळात रुतले व रजोगुणाच्या खळाळाने स्वर्ग गर्जना होत असते ।। ७८ ।।

तिच्यात तमोगुणरूपी मोठी धार असते व सत्त्वगुणरूपी स्थिर पाण्याचा सखोल डोह असतो. फार काय सांगावे ! ही मायानदी तरून जाण्यास अतीव अवघड आहे ।। ७९ ।।

हिच्यामधील पुनर्जन्मरूपी पुराचा लोंढा सत्यलोकाचे बुरुजावर आदळतो, आणि त्या आघातामुळे ब्रह्मांडरूपी धोंडे तेव्हाच गडबडून पडतात ।। ८० ।।

त्या पाण्याच्या वेगाने आजवर वहात आलेला पूर ओसरत नाही. अरे ! असा हा मायापूर कोण तरून जाईल ।। ८१ ।।

आणखी येथे एक मोठेच नवल आहे ! ते हे की, या नदीतून तरून जाण्याला जे जे म्हणून उपाय करावेत ते ते अपायच होतात. ते कसे ते ऐक ।। ८२ ।।

कोणी स्वतःच्याच बुद्धिरूपी बाहुबळावर हिच्यामधून तरून जावे म्हणून हिच्यात उडी टाकतात. पण ते कोणीकडे गेले, त्याचा तर पत्ताच नाही. दुसरे कोणी ज्ञानरूपी डोहात, गर्वानेच पार गिळून टाकले गेले ।। ८३ ।।

कित्येकांनी वेदत्रयाच्या सांगडीचा आश्रय केला. पण त्यावर मीपणाचे धोंडे बांधून घेऊन तरून जाण्यास निघाले. ते मदरूपी माशाच्या तोंडात सबंधच गेले ।। ८४ ।।

कोणी तारुण्याच्या बळरूपी कासपेटा कमरेस कसून मदनाच्या कासेला लागले. तो त्यांना विषयरूप मगरीनेच चघळून टाकले ।। ८५ ।।

मग ते वार्धक्यरूप लाटांमध्ये तरंगत जात असता मतिभ्रंशरूप जाळ्यात सापडतात, त्यायोगे चहूकडून जखडले जातात ।। ८६ ।।

आणि शोकरूप कड्यावर आपटले जातात. पुढे क्रोधरूपी भोवऱ्यात गुरफटले असता त्यातून कोठे वर डोके काढतात तोच की, आपत्तिरूप गिधाडे त्यास टोचटोचून खाऊ लागतात ।। ८७ ।।

मग ते दुःखरूप चिखलाने माखले जातात व मग मरणाच्या वाळूत रुतले जातात. अशा प्रकारे जे कामाच्या मागे लागले ते असे फुकट जातात ।। ८८ ।।

वारा शांत होऊन आकाशात विरून गेला म्हणजे तो वेगळा भासमान होत नाही पण तो आकाशात असतो. त्याप्रमाणे ज्ञानी झाला म्हणजे वेगळेपणाने भक्ती करताना दिसला नाही तरी त्याचा भक्तपणा ही संज्ञा संपत नाही. त्याची सेवेची आस्था शिल्लक राहते ।। ११४ ।।

अध्याय आठवा

निर्विकल्प म्हणजे नित्य, शुद्ध (एकविसाव्या ओवीतील 'अमूर्त विशुद्ध') अशा परमात्म्याच्या ठायी जो आदिसंकल्पाचा अंकुर (एकोऽहं बहुस्याम् प्रजायेय)

फुटला, त्या निर्गुण, निराकार परब्रह्मास निर्विशेष (सत्ताविसाव्या ओवीमधील मूळ शून्य) असल्याकारणाने त्यास बरड माळरान म्हटले. त्या अंकुरांस अनंत ब्रह्मारूपी फळे लगडतात ।। २२ ।।

त्या ब्रह्मांडामध्ये ही पुढील स्थूल सृष्टी उत्पन्न करण्याची बीजे भरलेली असतात. (जसे उंबराचे प्रत्येक फळ बियांनी भरलेलेच असते) त्यामुळे उत्पन्न होणाऱ्या जीवसृष्टीचा हिशेबही लागत नाही ।। २३ ।।

नंतर त्या प्रत्येक ब्रह्मगोळकातून अपरिमित बहुविध सृष्टी मूळ आदी संकल्पाच्या प्रभावामुळे उत्पन्न होते ।। २४ ।।

योगी प्रयाणकाळी देह कसा ठेवतो याचे हे वर्णन आहे. त्याचा प्राणवायू हृदयाकाशात संचरून शरीरातील जड व चेतन अशा सर्व भागांचा लय करून भ्रूमध्यात स्थिर होतो. जसा घंटेचा नाद 'मुइंइंइं' करीत करीत घंटेमध्येच लय पावतो त्याप्रमाणे त्याचा प्राणवायू अमृतत्वात लीन होतो ।। ९७ ।।

प्रथम प्राणाचा ॐकारात लय करावा. तो ॐकार त्याच्या अ, ऊ, म या तीन मात्रा मूर्ध्न्याकाशात हळूहळू लय करीत करीत त्या तिन्ही मात्रांही अर्धमात्रेत म्हणजे ॐकाराचे वरील अर्धचंद्राकार बिंबात—साडे तीन मात्रेत लय करावा. हे धारणेच्या बलाने करावे ।। ११५ ।।

नंतर मात्रात्रयाचे अर्धबिंबात ऐक्य झाले असता जसा ओंकार शोभतो तसा तो प्राण मूर्ध्न्याकाशात लय पावून शोभतो ।। ११६ ।।

अध्याय नववा

श्रीज्ञानदेव म्हणतात, श्रोतेहो आपण मजकडे पूर्ण लक्ष द्या म्हणजे तुम्ही सर्व सुखांस योग्य अधिकारी व्हाल. माझी ही उघड उघड प्रतिज्ञा आहे ।। १ ।।

परंतु महाराज, तुम्हा सर्वज्ञांच्या सभेमध्ये मी पांडित्याच्या आढयतेने असे बोलत नाही हो! तर 'एक लक्ष द्या' ही माझी आपणांस लडिवाळपणाची विनंती आहे ।। २ ।।

आपणांसारखे ज्ञानसंपन्न माहेर, समर्थ मातापितरे असतील तर लडिवाळाचेही लाड पूर्ण होतील आणि मनोरथांचीही इच्छा तृप्त होते ।। ३ ।।

महाराज! तुमच्या कृपादृष्टीच्या ओलाव्याने टवटवीत झालेले प्रसन्नतेचे मळे सर्वतोपरी विकसित झाले आहेत. त्या मळयांची थंडगार सुशीतल सावली पाहून, संसाराने श्रमलेला असा जो मी तो त्या ठिकाणी विश्रांतीसाठी लोळत आहे ।। ४ ।।

महाराज ! आपण समर्थ गोसावी असून सुखरूपी अमृताचे डोहच आहात म्हणून आम्ही आपल्या इच्छेप्रमाणे त्यात बागडून ओलावा प्राप्त करून घेत आहोत. या ठिकाणीही जर लडिवाळपणाने आपल्याशी सलगी करण्यास भिऊ लागलो तर शांत तरी कोठे व्हावे ।। ५ ।।

बालक बोबडया बोलांनी बोलते व वाकडया पावलांनी चालते पण त्याची आई त्याचे कौतुक करून अंतरी अतीव संतोष पावते ।। ६ ।।

त्याप्रमाणे महाराज आपल्यासारख्या संतांची प्रीती कोणत्या तरी निमित्ताने मजवर व्हावी या उत्कट इच्छेने आपल्याशी हा लडिवाळपणा करीत आहे ।। ७ ।।

नाही तर आपणांसारख्या सर्वज्ञ श्रोत्यास माझ्या बोलण्यापासून नवीन असे काही समजणार आहे, असे मुळीच नाही. अहो ! सरस्वतीपुत्राला क्रमाने धडे पाठ करवून त्यास विद्या शिकवावी लागते काय ? ।। ८ ।।

आता असे पहा की, हवा तेवढा मोठा काजवा असला तरी सूर्याच्या महातेजात तो मुळीच शोभत नाही. त्याप्रमाणे मी व माझे व्याख्यान आपल्या सर्वज्ञांच्या सभेत शोभून दिसणार नाही; मी याला काय करू ! ! अमृताच्या ताटात वाढण्याजोगी पक्वान्नांची पाकनिष्पत्ती कोठून करावी ? ।। ९ ।।

अहो ! शीतल किरण असलेल्या चंद्राला पंख्याने वारा घालणे किंवा साक्षात नादब्रह्मापुढे गायन करून त्यास ते ऐकविणे किंवा अलंकाराला अलंकार घालणे असे कधी कोठे असते काय ? ।। १० ।।

सांगा, सुगंधाने कशाचा वास घ्यावा ? समुद्राने कोणत्या स्थानी स्नान करावे ? हे सर्व आकाशच मावेल अशी मोठी वस्तू कोणती आहे बरे ? ।। ११ ।।

त्याचप्रमाणे तुमचे अवधान, श्रवणेच्छा तृप्त होईल आणि तुम्ही म्हणाल 'वा ! !' हे अती समाधानकारक व्याख्यान होय ! असे उत्कृष्ट वक्तृत्व जगात कोणाजवळ आहे ? ।। १२ ।।

तथापि विश्वाला प्रकाशित करणाऱ्या सूर्याला काडवातीने आरती करू नये की काय ? किंवा सर्व जलांचा स्वामी असणाऱ्या समुद्रास चुळकाभर पाण्याने अर्घ्य देऊ नये की काय ? ।। १३ ।।

सामर्थ्यसंपन्न स्वामी ! आपण शंकराचीच केवळ मूर्ती आहात, मी मात्र गरीब मनुष्य तुमची भक्तिभावाने पूजा करीत आहे. म्हणून माझे बोल जरी निरगुडीसारखे ठसेठोंबसे असले तरी आपण त्याचा स्वीकार करालच ।। १४ ।।

अहो ! लहान मूल आपल्या बापाच्या ताटात जेवावयास बसते व ताटात हात घालून प्रेमाने बापालाच घास भरवू लागते तेव्हा तो बापही संतोषाच्या भराने आपले तोंडच तो घास घेण्याकरिता त्याच्यापुढे करतो ।। १५ ।।

त्याप्रमाणे मी तुमच्याशी जरी विनोदाने, पोरबुद्धीने बडबड करीत आहे, तरीही तुम्ही त्या माझ्या बडबडीने संतोषितच व्हाल, असा प्रेमाचा जातिस्वभावच आहे ।। १६ ।।

आणि त्या आपलेपणाच्या प्रेमाच्या अतीव मोहाने युक्त आपण आहात. म्हणून आपण संतसज्जनांनी हा ज्ञानदेव आपला आहे, म्हणून अंगीकार केला आहे. म्हणूनच मी केलेल्या सलगीचे आपणास ओझे वाटणार नाही ।। १७ ।।

अहो ! गायीच्या तान्ह्या वासराने सडाला ढुसण्या दिल्या तर त्या योगाने गायीला अधिकच पान्हा फुटतो, त्याप्रमाणे जो अत्यंत प्रिय मनुष्य असतो त्या प्रेमळाच्या रागावण्याने त्याच्याविषयीचे प्रेमच दुणावत असते ।। १८ ।।

म्हणून महाराज ! मज लेकराच्या बोबड्या बोलण्याने तुमचे निजलेले कृपाळुपण जागे होईल असे मला वाटले. म्हणूनच मी 'अवधान एकले दीजे' असे आरंभी प्रतिज्ञावाक्य बोललो ।। १९ ।।

वास्तविक पाहता, गीतार्थाचे काम अवघड आहे. चांदणे कोणी आढीत घालून, दडपण ठेऊन पिकवितो की काय ? किंवा वाऱ्याला वाहण्याकरता कोणी गतिप्रवाहात घालीत असतो की काय ? तसेच आकाशाला गवसणी कशी घालावी ? ।। २० ।।

असे पहा की, स्वभावतःच पातळ असलेल्या पाण्यास पुन्हा पातळ करावे लागत नाही. लोण्यामध्ये रवीने कोणी घुसळीत नाही. त्याप्रमाणे गीतार्थाला पाहून लाजलेले माझे व्याख्यान माघारी परत फिरत आहे ।। २१ ।।

हे असो, ज्याच्यापुढे वेदरूपी सूर्य मावळल्यानंतर 'न इति न इति.' असे म्हणून वेदांचेही शब्द कुंठित होतात ते वेदही ज्या परमात्म्याच्या बाजेवर निवांत निजतात असा गीतार्थ मी मराठी भाषेत वर्णन करावा, अशी माझी योग्यता आहे काय ? ।। २२ ।।

परंतु अशाही योग्यताहीन मजला, गीतार्थ सांगण्याचे सामर्थ्य नसून ते धैर्य करीत आहे ते याच एका आशेवर की, कसेतरी धिटाईने बोलून आपल्यासारख्यांच्या कृपाप्रेमास अधिकारी व्हावे ।। २३ ।।

तर आता चंद्रापेक्षाही अती सुशीतल करणारे आणि अमृतापेक्षाही अधिक जीवन देऊन जगविणारे असे जे आपले अवधान आहे त्या आपल्या अवधानाने माझ्या मनोरथास वाढवून करून पूर्ण करावी ।। २४ ।।

कारण, जेव्हा तुमच्या कृपादृष्टीचा वर्षाव मजवर होईल, तेव्हा माझ्या बुद्धिरूप भूमीत सकलार्थ ज्ञानरूप धान्य पिकेल व मजला संपूर्णतया त्याचे स्फुरणदान होईल. एरवी जर तुम्ही अवधान देण्याबाबत उदासीन राहाल, तर अंकुरदशेत आलेले माझे ज्ञानही सुकून जाईल ।। २५ ।।

आता असे पहा की, सहजच वक्त्याच्या वक्तृत्वास आपल्यासारख्या श्रोत्यांचा अवधानरूपी चारा मिळाल्यावर त्याच्या प्रत्येक अक्षररूपी अवयवाला सिद्धांतरूपी पुष्टी पेलण्याचे सामर्थ्य येईल ।। २६ ।।

अर्थ हा आपल्या अभिव्यक्तीसाठी वक्त्याच्या मुखातून शब्द बाहेर पडण्याचीच वाट पाहील. शब्द बाहेर पडल्यावर एक अभिप्राय दुसऱ्या अभिप्रायास प्रसवेल आणि बुद्धीवर भाव, विभाव, अनुभाव इत्यादी भावांचा असा काही फुलोरा येईल की, त्यामुळे नवविध रस अर्थ व भावपूर्ण रीतीने अभिव्यक्त होऊन ओसंडू लागतील. त्यासाठी आपले अवधान असणे जरुरीचे आहे ।। २७ ।।

म्हणून श्रोत्याच्या व वक्त्याच्या प्रश्नप्रतिवचनात्मक तत्त्वबोधद्वारा हितकर असा संवादरूपी अनुकूल वारा वाहू लागला तर वक्त्याच्या हृदयाकाशात शास्त्रसिद्धांतरूपी व साहित्यरूपी मेघ वळून येतात पण श्रोता जर संत्रस्त चित्ताचा असेल तर वक्तृत्वात वक्त्याने श्रोत्यांसमोर मांडलेला रसही वितळून जाईल ।। २८ ।।

अहो ! चंद्रकांत मण्याला पाझर फुटतो हे खरे ; पण त्यास पाझरावयास लावण्याची चातुर्ययुक्ती चंद्राच्याच ठिकाणी असते. त्याचप्रमाणे वक्त्याच्या व्याख्यानात रसालंकारादी गुणांच्या आविष्कारास लागणारी शक्ती ही अवधान देणाऱ्या श्रोत्यांवर अवलंबून आहे. एकाग्र लक्ष देणाऱ्या श्रोत्यांविना वक्ता तो यथार्थ वक्ताच होऊ शकत नाही ।। २९ ।।

पण पहा, आता आम्हांला गोड करून घ्या अशी तांदुळांनी जेवणारांची विनंती करावी लागते काय किंवा कळसूत्री बाहुल्यांनी आम्हाला चांगले नाचवा म्हणून सूत्रधारास विनंती करावी लागते काय ? ।। ३० ।।

तो सूत्रधार काय बाहुल्यांच्या कामाकरिता नाचवितो, की स्वतःच्या कलाज्ञानाची कुशलता दाखवून चातुर्य वाढवीत असतो ? त्याप्रमाणे मी बाहुली आहे. आपण जसे बोलवाल तसे मी बोलणार किंवा 'अवधान द्या' वगैरे म्हणण्याच्या उठाठेवीचे काय काम आहे ।। ३१ ।।

त्यावेळी श्रीगुरु श्रीनिवृत्तिनाथ म्हणाले, अरे इतके बोलण्यासारखे झाले तरी काय ? आम्हांस 'अवधान एकले दीजे' या तुझ्या म्हणण्याचा सर्व काही अभिप्राय समजला. आता श्रीकृष्णांनी अर्जुनास सांगितले ते आम्हांस सांग ।। ३२ ।।

तेव्हा संतोष पावून श्रीनिवृत्तिनाथांचे दास ज्ञानदेव उल्हासाने म्हणाले, होय महाराज! ऐका तर श्रीकृष्ण असे बोलले ।। ३३ ।।

माझ्या स्वरूपाच्या आड येणारी माया आणि तुला भ्रमात पाडणारी कल्पना, त्या माया आणि कल्पना दोन्ही टाकून देऊन तत्पदलक्ष्यभूत व त्वंपदलक्ष्यभूत अखंडैकरस निरुपाधिक असे माझे यथार्थरूप पाहू लागलास तर तुला असे दिसून येईल की, माझ्या आश्रयावर सर्व भूते आहेत. असे आताच तुला सांगितले ते सर्व मिथ्या आहे. वस्तुतः भूते वगैरे काही नाही. सर्व काही मीच आहे असा निश्चय होईल ।। ७१ ।।

अशी वस्तुस्थिती असूनही संकल्परूप संध्याकाळचे वेळेस जिवाचे ज्ञानरूप डोळे अज्ञानरूप अंधकाराने काही वेळ झाकले जातात, बुद्धी दृष्टी मंद होते. म्हणून मी अखंडैकरस असता ते अस्पष्ट होते व भूते मजहून निराळी असल्यासारखी दृष्टीस पडतात ।। ७२ ।।

ज्याप्रमाणे माळेवरील रज्जूवरील सापाची भ्रांती गेल्याबरोबर माळ मूळ स्वरूपाने शिल्लक राहते, त्याप्रमाणे त्याच संकल्परूपी संध्याकाळची वेळ नाहीशी झाल्याबरोबर माझे अखंडित एकरस स्वरूपच अवशेष राहते ।। ७३ ।।

सहज विचार करून पाहिले तर भूतभेदाच्या प्रतीतीला पहाणाराचा अज्ञानजन्य संकल्पच कारण आहे. हे पक्के समज. घागरी, मडके, वगैरेंचे जमिनीतून आपोआप आकारात्मक कोंभ निघतात काय? तर नाही. परंतु कुंभाराच्या बुद्धीच्या कल्पनेचेच ते सर्व आकार उमटले आहेत ।। ७४ ।।

किंवा समुद्राच्या पाण्यात लाटांच्या काय खाणी आहेत? तर ते रूपांतरात्मक लाटांचे कृत्य वाऱ्याचे नाही काय?।। ७५ ।।

हे पहा ! कापसाच्या पोटात कापडाचे गठ्ठे आहेत काय? नेसणाऱ्याच्या समजुतीने तो कापूस कापड बनला आहे ! ।। ७६ ।।

जरी सोन्याचे दागिने बनविले तरी त्याचे सोनेपण नाहीसे होत नाही. बाकी स्थूल दृष्टीने वरपांग सोन्यापेक्षा वेगळे अलंकार भासतात. ते वापरणाराच्या कल्पनेनेच ।। ७७ ।।

आपल्या शब्दाची जी प्रतिध्वनिरूप प्रत्युत्तरे ऐकू येतात किंवा आरशात जे आपले प्रतिबिंब आपण पाहतो तो खरोखर आपल्या बोलण्याचा किंवा पाहण्याचा परिणाम आहे. किंवा आपल्या पूर्वीच ते तेथे खरेपणाने होते? सांग बरे ? ।। ७८ ।।

त्याप्रमाणे ह्या माझ्या निरुपाधिक विशुद्ध स्वरूपावर जो भूतांच्या कल्पनेचा आरोप करतो, त्याला त्याच्याच कल्पनेमुळे माझ्या ठिकाणी भूतांचा भास होतो ।। ७९ ।।

तीच कल्पना करणारी प्रकृती संपली म्हणजे माझ्या ठिकाणचा भूतांचा भास वस्तुत: अगोदरच संपलेला असतो. मग माझे निरुपाधिक असे स्वरूप तेच निखालस एकसारखे उरते ॥ ८० ॥

हे असो, आपण आपल्या भोवती गरगर फिरले असता अंगात भोवंड आल्यामुळे ज्याप्रमाणे भोवतालची गिरिकंदरे वगैरे फिरताना अशी दिसतात. त्याप्रमाणे आपल्याच कल्पनेमुळे अखंड ब्रह्मस्वरूपात भूतांचा भास होतो ॥ ८१ ॥

तीच कल्पना सोडून पाहिले तर मी भूतांच्या ठिकाणी व भूते माझ्या ठिकाणी आहेत अशी स्वप्नातदेखील कल्पना करता येणार नाही ॥ ८२ ॥

आता 'मीच एक भूतांचा धारण करणारा अथवा भूतांचा असणारा' या सर्व गोष्टींची बोलणी संकल्परूप सन्निपात वायूतील वडबडी आहेत ॥ ८३ ॥

म्हणून हे प्रियोत्तमा ! ऐक. अशा प्रकारे मी सृष्टीचा विश्वात्मा किंवा या मिथ्या भूत समुदायास सदा आधार आहे ॥ ८४ ॥

ज्याप्रमाणे सूर्याच्या किरणाच्या आधारावर मिथ्या मृगजळ केवळ भासते एवढेच. त्याप्रमाणे माझ्या निर्गुण स्वरूपाचे ठिकाणी सर्व भूते मिथ्या आहेत असे समज. इतकेच नव्हे तर मीही एक त्यांच्यामध्ये अधिष्ठानरूपाने व्याप्त असून त्रिकालाबाधित सत्य आहे असे समज ॥ ८५ ॥

ह्या प्रकारे करून मी भूतांचा उत्पत्तिकर्ता आहे असे म्हणतात. ज्याप्रमाणे सूर्य व सूर्याची प्रभा ही दोन्हीही एकच असतात, त्याप्रमाणे भूते व मी वास्तविक एकच आहोत ॥ ८६ ॥

जिच्या तोंडात द्वेषरूप दाढा ज्ञानाचा चावून चुराडा करतात व जी अगस्ती ऋषीला असलेल्या कुंभाच्या आवरणाप्रमाणे स्थूलबुद्धीच्या मूर्ख लोकांना आवरण करणारी जणू गवसणीच आहे ॥ १८३ ॥

(यापुढे महाराज क्रमाने अष्टांगयोगाचे वर्णन करतात) बाहेरच्या बाजूस यम-नियमाचे काटेरी कुंपण लावून त्या आत मूळबंधाचा, वज्रासनाचा कोट तयार केला व त्या कोटावर प्राणायामरूपी सतत चालू असणाऱ्या जणू आग ओतणाऱ्या तोफा ठेविल्या ॥ २१३ ॥

नंतर समाधीचे संपूर्ण ऐश्वर्य ज्या ब्रह्मात्मैक्यानुभवात्मक सामरस्यामुळे झाले त्या आत्मानुभवाच्या राज्यसुखावरच त्या योग्याला अभिषेक झाला ॥ २१८ ॥

तर 'ज्ञानयज्ञ' तो अशा स्वरूपाचा आहे की, ज्या ज्ञानयज्ञात (मी एक असलेला अनेक रूपांनी व्हावे) असा जो आदिसंकल्प हाच पशू बांधावयाचा यज्ञस्तंभ होय. पंचमहाभूते हा यज्ञ मंडप आहे. (जीव व ईश्वर यांच्यातील भेद हाच पशू आहे) ।। २३९ ।।

मग पंचमहाभूतांचे शब्दस्पर्शादी विशेष गुण अथवा पाच इंद्रिये आणि पंचप्राण हीच यज्ञाची साहित्य सामग्री होय व ब्रह्माविषयी जे अज्ञान तेच तूप आहे ।। २४० ।।

हे अर्जुना! ज्या यज्ञात मन व बुद्धी ही दोन कुंडे असून त्यात ज्ञानरूपी अग्नी प्रदीप्त केला जातो. (सुख व दु:ख द्वंद्वाविषयी चित्ताची) जी समता हीच वळकट वेदिका म्हणजे यज्ञकुंडाचा ओटा आहे, असे तू समज ।। २४१ ।।

आत्मानात्म विचार करण्याविषयी जी बुद्धीची कुशलता तीच यज्ञातील मंत्र होत. विद्येची महती स्रुक व शांतिस्रुवा ही (स्रुक व स्रुवा ही दोन लाकडी पळ्यांसारखी यज्ञपात्रे असतात) व जीव हा यज्ञ करणारा यजमान असतो ।। २४२ ।।

तो यज्ञ करणारा जीव स्वानुभवरूप पात्रांनी ब्रह्मविचाररूपी महामंत्रांनी ज्ञानरूप अग्निहोत्र कर्माने जीव व ईश्वर यांच्या भिन्नपणाची आहुती देऊन तो भेद नाहीसा करतो ।। २४३ ।।

त्यावेळेस अज्ञानरूपी तूप सरून जाते. यज्ञ करणारा व यज्ञक्रिया ही जागचे जागीच थांबतात. नंतर आत्मब्रह्मात्मैक्यरसात–आनंदरूपी पाण्यात–जीवरूपी यजमान जेव्हा अवभृत स्नान करतो ।। २४४ ।।

तेव्हा यज्ञकर्ता, पंचमहाभूते, शब्द, स्पर्श, इत्यादी विषय व इंद्रिये ही वेगळाली आहेत असे राहत नाही. कारण, तो ब्रह्मात्मैक्य बुद्धीमुळे ही सर्व ब्रह्मरूपच आहेत असे तो ज्ञानी जाणतो ।। २४५ ।।

त्यावेळी पुन्हा जग निर्माण करण्याकरिता वासनात्मक संकल्पाचे सूक्ष्म संस्कार ज्या ठिकाणी अमर होऊन राहतात ते ठिकाणही मीच आहे ।। २९५ ।।

अध्याय दहावा

हे श्रीगुरो! आपण ब्रह्मज्ञानाचा स्पष्ट नि:संदेह बोध करण्याचे बाबतीत चतुर आहात. ब्रह्मविद्यारूपी कमलास विकसित करणारे आहात. परा वाणीचा विषय जी स्वरूपस्थिती हीच कोणी एक तरुण स्त्री, तिच्याशी विलास करणारे आहात. आपणांस माझा नमस्कार असो ।। १ ।।

संसाररूपी अंधकाराचा नाश करणारे आपण सूर्य आहात. आपले निस्सीम व सर्वोत्कृष्ट सामर्थ्य आहे. जागृतादी अवस्थात्रयाहून श्रेष्ठ चौथी तारुण्याची ज्ञानरूप अवस्था आहे. तारुण्यात त्या तुर्यावस्थेचे पालन करणे हा तुमचा लीलाविलास आहे. आपणांस माझा नमस्कार असो ।। २ ।।

सर्व जगाचे पालन करणारे आहात. कल्याणरूप रत्नांची खाण आहात. सज्जनरूपी वनातील चंदनासारखे श्रेष्ठ आहात. तुम्ही आराधन करण्यास योग्य आहात. शिवलिंगस्वरूप आपण आहात त्या आपणांस माझा नमस्कार असो ।। ३ ।।

भक्तांच्या चतुरचित्तरूपी चकोर पक्ष्यास आनंद देणाऱ्या चंद्रा, ब्रह्मानंदानुभवाच्या राजा, श्रुतीच्या तात्पर्य विषयीभूत ज्ञानाच्या सैद्धांतिक संग्रहरूपी समुद्रा, मदनासही गर्वहरणपूर्वक मोहित करणाऱ्या लोकोत्तर मदना, आपणांस माझा नमस्कार असो ।। ४ ।।

शुद्ध भावयुक्त ज्ञानाच्या भजन भक्तीस पात्र आहात. संसाररूपी हत्तीचे गंडस्थळ फोडणारे सिंह आहात. जगत उत्पत्तीचे आश्रयस्थान आहात. हे श्रीगुरुराया तुम्हांप्रत माझा नमस्कार असो ।। ५ ।।

जगात सर्वत्र शब्दांचे (बोललेल्या व लिहिलेल्या) अरण्य माजले आहे. पण त्यात खरे अंतिम कल्याण करणारे फलप्रद असे एक अक्षर आढळणे दुर्मिळ आहे. परंतु तुम्ही (श्रीगुरुमूर्तींनी) मात्र माझ्या वाचेकडून भगवद्‌गीतेचे व्याख्यान करवून माझ्या वाणीची, विवेकाची कल्पलता केली आहे. (कारण सामान्य कल्पवृक्ष मूर्खांस मागतील तशी नाशिवंत व हानिकारक फळे देतो) तशी ही कल्पलता नाही ।। २० ।।

नवव्या अध्यायाचा अभिप्राय इतका व्यापक व सखोल आहे की, त्यास शिक्का करणे (अनुमोदन देऊन मान्यता देण्यास) भीती वाटते. त्याचे मी सम्यक् व्याख्यान केले असा गर्व मी कशास वाळगू असे श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात ।। ३२ ।।

अध्याय अकरावा

आता यापुढे अकराव्या अध्यायातील जी कथा आहे ती दोन रसांनी भरलेली आहे. या अध्यायात भगवंताच्या विश्वरूपाची अर्जुनास भेटही होईल ।। १ ।।

या अध्यायात शांतरसाच्या घरी अद्‌भुत रस हा एक पाहुणा आलेला आहे आणि त्याच्यावरोबर शृंगार, हास्य, वीर इत्यादी इतर सर्व रसांसही पंक्ती भोजनाचा यथोचित मानसन्मान मिळाला आहे ।। २ ।।

अहो ! वधूवरांच्या लग्नात इतर वऱ्हाडयांनाही वस्त्रालंकारांनी विभूषित करतात. त्याप्रमाणे मराठी भाषेच्या मुखासनावर शांत रसाबरोबर इतर सर्व रसांसही मिरवणुकीचा लाभ मिळाला आहे ।। ३ ।।

परंतु त्यातही या अध्यायात शांत आणि अद्‌भुत हे दोन रस डोळयांच्या अंजुलीने प्रत्यक्ष घेता यावेत इतके उत्कृष्ट शोभले आहेत, जणू शंकर व विष्णू हे दोन देव एकमेकांस प्रेमभावाने आलिंगन देण्याकरिताच आले आहेत ।। ४ ।।

किंवा अवसेच्या दिवशी सूर्य आणि चंद्र ही दोन्ही एकत्र येऊन सारख्या रूपाने भेटतात त्याप्रमाणे या अध्यायात शांत व अद्‌भुत या दोन रसांचे ऐक्य झाले आहे ।। ५ ।।

गंगा व यमुना या दोन नद्यांचे ओघ एकमेकांत मिळून संगम व्हावा त्याप्रमाणे शांत व अद्‌भुत या दोन रसांचे संगमस्थान म्हणजेच हा अकरावा अध्याय असून तो जणू प्रयागक्षेत्रच बनला आहे. म्हणून अखिल विश्व या अध्यायरूपी संगमात न्हाऊन पवित्र होत आहे ।। ६ ।।

या दोन रसांच्या संगमात गीतारूपी सरस्वती ही मात्र गुप्त आहे. शांत व अद्‌भुत या दोन रसांचे ओघ गंगा-यमुनांच्या ओघाप्रमाणे स्पष्ट दिसत आहेत. म्हणून बापांनो ! हा अकरावा अध्याय म्हणजे उचित असा त्रिवेणी संगम असून त्याचा योग आपणा सर्वांस प्राप्त झाला आहे असे समजा ।। ७ ।।

या त्रिवेणी संगमामध्ये कानाच्या द्वाराने प्रवेश करणे, माझ्या ज्ञानदात्या श्रीगुरु निवृत्तिनाथाने अतिशय सोपे केले आहे ।। ८ ।।

गीतेची संस्कृत भाषारूपी कठीण तीरे होती. ती फोडून धर्मनिधान श्रीगुरु निवृत्तिनाथांनी मराठी भाषेतील शब्दरूपी पायऱ्यांचे सोपे घाट बांधले आहेत ।। ९ ।।

म्हणून आता कोणीही या त्रिवेणी संगमरूपी तीर्थात भक्तिभावाने स्नान करावे व या प्रयागक्षेत्रातील माधवरूप विश्वरूपाचे दर्शन घ्यावे, आणि जन्ममरणरूपी संसारास कायमचे तिलोदक द्यावे ।। १० ।।

भूमी, आप, तेजादी पंचमहाभूते म्हणजे अपरा प्रकृती जेव्हा ब्रह्मात लय पावते ! तसेच जीव (परा प्रकृती) व महत्‌तत्त्वादी सूक्ष्मसृष्टी ज्यावेळी लीन होते त्यावेळी भगवान ज्या आपल्या शुद्ध निर्विकल्प निजस्वरूपात अखेरची विश्रांती घेतात. ते देवाचे अध्यात्म्य (गूढ स्वरूप) तुम्ही मला दाखविले ।। ४५ ।।

अर्जुन म्हणतो देवा, तुम्ही मला आतापर्यंत (सातव्या अध्यायापासून दहाव्या अध्यायापर्यंत) सृष्टी उत्पत्ती व लयास कारणीभूत असणारी प्रकृती तिचा उलगडा केला. तसेच ज्या पुरुषाच्या महिम्यामुळे वेदांना श्रेष्ठता प्राप्त झाली आहे त्या परमात्म्याचे मूळ स्थानही तुम्ही मला दाखविले ।। ७१ ।।

जगाचे कल्याण करणारा व हित दाखविणारा असा बहुमोल रत्नासारखा जो धर्म तो (शब्दब्रह्म) वेदांपासून लाभतो. हा महिमा वेदांना, हे प्रभो ! तुमच्या चित्स्वरूपाची चरणसेवा केल्यामुळे (आश्रयामुळे) लाभला आहे ।। ७२ ।।

तुम्ही आपले विश्वरूप मला सहज दाखवाल असा मला भरंवसा आहे. कारण, तुमचे औदार्य जाणत्यानेणत्यांना नित्यनूतन असे प्राप्त होते ।। ९७ ।।

अर्जुन भगवंतास म्हणाला की, हे भगवंता ! तुम्ही देवाधिदेव महाविष्णू आहात, तुम्ही सर्व विश्वात व्यापून राहिले आहात. परंतु विश्वाची उत्पत्ती, स्थिती व लय यांपैकी प्रस्तुत स्थितीकाळी तुमच्या अधीन असता ते विसरून तुम्ही संहार (रुद्राचे कार्य) का सुरू केले आहे ? ।। ३८४ ।।

अध्याय बारावा

हे श्रीगुरुकृपादृष्टी माते ! तुझा जयजयकार असो. तू अविद्यादी मलरहित अत्यंत विशुद्ध आहेस. उदारत्वाचे वावतीत व निरंतर आनंदाचा वर्षाव करण्याविषयी प्रसिद्ध आहेस ।। १ ।।

विषयरूपी सर्पाने दंश केल्यावर मूर्च्छित झालेल्या मनुष्याचे विष काही केल्या जात नाही, तो त्या मूर्च्छेतून उठत नाही पण हे श्रीगुरुकृपादृष्टी, तुझ्या योगाने मात्र विष उतरून तोही मूर्च्छेतून उठतो ।। २ ।।

हे श्रीगुरुकृपादृष्टी, तुझ्या प्रसादरूपी पाण्याच्या लाटांच्या असणाऱ्या पुराने भरून तू येशील, तर मग त्रिविध ताप कोणाला पोळणार व शोक तरी कोणास जाळू शकेल ।। ३ ।।

हे स्नेहाळे कृपादृष्टी, तुझ्या कृपेपासून तुझ्या सेवकाला योगसुखाचा सोहळा उपभोगावयास मिळतो. मी ब्रह्मरूप आहे अशा अभेद बोधाची जी तुझ्या सेवकांची हौस आहे तीही तू पूर्ण करतेस ।। ४ ।।

तू आपल्या सेवकांना मूलाधार शक्तीच्या मांडीवर कौतुकाने वसवून वाढविनेस आणि त्या हृदयाकाशरूपी पाळण्यात घालून आपल्या उपदेशाने वृत्तिलयस्वरूप निद्रा लागण्यासाठी शमदमरूपी झोके त्यास देतेस ।। ५ ।।

ब्रह्मात्मैक्य ज्ञान-प्रकाशरूप आत्मज्योतीने ओवाळतेस व अष्टांगयोगद्वारा मन व पवन त्यांचे स्वाधीन करून देण्यासाठी हीच जणू खेळणी त्या बाळकाच्या हाती देतेस. त्या बाळकाच्या अंगावर आत्मसुखाचे बाळलेणेही तूच घालतेस ।। ६ ।।

सतरावी जीवनकलारूपी अमृताचे दूध पाजतेस, अखंड अनुहतध्वनीचे गाणे गातेस व ब्रह्मात्मैक्य बोधाने त्याची समजूत घालून साधकास अमनस्क समाधिसुखात निजवितेस ।। ७ ।।

म्हणून तू साधकाची माऊली आहेस. तुझ्या चरणाच्या आश्रयाने सर्व विद्या फलद्रूप होतात, याच कारणाने मी तुझ्या चरणाचा आश्रय सोडीत नाही ।। ८ ।।

अहो ! सद्‌गुरूचे कृपादृष्टी ! तुझी कृपा ज्याचा अंगीकार करते तो सर्व विद्यारूपी सृष्टीचा निर्माणकर्ताच होतो ।। ९ ।।

म्हणून हे श्रीमान अंबे ! माते ! तू सेवकाच्या मनातील इच्छा पूर्ण करणारी कल्पलताच आहेस. तर आता मला या गीतेचा अर्थ सांगण्यासाठी आज्ञा दे ।। १० ।।

कारण, वैराग्यरूप मोठ्या अग्नीने विषयरूप सैन्ये जाळून ज्यांनी आपली होरपळलेली इंद्रिये मोठ्या कष्टाने, धैर्याने आवरून धरिली ।। ४६ ।।

मग इंद्रियांस आत्मसंयमनाचे पाशाने अंतर्मुख करून हृदयाच्या गुहेत ती कोंडली ।। ४७ ।।

अपान वायूच्या द्वाराला आसनाची बळकट मुद्रा लावून मूळबंधाचा बुरुज उभा केला ।। ४८ ।।

आशेचे संबंध तोडून टाकिले व अधीरपणाचे कडे ढासळून दिले व निद्रारूप अंधार पार नाहीसा केला ।। ४९ ।।

मूळबंध आसनाच्या ज्वालाग्नीने शरीरातील सप्तधातूंची होळी करून व्याधीची शिरे प्राणापानरूपी तोफांना बळी म्हणून अर्पण केली ।। ५० ।।

मग कुंडलिनीयेचा टेंभा आधारचक्रावर उभा करून मध्यमापर्यंतचा मार्ग प्रकाशित करून त्या उजेडात आनंदाने मस्तकापर्यंतचा भाग जाणला जातो ।। ५१ ।।

शरीरातील नऊ इंद्रियांच्या द्वारांच्या कवाडावर निग्रहाचे अडसर लावले व सुषुम्ना नाडीची किंवा कंठगत विशुद्ध चक्राची खिडकी म्हणजे वाट मोकळी केली ।। ५२ ।।

कुंडलिनी शक्तिरूप चामुंडा देवी असून तिच्या प्रीत्यर्थ संकल्परूपी मेंढे व मनोरूपी महिषांची मुंडे (मस्तके) बळी देतात ।। ५३ ।।

इडा व पिंगळा या नाड्यांचे सुषुम्नेमध्ये ऐक्य करून व अनुहतध्वनीचा गजर करून भ्रूकुटीमधील सतराव्या जीवनकलेच्या तलावाचे अमृत जिंकतात ॥ ५४ ॥

मग सुषुम्ना नाडीच्या मध्य विवरातील, त्या नाडीतील पोकळीमधील, कोरीव दादराने वर चढून प्राणशक्ती वर नेऊन मस्तकातील ब्रह्मरंध्राच्या उंचवट्यापर्यंत मजल गाठतात ॥ ५५ ॥

नंतर ओंकाराची तिसरी मकार मात्रेची कठीण जिन्याची शेवटची पायरी चढून म्हणजे मस्तकाकाशाचा लय करून परब्रह्मास मिळतात ॥ ५६ ॥

याप्रमाणे सर्वत्र सारखी बुद्धी ठेवून 'सोहंसिद्धि' प्राप्त करून घेण्याकरिताच योगादिक मोठे कठीण मार्ग किंवा किल्ले वेळ न लावता स्वाधीन करून घेतात ॥ ५७ ॥

अशा प्रकारे अर्जुना ! आपला जीव मोबदल्यात देऊन शून्य (अव्यक्त, अक्षर, कल्पनाशून्य परब्रह्म) अति त्वरित घेतात ॥ ५८ ॥

बाकी माझ्या प्राप्तीशिवाय, योगाच्या बळाने म्हणून त्यांना अधिक काही लाभ होतो असे मुळीच नाही. उलट जास्त कष्ट मात्र सोसावे लागतात ॥ ५९ ॥

सर्व प्राणीमात्रांचे प्रिय, सर्व भूतांचे हितच, निराश्रय व अव्यक्त असे जे ब्रह्म ते, सगुण भक्तीशिवाय प्राप्त करून घेण्याची जे इच्छा करतात व ती पुरती वाढवितात ॥ ६० ॥

या योगाभ्यासात रोज नित्यनव्याने जीवावर उदार होऊन मरणाबरोबर झुंज खेळावी लागते. मरणाबरोबर झुंज मनुष्य एकतर स्वामीभक्तीने घेतो किंवा वाड-वडिलांच्या आदेशाने त्यांच्या इच्छा पूर्ण करण्यासाठी घेतो. परंतु येथे ही दोन्ही निमित्ते नसताही मरणाशी झुंज घ्यावी लागते ॥ ६७ ॥

अमुक कर्म परिपूर्ण झाले व अमुक कर्म परिपूर्ण न झाले तरी त्याविषयी मनात हर्षखेद मानू नकोस व तू आपले जीवित्व परमात्म्याशी एकरूप करून टाक ॥ ११९ ॥

बुद्धीच्या पाठीपोटी देवास–ईश्वरास–जोडणे म्हणजे कर्माचा संकल्प प्रथम उत्पन्न होतो तोच ईश्वरस्मरणपूर्वक असणे व नंतर निश्चय होतो तोही ईश्वरविषयक व्हावा. तसेच कर्माचे आरंभी (निरहंकारवृत्ती) म्हणजे ईश्वरच कर्ता करविता आहे हे स्मरण व कर्माचे शेवटी कर्मफळ ईश्वरार्पण करणे हे देवास आदी अंती जोडणे होय. हेही जर तुला कठीण वाटत असले तर— ॥ १२६ ॥

जेव्हा कर्म आपोआप दूर राहते तेव्हा कर्मफलत्याग म्हणजे फलाची इच्छा सहजच नाहीशी होते. असे झाल्यावर ब्रह्मप्राप्तिरूप शांती आपल्या स्वाधीन होते ।। १३९ ।।

यापूर्वीच्या श्लोकात सांगितलेल्या प्रयत्नपूर्वक अभ्यासाहून सम्यक् ज्ञान श्रेष्ठ आहे. त्या ज्ञानाचे भावनेत पर्यवसान होऊन निदिध्यासाने त्याचे ध्यान हे त्याहून श्रेष्ठ आहे. अशा ध्यानात चित्तातील सर्व भाव लीन होतात ।। १४१ ।।

मग सर्व भावांचा लय झाल्याकारणे कर्म जात सर्व आपोआप दुरावते. कर्मच दूर गेल्यावर फलत्याग आपोआपच होतो. अशा फलत्यागाने सर्व कामनांचा नाश होऊन शांती प्राप्त होते ।। १४२ ।।

हे महावीरा ! यांप्रमाणे हे ब्रह्मरूप प्राप्तीचे मार्ग असून याच टप्प्याने ज्याने शांतीचे माजघर प्राप्त करून घेतले आहे ।। १४३ ।।

अध्याय तेरावा

ज्या आत्मरूप श्रीगणेशाचे स्मरण केले असता तो अखिल विद्यांचे आश्रयस्थान होतो. त्या श्रीगुरूच्या चरणांस वंदन करू ।। १ ।।

श्रीगुरूचे स्मरण केले असता कवीस सर्व शब्दसृष्टीच स्वाधीन होते आणि सर्व वाङ्मयशास्त्र त्याच्या जिव्हेस प्राप्त होतात ।। २ ।।

त्याच्या वक्तृत्वास इतके माधुर्य येते की, ते आपल्या गोडीने अमृताच्या गोडीसही पलीकडे सर म्हणते. शांत, अद्‌भुत इत्यादी नवरस त्याच्या मुखातून निघणाऱ्या प्रत्येक अक्षराचे आज्ञाधारक सेवक होतात ।। ३ ।।

त्याच्या स्मरणाने गर्भितार्थरूप अभिप्राय वा रससंपत्तीस अभिव्यक्त करणारे भाव प्रकट होतात. तात्त्विक सिद्धांताचे प्रकार अभिव्यक्त करणारी मार्मिक खूण हस्तगत होते ।। ४ ।।

जेव्हा आपल्या अंतःकरणात श्रीगुरूचे चरण वास्तव्य करतात तेव्हा स्मरण होऊन ज्ञानरूपी भाग्योदय होऊन त्यास एवढे मोठे भव्य स्वरूप प्राप्त होते ।। ५ ।।

ज्याच्या चरणस्मरणाने असे सर्व लाभ होतात, त्या श्रीगुरूंच्या श्रीचरणांस वंदन करून मी हे धर्म कीर्तन करतो. आता या अध्यायात ब्रह्मदेवाचा पिता व लक्ष्मीचा पती असणारा भगवान श्रीकृष्ण परमात्मा असे म्हणाला ।। ६ ।।

या क्षेत्राच्या स्वरूपाचा निर्धार करण्यासाठी अनुष्टुभादी छंदात निरनिराळे प्रबंध ईर्ष्येने अद्यापपावेतो (ग्रंथरचना) केले जात आहेत ।। ६७ ।।

तसेच मंत्रद्रष्टे पवित्र ऋषी, वेदांतील बृहत्सामसूत्र वर्णन करतात. पण त्यांनाही हे क्षेत्र कसे आहे ते कळत नाही ।। ६८ ।।

ज्याप्रमाणे एखादा दांडगा नवरा आपल्या स्वैरपणे घराबाहेर धीटपणे जाणाऱ्या बायकोस बंदोबस्तात ठेवतो, त्याप्रमाणे 'आत्मविनिग्रह' करणारा ज्ञानी पुरुष आपल्या अंतःकरण वृत्तीला विषयाकडे जाऊ न देता त्यावर नित्य पहारा ठेवून दक्ष राहतो ।। ५०६ ।।

म्हातारपण आल्यावर हातपायांच्या हालचाली थंड पडतात. जसे कमनशिबी माणसाचा धंदा बसतो किंवा चांगला मंत्री नसल्यावर राजाचे बळ कमकुवत असते त्याप्रमाणे वृद्धाच्या अंगातील बळ–शक्ती क्षीण होते ।। ५५७ ।।

ज्याप्रमाणे 'आकाश' हे सर्व व्याप्त असताही कोणत्याच पदार्थाचा लेप त्यास लागत नाही, त्याप्रमाणे नित्य समचित्त असणाऱ्या ज्ञानी पुरुषाचे ठायी सुखदुःख, इष्टानिष्ट इत्यादींबद्दल समदृष्टी असते. म्हणून त्याचे ठायी उघड ज्ञान असते ।। ६०३ ।।

अध्याय चौदावा

हे श्रीगुरो ! हे आचार्या, तुमचा जयजयकार असो. तुम्ही सकळ देवांत श्रेष्ठ आहात. ब्रह्मात्मैक्य ज्ञानविषयक बुद्धिरूप प्रातःकाळचा उदय करणारे सूर्य आहात. अखिल विश्वाच्या नित्यसुखासाठीच ज्यांचा खरा उदय करणारे आपण आहात ।। १ ।।

हे श्रीगुरो ! तुम्ही सर्वांचे विश्रांतिस्थान आहात. सर्वांच्या अंतःकरणात 'ते ब्रह्म मी आहे' या वृत्तीचा उदय करून, अद्वयानंदाचे सेवन करविणारे आहात. भिन्न भिन्न अशा चौदा भुवनरूपी लाटांचे आपण समुद्रच आहात. तुमचा जयजयकार असो ।। २ ।।

हे दीनबंधो ! नित्य कारुण्याच्या सागरा आपण स्पष्ट ब्रह्मविद्यारूपी वधूचे पती आहात. हे श्रीगुरो ! ऐका महाराज ! ।। ३ ।।

तू अज्ञान्यांना अज्ञानाच्या आवरणाने आच्छादित करून लपतोस. त्यांना तू आपल्या स्वरूपाच्या ठिकाणी हे वस्तुतः नसलेले विश्व दाखवितोस आणि ज्या ज्ञानी लोकांसाठी आपले स्वरूप प्रकट करतोस त्यांना जगत प्रतीती नाहीशी करून सर्व रूपाने तूच तू होतोस ।। ४ ।।

गारुडी आपल्या खेळात दुसऱ्यांची दृष्टी प्रतिबद्ध करणारा असा नजरबंदीचा खेळ करीत असतो; पण तो गारुडी आपली स्वतःची दृष्टी चोरीत नाही. आपली नजर त्याला लपविता येत नाही. परंतु हे श्रीगुरो ! आपला चातुर्य प्रकार मात्र त्याहून भिन्न व नवलपूर्ण आहे. आपण अज्ञानावरणात लपून बसून जगत दाखविता, आणि आपणच अहंब्रह्मास्मित्याकारक वृत्तीद्वारा अद्वय ब्रह्मरूपाने अभिव्यक्त होता व विश्वाभास नाहीसा करता, असा आपला अद्भुत जादूचा खेळ आहे ।। ५ ।।

महाराज, या सर्व जगाला तूच अधिष्ठानरूपाने मुख्य आधार आहेस. तरीही त्यात कोणास तुझे यथावत ज्ञान आहे, तर कोणास तुझ्या यथार्थ स्वरूपाविषयी अज्ञान आहे. असा आपल्याच ठिकाणी एकाच वेळी दोन्ही खेळ, परस्पर विलक्षण स्वरूपाने सुरू आहेत अशा तुला माझा नमस्कार असो ।। ६ ।।

जगतात जे पाणी आहे त्यातील द्रवरूपता व गोडी तुझ्या जिव्हाळ्याने त्यास आली आहे व पृथ्वीला जी सहन करण्याची शक्ती लाभली आहे तीही तुमच्याचमुळे लाभली आहे ।। ७ ।।

चंद्र व सूर्य हे मोठ्या शिंपल्याप्रमाणे असून ते या तिन्ही लोकांस जो प्रकाश पाडतात तो तुमच्या तेजाच्या शक्तीच्या सान्निध्याचाच प्रभाव आहे ।। ८ ।।

महाराज ! चहूंकडे फिरणारा जो वायू तो तुमच्याच लोकोत्तर, असीम शक्तीमुळे हालचाल करीत असतो. आणि एवढे मोठे आकाश असले तरी पण ते तुमच्या पोटातच लपंडाव खेळते. आपण आकाशापेक्षा व्यापक आहात ।। ९ ।।

फार काय सांगावे ! ! जी माया सर्व विश्वाभासास कारण आहे तीही आपल्याच सत्तास्फूर्तीमुळे एकदेशाचे ठिकाणी आहे. बुद्धिवृत्तीत विषयप्रकाशक जे ज्ञान आहे, तेही आपल्याच स्फूर्तीप्रदानाने आहे. हे वर्णन असो. कारण, आपले वर्णन श्रुतीलाही करण्यात श्रम होतात ।। १० ।।

वेद तुझे वर्णन करण्यात तोपर्यंतच चातुर्यसंपन्न आहे की, जोपर्यंत तुझ्या शुद्ध ब्रह्मस्वरूपाचे त्यास दर्शन झाले नाही. मग तुझे शुद्ध स्वरूपाचे दर्शन झाल्यावर आम्हाला व त्यालाही एकाच पंक्तीला बसून मूग खावे लागतात; म्हणजे मौन धारण करावे लागते ।। ११ ।।

महाराज, सर्वत्र जलप्रलय होऊन त्यात थेंबादिकांची खिजगणती जशी नाही. तेथे ही मोठी, ही लहान नदी म्हणूनही ओळखता येईल काय ? ।। १२ ।।

सूर्य उगवल्यानंतर जसा चंद्र आणि काजवा समानच असतात त्याप्रमाणे तुझ्या शुद्ध स्वरूपाचे वर्णन करण्याचे बाबतीत माझी व श्रुतीची स्थिती समान अशीच होते ।। १३ ।।

ज्या ठिकाणी वर्ण्य विषय, वर्णन करणारा असा द्वैताचा आधारच पार नष्ट होतो, जेथे परेसह वैखरी वाणी बुडून जाऊन स्तब्ध राहते तेथे शब्दास अविषय असणाऱ्या तुझ्या स्वरूपाचे कोणत्या तोंडाने वर्णन करावे बरे ! ।। १४ ।।

म्हणूनच आता तुमची स्तुती करण्याचे सोडून देऊन मुकाट्याने व निवांतपणाने तुमच्या चरणावर मस्तक ठेवावे हेच चांगले होय ।। १५ ।।

विषय व इंद्रिये यांचा भूताशी संबंध असल्यामुळे त्यांचीही ह्या महाभूतांचे बरोबरच स्पष्टता होते ॥ ९३ ॥

इरसाल मूर्खपणा म्हणजे दारूच आहे. मनुष्य त्यामुळे बोलू नये ते बरळतो व अव्हासव्हा वागतो. अशा या दारूचे भांडे म्हणजे तमोगुणी किंवा मोहनास्त्र घातलेल्या माणसास आपण कोण आहोत याचीच शुद्ध राहत नाही. त्याप्रमाणे तमोगुणी पुरुषाची अवस्था होते ॥ १७६ ॥

प्रलय काळी स्थूलाचा लय सूक्ष्मात होतो. या पद्धतीने महदादिकांचा विचाराने लय होऊन शेवटी ज्या परब्रह्म स्वरूपाचे ठायी विचारही मावळतो ॥ २२३ ॥

असे जे ते परब्रह्म–परमतत्त्व–तुम्ही छत्तीस तत्त्वे मानली तर परब्रह्म सदतिसावे तत्त्व आहे. आणि तुम्ही चोवीस तत्त्वे मानीत असाल तर हे पंचविसावे आहे. तसेच तीन गुण, तीन अवस्था मानीत असाल तर हे चतुर्थ आहे. एकूण हे सर्वश्रेष्ठ सर्वतोपरी उत्तम आहे ॥ २२४ ॥

येथे गुणातीताच्या लक्षणासंबंधी व आचाराबद्दल अर्जुनाचा प्रश्न आहे. त्यास देव उत्तर देतात. अर्जुना! गुणातीत हे नाव म्हटले तर खरे व म्हटले तर खोटे असे उभय एकत्र आहेत. असे हे तुझे विचारणे आहे. तुझी ही प्रश्न करण्याची पद्धत अगदी नवलाचीच वाटते ॥ ३२३ ॥

कारण ज्याला 'गुणातीत' असे म्हणतात तो गुणाधीन खास नसतोच. अथवा तो जरी गुणात राहटत आहे, असा दिसत असला तरी तो गुणांच्या सपाट्यात तादात्म्य भ्रांतीस सापडत नाही, हे खास ॥ ३२४ ॥

पण तो गुणातीत या गुणांच्या संबंधात–हालचालीत–वावरत असता गुणांच्या आधीन आहे किंवा गुणांच्या आधीन नाही, हे कसे जाणावे ! ॥ ३२५ ॥

'हा ब्रह्मदेव आहे' असे समजून कोणी स्तुती करो किंवा 'नीच आहे' असे समजून निंदा करो! परंतु राख झाल्यावर जशी तिला जळण्याची अगर विझण्याची भीती राहत नाही त्याप्रमाणे निंदास्तुतीपासून हर्षविषाद उत्पन्न होत नाहीत ॥ ३६० ॥

अध्याय पंधरावा

आता हे आपले हृदय शुद्ध करून त्या हृदयरूपी चौरंगावरच श्रीगुरुचरणांची स्थापना करू ॥ १ ॥

नंतर ब्रह्मात्मैक्य निश्चयरूपी ओंजळीत सर्वेंद्रियरूपी फुलांच्या कळ्या भरून त्या पुष्पांजलीचे श्रीगुरूस अर्घ्य देऊ ॥ २ ॥

अनन्य भावरूपी स्वच्छ पाण्याने श्रीगुरुचरणांस स्नान घालून त्यांच्याच ठिकाणी असणाऱ्या एकनिष्ठ वासनारूप चंदनाचे श्रीगुरूस अनामिका बोटाने गंध लावू ।। ३ ।।

प्रेमरूपी सोन्याची नूपुरे चांगली घासून, स्वच्छ करून ती श्रीगुरूच्याच सुकुमार पायांस घालू ।। ४ ।।

अव्यभिचारित्वामुळे शुद्ध असलेली श्रीगुरुविषयक एकनिष्ठ प्रेमलक्षणाची जी भरीव आवड तीच सर्वोत्तम दृढ आवडीची जोडवी, श्रीगुरूच्या पायांच्या बोटांमध्ये घालू ।। ५ ।।

आनंदरूपी सुवासाच्या भराने युक्त अशी अष्टसात्त्विक भावरूपी आठ पाकळ्यांचे उमललेले कमळ श्रीगुरुचरणांवर वाहू ।। ६ ।।

तेथे अहं अहं अशा स्वरूपाचा सुगंधी धूप सदा जाळू आणि अनात्मा जीव मी नाही अशा तेजाने ओवाळू आणि श्रीगुरूच्या ब्रह्मभावास ऐक्य पावून त्या ऐक्यभावानेच श्रीगुरूना आलिंगन देऊ ।। ७ ।।

माझे शरीर व प्राण या दोघांच्या दोन पादुका करून श्रीगुरूच्या श्रीचरणांमध्ये घालू व श्रीगुरुचरणांवरून ऐहिक, पारत्रिक भोग व तत्सापेक्ष मोक्ष यांचे निंबलोण ओवाळून टाकू ।। ८ ।।

या श्रीगुरुचरण सेवेने सेवक अशा भाग्यास प्राप्त होतो की, ज्या भाग्याने धर्म व मोक्षासकट सर्व अर्थांची प्राप्ती होऊन सर्वांत सत्ताधारित्वाचे मुख्य पद तो निर्माण करतो ।। ९ ।।

तंतूवाद्यापासून उत्पन्न होऊन, कानाला विषय होऊन ऐकू येणाऱ्या नादाच्या पूर्वीचा जो मूळ नाद म्हणजे ते ब्रह्म आहे. तसेच नाकाला विषय न होणाऱ्या सुगंधाच्या मूळचा जो मकरंद–सुगंध किंवा जो विषय सेवनाशिवाय भोग्य साधन निरपेक्ष असलेला, मूर्तिमंत, सोलीव स्वरूपानंद ब्रह्म आहे ।। ७४ ।।

जे अलीकडे व पलीकडे, पुढे व मागे अशा मर्यादेविना सर्वव्यापक आहे व जे पहाणारावाचून जे पाहणे म्हणजे स्वयंप्रकाश आहे आणि जे अदृश्य–सर्वप्रमाणास अविषय आहे ।। ७५ ।।

ज्या ब्रह्माच्या ठिकाणी मायारूप कल्पित उपाधीचा आध्यासिक संबंध मानिला असता नामरूपादी प्रपंचाचा विस्तार व्यवहार होतो ते ब्रह्म होय ।। ७६ ।।

त्यानंतर जेथे 'इदंता' म्हणजे 'इदं' स्फूरण नाही म्हणजे इदं प्रतीतीचा आत्मा विषय नाही. अतएव इदं स्फूरण सापेक्ष 'अहं' स्फूरणही जेथे नाही अर्थात 'अहं-इदं' अशा उभयविध वृत्तींनी रहित; नित्य उपलब्धी स्वरूप असलेले आपले जे आत्म-स्वरूप ते आपणच आत्मत्वाने पहावे. (त्याचे साक्षात्काररूप ज्ञानसंपादन करून घ्यावे) ॥ २६७ ॥

सहज विचार करून पाहिले तर, ज्या ठिकाणी शब्द मावळतो म्हणून न बोलण्याने ज्याची स्तुती होते. काही न जाणणे (सर्व प्रमाण अविषय आहे असे जाणणे) हेच ज्याचे खरे जाणणे आहे. इतर काहीही (सापेक्षरूप सामान्य विशेष) न होऊनच ज्या वस्तूचे (स्वरूप) होणे आहे. (असा नित्यसिद्ध, दृग्मात्र, उत्तम पुरुष आहे) ॥ ५४१ ॥

शुद्ध उत्तम सोन्यात पूर्णतया मिसळण्याकरिता उत्तम सोनेच पाहिजे. म्हणजे त्याची किंमत व वर्ण एकच असतो. याप्रमाणे मद्रुप झाल्यावरच माझी भक्ती संभवते ॥ ५६७ ॥

याप्रमाणे पंधराव्या अध्यायात सांगावयास आरंभ केल्यापासून येथपर्यंत हा केवळ सर्व शास्त्रांच्या अभ्यासाने प्राप्त होणारा म्हणजे कळणारा असा उपनिषद्रूपी कमळातील गीतारूपी एक सुवासच सर्व जगभर दरवळला आहे ॥ ५७१ ॥

अध्याय सोळावा

विश्वाच्या आभासास मावळविणारा (बाधित करणारा) व अद्वैत स्थितिरूप कमलिनीचा सर्वांदळी विकास करणारा आश्चर्यकारक श्रीगुरुरूपी चित्सूर्य उदयास आला आहे. त्यास आता वंदन करू ॥ १ ॥

जो श्रीगुरु सूर्य अविद्यारूपी रात्रीचा नाश करून ज्ञान व अज्ञानरूपी चांदण्या नाहीतशा करून टाकतो. ज्ञानी लोकांस आत्मबोधाचा संशय विपर्ययरूपी भ्रमात्मक अभ्ररहित आनंदमय मंगलदिन उजाडवितो ॥ २ ॥

हा सूर्य उगवल्यावर जीवरूपी पक्ष्यांना ब्रह्मात्मैक्य ज्ञानाचे डोळे प्राप्त होऊन देहात्मत्व भ्रमाची घरटी ते सोडून जातात ॥ ३ ॥

श्रीगुरुरूपी सूर्याच्या उदयामुळे वासनात्मक सतरा तत्त्वांच्या लिंगदेहरूपी कमळाच्या पोटात जीवचैतन्यरूपी भ्रमर अज्ञानाने व देहाहंकारामुळे अडकलेला असतो, त्या रूपाने नाश पावणाऱ्या जीव भ्रमराची त्या बंधनापासून मुक्तता होते ॥ ४ ॥

शब्दरूप शास्त्रादिकांच्या दुर्ज्ञेयरूप विसंवादात्मक अडचणींत सापडताच सामान्य-ज्ञान व विशेषरूप अज्ञान या स्वरूपाची सायंकाळ झाल्यामुळे बुद्धी व बोध हेच कोणी

चक्रवाक पक्षी त्या पक्ष्याच्या जोडप्यांची फाटाफूट होऊन ती उभयता जीव आणि ब्रह्म यांच्यातील भेदरूपी नदीच्या दोन्ही तीरांवर विरहाने वेडी होऊन दुःखाने एकमेकांच्या भेटीकरिता ओरडत असतात ।। ५ ।।

बुद्धी आणि बोधरूपी चक्रवाक पक्ष्यांच्या जोडप्याला ऐक्याचे तो समाधान भोगवितो. त्या जोडप्यांना एकत्र मेळवितो. त्या चिदाकाशरूपी भुवनात लावलेला श्रीगुरुरूपी हा जणू एक दीपच आहे ।। ६ ।।

श्रीगुरुरूपी सूर्याच्या उदयाने उजाडलेल्या पहाटेच्या वेळी यच्चयावत भेदाची चोर वेळही कायमचीच संपते. मोक्षमार्गीचे प्रवासी आत्मानुभवाच्या वाटेने निःसंदेहपणे चालावयास लागतात ।। ७ ।।

ज्याच्या आत्मानात्मरूपी किरणांच्या संबंधामुळे ज्ञानरूपी सूर्यकांत मण्यांतून उद्दीपित होऊन निघालेल्या ठिणग्या प्रदीप्त होतात व संसाररूपी अरण्ये जाळून टाकतात ।। ८ ।।

ज्याचा प्रखर झालेला योगात्मक किरणसमुदाय ब्रह्मस्वस्वरूपी उखर–माळ-जमिनीवर स्थिर झाला असता अष्टमहासिद्धिरूपी मृगजळाचा पूर येतो ।। ९ ।।

ते ब्रह्म मी आहे अशा वृत्तिज्ञानात्मक माध्यान्ह काळी केवळ आत्मानुभावरूपी माथ्यावर श्रीगुरुरूपी सूर्य आला असता, देहात्मत्व भ्रांतिरूप छाया, ब्रह्मात्मैक्य बोधरूपी पायाखाली लपून कायमचीच नाहीशी होते ।। १० ।।

त्यावेळी तेथे मायारूपी रात्रच राहात नाही. तर मग द्वैताभासरूपी स्वप्नासह विपरित ज्ञानरूपी निद्रेस कोण बरे सांभाळणार? ।। ११ ।।

म्हणूनच त्या द्वैत आणि त्याचा आभासरूपी भ्रम ही सर्वच त्या अद्वय बोधरूपी नगरात कायमचीच संपतात. महानंदाची विपुलता होऊन आनंदानुभवाची देवघेवही मंद होऊ लागते ।। १२ ।।

फार काय सांगावे ! ! याप्रमाणे मुक्तकैवल्यरूपी उत्तम दिवस त्या देहतादात्म्यरहित ब्रह्मस्थितीस पावलेल्या स्थितप्रज्ञास श्रीगुरु सूर्याच्या तेजामुळे, सदा प्रकाशित होतो ।। १३ ।।

श्रीगुरु सूर्य ब्रह्मात्मैक्यरूपी आकाशाचा राजा आहे जो नित्य बोधाने ज्याचा उदयही सदाच असतो; तथापि भ्रमनिवृत्तीनंतर त्याजवर श्रीगुरुमुखातून होणाऱ्या महावाक्योपदेशाच्या रूपाने त्याजवर पुन्हा उदय झाल्याचा व्यवहार मात्र होतो. तो उदय झाल्याबरोबर पूर्व पश्चिमादी दिशांसह उदय व अस्त या सापेक्ष धर्मांचे अस्तित्वच नाहीसे करतो ।। १४ ।।

न दिसणे व दिसणे या ज्ञानाज्ञानास जो श्रीगुरु सूर्य नाहीसे करतो. अर्थात भरीव ज्ञानरूप ब्रह्म उरते. फार काय सांगावे! या श्रीगुरुरूपी सूर्याच्या उदयाचा प्रकार हा लौकिक प्रातःकालाहून अत्यंत विलक्षण आहे ।। १५ ।।

जो श्रीगुरु सूर्य दिवस आणि रात्र यांच्या पलीकडील म्हणजे ज्ञानाज्ञानातीत म्हणजे केवळ चित्स्वरूप आहे, तो स्वयंप्रकाश आहे. त्यास विषय करून कुणी वरे पाहावे! ।। १६ ।।

जेथे प्रकाश्य पदार्थाविना केवळ चित्प्रकाशाचा सुकाळ आहे त्या श्रीगुरु चित्सूर्य श्रीमन्निवृत्तिनाथांना आता माझा वारंवार नमस्कार असो! असे मी श्रीज्ञानदेव म्हणतो. शब्दास व शब्दाच्या सर्व वृत्तींस अविषय असणाऱ्या श्रीगुरूला शब्दद्वारा केलेली स्तुती ही बाधक होईल म्हणून ती शोभत नाही ।। १७ ।।

शब्दातीत असणाऱ्या श्रीगुरूचे अपूर्वत्व जाणून जेव्हा स्तुती करणारा स्तुतिविषय श्रीगुरु, स्तावक वचने आणि स्तव्यबुद्धी यांसह सर्व त्रिपुटी व त्याचा अभिमान नाहीसा होईल तेव्हाच ती स्तुती श्रीगुरु सूर्याच्या योग्यतेच्या मानाने खरेपणास व उत्तमपणास प्राप्त होईल ।। १८ ।।

ज्यास ज्ञेय म्हणून विषयत्वाने न जाणल्यानेच खरे जाणले होते. जो वाच्यवाचक-भावसंबंधरहित असल्यामुळे सापेक्ष मौनासही मिठी देणे हेच ज्याचे खरे वर्णन करणे होय. आपण विशेष काहीही न होण्यानेच ज्या श्रीगुरूंना आपल्या स्वस्वरूपाचे ठिकाणी आणता येते मग त्यांची आत्मत्वाने प्राप्ती होते ।। १९ ।।

त्या तुझ्या स्तुती व ज्ञानाच्या उद्देशाने परेसह पश्यंती मध्यमा वाणीस पोटात घालून वैखरी वाणी ही कायमचीच विलयास पावते ।। २० ।।

आपण वाणीला अविषय आहात. त्या आपणास मी सेवकपणाच्या नात्याने शब्दाच्या स्तुतीचे अलंकार घालीत आहे. तरी हे अद्वयानंदरूपी श्रीगुरो, तो माझा एक अपराधच आहे. तो आपण सहन करावा ।। २१ ।।

गीता या नावाने सुप्रसिद्ध तुमचे मधुर असे प्रसादामृतच आहे. गीतेचे व्याख्यान करू शकलो हे तुमच्या माझ्या सुदैवाला दुप्पट सौभाग्य लाभले आहे. म्हणजे ही माझ्या परमभाग्याची गोष्ट घडली आहे ।। २१ ।।

ज्ञान जेव्हा कामाच्या–भोगाच्या (आसक्तीच्या) मोहाने तदाकार होते तेव्हा ते तामस ज्ञान होते. ते तामस ज्ञान रागद्वेषांना आश्रय देऊन आसुरी संपत्ती निर्माण करते. त्या घोर आसुरी संपत्तीचेही आम्ही पुढे व्याख्यान करणार आहोत ।। ६० ।।

ज्याप्रमाणे तहानेल्याची तहान हरण करण्यास पाणी जसे नेहमी तत्पर असते त्याप्रमाणे दयावंत असे दैवीसंपत्तीचे पुरुष दुःखितांचे दुःख हरण करण्यास आपले जीवित सार्थक झाले असे मानतात ।। १६१ ।।

ते पुरुष हे अर्जुना ! मूर्तिमंत दयेचे अवतारच असतात. अशा दैवी पुरुषांचा प्रादुर्भाव होताच मी देवच त्याचा ऋणी म्हणून सेवा करतो ।। १६२ ।।

अध्याय सतरावा

तुझी ब्रह्मात्मैक्य योगरूप सर्वोत्कृष्ट योगनिद्रा आहे ती मुमुक्षूस लाभते तेव्हा ती विश्वात्मक स्वरूपाने विकसित, प्रफुल्लित झालेल्या आकारास विक्षेप मुद्रेस बाधित करते, विश्वविकसित मुद्रा ब्रह्मात्मैक्य योगरूपी अद्वय निद्रेने बोधस्थितीने मावळविणाऱ्या, हे गणेशस्वरूप श्रीगुरुराया, तुला नमस्कार असो ।। १ ।।

सत्त्व, रज, तम या त्रिगुणात्मक त्रिपुरांनी वेढलेला व जीवत्वरूपी संकटात सापडलेला जो आत्मरूपी श्रीशंकर आहे त्याने श्रीगुरुरूपी गणपतीचे स्मरण करून देहादी बंधनांतून, जीवदशेतून सोडविले ।। २ ।।

म्हणून श्रीशंकराबरोबर हे श्रीगुरो ! तुमची तुलना करून पाहिली असता तू आपल्या गुरुत्वामुळे अधिक वजनदार आहेस. असे असूनही आपण मायारूप जलातून जीवास तारून नेण्याविषयी हलकेही आहात ।। ३ ।।

तुमच्या यथार्थ ब्रह्मस्वरूपाविषयी जे अज्ञानी आहेत त्यांचेसाठी तुम्ही वक्रतुंड असल्याचे दिसता. जे तुमचे यथार्थ स्वरूप जाणतात त्या ज्ञान्यांकरिता नित्य सरळ सन्मुखच आहात ।। ४ ।।

हे गणेशस्वरूप श्रीगुरुराया, आपली सूक्ष्म दृष्टी पाहिली असता ती परमार्थात अत्यंत निर्विशेष अशी आहे. तरीही त्यांच्या उघडझापीने आपण जगताचे उत्पत्ती व नाश दोन्ही लीलेने करता ।। ५ ।।

हे श्रीगुरो ! आपल्या प्रवृत्तिरूप कानाच्या हालविण्याने संसाररूपी हत्तीच्या गंडस्थळातून वाहणाऱ्या वैषयिक सुखात्मक मदस्रावाच्या सुगंधाने युक्त असा वायू सुटून त्यात लुब्ध झालेल्या जीवरूपी भ्रमराच्या नीलकमलांनी जणू तुमची पूजाच केली आहे. असे तुमचे गंडस्थळ शोभते ।। ६ ।।

नंतर निवृत्तिरूप दुसऱ्या कानाच्या हालविण्याने अंतर्मुखवृत्ती होऊन तुमची जीवभ्रमराच्या नीलकमलांनी बांधलेली ती पूजा उधळून जाते. तेव्हा आपण आपल्या मोकळ्या अंगाच्या लेण्यानेच प्रवृत्ति-निवृत्तिलक्षणरूप धर्म मिरविले जाता ।। ७ ।।

आपल्या डाव्या मांडीवर वसलेल्या मायाशक्तीची नृत्यक्रीडा म्हणजेच हा जगतरूपी प्रत्यक्ष भासणारा नामरूपात्मक विश्वाभास आहे व तोच जगतरूपी आभास आपल्या तांडवनृत्याच्या निमित्ताने अभिव्यक्त करून त्यात भासणाऱ्या आपल्या सच्चिदानंद प्रतीतिस्वरूपाने; जगत व्यवहार चालवून एक कौशल्यच दाखवीत आहात ।। ८ ।।

हे असो, हे श्रीगुरो ! आपण ज्यांचे सोयरे होता तो सोयरीकीच्या व्यवहारासच मुकतो व आपल्या अद्वयानंद स्वरूपास मिळतो हा मोठा नवलाव आहे ! ! ।। ९ ।।

तुम्ही जीवाचे अज्ञान वा अज्ञानकार्य बंध यांचा ठावठिकाणाही नाहीसा करता. म्हणून आपण जगतबंधू आहात. हेही उचितच आहे. असा अभिप्राय धरून जे मोठ्या आनंदाने आपला आश्रय धारण करण्यास आत्मभावाने शरण येतात त्यामुळे जगतबंधू हे नाव सार्थ ठरते ।। १० ।।

जे तुला श्रीगुरुदेव या भावाने शरण येतात त्यांचा द्वैतपणाच्या नावाने देहसुद्धा वेगळा शिल्लक राहू देत नाहीस. कारण हे देवराया, त्या दुसऱ्यास तू अद्वय स्वस्वरूपच करतोस आणि देहरहित ब्रह्मस्थितीकालात सर्वांचा अभाव करून अद्वय एकच एक ब्रह्म उरवितोस ।। ११ ।।

या उलट तुला जे पुढे करून म्हणजे 'ज्ञानाचा विषय आहेस' असे समजून, तुला परिच्छिन्न समजून, साधनद्वारा तुझी प्राप्ती करून घेण्याकरिता अनंत साधनांच्या धावा करीत सुटतात. त्यांना तू अज्ञात व अप्राप्तवत राहतोस ।। १२ ।।

जे ध्यान करण्याच्या निमित्ताने मनात आणू पहातात त्याच्याकरिता तू त्यांच्या ध्यानात सीमित विषय होऊन सापडत नाहीस. इतकेच नव्हे तर जे तुझ्या सर्वव्यापक ज्ञानाने तुझे ध्यान करण्याचेही विसरतात, त्यांचेवर आपली अतिप्रीती असते ।। १३ ।।

जे तुला नित्य, स्वत:सिद्ध अशा रूपाने जाणत नाहीत ते विद्वान या जगात सर्वज्ञत्वादी नावाने वावरत असले व साधनद्वारा वाङमय चातुर्यद्वारा वेदाएवढे अर्थभरित बोलणे करीत असले तरीही तू शब्दादिकास अविषय राहतोस ।। १४ ।।

मौन हेंच तुझे जन्मराशीवरून काढलेले नाव आहे. त्यामुळे तुझी स्तुती करण्याची उत्कट इच्छा मी कशी करावी हे सर्व दृश्यमान जगत भासत आहे. ती सर्व आपली माया आहे, तर मग मी तुझे भजन तरी करावे कसे ? ।। १५ ।।

देवा ! मी आपला सेवक होऊन पाहीन तर आपल्या अखंड अद्वय स्वरूपात सेव्य-सेवक भावामुळे द्वैत निर्माण करीत असल्यामुळे, माझ्या पदरात आपला द्रोहच येईल. म्हणून, महाराज ! आपल्या संबंधाने आता सेवक, भजन इत्यादी काहीही विशेष होणार नाही ।। १६ ।।

ज्या वेळी सर्व साधनांच्या द्वारा व अनात्म्यांपैकी किंवा सेवकभक्त इत्यादींपैकी मी कोणीही नाही असे निश्चित व्हावे, त्या वेळीच आपल्या अद्वय स्वरूपाची ओळख होईल. हे आराध्य देवता ! वंदनीय देवा ! श्रीगुरुराया ! ! हे तुमचे वर्म मी जाणतो ।। १७ ।।

मीठ ज्याप्रमाणे पाण्यापासून वेगळे उरू न देता पाण्यात ऐक्यास पावते. त्याप्रमाणे माझे ऐक्यबोधालेच नमन आहे असे समजा. यापेक्षा अधिक विशेष काय बोलावे ? ।। १८ ।।

आता असे पहा की, रिकाम्या घागरीने समुद्रात प्रवेश केला असता, ती जशी पाण्याने उचंबळून भरून वर निघते किंवा दिव्याच्या संसर्गाने वातही जशी दीपस्वरूपच होते ।। १९ ।।

त्याप्रमाणे हे श्रीगुरो ! हे श्रीनिवृत्तिनाथा ! तुम्हांला ऐक्यरूपाने नमस्कार केल्याने मी परिपूर्ण ब्रह्म कृतकृत्य झालो आहे. आता तो गीतेचा अर्थच व्याख्यानात आणून प्रकट करीन ।। २० ।।

राजा श्राद्धास आला म्हणजे व्यावहारिक फायदा सहज होतो. लोकांना वाटते याचा मोठा वशिला आहे. जगात कीर्ती होते व श्राद्धही पार पडते ।। १८५ ।।

ब्रह्म हे बोलाच्या पलीकडचे आहे. तो त्याचा अबोला फिटावा म्हणून त्याला श्रुतींनी (आपले वडील, हितकर्ते, मायबाप जे वेद त्यांनी) मोठ्या करुणेने ॐ हे सांकेतिक नाम ठेविले आहे. त्या नावाने ब्रह्मास हाक मारली म्हणजे ते 'ओ' म्हणून प्रतिसाद देते व जीवास अद्वैतत्वाने भेटते ।। ३३२ ।।

अध्याय अठरावा

हे श्रीगुरो ! आपण स्वयंप्रकाश व अविद्यादिमलरहित आहात. आपल्या भक्तांना सर्वतोपरी मंगलकारक आहात. जन्म व वार्धक्यरूपी मेघ समुदायाचा विनाश करण्याचे बाबतीत आपण प्रबल आहात, त्या आपला जयजयकार असो ।। १ ।।

देवा ! आपण बलवानांतील बल आहात. अज्ञान व ततकार्य अहंकार, त्रिविध दुःख इत्यादी अमंगळ कुळाचा समूळ नाश करण्यात प्रबल आहात. वेद व शास्त्ररूपी वृक्षाचे आपण फल आहात व प्राणिकर्माचे फलदातेही आपणच आहात अशा आपला जयजयकार असो ।। २ ।।

देवा ! आपण स्वरूपतः संपूर्ण वा स्वस्वरूप आहात. ज्यांची विषयवासना निवृत्त झाली आहे अशा वैराग्यसंपन्नावर प्रेमाने कृपा करणारे आहात. सर्वनाशक कालाच्या

क्रीडेस आपण आपल्या आज्ञेने अंकित ठेविले आहे. परमार्थतः अंशरहित परिपूर्ण आहात. हे श्रीगुरुदेवा ! आपला जयजयकार असो ।। ३ ।।

हे श्रीगुरुदेवा ! आपण चिरस्थिर आहात. शिष्याच्या चंचल चित्ताचे प्राशन करून दोंद पुष्ट झालेले आहात. वरचेवर जगदोत्पत्तिरूपी अखंड क्रीडा करणे हीच ज्यांना सदा प्रिय आहे, अशा तुमचा जयजयकार असो ।। ४ ।।

देवा ! आपले स्वरूप परमार्थतः अंश व अवयवरहित आहे. नित्य निरतिशय व स्वयंप्रकाशरूपाने स्फुरित होणारा तुमचे ठिकाणी विपुल आहे. त्या स्वरूपाचे ठिकाणी पंचक्लेश, त्रिविधदुःख, कामकर्म, अविद्या हे सर्व मल मुळीच नाहीत. संसार-वृक्षास मूलभूत आधार व अधिष्ठान असणाऱ्या श्रीगुरुदेवा आपला जयजयकार असो ।। ५ ।।

हे देवा ! तू स्वतः स्वयंप्रकाश आहेस. जगतरूपी मेघाचा गर्भ राहण्याचे आकाश, जगदोत्पत्तीच्या आरंभाचा आधारस्तंभ व संसाराचा बाध करणारा आहेस. अशा देवा ! तुझा जयजयकार असो ।। ६ ।।

हे देवा ! तू अत्यंत शुद्ध आहेस. अविद्यारूपी वनाचा विनाश करणारा हत्ती आहेस आणि शमदमादी साधनद्वारा मदनाच्या गर्वाचा भेद करणारा आहेस अशा दयासागर देवा ! तुझा जयजयकार असो ।। ७ ।।

देवा ! तू स्वगतादी सर्व भेदरहित एकरूप आहेस, मदनरूपी सर्पाचा गर्व हरण करणारा आहेस. भक्तांच्या भावनापूर्ण हृदयरूपी घरांतील तू दीप आहेस. आणि त्रिविध तापाचा विनाश करणारा आहेस. देवा ! तुझा जयजयकार असो ।। ८ ।।

देवा ! तुझ्यासारखा पारमार्थिक सत्तावान पदार्थ नाही. अशा अद्वितीया शुद्ध विवेक वैराग्यवान अधिकारी पुरुषांना आवडणारा व त्यांचेवर प्रेम करणारा आहेस. देवा ! आपल्या भक्ताच्या अधीन आहेस. भजन भक्तीस योग्य आहेस. मायेस आच्छादन करण्यास अशक्य असणाऱ्या मायेच्या अतीव आहेस. तुझा जयजयकार असो ।। ९ ।।

हे श्रीगुरुदेवा ! निर्विकल्प ब्रह्मवस्तूची प्राप्ती करून देणारा तू कल्पतरूच आहेस. तसेच आत्मज्ञानरूपी वृक्षाच्या बीजाचे उत्पत्तिस्थान आहेस. ज्ञानाच्या वाढीस आश्रयभूत भूमी तू आहेस. श्रीगुरुदेवा ! तुझा जयजयकार असो ।। १० ।।

तसे, हे श्रीगुरुराया ! तशीच माझी स्थिती तुम्ही केली. याशिवाय आपण माझा मीपणा नाहीसा करून स्तुतीच्या निमित्ताने माझ्या वाचेला वेड लावले ।। १८ ।।

श्रीव्यास हे स्वभावतःच श्रेष्ठ कारागीर, सूत्रकार विशाल बुद्धीचे होते. त्यांनी मोठ्या कुशलतेने (ब्रह्मसूत्रे रचिली आणि) वेदरूपी रत्नांच्या पर्वतावर उपनिषदार्थ पठारावर खणावयास प्रारंभ केला ।। ३५ ।।

त्या वेळी त्या माळ जमिनीत धर्म, अर्थ व काम हा त्रिविध पुरुषार्थरूपी भिन्न भिन्न आकाराचे पुष्कळ गडगळ, गोटे, बारीक चुरा निघाला. त्या धोंड्यांचा महाभारतरूपी तट गीतारूपी देवालयाचे भोवती बांधला ।। ३६ ।।

मग निवृत्तिरूपी ओळंबा लावून आखणी करून व सर्व शास्त्रांची पुरणी घालून मोक्ष मर्यादेच्या मांडणीचा (आकार) साधला ।। ३८ ।।

पण तो कर्मठ दीन बिचारा अज्ञानामुळे अंध झालेला असल्यामुळे सर्व जगतात ओतप्रोत भरलेल्या एवढ्या व्यापक ईश्वरासच जाणत नाही; असा ईश्वर प्रत्यक्ष त्याच्यापुढे असूनही जर त्यास दिसत नाही तर मग त्यास ब्रह्मनाम व त्या नामावरील श्रद्धेचे वर्म इत्यादी गोष्टी तरी कशा कळणार ? ।। ६३ ।।

त्याग करण्याचे युक्तिपूर्ण वर्म चुकले असता जो कर्मत्याग केला जातो त्या त्यागाचेही मनुष्यास ओझे होते. कर्मबंधांत सापडतो. मात्र सर्वत्र वैराग्यसंपन्न जे आहेत ते केव्हाही त्याज्य गोष्टीचे (निषिद्ध कर्माचे) आचरण करण्याकडे वळतही नाहीत ।। १३४ ।।

भूक लागलेल्या मनुष्यापुढे ठेवलेले अती कढत अन्न, मग ते वाटेल तितके ऊन असले तरी बुद्धीने विचार न करता, अविचाराने ते लाथेने झुगारून दिले तर त्याला लंघनच करावे लागणार ! ।। १८१ ।।

एवढे मोठे आकाश सर्वत्र असूनही जसे ते कोणीकडेच दिसत नाही तसा बुद्ध्यादिकांपुढा (वृत्तिज्ञानाचे पुढे) जगाचा एवढा मोठा मिथ्याभास आहे, पण त्यास तो कोणीकडेही दिसत नाही ।। २११ ।।

बाहेर सोडण्याचा प्राणवायूच योगाभ्यासाने दाबून धरला असता तोच त्याहून उलट लक्षणाच्या कुंभकास कारणीभूत होतो. त्याप्रमाणे सत्य व असत्य यांचे मिश्रण झाले म्हणजे ते त्या दोहोंनाही जिंकण्यास कारणीभूत असणारे तिसरेच निर्माण होते ।। २४६ ।।

ज्या ज्ञानाने भूतमात्राच्या औपाधिक अनेकत्वामुळे आपण आपल्या वेगळ्या ठिकऱ्या करून घेतल्या आहेत व ज्याने ज्ञात्याला चुकवून फारच भ्रमिष्टपणा आणला आहे ।। ५३९ ।।

त्याप्रमाणे जे ज्ञान आत्मज्ञानाच्या मंदिराच्या आवाराच्या बाहेर भोवतालून मिथ्या मायेच्या माळरानावर पसारा घालून जागृती, स्वप्न व सुषुप्ती या तीन अवस्थांचे खेळ दाखवून जीवांस फसविते ॥ ५४१ ॥

अर्जुना ! जे ज्ञान आपल्या पोटात साध्य, साधक व साधन ही त्रिपुटी किंवा जागृती आदी तीन अवस्था नाहीशा करते अशा त्या ज्ञानालाही नाहीसे करणारी जी परब्रह्मरूपवस्तू ॥ १००४ ॥

कुळस्त्री जशी सासर व माहेर या दोन्ही कुळांचा अभिमान टाकून केवळ आपल्या प्रिय पतीलाच अनुसरते तशी बुद्धी ही द्वैतभावना सोडून केवळ आत्मचिंतनातच रत होते ॥ १०१३ ॥

मग विषयापासून परावृत्त झालेली इंद्रिये प्रत्यगात्म्याकडे लावून आत्माकार वृत्तिरूप गंगेच्या तीरावर आणिली व त्यांच्याकडून उत्तमचित्त शोधक प्रायश्चित्तेही करविली ॥ १०१७ ॥

अर्जुना ! गुद व शिश्न या दोन द्वारांच्या मध्यभागी जी शिवण आहे तिचा मध्य पायाच्या टाचेने दाबून प्रथम मूळबंध करतो ॥ १०३६ ॥

अधोभाग अकुंचन करून मूळ, ओढियाणा व जालंधर असे तीन बंध देऊन आणि प्राणापानादी वायूचे भेद मोडून त्यांना एकत्रित करून ॥ १०३७ ॥

अर्थात अशा प्रकारे प्राणनिरोधपूर्वक कुंडलिनी जागे करून सुषुम्ना नाडीचा मार्ग विकसित करून आणि आधारचक्रांपासून तो आज्ञाचक्रांपर्यंत सर्व चक्रांचे भेदन करून ऊर्ध्व जातो ॥ १०३८ ॥

मग ब्रह्मरंध्रातील सहस्रदल कमलरूपी मेघापासून चांगलीच अमृतवृष्टी होऊन त्याचा तो ओघ सुषुम्ना नाडीने मूलाधारचक्रापर्यंत खाली आणून ॥ १०३९ ॥

मग आज्ञाचक्ररूपी कैलास पर्वतावर नाचत फिरत असलेल्या चैतन्यरूपी भैरवाच्या भिक्षापात्रात मन व प्राण ह्यांची जणू खिचडी वाढून ॥ १०४० ॥

अशा प्रकारे हा योग साधनांचा बळकट मेळावा पुढे करून म्हणजे दृढ योगाभ्यासाचे साह्य घेऊन त्याचे मागील बाजूस पोषक, उपयुक्त ध्यान निश्चित सिद्ध करतो ॥ १०४१ ॥

(वैराग्य) आणखी ध्यान व योग ही दोन्ही निर्विघ्नपणे आत्मज्ञानाच्या ठिकाणी प्राप्त होण्यासाठी त्या अगोदरच त्यांनी ॥ १०४२ ॥

तेव्हा यथार्थ ब्रह्मात्मैक्यज्ञान हेच कोणी एक सार्वभौम राज्य साधकाला अर्पण करून ते सद्‌गुण आपण स्वतः त्याचे परिवार होऊन राहतात ॥ १०६८ ॥

प्रवृत्तिरूपी राजमार्गाने त्याची स्वारी चालली असता निरनिराळ्या तीन अवस्थारूपी तरुण स्त्रिया येऊन त्याच्यावरून पदोपदी आपापल्या सुखाचे लिंबलोण उतरून टाकीत आहेत ॥ १०६९ ॥

त्या सार्वभौम राजाच्या पुढे विवेकरूपी चोपदार हा बोधरूप सोन्याचा दंड हातात घेऊन तद्वारा दृश्यपदार्थांची गर्दी दूर करीत चालतो आणि योग भूमिका या जणू काय हातात आरत्याच घेऊन त्यास ओवाळण्यास येतात ॥ १०७० ॥

तेव्हा त्या प्रसंगी ऋद्धिसिद्धींचे अनेक समुदाय येतात व त्यांनी केलेल्या पुष्पवृष्टीच्या योगाने तो स्वतः जणू नाहातच असतो ॥ १०७१ ॥

दृश्यपदार्थरूपी पाण्याच्या सरोवरात (शब्दादी पंच) विषयरूपी कमले प्रफुल्लित–विकसित–झाली असता पंचज्ञानेंद्रिये, सहावे मन यांसह हे सहा पाय ज्यास आहेत, अशा जीवरूपी भ्रमराकडून त्या विषयात्मक कमलमकरंदाचे सेवन तो ईश्वररूपी सूर्य करवितो ॥ १३०१ ॥

म्हणून हे कृपानिधे ! तुमच्या औदार्याला सीमा नाही. परंतु त्यास मी एक म्हणावयास निमित्तमात्र झालो नाही का ? देवा ! तुमच्या या (ज्ञान) दानात प्राप्ती (आत्मलाभ) होणारी आहे, असे मला वाटते ॥ १३७८ ॥

श्रीज्ञानेश्वरीतील कठीण शब्दांचे अर्थ

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		अ	
९	(२७६)	अउमकारेंसीं	अकार, उकार व मकार या ॐकाराच्या तीन मात्रांसह
१८	(७२२)	अकरणीय	निषिद्ध, अकर्तव्यरूप
१८	(१०)	अकल्पनाख्यकल्पतरु	कल्पनारहित परमात्म स्वरूपास देणारा कल्पवृक्ष
१८	(४९२)	अंकसळा	धातूला कसोटी लावून तिची परीक्षा करणारा
१७	(३९५)	अखरे	खोटे
१७	(२१६)	अंगतुक	शरीराचा आकार व वजन
९	(३९१)	अगरू	चंदनविशेष
११	(२५७)	अंगलग	आश्रय
१५	(९९)	अंगवसा	ढगळा, शेंडा
१७	(२४६)	अंगहीन	हीन अंगना किंवा पण्यांगना
९	(४८४)	अंगानिळ	अंगावरून येणारा वारा
८	(९४)	अग्निस्थान	योगशास्त्रात सांगितलेले भ्रुकुटीमधील द्विदल चक्र, मूलाधार.
९	(४७५)	अग्रहार	इनाम दिलेली जमीन
३	(१२३)	अघ	पाप
११	(७०८)	अंघ्रि	पाय, चरण
२	(२३२)	अचुंबित	अस्पृष्ट
१८	(११९४)	अच्युत	आपल्या स्थानापासून भ्रष्ट न होणारा
४	(४४)	अज	जन्मरहित
१३	(२२८)	अजंगम	झाड
१८	(११९३)	अजर	जरारहित
३	(१४२)	अजा	शेळी
१३	(२२९)	अजातशत्रु	ज्याला कोणीच शत्रू नाही असा
७	(१७३)	अटवी	अरण्य
६	(७७)	अटुवे	संकोचित
१७	(३४१)	अढंच	थोर, समर्थ
१५	(१९१)	अणगट	अंकुर
६	(२९७)	अणिमादिक	अणिमा, महिमा, लघिमा, गरिमा, प्राप्ती, प्राकाम्य, ईशित्व, वशित्व या आठ सिद्धी.
१८	(११९७)	अणु	सूक्ष्म
१८	(३६)	अणुआर	चाराचुरा
१	(१५०)	अंतक	यम
६	(२५४)	अंतर्ज्योति	प्रत्यग्आत्माज्योती
१३	(५१८)	अतिकार्श्य	अतिशय रोडपणा

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		अ	
१८	(८)	अतिक्रुतकंदर्पसर्पदर्प	कामरूपी सापाचा गर्व अपमानित, नाहीसा करणारा
५	(२)	अतिरस	अतिशयपणा, आग्रह
७	(१६१)	अतीतली	होऊन गेलेली
१	(२२०)	अंतुरी	अंत:पुरातील स्त्री
१४	(२९९)	अर्थपंथे	विवेकरूपी अर्थाच्या मार्गाने
१३	(२०३)	अदंभित्व	ढोंगीपणाचा अभाव
१३	(९५०)	अदळपण	असमर्थता
१७	(३३२)	अद्वैतत्त्वे	आत्मत्वाने
१६	(१)	अद्वयाब्जिनिविकाश	अद्वैत स्थितिरूपी कमलिनीचा विकास करणारा
१३	(१)	अधिकरण	आश्रयस्थान
९	(१०६)	अधिष्ठी	अंगीकार करतो
३	(१३८)	अध्वर	यज्ञ
१	(२२६)	अनकळित	संपूर्ण, निवर, प्रयासरहित, अडचणींत न पडता
११	(२२५)	अनंग	मदन, अंगहीन
८	(१२१)	अनघड	आपापली कामे करण्यास असमर्थ अशी स्थिती
१८	(३३३)	अनपायिनी	नित्य, अविनाशी
१२	(१)	अनवरत	अखंड
९	(१६२)	अनावरण	वस्त्रात गुंडाळता न येण्यासारखा
१४	(४०६)	अनावृत	निरावरण
१५	(४९५)	अनुकरणें	सारखे होणे, तादात्म्य पावणे
५	(१३८)	अनुकार	प्रतिबिंब
६	(२७४)	अनुहत	प्राणवायूच्या आघाताशिवाय उत्पन्न होणारा आवाज
१४	(११३)	अनुवृत्ति	अनुक्रम
४	(३०)	अनुसंग	निकट संबंध
५	(१६५)	अनुसार	अनुसरणीय मार्ग
२	(१५३)	अनुस्यूत	अखंड
१	(६४)	अपत्य	मूल
६	(१५८)	अपवर्ग	मोक्ष
१३	(५६९)	अपवाड	असामर्थ्य
१८	(८)	अपह	विनाश करणारा
९	(१५८)	अपाणि	हस्तरहित
१३	(१०७५)	अपांपति	समुद्र, जलस्वामी
४	(१२७)	अपावृत्त	प्रकट, उद्घटित
१६	(१५३)	अपैशून्य	इतरांचा दोष काढून टाकून त्यास सद्गुणसंपन्न करणे, गुणग्राहक दृष्टी.
१८	(१४३८)	अप्रमाद	अनवधान न करता
१	(६)	अंबर	वस्त्र, आकाश
१५	(२८४)	अंबु	पाणी
१८	(६)	अंबुद	ढग
१५	(३)	अबोट	अनामिका
१५	(१६७)	अभिचार	जारणमारण

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		अ	
२	(२००)	अभिभवणें	पराभूत करणे
१६	(९९)	अभिज्ञ	परिपूर्ण माहितगार, पूर्ण जाणकार
५	(१६६)	अभोळ	दुर्बल, अनधिकारी
१३	(६६०)	अभ्यर्चणें	पूजा करणे
१२	(१६८)	अमर्ष	क्रोध
९	(१४२)	अमानुष	मनुष्यदेहधर्मरहित
६	(१८२)	अमोडी	न मोडलेले, साग्र
४	(१३१)	अरणी	घासून अग्नी उत्पन्न करण्याचे यज्ञातील लाकूड
१८	(१७९८)	अरव	बन, राई
१०	(१)	अरविंद	कमल
२	(२७४)	अरुता	कमी प्रतीचा, अलीकडचा
१८	(१४२)	अरुवार	सुंदर, मृदु
२	(२५३)	अर्जणें	मिळविणे
३	(१९५)	अर्थवाद	अतिशयोक्तिपूर्ण बोलणे
१४	(२९९)	अर्थपंथे	विचाररूपी अर्थाच्या मार्गाने
९	(२७०)	अर्धनारीनटेश्वर	आपल्या अर्ध्या अंगाने पार्वतीस दाखविणारी शंकराची मूर्ती.
८	(११५)	अर्ध बिंब	ॐकाराची अर्धबिंबाकृती अर्धमात्रा
१०	(२४४)	अर्यमा	पितरांतील मुख्य पितृदेव
१०	(२१५)	अलक	केस
११	(२४९)	अलिकुले	भ्रमरांचे समुदाय
१६	(२२७)	अल्पक	दरिद्री पुरुष, क्षुद्र बुद्धीचा
१५	(३०३)	अवखळा	न्यूनता, अपूर्णत्व
११	(८४)	अवगणीया	सोंग
१	(२६)	अवगाहन	स्नान
३	(५७)	अवबोध	जागृती
४	(१३८)	अवभृथ	यज्ञसमाप्तीचे शेवटचे स्नान
१३	(२९)	अंवस	अमावास्या
१८	(१४७६)	अविरजी	न विरजलेले
११	(२५८)	अविसाळ	घरटे
१०	(१२९)	अव्यंगवाणे	अनित्यत्व, सातिशयत्वादी दोषरहित
१८	(७१९)	अव्हांटा	आडमार्ग
१३	(७७१)	अव्हांसव्हां	हवे तसे, स्वैररूपाने
१८	(१०२६)	अशन	भोजन
९	(४२२)	अष्टांग	यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान व समाधी ही योगाची आठ अंगे.
१०	(३२२)	असकें	पूर्ण, सर्व
४	(१७७)	असंगडे	विसदृश, विलक्षण
१३	(३१)	असंभड	अमोज, अमाप
८	(२४)	असमसहास	असंख्यात, असीम
१५	(३०४)	असांगडे	निरुपम, अवर्णनीय

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		अ	
१७	(१८७)	असिका-असिकें	संपूर्ण
१६	(३७३)	असितपत्रतरुवर	तरवारीच्या धारेप्रमाणे तीक्ष्ण पानांची झाडे
९	(१७३)	असिवार	घोडेस्वार
१८	(१८९)	असुरवाड	क्लेश, कष्ट
१५	(७४)	असौरभ्य	सुवास घेता येण्यास अशक्य
९	(५१५)	अहाकटा	अरेरे ! कीवेचा उद्‌गार !
११	(३५१)	अहाळ बाहळी	भयाग्नीमुळे भाजून गेलेली
१३	(२८०)	अक्षम	असमर्थ
		आ	
१२	(२०५)	आकांक्षिती	इच्छितात
२	(१)	आकुल	व्याप्त झालेला
१३	(९३८)	आंख	आकडयांचा मेळ, बेरीज
६	(३१६)	आखर	अक्षर
१३	(८४७)	आखेलेखें	आकडे मांडून, अक्षर वर्णादी लिहून
१५	(१०३)	आंगवसा	आंगी असलेली आवरणे
१५	(९२)	आगारा	अंकुर
१३	(४५)	आघाट	हद्द, सीमा, भाग, फाटे
१३	(३७१)	आचार्योपपास्ती	श्रीगुरुसेवा
९	(२६७)	आज्य	हवन करण्याचे तूप
५	(१३२)	आंठी	दृढ आलिंगन
१५	(८८)	आठुळणें	बांधणे, पुष्ट होणे
१८	(३६)	आडऊ	ओबडधोबड दगडाचे डबर
६	(५५)	आडकंठ	अवघड कडा
११	(४७८)	आडखिळा	निशाण, लगोऱ्याची रचना
११	(६०३)	आडणी	मर्यादा
१५	(१५०)	आडफुटणें	मध्येच आडवे फुटणे
६	(४)	आडमुठी	मिळण्याचा संभव नसता, अनायासे, असीम
१६	(२०३)	आडवंगी	अडथळा, आडकाठी
१३	(६३४)	आडस	खोळंबा, अडथळा
१३	(७००)	आडें	उंबरा
१५	(३८२)	आणियाळें	तीक्ष्ण, अणकुचीदार
१६	(७२)	आते	बनते, होते
१६	(४४५)	आत्मचोर	आत्मघातकी
१	(५४)	आदिवंद्य	पहिल्यांदा वंद्य, वंदनीय
११	(६०६)	आधलें	उत्सुक
१३	(२३)	आधाधिला	भ्यालेला
६	(१९३)	आधारद्रुम	आधारचक्ररूपी वृक्ष
६	(२८९)	आधारू	निरोध, निग्रह
१८	(१००५)	आनंदकणुही	आनंदाचा कणही

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		आ	
१५	(३६८)	आपंगणें	आश्रय करणे, संपादन करणे
२	(१३९)	आपजणें	वाटणे, उत्पन्न होणे
१३	(५६६)	आपदा	आपत्ती, दुर्दशा
९	(५२७)	आपादकंचुकित	पायापासून मस्तकापर्यंत अंगरखा घातल्यासारखे
३	(५१)	आपादणें	स्वीकार करणे, प्रयत्न करून मिळविणे
१७	(३८)	आपादन	संपादन
११	(६६५)	आपांपरी	दुर्दशा, अव्यवस्था
१	(२५६)	आप्लविणें	बुडविणे
१७	(२८०)	आफळणें	हापटणे
११	(३४२)	आंबुखणें	पेटविणे, प्रदीप्त करणे
१८	(७०९)	आंबुखा	शिंतोडा
१३	(७२३)	आंबुथणें	वाढणे, उजळणे
१३	(९७९)	आंबुला	नवरा, पुरुष
९	(४२१)	आभिजात्य	जन्मतःच कुलीन, उत्तम कुलवान
१८	(२४३)	आम्नाय	वेद
११	(३०८)	आयतन	घर
१८	(१७७२)	आयस	लोखंड
७	(६८)	आया	साध्य, स्वाधीन
१८	(९३६)	आयास	श्रम
१३	(७२५)	आर	अजगर, अंकुर
१	(११०)	आराइणें	अर्पिलेले असणे, अनुसरणारे असणे
४	(२४)	आरौतें	पूर्वी, अगोदर
१५	(७५)	आऱ्हां	अलीकडे
१८	(८१३)	आलोकी	प्रकाशात
६	(१३१)	आवगे	घेतो, येतो
१८	(१६६०)	आवांका	विचार, अभिप्राय, सारांश
१३	(२८)	आवारी	देखरेख करणारा
९	(१८२)	आवाळुवे	ओठाचे काठ, ओष्ठप्रांत
२	(२५६)	आवृत	व्याप्त, व्यापलेले
३	(९)	आव्हाट	आडरस्ता, आडमार्ग
१६	(५)	आसकड	अडचणीची जागा
१८	(६०७)	आसका	संपूर्ण.
११	(४५३)	आसतुटी	निराश
१६	(४२९)	आसलग	सोपे, अतिजवळ
१	(१३०)	आस्फुरिणें	वाजविणे
२	(१२३)	आहत	जोराने ताडन केलेली
१७	(३६१)	आहवनियादि	गार्हपत्य, आहवनीय व दक्षिण हे तीन अग्नी.
२	(१९६)	आहाणा	घातक, हानीस कारण
१३	(२३५)	आहाळणी	ताप, त्रास
१८	(१७७६)	आळियाडे	हट्ट, लळे
१८	(१०३८)	आज्ञा	योगशास्त्रात सांगितलेले एक चक्र

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		इ	
१३	(४०२)	इटाळ	दगड, विटांचे तुकडे
६	(२४४)	इडा	डाव्या नाकपुडीतून वारा वाहणारी नाडी
१५	(२६७)	इदंता	हेपणा, संनिकृष्ट, पुरोवर्तिदर्शक
१	(१७)	इभ	हत्ती
१३	(५०२)	इसाळ	ब्रह्मराक्षस अथवा अस्सल सर्प
१२	(२००)	इक्षुदंडु	ऊस
		ई	
२	(३५८)	ईषत्	किंचित
१	(१५)	ईक्षण	दृष्टी
		उ	
१३	(३४)	उखिता	प्रवासी, वाटसरू
१३	(६६)	उखिविखि	ऊहापोह, वादविवाद
१३	(५३१)	उखि	हकालपट्टी
९	(४०४)	उगाणणें	झाडून हिशेब देणे
१८	(५२२)	उगाणा	माप, मोज
१३	(४२०)	उगाळु	पान खाऊन चघळलेला विडा
५	(५४)	उजगरा	जागृती, जागरण
६	(१५५)	उजुकार	सरळ मार्ग, सरळपणा
२	(६८)	उज्जीवन	उत्तेजन, उत्कर्ष
१८	(७२५)	उडवा	ढीग
१७	(९७)	उंडी	गोळा
१३	(८०१)	उणखुण	संकेत, मनोगत, मर्जी
११	(४८०)	उतत	उतू जात, उन्मत्त
१३	(१६६)	उतान्ही	तीव्रतम इच्छा
१७	(६)	उत्पल	कमळ
३	(४१)	उत्प्लवन	उडी, उड्डाण
१८	(१५३२)	उदयाचलकुली	उदयपर्वताच्या रांगांमध्ये
१३	(३०६)	उदावादा	मोठ्या प्रकटतेने, गाजावाजा
१	(१९४)	उदित	सज्ज, तयार
८	(१४३)	उद्यानें	बागा, उपवने
१४	(२१८)	उद्भट	उत्कर्षास आलेला, उदात्त, श्रेष्ठ
१८	(६)	उद्भव	उत्पत्ती
१६	(२९४)	उधवणी	धुराडे
१८	(४१३)	उन्नाहो	उत्कर्ष, मोठा जलाशय
६	(३२०)	उन्मनि	अमनस्क अवस्था
१	(१५)	उन्मेषसूक्ष्मेक्षण	ज्ञानात्मक सूक्ष्म वस्तू निरीक्षणक्षम दृष्टी
३	(१२८)	उपकरण	सामग्री, साधन

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		उ	
१८	(६५३)	उपखणें	व्यर्थ होणे
९	(११५)	उपखा	श्रम
१८	(१२७२)	उपमर्दणें	नाश पावणे, चिरडला जाणे
२	(१७३)	उपरति	वैराग्य, विषयनिवृत्ती
१३	(८५३)	उपलवणी	विस्तार
६	(४८८)	उपलवला	आनंदित झालेला
१५	(२६४)	उपवढ	जागृती
९	(३१३)	उपसर्ग	उपद्रव, विघ्न
१	(१६१)	उपसंहरणें	शांत होणे, लोपणे, उपसंहार होणे
१५	(४६७)	उपहित	उपाधीच्या संबंधाने युक्त असणारे उपधेयचैतन्य
८	(३३)	उपार्जिणें	संपादन करणे
१७	(२८)	उपाव	क्वचितच घडून येणारा मेळ, योग
१८	(१७४७)	उपेणें	विश्रांतिस्थान
१८	(१५४२)	उपेक्षा	चालढकल
१३	(६६५)	उफगणें	रिकामा पडणे, संकोच पावणे
१८	(१८४)	उभजणें	खेद पावणे, कंटाळणे
७	(६९)	उभडा	उसळी, लोट
१३	(५७५)	उभळी	खोकल्याची ढास
१३	(५४२)	उमचणें	परत मिळविणे, फेडणे
७	(१५६)	उमपा	अमर्याद, देश-काल-वस्तू परिच्छेदरहित
१८	(१६०७)	उमेडा	अतिशय, कार्योन्मुख झाले असता
१३	(१५९)	उरग	सर्प
३	(२६०)	उल्व	गर्भावरील वेष्टण
८	(१३३)	उवाइला	प्रसन्न झाला असता
११	(४५२)	उवाइला	प्रकट झाला
१३	(७८२)	उवाय	उन्नत दशा
११	(३८७)	उवेडा	पराभव
१४	(२४१)	उसंत	विश्रांती
१७	(३११)	उसंतणें	दूर करणे
१८	(१६०६)	उससा	उच्छ्वास, श्वासोच्छ्वास
१७	(२०२)	उळिग	श्रम, सेवा
६	(१९२)	ऊरु	मांडी
		ए	
१३	(४९)	एकलाधी	एकमत
१३	(६०६)	एकसरणें	एकनिष्ठेनें अनुसरणे
१७	(३६४)	एकांतर	एक दिवसाआड उपोषण-भोजन करण्याचे व्रत
४	(६२)	एकायतन	एकच ठिकाण, एकच घर
१०	(२७१)	एकार्णव	जलप्रलय

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ

ओ

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
१७	(६२)	ओखद	औषध
३	(१९४)	ओसंडणें	टाकणे
११	(३०७)	औटावीमात्रा	अ, उ, म या तीन संपूर्ण मात्रा आणि अर्धबिंबाकृती अर्ध मात्रा अशा साडेतीन मात्रा (प्रणव व 'अमात्र' परब्रह्म)

क

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
९	(५२७)	कंचुकित	आंगरख्याने आच्छादित
१३	(५४०)	कटारे	हाय! हाय!
१	(१४७)	कटाह	कढई
१४	(१७०)	कटाक्ष	डोळ्याच्या कोनातून पाहणे, रोख
११	(९७)	कडाडा आणि गहिंसा	जाणत्यानेणत्याविषयी
९	(५२९)	कडियाळी	जाळीदार अंगरखा, वेढा, वेष्टण
६	(४११)	कणव	दया, कळकळ
७	(५५)	कणिका	सूक्ष्म कणी
१५	(५७१)	कथिलयादारभ्य	सांगावयास आरंभ झाल्यापासून
१८	(१६५८)	कदंब	समुदाय
१३	(२३५)	कदर्थणें	कासावीस होणे
७	(५१)	कंदर्प	काम
१७	(२८०)	कंदुक	चेंडू
१२	(१३९)	कर्म जेथ दुरावे	ध्यानात ऐक्य पावल्याने, जेथे कर्म संपते
१८	(१३९)	कर्म सवळालागी	समर्थ कर्मानुष्ठानासाठी
९	(२४५)	करण	इंद्रिय, साधन
१८	(४९४)	करणता	सांधनपणा
१८	(१२६१) (७०८)	करणीयेचा	कृत्रिम
१३	(१५२)	करी	हत्ती
१८	(७८३)	कर्कश	खडतर, कठीण
१७	(७)	कर्णताळ	कानाचे चलन
११	(४१४)	कन्हा	उंट
११	(३३६)	कल	मंजुळ
७	(७०)	कलन	ग्रास करणे
४	(९५)	कलाप	समुदाय
१८	(६७२)	कल्लोळी	लाटा
१७	(४२३)	कलुषकरी केसरी	पातकरूपी हत्तीचा विनाश करणारा सिंह
११	(१०५)	कलेवर	शरीर
१४	(१८८)	कल्हातणें	कलंडून पडणे, तोल जाणे
९	(१४१)	कंवळे	कावीळ
११	(३५९)	कव्हळ	खिंड
६	(१८८)	कसमस	रग, चांचल्य, चरफड

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		क	
६	(१६)	कळंभा	भांडण, तंटा
१७	(२८७)	कळांतर	व्याज, लाभ
१	(३७)	कळाविदपण	कुशलता, कलारसज्ञ
१८	(१७५८)	कळित	ग्रास करीत, पिडा
१३	(५५६)	काचरी	वाळलेले, सुकलेले, सुरकुतलेले
१	(१३४)	काचा	कच्ची, अधीर, अपक्व
११	(६३०)	काचें	साशंक, कच्चे
२	(३६४)	कांजी	भाताची पेज
१	(१९७)	कांटाळा	रोमांच, काटा
१४	(५१)	कांटाळें	वजन
१६	(४०४)	कांड	बाण, पेर
१८	(७६)	काणी	खिन्नता
१७	(९६)	काती	सुरी, कोयता
१८	(१६९४)	कानवडा	एक अंगावर पडणारा
६	(२४७)	कानवडोनि	कानवडे होऊन
१४	(१५८)	कानी	काढणी, दोर
१८	(१०७०)	कांबी	काठी, दंड
११	(६१२)	कामऊनिया	एकत्र करून
१५	(४८०)	कामठां	टाकसाळ, कार्यास लावून, कार्यात
१८	(७५२)	कामविणें	कमावणे, निर्माण करणे
१६	(६०)	कामाकारें	काम काढून, नाहीसे करून
१६	(३५३)	कामारें	दास
१८	(१०३)	काम्य	इष्टापूर्त वगैरे कामनिक कर्म
५	(१४९)	कारण	साध्य, फल, हेतू, इच्छित वस्तू
१३	(५१८)	कार्श्य	कृशता, रोडपणा
१६	(१४२)	कालाभुला	कासावीस, संभ्रमात पडणे
१०	(२९०)	कालिंदी	यमुना नदी
१८	(१०३६)	कावरू	गुद व शिस्न या दोन द्वारांतील शिवणी
१५	(५२)	कावरूखें	आश्चर्यकारक, चित्रविचित्र
१३	(३२०)	काश्मिरी	सरस्वती
६	(२५३)	काश्मीरी	स्फटिक शिळा, केशर
१८	(५३८)	कास	कंबर, आधार
१	(१३२)	काहाळा	मोठी झांज
७	(७०)	काळकळनेचेनि वेगे	काळाच्या अतीव वेगामुळे
४	(१९९)	काळज्वर	विषमज्वर, सन्निपातज्वर
१८	(७१२)	काळया नाग	कृष्ण सर्प
१२	(४९)	काळवखे	अंधार
२	(४१)	काळवशे	कालवशात
१४	(२१०)	काळवसें	काळोख
१३	(३९)	काळुगा	काळ नावाचा
२	(१२८)	किडाळ	निंद्य, हिणकस धातू

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		क	
११	(५४)	किरडुं	साप
१४	(३७३)	किळावो	तेज, कांती, प्रकाश
१३	(१०३७)	कीटा	हिणकस धातू, किडा
१५	(५२७)	कीर्तिमुख	शिवालयाच्या दरवाज्याच्या उंबऱ्यावर जे शिवगणाचे शिर मध्यभागी बाहेर तोंड करून कोरलेले असते त्यास कीर्तिमुख म्हणतात.
१३	(६५८)	कुंचा	मोर्चेल
३	(२५०)	कुटा	पेंढा, चुरा
२	(२१८)	कुटी	निंदेचे, वाईट बोल
१६	(१७८)	कुटीचे बोट	खोटच्या आळाचा डाग, अबोलपणे अंगुलीनिर्देश करून दोष दाखवणे.
१०	(२१५)	कुटिलालकमस्तक	मस्तकावर कुरळे केस असणारा
३	(४९)	कुंठणें	बंद पडणे
१५	(२)	कुड्मळ	उमलणारी फुलाची कळी
१३	(७१५)	कुंथणें	व्यर्थ बोलणे, फुगणे, गुरगुरणे
१५	(२४७)	कुंथाकुंथी	श्रम, आटापिटा
७	(१८५)	कुपिका	कुपी, लहान बाटली
१३	(७६१)	कुब्ज	कुबडी, वाकडी
५	(१०७)	कुमुद	चंद्रविकासिनी कमल
९	(३८१)	कुरवंडी	निंबलोण करून टाकण्याचा पदार्थ
१	(९५)	कुरुठा	शहाणा, आश्रय
१८	(९२७)	कुऱ्हें	वाकडे
९	(२७७)	कुलक्रम	परंपरा
६	(१८२)	कुश	दर्भ
१८	(२१२)	कुशलाकुशल	शुभाशुभ
१४	(४०)	कुशी	कूस, पोट
१	(८)	कुसरी	चातुर्य, कौशल्य
१३	(५२१)	कुहणें	कुजणे
६	(२१६)	कुहीटुळी	कुजकी घाण
११	(२४९)	कुळ	समुदाय, वंश
१	(११३)	कुळकणी	सूक्ष्म युद्ध कौशल्य
६	(४५०)	कूजणें	शब्द करणे, ध्वनी करणे
१६	(४३)	कूटस्थ	मायेच्या संगाने असणारे चैतन्य
१८	(१८०३)	कूल	तीर
१८	(३४१)	कृकर	ढेकरेस कारण असणाऱ्या उपप्राणाचे नाव
१७	(३६४)	कृच्छ्र	पहिल्या दिवशी एकवार भोजन, दुसऱ्या दिवशी नक्त (सायंकाळी भोजन), तिसऱ्या दिवशी न मागता आपोआप प्राप्त होईल ते खाणे व चौथ्या दिवशी उपोषण, या क्रमाने बारा दिवस करण्याचे व्रत.
३	(२२६)	कृमिदोष	जंताचा रोग
१३	(२०७)	कृषीवल	शेतकरी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		क	
१८	(४६४)	केंकाण	समुदाय
६	(३४१)	केणी	माल, पदार्थ
१६	(३१९)	केतु	धूमकेतू, शेंडे नक्षत्र
१३	(१०६६)	केयूर	एक प्रकारचे सुवर्ण बाहुभूषण
१	(१३४)	केर फिटणें	कचऱ्याप्रमाणे उडून जाणे
१८	(४)	केलि	क्रीडा, लीला
१३	(५५२)	केळवळी	लग्नाचा वाङ्‌निश्चय झालेली अशी नवरी
१७	(२९४)	कैकट	धर्मकृत्यास अयोग्य असा कीकट देश—मगध देश
१३	(८३१)	कोक	कामशास्त्र
३	(२४२)	कोंड	गावकूस, तट
१३	(५३९)	कोंत	शस्त्राचे पाते
११	(२६६)	कोंभणें	अंकुरीत होणे, उत्पन्न होणे
१५	(९७)	कोंभैजणें	कोंभरूपास प्राप्त होणे, आकारास येणे
२	(४)	कोमाइणें	कोमेजणे
१३	(८५४)	कोर	मर्यादा, हद्द
१६	(११७)	कोराळें	डोंगराचा कडा, फत्तर, दगड
१८	(६०६)	कोल्हाटी	डोंबारी
१३	(६०५)	कोश पिणे	दृढनिश्चयरूपी संकल्प करणे, शपथ वाहणे
३	(१३९)	क्रतु	श्रौतयज्ञ, दृढसंकल्प
४	(८८)	क्रांतदर्शी	दीर्घदर्शी, पारदर्शी
१८	(१८०४)	क्रोश	कोस
८	(१४०)	क्लेश	दुःख, अविद्यादी पाच क्लेश
		ख	
१६	(३९)	ख	आकाश
१३	(५८३)	खग	पक्षी
१०	(११०)	खंग	खंड, हानी
११	(५३९)	खडवा	खडक
१३	(३३६)	खडळु	खडा
१३	(२०५)	खडाण	अल्पदुधी लाथरी गाय, खोडाळ गाय
१५	(१६५)	खणुवाळ	खणू असलेला, कठीण, अवघड
९	(५००)	खत	क्षत, जखम
१३	(२९०)	खरपुस	बोचणारा, आल्हाददायक, परिपक्व
६	(४९०)	खरपें	डिखळ, रुक्षपणा
१६	(३९५)	खरमरा	रखरखीत, प्रचंड
१४	(१२८)	खरा	सत्य, सत्यपणा
४	(२२)	खवणा	दिगंबर, वस्त्रविवर्जित
११	(४४०)	खाई	नाश
१७	(९३)	खांकरणें	आरंभ करणे, प्रवृत्त होणे
१५	(१५९)	खांकरजणें	तयार होणे, उत्पन्न होणे
९	(४७०)	खागें	ठिकाण, जागा, विषय, तत्त्व

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ख	
९	(३२६)	खांचणें	श्रमणे, दमणे, कमी करणे
६	(२९)	खाजे	खाद्य
१५	(२४८)	खांड	तरवार, कुऱ्हाड
१३	(५६८)	खांडी	खिंड
१३	(५६३)	खातेंवेंड	घाणेरडचा पाण्याने, दुर्गंधीयुक्त उकिरडा
१८	(७३१)	खांद	आधार, आश्रय
१०	(९९)	खांदी	फांदी
१५	(१५९)	खांबे	सोट
३	(२५२)	खाल	साल
११	(२१६)	खिरडणें	मागे हटणे, मागे सरणे
८	(१५)	खिरणें	गळणे
१८	(१०४०)	खीच	खिचडी
१४	(१४८)	खुडकणें	अडकणे
१८	(९१४)	खुणपाळणें	मनोगताप्रमाणे वागणे, आज्ञा पाळणे
१८	(६५४)	खुतला	तटस्थ बसला, टपून बसला
१४	(१४९)	खुरखोडी	लाथा झाडतो, खुराने जमीन उकरणारे अपशकुनी.
१३	(६३८)	खुरतोडी	लाथरी गाय
६	(५९)	खेंव	आलिंगन
१	(५)	खेंवण	कोंदण
१३	(१९५)	खेवणें	भूषण
१७	(३२६)	खेवीं	तत्क्षणीच
१३	(१०७)	खेवंग	बळकट, समरस
१६	(३४५)	खोचरा	भाला
८	(१७३)	खोटी	लगड, गोळा
१८	(८९८)	खोडा	गुन्हेगाराचे हातपाय अडकविण्याकरिता केलेली लाकडाची अडकण.
१३	(९१७)	खोमणें	न्यूनता
१३	(४१८)	खोलता	पुढे चालणारा वाटाडचा
१३	(२९७)	खोंविले	पेरिले
१४	(३१२)	खोळी	कांत
		ग	
१६	(३६३)	गगनौळ	आकाशपुष्प, खपुष्प
९	(१४)	गंगावती	निरगुडी
६	(२३६)	गच्च	गच्च, पक्के
१३	(३२०)	गंडकी	शालीग्राम, गंडकी नदीतील दगड
३	(९६)	गण	समुदाय
१७	(२९)	गती	मार्ग, आधार
१३	(३२४)	गदळ	घाण
१५	(२१५)	गंधर्वदुर्ग	ढगाच्या आकृतीत भासणारा किल्ला

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ग	
१८	(२०९)	गंधिकाळिमा	गंज व काळेपणा
१३	(१८८)	गरिमा	मोठेपणा
१३	(५६९)	गरुवा	म्हातारा
९	(१८५)	गर्ता	खळगा
१५	(९९)	गर्भपत्र	आतून निघणारे कोमल पान
१३	(७१८)	गर्वतुष्टिगंड	गर्वाने संतुष्ट होऊन ताठ झालेला
११	(४२५)	गवखा	दरी
९	(१९३)	गवसणी	खोळ
१३	(२३१)	गवादी	अन्नछत्र
७	(२००)	गवाक्ष	खिडकी, झरोका
१३	(८५५)	गव्हर	गुहा
१०	(२५)	गव्हरूपें	गूढाभिप्राय रूपाने सांगणे
१५	(२६८)	गव्हारे	मूर्ख
११	(९७)	गहिंस	अज्ञानी, मूर्ख
८	(१४७)	गळाळा	घोट
१३	(२३३)	गांठा	पिंजरा
११	(५३९)	गांडोरा	इमारतीच्या पायातील भर
६	(३६४)	गाढिका	बळकटपणा, दृढता
११	(१५७)	गाणीव	गाणे
१३	(२२१)	गादणें	पीडित होणे
१८	(१३६५)	गाभागोभा	अडथळा, प्रतिबंध
१०	(७०)	गाभेवन	सूक्ष्म अंकुर, गर्भपत्र
१०	(२८२)	गायत्री	चोवीस अक्षरांचे वैदिक वृत्तछंद
१८	(१७३७)	गीतांगे	गीतेचे अंतरंग, अर्थज्ञान
१७	(२९८)	गुगुळ	एक प्रकारचा सुगंधी पदार्थ
२	(३४२)	गुण	पांश
११	(८४)	गुणिया	कुशलतासंपन्न गारोडी
१३	(५७०)	गुणें	मुळे, म्हणून
११	(२४६)	गुंतणें	व्याप्त होणे, अडकणे
३	(१२०)	गुरु गोत्र अग्नि पूजी	गुरुभक्ती, गणगोत्रजांवर उपकार, नित्यकर्माद्वारा अग्नी सेवा.
१३	(६७६)	गुरुतल्पग	गुरुनिंदक
१६	(२१९)	गुरुपदिष्टा	गुरूने उपदेशिलेली
१४	(८९)	गुर्विणी	गरोदर
६	(१९७)	गुल्फ	घोटा
११	(३८९)	गोखा	मध्येच, मध्यंतरीच
१८	(१०८५)	गोंधळुक	सांजवेळ, मावळती वेळ
८	(१४८)	गोरीयेचे	पारध्याचे
१८	(१७४)	गोंवारी	गुराखी
९	(४०)	गौप्य	गुप्त गोष्ट
१४	(९३)	गौसी	परस्पर संबंध, गवसणी, खोळी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ग	
३	(२२६)	गौल्य	गोडपण, मधुरत्व
१८	(४०)	ग्रीवाघंटा	देवळावरील कळसाचा गळ्याच्या आकाराचा डेरा
९	(५११)	ग्लानि	खंती, दु:ख, संकट
१३	(३२९)	ग्रथन	ग्रंथरचना
		घ	
२	(२०५)	घटणें	घडणे, शक्य होणे
१	(९२)	घटा	समुदाय
६	(४७१)	घटिका	पाण्याने भरलेल्या घंगाळात वेळ मोजण्याकरिता जे पात्र ठेवितात ते.
२	(१५९)	घटिकायंत्र	रहाटगाडगे
१४	(१४२)	घणावणें	दृढ होणे
१५	(५)	घणावली	घट्ट अथवा दृढ झालेली
२	(३११)	घरटी	पहारा, गस्त
११	(५८६)	घरडोंळी	घराचा झाडा
१५	(२१७)	घरभरी	घरभर
१८	(१३९२)	घराचार	घरातील प्रपंच
७	(१३९)	घसणीं	संघटन, संसर्ग, झगटणे
६	(२३१)	घाउस	घास, लचका
३	(१९६)	घारणें	व्यापणे, संचरणे
१७	(३०१)	घुणाक्षर	लाकडे कोरणाऱ्या घुणा नामक (वाळवी) किड्यापासून कोरले जाणारे अक्षर.
१७	(२१३)	घुमरी	भर
११	(१२६)	घूर्णित	निद्रामग्न, धुंद
३	(७१)	घेपणें	वेढणे
७	(९४)	घोटणें	गिळणे
६	(२२४)	घोटीव	चकचकीत वेढे
९	(२७५)	घोषध्वनिनादाकार	परा, पश्यंती, मध्यमा, वैखरी वाणी
१५	(१९०)	घोंसाळिया	घोस असलेला
		च	
१८	(५३९)	चकै	चूकभूल, भ्रम
१६	(६)	चक्रवाक	ज्याचा आपल्या मादीशी दिवसा योग होतो व रात्री वियोग होतो असा एक पक्षी.
१७	(४१८)	चडकण	चापट
१३	(४१२)	चतुर्दिक्षु	चार दिशांकडील
९	(२९)	चंद्रकांत	ज्यावर चंद्राचे किरण पडले असता द्रव सुटतो असा मणी
१३	(५०९)	चंद्रसूर्यसंपुट	इडा व पिंगला यांचे नासा पुटांतील संगमस्थान
६	(२४७)	चंद्रामृत	सतरावी जीवनकला, चंद्र किरणांतून स्रवणारे अमृत
१३	(४२४)	चरणसंवाहन	पाय चेपणे
१०	(१२)	चर्चणें	उटी लावणे, चर्चा करणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		च	
१८	(४)	चलितचित्तपानतुंदिल	चंचल चित्तास पिऊन ज्याचे पोट पुष्ट झाले आहे असा
८	(१५४)	चवरें	शिखर
७	(७५)	चळिया	धारा
९	(१८१)	चाकळा	चघळ, घास, तुकडा
९	(५२७)	चाकाटणें	विस्मित होणे, चकित होणे
१	(२१)	चातुर्यार्थकलाकामिनी	कौशल्य, शास्त्रसिद्धांत, चौसष्ट कला यांची रुची असणारी.
१६	(३१४)	चांथी	बडबड
१७	(३६४)	चांद्रायण	शुक्ल पक्षात एकेक घास वाढवून पौर्णिमेस पंधरा घास खाणे व नंतर वद्य पक्षात रोज एकेक घास कमी कमी करून अमावस्येस उपोषण करणे.
६	(७२)	चारु	सुंदर
१४	(२६२)	चितारणें	चित्रित करणे
४	(२९)	चित्कळा	जीवनकळा, चिदंश
१५	(९७)	चित्तचतुष्टय	मन, बुद्धी, चित्त व अहंकार
१८	(१७३३)	चित्ताथिला	चित्तसंपन्न
७	(१५४)	चिदंबर	चैतन्यस्वरूप आकाश
१५	(९४)	चिद्वृत्ति	माया, ज्ञानवृत्तिस्वरूप
७	(१७०)	चिरणें	खुले करणे, वेगवेगळे पक्के मार्ग आखणे
१८	(१५५६)	चीप	बांध, पातळ कपचा
१३	(११५७)	चुकी ठेवणें	उणिवेचा दोष ठेवणे
१८	(१२४)	चूत	आंब्याचे झाड
१७	(९७)	चेडा	भूतविशेष, क्षुद्र देवता
६	(६५)	चेत	जागा (जागृत असलेला)
८	(२१०)	चेतनावर्ग	प्रेरक समुदाय, इंद्रिय समुदाय
९	(२०)	चेपणी	आढी
३	(५३)	चेष्टा	कर्म, क्रिया, हालचाल
९	(४६६)	चैद्य	शिशुपाल
१८	(१२४७)	चोखौळ	शुद्ध पुष्प
६	(१२३)	चोज	प्रेम, कौतुक, नवल, आश्चर्य
६	(५)	चोजवणें	समजणे
१३	(५५०)	चोंढी	खोल पाणी, खोल खळगा, डोह
१४	(१७७)	चौखुरणें	ताणून बांधणे, जखडून बांधणे
१२	(५२)	चौचक	दाराची चौकट
१६	(२२३)	चौबार	चव्हाटा
		ज	
१८	(६)	जगदंबुगर्भनभ	जगद्रूपी ढग ज्याच्या पोटात निर्माण होतात असे आकाश.
१८	(४)	जगदुन्मीलनाविरल-केलिप्रिय	जगत प्रकट करण्याची, एकसारखी लीला करण्याची आवड असणारा.

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ज	
१३	(२३०)	जंगम	हालचाल करणारा, सचेतन प्राणी
६	(१९२)	जघन	पोटरी
१८	(८४४)	जचणें	कष्ट करणे
११	(३९५)	जंत्र	मारकयंत्र, तोफा, बंदुका वगैरे
१८	(१)	जन्मजराजलदजाल-प्रभंजन	जन्मरूपी व म्हातारपणरूपी मेघांच्या समुदायाची धूळधाण करणारा वायू.
१६	(३२७)	जन्मवृत्ती	जन्मभर पक्के वतनदार
१४	(२७०)	जन्मव्रती	जन्मभर आचरण करण्याचे व्रत घेतले आहे असा
७	(८६)	जरंगा	जाळे
५	(११५)	जल्पणें	व्यर्थ बडबडणे
१३	(९६२)	जवट	जुळे जोडपे
६	(३०६)	जवनीक	पडदा
१७	(२५६)	जळतभींत	रखरखीत निखारा
१४	(१४७)	जळपारधी	धीवर
१३	(५६५)	जळंबट	खांकरा, लाळ, कफ, बेडका
६	(२६७)	जाकळणें	व्यापणे, आकलन करणे
११	(३८१)	जापाणी	आवर
९	(४१२)	जायाचें	जाणारे, दोन दिवस उसने मागून आणलेले
१५	(१४८)	जारज	जरायुज, गर्भाशयापासून झालेली मनुष्यादिक सृष्टी
६	(३०२)	जालंधर	योगशास्त्रोक्त बंधत्रयातील कंठस्थानाचा बंध
१	(१३८)	जावळिया	जोडीचा
१३	(११६१)	जिणी	जन्माची सफलता
१८	(५१४)	जितवणी	जीवन देणारे
११	(६६६)	जिताणें	जिवंतपणा
१७	(१४४)	जिव्हादंश	लोंडी लावणे (जिभेस चटका देणारे)
१८	(१११९)	जिज्ञास्यु	ज्ञानेच्छेचा विषय
१३	(१३२)	जीजे	जगणे
९	(२४)	जीववितें	चैतन्ययुक्त करणे, जगविणारे
८	(८७)	जुनें	मोठे, पूर्वकालीन
१४	(५७)	जुंपणें	जोडणे
११	(३६३)	जुंबाडे	समूह
१८	(६७३)	जुंवाराचें	जुगार खेळण्याचे
१५	(६७)	जोगा	योग्य
१३	(७९९)	जोगावणुक	शरीर निर्वाह
१३	(३६४)	जोगावणें	तृप्त असणे, संभाळणे, पोसणे
१३	(७९६)	जोगावी	कसे तरी पूजन करणे, हेळसांड करणे
४	(३४)	जोजारु	त्रास, कष्ट
११	(६०)	जोहरवाहर	जळण्याची पीडा
१०	(१४५)	जोहार	अग्निकुंड
१५	(३९९)	ज्योत्स्ना	चंद्राचें चांदणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		झ	
१	(१५९)	झणें	कदाचित होशील पण होऊ नकोस
७	(१९२)	झडकरी	तावडतोब, लवकर
११	(४२५)	झाका	उडी
१४	(१८४)	झांसुरता	स्मृतिभ्रंश झाला असता
१३	(२१४)	झील	हलके, विरळ
७	(१००)	झेपावणें	प्रवृत्त होणे
१३	(२५७)	झोती	धक्का, विक्षप
८	(६१)	झोळ	खोटा खोळ, मिथ्या, असत्य
		ट	
१५	(१५१)	टका	घोस, अग्रभाग
१२	(१८२)	टवंच	दुःख, त्रास
६	(१११)	टांचे	कमी, ठेंगणे
१५	(२४४)	टिकू	माकडाचे वेडावणे, टुकटुक
६	(७७)	टिटांतु	चवड्यांत, चोचीत, 'टी टा टू' असे ओरडत
१३	(९१८)	टिळका	मुख्य, प्रमुख, भूषण
१३	(५०६)	टेहणी	पहारा, देखरेख, टेहळणी
		ठ	
११	(९१)	ठाकी	योग्यता
६	(२३)	ठाणादिवी	ठाणवी, एके ठिकाणीच नेहमी असणारा स्थानदीप
१८	(१०६१)	ठाणोरी	युद्धात मेलेला
६	(२०४)	ठायीठावो	नेमकी तेथेच
९	(५२०)	ठांसी	राहशील
१८	(५३९)	ठिकरीया	बारीक ठिकऱ्या ठिकऱ्या
२	(३१४)	ठेठावलें	असमर्थ ठरले
		ड	
१५	(११८)	डगरु	फार प्रसिद्धी, आळ
११	(१३२)	डवरणें	माखणे, लिप्त करणे
१७	(९४)	डांकुलीया	चुटक्या
१५	(२६७)	डाह्मरलें	विस्तार पावले, प्रसिद्धी पावले
१३	(३८७)	डाळी	टोपली, डाल
६	(९२)	डिखळ	ढेकूळ
१८	(२१)	डिंभोपाधिक	बालकत्वाची उपाधी
१८	(६८२)	डुडुळ	घुवड
१५	(२५२)	डोणी	नाव
१३	(८२६)	डौर	उपहास, छिटकारा

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ढ	
१३	(४७१)	ढिमाचे	मुलाम्याचे
१६	(३१८)	ढीवर	पारधी, धीवर
१६	(३४१)	ढेमे	खडकावर
८	(२२)	ढोंढी	आकार
		त	
१३	(५५)	तडावा	छत
३	(१२)	तनु	शरीर
९	(२१७)	तन्मय	स्वरूपैक्य
१५	(३६६)	तपनें	उष्णता, सूर्य
१०	(१६२)	तरणि	सूर्य
१३	(१०४)	तरळणें	चंचळपणाने भासणे
११	(३४८)	तरी	नाव, नौका
१	(११)	तर्क	प्रतिज्ञा, हेतू, उदाहरण, उपनय व निगमन अशा पाच अवयवांचे बनलेले अनुमान.
१	(५६)	तलग	लहान पिलू
१३	(१९५)	तळौटेपण	नम्रता
६	(३१५)	तागा	नाव ढकलण्याचा वेळू
१५	(३६४)	तांडी	समुदाय
१८	(१६७९)	तान्ही पारठें	व्यालेली, दुधड, आटलेली, वयस्कर
१८	(८)	तापापह	ताप निवृत्त करणारा
६	(१३४)	तार	लखलखीत, स्वच्छ
१८	(१७९०)	तावुनीं	ताप देऊन
१६	(२५४)	तिघावन्ही	प्रलयाग्नी, विद्युताग्नी आणि वडवाग्नी
१८	(१०३७)	तिन्ही बंध	मूळ, जालंधर व ओढियाणा असे तीन बंध
९	(१३७)	तिमणें	भिजणे
९	(७२)	तिमिरेजती	झाकले जाणे, मंद होणे
११	(१२५)	तीव्र	उग्र, कडक
७	(७०)	तुंग	उंच
९	(४४९)	तुटी	कमीपणा
१३	(१०६१)	तुंबिनी	दुध्या भोपळीचा वेल
१०	(२३७)	तुरंग	घोडा
१६	(३९)	तुरंबणी	हुंगणे
१३	(३९)	तुलि	गादी
१६	(२८)	तुळा	तराजू
१	(१३६)	तूर	वाद्य
६	(४५)	तैसा आम्नायाचेनि आधारे	वेद प्रमाणाच्या आधारेकरून
४	(९८/९९)	तैसें नैष्कर्म्यत्वीं जाणे	आत्म्याच्या नैष्कर्म्य दशेचे ठिकाणी देहेंद्रियांचेच कर्म जाणतो.

अध्याय ओवी		शब्द	अर्थ
		त	
२	(३६७)	तो अहंकारातें दंडुनी	विचाररूपी काठीने मारून
९	(३७०)	तोंडाळे	अधिक बोलका
३	(७२)	तोय	'पाणी
१७	(१३१)	त्राण	रक्षण, शक्तिप्रद आधार
३	(२५२)	त्राय	आश्रय, रक्षण
१	(२६२)	त्रास	किळस, वीट
१	(१३३)	त्राहाटणें	थोपटणे
१६	(४३९)	त्रिदोष	कफ, वात व पित्त यांचा अतिरेक
५	(११४)	त्रिमाळिक	तीन मजल्यांचे
१७	(१९७)	त्रिरूप	सात्त्विक, राजस, तामस
१६	(४३०)	त्रिशंकु	तीन कोनांचा शंकू
		थ	
१८	(११३७)	थडथांद	कूटस्थनित्यपणाने
७	(२३)	थर	जाती
१८	(५५४)	थरविथर	बरेवाईट
७	(२४)	थरा	प्रकार, जाती
१७	(३४५)	थळींव	दागीना
१३	(२७३)	थाउ	स्थिर, स्थिती
११	(३९४)	थाटा	समुदाय
१२	(२३१)	थारणें	स्थिर होणे
१६	(३७१)	थांव	बल
७	(१५२)	थिल्लर	डबके
२	(८८)	थोकलें	गुप्त
१६	(४२५)	थोंब	बंड, प्रस्थ
		द	
१७	(२५५)	दडगी	प्रज्वलित, तप्त ज्वाला
१८	(१०२८)	दण्डवत	काठीसारखा साष्टांग नमस्कार
१३	(५०२)	दन्दिया	योद्धा
१८	(८३६)	दम	बाह्येंद्रियांचा निग्रह
२	(१५)	दर्दूर	बेडूक
१६	(२२९)	दर्प	गर्व, मस्ती
३	(२६१)	दर्पण	आरसा
१६	(२४८)	दर्वी	पळी
१	(२४७)	दवडणें	नाहीसे करणे, हाकालणे
६	(२९१)	दंश	गूढ वर्म, मर्म
१	(१५)	दशन	दात
११	(४१६)	दंष्ट्रा	दाढ
१५	(४००)	दहनपाचन	जाळणे व पचविणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		द	
१५	(२५८)	दळें	म्यान
११	(२१७)	दांग	अरण्य
६	(२७१)	दादर	जिना, पायऱ्या
१	(१३५)	दादुला	मर्द, समर्थ, धीरवान
११	(४८०)	दायाद	भाऊबंद
१	(८१)	दारूयंत्र	लाकडाची बाहुली
१४	(१७९)	दार्ढ्य	दृढपणा
११	(४६३)	दासट	दाहक
११	(२७७)	दिघडा	उंच
६	(४४३)	दिवि	स्वर्गात
१०	(१४२)	दिवी	मशाल
१८	(१३२९)	दिव्य	शपथ, लोकोत्तर
१७	(१८७)	दीक्षित	ज्याने यज्ञ केला आहे असा
१५	(२१८)	दुगळी	दुबळी
११	(९९)	दुराराध्य	संपादन करण्यास अतिशय कठीण
२	(४६)	दुर्धर	मिळण्याला कठीण, दुर्घट
६	(४५९)	दुर्भेद	बुद्धीचा प्रवेश होण्यास कठीण
१८	(६६)	दुर्मेळावा	कुयोग
१३	(४९७)	दुर्वाक्यशेल	शेलके अपशब्द
११	(४२८)	दुष्काळ पहाणें	दुष्काळ संपून सुकाळ उजाडणे
१५	(८२)	दुस	वस्त्र
१८	(२३४)	दुहिता	मुलगी
१४	(२०५)	दृति	सुवास
१	(४)	देखा आंगीक भाव	स्वाभाविक शरीराची ठेवण
३	(१५४)	देखी	कित्ता, वळण
१८	(५९९)	देवढें	दीडपट
१८	(४४५)	देवलवसी	पुजारी, मूर्तिपूजक
१८	(१२८३)	देवांगण	शपथ, देवालयातील मोकळी जागा
६	(१९३)	देव्हडें	वाकडी
८	(२५०)	देहीं जे देहेंचि	जे देहात राहून देहानेच
७	(१६८)	दोन्दिल	मोठ्या पोटाचा, स्थूळ
१३	(३५५)	दोश	उद्देश
१५	(९८)	द्योतक	तेज प्रकाशक
११	(३१५)	द्यौर्लोक	स्वर्ग
१८	(२)	द्रुम	वृक्ष
१८	(७)	द्विरद	हत्ती
१३	(२८)	द्विरेफ	भ्रमर, भुंगा
		ध	
६	(५३)	धट	ताजवा, तराजू (निश्चय)
१६	(१४२)	धड	दुधड, दूध देणारी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ध	
९	(२४१)	धडफुडा	प्रज्वलित
१०	(४९)	धडौतें	धड, सवस्त्र
३	(२१)	धणीं	तृप्ती
१८	(९३१)	धरणें	तगादा, बंधन
१८	(९६५)	धरवणी	साठविलेले
९	(५५)	धर्म्य	स्वधर्मानुकूल, धर्माला धरून
१०	(३२०)	धसाळ	अविचारी, सढळ
८	(५५)	धाइणें	तृप्त होणे
१८	(९४२)	धांगडी	दांडगी
१२	(४७)	धाटी	ताटी
६	(२१८)	धातु	शरीरातील चरबी, रक्त, मांस वगैरे धातूंचा समुदाय
६	(३४)	धातुवाद	किमया
१०	(१५२)	धात्री	आधार, जन्मभूमी
९	(२१६)	धारणा	देश बधः चित्तस्य धारणा, एका ठिकाणी चित्त स्थिर करणे.
६	(५८)	धारणेचेनि पैसारे	धारणेच्या विस्तृत मार्गाने
६	(४७४)	धारसा	प्रवाह
१३	(१०५४)	धाराधरधारी	मेघाच्या वर्षावाने
३	(२४३)	धालेपण	पालनपोषण, दाईपण
१२	(७९)	धांव	मोहर
२	(७२)	धांवया	हाकेला धावून
७	(१०)	धिवसेकर	इच्छा करणारा
१३	(५०६)	धीट	ढालगज, स्वैराचाराचे साहस करणारी
९	(९)	धुन्धुरु	काजवा
१८	(७१२)	धुन्धुवात	फुस्कारे टाकणे
१८	(१३९३)	धुये	नाहीसे होणे, धुतला जाणे
१५	(१७२)	धुरधुरणें	धुरा धारण करणे, अग्रभागी राहणे
१२	(१३४)	धुरे	अग्रणी
१८	(१०१७)	धुवट	शुद्धिकारक, पवित्र करणारी
१८	(२८९)	धेंड	प्रस्थ
१८	(११८७)	धेंडा	ज्या दिवशी वर वधूच्या घरी जातो त्या दिवशी वधू-वरांस कुलदेवतांचा आशीर्वाद मागण्यासाठी वधू-वरांस खांद्यावर घेऊन नाचणारा मनुष्य.
१८	(८३५)	धेंडे	समुदाय
१३	(६१२)	धौत	पवित्र
३	(१६)	ध्वनित	गूढ अर्थाने
		न	
१७	(३२४)	नई	नदी
१२	(४१)	नखी न लगे	मनाचे नखाचाही स्पर्श होऊ शकत नाही

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		न	
९	(१९७)	नटनाच	नटाप्रमाणे लज्जाविवर्जित होऊन केलेल्या नृत्याने
२	(४८)	नवनिशित	नवीन धार लावलेले
१०	(७)	नवरस	शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, भयानक, बीभत्स, अद्भुत व शांत हे नऊ रस आहेत.
१८	(३४१)	नाग	उपप्राणादी
१०	(४२)	नागरपण	सुंदरपणा, मोठेपणा
१४	(१९०)	नागवे	असाध्य, गवसत नाही
१७	(२९६)	नागारी	गारुडी
१३	(८५)	नागोवा	लुटून आणलेला माल
१०	(१०९)	नाटी	ठिकाणी, छंदी, खेळात
१५	(३८७)	नाडर	पाण्याचे डबके
१८	(११६)	नापादणें	संपादन न करता
८	(२५८)	नाप्लवणें	न बुडणे
२	(२९९)	नाभिभवे	पराभूत होत नाही
१३	(५२१)	नाराच	बाण
१६	(९२)	नाराणूक	असमाधान
१३	(३६१)	नालोचणें	विचार न करणे
११	(४७३)	नावानिगे	नावाजलेले
१३	(११२७)	नांवे नांवे	वेळोवेळी
६	(२४८)	नाळके	शक्तिरूप नळी
११	(५४८)	निकरे	निकराने
१३	(७२७)	निकरें	निक्षून, प्रतिज्ञापूर्वक
१८	(१०२१)	निकुंज	वेलीची जाळी
१	(१७)	निकुंभ	गंडस्थळ
१३	(६२१)	निकुरेसी	निश्चयासाठी
८	(१२४)	निगड	पायात अडकविण्याची बेडी
१३	(७५९)	निगळ	डोळ्यांचे चिपड
१३	(८३३)	निघंट	वैदिक शब्दांचा कोश
१८	(९)	निजजनजित	आपल्या दासांकडून जिंकलेला
९	(४८४)	निडळ	कपाळ
६	(२६६)	निडार	पक्व दशा
६	(४९०)	निडारले	परिपक्व झाले
१३	(१०८)	निढाळ	केवळ
११	(२२१)	नितंब	कटिभाग, कमरेच्या खालचा भाग
१८	(५)	नित्यनिरस्ता-खिलमळ	सर्व दोष ज्याचे ठिकाणी नित्य निवृत्त आहेत
११	(२२४)	निदाघ	उष्णता
११	(४७०)	निपटारा	निस्तेज, निकृष्ट, तेजोहीन
५	(३२)	निमथा	शिखर
८	(१६३)	निमित्त पुरे	निमित्त पूर्ण होते
१६	(१५८)	निम्न	खड्डा, खोल

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		न	
१८	(८२८)	नियोगी	अधिकारी
१३	(२३)	निरंजन	अरण्य
३	(१०२)	निरत	तत्पर
१	(२६०)	निरय	नरक
१८	(७४२)	निरवडी	कुशलता, निग्रह, युक्ती
१	(५१)	निरवधि	अमर्याद
१८	(५)	निरस्त	निवृत्त
२	(३७२)	निराकरणें	त्याज्य ठरविणे, निषेध करणे
८	(११६)	निराळ	मूर्ध्न्याकाश, आकाश
१५	(४७०)	निरुता	खरोखर, नेमका
७	(९९)	निरुता होऊनी	संसारप्रेमरूपी पाण्याची धार चुकवून
८	(२२१)	निरुती	सत्यता, खरेपणा
६	(३६४)	निरोध	निग्रह
९	(५३०)	निरोपिलें	आज्ञा केली, निरोपिलेले
१८	(५५२)	निरोविणें	नेऊन सोडणे
१३	(४१६)	निर्गमागम	बाहेर जाणे व आत येणे
१	(१५४)	निर्घात	आघात, धक्का
११	(२९८)	निर्बुज	दिङ्मूढ होणे
१२	(१७)	निर्मिणें	निर्माण करणे, उत्पन्न करणे
६	(४८४)	निर्वचणें	कथन करणे; शब्दाने सांगणे
१३	(२४१)	निर्वेच	निर्णय, विवेचन
१८	(५९)	निर्वाह	धोरण
१७	(८५)	निर्वाहणे	योगक्षेम वाहणे
१७	(२५२)	निर्वाहतें	टिकणारे
१५	(४)	निर्वाळणें	उजळणे
६	(२५४)	निर्वाळलें	उजळले
५	(७)	निर्वाळा	परिपक्व दशा
१३	(३२७)	निर्विवाद	शंकारहित, निःसंदेह
१७	(४०२)	निर्विशिष्ट	यच्चयावत् विशेषणांनी विवर्जित
१८	(११)	निर्विशेष	सामान्य विशेष भाव विवर्जित, नाम, रूप, गुण, संबंध, क्रिया इत्यादींपैकी एकही विशेष नसणे.
१६	(२०८)	निर्वीण्ण	विरक्त, निरिच्छ
१६	(११२)	निर्वेच	अर्थ कथन, निर्वचन, अभिप्राय
१३	(४८)	निलाग	संबंधरहित, निराश्रय, निःसंग, ब्रह्म
३	(२७०)	निवटणें	मरणे, नाहीसे होणे
१७	(२७५)	निवर्तविणें	निवृत्त करणे
१	(२००)	निवातकवच	सुरक्षित जागी लपून राहून देवादिकांस त्रास देणारे राक्षस
१	(१३२)	निशाण	डंका
१२	(२४०)	निष्कलंक	निर्दोष
१२	(९७)	निष्टंक। बुद्धि निश्चयेंसीं	दृढ बुद्धी निश्चयासह सदाच

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		न	
१७	(१५७)	निष्पत्ति	सिद्धी, निर्मिती
६	(१०७)	निष्पन्नाची	प्राप्त पुरुषाची, सिद्धाची
१३	(३६६)	निष्प्रपंच	निष्कपट, प्रपंचात न गुरफटलेले
१३	(२९१)	निसळें	शुद्ध
१५	(२५९)	निसळे	पाजळलेले
११	(५५१)	निसुग	कोडगा, निर्लज्ज
४	(१३१)	निहटणें	बळकट धरणे
९	(२९३)	निक्षेप	ठेव, साठा, त्याग करणे
९	(४२४)	निक्षेपणें	ठेवणे
१२	(१८)	नीच नवी	नित्यनूतन
१५	(२२६)	नुधवणें	वर न करणे
१८	(९६५)	नुपकरणें	उपयोगास न येणे, समर्थ न होणे
१०	(५५)	नुबगणें	न कंटाळणे
१७	(२७८)	नुमचणें	परत फेड होऊ न शकणे
१३	(२०३)	नुमसणें	न सांगणे, उघड न करणे
११	(२३)	नेवाणें	पराभव, निर्वाण
६	(१९६)	नेहेटणें	दाबणे
४	(९९)	नैष्कर्म्य	कर्मरहित
६	(३२४)	नोकणें	पराभव करणे
७	(१८५)	नोडवणें	पुढे न येणे
१७	(३११)	नोसंतणें	दूर न करणे, दूर न करता (न उसंतिता)
		प	
३	(१९६)	पंक	चिखल
३	(२०८)	पञ्चत्व	मरण
२	(८५)	पञ्चाक्षरी	मांत्रिक
१६	(४२८)	पटान्तरी	पुराणांतरी, परोक्ष रीतीने
९	(२१८)	पट्टाभिषेकु	राज्याभिषेक
१८	(४०)	पडघाणी	कळसाच्या बैठकीचा ओटा
५	(१६७)	पडताळा	अनुवाद
१०	(४६)	पडप	प्रतिष्ठा
१७	(२४६)	पडपणें	शृंगार करणे
१७	(४२)	पडिकरा	डोळसास
१३	(४१९)	पडिघा	तस्त, पिकदाणी
१३	(५८८)	पडिघाती	प्राप्त होणे, अंगावर आदळणे
१३	(३०८)	पंडित	शिक्षक, अध्यापक
१०	(१५९)	पडिपाड	पराक्रम, सामर्थ्य, थोरी
११	(६२७)	पडिसाई	पडछाया, पडसावली
४	(७५)	पडिसाद	प्रतिध्वनी
३	(२४४)	पढियंता	आवडता, प्रिय
९	(७)	पढियावो	प्रेमभाव, प्रेमा

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		प	
१२	(१८९)	पढियें	अत्यंत आवडते
८	(१४६)	पण्यांगना	वेश्या, बाजारबसवी स्त्री
२	(१९३)	पतिकर	प्रिय, आवडता
१३	(६७)	पत्रावलंबन	ग्रंथाधार, ग्रंथाचा आश्रय
११	(३९५)	पदाति	पायदळ
१८	(८९८)	पद्माकर	कमल समूह
११	(२६३)	पन्नग	नाग, सर्प
१	(११६)	पन्नासणें	शृंगारणे, तयार करणे
१५	(५६६)	परगुणें	मेजवानी
५	(१६३)	परचित्तलक्षणाचा रावो	मनकवड्यांचा राजा
१५	(२५५)	परजणें	फिरविणे, धारण करणे
१६	(३०५)	परद्वार	परस्त्रीगमन
६	(४४९)	परब्रह्माण्य	ब्रह्मनिष्ठ
९	(२५६)	परमाणु	पृथ्वीचे सूक्ष्म धूलीकण
१५	(१६७)	परमार	परविनाश करणारे, परपीडा करणारे
१	(४८)	परमार्थ	ब्रह्मज्ञान, श्रेष्ठ पुरुषार्थ
१४	(१८०)	परवडी	प्रकार
१८	(८०७)	परस्वापहर	दुसऱ्याचे सर्वस्व हरण करणे
१०	(१)	पराप्रमेयप्रमदा-विलासिया	परावाणीचा विषय जी स्वरूपस्थिती हीच कोणी स्त्री तिच्याशी विलास करणारा.
१	(९१)	परिकर	तयार, सज्ज
१८	(९)	परिणतोपरमैकप्रिय	परिपक्व वैराग्यवानांनाच एकमेव प्रिय असणारा
५	(७)	परिणाम	शेवट
१८	(११)	परिभाषा	सांकेतिक भाषा
११	(६५२)	परिमाण	लांबीरुंदी
१७	(३७७)	परियवसे	प्राप्त होणे, अनुभवास येणे, जवळ बसणे
१२	(५)	परिया	झोका
१७	(१४६)	परिवडणें	अनेक प्रकार निर्माण करणे
६	(२८१)	परिवर	माजघर
१८	(८७६)	परिवारणें	वेढणे
१८	(५८६)	परिष्वंग	आलिंगन
२	(१६१)	परिहरणें	टळणे
१४	(३२२)	परिहार	उत्तर, निवारण
१६	(९७)	पर्यालोच	सर्वतोपरी केलेला एक पूर्ण विचार
१२	(५)	पल्लक	पाळणा, पालखी
१२	(१७)	पल्लव	पदर
७	(१३७)	पवाड	अवकाश
१३	(५४९)	पवाडणें	सामर्थ्य असणे
१७	(२४८)	पहुरणीं	एका किड्याचे नाव
१६	(३९४)	पळिपणें	अति भडकणे, पेटणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		प	
६	(२११)	पाखर	छाया, दया
१	(९५)	पाखरणें	प्रसूत होणे, विस्तार पावणे, पसरणे
१५	(४७८)	पांगोरा	अंतिम, शेवटचे कार्य
११	(३०५)	पांचवनी	पाच प्रकारचा अग्नी, प्रळयानळ, विद्युदनल, वडवानल, शिवनेत्राग्नल व द्वादशादित्यानल हे पाच अग्नी.
१३	(१०७०)	पांचवेऊली	पाच नांग्यांची इंगळी
१८	(१२५४)	पांचिके	कमी किंमतीचे हीणकस सुवर्ण, पाच कसाचे
१	(११५)	पाट	अभिमंत्रित पट
१५	(९)	पाट बांधणें	नियंतृत्वाचे पद निर्माण करणे, सिंहासनावर अभिषेक करणे.
९	(२४२)	पाटव	कौशल्य, चातुर्य
४	(२२)	पाटाऊवें	उंची वस्त्रे
१५	(३१६)	पाटाचें	मुख्य, ज्येष्ठ मानाचे
७	(१२)	पाटी बसणें	अधिकार अथवा स्थान स्वीकारणे, सिंहासनावर बसणे
६	(५८)	पाठार	आश्रय, पठार
९	(२१२)	पाढाऊ	मार्गदर्शक, वाटाडा
४	(१२२)	पाणिग्रहण	लग्न, हस्तग्रहण
९	(२१४)	पाणियाडे	सरोवर, तळे
६	(४७१)	पाणिवळ	पाण्यातील केरकचरा
६	(२५२)	पातवडा	पापुद्रा, पाचोळा
१८	(५१८)	पातेजणें	विश्वास ठेवणे
९	(१)	पात्र होईजे	योग्य अधिकारी व्हाल
१३	(५५०)	पाथर	दगड
१८	(८२६)	पांथिक	मार्गस्थ, वाटसरू
१५	(१४४)	पादप	वृक्ष
१७	(१०१)	पायखोळा	तळपायाने, लाथेने
१३	(१००)	पायु	गुदस्थान
१६	(८९)	पारकेया	परक्या शत्रूस
११	(२२२)	पारज	पारा
५	(१५२)	पारुखणें	परावृत्त करणे, बंद करणे, स्थित राहणे
१३	(३)	पारुखे	पलीकडे सर, पारोसे
१	(२४६)	पारुषणें	बंद पडणे
१८	(९६८)	पारुषविणें	खुंटविणे
१६	(२४५)	पारुष्य	कठोरपणा, कठीणपणा
११	(३६७)	पार्थिव	पृथ्वीकार्य, पृथ्वीसंबंधी
१८	(११०)	पार्वण	विशिष्ट पर्वकाली येणारे नैमित्तिक श्राद्ध
६	(१९८)	पार्ष्णि	टाच
१८	(१०६३)	पालाणवी	खोगीर चढवणे किंवा घालणे
११	(२०३)	पालिंगन	पंगत, समुदाय
६	(२५८)	पाल्हेलें	सुपल्लवीत झालेले, टवटवीत झालेले
३	(२५९)	पाशिक	फासा, पाश

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		प	
१३	(४९७)	पासवणा	माघार, पाठमोरेपणा
१५	(४०१)	पांसु	धूलीकण, धूळ
१३	(८४)	पाळे	समुदाय
६	(२४४)	पिंगळा	उजव्या नाकपुडीतून वाहणारी नाडी
९	(१२५)	पिंजरी	छत, चांदवा
१६	(१०७)	पितृपक्ष	कृष्णपक्ष, वद्यपक्ष
१३	(२३०)	पित्त	यकृताच्या योगाने रक्तातून निघणारा आणि अन्नपचनास साहाय्य करणारा एक पिवळा रस.
११	(२०७)	पिनाकपाणि	पिनाक नामक धनुष्य धारण करणारा, श्रीशंकर
१८	(१७३)	पिंपरुं	पिंपळाचे फळ
१०	(१०५)	पिपीलिका	मुंगी
१३	(५२२)	पिशित	मांस
११	(१३९)	पीन	पुष्ट, लठ्ठ
१६	(९)	पुञ्ज	समुदाय
१३	(२२८)	पुट	क्षाराचे थर
१८	(८४२)	पुटीं वळला	पेऱ्यात वाकलेला, मागे वळलेला
१८	(१०४०)	पुण्यगिरी	पुण्यपर्वत
१०	(१९२)	पुरंदर	इंद्र
९	(२३८)	पुरस्करणें	गौरव करणे, शाबासकी देणे
४	(१३८)	पुरोडाश	हवनद्रव्यशेष
११	(२४६)	पुलकांचल	रोमांच
१८	(१२३४)	पुसी	प्रश्न, प्रश्न विचारणारा
६	(२४६)	पुळिका	आकार
११	(१२४)	पृथुतर	अधिक लठ्ठ, अधिक विस्तृत
११	(४६४)	पेंडवळा	भेंडोळा, पेंढी
१३	(५४८)	पेणा	मुक्काम
१६	(४१०)	पेंदळी	त्वचा, कातडी
१३	(९८१)	पेंधा	पांगळा
१५	(१२९)	पेली	पहिली, नवीन
१५	(१०२)	पेलोवेली	वाढ, पान, पल्लव
१७	(६१)	पैकी	समुदायातील
१६	(४०१)	पैशुन्य	द्वैष, दोषदृष्टी, निंदक
६	(६०)	पैस	विस्तार, फैलाव
९	(७०)	पैसणें	प्रवेश करणे, विस्तार पावणे
६	(५८)	पैसार	प्रशस्त रस्ता, विस्तृत जागा
१०	(१४२)	पोतास	कापूर
१३	(२०)	पोफळ घालणें	पैंजेची सुपारी मांडणे, पैजेचा विडा मांडणे
९	(५०३)	पोहरी (पोहोरी)	आच्छादन
९	(५०३)	पोहरी	पोरकिडा, पोहरी नावाचा किडा
१२	(२४१)	प्रणत	नम्र झालेले, शरण आलेले
१७	(९६)	प्रणीति	अभिचार यज्ञातील एक पात्र

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		प	
१३	(२७२)	प्रतारण	फसवेगिरी
५	(२७)	प्रति	गणिक
१८	(२३४)	प्रतिग्रहिता	दान घेणारा
६	(२२)	प्रतिपत्ति	मेजवानी
१२	(२४६)	प्रतिपथ	प्रतिरस्ता; प्रतिमार्ग, रूपांतर
११	(२०५)	प्रतिफळणें	सुफलित होणे, फलद्रूप होणे
१२	(६)	प्रत्यग्ज्योति	आत्मज्योती, आत्मप्रकाश
१५	(२५८)	प्रत्यग्बुद्धि	प्रत्यागात्मक झालेली बुद्धी, अंतर्मुखी झालेली बुद्धी
१८	(१०१७)	प्रत्यगावृत्ति	आत्माकार वृत्ती, अंतर्मुखता
१	(२०८)	प्रत्यय येणें	अनुभवास येणे
१८	(१२२)	प्रत्यवाय	दोष, पापात्मक दोष
६	(५६)	प्रत्याहार	श्रोत्रादी इंद्रियांस व चित्तास शब्दादिक अशा आपापल्या विषयापासून हरण करून, परावृत्त करून निग्रह करणे, चित्ताचा अंतर्मुखी भाव.
१८	(५७४)	प्रथा	अनुभव, जाणीव, समज
१८	(२)	प्रद	देणारा
६	(४९७)	प्रबंधे	(छंदोबद्ध) रचना
१५	(३१५)	प्रबोधणें	जागृत होणे
९	(१३१)	प्रभव	उत्पत्ती
१३	(८५०)	प्रभृति	आदिकरून
१३	(४६)	प्रभेद	वेगवेगळे, निरनिराळे अंश
२	(३१)	प्रमाद	अनवधानता, चूक
८	(५)	प्रयाण	सोडून जाणे, 'मरण' या अर्थी
३	(२६३)	प्ररुद्ध	प्रकर्षाने, झाकलेले, आच्छादलेले
३	(१३४)	प्ररोह	वाढ
१	(६८)	प्रवर्तणें	तयार होणे, उद्युक्त होणे
५	(११६)	प्रवाद	वदंता, लोकवार्ता, उल्लेख
१	(१७)	प्रवाल	पोंवळे
१७	(३८३)	प्रशस्त	औचित्यपूर्ण, उचित, श्रेष्ठ
१२	(५३)	प्रहारणें	मारणे
१८	(३६)	प्राकार	कोट, तट
१	(१०४)	प्राकृत	प्रकृतिकार्य, सामान्य, प्रकृतीपासून उत्पन्न झालेले
१८	(८६०)	प्रागल्भ्य	प्रगलभता, पाणीदारपणा, पोक्तपणा
१५	(१२)	प्राची	पूर्व दिशा
१६	(१९२)	प्राचीन	अदृष्ट कर्म, प्रारब्ध
१३	(२७१)	प्राणितापढाळू	प्राण्यास चैत्तिक त्रास देण्यासारखे बोलणे
२	(३७४)	प्रांतहीन	अमर्याद
१४	(२३२)	प्रासाद	मंदिर, राजवाडा
८	(५३)	प्राज्ञ	बुद्धिमान
१०	(२६४)	प्रोत	उभे तंतू
		ओत	आडवे तंतू

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		प	
२	(२२३)	प्लव	नाव, नौका
		फ	
१८	(१६०४)	फरकणें	उभारणे, उठणे
१	(११)	फरशु	परशु
१८	(२४५)	फरसाळें	वेगळ्या रसाचे, भिन्न रुचीचे
१३	(१०५)	फरारी	आभास, भरभराट
१३	(१०५०)	फलितार्थ	तात्पर्य, विषयीभूत अर्थ, गर्भित अर्थ
१५	(१०६)	फांटणें	विस्तार पावणे, वाढणे
९	(४३)	फाडोवाड	स्पष्टता, वेगळेपणा, पृथक्करण
१७	(३१६)	फाव	अनुभव, लाभ
१८	(६५५)	फाळणें	फाडणे
६	(२१४)	फुगु	फुगवट
१३	(७६१)	फुञ्ज	गर्व
१३	(१०३)	फुडंपण	निश्चय, स्पष्टता
१६	(२२२)	फोकारणें	प्रसिद्ध करणे
१३	(७२६)	फोडसें	फुरसे, एका जातीचा विषारी सर्प
		ब	
११	(४०४)	बगा	प्रकार, आकार, दृष्टी
१५	(२७६)	बडंबा	व्यर्थ गलबला, व्यर्थ आरोप
७	(१६३)	बडि	कवड्या (सापाची एक जात)
१८	(१६७२)	बंदीजन	भाट
१८	(४२९)	बन	बाग, राई
१०	(१६९)	बनकर	माळी
७	(८८)	बरबट	चिखल
१३	(३४)	बलौता	बलुतेदार, उत्पन्नाचा हिस्सा घेणारा
७	(१८६)	बहकताती	दरवळत
१६	(४७२)	बहुडा	वर्षाव
६	(२६०)	बहुडे	मागे फिरणे
४	(१८९)	बहु प्रगटे। आत्मबोधाचा	आत्मज्ञानाचा बहु विस्तार प्रकट होतो
१८	(२५२)	बाइणी	वायदा
१४	(३१०)	बागडी	सोंग, स्वच्छंद, चेष्टा
१२	(६७)	बापिके व्याज	पैतृक धन, कुलपरंपरागत निमित्त
१०	(१८३)	बापिया	बापडा चातक पक्षी
१५	(१०१)	बांबळ	वृद्धी, अधिक्य
१३	(४१७)	बारी	पाळी
१८	(१२५३)	बावन	एक उत्तम जातीचा बावन अतिसुगंधी चंदन

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ब	
१६	(२१६)	बासट	अनेकविध विष मिश्रण
१६	(४०४)	बासटणें	चोपडणे, फासणे, माखणे
१८	(१५११)	बाहळी	विस्तार
१२	(२११)	बिढार	राहण्याची जागा, घर
१८	(६२४)	बिसाटणें	भडकणे, प्रदीप्त होणे, फैलावणे
१३	(७०१)	बीक	अधिकार, सामर्थ्य, बळ
१३	(३७६)	बीजें	संभाषण, आगमन, या बसा
११	(४८८)	बुजाला	भरून आला, दाटला
९	(२७४)	बुझावणी	समजूत, एकवाक्यता
१५	(१६०)	बुडसळे	शुष्क काष्ठबुड
६	(२५१)	बुंथी	आवरण, खोळ
२	(२३०)	बुद्धियोगु	निष्काम कर्मयोग
१८	(९६८)	बुभुत्सु	ज्ञानेच्छावान, जिज्ञासू
१७	(२८१)	बुरु	कृतघ्न मनुष्य
६	(२७९)	बेगे	खिडकी, द्वार
१५	(१०३)	बेंचे	पानांत फुटलेले पान, अंकुर
१	(१२०)	बेथु	आडदांड
१	(१९७)	बेंबळ	निर्जीव, ढिला, लुळाखुळा
१४	(५१)	बेळे	दुबेळके
९	(३९३)	बोनें	पक्वान्न, जेवण
७	(८८)	बोंबणें	भरणे, माखणे, लिप्त होणे
१८	(७८४)	बोहणी	अगदी प्राथमिक आरंभ
१८	(५५५)	बोहरी	वणवा
१६	(६५)	बोळावा	मुक्कामापर्यंत पोचविणारा सोबती
१	(१४७)	ब्रह्मकटाह	ब्रह्मांडरूपी कढई, ब्रह्मांड
१७	(३४०)	ब्रह्मदत्त	ब्रह्मदेवाने दिलेले
८	(९४)	ब्रह्मरंध्र	जेथून प्राण योगसामर्थ्याने नेता येतो असे मस्तकातील गुप्त छिद्र.
६	(२७९)	ब्रह्मस्थान	सहस्रदळ कमळ, ललाटस्थान
		भ	
१८	(८)	भक्तभावभुवनदीप	भक्तांच्या प्रेमरूपी घरातील दिवा
१०	(३२६)	भंगी	रीत, पद्धत
१०	(५)	भंजन	नाश करणारा
२	(७१)	भंजने	नाश पावणे
१	(१८)	भट	योद्धा
६	(३५४)	भडसें	उदयाने, उत्कर्षाने
११	(४२८)	भणंग	भिकारी
१	(१३३)	भद्रजाति	हत्ती
३	(२०९)	भरण	पोषण

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		भ	
१५	(३६०)	भरणें	समुदाय
९	(४९६)	भरा	माप
१३	(३९०)	भराडा	पुजारी
१८	(८५५)	भरोवरी	प्रगल्भतेने, समग्र
१६	(७९)	भलतेसणी	हवी तेवढी
१८	(६)	भवध्वंस	संसारदु:ख विनाशक
१८	(९०२)	भवरू	भ्रमर, भुंगा
६	(३१४)	भविन्नणें	होणे, घडणे
१०	(५)	भवेभकुंभभंजन	संसाररूपी हत्तीच्या गंडस्थळाचा विदारण करणारा (सिंह)..
१६	(१४२)	भाकड	दूध न देणारी वृद्धा
१८	(३१८)	भाखा	शब्द (शब्दद्वारा), भाषा
५	(१४७)	भागा फिटणें	वाटचाला येणे
६	(९८)	भांगार	सुवर्ण, सोने
१३	(९५८)	भाटिव	स्तुती
१७	(३८९)	भांडावणें	बंद पडणे
८	(१४३)	भाणें	ताट, पात्र
३	(२४८)	भातुके	खाऊ
१३	(६३७)	भादी	चांगली, भद्री
११	(३९५)	भार	समुदाय
१२	(१५८)	भारणी	भुरळ पाडणारा मंत्र
१	(३२)	भारती	सरस्वती, वाचा
७	(१७३)	भाल	टोक
६	(२५३)	भांव	शोभा
७	(१७०)	भावशुद्धि	अंत:करणशुद्धी
६	(२१)	भावज्ञ	वर्म जाणणारा, गुणज्ञ
१०	(१४)	भिंग देणें	अभ्रकाचे पुट देणे
१३	(१८३)	भिंगार	तावदान, भिंगाचे घर, कंदील
१८	(१६२७)	भिंगुळवाणें	भयानक, विपरित
७	(१३४)	भीतर	आत, अभ्यंतर
१८	(६)	भुवनोद्भवारंभस्तंभ	त्रिभुवनोत्पत्तीच्या आरंभाचा आधारस्तंभ
११	(३४३)	भूतखिचा	भूतांच्या खिचडीकरिता
९	(८६)	भूतभावन	भूतांच्या अथवा जगाच्या कल्पनेचा आश्रयभूतकर्ता
११	(५७६)	भूतलें	घडलेले, उपभोगिलेले, मागील
९	(१८४)	भूतोंडी	भूताला टाकलेला बळी
१०	(४३)	भूमि	मूलाधार, पृथ्वी, मूळ
१८	(८५)	भृत्य	सेवक
१८	(५७५)	भेंड	एक प्रकारचा वृक्ष
१८	(८२९)	भेसक	मिश्रित, भेसळ
६	(३१४)	भेसळणें	मिळणे, विरून जाणे
३	(२५०)	भोकसा	कोथळा

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		भ	
१	(१३२)	भोंगळ	कर्णे
१४	(२१८)	भोगक्षम	भोगांना योग्य, भोगण्यास समर्थ
१५	(३७५)	भोगक्षीण	ज्याचे प्रारब्ध कर्म भोगून संपले आहे असे
११	(५५२)	भोगायतन	अंत:पूर, भोगस्थान
३	(२४९)	भोज	करामत
१८	(९५५)	भोय	भूमिका, भूमी
६	(७६)	भोविन्नणें	फिरणे
५	(११६)	भौम	पृथ्वीपुत्र मंगळ, एक अति पापग्रह
९	(११६)	भ्रामक	लोहचुंबक
११	(२०४)	भ्रूभंग	चढलेली भुंवई, थोरावलेली भिवई
		म	
११	(२९३)	मकरतुंड	मगरीच्या तोंडासारखा केलेला रथाचा अग्रभाग (मुख)
११	(६०१)	मकरध्वज	मदन
३	(९३)	मख	यज्ञ
१६	(७५)	मगणें	घेणे, शोधणे, मागणे
११	(३०४)	मढ	कलिका, कळी, मुडा
६	(२१५)	मणिपूर	नाभिस्थानाजवळील एक चक्र
१३	(५१)	मत्त मुगुतकी	मत्तरूपी मोती
१६	(१२८)	मंत्राचीं बीजाक्षरे	शेलक्या अतिवाईट शिव्यांची अक्षरें (वाईट शिव्यांचे मंत्रबीजाक्षरे म्हणून सूचन केले आहे)
४	(१३०)	मंथा	मंथन करण्याचा दंड, रवी
७	(७५)	मदत्रय	विद्यामद, धनमद, कुलमद असे तीन मद
१८	(६९०)	मदवी	कोरे वस्त्र
१३	(७८७)	मधुकर	भ्रमर
१०	(९३)	मनु	स्वायंभू, स्वारोचिष, उत्तम, तामस, रैवत, चाक्षुष, वैवस्वत, सावर्णिक, दक्षसावर्णि, ब्रह्मसावर्णि, धर्मसावर्णि, रुद्रसावर्णि, देवसावर्णि, इंद्रसावर्णि हे चौदा मनु आहेत.
१६	(८७)	मनौनि	मनापासून
११	(६०१)	मरगज	पाचू (एक प्रकारचे रत्न)
१७	(४२५)	मवणी	मोजमाप
१	(७४)	मशक	चिलट
१७	(७०)	मसी	शाई (काजळीची)
५	(८३)	मसैरे	काळोख, काजळी
१८	(८८१)	महर्घि	महाग
१३	(३७१)	महापद	ब्रह्मपद
१८	(१६६)	महायाग	महायज्ञ, ब्रह्मयज्ञादी पंचमहायज्ञ
६	(३१५)	महाशून्य	अत्यंत निर्विशेष परब्रह्म
५	(११५)	महुर	मधुरता, गोड
१३	(६५९)	मांगळी	पिंपळाला बांधली जाणारी मोळाची दोरी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		म	
११	(३०२)	माच	माळा, मांडव
१२	(१६५)	माज	खळबळ
३	(९)	माजवण	कैफ आणणारा अथवा मादक पदार्थ, उत्तेजक पेय
६	(१०९)	माजिठें	उत्तम वस्त्र
१६	(३६२)	माजिरा	उन्मादक
८	(२०८)	माजिवटा	गुंगी, कैफ, उन्मत्तता
१८	(१०८२)	मांटुळणें	खुंटणे, मंदावणे
१८	(१५५)	मांडी बांधणें	निश्चय करणे
६	(२६४)	माणिकुले	माणिक
१६	(३४१)	माती	मावणे
१८	(५४८)	मातंग	मांग
१	(१३२)	मांदळ	ढोल
१६	(२२५)	मादुरी	तबेला ठेविणारा, घोडे पाळणारा
१५	(८२)	मांदुस	संदुका, पेटी
१	(४३)	माधवी	वसंत काळ
९	(२४७)	मानवणें	अनुभवास येणे, समजणे
८	(१९५)	मायपोट	आईसारखा मुख्य आधार, बरे वाईट जेथे साठविले जाते ते.
१३	(१८१)	मार्दव	मृदुपणा, मृदुता, मऊपणा
१०	(३३)	माले	काकवी
१४	(१७९)	माल्हातणें	आश्रय करणे, धारण करणे
१६	(२३७)	मिख	निमित्त
११	(३९४)	मिठी देणें	गिळणे
९	(५०)	मिठी पडणें	संपणे
१३	(३२०)	मिडगण	स्तुती
१३	(३६५)	मिणधी	ओशाळी, कपटी
२	(२३०)	मुकुलित	थोडक्यात, संक्षिप्त
५	(१४२)	मुकुळणें	आवरून घेणे, कमी करणे
१८	(३९७)	मुक्त	मोती, मोक्षास प्राप्त झालेले
१८	(२७)	मुक्तमुदी	मोत्याची अंगठी
१४	(११)	मुग	मौन
१८	(५४४)	मुग्ध	मूर्ख
१२	(५३)	मुंड	मुंडके, मस्तक
६	(४८९)	मुडा	बीज साठवणीचा पेंढा, कणगा
१०	(३२)	मुद्रा लावणें	समाप्तिसूचक शिक्कामोर्तब करणे
१८	(१७१२)	मुरकुट	चिलट
१३	(२६९)	मुसे येणें	आकारास येणे
१५	(१३०)	मुळाहारी	निमंत्रण, बोलावणे
५	(११७)	मूषक	उंदीर
६	(२४९)	मूस	धातू आटविण्याचे पात्र
१४	(२७४)	मूळपत्र	परवानगीचा दाखला

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		म	
४	(२२१)	मूळवणें	समूळ उच्चाटण होणे
१४	(२४७)	मेचवणें	माप घेणे, मोजणे
१७	(१२५)	मेचु	आवड
६	(१९५)	मेंढ्रा	शिस्न
१८	(१५०५)	मेधावी	बुद्धिमान, धारणाशक्तिमान
१८	(५६०)	मेध्य	पवित्र
८	(७४)	मेर	वेळ, मर्यादा
६	(४६८)	मेहुडे	क्षुद्र मेघ, ढग
९	(१७२)	मोघ	व्यर्थ
६	(२७६)	मोड	आकार
१५	(१३८)	मोडणें	बंद पडणे
९	(४३८)	मोडोनि येणें	दाट बहरून येणे
१८	(८१४)	मोदळा	चिखलाचा गोळा
१३	(९९६)	मोहन	भुरळ
३	(१७१)	मोहर	मार्ग, रस्ता
६	(१९१)	मोहरणें	वळणे, फिरणे
१४	(१७९)	मौढ्य	मूर्खपणा
१३	(५६८)	मौळ	शिखर
१८	(६५८)	मौळा	काटा
		य	
१	(२४९)	यमनियम	इंद्रिय व मन यांचा निग्रह, पतंजलीच्या योगसूत्रांत पाच प्रकारचे यम व नियम सांगितले आहेत ते.
१३	(३४८)	यज्ञसूकर	यज्ञवराह, यज्ञातून निघालेला वराह अवतार
९	(३५१)	यज्ञोपहार	यज्ञातील हविर्द्रव्य, यज्ञातील सामग्री
१०	(२४३)	यादस्	जलचर, पाण्यात राहणारे प्राणी
९	(४६२)	यावा	ओघ, प्रवाह
८	(५०)	युक्तिघोष	बंधत्रयरूपी मंत्रघोष
५	(३२)	युक्तिपंथ	निष्काम कर्म योगानुष्ठान हातवटी
४	(१२६)	युक्तित्रय	मूल, जालंधर आणि उड्डियाण असे तीन बंध
१४	(११३)	युगानुवृत्ति	युगाची अनुक्रमाने मालिका
१६	(३१०)	युग्म	जोडपे
९	(२३९)	यूप	यज्ञातील खांब
१८	(१७३७)	येकाढता	एकदेशीपणा
१५	(४७)	येरीमोहर	शेंडा खाली व बूड, मुळे वर असे उलट
१	(२६१)	येसणें	येवढे
८	(८१)	योग	फलाशी संबद्ध करणारा उपाय
११	(१२१)	योगऋद्धी	योगैश्वर्य
१६	(३३२)	योगपट	नवीनच संन्यास घेतलेल्या मनुष्यास संन्यासाबरोबर आलेले धर्मानुष्ठान नियम.

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		य	
१८	(१७५६)	योगाब्जिनीसरोवर	योगरूपी कमलिनी ज्या सरोवरात उगवतात असे
		र	
१३	(२५७)	रचलेपण	स्थिरपणा, सुखरूपता, स्वास्थ्य
१०	(१५)	रजतवणी	चांदीचा मुलामा
३	(८२)	रति	आसक्ती, आवड
१८	(८५२)	रत्नाकर	समुद्र
१३	(५९०)	रन्ध्र	भोक
६	(४६२)	रंभा	केळीचा सोट
११	(३३६)	रव	शब्द
११	(६४४)	रवा	खडा, लगड
१४	(४११)	रसरसणें	कळवळणे
९	(४२४)	रहाटी	व्यापार, व्यवहार
११	(५४४)	रळी	हट्टाग्रह
१४	(२५६)	राई	मोहरी
९	(३२६)	राऊत	घोडेस्वार, राजदूत
१८	(४९०)	रागी	फलाच्या ठिकाणी आसक्त
१८	(१०४७)	राजयोग	विचाराने अंतःकरण व इंद्रिय निग्रह करणे
१७	(३२२)	राजावळ	राजमुद्रा
१७	(३२२)	राजावळी	राजसंबंधी
१६	(१६३)	राजीव	सूर्यविकासिनी कमळ
६	(२६५)	रातोत्पाल	लालकमळ
१०	(३११)	राभस्य	अविवेक
११	(६००)	रांवणें	रंग देणे, छटा देणे
१८	(४२४)	राहवलेपण	गायन संपल्यानंतरचा रागरंगाचा परिणाम
१३	(९७१)	राहटवणें	व्यापार करवणे
११	(११८)	राहावणें	छापवणे, राखून गुप्त ठेविणे
१८	(१५७५)	राज्ञा	राजा
१७	(२५)	रिक्त	रिकामा, मोकळा
१७	(१७२)	रिगा	प्रवेश करणे
१	(१०५)	रिपु	शत्रू
२	(४८)	रुधिर	रक्त
१८	(२४६)	रेचक	नाकपुडीतून वारा बाहेर सोडणे
७	(८८)	रेंवनें	रुतून बसणे
१२	(१७६)	रोकडा	प्रत्यक्ष, रोखठोक
१७	(२३५)	रोमशुचि	केसाचा अत्यंताभाव, केसरहितपणा
९	(१८)	रोष	राग संताप
१८	(६५२)	रोहो	आरंभ, दृढता
११	(१२९)	रौद्र	तामसी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ल	
६	(१७७)	लग	संबंधाने असणारे
६	(२७)	लगणें	लागणे
१७	(३५०)	लंघन	उपवास
१३	(२५६)	लघिमा	नाजुकपणा, हळुवारपणा
१४	(८४)	लचकणें	चळणे
१८	(९८४)	लब्धि	प्राप्ती
१७	(१४९)	लवंघा, लवंगा	जळजळ, लवंग
१३	(३४२)	लक्षणें	कळणे
१४	(१५२)	लांकण	लेप
८	(२२७)	लांकुड पडणें	लाकडासारखे जड होणे
२	(७१)	लागणें	दंश करणे
१३	(३२२)	लाग न सरे	न टिकणे
६	(२६८)	लाघव	हलकेपणा, मोह
९	(२१)	लाजिले	लाजलेले
१८	(८५७)	लाठ	जोरकस, बलिष्ठ
८	(१००)	लाणी	अखेरचे निवासस्थान
६	(४४४)	लांबा	भाताचे रोप
११	(१३०)	लालस	अति उत्सुक
१३	(२५२)	लासी	मांजरी
१७	(७३)	लासे	चिन्ह, डाग
१७	(८)	लास्य	नृत्य
१३	(१०४९)	लाहणा	मिळणारा
१	(६६)	लाहणें	प्राप्त होणे
१६	(४)	लिंगदेह	वासनात्मक सतरा अथवा एकोणीस तत्त्वांचे बनलेले सूक्ष्म शरीर.
२	(३१)	लिंगभेद	थोरांचा उच्छेद, उपमर्द
४	(५२)	लिहीलीं	सनदा, वाङ्मय
३	(२५४)	लुंचणें	उपटणे
९	(२२२)	लुंटणें	लोटांगण घालणे, लोळणे
१३	(७३२)	लुती	कोड, कुष्ट, लुत
२	(३६५)	लेखणीय	विचारणीय
१३	(६९४)	लेंडी	ओहोळ
२	(२३६)	लेप	विटाळ, डाग
१६	(३९०)	लेवा	लेप, डाग
७	(२०९)	लेसां	सहज, हळुवारपणाने
१०	(१०२)	लोकपाळ	अष्टदिक्पाळ
१७	(४७)	लोकोत्तर	अलौकिकता
८	(१५७)	लोटणें	दूर करणे, नाहीसे करणे
१७	(८५)	लोढणें	परिशीलन करणे
१०	(२५९)	लोथ	मोट, गाठोडे
१८	(८१४)	लोंव	लोकर

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ल	
९	(५९)	लोह्या	कढया, रांजण, मोहरा
		व	
१३	(४७४)	वंग	कलंक, मळ
१	(२४०)	वचणें	टाकून जाणे
७	(१५२)	वज्रमिठी पाडणें	कायमचे बंद पडणे, दांतखिळ बसणे
६	(४७५)	वज्रांगी	चिलखत, वज्रकवच
६	(४९०)	वडप	वृष्टी, अति वर्षाव
६	(२३०)	वडवाळी	घास
१८	(१५३१)	वनौके	वनात राहणारे पशुपक्षी वगैरे
२	(११५)	वपु	शरीर
१७	(४०७)	वरकल	कसवटी
१	(१२२)	वरगण	विभागणी
१	(११९)	वरचिलेनि	वरीलप्रमाणे
२	(२०१)	वरपडा	प्राप्त होणे
१८	(४८२)	वराता	शिडी
१	(१६६)	वरि	तृतीयेचा प्रत्यय
८	(२०९)	वरिपडणें	प्राप्त होणे
१७	(९८)	वरिय	श्रेष्ठ
४	(११३)	वरी	ने, तृतीयेचा प्रत्यय
१८	(१०४९)	वरैत	वरणारा
१८	(२५८)	वरो	पोटगी, नित्यखर्चाचे अन्न
११	(६१)	वसुंधरा	पृथ्वी
१३	(६९८)	वसो	पोळ
१	(२२८)	वसौट	आश्रयस्थान
९	(५१६)	वहिला	वेगळा, निराळा
१८	(५४१)	वह्याळी	क्रीडा, खेळ
१३	(५८४)	वळित धरणें	परत फिरणे
११	(५३८)	वाऊर	अनुचित, वाईट
१३	(५६६)	वांकडी	झडीचा पाऊस
१३	(११५६)	वाक्पथ	बोलण्याचा ओघ
९	(४८०)	वाखती	छातीचा खळगा
४	(२०२)	वागुर	जाळे
११	(२९६)	वागोरा	लगाम
११	(४४)	वाच्य	शब्दांतील (बोलण्याजोगे) व्याख्यानाचा विषय
४	(७३)	वाचूनि देते घेते	कर्मावाचून फल देते, कर्त्यावाचून फल घेते
१७	(२९१)	वांछणें	इच्छा करणे
१३	(६०)	वांजट	व्यर्थ, पोकळ
२	(२१३)	वांट जाहली	जणू ती मार्ग झाली आहे
१	(१७२)	वांटीव	पुरुषार्थ, पराक्रम
१८	(१२१२)	वाढणें	राहणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		व	
१	(६)	वाण	पोत
१८	(९१३)	वाणिज्य	फसवणूक, सौदागिरी, देवघेव
७	(१९०)	वाति	दाखवितात, दिव्याची वात
१४	(७९)	वाद	संज्ञा, पद्धती, शाब्दिक चर्चा
१३	(२७१)	वादबळू	वितंडवाद, तंटयास उत्तेजन देणे
१३	(८३८)	वाधावणें	वाजविणे
१८	(९०३)	वाधावा	वर्धावा, आधी आगमनाची सूचना
१	(२५८)	वानिवसें	चुकून, दुर्दैवाने, अकस्मात, दैववशात
११	(२०७)	वायकांड	निष्फळ बाण
३	(१९८)	वायस	कावळा
१३	(१२८)	वायाणें	घालणे, वाहणे
३	(८)	वारणें	सांगणे, मागे आणणे
९	(२१६)	वारु	घोडा
१८	(१६०१)	वारूं	थांबविण्याकरिता
१	(१२)	वार्तिक	सूत्रावरील व्याख्यान
१२	(२५)	वाल	दोन गुंजा मिळून होणारे वजन
६	(२५)	वालीफ	गवसणी, फलकट, आच्छादन
१५	(९४)	वाल्हीदुल्ही	नवानवसाची, लाडकी, नवीन, लुसलुशीत
७	(१०१)	वाव	चार हात लांबीचे माप
११	(२१९)	वावटणें	विश्रांती घेणे
११	(३८७)	वासिप	भय
६	(१८)	वाहणीं	पद्धत, प्रकार
१७	(४२९)	वाहर	पीडा, संकट
११	(१३९)	विकट	हिडीस स्वरूपाचे
१०	(६०)	विकडी	अलंकारिक भाषण, दूरान्वयाने
२	(४१)	विकरवणें	विकार उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न करणे
१८	(३)	विगतविषयवत्सल	वैराग्यवानाचा कैवार घेणारा
९	(१७०)	विघडणें	भंगणे
६	(४९)	विचंबणें	कष्टात पडणे, कुचंबणे
१८	(१०५१)	विचंबवणें	कुचंबत ठेवणे
१३	(१६)	विचळणें	विचलीत होणे, मोडणे
९	(६)	विचुका	अव्यवस्थित
१३	(४३५)	विंजणा	पंखा
१३	(७२१)	विजिला	वारा लागलेला
१५	(६२)	विटंक	घनदाट, निबीड
१८	(४६)	विडापाऊड	विडा पैसा, पैज मारणे
११	(१३९)	विताळ	मोठ्या टाळूची
१५	(४०२)	विदग्ध	परिपक्व
१८	(२)	विदळितामंगळकुळ	सकल अशुभांचा ज्याने नायनाट केला आहे असा
१८	(४४)	विदाणी	ज्ञाते, कुशल
७	(२१)	विंदाणे	कौशल्य

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		व	
२	(२००)	विदारणें	फांक करणे, फाडणे
१८	(७)	विदुदयोद्यानद्विरद	ज्ञानोदयरूपी अरण्यातील हत्ती
१२	(१८१)	विनटणें	शोभणे
१४	(२५)	विनतीव्याज	प्रार्थनेचे निमित्त
१५	(६६)	विन्यास	खुलासा, उत्तम रचना
३	(१८६)	विन्यासणें	ठेवणे, स्थिर करणे
७	(१०२)	विपाइले	थोडे, क्वचित, विरळा
१०	(३१८)	विबुध	ज्ञानी
१०	(३१८)	विबुधवनवसंत	ज्ञानपुरुषरूपी वनाचा वसंत
१५	(४६६)	विरंगुळा	विसावा, हरकत
१	(११७)	विरजा	मदतकर्ता
२	(५३)	विरु	वाकडेपणा
२	(६६)	विरुढणें	अंकुर फुटणे
८	(१७)	विरुळें	झिरझिरीत
१३	(२७१)	विरोध	विरोध निर्माण करणारे
७	(१८१)	विन्हया	विरहाने दुःखी
१२	(६२)	विलग	उपद्रव
२	(३१२)	विवशी	हडळ
४	(१६)	विवस्वत	सूर्य
११	(२७१)	विवक्षा	बोलण्याची इच्छा
१४	(३)	विशदविद्या	स्पष्ट अध्यात्मविद्या
१८	(१२१२)	विशेख	शिल्लक, विशेष
१४	(६७)	विश्रामशालिका	विश्रांतिस्थान
११	(२३३)	विश्वतोमुख	ज्यास अनंत मुखे आहेत असा
११	(३३२)	विश्वेदेव	सर्व देव, देवताविशेष, हे दहा आहेत
८	(२१३)	विषमवात	त्रिदोष, वायुप्रकोप
१	(१३३)	विसणैलें	चिडून, आवेशयुक्त होऊन
६	(९८)	विसुरा	आश्चर्य, विचार, विस्तार
५	(१३८)	विहार	राहण्याचे ठिकाण
७	(२)	विज्ञान	प्रपंच ज्ञान, अपरोक्ष ज्ञान
१४	(३०५)	वीचि	लाट
३	(६१)	वीतराग	विरक्त
१२	(९७)	वृत्तिक	वतनदार
१८	(३४३)	वृत्तिपंथ	व्यवहार मार्ग
२	(३३)	वृंद	समुदाय
७	(४७)	वेखासें	विरुद्ध
१३	(५७१)	वेंगडी	फेगडी
१५	(१२२)	वेचकपणा	खर्चिकपणा, औदार्य
१८	(१३४)	वेझ	सूक्ष्म छिद्र
१८	(१४५९)	वेठणें	मूर्त होणे, आकाराला येणे
१३	(४११)	वेध	ध्यास, छंद

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		व	
१२	(६४)	वेल्हावणें	विहार करणे
१८	(८२७)	वेल्हावणीं	विस्तार
१०	(२३१)	वेल्हाळ	प्रिय
१४	(१६)	वेव्हारा	सावकार
१८	(१७४६)	वेसजें	प्रकाश
१३	(३१२)	वेळाउळ	मंदिर
८	(१३२)	वैकल्य	विकलता
१३	(८०७)	वोखती	चिंता
१८	(९९८)	वोखद	औषध
४	(१०७)	वोगर	पक्वान्नाची वाढ
३	(१२)	वोटंगणें	अवलंबून राहणे, आश्रय करणे
९	(४९१)	वोडण	ढाल, संरक्षण
९	(१७३)	वोडंबरी	गारुडी विद्या
६	(३३९)	वोडव	आदर सत्कार, योग्यता
१	(१३६)	वोढवणें	प्राप्त होणे
१३	(६९३)	वोढवारा	घरबंध
११	(५४०)	वोढाळ	ओढाळ अथवा उनाड गुरू
१८	(९४२)	वोढी	त्रास, ओढाताण
१५	(७६)	वोपसरा	संबंध, रत्नाचे तेज खुलून दिसण्याकरिता दिलेला रंग
७	(७३)	वोभाण	पूर, वेग
१३	(५६१)	वोमथणें	लोंबणे
१७	(२३१)	वोरप	ओरखडा
१	(२३२)	वोलावा	आश्रय, जिव्हाळा
८	(१४४)	वोंलिवठा	वाहती वाट
११	(५४०)	वोल्हांडणें	हाकलणे
११	(२९०)	वोल्हावणें	शांत होणे
९	(२८६)	वोल्हावा	जिव्हाळा, आधार
१३	(८१७)	वोवसा	व्रत, वाण
१८	(४८४)	वोवांडणें	ओलांडणे
१६	(९२)	वोसंतणें	आचरण करणे
१५	(१६३)	वोसरा	कमताई, कमी होणे
१८	(५७८)	वोसाळ	निरर्थक
१४	(२९१)	वोसें	न्यूनता
११	(६८२)	वोहटा वाहिला	माघार घेतली
१३	(८३८)	वोहर	वधूवर
१३	(४३१)	वोळगी	चाकरी, सेवा
१८	(११६७)	वोळघणें	चढणे
८	(८९)	वोळंबा	वाळवी
१८	(१७९५)	व्यंकटी	कुटिलपणा, वाकडेपणा
१७	(४०२)	व्यंजक	व्यक्त करून दाखविणारे
१३	(७४०)	व्याध	पारधी

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		व	
१	(२५६)	व्याळ	साप
१३	(७२४)	व्युत्पत्ति	शास्त्रीय ज्ञान
१५	(२३५)	व्योमकुसुम	आकाशपुष्प
५	(१५३)	व्योमगामी	आकाशात जाणारे
९	(४६५)	व्रजांगना	गोकुळातील गोपी
		श	
१८	(१७१९)	शफर	एक प्रकारची माशाची जात
१८	(७)	शमदममदनमदभेद	शमदमेकरून कामाच्या भराचा नाश करणारा
१८	(१८७३)	शराव	परळ
१३	(५५४)	शल्य	सलणारा काटा
१५	(२१५)	शशविषाण	सशाचे शिंग
१५	(५६)	शाड्वळ	हिरवागार
१	(२२३)	शालक	मेहुणा
१४	(५५)	शिखा	शेंडी
१३	(५६१)	शिनसाळ	जुनी साल, चमत्कारिक
६	(१४२)	शिरयाणी	महत्त्व
१४	(१८५)	शिरयाळी	डोके
१८	(१६५३)	शिराणी	आवड
१५	(१८९)	शिष्टागमविधान	शिष्टाचार व वेदोक्त आचरण
१८	(१७९)	शिसार	अर्धशिशी, डोकेदुखी
५	(११७)	शीतळ	थंड
९	(५००)	शीस	मस्तक
१३	(२९२)	शीळ	वागणूक
१३	(११३९)	शुक्ति	शिंप
१३	(१०६)	शुक्र	वीर्य
१८	(६८७)	शुचा	चिंता, काळजी, शोक
१२	(१)	शुद्धे	अविद्यादिमलरहित, विकाररहित
१७	(२४२)	शृंग	शिखर, शिंग
४	(५३)	शेंस भरणें	सांगड घालणे, लग्न लावणे
२	(२१)	शोच्यता	खेद, शोकयोग्य
१३	(१०६)	शोणित	रक्त
१८	(१०१८)	शोधारणें	शुद्ध करणे
१६	(११८)	श्राव्यत्व	ऐकण्याचे बाबतीत
१४	(३२८)	श्रीमाठ	अहंकार, अभिमान
९	(४४९)	श्रुताधीत	शास्त्र ऐकलेला, पढलेला
१६	(३७४)	श्रेणी	वर्ग, पंगत
१६	(४०३)	श्रौतादिक	वेदबोधित इ.
६	(१४२)	श्लाघणें	स्तुती करणे
११	(१०३)	श्लाघ्य	प्रशंसनीय

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		श	
१६	(२८)	श्लेष	द्व्यर्थी उपमा
१५	(१११)	श्वः	उद्या
५	(९३)	श्वपच	चांडाळ
		ष	
६	(४७४)	षट्कर्मे	यजन, याजन, अध्ययन, अध्यापन, दान, प्रतिग्रह ही (ब्राह्मणाची) सहा कर्मे आहेत.
६	(१७६)	षट्पद	भ्रमर
		स	
१	(२३१)	सकर्दम	चिखलाने भरलेला
१	(२)	सकळार्थमतिप्रकाशु	सर्वज्ञेय व वृत्तिज्ञान यांचा सामान्य प्रकाश
११	(१३४)	सकाळें	अतिशय काळे
१८	(६१०)	सक्लेश	दुःखाने भरलेले
८	(१४०)	सगडी	शेगडी
११	(९२)	संचाडपणा	तीव्र इच्छा
६	(१९८)	संचु	आकार, बांधा
११	(५४७)	सजनपण	मित्रत्वाचे नाते
१८	(१७७०)	संजात	उत्पन्न केलेला
११	(३९७)	संजोडा	(घोडे) जोडलेला
७	(१३०)	सडी आयती	संगरहितपणा, एकटा
१८	(६५)	संडी पडणें	हार खाणे, बाजूला पडणे
७	(१७२)	सणाणा	तीक्ष्ण
१५	(१३३)	संत	विद्यमान, स्थिर
९	(२९९)	सतासत	अविनाशी व विनाशी, खरे व खोटे
२	(२७२)	संतासंत	सांग आणि असांग, बरेवाईट
१५	(१८३)	सत्राण	थोर, भयंकर जोराने
१	(१३)	सत्कारवाद	सांख्य दर्शनांतर्गत सत्कार्यवाद
६	(२४५)	सत्यधूत	सत्याने पवित्र झालेले
१८	(२४६)	सत्यासत्यसमरसे	सत्य-असत्य यांचे मिश्रण झाले असता
१८	(२४६)	सत्यासत्यचि जिणिजे	सत्यासत्यास जिंकले जाते
१४	(२२४)	सदतिसावें	गीतेत तेराव्या अध्यायात छत्तीस तत्त्वांपलीकडील ब्रह्म
८	(२२९)	सदट	दाट
३	(४३)	सद्य	त्वरित
५	(१४१)	सनागर	अतिशय चांगले
१६	(४७३)	सनाथ	मोठा, ज्याला आश्रय आहे असा
९	(८३)	सन्निपात	त्रिदोषात्मक ज्वर
९	(२०५)	सपाखर	कृपाळू
१३	(१०९८)	सपायी	सर्वथैव

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		स	
६	(२६६)	संपुट	शिंपल्यांचा जोड
१३	(४४३)	सपोष	पुष्ट
१६	(३१३)	सफोल	व्यर्थ, निष्फळ
१५	(१८७)	सबोंब	सुशोभित
१	(१५९)	संभ्रम	गोंधळ
१	(२६८)	समर	युद्ध
१८	(८८१)	समर्धी	स्वस्त
९	(१०३)	समवाय	नित्यसंबंध
११	(९२)	समस्या	मर्यादा, योग्यता
१२	(२०२)	समान	नाभिस्थ असून, अन्नरसाचा सर्व शरीरात सारखा प्रसार करणारा प्राण.
४	(१३५)	समिधा	यज्ञात होमाकरिता पवित्र काष्ठे
१८	(८२८)	समीननिमीन	समविषम, अर्धार्ध
१२	(९४)	समुद्धर्ता	चांगला उद्धार करणारा
८	(५०)	संयम	धारणाध्यानसमाधिरूप समय
१२	(१२१६)	सरळी	मोकळीक
१५	(३९६)	सराव	अभ्यास
२	(६०)	सरिता	नदी
१	(१२१)	सरिसे	तयार, सारखे
६	(२८६)	सरी	योग्यता
१६	(१४६)	सल	शल्य, दुःख
१८	(६४२)	सलंच	लाजिरवाणे, तुच्छ वाटणे
२	(१२७)	सलिल	पाणी
१६	(१४६)	सलें	शल्ये
११	(२९१)	सलेप	सदोष
१८	(१६१०)	सवंग	स्वस्त
१०	(६०)	सवडी	शेवट, फट
१६	(३)	सवळें	पहाटे, प्रातःकाळी
१३	(७७१)	सवा	बाजू, इच्छा
१५	(२०९)	सविवळें	विस्तारपूर्वक, खुलाशासह
९	(२४२)	सविवेकमतिपाटव	आत्मानात्मविचार करण्याची बुद्धीची कुशलता
३	(२६)	सवेसा	स्वइच्छा
१८	(९५४)	संसिद्धि	वैराग्य, अंतःकरणशुद्धी
१४	(४९)	संसृति	संसार
५	(२६)	संस्था	सम्यक व्यवस्था
१५	(४०५)	सस्य	धान्य
१४	(३५२)	सस्यांत	धान्य कापण्याची वेळ
१७	(३३)	सहचर	सोबती
११	(४५४)	संहारवाहर	संहाररूपी संकट
१३	(४६१)	संहिष्णु	सहन करणारा
५	(७८)	सळ	भंग

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		स	
६	(४१४)	सळणें	भीती वाटणे, छळणे
२	(२४४)	स्वर्ग, संसार, नरकावस्था	पारत्रिक, ऐहिक आणि अधोगती या तीन गती
१२	(११९)	स्वजातीच करून घेई	आयुष्य स्वजात्यनुगुण करून घे
९	(३०)	साइखडें	बाहुली (लाकडाची)
१६	(६२)	साउमा	समोर, पुढे
१३	(७५८)	साउळ	पांढरेपणा, पिकणे
२	(२३०)	सांख्यस्थिति	ज्ञानमार्ग
५	(८)	सांगडे	सारखे
४	(१२५)	साग्निक	अग्निहोत्री
१	(११८)	सांघात	मिलाफ, मेळ
१३	(२४६)	सांचिल	स्थिरपणा
१३	(४३९)	साजा	प्रसन्न, पूर्ण भरलेला
१८	(७३४)	साट	वेग
६	(४६)	साटोप	अहंकारयुक्त
८	(१६६)	साटोपा	कोठार
१४	(२३५)	सांडी पडणें	कोपऱ्यात पडणे, सांदी पडणे
३	(५३)	सांडी मांडी	मी टाकीन अथवा मी करीन
९	(३८१)	सांडोवा	उतारा
१३	(३२०)	सांते	त्याच्या बरोबरीने
८	(५६)	सात्त्विकभाव	हे आठ आहेत ते खालील श्लोकात दिले आहेत : स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्च स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यष्टि सात्विकाः स्मृताः ।।
१०	(१११)	साद	ध्वनी, इच्छा
१४	(१०७)	सांदणी	सांधणी, सांधा, जोड
१	(९०)	सादुकणें	भडकणे
११	(३८)	साध्वस	भीती
९	(१७४)	साबरी	काटे निवडुंग
९	(३२४)	सांबरे	सडा-संमार्जन
१७	(१४३)	सांवळ	पहार
१८	(२५०)	सामान्या	वेश्या
१८	(१०८०)	सामिप्य	समीपता
१३	(११६७)	सामुद्रिक	हात, पाय वगैरे अवयवांवरील रेषा व चिन्हे
१८	(१६३६)	सारंग	भुंगा
६	(१७७)	सारस	चक्रवाक पक्षी
१५	(९८)	सरोख	सरळ
९	(४४२)	सावज	श्वापद, मगर
१८	(१७२५)	सावाइकें	अडचण, संकट
१८	(८५७)	सावाय	साहाय्य
१८	(५८८)	सावायिलें	मदत करणे
१५	(१४)	सासनणें, सासिनणें	भरास येणे

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		स	
११	(४१०)	सासिकवच	तलवार व चिलखत यांसह
१०	(३०९)	साहान	सामुग्री
१७	(२४९)	साक्षेप	कष्ट करून, प्रयत्नपूर्वक
१८	(१६५४)	साक्षेपे	जाणूनबुजून
१७	(१४२)	सिग	वरचा भाग, अग्र भाग, टोक
१४	(३४२)	सितरणें	भ्रमात पाडणे, फसविणे
१८	(६४३)	सिदणें	दुःख पावणे, कष्ट होणे
६	(४५४)	सिद्धप्रज्ञा	अभिजात बुद्धी
६	(३९)	सिनानें	भिन्न, वेगळे
१८	(१५८९)	सिनार	वेगळेपण
१३	(५०५)	सियारी	डाकीण
१६	(३९)	सिरयाणी, सिरीयाणी, सिराणी	हौस, आवड
१०	(२५३)	सिसाळ	मस्तक
१८	(१६७६)	सिंहस्थ	पुण्यकाळ, एक पर्वणी
११	(६१९)	सीगेचीं	टोकाची, परिपूर्ण
१५	(१४०)	सीनसाल	जीर्ण सालीचा
११	(४९)	सीस	मस्तक
१३	(४२२)	सुआरु	स्वयंपाक करणारा
१६	(६७)	सुखसंभवी	सुखाला उत्पन्न करणारी
१८	(१६३५)	सुखागम	सुखाची प्राप्ती
१३	(८१३)	सुगरवा	थाटमाट
७	(५५)	सुघट	उत्तम बनलेली
६	(१९३)	सुघटितें	सुस्थिर
१३	(८७)	सुझणें	कळणे, समजणे
१३	(२३)	सुटिका	वर्षाव, वृष्टी, मोकळीक
१२	(५४)	सुडावणी	मुक्तता
१७	(४१८)	सुणा	व्यर्थ
९	(४३९)	सुणें	घालणे
५	(४७)	सुतणें	निजणे
१६	(४०४)	सुति	टाकतात, मारतात
७	(३२)	सुती	थोडक्यात विचार, सुत, वातदोरा
१	(२६४)	सुदणें	घालणे, देणे
५	(१६१)	सुदंश	मर्मज्ञ
१८	(६७७)	सुद्रव्य	चांगला पदार्थ
१८	(३६९)	सुनाटें	व्यर्थ
६	(१८३)	सुबद्ध	एकमेकांना नीट बांधलेले
१५	(६७)	सुभग	उत्तम दैवाचा
१६	(२५३)	सुभगा	भाग्यशाली स्त्री
१	(९८)	सुभट	चांगला योद्धा
९	(४८१)	सुभद्र	सुकल्याण

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		स	
१०	(५३)	सुभरणें	चांगली फळी धरून येणे
१६	(२२४)	सुभें	(शितोडा) पडला, घालतो
१३	(११६४)	सुभेद	मर्म स्पष्ट करणारे
११	(३३८)	सुयानें	सुकाळ
१८	(१६०४)	सुरकणें	संकोच पावणे
१५	(७४)	सुरत	मैथुन, भोग
१५	(६८)	सुरफुरे	अतिशय, भरपूर
३	(२३)	सुरवाड	सुख, रेलचेल, विपुलता
१२	(२४१)	सुरसहयशील	देवांना साह्य करणे हा ज्याचा स्वभाव आहे असा
१	(७४)	सुवणें	घालणे
१३	(११५२)	सुवाय	चांगला किंवा अनुकूल वारा
६	(२४०)	सुषुम्ना	इडा व पिंगला या दोन नाड्यांमधील नाडी
८	(९०)	सुसड	चांगले सडलेले, निर्मळ, स्वच्छ
१३	(१०६०)	सुसी	घालसी
९	(२४१)	सुहाड	मित्र, राजा
१३	(४८)	सुहावणें	तयार करणे
१५	(१६१)	सुहावा	मधुर, सुशोभित
१४	(१४६)	सूति	अभिमान, तादात्म्य
१३	(८३०)	सूपकर्म	पाकक्रिया
१	(१५)	सूक्ष्मेक्षण	बारीक डोळे असलेला
२	(९७)	सृजणें	उत्पन्न करणे
१७	(३३८)	सृजन	उत्पत्ती
२	(३६२)	से	स्मरण आठवण
१५	(४९०)	सेजार	बिछाना
१८	(४२३)	सेंद	करंडी
११	(२२६)	सेयातु	निजलेला
७	(१०१)	सेलणें	पाणी तोडणे, दुष्ट शब्द बोलणे
१६	(१६१)	सेलभागीं	योग्य जागी
१	(१३१)	सैंध	जिकडे तिकडे, सर्वकडे
१३	(५७५)	सोइलिया	निजलेल्या
६	(४२०)	सोकणें	सवकणे
१३	(३८)	सोकरणें	रक्षण करणे
१५	(१८६)	सोट	फोक, सरळ
१८	(४४)	सोडणी	मोक्ष, ओळंबा
८	(६)	सोप	व्यर्थ, धान्यावाचून पिशा असलेली कणसे
६	(५४)	सोपान	जिना, पायऱ्या
६	(३७९)	सोपारें	सोपे
९	(३०९)	सोमप	सोमरसाचे पान करणारा
१३	(४५६)	सोयचुकी	मार्ग सोडून
१३	(१०५०)	सोलीव	स्वच्छ, निर्मळ
६	(१३८)	सोस	हव्यास, सायास, हावरेपणा

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		स	
५	(८)	सोहकासन	सुखकारक वाहन, पालखी, सुखासन
१३	(४६६)	सौंदणीं	परटाचे कपडे भिजवून उकडण्यास ठेवण्यांचे भांडे
१५	(१७)	सौभग	भाग्य, नशीब
९	(९१)	सौरस	आयास, यत्न
१०	(२२९)	स्कंद	कार्तिकस्वामी
१८	(२४६)	स्तंभणें	आत खोचलेला प्राणवायू स्थिर करणे
१६	(१८)	स्तव्य	स्तुती करण्यास योग्य विषय
१४	(३३९)	स्थाणु	खांब
१३	(६६२)	स्थावर	अचर
१३	(४४६)	स्नपन	स्नान
१३	(९८९)	स्निग्ध	प्रेमळ, तुपट
११	(१३८)	स्निग्धवपु	तुळतुळीत शरीराची
१६	(३२८)	स्पृहा	हाव, उत्कट इच्छा
१३	(२०९)	स्फीति	कीर्ती
११	(२०४)	स्फुटि	चमक, प्रकट
१८	(४)	स्फुरदमंदानंदबहळ	ज्याच्या ठिकाणी जोराचा व विपुल आनंद प्रकट आहे असा.
९	(२४२)	स्रुक् (स्रुच्)	यज्ञात अग्नीत तूप इत्यादी टाकण्याची वटपत्राकार लाकडी पळी.
९	(२४२)	स्रुवा	यज्ञातील एक पात्र, लाकडी चमचा
१८	(६)	स्वप्रभ	स्वयंप्रकाश
१८	(१०७२)	स्वराज्य	ब्रह्मैक्य सत्ता
१८	(११३३)	स्वसंवित्ति	आत्मज्ञान
१८	(१०)	स्वसंविदद्रुमबीज-प्ररोहणावनी	आत्मज्ञानरूपी वृक्षाचे बी वाढण्याची जमीन
११	(३३१)	स्वस्तिवाद	कल्याण असो असे म्हणणे
६	(२१०)	स्वाधिष्ठान	योगशास्त्रोक्त षट्‌चक्रांतील दुसरे चक्र
९	(५३२)	स्वेद	घाम
९	(५२९)	स्वेदकणिका	घर्मबिंदू
१५	(१४८)	स्वेदज	घामामधून उत्पन्न होणारे, चतुर्विध योनींपैकी एक
		ह	
११	(३५३)	हटें तटें	बरोबरीच्या सामन्याने, चुरशीच्या सामन्याने
१३	(४२०)	हडप	पानदान, विडा देणे
६	(२०७)	हडौती	गळ्याखालची हाडांमधील खळगी
१२	(७)	हल्लर	गाण, अंगाई गीत
१५	(१६१)	हवाव	रंग, शोभा
५	(३३)	हव्यास	छंद
१८	(११२८)	हस्तांतर	भिन्नपणा, अन्यरूप
४	(१३४)	हळुवारणें	हलके होणे, वाळणे
१३	(५५१)	हाडखाइर	हाडवैर

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ह	
१३	(६३२)	हात धरणिया	हातोहात
१८	(२४९)	हात फाटणें	रुचि वाढणे, अमर्याद वाढणे
६	(४१४)	हातफळी	पैंज, हातोहात मारणे
६	(२८२)	हातबोनें	हातात घेतलेला नैवेद्य, पक्वान्न
१५	(२५८)	हातवसणें	मुठीत धरणे, हस्तगत होणे
३	(२३)	हातां चढणें	प्राप्त होणे
९	(५२)	हातां येणें	प्राप्त होणे
६	(११९)	हातासन	हातवटी
१०	(२५५)	हातियर परिजता	शस्त्र धारण करणारा, शस्त्र उगारणारा
१६	(२३)	हातिवा	काडवात, बोटवात
१८	(१२२)	हातोफळीया	हातावर हात मारून
१८	(४८८)	हार	रांग, पंक्ती
११	(३५२)	हारी	माघार
१३	(४९७)	हाला	मारले असता
१३	(६९०)	हिंडणवारा	भ्रमण, भटकणे
१७	(३८८)	हिणवणें	कमी पडणे, उणीवणे
११	(४५३)	हिंपुटी	कष्टी, खिन्न
१४	(३३४)	हिम	बर्फ
९	(१०)	हिमकर	चंद्र
१	(२३४)	हियें	हृदय
१	(१६३)	हिये घालणें	काळजाचा ठाव सुटणे, छाती फुटणे
९	(३५)	हिये फोडणें	अंत:करण खुले करणे, अंत:करणातील गुप्त गोष्ट सांगणे
१६	(४१६)	हिरणें	हिरावून घेणें
१	(१३५)	हिंवणें	थंडी किंवा कापरे भरणे
९	(४३७)	हिंवर	एक प्रकारचा वृक्ष
१५	(१७२)	हिंसाविषयपुढारी	हिंसा व शब्दादी विषय ज्यात पुढे आहेत ते
६	(२३४)	हीर	काडी, ईषिका, अंतर्भाग
९	(३६९)	हुटहुटणे	फुञ्ज असणे
७	(८०)	हुडा	बुरूज
३	(१२१)	हुत	हवन केलेले
९	(२६८)	हुतक	हवनद्रव्य
३	(१२१)	हुतशेष	यज्ञ करून अवशिष्ट राहिलेले
३	(२३९)	हृदयकमलआराम	हृदयरूपी कमलामध्ये आराम घेणारा आनंददाता
१	(१०१)	हृदयनंदन	हृदयाला आनंद देणारा, मुलगा
१०	(२९०)	हृदयशल्य	हृदयात काटयाप्रमाणे सलणारे
११	(५८९)	हृष्ट	आनंदित
११	(६१०)	हेकाड	एककल्ली
९	(३८०)	हेंदरा	अजागळ
१५	(३०५)	हेम	सोने
३	(२३३)	हेयोपादेयही	त्याज्य-ग्राह्य
१३	(४०२)	हेलावा	उसळणारा, लाट

अध्याय	ओवी	शब्द	अर्थ
		ह	
१३	(१६४)	हेळसणें	तुच्छ मानणे
४	(३९)	हेळा	वेळ
९	(१२५)	होकरणें	थांबविणे
६	(५६)	होड	पैज
४	(११९)	होता	यज्ञ करणारा, यज्ञातील एक ऋत्विज
		क्ष	
१४	(७)	क्षमत्व	सहनशीलपणा
१८	(६५७)	क्षमी	समर्थ
१५	(४७६)	क्षर	क्षर पुरुष
१५	(५२३)	क्षरणें	गळणे
१३	(९१९)	क्षारता	खारटपणा
४	(१३०)	क्षाळणें	धुणे
१२	(४३२)	क्षिति	पृथ्वी
१८	(१८०५)	क्षितीश	पृथ्वीपती
१५	(३७५)	क्षीण	क्षय पावलेले, संपलेले
१	(७)	क्षुद्र	लहान
१	(४०)	क्षेत्र	जमीन
६	(३५७)	क्षेत्रसंन्यास	मरेपर्यंत एकाच तीर्थाच्या ठिकाणी राहण्याचा निश्चय केलेला संन्यास.
१३	(७)	क्षेत्रज्ञ	क्षेत्राला जाणणारे; जीवात्मा, गुणतादात्म्यास पावलेला आत्मा.
१२	(१२)	क्षोणी	पृथ्वी
२	(३९)	क्षोभ	मनात उत्पन्न झालेला विकार
२	(२६९)	क्षोभणें	क्षुब्ध होणे
		ज्ञ	
१३	(४०)	ज्ञप्ति	ज्ञान मात्र
१८	(५३३)	ज्ञातव्य	जाणण्यास योग्य
३	(१०६)	ज्ञाति	जात
१५	(७७)	ज्ञातृज्ञेयाविहीन	आश्रय विषय यांनी रहित
७	(२)	ज्ञान	स्वरूपज्ञान
११	(३२६)	ज्ञानशूर	ज्ञानसंपन्न देव
१४	(२६)	ज्ञानार्थ	ज्ञानाचा विषय, ज्ञानगम्य विषय
१५	(५०३)	ज्ञानाज्ञान	यथार्थ व अन्यथा ज्ञान
१३	(८६५)	ज्ञेय	ब्रह्म, जाणण्याचा विषय